

UNIwersytet IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
WYDZIAŁ FILOLOGII POLSKIEJ I KLASYCZNEJ

mgr Jowita Żurawska-Chaszczevska

**Słownictwo rzemiosł skórzanych
w polszczyźnie historycznej**

praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej

POZNAŃ 2010

Spis treści:

Spis treści.....	2
Zagadnienia wstępne.....	10
1. Leksyka rzemiosł skórzanych.....	10
2. Rozstrzygnięcia terminologiczne.....	14
3. Metodologia pracy.....	18
3.1. Cele pracy.....	18
3.2. Charakterystyka źródeł.....	19
3.3. Zasady ekscerpcji materiału.....	22
Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych.....	26
Wstęp. Interpretacja pola językowego.....	26
I. SŁOWNICTWO MIECHOWNICZE (134 jedn. leks.).....	33
1. Nazwy osób (11 jedn. leks.).....	35
2. Nazwy wyrobów i ich cech (123 jedn. leks.).....	35
2.1. Nazwy miechów i worków (25 jedn. leks.).....	35
2.2. Nazwy wyposażenia wojskowego (3 jedn. leks.).....	37
2.3. Nazwy woreczków na pieniądze (47 jedn. leks.).....	37
2.4. Nazwy pochew i futerałów (17 jedn. leks.).....	39
2.5. Nazwy naczyń (22 jedn. leks.).....	41
2.6. Nazwy miechów kowalskich (9 jedn. leks.).....	42
II. SŁOWNICTWO RĘKAWICZNICZE (91 jedn. leks.).....	43
1. Nazwy osób (8 jedn. leks.).....	44
2. Nazwy narzędzi (20 jedn. leks.).....	45
3. Nazwy materiałów (3 jedn. leks.).....	46
4. Nazwy czynności (21 jedn. leks.).....	46
5. Rodzaje rękawiczek i ich części (39 jedn. leks.).....	47
5.1. Nazwy rękawic i rękawiczek (22 jedn. leks.).....	47
5.2. Nazwy części rękawiczki (17 jedn. leks.).....	49
III. SŁOWNICTWO KALETNICZE (180 jedn. leks.).....	50
1. Nazwy osób (12 jedn. leks.).....	51
2. Nazwy narzędzi (1 jedn. leks.).....	51
3. Nazwy wyrobów i ich cech (167 jedn. leks.).....	51
3.1. Nazwy portfeli i portmonetek (12 jedn. leks.).....	52
3.2. Nazwy toreb, teczek i walizek (83 jedn. leks.).....	52
3.2.1. Nazwy ogólne (21 jedn. leks.).....	53
3.2.2. Nazwy toreb podróżnych (37 jedn. leks.).....	54
3.2.3. Nazwy toreb wojskowych i żołnierskich (20 jedn. leks.).....	55
3.2.4. Nazwy teczek (5 jedn. leks.).....	57
3.3. Nazwy futerałów i pokrowców (15 jedn. leks.).....	57
3.4. Nazwy pasów (57 jedn. leks.).....	58

Spis treści

IV. SŁOWNICTWO KUŚNIERSKIE (670 jedn. leks.).....	61
1. Nazwy osób (19 jedn. leks.).....	62
2. Nazwy narzędzi i miar (11 jedn. leks.).....	63
3. Nazwy czynności (87 jedn. leks.).....	64
4. Nazwy materiałów (17 jedn. leks.).....	65
5. Nazwy substancji (1 jedn. leks.).....	66
6. Nazwy wyrobów i ich cech (535 jedn. leks.).....	67
6.1. Nazwy ogólne (3 jedn. leks.).....	67
6.2. Nazwy futer i ich części (132 jedn. leks.).....	67
6.2.1 Nazwy futer (128 jedn. leks.).....	67
6.2.2. Nazwy części futra (4 jedn. leks.).....	74
6.3. Nazwy kozuchów i ich części (34 jedn. leks.).....	74
6.3.1. Nazwy kozuchów (25 jedn. leks.).....	74
6.3.2. Nazwy części kozucha (9 jedn. leks.).....	75
6.4. Nazwy czapek i ich części (87 jedn. leks.).....	75
6.4.1. Nazwy ogólne (14 jedn. leks.).....	75
6.4.2. Nazwy czapek baranich (13 jedn. leks.).....	76
6.4.3. Nazwy czapek futrzanych i skórzanych (47 jedn. leks.)	76
6.4.4. Nazwy części czapki (13 jedn. leks.).....	79
6.5. Nazwy pozostałych wyrobów (279 jedn. leks.).....	80
6.5.1. Nazwy okryć podbitych futrem (148 jedn. leks.).....	80
6.5.2. Nazwy bezrękawników (4 jedn. leks.).....	86
6.5.3. Nazwy ozdób i dodatków futrzanych (14 jedn. leks.).....	87
6.5.4. Nazwy części odzieży futrzanej (66 jedn. leks.).....	87
6.5.5. Nazwy ubrań skórzanych (47 jedn. leks.).....	89
V. SŁOWNICTWO SZEWSKIE (916 jedn. leks.).....	93
1. Nazwy osób (76 jedn. leks.).....	94
1.1. Nazwy neutralne (57 jedn. leks.).....	94
1.2. Nazwy nacechowane (19 jedn. leks.).....	96
2. Nazwy ubrań szewca (5 jedn. leks.).....	97
3. Prawo, przepisy i obyczaje (2 jedn. leks.).....	97
4. Nazwy miejsc (3 jedn. leks.).....	97
5. Nazwy narzędzi i urządzeń (174 jedn. leks.).....	97
6. Nazwy czynności (107 jedn. leks.).....	101
7. Nazwy materiałów (24 jedn. leks.).....	104
8. Nazwy miar (6 jedn. leks.).....	104
9. Nazwy substancji (19 jedn. leks.).....	105
10. Nazwy butów i ich części (493 jedn. leks.).....	105
10.1. Nazwy ogólne (233 jedn. leks.).....	105
10.2. Nazwy butów damskich i dziecięcych (21 jedn. leks.).....	113
10.3. Nazwy butów męskich (12 jedn. leks.).....	114
10.4. Nazwy części buta (227 jedn. leks.).....	115

Spis treści

10.4.1. Nazwy obcasów i ich części (45 jedn. leks.).....	115
10.4.1.1. Nazwy obcasów (30 jedn. leks.).....	115
10.4.1.2. Nazwy części obcasa (15 jedn. leks.).....	116
10.4.2. Nazwy pozostałych części (182 jedn. leks.).....	116
11. Nazwy pozostałych wyrobów (7 jedn. leks.).....	121
VI. SŁOWNICTWO RYMARSKIE I SIODLARSKIE (561 jedn. leks.).....	123
1. Nazwy ogólne (225 jedn. leks.).....	123
1.1. Nazwy materiałów (1 jedn. leks.).....	123
1.2. Nazwy miejsc (2 jedn. leks.).....	124
1.3. Nazwy narzędzi i urządzeń (222 jedn. leks.).....	124
2. Nazwy rymarskie (272 jedn. leks.).....	127
2.1. Nazwy osób (12 jedn. leks.).....	127
2.2. Nazwy wyrobów i ich cech (260 jedn. leks.).....	128
2.2.1. Nazwy uprzęży (152 jedn. leks.).....	128
2.2.2. Nazwy pozostałych wyrobów (108 jedn. leks.).....	133
3. Nazwy siodlarskie (64 jedn. leks.).....	137
3.1. Nazwy osób (11 jedn. leks.).....	137
3.2. Nazwy siodła i ich części (33 jedn. leks.).....	137
3.2.1. Nazwy siodła (18 jedn. leks.).....	137
3.2.2. Nazwy części siodła (15 jedn. leks.).....	138
3.3. Nazwy części powozu (20 jedn. leks.).....	139
VII. SŁOWNICTWO GARBARSKIE (655 jedn. leks.).....	140
1. Nazwy osób (43 jedn. leks.).....	141
2. Nazwy miejsc (25 jedn. leks.).....	142
2.1. Nazwy miejsc dużych (22 jedn. leks.).....	142
2.2. Nazwy elementów miejsc (3 jedn. leks.).....	143
3. Nazwy narzędzi, urządzeń i naczyń (157 jedn. leks.).....	143
3.1. Nazwy narzędzi i urządzeń (122 jedn. leks.).....	143
3.2. Nazwy naczyń (35 jedn. leks.).....	147
4. Nazwy substancji (85 jedn. leks.).....	148
5. Nazwy czynności (317 jedn. leks.).....	150
6. Nazwy odpadków (28 jedn. leks.).....	159
VIII. NAZWY SKÓR I ICH RODZAJÓW (493 jedn. leks.).....	161
1. Nazwy rodzajów i cech skór (386 jedn. leks.).....	162
1.1. Nazwy ogólne (162 jedn. leks.).....	162
1.2. Nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (129 jedn. leks.).....	166
1.3. Nazwy skór ze zwierząt łownych (81 jedn. leks.).....	170
1.4. Nazwy skór ze zwierząt egzotycznych (14 jedn. leks.).....	172
2. Nazwy części skóry (107 jedn. leks.).....	173
IX. SŁOWNICTWO OGÓLNORZEMIEŚLNICZE (524 jedn. leks.).....	177
1. Nazwy osób (157 jedn. leks.).....	177
2. Nazwy specjalności (45 jedn. leks.).....	184

Spis treści

3. Nazwy relacji społecznych (13 jedn. leks.).....	186
4. Prawo, przepisy i obyczaje (107 jedn. leks.).....	186
5. Nazwy ubrań (5 jedn. leks.).....	192
6. Nazwy czynności (67 jedn. leks.).....	192
7. Nazwy miejsc (19 jedn. leks.).....	194
7.1. Nazwy dużych miejsc (18 jedn. leks.).....	194
7.2. Nazwy elementów miejsc (1 jedn. leks.).....	195
8. Nazwy narzędzi (34 jedn. leks.).....	196
9. Nazwy miar (1 jedn. leks.).....	197
10. Nazwy materiałów (22 jedn. leks.).....	197
11. Nazwy substancji (13 jedn. leks.).....	198
12. Nazwy wyrobów i ich cech (41 jedn. leks.).....	198
Rekapitulacja zjawisk.....	201
Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych.....	217
Wstęp.....	217
1. SŁOWNICTWO MIECHOWNICZE (134 wyrazy).....	222
1.1. Polszczyzna najstarsza (71 wyrazów).....	222
1.1.5. Żywotność XVI-wiecznego słownictwa miechowniczego.....	225
1.2. Polszczyzna XVII wieku (17 wyrazów).....	228
1.2.3. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa miechowniczego.....	229
1.3. Polszczyzna XVIII wieku (7 wyrazów).....	231
1.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa miechowniczego.....	231
1.4. Polszczyzna XIX-wieczna (21 wyrazów).....	232
1.4.3. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa miechowniczego.....	233
1.4.4. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (18 wyrazów).....	234
1.4.3. Żywotność tzw. XX-wiecznego słownictwa związanego prototypowo z miechownictwem.....	234
2. SŁOWNICTWO RĘKAWICZNICZE (91 wyrazów).....	235
2.1. Najstarsza polszczyzna (4 wyrazy).....	236
2.2. Polszczyzna XVIII wieku (1 wyraz).....	236
2.3. Polszczyzna XIX wieku (11 wyrazów).....	236
2.4. Początek XX wieku (65 wyrazów).....	237
2.4.3. Żywotność terminologii rękawicznicznej początków XX wieku.....	240
2.5. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (9 wyrazów).....	240
3. SŁOWNICTWO KALETNICZE (180 wyrazów).....	241
3.1. Polszczyzna najstarsza (56 wyrazów).....	242
3.1.4. Żywotność XVI-wiecznego słownictwa kaletniczego.....	244
3.2. Polszczyzna XVII-wieczna (12 wyrazów).....	247
3.2.3. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa kaletniczego.....	248
3.3. Polszczyzna XVIII wieku (9 wyrazów).....	248
3.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa kaletniczego.....	249
3.4. Polszczyzna XIX wieku (36 wyrazów).....	249

Spis treści

3.4.4. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa kaletniczego.....	251
3.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (46 wyrazów).....	253
3.5.6. Żywotność słownictwa kaletniczego z pierwszej połowy XX wieku.....	255
3.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (20 wyrazów).....	256
4. SŁOWNICTWO KUŚNIERSKIE (670 wyrazów).....	258
4.1. Najstarsza polszczyzna (163 wyrazy).....	258
4.1.6. Żywotność najstarszego słownictwa kuśnierskiego.....	265
4.2. Polszczyzna XVII wieku (70 wyrazów).....	269
4.2.3. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa kuśnierskiego.....	272
4.3. Polszczyzna XVIII wieku (51 wyrazów).....	275
4.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa kuśnierskiego.....	277
4.4. Polszczyzna XIX wieku (127 wyrazów).....	279
4.4.7. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa kuśnierskiego.....	284
4.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (204 wyrazy).....	287
4.5.7. Żywotność słownictwa kuśnierskiego pierwszej połowy XX wieku.....	293
4.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (44 wyrazy).....	398
5. SŁOWNICTWO SZEWSKIE (916 wyrazów).....	301
5.1. Najstarsza polszczyzna (96 wyrazów).....	301
5.1.8. Żywotność najstarszego słownictwa szewskiego.....	306
5.2. Polszczyzna XVII wieku (23 wyrazy).....	308
5.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa szewskiego.....	310
5.3. Polszczyzna XVIII wieku (20 wyrazów).....	310
5.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa szewskiego.....	312
5.4. Polszczyzna XIX wieku (141 wyrazów).....	312
5.4.6. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa szewskiego.....	317
5.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (444 wyrazy).....	321
5.5.6. Żywotność słownictwa szewskiego pierwszej połowy XX wieku.....	333
5.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (187 wyrazów).....	343
6. SŁOWNICTWO RYMARSKIE I SIODLARSKIE (561 wyrazów).....	351
6.1. Najstarsza polszczyzna (81 wyrazów).....	352
6.1.4. Żywotność najstarszego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego.....	355
6.2. Polszczyzna XVII wieku (18 wyrazów).....	358
6.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego.....	359
6.3. Polszczyzna XVIII wieku (24 wyrazy).....	360
6.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego.....	361
6.4. Polszczyzna XIX wieku (66 wyrazów).....	362
6.4.3. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego.....	365
6.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (199 wyrazów).....	367
4.5.4. Żywotność słownictwa rymarskiego i siodlarskiego pierwszej połowy XX w.	373
6.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (173 wyrazy).....	377
7. SŁOWNICTWO GARBARSKIE (655 wyrazów).....	382
7.1. Najstarsza polszczyzna (38 wyrazów).....	382

Spis treści

7.1.3. Żywotność najstarszego słownictwa garbarskiego.....	384
7.2. Polszczyzna XVII wieku (9 wyrazów).....	385
7.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa garbarskiego.....	385
7.3. Polszczyzna XVIII wieku (12 wyrazów).....	386
7.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa garbarskiego.....	387
7.4. Polszczyzna XIX wieku (30 wyrazów).....	387
7.4.4. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa rzemieślniczego.....	388
7.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (513 wyrazów).....	389
7.5.7. Żywotność słownictwa garbarskiego pierwszej połowy XX wieku.....	403
7.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (52 wyrazy).....	412
8. NAZWY SKÓR I ICH RODZAJÓW (493 wyrazy).....	416
8.1. Najstarsza polszczyzna (113 wyrazów).....	416
8.1.6. Żywotność najstarszych nazw skór i ich części.....	420
8.2. Polszczyzna XVII wieku (22 wyrazy).....	422
8.2.4. Żywotność XVII-wiecznych nazw skór.....	423
8.3. Polszczyzna XVIII wieku (7 wyrazów).....	424
8.3.1. Żywotność XVIII-wiecznych nazw skór.....	424
8.4. Polszczyzna XIX wieku (60 wyrazów).....	425
8.4.5. Żywotność XIX-wiecznych nazw skór i ich części.....	427
8.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (227 wyrazów).....	429
8.5.7. Żywotność nowych nazw skór w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku....	435
8.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (50 wyrazów).....	439
9. SŁOWNICTWO OGÓLNORZEMIEŚLNICZE (524 wyrazy).....	442
9.1. Najstarsza polszczyzna (101 wyrazów).....	443
9.1.5. Żywotność najstarszego słownictwa ogólnorzemieślniczego.....	448
9.2. Polszczyzna XVII wieku (22 wyrazy).....	451
9.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa ogólnorzemieślniczego.....	452
9.3. Polszczyzna XVIII wieku (39 wyrazów).....	453
9.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa ogólnorzemieślniczego.....	455
9.4. Polszczyzna XIX wieku (144 wyrazy).....	456
9.4.7. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa ogólnorzemieślniczego.....	462
9.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (175 wyrazów).....	464
9.5.8. Żywotność ogólnorzemieślniczego słownictwa pierwszej połowy XX wieku..	471
9.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (42 wyrazy).....	474
Rekapitulacja zjawisk.....	478
Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzaných.....	513
Wstęp.....	513
I. SŁOWNICTWO MIECHOWNICZE (141).....	521
1. Słownictwo rodzime (95).....	521
2. Słownictwo zapożyczone (43).....	524
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (3).....	526
Wnioski.....	526

Spis treści

II. SŁOWNICTWO RĘKAWICZNICZE (113).....	528
1. Słownictwo rodzime (76).....	528
2. Słownictwo zapożyczone (36).....	531
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (1).....	533
Wnioski.....	533
III. SŁOWNICTWO KALETNICZE (194).....	535
1. Słownictwo rodzime (107).....	535
2. Słownictwo zapożyczone (85).....	538
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (2).....	541
Wnioski.....	542
IV. SŁOWNICTWO KUŚNIERSKIE (667).....	544
1. Słownictwo rodzime (445).....	544
2. Słownictwo zapożyczone (205).....	556
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (17).....	564
Wnioski.....	564
V. SŁOWNICTWO SZEWSKIE (893).....	567
1. Słownictwo rodzime (622).....	567
2. Słownictwo zapożyczone (205).....	584
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (17).....	593
Wnioski.....	594
VI. SŁOWNICTWO RYMARSKIE I SIODLARSKIE (574).....	597
1. Słownictwo rodzime (404).....	597
2. Słownictwo zapożyczone (162).....	607
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (8).....	613
Wnioski.....	613
VII. SŁOWNICTWO GARBARSKIE (801).....	616
1. Słownictwo rodzime (623).....	616
2. Słownictwo zapożyczone (171).....	632
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (7).....	638
Wnioski.....	639
VIII. NAZWY SKÓR I ICH RODZAJÓW (529).....	642
1. Słownictwo rodzime (408).....	642
2. Słownictwo zapożyczone (107).....	651
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (14).....	654
Wnioski.....	655
IX. SŁOWNICTWO OGÓLNORZEMIEŚLNICZE (553).....	658
1. Słownictwo rodzime (421).....	658
2. Słownictwo zapożyczone (121).....	672
3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (11).....	677
Wnioski.....	678
Rekapitulacja zjawisk.....	680
Wnioski końcowe.....	694

Spis treści

Aneks.....	703
Bibliografia.....	704
Wykaz skrótów.....	722
Schemat podziału słownictwa rzemiosł skórzanych na pola leksykalno-semantyczne..	728
Słownik tematyczno-alfabetyczny rzemiosł skórzanych	

Zagadnienia wstępne

1. Leksyka rzemiosł skórzanych

Skóra od czasów prehistorycznych była łatwo dostępnym i powszechnie używanym surowcem, z którego w wielu kulturach produkowano odzież, buty, uprzęż i inne przedmioty użytku codziennego. Z czasem w europejskiej rzeczywistości, a później w Polsce wyodrębniła się grupa specjalizujących się w wyprawie skór i wytwórstwie rzemieślników, do których należeli kaletnicy, kuśnierze, miechownicy, rękawicznicy, rymarze, siodlarze. Popyt na skóry i potrzeba ich obróbki doprowadziły do wyodrębnienia garbarstwa jako samodzielnego rzemiosła, które, dostarczając wyprawione odpowiednio skóry, zaspokajało potrzeby innych rzemieślników na ten materiał. Skórnicy razem tworzyli rodzinę rzemieślniczą rządzącą się własnymi prawami i przestrzegającą rzemieślniczej obyczajowości. Zwyczaje tej grupy, ich kultura, prawa, nauka, praca znajdują odbicie w leksyce zarejestrowanej przez najstarsze leksykony i późniejsze słowniki. Słownictwo jest też odzwierciedleniem zmian, jakim przez wieki podlegały rzemiosła, w tym rzemiosła skórzane.

Zainteresowanie rzemiosłem i życiem rzemieślnika odnajdujemy także w literaturze pięknej, a jako przykład mogą służyć realistyczne XIX-wieczne powieści: M. Bałuckiego *Byle wyżej* z 1875 r., S. Grudzińskiego, *Łokciem i miarką* z 1879 r., J. Korzeniowskiego *Krewni* z 1856 r., W. Wolskiego *Domek przy ulicy Głębokiej* z 1859 r., czy późniejsze, jak powieść W. Rapackiego *Romans pani majstrowej* z 1958 r., będące próbą opisu pracy, nauki i wypoczynku majstra, czeladnika oraz ich bliskich, a także przynoszące próbę nobilitacji tej klasy, jak w powieści J. I. Kraszewskiego *Wielki nieznajomy* z 1871 r. ¹ Hasła poświęcone rzemiosłu

---

¹ Por. H. Markiewicz, *Pozytywizm*, Warszawa 1978, s. 110-112.

Zagadnienia wstępne

odnajdujemy też w dziełach A. Brücknera² i Z. Glogera³ oraz *Wielkiej ilustrowanej encyklopedii powszechnej*⁴, co dowodzi zainteresowania tą dziedziną gospodarki i życia oraz potrzeby jej poznania.

Odmiennością kultury rzemieślniczej, w tym skórnicy, zainteresowani są badacze różnych dziedzin nauki, do czołowych zaś należy Irena Turnau, która jest autorką takich opracowań, jak: *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*⁵; *Moda i technika włókiennicza w Europie od XVI do XVIII w.*⁶; *Polskie skórnictwo*⁷; *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*⁸. I. Turnau jest również autorką wydanego w 1999 r. *Słownika ubiorów*⁹, który zawiera 3761 nazw (2705 zdefiniowanych haseł i 1056 terminów synonimicznych i obocznych), wśród nich zaś nazwy skóry, odzieży skórzanej i jej części oraz nazwy strojów zawierających elementy skórzane i futrzane, które badaczka zgromadziła, sięgając do opisów od XIV wieku do początku XIX wieku. I. Turnau w ww. pracy podejmuje próby ustalenia etymologii niektórych terminów.

Do badaczy aspektów historycznych i etnograficznych skórnictwa należą też m.in. autorzy monografii poświęconych rzemiosłu w okresach historycznych, jak M. Małowist¹⁰, czy B. Kostrzewski¹¹. Wśród monografii poświęconych rzemiosłu odnajdujemy też prace dotyczące jego funkcjonowaniu w wybranych miastach, jak: *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grochulskiej i W. Prussa¹², K. Kowalczyka, *Rzemiosło Zamościa 1580 – 1821*¹³, J. Dudy, O. Dyby, S. Pochwały, *Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa*¹⁴ i inne¹⁵, jak również poświęcone rzemiosłu poszczególnych regionów. Ostatnio tą problematyką zajmował się R. Hanke w pracy *Dzieje rzemiosła polskiego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*

---

² A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, t. I-II, Warszawa 1990.

³ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa t. I-IV, 1900-1903.

⁴ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, t. I-XXII, Kraków, 1929-1938.

⁵ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, Wrocław 1975.

⁶ I. Turnau, *Moda i technika włókiennicza w Europie od XVI do XVIII w.*, Wrocław 1984.

⁷ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, Warszawa 1983.

⁸ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce w XVI- XVIII wieku*, Wrocław 1975.

⁹ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, Warszawa 1999.

¹⁰ M. Małowist, *Rzemiosło polskie w okresie odrodzenia*, Warszawa 1954.

¹¹ B. Kostrzewski, *Rzemiosło u Polan*, Warszawa 1946.

¹² *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grochulskiej i W. Prussa, Warszawa 1983.

¹³ K. Kowalczyk, *Rzemiosło Zamościa 1580-1821*, Warszawa 1971.

¹⁴ J. Duda, O. Dyba, S. Pochwała, *Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa*, Kraków 2000.

¹⁵ Np. L. Gomolski, *Międzychód rzemiosłem stał w czterystuleciu [1580-1987]*, Międzychód 1987; *Gorzowskie rzemiosło i jego organizacje 1945-1995*, pod red. L. Witkowskiego, Gorzów Wielkopolski 1996.

Zagadnienia wstępne

od przełomu XIX i XX w. do 1948¹⁶, J. C. Łuczak w książce *Położenie ekonomiczne rzemiosł wielkopolskiego w okresie zaborów (1793–1918)*¹⁷, M. Szczepaniak – *Przemysł i rzemiosło wiejskie w Wielkopolsce w drugiej połowie XVIII w.*¹⁸, jak i inni¹⁹.

Problematyką społeczną środowiska rzemieślniczego zajmował się natomiast M. Horn, który opisał trudne dzieje Żydów-rzemieślników i próby ich wejścia do bractwa rzemieślników, dla których, tak jak obyczaj, ważna była religia katolicka²⁰. Badaczy interesuje także stan współczesnego rzemiosła, którego kunszt, np. na wsiach, odchodzi w zapomnienie, o czym pisze Z. Skuza w opracowaniu *Ginące zawody w Polsce*²¹.

Badania nad słownictwem rzemiosł prowadzili badacze – językoznawcy, ale były to prace poświęcone wybranym zagadnieniom, zaś słownictwo przyporządkowane skórnictwu nie doczekało się do tej pory kompleksowych badań leksykograficznych.

Nazwy ubiorów staropolskich (XIV – XVI wiek), w tym skórzanych i podbitych futrem, badała Maria Borejszo, a owocem jej językoznawczych poszukiwań stała się monografia *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*²², wydana w Poznaniu w 1990 r., w której autorka dokonała podziału chronologicznego ponad 900 nazw ubiorów, dzieląc je na grupy semantyczne, a także analizując ich pochodzenie. Z badanego materiału autorka ułożyła *Słownik staropolskich nazw ubiorów*.

Liczne próby analizy leksyki rzemieślniczej skupione były głównie na rozważaniach terminologicznych, badaniach nad niektórymi aspektami słownictwa we współczesnej polszczyźnie, badaniach nazw zawodów rzemieślniczych i nazw wykonawców. Rozważania nad profesjonalizmami rzemieślniczymi, ich systemowością i stosunkiem do pojęcia terminu przeprowadził T. Kurdyła²³ – na przykładzie leksyki rzemieślników z dwóch wsi powiatu krośnieńskiego. Z kolei R. Przybylska zajmowała

---

¹⁶ K. Hanke, *Dzieje rzemiosła polskiego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim od przełomu XIX i XX w. do 1948*, Katowice 1980.

¹⁷ J. C. Łuczak, *Położenie ekonomiczne rzemiosł wielkopolskiego w okresie zaborów (1793–1918)*, Poznań 1962.

¹⁸ M. Szczepaniak, *Przemysł i rzemiosło wiejskie w Wielkopolsce w drugiej połowie XVIII w.*, Poznań 1971.

¹⁹ Np. *Dawne rzemiosło w Beskidzie Śląskim w badaniach Andrzeja Pożdżorskiego*, Wisła 1994; *Rzemiosło wielkopolskie w okresie zaborów (1793–1918)*, pod red. Z. Grota, Poznań 1963; J. Kwak, *Rzemiosło miejskie w rejonie opolskiej od schyłku VIII do lat sześćdziesiątych XIX*, Wrocław 1983; Z. Barański, H. Hybiak, W. Iwaszkiewicz, A. Nowicka, K. Szrejbowski, *Rzemiosło wielkopolskie 1919–1968*, Poznań 1969.

²⁰ M. Horn, *Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850*, Warszawa 1998.

²¹ Z. Skuza, *Ginące zawody w Polsce*, Warszawa 2006

²² M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*, Poznań 1990.

²³ T. Kurdyła, *Czy słownictwo rzemieślnicze jest terminologią*, „Prace Filologiczne”, tom XLVIII, Warszawa 2003, s. 345–353.

Zagadnienia wstępne

się klasyfikacją języka zawodowego na przykładzie języka krakowskich szewców²⁴, wskazując na ścisłą, dokładną terminologię oficjalną, charakteryzującą się dużą liczbą zestawień, oraz ekonomiczność profesjonalizmów. Ta sama autorka badała również zapożyczenia w leksyce profesjonalnej szewców²⁵, wskazując na język niemiecki jako głównego dawcę leksyki rzemieślniczej. Wpływy języka niemieckiego we współczesnym profesjolekcie szewskim badał też J. Żurawski²⁶, uznając germanizmy za dominujące wśród zapożyczeń w tej odmianie języka. Z kolei słownictwo zawodowe poznańskich rzemieślników badała M. Żak-Święcicka²⁷, wskazując również m.in. na wpływy niemieckie.

Charakterystykę języka rzemieślników innych profesji podjęła U. Żydek-Bednarczuk²⁸, która omówiła elementy struktury języka mówionego ślusarzy. M. Bugajski natomiast w artykule *Kształtowanie się słownictwa technicznego we współczesnej polszczyźnie*²⁹ analizował nazwy stosowane w przemyśle poligraficznym, drzewnym i włókienniczym.

Językoznawców interesował też język rzemieślniczy funkcjonujący w środowisku wiejskim. Nad tą problematyką skupił się T. Kurdyła³⁰, który badał stosunek terminologii w języku ogólnym i w gwarach uznając, że drogi przenikania tych odmian polszczyzny są różnorodne – na poziomie lokalnym i indywidualnym, jak i za pośrednictwem mediów czy edukacji. Z kolei M. Karaś³¹ wskazywał na wielość nazw dla jednego desygnatu, a także na liczniejsze nazwy części niż całych obiektów w gwarowej terminologii technicznej.

Wyniki badań nad słownictwem rzemieślniczym oddają również liczne artykuły poświęcone językowi różnych dokumentów, spisów, inwentarzy, np. w tym opisujące nazwy profesji, dziedzin rzemieślniczych i słownictwo, czym zajmowała się L. Warda-

²⁴ R. Przybylska, *Problem opisu i klasyfikacji słownictwa fachowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, z. 79, 1984, s. 159-173.

²⁵ R. Przybylska, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szewców krakowskich)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, z. 79, 1984, s. 175-182.

²⁶ J. Żurawski, *Wpływy niemieckie we współczesnej gwarze szewskiej*, „Poradnik Językowy”, z. 1, 1982, s. 41-49.

²⁷ M. Żak-Święcicka, *Charakterystyka słownictwa zawodowego rzemieślników*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 1984, s. 294-298.

²⁸ U. Żydek-Bednarczuk, *Użycie wariantów leksykalnych w słownictwie technicznym na przykładzie nazw narzędzi ślusarskich*, „Socjolingwistyka 2”, pod red. W. Lubasia, Warszawa 1979, s. 207-222.

²⁹ M. Bugajski, *Kształtowanie się słownictwa technicznego we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień współczesnego języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Gdańsk 1978, s. 31-36.

³⁰ T. Kurdyła, *Ludowe terminologie rzemieślnicze (na przykładzie słownictwa kowali i kołodziejów jaśliskich)*, „Język Polski”, z. 1, 2003, str. 50-54.

³¹ M. Karaś, *Terminologia techniczna w gwarach*, [w:] *Słownictwo gwarowe a kultura. Księga referatów*, red. M. Karaś, Kraków 1973, s. 151-162.

Zagadnienia wstępne

Radys³², wskazując wyrazy funkcjonujące współcześnie, jak i charakterystyczne dla staropolszczyzny. Język inwentarzy na Pomorzu badał Edward Breza³³, a inne dokumenty związane z rzemiosłem A. Mioduska³⁴ oraz A. Wróbel³⁵.

Z kolei J. Siatkowski³⁶ analizował słowiańskie nazwy wykonawców zawodów, w tym rzemieślników oraz ich bliskich, m.in. szewca i jego żony. J. Rusek omówił zaś dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich³⁷, w tym dotyczące szycia odzieży i wyrobu obuwia.

W badaniach językoznawczych brakuje podjęcia kompleksowej próby badawczej, która w perspektywie historycznej obejmuje słownictwo rzemieślnicze. Niniejsza praca, oparta o słowniki języka polskiego i rzemieślnicze, jest próbą wypełnienia tej luki w zakresie rzemioł skórzanych.

2. Rozstrzygnięcia terminologiczne

Podstawowym terminem w niniejszej pracy jest leksykografia, którego używamy w znaczeniu: (1) ‘dział językoznawstwa, nauka o metodach opracowywania słowników i encyklopedii’; (2) ‘ogół słowników danego języka kraju, okresu; dorobek słownikarski’³⁸. Praktykę leksykograficzną, czyli układanie słowników, nazywamy z kolei słownikarstwem.

M. Grochowski w opracowaniu *Zarys leksykologii i leksykografii* tłumaczy pojęcie jednostki leksykalnej jako „ciąg elementów diakrytycznych, mających znaczenie globalne, czyli ciąg niepodzielny semantycznie na takie podciągi znaczące, które byłyby elementami klas substytucyjnych niezamkniętych”³⁹, natomiast S. Kania i J. Tokarski łączą pojęcie jednostki leksykalnej z leksemem, który – za H. Kurkowską

³² L. Warda-Radys, *Słownictwo „Opisu królewsczyzn w województwie chełmińskim, pomorskim i malborskich w roku 1664”*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, z. 5, 1993, s. 47-60.

³³ E. Breza, *Język inwentarzy wsi Szczytno, Dąbrowa i Szonowo w dawnym pow. człuchowskich z XVIII wieku*, „Polszczyzna regionalna Pomorza” 6, 1994, s. 91-112.

³⁴ A. Mioduska, *Polszczyzna osiemnastowiecznych Ordynacji Rzemieślniczych Fryderyka Pruskiego drukowanych w Kwidzynie*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, 5, 1993, s. 145-151.

³⁵ A. Wróbel, *O nazwach zawodów chełmińskich rzemieślników XVI-XVIII wieku*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, z. 5, 1993, s. 169-186.

³⁶ J. Siatkowski, *Słowiańskie nazwy „garncarza” w świetle materiałów gwarowych i historycznych*, „Prace Filologiczne”, t. 49, 2004 r., s. 453-476; J. Siatkowski, *Nazwy ‘żon’ i ‘synów’ rzemieślników w „Atlasie ogólnosłowiańskim”*, „Prace Filologiczne”, t. 47, 2002 r., s. 383-396; J. Siatkowski, *Nazwy kowala (Słowiańskie nazwy zawodów w świetle materiałów „Atlasu ogólnosłowiańskiego”, cz. 2)*, „Prace Filologiczne”, t. 45, 2000 r., s. 533 – 538; J. Siatkowski, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa 2005.

³⁷ J. Rusek, *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Warszawa 1996.

³⁸ Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski 2000, s. 14-15; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. II, Warszawa 2003, s. 418; T. Piotrowski, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001, s. 24-25.

³⁹ M. Grochowski, *Zarys leksykologii i leksykografii*, Toruń 1982, s. 28.

Zagadnienia wstępne

– definiują jako część członu syntaktycznego pozostałą po usunięciu jego wykładnika syntaktycznego⁴⁰. Ich zdaniem bowiem „jeżeli są uogólnione nazwy jednostek fonetycznych, jak fonem, czy morfologicznych, jak morfem, można też wprowadzić i uogólnioną nazwę jednostki leksykalnej, leksem”⁴¹. Autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego* z kolei uznają leksem za „abstrakcyjną jednostkę językową (konstrukt gramatyczny), której odpowiada klasa wszystkich i tylko takich wyrazów (form) gramatycznych, które: a) pozostają względem siebie w bezpośredniej lub pośredniej opozycji morfologicznej, b) różnica funkcjonalna między nimi sprowadza się do różnicy wartości kategorii morfologicznych przysługujących poszczególnym formom gramatycznym, c) różnice formalne między tymi formami wynikają z różnicy wykładników morfologicznych wartości tych kategorii morfologicznych”⁴². Dla R. Laskowskiego zaś leksem to „wyraz jako abstrakcyjna jednostka systemu słownikowego języka. Jest elementem językowym, na który składa się określone znaczenie leksykalne oraz zespół wszystkich funkcji gramatycznych, jakie dany leksem może spełniać, a także zespół form językowych reprezentujących leksem w jego poszczególnych funkcjach.”⁴³ Na tę definicję powołuje się też W. Miodunka⁴⁴.

Biorąc powyższe rozważania pod uwagę, w niniejszej pracy jednostką leksykalną nazywamy każde ze znaczeń wyrazu hasłowego (elementu systemu słownikowego języka) funkcjonujące językowo, sprecyzowane semantycznie i jednoznacznie, przyporządkowane fragmentowi rzeczywistości. Za leksem zaś przyjmujemy abstrakcyjną jednostkę systemu słownikowego⁴⁵. Zbiór wszystkich leksemów nazywamy leksykiem⁴⁶.

Terminem powszechnym w językoznawstwie jest wyraz. S. Kania i J. Tokarski uważają, że „wyraz jest »znakiem przedmiotu myśli«, ale znakiem językowym, zinstytucjonalizowanym, mającym za podstawę stereotypy niejako zestrojone u poszczególnych mówiących, a przez to wymienne, obiegowe (...). Jest on również

---

⁴⁰ S. Kania i J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984, s. 129.

⁴¹ Tamże, s. 23.

⁴² *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1984, s. 51. Por. też *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków 1993, s. 330.

⁴³ R. Laskowski [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław – Warszawa – Kraków 1994, s. 180-181.

⁴⁴ W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, op. cit., s. 71.

⁴⁵ Por. M. Grochowski, *Zarys leksykologii i leksykografii*, op. cit., s. 28; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, op. cit., s. 25; *Encyklopedia języka polskiego*, op. cit., s. 180-181.

⁴⁶ Za. W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989, s. 73.

Zagadnienia wstępne

bodźcem wywołującym doznania uczuciowe, czy też zachowania się ludzi”⁴⁷. Z kolei W. Miodunka podkreśla, że wyraz stanowi najmniejszą względnie samodzielną znaczącą jednostkę językową, co pozwala odróżnić go od morfemu⁴⁸. Podobnie R. Laskowski, który uznaje, że „wyraz jest najmniejszą względnie samodzielną, znaczącą jednostką językową, zdolną do spełnienia jakiejś (jakichś) funkcji syntaktycznej: może on samodzielnie lub w połączeniu z innym wyrazem stanowić człon wypowiedzenia lub wypowiedzenie”⁴⁹. W niniejszej pracy wyrazem nazywamy samodzielną semantycznie i /lub gramatycznie jednostkę językową, zdolną do spełniania jakiejś (jakichś) funkcji syntaktycznej. Wyraz może samodzielnie lub w połączeniu z innym wyrazem stanowić kontekstowo element wypowiedzenia bądź jego człon⁵⁰. W celu uniknięcia powtórzeń stosujemy w pracy zamiennie terminy: słowo, jednostka językowa.

Próbie sprecyzowania pojęcia termin i termin rzemieślniczy podejmowało wielu badaczy, m.in. R. Przybylska i T. Kurdyła. R. Przybylska uważa, że „terminologia może być tylko oficjalna. Nieoficjalne słownictwo i frazeologia fachowa są zbiorem określonych profesjonalizmów, a nie terminów. Termin »profesjonalizm« należy ściśle ograniczyć do nazywania tylko i wyłącznie leksyki nieoficjalnej, dotyczącej danego zawodu”⁵¹. Zdaniem badaczki „profesjonalizm” należy stosować do nazywania leksyki nieoficjalnej, dotyczącej danego zawodu, zaś „pojęcia »termin« i »terminologia« mają sens tylko w odniesieniu do oficjalnej odmiany języka zawodowego”⁵². Z kolei T. Kurdyła, zastanawiając się *Czy słownictwo rzemieślnicze jest terminologią?*, zauważa, że „znaczny zasób leksyki rzemieślniczej to tzw. profesjonalizmy, które zazwyczaj są wyłączone z klasy terminów”⁵³, które to profesjonalizmy „występują w użyciach nieoficjalnych, względnie półoficjalnych i cechuje je uproszczenie formalne i/lub semantyczne względem terminu oficjalnego”⁵⁴. Odmienne od tych badaczy J. Żurawski⁵⁵ operuje pojęciem gwara szewska jako odmianą środowiskową polszczyzny, którą posługują się pracownicy warsztatów szewskich.

⁴⁷ S. Kania i J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, op. cit., s. 20.

⁴⁸ W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, op. cit., s. 70.

⁴⁹ R. Laskowski, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, op. cit., s. 382.

⁵⁰ Por. *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, op. cit., s. 382. Por. W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, op. cit., s. 69; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, op. cit., s. 33-34.

⁵¹ R. Przybylska, *Problem opisu i klasyfikacji słownictwa fachowego*, op. cit., s. 167.

⁵² Tamże, s. 167.

⁵³ T. Kurdyła, *Czy słownictwo rzemieślnicze jest terminologią*, op. cit., s. 345.

⁵⁴ Tamże, s. 350-351

⁵⁵ J. Żurawski, *Wpływy niemieckie we współczesnej gwarze szewskiej*, op. cit.

Zagadnienia wstępne

O związku i wpływie techniki na zasoby terminologii pisze I. Bajerowa. Według badaczki „technika zmusza język do tworzenia wciąż nowych terminów technicznych i tak wciąż rodzić się muszą nowe z tego zakresu wyrazy”⁵⁶; również dla M. Mazura⁵⁷, termin jest nazwą techniczną. Z kolei J. Jadacka wskazuje, że „termin jest to jedno lub wielowyrazowy odpowiednik pojęcia z określonej dziedziny nauki lub techniki, mający znaczenie wyraźne i używany przez specjalistów w tekstach fachowych”⁵⁸, natomiast dla S. Kania i J. Tokarskiego: „terminy z reguły oznaczają logiczne jednostki myślenia, tj. pojęcia (np. tlen, planeta, elektron, fonem i in.)”⁵⁹.

Na płaszczyźnie diachronicznej, a taki charakter badawczy ma niniejsza praca, trudno oddzielić profesjonalizmy i terminy, jako że terminologia rzemieślnicza „przez długie wieki kształtowała się w rzemieślniczych warsztatach w kontakcie ustnym mistrza, czeladników i uczniów (...) W okresie międzywojennym i po II wojnie światowej podjęto wiele działań dla zmiany tego stanu rzeczy. W szkołach zawodowych młodzi adepci rzemiosła zapoznają się z terminologią ustaloną przez specjalne komisje” – zauważa S. Gajda⁶⁰. Właściwa terminologia techniczna związana z rzemiosłem zaczęła się bowiem kształtować w drugiej połowie XIX wieku i w wieku XX⁶¹. W dalszych rozważaniach jednostki przyporządkowane skórnictwu nazywamy więc wymiennie *profesjonalizmami i terminami*, przyjmując granicę nieostrą tych pojęć, jako oddających oficjalne, jak i nieoficjalne słownictwo (zbiór jednostek leksykalnych⁶²) używane przez skórników w zakresie ich pracy oraz funkcjonowania w środowisku zawodowym, zarejestrowane w historycznej polszczyźnie pisanej. Wymiennie, by uniknąć monotonii wypowiedzi, używamy tu również określenia *nazwa*.

Grupę rzemiosł skórzanych wyodrębnia I. Turnau w swojej pracy *Polskie skórnictwo*, wylaniając ważne, rozpowszechnione rzemiosła wyrabiające wytwory ze skóry, jak szewstwo lub ją obrabiające, jak garbarstwo oraz szereg drobnych rzemiosł, jak miechownictwo, paśnictwo czy rękawicznictwo. Z kolei w pracy *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku* badaczka zajmuje się tymi gałęziami rzemiosła, które wytwarzały odzież i jej części, jak kuśnierze. O branży skórzanej

⁵⁶ I. Bajerowa, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, „Nauka dla wszystkich”, nr 309, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 5.

⁵⁷ M. Mazur, *Terminologia techniczna*, Warszawa 1961.

⁵⁸ H. Jadacka, *Termin techniczny – pojęcie, budowa, poprawność*, Warszawa 1976, s. 45.

⁵⁹ S. Kania, J. Tokarskie, op. cit., s. 159.

⁶⁰ S. Gajda, *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?*, Opole 1990, s. 46.

⁶¹ Tamże, s. 52.

⁶² Za: W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, op. cit., s. 73.

Zagadnienia wstępne

na Śląsku pisze w swoim opracowaniu R. Hanke⁶³. J. Kwak natomiast przyporządkowuje kuśnierstwo, szewstwo i rękawicznictwo do rzemiosł odzieżowych, a garbarstwo, rymarstwo, siodlarstwo, paśnictwo do rzemiosł skórzanych.

Po wielu analizach, dyskusjach i konsultacjach na potrzeby niniejszej pracy określono zakres rzemiosł zajmujących się skórnictwem. W ich wyniku rzemiosłami skórzanymi określamy grupę rzemiosł (miechownictwo, rękawicznictwo, kaletnictwo, kuśnierstwo, szewstwo, rymarstwo i siodlarstwo, garbarstwo), które tradycyjnie posługują się garbowaną skórą zwierzęcą w swoim wytwórstwie. Skóra może stanowić dla rzemiosła skózanego wyrób (garbarstwo), materiał do produkcji wyrobów (miechownictwo, rękawicznictwo, kaletnictwo) oraz zarówno wytwór, jak i materiał (kuśnierstwo, szewstwo, rymarstwo i siodlarstwo). Zamiennie grupę tych rzemiosł nazywamy skórnictwem.

Przyjmujemy, że terminem z zakresu rzemiosł skórzanych jest jednostka leksykalna stanowiąca interpretację i znak desygnatu występującego w zakresie rzemiosł skórzanych, czyli miechownictwa, rękawicznictwa, kaletnictwa, kuśnierstwa, szewstwa, rymarstwa i siodlarstwa, garbarstwa, a także będąca nazwą skóry, jej rodzaju i części oraz należąca do zasobu słownictwa wspólnego skórnikom.

Podstawowe terminy, którymi posługujemy się przy interpretacji zjawisk, objaśniamy w poszczególnych rozdziałach pracy.

3. Metodologia pracy

3.1. Cele pracy

Celem niniejszej pracy jest prezentacja leksyki rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej, na którą składają się: przegląd leksykalno–semantyczny pól słownictwa rzemiosł skórzanych, analiza żywotności wyekscerpowanych wyrazów, wskazana na podstawie rejestracji w wykorzystanych w pracy słownikach oraz zamieszczonych tam egzemplifikacji źródłowych, a także próba ustalenie etymologii badanego słownictwa.

W rozdziałach analitycznych staramy się odpowiedzieć na pytania:

- jakie były zasoby słownictwa rzemiosł skórzanych (przyporządkowanych miechownictwu, rękawicznictwu, kaletnictwu, kuśnierstwu, szewstwu,

---

⁶³ R. Hanke, *Dzieje rzemiosła polskiego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim od przełomu XIX i XX w. do 1948*, op. cit.

Zagadnienia wstępne

rymarstwu i siodlarstwu, garbarstwu, nazwom skór i ich rodzajów oraz słownictwu ogólnorzemieślniczemu) odzwierciedlające funkcjonalnie ten fragment rzeczywistości;

- jak na przestrzeni wieków kształtowały się zasoby słownictwa rzemiosł skórzanych; jakie były losy wyrazów przyporządkowanych temu zbiorowi;
- jaki był stosunek formacji rodzimych do zapożyczeń; jak powstawały i skąd przenikały wyrazy zaliczone do zbioru słownictwa rzemiosł skórzanych.

Objaśnienie i opis powyższych problemów pozwolą określić rolę, dzieje i wpływy leksykalne w słownictwie rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej.

3.2. Charakterystyka źródeł

Badania źródłowe przeprowadzone zostały na materiale *Słownika warszawskiego*⁶⁴, który zawiera około 280.000 wyrazów hasłowych⁶⁵ i jest najobszerniejszym słownikiem języka polskiego. Obszernie zarejestrowano w nim bogate słownictwo z wieku XIX i początku XX, a także słownictwo dawne, jako że tezaurus zawiera materiał wyekscerpowany z prac, począwszy od zabytków językowych średniowiecza do czasów współczesnych autorom, którzy ułożyli zebranie całościowe leksyki języka polskiego⁶⁶.

Mimo bogactwa zarejestrowanego słownictwa języka polskiego *Słownik warszawski* zawiera pewne niedociągnięcia analizowane i podkreślane przez badaczy, jak brak objaśnień etymologicznych wszystkich haseł oraz brak tytułów dzieł, z których pochodzą cytaty poświadczające użycie i zakres znaczeniowy wyrazów. Ponadto nie wszystkie wyrazy hasłowe poparto przykładami użycia, a kwalifikatorom (niektórym) przypisano zbyt dużą pojemność znaczeniową⁶⁷. Mimo to *Słownik warszawski* pozostaje jedynym tezauresem zawierającym różne odmiany funkcjonalne

---

⁶⁴ *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Nidźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.

⁶⁵ Badacze podają różną liczbę wyrazów hasłowych w *Słowniku warszawskim*; np. 280.000 podaje T. Piotrowski, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa 1994, s. 35; *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. s. Urbańczyka, op. cit., s. 320; zaś 270.000 haseł B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, op. cit., s. 230. Niektórzy badacze nie podają liczby haseł, np. W. Doroszewski, *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, op. cit., t. I, s. I-XIII; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 653-661; S. Urbańczyk, *Słowniki i encyklopedia, ich rodzaj i użyteczność*, Kraków – Katowice 1991.

⁶⁶ Por. B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław 1999, s. 230.

⁶⁷ L. Mariak, *Wyrazy kwalifikowane jako „mało używane” w „Słowniku warszawskim”*, „Slavia Occidentalis”, 1991/1992, t. 48/49, s. 145-158.

Zagadnienia wstępne

i socjolektalne polszczyzny, stanowiąc dobre źródło do badania słownictwa historycznego języka polskiego⁶⁸.

Analizując słownictwo na materiale słowników, należy zdać sobie sprawę z ograniczeń leksykografów, którzy, zdaniem K. Handke: „inwentaryzują przede wszystkim słownictwo utrwalone w języku pisanym, przyznając zdecydowane pierwszeństwo materiałowi z literatury pięknej, rzadziej natomiast uwzględniając słownictwo współczesnego żywego języka mówionego”⁶⁹, dlatego w niniejszej pracy wyekscerpowany materiał został uzupełniony i porównany z leksyką zarejestrowaną w innych słownikach języka polskiego. Są to: *Słownik staropolski*⁷⁰, *Słownik polszczyzny XVI wieku*⁷¹, *Słownik polszczyzny XVII i 1. poł. XVIII wieku*⁷², *Słownik języka polskiego* B. Lindego⁷³, *Słownik języka polskiego*, wydany przez M. Orgelbranda⁷⁴, *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego⁷⁵, *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka⁷⁶, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza⁷⁷. Materiał uzupełniono, sięgając również do słowników gwar miejskich, gdyż kultura rzemieślnicza związana była głównie z miastami. Do tych należą: *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku* B. Wieczorkiewicza⁷⁸ oraz *Słownik gwary miejskiej Poznania* pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka⁷⁹. Pomocniczo wykorzystano również *Słownik gwar polskich* J. Karłowicza⁸⁰. Wyekscerpowany zbiór wyrazów wzbogacono też o hasła zarejestrowane przez *Słownictwo rzemieślnicze. IV. Dział skórniczy* K. Stadtmüllera⁸¹ oraz *Słownik rzemieślniczy* H. Kuroń⁸² w zakresie rzemiosł skórzanym; zebrane w monografii M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku*

⁶⁸ Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, s. 26.

⁶⁹ K. Handke, *O „sztucznych” formach słowotwórczych w słownikach*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. XV, Warszawa 1976, s. 153-157.

⁷⁰ *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I-X, Warszawa 1953-1993.

⁷¹ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I-XXXII, red. M. R. Mayenowa, następnie F. Peplowski, Wrocław 1965–2004. Indeks wyrazów do *Słownika polszczyzny XVI wieku* w Pracowni Słownika XVI wieku w Toruniu.

⁷² *Słownik języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, pod red. K. Siekierskiej, t. I, z. 1-5, Kraków 1999-2004 r. Indeks wyrazów do *Słownika polszczyzny XVII i pierwszej połowy XVIII wieku* w Pracowni Historii Języka Polskiego XVII i XVIII wieku w Warszawie; (www.xviii-wiek.ij-pan.krakow.pl; 25 X 2008 r.).

⁷³ B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Lwów 1854-1880.

⁷⁴ *Słownik języka polskiego*, wydany przez M. Orgelbranda, t. I-II, Wilno 1861.

⁷⁵ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.

⁷⁶ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I-III, Warszawa 1978.

⁷⁷ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I-IV, Warszawa 2003.

⁷⁸ B. Wieczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966.

⁷⁹ *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka, Warszawa 1997.

⁸⁰ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Warszawa 1900-1911.

⁸¹ K. Stadtmüller, *Słownictwo rzemieślnicze. IV. Dział skórniczy*, Kraków 1922.

⁸² H. Kuroń, *Słownik rzemieślniczy*, Warszawa 1963.

Zagadnienia wstępne

*polskim do roku 1600*⁸³, wydanej w Poznaniu w 1990 r. Dołączono też wyrazy hasłowe, które wystąpiły jedynie w *Słowniku ubiorów I. Turnau*⁸⁴, choć bez rejestrowania ich wariantów.

Próby ustalenia pochodzenia słownictwa przeprowadzono w oparciu o następujące słowniki etymologiczne: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*; F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*; A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*; K. Długosz-Kurczabowa, *Słownik etymologiczny języka polskiego; Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny*, pod red. naukową W. Decyk-Zięby, S. Dubisza, a także o następujące słowniki wyrazów obcych: M. Amszejewicz, *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo – filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane; Słownik wyrazów obcych*, wydany staraniem M. Arcta; *Słownik wyrazów obcych*, oprac. Z. Zaturski; *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, pod red. S. Lama; *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego; W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych; Milenijny słownik wyrazów obcych*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj⁸⁵. Wykorzystano również K. i K. Stadmüllerów, *Słownik techniczny, część polsko – niemiecka*⁸⁶, inne słowniki dwujęzyczne⁸⁷ oraz słowniki języka polskiego wykorzystane w pracy.

---

⁸³ M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku polskim...*, op. cit.

⁸⁴ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit.

⁸⁵ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wydanie VI, Warszawa 1993; F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I – VI, Wrocław 1953–1989; K. Długosz-Kurczabowa, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2005; *Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny*, pod red. naukową W. Decyk-Zięby, S. Dubisza, Warszawa 2008, a także słowniki wyrazów obcych: M. Amszejewicz, *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo–filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane*, Warszawa 1859; *Słownik wyrazów obcych*, wydany staraniem M. Arcta, Warszawa 1912; *Słownik wyrazów obcych*, oprac. Z. Zaturski, Lwów 1928; *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, pod red. S. Lama, Warszawa 1939; *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1977; W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wydanie 15, Warszawa 1985; *Milenijny słownik wyrazów obcych*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław 2002.

⁸⁶ K. Stadmüller, K. Stadmüller, *Słownik techniczny, część polsko–niemiecka*, t. I–II, Poznań 1936.

⁸⁷ J. Pipek, J. Ippoldt, T. Kachlak, A. Wójcik, A. Wójtowicz, *Wielki słownik polsko-niemiecki*, Warszawa 1983; W. Turek, *Słownik Zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*, Kraków 2001; B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku*, Białystok 1996; *Wielki słownik węgiersko-polski*, pod red. J. Reychmana, Warszawa 1980; *Słownik rumuńsko-polski*, pod red. J. Reychmana, Warszawa 1970; Kaleda, B. Kalediene, M. Niedzwiecka, *Słownik litewsko-polski*, Wilno 1991; J. Janów, *Słownik huculski*, Kraków 2001. *Podręczny słownik polsko-białoruski*, pod red. A.

Zagadnienia wstępne

Materiał leksykograficzny, zawierający m.in. archaizmy i gwaryzmy, nie w każdym wypadku – na podstawie kontekstu – był jasny semantycznie. Ich objaśnienia opracowano na podstawie rozmów i konsultacji środowiskowych z archeologiem mgr Lidią Eberle, kierownikiem Muzeum Cechu Rzemiosł Skórzanych w Warszawie, mgr Aldoną Kruszyńską z Działu Pojazdów Konnych w Muzeum Powozów w Łańcucie, a także Feliksem Witkowskim, dyrektorem Izby Rzemiosła i Przedsiębiorców w Gorzowie Wielkopolskim oraz doświadczonymi rzemieślnikami: Waławem Serafinowskim, szewcem z Gorzowa Wielkopolskiego i Piotrem Wysockim, rymarzem z Pleszewa.

3.3. Zasady ekscerpcji materiału

Badanie słownictwa rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej, a także przedstawienie go w formie słownika wymagało zgromadzenia zamkniętego zbioru analizowanych jednostek językowych, co wymagało określenia granic zbieranego materiału.

Źródłem materiału stały się słowniki języka polskiego oraz inne, wymienione wyżej, gdyż założono, że zarejestrowane w nich słownictwo jest w znacznym stopniu reprezentatywne dla danego okresu i obszaru polszczyzny, choć jego rejestracja w słowniku nie jest równoznaczna z funkcjonowaniem w rzeczywistości językowej. Jak podkreśla B. Nowowiejski: „Nie można też stawiać znaku równości między momentem leksykograficznej rejestracji wyrazu, a jego faktycznym istnieniem w języku. Może się bowiem zdarzyć tak, że stara pożyczka zostanie uchwycona w słownikach języka ogólnego zbyt późno, ale stać się może i tak, że jakaś forma trafi do rejestru słownikowego przedwcześnie, zanim jeszcze zacznie faktycznie w nowym otoczeniu językowym funkcjonować”⁸⁸.

Obreńskiej-Jabłońskiej i M. Bryły, Warszawa 1962; S. Domagalski, *Wielki słownik polsko-ukraiński, ukraińsko-polski z rozszerzoną terminologią współczesnego biznesu*, Warszawa 2008; M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007; *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, Warszawa 2008; E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski, 2000; *Słownik wyrazów obcych PWN*, oprac. L. Wiśniakowska, Warszawa 2008; K. Kupisz, B. Kielski, *Podręczny słownik francusko-polski, polsko-francuski*, Warszawa 1990.

⁸⁸ B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku*, Białystok 1966, s. 33.

Zagadnienia wstępne

Wykscerpowane słownictwo podzielono na 9 pól tematycznych, odpowiadających poszczególnym rzemiosłom skórzanym:

1. Słownictwo miechownicze
2. Słownictwo rękawiczniczne
3. Słownictwo kaletnicze
4. Słownictwo kuśnierskie
5. Słownictwo szewskie
6. Słownictwo rymarskie i siodlarskie
7. Słownictwo garbarskie
8. Nazwy skór i ich rodzajów
9. Słownictwo ogólnorzemieślnicze

Szczegółowo podział na pola i podpola oddaje ich schemat⁸⁹. Podział na poszczególne pola ma charakter arbitralny, gdyż trudno precyzyjnie oddzielić w procesie historycznym produkcję poszczególnych skórników, np. miechowników, kaletników czy rękawiczników⁹⁰. Punktem wyjścia było kwalifikowanie wyrazów przez leksykografów w materiale słownikowym, współczesny stan prawny rzemiosł skórzanych (do każdego z nich przyporządkowano określone wyroby)⁹¹, jak i tradycja⁹².

O istnieniu cechu danych rzemiosł w mieście i na wsi decydował rynek, nie tylko miejscowy, ale też możliwości handlowe, dlatego cechy odłączały się, tworząc samodzielne organizacje, jak np. w Lublinie w XVIII wieku, gdzie występuje osobno cech miechowników i rękawiczników⁹³. Zdarzało się i przeciwnie – cechy łączyły się, aby lepiej zorganizować produkcję, np. „w Kaliszu miechownicy i paśnicy zrzeszeni są w 1614 r. w cechu zbiorowym”⁹⁴. Brak ścisłego podziału sprawiał, że, zgodnie z miejscowym zapotrzebowaniem, różne cechy wytwarzały produkty należące

---

⁸⁹ Patrz: aneks, s. 728. Schemat pól leksykalno-semantycznych słownictwa rzemiosł skórzanych. Jako wzór i odniesienie posłużyły tu wyniki badań językoznawców polskich: D. Buttler, *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny”, 1967, s. 41-59; A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, Wrocław 1992; R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 344-370.

⁹⁰ I. Turnau: „W miastach pomorskich (...) produkcja kaletnicza pokrywała się z miechowniczą”. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 149.

⁹¹ *Poradnik rzemieślnika 1968*, Warszawa 1968 r.

⁹² Paśnicy tradycyjnie łączyli się z cechami rymarzy, obecnie jednak pasy produkują kaletnicy, stąd zaliczenie w niniejszej pracy wyrazów związanych z wyrobem pasków do słownictwa kaletniczego.

⁹³ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 135.

⁹⁴ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 80.

Zagadnienia wstępne

do zakresu pracy innych rzemiosł, np. w Toruniu w XV wieku cech kaletniczy wyrabiał rękawice i spodnie łośiowe⁹⁵.

Spośród słownictwa rzemiosł skórzanych jako samodzielne pole tematyczne wydzielamy słownictwo miechownicze, mimo że rzemiosło to jako jedyne ze skórnictwa zaniknęło na skutek specjalizacji w XVIII wieku, a wyrabianie jego wytworów przejęli m.in. kaletnicy i rymarze. Było to jednak rzemiosło znaczące, mające swoje cechy np. w Kołobrzegu, Lesznie⁹⁶, a także prowadzące szeroką produkcję, zaspokajającą potrzeby mieszkańców na drobne wyroby skórzane, wymieniane w encyklopediach staropolskich⁹⁷, a także poświadczone przez dokumenty rzemieślnicze i w związku z tym budzące zainteresowanie badaczy⁹⁸.

Do pola kaletniczego zaliczamy paśników, gdyż – choć dawniej pasy wyrabiali także rymarze i miechownicy – współcześnie zajmują się tą produkcją kaletnicy⁹⁹, podobnie jak w przypadku wytwarzania kaftanów czy spodni skórzanych, którym dawniej zajmowali się miechownicy¹⁰⁰, a które, zgodnie ze stanem obecnym, mieści się w obrębie pola tematycznego słownictwa kuśnierskiego.

Do pola rymarskiego i siodlarskiego z kolei przyporządkowujemy słownictwo związane z produkcją powoźniczą, jako że w XIX wieku zajmowali się nią siodlarze, np. w Warszawie, o czym pisał A. Brückner: „W Warszawie istniały i karety najemne, fiakry (...); siodlarze warszawscy je urządzali (ze stangretami i końmi w barwie) i drogo kazali obie płacić”¹⁰¹.

Choć garbarze zajmowali się wyprawą skór na potrzeby innych rzemiosł, to przywilej garbowania zachowali np. szewcy, a kuśnierze wyprawiali skórki futerkowe. W celu uporządkowania słownictwa związanego z garbowaniem, z dużą dozą prawdopodobieństwa używanego przez różnych skórników, przypisujemy je do pola tematycznego słownictwa garbarskiego.

Osobne pole stanowią – zważywszy na ich uniwersalny charakter funkcjonalny – nazwy skór, które są wytworem pracy garbarzy i jednocześnie materiałem dla innych skórników. Jako ostatnie wydzielono pole nazw ogólnorzemieślniczych, w których zawarto słownictwo wspólne wszystkim rzemiosłom skórzanim.

---

⁹⁵ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 148.

⁹⁶ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 80.

⁹⁷ Np. w A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 908.

⁹⁸ Por. I. Turnau w książce *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 137-147.

⁹⁹ *Poradnik rzemieślnika 1968*, op. cit., s. 48.

¹⁰⁰ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 141.

¹⁰¹ A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 245.

Zagadnienia wstępne

Ogółem zebrany materiał liczy 4224 jednostki leksykalne, a 4465 haseł, do których zaliczamy dublety słowotwórcze¹⁰² i warianty, a także czasowniki prefiksalne.

Tak wyekscerpowany i wyselekcjonowany materiał leksykalny poddany został analizie na różnych płaszczyznach semantycznych i strukturalnych w ujęciu diachronicznym i synchronicznym.

Integralną częścią niniejszej rozprawy jest słownik tematyczno-alfabetyczny słownictwa rzemiosł skórzanych, skonstruowany w oparciu o stosowany w pracy podział leksykalno-semantyczny słownictwa. W słowniku zastosowano następujący układ artykułu hasłowego: po hasle, które jest terminem rzemieślniczym, profesjonalizmem lub nazwą przyporządkowaną rzemiosłu, zamieszczone zostaje objaśnienie semantyczne, następnie informacja o rejestracji wyrazu w wykorzystanych w pracy słownikach¹⁰³, a dalej wypisane warianty, najczęściej fonetyczne, regionalne, gwarowe, również z informacją o ich rejestracji.

---

¹⁰² A. Szczaus, *Semantyczne dublety słowotwórcze w języku utworów Adama Mickiewicza (na przykładzie przymiotników)*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, pod red. M. Białoskórskiej, t. V, Szczecin 1999, s. 76 oraz A. Szczaus, *Semantyczne dublety słowotwórcze w języku utworów Adama Mickiewicza. Rzeczowniki*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, pod red. M. Białoskórskiej, t. VI, Szczecin 2000, s. 118.

¹⁰³ Zagadnienia wstępne, s. 20-22.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Wstęp. Interpretacja pola językowego

Człowiek zajmował się rzemiosłem od zarania dziejów, choć początkowo nie stanowiło ono samodzielnego zajęcia. Wyroby – dziś tradycyjnie postrzegane jako rzemieślnicze – były bowiem wytwarzane przez chłopów. Z tej warstwy wyłoniła się w Polsce klasa rzemieślników, co potwierdza J. Skodlarski: „Z ogółu ludności wiejskiej wyodrębnili się rzemieślnicy zróżnicowani coraz bardziej pod względem zawodowym. W dokumentach z XII i XIII wieku spotykamy: garncarzy, murarzy, łagiewników, tokarzy, kołodziejów, szewców, słodowników, kucharzy, piekarzy i wyrabiających tarcze – szczytowników. Obok przedstawicieli tych zawodów rozproszonych po różnych wsiach, występują tzw. osady służebne, w których wszyscy mieszkańcy poświęcili się jednemu przemysłowemu zajęciu”¹⁰⁴.

Dzięki dalszemu rozwojowi gospodarczemu kraju powstało rzemiosło miejskie, a uprawa roli przestała stanowić podstawę bytu rzemieślnika. Rozwojowi rzemiosła towarzyszyło rozbudowanie struktury organizacyjnej tej grupy zawodowej. Cechy zmonopolizowały rynek – to do nich musieli należeć rzemieślnicy, aby móc wytwarzać produkty i uczyć następców¹⁰⁵. W XIX wieku, kiedy rewolucja przemysłowa wymogła na władzach państwowych unowocześnienie prawa¹⁰⁶, rozpoczął się nowy rozdział w historii rzemiosła.

Dzieje rzemiosła znalazły swoje odbicie w języku. To w nim utrwalił się sposób postrzegania własnego zawodu przez rzemieślników, obyczajowości, która dawała

---

¹⁰⁴ J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku*, Warszawa – Łódź 1995, s. 32-33.

¹⁰⁵ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. I, Warszawa 1974, s. 222-225.

¹⁰⁶ K. Móraski, *Rzemiosło warszawskie od przełomu XVIII i XIX stulecia do 1831 r.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grochulskiej, W. Prussa, Warszawa 1983, s. 303-323.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

poczucie przynależności do grupy, a nawet aura tajemniczości i obcości, jaką otaczali swoją profesję, tylko niektórych dopuszczając do nauki fachu. „Język, narzędzie komunikacji międzyludzkiej, kumuluje w sobie i utrwała doświadczenia społeczne, których podstawą są wielorakie relacje między człowiekiem a tym wszystkim, co składa się na otaczającą go rzeczywistość” – uważa Ryszard Tokarski¹⁰⁷.

Badania nad językiem doprowadziły do uznania go za system, który bazując na semiotycznym charakterze znaku, który go tworzy, kreuje własną rzeczywistość opartą na świecie realnym, ale od niego różnym. Język naturalny stanowi bowiem dobro przyrodzone właściwe człowiekowi. To człowiek rejestruje za pomocą systemu językowego subiektywny odbiór otaczającej go rzeczywistości. Tu także zapisane zostaje doświadczenie pokoleń.

Jedną z płaszczyzn języka naturalnego jest leksyka. Całe słownictwo danego języka naturalnego możemy zaś podzielić na pola językowe, co na gruncie polskim zostało zaproponowane m.in. przez Z. Cygal-Krupę, A. Markowskiego¹⁰⁸.

Pierwsze prace dotyczące tego zagadnienia powstały jednak znacznie wcześniej. W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku zajmowali się tym kierunkiem badawczym głównie językoznawcy niemieccy. Do najbardziej znanych twórców tego kierunku należą Jost Trier, Walter Porzig i Leo Weisgeberg¹⁰⁹. W roku 1933 F. Dornseiff dokonał podziału języka na zbiory tematyczne w swoim słowniku ideograficznym, który liczył 70.000 wyrazów. Autor podzielił słownictwo na dwadzieścia grup rzeczowych¹¹⁰.

Kolejny schemat podziału leksyki zaproponowali R. Halling i W. von Wartburg, którzy rzeczywistość językową podzielili na trzy główne strefy: Wszechświat, Człowiek oraz Człowiek i wszechświat, a w ramach tych subkategorii dokonali podziału na pola i podpola¹¹¹. Ich zdroworozsądkowy sposób porządkowania rzeczywistości językowej stał się punktem wyjścia dla językoznawców badających inne języki naturalne.

W Polsce jako pierwsza dokonała podziału słownictwa na pola leksykalno-semantyczne Z. Cygal-Krupa w pracy *Słownictwo tematyczne języka polskiego*. Ona jednak – w przeciwieństwie do R. Hallinga i W. von Wartburga – wyodrębniła grupę wyrazów atematycznych, dochodząc do wniosku, że w języku naturalnym istnieją

¹⁰⁷ R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 344.

¹⁰⁸ A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, Wrocław 1992.

¹⁰⁹ D. Buttler, *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny”, 1967, s. 41-59.

¹¹⁰ A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, op. cit., s. 79-80.

¹¹¹ Tamże, s. 80-81.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wyrazy, które występują regularnie „we wszelkiego rodzaju tekstach o wystarczającej długości niezależnie od ich zawartości treściowej”¹¹². W schemacie pól językowych zaproponowanym przez Z. Cygal-Krupę znalazło się słownictwo konkretne – związane z określonym tematem. Badaczka podzieliła leksykę rodzimą na 23 kręgi tematyczne, ale zestawiała je ahierarchicznie.

Kolejnego, znaczącego w historii polskiego językoznawstwa, podziału słownictwa współczesnego dokonał A. Markowski. Podstawą zaproponowanego przez niego schematu jest antropocentryczna percepcja świata przez człowieka, która znajduje swoje odbicie w leksyce. Autor dzieli rzeczywistość na dwie makrosfery: JA WOBEC SIEBIE oraz JA WOBEC TEGO CO POZA MNĄ, z których następnie wydziela mniejsze jednostki: sfery i pola¹¹³.

Czerpiąc z opracowania A. Markowskiego, niniejszy podział pól językowych oparty został na zdroworozsądkowym postrzeganiu rzeczywistości przez grupę ludzi – rzemieślników i ich bliskich, którzy tworzyli specyficzną odmianę języka, jaką jest słownictwo rzemiosł skórzanych. Podstawowym elementem klasyfikacji znaczeniowej jest jednostka leksykalna rozumiana jako element językowo jednoznaczny, każde ze znaczeń danego wyrazu funkcjonujące na przestrzeni wieków w polszczyźnie, a nie hasło słownikowe lub wyraz hasłowy¹¹⁴.

Jednostki leksykalne skupiają się w większe zbiory – pola językowe. Jak zauważa R. Tokarski: „Przyjmuje się, że słownictwo danego języka stanowi zwarty system wzajemnie ze sobą powiązanych leksemów. Ten całościowy system rozpada się na mniejsze zespoły słowne, zwane polami znaczeniowymi, które z kolei są zbiorami słów wzajemnie wyznaczającymi swoje granice znaczeniowe”¹¹⁵.

Po raz pierwszy terminu „pole znaczeniowe” użył Gunther Ipsen w pracy *Der alte Orient und die Indogermanen*. Przeciwstawił on słownictwo odziedziczone, które łączyły się w grupy rzeczownikowe – pola wyrazowe słowom „wędrownym”, czyli zapożyczeniom, które nie łączyły się z zasobem leksykalnym¹¹⁶.

Terminem tym posługiwał się znany niemiecki badacz Jost Trier. Jego zdaniem: „(...) pola są to żywe rzeczywistości językowe leżące między poszczególnymi słowami,

¹¹² Cyt. za A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, op. cit., s. 83.

¹¹³ Tamże, s. 84-85.

¹¹⁴ Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie...*, op. cit., s. 40.

¹¹⁵ R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, op. cit., s. 361.

¹¹⁶ D. Butler, *Koncepcja pola znaczeniowego*, op. cit., s. 42-59.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

a całościami słownymi, rzeczywistości, które jako całości częściowe mają tę wspólną cechę ze słowem, że się łączą w większe całości [ergliedern] ze słownictwem zaś, że się dzielą na mniejsze części [ausgliedern]”¹¹⁷. Trier uzasadniał swoją teorię tym, że „nie pojedynczy znak coś mówi, lecz system całości znaków może coś mówić wobec pojedynczych znaków”¹¹⁸.

Z kolei W. Pisarek wprowadza podział systemu języka na pole wyrazowe parataktyczne oraz pole wyrazowe syntaktyczne (za W. Porzigiem). Do określonego pola parataktycznego należą wyrazy będące tymi samymi częściami mowy, zaś pole syntaktyczne zawiera leksemy, które łączą ze sobą wartość semantyczną¹¹⁹.

Zdaniem W. Miodunki: „termin pole wyrazowe, leksykalne będzie oznaczał zbiór wyrazów zawierających w swych znaczeniach elementy (semy) wspólne i dzięki temu wchodzących w różnego typu relacje (np. w polu nazw stopni pokrewieństwa relacje dotyczą generacji, związków krwi, płci, czasem wieku itp.)”¹²⁰. S. Karolak w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* definiuje pole semantyczne (znaczeniowe) jako „uporządkowany wewnętrznie pod względem paradygmatycznym i syntagmatycznym zbiór leksemów reprezentujących zbiór pojęć związanych z jakimś pojęciem nadrzędnym np. pojęciem intelektu, piękna, pokrewieństwa, barwy itd.”¹²¹.

Z kolei R. Tokarski przyjmuje, że cały system leksykalny danego języka rozpada się na mniejsze zespoły słowne (pola znaczeniowe), „które z kolei są zbiorami słów wzajemnie wyznaczającymi swoje granice znaczeniowe”¹²². Każda zmiana w obrębie pola wpływa na pozostałe elementy i powoduje ich przekształcenie.

W swoich rozważaniach przyjmujemy zatem, że pole znaczeniowe jest zbiorem wyrazów, który został ukształtowany ze względu na podobieństwo semantyczne oraz uporządkowany wewnętrznie. Elementy pola są ze sobą powiązane semantycznie. Pole znaczeniowe podzielone zostało z kolei na mniejsze jednostki – podpola.

¹¹⁷ J. Trier, *Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung*, „Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung“ 1934, s. 430; cyt. za: W. Pisarek, *Pojęcie pola wyrazowego i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki” 1967, z. 58, s. 497.

¹¹⁸ J. Trier, *Des deutsche Wortschatz in Sinnbeziirk des Verstandes*, „Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung“ 1934, s. 26-27; cyt. za: W. Pisarek, *Pojęcie pola wyrazowego i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki” 1967, z. 58, s. 497.

¹¹⁹ Tamże, s. 504.

¹²⁰ W. Miodunka, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa – Kraków 1980, s. 54

¹²¹ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, op. cit., s. 406-407.

¹²² R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, op. cit, s. 361.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemieśl skórzaných

Jednostki leksykalne, jako pojedyncze elementy znaczeniowe języka oraz skupiska tworzące powiązane ze sobą semantycznie zbiory, odzwierciedlają postrzeganie rzeczywistości przez człowieka. Język naturalny koduje bowiem w sobie doznania, przeżycia i emocje, a także utrwała zdroworozsądkowe poznawanie Uniwersum. Stanowi skarbiec, w którym przechowywane są nie tylko proste zapisy postrzeganej rzeczywistości, ale do którego złożone zostały pokłady aksjologicznego ujęcia faktów i przedmiotów. Jest zarazem tworem indywidualnym, jak i kolektywnym. Służy jednostce, jak i całej zbiorowości.

„Przyjmuje się, że słownictwo danego języka stanowi zwarty system wzajemnie ze sobą powiązanych leksemów”¹²³ – dodajmy – właściwych danemu językowi naturalnemu związanemu ściśle z kulturą społeczności, która go wytworzyła i jednocześnie tę kulturę budujący. Nie da się bowiem oddzielić dziedzictwa człowieka, jego tożsamości narodowej od zasobów języka.

Słownictwo stanowi swoistą interpretację świata. Owo przetworzenie, czy – jak chcą niektórzy badacze – utworzenie wręcz drugiej rzeczywistości¹²⁴, sprawia, że postrzeganie wszechświata zapisane w języku ma charakter antropocentryczny. Człowiek stanowi jego centrum i jest punktem odniesienia. Owo ujęcie nazywamy językowym obrazem świata, a zasób leksykalny stanowi jeden z jego elementów.

J. Bartmiński nazywa językowym obrazem świata „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane”¹²⁵.

Dla R. Grzegorzycowej to z kolei „struktura pojęciowa utrwalona (zakrepla) w systemie danego języka, a więc jego właściwościach gramatycznych i leksykalnych (znaczeniach wyrazów i ich łączliwości), realizującą się, jak wszystko w języku, za pomocą tekstów (wypowiedzi)”¹²⁶.

¹²³ R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata* op. cit, s. 361.

¹²⁴ Por. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a kultura*, t. 13, Wrocław 2000, s. 11-40; M. Fleischer, *Obraz świata. Ujęcie w punktu widzenia teorii systemów i konstrukttywizmu*, [w:] *Język a kultura*, op. cit., s. 45-66.

¹²⁵ J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999, s. 41.

¹²⁶ R. Grzegorzycowa, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, op. cit., s. 41.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Oboje językoznawców podkreśla znaczenie zasobów leksykalnych w tworzeniu językowego obrazu świata. Jest to jeden z istotnych jego elementów.

R. Tokarski rozumie przez językowy obraz świata „zbiór prawidłowości zawartych w kategoryalnych związkach gramatycznych (fleksyjnych, słotwórczych, składniowych) oraz w semantycznych strukturach leksyki, pokazujący swoiste dla danego języka sposoby widzenia poszczególnych składników świata oraz ogólniejsze rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez społeczność językową wartości”¹²⁷.

J. Anusiewicz, który w swoich badaniach podkreśla połączenie kultury i języka jako nierozłącznych elementów kreacji człowieka, zauważa, że język jest nie tylko środkiem komunikacji międzyludzkiej, ale pełni wiele innych funkcji. Należy do nich kumulowanie i przekazywanie z pokolenia na pokolenie doświadczeń utrwalonych właśnie w języku, który pozostaje rezerwuarem zdrowego rozsądku „uznanym za fundament, na którym została zbudowana ludzka kultura”¹²⁸.

Zdaniem J. Anusiewicza, A. Dąbrowskiej i M. Fleischera na językowy obraz świata składa się wiele płaszczyzn języka, a nawet elementy wykraczające poza jego system: struktura gramatyczna języka, słownictwo i frazeologia, składnia i struktura tekstu, semantyka, etymologia, stylistyka językoznawcza (głównie stylizacje), onomastyka i etykieta językowa¹²⁹.

Słownictwo stanowi jeden z ważnych aspektów struktury języka. Leksyka obrazuje bowiem sposób postrzegania rzeczywistości. Słownictwo rzemieślnicze zaś – stanowiące część leksyki języka polskiego – jest bogate i różnorodne.

Ze względu na specyfikę i zakres tematyczny klasyfikowanego materiału leksykalnego należało przygotować odmienny od innych projekt podziału na pola tematyczne. Nie można było bowiem wzorować się na schemacie pól leksykalno-semantycznych wyrazów współnoodmianowych zaproponowanym przez Andrzeja Markowskiego.

Przygotowany przez niego podział na dwie płaszczyzny wskazuje na człowieka jako twórcę i podmiot owego językowego wszechświata. Pierwsza z makrosfer JA WOBEĆ SIEBIE obejmuje obszary związane z postrzeganiem ciała i tym,

¹²⁷ R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, op. cit., s. 366.

¹²⁸ J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995, s. 44.

¹²⁹ J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz...*, op. cit., s. 31.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

co ciału służy (sfera JA JAKO ISTOTA FIZYCZNA) oraz z umysłem i tym, co służy umysłowi (sfera JA JAKO ISTOTA PSYCHICZNA).

Druga mikrosfera, wydzielona przez A. Markowskiego: JA WOBEC TEGO, CO POZA MNA, dzieli się na sfery: JA WOBEC BOGA, JA WOBEC LUDZI, JA WOBEC RZECZY JA oraz WOBEC NATURY.

W każdej z makrosfer możemy odnaleźć słownictwo związane z rzemiosłem, np. w sferze JA JAKO ISTOTA FIZYCZNA znajdziemy np. **ubrania** związane z rzemiosłem, jak *fartuch*, **szkołę i wychowanie**.

W sferze JA WOBEC LUDZI, z której wydzielony został zespół pojęciowy TO, CO SŁUŻY MNIE I INNYM, znajduje się pole **handel i usługi** (przynależą tu wyrazy np. *stolarz, ślusarz, krawiec, szewc*), zaś w sferze JA WOBEC RZECZY zostaje umieszczone TO, CO SŁUŻY MNIE WOBEC RZECZY, czyli **gospodarka** (wyrazy np. *rzemieślniczy, rzemiosło*) oraz MÓJ STOSUNEK DO RZECZY, w którym wyróżniono pole **praca fizyczna**, w którym znalazły się m.in. nazwy narzędzi i materiałów (np. *warsztat, długo, młotek, obciążki, drewno klej, wapno*).

Słownictwo rzemiosł skórzanych zawiera bowiem nie tylko słownictwo wspólne, które posłużyło do prac badawczych A. Markowskiego, ale przede wszystkim słownictwo swoiste¹³⁰, w tym terminy i profesjonalizmy. Odmienność słownictwa rzemiosł skórzanych¹³¹ od słownictwa współnoodmianowego wymusiła więc przygotowanie własnego schematu z podziałem na pola tematyczne.

Materiał badawczy (4224 jedn. leks.) zaklasyfikowany został do dziewięciu sfer: **słownictwo miechownicze, słownictwo rękawicznicze, słownictwo kaletnicze, słownictwo kuśnierskie, słownictwo szewskie, słownictwo rymarskie i siodlarskie, słownictwo garbarskie, nazwy skór i ich rodzajów, słownictwo ogólnorzemieślnicze**, które z kolei dzielą się na sfery, pola i podpola.

¹³⁰ A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, op. cit, s. 10.

¹³¹ Por. A. Markowski: „W każdej z odmian leksykalnych inna jest sfera, pole semantyczne, pokrywane przez wyrazy swoiste i sfera wypełniona wyrazami wspólnymi”. Tamże, s. 12.

I. SŁOWNICTWO MIECHOWNICZE (134 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (11 jedn. leks.)
2. Nazwy wyrobów i ich cech (123 jedn. leks.)
  - 2.1. Nazwy miechów i worków (25 jedn. leks.)
  - 2.2. Nazwy wyposażenia wojskowego (3 jedn. leks.)
  - 2.3. Nazwy woreczków na pieniądze (47 jedn. leks.)
  - 2.4. Nazwy pochew i futerałów (17 jedn. leks.)
  - 2.5. Nazwy naczyń (22 jedn. leks.)
  - 2.6. Nazwy miechów kowalskich (9 jedn. leks.)

Człowiek od najdawniejszych czasów używał skóry do produkcji odzieży oraz przedmiotów użytkowych. Z biegiem czasu w produkowaniu wyrobów skórzanych zaczęli specjalizować się rzemieślnicy różnych profesji. Jednym z najwcześniej zorganizowanych cechów w Polsce byli miechownicy. Wskazuje się w opracowaniach¹³², że miechownicy wyprawiali różne drobne przedmioty ze skóry, np. torby myśliwskie, pokrowce. Efektem wytwórczości miechowniczej były m.in.: mieszki oraz inne woreczki na pieniądze, rękawice, szabletasy, nożenki, sakwy, pochewki, a także odzież skórzana, w tym kaftany, żupany, kolety, spodnie¹³³.

Ze względu na różnorodność produkcji i szeroki jej asortyment szkolenie ucznia trwało w warsztacie miechowniczym 4 lata. Na ogół majster zatrudniał, poza uczniem, dwóch czeladników. Majster zajmował się najważniejszymi, najtrudniejszymi czynnościami, np. krojeniem skór na różnego typu wyroby. Dobrze skrojone części majster dawał do szycia czeladnikowi albo uczniowi¹³⁴.

Miechownicy, których dziedzinę możemy zaliczyć do drobnych rzemiosł, w niektórych miastach łączyli się z innymi cechami, na przykład w Poznaniu – jak podkreśla I. Turnau – „miechownicy wyrabiali także rękawiczki, a w XVI w. występuje w tym mieście osobno cech kaletników i taszników. W Lublinie od 1597 r. występuje cech miechowników i rękawiczników, a zupełnie osobno w 1583 r. cech siodlarzy, rymarzy, paśników i kaletników. W Gdańsku paśnicy, a także pasiarze występowali w cechu z rymarzami i siodlarzami, ich produkcja datuje się co najmniej od 1364 r. Kaletnicy, rękawicznicy i producenci sznurowadeł tworzą wspólny cech;

¹³² Np. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. 1, s. 908.

¹³³ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 81.

¹³⁴ Tamże, s. 81.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wzmianka o istnieniu kaletników pochodzi z 1385 r. Osobno występują wytwórcy teczek i toreb¹³⁵. Najczęściej miechownicy łączyli się z rękawicznikami, a kaletnicy z rymarzami i paśnikami¹³⁶. Z. Gloger w wydanej w latach 1901-1903 *Encyklopedii staropolskiej* łączy profesje miechownika i kaletnika traktując nazwy tych rzemieślników synonimicznie¹³⁷.

Rzemiosło ewoluowało wraz ze zmianami gospodarczymi kraju. Rozwój miast, wzrost liczby ludności i większy popyt na wyroby rzemieślnicze sprawił, że nastąpiła specjalizacja poszczególnych branż. W XVIII wieku coraz częściej w miastach występują kaletnicy zamiast miechowników, a branża miechownicza – jako samodzielna – zanika¹³⁸.

Znamienne, że wśród wyrazów miechowniczych 5 nazw związanych jest bezpośrednio z tą profesją. Zachowały się one dzięki leksyko-gramom, którzy przekazali je następnym pokoleniom. Nie przetrwały w zapisach natomiast nazwy narzędzi ani innych rzeczy związanych z warsztatem miechowniczym¹³⁹.

Ze względu jednak na ważną funkcję, jaką odegrało to rzemiosło w dziejach gospodarczych Polski, postanowiono wyróżnić je w niniejszym opracowaniu.

Różnorodność połączeń różnych branż rzemieślniczych w cechy, zmienność asortymentu wyrabianego przez określone profesje nastęrcza trudności w znalezieniu słownictwa wyrobów miechowniczych, zwłaszcza w odróżnieniu od bardzo podobnego asortymentu kaletniczego. Zaproponowany podział wydaje się najlepszym z możliwych, choć nie doskonałym¹⁴⁰. Ogółem wyekcerpowana spośród słownictwa rzemiosł skórzanych leksyka miechownicza liczy 134 jednostki leksykalne. Są to nazwy osób (11) oraz nazwy wyrobów i ich cech (123).

---

¹³⁵ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1975, s. 135.

¹³⁶ Tamże, s. 137.

¹³⁷ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. III, s. 209.

¹³⁸ Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 147.

¹³⁹ Wiadomo, że miechownicy posługiwali się jak inni rzemieślnicy szydłem, igłą. Analogicznie do innych branż rzemieślniczych należy jednak przyjąć, że część narzędzi była ściśle związana z tym rzemiosłem. Być może przejęli je potem rękawicznicy i kaletnicy.

¹⁴⁰ Pomijamy nazwy ubrań skórzanych, które dziś produkują kuśnierze (choć historycznie najwcześniej wytwarzali je miechownicy, potem rękawicznicy) oraz rękawiczek, które robią rękawicznicy. Torby, worki i sakiewki dzielimy między miechowników i kaletników, aby zaznaczyć, że oba rzemiosła się nimi zajmowały i trudno tu o ścisły podział, ale pasy zaliczamy do pola kaletniczego ze względu na współczesny podział produkcji między rzemiosłami (dawniej szyli je również rymarze). Do miechowniczego pola leksykalnego kwalifikujemy za to łagiewników, olsterników i tulników jako dawniej pomniejszych rzemieślników wyrabiających drobne przedmioty ze skóry.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

1. Nazwy osób (11 jedn. leks.; 11 haseł)

kapsarz, łagiewnik, miechownicza, miechowniczy, miechownik, miechowski, miesznik (mieszewnik), olsternik, trzosownik, tulnik, wackarz¹⁴¹

Określenia osób związanych z miechownictwem ujawniają ich rzemieślniczą specjalizację.

Miechownik lub **miesznik (mieszewnik)** był rzemieślnikiem wyrabiającym miechy, wory i drobne przedmioty ze skóry. Pomagała mu w tym żona, **miechownicza**. Z tymi wyrazami łączą się przymiotniki: **miechowski** oraz **miechowniczy** ‘dotyczący miechowników, odnoszący się do robienia miechów’.

Wackarz specjalizował się w wykonywaniu wacków, czyli skórzanych woreczków na pieniądze. Drobne przedmioty ze skóry wykonywał również **łagiewnik**. Jego głównym zadaniem było jednak wytwarzanie skórzanych naczyń, jak łagwie¹⁴². **Olsternik** z kolei robił olstra ‘skórzane futerały na pistolety przytroczone do siodła’ [K. Baliński: *Oprócz pospolitych rzemieślników, znajdowali się: złotnicy, szabelnicy, płatnerze, ślusarze, siodlarze, łucznicy, puszkarze, malarze, olsternicy, konwisarze, nożownicy, miechownicy* (SJPD, t. 5, s. 974)]¹⁴³.

Trzosa wykonywał **trzosownik**, a **kapsarz** robił kapsy, mieszki i miechy. Kołczany, tuły, czyli różnego rodzaju pokrowce na strzały, wyrabiał **tulnik**.

2. Nazwy wyrobów miechowniczych i ich cech (123 jedn. leks.)¹⁴⁴

Miechownicy wytwarzali przede wszystkim miechy, worki, torby oraz różne drobne przedmioty ze skóry.

2.1. Nazwy miechów i worków (25 jedn. leks.; 24 hasła)

dybzak, imberczak, juki (juka, wjuki), kapciuch (kapczuch, kapczuk, kapszuk), kapciuszek, kotnia, michaś, miech, miechur, mieszeczek, mieszek, sakiewka, sakwa, samara (samar), szawłok, trajturka, trzęsiątko, wător (wantor), worczyzna, worczątko, worczysko, woreczek (woryczek), worek, wór

¹⁴¹ Wymieniane są w tym miejscu hasła.

¹⁴² Służebność taką odzwierciedla nazwa Łagiewniki – współcześnie dzielnica Krakowa.

¹⁴³ Cytaty pochodzą z następujących źródeł: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Lwów 1854-1880 (Linde); *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927 (Słownik warszawski); *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Warszawa 1958-1969 (SJPD); *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, T. I-VI, Warszawa 2003 (USJP).

¹⁴⁴ Staranne rozróżnienie kompetencji i asortymentu wyrobów miechowników i kaletników wraz z tasznikami napotyka na znaczne trudności i nie dokonano go dotychczas w literaturze przedmiotu. W dawnej Polsce dla wyrobu różnego rodzaju woreczków, mieszków, toreb i waliz istnieją aż trzy nazwy i występują trzy cechy. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 147.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Miechem, miechurem nazywano wór, torbę, sakwę, czyli przedmiot często ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych rzeczy [B. Leśmian: *Przyprowadził dziewiętnaście mułów, objuczonych skórzanymi miechami* (SJPD, t. 4, s. 623)]. Małe miechy – **mieszki** i **mieszeczki** także służyły do przechowywania różnych drobnych przedmiotów.

Do asortymentu miechowniczego można zaliczyć również **wór, imberczak, michaś** ‘wielkie opakowanie uszyte m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’ [L. Siemieński: *U Rzymian ojcobójcę w wór skórzany zaszyli* (SJPD, t. 9, s. 1253)], mniejszy **worek, woreczek (woryczek)** ‘niewielki wór’, **worczyne, worczątko** ‘lichy worek’ oraz **worczyisko** ‘duży worek, wór’ [J. M. Ossoliński: *Całą noc świerzbiała go dłoń, ani mógł oka zamknąć, łudzony nadzieją, że lada chwila z potężnym worczykiem jakie biesisko zobaczy* (SJPD, t. 9, s. 1244)].

Do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów i produktów służyła **sakwa** ‘worek podróżny, czasami skórzany, często z podłużnym otworem w środku, do przewieszania przez ramię lub po obu stronach siodła’ oraz mniejsza od niej **sakiewka**.

W drogę zaś zabierano **samarę (samar)**, czyli siodło do juczania, juki [W. Potocki: *Układali sucharów Turcy niedojadki, mąki, krupy i inne prowianty różne, ci w skórzane samary, drudzy w wozy próżne* (Linde, t. 5, s. 213)].

Rodzajem miecha były też: **kotnia, szawłok** ‘wór skórzany składany’ [M. Bromowski: *Tatary żywność w szawłokach, abo w kotniach skórzanych biorą* (SW, t. 2, s. 505)], **juki (juka, wjuki)** ‘skórzany worek używany zazwyczaj do transportu bagażu na grzbiecie jucznego zwierzęcia’ [T. T. Jeż: *Juki były z grubej, mocno szytej skóry, zamykające się za pomocą sznurowania* (SJPD, t. 3, s. 436)]. Workiem podróżnym była **trajturka**.

Wątor (wantor) był rodzajem worka skózanego używanego jako ponton [A. Naruszewicz: *Ćwiczony naród przebywać wplaw najbystrzejsze rzeki uczepeką z ogony końskie albo na watorów skórzanych, ledwo w jednej części stanął na drugim brzegu* (SJPD, t. 9, s. 878)]. **Dybzak** zaś oznaczał kieszeń, worek [SW: *Jedźcie, pijcie..., a w dybzaki nie chowajcie* (SW, t. 1, s. 610)].

Mniejszego rozmiaru mieszki miały różne przeznaczenie. Na szyi zaś noszono **trzęsiątko** na drobne przedmioty.

Kapciuchem (kapczuchem, kapczukiem, kapszukiem), kapciuszkciem, miechurem nazywano woreczek, często ze skóry, na tytoń [W. Syrokomla: *Dobyl kapciuch skórzany i lulkę piankową, naładował potężnie* (SJPD, t. 3, s. 528); J. B. Dziekoński: *Na guziku wisiał skórzany kapciuszek z nieodzowna przetyczą z mosiężnego drutu do drewnianej fajeczki* (SJPD, t. 3, s. 528)].

2.2. Nazwy wyposażenia wojskowego (3 jedn. leks.; 3 hasła)

szabeltas (szabeltasz), szrotnica (szrotownica), taszki (taszka)

Szrotnica (szrotownica) była woreczkiem skórzany na śrut, na proch. Wojskowi nosili **taszki (taszka), szabelstas (szabeltasz)** ‘skórzana torebka husarska wisząca u pendentu szabli’¹⁴⁵, w której trzymali różne drobne przedmioty, w tym pieniądze [Teatr Polski: *Wchodząc huzar zawadza szabeltasem o drzwi*; J. Jabłonowski: *Na szabeltasach herb ich*; Biesiady rozkoszne Baltyzera: *W szabeltasie groszy mało* (Linde, s. 5, s. 541)].

2.3. Nazwy woreczków na pieniądze (47 jedn. leks.; 47 hasel)

bursa (bursza), bursiczka (burszyczka), burska, ćwik, hamaniec, ircha (irzcha), kabza (kabzda, kapsa, kobza), kabzka, kalateńka, kaleta (kalota, kalenica, kalita, kolota), kaletka (kalatka, kalitka), kapseczka (kapsiczka), kiesa, kiesieczka, kieska, kot, kotek (kotka), kozica, miech, mieszeczek, mieszek (mięszek), moszenka (moszanka, moszonka, muszenka, moszenki), moszna (moszny), nabruszek, nosigrosz, opasek, pas, pas z pieniędzmi, pytel (pytl), pytliczek, pytlik, rzemień, rzemyk, sakiewka, sakwa, szabatura, szabaturka, tasza (tasz, tacza), taszka, toboła, trzos (czrzos, trzosię), trzosik (trzosek), waceczek, wacek (waczek), waczysko, woreczek (woryszek), worek

Część woreczków, zwłaszcza niewielkich rozmiarów i starannie wykonana, służyła do przechowywania pieniędzy. Wyliczyć tu można 46 nazw. Należał do nich **miech** [Falibogowskiego dyskurs o marnotrawstwie i zbytku: *Ojca żegna, miech pieniędzy bierze, i idzie* (Linde, t. 3, s. 87)]. Mniejszy woreczek skórzany na pieniądze nazywano **mieszkiem (mięszkiem)**¹⁴⁶ [A. Kowalska: *Zsypał do irchowego mieszka*

¹⁴⁵ Szabeltas huzarów polskich z czasów Księstwa Warszawskiego był ze skóry czarnej lakierowanej, ozdobiony pośrodku orłem białym blaszanym; oficerowie mieli wkoło szabeltasu naszyte galony stosownie do stopni, [w:] Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 296.

¹⁴⁶ Mieszki stanowiły istotny element kultury materialnej. Nazwa jako komponent funkcjonuje w polskiej paremiologii, co odnotował Z. Gloger. Oto przysłowia: 1. Zgadź się, gębo z mieszkiem. 2. Pan Bóg i mieszek to przyjaciel prawy, a ludzka przyjaźń tylko dla zabawy. 3. Kto mieszek straci, niech skórą płaci. 4. Lepszy mieszek za grosz, w którym kopa, niż za kopę, w którym grosz. 5. Kto służy z łaski, ma mieszek płaski. Tamże, t. III, s. 209.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

pierścionki i drogie kamienie i ukrył wszystko na piersiach (SJPD, t. 4, s. 661)], bądź **mieszeczkim** [SW: *Braciszek mieszeczek, burszyczka siostrzyczka* (SW, t. 2, s. 964)]. Pieniądze chowano też w **sakwie** [B. Leśmian: *Trzymali w rękach sakwy napelnione dukatami* (SJPD, t. 8, s. 16)] i mniejszej **sakiewce** ‘podłużny woreczek na pieniądze zrobiony z delikatnej skórki lub tkaniny, często zdobiony haftem’¹⁴⁷ [S. Żeromski: *Wręczyła mu tedy sakiewkę ze złotymi monetami* (SJPD, t. 8, s. 14)]. Do tego celu służyły również **ircha (irzcha)** ‘mieszek, sakiewka wykonany z irchy’, **kapseczka (kapsiczka)**, **pytel (pytl)**, **pytliczek** i **ptylik**, **tasza (tasz, tacza)**, **taszka**.

Skórzany woreczek na pieniądze, ściągany sznurkiem nazywano **wackiem (waczkiem)**¹⁴⁸ [R. Zmorski: *Dobywszy z wacka, na co natrafi, ciśnie, nie oglądając, choćby i czerwony złoty* (SJPD, t. 9, s. 808-809)], a także **waceczkiem**, **waczyskiem**. W **kiesie**, **kiesce** oraz **kieseczce** przechowywano pieniądze i kosztowności.

Woreczek na pieniądze, sakiewka zwane były też **nosigroszem** [W. Gomulicki: *Krązą osobniki podejrzane, między którymi łącno znaleźć się może i rzezimieszek. Ani się spostrzeżesz, młodzieńcze, jak zostaniesz obrany z czasomierza, nosigrosza i innych drogocенności* (SJPD, t. 5, s. 362)] oraz **ćwikiem**.

Rodzajem sakiewki był również **kot** [SW: *Chociaż masz dobrego kota, jednak cię po śmierci myszy zjedzą* (SW, t. 2, s. 503)] i niewielki **kotek (kotka)** [F. Bohomolec: *Jest kotek, niezłe się powiodło.* (SW, t. 2, s. 504)].

Torbą skórzaną, woreczkiem na pieniądze, sakiewką była **szabatura** [R. Malczewski: *Suptał grosiwo z szabatury, z której poprzednio wymiatał z nonszalanckim gestem tysiące złotych.*; J. Rulikowski: *Od cepra pas szeroki skórzany, opatrzony szabaturami, kapelusz czarny z dużymi skrzydłami, który osłaniał od niepogody i skwaru słońca* (SJPD, t. 8, s. 990)] i mniejsza **szabaturka**, a także **rzemień** [G. Knapski: *Ma w rzemieniu, ma w kalecie* (Linde, t. 5, s. 151)] oraz **rzemyk** [Horacjusz, tłumaczenie polskie: *Co marnotrawstwo twoje ich nie tyka? Owszem pociągną na zysk swój twój rzemyka, ludząc twoje nadzieje* (Linde, t. 5, s. 193)].

Pieniądze przechowywano w **worku** [A. Mickiewicz: *Mam także spory worek mych własnych talarów, uzbieranych z wysługi tudzież z pańskich darów* (SJPD, t. 9, s. 1245)] oraz **woreczku (woryszku)**.

¹⁴⁷ Sakiewki wyszły z powszechnego użycia w 3-em ćwierćwieczu XIX wieku zastąpione portmonetkami. Tamże, t. IV, s. 196.

¹⁴⁸ Por. Tamże, t. IV, s. 417.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Mały woreczek, sakiewka na pieniądze to **bursa (bursza)** oraz mniejsze **burska i bursiczka (burszyczka)**.

Do przechowywania i noszenia pieniędzy służyły również: **kabza (kabzda, kapsa, kobza)** [G. Morcinek: *Zgarniali pieniądze od pękatej kobzy skórzanej, co na biodrze wisiała* (SJPD, t.3, s. 453)], mniejsza **kabzka, moszna (moszny), moszenka (moszenki, moszanka, moszonka, muszenka)** [S. F. Klonowicz: *Utrzebi rzezimieszek bogate moszenki* (SW, t. 2, s. 1048)], **toboła** oraz **hamaniec** [T. T. Jeż: *U mnie w hamańcu ani grosza* (SW, t. 2, s. 11)].

Woreczek skórzany na pieniądze i drobiazgi noszony przy pasie zwano **kaletą (kolota, kalenica, kalita, kalota), kaletką (kalatką, kalitką)** [J. I. Kraszewski: *Miał w ręku kij prosty dębowy, a podpasany był skórzanym pasem z kaletką* (SJPD, t. 3, s. 476)] i **kalateńką**, a sakwę skórzaną z frędzlami na pieniądze – **kozicą**.

Bogaci nosili wypchany **trzos (czrzos, trzosie)**¹⁴⁹, czyli skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany w dawniej Polsce, później także woreczek na pieniądze, kiesa [H. Sienkiewicz: *Trzos miał taki wypchany, że się opasać nim nie mógł* (SJPD, t. 9, s. 325)] i niewielki **trzosik (trzosek)** [J. Gordon: *Pieniążki skarbowe przeznaczone na podróż, okrągłe, potoczyły się do mego trzosika* (SJPD, t. 9, s. 325)]. Takie samo zadanie pełnił **opasek** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka u pasa, czy też pasek ze schowkiem na pieniądze’.

Inną nazwą trzosa był **nabrzuszek** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany w dawniej Polsce’. **Pas, pas z pieniędzmi** ‘trzos’ używany w dawniej Polsce. Później oznaczał także woreczek na pieniądze, kiesę [K. Sakowicz: *Czerwonych złotych w pasie jego szukał* (SW, t. 4, s. 71)].

2.4. Nazwy pochew i futerałów (17 jedn. leks.; 17 haseł)

kołczan (kołczak), kołczanik, ładunek, łubie (lub), nożenki (nożenka), nożny (nożna), olsterko, olstro (olstra, olstrze, olstr, olster), pochwa strzałowa, pochwa na strzały, sahadak (sajdak, sejdak), sajdaczek (sahajdaczek), taftaj (taftuj), tulec, tuleja (tula, tulja), tulejka, tuł (tół, tula)

Miechownicy wyrabiali (podobnie jak kaletnicy), pochwy i pochewki skórzane oraz futerały. Należały do nich będące futerałami na białą broń **nożny (nożna)** [Biblia Brzeska: *O mieczu Polski! Dokądże się nie uspokoisz? Wróć się do nożen swoich* (SW,

¹⁴⁹ Potwierdza to przysłowie: Gdzie trzos pełny, tam przyjaciel pewny. Tamże, t. IV, s. 387.

t. 3, s. 422)] i niewielkie **nożenki (nożenka)** [J. Dzwonowski: *Noża cudzego nie kładź w swoje nożenki* (Linde, t. 3, s. 363)]

Rodzajem torby, pokrowca było też **olstro (olstra, olstrze, olstr, olster)** i **olsterko**, czyli skórzany futerał na pistolet przytroczony do siodła [I. Chodźko: *Koń z całym moderunkiem i para pistoletów w olstrach, a przy siodle trok na zwierzyne, oto cały porządek* (SJPD), t. 5, s. 974; K. Różycki: *Do białych łososiowych pendentów zdobytych wszyscy jeźdźcy na lewej stronie mieli przytwierdzone małe olsterka z kartuzą na ładunki* (SJPD, t. 5, s. 974)].

Ze skóry wykonywano lub wykańczano nią **sahajdak (sajdak, sejdak)** ‘pokrowiec skórzany na łuk i strzały’ [I. Krasicki: *Wyjeżdża na polowanie, niekiedy z ptaki, i wówczas łuk i sajdak na sobie zawiesza* (SJPD, t. 8, s. 13)] oraz mniejszy **sajdaczek (sahajdaczek)**.

Pokrowiec na strzały nazywano również **taftajem (taftujem), tulem (tólem, tula)** [R. W. Berwiński: *Wydobył z tula strzałę pierzastą i gniewnie na psa łuk złożył* (SJPD, t. 9, s. 350), **tuleją (tula, tulją)** oraz mniejszą **tulejką**.

Pokrowiec skórzany na strzały do łuku, zwykle skórzany lub drewniany, obciążony skórą albo tkaniną, noszony na pasku przez ramię, u pasa lub przytwierdzony przy siodle, używany w Polsce do XVIII wieku to **kołczan (kołczak)**¹⁵⁰, **lubie (lub)**¹⁵¹ [H. Sienkiewicz: *Na widok łuków i strzał wysypywanych z kołczanów pod nogi poznał i pan Podbipięta, że zbliża się godzina śmierci* (SJPD, t. 3, s. 835) oraz mniejszy **kołczanik**. Pokrowiec na strzały bywał też nazywany **tulcem** albo **pochwą strzałową, pochwą na strzały**.

Miechownicy warszawscy wyrabiali safianowe pojemniczki zwane **ładunkami**.

---

¹⁵⁰ Z. Gloger objaśnia termin następująco: Sajdak czyli sahadak, z tatarskiego sadak – to samo, co kołczan, pochwa na strzały. Lubo broń ognista dawno weszła w użycie, jednakowoż jazda polska lubiła używać łuku i strzał noszonych w sajadaku. Przyczyną tego była możność rażenia nieprzyjaciela bez huku, oraz to, że dawni wojskowi, nie mając jeszcze mundurów, odznaczających ich od ogółu szlachty, również jak oni w białą broń uzbrojonej, używali sajadaków, czasem i bez łuku, dla odznaczenia swego stanu żołnierskiego. Tamże, t. IV, s. 195-196.

¹⁵¹ Był z tłoczony lub złożony skóry. Por. I. Turnau, *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnicze w latach 1655-1795*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 279.

2.5. Nazwy naczyń (22 jedn. leks.; 20 haseł)

askopera, bęben, bębeneczek, bębenek, buklaczek (bokłażka, bokłaszek, bukladek, buklaszek, buklaszka, buklanek, buklaczek, buklażek), buklak (boklak, bukał, buklad, buklaha, boklag), bulga (buł, bułga), burdziuk (bardzian, burdiuh, burdiuk, burdziadek), byk, flasza, flaszka, ladra, łagiew (łagunica, łagwica, łagwa), łagiewka (łagwiczka), skórnik (skornik), skórny/ skórzany sęd, suna (sun, suma), sundak, sunica, sunka

Do przedmiotów skórzanych wytwarzanych przez miechowników zaliczymy służące do przechowywania płynów i produktów sypkich naczynia, jak: **askopera** ‘skórzane naczynie do przechowywania i przenoszenia wina’, **buklak (boklak, bukał, buklaga, buklacha, bokada)** oraz mniejszej pojemności **buklaczek (bokłaszek, bukladek, buklaszek, buklaszka, buklanek, buklaczek, buklażek, bokłażka)** [Leopolita: *Trochę oleju w buklaszku*; M. Błażowski: *Wody morskiej naczerpawszy w buklaszkach* (SW, t. 1, s. 231)].

Bywało, że naczynie skórzane miało określone przeznaczenie, jak **bulga (buł, bułga)** oraz **byk** tj. wór ze skóry służący do wyciągania wody z kopalń. Wór skórzany do ciągnięcia wody nazywano **ladrą**.

Skórzanymi naczyniami do przechowywania i przenoszenia płynów były także **łagiew (łagunica, łagwica, łagwa)** [Jan Leopolita: *Łagwi rzemiennie winne* (SW, t. 2, s. 789)] oraz **łagiewka (łagwiczka)** [Jan Leopolita: *Moszcz bez oddechu łagwiczki nowe rozsadza* (SW, t. 2, s. 790)], **bęben, bębenek, bębeneczek** [M. Paszkowski: *Noszą w rzemiennych bębnach do domu swojego tę wodę* (Linde, t. 1, s. 67); J. Mączyński: *Lepista niejaka flasza, albo bębeneczek* (Linde, t. 1, s. 67); O. Kolberg: *Na ryneczku pili piwo w bębeneczku* (SW, t. 1, s. 140)].

Płyny przechowywano także w **skórniku (skorniku), skórnym/ skórzanym sędzie)** [Jan Seklucjan: *Młodego wina nie zlewają w skórniki stare, bo inaczej pukają się skórniki, wino się rozlewa i skórniki w utratę idą* (SW, t. 6, s. 171)].

Do naczyń wyrabianych przez miechowników zaliczyć możemy **flaszę i flaszkę**, współcześnie funkcjonalnie związaną z alkoholem.

Skórzanymi naczyniami do przechowywania płynów były też: **suma, suna (sun, suma), sundak** [S. Budny: *Suny, rozumiej flasze skórzane, w których wodę, wino i innych mokrych rzeczy noszą; niektórzy sumami zowią* (SW, t. 6, s. 513)], **sunka** [J. Mączyński: *Sunki abo skórzany worek, w którym wino abo olej można nosić*

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(SW, t. 6, s. 513)] i **sunica** oraz **burdziuk** (**bardziak**, **burdiuh**, **burdiuk**, **burdziadek**)¹⁵² [S. Staszic: *Gotują się w drogę, burdziuk swój winem napelnij* (SW, t. 1, s. 236)].

2.6. Nazwy miechów kowalskich (9 jedn. leks.; 9 haseł)

blozbak, **dymacz**, **dymaczek** (**dymaczka**), **dymadło**, **dymka**, **miech**, **mieszek**, **policzki miecha kowalskiego**, **pompacz**

Do innych przedmiotów wykonywanych przez miechowników należy zaliczyć **miech** ‘skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ [R. Lipski: *W kuźniach starszych spotykamy jeszcze skórzane miechy do zasilania ogniska powietrzem* (SJPD, t. 4, s. 623)]. Taką samą funkcję pełniły: mniejszy **mieszek** [E. Orzeszkowa: *Usiadłszy przed kominkiem, począł mieszkem rozdmuchiwać leniwy ogień* (SJPD, t. 4, s. 661)], **dymacz**, **dymadło**, **dymka** i **blozbak** [Erazm z Rotterdamu: *Oba policzki odął, jakoby blozbaki abo miechy kowalskie* (Linde, t. 1, s. 128)]. **Dymaczek** (**dymaczka**) to mieszek kowalski, ręczny mieszek, skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza [J. Rogaliński: *Miechy lub dymaczki w kuźniach* (SW, t. 1, s. 583)].

Możemy wyróżnić części miecha kowalskiego: **pompacz** ‘spodnią część miecha horyzontalnego, napompowującą miech powietrzem’ oraz **policzki miecha kowalskiego** ‘boki skórzane miecha kowalskiego łączące deski wierzchnią i spodnią’.

Miechownictwo, niewątpliwie bardzo ważne rzemiosło w dawnej Polsce, nie pozostawiło wielu śladów w języku. W pamięci potomnych oraz zapisach leksykograficznych pozostały niezbyt liczne nazwy rzemieślników i ich bliskich. Pamięć o miechownictwie odnajdujemy jeszcze w starych encyklopediach Zygmunta Glogera, Aleksandra Brücknera czy książkach o historii rzemiosła.

W tym polu leksykalnym możemy wyróżnić 11 nazw osób. Oprócz nazw rzemieślników, zachował się wyraz **miechownicza** ‘żona miechownika’ wskazujący na stosunki społeczne. Wyeksцерpowano także 123 nazwy wyrobów związanych z różnymi aspektami życia człowieka. Są tu bowiem nazwy woreczków na pieniądze, worków, pochew, futerałów, skórzanych naczyń, miechów kowalskich i innych drobnych przedmiotów. Odzwierciedlają one, jak szeroka była produkcja miechownicza.

¹⁵² Jak podkreśla Gloger: „Pisarze nasi dawni nieraz używają a tego wyrazu na oznaczenie naczynia skózanego lub skórą obszytego, służącego do nabierania wody lub wina, a mniejszego od bukłaka”. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 215.

II. SŁOWNICTWO RĘKAWICZNICZE (91 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (8 jedn. leks.)
2. Nazwy narzędzi (20 jedn. leks.)
3. Nazwy materiałów (3 jedn. leks.)
4. Nazwy czynności (21 jedn. leks.)
5. Rodzaje rękawiczek i ich części (39 jedn. leks.)
  - 5.1. Nazwy rękawic i rękawiczek (22 jedn. leks.)
  - 5.2. Nazwy części rękawiczki (17 jedn. leks.)

Rękawicznictwo należy do najstarszych rzemiosł, o czym świadczą m.in. znaleziska archeologiczne. Jak stwierdzono, najstarsze zachowane w Polsce rękawice pochodzą z XI wieku, z lewobrzeżnego Wrocławia. Są to 4 skórzane rękawice z jednym palcem¹⁵³.

Rękawice nie tylko chroniły ręce przed zimnem lub urazami związanymi z pracą zawodową. W średniowiecznej Europie miały również szczególne znaczenie kulturowe. Były one dodatkiem, który służył pokazaniu rangi właściciela oraz jego stosunku do innych ludzi, wyrażał godność, władzę, łaskę. Wręczano je jako symbol władzy albo nadania przywilejów np. lenna wasalom. Rycerze rzucali rękawice, wyzywając nieprzyjaciół do walki, a kobiety obdarowywały nimi wybranych, którzy mieli je nosić, jako symbol damy, której czci i honoru należało bronić¹⁵⁴. Rękawice znalezione przez archeologów wskazują na duże umiejętności zawodowe średniowiecznych rękawiczników¹⁵⁵, którzy umieli wykorzystywać takie cechy skóry, jak stopień i kierunek jej naprężenia.

W dobie średniopolskiej rękawice stanowiły wciąż ważny dodatek do odzieży. Używano ich w czasie jazdy konnej i polowań, stanowiły nieodłączną część stroju, np. wojskowego¹⁵⁶. Stały się również jedną z oznak statusu społecznego. Bogatych stać było na rękawice z drogich, luksusowych materiałów: „W wyprawie księżniczki z r. 1650 znajdujemy rękawiczki na zielonym hatłasie tureckim, złotem szyte, gronostajkami podszyte, a także haftowanych par 3 francuską robotą, francuskich szarych par 4 i francuskich białych par 3. W XVIII wieku niewiasty zamożniejsze,

¹⁵³ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 25.

¹⁵⁴ Por. Tamże, s. 25.

¹⁵⁵ Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 135; I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 25-26.

¹⁵⁶ Por. *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, op. cit., t. 25, s. 11.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wychodząc z domu, na ręce kładły rękawiczki jerchowe po łokieć długie, palczaste, albo też bez 4 palców, klapką jedwabną, złotem lub srebrem wyszywaną, przykrywane, o jednym paluchu na wielki palec” – odnotował Z. Gloger¹⁵⁷.

W XVII wieku rękawiczki w kobiecym stroju należały do eleganckich dodatków w stylu zachodnim. Wykonywano je z cienko wyprawionych skór kozich, jagnięcych lub z aksamitu¹⁵⁸. Biedniejsze kobiety robiły sobie rękawiczki z nici na szydełku. Z grubszych skór natomiast wykonywano rękawice chroniące ręce przy pracy¹⁵⁹.

Rękawicznicy dość wcześnie organizowali się w cechy¹⁶⁰, dzięki czemu zyskiwali przywileje potwierdzające ich wyłączność na szycie rękawic i rękawiczek. W niektórych miastach, gdzie nie istniały cechy rękawiczników, ten asortyment przejmowali miechownicy¹⁶¹. Wraz ze wzrostem zapotrzebowania na tego typu wyroby, rozrastała się produkcja rękawic. W XVIII wieku ukształtowała się masowa produkcja tych dodatków¹⁶², co świadczy o szerokim rynku zbytu i dużym zapotrzebowaniu na rękawiczki.

Rękawicznicy nie garbowali skór na własny użytek, ale je kupowali. Do wyrobu rękawic używali przede wszystkim skór kozich, owczych, cielęcych, jelenich, sarnich oraz łosich, nieco rzadziej końskich¹⁶³.

Dziś zadaniem rękawicznika jest wyrób, naprawa i odświeżanie rękawiczek oraz wyrób rękawic sportowych i ochronnych¹⁶⁴.

Wyekscerpowane słownictwo rękawicznicze liczy 91 nazw ściśle związanych z omawianym rzemiosłem.

1. Nazwy osób (8 jedn. leks.; 8 haseł)

depeser, duler (dulerownik), przykrawacz, przykrawacz szewski, rękawiczniczek, rękawiczniczka (rękawicznica, rękawiczarka), rękawicznicy, rękawicznik (rękawiczny)

Postacią centralną w warsztacie rękawiczniczym był **rękawicznik (rękawiczny)** ‘rzemieślnik wyrabiający wszelkiego rodzaju rękawiczki i rękawice ze skóry, zamszu, irchy itp.’ nazywany w dziewiętnastowiecznej Warszawie **przykrawaczem** [Kurier

¹⁵⁷ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 161.

¹⁵⁸ A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, Warszawa 2003, s. 81.

¹⁵⁹ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 152.

¹⁶⁰ W Krakowie cech rękawiczników wyodrębnił się w 1601 r. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 25.

¹⁶¹ Tamże, s. 79.

¹⁶² I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 152.

¹⁶³ Tamże, s. 25.

¹⁶⁴ *Poradnik rzemieślnika 1968*, op.cit., s. 49.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Poranny i Antrakt, 1878: *Przykrawacz rękawiczek* (SGWar, s. 354)], w XX wieku w całej Polsce **przykrawaczem szewskim**. Razem z majstrem – rękawicznikiem pracował podległy mu **rękawiczniczek** ‘czeladnik rękawiczniczy’, którym często bywał syn właściciela warsztatu lub innego rzemieślnika¹⁶⁵.

W warsztacie zatrudnieni byli też rzemieślnicy, do zadań których należało wykonywanie tylko określonych czynności związanych z wyrobem rękawiczek. **Depeser** był rzemieślnikiem, który depesuje, czyli mierzy skórę na rękawiczki, a **duler (dulerownik)** – rzemieślnikiem, który duleruje skóry rękawicznicze, czyli zrzuca skóry w grubości dolermeserem, to jest specjalnym rodzajem noża.

W życiu i pracy rękawicznika kobiety pełniły bardzo ważną rolę. **Rękawiczniczka**, czyli żona rękawicznika, pomagała mężowi w pracy, a po jego śmierci mogła sama prowadzić warsztat, zwłaszcza jeśli syn przyuczający się do zawodu był niepełnoletni¹⁶⁶. Miano **rękawiczniczki (rękawiczarki, rękawicznicy)** nosiła też kobieta, która pracowała jako rzemieślniczka wyrabiająca wszelkiego rodzaju rękawiczki i rękawice ze skóry. Z rękawicznikiem i rękawicznictwem związany jest przymiotnik **rękawiczniczy** [S. Lam: *Pod koniec Rzeczypospolitej powstały w Warszawie zakłady rękawicznicze, w których pół tysiąca ludzi znajdowało zajęcie* (SJPD, t. 7, s. 989)].

2. Nazwy narzędzi (20 jedn. leks.; 20 haseł)

butonjerka, calówka, calsztok (colsztok), dolermeser (dulermeser), finszpindel, młoteczek, paseta, prasa, presbuch, roloch, rozciągająca, skrobanki, sznerloch, sznerłoszek, sztrajchery (sztreichery), tornegany, wajsztoczki, wajsztoki, zrzynak (skóry), werkcajg

Pole semantyczne nazw narzędzi rękawiczników nie jest liczne, co można tłumaczyć tajemnicą, jaką zachowywano w warsztatach, przyuczając adeptów do zawodu. Ponadto rękawicznicy korzystali z narzędzi takich, jakimi pracowali inni rzemieślnicy, np. z noża, młotka, nożyc.

Ogół narzędzi rękawiczniczych nazywano **werkcajgiem**. Do narzędzi typowo rękawiczniczych należy zaliczyć: **rozciągającą** ‘dwa wałeczki w środku długości grubsze do rozciągania rękawiczek’, zwaną też **torneganami** lub **wajsztokami** bądź

¹⁶⁵ *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A. Chwalby, Warszawa 2005, s. 85.

¹⁶⁶ Specyficzny charakter miało członkostwo kobiet w cechach. W zasadzie statuty pozwalały na to tylko wdowom po majstrach, a w wyjątkowych sytuacjach możliwe było samodzielne prowadzenie warsztatu przez córkę. Tamże, s. 189.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wajnsztoczkiami. Wśród noży odnajdujemy: **dolermeser (dulermeser)** lub **zrzynak**, czyli nóż formy prostokąta z rączką od tyłu do dulerowania skór oraz **pasetę** ‘nóż zupełnie tępy, za pomocą którego wyciągają się brzegi skóry już wyciągniętej na całej powierzchni’.

Wykorzystywano też: **calówkę, calsztok (colsztok)** ‘linijkę używaną przy krajaniu skór na rękawiczki, mającą specjalne podziałki’, **młoteczek** ‘rodzaj młoteczka, tłuczka z drzewa bukszpanowego do przyklepywania rękawiczek przy ich tresowaniu’ zwany **finszpindelem, skrobanki, sztrajchery (sztreichery)** ‘narzędzie służące do skrobania skóry’, **presbuch** czyli **prasę** ‘narzędzie służące do prasowania’, **roloch** ‘wałeczek do wałkowania skóry pokrajanej w ogólnych konturach na rękawiczkę i złożonej we dwoje’.

Do dłutek zaliczamy: **butonjerkę** ‘małe dłutko do wybijania dziurek do guzików w rękawicze’, **sznerloch** ‘rodzaj dłutka na końcu kształtu rureczki, z ostrym kantem, do wybijania dziurek w miejscu rozchodzenia się palców’, mniejszy **sznerloszek**.

3. Nazwy materiałów (3 jedn. leks.; 3 hasła)

etablon, flor, garbany (garbowany)

Materiałem, z jakiego wyrabiano rękawiczki, jest **etablon** ‘część skóry odcięta na rękawiczkę’ oraz **flor** ‘specjalna przędza do szycia rękawiczek’. Skóra ta była **garbana (garbowana)**.

4. Nazwy czynności (21 jedn. leks.; 21 hasła)

anewira, depesować (depsować, zdepesować), depesowanie (depsowanie, zdepesowanie), dulerować (dulerować, wydulerować, poddulerować, zdulerować), dulerowanie (poddulerowanie, wydulerowanie, zdulerowanie), etablonować, etablonowanie, etaż, fanterować (pofanterować, sfanterować), fanterowanie (pofanterowanie, sfanterowanie), odulerować skórę, odulerowanie, plija, plijować, plijowanie, rafilować (orafilować), rafilowanie (orafilowanie), tamborować (wytamborować), tamborowanie, wytresować (wydresować, utresować), wytresowanie (wydresowanie, utresowanie)

Nazwy czynności wykonywanych w warsztacie rękawicznika związane są z przygotowaniem skóry oraz wykonywaniem z niej rękawiczek.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Skóra przeznaczona na rękawiczki wymagała **odulerowania** jej, czyli oskrobania, ogładzenia skóry, którą poddawano następnie **dulerowaniu (poddulerowaniu, wydulerowaniu, zdulerowaniu)** polegającemu na zrzynaniu skóry z grubości narzędziem zwanym dolermeserem. Wymierzanie rękawiczek ze skóry nazwano **depesowaniem (depsowaniem, zdepsowaniem)**.

Zdepsowaną skórę poddawano przycinaniu, którego najtrudniejszym etapem było **fanterowanie (pofanterowanie, sfanterowanie)** bądź **etaż**, czyli przecinanie skóry na palce rękawiczki. **Anewirą**¹⁶⁷ zaś zwano wycięcie na wszywie wielkiego palca w rękawicze. **Plijowanie** oznaczało robienie **plij** (linia oznaczania na skórze ołówkiem albo odciskięcia przez złożenie skóry) na skórze.

Etablonowaniem nazywano wyrobienie, wyciągnięcie etablonu do zamierzonych wymiarów rękawiczki. Przed uszyciem rękawiczki zaokrąglano końce jej palców, czyli ją **rafilowano (orafilowano)**.

Po uszyciu rękawiczki należało ją wygładzić, ułożyć, wyrównać, wyprostować, czyli **wytresować (utresować, wydresować)** oraz ozdobić. W tym celu należało ją **tamborować (wytamborować)** ‘robić szydełkiem wyszywie na rękawicze na tamborku’.

5. Rodzaje rękawiczek i ich części (39 jedn. leks.)

Dziś chronią przed zimnem i urazami, dawniej były niezbędne przy różnego rodzaju ceremoniach: biskup ubierał rękawiczki czerwone haftowane złotem na wierzchu, rękawiczki wręczano rektorowi i profesorowi promotorowi przy promocjach uniwersyteckich, rzucano je w twarz wrogowi wyzywając na pojedynek¹⁶⁸. Zawsze jednak musiały być nie tylko funkcjonalne, ale i eleganckie.

5.1. Nazwy rękawic i rękawiczek (22 jedn. leks.; 20 haseł)

dłonica, dunka, glazejki, holica, łapawica, łapawiczka, łapka, naparstnik, palczatka, palica, rączki, rękawica (rękaica), rękawica bokherska, rękawica bosmańska, żeglarska, rękawica sokolnicza, rękawiczka (rękaicka, rękajcka), rękawiczki duńskie, rękawiczki jelonkowe, szer, uszmola

¹⁶⁷ Według I. Turnau, to ‘wcięcie, w które wszywano okrycie kciuka w rękawicy’. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 15.

¹⁶⁸ A. Brücker, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 366.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Wśród określeń **rękawic (rękaic)** ‘duża, gruba rękawiczka, często skórzana, chroniąca dłoń przed zimnem, szkodliwymi substancjami lub urazami’ [J. Dukla Ochocki: *Trzeba było łosie rękawice za pas zatknąć* (SW, t. 5, s. 534)] i **rękawiczek (rękaicka, rękajcka)** ‘okrycie, często skórzane, zasłaniające dłonie, czasem także części przedramion lub całe przedramiona aż po łokcie, noszone głównie dla ochrony przed chłodem’ znajdujemy synonimy: **glazejki, łapawiczki, palica** oraz **rączki**.

Rękawice różniły się materiałem, z którego zostały wykonane, co znalazło odbicie w ich nazwach. **Dunka, rękawiczki duńskie** są nazwą rękawiczek wyrabianych ze skóry o wyprawie ałunowej, dogarbowanej roślinnie i wykończonych przeważnie od strony mizdry [E. Orzeszkowa: *Gniotłem w dłoni rękawiczkę, mszcząc się na tej dunce za doznawane nieokreślone, lecz przykre wrażenia* (SW, t. 1, s. 584)]. **Rękawiczki jelonkowe** robiono z odpowiednio wyprawionych skór jelenich, sarnich, łosiowych, antylopicz; **szerem** zaś nazywano rękawiczkę ze skóry baraniej albo kozłowej wyprawioną na lewą stronę, glansowaną.

Wyroby wyróżniał również ich kształt bądź sposób wykonania. Oto przykłady: **holica** była skórzaną rękawicą bez futra i podszewki, **dłonica** – rękawicą ochronną bezpalcową, **uszmola** – rękawicą wełnianą, naszytą na dłoni skórą, **palczatka** – rękawicą o pięciu palcach, **łapki** zaś rękawicami z wierzchem blaszanym i skórzonym spodem, noszonymi przez rycerzy i czeladź [Z. Kaczkowski: *Każdy z nich miał na sobie kaftan łosiowy (...) łapki żelazne na rękach i hełmik bez piór* (SJPD, t. 4, s. 268)]. **Łapawicą** nazywano wielką rękawiczkę, zaś **łapawiczką** jej mniejszy odpowiednik, bądź rękawicę zwykle z jednym palcem.

Nazwy ujawniają też przeznaczenie rękawiczek. Na przykład **naparstnik** był rodzajem rękawiczki ochronnej używanej w łucznictwie, mającej postać skórzanych pochewek zakładanych na końce palców prawej ręki w celu uchronienia skóry przed zderzeniem przez cięciwę. **Rękawica sokolnicza** oznacza ochronne okrycie na rękę, wykonane ze skóry, używane przez sokolników jako ochrona przed zadrażnieniem pazurami ptaków łownych. **Rękawica bokserska** to duże, skórzane ochraniacze używane przez zawodników podczas walk bokserskich, zaś **rękawica bosmańska, żeglarska** – opaska skórzana z wprawionym w nią krążkiem metalowym, zakładana na dłoń i służąca do przepychania igły przez płótno przy szyciu żagla.

5.2. Nazwy części rękawiczki (17 jedn. leks.; 17 haseł)

ampoma, daum, gryf, nabocznie, naręcznia, netka, palce wielkie, palec, paluch, przystaweczka, przystawka, rebro, strzałki, sztylpka, sztylpa, szychtla (szychtel, szychtle), wierzchnik

Częściami, z których składają się rękawiczki, były: **ampoma** ‘część rękawiczki od obsady palca wskazującego do obsady wielkiego palca’, **gryf**¹⁶⁹, **naręcznia** ‘część skóry pokrywająca z obu stron całą dłoń’, **rebro** ‘część rękawiczki od obsady wielkiego palca do końca, czyli do obrąbka rękawiczki’. Klinik skóry wszywany jako boczna ścianka między palcami rękawiczki nazywano **szychtlą (szychtlem, szychtlami)** albo **naboczniami**, a paski skór tworzące w rękawicach boki czterech palców (poza kciukiem) – **strzałkami**.

Palec jest częścią rękawiczki okrywającą palec; podobnie **palec wielki, daum, paluch**.

Mankiet nadsztukowany u rękawiczki, mieszczący na sobie jeszcze jedną lub więcej dziurek do zapinania zwie się **przystawką**, bądź **przystaweczką**. Duże wyłogi skórzane nazwane zostały **sztylpą**, a małe **sztylpką**. **Netka, wierzchnik** oznacza ‘wyszycie na rękawicze’.

Współcześnie rękawiczki chronią przede wszystkim przed zimnem, stanowią ochronę dłoni w pracy, a także służą jako ozdoba, uzupełnienie stroju. Zapotrzebowanie na nie nie słabnie, choć nie odgrywają już tak ważnej roli kulturowej jak w wiekach średnich. Zapotrzebowanie odbiorców zaspokaja jednak przede wszystkim produkcja masowa, a rękawicznictwo stało się rzemiosłem rzadko występującym samodzielnie. Mimo że to pole leksykalne nie należy do najliczniejszych (91 jedn. leks.), w języku utrwały się nie tylko nazwy rękawiczek i ich części (39 jedn. leks.), ale i narzędzi (20 jedn. leks.) oraz czynności (21 jedn. leks.).

---

¹⁶⁹ Część wykroju rękawic okrywająca całą dłoń podczas ich krojenia. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 66.

III. SŁOWNICTWO KALETNICZE (180 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (12 jedn. leks.)
2. Nazwy narzędzi (1 jedn. leks.)
3. Nazwy wyrobów i ich cech (167 jedn. leks.)
  - 3.1. Nazwy portfeli i portmonetek (12 jedn. leks.)
  - 3.2. Nazwy toreb, teczek i walizek (83 jedn. leks.)
    - 3.2.1. Nazwy ogólne (21 jedn. leks.)
    - 3.2.2. Nazwy toreb podróżnych (37 jedn. leks.)
    - 3.2.3. Nazwy toreb wojskowych i żołnierskich (20 jedn. leks.)
    - 3.2.4. Nazwy teczek (5 jedn. leks.)
  - 3.3. Nazwy futerałów i pokrowców (15 jedn. leks.)
  - 3.4. Nazwy pasów (57 jedn. leks.)

Kaletnicy wytwarzali początkowo kalety, tłumoki, torby z gorszych gatunków skór. Badania przeprowadzone do tej pory¹⁷⁰ wskazują, że w niektórych miastach kaletnicy wykonywali część produkcji miechowniczej albo wręcz łączyli się z tym cechem. Z tego powodu Zygmunt Gloger łączy oba rodzaje rzemiosł w jedno, nazywając kaletnika miesznikiem, tasznikiem, tj. rzemieślnikiem wyrabiającym kalety: „W pisarzach dawnych spotykamy: kaletnik albo miechownik”¹⁷¹.

Bardzo trudno oddzielić produkcję kaletniczą od miechowniczej. Na pewno kaletnicy wyrabiali cięższe torby i kufry skórzane, ale robili też pochwy, futerały, sakiewki, a nawet ubrania, jak np. w Toruniu, gdzie kaletnicy szyli spodnie łośiowe¹⁷². Poza tym, kiedy cech miechowników zanikł, jego produkcję przejęli m.in. właśnie kaletnicy.

Dziś podstawowy zakres produkcji kaletniczej obejmuje wyrób i naprawę przedmiotów użytkowych oraz galanterii ze skóry i materiałów zastępczych (torebek, teczek, portfeli, portmonetek, waliz, plecaków, tornistrów, chlebaków, drobnych pokrowców, pasków itd.)¹⁷³.

¹⁷⁰ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 137.

¹⁷¹ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 316.

¹⁷² Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 148-150.

¹⁷³ *Poradnik rzemieślnika 1968*, op. cit., s. 48.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

1. Nazwy osób (12 jedn. leks.; 10 haseł)

kaletniczka, kaletniczy, kaletnik (kalitnik), paśniczka, paśniczy, paśnik (pasznik), portmoneciarka, portmoneciarski, portmoneciarz, tasznik (tesznik)

Kaletnikiem (kalitnikiem) [Akt z r. 1624: *Bądź by beł kaletnik, bądź paśnik, bądź miechownik* (SW, t. 2, s. 209)], albo **tasznikiem (tesznikiem)** nazywano rzemieślnika zajmującego się kaletnictwem, czyli wyrabiającego torby, teczki, walizki, portfele itp. ze skóry, później z tworzyw sztucznych, a także tkanin.

Kaletnictwem zajmuje się również kobieta – **kaletniczka** [Życie Warszawy: *Kaletniczka przyjmie pracę – szycie toreb* (SJPD, t. 11, s. 222)], która tak samo jak mężczyźni w swoim warsztacie wyrabia przedmioty galanterii skórzanej. Do pracy kaletnika oraz jego profesji odnosi się przymiotnik **kaletniczy** [Akt z r. 1624: *Kaletnicze rzemiosło; starsi cechu kaletniczego; sztuki przez nowego mistrza rzemiosła kaletniczego uczynione* (SW, t. 2, s. 29)].

O swoistej specjalizacji zawodowej świadczą kolejne nazwy osób, jak: **portmoneciarz**, czyli rzemieślnik wyrabiający portmonety, które zastąpiły woreczki, sakiewki i mieszki do przechowywania pieniędzy oraz **portmoneciarka**, która była również określeniem żony rzemieślnika wyrabiającego portmonety i portmonetki.

Pasy z kolei wyrabiali **paśnicy (pasznicy)** oraz **paśniczki**. **Paśniczką** nazywano też żonę rzemieślnika wytwarzającego pasy i paski. Z tymi nazwami łączy się przymiotnik **paśniczy** ‘dotyczący paśnika’ [SW: *My starsi cechu kaletniczego, miechowskiego i paśniczego z Stradomia* (SW, t. 4, s. 85)].

2. Nazwy narzędzi (1 jedn. leks; 1 hasło)

torebkarka

Charakterystycznym, przyporządkowanym jedynie kaletnictwu terminem określającym narzędzie jest **torebkarka** ‘maszyna do produkcji torebek’.

3. Nazwy wyrobów i ich cech (167 jedn. leks.)

Bogactwo wyrobów kaletniczych – od większych, po subtelne drobiazgi – oddaje zbiór nazw je identyfikujących, wśród których odnajdziemy nazwy portfeli i portmonetek (12 jedn. leks.), torebek, teczek i waliz (83 jedn. leks.) oraz futerałów i pokrowców (15 jedn. leks.), a także pasów (57 jedn. leks.).

3.1. Nazwy portfeli i portmonetek (12 jedn. leks.; 12 haseł)

bałamut, podkówka, portfel (portefejl), portfelik, portmoneta (portmona, portumenka, portmonne), portmonetka (porponetka, portmonka, portponetka, portmónówka), pugilares (fularys, pularus, pularys, pugilarus, pulilares, pulerans, puleraus, puliares, pulares, pugilarym, puilares, pugilar), pugilaresik (pularesik, puliaresik), sakielnia, separacja, szrafajtelka, szrajtafel

Kaletnicy zajmowali się wyrobem galanterii skórzanej. Do produktów przez nich wytwarzanych zaliczamy **portfel (portefejl)** ‘dziś mała, kieszonkowa torebka z przegródkami, służąca do przechowywania banknotów, dokumentów itp.; dawniej teka’ [A. Olcha: *W wytartym, skórzanym portfelu nie ma więcej niż kilkadziesiąt złotych*; S. Żeromski: *Wydobyła z szuflady starożytnego biureczka dziwnie piękny safianowy portfel, w którego środku była oprawiona fotografia Łukasza* (SJPD, t. 6, s. 1072)] oraz mniejszy **portfelik**. Tej nazwie towarzyszą inne, jak: **pugilares (pugilar, pularus, pularys, pugilarus, pulilares, pulerans, puleraus, puliares, pulares, pugilary, puilares, pugilar)** oraz niewielki **pugilaresik (pularesik, puliaresik)** [E. Orzeszkowa: *W głębokim kątku skrzyni wynalazła jeszcze malutki skórzany pugilaresik (...) i trochę znajdującą się w nim drobnej monety* (SJPD, t. 7, s. 717)], a także określające portfel synonimy: **bałamut, sakielnia, szrajtafel**.

Pieniądże przechowywano także w **portmonecie (portmonie, portumencie, pormónówce)** ‘rodzaj portfelika na pieniądze, zwykle skózanego z oprawą metalową’ oraz popularnej do dziś **portmonetce (porponetce, portmonce, portponetce, portmónówce)** ‘mała, kieszonkowa torebka na pieniądze, zwłaszcza na bilon’ zwanej inaczej też **szratajfelką**. Portmonetkę w kształcie podkowy nazwano **podkówką** [A. Ważyk: *W kieszeni, w skórzanej podkówce chował trochę zaoszczędzonych pieniędzy* (SJPD, t. 6, s. 652)].

Przegródka, kieszonka w portmonetce nosi nazwę **separacji**.

3.2. Nazwy toreb, teczek i walizek (83 jedn. leks.)

Do najpopularniejszych wyrobów kaletniczych należały torby i torebki, w tym podróżne (37 jedn. leks.), w których przewożono żywność i różne przedmioty, oraz wojskowe i żołnierskie (20 jedn. leks.). Współcześnie w pracy biurowej często używa się skórzanych teczek (5 jedn. leks.) do przenoszenia dokumentów.

3.2.1. Nazwy ogólne (21 jedn. leks.; 21 hasel)

baul, bulza (bulza), gdański kufer, gubania, kanistra, koperta, kopertówka, kuferek, ridicule, sajdy, santuk, suma/sumy, sznapzak, tobolica, torba (torbiak), torbina, torbisko, torebeczka (torbeczka, torbiczka), toreбка (torbetka, torbka, tórbka), ucho, woreczek

Kaletnicy wytwarzali i wytwarzają różnego rodzaju i przeznaczenia torby i walizki.

Ogólną nazwą, odniesioną do wyrobu w postaci worka różnego kształtu wykonanego z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), jest **torba (torbiak)**. Zwykle ma ona uchwyt lub uchwyty, jest najczęściej ozdobnie wykończona, używana do noszenia przy sobie drobiazgów [Adam Mickiewicz: *Weź mi torbę borsuczą i jańczarkę hajduczną, i mą strzelbę gwintówkę zdejm z kolka* (SJPD, t. 9, s. 191)].

Torebka damska na różne drobiazgi bywa też nazywana **woreczkiem** [J. Kryński, J. Iwiński: *Czynnikiem decydującym o powodzeniu i cenie towarów galanterii skórzanej – takich jak portfele, torebki, woreczki i portmonetki – jest (...) moda* (SJPD, t. 9, s. 1244)]. Damska torebka w kształcie kufra jest **kuferkim**, zaś małe torebki bez rączki również ze względu na kształt nazwiemy **kopertą, kopertówką**.

Niezgrabną, niekształtną, wielką torbę nazwiemy **torbiskiem**, a lichą torbę – **torbiną** ‘licha, nędzna torba, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy’.

Torba była nazywana również **gubanią, kanistrą, sajdami, sznapzakiem**. Rodzajem skórzanej torby, worka była **suma (sumy)**, a także **bulza (bulza)** [M. Bielski: *Gdy na Moskwę jedziecie, miejcie te potrzeby: namiot, pancerz, tarcz, drzewce, w bulzach sery, chleby* (Linde, t. 1, s. 197)], **santuk** i **tobolica**.

Mniejszą wersją torby jest **torebka (torbetka, torbja, tórbka)** ‘przedmiot, przeważnie ze skóry, zwykle w kształcie małej walizeczki, teczki, koperty, ozdobnie wykończony, często z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy, używany przez kobiety do noszenia przy sobie drobiazgów’. Maleńka, zgodna z kanonami mody jako niezbędny dodatek do stroju jest **torebeczka (torbeczka, torbiczka)**, w której schować można jedynie nieliczne drobiazgi. Torebką damską było **ridicule**.

Torbę, walizkę trzymano za uchwyt zwany **uchem** [S. Żeromski: *Chwyciła ręką ucho swojej walizki, żeby ją porwać i uciekać* (SJPD, t. 9, s. 435)].

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Do przechowywania rzeczy służył **kufier gdański** obity cielęcą skórą. Rodzajem kufra lub walizki obitej skórą, mającej wypukłe wieko był wytwarzany przez kaletników **baul**.

3.2.2. Nazwy toreb podróżnych (37 jedn. leks.; 34 hasła)

biesaga (besaga, besaty, bisagi, bishaty, biesagi, biesag), biesażka, czemadan (czemodan, czumadan), kacira (kacirz), kaleta (kalita), korman, mantelzaczek, mantelzak (matelzak), mantyczka, mantlyka, nesecer, nesecer (neseserka), pirz, plecaczek, plecak, pochwka, pochwa (pochwy), potrzebnik, rajzekofer, rajzetasz, rugzak (rukzak), saczek, sak, sakwojaż, sakwojażyk, sumka (sumki), suna, sunka, szabeta, toboła (tobolec, toboła), tobołka, waliza (walis, waliz, walizon), walizeczka, walizka

Wybór nazw toreb podróżnych jest dość duży, co świadczy o takim zapotrzebowaniu na nie bądź o zamiłowaniu do podróży.

Do transportu rzeczy w podróży służy **waliza (walis, waliz, walizon)** ‘sztywna lub usztywniona torba podróżna, zwykle w kształcie prostopadłościennego pudła z uchwytem, m.in. ze skóry’ [K. Brandys: *Pojawili się turyści w nieprzemakalnych płaszczach, z walizami ze świńskiej skóry* (SJPD, t. 9, s. 829)]; mniejszą walizą jest **walizka, rajzekofer** [W. Perzyński: *Tragarz niósł za nim dwie walizki z doskonałej skóry, z których jedna była zupełnie nowa, a druga mocno podniszczona* (SJPD, t. 9, s. 829)], a zupełnie małą – **walizeczka**.

Odmianą walizki była dawniej **suna** ‘mała walizka skórzana, podłużna wewnątrz ze sznurowaniem i fartuchem jak u innych waliz’. Jej niewielka wersja nazywana była **sunką**. Rodzajem walizki, kufierka był **czemadan (czemodan, czumadan)**.

Torbą podróżną, dziś już nieco zapomnianą i używaną rzadziej niż walizka, jest **nesecer** ‘walizeczka lub torebka, często ze skóry, na podręczne drobiazgi, używana zwykle w podróży’ albo **neseserek (neseserka)**. Rodzajem nesecera, służącym do przechowywania drobiazgów w czasie podróży, był **potrzebnik**.

Kaletnicy wyrabiali również **sakwojaże** ‘torby podróżne, walizki, wykonywane m.in. ze skóry’ lub mniejsze **sakwojażyki**. Rodzajem torby, worka podróżnego był też **sak**, mały **saczek**, zaś skórzaną torbę podróżną nazywano **sumką (sumkami)** [J. Korzeniowski: *Na piersiach miał skórzaną sumkę mocno przypiętą* (SJPD, t. 8, s. 915)], **mantelzakiem (matelzakiem), mantelzaczkim**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

W XVI wieku rodzajem torby podróżnej były: **pochwa (pochwy)** oraz **pochewka** ‘mała pochwa’. Także zapisany po raz pierwszy w tym wieku **korman** był prawdopodobnie torbą podróżną, podobnie jak **pirz**, czyli sakwa, torba [K. Opaliński: *Stary Polak nie przebierał w przysmakach, zjadł, co było w pirzu, choć w nieobitej izbie* (SW, t. 4, s. 204)]. Torbę podróżną nazywano też **rajzetasze**. Ubogą torbą podróżną i pastuszą była **toboła (tobolec, toboła)**, a mniejszą – **tobolka**.

Torbę podróżną, torbę do pieniędzy, używaną w Poznaniu w XVI-XVII wieku, nazywano **biesażkami**.

Podróżujący konno wierzchem mieli przy sobie **biesagę (bisagi, bishaty, biesagi)**, którą można było zawiesić po obu stronach siodła.

W torbach przenoszono żywność. Worek podwójny lub torbę podwójną najczęściej skórzaną, służącą szczególnie do przenoszenia żywności, zwano **biesagą (besagą, besatami, bisagami, bishatami, biesagami, biesagiem)** lub (w mniejszej pojemności) **biesażkami**. Przydatny w podróży kaganek i drewnianą puszkę do łożu przechowywano w **kacirze (kacirzu)**. **Kaleta (kalita)** była woreczkiem skórzanym na hubkę i krzesiwo, a **szabeta** – torebką bardziej uniwersalną, w której włościanie nosili krzemień, hubkę i pieniądze.

Torba stanowiąca podwójny worek, którą noszono przewieszoną przez ramię i plecy, nazywała się **mantyką, mantyczką**. Tym mianem określano też ogólnie torbę podróżną, worek, torbę żebracza.

Współcześnie w powszechnym użyciu jest **plecak, rugzak** wykonany ze skóry, częściej z grubego płótna, umocowany na plecach za pomocą pasków, służący do noszenia rzeczy potrzebnych podczas wycieczek, wspinaczek, przemarszów wojsk itp.’ [M. Jarochnowska: *Zakupił plecak o oszałamiającej ilości [liczbie] kieszeni i schowków, na szerokich rzemieniach z lśniącymi sprzączkami, solidny i wykończony skórą* (SJPD, t. 6, s. 459)]. Małe **plecaczki** zastępują też kobietom torebki.

3.2.3. Nazwy toreb wojskowych i żołnierskich (20 jedn. leks.; 19 haseł)

bajtlik, chlebaczek, chlebak, cielak, cielęca dusza, cielęca torba, felejza (felajz, felajza, felejzen, felejzun), kartusz, kartuza, ładownica, ładownicza, pakunek, patrontasz, pulwersak, tajsterka (tajstka), tajstra (taistra), tanistra, tejsak, tornister

Dawniej żołnierze (oraz wędrowni czeladnicy) używali skórzanej torby zwanej **felejzą (felajzem, felajzą, felejzenem, felejzenem)**. Z żołnierstwem też pierwotnie związany był **cielak, cielęca dusza, cielęca torba, tornister** ‘czworokątna,

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

uszywniona torba przystosowana do noszenia na plecach, często ze skóry lub ze skórzanymi elementami’, bądź podobny do tornistra **pakunek**¹⁷⁴. Żołnierz dodatkowo miał **chlebak** ‘torbę z nieprzemakalnego płótna lub ze skóry, z paskiem, używaną zwłaszcza w wojsku i na wycieczkach do noszenia żywności i drobiazgów’, bądź mniejszy **chlebaczek**. Torbą wojskową, tornistrem była też **tanistra**, **tajstra** (**taistra**) lub **tajsterka** (**tajstka**) noszona również przez myśliwych i juhasów.

Pistolety noszono w skórzanej torbie zwanej **tejsakiem**¹⁷⁵, zaś naboje w **kartuzie** [K. Różycki: *Do białych łososiowych pendentów zdobytych wszyscy jeźdźcy na lewej stronie mieli przytwierdzone małe olsterka z kartuza na ładunki* (SJPD, t. 11, s. 230)], bądź **ładownicy** ‘skórzany, drewniany lub metalowy pojemnik, noszony przy pasie lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię, rodzaj pudełka na naboje’ [S. Żeromski: *Białe skórzane pasy od ładownic i pałaszów, krzyżujące się na piersiach żołnierzy, odbijały wyraźnie od czarnych chustek i granatowych mundurów* (SJPD, t. 4, s. 248)]. Mniejsza **ładownicza** [B. Gembarowski: *Saperzy pułkowi nosili bermyce grenadierskie (...) zamiast ładownicy – futerał skórzany na siekiere, na niej mała ładownicza z emblematami saperskimi* (SJPD, t. 4, s. 248)] również była używana przez żołnierzy. Odmianą ładownicy był **kartusz** ‘ładownica, często bogato zdobiona, używana przez jazdę polską w XVII-XIX wieku (skórzany, drewniany lub metalowy pojemnik, noszony przy pasie lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię)’ [J. Dzierzkowski: *Miał na sobie kurtkę futrzaną, pokrytą suknem (...) kartusz z psiej skóry na brzuchu, torbę borsukową z różkiem od prochu* (SJPD, t. 3, s. 592)].

Naboje przechowywano także w **patrontaszu**¹⁷⁶ [Powstanie 1831 roku na Litwie. Wspomnienia uczestników: *Rzemieślnicy, tak w mieście, jako i przy oddziałach zatrudniali się ciągle (...) sporządzaniem wozów, skrzyń amunicyjnych, tornistrów, patrontaszków i dalszych potrzeb dla żołnierza* (SJPD, t. 6, s. 193)], zaś śrut w skórzanym woreczku zwanym **bajtlikiem** lub **pulwersakiem**.

¹⁷⁴ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 315-316.

¹⁷⁵ Tak na Litwie i Żmudzi nazywano torbę na pistolety. Tamże, t. IV, s. 362.

¹⁷⁶ Nazwa torby skórzanej na ładunki do broni palnej w piechocie, ładownicą w kawaleryi nazywanej. Patrontasz noszono na pasach (lederwerkach) białych lub czarnych, przez lewe ramię przewieszonych, na prawym boku nieco w tył zwróconych. Tamże, t. III, s. 330.

3.2.4. Nazwy teczek (5 jedn. leks; 5 haseł)

aktówka, dyplomatką, raportówka, teka, teczka

Teczka współcześnie przyporządkowana jest funkcjonalnie pracy umysłowej wykonywanej w zasadzie w administracji. Do wyrobów kaletniczych w tej grupie zaliczymy: **aktówkę** ‘płaską teczkę, najczęściej ze skóry, zapinaną na zamek błyskawiczny, używaną zwykle do noszenia akt, dokumentów, papierów itp.’ lub **dyplomatkę** ‘małą, skórzaną teczkę’ noszoną głównie przez mężczyzn.

Dokumenty można też przenosić w **tece**, czyli płaskiej, prostokątnej torbie z krótkim uchwytem (rzadziej bez uchwyty) przeznaczoną do przenoszenia różnych przedmiotów’ oraz mniejszej **teczce** [K. Brandys: *Na kanapce pod lustrem złożył ktoś pakowną teczkę ze świńskiej skóry, błyszczącą od eklerów i niklowych zapięć* (SJPD, t. 9, s. 81)]. Skórzaną torbę na raporty, dokumenty, noszoną zwykle na ramieniu przez wojskowych i policjantów, jest **raportówka**.

3.3. Nazwy futerałów i pokrowców (15 jedn. leks.; 15 haseł)

capa, czechoł, futeralik, futerał, grzebieniarz, jaszczur, kabura, kaleta (kalita), okularja, pochewka, pochwa (pochwy, pochew, poszwa), pokrowiec, pokrów (pokrow), skofja (szkofia, skofija), tulejka

Wyrobem kaletniczym były różnego przeznaczenia futerały i pokrowce. **Futerał** [J. Parandowski: *Wyjmuje z kieszeni duży zegarek w irchowym futerale i spojrzawszy na godzinę chowa go z powrotem z czułą troskliwością* (SJPD, t. 2, s. 1004)] i mniejszy **futeralik** to ‘pokrowiec, zwykle sztywny do ochrony przedmiotów wartościowych lub mogących ulec uszkodzeniu’ [J. Parandowski: *A gdy wypadło przyczesać wąsy i długie jasne faworyty, wyjmował z kieszonki w kamizelce malutką szczoteczkę w srebrnej oprawie, schowaną w irchowym futerale* (SJPD, t. 2, s. 1004)]. **Pokrów (pokrow)** był wielkim pokrowcem, futerałem, a **pokrowiec** – nakryciem ochronnym na jakiś przedmiot, wykonanym ze skóry, z materiału itp., przystosowanym kształtem do przedmiotu [Z. Kossak-Szczucka: *Stojące pod ścianą dzbany na wino, oliwę i wodę różaną wykute ze srebra i chronione pokrowcami z malowanej skóry* (SJPD, t. 6, s. 848)]. Rodzajem pokrowca, futerału była również **skofja (szkofia, skofija)**.

Wyrobami kaletniczymi ochraniano też broń białą i palną. Na przykład pochwę szabli obciążniętą skórą wyprawioną na jaszczur nazywano **jaszczurem** [J. Słowacki: *Mściwa szabla wylazła z jaszczuru* (SJPD, t. 3, s. 345)]. Najczęściej jednak była

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

to **pochwa** (**pochwy**, **pochew**, **poszwa**) lub mniejsza **pochewka**, czyli futerał, często skórzany, broni siecznej, noża itp., niekiedy także krótkiej broni palnej [H. Sienkiewicz: *Wydobywszy ze skórzanej pochewki (...) niedostępny instrument, grac począł* (SJPD, t. 6, s. 555)]. Oprawą pochew od szabel, także ze skóry, była **capa**. Dziś futerałem na broń palną jest **kabura** [I. Newerly: *Wepchnął pistolet z powrotem do kabury* (SJPD, t. 3, s. 453)].

Do futerałów zaliczymy też **czechoł**, **kaletę** (**kalitę**) oraz **grzebieniarz** – futerał do chowania grzebieni¹⁷⁷ i **tulejkę**, czyli małą rurkę ze skóry [J. Parandowski: *W tulejce skórzanej tkwił prześliczny ołówek, oprawny w srebro* (SJPD, t. 9, s. 348)], a także **okularję** ‘futurał na okulary’.

3.4. Nazwy pasów (57 jedn. leks.; 51 haseł)

ankra, **balteus**, **bandolecik**, **bandolet** (**bandeler**, **bandolery**, **bandolier**), **bergleder**, **dusza pasa**, **dziaha**, **dziażka**, **felcech** (**feldcech**), **flintpas**, **cygnatura** (**ciągatura**, **ciągatora**, **ciągatura**), **ciągaturak** (**cyngaturka**), **gace**, **gacnik**, **gat**, **giehink**, **gurt** (**gort**), **kartusz**, **kołcze pasy**, **kopel**, **kupła**, **lederwerki**, **opasanie**, **opasek**, **opaska**, **ośledra**, **ożydle**, **pas**, **pas gdański**, **paseczek** (**pasiczek**, **pasineczek**), **pasek** (**pasik**, **paska**, **pasinek**), **pasierak** (**pasirok**), **pasina**, **pendent**, **popręga**, **pólpasek**, **przepas**, **przepasanie**, **przepaska**, **przypaska**, **przypaseczka**, **rapcie**, **rym**, **rzemiak**, **rzemieniaczek**, **rzemieniak** (**rzemieniec**), **skórzeń**, **smycz**, **ściągadło** (**ścięgadło**), **tasak** (**tesak**, **tejsak**), **temblak** (**temblach**, **temlak**, **tymlak**)

Pasy były i są nadal wyrabiane z wielu materiałów, jednak skóra pozostaje tu niezastąpiona¹⁷⁸. Z wielu nazw pasów, jakich używano w Polsce przez stulecia, leksykografowie dokumentują kilkadziesiąt.

Pas jest długim, wąskim kawałkiem skóry, tkaniny itp. noszonym na ubraniu (zwykle w talii) [S. B. Linde: *Pas rzemienny z końcami srebrnymi, lub miedzianymi* (Linde, t. 4, s. 53)] oraz długim kawałkiem skóry, tkaniny, itp. służącym do spinania, łączenia, przytrzymywania czegoś [P. Wilkowska: *Na plecach przewiesił fuzję na rzemiennym pasie* (SJPD, t. 6, s. 155)]; **paseczek** (**pasiczek**, **pasineczek**), **pasek** (**pasik**, **paska**, **pasinek**) zaś – małym, wąskim pasem [K. Niedźwiedzki: *Ściągnął mocniej rzemienny pasek na swoim wiecznie głodnym brzuchu* (SJPD, t. 6, s. 159); J. Kitowicz: *Gdy dziecię poczynało stawać na nogach, uczono go [je] chodzić, wodząc*

¹⁷⁷ Ten pojemnik na grzebienie często był skórzany. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 66.

¹⁷⁸ Pasy metalowe noszono zawsze na podkładzie ze skóry lub tkaniny. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 73.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

na paskach; było to sznurowanie rzemienne jakim płótnem podszyte, na kształt sznurówki kobiecej, mające z tyłu dwie taśmy długie, którymi piastunka unosiła dziecię, nogi stawiające (SJPD, t. 6, s. 159)]. **Pasiną, półpaskiem** nazywano nędzny, lichesy pas. Pasem rzemiennym do przepasywania odzieży męskiej był **rym**.

Pas bywał też nazywany **gurtem (gortem)** [M. A. Troc: *Gurt z rzemienia* (SW, t. 1, s. 942)] oraz **ożydlem**. Rodzajem pasa była **ośledra**, a także **pas gdański** – szeroki pas skórzany wytwarzany przez rzemieślników w tym mieście.

Rzemiakiem (rzemieńcem) zwano pasek rzemienny; mały rzemienniak jest nazywany **rzemieniczakiem**. Pas skórzany nazywano **skórzeniem** [W. S. Reymont: *Obciągał szeroki, nabijany mosiężnymi blaszkami skórzeń* (SJPD, t. 8, s. 332), zaś pas, przepaskę – **balteusem, cięgaturką (cyngaturką), cygnaturą (cięgaturą, cięgatorą, ciągaturą), gacem, gacnikiem, gatem, opasaniem, przepasem, przepasaniem**.

Paski skórzane do przepasywania spodni i innych części odzieży zwane były **rzemiakiem, ankrą** ‘pas ze spięciem do ubioru kobiecego’ [J. K. Haur: *Do stroju białogłowskiego należą ankry, szarpy* (Linde, t. 1, s. 20)], **dziaha, dziażką** ‘pasek rzemienny ze sprzączką do podtrzymywania spodni, a także w ogóle pasek’. Rodzajem męskiego rzemiennego pasa była **opaska**. **Pasierak (pasirok)** był paskiem do spodni, a **kopel** – paskiem zapinanym na metalową klamrę. Pasem albo jakąś częścią pasa była **przypaska, przypaseczka**.

Na wierzchu ubrania noszono **popręgę** [Zabawy przyjemne i pożyteczne: *Odział się szarą zdrajca siermięgą, rzemienną biodra ścisnął popręgą* (SJPD, t. 6, s. 1022)]. Pasek noszony na biodrach, często ozdobny, zwano **przepaską**. **Ściągadło (ścięgadło)** to pas ściągający, ściskający. Wojskowi zakładali do munduru **kuplę**. Taką samą nazwę nosił pas górniczy lub sprzączka u takiego pasa. Pasem górniczym był także **bergleder**.

Rodzajem pasa był **opasek** [A. i T. Dobrowolscy: *Stroju [góralskiego] dopełnia rzadki dzisiaj szeroki pasterki opasek ze skóry* (SJPD, t. 5, s. 1011)]. Tę samą nazwę nosiła główna część pasa [A. Dygasiński: *Najgłówniejsza część pasa zowie się opasek* (SJPD, t. 5, s. 1011)].

Wyrobiane przez kaletników pasy miały różne przeznaczenie: były częścią stroju, jego ozdobą lub dopełnieniem, ale służyły też umocowaniu broni i jej przenoszeniu. **Paskiem, rapciami** nazywano rzemień lub taśmę podtrzymującą szablę u pasa [Monitor Warszawski 1764-1784: *J.P.P. Pałasznicim i Kordasiewiczom radzę, aby pasków od szabel użyli na odprawienie z sobą pojedynku* (Linde, t. 4, s. 56)].

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Do pasów łączących ze sobą przedmioty lub stanowiących część przedmiotu zaliczamy: **bandolet (bandoljer, bandolery, bandeler)**¹⁷⁹ ‘pas skórzany przewieszony przez ramię, używany do zawieszania na nim lekkiej broni palnej, szabli, pałasza, ładownicy’; mały bandolet, czyli **bandolecik, felcech (feldcech)** ‘pas zakładany przez ramię, do noszenia na nim broni białej’ [B. Gemarzewski: *Jeżeli inspektor [rewii] posiadał jaką rangę wojskową w dawnej Polsce, natenczas nosił felcech i szlify podług rangi złote* (SJPD, t. 2, s. 838)], **flintpas, giehink, pendent**. Tornister i ładownicę noszone przez żołnierzy podtrzymywały **lederwerki**, czyli pasy rzemienne. Nazwa **smycz** określa ramię, pas u strzelby, pistoletu itp., zaś **temblak (temblach, temlak, tymblak)** – pętlę z rzemienia lub taśmy u rękojeści broni siecznej (szabli, miecza) lub przy lancy, umożliwiającą zawieszenie broni na przegubie ręki.

Myśliwi z kolei mieli pas z ładunkiem zwany **kartuszem** [J. Dzierzkowski: *Miał na sobie kurtkę futrzaną, pokrytą suknem (...) kartusz z psiej skóry na brzuchu, torbę borsukową z różkiem od prochu* (SJPD, t. 3, s. 592)]. Pasem myśliwskim z nabojami był także **tasak (tesak, tejsak)**. **Kołczymi pasami** nazywano pasy służące do noszenia kołczanów lub kołczug wyrobione przez rymarzy warszawskich jeszcze w 1795 r.

Przepikowana, zwykle na cienkiej skórcie, płócienna taśma wkładana w pas kontuszowy złożony dla nadania mu pozoru grubości, a także dla zapobieżenia załamaniom metalowych nici wążku nosiła nazwę **dusza pasa**.

Moda na torby, teczki i inne przedmioty wyrobione przez kaletników nie wygasła. Jedne przedmioty odchodzą do muzeum, a ich nazwy do archiwum językowego, jak **biesaga, jaszczur, suna**. Zgodnie z zapotrzebowaniem na rynku pojawiają się nowe wyroby, jak **aktówka, dyplomotka**.

Mimo wykorzystania do ich wytwarzania różnych materiałów, w tym świetnych imitacji skóry, ta prawdziwa pozostaje synonimem trwałości i luksusu wyrobu. Stąd nieprzemijająca moda na skórzane **torebki, walizki** czy **pasy**.

W niniejszej pracy zebrano przede wszystkim liczne nazwy wyrobów (167 jedn. leks.). W pamięci potomnych nie zapisały się natomiast ani nazwy czynności, ani narzędzi, którymi posługiwali się wyłącznie kaletnicy. Może to świadczyć o niewielkim zainteresowaniu tym rzemiosłem, choć powszechnie posługiwano się torbami, torebkami, używano pasów i pokrowców.

¹⁷⁹ Pas rzemienny noszony przez prawe ramię, służący wojskowym do noszenia pałasza (...). Jazda zawieszała na haczyku, przymocowanym do bandoleta, swoje krótkie karabinki i dlatego nazywano je niekiedy bandoletami. Piechota na badolecie zawieszała ładunki, tj. drewniane miarki, mieszczące w sobie po naboju prochu. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 109.

IV. SŁOWNICTWO KUŚNIERSKIE (670 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (19 jedn. leks.)
2. Nazwy narzędzi i miar (11 jedn. leks.)
3. Nazwy czynności (87 jedn. leks.)
4. Nazwy materiałów (17 jedn. leks.)
5. Nazwy substancji (1 jedn. leks.)
6. Nazwy wyrobów i ich cech (535 jedn. leks.)
  - 6.1. Nazwy ogólne (3 jedn. leks.)
  - 6.2. Nazwy futer i ich części (132 jedn. leks.)
    - 6.2.1 Nazwy futer (128 jedn. leks.)
    - 6.2.2. Nazwy części futra (4 jedn. leks.)
  - 6.3. Nazwy kozuchów i ich części (34 jedn. leks.)
    - 6.3.1. Nazwy kozuchów (25 jedn. leks.)
    - 6.3.2. Nazwy części kozucha (9 jedn. leks.)
  - 6.4. Nazwy czapek i ich części (87 jedn. leks.)
    - 6.4.1. Nazwy ogólne (14 jedn. leks.)
    - 6.4.2. Nazwy czapek baranich (13 jedn. leks.)
    - 6.4.3. Nazwy czapek futrzanych i skórzanych (47 jedn. leks.)
    - 6.4.4. Nazwy części czapki (13 jedn. leks.)
  - 6.5. Nazwy pozostałych wyrobów (279 jedn. leks.)
    - 6.5.1. Nazwy okryć podbitych futrem (148 jedn. leks.)
    - 6.5.2. Nazwy bezrękawników (4 jedn. leks.)
    - 6.5.3. Nazwy ozdób i dodatków futrzanych (14 jedn. leks.)
    - 6.5.4. Nazwy części odzieży futrzanej (66 jedn. leks.)
    - 6.5.5. Nazwy ubrań skórzanych (47 jedn. leks.)

Dziś do zadań kuśnierza należy szycie, naprawa i odświeżanie futer, kozuchów i ich imitacji oraz wszelkiej innej odzieży (czapek, kołnierzy) i galanterii futrzanej, wykonywanie i krojenie błamów¹⁸⁰. Współcześnie dolicza się do asortymentu usług również odzież skórzaną, czego potwierdzenie odnajdujemy w USJP¹⁸¹. Ze względów

¹⁸⁰ *Poradnik rzemieślnika*, op. cit., s. 48; I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 82.

¹⁸¹ Rzemieślnik zajmujący się szyciem i naprawą futer, odzieży skórzanej, galanterii futrzanej itp., futrzarz (Por. USJP), choć dziś odzież skórzana jest także wytwarzana przez krawców skórzanych.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

historycznych zaliczymy do tego pola leksykalnego także czapników. Choć dziś wyrób czapek należy do rzemiosł odzieżowych i włókienniczych¹⁸², to tradycyjnie tym asortymentem zajmowali się również kuśnierze, co potwierdza I. Turnau: „Kuśnierze byli w dawnej Polsce cechem spełniającym różne zadania. Ich bliskie powiązanie z kupcami wynikało z prowadzenia handlu importowanymi ze Wschodu skórkami futerkowymi, które uszlachetniali, niekiedy farbowali i szyli z nich odzież. Poza tym, wyprawiali skóry futerkowe krajowe i z nich także szyli okrycia i czapki”¹⁸³. O szerokim popycie na tę usługę i produkt świadczy fakt kształtowania się specjalizacji ograniczonej do szycia czapek i innych futrzanych nakryć głowy¹⁸⁴.

Kuśnierze zajmowali się także wyprawianiem skór kolorowych¹⁸⁵ ze zwierząt hodowlanych oraz łownych. Wiele cennych skór importowano. Cechy kuśnierskie zabraniały wyprawiania skór z marlic (zdechłych zwierząt) oraz kotów. Zdarzało się jednak, że najbiedniejsi używali skórek kocich i psich, szyjąc z nich czapki i podbijając nimi odzież. Najczęściej wyprawiano te skórki sposobem domowym, więc nie odnotowywano ich w oficjalnym spisie wyrobów kuśnierskich¹⁸⁶.

W polu leksykalnym słownictwo kuśnierskie (670 jedn. leks.) umieszczamy wyrazy związane z obróbką skór opatrzone w słownikach kwalifikatorem kuśnierskie.

1. Nazwy osób (19 jedn. leks.; 17 haseł)

czapiczny, czapkarski, czapniczka, czapniczy, czapkarz, czapnik (czapecznik, czapniczy), futernik, futrzarz, kołpacznik, kożusznik (kożuszkarz), krymkarz, kuśnierczyk (kuszniarczyk, kuśmierczyk), kuśnierka (kuśnierzowa, kuszniarka), kuśnierski (kusznierski, kuśmierski), kuśnierz (kuźnierz, kuśmirz, kuśmierz, kusznirz, kuszniierz, kućmierz, kućmirz, kurśnierz, kurśnierz), kwasikot, towarzysz kusznierski

Kuśnierz (kuźnierz, kuśmirz, kuśmierz, kusznirz, kuszniierz, kućmierz, kućmirz, kurśnierz, kurśnierz) zajmuje się szyciem i naprawą futer, odzieży skórzanej, galanterii futrzanej itp. Rzemieślniczka zajmująca się kuśnierstwem zwie się **kuśnierką**

¹⁸² *Poradnik rzemieślnika*, op. cit., s. 51.

¹⁸³ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 116.

¹⁸⁴ Por. Tamże, s. 119.

¹⁸⁵ Zabiegami garbowania skór zajmowali się garbarze, kuśnierze wyprawiali skórki futerkowe. Podobieństwo tych procesów, środków chemicznych, narzędzi doprowadziło w leksykografii do połączenia tych dwóch sztuk. Z tego względu wszystkie sprawy związane z obróbką skór, a nie opatrzone kwalifikatorem ‘kuśnierskie’ również w tej pracy zaliczono do garbarstwa. Zabiegi związane z garbowaniem wszelkiego rodzaju skór zostały zebrane i omówione w rozdziale poświęconym garbarstwu. Rozdz. VII, s. 104-119.

¹⁸⁶ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 87.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(**kusznierką, kuśmierką**). Żona kuśnierza, również nazywana **kuśnierką (kuśnierzową, kusznierką)**, mogła pomagać mężowi w warsztacie, a przynajmniej przygotowywać posiłki i odzież dla majstra i czeladników. Dobrze sytuowany mistrz zatrudniał bowiem u siebie przynajmniej jednego **kuśnierczyka (kusznierczyka, kuśmierczyka), towarzysza kusznierskiego** – czeladnika, ucznia kuśnierskiego. Z tymi nazwami łączy się przymiotnik **kuśnierski (kusznierski, kuśmierski)** ‘dotyczący kuśnierza lub kuśnierstwa’.

Rzemieślnika szyjącego odzież futrzaną nazywano również **futernikiem, futrzarzem** ‘specjalista od wyprawiania, szycia futer, kuśnierz’. W wyrabianiu kożuchów specjalizował się zaś **kożuszniak (kożuszkarz)**.

Wytwarzaniem czapek, czyli czapnictwem zajmował się **czapnik (czapecznik, czapniczy), czapkarz**. Tę samą profesję mogła wykonywać **czapniczka** ‘rzemieślniczka zajmująca się czapnictwem’ [Ł. Gołębiowski: *Czapniczki popisywały się czapeczkami białogłowskiemi okrągławemi, kołpaczkowemi i kołnierzami z gronostajów*. (SW, t. 1, s. 370)]. Miano **czapniczki** nosiła także żona czapnika.

Czapnikiem specjalizującym się w wytwarzaniu tylko jednego rodzaju nakryć głowy był **kołpacznik** ‘rzemieślnik robiący kołpaki’ i **krymkarz**, który wyrabiał jedynie krymki.

Kuśnierza szyjącego ze skór kota (co było zabronione) nazywano w środowisku **kwasiotem**, podkreślając pogardliwie jego działalność, czego potwierdzenie odnajdziemy w *Słowniku warszawskim*¹⁸⁷.

2. Nazwy narzędzi i miar (11 jedn. leks.; 11 haseł)

bałwan, falcajza, falcbaum, flajszbank, kosa kuśnierska, kozioł garbarski, ławka białoskórnicza, miech, pień, sztosbaum (śtosbaum), zrzynak

Do narzędzi używanych przez kuśnierzy, którzy nie tylko szyją odzież ze skóry i futer, ale też wyprawiają skórki futerkowe, zaliczymy: **kosę kuśnierską** inaczej nazywaną **falcąją** lub **zrzynakiem** ‘nóż wygięty w kształcie półksiężyca, osadzony pionowo na ławie kuśnierskiej, służący do ręcznego usuwania resztek mięsa ze skór futerkowych’; **falcbauma, flajszbank, kozła garbarskiego, ławkę białoskórniczą, sztosbauma (śtosbauma)**, czyli narzędzie kuśnierskie, na którym umieszczano, rozpinano skóry w trakcie ich obróbki. Czapnik potrzebował formy, na której można

¹⁸⁷ W *Słowniku warszawskim* wyraz kwasikot jest kwalifikowany jako pogardliwy. Zob. SW, t. II, s. 658.

było rozpiąć czapki. Nazywano ją **balwanem**. **Pień** był w XV-XVIII wieku drewnianą formą do modelowania czapek i kapeluszy.

Jednostką miary futra był **miech**.

3. Nazwy czynności (87 jedn. leks.; 87 haseł)

bajcować, bajcowanie, bandlować, bandlowanie, błamować (pobłamować, zblamować, oblamować), błamowanie (pobłamowanie, zblamowanie), bramować (obramować, obramowywać, zbramować), bramowanie (obramowanie, obramowywanie), burtować, burtowanie, celować, celowanie, falcować, falcowanie, flajszować (oflajszować), flajszowanie (oflajszowanie), garniować, garniowanie, heftować, heftowanie, irchować (jerchować), irchowanie (jerchowanie), kopcenie, kopcić, lamować (lemować, oblamować, oblamowywać), lamowanie (lemowanie, oblamowanie), łajkować, łajkowanie, naciągać, naciąganie, obciągać, obciążanie, obszywać, obszywanie, odkurzenie (odkurzanie), odkurzyć (futro) (odkurzać), opuszenie (opuszanie, opuszczenie), opuszyć (opuszać, opuszczyć), oskrobać, oskrobanie, osteftować, osteftowanie, oszlakować (obszlakować), oszlakowanie, paklować, paklowanie, pleszować (opleszować), pleszowanie (opleszowanie), pleszowany (opleszowany), podkurzać (podkurzyć), podkurzenie (podkurzanie), pokryć futro, przyczepiać, przyczepianie, renowacja, rozrobić, rozrobienie, spinać, spinanie, sztafirować, sztafirowanie, sztrekować, sztrekowanie, taśmować, taśmowanie, zaprawiać, zaprawianie, zrzywać, zrzynanie, zrzynany

bajcowany, bandlowany, falcowany, flajszowany (oflajszowany), heftowany, naciągany, obciążany, obszywany, oskrobany, paklowany, przyczepiany, rozrobiony, spinany, sztafirowany, sztrekowany, taśmowany, zaprawiany¹⁸⁸

Podobnie jak garbarze, kuśnierze otrzymywali do przygotowania zarówno skóry dopiero co zdjęte z zabitych zwierząt, jak i przywożone nieraz z daleka. Skórki futerkowe konserwowano przez suszenie albo solenie. Obróbka skór futerkowych była bardzo podobna do garbowania innych skór, chociaż kuśnierze nie odwłaszali skór, ponieważ ich zadaniem było jak najlepsze zachowanie włosów.

Do czynności kuśnierskich zaliczymy **flajszowanie (oflajszowanie), pleszowanie (opleszowanie), oskrobanie**, czyli oczyszczenie skóry; **bajcowanie** i **zaprawianie** ‘oczyszczanie skóry przed garbowaniem’. Z nazwami tych czynności łączą się imiesłowy **bajcowany** oraz **zaprawiany**: o skórze oczyszczonej przed garbowaniem.

¹⁸⁸ Dziś odczuwamy te wyrazy jako przymiotniki, choć ich pochodzenie jest imiesłowowe.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

W czasie wyprawy skórę poddawano **falcowaniu** i **zrzynaniu** ‘ścinaniu w celu nadania jej odpowiedniej grubości’.

Kuśnierze przede wszystkim szyli odzież ze skórek futerkowych. Z tą częścią ich pracy związanych jest wiele nazw czynności.

Błamować (pobłamować, zblamować, oblamować) oznaczało zszywać kawałki futra w błam.

Do zadań kuśnierza należy też obszywanie brzegów jakiegoś przedmiotu lamówką, szlakiem futrzanym. Tę czynność nazywa się **bramowaniem (obramowaniem, obramowywaniem, zbramowaniem), garniowaniem, osteftowaniem, oszlakowaniem** lub inaczej **burtowaniem, lamowaniem (lemowaniem, oblamowaniem)**. Ubranie można też **opuszyć (opuszać, opuszczyć)** [SW: *Kiedy się na opuszcze męskiej zna, to pono zna się dobrze i na tym, co nią opuszczono* (SW, t. 3, s. 819)], czyli obłożyć futrem, obramować.

Sztukowanie futra za pomocą lepszych kawałków futra (tzw. cel) nazywano **celowaniem**, zaś zszywanie futra z kawałków – **irchowaniem (jerchowaniem)** albo **lajkowaniem**.

Futra zgodnie z modą barwiono. Czernienie futra, powlekanie go kopciem wiązało się z **kopceniem**, a nadanie futru barwy ciemniejszej, jego przyciemnienie – **podkurzeniem (podkurzaniem)**. Końcowa czynność z tym związana nazywana jest **odkurzeniem**.

Bandlowanie i taśmowanie było przyszywaniem taśmy do wyrobu.

Kuśnierze zajmowali się nie tylko szyciem nowych wyrobów, ale i **renowacją** (odświeżeniem futra) starych. Do ich zadań należało m.in. **pokrycie futra**, czyli przyszywanie nowego wierzchu.

Jakimiś czynnościami kuśnierskimi były też: **heftowanie, obszywanie, sztafirowanie, paklowanie, rozrobienie, przyczepianie, spinianie, obciąganie, naciąganie, sztrekowanie**.

4. Nazwy materiałów (17 jedn. leks.; 17 haseł)

błam (błan, blam, błom), cel, futro, futrzarski, inderak, kwaterra (kwatyra), kwatarka, kotki, koty, lis, łasice, norki, odnowa, piźmowce (piźmaki), popielice, wiewiórki, wydry

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Najlepszą częścią futra jest **cel**. Zszyte z sobą brzegami, wyprawione skóry futerkowe ze zwierząt jednego gatunku, służące zwykle do podszycia płaszcza nosiły nazwę **blamu (blanu, blamu, blomu)**¹⁸⁹ [H. Sienkiewicz: *Książę (...) podarował każdemu z braci piękny błam kuni i po grzywnie srebra* (SJPD, t. 1, s. 563)] zwanego inaczej **futrem**. Rodzajem blamu był **inderak** ‘błam przykrojony do podbicia spodniego ubioru kobiecego’. Kawałek futra, część blamu nazywano **kwaterą (kwatyrą)** oraz **kwaterką**.

Błam ze skórek lisa zwano **lisem**, a z łasic – **łasicami**. Błam ze skórek norek to **norki**, ze skórek piżmaków – **piżmaki (piżmowce)**, z wyprawionych skórek popielicowych – **popielice**; ze skórek wiewiórek – **wiewiórki**, błam z wyprawionych skórek wydr – **wydry**. **Koty, kotki** są błamem futrzanym ze skór kocih lub zajęczyh, bądź futrem z kotów [S. Żeromski: *W szufladzie stolika znalazł doktor trochę bielizny, salopkę kotkami podbitą, jakąś starą czarna sukienkę* (SJPD, t. 3., s. 1065)].

Używaną odzież poddawano renowacji. Doszywane części futra, którymi odnawiano rzecz starą, zniszczoną, nazywano **odnową** [Z. Kaczkowski: *Poustawiano budy drewniane, w których (...) czapnicy i kuśnierze z rogatywkami, bobrowymi czapkami dla księży, a z lisimi dla ekonomów, z odnowami do futer i całymi baranami rozciągali się długim podwójnym szeregiem* (SJPD, t. 5, s. 743)].

Futrzarski oznacza nadającego się na futro, czyli wierzchnie okrycie [USJP: *Skóry futrzarskie* (USJP, t. 1, s. 958)].

5. Nazwy substancji (1 jedn. leks.; 1 hasło)

bajca

Do środków chemicznych używanych przez kuśnierzy zaliczamy **bajcę**, czyli ‘sól metalu lub substancję naturalną albo syntetyczną, używaną w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi w rzemiośle kuśnierskim’. Pozostałe środki są przyporządkowane garbarstwu¹⁹⁰.

¹⁸⁹ W błamie zestawiono skóry dobrane pod względem wyprawy okrywy włosowej, rodzaju i koloru włosa, co wymagało od kuśnierza dużej wiedzy zawodowej. Różne taksy podawały, ile skór różnych zwierząt miało znajdować się w błamie. I. Turnau, *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnicze w latach 1655-1795*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 203.

¹⁹⁰ Rozdz. VII niniejszej pracy.

6. Nazwy wyrobów i ich cech (535 jedn. leks.)

Zbiór nazw wyrobów kuśnierskich jest liczny, co świadczy o ogromnym upodobaniu do noszenia futrzanych lub podbitych futrem okryć, czapek i innych ubrań. Wiele z nich ozdabiano futrem, obszywając je.

6.1. Nazwy ogólne (3 jedn. leks.; 3 hasła)

futrowizna, futrzarski (futrzany), pelleterie

Wyroby futrzane określano nazwą ogólną **pelleterie**, zaś ogół odzieży futrzanej, futra zwano **futrowizną**. Związany z wyprawianiem skór zwierzęcych na futra oraz z produkcją rzeczy użytkowych jest **futrzarski (futrzany)**. Bogaty asortyment wyrobów kuśnierskich tworzą futra, kozuchy, czapki i inne części stroju, jak: wilczura, bękarty, skalne futro, popielice, lisiura, marmurki, wścieklica, jołom, szłyk, zawój, palatyna, delia, ferezja, infantka, szuba, jubka.

6.2. Nazwy futer i ich części (132 jedn. leks.)

Futra cieszyły się ogromną popularnością. W dawnej Polsce błamy futrzane służyły do podbijania odzieży. Nie znano natomiast futer, czyli ubiorów wierzchnich z włosiem zwróconym na zewnątrz. Moda zmieniła jednak i ten obyczaj. Współcześnie futra nosi się, prezentując naturalny włos zwierząt.

6.2.1. Nazwy futer (128 jedn. leks.; 124 hasła)

almucja (almuzja), angora, astrachan, baraniura, baranki, baranki węgierskie, barany (baran), bękarcik, bękart, białe futro, bibrety, biele, bielica, bielina, bielistki (bielinki), bielizna, bielka (bielka, białka), birka (berka, bierka, byrka), bobak, bobry (bobr), bobry morskie, bobry rzeczne, brajtszwance, cackle, cybety, czamber, dacha, damstowe futro, dublony, elki (ilki), foki, futerał, futerko, futereczko, futerkowy, futro, futro cejtuchowe, futrzany (futrzny), gronostaje (gronostaj, hornostaj), hermeliny (hermelin), jagnięta, jenoty, jesiotry, jonatki, jonaty (junaty), kałanki (kałamki, kałanka, kałanek), kapanidża, karakuły (karakuł), kasztanek (kasztanki), kosmacizna (kosmacina), kot, kozuch, króliki (krolik, krulik), krzno, krzyżak, kuny, lisiura, lisiurka, lisy (lis), lisy niebieskie, lutry, łapki karakułowe, łasice, losoś, łupież (lubież), łupieżowy, małpy, mardur, marmurek (marmurki), miechy, muflony, niedokunki, niedoliski, niedźwiednia, niedźwiedzie, niedźwiadki, nora, norki (nurki, nurka), nurki (nurka, norka), nutrie, nutriety, obrzezki, oceloty, ogon, ogonek, oposy, panofiksy, piesaki, piżmowce (piżmaki), podczerewia, popielice (popielica), popieliczka, półszubek, pupki (bupki), puszc

puszek, rosomaki, rysie, rysie futro, selskiny, skalne futro, skunksy, sobole (sobol), spodek, suselek (susolek), szlamy (ślamy, ślama, szlama), szlamowe futro, szopy, szynszyle (szynszyła), tchórze, tchórzofretki, torpot, towary kosmate, tułub (tułup, tołub, tołw, torlop, torłop, tołob, tułob, tułów), tułubek (tołubek), tumaki, wiewiórki, wilczura, wilki, wydry, zajęczyzna, zawojek, zerok, zimer

Futro¹⁹¹ jest wierzchnim okryciem zimowym ze skór zwierzęcych, włosem na zewnątrz lub uszytym z materiału podbitego taką skórą bądź imitującego taką skórę [Zabawy przyjemne i pożyteczne: *Lepiej nosić sobole, niż kozuch, bo letkie i ciepłe futro* (Linde, t. 1, s. 680)]. Niewielkie futro nazwano **futerkiem**, **futereczkiem** [B. Grąbczewski: *Z powodu mrozu i szalonego wiatru miałem na sobie oprócz lekkiego futerka jeszcze bekieszę na oposach* (SJPD, t. 2, s. 1005)]. W dawnej Polsce mówiono na okrycie futrzane **zawojek**. Futra kosmate zwano **kosmacizną** (**kosmaciną**) albo **towarami kosmatymi** [M. Bielski: *Kupców wielu jechało do Moskwy dla towarów kosmatych* (Linde, t. 2, s. 457)].

Futrzany (**futrzny**) jest określeniem wyrobu z futra [H. Sienkiewicz: *Ubrani byli w futrzane czapki, w pasy ze skóry bawolej i w futrzane kaftany* (SJPD, t. 2, s. 1006)], a **futerkowy** – z futerka [M. Rusinek: *Ma czerwony nowiutki kapelusik, popielaty krótki płaszcz z futerkowym kołnierzem i lakierkowe żółte pantofelki* (SJPD, t. 2, s. 1005)].

Okrycie futrzane nazywano **kozuchem**¹⁹² [S. Twardowski: *Królewicowi Władysławowi, oddany był od ojca się przywilej, i kozuch nań włożono biały* (Linde, t. 2, s. 476)], **krznem** [J. I. Kraszewski: *Kolpaczek czarny, łańcuski na rękę, krzno na ramionach* (SW, t. 2, 595)], **łupieżem** (**łubieżem**) [Statut Wiślicki: *Łupieże gronostajowe, to jest takie kozuchy. Łupieże łasiczne, kunie, lisie* (SW, t. 2, s. 826)], **torpotem**, a w Warszawie również **futeralem** [Warszawianka. Kalendarz „Kolców” na rok 1883: *Jednak puszystość futra i nadzieja, że pomimo 15 st. R(eamura) nie będę robił 5-ciu, lecz tylko trzy krotki na sekundę... Pobudziło mnie, że po długim targu za 12 rs. nabyłem futerał* (SGWar, s. 177)], **łososiem**, **miechami**, **szopami** oraz **jesiotrami** [Kurier Świąteczny, tygodnik polityczny, literacki i humorystyczny, 1888: *Elki stare. Wspaniałe jestiory p. Gaudentego* (SGWar, s. 210)].

¹⁹¹ Za Kazimierza Wielkiego gronostaje nosili: król, biskupi i kasztelanowie. Inni możni używali popielic i kun, szlachta i urzędnicy ziemscy okrywali się na zimę barankami, niedźwiadkami, wilkami i lisami. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. III, s. 93.

¹⁹² Kozuchy, tj. futra, nie tylko były w Polsce ważnym przedmiotem handlu. Tamże, t. III, s. 93.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Rodzajem miękkiego, delikatnego futra był **pusz**, a także **puszek**. W XVII wieku w Poznaniu futro z grzbietów zwierząt futerkowych różnych gatunków nazywano **czambrem**. W osiemnastowiecznym Krakowie sprzedawano **damstowe futro**.

Futra rozróżniano ze względu na ich długość, rodzaj skóry i jej jakość. Rodzajem futra był **tułub (tulup, tołub, tołw, torłop, torłop, tołob, tułob, tułów)**, czyli długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem oraz mniejszy **tułubek (tołubek)**. Z kolei **pólszubek** był mniejszym tułubem bez kołnierza.

Dachą nazywano obszerne okrycie z futer używane dawniej w czasie podróży zimą [A. Gruszecki: *Na wierzch wziął obszerne futro, dachą zwane* (SW, t. 1, s. 420)].

Rodzaje futer wyróżniano ze względu na ich pochodzenie. Najlepsze futro z brzuchów zwierząt koło pępka nazywano **pupkami (bupkami)** [T. Korzon: *Prawa oszczędnicze zabraniają mieszczanom safijan, soboli, rysiów, marmurków, pupków, jedwabnych pasów* (SW, t. 5, s. 435)]. Do poszukiwanych futer należały: **podczerewia** – futro z brzuchów bobra, wiewiórki, tchórza, lisa i **szlamy (ślamy, ślama, szlama)**, **szlamowe futro** – futro z brzuchów i boków lisich albo rysich [J.U. Niemcewicz: *Bekiesza z pięknych soboli pyszniła się miną harda i z niesłychaną pogardą patrzyła na niedźwiedzie, szlamy, gronsotaje* (SJPD, t. 8, s. 1126)], **spodek** – futro z podbrzusza zwierząt.

Mniejszą wartość miał **ogon**, czyli futro z części ciała zwierząt koło ogonów [M. Dąbrowska: *Weszła krewna Ksawuni, okazała ziemianka, cała w futrzanych ogonach* (SJPD, t. 5, s. 873)] albo mniejszy **ogonek** [Volumina legum: *Sobole, marmurki, ogonki* (SW, t. 3, s. 714)]. Okryciem z gorszego gatunkowo futra z głowy, nóg i ogona różnych zwierząt były **obrzezki**.

Popularne wśród szlachty i bogatego chłopstwa wierzchnie okrycie ze skór, futro z baranów zwano **baraniurą**, a jego lepszy gatunek – **dublonami**. Futro ze skór owiec farbowano na brązowo, strzyżono i prasowano. Były to **nutriety**. **Panofiksami** z kolei nazywano futro baranie uszlachetnione, z prostym włosem, puszyste, zwykle w brązowym kolorze. Futro ze skórek młodego barana astrachańskiego upowszechniło się jako **astrachan**. Futro baranie, kozuch, wyprawioną skórę z sierścią z baranka, jagnięcia zwano **barankami (barankiem)** lub **jagniętami**. **Baranami (baranem)**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

było futro baranie, kozuch¹⁹³ [Zabawy przyjemne i pożyteczne: *Lepiej być o baranie, albo lisim grzbiecie, niż po śmierci gronostaj tylko na portrecie* (Linde, t. 1, s. 55)].

Na futra hodowano bądź odławiano różne zwierzęta, których nazwy dały podstawę określenia futra. Oto przykłady:

- **angora** – futro z angor, czyli odmiany kotów, kóz i królików o długiej, delikatnej, niezwykle białej sierści;
- **baranki węgierskie, brajtszwance, karakuły (karakuły), łapki karakułowe** – futro z wyprawionych skór jagniąt karakułów, czyli owiec wywodzących się z rasy pochodzenia azjatyckiego, których jagnięta mają sierść zwiniętą w charakterystyczne loki [A. Ważyk: *Siedziała (...) w krótkim futerku z lichych karakułów, podniszczonym, wytartym przy rękawach* (SJPD, t. 3, s. 553)];
- **birka (berka, bierka, byrka)** – futro z owcy tureckiej, wołoskiej albo egipskiej z tłustym, okrągłym ogonem;
- **cakle** – futro z wyprawionych skór cackli, czyli owiec górskich o grubej sierści, zwykle białej lub czarnej, hodowanych głównie w Karpatach;
- **kasztanek (kasztanki)** – futerko, baranki niekędzierzawe [Z. Kaczkowski: *A choćbyś był podkomorzym, to jeszcze ci aksamitna konfederatka z kasztankiem będzie bardzo do twarzy* (SJPD, t. 3, s. 607)];
- **norki (nurki, nurka)** – futro z norek;
- **nutrie** – futro z nutrii.

Przeróżne futra szyto ze zwierząt żyjących zarówno w pobliskich borach i lasach, jak i ze skór sprowadzanych z Azji. O popularności futer świadczy wielość nazw, a tłumaczy dość ostry klimat środkowoeuropejski¹⁹⁴.

Na **gronostaje (gronostaj, hronostaj)** i **sobole (sobola)** mogli sobie pozwolić tylko królowie i najbogatsza polska arystokracja [J.U. Niemcewicz: *Królowa miała na sobie aksamitny płaszcz koronacyjny, podszyty gronostajami, spodnią szatę z srebrnej lamy* (SJPD, t. 2, s. 1310)]. Odmianą gronostajów były **hermeliny (hermelin)** – jako oznaka godności monarszej [T. Jeske Choiński: *Człowiek,*

¹⁹³ Raczej będzie to kozuch ‘wyprawiona skóra, najczęściej owcza, o dość długim włosie’.

¹⁹⁴ 10 lutego 1929 r. w Żywcu odnotowano –40,6 st. C; 10 lutego 1956 r. w Jeleniej Górze temperatura obniżyła się do –36,9 st. C, w Nowym Targu do –36 st. C. D. Matryn, *Klimat kuli ziemskiej*, Warszawa 2000, s. 83.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

czy przyodziały w hermeliny książęce, w fiolety prałatów lub w habit mnisi... (SW, t. 2, s. 33)]. Okryciami z soboli były również **zerok**, **zimer**. Z gorszych gatunków futra sobolowego, które i tak pozostawało cenne, szyto **bękarty** i **bękarci**. **Nurki** (**nurka**, **norka**) były gatunkiem futra sobolowego.

Bogata i średnio zamożna szlachta oraz bogaci mieszczaństwo musieli zadowolić się innymi rodzajami futer. Były okazałe, choć nie tak drogie. Należały do nich **bobry** (**bobr**), czyli okrycie ze skórek z bobra albo podbite skórkami z bobra [S. Żeromski: *Pan w bobrach, zanotowawszy w księdze stacyjnej p. Kozdroja nieobecność trzech starszych uczniów, wyszedł na ulicę i przechadzał się* (SJPD, t. 1, s. 623-624)], **bobry rzeczne** ‘futro z bobrów właściwych’ i **bobry morskie**, tj. futro z wydry morskiej.

Futro z niedźwiedzia, czyli **niedźwiednia**, **niedźwiedzie** lub **niedźwiadki** [Monitor Warszawski: *Zimy sprzęty są niedźwiednie, wilczury i inne futra* (Linde, t. 3, s. 326)] do dziś uchodzi za wyjątkowo ciepłe. Polacy wykorzystywali też futra innych zwierząt zamieszkujących krajowe lasy. Do popularnych należały **wilki** bądź **wilczura**, czyli futro z wilczych skór [Jordan (J. Wieniawski): *Ogromna jego wilczura zajmowała całe prawie miejsce* (SW, t. 7, s. 607)].

Ceniono futra z kotów swojskich zwane **jonatami** (**junatami**) i **jonatkami**¹⁹⁵ [K. Junosza Szaniawski: *Kawałki lisów, szopów, jonatków* (SW, t. 2, s. 182)], wśród nich futro z rysia zwane **rysiami** [W. Potocki: *Taż w kożuchu, co w rysiu, grzecznemu ozdoba szlachcicowi, bo cnoty nie traci chudoba* (SW, t. 5, s. 798)], **rysowym futrem**. Odławiano także kuny na futro zwane **kunami**, **mardurem**, a ze skór tych niedorosłych zwierząt szyto **niedkunki**. Futro z leśnych kun, tumaków, nazywano **tumakami**. Gorszy gatunek futra wyrabiany ze skór z gardeł kunich, sprzedawany w Poznaniu w XVI wieku, nazywano **skalnym futrem**.

Futro popielicze także należało do chętnie kupowanych, było bowiem stosunkowo tanie. Zwano je **bielami**, **bieliną**, **popielicami** (**popielicą**) i **popieliczkami** [J. Moraczewski: *Zamożne mieszczańki [z VI w.] miały popielice, kuny, sobole i nawet gronostaje* (SJPD, t. 6, s. 1005)]. Z brzusków popielic natomiast szyto **bielistki** (**bielinki**) [L. Podhorski – Okołów: *Środek pokoju zajmował duży stół, na którym kuśnierka krajała, pasowała i zszywała skórki popielic, kretów i bielistek* (SJPD, t. 1, s. 509)]. Rodzajem futerka popielicowego była **almucja** (**almuzja**), okrycie z kapturkiem. Noszono także **elki** (**ilki**), **tchórze** ‘futro z wyprawionych skórek tchórza lub

¹⁹⁵ Był to gatunek kota domowego, sprowadzanego z Chin i Rosji. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 20.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

tchórzofretki' [B. Prus: *Nagle na chodniku ukazał się jeszcze jeden młody człowiek, ubrany w nowe elki* (SJPD, t. 2, s. 716)]. **Tchórzofretkami** nazywano futro z tchórzofretek.

Najbardziej popularne, choć nie dla najbiedniejszych, były uszyte z lisich skórek futra: **lisy (lis)**, **lisiura** i niewielka **lisiurka** [K.W. Wójcicki: *W lisiurach szlachta, w sobolach panowie, w kunach Żydzi, a w baranach drobna szlachta chodziła* (SJPD, t. 4, s. 159)]. Futro z młodego lisa zwano **niedoliskami**. Rozróżniano różne rodzaje okryć z lisów, należały do nich: **krzyżak** – futro z lisa z czarnymi skrzyżowanymi pręgami na grzbiecie [J.U. Niemcewicz: *Pokazały się gładkie popielice, krzyżaki, kuny, marmurki* (Linde, t. 2, s. 526)], **marmurek (marmurki)** – futro z czarnych lisów [J. Lelewel: *Krajowe baranki, tchórze i lisy (...) ustępowały deliom podbitym niezmiernie kosztownymi cudzoziemskimi marmurkami i sobolami* (SJPD, t. 4, s. 465)], **piesaki**¹⁹⁶ – futro z lisa białego, **lisy niebieskie** – futro z pieśców, z lisa polarnego mającego w zimie sierść koloru błękitnawobrunatnego, a latem ciemnoszarą [M. Rusinek: *Miała na sobie niebieskiego lisa* (SJPD, t. 5, s. 13)].

W handlu można było spotkać także inne rodzaje futer ze zwierząt dzikich: **łasice** – futro z łasic, **piżmowce (piżmaki)** – futro z piżmaków; **rosomaki** – futro z rosomaków; **suselek (susolek)** – futerko z susła; **szopy** – futro z szopów pracy [B. Prus: *Ojciec, co prawda, oprócz, starych, panie dobrodzieju, szopów i wolteriańskich zasad nic mu nie zostawił* (SJPD, t. 8, s. 1143)]; **wydry, lutry** – futro z wydr. Gatunek cennego futra ze zwierząt z rodziny łasicowatych nazywany był **norą**.

Białym futrem z kolei nazywano futro z popielic, bądź królików. Futro z królika zwano także **królikami (krolikiem, krulikiem)**. Jego odmianą było **futro cejtuchowe**¹⁹⁷ szyte z królików cejtuchowych. Futro z zajęcy nazywano **zajęczyna**, zaś futro z białych zajęcy – **bieliną**.

Futra szyto również ze skórek wiewiórczych. Nazywano je **bielicą, bielizną, bielką (bielką, białką), wiewiórkami**. **Jenotami** było futro z azjatyckiego ssaka z rodziny psów, o długiej, gęstej, rudawej lub ciemnobrunatnej sierści, żyjącego w tajdze oraz na Białorusi, Ukrainie i w Polsce. Futro z muflonów (*Ovis musimon*, dzika owca o brązowej, krótkiej sierści i dużych, koliście zakrzywionych ku tyłowi rogach (tylko u samca), żyjąca w górskich lasach Europy) nazywano **muflonami**.

¹⁹⁶ Futro z białego lisa lub częściej z królika. I. Turnau, *Słowni ubiorów*, op. cit., s. 137.

¹⁹⁷ W XVII wieku określenie skóry futerkowej z czarnych lub farbowanych na czarno królików. Tamże, s. 34.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Część z tych skórek futerkowych przywożono do Polski, zwłaszcza ze Wschodu. Do eksportowanych stamtąd futer należały też **kałanki (kałamki, kałanka, kałanek)** – futro, białe ze skórek z kałanka, czyli z drapieźnika podobnego do norki, występującego w środkowej i wschodniej Azji. Futro ze zwierzęcia szczurowatego z rodziny wiewiórek zwano **bobakiem**.

Skórki futrzane pozyskiwano nie tylko z hodowli, polowań czy eksportu z najbliższych nam krajów. Na rynku pojawiały się futra ze zwierząt egzotycznych, jak **cybety**, czyli futro ze skórek afrykańskiego drapieźnika z rodziny wiwer, czy **skunksy** – futro ze skunksów [Tygodnik Ilustrowany 9, 1900: *Sprawił żonie bobry, a ty masz tylko skunksy!* (SJPD, t. 8, s. 376)].

Pozyskiwano również futra fok lub kotików, szyjąc z nich **foki**. Do cennych okryć należały **selskiny** – futro z fok dziś prawie wytopionych, żyjących na brzegu Oceanu Spokojnego [J. Błażejewicz-Sawicka: *Należałoby tu jeszcze wspomnieć o odrębnej grupie ras królików (...) których futerka nadają się do imitacji cennych na rynku kuśnierskim tzw. selskinów* (SJPD, t. 8, s. 131)].

Noszono również, tak egzotyczne dziś dla nas, futerko z małpy zwane **małpami** albo **kotem** [K. Chłędowski: *Wymogłem na ojcu jeszcze w ósmej klasie, że mi sprawił czarną czamarkę do stanu i czarną aksamitną krakuskę brunatnymi obszytą małpami* (SJPD, t. 4, s. 421)]. W szafach naszych pradziadów można było znaleźć nawet futro z lampartów, w połowie XIX wieku swojsko nazywane **rysiami**.

Do Polski trafiały też **oceloty** – futro z ocelotów [Express Wieczorny 184, 1954: *Spółdzielnia w produkcji ubocznej wykorzystuje nawet maleńkie skrawki skóry z łebków cielęcych. Po skomplikowanych zabiegach chemicznych i kuśnierskich stają się one niezwykle efektownym futerkiem, znanym w sprzedaży pod nazwą „ocelotów”* (SJPD, t. 5, s. 600)], **oposy** – futro z oposów, **szynszyle (szynszyla)**¹⁹⁸ – szynszyli [G. Zapolska: *Porwała narzutkę z szynszyli* (SJPD, t. 8, s. 1229)].

Najdroższe futra podkreślały prestiż właścicieli, dla uboższych były obiektem pożądania. Nic dziwnego, że starano się tak preparować skórki futerkowe zwierząt pospolitych, aby szyte z nich okrycia udawały drogie futra. Przykładem są **bibrety** – okrycie uszyte ze skór wyprawionych i zabarwionych na brązowy kolor, skóry mniej cennych zwierząt futerkowych, zwłaszcza królików, imitujące futro bobra.

¹⁹⁸ Futra szynszyla srebrzysto-szare, z włosiem jedwabistym, były bardzo poszukiwane, obecnie spadły w cenie; rocznie przybywa około 100.000 skór dla handlu. S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. XIV, Warszawa 1903, s. 254.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

6.2.2. Nazwy części futra (4 jedn. leks.; 4 hasła)

odnowa, wierzch, wystawa, szal

Odnową nazywano przód, kołnierz i wyłogi u futra [Ł. Gołębiowski: *Futro jeszcze dobre, tylko trzeba dać świeżą odnowę. Odnowa, kiedy tylna część futer, zwłaszcza starą zostawiwszy, przody odnawiano* (SW, t. 3, s. 631)]. **Wierzch** był pokryciem futra, a **wystawa** jego wyłogą. Długi kołnierz wykładany u futra, zastępujący kołnierz i klapy zarazem, nazywano **szalem**.

6.3. Nazwy kozuchów i ich części (34 jedn. leks.)

Kozuchy, nie tak drogie jak futra, nosiła uboższa szlachta, mieszczenie, a także chłopci. Współcześnie także możemy spotkać osoby ubrane w te okrycia.

6.3.1. Nazwy kozuchów (25 jedn. leks.; 25 haseł)

bajbarak, bajborak, baran, baranica, bunda (bonda), chrupięga, futro, kiepcach, kieptar (keptar), kozuch, kozuchowy (kożuszany), kożuszek, kożuszyna, kożuszysko, łub, miderak (midorak, minderak), minderaczek, motlisko, półkożuszek, półtolubek, serdaczek, serdak (sardak), suknia, zamarra, żywotnik

Popularnym i ciepłym okryciem wierzchnim w miastach i na wsiach był **baran, futro, kiepcach, kozuch, kożuszek**, noszony ze względu na swoją wartość ochronną powszechnie, bez względu na stan społeczny [M. Strykowski: *Zimno, głód, posty znosił (Jagiello) w kozuchu baranim* (SW, t. 2, s. 517)]. Pojawiające się w języku określenia **chrupięga, kożuszyna** ‘lichy kozuch’ czy **kożuszysko** odzwierciedlają stan kozucha i stopień jego wysługi [K. Junosza Szaniawski: *Jesień, zima idzie, a niejednemu kożuszysko już za służbę dziękuje, kapota się drze, buty pić wołają, kaszkiecina wypłowiła już na amen* (SJPD, t. 3, s. 1083)].

Ze względu na kształt, długość, grubość, rodzaj i gatunek skóry wyróżniamy **półkożuszek** (zwany też **półtolubkiem**) jako krótki kozuch z rękawami lub bez [M. Konopnicka: *Przychodzi zziąjana, smągła, w półkożuszku owczym lub kozim, głowa w grubej chuście, ręce za pazuchą* (SJPD, t. 6, s. 1368)], **żywotnik** – krótki kozuch. Krótkim kożuszkim bez rękawów była **bunda (bonda)**. Odmianą kozucha był **łub** – kozuch kryty. **Suknią** z kolei zwano kozuch sukniem pokryty.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Kożuchy szyto przede wszystkim ze skór baranich. Zwano je **baranicami**. Kożuch barani pokryty tkaniną, noszony przez mieszczan w XVII wieku, nazywany był **motliskiem**. Czasami jednak wykonywano je ze szlachetniejszych skórek futrzanych.

Kożuszki bywały też krótkie, jak **kieptar (keptar)**, czyli huculski kożuszek bez rękawów, **serdak (sardak)**, czy mniejszy **serdaczek** [S. Szmaglewska: *Rękawy odpruwa się i w pasie odcina się dolna część futra. W ten sposób powstaje serdak* (SJPD, t. 8, s. 153)]. Serdak bez klinów nazywano **bajbarakiem**; serdakiem huculskim był **bajborak**.

Nazwy kożuchów wskazywały także ich właścicieli. **Miderak (midorak, minderak)** i mniejszy **minderaczek** był kożuchem kobiecym. **Zamarra** zaś nazywano kożuch noszony przez pasterzy.

6.3.2. Nazwy części kożucha (9 jedn. leks.; 9 haseł)

baran, kłapcie, łapa, oblamka, opacha, pągwica (pągawica, pęgwica, pagwica), pągwicza, pępuszek, wylóżka

Kłapciami, łapą nazywano wyłogi albo klapy u kożucha. Skórzaną aplikację na kożuchu góralskim zwano **oblamką** lub **wylóżką** [A. I T. Dobrowolscy: *Aplikacje [na kożuchu] z przeplatanych biało-czerwonych skórek tzw. oblamki lub wylóżki* (SJPD, t. 5, s. 468)], a podbicie, kołnierz z wyprawionych skór baranich – **baranem**.

Wykłady, obszycie u kożucha nazywano **opachą**. **Pągwica (pągawica, pęgwica, pagwica)**, mniejsza **pągwicza** były guzikami skórzanymi u kożucha [I. Włodek: *Pągwica słowo chłopskie, guzik, skórzany u kożucha* (SW, t. 4, s. 99)]. Jeden z wałeczków skórzanych do zapinania kożucha to **pępuszek**.

6.4. Nazwy czapek i ich części (87 jedn. leks.)

Czapki szyto z rozmaitych skór futerkowych. Zamiłowanie do nich sprawiało, że nawet sukienne czapki ozdabiano, bramowano cennymi futrami.

6.4.1. Nazwy ogólne (14 jedn. leks.; 14 haseł)

czapa, czapczątka, czapczyzna, czapczysko, czapczyszczce, czapeczka (czapiczka, czapczyk), czapica, czapisko, czapka (czupka, czapica, czepka, szapka), czapuszka, dekiel, kapuza (karpuza), kipa, kukuła

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Prawdziwie ciepła **czapka (czupka, czapica, czepka, szapka)**¹⁹⁹, **czapczyszczce, kukuła, kipa, dekiel**, czyli okrycie głowy, szyta była ze skór futerkowych. Wraz z rozwojem przemysłu czapki zaczęto wykonywać także z innych materiałów.

Popularne czapki mają wiele określeń – zależnie od stopnia ich zużycia i wielkości – jak: **czapa, czapczyzna, czapczysko, czapica, czapisko, kapuza (karpuza)** [J. I. Kraszewski: *Wójt w wysokiej czapie baraniej* (SW, t. 1, s. 369)]. Niewielką czapkę nazywano **czapeczką (czapiczką)**, czy pieszczotliwie **czapczątkiem, czapczyną, czapuszką**.

6.4.2. Nazwy czapek baranich (13 jedn. leks.; 13 haseł)

baran, baranica, birka (berka, bierka, byrka), czapka dłubana, jałowica (jałówka), jołom, kaptur, rozłupa, rozłupka, suka, wścieklica, wykrawanka, zawściekły

Popularne były czapki z baranów, zwierząt hodowlanych i łatwo dostępnych. Czapkę wykonaną z baraniej skóry, baraniego futra nazywano **baranem, baranicą, czapką dłubaną** albo **suką**. Jej odmianą była wysoka **jałowica (jałówka)**. Wysoką czapkę barankową rozciętą z boku nazwano **wścieklicą** [E. Szelburg-Zarembina: *Lśniły i migotały złotym sztychem kapelusze opasane pawimi piórami, jeżyły się barankowe czapki, wścieklice i magierki* (SJPD, t. 9, s. 1372)].

Zawściekły było nazwą czapki z futra barana czarnego, a **birka (berką, bierką, byrką)** – czapki z futra z owcy tureckiej, wołoskiej albo egipskiej z tłustym, okrągłym ogonem. **Jołomem** była czapka kozacka z baraniej skóry ze zwisającym wierzchem, zakończonym chwastem. Chłopi nosili **rozłupę** i **rozłupkę**, czyli wielką czapkę barankową wieśniaczą z rozciętym bokiem, związanym wstążeczką. Rodzajem czapki popularnej na wsi była też **wykrawanka** z dnem czworograniastym granatowym, zielonym lub czerwonym, czasem z klapkami na uszy. Kobieca czapka futrzana wykonana przez kuśnierzy warszawskich w 1664 r. nazywała się **kapturem**.

6.4.3. Nazwy czapek futrzanych i skórzanych (47 jedn. leks.; 46 haseł)

ablauch, bermyca (berlica, berlitek, bermica), boba, czapa, czapka luśniowana, czerkieska, futerałka, gaszking, kaptur, kapuza (karpuza), kaszkieci, kaszkiecina, kaszkiet (kaśkiet), kiepura, kłobuczek (kłobuszek), kłobuk (kłobuch), kołpaczek, kołpak

¹⁹⁹ Czapka od czasów najdawniejszych bywała futrzana, u uboższych z domowych baranów, u możniejszych: lisia, rysia, niedźwiedzia lub bobrowa. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 261.

(**kułpak**), **konfederatka**, **kuczma**, **kryma**, **krymczysko**, **krymka**, **lisiura** (**lisówka**), **lisiurka**, **maciejówka** (**maciejka**), **mucet** (**muces**, **mucetta**, **muczet**), **myca**, **myceczka**, **mycka** (**myczka**, **mucka**), **oblouch**, **papacha**, **patryjotka**, **pilotka**, **rogatywka**, **roskop/rozkopa**, **saklak** (**sadlak**), **szłyk** (**słyk**), **tchórzówka** (**tworzówka**), **tok**, **toczek**, **treuch**, **zawierucha**, **zawieruszka**, **zawój**, **życzka**

O popularności futrzanych czapek świadczą ich liczne nazwy. Zmieniały się one wraz z modą. Czapki były całe szyte z futra lub tylko nim okładane, mogły także mieć futrzane elementy, np. **ablaucha**, **oblouch** z futrzanymi uszami, czy **czerkieska** ‘czapka futrzana z jedwabnym denkiem’.

Kołpak (**kułpak**)²⁰⁰ i mniejszy **kołpaczek** – wysoka czapka bez daszka, w kształcie cylindra lub stożka, futrzana lub obszyta futrem – był popularny w Polsce od XV do XIX wieku. Bywał cały wykonany z cennego futra albo nim obszywany [J.S. Bystron: *Dawniej nakrywano głowę czapką, której kształt zresztą ulegał zmianom, albo też wysokim kołpakiem; był on futrzany lub też futrem obsyty* (SJPD, t. 3, s. 844)]. Czapką futrzaną, ozdobnym kołpakiem był **kłobuk** (**kłobuch**) i **kłobuczek** (**kłobuszek**) [A. Dygasiński: *Nadział kiereję sutą, podbitą miechem z kuny, nakrył głowę kłobukiem bobrowym, uzbroił się w łuk, w utuleję pełną szypów i w bardysz [berdysz]* (SJPD, t. 3, s. 754)].

Dużą futrzaną czapkę zakrywającą uszy nazywano **kapuzą** (**karpuzą**)²⁰¹ [H. Sienkiewicz: *Obaj mieli na sobie półkożuszki oszyte szarym suknem, jakie nosiła pomniejsza szlachta, wysokie jałowicze buty i kapuzy futrzane naciśnięte na oczy* (SJPD, t. 3, s. 549)], a czapkę spiczasto zakończoną – **szłykiem** (**słykiem**)²⁰² [M. Strykowski: *Pierwej królowie sami w baranich kożuchach i szłykach baranich chadzali* (SW, t. 6, s. 637)]. Rodzajem czapki futrzanej była **kuczma**²⁰³ [R.W. Berwiński: *Kucznię, bobrowym podczerwieniem wyłożoną, brózcem na ucho nasadził* (SJPD, t. 3, s. 1261)]. Czapka futrzana miękka i wywinięta do góry, noszona w XVI-XVII wieku, zwała się **zawojem**.

²⁰⁰ Na rańtuchu, niezależnie od pory roku, umieszczano jeszcze zwyczajny kołpak. W omawianym czasie [XVI wieku – przyp. JŻCh] był on cylindryczny, wysoki, cały wykonany z futra lub tylko otoczony sobolową czy bobrową opuszką. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 66

²⁰¹ I. Turnau: „Zwykle futrzane, częściej męskie, nakrycie głowy z klapkami przykrywającymi uszy i kark, czasem szyto go także z lżejszych tkanin podbitych futerkiem. Rozliczne nazwy pochodzą po części od rodzaju używanego futra, jak np. lisiurka”. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 82.

²⁰² Mężczyźni w Polsce nosili szłyki marmurkowe i lisie, niewiasty popielicze i sobole, a lud prosty – słomiane. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 331.

²⁰³ Rodzaj kołpaka z płaskim denkiem szytego z tańszych gatunków futra, często baraniego, noszony w Polsce w XV-XVIII wieku; zapewne pochodzenia tatar. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 101.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Od nazwy lisiego futra, z którego była najczęściej wykonywana, wzięła swą nazwę **lisiura (lisówka), lisiurka**, popularna w Polsce w XVI-XVIII wieku [W. Berent: *Mistrz grajków z lisiurą zsuniętą z czola zakolacze niezmordowanie w pudło swych skrzypiec.* (SJPD), t. 4, s. 159]. Nosili ją panowie, tak jak futrzaną **zawieruchę, zawieruszkę**. Męskie i kobiece czapki futrzane noszone w rosyjskim ubiorze narodowym w XVI-XVII wieku, których nazwa niekiedy pojawia się w polskich inwentarzach, nazywały się **treuchami**. W XVI wieku nakrycie głowy obszyte futrem (może też całe wierzchnie okrycie kobiece) nazywano **życzką**. **Tchórzówka (tworzówka)** była wykonana z futra tchórze.

Duchowni katolicy wyższych stopni z kolei nosili futrzaną czapeczkę zwaną **mucetem (mucesem, mucetą, muczetem)** [A. Naruszewicz: *Księża po kapitulach wnieśli modę z Niemiec w ubiorach swoich kanonicznych mucetów ze skórek bądź wiewiórczych, bądź popielicznych* (SW, t. 2, s. 1064)]. Nosili tę czapeczkę także członkowie senatu wyższych uczelni [K. Koźmian: *Rektor wchodził ubrany w (...) togę, w złotym łańcuchu (...) w mucecie fioletowym z gronostajami* (SJPD, t. 4, s. 894)].

Berymca (berlica, berlitek, bermica)²⁰⁴ była wysoką czapką noszoną zwłaszcza przez grenadierów armii napoleońskiej, a obecnie w Anglii przez reprezentacyjne oddziały gwardii. **Papachę** upowszechnili w XX wieku żołnierze radzieccy [K. Brandys: *Na środku izby stał ogromny gwardzista w karakułowej papasze zsuniętej na kark* (SJPD, t. 6, s. 92)].

Patryjotkę wybierali ludzie młodzi w odróżnieniu od staroświeckiej²⁰⁵ wysokiej, futrem obłożonej **kiepury** [M. Rodziewiczówna: *Na głowie (miał) śpiczastą czapkę, futrem obłożoną, staroświecką kiepurę* (SW, t. 2, s. 327)].

Otoczona barankiem była popularna **rogatywka**²⁰⁶ [J. Parandowski: *Chodził w czamarze i rogatywce obszytej barankiem* (SJPD, t. 7, s. 1022)], **kaptur** oraz **konfederatka**²⁰⁷, **futeralka** nawiązująca do patriotycznych tradycji konfederacji

²⁰⁴ Czapka futrzana (właściwie niedźwiedzia), noszona przez grenadierów w piechocie i kompanię wyborcze strzelców konnych, przez wszystkich oficerów niższych tej broni, w artylerii konnej, przez adjutantów generałów wojsk Wielk. Księstwa Warszawskiego. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 145.

²⁰⁵ Zdaniem autorów *Słownika warszawskiego*.

²⁰⁶ [w XVIII wieku – przyp. JŻCh] chętniej niż futrzanych kołpaków używano czapek obszytych futerkiem – wtedy to narodziła się popularna rogatywka o czworokątnym denku, otoczona barankiem. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 101.

²⁰⁷ Od czasów konfederacji barskiej (1768-1772) najczęściej noszono czapki konfederatki, zwane też rogatywkami ze względu na sztywne, czworokątne, „rogate” denko wieńczące dość wysoką, prostą główkę, też zaopatrzone w otok z baranka. Tamże, s. 110.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

barskiej. Odmianą rogatywki była **czapa** przybrana siwym barankiem. Czapka sukienna z barankiem modna w Poznaniu w XVIII wieku zwana była **gaszkingiem**. Barankiem obsyty był też **saklak (sadlak)**. **Roskop/rozkopa** – była popularna w XVI wieku.

Do czapek ozdabianych futrem zaliczyć można także: **krymkę, krymczysko** – czapkę z daszkiem, **czapkę luśniową** – czworograniastą, wysoką, **myckę (myczkę, muckę)** – małą, okrągłą czapeczkę bez daszka [J. Ptaśnik: *Zamiast zwykłych mycek duchownych używali studenci świeckich wełnianych albo barankowych z ogonami na uszy spadającymi* (SJPD, t. 4, s. 926)], **mycę** albo małą **myceczkę**. Futrzana lub ozdobiona futrem bywała damska czapka nazywana **tokiem, tocziem**.

Uszyte ze skóry²⁰⁸ bywały **kaszkiety, kaszkieciny, kaszkieciki** – sztywne czapki z daszkami [W.S. Reymont: *Młoda była, przystojna i rozrośnięta, w kozuszek krótki przyodziana, w długich butach i gronostajowym kaszkieciku na głowie* (SJPD, t. 3, s. 605)]. **Kaszkiem (kaśkiem)** nazywano również, w XIX wieku, nakrycie głowy ze skóry lub filcu, używane przez żołnierzy, chroniące przed cięciem pałasza.

Często ze skóry wykonywano **pilotkę** [K. Brandys: *Truchtem, na małym, chłopskim koniu jechał człowiek w skórzanej pilotce, której kłapy powiewały na wietrze* (SJPD, t. 6, s. 387)], chroniącą przed wiatrem i mrozem lotników, motocyklistów i dzieci. Okrągła czapka męska z sukna z daszkiem skórzany rozpowszechniona na wsi w XIX wieku, przed 1914 r. używana przez członków organizacji strzeleckich w Galicji i Legionach nazywana była **maciejówką (maciejką)**.

6.4.4. Nazwy części czapki (13 jedn. leks.; 13 haseł)

baran, baranek, brylik, car, daszek, kaluchy (kławuchy), kluka, kozyrek (kozerek), neba, podpinka, rydel, rydelek, ucho

Baranem, barankiem nazywano obłózkę ze skóry jagniąt, obszycie czapki z tej skóry [K. Chłędowski: *Po roku 1863 Smolka chodził w polskim ubraniu, w szerokich szarawarach i dużej rogatywce z barankiem* (SJPD, t. 1, s. 343)]. W pocz. XVII wieku w Poznaniu rodzajem futrzanej opuszki przy czapce był **car**.

Opuszczane kłapki przy czapce chroniące uszy przed chłodem zwano **uchem** [M. Konopnicka: *Kapuzza z długimi do wiązania uszami* (SW, t. 2, s. 254)], a u kapuzy – **klauchami (kławuchami), kluką**. **Daszkiem** u czapki był **brylik, kozyrek (kozerek), neba, rydel, rydelek**. Rzemienne podpięcie u kaszkieta, zapinające się pod brodą, zwano **podpinką**.

²⁰⁸ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 84.

6.5. Nazwy pozostałych wyrobów (279 jedn. leks.)

Kuśnierze podbijali też futrem okrycia oraz szyli różne ubrania ze skóry, jak: bucha, czamara, chuchaina, kiereja, rubdeszan, salopa, tuzłuk, żupan, inderak, kazakina, kortel, liberia, leniwka, rokular.

6.5.1. Nazwy okryć podbitych futrem (148 jedn. leks.; 142 hasła)

almucja, bajborak, baroka (baruka), bekiesza (bekiesia), bekieszka (begieżka, bekeska), bielizna, bucha, bunda (bonda), corset fendu, crusina, czamara (ciamara), czamarka, czekman (czechman), czekmanik, czerkieska, czuha (czuba, czucha, czuhaj, czuhania, czuhań, szuja, czuja), czuchaina (czuhaina), czucheczka, czujka, czuszka (czużka), delia (delija, delika), delijka, delijeczka, deliura (delura, deliunak), delutka, demisalopka, diplois, duszogrzejek, etola, ferecja (ferezyja), ferezyjka, futro, galatyna, gaszking, giermaczek, giermak (giermiak, jarmak, jermak, jermiak, giermach, giermag), gorepelk, hazuczka, hazuka (hażuka, azuka, ażucka, azuka, ażusta), hyla, inderak, infantka, jednoradek (jednoradek), jeneralek, jupczyzna (jubczyzna), jubka (jopka, jupka), jupa (jopa, juba), jupeczka, kacabaja (kacabaj, kacawejka, kucubejka), kacabajka, karwateczka, karwatka, kasatynka (kasakina, kazakina, kozakina, kozaczynka), kaszkiejn, katana, kataneczka, katonka (katowka), kazel, kazjatka (kasjata, kasjatka), kieca (kiecz, kiecza), kiecka (kietka), kiereja (kireja), kierejka (kirejka), kitlica (kiklica), kitliczek, kitliczka (kietliczka, kikliczka, kitliczek), kontusik (kontuszek), kontusz (kontusica, kuntusz), kortel (kortyl), kosens, koska, kożki (kóska, koska, koski, koszka, koszki, kośka, kóźki, kożka), kuliszan, leniwka, liberia, mantel (mentyk, manta, manto, mentelusz, mętel, mętlik, mentel, mantolet), mantolet, marszczeniec, mentyk, narzutka, ochopnia, ochopień, ohrejduszka, opończa (japończa, obońca, jopończa, opujsza), ormętel, palatynka, palendra, palia (palium), palium, pallium, palto na miechu, peleryna, peleryna mikołajowa, pelerynka, pelisa, płaszcz (plasz), płaszczyczek, płaszczyk, płaszczysko, płaszczyna, półgiermacze (półgiermacze, półgiermacz, półgiermak), półgiermaczek, półdelijka, półkontusz, półsalopa (półsalopek), półsalopek, półszuba, półszubek, rokular, rotunda (rotonda), rubdeszan, salopa (salop), salopeczka, salopka, sarafan (szarafan, serafan), sarafanik, slafpelc, smukawica (smykawica), sołtana, sopula, stradejeta (stradyjota, stradjeta, stradjota), stradyjetka (stradyjatka, stradyjotka, stratyotka, stradyotka, stradjotka, stratjotka), subducta, sukman, suppycza, szlajoska, szorcyc, szuba, szubeczka (szubecka), szubka (czubka), szubczysko, szwedka, tuzłuczek, tuzłuk, węgierka, wilczura, zatuska, żuba (żupa), żupan, żupanik (żupanek), żupanina, żupanisko

Surowy polski klimat sprawiał, że nawet najbiedniejsi sięgali po skórzane lub podbite futrem okrycia²⁰⁹. Ubrania zmieniały się pod dyktando mody, ale skórki

²⁰⁹ A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 22.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

futrzone bywały tak cenne, że niektóre okrycia dziedziczono²¹⁰. Wiele nazw zachowało się w pamięci potomnych, choć dziś trudno dokładnie określić, jak wyglądał np. **szorczyk** czy **baroka (baruka)**.

Wierzchnie ubranie podbite skórą zwierzęcą nazywano ogólnie **futrem**. Futrem podbijano **plaszcz (plas), płaszczyczek, płaszczyk, płaszczynę, płaszczysko** [J.U. Niemcewicz: *Królowa miała na sobie aksamitny płaszcz koronacyjny, podszyty gronostajami* (SJPD)], **mantel (mentyk, manta, manto, mentelusz, mętel, mętlik²¹¹, mentel)** [Ł. Gołębiowski: *Mantel, płaszcz niekiedy i futrzany* (SW, t. 2, s. 876)], **ormętel, palto na miechu, pelisę** [P. Gojawiczyńska: *Weszła śliczna kobieta w szarej pelisie futrzanej i kapturku* (SJPD, t. 6, s. 220)]. Wierzchnie okrycie lekkie, luźne, krótkie, podbite futrem lub futrzane zwane było **narzutką, palatynką**. Ciepły wierzchni ubiór podbity futrem nazywano **kitliczkiem**.

Obszerny płaszcz bez rękawów, z kapturem, podbijany futrem, noszony w XIV-XVIII wieku jako strój podróżny, zwano **opończą (japończą, obończą, jopończą, opujczą)²¹²** [H. Sienkiewicz: *Czech zaś odroczył spokojnie sukienną opończę podbitą wilkami, oddał ją Zbyszkowi* (SJPD, t. 5, s. 1043)]. W XVI wieku powszechnie noszono wśród szlachty ocieplane futrem **hazuki (hażuka, azuka, ażuka, azuka, ażusta)** i **hazuczki**. W XVII wieku ubiór męski, później także suknia kobieca bez rękawów z głęboko wykrojonymi bokami, od bioder poszerzana klinami nazywała się **corset fendu**; jej stanik obszywano często gronostajowym futerkiem.

Z kolei długi, szeroki płaszcz bez kołnierza zwany był **palią (palium)**. **Palium** było wierzchnim strojem koronacyjnym z czerwonej tkaniny podbitym oczywiście najcenniejszym futrem – gronostajami. Okrycie podbite futrem, szyte przez kuśnierzy w XIV-XVI wieku, noszone przez mężczyzn i jako lżejszy kożuszek przez kobiety nazywano **almucją**, a okrycie z futrem noszone w pierwszej połowie XVIII wieku – **rokularem**.

Chętnie noszono **pelerynę, pelerynkę**, czyli szerokie okrycie wierzchnie zapinane pod szyją, bez rękawów, podbite futrem [E. Szelburg-Zarembina: *Włożyła swoją nową pelerynę, podbitą wiewiórkami* (SJPD, t. 6, s. 219)]. Jej odmianą była

²¹⁰ Kontusz celgasty, pupkami sobolowemi podszyty, w 1653 r. Katarzyna Dydyńska z Lipowca zapisuje bratu swemu Sewerynowiu. Kontusik zaś kobiecey kunami podbity z pasamonem złotym w kratkę – siostrze Ewie. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 79.

²¹¹ Od XV wieku okrycie kobiece, niekiedy podbite futrem. Tamże, s. 115.

²¹² W Polsce płaszcz, peleryny i opończe zazwyczaj ocieplano futrem. Okazałym, reprezentacyjnym okryciem stała się szuba – luźna, długa, zapinana z przodu, z obszernymi rękawami i dużym, futrzanym kołnierzem. Podbijano ją cennymi gatunkami futra, a jako pokrycie stosowano wzorzyste adamaszki lub aksamity. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 35.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

peleryna mikołajowa, czyli peleryna futrzana, jaką noszono w Rosji za czasów cara Mikołaja. **Pelerynką** nazywano także krótką, ciepłą narzutkę z futra lub nim podbitą, bez rękawów, okrywającą plecy, ramiona i piersi [M. Promiński: *Zaczepiła pelerynką z lisów o poręcz* (SJPD, t. 6, s. 220)]. Peleryną uszytą z tkanin lub skór futerkowych, niekiedy zdobioną łabędzim puchem, noszoną w początkach XVIII wieku, była **zatuska**.

Szubą, szubką²¹³ (**czubką**), **szubeczką (szubecką)**, **szubczykiem, suppyczą** nazywano długie wierzchnie okrycie, zwykle bez zapięcia, z dużym wykładanym kołnierzem i szerokimi rękawami, podbite futrem [Nowy Pamiętnik: *Szata zrobiona z sukna, podszyta futrem, staje się szubą* (Linde, t. 5, s. 618); S. Starowolski: *Szubeczka popielicza* (Linde, t. 5, s. 618)]. Krótszą i węższą szubę noszoną w XVII-XVIII wieku nazywano **półszubą**. Odmianą szubki, którą okładano barankami, była **węgierka**²¹⁴, a szubę z popielic lub wiewiórek zwano **bielizną**. Rodzajem szuby był **ochopnień**. Szubą żeńską był **bajborak**. Ciepłym, podbitym futrem lub watowanym okryciem męskim lub kobiecym były **kacabajka kacabaj, kacawejka, kucubejka, kacabajka, deliura (delura, deliunak), delutka**.

Popularne **wilczury** to burki ze skór wilczych, sierścią na zewnątrz odwróconych i szuby, podbite wilczym futrem.

Innymi rodzajami zimowych okryć podbitych futrem były: **ochopnia**²¹⁵, **sukman** podszyty kozuchem [W. Pol: *Sukman jest kozuchem podszyty* (SW, t. 6, s. 508)], **tuzłuk** [J. Kotarbiński: *Tuzłuk jaksmaitny czerwony, pupkami podszyty, ze trzema pętlcami* (SW, t. 7, s. 174)] i mniejszy **tuzłuczek** [H. Sienkiewicz: *Wdział na się przy pomocy pacholka tuzłuczek wyporkami podbity* (SJPD, t. 9, s. 367)], **żuba (żupa)**, czy uszyte z futra lub nim podbite **kożki (kóżki, kożka, koski, koszki)**, a także **giermak (giermiak, jarmak, jermak, jermiak, giermach, giermag), giermaczek** [SW: *Miał na sobie ponsową z pętlcami złotemi i sobolami podszytą czamarę czyli giermak* (SW, t. 1, s. 826)]. Krótszym giermakiem było **połgiermacze (pułgiermacze, półgiermacz, półgiermak), połgiermaczek**. W XIV-XVII wieku okryciem dla obu płci często podbitym futrem było **pallium**, zaś okryciem z futrem lub ocieplaną kamizelką noszoną w XVIII wieku – **gaszking**. Rodzajem kaftana, kurtki lub okrycia podszytego

²¹³ Podobnie jak w ubiorze męskim, ulubionym okryciem wierzchnim była dla ówczesnych Polek szuba – zawsze długa, obfita, podbita futrem. Przez całe XVI stulecie to właśnie szuba na bobrowym futrze, czepiec z perłową branką i suknią, skromnie sięgająca pod szyję, była synonimem polskiego ubioru kobiecego. Tamże, s. 52.

²¹⁴ Por. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 424.

²¹⁵ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 126.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

futrem noszonego w XVI wieku była **katonka (katowka)**, a kaftanem lub kamizelką noszoną w XVIII wieku, często podbitą futrem – **kaszkiejn**.

Do jazdy konnej oraz do polowania używano podbitej futrem **stradejety (stradyjoty, stradjety, stradjoty)**, **stradyjetki (stradyjatki, stradyjotki, stratyotki, stradyotki, stradjotki, stratjotki)**.

Karwatka, karwateczka była krótkim ubiorem męskim, noszonym także przez kobiety, często podbitym futrem, noszonym do ubioru narodowego. Długie futrzane okrycie z zapięciem pasamoniczym noszone w XVIII wieku, zwłaszcza na ziemiach wschodnich, nazywano **czerkieską**. W szesnastowiecznym Poznaniu mężczyźni i kobiety nosili podbite futrem okrycie zwane **subducta**, zaś w XVIII wieku wierzchnie okrycie kobiece i męskie, najczęściej podbite futrem baranim nazywano **inderakiem**. Z kolei okryciem bez rękawów, zimą podbitym futrem, noszonym w Polsce w XV-XVI wieku był **marszczeniec**. **Jeneralkę** w XVI wieku podbijano futrem lub ozdobną podszewką.

Jednym z popularnych okryć męskich z futrzanym podbiciem była **biekieszka (bekiesa)**²¹⁶, **bekieszka (begiezka, bekeska)**²¹⁶ noszona w Polsce od czasów Batorego do połowy XIX wieku [J. U. Niemcewicz: *Wdział białą aksamitną bekieszę z sobolami, podobnyż kołpak* (SJPD, t. 1, s. 395)].

Do ubrań podbitych futrem noszonych przez mężczyzn należały: **bucha** – okrycie z odwiniętym kołnierzem, **bunda (bonda)** – długie okrycie często podbite owczym futrem, **czamara (ciamara), czamarka** – długie okrycie wierzchnie podszyte futrem, zapinane pod szyję, z długimi rękawami sięgającymi do ziemi, noszone w Polsce w XVI wieku przez prałatów i kanoników [E. Pimin: *Zajęcami czamarę aksamitną miasto rysiów podszył* (Linde, t. 1, s. 345)].

Suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza zwana była dawniej **delią (deliją, deliką)**²¹⁷, **delijką, delijeczką**, a następnie **czuhą (czubą, czuchą, czuhajem, czuhanią, czuhaniem, szują, czują)**²¹⁸ [W. Łoziński: *W ciągu XVIII wieku (...) delia*

²¹⁶ Była to czamara długa, za kolana, futrem podbita, krojem kontusza zrobiona, tylko z zaszywanymi rękawami, tak dostatnia, żeby wniść mogła na żupan i kontusz, suto pętlcami do zapinania na piersiach oszyta. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 139.

²¹⁷ Nasza delja, którą i deljurą zwano, przywdziewana zwykle przez konnych rycerzy na zbroję i tak przekręcana, żeby ręka prawa była do boju swobodną, miała krój ściętej opończy i podbita być musiała grzbietami rysimi lub innym futrem. Kołnier musiał być futrzany, a im był większy od skróconej delii, tem uważano go za ozdobniejszy. Tamże, t. I, s. 312.

²¹⁸ Delje, jak każdy ubiór z początku modny i przez możniejszych noszony noszony, upowszechniły się z czasem, zwłaszcza u ludzi młodych, różniąc się od kierei tylko stanem wciętym, czego nie było u kierei. Takie delje przewano potem czujami, choć przez odmianę nazwy w niczem się nie zmieniły. Tamże, t. I, s. 312.

przybiera nazwę *bekieszy i czui* (SJPD, t. 1, s. 1167)], a także **czucheczką**, **czuszką** (**czużką**), **czujką** i **czuchainą** (**czuhaina**). **Półdelijka** była krótką delią.

Podbity futrem mógł być również **kontusz** (**kontusica**, **kuntusz**) ‘staropolski wierzchni strój męski, długa suknia sięgająca poniżej kolan, rozcięta z przodu i zapinana na haftki lub guzy, z rozciętymi rękawami, wylotami luźno zwisającymi lub zarzuconymi na plecy, mógł być podbijany futrem’ oraz mniejszy **kontusik** (**kontuszek**)²¹⁹ i licha **kontusina**. Kontusz szyty krojem tatarskim nazywano **czekmanem** (**czechmanem**), **czekmanikiem**. Także **żupan**, **żupanik** (**żupanek**), **żupaninę**, **żupanisko** ‘staropolski ubiór męski o kroju długiej sukni zapinanej na haftki, guzy lub szamerowanej, ze stojącym kołnierzykiem i wąskimi rękawami, noszony przez szlachtę od XVI wieku do połowy XIX; bywał ocieplany futrem’. **Duszogrzejkiem** zaś nazywano część garderoby męskiej, rodzaj żupana podszytego futrem. **Ferezja** (**ferezya**, **ferezyja**)²²⁰, **ferezyjka** z kolei była wierzchnim męskim okryciem, najczęściej czerwonego koloru, zwykle podbitym i obramowanym futrem.

Zimą zamożni chętnie zakładali **kiereję** (**kireję**)²²¹ oraz mniejszą **kierejkę** (**kirejka**). Tak nazywano szubę zimową, szubę zbyt obszerną oraz długą, obszerny płaszcz męski pochodzenia tureckiego, o kroju zbliżonym do delii, najczęściej w kolorze karmazynowym, podbity futrem, w Polsce noszony przez szlachtę w XVI-XVIII wieku [J. U. Niemcewicz: *Kiereja z srogich niedźwiedzi, w której pan podczaszy siedzi* (SW, t. 2, s. 328)]. **Infantkę** – okrycie wierzchnie z sukna lub tkanin jedwabnych, często podbite futrem – nosili w XVII wieku mężczyźni. **Jednoradek** (**jenoradek**) był w XVI-XVII wieku długim strojem męskim z grubej tkaniny, zapinanym na jeden rząd guzów, często podszywanym futrem. W XVII-XVIII wieku noszono **galatynę**, okrycie podbite futrem, a w średniowieczu ubierano **crusinę**.

Również duchowni nosili ubrania ocieplane skórkami futrzanymi. **Kożki** (**kóski**, **koska**, **kostki**, **koszka**, **koszki**, **kośka**) były rodzajem futrzanej pelerynki z kapturkiem, oznaką godności duchownych.

Futrem obszywano i podbijano okrycie żołnierzy. **Mentyk** – krótki płaszcz z obszyciem – nosili husarzy [B. Gembarzewski: *Mundur galowy oficerów składał się*

²¹⁹ W tym samym czasie [za panowania Jana III Sobieskiego – przyp. JŻCh] popularne były kontusze z wąskim, szalowym kołnierzem futrzanym, podbite futrem, które często wymieniane były w ówczesnych inwentarzach np. „kontusz lisami grzbietowymi podszyty”, „kontusz brzuskami podszyty, kołnierz sobolowy” czy „kontusz rysiami podszyty”. Kontusze pełniły wówczas często rolę ciepłego okrycia wierzchniego, zastępując delię czy ferezję. Oczywiście, kontusze letnie szyto z lżejszych tkanin, ale i w nich nie rezygnowano przynajmniej z obszycia futrzanego”. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 86-87.

²²⁰ Panowie nosili ferezje podbite sobolami lub rysiami, szlachta lisami. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 150.

²²¹ Suknia wierzchnia tureckapodbite futrem. Tamże, t. III, s. 29.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

z mentyka podszytego suknem karmazynowym, obłożonego siwymi barankami (SJPD, t. 4, s. 569)]. Obszerny płaszcz żołnierski i podróżny w kształcie peleryny, który prawdopodobnie podszywano futrem, nazywany został **diplois**.

Również kobiety, podążając za modą, dbały o ciepło i wygodę. Modnym strojem kobiecym w szlacheckiej Polsce była **jupa (juba, jopa)** ‘długie wierzchnie okrycie, zwykle bez zapięcia, z dużym wykładanym kołnierzem i szerokimi rękawami, podbite futrem’ [A. Rolle: *Przyślij mi szlamy pod jupe* (SW, t. 2, s. 186)]. Panie chętnie zakładały też **jubkę (jopkę, jupkę)**²²², **jupeczkę, jupczynę (jubczynę)** ‘damski kaftan z rękawami do łokcia, najpierw luźny, później obcisły, często podszyty futrem’ Rodzajem jupki były też **ohrejduzka** [J. I. Kraszewski: *Stała w ciepłej, futerkiem podszytej ohrejduzce* (SW, t. 3, 723)] i **sopula**. Damską odmianą szubki była **koska**, którą podbijano cennym futrem: sobolami, gronostajami albo popielicami. Krótką kobiecą szubkę nazywano **kazelem**. Rodzajem kobiecego płaszczyka podbitego futrem był **kortel (kortyl)**.

Do kobiecych okryć wierzchnich zaliczymy również: **rotundę (rotonde)** ‘długi płaszcz damski, podbijany futrem, skrojony w kształcie koła, zapinany od góry do dołu na małe guziczki, z pionowymi rozcięciami na ręce’ [M. Bałucki: *Moja piękność w jasnej rotundzie z angorkowym futerkiem idzie prosto na mnie* (SW, t. 5, s. 570)], **hyle, salopę (salopa), salopkę, salopieczkę, szlajoskę** ‘długie wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynką, zwykle watowane lub podbite futrem noszone w XVIII i XIX wieku’ [J.S. Bogucki: *Zarzuciła na siebie sobolową salopę* (SJPD, t. 8, s. 22)]. Lekką, krótką salopę nazywano **pólsalopą (pólsalopkiem)**²²³ [Tygodnik Ilustrowany 127, 1870: *Chodziła w pólsalopce jedwabnej, popielicami podbitej* (SJPD, t. 6, s. 1382)] lub **demisalopką**. Mieszczanki wybierały **pólsalopki, pólszubki**, czyli okrycia futerkiem podbite i obramowane, bez rękawów lub ze ślepymi rękawami [Polska Sztuka Ludowa: *Kobięcy ubiór zimowy [na Podlasiu] stanowiły tzw. szuby, sięgające do połowy tydek, lub pólszubki do kolan* (SJPD, t. 6, s. 1386)]. Okryciem damskim noszonym w XVIII wieku, zimą podbitym futrem, był **kuliszan**. Okrycie damskie, niekiedy z małą pelerynką, często podbijane futrem, noszone w XVII wieku, nazywane było **szwedką**. **Mantolet** z kolei był lekką, krótką peleryną kobiecą, zwykle

²²² Wedle opisu Kitowicza, występowały one w dwóch wariantach: szerokiej, rozkloszowanej pelerynki z dekoracyjnie zwisającymi rękawami do łokcia, podszytej futrem, lub obcisłego, wciętego w taliu zakiecika z wąskimi rękawami. Jupki zakładano do lekkich, szerokich spódnic. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce* op. cit., s. 104.

²²³ Zimowe salopy czy krótsze od nich pólsalopia podbijano futrem. Tamże, s. 104.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

z kapturem, w Polsce noszoną w XVIII wieku, bramowaną koronkami lub lekkim futrem, którym też była podszywana zimą. Tylko bogate Polki mogły sobie pozwolić na **kiecę (kiecz, kieczę), kieckę (kietkę)** podbitą futrem, zwłaszcza sobolami.

Futrzana **etola** ‘szeroki szal lub krótka pelerynka z futra, noszone przez kobiety do sukni wizytowej lub wieczornej’ była nie tylko ciepłym okryciem, ale też znakiem pozycji społecznej właścicielki [Z. Nałkowska: *Staroświecka, reprezentacyjna suknia wizytowa okazała się bardzo odpowiednia na tę okazję. Zniszczona etola, niedbale przytrzymywana na łokciach, była z soboli* (SJPD, t. 2, s. 765)]. **Palatynka** była narzutką futrzaną, rozpowszechnioną w Polsce w pierwszej poł. XVIII wieku. W Wielkopolsce w XVIII wieku modny był **półkontusz**, czyli okrycie damskie, często z futrem, o kroju kontusza. Na ziemiach wschodnich kobiety nosiły, w XVII-XVIII wieku, podbitą futrem **liberię**. **Gorepelk** był okryciem kobiecym podszytym futrem baranim, wykonanym przez kuśnierzy w Żółkwi.

Kobiecymi ubiorami podszytymi futrem były także: **palendra** ‘wierzchnia suknia damska z sukna albo aksamitu, wyszywana haftem srebrnym, ocieplana drogim futrem’, **kitlica (kiklica)**²²⁴, **kitliczka (kietliczka, kikliczka, kitliczek)**, **kaszatka (kasjata, kasjatka)**, **kosens**, **leniwka** oraz **sołtana**. Suknia kobieca podszywana futrem nazywana była **smukawicą (smykawicą)**.

Futrem podbijano nie tylko wierzchnie okrycie. Praktycznie każda część odzieży noszona zimą była w ten sposób ocieplana. **Katana** oraz mniejsza **katanećka** były sukniami podszytymi futrem albo na wacie, **sarafan (szarafan, serafan), sarafanik** – długą suknią kobiecą noszoną w Rosji i Polsce od XVI do XVIII wieku, nierzadko bramowaną futrem. **Słafpelc** był szlafrokiem, zwykle podbitym futrem, noszonym w Wielkopolsce w XVII-XVIII wieku. Mężczyźni nosili od końca XVII wieku długi, luźny szlafrok męski z pętlcami, często podbity futrem, zwany **rubdeszanem**. Okryciem podbitym futrem, rodzajem szlafroka był **sarafan (szarafan, serafan), sarafanik**.

6.5.2. Nazwy bezrękawników (4 jedn. leks.; 4 hasła)

beZRĘKawnik, ogonaczek, ogonak, pebyk

Z futra lub ze skóry może być wykonany **beZRĘKawnik** (okrycie bez rękawów) [Życie Warszawy 50, 1954: *Dom Odzieżowy (...) poleca (...) beZRĘKawniki (kamizelki) futrzane* (SJPD, t. 1, s. 452)]. Jest to część ubrania męskiego lub kobiecego, zwykle

²²⁴ Od XV wieku kobiecie okrycie wierzchnie szyte z tkanin jedwabnych lub lżejszych wełnianych, często podbite futrem. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 87.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

krótki żakiet lub sweter bez rękawów i kołnierza, noszony przez mężczyzn pod marynarką, a przez kobiety na bluzce. Kamizelkę albo kurtkę podbitą futrem, krótki kożuszek barani zwano **ogonakiem** lub **ogonaczkiem**. Na wsi polskiej noszono zaś **pebyk**, czyli serdak bez klinów.

6.5.3. Nazwy ozdób i dodatków futrzanych (14 jedn. leks.; 14 haseł)

boa, filfres, halsztuk, kot na szyję, manszonik, mufeczka, mufka (mufta, muftka), palatyna, palatyneczka, palatynka, pulsetka (pulsówka), rękaw, rękawek (rękawik), zarękawek (zarękawie, zarąkawie, zarukawie, zarękawy)

Moda wymaga nie tylko dostosowania stroju do ogólnie przyjętych norm, ale i ze smakiem dobranych dodatków. Wśród nich znajdziemy wiele pierwotnie szytych ze skórek futerkowych, jak **boa**, czyli długi szal z futra przypominający kształtem węża [M. Jarochowska: *Sfaldowana zmarszczkami szyja także nie dała się ukryć nawet pod najbardziej puszystym boa z królików* (SJPD, t. 1, s. 581)]. Jako okrycie szyi damy używały **kota na szyję**, czyli skórki zwierzęcej z łbem, łapkami i ogonem. Futerkiem na szyję była również, zależnie od wielkości, **palatyna, palatynka** lub **palatyneczka**.

Dłonie chroniła przed zimnem zszyta w rulon **mufka (mufta, muftka), mufeczka, manszonik**, zwana także **rękawem** [M.A. Troc: *Rękaw niedźwiedzi* (Linde, t. 5, s. 42)] lub **rękawkiem (rękawikiem), zarękawkiem (zarękawiem, zarąkawiem, zarukawiem, zarękawami)** [E. Szelburg-Zarembina: *Wyjęła z kuniego zarękawka nagie, wąskie ręce (...) zatarła je głośno* (SJPD, t. 10, s. 740)]. Rękawek futrzany wdziewany na rękę w miejscu, gdzie zwykle puls macają, nazywano **pulsetką (pulsówką)**. Damską mufkę używaną w Poznaniu w XVIII wieku nazywano **filfresem**.

Halsztuk był krawatem noszonym od 2. poł. XVII wieku. Cechy kuśnierskie i rękawicznicze wyrabiały w Polsce w XVIII wieku halsztuki skórzane.

6.5.4. Nazwy części odzieży futrzanej (66 jedn. leks.; 66 haseł)

abszleg (abszlag, obszlega, obszleg, abslag, abslak, apszlag, abślag), bluzgier (bluskier), borta (bort), bram (brama), brameczka, bramka (bramik, branka, bramek), bramowanie (obramowanie), breta, bucha, budka, burcik, burt (burta), darmoleg, futer (futro), garnirowanie, garnitur, garnirunek, karwasz (karwas), kołnierz (tulnierz, kumirz, kołnirz, kołmierz, kołmirz, kołmnirz, kolnierz, kolnerz, kałmierz, kałmirz, kojmierz, kolnierz, kolmierz, konlerz, kunlerz), kołnierzyk (kollerzyk, kolnierzyk), lama, lamka, lamowanie (oblamowanie, oblamowywanie), lamóweczka, lamówka (oblamówka, oblamka), lederwerki (liderwerki), łapki, mamsze, mankiecik (mankietek, mankietka), mankiet, manszeta, manszetek (manszетка, manszecik), manżety, moszna, obłoga (obłog, obłóg),

oblóška (obložka), obramowanie, obrąb (obręb), obrąbeczek (obrąbyszek), obrąbek, obrzeżenie (obrzeżyna), obramowanie, obszycie, obszywka (obszewka, oszywka, oszewka), obwódka (obwodka), obwódeczka, okład, opucha, opuszka, opuszysty, oszewa, oszeweczka, oszewka, podbitka (podbiwka), podfutrowanie, podłapki, podolek, podpinka, szlaczek, szlak, stroka, strocza, wylóg (wylug, wyłoga, wyłogi), wylóška (wyložki, wyložka, wyložek), załoga, zarękawek

Do zadań kuśnierza należało nie tylko szycie całych okryć ze skóry, ale również wytwarzanie ich części.

Ubrania zimą podbijano, a latem obszywano futrem. Podszewkę futrzaną nazywano **futerem (futrem)**, **podbitką (podbiwką)**, **podfutrowaniem**. Ocieplające podbicie, często futrzane, przypinane od spodu płaszcza lub wiatrówki zwano **podpinką**.

Popularne było ozdabianie odzieży futrzanym szlakiem. Tę część ubrania nazywano: **bramowaniem (obramowaniem)**, **bramem (bramą)**, mniejszą zaś – **bramką (bramikiem, branką, bramkiem)**, **brameczką** [J. U. Niemcewicz: *Nie ujrzysz na niej [żonie bojara] łańcuszka, pogotowiu klejnotu, prócz po wierzchu czapki złotogłowiowej [...] a mniejsze jedwabnej, bramikiem bobrowem obwiedzionej* (S XVII)], **bortą (bortem)**, **bretą**, **buchą**, **burcikiem**, **burtem (burcią)**, **lamką**, **garnirunkiem**, **garnirowaniem**, **garniturem**, **karwaszem (karwasem)**, **lamą**, **lamowaniem (oblamowanie, oblamowywanie)**, **lamóweczką**, **lamówką (oblamówką, oblamką)**, **oblóšką (obložką)**, **obramowaniem**, **obrzeżeniem (obrzeżyną)** [W. Gomulicki: *Mieniły się jedwabie, migotały klejnowy, puszyły się pióra kosztowne, złociście połyskiwały w słońcu sobolowe obrzeżenia sukien mieszczańskich* (SJPD, t. 5, s. 547)], **obwódką**, **opuchą**, **opuszką** [J. Kitowicz: *Na głowie latem kapelusz rozpuszczony, w zimie czapka sukienna z opuszką z kunich ogonów* (SJPD, t. 5, s. 1067)], **obszyciem**, **obwódką (obwodką)**, **obwódeczka**, **okładem**, **oszewą**, **oszewką**, **oszeweczką**, **obszywka (oszywka, oszewka, obszewka)**, **obłogią (oblogiem, obłogiem)**, **obrąbkim**, **obrąbeczkiem (obrąbyszkim)**, **obrąbem (obrębem)**, **stroką**, **strocza**, **szlaczkiem**, **szlakiem**, **załogą** [W. Łoziński: *Regestrzyk wyprawy ślubnej (...) z r. 1660 wymienia pięć czapeczek, wszystkie złociste lub z barwistymi kwiatami, jedna z oblogiem gronostajowym* (SJPD, t. 5, s. 492)]. Ubiór obszyty (zwłaszcza futrem) nazywany był **opuszystym** [I. Chodźko: *Miał na sobie kurtkę zieloną, opuszystą, wilczurą okładaną* (SJPD, t. 11, s. 354)]. **Podolkiem** zwano dolne obszycie szaty, a **lederwerkami (liderwerkami)** – obszycia i dodatki skórzane na mundurach

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wojskowych. Rodzajem wypuski lub obramowania ubioru był **abszleg** (**abszlag**, **obszlega**, **obszleg**, **absląg**, **abslak**, **apszlag**, **abślag**). Obszewkę przy rękawach zwano **mamsze**, **manżetami**, **podłapkami**.

Do futrzanych elementów stroju często należał **kołnierz** (**tulnierz**, **kumirz**, **kołnirz**, **kołmierz**, **kołmirz**, **kołmnirz**, **kolnierz**, **kolnerz**, **kałmierz**, **kałmirz**, **kojmierz**, **kolnierz**, **kolmierz**, **kołmierz**, **konlerz**, **kunlerz**) [S. Starowolski: *Przodkowie nie przesadzali się na kołnierze rysie i sobole* (Linde, t. 2, s. 408)] i mniejszy **kołnierzyk** (**kollerzyk**, **kolnierzyk**) ‘futrzone wykończenie ubrania na szyi’. Wielki futrzany kołnierz nazywano **darmolegiem**, a damski – **bluzgierem** (**bluskierem**). **Budką** zaś zwano futrzany kołnierz damski wysoko zachodzący na szyję.

Ważnym elementem skórzanym stroju były również: **mankiet**, **mankieci** (**mankietek**, **mankietka**), **manszeta**, **manszetek** (**manszетка**, **manszeczik**), **obszywka** czyli zakończenie rękawa, nogawki u spodni, skarpetek itp. zwykle w kształcie paska przyszytego, przypiętego albo odwiniętego z tej samej albo innej tkaniny, także z futra. Odmianą mankietu był **zarękawek** – rodzaj ozdobnego mankietu wywijanego na rękaw ubrania.

Wyłogiem (**wyłoga**, **wyłogami**), **wyłóżką** (**wyłóżkami**, **wyłóżką**, **wyłóżkiem**), **łapkami** nazywano klapy ubrania wywinięte i pokryte dla ozdoby innym materiałem np. skórą, futrem, dawniej także mankiem [SWil: *Lepiej barana pod cały płaszcz kupić, niż sobolowemi wyłogami tylko świat grzać, a grzbiet ziębić* (SWil, t.2, s. 1976)].

Moszną była kieszeń skórzaną przyszytą z zewnątrz.

6.5.5. Nazwy ubrań skórzanych (47 jedn. leks.; 45 hasel)

caliga, **ciemierzycza**, **fartuch** (**chwartuch**, **fertuch**), **grzejka**, **kabat** (**kabąt**, **kabaj**, **kabak**), **kabacisko**, **kabateczek**, **kabacina**, **kabacik** (**kabatek**), **kaftan** (**koftan**, **kawtan**, **kawton**), **karwasz**, **katanka**, **kidlon**, **klapa**, **kolet**, **krok**, **kurta** (**kurcica**), **kurteczka**, **kurtka**, **łata**, **łosica**, **nasuwień** (**naszuwie**), **natylnik**, **pleszek** (**plesek**), **portki** **cielakowe**, **prościca**, **przedszorce**, **radziwilka**, **rajtarka**, **rajtki**, **rajtuzy**, **skora**, **skorka**, **skóra**, **skórznie** (**skórzaki**), **skórzoki**, **spodeńki/spodenki**, **spodnie**, **susfał** (**suswał**, **szuszał**, **szysfał**, **susfał**, **suszał**), **susfałek** (**suswałek**, **suszfałek**), **szewskie spodnie**, **szorca**, **wamps** (**wamsz**, **węps**), **zamszaki** (**zamszarki**), **wenik**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Ubrania skórzane do dziś cieszą się dużą popularnością. Ogólną nazwą płaszcza, kurtki z wyprawionej skóry zwierzęcej jest **skóra**. Wierzchnim ubiorem męskim, niekiedy skórzanym, noszonym w XVII wieku, był **nasuwień (naszuwie)**. Ze skóry mogła być uszyta **kurta (kurcica)** [S. Goszczyński: *Jest to kurta łosiowa z podpiętymi połami - wyłogi są z amarantowej felpy* (SJPD, t. 3, s. 1315)], **kurtka** [J. Dzierzkowski: *Miał na sobie kurtkę futrzaną pokrytą sukniem, jakiego już dziś nie zdybać: sieraczkowym w płomyki* (SJPD, t. 3, s. 1316)], **wenik** czy mniejsza **kurteczka**. Kurtę z łosiej skóry zwano **łosicą** [Zabawy przyjemne i pożyteczne, VIII/1, 1773: *Zakrawał trochę na junaka w kusej łosicy, a miał szczerbę od szarpaka na łbie* (SJPD, t. 4, s. 311)]. **Koletem**²²⁵ nazywano kurtkę skórzaną do konnej jazdy oraz skórzaną lub sukieną kurtkę, używaną w wojsku polskim w XVII-XIX wieku, a **radziwilką** – dopasowaną kurtkę myśliwską noszoną w XVIII i XIX wieku. Z kolei kurtka z krótkimi połami, noszona w wojsku polskim w XVIII wieku nazywana była **katanką**, kurtka do jazdy konnej używana w XVI-XVII wieku przez rajtarię, również noszona przez cywilów – **rajtarką**. Ubiór z zamszu noszony w XVII wieku nazywano **ciemierzycą**. W XV-XVI wieku noszono kaftan, najczęściej skórzany, zwany **pleszkiem (pleskiem)**.

Kaftanem (koftanem, kawtanem, kawtonem), grzejką nazywano górną część ubioru męskiego, często skórzaną, podbitą warstwą tkaniny, wkładaną pod odzież wierzchnią [Ł. Gołębiowski: *Rycerstwo nosiło kaftany ze skóry łosiej, prześcielanej bawełną i przesywanej gęsto, aby na ostrzu pałasza dała opór* (SW, t. 2, s. 201)]. Lichym kaftanem był **kidłon**. **Kabat (kabąt, kabaj, kabak), kabacik (kabatek), kabacina, kabacisko, kabateczek** – obcisły skórzany lub zamszowy kaftan spodni – mężczyźni nosili pod szubą. Rodzajem kurtki, kaftana był **wamps (węps, wamsz)**.

Fartuchem (chwartuchem, fertuchem), krokiem było okrycie ochronne, także ze skóry, o kroju płaszcza, kurtki albo kawałka materiału zawiązywanego w pasie, wkładane do pracy lub zajęć, przy których można się ubrudzić [M. Bałucki: *Był w skórzanym fartuchu, zasmolonej koszuli, zwyczajnie jak przy robocie* (SJPD, t. 2, s. 821)]. Skórzany fartuch górników nazywano **klapą, łatą, skórą**, a przepasywany z tyłu – **natylnikiem**. Z kolei **susfała (suswała, szuszwala, szysfała, susfała, suszwala), susfalka (suswalka, suszfalka)** używali hutnicy, kuźnicy i kowale. Fartuchem były też **prościca** oraz **przedszorcie**. Fartuch zwany **szorcą** zakrywał plecy.

²²⁵ Kolet, z włos. *coletto*, suknia krótka skórzana do jazdy konnej. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. III, s. 56.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Ze skóry szyto też **spodnie, spodenki (spodeńki)** ‘dolną część wierzchniego ubrania męskiego lub damskiego, zwykle noszona z długimi nogawkami, do marynarki, zakietu, swetra itp.’ [J. Korzeniowski: *Na wielką wilgoć brał losiowe spodnie i buty jałowicze* (SJPD, t. 8, s. 575); J. U. Niemcewicz: *Księżę Adam ubrany był jak żokej angielski, w żółtych jelenich spodeńkach i pąsowej z złotym galonem katance* (SJPD, t. 8, s. 573)] oraz **portki cielakowe, skórznie (skórzaki)**. Podszyte skórą spodnie do konnej jazdy nazywano **rajtuzami**²²⁶, **rajtkami** [F. Zabłocki: *Jak pan widzi, długo się nie bawię, ja w raituzach, a koń już stoi pod kulbaką* (SJPD, t. 7, s. 807)], **karwaszem** zwano podszyte skórzane na spodniach do konnej jazdy. W XVI-XVII wieku określeniem skórzanych lub sukiennych spodni była **caliga**. Skórzane spodnie noszone na Śląsku w okresie nowożytnym zwą się **skórzokami**. **Spodnie szewskie** ze skóry cielęcej stanowiły element stroju Bambra.

Z zamszu szyto **zamszaki (zamszarki)**, czyli spodnie zamszowe, zaś ze skóry owczej z wełną – **skórzaki (skórznie)** [J.I. Kraszewski: *Chodził zawsze w kozuchu wytartym, często w skórzniach prostych, w czapce baraniej w koszuli zgrzebnej* (SW, t. 6, s. 172)].

Rodzajem prymitywnego ubrania ze skóry była **skora, skorka**.

Zbiór nazw ubiorów futrzanych i innych wyrazów kuśnierskich jest imponujący (670 jedn. leks.). Szczególnie dużo zebrano w nim nazw wyrobów podbitych, ozdobionych futrem, ich części i ubrań skórzanych (279 jedn. leks.) oraz nazw futer i ich części (132 jedn. leks.), a więc okryć kosztownych, noszonych przez szlachtę i zamożnych mieszczan. Futro było więc nieodłączną częścią polskiego stroju.

Liczba strojów wskazuje, że chętnie sięgano po podszewki futrzane jako ciepłe, przydatne podczas zimy. Ponadto futra, czasem drogie, jak **sobole, gronostaje**, były zewnętrzną oznaką bogactwa i pozycji społecznej właściciela. Kochano się w kosztownych czapkach futrzanych i bramowanych futrem (87 jedn. leks.). Do produkcji futer używano skór zwierząt hodowlanych i droższych łownych. Zaskakują okrycia ze zwierząt egzotycznych, np. **selskiny, oceloty** czy **szynszyle**.

---

²²⁶ Spodnie jazdy. W kurtę i raituzy ubierali się Polacy do podróży, którą najczęściej konno odbywali. Nasi kawalerzyści nazywali raituzami spodnie poszyte skórą tam, gdzie się z siodłem stykali. Tamże, t. IV, s. 139.

Rozdział I   Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Zapotrzebowanie na wyroby kuśnierskie sprawiło, że rzemiosło to należało do rozpowszechnionych.

Kuśnierzom powodziło się różnie, obok zamożnych majstrów cechowych, egzystowali biedni rzemieślnicy zajmujący się tylko naprawą futer. Jeśli chcieli dobrze prosperować, stale musieli dostosowywać swoją produkcję – i swoje umiejętności – do panującej mody.

V. SŁOWNICTWO SZEWSKIE (916 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (76 jedn. leks.)
  - 1.1. Nazwy neutralne (57 jedn. leks.)
  - 1.2. Nazwy nacechowane (19 jedn. leks.)
2. Nazwy ubrań szewca (5 jedn. leks.)
3. Prawo, przepisy i obyczaje (2 jedn. leks.)
4. Nazwy miejsc (3 jedn. leks.)
5. Nazwy narzędzi i urządzeń (174 jedn. leks.)
6. Nazwy czynności (107 jedn. leks.)
7. Nazwy materiałów (24 jedn. leks.)
8. Nazwy miar (6 jedn. leks.)
9. Nazwy substancji (19 jedn. leks.)
10. Nazwy butów i ich części (493 jedn. leks.)
  - 10.1. Nazwy ogólne (233 jedn. leks.)
  - 10.2. Nazwy butów damskich i dziecięcych (21 jedn. leks.)
  - 10.3. Nazwy butów męskich (12 jedn. leks.)
  - 10.4. Nazwy części buta (227 jedn. leks.)
    - 10.4.1. Nazwy obcasów i ich części (45 jedn. leks.)
      - 10.4.1.1. Nazwy obcasów (30 jedn. leks.)
      - 10.4.1.2. Nazwy części obcasa (15 jedn. leks.)
    - 10.4.2. Nazwy pozostałych części (182 jedn. leks.)
11. Nazwy pozostałych wyrobów (7 jedn. leks.)

Szewstwo było najbardziej rozpowszechnionym rzemiosłem skórzanym. Szewcy wytwarzali różnego rodzaju buty, a także wyprawiali skóry na własny użytek. Rzemieślnicy ci jako jedni z pierwszych organizowali się w cechy.

Wśród szewców istniała specjalizacja, byli szewcy bogaci, szyjący modne buty z dobrej jakości skór, a także biedni, do których należeli m.in. łatacze, naprawiacze obuwia. Spory między szewcami różnych specjalizacji i – co za tym idzie – o różnym statusie majątkowym istniały w wielu miastach²²⁷.

---

²²⁷ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 71-72.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Wyekscerpowane słownictwo szewskie liczy 916 jedn. leks. Do najliczniejszych podpól należą: nazwy butów i ich części (493 jedn. leks.), nazwy narzędzi i urządzeń (174 jedn. leks.), nazwy czynności (107 jedn. leks.) oraz nazwy osób (76 jedn. leks.).

1. Nazwy osób (76 jedn. leks.)

Liczące 76 jedn. leks. jednostek pole nazw osób obejmuje neutralne określenia rzemieślników, ich pracowników, członków rodzin będących naturalnym środowiskiem zawodowym oraz wyrazy nacechowane stylistycznie.

1.1. Nazwy neutralne (57 jedn. leks.; 54 hasła)

abzaśnik, bacmagoprzodawca, bretmajster, buciarz, cholewczarka, cholewkarski, cholewkarz (cholewczarz), ciżmiarz, ciżemkarz, curychter, czobotnik, ćwiekacz, glansownik (glancownik), kamaszniczka, kamaszniczy, kamasznik, knaflaknik (kneflarnik), korkarski, korkarz, krajczy (krajacz), łaciarz, łacisko, łatacz, nabłyszczacz, obuwniczy, obuwnik, oklepacz, pantoflarz, pasowczyk, patynkarz (patynnik, patennik), podeszwarz, przygotowywacz, przykrawacz szewski, przyszwiański, przyszwiaarz, safjannik, szyszczacz, szewc (szewiec, szwiec, świec), szewc czarny, szewcowa (szewczycha, szewcewa), szewcowy (szewczy, szewcowski), szewcówna, szewczycha, szewczyk, szewczykowa, szewczyni, szewski (świecki, szwiecki, szwiecki, sewiecki, szewcki, szwiecki, szewczy, szwiecki), szpilkarz (śpilkarz), szprecher, szprechmajster, szuster, szwacz, warkarz, wywrotkarz

Szewc (szewiec, szwiec, świec), bacmagoprzodawca, buciarz, oklepacz, szuster tworzą zbiór nazw rzemieślnika zajmującego się wyrobem i naprawą obuwia. Rzemieślniczkę trudniącą się szewstwem zwano **szewczychą** lub **szewczynią** [E. Orzeszkowa: *Czyniła z siebie: to szwaczkę, to szewczynię, to rękawicznickę, to introligatorkę* (SW, t. 6, s. 615)]. Współcześnie robotnik zatrudniony przy wyrobie obuwia, pracownik przemysłu obuwniczego jest **obuwnikiem**, zaś **szwacz** zajmuje się w fabryce zszywaniem obuwia.

Specjalizację wśród szewców datuje się praktycznie od początku istnienia tego rzemiosła. Źródła historyczne poświadczają ich występowanie już od XIV wieku. Byli szewcy specjalizujący się w wykonywaniu butów z delikatnych, drogich skór, szyjący obuwie ze skór grubych czy też łątacze obuwia²²⁸. **Szewc czarny** wyrabiał obuwie polskie, proste, zwyczajne [Ł. Gołębiowski: *Szewcy czarni używali czabanów, czyli skór podolskich, ruskich i sławnych wtenczas juchtów: bielskich, słuckich, mińskich itd.* (SW, t. 6, s. 615)], **ciżmarz, ciżemkarz** – ciżmy, a **czobotnik** – choboty.

²²⁸ Por. L. Eberle, W. Pela, *Rzemiosło warszawskie w XIV w.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 20-22.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Szewc szyjący kamasze był nazywany **kamasznikiem**, a rzemieślniczka – **kamaszniczką**. Pantofle wyrabiał **pantoflarz**²²⁹ [J. Mączyński: *Pantoflarz szewc, co pantofle robi* (Linde, t. 4, s. 40)], a patynki – **patynkarz (patynniki, patenniki)**. **Podeszwarz** z kolei wytwarzał obuwie w postaci podeszwy przywiązanej do stopy rzemykami lub sznurkami, sandały. **Safiannik** szył buty z safianu, czyli skóry koziej wyprawianej garbnikami roślinnymi, cienkiej, miękkiej, barwionej na żywe kolory. Szewc, czeladnik szewski robiący wywrotki (obuwie szyte na lewą stronę, a potem wywrócone na prawą), był nazywany **wywrotkarzem**.

Szewca zajmującego się łataniem, przeróbkami nazywano **łaciarzem** [P. Gojawiczyńska: *Jest on tylko szewcem-łaciarzem* (SJPD, t. 4, s. 242)], **łaciskiem**, **łataczem**. Stał on nisko w zawodowej hierarchii.

Niektórzy szewcy zajmowali się jedynie wytwarzaniem części butów, np. **abzańnik**, **knaflaknik (kneflarnik)** wykonywał obcasy, **walkarz**, **curychter**, **przygotowywacz** wyginał skórę na podeszwy, które przybijał ćwiekami do cholewek – **ćwiekacz** [Express Wieczorny 121, 1961: *30 ćwiekaczy ręcznych (...) przyjmą Stołeczne Zakłady Wyrobów Skórzanych* (SJPD, t. 11, s. 98)], zaś **przykrawacz szewski** kroił skórę na obuwie. Szewc wyrabiający obuwie szpilkowe albo kute ćwiekami nazywany był **szpilkarzem (spilkarzem)**, a wytwarzający przyszwę – **pryszwiarzem**. **Cholewkarz (cholewczarz)**, **cholewczarka**, **kamasznik**, **kamaszniczka** przygotowywali cholewki, zaś **korkarzem** nazywano tego, który robił korki – chodaki albo trzewiki z drewnianą podeszwą i skórzanym wierzchem.

W warsztacie szewskim pracował czeladnik, uczeń szewski, często syn szewca zwany **szewczykiem**. On również mógł specjalizować się w wyrabianiu jednego typu obuwia, jak **pasowczyk** ‘czeladnik szewski szyjący wyłącznie wykwińnięjsze obuwie męskie’. Uczniowie wykonywali proste prace, jak glansowanie ‘nabłyszczanie butów’, za które odpowiadał **glansownik (glancownik)**, **nabłyszczacz**, **sczyszczacz**. Bardziej odpowiedzialne prace, np. krajanie skóry na buty, wykonywał czeladnik lub mistrz, tj. **bretmajster**, **krajczy (krajacz)**.

Szprecher, **szprechmajster** odpowiadał za rozprowadzanie czeladzi po warsztatach.

W pracy szewcowi pomagali najbliżsi, zwłaszcza żona – **szewcowa (szewcewa, szewczycha)**, a także córka **szewcówna**. Żoną kamasznika była **kamaszniczka**.

---

²²⁹ Por. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 132.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

1.2. Nazwy nacechowane (19 jedn. leks.; 18 haseł)

butodziej, ciągniskóra (ciagnistkóra, ciągniskora), dratewka, lata, latajdziura, oberznicholewka, pocięgiel (pocięglarz), politura, smolidratwa, szewcowina, szewczura, szewczyk, szewczyna, szewczysko, szota, szpadała, szwedryga, szwon

Wśród nazw osób trudniących się szewstwem odnajdujemy określenia o różnym stopniu intensywności, m.in. żartobliwe, pogardliwe, lekceważące:

a. określenia żartobliwe:

- **butodziej** [B. Prus: *Nie dopuszczała na targi miejskie prowincjonalnych „butodziejów”, którzy sprzedają buty taniej niż warszawscy i psują im interesa* (SGWar, s. 118)],
- **ciągniskóra (ciagnistkóra, ciągniskora)** [Kolce 1877: *Chór krawców: A wy dokąd ciągniskóry?* (SGWar, s. 126)],
- **dratewka,**
- **szewczyk,**

b. określenia pogardliwe i lekceważące:

- **lata** [A. Wieniawski: *Buty tego partacza Zemelki – na oko śliczności – a wziąć w garść – partactwo sztuki laty!* (SGWar, s. 266)],
- **latajdziura,**
- **oberznicholewka,**
- **pocięgiel (pocięglarz)** [Kolce 1876: *Ej, ty pocięglu, nie zaczepiaj ludzi spokojnych* (SGWar, s. 335)],
- **politura,**
- **smolidratwa,**
- **szewcowina** [J. Wiktor: *Witold, którego dziad był szewcowiną, i to zgoła lichym, i sam niezłe lata chodaki* (SJPD, t. 8, s. 1093)],
- **szewczura,**
- **szewczyna** [S. Żeromski: *Byle szewczyna, krawczyna ja pędraczka do terminu nie oddaje, tylko na mędrca, na mędrca!* (SJPD, t. 8, s. 1093)],
- **szewczysko,**
- **szota,**
- **szwedryga,**
- **szwon,**
- **szpadała.**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

2. Nazwy ubrań szewca (5 jedn. leks.; 5 hasel)

fota, miderak (midorak, minderak), minderaczek, szorc, szuszfal (szustfal, szorstfal, szurcfal, szorstfal)

Szawc nosił fartuch szawski, czyli **fotę, szuszfal (szustfal, szorstfal, szurcfal, szorstfal)** albo **szorc** [Z. Gloger: *Szorc bywał płócienny, zwany szorstuchem, szawcki skórzany, i żelazny w zbroi* (SW, t. 6, s. 647)]. Szorc ze skóry nazwano **miderakiem (midorak, minderak)**, a mniejszy **minderaczkiem**.

3. Prawo, przepisy i obyczaje (2 jedn. leks.; 2 hasła)

gospoda, szusterbal

Gospodą nazywano stowarzyszenie terminatorów i czeladników szawskich. Szawski bal, bal pospólstwa określano **szusterbalem**.

4. Nazwy miejsc (3 jedn. leks.; 3 hasła)

cholewkarnia, kopytnik, szawcarnia

Szawcarnią nazywano warsztat szawca, czyli pomieszczenie wyposażone w urządzenia, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych. Część pracowni szawskiej, w której rzemieślnicy pracowali na kopytach zwano **kopytnikiem** [B. Hertz: *Z trzech młodszych terminatorów jeden przesiadywał w kopytniku: dobierał kopyta, czyścił i nosił obuwie klientom* (SJPD, t. 3, s. 999)].

Cholewkarnia była warsztatem rzemieślniczym albo oddziałem fabryki, w którym przygotowywano cholewy i cholewki do obuwia.

5. Nazwy narzędzi i urządzeń (174 jedn. leks.; 170 hasel)

abszregmaszyna, ambos, bajścęgi, bimzowarka, blat (młotka), brzegowiec, cangi, cążki, depka (debka), dreifus, dziurawiec, dziurkacz ręczny, dziurkarka do skóry rewolwerowa, dziurkownik, falcęgi, frezarka brzegowa, fumel, galant, glancmaszyna (glansmaszyna), gładzik, gładzik drewniany, gładzik brzeżny, gładzik kowadelkowy, gładzik stalowy, gnyp szwiecki, gratki, gratuar, gratuarek, gwiazdka, hak do kopyt, haska (heska, cheska), iglik, igła, iler, kantmaszyna, kanzecer, kedermaszyna, kleszcze, klin, kloc, kloc sztorcowy, knaflik, knębulec, knyp (knyś, gnep, gnib, gnip, gnyb, gnyp, gnypel) knypek, kobelicze, kolanko, kopyto (kopył, kopydło), kowadelko, koza, kólko, krajak, krajarka, krajc, krancfajła, krancfel, krancraszpil (kramraszpil), krawalnica, krawalnik (krawacz), krawędnik, kroilnica, kula na warsztacie szawckim, kulis, kwerot (kwesort), lohcangi,

lochcążki, łapka, lub, łyżka, mazak, młotek szewski (młotek szewiecki), moletka, mulsza, nabłyszczarka, nacieracz, nacinarka, nakładki, nakłuwak, nakłuwak mały, narzędzie, nastka, nożyk, nóż do skóry, nóż dwoinowy, nóż szewski, obcążki, obcęgi szewskie (obcęgi szewieckie), obuch (młotka), odcinarka (obcasów), opuszczka, pasek ze skóry lub taśmy do podtrzymywania obuwia, pochwa, pociągacz, pociągiciel, prawidelko, prawidło, prawidło do butów trójczłonowe dawnego typu, prawidło szewskie drewniane do butów z cholewami, przymiar, pucholec, radełko, randmesser (rantmeser), raszpla (raszpel), rogowalniczka, rolet, równiak brzeźny, ryfel, rygowalnica, ryzmaszyna, szczyzczarka, skrobacz, stolek, stopa metalowa, strug do obcasów, strug zwykły, szaber, szablon, szaflik, szarfsznyt, szarsznyt, szczypcy do zaginania oczek, szczypcy szewskie, szczypcy szewskie wygięte, sznajdmaszyna (śnajdmaszyna), szpic, szpicknoch, szpilard, szpilardzik (špilardzik), sztanca (sztance, śtanca, śtance), sztancmaszyna (śtancmaszyna, stancmaszyna), sztuper (sztupert), sztuperek, sztybelhak (štybelhak), sztych, sztychcyjer (štychcyjer), sztychulec (štychulec), sztychzecer (štychzecer), szulajsta, szwejca, szwieckie kopyto, szydło, szydło dublowe, szydło gwoździowe, szydło płaskie, szydło podeszwowe, szydło proste, szydło szewskie, szydło czworograniaste szewskie, śpilart (szpilart, śpilar, śpilard), śpilorek, tarnik szewski, tarnik szewski łyżkowy, tarnik, ucinarka (rzemieni), ukośnica, walcarka, walcmaszyna (walkmaszyna), wastęgiel, wycinarka, wygniatacz ściegów, wykałaczyk, wykrój, wypustnik, wzornik, zbój, znaczek, znacznik ściegów, zydel, zydelek, żelazko

Szewcy w swojej pracy korzystali z licznych narzędzi, które nazywali ogólnie **gratkami** lub **narzędziem**. Należały do nich obcęgi, jak **bajścęgi**, **cangi**, **cażki**, **falcęgi**, **kleszcze**, **obcążki**, **obcęgi szewskie** (**obcęgi szewieckie**), **szczypcy szewskie**, oraz **młotek szewski** (**młotek szewiecki**), którego częścią jest **blat młotka**, **obuch młotka**, a także różne rodzaje noży: **gratuar**, **krawalnik** (**krawacz**), mniejszy – **gratuarek** ‘nóż szewski bez trzonka do krajania skór’; **knyp** (**gnep**, **gnib**, **gnip**, **gnyb**, **gnyp**, **gnypel**)²³⁰, **gnyp szwiecki**, **knypek**, **nóż dwoinowy** ‘krzywy, krótki nóż szewski, spiczasto zakończony’, **krajak**, **krawędnik**, **nożyk**, **nóż do skóry**, **nóż szewski**, **randmesser** (**rantmeser**), inaczej zwany **szarfsznyttem**. Czasami szewcy owijali noże w kawałek skóry zwany **pochwą**. Narzędziem do krojenia skóry, używanym przez szewców warszawskich w XVII-XVIII wieku, była **mulsza**.

Krajarką, **kedermaszyną**, **sznajdmaszyną** (**śnajdmaszyną**), **ucinarką obcasów** cięto pasy skóry.

²³⁰ Gnypem nazywają szewcy nóż do krajania skóry; że zaś rzemiosło szewskie uważane było w dawnej Polsce za zyskowne, więc też powstało przysłowie ludowe: „Szewski gnyp kraje chleb”. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 309.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Do zadań szewca należało nie tylko wytwarzanie i naprawianie obuwia, ale także przygotowanie surowca, czyli wyprawianie skóry. Świadczy o tym używanie **abszregmaszyny**, **ukośnicy**, urządzenia do skośnego ścieniania skóry, **frezarki brzegowej**, **kantmaszyny** do ścieniania skóry. Skórę gładzono za pomocą **ambosu**, **szabra**, **skrobacza**, a moczo ją przed użyciem w wanience zwanej **szaflikiem**. Z kolei ze skóry wyciągano wilgoć, wyciskano za pomocą **walcarki**, **walcmaszyny** (**walkmaszyny**). Skórę naciągano, ściskano **szcypcami szewskimi wygiętymi**.

Najpierw należało wyznaczyć części obuwia **przymiarem**, **szablonem** albo **wzornikiem**, a następnie wykroić je za pomocą **sztancy** (**sztanców**, **štancy**, **štanców**), **sztancmaszyny** (**štancmaszyny**, **stancmaszyny**), **wycinarki**, **wykroju**. Desenie na skórze wyrzynano **sztychem**. Skórę przykrawano na desce lipowej lub olszowej zwanej **krawalnicą**, **kroilnicą** [A. Magier: *Deska lipowa lub olszowa, na której szewc przykrawa* (Linde, t. 2, s. 485)]. Narzędziem do oznaczania, wyciskania wzoru na skórze były: **moletka**, **radelko**, **ryfel**. Detale ze skóry wycinano za pomocą **nacinarki**, **ryzmaszyny**.

Części obuwia zszywano albo zespalano kołkami, gwoździami. Najpierw jednak należało przekłóć skórę. Do robienia dziur w twardej skórze służyły: **dziurawiec**, **dziurkarka do skóry rewolwerowa**, **dziurkacz ręczny**, **dziurkownik**, **iglik**, **igła**, **kwerot** (**kwesort**), **lochcangi**, **lochcząski**, **nakłuwak**, **nakłuwak mały**, **szpic**, **szpilard**, **szpilardzik** (**špilardzik**), **sztychulec** (**štychulec**), **szwejca**, **szydło**, **szydło gwoździowe**, **szydło czworograniaste szewskie** [A. Magier: *Szydło czworograniaste szewskie, szpilart* (Linde)], **szydło dublowe**, **szydło płaskie**, **szydło podeszwowe**, **szydło proste**, **szydło szewskie**, **špilart** (**szpilart**, **špilar**, **špilard**), **špilorek**. **Znaczkim** – rodzajem szydła – znaczone miejsca na dziurki do ćwieków, a gładzono je żelaznym **kółkiem**.

Duże gwoździe wbijano w obuwie za pomocą **kłoca**, **kłoca sztorcowego**, **zbója**.

Symbolem pracy szewca jest do dzisiaj **kopyto** (**kopył**, **kopydło**), **szulajsta**, **szwieckie kopyto**, czyli narzędzie szewskie z twardego drewna, metalu lub tworzywa sztucznego, w kształcie ludzkiej stopy, służące do wyrobu obuwia i nadania mu odpowiedniego kształtu [Marcin z Urzędowa: *Coby to był za szwiec, któryby na jednym kopycie wszystkim ludziom czynił bóty?* (Linde, t. 2, s. 442)] składające się z części ruchomych: **klinu**, **łubu** oraz **nastki**. Na wierzchu kopyta kładziono skóry zwane **haską** (**heską**, **cheską**), **nakładkami** [A. Magier: (Haska – przyp. J. Ź.-Ch.) *Skóra jedna lub więcej, która się kładzie na wierzchu kopyta* (Linde, t. 2, s. 175)], a pod nie wsuwano drewnienko zwane **depką** (**debką**) [A. Magier: *U szewców, drewnienko špiczaste, które*

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

się pod haskę na kopycie podsuwa (Linde, t. 1, s. 425)]. Do wyjmowania obuwia z kopyt służył specjalny haczyk zwany **hakiem do kopyt**, **szybelhakiem** (**śtybelhakiem**). Przyrząd, na którym umieszczano buty w czasie ich naprawy, nazywano **dreifusem**, **stopą metalową**.

W warsztacie szewskim stało też **prawidło**, **prawidło do butów trójczłonowe dawnego typu** i mniejsze **prawidelko** z drewna lub metalu, w kształcie stopy ludzkiej, którego używano do formowania butów oraz utrzymania ich fasonu [S. B. Linde: *Prawidła szewskie do bótów, z drewna* (Linde, t. 4, s. 464)]. Z kolei **prawidło szewskie drewniane do butów z cholewami** służyło do wyprostowania cholew.

Sporo pracy wymagało przygotowanie podeszwy. Należało obrównać ją **krancflem**, **krancraszpiłą** (**kramraszpiłą**), **równiakiem brzeźnym**. Maszyną służącą do wygładzania brzegów podeszwy po jej przymocowaniu do buta była **bimzowarka**. Podeszwę należało również wygładzić, co robiono za pomocą drewnianego **fumela** [A. Magier: *U szewców, drewnienko wyrżnięte do gładzenia podeszwy* (Linde, t. 1, s. 677)], **galanta**, **gładzika**, **gładzika drewnianego**, **ilera**, **nacieracza** czy wkonanej z kości słoniowej **rogowalniczki**. Do gładzenia skóry w obuwiu wykorzystywano też **gładzik brzeźny**, **gładzik kowadelkowy**, **krancfajl**, **raszpę** (**raszplą**), **tarnik**, **tarnik szewski**, **tarnik szewski łyżkowy**.

Kiedy szewc miał podeszwę okrawać, kładł pod nią narzędzie rogowe zwane **opuszczką** [A. Magier: *Opuszczka rogowa, którą szewc podkłada pod podeszwę, kiedy się krawalnikiem opuszcza, czyli okrawa* (Linde, t. 3, s. 576)].

Gwiazdką wybijano kółka na podeszwie, a rodzajem żelazka z rozdwojonym koniuszkiem zwanym **sztuperem** (**sztuperem**), **sztuperkiem**, **wygniataczem ściegów**, **wykałaczykiem** wygniatalo szereg kropek naśladujących szew [A. Magier: *Wykałaczyk narzędzie u szewca do sztychów wykałania* (SW, t. 7, s. 885)].

Do wypalania szlaku na podeszwie, do nadawania glansu kantom obuwia na podeszwie służył **kulis**, a **szarsznyt** – do nadawania glansu kantom podeszw w obuwiu szytym. **Ambos**, **gładzik stalowy**, **żelazko** było narzędziem do rozprowadzania wosku po krawędziach podeszwy.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Szewcy wykonywali dawniej również obcasy. Narzędziem służącym do odcinania obcasów była **odcinarka obcasów**, inaczej **kedermaszyna**. **Kanzecer**, **koza** służył do nadawania glansu skórze na obcasach, a narzędziem do gładzenia obcasów była **łapka** albo **pucholc**. **Roletem** robiono kreski na bokach obcasa.

W czasie zszywania butów szewc podkładał na kolanie drewnienko zwane **kolankiem**, **szychulcem**. Do przytrzymywania butów służył mu również rzemienny pasek ze skóry lub taśmy do podtrzymywania obuwia, **pociągacz**, **pocięgiel** [A. Magier: *Pocięgiel, jest to rzemień, którym szewc, gdy szyje, swoją robotę przytrzymuje na kolanie* (Linde, t. 4, s. 193)]. Prawdopodobnie także **kowadelko**, **krajc** służyło do trzymania butów w czasie naprawy.

W warsztacie szewskim było też wiele innych narzędzi, jak to, którym szewc wygładzał robotę zwane **rygowalnicą**; **brzegowiec** do robienia brzegów, kantów; **szychzecer** (**śtychzecer**); **znacznik ściegów** do wypalania nosków w obuwiu; **szychulec** do naszywania cholew; **szpicknoch** do wychylania butów; **łyżka** – rodzaj pilnika, raszpli – do wyskrobywania wewnątrz obuwia wystających ćwieków.

Końcowym etapem było nabłyszczanie butów za pomocą **glancmaszyny** (**glansmaszyny**), **szyszczarki**, **nabłyszczarki**. **Mazak** – mała szczoteczka z trzonkiem – służył do rozsmarowania pasty na obuwiu, aby je zabezpieczyć przed wilgocią [A. Olcha: *Pastę rozciera się cieniutko mazakiem, a nie szczotką* (SJPD, t. 4, s. 525)].

W warsztacie szewskim stały charakterystyczne meble. Szewc siedział na **stołku**, **zydłu**, **zydelku** [J. Broniewska: *Przy niskim szewskim stole siedział sam majster na skórzanym szewskim stołku i polerował rozgrzanym żelazem podeszwę swego buta* (SJPD, t. 8, s. 770)], **kobelicze** przy stoliku zwanym **wastęgielem**. Koło świecy albo lampy wisiała **kula na warsztacie szewckim**, czyli bania szklana napełniona wodą, która miała zwiększać ilość światła.

Jakimiś narzędziami szewskimi były też: **knaflik**, **knębulec**, **strug do obcasów**, **strug zwykły**, **szczypce do zaginania oczek**, **szychcyjer** (**śtychcyjer**), **wypustnik**.

6. Nazwy czynności (107 jedn. leks.; 106 haseł)

ambrować, **czyszczenie**, **czyścić**, **ćwiekować**, **dublować** (**tuplować**), **dublowanie** (**tuplowanie**), **dublówka**, **dublówka** (**duplówka**), **falcować**, **falcowanie**, **flekować** (**flikować**, **poфлекować**), **flekowanie** (**poфлекowanie**, **flikowanie**), **futrować**, **gryszpłować**, **hamrować**, **intermować**, **intermowanie**, **klesować** (**kłosować**), **klesowanie** (**kłosowanie**), **lasować** (**polasować**), **lasowanie** (**polasowanie**), **łatanie**, **nabłyszcząć**, **nabłyszczanie**, **naliczko**, **ociągąć**, **odkoływanie**, **pikować**, **pikowanie**,

podbić (podbijać), podeszwić (podpodeszwić), podeszwienie (podpodeszwienie), podszewka, podszyć, podszyć buty, przepasować, przepasowanie, przygotowanie, przyrychtowanie, przyszyć, pucować, pucowanie, rantona (robota), remplować, remplowanie, robota (pasowa), rozbić buty (rozbijać buty), rozdawając, rozdawanie, szyszczać, szyszczenie, sklepać, sklesować, sklesowanie, stopować (podstopować), stopowanie, strugać, struganie, szewcować, szpaltować (śpaltować), szpaltowanie (śpaltowanie), szpilковать, szpilkowanie, sztancować, sztupować, sztupowanie, sztyftować (śtyftować), sztyftowanie (śtyftowanie), szuwaksować (szwaksować), szuwaksowanie (szwaksowanie), szwarcować, szwarcowanie, śpaltówka, usarska robota, wiksować (wywiksować), wiksowanie (wywiksowanie), wycinać, wygładzać, wygładzanie, wyłożyć, wysłać na kurpie, zaszczecić, zebrać liczko (zbierać, zbierować), zebranie (zbieranie, zbierowanie), zelować (zolować, zyłować, nazelować, podselować, podzelować, zelować, zelowanie (podzyłowanie, zyłowanie, nazelowanie, zolowanie, podselowanie, podzelowanie), zelowanie, zębować czyszczony, ćwiekowany (świoczkowy), falcowany, flekowany (flikowany), futrowany, klesowany (klosowany), nabłyszczony, łatany, podeszwiony (podpodeszwiony), pucowany, rozdawany, sklesowany, stopowany, strugany, szpaltowany (śpaltowany), sztyftowany (śtyftowany), wygładzony, zelowany (podzelowany, zyłowany, zolowany)

Szewc, wykonując swój zawód, **szewcował**. W ten sposób określano ogół jego czynności – od wyprawienia skóry po wystawienie do sprzedaży gotowych butów. **Przygotowanie** pracy rzemieślnicy nazywali **przyrychtowaniem**. Sposób wykonania obuwia ze skóry o gładkim i połyskującym licu było **naliczkiem**. W cechach szewskim i krawieckim wykonywanie wyrobów noszonych w męskim ubiorze narodowym nazywano **usarską robotą**.

Szewcy sami często garbowali skóry. Świadectwem tego są utrwalone w języku nazwy czynności: **szpaltowanie (śpaltowanie)**, **śpaltówka**, **rozdawanie**, czyli dzielenie skóry na dwie części oraz **falcowanie**, **struganie** oznaczające ścinanie skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości. **Zebranie liczka (zbieranie, zbierowanie)** polegało na usunięciu naturalnej wierzchniej powierzchni skóry. Skórę też należało **ambrować**, **hamrować**, **sklepać**, czyli nadać większą powierzchnię i zawartość przez uderzanie młotkiem. Sprasowanie skóry, wygładzenie jej nazywano **sklesowaniem**, **wygładzeniem**.

Następnym zdaniem szewca było **wycinać**, **sztancować** odpowiednie kawałki skóry na obuwie.

Do najważniejszych umiejętności szewca – oprócz garbowania i dobrego wykrojenia skóry – należało przybijanie nowej zelówki, nie tylko do nowych butów,

ale i naprawianych. Nazywano tę czynność **podeszwieniem (podopodeszwieniem), podszewką, podszyciem, stopowaniem, zelowaniem (podzyłowaniem, zyłowaniem, nazelowaniem, zolowaniem, podselowaniem, podzelowaniem)**.

Czasami zelówkę przybijano do buta drewnianymi szpilami, czyli **szpilkowano** [Życie Warszawy 159, 1966: *Garbował (...) skórę i robił z niej kamasze – sam mu pomagałem szpilковать zelówki* (SJPD, t. 11, s. 486)], a czasami kołkami, czyli **pikowano**. Na podeszwie wyciskano też szereg kropek naśladujących szew – **sztuprowano** ją. Brzegi podeszwy glansowano, czyli ją **klesowano (kłosowano), nabłyszczano**.

W trakcie wytwarzania butów szewc wykonywał także szereg innych czynności, jak: **dublować (tuplować), dubłówka**, czyli przyszywać podeszwę do pasa, stanowiącego fundament buta, **podbić (podbijać)** – nabić czym podeszwy, **futrować, wyłożyć** – wyłożyć wewnątrz buta skórka, **intermować** – dawać, przyszywać intermy, **lasować (polasować)** – obszywać brzegi cholewy wypuszczonej na zewnątrz częścią skórki wewnętrznej, **sztyftować (śtyftować)** – nabijać ćwiekami, sztyftami, **zaszczecić** – założyć szczecinę, **gryszpłować, zębować** – wykonywać wzorek w obuwiu pasowym w przedstapiu na pasie na zewnątrz obuwia. Przyszywanie pasa do podeszwy nazywano **rantoną (robotą), robotą (pasową)**. **Podszyć buty** oznaczało dać do nich podszycie.

Odkoływaniem zwano robienie sztychów w butach myśliwskich wyraźniejszymi.

Dubłówką (dupłówką) nazywano z kolei obszycie naokoło klinika w trzewiku damskim. Aby jednak szwy nie były zbyt widoczne, poddawano je **rempłowaniu**, czyli miętoszeniu.

Szewcy, zwłaszcza ci biedniejsi, nie szyli nowych butów, a tylko naprawiali stare, czyli je **flekowali (flikowali, poflekowali), łatali**, często dając tylko nowe fleki. Nie wszyscy używali jednak tylko nowej skóry. Do **przyszycia**, czyli naprawy obuwia, można było wykorzystać stare rzeczy. Niektórzy szewcy zbierali ze śmietników wyrzucone buty, odpadki skór itp. i używali tych rzeczy do reperacji. Tę czynność nazywali **wysyłaniem na kurpie** [Przegląd Tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1867: *I tak jest zwyczaj u szewców (...) wysyłać w poniedziałek chłopców na tak zwane „Kurpie” to jest w celu zbierania na śmieciach domowych różnych kawałków skórek, sukna, starych trzewików, a nawet kości (...) Kawalki tak przegniłe i cuchnącej skóry idą na różne reperacje* (SGWar, s. 249)].

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Czasami buty **przepasowano**, czyli źle dopasowano. Jeśli były za małe, można było **rozbić buty (rozbić buty)** na specjalnym kopycie. Naciągać cholewkę na kopyto szczypcami znaczyło ją **ćwiekować, ociągać**.

Na koniec trzeba było buty **czyścić, pućować**, a potem **szczyszać** ‘nabłyszczać’, aby pięknie wyglądały. Do tego służyło ich wypastowanie, czyli **szuwaksowanie (szwaksowanie), wiksowanie (wywiksowanie), szwarcowanie**.

7. Nazwy materiałów (24 jedn. leks.; 22 hasła)

ćwieczek, ćwiek, ćwioczki (małe), ćwiok, gwoździe do butów do wspinaczki wysokogórskiej, gwóźdź cięty z blachy, gwóźdź z drutu, gwoździe podeszwowe, holcsztyft, kolek, kolek szewski, kolek szewski drewniany, pinka (penka), podkówka, ryszpa (ryspa), szpilka (špilka), sztyfcik (štyfcik), sztyft (štyft), teks, teks maszynowy, teks ręczny, zolćwiek

Szewcy używali w pracy różnych rodzajów gwoździ i szpilek, jak: **ćwiek** i mniejszy **ćwieczek, ćwioczki (małe), ćwiok, gwóźdź cięty z blachy, gwóźdź z drutu, gwoździe do butów do wspinaczki wysokogórskiej, gwoździe podeszwowe, holcsztyft, kolek, kolek szewski, kolek szewski drewniany, pinka (penka)** [H. Bobińska: *Wbił znowu kilka ćwieczków w podeszwę buta* (SJPD, t. 1, s. 1202)], **podkówka, sztyft (štyft) i sztyfcik (štyfcik), teks, teks maszynowy, teks ręczny, szpilka (špilka), zolćwiek**.

Szewcy – ale nie tylko oni – używali dratwy, zaś **rysypą (ryspą)** nazywano jej początek.

8. Nazwy miar (6 jedn. leks.; 6 hasła)

bał, calówka, centymeter, kompas, łokciówka, miarka szewska

Kompas był miarą, używaną przez szewców na obuwie [Teatr Polski: *Kompasem zowią też miarę, której używają niemieccy szewcy na obuwie* (Linde, t. 2, s. 420)]. **Balem** nazywali oni szerokość buta pod palcami.

Narzędziami do mierzenia były: **calówka, centymeter, łokciówka, miarka szewska**.

9. Nazwy substancji (19 jedn. leks.; 19 haseł)

ambos (ambus), berlajm, birlajm, błyszcz, czernidło (czyrnidło, czerznidło, czyrznidło, czyrznidło), czernidło szewckie (czernidło sz(e)wieckie), gutalina, kleber, klej szewski, klej z nóżek cielęcych, krajec, kwaśna woda, łojek, łojek w proszku, mastyka (maśtyki), pasta do butów, szuwaks (siuwaks, szuwiks, szwaks), szwarc (śwarc), wiks (wiksa, wiksacz, wyksa)

W produkcji obuwia szewcy używali szeregu substancji chemicznych, należały do nich m.in. kleje. Wśród nich były: **berlajm, birlajm, kleber, klej szewski** oraz **klej z nóżek cielęcych**. W rozcieńczonym kwasie siarczanym, zwanym **kwaśną wodą**, szewcy rozpuszczali farby do kolorowania podeszw. Czarny wosk do czernienia obcasów szewcy topili nad rozpalonym żelazem, czyli **ambosem (ambusem), krajcem**.

Liczne substancje służyły do konserwacji obuwia. Należała do nich **pasta do butów** [A. Braun: *Buty jego były przyzwoicie wypolerowane pastą* (SJPD, t. 6, s. 170)], **błyszcz, gutalina** oraz **mastyka (maśtyki)**. Czarną pastą do butów było **czernidło (czyrnidło, czerznidło, czyrznidło, czyrznidło, czyrznidło), czernidło szewckie (czernidło szewieckie)** [P. Gojawiczyńska: *Milczał, z uwagą naprawiając pantofle. Przybił już fleczki, wyrównał, a teraz zacierał czernidłem wszystkie cery, wygładził latki i doprowadził skórę do blasku* (SJPD, t. 1, s. 1127)], **szuwaks (siuwaks, szuwiks, szwaks)** [J. Morton: *[Nad strugą] czyściliśmy i buty, jako że przy czyszczeniu ich szuwaksem zawsze potrzebna była nam woda* (SJPD, t. 8, s. 1205)], **szwarc (śwarc), wiks (wiksa, wiksacz, wyksa)**.

Łojek, łojek w proszku wsypywano do obuwia, aby łatwiej wchodziło.

10. Nazwy butów i ich części (493 jedn. leks.)

10.1. Nazwy ogólne (233 jedn. leks.; 211 haseł)

alsztybel, amerykany, apostoły, babosze (babusze, bambosze), baczmag (baczмага, baćmag, baszmagi, baszmaki), baćkory, bagańc (bagańcze), berlacz (berleć, berlocie), berlaczyk (berlaczek, berlacik), berlaczysko, błysk, błyszczący, boczkorki (bockorki, bockurki), bosaki, botek, botforty, bóciak, brodekin, buciczek (bóciaczek), bucięta, bucik, bucina (bócinina), buciór (buciar), bucisko (bóciisko), buciszczce, but (bot, bót), but kółkowy, but palony, butek (bóciak, buciak, bucik, bótek, botek), buty na paskach, buty na przesuwkę, buty przesuwane, caliga, capagi, chantaly, choboty (choboty, czoboty, czaboty, czoboty, chorboty), chodaczek, chodaczyny, chodaczysko, chodak (chodaje, chodaki), cholewa, ciapciary, cichobiegi, cichostępy, ciżemka (czyżemka), ciżma (ciżm, czyżm, czyżma, cizma, czyzma,

tczyżmy, czyzmy), cracoves, czabanki, czabany, człapaki, czyżemeczek (czyżmeczek), dębiany, drewniak (drwniak), durchtowane, flanderka (flaterka, flunderka) galiga, galopki, haciaki (hacie), halbki, harboliska, holcpierony, imitacja, kacze dzioby, kalamasz, kalosz (galosz, kalesz), kamasz, kamasze jednostajne, kamasze jednoszewne, kamasze łojkowe, kanony, kapcie, kapcia, kopciska, karakaty, karpie, kelcerski, kierbeczki, kierpcisko (kierpczysko), kierpec (kyrpiec kierpek, kyrpeć, kierp, kierpiec kierpieć kirpiec, kierpie, krypeć), klapacze, kłapek (kłapki), kłapeć, klumpie (klompie, klompie, klumpy), knaflowki, korczaczek, korczak, kordybanki, koreczek, koreczka, korek, korka, kowane obuwie, kowbojka, kozackie buty, kozak, krypeć, kryptetek, kujony (kujuny, kujóny), kurdwan, kurp (kurpiel, kurpie), kurpik, kurpisko (kurpielisko), laczki, lakierki, lakiery, lśniący, labaje, łapeć (łapcie, hapeć), łydka, łystecian, łystecianki, marszczaki, meszcik, meszt (meszta, meszty), miękkie pantofle, mokasyn (mokasyna), mokrostępy, moskiewskie buty, muły, naskórnia (naskórznia), niezazuty trzewik, obijak (objańce), obnożnik (obnożek), obuwie (obuwiny, obow, obuwa, obuw, obów, obówie, obucie, obowie), obuwie kołkowe, obuwie obkładane, obuwie pasowe, obuwie rozszywane, obuwie szpilek (obuwie śpilek), obuwik, obuwiny, oficerki, okólaki (okulaki, okuloki), opanki, oprawka, pamputo, pantofel (pantofla, pantoflija, pantoflija), pantofelek (pantofelka, pantofliczka), pantoflisko, papcisko, papeć (papieć), papuć (papeć, papieć), paputki, patyna, patyneczka, patynki (patynek, patenka), pierunki (piorunki), pieruny (pioruny), plecionki, plompie, podeszwa (podeszwica), podszycie, polskorzenek (pulskorzenek, polskorzenki), półbotek (półbutek, półbotek, półbutek, półbodek), półbucik (półbutek, półbucie, półbótek), półbut (półbut, pulbut), półcholewek, półkamasz (półkamasze), półskórznia, przykopycie, przyszwy, puki, rataje, rebel, rybarskie buty, saboty, sandała, sandał (szandał), sandalek, sapog(a), sapogi, skopioki, skórzeńki (skorzenki, skorzeńki, skorzynka), skórznie (skórzeń, skorzeń, skórnia, skornia, skorznia, skórnie, szkornia, skorznie, szkornie, skorznie) ślupcie, solutares, sotulares, stąpienki, stryflasty, stryfle (stryfle), strzewice, stybel, sulejaty (sulaty, suleaty, suleat), szkarpeta, szkraby, szłapa, szłapaczek (ślupaczek), szłapak (ślupak, ślupak), sztyfle (sztyfle), sztylpy, ślupaki, ślupielek, tepy, trepki (trepka, trepcie), trepy, trupięga, trypeczki, trzewiczek (czrzewiczek), trzewik (strzewik, trzewic), trzewiki duńskie, trzewiki koszerne, tureckie buty, tyszowiaki, ubucie, wellingtony, węgierski but, wstępień, wystąpeczek, wystąpki, wywrotek (wywrotka, wywrotki, wywracanka), zamszaki

Buty chciał mieć każdy. Bogaci – modne i z najdroższych materiałów, biedni – trwale i wygodne. Rodzajów obuwia było wiele, zmieniały się one wraz modą, ale niezmienny pozostawał obowiązkowy połysk nadawany obuwiu zwany **błyskiem**. O bucie mającym połysk, blask mówiono, że jest **blyszczący, lśniący**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Zadaniem **amerykanów**, **buciczka (bócićzka)**, **buciąt**, **buta (bota, bóta)**, **butka (bócika, buciaka, bucika, bótka, botka)** [H. Sienkiewicz: *Buciki z cienkiego safianu podszytego futrem, bez osobnych podeszew, wyborne do sani lub konnej jazdy, nie chroniły dostatecznie jej nóg przed uderzeniami o kamienie i odziomki* (SJPD, t. 1, s. 701)], **chobotów (chobutów, czobotów, czabotów, czobutów, chorbotów)**²³¹, **cholewy**, **galopek** [Trubadur Polski 1912: *Nowy garnitur sobie sprawił za gotówkę i zapasowe nastki i lakierowane galopki, jako się patrzy, a i owszem* (SGWar, s. 179)], **harboliska**, **obuwia (obuwin, obowa, obuwy, obuwa, obówa, obówia, obucia, obowia)**, **obuwika**, **papucia (papiecia, papcia)**, **stybla**, **sapog(a)**, była ochrona stopy przed obrażeniami przy chodzeniu.

Rodzaje butów zależne były od kroju, materiału, z jakiego je wykonano, a nawet rodzaju użytych gwoździ. **Obuwie obkładane** składało się z dwóch kawałków skóry, **dębianymi** nazywano trzewiki ze skóry wyprawionej przy użyciu kory dębowej, **kordybanki** szyto z kurdybanu [R. Zawiliński: *Czyś bosal, w krypciach lub w kordybankach, jeden djabeł* (SW, t. 2, s. 475)], a **zamszaki** z zamszu. Elegancki but z lakierowanej skóry nazywano **lakierkiem (lakierami)**. **Kamaszami łojkowymi** zwano kamasze ze skóry cielęcej lub kozłowej wyprawionej sposobem białoskórniczym. Eleganckie buty z lakierowanej skóry nazywano **lakierami, lakierkami**.

But kołkowy miał podeszwy przybijane kołkami szewskimi, zaś **but palony** ozdabiany był błyszczącymi cholewami, polerowanymi nad ogniem [E. Zegadłowicz: *Chodzili (...) w wysokich, palonych butach lub – co najwytworniejsza socjeta – kaloszach powyżej kostek* (SJPD, t. 1, s. 743)]. **Obuwie kołkowe** miało podeszwę przybijaną gwoździkami, kołkami (w odróżnieniu od obuwia z podeszwą przyszywaną), a **obuwie szpilkowe (obuwie śpilkowe)** – podeszwę przybijaną szpilkami – ćwieczkami. **Buty na paskach** miały podwójną podeszwę, a **obuwie rozszywane** – szew (z tyłu cholewy lub na podbiciu kamasza) powstały ze zszycia z sobą dwóch części skóry od strony lewej, rozłożony i podszyty paskiem od spodu. Od XVI wieku obuwie, w którym części połączono za pomocą kołków, nazywano **obuwem kowanym**. **Trzewiki koszerne** były szyte jedwabiem [B. Prus: *Pobożne kobiety starozakonne nie kupują prunelowych trzewików u chrześcijan z obawy, aby ta część ubioru nie była szyta nićmi... Szewcy starozakonni piszą na szyldach: trzewiki koszerne,*

²³¹ Por. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 37.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

co znaczy: prunelowe, lecz szyte jedwabiem (SGWar, s. 430)]. **Durchtowanym** nazywano w XVII i XVIII wieku przesywane obuwie.

Obuwie, w którym podeszwa przyszyta była od przyszwę razem z pasem skóry, nazwano **obuwem pasowym**. **Buty przezuwane, buty na przezuwkę** pasowały na obie nogi, a **wywrotek (wywracanka, wywrotka, wywrotki)** był szyty na lewą stronę, a potem wywrócony na prawą. Obuwie ze sznurkiem na przyszwach, naśladującym szew nazywano **imitacją**. **Kamasze jednostajne** miały przyszwę bez obłożenia, a **kamasze jednoszewne** – jeden szew. Rodzajem miękkiego obuwia była **kapcia**.

Buty bez cholewy zwano **podszyciem** [J. Korzeniowski: *Kazał sobie podać buty z ostrogami, jako oficjalniejsze od prostego podszycia, które zwykle nosił* (SJPD, t. 6, s. 739)]. Buty, w których do starych cholew dano nowe przody i podeszwy, nazywano **przyszwami**. But **stryflasty** miał sztylpy, obramowanie u góry cholewy [A. Mickiewicz: *Zanim jadą konno sługi w butach stryflastych, w pantalonach białych* (SW, t. 6, s. 470)].

Od miejsca wytworzenia nazywano **tyszowiakami** letnie i zimowe buty wyrabiane w mieście Tyszowcach. Z Turcji przywożono pantofle zwane **baboszami (babuszami, bamboszami)**.

Obuwie do kostek z safianu, często żółtego, z wyłożeniem na cholewkę tej samej barwy, sznurowane po wewnętrznej stronie, nazywano **polbotkiem (polbutkiem, pulbotkiem, pulbutkiem, pulbodkiem)**.

W XII-XV wieku noszono powszechnie but z miękkiej skóry, płytki albo z niską cholewką, często o czubie wydłużonym i zakrzywionym do góry zwany **ciźmą (ciźmem, czyźmem, czyźmą, cizmą, czyzma, tczyźmem, czyzma), ciźemką (czyźemką)**. **Boczkorki (bockorki, bockurki)** były ciźmami typu wschodniego, o płaskiej podeszwie, sięgającymi do kostek, noszonymi w XVI-XVII wieku. Obuwie z wydłużonym noskiem oraz językiem zakrywającym podbicie i fantazyjnie odwiniętym, na które moda w Polsce panowała w XIII wieku, nazywano **cracoves**. Obuwie o płaskim i rozszerzonym nosku, noszone w XVI wieku jako reakcja na spiczaste nosy obuwia w modzie gotyku, nazywano **kaczymi dziobami**. **Knafłowki** były w XVI wieku męskim i kobiecym obuwem na obcasach. Obuwie z cholewami, do kolan, bez obcasów i podkówek, noszone w XVI-XVII wieku, zwano **kozackimi butami**, zaś obuwie z cholewami, o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie, wyrabiane przez polskich szewców w XVII wieku – **moskiewskimi butami**.

Pantynkami nazywano średniowieczne obuwie ochronne na drewnianych podszwach, którym osłaniano skórzane ciżmy i trzewiki na błotnistych ulicach; damskie pantofle skórzane na drewnianej podszwie noszone w XVI wieku oraz obuwie z żelaznym podbiciem, w XVIII wieku z wmontowaną łyżwą, używane od średniowiecza na ślizgawkę. Buty z cholewami o zakrzywionych noskach i płaskiej podszwie wyrabiane w XVII wieku zwano **tureckimi butami**.

But o krótkiej cholewce sznurowanej lub zapinanej nazywano **bucikiem** [USJP: *Giemzowe, lekkie, mocne buciki* (USJP, t. 1, s. 339)], but z krótszymi cholewami – **bócikiem**, a but hiszpański, półbucik – **brodekinem**. **Półbutem (połbutem, pulbutem), półcholewkiem, półbucikiem (półbutkiem, półbuciem, półbótkiem)** nazywano but bez cholewki, zwykle na płaskiej podszwie, zaś **bagańć (bagańcze), ciżma, czyżemeczek (czyżmeczek), strzewice, trzewik (strzewik, trzewic), trzewiczek (czrzewiczek)** był sznurowanym lub zapinanym butem z krótką cholewką, na niewysokim obcasie. Napiętka nie miał **niezazuty trzewik**. Rodzajem półbutów były **halbki**. **Pamputo, pantofel**²³² (**pantofla, pantoflija, pantoflja**), **pantofelek (pantofelka, pantofliczka), strufelek** był lekkim, płytkim butem bez cholewki. Kiedy się zniszczył, stawał się **pantofliskiem** [J.S. Bogucki: *Nogi bez pończoch (...) ciągnął za sobą, gubiąc co moment stare pantofliska* (SJPD, t. 6, s. 85)]. **Plecionkami** nazywano odmianę pantofli, których przyszwycy zrobiono z wąskich paseczków przeplatanych w deseń [A. Braun: *Była w przewiewnej, kwiaciastej sukience ze sztucznego jedwabiu (...) Na bosych nogach miała plecionki* (SJPD, t. 6, s. 460)].

Mułami zwano obuwie wysokie w rodzaju patynek lub pantofli [M. Dudziński: *Obuwie wysokie z rodzaju patynek lub pantoflów* (Linde, t. 3, s. 180)].

Do licznych rodzajów skórzanych trzewików, półbutów zaliczymy: **alsztybla, meszta (mesztę, meszty), papcisko** [M. Błażowski: *U botów moskiewskich podszwy pod palcami ponieważ na kształt papuci bywają u końców ku górze zakrzywione* (SW, t. 4, s. 49)], **papucia (papeć), półskórnię, puki** [Kurier Poranny i Antrakt 1887: *Śluga nasze wzajemnie się objaśniają pod względem mody (...) do noszenia wysokich trzewików zwanych „Pukami”* (SGWar, s. 358)].

---

²³² Pantofelki [damskie – przyp. JŻCH] wykonywano z miękkiej skóry lub zamszu, a około połowy XVIII stulecia przede wszystkim z takin jedwabnych, odpowiadających materiałowi wyjściowej sukni. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 104.

But o płaskiej podeszwie, bez obcasów i o lekko zadartych nosach był nazywany **baczmagiem (baczmagą, baćmagiem, baszmagami, baszmakami)**²³³ [S. Rysiński: *Na wielki fortel, i małej przewagi, na krótkie nogi wysokie baczmagi* (Linde, t. 1, s. 42)]. **Patyną, patynkami (patenką, patynkiem), patyneczką** zwano zaś pantofle damskie lub męskie bez napiętka [M. A. Troc: *Patynek wysokich dla niej trzeba* (SW, t. 4, s. 92)].

Skórznie (skórzeń, skorzeń, skórnia, skornia, skorznia, skórnie, szkornia, skórnie, skorznie, szkornie, szkorznie) miały wysokie cholewy. **Skórzienki (skorzenki, skorzeńki, skorzynka)** to niewielkie skórznie [S. Wysocki: *Przyniesiono mu skórzienki, które miał obuwać na nogi* (SW, t. 6, s. 172)], zaś **połskorzenek (pułskorzenek, półskorzenki)** był mniejszy i niższy od skórzni. **Łydką, lystcianem, lystciankami** nazywano obuwie na łydki. **Wellingtony** były rodzajem skórzanych butów o wysokich cholewach. Do butów z wysokimi cholewami zaliczymy też **kanony**. Z kolei buty wysoko sięgające do bioder, wielokrotnie szyte, zabezpieczone przed przemakaniem, w XVII-XVIII wieku nazywano **rybarskimi butami**. Obuwie z długimi cholewami w rodzaju nogawic, w XIV-XV wieku z ostrymi nosami, szyte z kolorowych skór zwano **solulares**, a buty z podwyższonym na przodzie cholewami, z zadartymi noskami i niskimi obcasami szyte z barwnej skóry, noszone w XVI-XVIII wieku w Rosji oraz polskich ziemiach wschodnich – **sapogami**. Długie buty nazywano **szyflami (sztiflami)**.

Kamasz był sznurowany i miał cholewkę do kostek, nieco krótszy od niego był z kolei **półkamasz (półkamasze)**. **Kamaszem** nazywano również nogawicę obcisłą na część nogi od kolana do kostki, zastępująca cholewę przy niskim obuwiu, robioną ze skóry (np. do polowania, konnej jazdy). But na płaskiej podeszwie, z podniesionym przodem cholewy zdobionej haftem, uszyty według węgierskiej mody narodowej, zwano **węgierskim butem**.

Buty noszono stosownie do pory roku. Obuwie letnie było lekkie, czasami nawet – jak w przypadku **wstępienia** – nie zakrywało wierzchu stopy. **Sandał (szandał), sandalek, bosaki, podeszwa (podeszwica), opanki, flanderka (flaterka, flunderka), galiga** pozostały popularnym obuwiem letnim, na lekkiej podeszwie, mającym zamiast przyszwycy paski ze skóry lub innego materiału. Letni, wsuwany pantofel składający się

---

²³³ Szyto je często z barwnych skór, safianu lub kordybanu i noszono do stroju narodowego. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 17.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

z podeszwy i osłony przedniej części stopy, bez pięty, przy chodzeniu lekko stukający nazywano **klapkami (klapkami), laczkami**.

Przed wilgocią i zimnem chroniły skórzane lub gumowe: **kalamasz, kalosz (galosz, kalesz), mokrostępy, naskórnia (naskórznia)**.

Zimą sięgano po obuwiu ocieplane, najczęściej wyłożone futrem. Zimowym, zwykle ocieplanym butem z wysoką cholewką pozostał **kozak**, a z filcową cholewką – **botek**. W czasie mrozów noszono też **berlacz (berleć, berlocie), berlaczyk (berlaczek, berlacik)** [W. Pol: *Każdy niósł futro i berlaczyki dla swej damy z garderoby, szale, kapoty i zarękawki* (SJPD, t. 1, s. 407)], **berlaczysko**, czyli wołokowy lub futrzany but zimowy nakładany na zwykłe obuwiu, a pilśniowe **sulejaty (sulaty, suletaty, suleat)** zwykle podbijano futrem [S. Potocki: *Nie ciężą mu podszyte futrem suleaty* (SW, t. 6, s. 509)]. Zimowym obuwiem chłopskim z jednostronnie wyprawionej skóry była **kapcia**.

Specjalne buty zakładano podczas wykonywania różnych czynności. Do jazdy konnej służyły **botforty**, czyli buty z wysokimi cholewami, nieco wyższymi z przodu, a także skórzane **szyłpy** [M. Jarochowska: *Ubrany pół cywilnie, pół wojskowo, w jakieś szyłpy jak na polowanie* (SJPD, t. 8, s. 1192)]. Skórzane buty na płaskim obcasie, z wysoką, sztywną cholewą, noszone kiedyś przez oficerów, but oficerski nazywano **oficerkami**. Lekkoatleci używali **meszty**, czyli pantofle skórzane z kolcami na podeszwach. Dla osób z problemami zdrowotnymi wytwarzano **chodak, chodaczek** – but ortopedyczny bez pięty, na podeszwach z drewna i na podwyższonym obcasie.

Buty zakładano również umarłym. Trzewik dla trupa, obuwiu z lichej skóry, dawane do trumny, zwano **trupięgą**.

Moda na niektóre buty została zainspirowana kulturą odległych krajów. Skórzany but na obcasie z wysoką, często zaokrągloną u góry cholewką i spiczastym czubkiem, często bogato zdobiony frędzlami, tłoczeniami itp. nazwano **kowbojką**. **Mokasyn (mokasyňa)** był płytkim, niesnurowanym butem skórzany na niskim obcasie [Express Wieczorny 195, 1954: *Szczególnie ładny jest model tzw. mokasynów damskich na podeszwach z kolorowej gumy mikroporowatej* (SJPD, t. 4, s. 804)].

Miękkie obuwiu domowe także mogło być wykonane ze skóry. Do pantofli domowych należą: **cichobiegi, cichostępy** [H. Boguszewska: *Chłopcy (...) miękko tupoczą cuchostępami w sypialni* (SJPD, t. 11, s. 84)], **kapcie** [USJP: *Kapcie filcowe, skórzane* (USJP, t. 2, s. 37)], **meszt (meszta)** i niewielki **meszcik, miękkie pantofle, papuc (papeć, papieć), paputki, stąpieńki**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Biedoty często nie stać było na obuwiu skórzane. Łączono więc elementy skóry z np. drewnem, jak w **drewniakach (drwniakach), holcpieronach, karpfach, klumpiach (klompiach, klompiach, klumpach), korce, koreczce, kujonach (kujunach, kujónach), okólakach (okulakach, okulokach), objakach (objańcach), pierunach (piorunach), pierunkach (piorunkach), plompiach, sabotach, skopiokach, ślapiach (szłapciach), stryflach (stryflach), ślapakach, trepach (trepciach, trepce), trepkach, trypeczkach, trzewikach duńskich**, które miały drewnianą podeszwę i skórzany wierzch. But z korkowym obcasem lub całą podeszwą nazywano **korkiem, koreczkiem**. Z łyka, skóry, słomy itp. wykonywano **łapeć (łapcie, hapeć)**. Prymitywne obuwiu chłopskie z niewyprawionej skóry lub łyka, sięgające do kostek, na drewnianej podeszwie, zwano **kurpiem (kurpielem), kurpiskiem (kurpieliskiem) i kurpikiem**.

Rodzajem obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej były **kapcie, kopciska** [M. Dudziński: *Obuwiu chłopskie zimowe z koziej skóry na jedną stronę wyprawne* (Linde, t. 2, s. 307)]. Kapeć złożony z podeszwy i pięty nazywano **przykopyciem**. Lekkie obuwiu ludowe (niby trzewiki) nazwano **karakatami**. Butem chłopskim były: **obnożnik (obnożek)** [J. Mączyński: *Chłopski bót, kurp', carpatina* (Linde, t. 3, s. 402)], **rataje, kurdwan**.

Chodak (chodaje, chodaki)²³⁴, **chodaczek, ciapciary, marszczaki** był lichym trzewikiem wykonanym ze skóry lub innego materiału [Gwagnin: *Na Rusi obuwiu sobie ze skór bydłych zaraz z sierścią odartych z wołu, po prostu robią, które chodakami zowią* (Linde, t. 1, s. 253)]. Zużyte, stare chodaki zwano **chodaczynami, chodaczyskami**.

Górale nosili **kierbeczki, kierpec (kyrpiec, kierpek, kyrpeć, kierp, kierpiec, kierpieć, kirpiec, kierpie, krypeć), kierpcisko (kierpczystko), krypetek** 'płytki but z jednego kawałka skóry, często ozdobnie wytłaczanej, wiązany rzemykami lub zapinany na pasek'. Służba dworska jako część zapłaty odbierała w XVI wieku grubsze obuwiu zwane **solutares**.

Aspostołami, buciorem (buciarem), łabajami, szłapakiem (ślapiakiem, ślaptakiem), szłapaczkiem (ślapiaczkiem) zwano ciężkie obuwiu, natomiast obszerne, niekształtne nazywano – **baćkorami, багаńciem (bagańczami), haciasami (haciami)**,

²³⁴ Znane także w Polsce obuwiu z łyka lub najgrubszej skóry wyrabiane przez pantoflarzy lub chodaczników w XVI-XVII wieku. Tamże, s. 37.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

korczaka, korczaczkami, zaś niezgrabne, ordynarne obuwie, rozchlapane buciska – **capagami, chantalami, czabanami, czabankami, kopciskami**.

Do innych zbyt obszernych, starych, zniszczonych butów należały: **bagańć (bagańcze), bucina (bócina), bucisko (bócisko), buciszcze, człapaki, kłapeć, kurp (kurpiel, kurpie), kurpik, kaptcie, krypeć, kujony (kujóny, kujuny), obuwiny, papeć (papieć), rebel, szkraby, trepy i treпки. Wstąpki i mniejsze wstąpeczki** były ciasnymi butami.

W inwentarzu z 1545 r. nogawice z tkaniny ze skórzanymi podeszwami nazwano **caligami**.

W zapisach leksykograficznych pozostały nazwy niektórych rodzajów butów, choć trudno odtworzyć ich fasony. Wiemy jedynie, że jakimiś rodzajami obuwia były: **kelcerski, noska, oprawka, szkarpeta, szłapa, ubucie**.

10.2. Nazwy butów damskich i dziecięcych (21 jedn. leks.; 20 haseł)

bot, botek, bucik, ciżemka, ciżma, czólenko, kaptciuszek, koturn, kozaczek, muleta, muletką, papuć damski, półciżemki, półszpilka, szłupka, szpila, szpileczka, szpilka, węgierki, zoccoli

Fasony obuwia zmieniają się często, zależnie od mody, dlatego damskich butów, zwanych **bucikami**, jest wiele rodzajów.

Czólenkiem nazwano pantofel damski głęboko wycięty, niesznutowany, bez paska; **węgierki** były ozdobne z długimi cholewami. **Szłupką** nazwano trzewik kobiecy, a **półciżemkami** – obuwie skórzane kobiece średniej wielkości. **Koturn** wyróżniał się pogrubioną podeszwą [L. Owczarek: *Szczególnie atrakcyjne są pantofle damskie tzw. „koturny”, wykonywane z plecionek lub liście rogożynowych według szablonów oraz prawideł (kopyt) szewskich* (SJPD, t. 3, s. 1069-1070)]. Wiek XX wprowadził niespotykany rodzaj butów z nadzwyczaj cienkimi i czasami bardzo wysokimi obcasami, były to **szpile, szpilki, szpileczki**. **Półszpilką** nazwano but na niezbyt wysokim, cienkim obcasie.

Rodzajem kobiecego obuwia ludowego była **ciżma**, czyli but z wysoką cholewką, na klingowym obcasie, element stroju ludowego w regionie opoczyńskim, i mniejsza **ciżemka**. Weneckie obuwie kobiece ze skóry, ażurowe, osadzone na bardzo wysokich drewnianych podeszwach noszone w XVI wieku nazywano **zoccoli**. **Muletami, muletkami i papuciami damskimi** zwano z kolei ranne obuwie kobiece,

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

pantofle damskie [Teatr Polski: *Zbiera wszystkie damskie trzewiki, pantofelki, muletki* (Linde, t. 3, s. 179)].

Zimą kobiety i dzieci wkładały **boty** i **botki** z wysoką cholewką, nakładane na pantofle w celu zabezpieczenia nóg przed przemoczeniem lub zimnem [W. Perzyński: *Przedpokój był pełen damskich płaszców, botów i parasoli* (SJPD, t. 1, s. 620)]. Zimowy, zwykle ocieplany but z wysoką cholewką, zwykle damski lub dziecięcy nazywany był **kozaczkiem** [Express Wieczorny 195, 1954: *Spośród nowych rodzajów obuwia uznanie wśród odbiorców znajdzie niewątpliwie m.in.. obuwie dziecięce, tzw. kozaczki. Długie cholewki z dewentyny imitującej zamsz, wykończone puszystą skórą, zapewnią dzieciom ochronę przed mrozem i wilgocią* (SJPD, t. 3, s. 1075)]. **Botem**, **botkiem** nazywano damski lub chłopięcy but z wysoką cholewką, zwykle ocieplany.

Kapciuszkiem był zaś miękki bucik dziecienny [Express Wieczorny 190, 1954: *Duży wybór. Brak natomiast półbucików na 10 i 11 lat i kapciuszków na ten sam wiek* (SJPD, t. 3, s. 528)].

10.3. Nazwy butów męskich (12 jedn. leks.; 11 haseł)

amasie, butynek, kamasz, kamaszek, komisery (komysery), korpusy, kragi, nogawica, rajtary, sztyblet (śtyblet, sztybel), trepki

Kamaszem nazwano but zakryty, zwykle męski. **Amasiami, butynkiem, kamaszem, kamaszkiem** był również męski but wciągany, bez zapinania, z gumową wstawką z boku i krótką cholewką [J.I. Kraszewski: *Miał na sobie spodeńki do kolan, pończochy, trzewiki i skórzane kamasze* (SW, t. 2, s. 216)]. **Sztyblet (śtyblet, sztybel)** miał nierozciętą cholewkę oraz wszyte po jej bokach kawałki elastycznej gumy [W. Żukrowski: *Praktykant aptekarski, w sztuczkowych spodniach i sztybletach z zadartymi noskami* (SJPD, t. 8, s. 1188)].

Kragami były kamasze żołnierskie [W. Spasowicz: *Żadnej innej rozmowy oprócz o kragach, rzemieniach, toalecie żołnierskiej i tempach maszerowania* (SW, t. 2, s. 521)]. Rodzajem buta żołnierskiego była też **nogawica** [J. Mączyński: *Nogawica, żołnierskie skorzenie, caliga* (Linde, t. 3, s. 352)]. **Rajtary** – buty z cholewami powyżej kolan – nosili rajtarzy. Buty oficerskie nazywano **komiserami (komyserami)**, a buty wojskowe z wysokimi cholewkami – **korpusami**.

Podeszwy drewniane z lekkiego drzewa, ze skórą na wierzch stopy zachodzącą, noszone przez hutników i węglarzy, nazywano **trepkami**.

10.4. Nazwy części buta (227 jedn. leks.)

Powszechnie znano części buta, zapewne dlatego, że często je naprawiano. Jedyne możliwe stać było na częste kupowanie obuwia. Poza tym wiele osób dla oszczędności łątało buty w domach.

10.4.1. Nazwy obcasów i ich części (45 jedn. leks.)

W dużej mierze o fasonie i przeznaczeniu butów decydują obcasy. Wyróżniają one przede wszystkim buty damskie na **szpilce** czy **koturnie**. Stają się wyznacznikiem tego, co modne.

10.4.1.1. Nazwy obcasów (30 jedn. leks.; 29 haseł)

klinik, klocek, knaflak (knafel), koreczek (koryszek), korek, kory, koturn, kronfleczek (krąfleczek), kronflek (krąflek), łąta, naflak, obcas (abcas, abzac, abzas, obcias, obsac, abczas, hopcas), obcas francuski, obcas płatkowy, obcas słupkowy, obcas szpilkowy, obcasik, obcasina, obcasisko, podpiętek, podsadki, półsłupek, półsłupkowy obcas, półszpilka, słupek, szpeflik (špeflik), szpila, szpileczka, szpilka

Korami, kronflekiem (krąflekiem), kronfleczeniem (krąfleczeniem), naflakiem, obcasem (abcasem, abzaczem, abzasem, obciasem, obsaczem, abczasem, hopcasem), obcasikiem, obcasiną, obcasiskiem, podpiętkiem, podsadkami nazwano spodnią, tylną część obuwia, na której wspiera się pięta.

Obcas w trzewiku zwie się **klockiem, knaflakiem (knafelem), korkiem, łątą**, a w trzewiku kobiecym – **klinikiem, korkiem, koreczkiem (koryszkiem)**.

Obcas francuski – obcas w damskich pantoflach – jest wysoki i cienki [K. Nowakowska: *Z coraz większym trudem wyciągam nogi z grubego pokładu gliny (...) pantofle na francuskim obcasie grzęzną w lepkiej masie* (SJPD, t. 5, s. 414)], a **półsłupek, półsłupkowy obcas, słupek, obcas słupkowy** – dość szeroki i niewysoki. **Półszpilką** nazywamy cienki, niezbyt wysoki obcas damskiego buta w odróżnieniu od **szpili, szpilki i szpileczki, obcasa szpilkowego** [Życie Warszawy 12, 1959: *Na szczególne wyróżnienie zasługuje produkcja damskich pantofli letnich z kolorowych skórek na obcasie szpilkowym* (SJPD, t. 8, s. 1161)], czyli bardzo cienkiego, wysokiego obcasa w butach damskich [Express Wieczorny 58, 1958: *Nie ma (...) [w sklepach] pantofelków na szpileczce krajowej produkcji* (SJPD, t. 8, s. 1160)]. Obcasem damskim nazywano też **korek**.

Koturn – w obuwiu damskim – oznacza pogrubioną podeszwę w miejscu obcasa. Rodzajem obcasa jest również **obcas płatkowy, szpeflik (śpeflik)**.

10.4.1.2. Nazwy części obcasa (15 jedn. leks.; 15 haseł)

fleczek, flek (flik), kapturek, klin, kranc, kromflek, łat(k)a, obciągnięcie obcasa, płatek (płatki), płatki dolne, podsadzka, unterfleki, wajtka, wieniec, wierzchnik

Zewnątrz warstwa skóry, gumy lub sztucznego tworzywa na obcasie nazywa się **fleczeniem, flekiem (flikiem), kromflekiem, ła(t)ką, płatkami (płatkami), wierzchnikiem**. Częścią obcasa jest też **kranc, podsadzka, wieniec**, czyli pasek skóry, którym okłada się dookoła miejsce na podeszwie, do którego ma być przybity obcas [J. Kryński, J. Iwiński: *Skóry na spody: na podeszwy, na zelówki, fleki, krance, wkładki do podkówek, napiętniki itd. otrzymuje się z ciężkich i średnich skór wołowych i krowich* (SJPD, t. 3, s. 1098)]. Skóra przeznaczona na fleki pod obcasy nazywa się **płatkami dolnymi, unterflekami**. Skórę nie najlepszej jakości, ale elastyczną, naciąganą na obcas zwano **kapturkiem, obciągnięciem obcasa**.

Jakimiś częściami obcasa są też **klin** oraz **wajtka**.

10.4.2. Nazwy pozostałych części (182 jedn. leks.; 165 haseł)

ableder, afteleder, anszlaczki, baleder (beleder), bergsztajgiery (bergsztajgzole), blank, bleter, boczek, bombka, botforty, brandzel (bronzel, bronzel, brandzła, brandzol, brandzołka, branzola i branzle), brandzelówka, brzeg (podeszwy), chodak, cholewa, cholewina, cholewka, ciątki, cudat, czub, czubek, draczek, faks, felga, funtowa podeszew, futro, futrowanie, futrówka, glanek, gwiazdka, haftledery, hesztyna, hunckop, ibersztym, interma, kamasz, kant, kapeć, kapka, kapki, kapy, kark obuwia, karple, keder, kiedra, kneflik, kolanko, kwatera, laska, lata, ławeczka, lub, luba, magiera, mucha, nadpłat, nadpłatek, nadpodeszwie, nadprzyszwa, nakolanki, napięteczek, napiętek (napiętnik), napiętki dolne, napiętki górne, nart, nat, nos, nosek, obersztyn (obersztyny), obersztyna, obersztynek, obladerki, obłożyna, obrzeże, obwód (podeszwy), opiętek, otok, palce, palce twarde, pas, pasek, pasek wewnętrzny, piesek, pięta, podbicie, podeszewka, podeszwa (podeszew, podeszwica), podeszwa fałszywa, podklejka, podkład, podkładki, podkrążek, podmiotek, podnosek, podpiętka, podpodeszew (podpodeszwa), podpodeszwienie, podstopy, podsuwka, podszewka, podszewka cholewki, podszycie, podzelowanie, podzelówka, półpodeszew wewnątrz obuwia, półpodeszwa, półprzyszwa (półprzyszew), przeciążki, przodek, przodki, przody, przyczepka, przykopycie, przyszczyпка (przyszczypek, przyścipka, przyszczyпка), przyszwa (przyszew), przyszwy, ranty, raut, rupcik, skóra przyszwowa, skóra wierzchnia,

skóry podpodeszwiane, słupiec, spodek, spody obuwiowe, spód, strzemię, strzemionko (strzemiączko), szewcka dusza, sznit (śnit, sznyt), szpefliczek, szpeflik (szpelik), szpic (śpic, śpica), szpice twarde, sztrajf, sztajszpice (sztrajfspice), sztryfel, sztyblet, sztylpka, sztylpy (sztylfa, stylpy), sztywnik, treta (tret, tryt), tylek, ucho, usztywniacz, wichlarz, wierzch do butów, wkładka ortopedyczna, wkładka, wszywanka, wycięcie (stopy), wyklejenie, wyłożenie, wypełniacz, wyścielka (wyściółka, wyściłka), wzmacniacz, zakładka, zapięteczek, zapiętek (zapiętka), zaszczepka (zaszczypka), zelowanie, zelóweczka, zelówka (dzylówka, zolówka, zylówka), zelówki podbite ćwiekami, zole (zola)

Buty składają się z wielu części, które decydują o ich jakości i modzie. Do stałych elementów należy **cutat** [E. Krzywicki: *Ciężar skór suchych przeznaczonych do produkcji podeszew jak również innych części spodów obuwiowych wahają się w granicach 12-14 kg dla jednej sztuki* (SJPD, t. 8, s. 609)], **podeszwa (podeszew, podeszwica)** [E. Orzeszkowa: *Na niskim stolku siedząc, szydłem i dratwą przyszywał podeszwę do starego buta* (SJPD, t. 6, s. 632)], **podpodeszew, podpodeszwienie, podszewka, podzelowanie, podzelówka, przeciążki, spodek, spody obuwiowe, spód, zelowanie, zelóweczka, zelówka (dzylówka, zolówka, zylówka), zole (zola)**, czyli zewnętrzna część spodu obuwia. Podeszwa gruba, z grubej skóry nazywana była **funtową podeszwą**²³⁵, twarda, krucha – **lubą**, zaś **zelówki podbite ćwiekami** nazywano **bergsztajgierami (bergsztajgzolami)**. Osiem par podeszew wykrajanych z rdzenia skóry zwano **słupcem**, a **anszlaczkami** – kawałki skóry, którymi sztukuje się podeszwę.

Bok podeszwy nazywano **brzegiem podeszwy, sznitem (sznytem, śnitem), kantem, obwodem podeszwy**. Na podeszwie wycinano rozmaite desenie; kolorowy nazywano **faksem**, kółko – **gwiazdką**, a esy floresy – **muchą**. Łatką na podeszwie był **rupcik**. Wystąpienie sznytów podeszwy w szytym obuwiu zwano **kiedrą**.

Zelówką nazywano także kawałek skóry, gumy itp., pokrywający przednią połowę podeszwy obuwia. Część podeszwy pod czubkiem buta nazywana była **podmiotkiem, podnoskiem, szpicem**, a między obcasem a zelówką – **glankiem, usztywniaczem, wycięciem stopy, blankiem, ławeczką, zapiętkiem**. Listwa ze skóry około podeszwy wewnątrz buta lub na wierzchu nazywała się **napiętkami dolnymi, obersztynem (obersztynami), oberszynkiem** [A. Magier: *Obersztyny... U szewców, listewka ze skórki około przyszwy, wewnątrz bóta lub na wierzchu* (Linde, t. 3, s. 380)].

²³⁵ Gruba podeszwa skórzana w męskich butach noszonych w XVIII wieku. Tamże, op. cit. s. 37.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Pod podeszę wkładano kawałek skóry zwany **podsuwką** albo **szewką duszą**. **Podeszwą** nazywano tafelkę skóry na podeszwie pod obuwem. **Hafterledry, podkład, podkładki** były drugą podeszwą.

Cienka, elastyczna skóra zwana **brandzelówką, brandzlem (bronzlem, bronzlem, brandzlą, brandzolem, brandzołką, branzolą, branzlem), nadpodeszwem, podeszwą (podeszwią, podeszew), podpodeszwem (podpodeszwą), półpodeszwą wewnątrz obuwia, podstopami, skórami podposzewianymi** służyła do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łączyła spód obuwia z jego wierzchem. Kawałek skóry na brandzlu, **baleder**, dodawano dla wyrównania, a **kiedra, otok** była usztywniającym paskiem ze skóry.

Każdy but, bucik ma spiczaste zakończenie zwane **czubem, czubkiem** [W. Kowalski: *Czuby butów wygięły się ku górze jak płozy u sani* (SJPD, t. 1, s. 1163)], **nosem, noskiem** [Linde: *Nos u trzewików śnieżnych syberyjskich* (Linde, t. 3, s. 354)] albo **szpicą (śpicem, śpicą)** [L. Pasternak: *Mówiąc to oglądał szpic swego buta* (SJPD, t. 8, s. 1157)]. Skórę na tę część, czyli **kapkę**, osobno cięto i przyszywano do pozostałych części obuwia. Część buta zakrywająca palce nazywa się po prostu **palcami** [S. Lam: *Trzewiki do tego mają być nie byle jakie. Aksamitne, te, które niedawno noszono, wysokie w pięcie, a szerokie w palcach* (SJPD, t. 6, s. 33)]. Usztywnienie ze skóry wzmacniające czubek buta nazywane było **palcami twardymi, sztajszpicami (sztrajfszpicami), szpicami twardymi**. Część buta osłaniająca stopę to **kapeć**.

Kupujący podziwiają jednak przede wszystkim skórę na wierzchu stopy u buta zwaną **nadpłatem, nadpłatkiem, nartem, przyszwą (przyszewem)** [A. Magier: *Skóra na wierzchu stopy u bóta lub trzewika* (Linde, t. 4, s. 695)], **wierzchem do butów**. Podbicie i przednią część stopy osłaniają zaś **przodki, przody**.

Kawał skóry między płótnem a przyszwą nazwano **hesztyną, ibersztymem, nadprzyszwą**, a część ze skóry użytą do naprawy przodu buta – **bleterem, półprzyszwą (półprzyszewem)**.

Część buta okrywająca tył stopy nazywana jest **piętą** [S. Otwinowski: *Wskazałem na własny but z lewej nogi: – Porządny, mocny, ale w pięcie ciasny* (SJPD, t. 6, s. 369)], a także **napiętkiem (napiętnikiem) napięteczeniem, opiętkiem, przykopyciem, tyłkiem**.

Podpiętka to tylna część buta osłaniająca piętę oraz skóra wyściełająca but pod piętą. Tylna część buta bywa nazywana **karkiem obuwia, wichlarzem**, a tylna część

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

obuwia nad obcasem – **zapiętkiem (zapiętką), zapięczechem**. W tyle buta znajdują się podkładki zwane **kapami, kapkami**. Piętę w bucie usztywnia zakładka zwana **ablederem, lubem, sztywnikiem**. Podkładka skórzana przyklejona w miejscu pięty nazywana była **hafteledrami, napiętkami górnymi**. **Podpiętka** wyścielała but pod piętą.

Każdy but składa się także z **podbicia, sztybletu** czyli górnej części buta, przylegającej do podbicia u nogi. **Podszyciem** nazwano część buta złożoną z całej podeszwy wraz z obcasami i z przyszwym. **Szpeflikiem (szpelikiem), szpefliczkiem** była skórka, którą dawano na wierzchu klinika na brzegu trzewika [A. Magier: *Skórka, która bywa na wierzchu klinika na brzegu trzewika* (Linde, t. 5, s. 606)].

Buty wyścielano skórą, a te noszone zimą – futrem. Ową wyścielającą wnętrze obuwia skórę nazywano **cholewkami, futrem, futrowaniem** [A. Magier: *W szewca, futrowanie skóry około w środku trzewika* (Linde, t. 1, s. 680)], **furówką, łątą, podszewką, wyłożeniem, wyścielką (wyściółką, wyściłką)** [A. Magier: *Wyścielka bywa w środku podeszwy u trzewika damskiego* (Linde, t. 6, s. 594)]. **Skóra przyszwowa, skóra wierzchnia, wyklejenie**, stanowiła wyklejenie, wyłożenie buta. Niektóre skóry wyścielające buty były drogie i znakomitej jakości. Wyłożenie górnej części buta safianem nazwano **podklejką**.

Na wygląd buta wpływa długość **cholewy, cholewki**²³⁶, lichej **cholewiny**, czyli górnej części długiego buta okrywającej łydkę. W XVII-XVIII wieku część ozdobnej cholewy z miękkiej skóry zakrywającej kolano nazywano **kolankiem**. Jako widoczna część obuwia, w dawnej Polsce były jednym z dowodów bogactwa i pozycji społecznej właściciela. Należały do stroju pańskiego. Cholewy z drogich skór barwiono na różne kolory. Stąd przysłowie: „Poznać pana po cholewkach”²³⁷. **Przodkiem** nazwano jedną w dwuszewnych cholew z przyszwami. Cholewy wysokich butów męskich mogły mieć ozdobę, lakierowane lub kolorowe, szerokie wyłogi zwane **sztylpą (sztylfą, stylpami), sztylpką, sztryflem** [SWil: *Miał na sobie buty ze sztryflami* (SWil, t. 2, s. 1649)]. Podwyższona część baczmagów sięgająca ponad kolano nazywana była **kapcią**, a w XVI wieku część buta, prawdopodobnie cholewa – **magierą**. **Nakolankami** nazywano w XVI-XVIII wieku część cholewy sięgającą niekiedy aż do bioder.

²³⁶ Obuwie należące do ubioru narodowego zawsze miało cholewki; w 2. połowie XVI wieku jeszcze stosunkowo krótkie, sięgające nieco powyżej kostek. Sporządzano je głównie z żółtego safianu. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 62.

²³⁷ Por. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 238.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Cholewką nazywana jest również krótka, zwykle sznurowana część buta sięgająca do kostek lub nieco wyżej [T. Breza: *Stawiał duże kroki, starał się uważać, lecz piach wciskał mu się za cholewki, dostawał za mankiety nogawek* (SJPD, t. 1, s. 892)]. Cholewki bywały też niepołączone z butem, wdziewane osobno, dla oszczędności. Takie ochraniacze nazwano **chodakami**. W biedniejszych teatrach zaś wdziewano **botforty** albo **sztylpy** ‘długie cholewy skórzane albo ceratowe wdziewane na kamaszki albo trzewiki’.

Przednia część cholewy, wyższa pod kolanem niż tylna na łydce, nazywana jest **wichlarzem**. Od strony wewnętrznej cholewka składa się z **kwatery**, **obłożyny** ‘okrywającej jeden bok śródstopia i pięty’ oraz **baledera (beledera)**, **wyłożenia**, **wypelnacza** wzmacniających obłożynę. Wnętrze cholewy koło kostki wyściela skóra – **interma**, **podszewka cholewki**.

Część cholewki w kształcie paska nazywana jest **obersztyną**, **obrzeżem**, naszyta od zewnątrz część cholewki, wzmacniająca dolne boczne części przyszwę – **boczkiem**, przednia część cholewy z przyszwą – **nartem**, część cholewki obuwia przyszyta od podeszwy, zakrywająca stopę – **przyszwą (przyszwem)**.

W tył cholewy wysokich butów wszywany jest usztywniający kawałek skóry zwany **ławeczką**, **sztywnikiem**. Kawałek skóry przyszyty na samym końcu cholewy, aby się nie pruła, nazwano **pieskiem**, **wzmacniaczem**. Pasek przyszyty do cholewki w obuwiu pasowym nazywano **pasem**, **paskiem**, **rantami**, **rautem**, **sztrajfem**.

Krótki podnosek, **bombka**, wzmacnia i uszczelnia połączenie cholewki ze spodem buta. Aby łatwiej można było wciągnąć na nogi buty z okazałymi cholewami, szewcy doszywali specjalne uszy do wciągania buta zwane **strzemieniem** i **strzemionkiem (strzemiączko)** [M.A. Troc: *Strzemionka u butów do przyciągania* (SW, t. 6, s. 478)]; uchwyt w kształcie koła, łuku, prostokąta, pętli lub zbliżony do koła przymocowany do butów nazwano **uchem** [Teatr Polski: *Zdaje się, że u tego trzewika muszą być krótsze uszy* (Linde, t. 6, s. 86)].

Znaczną częścią pracy szewca było łątanie starych butów, np. za pomocą **ciałek** ‘łatek’. Łatę na bucie nazywano **przyczepką**, **przyszczypką (przyszczypkciem, przyścipką, przyszczypką)** [M.A. Troc: *Przyczepka u trzewika, lata na boku trzewika* (Linde, t. 4, s. 627)], a w bucie z cholewami – **aftedrem**. **Kneflikiem** była lata skórzana z tyłu w butach z cholewami [A. i T. Dobrowolscy: *Spodnie sukienne, długie nosi się np. w Rozbarku na butach, zaś inne wpuszcza się zawsze w buty z cholewami, tzw. kropy z organkami (z mocno sfaldowana u dołu skóra) i z kneflikiem, tj.*

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

kwadratową łatą skórzaną z tyłu (SJPD, t. 3, s. 766)]. **Zaszczepką (zaszczypką)** łątano przyszwę obuwia przy podeszwie. Stare cholewy wykorzystywano ponownie, przyszywając do nich dolną część buta zwaną **przyszwami**.

Bardzo ważny był sposób uszycia buta. Szwy miały nawet swoje specjalne nazwy, jak: **treta (tret, tryt)** ‘szef około podeszwy u trzewika damskiego’ [A. Magier: *Treta lub wyszywanka, szycie podeszwy u trzewika damskiego na około stopy* (Linde, t. 5, s. 704)], **wszywanka**, czy też **laska** ‘prostopadły szew na środku pięty nad obcasem’ albo **brzeg podeszwy** ‘szycie podeszwy u trzewika damskiego naokoło stopy’. Dla wzmocnienia szwu przyszywano na nim pasek skórzany zwany **intermą, paskiem wewnętrznym**. **Natem** nazywano miejsce zszywania kawałków tkaniny, futra itp. wraz z niemi, którymi te kawałki zszyto; szew.

W celu izolacji umieszczano w środku buta kawałek skórki lub materiału zwany **wkładką** [USJP: *Wkładki do butów* (USJP, t. 4, s. 460)]. Jej szczególną odmianą jest **wkładka ortopedyczna** służąca korygowaniu, leczeniu nieprawidłowości w budowie stopy, np. płaskostopia.

Karplami nazywano owalne obręcze, wyplatane wewnątrz łykiem, sznurkiem lub rzemieniem, przymocowane do butów, ułatwiające poruszanie się po śniegu i bagnach.

Części kobiecego obuwia w XVII wieku, przypuszczalnie wiążące je rzemyki, nazywano **obladerkami**. Kawałki skóry noszone przy butach dla podparcia ostróg zwane były **hunckopem**. Kawałki skóry przykrojone na kamasze zwano **kamaszem**.

Ozdobą trzewiczka był **draczek**.

Jakimiś częściami buta były: **felga, keder, podeszwa fałszywa, podkrążek**²³⁸, **półpodeszwa**.

11. Nazwy pozostałych wyrobów (7 jedn. leks.)

balon (ballon), chwytką, nakolanek, piła, piłeczka, piłka, piłka lekarska

Szewcy wyrabiali także drobne przedmioty ze skóry. Należały do nich **piłka** ‘sprężysta kula różnej wielkości wykonana z gumy, skóry itp., wypełniona powietrzem lub wypchana czymś (rzadziej lana) służąca do zabawy i gier sportowych’, **piłeczka, piła, piłka lekarska**, a także **nakolanek**, czyli skórzane okrycie kolana zapinane pod kolanem, część uroczystego stroju górnika.

²³⁸ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 91.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Szewcy wyrabiali też **chwytkę** ‘piłkę skórzaną do grania’. Do zabawy służył **balon (ballon)** ‘kulisty worek ze skóry lub pęcherza, wypełniony powietrzem, służący do gier i zabaw’.

Zbiór nazw szewskich jest najliczniejszy (916 jedn. leks.). Było to rzemiosło najbardziej rozpowszechnione i najlepiej znane. Warsztaty szewskie znajdowały się w dużych miastach i małych miejscowościach, na wsiach. Buty były często kupowane i naprawiane. Bogaci nosili buty z drogich skór, biedni zadowalali się chodakami z drewnianą podeszwą i skórzonym wierzchem. Szlachtę i mieszczan stać było na modne obuwie, stąd tak wiele nazw butów i ich części (493 jedn. leks.).

Szewcy buty robili i je naprawiali. Bogaci szewcy wytwarzali obuwie z delikatnych skórek, modne. Mieszkali i sprzedawali swój towar w lepszych dzielnicach, nawet w murowanych kamienicach. Biedni szewcy wytwarzali proste buty z grubej skóry. Mieszkali i pracowali w nędznych warunkach, często zajmując marne izby na poddaszu²³⁹. Szewcy nie cieszyli się powszechnym szacunkiem, o czym świadczy okazały zbiór nacechowanych nazw osób (19 jedn. leks.).

Na dole hierarchii zawodowej znajdowali się szewcy – łaciarze, którzy tylko naprawiali stare, znoszone obuwie. Oni byli najbardziej widoczni i najczęściej spotykani. Biedniejsi szewcy, oszczędzając światło, pracowali w ciągu dnia przed warsztatem. Nie tylko oni łatali buty. Wielu chłopów naprawiało buty w domach, nie chcąc płacić za pracę szewca. Zapewne stąd tak dobra powszechna znajomość nazw części buta (227 jedn. leks.).

---

²³⁹ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 56.

VI. SŁOWNICTWO RYMARSKIE I SIODLARSKIE (561 jedn. leks.)

1. Nazwy ogólne (225 jedn. leks.)
  - 1.1. Nazwy materiałów (1 jedn. leks.)
  - 1.2. Nazwy miejsc (2 jedn. leks.)
  - 1.3. Nazwy narzędzi i urządzeń (222 jedn. leks.)
2. Nazwy rymarskie (272 jedn. leks.)
  - 2.1. Nazwy osób (12 jedn. leks.)
  - 2.2. Nazwy wyrobów i ich cech (260 jedn. leks.)
    - 2.2.1. Nazwy uprzęży (152 jedn. leks.)
    - 2.2.2. Nazwy pozostałych wyrobów (108 jedn. leks.)
3. Nazwy siodlarskie (64 jedn. leks.)
  - 3.1. Nazwy osób (11 jedn. leks.)
  - 3.2. Nazwy siodła i ich części (33 jedn. leks.)
    - 3.2.1. Nazwy siodła (18 jedn. leks.)
    - 3.2.2. Nazwy części siodła (15 jedn. leks.)
  - 3.3. Nazwy części powozu (20 jedn. leks.)

Rymarze i siodlarze wytwarzali uprzęż, siodła, pasy tragarские i inne skórzane przedmioty. W czasach, gdy koń pozostawał powszechnym środkiem transportu, uprzęż była niezbędna – i to zarówno wielkim panom do przemieszczania się, jak i chłopom w pracy na roli. Jedynie najbiedniejsi zastępowali skórzaną uprzęż sznurkiem.

Mimo dużego zapotrzebowania na wyroby rymarskie i siodlarskie, rzemieślnicy ci nie należeli do licznych. Nawet w większych miastach nie było wielu warsztatów, na wsiach można było spotkać nielicznych rymarzy.

Wykscerpowany zbiór nazw rymarskich i siodlarskich liczy 561 jedn. leks. Zostały one podzielone na nazwy ogólne (225 jedn. leks.), nazwy rymarskie (272 jedn. leks.) oraz nazwy siodlarskie (64 jedn. leks.).

1. Nazwy ogólne (225 jedn. leks.)
  - 1.1. Nazwy materiałów (1 jedn. leks.; 1 hasło)

krepinka

Charakterystyczną, przyporządkowaną rymarstwu i siodlarstwu nazwą materiałów była **krepinka**, czyli gwoździak siodlarski.

1.2. Nazwy miejsc (2 jedn. leks.; 2 hasła)

rymarnia, siodlarnia

Rymarz pracował w warsztacie zwanym **rymarnią** [Przekrój 711, 1958: *Palacze zamiast węgla ładowali do kotła centralnego ogrzewania ścinki skór i odpady pochodzące z sąsiedniej rymarni* (SJPD, t. 7, s. 1433)], a pracownią siodlarską była **siodlarnia**.

1.3. Nazwy narzędzi i urządzeń (222 jedn. leks.; 220 haseł)

abajza, abebner, ambos, ambosik (ambosek), brusek, brzeźnik dwustronny, cangi, cążki, cążki do dziurek, cęgi ostre, cęgi rymarskie, chomąciarz, chomątница, cwikcangi, cwikcążki, cyrkiel (cyrkul), cyrkiel rymarski, cyrkiel wycinak, dociągacz pasa, dogładzacz skóry, durchcyajza, dziobak, dziobownik, dziurkacz, dziurkarka szczypcowa rymarska, dziurkarka rymarska, dziurkownik, dziurniczka, dziurniczka rymarska, dziurowniczki rymarskie, dziurownik, dziurownik rymarski, falcbajtel, falcbajtel dubeltowy, falcbajtel śrubowy, fersztelklinga, filsztok, fingerhut, flachcangi (flachcęgi), flachcążki, gletglas, gładzeń, gładzidło, gładzidło do znaków, gładzik, gurthamer, gwoździówka, hakenmeser (hakmeser), hefcik, igła do materaców, igła krzywa, igła pakówkowa prosta, igła pakówkowa zakrzywiona, igła pasówka prosta, igła półksiężycowa, igła prosta, igła rymarska, igła tapicerska, imadło, imadło rymarskie, imadło rymarskie ręczne, kalka, kantajza, kantencyjer (kantencjer), kantówka, kapajza, karabinek, karabinhak, kleszcze, kleszcze rymarskie, kleszcze rymarskie, szewnicze, kleszcze szewnica, klima, kluba, klupka, kobylica (bylica), kobyliczka, kobyła, kobyłka, konik rymarski, kostka rymarska, kowadelko rymarskie, koziołek (koziełek), koziołek rymarski, krajarka, krajarka pasowa, krajarka rzemieni, krajmajzel, kumaszyna, kumforma, kumsztok, ledercangi, lederhobel, lochajza, lohcangi (lochcęgi), lohcążki, ławka pasowa, majzel, maletka (moletka), maszynka do cięcia pasów skóry, maszynka do krajania skóry, młotek do chomąta, młotek łopatkowy, młotek rymarski, młotek rymarsko – siodlarski, młotek tapicerski (rymarski), naparstek rymarski, naparstek, naparstkówka, nebank, niebrat, nieklub, nożyce do skóry, nożyce rymarskie, nóż do skóry rymarski półokrągły, nóż hakowy, nóż prosty, nóż rymarski, nóż rymarski dziobownik, nóż rymarski półksiężycowy, nóż rymarski półokrągły, nóż rymarski prosty, nóż rymarski z dziobem, nóż rymarski zakrzywiony, nóż rymarski zwykły, nóż składany, nóż wysuwany, nóż z dziobem, nóż zwyczajny, obcęgi, obcęgi do naciągania taśmy, obcęgi do skóry, obcęgi dziurkujące, obcęgi taśmowe, okrągłak, oprawka, oprawka do igieł, oselka, ostroszczyppy, ośnik, pakówkowa krzywa, pakówkowa prosta, pakunkowa, pasówka, pasówka naparstkowa, pilnik kanciasty, pilnik płaski, pilnik trójkątny, pniak chomątowy, podłużnik, polerka, półksiężycowa, półksiężycowy, przykmaszyna, przebijak rymarski, przeciągadło, przecinak, przybijak rymarski, radelko, radelko rymarskie, rajmeszera, rajscyrkiel, rączka, rozcinarka (skóry), rundajz, rundmajzel, ryfel, ryfelek, rymarka,

rymercangi, rymszpaner, ryśnik, strug do skóry, szajbencyrkiel, szczypce do cięcia drutu, szczypce rymarskie płaskie, szewnica, sznajdmaszyna, szpaltmaszyna, szpalcangi, szpilorek, szraubcyjer, sztancmaszyna, sztrekmaszyna, szydło gwoździowe (szydło gwoździówka), szydło kantówka, szydło koniczne, szydło owalne, szydło pasowe, szydło pasowe rymarskie, szydło rymarskie, szydło rymarskie proste, szydło stożkowe, ścinak do brzegów, ścinak do troków, ścinak krawędzi, śrubokręt, śrubstak, trzonek do szydeł, trzymadelko, trzymadło rymarskie, uchwyt rymarski bezśrubowy, wkrętak, wpychak, wybijarka, wyciągarka, wycinak, wycinak do blachy okrągłej, wycinak do skóry, wyciskacz, wyciskacz rowkowy, wyciskarka, wygładnik, wyrzynak krążków, zbierak, znacznik, znacznik nastawny, znacznik podwójny, znacznik pojedynczy, żłobnik do szwów

W swojej pracy rymarze i siodlarze używali licznych narzędzi. Zdarzało się bowiem, że także wyprawiali skóry, z których następnie wyrabiali uprzęż i inne wyroby. Najważniejszy był więc sam warsztat rymarza, czyli **kobylica (bylica), kobyliczka, koziolatek (kozielek)**. Palce ochraniał **fingerhut, napastrzek, napastrzek rymarski**.

Skóry w trakcie ich wyprawy rozkładano na **kobylicę, koniku rymarskim, koziolku rymarskim, lawce pasowej, nebanku. Rozcinarka (skóry)**, szpaltmaszyna dzieliła skórę na dwie warstwy. Ścieniano ją, aby uzyskać właściwą grubość, za pomocą **lederhobla, struga do skóry**. Narzędziami do prasowania skóry na ciepło były **ambos i ambosik (ambosek), kowadelko rymarskie**.

Przygotowaną skórę cięto na pasy za pomocą **krajarki pasowej, krajarki rzemieni, maszynki do cięcia pasów skóry, maszynki do krajania skóry**. Przyrząd do zbierania kantów u skóry nazywano **kantencyjerem (kantencjerem), ścinakiem krawędzi**. Narzędziem do wygładzania nierówności skóry był **dogładzacz skóry, gletglans, gładzeń, gładzidło, gładzidło do znaków, gładzik, kostka rymarska**.

Sztancmaszyna, wyciskarka, wybijarka służyła do wykrawania odpowiedniego kształtu skóry, a do wyżyniania krążków używano **szajbencyrkiela, wyrzynaka krążków**. Zadaniem **ledercangów** było wyciąganie skóry, a **lochcangów (lochcęgow)** jej dziurkowanie.

Rozdział I   Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Przed szyciem wybijano w skórze oraz gotowych rzemieniach dziurki za pomocą **cażek do dziurek, dziurkacza, dziurkarki rymarskiej, dziurkarki szczypcowej rymarskiej, dziurkowniczkii rymarskiej, dziurkownika, dziurownika, dziurownika rymarskiego, dziurniczki, dziurniczki rymarskiej, lochajzy, lochczązków, przebijaka rymarskiego, przybijaka rymarskiego, wycinaka do skóry.**

Do warsztatu rymarskiego należały również liczne szydła: **abajza, gwoździówka, kantówka, szpilorek, szydło gwoździowe (szydło gwoździówka), szydło kantówka, szydło koniczne, szydło owalne, szydło pasowe, szydło pasowe rymarskie, szydło rymarskie, szydło rymarskie proste, szydło stożkowe.**

Narzędziami do zaznaczania ściegu na skórze przed szyciem były: **maletka (moletka), radelko, przykaszyna, rajscyrkiel, ryfel, ryfelek, ryśnik, wyciskacz, wyciskacz rowkowy, żlobnik do szwów.** Skórę szyto za pomocą maszyny zwanej **rymarzą** oraz igieł rymarskich, do których należały: **igła do materaców, igła krzywa, igła pakówkowa prosta, igła pakówkowa zakrzywiona, igła pasówka prosta, igła prosta, igła rymarska, igła tapicerska, igła półksiężycowa, napastrkówka, pakunkowa, pakówkowa krzywa, pakówkowa prosta, pasówka, pasówka napastrkowa, półksiężycowa.**

Do przytrzymywania skóry w czasie szycia służyła **kobyła.** Rymarze korzystali również z innych przyrządów do przytrzymywania przedmiotów, takich jak: **imadło, imadło rymarskie ręczne, imadło rymarskie, kleszcze rymarskie, szewskie, kleszcze szewnicza, kluba, klupka, szewnicza, śrubstak, trzymadło rymarskie, trzymadelko, uchwyt rymarski bezśrubowy.**

Do trzymania przedmiotów, ale również do wielu innych czynności: wyciągania gwoździ, cięcia drutu służyły **cangi, cażki, cęgi ostre, cęgi rymarskie, cwikcangi, cwikcażki, flachcangi (flachcęgi), flachcażki, kleszcze, niebrat, nieklub, obcęgi, obcęgi do naciągania taśmy, obcęgi do skóry, obcęgi dziurkujące, obcęgi taśmowe, ostroszczypty, rymercangi, szczypce do cięcia drutu, szczypce rymarskie płaskie, szpancangi.**

Liczne również były rodzaje młotków rymarskich, jak: **chomąciarz, gurthamer, kalka, młotek do chomąta, młotek łopatkowy, młotek rymarski, młotek rymarsko – siodlarski, młotek tapicerski (rymarski) oraz nożyce: nożyce do skóry, nożyce rymarskie, rajmeszera.**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Skórę wykrawano, przykrawano za pomocą noży, do których należały: **dziobak**, **dziobownik**, **fersztelkling**, **hakenmeser (hakmeser)**, **nóż hakowy**, **nóż prosty**, **nóż rymarski**, **nóż rymarski dziobownik**, **nóż rymarski zakrzywiony**, **nóż do skóry rymarski półokrągły**, **nóż rymarski półksiężycowy**, **nóż rymarski półokrągły**, **nóż rymarski prosty**, **nóż rymarski z dziobem**, **nóż rymarski zwykły**, **nóż składany**, **nóż wysuwany**, **nóż z dziobem**, **nóż zwyczajny**, **okrągłak**, **półksiężycowy**, **rundmajzel**. Rodzajem narzędzi do krojenia była **krajarka**, **sznajdmaszyna**.

Wśród narzędzi rymarskich można też znaleźć cyrkle: **cyrkiel (cyrkuł)**, **cyrkiel rymarski**, **cyrkiel wycinak**, **wycinak**. Drewnianą formą do wykonywania chomąt był **kumsztok**, **pniak chomątowy**. Do nabłyszczania wyrobów skórzanych służyła **polerka**.

Klima składała się z dwóch deszczulek w środku wydętych.

Krajmajzlem nazywano **wycinak do blachy okrągłej**. **Ośnik** służył do strugania. **Szraubcyjer**, **śrubokręt** był **wkrętakiem**. Metalowy zaczep sprężynowy do szybkiego łączenia dwóch elementów nazywano **karabinkiem**, **karabinhakiem**.

Hefcik, **oprawka**, **oprawka do igieł**, **rączka**, **trzonek do szydeł** służyły do przytrzymywania narzędzi. Rodzajami pilników były: **gładzik**, **pilnik kanciasty**, **pilnik trójkątny**. Narzędziem do przecinania metalowych części był **majzel**, **przecinak**.

Do ostrzenia narzędzi rymarskich używano **bruska**, **oselki** i **gładzidla**.

Jakimiś narzędziami rymarskimi były też: **abebner**, **brzeźnik dwustronny**, **chomątница**, **dociągacz pasa**, **durchcyaajza**, **falcbajtjel**, **falcbajtjel śrubowy**, **falcbajtjel dubeltowy**, **filsztok**, **kantajza**, **kapajza**, **kumaszyzna**, **kumforma**, **podłóżnik**, **przeciagadło**, **radelko rymarskie**, **rundajz**, **rymszpaner**, **sztrekmaszyzna**, **ścinak do brzegów**, **ścinak do troków**, **wpychak**, **wyciągarka**, **wygładnik**, **zbierak**, **zaczynik**, **zaczynik nastawny**, **zaczynik podwójny**, **zaczynik pojedynczy**.

2. Nazwy rymarskie (272 jedn. leks.)

2.1. Nazwy osób (12 jedn. leks.; 11 haseł)

chomątник (chomątarz, chomąciarz), **krawiec koński**, **rymarczyk**, **rymarka (rymarzowa)**, **rymarski**, **rymarz (rymar, rymer)**, **rymarczanka (rymarzówna)**, **rymarzyna**, **rzemieniarski**, **rzemieniarz**, **uzdarz**

Rymarz (rymar, rymer) trudnił się wyrobem i reperacją przedmiotów ze skóry, zwłaszcza upręży końskiej, które były wyrobami **rymarskimi** [M. Baliński:

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Rymarskie tutejsze wyroby, tj. dyscypliny, nahajki i harapy, wielką od dawna mają wziętość (SJPD, t. 7, s. 1433)]. Rymarze byli też żartobliwie nazywani **krawcami końskimu**, a pogardliwe – **rymarzynami**.

Duży popyt na wyroby sprawił, że wielu rymarzy specjalizowało się w wykonywaniu określonych przedmiotów: **rzemieniarz** robił rzemienie, **uzdarz** – uzdy, a **chomątnik (chomąciarz, chomątarz)** – chomąta.

W pracy pomagał mistrzowi czeladnik **rymarczyk**, a także żona majstra – **rymarka (rymarzowa)**. Po śmierci rzemieślnika warsztat mógł przejąć syn rymarza, choć do ukończenia przez niego rzemieślniczego szkolenia mogła go także prowadzić wdowa po rymarzu – **rymarka**. Jeśli nie było syna, schedę otrzymywał zięć ożeniony z **rymarczanką (rymarzówną)**.

2.2. Nazwy wyrobów i ich cech (260 jedn. leks.)

2.2.1. Nazwy uprzęży (152 jedn. leks.; 141 haseł)

alzbant (aldzbant, alzbant, alszbant, halzbant, halsbant, halźbant), aufhalter, cajg, chomęcina, chomątko (chomęcik), chomąto (komento, chomąt, chomenta, chomęt, chomęto, chómąto, chómoto, chomunt, chomunto), chomąto krakowskie, chomąto robocze, cugle (cugła, cugiel, cugiel), cuglik, czyn koński, dziad, dziadki, folga, fasulec (fasolec), gązwa, gort, gurt, haftra, hintergeszir, huzew (huzdew), huzewka (huzdewka), huże, jankty, kantar (kandara, kantor, kentar), kantarek, kapa, kapcan, kaptur, kapturek, kawecan (kawecon, kaweczan), kicha, kielrym, kielzno, kiszka, kłapa, kopsztyk, krakowska uprzęż, krepinka, krzyżak, krzyżaki, krzyżownicy, lamiec, lejce (lecka, lejcka, lice, lic, lec, leca, lejca, lenc, lycki, lecarz, leceń, lijec), lejczyk (liczyk), martyngał, nabiedrznik (nabedryk, nabiedrek, nabiedrzyk, nabiodrki), naczolnik (naczelnik, naczolek, naczólek, nadczołnik), nadkarknik (nadkardnik), nadprysk, nagrzbietnik, nakarcznik, nakarśnik, nanosek, napierśnik (napierstnik, napiersień), narząd, naszelnik (naszyjnik, nalesznik, nasznik, naszyk, naszynik, noszennik), naszyjnik (naszejnik), natylnik, nazeband, nosowy rzemień, obergurt (obergort), oblader (obladra), obretka (obrotka), obróc (obryć), obryca, obwarzanek, ociosy (otosy), odos (odosa, otos, otosa), ogłowica, ogłów (ogłowia, ogłowie, ogłow), ogłówka, okulary, oprata, opratka, oprawka, pas, pas podpaszny, popiersny, pausza, piersnik (pieśnik), pobocz (pobocznic), poboczek, pochwy (pochwa), podbrzusznik (podbrzuchnik), podgardle, podgardlica (podgarlica), podogonie (podogonica), podpiersień (podpierscień, podpiersnik, podpirśnik, popiersień, podpiersie, popiersiny), podpinka, poręcz, poręczka, powodek (powódek, powódka, powódki), powody, powódzie, powód, półszla, półszorek (pónsorek, puszorek), proca (proc), przeciwień, przezglówek, przybór na konia, puszlisko, ręgort, rychliny, rząd (rzęd), rządzik (rzędzik), siadalnik, siodelko, spinak, stój na konia,

strychulec, suponia, szła (sła, śła, śła, szle), szleja (szelka, szlija), szlejka, szlufka, szor/szory (sznur), szpickumt, sztukolce, sztukulec, targaniec, tresownik, tręzelka (tranzelka), tręzła (tranzła, trenzła, trezła, trędzła), tylnik, uprząż, uprząż szorowa, uзда (uźda, huzda, luzda), uzdeczka (huzdeczka, juzdecka), uzwa (uźwa), uźdzenica (uźdzenica, juździennica, uźdzenica, uździennica, uździonka), uźdzeniczka (uździoneczka), waźki, wędzidelko (wędzidlko), wędzidło, wodze (wodza), wyciągacz (wycięgacz), wytok, zaprzęg (zaprząg, zaprząga, zaprząż, zaprzęga, zaprzęż, zaprzęża), zasuwka, zbrój

Cajg, chomąto (chomąt, chomunt, chomunto) [K. Kluk: *Chomąta lub szleje do zaprzężenia koni* (Linde, t. 1, s. 256)], **narząd, uprząż, zbrój** jest zespołem połączonych ze sobą pasów zakładanych na konia, umożliwiających użycie go do pracy. Uprząż lub pojazd wraz z uprzężą nazywa się **zaprzęgiem (zaprzągiem, zaprzągą, zaprzągiem, zaprzęgą, zaprzężem, zaprzężą)**. Ozdobna uprząż końska przeznaczona do jazdy wierzchem zwie się **czynem końskim, rzędem, rządzikiem (rzędzikiem), strojem na konia** albo **przyborem na konia**. Ubranie na konia zwano **pólszlą, puszliskiem**.

Rodzajem uprzęży była **uprząż krakowska** – uprząż polska z rogami i suknamy na chomątach, z kółeczkami i brzdąkadłami. Uprząż stosowana w transporcie lżejszym, której najważniejszą częścią jest szeroki pas skórzany lub parciany otaczający pierś i łopatki zwierzęcia, dzięki czemu zwierzę ciągnie głównie pierś, nazywa się **pólszorkiem (pónsorkiem, puszorkiem)** [J.I. Kraszewski: *Przyjechali parą koni w pólszorkach rzemiennych* (SJPD, t. 6, s. 1385)]. Z szerokiego pasa skózanego albo parcianego zakładanego na pierś konia wraz z pomocniczymi rzemieniami składa się **uprząż szorowa, szor/szory (sznór, sznur)** [J. Kitowicz: *Naszelnikiem rzemiennym od szoru, w krajkę lub kawał płótna jakiego obszytym, wylicza mu naznaczone plagi* (SJPD, t. 8, s. 1145)]. Z kolei najprostszą uprzężą szorową była **szła (sła, śła, śła, szle), szleja (szelka, szlija), szlejka** [E. Felińska: *Mata szlejka z jednym pasem rzemiennym, przechodzącym pod brzuch rena i przywiązany do narty, jest całą uprzężą* (SJPD, t. 8, s. 1127)]. Rodzajem uprzęży, która służyła w czasie tresowania konia, był **kapcan, tresownik**.

Prawdopodobnie ozdobne oporządzenie na konia nazywano **oprawką. Alzbant (aldzbant, alzbant, alszbant, halzbant, halsbant, halźbant, haldzbant, chelzbant, alsbant, alzmant)** był częścią ozdobną uprzęży końskiej lub wielbłądziej.

Częścią uprzęży, rzemieniem lub sznurem przywiązywanym z obu stron do uzdy i służącym do kierowania koniem w zaprzęgu są **lejce (lecka, lejcka, lyc, lice, lic, lec,**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

leca, lejca, lenc, lecarz, leceń, lijec), lejczyk (liczyk), pobocz (pobocznic), poboczek, powodzie, ważki. Krótkie lejce z postronka lub rzemienne nazywane są **powodkiem (powódkiem, podwódka, powódkami)**. **Krzyżakami** z kolei zwano lejce krzyżowane, lejce na kilka koni zaprzęgniętych do jednego powozu. Lejcami do przedniej pary koni były **sztukolce**.

Pasy krzyżujące się w lejcach nazwano **powodami**, rozdwojoną część lejc – **krzyżakiem, krzyżowanikami**, a rzemień służący do przedłużenia lejc – **sztukulcem**.

Woźnica, jeździec kieruje koniem za pomocą pasa rzemiennego połączonego z wędzidłem zwanego **wodzami (wodzą), wędzidłem, wędzidelkiem (wędzidlkiem)** albo **cugłami (cugłą, cugłem), cuglikiem** [K. Kluk: *W jeźdźeniu, jak cugłów nie popuszczać, tak też zbyt skracać nie trzeba* (Linde, t. 1, s. 330)]. Rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem nazwano **oprata, opratką**. **Powodem** był rzemień lub sznur złączony z trzęzłą, na którym prowadzi się konia [M.A. Troc: *Konia na powodzie prowadzić* (SW)].

Uzda i jej wodze nazywane były **trzęzłą (tranzłą, trenzłą, trezłą, trędzłą), trzęzelką (tranzelką)**. Odmianą trzęzli był **fasulec (fasolec)**.

Na końskim łbie znajduje się element uprzęży umożliwiający kierowanie zwierzęciem, zwany **kantarem, kielzmem, obretką (obrotką), obrócią (obrycią), ogłowiem (ogłowią, ogłowiami, ogłowem)** [Leopolita: *Bicz koniowi, ogłów osłowi, a różga na grzbiecie niemądrych* (Linde, t. 3, s. 516)], **ogłowicą, ogłówką, poręczą, poręczką, uzdą (huzdą, luzdą, uždą)** oraz **uzdeczka (huzdeczka, juzdeczka)**.

Rodzajem skórzanej lub parczanej uzdy bez wędzidła, z kółkiem u dołu do zakładania łańcucha, nakładaną koniowi na łeb w celu przeprowadzenia go na pastwisko lub uwiązywania, zwłaszcza na noc w stajni, jest **kantar (kandara, kantor, kentar), kantarek**. Kantar (uździenica) do przywiązywania koni do żłobu zwała się **obrycą**.

Z kolei **haftra, krepinka, uździenica (uździenica, juździennica, uździenica, uździennica, uździonka), uździeniczka (uździoneczka)** była częścią uprzęży nakładaną na łeb konia, spełniającą jednocześnie rolę kantara i uzdy [A. Mickiewicz: *Na rzemieniach munsztuka i na uździenicy połyskają guziki perłowej macicy* (SJPD, t. 9, s. 792)], zaś w **kawecanie (kaweconie, kaweczanie)** w rzemieniu nosowym wszywano kawałek blachy zaopatrzonej w tępe ząbki, która przy ściąganiu wodzy sprawiała ból

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

i ułatwiała opanowanie konia [Hippika nauka o koniach: *Kawecan dla źrebców bywa z powroza; dla podrosłych koni z rzemienia* (Linde, t. 2, s. 339)]. **Ręgortem** nazywano uzdę nocną konia do przywiązywania, a **uździenicą** – uzdę bez wędzideł.

Lejce, powodzie stanowią część uzdy. Rzemień w uździe, przechodzący nad nozdrzami końskimi, zwał się **nanoskiem**, a rzemień w uździe wkładany koniowi na nos – **nosowym rzemieniem** [S. B. Linde: *Nosowy rzemień u uzdy końskiej* (Linde, t. 3, s. 356)]. Część uzdy spoczywającą na potylicy konia nazywano **kopsztykiem, przegłówkiem. Nadpryskiem, nazebandem** był pasek, część uzdy umiejscowiona na kości nosowej łba.

Przyrząd powstrzymujący zadzieranie łba przez konia, rodzaj napierśnika, spod którego wychodzą dwa rzemyki zakończone kółkami, a przez nie przechodzą lejce trzłowe, zwał się **martyngalem**.

Uprząż składała się także z innych części, przede wszystkim z rzemieni, skórzanych **gurtów, pasów** pełniących różne role. Rzemyk boczny w zaprzęgu, spadający na biodro konia, nazywano **nabiedrznikiem (nabedrykiem, nabiedrkiem, nabiedrzykiem, nabiodrkami)**. Pod brzuchem konia w poprzek uprzęży, pod pyskiem konia w poprzek uzdy przechodził **kielrym, podpinka**. Pasem skórzany umieszczonym na grzbiecie konia, podtrzymującym na odpowiedniej wysokości pasy lub postronki ciąagowe był **nagrzbietnik**. Z kolei **nakarcznik**, część łącząca uprzęży szorowej, umieszczano na karku konia. Konia przed otarciem chronił **oblader (obladra)** przechodzący przez grzbiet i przytrzymujący postronki, chroniący skórę konia od obtarcia. **Nadkarknik (nadkardnik), pas podpaszny, podpierzny, podpierzien (podpierzien, podpierznik, podpirsien, popierzien, podpierzie, popiersiny), piersnik (pierśnik)** przechodził pod piersiami końskimi, a szeroki **napierśnik (napierstnik, napierzien)** otaczał pierś konia (lub innego zwierzęcia pociągowego) nieco powyżej stawów barkowych. **Podbrzusznik (podbrzuchnik)** zapinano luźno pod brzuchem konia. Rzemieniem opierającym się na końskim czole był **kapturek, naczolnik (naczelnik, naczolek, naczólek, naczolnik)**. Rzemień od popręgu do pyska konia wyginający koniowi szyję i uniemożliwiający zadzieranie głowy zwano **wytokiem. Pochwy (pochwa)** były rzemieniem zadnim, podogonowym, zaś **podgardle** – rzemieniem podgardłowym u munsztuka końskiego [M. A. Troc: *Podgardle, rzemień podgardłowy u munsztuka końskiego* (Linde, t. 4, s. 215)]. Rodzaj popręgu, który opasuje konia razem z siodłem albo derką to **obergurt (obergort)**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Popręg z poduszkami na konia w uprzęży pojedynczej nazywano **siodelkiem**. Na szyję zwierzęcia zakładano **naszyjnik (naszejnik)**. Rodzajem rzemienia w uprzęży końskiej był **przeciwień**. Rzemień utrzymujący powóz przy dragach nazywano **targańcem**.

Pausza, podogonie (podogonica) składała się z pętli zakładanej pod ogon zwierzęcia oraz z rzemienego paska łączącego ją z chomątem lub z nakarcznikiem, a w uprzęży szorowej z nagrzbietnikiem. Element uprzęży szorowej umożliwiający hamowanie wozu lub innego pojazdu to **natylnik**. Część uprzęży zapobiegającą cofaniu się konia nazywano **hintergeszirem, tylnikiem**. **Wytok** stanowił część rzędu końskiego, w którą wkładano koniec włóczni, lancy, kopii lub karabinu.

Kaptur i mniejszy od niego **kapturek** był zasłoną na oczy konia, wyrabianą przez rymarza jako część uprzęży. **Kłapa** na oczach stanowiła część uździenicy w uprzęży angielskiej albo krakowskiej, a **okularami** nazywano dwa kawałki skóry służące do osłaniania koniowi oczu z boku.

Chomąto (komento, chomąt, chomenta, chomęt, chomęto, chómąto, chómoto, chomunt, chomunto), chomątko (chomącik), chomącina było częścią uprzęży w kształcie drewnianego kabłąka na miękkim, skórzanym podkładzie, wkładaną na szyję koniowi pociągowemu [SW: *Chomąto krakowskie, angielskie, proste, składane, mechaniczne, skórzane, parciane* (SW, t. 1, s. 291)]. Rodzajem chomąta było **chomąto krakowskie**²⁴⁰ – ozdobione, z błyszczącymi okuciami, a także **chomąto robocze** zwane **szpickumtem**. Chomąto z uprzężą nazywano **dziadkiem, dziadkami**.

Częściami uprzęży związanymi z chomątem były: **gązwa** – pętla rzemienna przy chomącie, **aufhalter, naszelnik (naszyjnik, nalesznik, nasznik, naszyk, naszynik, noszennik)** – pas rzemienny od chomąta na końcu dyszla, przymocowany do kierowania nim, **lejce** – pas rzemienny idący od chomąta do dyszla, **lamiec** – podkładka pod chomąto z filcu albo skóry, wypchana filcem, **proca (proc)** – rzemień do spinania klamry u chomąt, **spinak** – rzemień wiążący u dołu kleszcze chomąta, **rychliny** – rzemienie idące od nabieraka do chomąta, **suponia** – sznurek albo rzemyk do ściągania i związywania krańców dolnych kleszczy u chomąta.

Pętle skórzane znajdujące się po bokach chomąta przy uprzęży hołoblowej nazywano **hużami**, zaś kawałek skóry przy chomącie przyszyty do kieszki albo poduszki

²⁴⁰ Chomąta bywały zawsze skórzane [...]. Najbardziej znane z chomąt polskich i słynne w kraju są krakowskie, strojne w kółka mosiężne (odpowiadające pasom i brzękadłom stroju ludowego) i w płyty różnokolorowe, z okuciem kleszczy w mosiądz. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 238.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

był **kapą**. **Kichą** zwano wypchaną część chomąta, a **kiszka** – skórzaną torbę w chomacie, nabijaną włosiem. Chomąto do hołobli (pobocznego dyszla) przymocowywano za pomocą pętli rzemiennych zwanych **uzwą** (**użwą**). **Odos** (**odosa**, **otos**, **otosa**) zaś – pas rzemienny albo tyczka od końca osi do początku hołobli idąca – utrzymywała hołoblę w pewnej rozwartości. **Siodelko**, **siadalnik** stanowiło część uprzęży końskiej używanej zamiast nagrzbietnika przy zaprzęgnięciu konia w pojedynkę i zastosowaniu dyszelków (hołobli). Drażki albo rzemienie, które się przytwierdza do osi i hołobli, nazywano **ociosami** (**otosami**).

Wyciągacz (**wycięgacz**) był rzemieniem wyciągniętym w zaprzęgu [Hippika nauka o koniach: *Ganie owe koni, jako dzikich niedźwiedzi, na poboczach i wycięgaczach rozpoznania, które więcej psują i bestwią konie, niż cichości uczą* (Linde, t. 6, s. 464)].

Konia wiązano do pala za pomocą **folgi**; rodzajem obroży do wiązania koni był także **nakarśnik**. **Obwarzankiem** nazywano opaskę z grubego rzemienia na nogi konia, aby ich sobie nie obcierał. Ochroniaczem w postaci skózanego lub gumowego paska, zakładanym na staw pęciny konia w celu zapobieżenia kaleczeniu pęciny, był także **strychulec**.

Podgardlica (**pogardlica**) była drażkiem z pętlami służącym jako zaprzęg dla koni przy radle. Obrączka skórzana łącząca w pługu grządział z kółkami zwała się **huzwą** (**huzdwa**), **huzewką** (**huzdewką**). Woły przywiązywano przy jarzmie za pomocą dwóch rzemieni lub powrozów zwanych **jankty**.

Elementy łączące części skóry nazywano **szlufkami**, **zasuwkami**.

Jakaś częścią uprzęży był w dawnej Polsce **gort**.

2.2.2. Nazwy pozostałych wyrobów (108 jedn. leks.; 102 hasła)

bacik (**baciak**), **bacisko**, **baranica**, **basalyk**, **basior**, **bat**, **batlewisko**, **batog** (**patog**, **patok**, **batoh**), **batożek**, **batożyna**, **batożysko**, **batożyszcze**, **bicz**, **biczownik**, **bicznyk**, **biczysko**, **biczyszcze**, **binduła**, **bizun** (**bizon**), **boćkowiec** (**boćkowski**), **bykowiec**, **cieńec**, **czwórtka**, **delia**, **dyscyplina** (**deceplina**, **wyscyplina**, **deszczeplina**, **deszczyplina**), **dyscyplinka**, **dzięga** (**dzięka**), **fartuch**, **gandziara** (**gandzara**, **gańdziara**, **jandziara**), **grobfark**, **grobfarkowy**, **gurt** (**gurta**), **harap** (**arap**, **harapacz**, **herep**, **herap**, **herapnik**, **harapnik**, **horóp**), **harapniczek**, **kaganiec** (**kraganiec**, **gaganiec**, **kagan**), **kajtała**, **kańczug** (**kanczyk**, **kańcz**, **kańczuch**, **kańczuk**, **kanczug**, **kańczuga**), **kańczuszek** (**kańczuczek**, **kańczużek**), **kiścień** (**kieścień**), **klupsztok** (**klupstak**), **knut** (**knucze**), **korbacz** (**korpacz**, **karabacz**, **karbacz**, **karwacz**, **karbaczka**, **karbasz**), **korbaczyk** (**karbaczyk**), **korbasisko**, **kozica**, **ladrowanie**, **lederwerki**, **monitor boćkowski**, **nagebek**, **nahaj**

(hanaj, hanajka, nahaja, nahajka, chanajka), nakoniecznik, naplecznik, niedźwiadkowy bicz, niedźwiadek, (miedźwiadek, miedźwiodek), niedźwiedzie (miedźwiedzie), obijaka, obijaniec, obojek, obroża (obraż, obróż, obroż), obróżka (obrożka), obszycie skórzane, palmatka, pas napędowy, pas pociągowy, pejcz (pejcza), pejczyk, pęga (pąga), placenta, pletnia (plotka), podstolina, pokład, popregi tragarskie, poświstacz, pólladrze, pryczka, pryć, puha, pyda, rajpacz, ratafelek, rejtpejcz, repa, rymarszczyzna, rypa, rzemienny (rzemionny), rzemień (rzemięń), sfora (swora, stwora, zwora), sforka (sworka), smycz (smycza), styk, sulacz, szelka (sielka, siolki, szelka, szlejka), szła (śła, śla, szelaja, szlija), szorek, szpicruta (spicruta, szpicrózga, szpicrut, szpidzrut, szpidzruta), szpicrutka (spicrutka, szpicrucik, szpicdrucik), szpora, sztrang, tatar, uprzążka, wilczura, witka (witek)

Rymarszczyzną, grobfarkiem nazywano wyroby rymarskie. Grobfarkowy był związany z grobfarkiem, robotą rymarską i wyrobami rymarskimi.

Rymarze wytwarzali **baciska, baciki (baciaki), batogi (patogi, patoki, batohy), batożki, batożyny, batożyska, batożyszczka, baty, witki**, czyli rzemienie lub sznury na pręcie używane do pędzenia zwierząt, dawniej także narzędzie kary [USJP: *Bat z bawolej skóry* (USJP, t. 1, s. 206)] oraz **basiory, batlewiska, bicze, biczownicy, biczyki, biczyska, biczyszczka, poświstacze, repy, rzemienie (rzemięnie), rzemieńne (rzemionne), sulacze** – rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania. Odmianą bicia był **binduła, kańczug (kanczyk, kańcz, kańczuch, kańczuk, kańczug, kańczuga), kańczuszek (kańczużek, kańczuczek), kozica, nahaj (hanaj, hanajka, nahaja, nahajka, chanajka)**, czyli bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju. Bicz z haczykiem ostrym na końcu nazywano **niedźwiadkowym biczem, niedźwiadkiem (miedźwiadkiem, miedźwiodkiem)** [J. Przybylski: *Przepędził go niedźwiadkowym biczem* (SW, t. 3, s. 281)]. Rodzajem batoga, kańczuga był **bizun (bizon)**²⁴¹ [H. Sienkiewicz: *Świst bizunów z byczej skóry rozlegał się między gromadami mężczyzn i zlewał się z okrzykami bóleści i piskiem dzieci* (SJPD, t. 1, s. 539)]. Bicz rzemienny bywał nazywany **bykowcem, korbaczem (karwaczem, karabaczem, korpaczem), korbaczykiem (karbaczykiem), korbasiskiem**.

Biczem z krótką rękojeścią i długim plecionym rzemieniem, używanym dawniej na psy myśliwskie był **harap (arap, harapacz, herep, herap, herapnik, harapnik, horóp), korbacz (korpacz, karabacz, karbacz, karwacz, karbaczka, karbaszem)**,

²⁴¹ Zdaniem Z. Glogera, bizun sporządzano ze skór żubrzych i wołowych. Tamże, t. I, s. 177-178.

harapniczek, korbaczyk (karbaczyk). Puha składała się ze skręcony sznurków lub rzemyków [J. Mączyński: *Taurea, puha z bykowej skóry* (SW, t. 5, s. 428)], a **pęga (pağa)** ze skręconych rzemieni. Bat skręcony w pętlicę nazywano **objaką**.

Do konnej jazdy używano **pejcza (pejczy), pejczyka, rejtpejcza, szpicruty (spicruty, szpicrózgi, szpicrutu, szpidzrutu, szpidzruty), szpicrutki (spicrutki, szpicrucika, szpicdrucika)**, czyli krótkiego plecionego bicza z rączką oraz szpicruty z klapką na końcu nazywanej **stykiem** [Z. Nałkowska: *To, że przyjechał konno, widoczne było ze stroju, styk, obciągnięty brązową skórą, leżał w poprzek stolika* (SJPD, t. 8, s. 874)].

Rzemiennymi narzędziami do bicia były również: **dzięga (dzięka), gandziara (gandzara, gańdziara, jandziara)** [J. Ossoliński: *Gdybym ci go był dopadł, byłżebym mu gandziarą wygarbował skórę* (Linde, t. 2, s. 21)], **kajtała, pletnia (plotka)pryczka, pryć, pyda, rypa, tatar**.

Bicz spleciony z rzemieni, kańczug rosyjski nazywano **knutem (knuczami)**. Tatarski bicz bojowy zakończony koleczastą metalową kulką nazywany był **basalykiem**. Broń tatarską stanowił też **kiścień (kieścień)** składający się z drewnianego trzonka i przymocowanego do niego rzemienia z ołowiem lub kością.

Do karania służył **boćkowiec²⁴² (boćkowski)**. **Monitor boćkowski** był batem rzemiennym do wymierzania kary cielesnej, bizunem [J.S. Bystroń: *Boćki, miasteczko rymarzy, na całą Polskę szły „boćkowskie monitory” dyscypliny, używane także i na psotach młodzieży szkolnej* (SJPD, t. 4, s. 816)], a **dyscyplina (deceplina, wyscyplina, deszczeplina, deszczyplina), dyscyplinka** – krótkim batem o kilku rzemieniach służącym do wymierzania kary cielesnej. **Klupsztok (klupstak)** o siedmiu rzemieniach służył do bicia dzieci i trzepania sukien. **Palmatki, placenty** – grubego, szerokiego rzemienia – używano w dawnych szkołach do bicia dzieci po dłoniach [J. Mączyński: *Do szkoły chodzić, palmatce ręki nadstawiać, pod posłuszeństwem być* (SW, t. 4, s. 21)].

Rękojeść batoga, bata nazywano **batożyskiem, biczyszczem** albo **kozicą** jego cienki koniec – **cieńcem**, rzemyczek łączący bat z biczyskiem – **czwórtką**, a koniec harapa – **nakoniecznikiem**.

Rymarze wytwarzali także inne skórzane przedmioty używane przy hodowli i utrzymaniu zwierząt. Należała do nich **obroża (obraż, obróż, obroż), obróżka**

²⁴² Boćkowiec, monitor boćkowski, bizun rzemienny, z byczej skóry, a jak niektórzy utrzymują – z żubrzych ogonów wyrabiany. Tamże, t. I, s. 184.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(**obrożka**), **oboжек**, czyli opaska ze skóry zakładana psu na szyję, umożliwiająca prowadzenie go na smyczy, trzymanie na łańcuchu itp. oraz **kaganiec (kraganiec, gaganiec, kagan)**, **nagębek** – drucziana lub skórzana plecionka, zakładana zwierzętom (zwłaszcza psom) na pysk, uniemożliwiająca im kąsanie.

Psy trzymano i prowadzona na **sforze (sworze, stworze, zworze), sforce (sworce)** [A. Dygasiński: *Wziął (...) na sforkę Czucha i Dydę, opatrzył strzelby, dosypał w róg prochu (...) i podążył ku lasowi* (SJPD, t. 8, s. 178)], **smyczy (smycza)**. Szelki zakładane na barki psa, służące do prowadzenia go na smyczy bez obroży, nazywano **szorkiem**, zaś **uprzążką** były pasy zapinane na zwierzęciu, do których przytwierdza się smycz [J. Janowski Strzemię: *Nazajutrz powtórzyłem próbę, usiłując małpę pogłaskać. Dała się głaskać – trzeciego dnia już się wdzięczyła – czwartego założyłem jej uprzążkę i wyprowadziłem na łańcuchu na spacer* (SJPD, t. 9, s. 632)].

Do produktów związanych z utrzymaniem zwierząt należały: **ladrowanie** oraz **pólladrze**, czyli skórzane kapy na konia.

Do wyrobów rymarskich zaliczymy również: **pokład** – oponę skórzaną wozową, **objaniec** – rzemień nabijany guzami oraz **ratafelek** – pasek w oprawie drewnianej do wecowania brzytw.

Do przedmiotów wytwarzanych przez rymarzy należały też pasy używane w pracy, jak **pas pociągowy, sztrang** oraz **gurtowy, gurt (gurta)** ‘pas rzemieenny używanym w tapicerstwie do ręcznego przenoszenia ciężarów’. **Pas napędowy** był taśmą, zwykle skórzaną lub przędzoną, nakładaną na koło pędni i służącą do przekazywania napędu na koło [J. Kryński, J. Iwiński: *Pasy napędowe wyrabia się ze średnich i ciężkich skór wołowych, które dzięki wyprawie roślinnej są bardzo wytrzymałe na rozciąganie* (SJPD, t. 6, s. 155)]. Rymarze wytwarzali też **popręgi tragarskie**. **Naplecznik, szla (śla, sla, szelaja, szlija), szelka (sielka, siolki, szelka, szlejka)** służyły do przytrzymywania przenoszonego przedmiotu, ułatwiały niesienie, ciągnięcie, transport czegoś, także stanowiły część uprzęży zaprzęgowej, spadochronowej itp. [W. Żukrowski: *Położył ręce pod ciężkie ładownice na skórzanych szelkach* (SJPD, t. 8, s. 1075)].

Lamówka, brzeg obsyty skórą, wykończenie brzegów wyrobów rymarskich nazywany był **lederwerkami** albo **obszyciem skórzanym**.

Rymarze wyrabiali też skóry zwierząt, używane do okrywania nóg w podróży (saniem, wozem itp.) zwane **delią, fartuchem**. Okrycie z baranów nazywano **baranicą**, futro na nogi w postaci worka zaś **podstoliną**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Niedźwiedziami (miedźwiedziami) nazywano w XVI wieku skórę niedźwiedzią służącą do przykrywania koni w bogatym zaprzęgu, **wilczurą** – skórę wilczą pod nogi albo jako fartuch w powozie.

3. Nazwy siodlarskie (64 jedn. leks.)

3.1. Nazwy osób (11 jedn. leks.; 10 haseł)

siodlarczanka, siodlarczyk (siedlarczyk), siodlarka (siodlarzowa, siedlarzowa), siodlarski (siedlarski), siodlarsku po, siodlarz (siedlarz, siodlarz), siodlarzowa (siedlarzowa), siodlarzowic, siodlarzowy, siodlarzyna

W wyrobie siodła specjalizował się **siodlarz (siedlarz, siodlarz)**. Ubogiego, lichego siodlarza nazywano **siodlarzyną**. W pracy wspomagała majstra rodzina: żona siodlarza – **siodlarka (siodlarzowa, siedlarzowa)**, syn – **siodlarczyk (siedlarczyk)**, **siodlarzowic** oraz córka – **siodlarczanka**. W warsztacie można było zastać **siodlarczyka (siedlarczyka)**, czyli terminatora siodlarskiego²⁴³.

Wdową po siodlarzu była **siodlarzowa (siedlarzowa)**.

3.2. Nazwy siodła i ich części (33 jedn. leks.)

3.2.1. Nazwy siodła (18 jedn. leks.; 15 haseł)

burda, gapa, gapka, jarczak (jerczak), kulbaczka, kulbaka, lęk, okulbaczenie, podsiedziółek, pokład, siedzenie (siądzenie), siodeleczo (siodoleczko), siodelko (siodolko), siodlarszczyzna, siodło

Siodlarze zajmowali się przede wszystkim wyrobem siodła²⁴⁴. Wyroby siodlarskie nazywano **siodlarszczyzną**.

Siodło, siedzenie (siądzenie), siodelko (siodolko), siodeleczo (siodoleczko), burda [A. Naruszewicz: *Scytowie kochali się w pięknych siądzieniach i konie uzbrajali do wojny* (SW, t. 6, s. 90)], **pokład** było siedzeniem ze skóry i włosów, wkładanym na grzbiet konia, służącym do jazdy wierzchem. **Okulbaczeniem** nazywano siodło z całym dodatkowym wyposażeniem.

Rodzajów siodła było wiele. Należały do nich **gapa** i **gapka**, czyli siodło bez strzemion, rodzaj skórzanej poduszki na konia. Rodzajem siodła, na który kładziono podpinkę był **podsiedziółek**. Siodło lekkie, ozdobne nazywano **jarczakiem**

²⁴³ Podobnie jak w innych rzemiosłach, i w tym przypadku warsztat po ojcu dziedziczył syn.

²⁴⁴ W tym polu semantycznym znalazły się rodzaje siodła oraz te ich części, które były ze skóry, nie ma więc np. strzemion wykonywanych z metalu.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(jerczakiem)²⁴⁵ [Gwagnin: *Moskale uzdeczki małe i siodła na to sposobne, jarczaki lekkuchne mają, aby się w nich i tam i sam obracając na każdą stronę uwijać mogli. W jarczakach tych, jako i Tatarowie, króciuchno siedzą, aby się z razu kopii i drzewca zemknąć na bok mogli* (Linde, t. 2, s. 236)]. **Kulbaką, kulbaczką** było siodło proste; siodło wojskowe kryte skórą, zwykle o wysokim tylnym łęku, a także siodło na osła. **Łęk** miał przednią i tylną częścią wygiętą ku górze.

3.2.2. Nazwy części siodła (15 jedn. leks.; 15 haseł)

kiedry, kula, łęk (łuk), obergurt (obergort), podciągacz, popręg (poprąg, popręga, poprząd), przepaska, pusło, puślisko (poślisko), ryngort (ryngurt, rynkort), strzemięczysko (strzemiesko), stuła, tarlica, tebinki (tebenki, tabenki, tabinki, tebienki, tybinki), terlica

Terlica była sztywną częścią siodła, składającą się z dwóch ławek i dwóch łęków, pokrytą siedziskiem ze skóry lub tkaniny. **Łękiem (łukiem), kulą** nazywano przednią (rzadko tylną) część siodła wygiętą do góry.

Do części skórzanych siodła zaliczymy: **kiedry** ‘kanty z lakierowanej skóry przy poduszce siodła’, **obergurt (obergort)** ‘taśmę, którą się przymocowuje siodło do konia’, **podciągacz** ‘pas podtrzymujący siodło lub kulbakę’ [Hippika nauka o koniach: *Siodło ma być z dobrymi krzyżowemi popręgami* (Linde, t. 4, s. 346)], **popręg (poprąg, popręga, poprząd), przepaskę** ‘prawdopodobnie popręg, pas do umocowania siodła na koniu’, **pusło, puślisko (poślisko)** [Hippika nauka o koniach: *Rzemiona na dużych puśliskach być mają u siodła* (Linde, t. 4, s. 727)], **strzemięczysko (strzemiesko)** ‘pasek, na którym zawieszają się strzemienie’, **stulę** ‘pas z rzemienia palonego u siodła rycerskiego’ [B. Gembarzewski: *Kapy od ostrów okrągłościęte z sukna, obszyte galonem. Stule z rzemienia palonego* (SJPD, t. 8, s. 867)], **tebinki (tebenki, tabenki, tabinki, tebienki, tybinki)** ‘frędzle i inne ozdoby, zwykle skórzane, wiszące u siodła’ [B. Gembarzewski: *Czaprak podszyty czarną ceratą. Pod tybinkami skóra czarna* (SJPD, t. 9, s. 380)].

Ryngurt (ryngurt, rynkort) był pasem rzemiennym do podpinania siodła. Jakaś częścią siodła była **tarlica**.

²⁴⁵ Była to terlica albo łęk gładki, skórą pokryty bez wierzchniej poduszki, na którym chłopcy, ciurowie i towarzystwo rękodajni do twardego siedzenia na koniu bywali przyuczani. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 284.

3.3. Nazwy części powozu (20 jedn. leks.; 19 haseł)

armelinka, amerlina, buda, budka, huśtawka, kabriolet, korpus powozu, kozieł (kocioł, kozły), koza, koziołek, pudło, rukwand, skrzydło, skrzydło powozu, szpicleder, wachel, wachlarz, wsuwka, zyckłapa

Skórą wykładano siedzenie dla woźnicy zwane **koza, kozieł (kocioł, kozły), koziołek** oraz miejsce za tym siedzeniem, czyli **kabriolet**, a także miejsce na rzeczy z tyłu powozu – **huśtawkę**. **Koziołek** to również drewniane podwyższenie obciążone skórą, nakładane na kocioł, aby powożący siedział wyżej. **Szpicleder** ‘skrzydło przed nogami woźnicy’ również mogło być skórzane.

Skórą powleczone, z niej wykonane mogły być też **buda, budka** ‘przykrycie karety’, **korpus powozu, pudło** ‘wierzch pojazdu krytego, także ruchomy’.

Luksusowe wnętrza pojazdu objano raczej drogą materiałą, choć ze skóry mogły zostać wykonane: **armelina, armelinka** ‘rodzaj wyściółki w powozie na łokcie; opracie na ramiona w siedzeniu’, **rukwand** ‘tylna ściana budy powozu skórzana lub sukienka’, **wsuwka** ‘poduszka powozowa’.

Brzed zabrudzeniem chroniły skórzane: **wachel, wachlarz** ‘jedno z dwu skrzydeł w pojazdach nad kołami ochraniające przed błotem’, **zyckłapa** ‘rodzaj fartuszka ze skóry albo sukna, od poduszki siedzeniowej w powozie ku dołowi zwisający’, jak również **skrzydło, skrzydło powozu** ‘urządzenie chroniące od obryzganego błotem osoby siedzącej w powozie, najczęściej było drewniane, choć jego stelarz mógł być pokryty skórą’.

Rymarzy i siodlarzy najczęściej można było spotkać nawet w małych miejscowościach, a ich warsztaty dobrze prosperowały²⁴⁶.

Wyroby rymarskie i siodlarskie także podlegały modzie. Oprócz prostej uprzęży, wyprawiano także luksusowe końskie rzędy dla zamożnych klientów.

Liczne nazwy uprzęży (152 jedn. leks.) i siodeł (33 jedn. leks.) wskazują na powszechną dobrą znajomość tych wyrobów. W zapisach leksykograficznych znaleziono także duży zbiór nazw narzędzi i urządzeń (222 jedn. leks.). Być może posługiwali się nimi nie tylko rymarze; rzemienie i prostą uprzęż wyrabiali bowiem też chłopcy²⁴⁷.

²⁴⁶ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 65.

²⁴⁷ Tamże, s. 64.

VII. SŁOWNICTWO GARBARSKIE (655 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (43 jedn. leks.)
2. Nazwy miejsc (25 jedn. leks.)
  - 2.1. Nazwy miejsc dużych (22 jedn. leks.)
  - 2.2. Nazwy elementów miejsc (3 jedn. leks.)
3. Nazwy narzędzi, urządzeń i naczyń (157 jedn. leks.)
  - 3.1. Nazwy narzędzi i urządzeń (122 jedn. leks.)
  - 3.2. Nazwy naczyń (35 jedn. leks.)
4. Nazwy substancji (85 jedn. leks.)
5. Nazwy czynności (317 jedn. leks.)
6. Nazwy odpadków (28 jedn. leks.)

Praca garbarzy polega na zabezpieczeniu skóry przed gniciem. Garbowaniem skór zajmowali się jednak nie tylko garbarze, ale i inni rzemieślnicy skórzani, np. szewcy. Ci ostatni mieli prawo wyprawiania skór²⁴⁸, ale nie zawsze warunki, aby to robić²⁴⁹. Mimo to, garbarze jako samodzielny cech gotowy walczyć z innymi o wyłączne prawo wyprawiania skór, usamodzielnili się dopiero w późnym średniowieczu²⁵⁰.

Garbarstwo skór kolorowych było związane z dużymi miastami. Zajmowały się nim wyspecjalizowane cechy. Garbarze produkowali skóry dla rękawiczników, rymarzy i siodlarzy oraz innych rzemieślników rzemiosł skórzanych²⁵¹.

Skórki futerkowe garbowali kuśnierze, jednak ze względu na niewielki materiał leksykalny niepozwalający do końca oddzielić garbowania skór przez garbarzy od wykonywania tej samej czynności przez futrzarzy, garbowanie skór omówiono w jednym rozdziale pracy.

²⁴⁸ E. Koczorowska-Pielińska: „Natomiast omawiając zatarg szewców z kaletnikami i miechownikami statut postanawiał, że podobnie jak w innych miastach Królestwa Polskiego dębinę i popiół do garbowania skór oraz same skóry mogli kupować tylko szewcy. Ci ostatni, jak widać, zajmowali się także garbarstwem...”. E. Koczorowska-Pielińska, *Rzemiosło starej i nowej Warszawy do 1525 r.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 53.

²⁴⁹ Istnieją później próby garbarzy zakazania szewcom garbowania skór. Jednakże wstrzymywali oni produkcję szewską tylko na kilkadziesiąt lat [...]. Z bogatych materiałów cechowych wynika jasno, że garbowanie skór przez szewców co najmniej na własny użytek było szeroko rozpowszechnione. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 25-27.

²⁵⁰ L. Eberle, W. Pela, *Rzemiosło warszawskie w XIV w.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 22.

²⁵¹ Por. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 1.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

W osobnym polu umieszczono natomiast nazwy skór jako wyroby, które były dla rzemieślników skórzanych zarówno wytworem, jak i materiałem.

1. Nazwy osób (43 jedn. leks.; 39 haseł)

baraniarz, białoskórniczka, białoskórnicy, białoskórnicyk, białoskórnik (białoskornik, bieloskornik), bołtusznik, curychter, dębniarz, dębniak, falcer, garbarczyk, garbarka, garbarski, garbarstwo, garbarz (garbarnik, garbierz), garbarz czerwony, garbarz kozusznik, garbarzówna, ircharz, kaźemiak, kończący, kordybanik (kurdybanik, kordybant, kurdybannik, kordybannik), leszownik, pergamenniczka (pargamenniczka), pergaminnik (pargamiennik, pargaminnik, pergamenik, pergamennik, pargamennik, pergaminista), platerownik, przesypnik, rolownik, rymarz, safjannicki, safjannik, skórnicy (skórnicki), skórnik (skornik), strugacz, walcarz, wygładzacz, wykańczacz, wyprawiacz, zamesznik (zamszownik)

Garbarz (garbarnik, garbierz), garbarz czerwony, wyprawiacz, bołtusznik, kaźemiak [K.C. Mrongowjusz: *Kaźemiak, garbarz skóry na czysto wyprawiający lub na falleder lub na jucht czyli na czarno* (SW, t. 2, s. 310)] **skórnik (skornik), dębniarz, rymarz** zajmował się wyprawą skór.

Zapotrzebowanie na skóry było ogromne, zarówno te drogie, ekskluzywne, jak i zwyczajne, grube. Garbarze specjalizowali się w wyprawianiu skór określonej jakości i rodzaju. Specjalistą od garbowania skór miękkich był **białoskórnik (białoskornik, bieloskornik), leszownik**. Współcześnie mianem **białoskórnika** określa się także garbarza wyprawiającego miękkie skóry rękawiczkowe. Drogie safiany wytwarzał **safiannik**, a zamsz – **zamesznik (zamszownik)**. Do poszukiwanych skór należał kurdyban, czyli skóra kozła, rzadziej cielęca lub jagnięca, wytłaczana we wzory, malowana i złocona, używana w renesansie do obijania mebli i ścian, także do oprawiania ksiąg. Wyprawiał go **kordybanik (kurdybanik, kordybant, kurdybannik, kordybannik)**.

Pergamin garbował **pergaminnik (pargamiennik, pargaminnik, pergamenik, pergamennik, pargamennik, pergaminista)** [J. Wiktor: *Wszedł pergaminnik ze zwoje. Już ku niemu pobiegli najbliżej stojący, już rozwijali płaty, już dotykali palcami i z uznaniem orzekli, że świetnie wyprawiony* (SJPD, t. 6, s. 243)]. Tanie skóry na kozuchy wyprawiał **garbarz kozusznik**, a skóry baranie – **baraniarz**.

Człowiek zajmujący się wyprawianiem skór za pomocą kory dębowej nazywany był **dębniakiem**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Specjalizacja dotyczyła również pracy w warsztacie garbarskim. Delikatniejsze skóry wykańczał **curychter**, **kończący** albo **wykańczacz**. Robotnika, rzemieślnika wygładzającego skóry nazywano **falcerem**, **strugaczem**, przesypującego skóry garbnikiem – **przesypnikiem**, a polerującego skóry – **platerownikiem**, **wygładzaczem**. **Rolownik** pracował przy rolowaniu (walcowaniu) skór; zaś rzemieślnikiem przygotowującym skóry do wałkowania, zajmującym się przeciąganiem ich w wodzie, zakwaszaniem, garbowaniem w bębnach i odkwaszaniem był **walkarz**. W warsztacie garbarskim spotkamy **garbarczyka**, syna garbarza, który najczęściej kontynuował tradycje rodzinne i przyuczał się do rzemiosła. **Garbarczykiem** nazywano też terminatora lub czeladnika garbarskiego, a **białskórczykiem** – czeladnika pracującego w warsztacie białskórnicy.

Także kobiety trudniły się garbarstwem. **Garbarka** zajmowała się wyprawianiem skór, była właścicielką zakładu garbarskiego, **pargamenniczka** (**pargamniczka**) – zakładu wyrabiającego pergamin. Kobiety pełniły też rolę żon wspomagających pracę mężów – garbarzy, jak **garbarka** czy **białskórniczka**. Obrazu rzemieślniczej rodziny dopełnia córka, **garbarzówna**.

2. Nazwy miejsc (25 jedn. leks.)

2.1. Nazwy miejsc dużych (22 jedn. leks.; 22 hasła)

białskórnia, ciąg, cug, curychternia, dębiarnia, farbenhauz, farmauz, garbarnia, garbuz, garbuzowy, gładzarnia, grubenhauz, platerownia, pocarnia, potownia, przesypniarnia, rolownia, rów garbuzowy, szwisa (świcznia, świca, szwicznia, szwica), ugniatalnia, wykończalnia, wyprawialnia

Garbarze musieli mieć do dyspozycji kilka pomieszczeń. Skomplikowany proces obróbki skór, zwłaszcza chemiczny, sprawiał, że nie dało się jak w innych profesjach rzemieślniczych, np. szewstwie, wykonywać wszystkich prac w jednej izbie. Z braku miejsca w domu, garbarze pracowali na świeżym powietrzu²⁵². Musieli mieć dostęp do bieżącej wody, która była potrzebna do obróbki skóry (płukania, nawilżania), a także – ze względu na przykre zapachy – nie mogli mieszkać w centrum miast²⁵³. Zwykle swoje pomieszczenia budowali więc na obrzeżach miejscowości nad ciekami

²⁵² I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 28.

²⁵³ Jeśli udało się władzom miasta to wyegzekwować, jak pisze I. Turnau: „Jednakże w większości mniejszych ośrodków miejskich, a nawet w Warszawie XVIII wieku, spore zakłady rzemieślnicze czy niewielkie manufaktury mieściły się w centrum miasta i mieszkańcy musieli znosić przykre zapachy”. Tamże, s. 29.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

wodnymi²⁵⁴. Pamiątką po umieszczaniu warsztatów garbarskich w wyznaczonych miejscach są dziś nazwy ulic Garbary znajdujące się w różnych miastach, np. Toruniu, Krakowie.

Warsztat rzemieślniczy lub zakład przemysłowy, w którym wyprawiano surowe skóry, nazywał się **garbarnią** [J. Torzewski: *Za granicą lepsze wychodzą skóry z garbarni, jak tu* (Linde, t. 2, s. 22)] albo **garbuzem**. Rów idący od garbuzu, służący jako rodzaj naczynia do garbowania, to **rów garbuzowy**. Warsztat, zakład białoskórniczy nazywany był **białoskórnią**.

Skóry wyprawiano w **wyprawialni**. W **dębiarni, farbenhauzie, farmauzie** stały kadzie do garbowania, a w **grubenhauzie, przesypniarni** – do przesypki. Skóry gładzono w **gładzarni, platerowni**, a rolowano w **rolowni, ugniatalni**. Oddział w garbarni, gdzie pocono skóry w celu usunięcia z nich włosów, nazywano **pocarnią, potownią, szwisą (świconią, świcą, szwiconią, szwicą)**. Wyroby garbarskie ostatecznie wykańczano w **curychterni, wykończalni**.

Z miejscami, w których wykonywano prace garbarskie, związane są pojęcia **cugu i ciągu**, czyli przewiewu, który był niezbędny do prowadzenia wyprawy skór.

2.2. Nazwy elementów miejsc (3 jedn. leks.; 3 hasła)

aufszlag, obszlag, pomost

Do elementów miejsc związanych z warsztatem garbarskim zaliczymy: **aufszlag, obszlag, pomost** ‘rodzaj podłogi z desek lub innego materiału ułożonej nad czym, nieruchomej lub przenośnej, rodzaj mostu, kładki umożliwiającej przejście ponad czym, rodzaj podwyższenia’.

3. Nazwy narzędzi, urządzeń i naczyń (157 jedn. leks.)

3.1. Nazwy narzędzi i urządzeń (122 jedn. leks.; 122 hasła)

barkometr (barktrometer), baum, beltacz, beza, bęben, bęben garbarski, bęben młotowy, blanżerajz, boczek, bok, brzytewnik, canga, chwytaacz, cieczomierz, czugun, deseniarka, draparka, drapak (drapacz), drut (drót), dwojarka, dziurkarka, falc, falcbaum (felcbaum), falcbok (felcbok), fiszak, folusz, galant, garbniomierz, glancmaszyna, glazownik, gletsztejn (gletsztajn), gładzik (gładzeń), gładzik kamienny, gniotownik, gniotownik maszynowy, groszkownik (groszkownica), grzebień do kratkowania, harajz, haszpla (haspla),

²⁵⁴ Rozporządzenie władz Warszawy z 1790 roku: „Białoskórniczy i garbarze, aby warsztaty swoje do gnojenia skór nad Wisłę lub odleglejsze przedmieścia przenosili”. Tamże, s. 28.

kamień obciążacz, kamień suwak, kierwisz, konik, korkownik, kozioł garbarski, koziołek, krajalnica, krągłak (krągła), kryka, kryszpel (kryspel), krzyż, kurbelwółka, ledercangi (ledercegi), lederhubel, łupiarka, magiel, magiel maszynowy, mieszadło, mieszadło skrzydłowe, międlarka, miotła, mizdrownica, mizdrownik, nabłyszczarka, obcegi do skóry, obłak garbarski, obmiatacz (omiataczka), odwłóśnik, okrawarka, ostrze, pantofel, platerajz (platerajza), platsztajn, płyta, podcinak, przecinarka, rajsmaszyna, rola, rolmaszyna, rolownik, rozciągadło, rozcinarka (skóry), rozglądnik (rozglądzak), ruczer, rundajz (rundajza), siłomierz, słupek, spychacz, spychak, strug do skóry, suwak, szabajzen (szabajz, siabajz), szarfajza (szarfajz), szarpacz (szarparka), szerdegiel (sierdegiel), szklak, szkło, szlichmond (szlichmund, ślichmund), sznajda (śnajda), szpaltmaszyna (śpaltmaszyna), sztampa (śtampa), sztosajz (sztosajza, śtosajz), sztosbaum (śtosbaum), sztrajchajzen (sztrajchajz, śtrechajz sztrachajza), sztrekajz (śtrekajz), śnajdmaszyna, tafla, tłuk, trajbret, ubijak, ugniatacz, wółka (kuberwółka), wiórownik, wycinaczka, wygladzarka, wygniataarka, wylawiacz, wyżymarka, zębownik, zgrzeblica, zrzynacz (zrzynak), żyłownik

Wyprawianie skór wymagało używania wielu narzędzi. Niektóre z nich współcześnie zostały zastąpione przez maszyny, jak **bęben**, **bęben młotowy**, **wółka**, **kurbelwółka** – obrotowy bęben drewniany – wypełniony ekstraktem garbnika, którym nasycą się skóry [E. Krzywicki: *Karki i boki [skóry] (...) dogarbowuje się od razu w bębnie garbarskim, czyli tzw. popularnie „walce”* (SJPD, t. 9, s. 835)]. Jego odmianą jest **bęben garbarski** ‘urządzenie w kształcie beczki obracającej się wokół poziomej osi, służące do różnych operacji chemicznych w garbarstwie’. Urządzenie mechaniczne, które w XVIII-XIV wieku białoskórnikom służyło do tłuszczowej wyprawy skór, a czerwonoskórnikom do rozdrabniania garbników nazywano **foluszem**.

Do czynności garbarskich należało moczenie skór w odpowiednich roztworach, stąd popularność narzędzi służących do mieszania skór i cieczy w kadzi, jak **beltacz**, **kryka**, **mieszadło**, **trajbret**. Z kolei **haszpla (haspla)**, **mieszadło skrzydłowe** było narzędziem w kształcie kółka wodnego czteroskrzydłowego do wprawiania w ruch skór i zawartości kadzi. Stężenie i moc garbnika w cieczy mierzyły zaś: **barkometr (barktrometer)**, **cieczomierz**, **garbnikomierz**, **siłomierz**.

W trakcie suszenia oraz obróbki skóry należało rozłożyć. Wieszano je na **boczku**, **boku**, **falcbaumie (felcbäumie)**, **koziółku**, **koźle garbarskim**. Narzędzie garbarskie, na którym umieszczano, rozpinano skóry w trakcie ich obróbki, nazywano **sztosbaumem (śtosbaumem)**.

Wypukła konstrukcja drewniana lub betonowa, jaką był **baum**, **krągłak (krągła)**, służyła do ręcznego obrabiania na niej skór na mokro [J. Kryński, J. Iwiński:

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Skórę rozkłada się na tzw. „krąglaku” stroną licową, owłosioną na dół a dolną na wierzch. (SJPD, t. 3, s. 1109)]. **Krzyż** stanowił podstawkę drewnianą w kształcie skośnego krzyża pod krąglakiem. **Konik** był stołkiem podłużnym ze znajdującymi się na nim dwiema płaskimi deseczkami, używanym przy szyciu grubych skór. Stół dębowy garbarski nazywano **plytą**, a stół kamienny – **taflą**. Narzędziem do podtrzymywania skóry u stołu garbarskiego był **chwytacz** albo **canga**.

Maszyną garbarską służącą do dwojenia skór była **łupiarka** [E. Krzywicki: *W dalszym szeregu stoją łupiarki, wyrównujące skórę w grubości* (SJPD, t. 4, s. 333)], **rozcinarka (skóry)** albo **szpaltmaszyna (špaltmaszyna)**, a jej odmianą – maszyną do rozdawiania skór lub do wyrównywania grubości skór na całej powierzchni – **dwojarka**.

„Odwłásianie skór wymagało tępych, mizdrowanie zaś skóry ostrych narzędzi” – uważa I. Turnau²⁵⁵. **Blanżerajz, mizdrownik** [J. Kryński, J. Iwiński: *Czynność tę [obciągania], do której przystępujemy po należywym rozmiękczeniu skóry, wykonywa się ręcznie za pomocą łukowato wygiętego, tępego noża, zwanego mizdrownikiem* (SJPD, t. 4, s. 746)], **szabajzen (szabajz, siabajz), wiórownik**, czyli płytka stalowa albo tępy, łukowato wygięty nóż, używany był do zrzynania mizdry, czyli wewnętrznej strony skóry zwierzęcej, już bez resztek mięsa, żył i przylegających warstw łoju. Żelazo do zrzynania mizdry ze skóry wołowej nazwano **szerdegielem (sierdegielem), zrzynakiem (zrzynaczem)**, a żelazo okrągłe do drapania mizdry saku wyprawnego – **rundajzem (rundajzą)**. Do mizdrowania służyły także inne narzędzia: **podcinak, szarfajza (szarfajz)**.

Współcześnie dawne narzędzia zastąpiła **mizdrownica** ‘obrabiarka zaopatrzona w walec nożowy, służąca do mizdrowania skór’. Narzędziem do obróbki skóry z wapna był **brzytewnik, sztrajchajzen (sztrajchajz, štrechajz, sztrachajza)**.

Do gładzenia skór używane były: **gletsztejn (gletsztajn), platsztajn, platerajz (platerajza), rozgładnik (rozgładzak)**. Taką samą funkcję pełnił **gładzik (gładzeń), gładzik kamienny**, który dawniej był płytką stalową, a dziś jest narzędziem ręcznym lub elementem maszyny, służącym do gładzenia powierzchni metalu, drewna, skór itp., pozbawiania ich nierówności, chropowatości. Płytką do gładzenia skóry był **glazownik, szklak, szkło**. **Wygładzarka** służyła do wypychania, rozciągania i wygładzania skór, a **rolownik, ugniatacz** – do wygładzania skór podeszwianych. **Galantem** nazywano

²⁵⁵ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 49.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

walec szklany z buławką na końcu do gładzenia skór przy wyrabianiu safianu itp. Do wyżymania skór używano **wyżymarki**.

Skóry ścieniano w celu nadania im odpowiedniej grubości. Używano do tego **falca, lederhubla, struga do skóry**. Rodzajem noża do zeszkrobywania skóry z grubości był **spychacz**, zaś narzędziem do drapania, zrywania skór – **draparka, drapak (drapacz), szlichmond (szlichmund, ślichmund)**.

Włosy ze skóry zdejmowano za pomocą **harajza, odwłósnika**. Rozciągano je dzięki **sztrekajzowi (štrekajzowi), żyłownikowi**. Do tej samej czynności używano również **ledercęgów (ledercangów), obcęgów do skóry** ‘cęgów ze szczękami płaskimi, karbowanymi’. Przedmiot półkolisty do rozciągania skór nazywano **obląkiem garbarskim, rozciągadłem** [G. Knapski: *Obląk garbarski do rozciągania skór, tentipellium, rozciągadło* (Linde, t. 5, s. 82)].

Narzędziem do chropowatego wyprawiania skór był **krzyszpel (kryspel), zębownik**. Maszyną garbarską służącą do wytłaczania deseni na skórze nazywano **deseniarką**. Groszek na skórze wyciskano za pomocą wałka zwanego **gniotownikiem, maglem, rolą**, narzędzia podklejonego korkiem – **korkownika, pantofla** lub płaskiego narzędzia, mającego karby drewniane – **zgrzeblicy** oraz dzięki poruszonym mechanicznie: **gniotownikowi maszynowemu, groszkownikowi (groszkownicy), maglu maszynowemu, rolmaszynie, wygniatarce**. Płytkę metalową do nacinania kratki na licu skóry nazywano **grzebieniem do kratkowania**.

Maszyną służącą do okrawania skór była **okrawarka**. Elektryczna **wycinaczka** służyła do wycinania odpowiedniej wielkości krążków ze skóry, tworzywa sztucznego itp. Z kolei **dziurkarka** wycinała otwory w metalach, skórze i innych twardych materiałach.

Maszyną garbarską do mechanicznego międlenia – dokonywania ręcznej lub mechanicznej obróbki skór, polegającej na ich rozciąganiu i wyginaniu w celu pozabawienia sztywności – była **międlarka**.

Glan maszyna, nablyszczarka nablyszczła skóry.

W warsztacie garbarskim przygotowywano również substancje służące do garbowania. Maszyną do rżnięcia kory dębowej była **krajalnica, rajsmaszyna** albo **szarpacz (szarparka)** [SW: *Szarpacz garbarski, rajsmaszyna, do mielenia kory* (SW, t. 6, s. 569)], a narzędziem do tłuczenia kory dębowej – **sztampa (štampa), tłuk, ubijak**. **Fizak, wylawiacz** służył do wylawiania kory dębowej z dębnicy.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Słup kamienny do ostrzenia narzędzi nazywano **ruczerem, suwakiem**. Do ostrzenia narzędzi używano też słupka z piaskowca zwanego **kamieniem suwakiem, kamieniem obciążaczem**. Ostrze narzędzia garbarskiego nazywano **drutem (drótem)**.

Narzędziem do krajania było **ostrze**. Do krajania, przecinania służyła też **przecinarka, śnajdmaszyna**.

Narzędziem garbarskim prawdopodobnie do ostrzenia lub polerowania był **czugun**.

W utrzymaniu porządku w warsztacie służyły narzędzia do zamiatania: **miotła, beza. Kierwisz, obmiatacz (omiataczka)** był szczotką ręczną.

Jakimiś narzędziami garbarskimi były: **falcbok (felcbok), słupek, spychak, sztosajz (sztosajza, stosajz)**,

3.2. Nazwy naczyń (35 jedn. leks.; 35 haseł)

bateria, cytrok, dębница, dół garbarski, ducza, duczka, ekstraktor, faf, farba, fasa, faska, ferzenka, garbuz, garsom (garsiów, garszów), gruba (gruby), kadka, kadź, kadź dębnicowa, kadź przesytkowa, kadź wapienna, kadź z garbówką, kadź zatopowa, koryto, ługownik (ługownica), moczka, moczka zgniła, mulda, niecka, pfaf, płóczka, przesypania, wapno, zauergruba, zola, zompa

Garbarze, oprócz licznych narzędzi, używali do wyprawiania skór także wielu naczyń. Niezbędna w warsztacie garbarskim była **fasa, faska, kadka, kadź**, czyli naczynie do garbowania skór. Jej odmianami były: **dębница, farba, ferzenka, gruba, kadź dębnicowa, kadź przesytkowa, kadź wapienna, kadź z garbówką, kadź zatopowa, przesypania, wapno, zauergruba**. **Cytrok, koryto** były kadziami zaopatrzonymi w mieszadło. Kadź, najczęściej betonową, służącą do garbowania skór nazywano **dolem garbarskim**. Skóry moczo w **moczce**, a płukano w **płóczce**. Kadź z wodą starą, zgniłą, do porządnego rozmoczenia skór suchych, nazywano **moczka zgniłą, zompą**. **Bateria** była szeregiem kadzi do ekstraktowania albo garbowania.

Dołami pełniącymi funkcję naczyń do garbowania były **zola** oraz prawdopodobnie **garbuz**. **Ekstraktor, ługownik** służył do ługowania. W **muldzie, niecce** – drewnianym korycie – farbowano skóry. Jakimś rodzajem naczynia garbarskiego był **garsom (garsiów, garszów)** [Akta grodzkie: *Naczynie garbarskie garsom* (SW, t. 1, s. 807)].

Rura zbita z desek, zapuszczona w kadzi do odpompowywania dębnicy, nazywana była **duczą, duczka, fafem, pfafem**.

4. nazwy substancji (85 jedn. leks.; 83 hasła)

algarobila, alun (halun, alon), alun glinowy, apretura, auramina, bejca (bajca), bajca pod farbę, bejcowanie, bejcówka, bimsztajn, błyszcz, borka, bryja, brzezka garbarska, ciecz wapienna, ciecz wyciągowa, dąb, dąb czarnobyłski, degras sztuczny, dębianka (dębionka, dębialki), dębica, dębica wyciągowa, dębica zgniła, dębnicowy, dębnik, farba, farba skorna, galas (galasówka), gambir, garbarskie ziarna, garbarskie ziele, garbnica, garbnica kwaśna, garbnik, garbnikowy, garbówka, garuil, jabłko galasowe, jabko dębowe, kamfet, katechina, knopry, krasa, kwas, kwas chlorowodorowy, kwas garbnikowy, kwas solny, kwiat kory garbarskiej, kwiecie, ług, mirabolana, moellon, orzech dębowy, orzech galasowy, orzeszek galasowy, pikiel, pumeks, rejsówka, siarczek sodowy, sieczka (z kory), splawki, sumak, smak, sztynkfarba (śtynkfarba), szwefelnatrjum, szwelbajza (szwelbajca, śwelbajca), tan, tanina, tłuszcz koński, walloneja (wallonea), wapnica, wapnica martwa, wapnica napędzająca, wapnica zgniła, wykwas, wytrawa, wytrawa napęczniająca, zalc – zajer (zajzajer, zalzajer), zaprawa, zatop, zauerbryja, zauerlo, zoły

Przy garbowaniu skór wykorzystywane są liczne substancje, jak garbniki, bejce, wapnice.

Substancją chemiczną mającą zdolność garbowania skóry, wiążącą się z kolagenem, stosowaną w garbarstwie i medycynie, jest **garbnik, kwas garbnikowy, tan** [P. Świtkowski: *Korę dębową na tan dla garbarzy na wiosnę odzierać trzeba* (SW, t. 7, s. 17)]. Garbnik naturalny nazywa się **kwasem**.

Znajduje się on przede wszystkim w korach drzew, które są bogate w garbnik – **garbnikowe** [B. Duchowicz: *Kwasy garbnikowe, zawarte głównie w rozmaitych korach drzew, służą do garbowania skór* (SJPD, t. 2, s. 1042)]. Narośla na liściach, owocach lub młodych gałązkach dębu, powstała od ukłucia owadów – galasówek, która ma zastosowanie w przemyśle farbiarskim i garbarskim, jest **dębianka (dębionka, dębialki), dębnik, galas (galasówka)**²⁵⁶, **jabko dębowe, jabłko galasowe, knopry, orzech dębowy, orzech galasowy, orzeszek galasowy**. M.in. z galasówek otrzymuje się **taninę**, czyli żółtawy proszek stosowany w leczeniu jako środek ściągający

²⁵⁶ Poza korą, w garbarstwie prostym w dawnej Polsce nie używano liści i ziół, a jedynie narośli patologicznych drzew dębowych. Dęby atakują owady zwane galasownikami, których larwy tworzą narośla. Dębianki są to narośla wytworzone na liściach lub na miseczkach żołądki różnych gatunków dębu. Galasówki to narośla na innych rodzajach roślin. Jednakże w Polsce i dębianki zwano galasówkami, a także knorpami z niemieckiego Knoppeln. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 62.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

i przeciwbiegunkowy, a także w farbiarstwie i garbarstwie. Kwas galasowo-garbnikowy nazywany jest **galasem**. Jednym z najważniejszych źródeł garbnika w garbarstwie polskim była kora dębu nazywana **dębem**, **dębem czarnobyłskim** albo **dębnikiem**. Bryłki żywej materii w postaci żółtego śluzu na korze dębowej zwano **kwiatem kory garbarskiej**, **kwieciem**.

Niektóre garbniki uzyskiwano z roślin egzotycznych. **Algarobilę** pozyskuje się ze strączków akacji amerykańskiej, a **garuil** – z kory z dębów algierskich. Wyciąg z liści i pędów akacji indyjskiej (lub produkt syntetyczny), używany w garbarstwie, farbiarstwie i medycynie, nazywa się **gambirem**. **Katechiną** jest barwnik otrzymywany z katechu (roślina zwana inaczej ziemią japońską), używany do barwienia bawełny, jedwabiu oraz do jednoczesnego barwienia i garbowania skór, głównie miękkich. **Garbarskie ziarna**, **garbarskie ziele**, **sumak**, **szmak**, pozyskuje się z liści sumaka rosnącego w Europie Południowej, Syrii, Palestynie i stosuje do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu. Z Indii pochodzi **mirabolana**, a **walloneja (wallonea)** jest garbnikiem z żołądź dębu rosnącego w Azji Mniejszej.

Do wyprawy skór używane były wyciągi z garbnika zwane **cieczą wyciągową**, **dębnicą wyciągową**. Płyn zawierający garbnik, używany do garbowania skór, nazywano **dębnicą**, **farbą**, zaś ciecz ze świeżym garbnikiem – **bryją** albo **garbnicą** [J. Kryński, J. Iwiński: *Skóra nie wypolerowana i nie wygładzona posiada [ma] widoczne ślady pokurczenia, które powstały w wapnicach, garbnicach albo innych kąpielach* (SJPD, t. 2, s. 1042)]. W procesie garbowania stosowano też **brzeczkę garbarską**, **zatop** – wodny roztwór garbników używany do garbowania skór. **Dębnica zgnila**, **szynkfarba (śtynkfarba)** była płynem wycieńczonym, pozbawionym garbnika. **Garbówką**, **zauerło** nazwano korę dębową leżącą długo w kadzi, wodą nalaną, kwaśniejącą i wydającą **garbnicę kwaśną**, **zauerbryję**, czyli specjalnie spreparowaną korę dębową. **Zoły** jest wodą, w którą garbarz kładzie skórę posypaną otrębami, a **borka**, **splawki** są częściami korkowymi kory dębowej, które wypływają na wierzch dębnicy w kadzi. **Rejsówką**, **sieczką z kory** nazywano drobne kawałki kory drzewnej. Wyciąg, ekstrakt otrzymany z materii garbnikowej przez ługowanie nazywano **ługiem**.

Przed garbowaniem właściwym stosuje się **pikiel**, czyli kąpiel składającą się z kwasu nieorganicznego i soli kuchennej, stosowaną do konserwowania surowej skóry. Zadaniem **wykwasu**, **wytrawy**, środka enzymatycznego (najczęściej wyciągu z trzustki) było rozluźnienie włóknistej struktury skóry. Rodzajem wytrawy była **wytrawa napęczniająca**, inaczej **szwelbajza (szwelbajca, śwelbajca)**. Celem

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wapnienia było również rozluźnienie tkanki skórnej oraz obsady włosa, co pozwalało na odwłaszanie skór. Wodę rozmieszaną z wapnem nazywano **cieczą wapienną, wapnicą. Wapnica napędzająca** miała własność napędzania skór, **wapnica martwa** ją straciła, a **wapnica zgniła** była starą wapnicą, w której skóry ścisnęły się i w razie braku dozoru zaczynały gnić. Do usuwania sierści ze skóry służył **siarczek sodowy, szwefelnatryjum**.

W procesie garbowania używano również **bajcy pod farbę, bejcy (bajcy), bejcowania, bejcówki, zaprawy** czyli soli metalu lub substancji naturalnej (albo syntetycznej), **kwasy chlorowodorowy, kwasu solnego, zalc – zajera (zajzajera, zalajera)** – związku nieorganicznego, wodnego roztworu chlorowodoru, **ałunu (hałunu, ałonu), ałunu glinowego** – uwodnionego siarczanem metalu jedno – i trójwartościowego [E. Turkiewicz: *Ałunów glinowych używa się w farbiarstwie jako zapraw, w przemyśle fotograficznym do garbowania żelatyny w emulsjach światłoczułych, a także w garbarstwie i papiernictwie* (SJPD, t. 1, s. 99)].

Do wykańczania skór, apreturowania, nadawania połysku używano **błyszczą** – roztworu białkowych lub syntetycznych środków wiążących, zwykle z dodatkiem zmiękczaczy, wosków, barwników oraz **apretury, krasy**.

Skórę natłuszczano **degrasem sztucznym** otrzymywanym z tranu. **Moellon** był ubocznym produktem utlenienia tranu.

Żółtym, syntetycznym barwnikiem zasadowym używanym do barwienia drewna, skór, papieru itd. była **auramina. Bimsztajn, pumeks**, czyli pianki z zastygłej lawy, służyły do ścierania.

Do substancji używanych w garbarstwie należą też: **farba skorna, kamfet, tłuszcz koński**.

5. nazwy czynności (317 jedn. leks.; 313 haseł)

abwelkować, ałunować (hałunować), ałunowanie (hałunowanie), apreturować (apretować), apretura, apreturowanie (apretowanie), baumować (nabaumować), baumowanie, bejcować (wybejcować, przebejcować, bajcować, pobejcować), bejcowanie (bejcówka, wybejcowanie, przebejcowanie, bajcowanie, pobejcowanie), bejcówka, bełtać, bełtanie, bębnować, bębnowanie, blanżerować, blanżerowanie, brejtować, brejtowanie, ciągnąć przesypki, cugować, cugowanie, curychtować, curychtowanie, cypować, cypowanie, czerwonoskórnicstwo, czyszczenie skóry, czyścić korę, czyścić skórę, depilacja, depilować, deseniować, dębić (dębować, zdębić, zdębiać, zdębować), dębienie (zdębianie zdębienie zdębowanie dębowanie), drapnąć skórę (drapać),

drapnięcie (drapanie), dwoić (dwajać, rozdwojać), dwojenie (dwajanie, rozdwojanie), ekstraktować, ekstraktowanie, epilacja, epilować, epilowanie, falcować (felcować), falcowanie (felcowanie), fejchtować (fajchtować), fejchtowanie (fajchtowanie), fersenkować (ferzenkować), fersenkowanie (ferzenkowanie), ferzenka, fiszować, fiszowanie, flajszować, flajszowanie, garbarzenie, garbarzyć, garbnikować, garbnikowanie, garbować (nagarbować, zagarbować, zgarbować, nagarbować, dogarbować, dogarbować, pogarbować, powygarbiać, przegarbować, wygarbować, wygarbywać, wygarbować), garbowanie (nagarbowanie, dogarbowanie, pogarbowanie, powygarbianie, przegarbowanie, zagarbowanie, zgarbowanie, nagarbowywanie, wygarbowanie, wygarbować, wygarbywanie), garbowanie alunowe, garbowanie czerwone, roślinne, garbowanie mineralne, garbowanie przesytkowe, garbunek (garbowanie), glansować, glansowanie, glazować, glazowanie, gletować, gletowanie, gładzić skórę, golenie, golić, golony, gorować, gorowanie, gorowany, groszkować, groszkowanie, gruntować, gruntowanie, harować, harowanie, juchtować (pojuchtować, wyjuchtować), juchtowanie (pojuchtowanie, wyjuchtowanie), klarować, klarowanie, korkować, korkowanie, krancować, krancowanie, krasić, kraszenie, kratkować, kratkowanie, krauzować, krauzowanie, kruponować, kruponowanie, krykować, krykowanie, kryszpłować (kryszpłować), kryszpłowanie (kryszpłowanie), kurdybanizować, kwasieć (skóry) (zakwasieć, zakwasieć, zakwasować (się) zakwaszać (się)), kwaszenie (zakwasowanie, zakwaszanie, zakwaszenie, zakwaszenie), lejtować, ługować (łużyć, wylugować, załużyć, załugować), ługowanie (wylugowanie), maceracja, magłować, magłowanie, mieszać, mieszanie, międlenie, międlieć, mizdrować (wymizdrować, pomizdrować, miezdryć), mizdrowanie (wymizdrowanie, pomizdrowanie, miezdzenie), młotować skórę, młotowanie, nabłyszczać (nabłyszczyc), nabłyszczanie (nabłyszczanie), nabrajtować, nabrajtowanie, nadębnieć (nadębnieć), nadębniecie (nadębniecie), nadstosować (nadstosowywać), nadstosowanie (nadstosowywanie), nagarbować się (nagarbować się), nakładować, nakładowanie, nałożenie (nakładanie), nałożyć (nakładać), napalenie (napalanie), napalić skórę (napalać), napchać skórę (napchnąć, napychać), napchanie (napchnięcie napychanie), napęczniać, napęcznianie, napędzenie (napędzanie), napędzić (napędzać), natłuszczenie (natłuszczanie), natłuścić (natłuszczać), nawilżenie, nawilżyć, obciągać ostrze, obtrenkować (abtrenkować), obtrenkowanie (abtrenkowanie), obwelkować, oddekłować, oddekłowanie, odgarbować (odgarbować), odgarbować się, odgarbowanie (odgarbować), odkryć (odkrywać), odkwasieć (odkwaszać), odkwaszenie (odkwaszanie), odługować (odługowywać, odłużyć, odłużyć), odługowanie (odługowywanie, odłużanie, odłużenie), odsadzić (odsadzać), odszczeciniać, odtłuszczenie (odtłuszczanie), odtłuścić (odtłuszczać), odwłaszać (odwłosić), odwłaszenie (odwłaszenie (skór poconych)), oskrobać, oskrobanie, osuszyć, pantoflować, pantoflowanie, pelować, pelowanie, pępkować (popępkować), pępkowanie (popępkowanie), piądlenie, piądlic, pikłować, pikłowanie, platerować, platerowanie, płukać (opłukiwać), płukanie (opłukiwanie), pocenie, pocić, podciągnąć skórę (podciągać), podciągnięcie (podciąganie, podciągnięcie),

pomechacenie, pomechacić, pomszenie, pomszyć, przerzucenie (przerzucanie), przerzucić (przerzucać), przesywać (przesypywać), przesypanie (przesypywanie), przetrwać skórę (przetrawiać), przetrwanie (przetrawianie), przewapnić, przewapnienie, przewiednąć skóry mokre, wyprawne (przewiednić), puć, puć skórę, reć, reć, roć, roć, rozciąć (rozciągnięcie), rozciąć (rozciągać, rozściągać, rozściągnąć), rozciąć, rozcinanie, rozglądanie (rozglądanie), rozglądzić (rozglądzać), rozkładać, rozkładanie, smarować, smarować zaprawą, smarowanie, spychać, spychanie, stosować (śtosować), stosowanie (śtosowanie), strugać, struganie, szabrować (szabować, siabować), szabrowanie (szabowanie, siabowanie), szerować (sierować), szerowanie (sierowanie), szklenie, szklić (śklić), szlachtunek skóry, szlagować (ślągować), szlagowanie (ślągowanie), szlichtować (ślichtować), szlichtowanie (ślichtowanie), szpaltować (śpaltować), szpaltowanie (śpaltowanie), szpilować (śpilować), szpilowanie (śpilowanie), sztampować (śtampować), sztampowanie (śtampowanie), sztrajchować (śtrajchować, śtrejchować, śtrejchować), sztrajchowanie (śtrejchowanie, śtrejchowanie), sztrekować, sztrekowanie, szwedować (śwedować), szwedowanie, szwelować (śwelować), szwelowanie, szwicować (świcować), szwicowanie (świcowanie), ścieniać (skórę), ścienianie (skóry), śpaltówka, tanizować, tanizowanie, tłuć (tłucać tłuć), tłuć (tłukanie tłuć), trąbować, trąbowanie, unterzychować, unterzychowanie, walcować, walcowanie, wapnić, wapnienie, węgierska wyprawa skór, wikować, wikowanie, wiórować (wiórzyć), wiórwanie (wiórzenie), woskować, woskowanie, wykończenie (wykończanie), wykończyć (garbowanie skóry) (wykończać), wyłowić (wylawiać), wyłowienie (wylawianie), wyprawa (wypraw), wyprawa skóry (skór), wyprawić (wyprawiać, wyprawować), wyprawienie (wyprawianie, wyprawowanie), wysztrajchować, wysztrajchowanie, wytrawić (wytrawiać, wytrawować), wytrawienie (wytrawianie, wytrawowanie), zadębka, zalać (zalewać), zalanie (zalewanie), zaprawiać, zatop, zatopić (zatapiać), zatopienie (zatapianie), zawalcować, zawalcowanie, zdjęcie skóry z bydlęcia zębować skórę, zębowanie, zrzucać, zrzuć, zwić (zwilżanie), zwić (zwilżać), żyłować, żyłowanie

ałunowy (hałunowy, hałunowaty), depilacyjny, epilacyjny, napęczniony, mieszany, rozcinany, sztrejchowany (śtrejchowany), szwelowany, śpaltowany, trąbowany

Zdaniem garbarza było **garbarzyć**, czyli trudnić się garbarstwem. Jego praca polegała na **wyprawie skóry (skór)**, **wyprawie (wypraw)**, **gorowaniu**, czyli zespole procesów technologicznych, w których skórę surową przetwarza się w materiał nadający się do wyrobu artykułów skórzaných [Nowy Pamiętnik: *Weźmyż na przykład skór wyprawę, któryż rolnik mógłby przechodzić do tej roboty?* (Linde, t. 6, s. 565)].

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Wyprawiano skórę rozmaicie, zależnie od jej rodzaju i przeznaczenia. **Garbowaniem ałunowym** zajmowali się przede wszystkim białoskórnicy. **Garbowanie czerwone, roślinne** polegało na garbowaniu korą dębową.

Sztuka czerwonoskórnicza różniła się nieco od garbowania właściwego²⁵⁷. Nie sposób jednak przeprowadzić szczegółowego rozróżnienia sposobów garbarskich od czerwonoskórnicznych, posługując się jedynie materiałem leksykograficznym. **Czerwonoskórnictwo** było garbowaniem preparatami roślinnymi [J. Kryński, J. Iwiński: *Garbowanie roślinne, czyli czerwonoskórnictwo, polega na umieszczeniu skór na czas dłuższy w dotach wypełnionych wodą i zmielonym garbnikiem* (SJPD, t. 1, s. 1134)]²⁵⁸. Czerwonoskórnicy garbowali skóry miękkie, m.in. juchty ze skór młodych bydła. Ich garbowane nazywano **juchtowaniem (pojuchtowaniem, wyjuchtowaniem)**. Technika stosowana przez cechy czerwonoskórników, polegająca na wyprawie dużych skór bydlęcych ałunem glinowym, utrwalanym rozgrzanym tłuszczem, nazywała się **węgierską wyprawą skór**. Czerwonoskórnicy używali do garbowania dużych skór bydlęcych ałunu glinowego²⁵⁹; jednak także białoskórnicy garbowali tą substancją. Zaprawianie ałunem nazywane **ałunowaniem (hałunowaniem)** stosowali białoskórnicy²⁶⁰.

Wyprawę skór rozpoczynał **szlachtunek skóry, zdjęcie skóry z bydłęcia**, czyli zdjęcie jej z zabitego zwierzęcia. Pierwszymi czynnościami każdego garbarza, niezależnie od specjalizacji, były zaś prace warsztatu mokrego, które miały przygotować skóry do garbowania. Kolejną czynnością mogło być **kruponowanie** ‘dzielenie skóry bydlęcej na części: krupon, kark i boki’.

Skóry surowe często przywożono zza granicy²⁶¹. W celu zabezpieczenia ich przed gniciem, suszono je albo zaprawiano solą. Obróbkę kupionych skór zaczynał więc garbarz od ich mycia, jeśli to były skóry surowe, a od dłuższego moczenia, jeśli były suszone albo solone²⁶², czyli ich **plukania (oplukiwania), szpilowania (spilowania)**. Czynność tę powtarzano następnie po kolejnych pracach garbarskich,

²⁵⁷ Por. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit. s. 108-112.

²⁵⁸ Używa ono garbnika, a właściwie materiałów go zawierających tj. kory dębowej, kory rokitwa, brzozonej, świerkowej, gallasu (dla safianów, sumaku, katechu). S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna*, op. cit., t. VI, s. 47.

²⁵⁹ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 109-110.

²⁶⁰ Por. S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna*, op. cit., t. VI, s. 48.

²⁶¹ W Polsce brakowało tego surowca, tak ogromny był popyt na wyroby skórzanе.

²⁶² Długość moczenia dochodziła nawet do kilkunastu dni. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 41.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

oczyszczając skóry z substancji chemicznych. Skóry suszone zaś napuszczano wilgocią, czyli **fejchtowano (fajchtowano), nawilżano, zwilżano** je. Z kolei mokrą skórę należało **obwelkować, osuszyć**.

Następnie należało poddać skóry obróbce mechanicznej²⁶³. Zazwyczaj rogi i ogony usuwano jeszcze przed moczeniem. Teraz więc garbarz miał usunąć włosy oraz oddzielić naskórek od skóry właściwej. Jednym ze sposobów odwłaszania było **pocenie skóry**²⁶⁴, jej **szwicowanie (świcowanie)** polegające na trzymaniu skóry w pomieszczeniu nasyconym parą [J. Kryński, J. Iwiński: *Włosy [ze skóry bydłęcej] mogą być łatwo usunięte za pomocą skrobaczki ręcznie lub maszynowo. Te same rezultaty osiąga się przez tak zwane „pocenie” skór* (SJPD, t. 6, s. 573)]. Pozbawianie włosów za pomocą pocenia nazywano **harowaniem, odwłaszaniem (odwłaszaniem (skór poconych)), pelowaniem**. Współcześnie **odwłaszanie** jest czynnością mechaniczną i oznacza usuwanie sierści wraz z naskórkiem z wyprawianej skóry zwierzęcej.

Jednym z procesów uszlachetniania i wykańczania skór futerkowych, polegającym na mechanicznym usuwaniu wystających, sztywnych włosów lub ich zestrzyganiu była **depilacja, epilacja** [A. Gaik: *W stanach Zjednoczonych] produkcja wełny garbarskiej obejmuje skóry miejscowe. Jest ona prowadzona metoda depilacji* (SJPD, t. 2, s. 87)]. Zdejmowanie sierści ze skóry nazywano **goleniem, obciążaniem ostrza, sztrajchowaniem (śtrejchowaniem, sztrejchowaniem)**. **Odszczeciniać** zaś oznacza usuwać mechanicznie naskórek i szczecinę z powierzchni skóry zabitej świni. Uszlachetnianie i wykańczanie skóry futerkowej przez mechaniczne usuwanie wystających, sztywnych włosów pokrywowych i przewodnich lub zestrzyganie ich tak, że pozostają ukryte wśród puchu, oznacza **depilowanie, epilowanie**.

Do łatwiejszego usunięcia włosów, sierści przyczyniało się działanie wapna. Wapnienie skór miało na celu rozluźnienie tkanki skórnej oraz obsady włosa, co skutkowało łatwiejszym oddzieleniem włosów od skóry oraz pomagało w usunięciu

---

²⁶³ Wyprawa skór została omówiona w sposób ogólny. Poszczególne czynności garbarskie były dostosowywane do rodzaju i przeznaczenia skóry. Por. S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna* op. cit., t. VI, s. 47-48.

²⁶⁴ W garbarstwie w dawnej Polsce znano niewątpliwie metody pocenia skór podeszwwych i przeznaczonych na wyroby rymarskie. Zaliczano ten zabieg do moczenia skór lub też do ich obróbki mechanicznej i trudno uchwycić, która z kolejnych czynności czeladnika garbarskiego, wymienianych w źródłach, mogła być określana jako pocenie skór. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 45.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

ich resztek. Moczenie skóry w wapnie, poddawanie jej działaniu wapna nazywano **wapnieniem**, a jej przesylenie tą substancją – **przewapnieniem**.

Kolejnym etapem było mizdrowanie. **Mizdrować (miezdryć, pomizdrować, wymizdrować), flajszować, oskrobać, szabrować (szabować, siabować)** oznacza oczyszczać skórę z resztek mięsa, żył i tłuszczu [J. Iwiński, M. Mysona: *Obciąganie, czyli mizdrowanie (żyłowanie) polega na dokładnym oczyszczeniu spodniej, czyli dolnej strony skóry z resztek mięsa, żył i tłuszczu* (SJPD, t. 4, s. 746)]. Spychano tę mizdrę żelazem, nazywając czynność **nadstosowaniem (nadstosowywaniem), napchaniem (napchnięciem, napychaniem), wysztrajchowaniem**. Odcinano mizdrę za pomocą płytki stalowej, czyli ją **blanżerowano, wiórowano (wiórzono)**. Skrobanie, zrzynanie skóry nazywano **drapnięciem (drapaniem),** albo **szlichtowaniem (ślichtowaniem)**.

Dwojenie (dwajanie, rozdwojanie), rozciniwanie, szpaltowanie (śpaltowanie), śpaltówka było dzieleniem skóry na dwie warstwy, a **falcowanie (felcowanie), struganie, szerowanie (sierowanie), zrzynanie** – ścinaniem skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości.

Ważnym etapem obróbki było usunięcie ze skóry wapna. Było to szczególnie istotne przy skórkach o dużej ciągliwości i miękkości, czyli takich, z których wykonywano rękawiczki, odzież itd. „Wzmianki o zabiegach chemicznych stosowanych w garbarstwie ludowym mówią o odwapnieniu poprzez smarowanie skór roztworem z ałunu glinowego i soli kuchennej, co było wstępnym zagarbowaniem”²⁶⁵. Przede wszystkim należało wytrawić goliznę, która stawała się śliska i miękka, zmydlić tłuszcz, usunąć resztki wapna²⁶⁶. **Bejcowanie (wybejcowanie, przebejcowanie, bajcowanie, pobajcowanie), bejcówka, kwaszenie (zakwasowanie, zakwaszanie, zakwaśnienie, zakwaszenie), wytrawienie (wytrawianie, wytrawowanie),** oznaczało właśnie oczyszczanie skóry przed garbowaniem [J. Kryński, J. Iwiński: *Osiąga się to [odwpanienie i spulchnianie skóry] przez moczenie w rozcieńczonych kwasach mineralnych (solnym) lub w słabych kwasach organicznych (np. w kwasie mlekowym). Proces ten nazywa się bejcowaniem skóry* (SJPD, t. 1, s. 394)]. Przeciągnięcie jej bejcą, wytrawą zwano **przetrawieniem (przetrawianiem),** a smarowanie skóry zaprawą – **szwedowaniem, smarowaniem zaprawą**.

Do uzupełniających czynności garbarskich należało: **piklowanie**, czyli stosowanie kąpieli garbarskiej odwapniającej i zakwaszającej, mającej na celu

²⁶⁵ Tamże, s. 56.

²⁶⁶ Tamże, s. 57.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

zakonserwowanie surowej skóry zwierzęcia przed właściwym garbowaniem [Horyzont Techniczny 11, 1964: *Najprostszym i najtańszym sposobem wyprawiania skór futerkowych jest tzw. piklowanie* (SJPD, t. 11, s. 375)]. Skóry należało również wygładzić z jej naturalnych zmarszczek i nierówności, czyli **gładzić skórę, platerować**. Robiono to za pomocą szklanej płytki, nazywając tę czynność **glazowaniem, szkleniem**, albo innym specjalnym urządzeniem, mówiąc o **maglowaniu, rolowaniu**. Rozgładzenie, rozprostowanie skóry nazywano też **gletowaniem, rozgładzeniem (rozgładzaniem)**. **Pomechaceniem, pomszeniem** nazywano starcie liczka na skórze.

Czyścić skórę to robić koło skóry od zamoczenie do zapuszczenia w dębnicę. **Czyszczenie skóry** nazywano **pucowaniem**. Dawać zaprawę pod farbę (płyn zawierający garbnik, używany do garbowania skór) to **zaprawiać**. **Bębnowaniem, wałkowaniem** nazywano oczyszczanie skóry w bębnie.

Skórę należało poddać działaniu garbników w celu nadania jej miękkości i trwałości, czyli ją **garbować (przegarbować, nagarbować, zagarbować, zgarbować, nagarbować, dogarbować, dogarbować, pogarbować, powygarbiać, wygarbować, wygarbywać, wygarbować)** [J.K. Haur: *Skórę jelenią garbują żołnierzom na kolety*. (Linde, t. 2, s. 23)], **garbnikować, tanizować, wyprawić (wyprawiać, wyprawować)**. Sposobem wyprawiania skóry był **garbunek (garbowanie)** [J. Kryński, J. Iwiński: *Przemysł garbarski produkuje seryjnie (...) coraz ładniejsze gatunki [skór] w różnych kolorach, tak garbunku roślinnego, jak mineralnego* (SJPD, t. 2, s. 1043)]. Garbowanie solami mineralnymi nazywano **garbowaniem mineralnym**, a garbowanie polegające na **przesypywaniu** skóry garbnikiem zmielonym – **garbowaniem przesypkowym**.

Wyprawianie skóry korą dębową²⁶⁷ zwano **dębieniem (zdębianiem, zdębieniem, zdębowaniem, dębowaniem)**. Samo zanurzenie skóry w dębnicy było **fersenkowaniem (ferzenkowaniem), zatopieniem (zatapianiem)**²⁶⁸, a zapuszczenie skóry w kadz z płynem do garbowania – **ferzenką, zatopem**. Wyciągać skóry z kadzi to **ciągnąć przesyпки**. Garbowanie było ciężką pracą. **Nagarbować się (nagarbować się)** oznaczało namęczyć się garbowaniem. Nabranie – przez skórę – twardości właściwej dębowi nazywano **nadębieniem**.

²⁶⁷ Ze względu na dostępność surowca garbowania za pomocą kory dębowej było w Polsce popularne.

²⁶⁸ Postępem technicznym było już stosowanie metody zatopowej, w której odrębnie sporządzało się brzeczkę garbującą. Polegała ona na garbowaniu skór w zespole dołów napełnionych brzeczką o stale wzrastającym stężeniu. Skóry wkładało się najpierw do dołów o słabej brzeczkę, a następnie przekładało kolejno do brzeczek o wyższym stężeniu wody, gdy sama skóra już posiadała coraz wyższą zawartość garbnika. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 69.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Garbarze zajmowali się również **odgarbowaniem (odgarbowywaniem)** – doprowadzeniem skóry do stanu surowego, pozbawieniem jej garbnika oraz **odkwaszeniem (odkwaszaniem)** – wymyciem ze skóry kwasu garbnikowego. Skóry także **gruntowano**, czyli wilżono wytrawą pod kolor.

Po garbowaniu skóry barwiono²⁶⁹ i natłuszczano, poddawano je obróbce mechanicznej polegającej na wyżymaniu, walcowaniu itd. Skórę należało też dobrze wysuszyć.

Napalenie (napalanie) [J. Kryński, J. Iwiński: *[Materiały wodoodporne] są to jędrne juchty nasycone (napalane) tłuszczami półstałymi* (SJPD, t. 4, s. 1123)] polegało na napuszczaniu skóry gorącym tłuszczem. Posmarowanie skóry tłuszczem nazywano **natłuszczeniem (natłuszczaniem), smarowaniem** [J. Kryński, J. Iwiński: *Natłuszczanie skór przemysłowych (...) od którego w dużym stopniu zależy ich wartość techniczna powinno być bardzo staranne* (SJPD, t. 4, s. 12334)]. Skóra podlegała też **odtłuszczeniu (odtłuszczaniu)**, kiedy żelazem spychano z niej zbytni tłuszcz.

W czasie całego procesu wyprawiania należało przerzucać skórę z kadzi na pomost albo do drugiej kadzi, czyli ją **przerzucić (przerzucać), szlagować (ślagować)**.

Z kolei **brejtowaniem, lejtowaniem, rozkładaniem** nazywano rozkładanie skór, **baumowaniem, nakładowaniem** – rozłożenie ich na krąglaku, zaś **nabrajtowaniem, nałożeniem (nakładaniem)** – ułożenie skóry na tafli (stole kamiennym używanym w garbarniach). Rozpinanie skóry, żeby wyschła, zwano **piądleniem**. Przesuszyć skóry mokre to je **abwelkować, przewiędnąć skóry mokre, wyprawne (przewiędnić)**.

Czasami skórę wyprawiano chropowato, co nazywano **kryszpłowaniem (kryszpłowaniem), zębowaniem**.

W końcowej fazie wykańczania skórę zmiękczano i wytwarzano od strony lica charakterystyczny dla różnych skór rysunek, czyli ją **groszkowano, krancowano, krauzowano, korkowano, pantoflowano. Podciągnięcie (podciąganie, podciągnięcie), unterzychowanie** oznacza groszkowanie skóry w wykończalni korkiem w celu jej zmiękczenia. **Cugowaniem, kratkowaniem** nazywano wycinanie metalowym narzędziem kratki na licu skóry.

---

²⁶⁹ Barwienie skór pominięto, gdyż nie udało się w tym zakresie znaleźć jedynie garbarskich środków i czynności.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

Do czynności garbarskich zaliczymy też wywoływanie zbiegania się, kurczenia się skóry, a przez to jej grubienie zwane **napęcznianiem, napędzeniem (napędzaniem), szwelowaniem**.

Rozciąganie, wyciąganie skóry nazywano **sztrekowaniem, żyłowaniem. Rekowaniem, rozciąganiem (rozciągnięciem)** było wyciągnięcie wzdłuż i w szerz skóry za pomocą ręki w celu powiększenia [G. Knapski: *Garbarz skóry rozciąga* (Linde, t. 5, s. 82)], a **międleniem** – dokonywanie ręcznej lub mechanicznej obróbki wygarbowania skór, polegającej na rozciąganiu i wyginaniu skór w celu pozbawienia ich sztywności. **Wiksowaniem, woskowaniem** było nacieranie skóry gotową mieszaniną łoju, mydła i innych dodatków.

Kraszenie skór polegało na nadawaniu im połysku, wagi i koloru za pomocą krasu, substancji służącej do wykańczania skóry, nadającej jej połysk, elastyczność lub sztywność, odporność na działanie ciepła, wody itp. Samo nadawanie skórom odpowiedniego połysku zwano **glansowaniem** [J. Korzeniowski: *Na ścianie wieszają miarki, skórki glansowane, na stołku kopyta i inne przybory rzemieślnicze* (SJPD, t. 2, s. 1135)], a wykonywanie tej czynności w odpowiednich maszynach – **nabłyszczaniem** [E. Krzywicki: *Nabłyszczanie polega na silnym pocieraniu skóry apreturowanej walcem agatowym lub szklanym* (SJPD, t. 4, s. 962)].

Wykończenie garbowania skór nazywano **curychtowaniem, wykończeniem (wykończaniem). Apreturowaniem (apretowaniem), apreturą** było wykańczaniem skóry przez nasycanie jej odpowiednią substancją, nasycanie skóry apreturą [E. Krzywicki: *Skóry wymyte oraz podsuszone poddawane są apreturowaniu, które łącznie z nabłyszczaniem jak i groszkowaniem stanowi ostatnią fazę właściwego wykańczania skóry* (SJPD, t. 1, s. 178)].

Skórze nadawano właściwą formę przez jej **zawalkowanie**. Obcinanie strzępów z brzegów skóry wygarbowanej zwano **cypowaniem, pępkowaniem (popępkowaniem)**, zaś klepanie jej młotkiem – **młotowaniem**.

Na skórze wytłaczano rozmaite desenie oraz ozdabiano ją. **Deseniowanie** nazywano wytłaczaniem desenia. **Kurdybanizować** oznaczało wykonywać różnego rodzaju ozdoby na kurdybanie [T. Seweryn: *Świątną przyszlność może mieć pasiarstwo, szczególnie technika kurdybanizowania, posługująca się wyciskaniem ornamentów na skórze, wycinanką skórzaną, malowaniem i nabijaniem mosiężnymi ćwiekami* (SJPD, t. 3, s. 1306)].

Bardzo ważną czynnością garbarską było przygotowanie garbników. W Polsce używano przede wszystkim kory dębu oraz innych występujących na terenie kraju

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

drzew, m.in. także kory świerku i wierzby. **Czyścić korę** – tak określano zrzynanie z niej ośnikiem próchnicy i zostawienie czystej miazgi zawierającej garbnik. Tłuczenie kory dębowej, aby ją rozdrobnić, zwano **sztampowaniem (stampowaniem), tłuczeniem (tłukaniem, tłukowaniem)**. **Fiszowaniem, wyłowieniem (wylawianiem)** nazywano wybranie kory dębowej z dębnicy.

Zadębka było zasilenie skóry świeżym dębem w kadzi, zmiana dębu wylugowanego już w kadzi na świeży, zaś **maceracją** – ekstrakcja polegająca na długotrwałym moczeniu określonego materiału w wodzie lub odpowiednim rozpuszczalniku w celu wydzielenia składnika występującego w danym materiale w niewielkich ilościach, stosowana w przemyśle garbarskim i innych. Suchy garbnik zalewano dębnicą, czyli go **obtrenkowały (abtrenkowawano), zalano (zalewano)**. Wyciąganie z danej materii garbnikowej ekstraktu drogą zimnej nalewki gorącą wodą albo parą było **ekstraktowaniem, ługowaniem (łuzeniem, wylugowaniem, podługowaniem, załużeniem, załugowaniem, odłużaniem, odługowaniem)**.

Do jakiś czynności garbarskich zaliczymy również wyrazy: **beltać, klarować, krykować, mieszać, oddekować, odkryć (odkrywać), odsadzić, spychać, stosować (śtosować), trajbować**.

6. Nazwy odpadków (28 jedn. leks.; 28 haseł)

blanżerowiny, degas, drapowiny, drypy, falcowiny (felcowiny), falczspany, flak, garbnisko, garbowiny, garbówka, klejówka, kracowiny, kuch/kuchy (kuchy), kucha, lajmleder (lajmider), loberg, odpadki skórne, odpadki, odtłuszcz, odtłuszczyna, odzierki, proszek skórny, strużki, szpon (śpan), trysła, wiór, wiórowiny, wypory

Po garbowaniu pozostawały odpadki i zużyte płyny. Wióry, odpadki ze skóry nazywano **drapowinami, kracowinami**, zaś wiórki odchodzące przy struganiu skóry – **falcowinami (felcowinami), falczspanami, strużkami, szponem, (śpanem), wiórem**. **Odzierki** powstawały przy mizdrowaniu skóry. Rogi, ogon, włosy, flaki zwano **odpadkami skórnymi, odpadkami**. Skóra sproszkowana do analiz chemicznych nazywana była **proszkiem skórnym**.

Flak, lajmleder (lajmider) były odpadkami skór wapnionych, używanymi do produkcji kleju. Z kolei **klejówką** nazywano odpadki ze skóry surowej i golizny, nadające się do przerobu na klej skórny [Express Wieczorny 302, 1965: *Na skutek żądań władz sanitarnych w garbarni (...) zlikwidowano magazynowanie klejówki (...)*

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

na podwórzu (SJPD, t. 11, s. 237)]. Tłuszcz zebrany przez odtłuszczenie skóry nazywano **odtłuszczem**, a tłuszcz powstający przy garbowaniu skór na zamsz – **degrasem**.

Drypy, garbnisko, kuch (kuchy), loberg, trysła, wypory były zużytą korą garbarską, sprasowaną w cegły, a po wysuszeniu używaną na opał. Na opał albo nawóz przeznaczano także **garbowiny, garbówkę**, czyli drzewne odpadki garbarskie [K. Kluk: *Garbowiny, które od garbarzów wyrzucają się, mogą się używać na pognój* (Linde, t. 2, s. 23)]. **Kuchą** nazywano ośmioboczną taflę, wyrabianą z nadgniłej kory dębowej od wyprawy skór, używaną u garbarzy do ogrzewania pieców.

Odtłuszczyna była płynem pozostającym po wymyciu skóry zamszowej.

Rodzajem jakichś odpadków powstałych w wyniku ścinania ze skóry mizdry płytką stalową były **blanżerowaniny, wiórowiny**.

Słownictwo garbarskie jest liczne (655 jedn. leks.). Zbiór ten zawiera najwięcej nazwy czynności (317 jedn. leks.), liczne nazwy narzędzi i naczyń (157 jedn. leks.) oraz substancji (85 jedn. leks.). Jest to jedyne pole leksykalne, któremu przypisane zostały nazwy odpadków (28 jedn. leks.) powstałych w wyniku garbowania.

Największe ośrodki garbastwa istniały w Małopolsce oraz na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej²⁷⁰. Cechy garbarzy powstawały w większych miejscowościach, zaś w dużych ośrodkach łączyli się w cechy garbarze skór kolorowych, np. safiannicy, białoskórnicy. W małych miasteczkach skóry garbowali na swój użytek mieszkający tam i pracujący inni skórnicy, np. szewcy. Zapewne dzięki temu zachowało się bogate słownictwo garbarskie, na podstawie którego możemy odtworzyć proces wyprawy skór.

---

²⁷⁰ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 126.

VIII. NAZWY SKÓR I ICH RODZAJÓW (493 jedn. leks.)

1. Nazwy rodzajów i cech skór (386 jedn. leks.)
  - 1.1. Nazwy ogólne (162 jedn. leks.)
  - 1.2. Nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (129 jedn. leks.)
  - 1.3. Nazwy skór ze zwierząt łownych (81 jedn. leks.)
  - 1.4. Nazwy skór ze zwierząt egzotycznych (14 jedn. leks.)
2. Nazwy części skóry (107 jedn. leks.)

Już w czasach prehistorycznych skóra była stosowana do szycia odzieży. „Surowce wykorzystywane przez człowieka pierwotnego do wytwarzania ubiorów, musiały odpowiadać warunkom klimatycznym i prowadzonemu trybowi życia. (...) Stąd też szerokie wykorzystanie skór zwierzęcych, zapewniających dostateczną ochronę przed chłodem, tak istotną w warunkach klimatycznych ostatniej epoki lodowcowej” – twierdzi F. Boucher²⁷¹.

Przez wieki zmieniała się moda, pojawiały się nowe rodzaje materiałów, ale do dziś skóra ma szerokie zastosowanie w produkcji odzieży, obuwia, uprząży, wyrobów galanteryjnych i dodatków, jak rękawiczki czy torebki.

W dawnej Polsce część skór marnowano na skutek niewłaściwego uboju i przechowywania. Na rynku istniało zapotrzebowanie, którego nie zdołały zaspokoić krajowe wyroby. Skóry sprowadzano z innych krajów, ale nawet importowanych było za mało. Cechy ograniczały możliwości produkcji ściśle określając, ile skór wolno kupić majstrowi²⁷². Zakazywały pokątnego handlu. Jak ważna to była sprawa dla polskiej gospodarki, świadczy choćby zaangażowanie króla Stefana Batorego, który w 1589 r. wydał zakaz wywozu skór surowych²⁷³.

Znamy różne rodzaje skóry – zależnie od ich pochodzenia, sposobu ich wyprawienia oraz przeznaczenia. Część z nich możemy wyróżnić. Do zbioru nazw skóry należą 493 jednostki leksykalne.

---

²⁷¹ F. Boucher, *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*, Warszawa 2003, s. 23.

²⁷² Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII w.*, op. cit., s. 14-15.

²⁷³ Tamże, s. 32.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzaných

1. Nazwy rodzajów i cech skór (386 jedn. leks.)

Ogromne zapotrzebowanie na skóry sprawiło, że pozyskiwano je nie tylko z hodowli oraz polowań. Skóry także sprowadzano.

1.1. Nazwy ogólne (162 jedn. leks.; 156 haseł)

abfalisty, absach, becak, bibrety, blesa, boks, boksowy, brandzelówka (brandzola), chrom, chromowy, cielakowy, ciemcowy (cimcowy, cymcowy), ciemiec (cimiec, cymiec), cynkowane futra, faleder (faledra, faledry), faledrowy, ferdek, funtownia, futerko, futro, futro letnie, futro surowe, futrzny, golec, golizna, ircha (hirzcha, irzcha, jercha, jertzcha), irchowy (irszany, irszowy, jerchowy, jerszany), jastrych, jaszczur (jaszczurnik), jaszczurowy, kirda, klat, klejonka (klejanka, klijanka), kompatura (kompartura, kompetura, kompartura), kompaturka, koża (koza, kuża), kożany, kożuch, kożuchowy, kożuszek, kożuszyny, krój, krupon, kusz (koz, kus), ladra, lakier, lesz, leszowy (leszewy), lajka, lajkowy, lojka (lajka), lojkowy, lupica, lupież (lubież), membrana, meszt (mest), meszyna, nako, nappa, nubuk, ośła skóra, owczy, palmatka, pargamina (pargamena), pargaminka, pergamin (pargamin, pergament, pargamień), pergaminek (pargaminek), pergaminowy (pargaminowy), pierzcha (pierszcha), podflek, rajcąg (rajcąg), roszczykowa skóra, rozcinana (skóra), runko, runo, rzemień (rzemień), składka, skóra (skora), skóra alunowa, skóra biała, skóra curychtowana, skóra dębna, skóra dębnicowa, skóra funtowa, skóra gąbczasta, skóra jasno - szczurowata, skóra juszna, skóra letnia, skóra luźna, skóra moczona, skóra mokrosolna, skóra mrożona, skóra niedogarbowana, skóra niewyprawna, skóra oprzała, skóra ospowata, skóra pasowa, skóra platowa, skóra podeszwiana, skóra podeszwiana funtowa, skóra podeszwiana gładka, skóra powozowa, skóra półchlebowa, skóra przepadzista, skóra przyszwowa, skóra solona, skóra spirytusowa, skóra sucha, skóra sucho solona, skóra uprężowa, skóra wapniona, skóra wykończona, skóra wyprawna, skóra wysuszona, skóra wytrawiona, skóra zakonserwowana, skóra zamszowa, skóra zbajcowana, skóra zielona, skórczyk, skórka, skórka futerkowa, skórka litewska, skórkowy, skórowy (skórny), skórsko, skórzany (skórzanny, skorzany), skórzycza, spaść, strajcher, suchosolony, suran, surowcowy, surowiec (serowiec), surówka (syrówka), szagryn, szagrynowy, szer, szerowaty, szewret, szpaltowa (skóra), sztancowany, sztrajf, szwarta, tanned skin, torlop, towar, waszleder, welur, welurowy, welwet, welwetowy, wygarbowany, zamsz (zamesz, zamsza), zamszowy (samsowy, somszowy, zamszany, zameszny, zameszowy, zamszowy, zemszyty, zamszewy), zaparta

Skóra (skora), skórzycza, skórsko, skórka, skórczyk jest produktem otrzymywanym ze skóry niektórych zwierząt przez odpowiednie wyprawienie, służącym do wyrobu różnych przedmiotów codziennego użytku (np. obuwia) oraz artykułów przemysłowych; jest to również wyprawiona skóra zwierząt futerkowych.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Skóra nadająca się do wyprawienia na futro zwie się **skórką futerkową**, skóra zwierzęca – **kożą (kożą, kużą)**, zaś futerko, skórka – **klatem**. Rodzajem futra lub wyprawionej skóry była prawdopodobnie **pierzcha (pierszcha)**. Kawałek starej skóry jest nazywany **zapartą**, a gruba skóra – **kirdą**. Przedmiot zrobiony z wyprawionej skóry zwierzęcej, obity tą skórą, nazywany jest **skórzanym (skórzannym, skorzanym)**, a związany ze skórą – **cielakowym, futrznym albo kożanym**.

Skórę pokrytą wełną nazywano **runem, runkiem**, a skórę z włosiem – **kożą**. Skórka niektórych zwierząt pokryta sierścią, odpowiednio wyprawiona zwie się **futrem, futerkiem**. **Futrem surowym** nazywano zaś skórę zwierzęcia futerkowego świeżą lub konserwowaną, ale niewyprawioną. Skóra niewyprawiona, zdarta ze zwierzęcia, zwie się **lupieżem (lubieżem), lupicą, kożuchem**. **Kożuchem, kożuszkiem** nazywano wyprawioną skórę, najczęściej owczą, o dość długim włosie. Wyprawiona skóra zwierzęca z włosiem, futro, białem futrzany nazywa się **torłopem**, a z kolei skóry z sierścią, futra – **kożuszynami**. **Meszt (mest)** jest prawdopodobnie rodzajem miękkiej, delikatnej skóry.

Skóra surowa, jeszcze przed garbowaniem, nazywa się **skórą zieloną**²⁷⁴, **owczą, surowcem (serowcem), skórą niewyprawną** albo **suranem**; skóra niegarbowana, goła, oczyszczona, gotowa do garbowania – **surówką (syrówką), blesą**; zaś surowa skóra zwierzęca pozbawiona naskórki, sierści oraz tkanki podskórnej, przygotowana do wyprawiania – **golizną, golcem**. Skóra na wół surowa zwie się **szerowatą**.

Surowiec (serowiec) był wyprawiany ałunem i dziegciem, zaś **skóra ałunowa** – przy użyciu ałunu. **Skórą białą** nazywano skórę wygarbowaną, pędzoną na ospie żytniej, aby pęczniała; **skórą curychtowaną, skórą wysuszoną, skórą wykończoną** – wysuszoną i wykończoną, **skórą dębną** – wygarbowaną, dobrze wyprawioną; **skórą dębnicową** – robioną na ekstraktach dębnicowych, **skórą funtową** – przyrządzaną bez wapna, **skórą gąbczastą** – przewapnioną, luźno wygarbowaną, **skórą juszną** – skórę wilgotną, **skórą półchlebową** – wapnioną, a potem w ospie żytniej napędzoną, **skórą spirytusową** – napędzoną na odpadkach spirytusu, **skórą wyprawną, tanned skin** – skórę wygarbowaną, **skórą wytrawioną** – skórę, która została wytrawiona za pomocą bejcy, **skórą zakonserwowaną, skórą zbajcowaną** – skórę, którą zakonserwowano bejcą, **skórą sucho soloną, suchosoloną** – skórę soloną na sucho, **skórą soloną** – skórę surową konserwowaną systemem solenia lub solankowania, **skórą luźną** – skórę

²⁷⁴ I. Turnau pisze tak o Francji, ale i w polskich słownikach odnajdujemy to określenie skór. T. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 39.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

przewapnioną, **skórą mokrosoloną** – soloną na mokro. Ponadto wyróżniamy: **skórę moczoną, skórę mrożoną, skórę niedogarbowaną, skórę suchą, skórę wapnioną**. Skórę, którą rozcięto podczas wyprawy, nazywa się **skórą rozcinaną, szpaltową**, a wyprawioną skórę pokrytą lakierem – **lakierem**.

Skóra jasno-szczurowata cechuje się licem groszkowanym. **Skóra ospowata** jest zepsuta przez ospę, a **skóra oprzała** ma nadpsute lico. O skórze bardzo cieniwej po bokach mówi się **abfalista** albo **skóra przepadzista**. Skórę gładką nazywano **skórą platową**. **Skóra przyszwowa** była szarą skórą, obróconą na wierzch wewnętrzną stroną wyprawioną. Cienko i gładko wyprawiona skóra zwierzęca zwie się **pargaminą (pargameną), pargaminką**.

Od rodzaju zwierzęcia oraz sposobu wyprawienia zależą jakość i cena skóry oraz jej przeznaczenie. Skórą baranią albo kozłową wyprawioną na lewą stronę, glansowaną była **skórka litewska, szer**; zaś **strajcherem** – skóra barania albo kozłowa wyprawiona na zamsz. Skórę cielęcą, kozią lub owczą z licem groszkowanym, używaną przede wszystkim do wyrobu galanterii kaletniczej, nazwano **jaszczurem (jaszczurnikiem)**²⁷⁵, **kuszem (kozem, kusem)** albo **szagrynem**. Wyprawiona, miękka, nasiąkliwa skóra z delikatnym meszkiem, najczęściej owcza lub jelenia, to popularny **ciemiec (cimiec, cymiec), meszyna, skóra zamszowa, zamsz (zamesz, zamsza)**. **Zamszowy (samsowy, somszowy, zamszany, zameszny, zameszowy, zemszowy, zamszewy)** oznacza przedmiot zrobiony z zamszu²⁷⁶. **Ircha (hierzcha, irzcha, jerch, jerzcha)** albo **lajka** była rodzajem zamszu, miękko wyprawioną skórą owczą używaną do wyrobu rękawiczek, do polerowania wyrobów metalowych, czyszczenia wyrobów szklanych. **Leszem** również zwano miękko wyprawioną skórę, zamsz, irchę. Ze skóry cielęcej lub kozłowej wyprawiano sposobem białoskórnym **łojkę (lajkę)**. Skóry rysiów, lampartów i innych zwierząt, naturalne lub barwione w cętki nazywano **cynkowanym futrem**.

Skóra cielęca, kozia, rzadziej końska, cienka, często o powierzchni marszczonaj, używana do wyrobu rękawiczek, torebek, lekkich kurtek, obuwia damskiego itp., zwie się **nappą**. **Nako** zaś było skórą najczęściej końską lub cielęcą, wyprawioną przez

²⁷⁵ Skóra końska lub ośla wyprawiona chropowato, podobna do skóry jaszczurczej. Oprawiano w nią rękojeści u szabel, a często i pochwy. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 285.

²⁷⁶ Skóra barania lub kozłowa na spodnie, kaftany i rękawice, miękko na biało lub żółto wyprawiona. Tamże, t. IV, s. 487.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

garbowanie, następnie barwioną i powleczoną od strony lica specjalnym rodzajem lakieru. **Nubukiem** nazywano wyprawioną skórę cielęcą, wołową, świńską lub końską, oszlifowaną od strony lica.

Z kolei na **welur** wyprawiano skórę cielęcą, baranią, świńską, kozią. Była ona wykańczana od strony wewnętrznej i odznaczała się aksamitną powierzchnią. Używano jej na cholewki lekkiego obuwia, na odzież i galanterię. **Welwetem** nazywano miękką skórę wykończoną od strony lica przez oszlifowanie, przeznaczoną głównie na odzież.

Właściwości skóry zależały też od pory roku, w której ją zdejmowano. Skórka futerkowa zwierzęcia po zakończeniu wiosennej zmiany włosa (linienia), a przed rozpoczęciem się jesiennej zmiany włosa, mająca niewielką wartość handlową (z wyjątkiem skór owczych), zwała się **futrem letnim**. **Skórę letnią, szwartę** również pozyskiwano w porze letniej; miała ona pokrywę włosową rzadką i luźno obsadzoną.

Możemy wyróżnić także rodzaje skóry ze względu na jej przeznaczenie. Będą to: **skóra pasowa** ‘przeznaczona na pasy’; **brandzelówka (brandzola)**, **skóra podeszwiana** ‘skóra przeznaczona na podeszwy’ i jej odmiany: **funtownia**, **skóra podeszwiana funtowa**; **skóra podeszwiana gładka** albo **waszleder**, skóra podeszwowa karkowa – **sztrajf**. **Ferde**, **skóra powozowa** była używana do wyrobu powozu. **Meszyne**, prawdopodobnie skórę o włochatej powierzchni, używano na futrówki w obuwie. Z kolei cholewki obuwia wykonywano z miękkiej skóry zwanej **boksem**. Gatunek miękkiej, specjalnie garbowanej skóry, używanej do wyrobu cholewek obuwia, nazywał się **chromem**. **Rzemień (rzemień)** był grubą skórą bydlęcą wyprawioną na obuwiu lub surowiec. Skórą przeznaczoną na obuwiu był **krój**. Grzbietowa skóra bydlęca lub świńska używana zwykle na podeszwy i fleki nazywana jest **kruponem**. **Towarem** była skóra, rzemień na obuwiu. **Podflekiem, składką** zwano skórę przeznaczoną na fleki pod obcasy, a **palmatką** – grubą skórę na podeszwy.

Skórę na wyroby rymarskie określano mianem **becaka**. Skóry uprężowe, wyprężone nazwano **rajcajgiem (rajcajgiami)**. Ze skóry uprężowej wyrabiano uprząż, a ze skóry pasowej – pasy.

Szara skóra, obrócona na wierzch wewnętrzną stroną wyprawioną, skóra przyszwowa nazywana była **falederem (faledrą, faledrami)**. **Ladra** była skórą do antwerku, czyli pompy.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Cienka, odpowiednio wyprawiona i spreparowana skóra owcza, ośla lub cielęca, używana dawniej jako materiał pisarski, zwie się **pergaminem (pargaminem, pergamentem, pargamieniem), pergaminikiem (pargaminikiem)**, inaczej **ośłą skórą**. **Kompatura (kompertura, kopetura, kompartura), kompaturka** – rodzaj pergaminu – służyła do obwijania ksiąg. **Membrana** była skórą wyprawną do pisania.

Jastrych był gatunkiem skóry importowanej w XVIII wieku z Holandii do Poznania, zaś **absach** miękko wyprawianą skórą używaną w XVII-XVIII wieku. Jakimś gatunkiem skóry używanej w XVII-XVIII wieku była **roszczykowa skóra**.

Na rodzaje skór, sposób ich wytwarzania, przeznaczenie, wskazują nazwy: **boksowa, chromowa, ciemcowa (cimcowa, cymcowa), faledrowa, irchowa (irszana, irszowa, jerchowa, jerszana, jaszczurowa), leszowa (leszowa), pergaminowa (pargaminowa), surowcowa, szagrynowa, welurowa, welwetowa** oraz cechy wyrobów skórzanych: **skórkowy, skórowy (skórny)**. **Wygarbowana** jest cechą skóry wyprawionej, **sztancowana** – skóry wytłaczanej.

Nie wszystkich stać na drogie gatunki skór, stąd pojawiające się imitacje. Imitacją skóry szewro był **szewret**. Wyprawione i zabarwione na brązowy kolor skóry mniej cennych zwierząt futerkowych, zwłaszcza królików, imitujące futro bobra nazwano **bibretami**. Sztuczną skórą ze strużków skóry była **klejonka (klejanka, klijanka)**.

Spaść o skórze: sflaczeć po wytrawieniu.

1.2. Nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (129 jedn. leks.; 129 hasel)

abelek (habelek, chabelek), abelkowy (habelkowy), angorowy (angorski), baran, baraneczek, baranek, barani (barańczy, baranowy), baranki, barankowy (barankow, baranków), bawoli (bawolowy), bawół, blank (blanki), blankowy, brajtszancowy, brajtszwanc, buhaj, bukat, bukatowe skóry, bukatowy, byczy (bykowy), byk, bykowina, cakiel, capa, cejtuchowe futro, cielęcina, cielęcy (cielęczy, cielęci, cielętowy), ciolkowy, Cuir de Russie, futro, giemza, giemzowy, jagnię, jagnięcy (jagnięczy), jałowica (jałówka), jałowiczy, jucht (juchta), juchtowy, karakuł, karakułowy (karakulski), kips, kips arsenikowy, kips gipsowy, kips obkładany, koń, koza, kozi (koziny), koźlęcy, koźli (koźlowy, koźłowski), koźlina, krowa, krowi (krowięcy, krowiyncy), krowina, króliczy (królikowy, krolikowy), królik (króliki), kurdyban (kurdwan, korduban, kordyban, kardyban, korduan, kordwan), kurdybanek (kurdywanek, kurwanek, kurdybanik, kurdybiś, kurdybannik, kordybanik), kurdybanowy (kurdwanowy, kordwanowy, kordybanowy, kordubanowy, kordywanowy), lakier cielęcy, lakier koński, lamfel, lentwał, lentwałik, łajka, łysina, marokin, marokinowy, mendak (mędak), muzulska, opojek, ośli (osłowy, osłowski), owczy (owcowy, owczany, owieczny), owczyzna, owczyzna,

platglanc (platglans), saczek, saczkowy, safian (szafjan, safijan, szafyan, safjan), safjanowy (szafjanowy), sak, sak gładki, saki błyszczące, saki ciemne, saki feledrowe, saki glansowe, saki gładkie błyszczące, saki gładkie ciemne, saki groszkowane (ciemne), saki kamaszowe, saki matowe, saki naturalne, saki naturne, saki platglans(owe), saki platmatowe, saki platowe, saki półbłyszczące, saki półglansowne, saki półświecące, saki szare, saki świecące, saki wiksowane, saki woskowane, sakowy, skopowe skóry, skóra blankowa, skóra hamburska, skóra jagnięcia, skóra krowia, skóra marokańska, smoszka, smuszek (smusik, smużyk, smużka), smuszka, smuszkowy, ssakowe skóry, sysak, szewro, świński (świni, swini), tchórzofretka, tekin, tekinowy, temlak, waszleder, welin, welinowy, wołowy (woli), wyporki, zamarra, żarłak, żarłokowe skóry

Skóry pozyskiwano przede wszystkim ze zwierząt hodowlanych. Były one też tańsze, zwłaszcza od drogich skór futerkowych zwierząt łownych.

Do najpopularniejszych skór należały owcze. **Skórą jagnięcia, jagnięciem, lentwalem, lentwalikiem** nazywano skórę z jagnięcia wyprawioną na glans, na zamsz albo na szer. Skóra z jagnięcia wyprawiona na zamsz albo szer nazywała się **lamfelem**. Skórką kilkudniowego jagnięcia owiec niektórych ras (np. karakułów) bardzo cenioną na rynku futrzarskim była **smuszka**, zaś **smuszek (smusik, smużyk, smużka)** był skórką jagnięcia lub baranka, okrytą wełną, wyprawioną albo surową. Skóra z jagniąt przedwcześnie urodzonych lub wydobytych z nieżywej samicy zwała się **wyporkami**. **Smoszką** była skóra z barana – wyporka, wyprawiona na zamsz, na glans albo na szer. Cienką skórę cielęcą lakierowaną nazywano **lakierem cielęcym**. **Karakuł**, poszukiwany i cenny materiał skórzany, był wyprawioną skórą jagnięcia z rasy owiec pochodzenia azjatyckiego, których jagnięta mają sierść zwiniętą w charakterystyczne loki. **Brajtszwancem** nazywano skórę futerkową niedonoszonego lub przedwcześnie urodzonego jagnięcia karakułowego. Skóra futerkowa z czarnego baranka, przypuszczalnie importowana z Mosulu w Iraku, nazywała się **muzulską**.

Ważnymi skórami były też te pozyskiwane z dorosłych osobników. **Baran, baranek, baraneczek, futro** był wyprawioną skórą barana. Skóry wyprawione z kastrowanych baranów nazywano **skopowymi skórami**. **Barankami** zwano skórki tatarskie, krymskie. Baranią skórę, baranie futro nazywano **zamarra**. **Owczyną, owczyńką** była skóra owcza wraz z wełną, zaś **caklem** zwano wyprawioną skórę owcy górskiej o szorstkiej, grubej sierści, zwykle białej lub czarnej, hodowanej głównie w Karpatach.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Z jagniąt i baranów można więc było mieć wyroby **baranie (barańcze, baranowe), barankowe (barankow, baranków), jagnięce (jagnięcze), karakułowe (karakulskie)**.

Skór dostarczały też bydłęta. Skórę z cielęcia nazywano **cielęcina**, a przedmioty z niej wykonane – **cielęcymi (cielęczymi, cielęcimi, cielętowymi), ciolkowymi. Abelkiem (habelkiem, chabelkiem)** była skóra wyprawna z cielęcia podrosłego²⁷⁷, a **żarlakiem, żarłokowymi skórami** – skóra cielęcia pasionego od urodzenia sianem. **Opojkiem, sysakiem, ssakowymi skórami** nazywano skórę z cieląt karmionych mlekiem krowy.

Skóra cielęca wyprawna gładka, błyszcząca zwie się **platglancem (platglansem)**. Skórą cielęcą, dokładnie wyprawioną, używaną dawniej do pisania lub druku, był **welin**. Wyroby z niego zwano **welinowymi. Bukatem, bukatowymi skórami** nazwano skórę z cielęcia (w wieku od 4 do 18 miesięcy o wadze ponad 90 kg) odpowiednio garbowaną, charakteryzującą się miękkością i elastycznością, używaną do wyrobów kaletniczych oraz na wierzchy obuwia, a przedmiot wykonany z takiej skóry był **bukatowy**.

Skórę wyprawioną z cielęcia nazywano **sakiem, saczkiem**. Było jej wiele rodzajów, jak: **saki gładkie** albo **platowe, saki błyszczące** albo **glansowne, saki ciemne** albo **matowe, saki feledrowe** albo **szare, saki glansowe** albo **świejące, saki gładkie błyszczące** albo **platglans, platglansowe, saki groszkowane (ciemne)** albo **saki szagrynowe, saki kamaszowe, saki naturalne** albo **saki naturalne, saki platmatowe** albo **saki gładkie, ciemne, saki półświejące** albo **saki półglansowane, saki wiksovane** albo **saki woskowane**. **Sakowy, saczkowy** oznaczał przedmiot z saka.

Skórą z byka był **buhaj, byk, bykowina, mendak (mędak)**, a wyroby z takiej skóry – **bycze (bykowe)**. **Jałowicą (jałowką)** nazywano skórę z jałowki, a **krową, krowiną, skórą krowią, waszlederem** – skórę z krowy. **Blankiem (blankami), skórą blankową** nazywano wyprawioną skórę, zwykle jałówek, krów, grubą, dość sztywną, gładką, stosowaną do wyrobów rymarskich i siodlarskich.

---

²⁷⁷ Skóry zdejmowane z „żarłoków” cieląt, które przeszły na paszę roślinną. W porównaniu z „ssakami” mają szorstkie lico i luźną, cienką tkankę włosową. Używane do wyrobu lżejszego obuwia. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 11.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Gatunkiem skóry bydłowej pozbawionej włosa, używanej na kurpie, była **lysina**. Nazwą **Cuir de Russie** albo **jucht (juchta)**²⁷⁸ określano nieprzemakalną skórę bydłą, używaną przeważnie na cholewki butów i do wyrobów rymarskich. **Kips** był skórą z bydła indyjskiego; a jego odmiany: **kips arsenikowy** – skórą suchą z przyprawą arsenikową chroniącą od robactwa; zaś **kips gipsowy**, **kips obkładany** – obłożoną od strony mizdry gipsem rozrobionym z wodą arsenikową.

Ze skór bydłowych wyrabiano ubiory i przedmioty **abelkowe (habelkowe)**, **jałowicze**, **juchtowe**, **krowie (krowięce, krowinyce)**. Wyroby ze skóry wołowej nazywano **wołowymi (wolimi)**.

Wyprawiano też skórę z konia zwaną **koniem** oraz z kozy – **kozą**. Skóra końska lakierowana, z której szyto skrzydła do powozów, zwana była **lakierem końskim**. **Skórą hamburską** nazwano skórę końską wyprawianą garbnikami roślinnymi, gatunek grubej skóry na buty. **Capa** oznaczała skórę ośłą, końską lub wielbłądzia.

Do wyrobu luksusowego obuwia oraz galanterii skórzanej używano **giemzy**, czyli wyprawionej skóry koziej. Przedmioty wykonane z niej nazywano **giemzowymi**. Cenny **kurdyban (kurdwan, kordyban, kardyban, korduan, kordwan, korduban)**, **kurdybanek (kurdywank, kurwank, kurdybanik, kurdybiś, kurdybannik, kordybanik)** była skórą kozłą (rzadziej cielęcą lub jagnięcą) wytłaczaną we wzory, malowaną i złożoną, używaną w okresie renesansu do obwijania mebli i ścian, a także do oprawiania ksiąg.

Poszukiwany na rynku **safian (szafjan, safijan, szafyan, safjan)**²⁷⁹ był skórą kozią wyprawioną garbnikami roślinnymi, cienką, miękką, barwioną na żywe kolory, używaną do wyrobu droższego obuwia, opraw książek, na obicia mebli itp., które zwano **safjanowymi (szafjanowymi)**. Gorszym gatunkiem safianu był **tekin** ‘safian turecki albo wołoski’²⁸⁰.

Sposobem chromowym garbowano **szewro**. Tę miękką kozłą używano zwykle na wierzchy obuwia. Skórą kozłą specjalnie wyprawianą i tłoczoną była droga **skóra marokańska**, inaczej **marokin**. Skórę zdjętą z kozłęcia na miech do gajdów nazywano

²⁷⁸ Juchty wyrabiają się ze skór bydła rogatego trzyletniego [...] Najlepsze juchty pochodzą z okolic Nowgorodu i Rosji południowej, obecnie jednak wyrabiają się i w innych krajach. S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna*, op. cit., t. VII, s. 556.

²⁷⁹ Safjan, safijan, szafjan (z perskiego i tureckiego sachtijan) – skóra wyprawiona kolorowo, przywożona niegdyś do Polski ze Wschodu, głównie na obuwie męskie i żeńskie. Prawdopodobnie nazwę tę przynieśli Tatarzy, którzy osiedlani w Polsce zajmowali się wyprawą safianów. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 195. Safian przedniejszy wyrabia się ze skór kozich, pośledniejszy z owczych. S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna*, op. cit., t. XIII, s. 247.

²⁸⁰ Por. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 186.

temlakiem, a skórę z kozła – **koźliną**. Przedmiot zrobiony z futra z angor (odmiany kotów, kóz i królików o długiej, delikatnej, niezwykle białej sierści) nazywany był **angorowym (angorskim)**.

Wyrób wykonany z koziej skóry nazywany był **kozim (koziny)**, z kozła – **koźlim (koźlowym, koźlowskim)**, a z koźlęcia – **koźlęcym**. Ponadto na rynku poszukiwano wyrobów **kurdybanowych (kurdwanowy, kordwanowy, kordybanowych, kordubanowych, kordywanowych)**, **marokinowych, tekinowych**.

Skórę pozyskiwano również z hodowli królików. Wyprawioną nazywano **królikiem (królikiami)**. **Cejtuchowe futro** było w XVII wieku określeniem skóry futerkowej z czarnych lub farbowanych na czarno królików. Do zwierząt hodowlanych zaliczymy też tchórzofretkę, krzyżówkę tchórza i fretki, z której otrzymywano skórki zwane **tchórzofretką**.

Ponadto skóra z bawoła nazywała się **bawołem**, a z psa – **lajką**. Przedmiot wykonany ze skóry bawoła nazywano **bawolim (bawołowym)**, z królika – **króliczym (królikowym, krolikowym)**, z osła – **oślim (osłowym, osłowskim)**, z owcy – **owczym (owcowym, owczanym, owiecznym)**, a ze świni – **świńskim (świnim, swinim)**.

1.3. Nazwy skór ze zwierząt łownych (81 jedn. leks.; 80 haseł)

biela, bielczany (bielczy), bielizna, bielinkowy, bieliznowy, bieliskowy, bobrowy (bobrzy, bombrowy, bóbrowy), borsuczy (borsukowy, borszukowy), bóbr (bober, bobry, bobr), dziczy, elki, elkowy, gronostaj (gronostaje), gronostajowy (hornostajkowy, hornostajowy, hronostajowy, gronostajkowy) jadźwiec, jeleni (jeleniowy), jelenica, jelonek, jonatowy, kałanki, kałankowy, krzeczki, krzeczkowy, krzyżakowy, kuna (kona), kuni (kunny, kunowy), lis, lisi (lisiasty, lisowy, lissowy, liszczy), liski (liszki, liszka), łasica, łasiczy (łasicowy, łasiczny, łasiczczyn), łosica (łosina), łosi (łosiowy), marmurkowy, muflonowy, muflony, niedokunka, niedolisek, niedosoból, niedźwiadkowy, niedźwiedzi (niedźwiedni, niedźwiedziowy, niedźwiedzki, niedźwiedzy, niedźwiedzy, niedźwiedzi, niedźwiedziow), norka (nurka, norki), nurkowy, nutria, piżmak, piżmowcowy, popielica, popielicowy (popieliczy, popieliczny), rejdowe skóry, rosomakowy (rosomaczy, rosomaszy), rysi (rysiowy), rysie, sarna, sarni (siarni), skóra jelonkowa, sobolowy (siabelowy soboli), soból (sobolec, sobol), słowy, szop, szopowy, szynszyla (szynszyle), szynszyłowy, tchorzewy (tchórzy, tchórzowy), tchórz (tchorz), tumak, tumakowy, turzy (turowy), wężowy (węzy, wężowy), wiewierzycy, wiewiórczy (wiewiorczy, wiewiórczany), wiewiórki (wiewiórka), wiewiórzyca, wilczura, wilczy, wilk (wilki), wydra, wydry (wydrzany), zajęczy (zajęcowy, zajęcy, zajęcy, zajęczy), zajęczyna, żubrowy (żubrzy, żubrzany)

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Cennych skór dostarczała nie tylko hodowla, wiele z nich pozyskiwali myśliwi. Cenne skóry futerkowe sprowadzano m.in. z Rosji. Do najdroższych należały **sobole** (**sobolce, sobole**) oraz **gronostaje** (**gronostaje**). Na ubiór **sobolowy** (**siabelowy, soboli**) czy też **gornostajowy** (**hronostajkowy, hronostajowy, hornostajowy, gronostajkowy**) mogli sobie pozwolić królowie i najbogatsza arystokracja. Przedmiot zrobiony z futra sobolowego nazywano również **nurkowym**.

Do poszukiwanych skórek przez szlachtę należał **bóbr** (**bober, bobr, bobry**)²⁸¹, a stroje **bobrowe** (**bobrze, bombrowe, bóbrowe**) cieszyły się powodzeniem. Wyprawioną skórę z z kuny nazywano **kuną** (**koną**), z łasicy – **łasica**, z norki – **norką** (**nurką, norkami**), z nutrii – **nutrią**, z piżmaka – **piżmakiem**, z szynszyla – **szynszylą** (**szynszylami**), z tchórza – **tchórzem** (**tchorzem**), z wydry – **wydrą**. Wyprawione skórki tchórza lub tchórzofretki nazywano również **elkami**. **Jadźwiec** był skórą z borsuka.

Tumakiem była wyprawiona skórka tumaka, czyli zwierzęcia drapieżnego, podobnego do łasicy, żyjącego w lasach Europy oraz zachodniej i południowej Azji, łowionego dla cennego futra, zaś **kałankami** – wyprawione skórki z kałanka, czyli z drapieżnika podobnego do norki, występującego w środkowej i wschodniej Azji.

Okrycia szyto oraz podbijano je także skórkami futerkowymi innych zwierząt występujących na ziemiach polskich lub sprowadzanych tradycyjnie z ościennych krajów. **Jonatowy** oznaczał przedmiot wykonany ze skórek jonatów, czyli swojskich kotów.

Do popularnych skórek futerkowych należały: **lis, liski** (**liszki, liszka**). **Lisi** (**lisiasty, lisowy, lissowy, liszczy**) oznaczał ubranie wykonane z futra z lisów; zrobione z futra z krzyżaków, czyli lisów z czarnymi skrzyżowanymi pręgami na grzbiecie nazywano **krzyżakowym**, a **marmurkowy** był zrobiony z futra lisów czarnych.

Pięknym futrem, cenionym i popularnym wśród polskiej szlachty były **rysie**. **Rysi** (**rysiowy**) strój czy obramowanie świadczyły o zamożności właściciela. Strojono się także w ubrania **wilcze** – wykonane ze skóry wilka oraz – z futra niedźwiedzia: **niedźwiedzie** (**niedźwiednie, niedźwiedziowe, niedźwiedzkie, niedzwiedze, miedźwiedze, miedźwiedzie, miedźwiedziowe**), niedźwiadka – **niedzwiadkowe**; rosomaka – **rosomakowe** (**rosomacze, rosomasze**). Wyprawiano także skórki szopa pracza zwane **szopem**, a z wilka – **wilczurą, wilkiem** (**wilkami**).

²⁸¹ W ubiorach przodków naszych futra bobrowe były wysoko cenione i powszechnie przez możnych na kołnierze i kołpaki używane. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. I, s. 182.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Rzemieślnicy skórzani używali do wyrobów również skórki mniejszych zwierząt, jak **biele, popielice**, czyli skórki popielicy; **bieliznę, wiewiórki (wiewiórkę), wiewiórzyćę** – skórki z wiewiórki.

Nazwy ubrań i przedmiotów uszytych lub podbitych wyprawionymi skórkami pochodziły od nazw zwierząt. Były więc **bielczane (bielcze), bielinkowe, bieliskowe, bieliznowe, borsucze (borsukowe, borszukowe), dzicze, elkowe, kałankowe, kunie (kunne, kunowe), łasicze (łasicowe, łasiczne, łasiczczyne), nurkowe (z futra norek), susłowe (zrobione z futra susłów), piżmowcowe, popielicowe (popieliczy, popieliczny), szopowe, szynszyłowe, tchorzewe (tchórzowe, tchórze), tumakowe, wężowe (węże, węzewe) (ze skóry węża), wiewiórcze (wiewiorcze, wiewiórczane), wiewierzycze, wydrowe (wydrzane).**

Dla skór odławiano również duże zwierzęta roślinożerne. **Jelenica, skóra jelonkowa** była skórą jelenią albo łanią, **sarna** – skórą z sarny, a **jelonkiem** nazywano skórę z jelonka. Pozyskiwano także skóry z łosia, czyli **łosicę (łosinę)** oraz z żyjących w górskich lasach Europy muflonów – **mulony**. Wytwarzano więc przedmioty **jelenie (jeleniowe), łosie (łosiowe), muflonowe, sarnie (siarnie), turze (turowe)** (ze skóry tura), **żubrowe (żubrze, żubrzane)** (ze skóry żubra).

Nie mogło zabraknąć skórek futerkowych z pospolitego zająca, zwanych **zajęczyną** oraz ubrań **zajęczych (zajęcowych, zajęcych, zających, zajęczych)** – nimi podbitych. Skórami z dzikich kóz były **rejnowe skóry**; **krzeczka**mi nazywano skóry z chomików. Wykonany z takich skórek wyrób był **krzeczkowy**.

Właściwości skór zależą od wieku zwierzęcia. Dlatego osobne nazwy nadawano skórom z młodych, niedorosłych zwierząt. **Niedokunką** nazywano skórę futerkową z młodych kun, **niedoliskiem** – skórę z młodego liska odznaczającego się krótką sierścią, a **niedosobolem** – skórę, futerko z małego, młodego jesiennego sobola o krótkiej sierści.

1.4. Nazwy skór ze zwierząt egzotycznych (14 jedn. leks.; 14 haseł)

foczy (fokowy), foka, lamparci (lampartowy), lampart, nurek, ocelot, oposowy, panterzy, renifer, reniferowy (renowy), selskinowy, skunks, skunksowy, wallaby

Skóry zwierząt egzotycznych przywożono do Polski od wieków, np. **lampartem** nazywano wyprawioną skórę lamparta, używaną jako peleryna od XVI wieku²⁸². Odkrycie nowych kontynentów przyczyniły się do rozszerzenia asortymentu skór

²⁸² Od XVI wieku wyprawiona skóra lamparta, używana jako ozdobna peleryna, także imitacja tej skóry. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 103.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

futerkowych i rozbudzenia mody na egzotykę, nowość, oryginalność. W Polsce znane były: wyprawiona skórka ocelota, zwierzęcia drapieżnego żyjącego w obu Amerykach, zwana **ocelotem**, ze skunksa – **skunksem**. Z oposów, zwierząt z Ameryki Północnej i Środkowej, szyto ubrania **oposowe**, a ze skunksów – **skunksowe**. **Lamparci (lampartowy)** był przedmiotem zrobionym ze skóry z lamparta, a **panterzy** – ze skóry z pantery.

Reniferem nazwano skórę zdjętą z renifera. **Reniferowy (renowy)** dotyczył wyrobów ze skóry renifera. Skóry młodych kangurów wyprawiane i farbowane, przypominające skunksy, zwano **wallaby**. Polowano również na foki. Wyprawiona skóra z foki nazywała się **foką**, a przedmiot wykonany, podbity taką skórą futerkową – **foczym (fokowym)**. **Selskinowym** zwano wyrób z selskinów, czyli cennego futra z fok dziś prawie wytępionych, żyjących na brzegu Oceanu Spokojnego.

Rzemieślnicy wykorzystywali w swojej pracy także skóry ptaków pokryte puchem. Po usunięciu powierzchni piór konturowych i szypuł rosnącego pierza były używane m.in. na galanterię futrzarską. Nosiły nazwę **nurka**.

2. Nazwy części skóry (107 jedn. leks.; 105 haseł)

abfal, abfal flanderowy, abfal glansowy, abfal koński, abfal krauzowany, abfal matowy, abfal płatowy, barki, brand, brzuch (brzucho), brzuszek, brzuszek wilczy, brzuszkowy, cienkie miejsce skóry, cięcie, cypel, czaprak, czoło, czompon, dwoina, dwoina z licem, dwoina z mizdrą, gardli, gardło (garło), główki, grochy, groszki, grundhar, grzbiet (grzybiet, chrzbiet, chrzebt, chrzebiet, chrzept, chrzepiec, chrzybiet, chrzypt, chrzypiet, chrzybiec, chrzybiet, chrzybt, hrzybiet, krzebiet, krzebt, krzybiet, grzebiet), grzbietowy (chrzebtowy, chrzybtowy), grzywa, kawalki końskie, kawalki końskie błyszczące, kawalki końskie gładkie, kawalki końskie groszkowe, kawalki końskie matowe, kawalki końskie szare, kiern (kern), kiernisty, kraca, lader, lice/lico, licowy, liczko, lustro, lustrzanny, łapa, łapki karakułowe, łeb, łebki, lupanka, mitelsztyk, mizdra (miazdra, miądza, międza), mizdrowy, nóżkowe futro, obrzezki, odraciczny, ogon, ospa, ospowaty, pachwina, pęknięcie, pieczęć wypalana, podczerewie, podgarłek (podgardlek), podogonie, podwłosie, polfutro (pulfutro), prawa, pupkowe futro, pupkowy, rand, rdzenny, rdzeń, skóra jarzmowata, skóra pachwiasta, skóra słupcowa, skraj, słupiec, spodek, szczupak, szlama (ślama, slama), szlamowy (ślamowy, słamowy), sznycik, sznyt (śnyt), szpalta (szpalt), szpaltówka (śpaltówka), szpek (śpek), szpigiel (śpig(i)el), szpigłowy, szprenga (śprengi), sztypa, sztypowaty (śtypowaty), sztyrna (śtyrna), środek koński, towar lustrzanny, towar lustrzanny, towar szpigłowy, tył, wierzch skórki futrzanej, wyskok, zacięcie, zakalec, zawojek, zawojkowy

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Do wytwarzania różnych produktów służą części skóry. **Półfutro (pulfutro)** było połową futra, czyli wyprawionej skóry zwierzęcej z włosiem. Wyprawiona skóra zwierzęca bez boków, łba i ogona nazywana jest **czaprakiem, czomponem**.

Część skóry od łba zwie się **czołem, sztyrną (śtyrną)**, spod gardła – **gardłem (garlem)**, a z podgardla zwierzęcia futerkowego – **podgarłkiem (podgardłkiem)**. **Grzbietem (grzybietem, chrzbietem, chrzebtem, chrzebietem, chrzeptem, chrzepicem, chrzybietem, chrzyptem, chrzypietem, chrzybiecem, chrzybietem, chrzybtem, hrzybietem, krzebietem, krzebtem, krzybietem, grzebietem)**, **wierzchem skórki futrzanej** nazywano skórę lub futro z grzbietu zwierzęcia. Najtwardszą, najściślejszą częścią skóry grzbietowej był **kiern (kern)** albo **rdzeń**. Z kolei część skóry od ogona nazywano **ogonem, tyłem**, od pachwin – **pachwiną**, od strony racic – **odracciczną**, a spod ogona – **kracą, podogonem**. Skóra cienka, pochodząca z miejsc wątych, z samych końców, spod pach, nóg itp. nazywana była **skórą pachwiastą**. **Obrzezki** były gorszym gatunkowo futrem z głowy, nóg i ogona różnych zwierząt. Futro uzyskiwane z nóg zwierząt futerkowych, zwykle nisko cenione, nazywano **nózkowym futrem**.

Cenna skóra pochodziła z brzucha zwierząt. Zwano ją **brzuszkciem, pupkowym futrem**, a wyprawioną – **brzuchem (brzucho)**. Skóra brzuszna bobra, wiewiórki, tchórza, lisa nosiła nazwę **podczerewia**, z brzuchów i boków lisich albo rysich – **szlam (ślam, słam)**, a z wilczego podbrzusza – **brzuszek wilczy**. Skórę z podbrzusza zwierząt zwano **spodkiem**.

Zawojek był zaś częścią grzbietnią futerka lisiego. Cenne skórki z dolnej części nóg owiec karakułowych nazywano **łapkami karakułowymi**. Skóra futerkowa z przedniej części skóry barana wraz z nogami nazywana była **barkami**.

Grzywę końską i część skóry od grzywy nazywano **grzywą**, część pośladkową skóry końskiej – **lustrem, szpiglem (spigielem)**, **towarem lustrowym, towarem szpigłowym**, a środek skóry końskiej **mitelsztykiem, środkiem końskim**. **Towar lustrzanny** składał się z jakiejś części skóry. **Skórą słupcową** nazywa się najgrubszą skórę wołową od krzyża. **Skóra jarzmowata** pochodziła z karku wołu spracowanego i pokaleczonego od jarzma. **Łbem** zwano część skóry od głowy bydlęcej, **łapą** – od nóg bydlęcia, zaś **szczupakiem** – środkową część skóry bydlęcej z karkiem, która pozostała po odcięciu boków i łba. Grzbietowa część skóry bydlęcej specjalnie wyprawiona, twarda, nadająca się np. na podeszwy obuwia to **słupiec**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Łapy, boki, karki i grzywy wykrajane ze skóry końskiej nazywano **abfałem**, **kawałkami końskimi**. Jego rodzajami były: **abfal flanderowy** albo **kawałki końskie szare**; **abfal glansowy** albo **kawałki końskie błyszczące**; **abfal koński**, **abfal krauzowany** albo **kawałki końskie groszkowe**; **abfal matowy** albo **kawałki końskie matowe**; **abfal platowy** albo **kawałki końskie gładkie**. **Łebki**, **główki** to małe kawałki skóry.

Zewnętrzna powierzchnia skóry właściwej, o charakterystycznym dla każdego gatunku zwierząt rysunku, umożliwiającym ustalenie pochodzenia skóry, nazywana była **licem (licami)**. **Liczko** było powierzchnią skóry od strony włosia; gładką, górną powierzchnią wyprawionej skóry. O lepszej stronie skóry, licowej, mówiono – **prawa**. **Mizdrą (miazdrą, miązdrą, mięzdrą)** nazwano zaś wewnętrzną stronę skóry zwierzęcej, już bez resztek mięsa, żył i przylegających warstw łoju. **Grundhar** był meszkiem pod włosami na skórze. Lico pęknięte na skórze nazywano **pęknięciem** albo **szprengą (śprengami)**.

W czasie garbowania dzielono skórę na dwie warstwy zwane **dwoiną**²⁸³, **łupanką**, **szpaltą (szpalem)**, **szpaltówką (śpaltówka)**. Warstwę od strony sierści nazywano **dwoiną z licem**, a drugą od strony mięsa – **dwoiną z mizdrą**. **Groszki** oznaczały lico skóry sztucznie pomarszczone; zaś **grochy**, **groszki** były deseniem na skórze w kształcie małych kóleczek koloru innego niż tło.

Miejsce zagrzone na skórze surowej nazywano **ospą**, **sztypą**, a miejsce wytarte – **cienkim miejscem skóry**. **Szpekiem (śpekiem)**, **zakalcem** był pas twardy, ciemny występujący na skórze przy jej niedogarbowaniu.

Kawał garbowanej skóry nazywał się **ladrem**, a miejsce niewygarbowane na płacie wygarbowanej skóry to **zakalec**. Podczas obróbki część skóry mogła ulec uszkodzeniu. **Sznyt (śnit)** i niewielki **sznycik** oraz **zacięcie** oznaczają skaleczenie, uszkodzenie skóry, **cięcie** natomiast – uszkodzenie skóry nożem rzeźniczym.

Wystający kawałek na brzegu skóry nazywano **cyplem**, **wyskokiem**. **Brand**, **pieczęć wypalana** była znakiem wypalonym na skórze zwierzęcia. **Randem**, **skrajem** nazywano krawędź, brzeg skóry.

---

²⁸³ W warsztacie garbarskim czy szewskim XVI-XVIII wieku uzyskiwano z grubszych skór dwoiny przeznaczone na podszewki i wyklejki wewnątrz obuwia. I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 55.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Nazwy skór liczą 493 jedn. leks. Rozróżniano więc bardzo wiele skór zależnie od sposobu ich wyprawienia, przeznaczenia, pochodzenia. Najwięcej nazw należy do zbioru nazw skór ze zwierząt hodowlanych, nieco mniej ze zwierząt łowionych w Polsce oraz krajach europejskich i Rosji. Zaledwie 14 nazw związanych jest ze skórkami ze zwierząt egzotycznych.

Najważniejsze w produkcji krajowej były skóry bydłace, wykorzystywane m.in. przez szewców. Rozróżniano je według rozmiarów i gatunku zwierzęcia. Ponadto używano delikatniejszych skór kozich. Skóry owcze i jagnięcie były wykorzystywane przez kuśnierzy.

Futrzarze szyli futra także ze skórek importowanych, m.in. ze Wschodu²⁸⁴. Sprowadzano m.in. szlachetne skórki gronostajowe, sobolowe. Importowano także np. skórki bobrze, lisie, choć na te zwierzęta polowano także w Polsce. Popyt na wyroby skórzane i futrzane był jednak ogromny.

Różnorodność nazw skór i ich liczba świadczą o tym, że wykorzystywano skóry znacznej części zwierzyny – od hodowlanych baranów, kóz, owiec przez krajowe i importowane skórki dużych zwierząt łownych, jak niedźwiedzie, nutrie, wydry, po skórki zwierząt zupełnie małych: wiewiórek czy nawet chomików.

---

²⁸⁴ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 17.

IX. SŁOWNICTWO OGÓLNORZEMIEŚLNICZE (524 jedn. leks.)

1. Nazwy osób (157 jedn. leks.)
2. Nazwy specjalności (45 jedn. leks.)
3. Nazwy relacji społecznych (13 jedn. leks.)
4. Prawo, przepisy i obyczaje (107 jedn. leks.)
5. Nazwy ubrań (5 jedn. leks.)
6. Nazwy czynności (67 jedn. leks.)
7. Nazwy miejsc (19 jedn. leks.)
  - 7.1. Nazwy dużych miejsc (18 jedn. leks.)
  - 7.2. Nazwy elementów miejsc (1 jedn. leks.)
8. Nazwy narzędzi (34 jedn. leks.)
9. Nazwy miar (1 jedn. leks.)
10. Nazwy materiałów (22 jedn. leks.)
11. Nazwy substancji (13 jedn. leks.)
12. Nazwy wyrobów i ich cech (41 jedn. leks.)

Skórnicy należeli do braci rzemieślniczej, która w obronie swoich interesów organizowała się w różne stowarzyszenia: od najdawniejszych cechów, po korporacje i izby rzemieślnicze. Rytm życia wyznaczała rzemieślnikowi praca, długa nauka w warsztacie majstra, wyzwolenie na terminatora, potem zrobienie sztuki mistrzowskiej i otrzymanie tytułu majstra, co pozwalało na samodzielne prowadzenie warsztatu i przyjmowanie uczniów.

Społeczność rzemieślnicza wytworzyła i kultywowała rozmaite tradycje. Zrzeszeni rzemieślnicy wspierali się wzajemnie i walczyli z niecechowymi partaczami. Dbali o rodzinę, przygotowywali dzieci do przejęcia działalności.

Słownictwo związane z ogólną działalnością i życiem skórników liczy 524 jedn. leks.

1. nazwy osób (157 jedn. leks.; 152 hasła)
abecadlarka, abecadlarski, abecadlarz (abiecadlarz, abecedarjusz), artyzan, bajzycmajster, bezycer, bezycmajster (bazycmajster, bezecmajster), biegun, brakier (brakarz), brat (bratr), brat cechowy, bretmajster, budkarz, cajtownik, cech, cechmistrz, cechmistrzmajster,

cehmistrzowski (cehmistrzowy), cechownik, cechowy, chałupniczka (chałupnica), chałupniczy, chałupnik, chłopiec (chłopak), czeladeczką, czeladka, czeladniczek, czeladniczy, czeladniczyna, czeladniczysko, czeladnik, czeladź (czeladzie), dlubała, dzielnik, fabrykant, fabrykantka, foraierberter, fuszer, fuszerka, fuszerski, giezela, kapliczny, karbownik, knociarz, konsensowy majster/rzemieślnik, kontroler (kontoller, kontrol, kontrolor), korporant, kundman (kondman, kuntman), kundmanka, kundmaństwo, lerkamrat, lermajster, łachmytek (łachmittek), magister, majster (master, mejster, mester), majster cechowy, majster klepka, majster popsuj, majster psujski, majster zepsuj, majsterek, majsteria, majsterski (majstrowy, majstrów, mestrów, majstrowski), majstrzyna, manufakturzysta, masłek, matka gospodnia, mistrz (mistr, mister), mistrz rzemieślniczy, mistrzow (mistrzow), mistrzowski (mistrzowski, mistrzowski), mistrzowy (mistrzów), mistrzyni (mistrzynie), mistrzyni cechowa, młodszy, nadmajster, obermajster, ojciec gospodni, ojciec towarzyski, pacholek, papracz, papudrak (papudrok), partacki, partactwo, partacz, partola (partolina), partaczka, partaczow, paskudziarz, pater, patera (pateracz), paterak (paterok, patyrok), peckiel, pieniężnik (pieniędznik), podmajstrzy (podmajster), podmajstrzyni, podmistrz, podmistrz (podmistrz), podskarbi, powtórni, pozacechowy, praktykancik, praktykancki, praktykant (praktykarz), praktykantka (praktykarka), procederzysta (procederent, procedernik), profesjonalista (profesjonalista, profesjant, profesjant), przeszkadzacz (przeszkodnik, przeszkadzca, przeszkodzca, przeszkodziciel), psujmajster, rajzowniczy, rajzownik, remiecha, rękodzielniczka, rękodzielniczy (rękodziąły, rękodzielny), rękodzielnik, rzemieślnica, rzemieślnictwo, rzemieślniczek (rzemieśniczek, rzemieslniczek), rzemieślniczka, rzemieślniczy (rzemieślnikow, rzemieślnikow, rzemieślnikow, rzemieślnikow, rzemieślny, rzemieślnikow, rzemieśniczy, rzemieśniczy, rzemieślnikow, rzemieślnicki rzemieśniczy, rzemiesniczy, rzemieślniczy, rzemiesniczy, rzemieśniczy, rzemieślniczy, rzemieśniczy, rzemieślnikow, rzemieślnicy, rzemieslniczy, rzemieślnicki), rzemieślnik (rzymiśnik, rzemieśnik, rzemieślnicy, rzemieślnik, rzemieślnik, rzemieslnik, rzemieslnik, rzemieślnik, rzemieslnik), rzemiśniczeniek, siostra gospodnia, spółcechowy (współcechowy), sprawdzacz jakości roboty, starszy, stary, sturarski, sturzarz (sturarz), suchedniarz, szewc, szewski, terminator, terminatorka, terminatorski, towarzyski, towarzysz, uczennica, uczeń (uczenik), uczeń rzemieślniczy, warsztatniczka (warstatniczka), warsztatnik (warstatnik), werkfirer (wegkwier, wegkwir, werkfürer), werkmajster, werkmajstrowski, werkmistrz (werkmistr, warkmistr), workman, wyplatny majster, wyzwoleniec, wyzwoleńczy, wyzwolony czeladnik, zimny rzemieślnik

Rzemieślnik (rzymiśnik, rzemieśnik, rzemieślnicy, rzemieślnik, rzemieślnik, rzemieslnik, rzemieslnik, rzemieśnik, rzemieslnik), artyzan, dzielnik, profesjonalista (profesjonalista, profesjant, profesjant) [W. Kalinka: *Choć był rzemieślnikiem, nie porzuca roli, dlatego złym jest rolnikiem i złym profesjonalistą* (SJPD, t. 7, s. 19)], remiecha [Trybuna Ludu 57, 1967: *Czerniaków przedwojenny był*

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

jedną z najbardziej zacofanych kulturalnie dzielnic Warszawy. Zamieszkały głównie przez ludność robotniczą i rzemieślniczą, to jest remiechów (SJPD, t. 11, s. 441-442)], był człowiekiem uprawiającym rzemiosło, prowadzącym warsztat rzemieślniczy, zwanym czasem żartobliwie **rzemiśniczeńkiem**.

Wiek XIX²⁸⁵ pozwolił wejść do grona rzemieślniczego kobietom, które przedtem mogły jedynie wspomagać męża – rzemieślnika albo jako wdowy prowadzić warsztat do pełnoletności syna. Kobieta trudniąca się rzemiosłem była **rzemieślniczką, rzemieślnicą**.

Ogół rzemieślników nazywano **rzemieślnictwem**, a **rzemieślniczy** (rzemieślnikow, rzemieśnikow, rzemieśnikowy, rzemieślny, rzemieślnikowy, rzemieśniczy, rzemieśniczy, rzemieślnikowy, rzemieślnicki rzemieśniczy, rzemiesniczy, rzemieślniczy, rzemiesniczy, rzemieśniczy, rzemieślniczy, rzemieśniczy, rzemieśnikowy, rzemieślnicy, rzemieslniczy, rzemieśnicki) odnosił się do rzemieślnika lub rzemiosła.

Rękodzielnik, manufakturzysta był dawniej osobą zajmującą się rękodzielnictwem, fabrykantem; współcześnie jest on rzemieślnikiem zajmującym się rękodzielnictwem, czyli ręcznym wyrobem przedmiotów, zwykle artystycznych. Kobieta – rękodzielnik zwie się **rękodzielniczką**. **Rękodzielniczy (rękodziały, rękodzielnny)** oznacza dotyczącego rękodzielnictwa, rękodziela lub rękodzielników [T. Peiper: *Zarobkował w latach dziecięcych jako czeladnik w warsztacie rękodzielniczym* (SJPD, t. 7, s. 987)].

Majster (maśter, mejster, mester), mistrz (mistr, mister) [Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburckiego: *Rzemieślnicy mają w swych cechach schadzki miewać, a stare mistrze między sobą obierać, którzy mieli moc, innych mistrzów doglądać* (Linde)], **mistrz rzemieślniczy, magister** [Biuletyn Historii Sztuki i Kultury 2, 1954: *Starsi cechu zwrócili się do rektora żołądziowskiego, aby dopomógł im w prowadzeniu magistrów i czeladników* (SJPD, t. 4, s. 367)], **werkmajster, werkmistrz (werkmistr, warkmistr)** był rzemieślnikiem samodzielnie prowadzącym warsztat, szkolącym uczniów w swoim rzemiośle. Biednego, lichego majstra nazywano **majstrzyną**, zaś poufale, żartobliwie zwano majstra **majsterkiem** [W. Wolski: *Majterek uczciwy, który nie zapomniał o mnie, namawiał mnie, żebym zrzuciwszy pychę z serca, wszedł do niego do terminu* (SJPD, t. 4, s. 386)].

²⁸⁵ Dopiero w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku kilkanaście kobiet zostało przyjętych do Zgromadzenia Krawców (właścicielki warsztatów miały tytuły podmistrzyń), ale z zastrzeżeniem, że nie będzie im przysługiwało żadne prawo wyborcze. W. Pruss, *Rzemiosło warszawskie latach 1864-1918*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 398.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Ogół majstrów nazywano **majsterią**. Odnoszący się do majstra, należący do majstra, mistrza był **majsterski (majstrowski, majstrowy, majstrów, mistrów), mistrzow (mistrzew)**. **Mistrzowski (mistrzosi, mistrowski)** odnosił się do mistrza (cechowego); **mistrzowy (mistrzów)** oznaczał zaś ładnie i dobrze wykonany przedmiot, zrobiony ręką biegłego rzemieślnika lub artysty.

Najwyższym tytułem przyznawanym rzemieślnikowi przez cech był **majster cechowy** ‘rzemieślnik zapisany do cechu i mający prawo zapisywać do cechu swoich terminatorów i czeladników, przez to nabywających prawa do wyzwolin, czyli do uzyskiwania stopni wyższych’. W drugiej połowie XIX pojawiły się zrzeszone w stowarzyszeniach rzemieślniczych kobiety. Były to: **mistrzynie (mistrzynia), mistrzyni cechowa** [B. Prus: *Wyjednał dla kobiet prawo wstępowania do cechów i wyzwania się na mistrzynie* (SJPD, t. 4, s. 740)].

Robotnika, rzemieślnika nazywano **workmanem, warsztatnikiem (warstatnikiem)**, zaś pracownicę warsztatu – **warsztatniczką (warstatniczką)** [M. Siennik: *Nie godzi się w mamki brać głupich albo też układnych tj. swawolnych, jak są szwaczki, praczki, haftarki, prządki i insze takowe* (SW, t. 7, s. 465)].

Starszego majstra nazywano **nadmajstrem** lub **obermajstrem**. Przełożonym, zwierzchnikiem rzemieślników był **starszy, stary**. **Majstrem** nazywano też – przez grzeczność – rzemieślnika nawet niecechowego; wykonawcę jakiejś roboty, robotnika, który się sam jej podjął. Mistrz, majster, człowiek zdatny do czegoś zwał się **paterem**.

Rodzajem rzemieślnika był **budkarz** ‘człowiek mieszkający w budce albo wykorzystujący budkę jako miejsce pracy, np. stoisko kupieckie lub warsztat rzemieślniczy’. Rzemieślnika miejskiego określano mianem **lachmytka (lachmitka)**, a rzemieślnika – samouka **dlubałą**.

W chałupnictwie zatrudniano **chałupnika** oraz **chałupniczkę (chałupnicę)**.

Lichy, kiepski rzemieślnik zwał się **fuszerem, mastrem klepką, majstrem popsujem, majstrem psujskim, majstrem zepsujem, partaczem, partolą (partoliną), papudrakiem (papudrokiem), papraczem, paskudziarzem, paterakiem (paterokiem, patyrokiem), przeszkadzaczem (przeszkodnikiem, przeszkadzczą, przeszkodźcą, przeszkodzielem), psujmajstrem, zimnym rzemieślnikiem**. W XX wieku było to określenie obelżywe. Również kobieta mogła być kiepską rzemieślniczką, czyli **fuszerką, partaczką**. **Fuszerski, partacki** odnosił się do lichej pracy.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Większość rzemieślników, zwłaszcza do XIX wieku (kiedy pojawiło się rzemiosło konsensowe)²⁸⁶, związana była z instytucjami cechowymi²⁸⁷. Należących do tego samego cechu zwano **spółcechowymi (współcechowymi)** albo **cechowymi** [Wędrowiec 3, 1901: *Wszędy gdzie tylko większe zagraża niebezpieczeństwo, tam zaraz pojawia się starszy cechowy z buzdyganem, czyli znakiem regimentarskim* (SJPD, t. 11, s. 72)]. Członka cechu nazywano też **cechem, cechownikiem, cechowym. Bratem (bratrem), bratem cechowym** zwano towarzysza, czeladnika, który się wkupił w aufledze; także członka cechu.

Na czele cechu stał **cehmistrz, cechmistrzmajster**, a sprawy jego dotyczące zwano **cehmistrzowskimi (cehmistrzowymi)** ‘dotyczącymi cechmistrza’.

Dużą wagę przywiązywali rzemieślnicy do piastowania urzędów cechowych²⁸⁸. Nadawało im to w środowisku wyższą rangę, rzemieślnicy pełniący funkcje w cechu cieszyli się prestiżem. **Bajzycmajster** był delegowanym z urzędu starszych na gospodę cechową, a **bezycer, bezycmajster (bazycmajster, bezecmajster)** – wybieranym razem z kilkoma innymi do asystowania starszemu mistrzom, cechmistrzom podczas posiedzeń cechowych (wiek XVII i XVIII). Urzędem mniejszej wagi był w cechu **młodszy** [M. Bałucki: *Polecił zarazem obowiązki młodszego na kwartalnych sesjach cechu* (SW, t. 2, s. 1009)]. Skarbnikiem w cechu był **podskarbi. Kapliczny** z kolei opiekował się kaplicą cechową.

Majstra, w którego mieszkaniu znajdowała się rzemieślnicza gospoda, nazywano **ojcem gospodnim**. W utrzymaniu gospody pomagały kobiety. Najważniejsza z nich była nazywana **matką gospodnią**. Dziewczyną usługującą była zaś **siostra gospodnia**.

Suchedniarzem nazywano ubogiego rzemieślnika robiącego na swoją rękę, lecz niespłaconego jeszcze na majstra, który obowiązany był co kwartał płacić do lady cechowej jeden złoty w czasie Suchych dni [K. Beylin: *Do pospólstwa należeli jeszcze*

---

²⁸⁶ Por. J. Beck, *Rzemiosło warszawskie w latach 1832-1863*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 352-362.

²⁸⁷ Cechy odgrywały dużą rolę w życiu gospodarczym miasta. Zajmowały się organizacją produkcji, jakością wytwarzanych wyrobów, cenami. Określały styl życia rzemieślników i etykę pracy zawodowej, dbały o interesy swoich członków. E. Koczorowska-Pielińska, *Rzemiosło starej i nowej Warszawy do 1525 r.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 54.

²⁸⁸ Starsi we wszystkich cechach mieli wiele przywilejów ułatwiających im wzmocnienie pozycji finansowej, np. wolno im było trzymać nieograniczoną liczbę czeladników. Nie zawsze jednak ich urząd cieszył się wśród majstrów odpowiednim prestiżem społecznym. I. Turnau, *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnice w latach 1655-1795*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 219.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

prócz czeladzi, tak zwani suchedniarze. Byli to półmajstrzy, ludzie ubodzy, korzystający z praw mistrzowskich, ale nie dość mający majątku, by wpłacać regularnie opłaty cechowe (SGWar, s. 396)]. Z kolei **wypłatny majster** oddał cechowi wszystkie wymagane opłaty.

Rodzajem towarzysza rzemieślniczego był **karbownik**.

Cechy miały poszczególne rzemiosła, jak szewcy z Żołyńi. Zastępcę ich przewodniczącego zwano **powtórnim**.

Organizacje cechowe prześladowały niezrzeszonych rzemieślników²⁸⁹, a ślady pogardy i lekceważenia ze strony cechowych znalazły odzwierciedlenie w języku. Rzemieślnik niecechowy, wykonujący swoje rzemiosło bez zezwolenia cechu, zwał się **biegunem** [M. Baliński: *Królewic Jakub Ludwik Sobieski, ponawiając 1727 r. ustawy cechu kuszniarskiego [kuśnierskiego] i krawieckiego, zabrania sturarzom, czyli partaczom albo biegunom, trudnić się robotą na mil 2 od miasta* (SJPD, t. 11, s. 50)], **fuszerem, knociarzem, pozacechowym, sturzarzem (sturarzem)**. **Sturarski** dotyczył jego pracy.

Partaczem, paterą (pateraczem), peckielem, szewcem był rzemieślnik niewyzwolony, zajmujący się rzemiosłem bez zezwolenia cechu, ale również naprawiacz starych rzeczy, lichey, nieumiejętny rzemieślnik. Partacze, fuszerzy stanowili **partactwo**. Ich wyroby były **szewskie, partaczowe**.

Z kolei **konsensowy majster/rzemieślnik** prowadził warsztat na mocy otrzymanego od władz miejskich konsensu²⁹⁰ [B. Prus: *Usuńcie majstrów konsensowych i wolną konkurencję! Oto hasło nie tylko naszych, ale i niemieckich rzemieślników* (SJPD, t. 3, s. 933)]. Rzemieślnicy łączyli się również w korporacje, których członkami byli **korporanci**.

Fabrykaniem, fabrykantką nazywana była osoba, która coś produkuje, fabrykuje, a więc rękodzielnik, przemysłowiec, właściciel fabryki, zaś **procederzystą (procederent, procedernik)** – ten, kto prowadzi przedsiębiorstwo, zakład przemysłowy itp.

W warsztacie, pod okiem majstra, pracowali rzemieślnicy i osoby przyuczające się do zawodu. I tu również, podobnie jak w cechu, ważna była hierarchia. Zarządzającym warsztatem, kierownikiem warsztatu był **werkfirer (wegkwier,**

²⁸⁹ Władze cechowe rzadko zwyciężały w walce z masą drobnych i ubogich konkurentów [...]. Najbardziej bezlitośnie tępono groźnych konkurentów żydowskich. Tamże, s. 232.

²⁹⁰ Pozwolenia władz miejskich. Por. J. Beck, *Rzemiosło warszawskie w latach 1932-1863*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 354-359.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wegkwir, werkfürer), werkmajster. Bretmajster, jako pierwszy czeladnik, zastępował majstra [B. Hertz: *Sam właściciel (...) prawie nie zaglądał do warsztatu, gdzie gospodarzem wyłącznym był tak zwany „bretmajster”* (SGWar, s. 114)], kierował wykwalifikowanymi rzemieślnikami, czyli **czeladniczkami, czeladnikami, gieselami, rzemieślniczkami (rzemieśniczkami, rzemieslniczkami), towarzyszami** [Volumina legum: *Rzemieślniczowie abo towarzysze u rzemieślników robiący* (Linde, t. 5, s. 192)]. Pomocnikiem majstra, czeladnikiem cechowym był **forarbeiter, podmajstrzy (podjmaster), podmistrz, podmistrzek** [E. Orzeszkowa: *Jako biegli rzemieślnicy otrzymali oni w jakiejś fabryce wyrobów żelaznych i stalowych miejsca podmajstrzych* (SJPD, t. 6, s. 667)]. Kobiętę sprawującą tę funkcję zwano **podmajstrzynią**. Zwierzchnikiem czeladników był **ojciec towarzyski**.

Prostego czeladnika nazywano **czeladniczym**, a biednego, lichego czeladnika – **czeladniczyną**. **Czeladniczy** dotyczył czeladnika, a **towarzyski** był związany z towarzyszami – rzemieślnikami.

Po wyzwoleniu na czeladnika, nowi rzemieślnicy obowiązani byli odbyć wędrowkę. Czeladnika wędrownego nazywano **rajzownikiem**. **Rajzowniczy** dotyczył rajzownika.

W warsztacie **lermajstra** (prowadzącego termin, szkolącego terminatorów) można było spotkać **cajtownika, chłopca (chłopaka)** [Pamiętnik polityczny i historyczny r. 1782: *Majstrom wolno więcej niż jednego chłopca trzymać w terminie i sporą liczbę czeladników*. Pam. (Linde, t. 1, s. 248)], **czeladnika, praktykancika, praktykanta (praktykarza), praktykantkę (praktykarkę), terminatora, terminatorkę**²⁹¹, **uczennicę, ucznia (uczenika), ucznia rzemieślniczego** [J. Korzeniowski: *Przyszedłem prosić cię, panie Hebel, abyś był łaskaw przyjąć mnie do swego warsztatu za ucznia i za terminatora* (SJPD, t. 9, s. 459)], czyli młodego pracownika, przyuczającego się do zawodu, posługacza. Uczeń rzemieślniczy był nazywany **masłkiem, pacholkiem**.

Czeladź i terminatorzy służący u jednego majstra zwani byli **czeladzią (czeladziami), czeladką, czeladeczką** [SW: *Majster ten zawsze dużo czeladzi trzyma*. (SW, t. 1, s. 382)]. Współtowarzyszem w terminie był **lerkamrat. Pieniężnik**

---

²⁹¹ Według ustalonych statutem przepisów, w zależności od trudności zawodu majster przyjmował uczniów na okres od 3 do 5 lat. Zawierał umowę z rodzicami chłopca i zgłaszał go do cechu [...]. Uczeń musiał być chrześcijaninem, stanu wolnego i pochodzić z prawego łóża. E. Koczorowska-Pielińska, *Rzemiosło starej i nowej Warszawy do 1525 r.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 54.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(**pieniężnik**) był osobą, która opuściła termin, nie wyzwoliwszy się i przyjęła gdzie indziej miejsce płatne. Terminatora wyzwolonego na czeladnika zwano **wyzwoleńcem**, **wyzwolonym czeladnikiem**. Osobami początkującymi w jakimś rzemiośle byli **abecadlarz (abiecadlarz, abecedarjusz)** i **abecedlarka**.

Rzemieślników kontrolował **kontroler (kontroller, kontrol, kontrolor)** oraz **sprawdzacz jakości roboty, brakier (brakarz)**.

Do warsztatu zaglądali **kundman (kondman, kuntman)** oraz **kundmanka**, czyli osoby zlecające pracę rzemieślnikowi. Ogół kundmanów i kundmanek tworzył **kundmaństwo**.

2. Nazwy specjalności (45 jedn. leks.; 43 hasła)

białokórnictwo (białokurnictwo), chałupnictwo, chałupniczo, cholewkarstwo, czapnictwo, czapkarstwo, czerwonoskórnictwo, drobnorzemieślniczy, dzieło (działo, dziło), fach (fach), futrzarstwo, garbarstwo, jednorzemieślny, kaletnictwo, kamasznictwo, korkarstwo, kożusznictwo, kunszt, kuśnierstwo (kusznierstwo, kuśmierstwo), manufaktura, manufaktorny, miechownictwo, pantoflarstwo, paśnictwo, portmoneciarstwo, proceder (preceder), profesja (prefesja, profesja, profesja, professja), rękawicznictwo, rękodzielnia, rękodzielnictwo, rękodzieło, rymarka, rymarstwo, rzemieślnictwo, rzemiosłko, rzemiosło (rzemiesło, rzemięsło), rzemiosłowy, siodlarstwo (siedlarstwo), skórnictwo, szewstwo (szwiectwo szewctwo, szwiectwo, szewsto), trzyślenie, walkarstwo, zamszownictwo (zamesznictwo)

Rzemiosło (rzemiesło, rzemięsło), rzemiosłko, rzemieślnictwo oznacza drobną wytwórczość o charakterze przemysłowym, obejmującą wykonywanie i naprawianie przedmiotów codziennego użytku prostymi narzędziami i maszynami [Monitor Warszawski: *Trzy liczymy prawie z bogaceniu kraju sposoby: rolnictwo, rzemieślnictwo i kupiectwo* (Linde, t. 5, s. 191-192)]. **Manufaktura, rękodzielnictwo, rękodzielnia** były przemysłem rękodzielnym, rzemiosłem, zatrudnieniem rękodzielnika, wspólnie zaś jest ręcznym wyrobem przedmiotów, zwykle artystycznych. Wyrób przedmiotów, zwykle artystycznych, rękodzielnictwo nazwano **rękodziełem**. **Profesją (prefesja, profesja, profesją, professją)** pozostawała praca zawodowa, stałe zatrudnienie, zajęcie, fach, zawód, w tym rzemieślnika [Teatr Polski: *Jestem człowiek poczciwy, profesji krawieckiej* (Linde, t. 4, s. 476)], a **fach (fach)** był zajęciem, zawodem, specjalnością polegającą na pracy fizycznej lub rzemieślniczej [L. Kruczkowski: *W moim fachu, w murarstwie, kobiety konkurencji nie robią* (SJPD, t. 2, s. 783)]. **Proceder (preceder)** oznaczał pracę zawodową, fach, rzemiosło,

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

przedsiębiorstwo [J. Moraczewski: *Każde miasto było stowarzyszeniem rzemieślników, kupców i w ogóle ludzi przemysłowych; z samego komornego prawie się żadne właściciel domu nie utrzymywał, ale zawsze prowadził jakiś proceder* (SJPD, t. 7, s. 6)].

Dziełem (działem, dzilem) zwano rzemiosło, sztukę, umiejętność. **Kunszt** zaś obejmował zajęcie, zawód, rzemiosło, zwłaszcza precyzyjne i artystyczne [J. Zacharyasiewicz: *Mój nieboszczyk rodzic był zegarmistrzem nadwornym (...) ten kunszt jest dziedziczny w naszym imieniu* (SJPD, t. 3, s. 1291)]. **Drobnorzemieślniczy** dotyczył drobnych rzemieślników; a **jednorzemieślny** – tegoż rzemiosła.

Formą drobnej wytwórczości polegającej na wykonywaniu pracy przez rzemieślników u siebie w domu na zlecenie przedsiębiorcy i z jego surowców było **chałupnictwo**. **Chałupniczo** oznaczało w sposób chałupniczy, wytwarzając coś u siebie w domu na zlecenie przedsiębiorcy.

Do rzemiosł związanych z wyprawą skór zaliczymy: **garbarstwo, skórnictwo, trzyślenie** – wyprawianie skór, **garbarstwo** – zawód garbarza, **czerwonoskórnictwo** – garbarstwo w ściślejszym znaczeniu, właściwe garbarstwo, **białoskórnictwo (białoskurnictwo)** – wyprawę skór rękawiczkowych oraz dział garbarstwa zajmujący się wyprawianiem skór miękkich na rękawiczki, na odzież [J. Kryński, J. Iwiński: *Garbowanie białe czyli białoskórnictwo, albo zaprawa alunowa – solami glinu zawdzięcza swą nazwę temu, że nie barwi skór, które po wyprawieniu mają barwę jasnobiałą* (SJPD, t. 1, s. 99)], **zamszownictwo (zamesznictwo)** – dział przemysłu skózanego zajmujący się wyrobem zamszu, technikę wyrabiania zamszu, dawniej również handel zamszem, **futrzarstwo** – gałąź gospodarki zajmującą się pozyskiwaniem skór futerkowych ze zwierząt hodowlanych lub upolowanych, oceną tych skór, wyprawianiem ich i uszlachetnianiem.

Ze skór futerkowych szyto odzież. **Futrzarstwo, kuśnierstwo (kuszniernictwo, kuśmierstwo)** obejmowało szycie futer, odzieży, artykułów konfekcyjnych i galanterii futrzanej z wyprawionych skór futerkowych, **czapnictwo, czapkarstwo** – wyrób czapek, **kożusznictwo** – wyprawianie skór na kozuchy oraz szycie kozuchów, **szewstwo (szwiectwo, szewsetwo, szewiectwo, szewsto)** – wyrób i naprawę obuwia. Do specjalizacji szewskich należało **cholewkarsstwo, kamasznictwo** obejmujące wyrób cholewek do obuwia, **korkarstwo** – wyrób korek, **pantoflarstwo** – pantofli.

Rzemiosłem specjalizującym się w robieniu miechów, mieszków, worków i innych drobnych przedmiotów ze skóry było **miechownictwo**. Wyrabianie toreb, teczek, walizek, portfeli itp. ze skóry, tworzyw sztucznych lub tkanin należało

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

do **kaletnictwa**, wyrób pasów do **paśnictwa**, a portmonetek – **portmoneciarstwa**. Wyrób rękawiczek należał do **rękawicznictwa**. **Rymarstwo**, **rymarka** obejmowało różne wyroby ze skóry i materiałów skóropochodnych, zwłaszcza upręży, pasów napędowych, smyczy, zaś **siodlarstwo (siedlarstwo)** – głównie siodeł i upręży końskiej.

Wąłkarz pracujący w warsztacie garbarskim zajmował się przygotowaniem skór do wąłkowania, przeciąganiem ich w wodzie, zakwaszaniem w bębnach i odkwaszaniem, co nazywano **wąłkarstwem**.

3. Nazwy relacji społecznych (13 jedn. leks.; 13 haseł)

kontrolerowa, kontrolerówna, lermajstrowa, majsteria, majstrostwo (majsterstwo, majstrowstwo), majstrowa (mestrowa, majsztrowa), majstrowicz, mistrzostwo, mistrzowa, mistrzowic (mistrzowicz), rzemieślniczka (rzemieśniczka), werkfirerowa, werkmajstrowa

W pracy pomagała rzemieślnikowi rodzina²⁹². Przede wszystkim żona i syn. **Rzemieślniczką (rzemieśniczka)** nazywano żonę rzemieślnika, **majstrową (mestrową, majsztrową)** – majstra, **mistrzową** – mistrza, **lermajstrową** – lermajstra, **werkfirerową** – werkfirera, a **werkmajstrową** – werkmajstra²⁹³. **Kontrolerowa** była żoną kontrolera. Córkę kontrolera zwano **kontrolerówną**.

Majstrowicz był synem rzemieślnika, zaś **mistrzowic (mistrzowicz)** – mistrza rzemieślniczego.

Majsterią, majstrostwem (majsterstwem, majstrowstwem) nazywano majstra z żoną, zaś **mistrzostwem** – mistrza ‘majstra’ z żoną.

4. Prawo, przepisy i obyczaje (107 jedn. leks.; 98 haseł)

akord (ankord), atest, auflega (oflega), auflegowy, blaumontag (blauermontag, blaumontak), bractwo (bratstwo, brastwo, bracstwo), bruderszaft, bursa, buzdygan, cech (cecha), cecha, cechmistrzostwo (cechmistrstwo, cechmistrztwo, cechmistrzestwo), cechowość, cechowy (cechowski), chorągiew, cycha, czas fajerantowy, czas, sezon ogórkowy, czeladnictwo, dawida, fajerant (fajerand, fajrant, fajeramt), fajerantowy (fajrantowy), fercentag (fircentag, flercentag, fercentak),

²⁹² Każdy mistrz cechowy musiał się ożenić. Młodzi mistrzowie po objęciu warsztatu mieli zazwyczaj rok na znalezienie sobie żony, w przeciwnym wypadku zobowiązani byli do płacenia podatku od starokawalerstwa. Niektóre cechy wymagały przedstawienia starszyźnie narzeczonej. M. Ferenc, *Czasy nowożytne*, [w:] *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, op. cit., s. 189.

²⁹³ W wyjątkowych wypadkach – po śmierci majstra – żona lub córka mogła prowadzić warsztat pod nadzorem cechu. Por. Tamże, s. 189.

ferglajch, ferglajchowy, fertryngielt (fertrynkielt), frysztuk, fuszerka (fusiera, fuszera), fuszerstwo, gieszynk, giezelszyk (gzelszyk), gwiazda, izba rzemieślnicza, kantaporne, kątybernija, klamizera, klamizerstwo, knociarstwo, korporacja, korporacyjny, kranksa, kundmaństwo, kundszaft, kurs majsterski, lada, lada cechowa, lerbryf, lichtgans, lon (lohn), magistersztuk, magistrostwo (magistrojstwo, magistrostwo), majsteria, majsterka, majsterstwo, majsterszyk (majstersztuk), majstrostwo (majsterstwo, majstrowstwo), mejsterwerk, mistrzostwo (mistrzowstwo, mistrostwo), mistrzowskie, mistrzowskie koło, ogórki, opinia, opowiedne, partactwo, patron (patronus), poniedziałek, pora ogórkowa, porządki rzemieślnicze, praktyka, przypowiedni list (przypowiedny (list)), rajsa (rajza), robota od sztuki, rozmiarok, rzemiosło (rzemiesło, rzemięsło, rzęmięsło, rzęmiosło), sturarstwo, suchedniowe, sztuka, sztuka czeladnicza, sztuka mistrzowska, śniadaniowe, tagwerk, termin, terminatka (terminotka), terminatorka, terminatorstwo, terminowe, wark (warch), wędrowka czeladnika, wędrowka, wilkom, wochlon, wpis do cechu, wstępne, wyzwoleńczy list, wyzwolinowy, wyzwoliny, zadzienne, zgromadzenie

Cech (cecha), kątybernija [Księga cechu mularskiego w Lublinie w XVII wieku: *Byliśmy obestani do kątybernii naszej kąsztu mularskiego* (SW, t. 2, s. 315)], **rzemiosło (rzemiesło, rzemięsło, rzęmięsło, rzęmiosło), wark (warch)** był przez wieki najważniejszym zrzeszeniem samodzielnych rzemieślników jednego lub pokrewnych zawodów, którego zadanie stanowiła obrona interesów rzemiosła, podnoszenie jego poziomu zawodowego oraz organizowanie samopomocy wśród członków. **Cechowość** była zespołem właściwości charakterystycznych dla życia i organizacji cechu [J. Szujski: *Duch cechowości tworzył w każdym cechu osobną arystokrację rzemiosła, osobną hierarchię zdolności, która obowiązywała każdego do pilnowania godności własnej i cechowej* (SJPD, t. 1, s. 790)], zaś **cechowy (cechowski)** oznaczał ludzi i rzeczy związane z cechem [S. B. Linde: *Cechowe świece, które cechy kościołom dodawają*. (Linde, t. 1, s. 222)]. Prawo należenia do cechu mieli tylko rzemieślnicy, których stanowisko nazywano **rzemiosłem** [B. Groicki: *Zrzucić z rzemiosła. Na rzemiosło znowu przyjąć* (SW, t. 5, s. 813)].

Bractwo, cech, towarzystwo zwano **bractwem (bratstwem, brastwem, bractwem)**²⁹⁴ [J. Herburt: *Wszystkie cechy, które bractwa rzemieślnicze zowią, mają być zniesione* (Linde, t. 1, s. 161)], **bursą, zgromadzeniem**.

²⁹⁴ E. Koczorowska-Pielińska dzieli organizacje rzemieślnicze na cechy i bractwa, uznając, że pierwsze miały charakter przymusowy, natomiast przynależność do bractw była dobrowolna. Por. E. Koczorowska-Pielińska, *Rzemiosło starej i nowej Warszawy do 1525 r.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 77-78.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Zupełnie innym typem zrzeszenia, nieingerującym jak cech w życie prywatne czy nawet wyznanie członków, była **korporacja**. Zrzeszonych w niej łączyły jedynie sprawy zawodowe [J. Ptaśnik: *Ci (...) co jednakową lub podobną pracę wykonywali, łączyli się razem w bractwa, korporacje, czyli cechy* (SJPD, t. 3, s. 1023)]. Rodzajem jakiegoś stowarzyszenia rzemieślniczego była **gwiazda**. Współcześnie rzemieślnicy zrzeszają się w **izbie rzemieślniczej**, która jest organem samorządu zawodowego lub gospodarczego, mającym na celu obronę interesów zawodowych członków.

W dawnej Polsce stowarzyszeniem gwarantującym bezpieczeństwo socjalne i ułatwiającym rzemieślniczą karierę był cech. Klasę rzemieślniczą zrzeszoną w cechu nazywano **porządkami rzemieślniczymi**. Wyróżniający się rzemieślnicy mieli dostęp do cechowych stanowisk. Jedynym z nich było **cechmistrzostwo (cechmistrstwo, cechmistrzwo, cechmistrzestwo)**, czyli urząd cechmistrza. Do **mistrzowskiego koła** należeli mistrzowie z zarządu cechu rzemieślniczego.

Do cechowych obrzędów, które spajały zrzeszonych, wykorzystywano różne przedmioty. Były wśród nich: **buzdygan** ‘broń obuchowa, podobna do buławy, o stalowej głowicy rozszczepionej na pionowe pióra, w Polsce używana jako oznaka godności niektórych dowódców wojskowych oraz mistrzów i starszych cechowych’, **cecha** ‘znak, którego używano do przesyłania zawiadomienia o terminie zebrania cechu’ [J.S. Bystroń: *Bywały i sesje nadzwyczajne w razie konieczności; zwoływano je przez obesłanie cechy, najczęściej deszczulki lub płytki metalowej z insygniami cechu, do której przymocowywano zawiadomienie o dniu i godzinie zebrania* (SJPD, t. 1, s. 789)], **chorągiew** ‘przytwierdzony do drzewca płat tkaniny określonego koloru (lub kolorów), czasem ozdobiony haftem, opatrzony godłem, znakiem organizacji itp.; także cechu²⁹⁵’ [J. Ossoliński: *Cechy pod chorągwiami w paradzie* (Linde, t. 1, s. 257)] oraz **cycha** ‘dzban i kubki cechowe’ [SW: *Cech każdy oprócz cychy (dzbana i kubków) posiadał jeszcze flaszkę miedziana i srebrny kieliszek do wódki* (SW, t. 1, s. 357)]. Z pucharu zwanego **wilkodem** pito na powitanie nowego rzemieślnika. Pił z niego także nowo wyzwolony czeladnik. Rzemieślnicy mieli też swojego **patrona (patronusa)** – świętego, szczególnie opiekującego się stanem albo przedstawicielami jakiegoś kunsztu²⁹⁶.

²⁹⁵ Por. I. Turnau, *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnicze w latach 1655-1795*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 221.

²⁹⁶ W środowisku cechowym istniał przymus życia religijnego, obowiązywało bywanie na nabożeństwach, pogrzebach członków cechy, składki na wyposażenie ołtarza cechowego. Na ogół niekatolicy nie bywali zwalniani z tych opłat. Tamże, s. 221.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Sesja cechowa, na której zbierano stałe datki od rzemieślników, nazywała się **auflegą (oflegą)**. **Auflega (oflega)** była również składką miesięczną do kasy cechowej²⁹⁷. **Opowiedne** oznaczało opłatę przy opowiedzeniu się starszym w cechu, tj. przy wyrażeniu chęci wstąpienia do cechu [Artykuły cechu haftarskiego: *Gdyby którykolwiek rzemieślnik haftarskiego człowieka, skądinąd do miasta Warszawy przyszedłszy, chciał wstąpić do cechu, takowy każdy ma się wpród pp. Starszym opowiedzieć i opowiednego dać złotych polskich sześć a wstępnego złotych ośm, i bracią cechu tegoż przystojnie i należyście uczęstować* (SW, t. 3, s. 810)]. Rzemieślnik starający się o przyjęcie do cechu musiał wnieść stosowną opłatę zwaną **wpisem do cechu, wstępnym** [A. Wejnert: *Każdy czeladnik po przyjęciu prawa miejskiego, dawszy wstępne do cechu...* (SW, t. 7, s. 758)]. Rodzajem opłaty cechowej było **kantaporne, rozmiarek**. Kasę, do której szły składki obowiązkowe rzemieślnika, korzystającego z nich w razie choroby, nazywano **kranksą**. Zebrane pieniądze umieszczano w **ladzie, ladzie cechowej**, będącej skarbcem cechu rzemieślniczego.

Członkowie cechu opiekowali się zrzeszonymi rzemieślnikami, o czym świadczy m.in. **gieszynk** – dar w ilości dwóch złotych, otrzymywany przez wędrownego czeladnika, gdy ten zjawiał się w obcym mieście i przedstawiał się starszemu w cechu.

Przyszli rzemieślnicy zaczęli przyuczać się do zawodu od dzieciństwa. **Termin, terminatorka** [A. Braun: *Chodził przez parę miesięcy do galicyjskiej szkółki podstawowej, w przerwach między pasieniem krów i terminatorką u kowala* (SJPD, t. 9, s. 117)], **terminatorstwo** obejmował naukę rzemiosła u majstra trwającą określony czas oraz czas trwania tej nauki. Opłata za odbywanie terminu u rzemieślnika nazywała się **terminowym**. Okres nauki, odbywania stażu w jakiejś instytucji, warsztacie był **praktyką**.

Po latach nauki, czasem ciężkiej pracy, terminator stawał się czeladnikiem, rzemieślnikiem; **czeladnictwo** było stanem, zajęciem czeladnika, okresem bycia czeladnikiem [J.I. Kraszewski: *Tydzień, jak mu ostatni rok czeladnictwa wyszedł* (SW, t. 1, s. 381)]. Aby nim zostać, terminator musiał przedstawić **giezelszyk (gzelszyk), sztukę czeladniczą**, ‘robota wykonana przez wyzwalającego się rzemieślnika’ oraz zdać egzamin. Następnie dochodziło do **wyzwolin** ‘uzyskania odpowiednich uprawnień

²⁹⁷ Dzięki licznym składkom, cech miał środki, aby pomagać zubożałym majstrom, chorym członkom cechu albo wdowom po majstrach. Por. M. Ferenc, *Czasy nowożytne*, [w:] *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, op. cit., s. 188.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

po złożeniu egzaminu na czeladnika' [J. Ptaśnik: *Wyzwoliny odbywały się również wobec majstra i starszych, czasem jednak także wobec zebrania całego cechu* (SJPD, t. 10, s. 342)]. **Wyzwoliny** były również obrzędkiem cechowym towarzyszącym promowaniu terminatora na czeladnika, czasem hucznie obchodzonym [M. Bałucki: *Wykluczone były ze zgromadzenia wszelkie tradycyjne pijatyki z okazji wyzwolin i innych tym podobnych okoliczności* (SW, t. 7, s. 1119)]. Do obyczajów cechowych należał **ferglajch**, czyli przyjęcie przez ogół czeladników świeżo wyzwolonego rzemieślnika za towarzysza. **Ferglajchowy** oznaczało powinności dotyczące ferglajchu [J. Korzeniowski: *Pragnął uiścić opłatę ferglajchową* (SW, t. 1, s. 733)]. Kolejnym zwyczajem była **rajsa (rajza), wędrówka, wędrówka czeladnika**, czyli obowiązkowa wędrówka młodego rzemieślnika w celu nabycia doświadczenia zawodowego²⁹⁸. W tym czasie korzystał on z gościnności rzemieślników w miastach, które odwiedzał.

Patent, świadectwo rzemieślnicze, którym legitymował się rzemieślnik, nazywano **kundszaftem** [J. Korzeniowski: *Zaczął go wypytywać, czy ma kundszaft, tj. świadectwo roboty* (SW, t. 2, s. 632)], zaś świadectwo wyzwolin, atest czeladniczy – **lerbryfem** [J. Korzeniowski: *Terminatorowie wychodzą na czeladników i odbierają tak zwane lerbryfy* (SW, t. 2, s. 720)], **przypowiednim listem (przypowiednym listem)**, świadectwo uwolnienia na czeladnika – **wyzwoleńczym listem**.

Czeladnik, który podporządkował się tym zwyczajom i nabył nowe umiejętności, mógł pokusić się o zdobycie tytułu majstra. Warunkiem jego uzyskania było przedstawienie **magistersztuku, majsterszyku (majstersztuku), mejsterwerku, sztuki mistrzowskiej** – przedmiotu będącego sprawdzianem umiejętności zawodowych członka cechu [A. Zamojski: *Gdy czeladnik osieść zechce, starsi cechowi wyznaczą mu robotę majsterszyk zwaną* (Linde, t. 3, s. 26)]. **Sztuką** ogólnie nazywano przedmiot wykonany przez rzemieślnika wyzwalającego się na czeladnika lub majstra, świadczący o opanowaniu wymaganych umiejętności [G. Knapski: *Sztuka u rzemieślników wszystkich, którą wystawiają ci, co mistrzami chcą zostać* (SW)]. Współcześnie rzemieślnicy mogą ukończyć **kurs majsterski**.

Mistrzowskie oznaczało prawdopodobnie czynności związane z uzyskaniem uprawnień mistrza rzemieślniczego. Urząd, stopień majstra, zajęcie, tytuł majstra

---

²⁹⁸ Po okresie nauki wyzwalano ucznia na czeladnika. Obowiązywało go dalsze doskonalenie się w rzemiośle [...]. Musiał bowiem odbyć przepisaną wędrówkę po różnych miastach i krajach, pracując w warsztatach swojej specjalności. Od każdego mistrza otrzymywał stosowane zaświadczenie. E. Koczorowska-Pielińska, *Rzemiosło starej i nowej Warszawy do 1525 r.*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 54.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

nazywano **magistrostwem** (**magistrojstwem**, **magistrowstwem**), **majstrostwem** (**majsterstwem**, **majstrowstwem**), **majsterią** [A. Zamojski: *Czeladnik, gdy przez starszych za zdatnego do majsterii uznany będzie...* (SW, t. 2, s. 851)], **mistrzostwem** (**mistrzowstwem**, **mistrostwem**). Umiejętność, zajęcie majstra, majstrowanie, rzemiosło zwano z kolei **majsterstwem**, **majsterską** [J.I. Kraszewski: *Mniej był ciekaw tych rzemiosł, które za poślednie majsterstwa uważał* (SW, t. 2, s. 852)], a okres wykonywania obowiązków mistrza **mistrzostwem**.

Dzienna praca obowiązkowa rzemieślnika nazywała się **tagwerkiem**. **Fercentagiem** (**fircentagiem**, **flercentagiem**, **fercentakiem**) było czternaście dni obowiązkowej pracy czeladnika u majstra, który go wyzwolił [J. Korzeniowski: *Fercentag odbył u swego majstra sumiennie* (SW, t. 1, s. 732)]. **Fercentagiem** (**fircentagiem**) zwano także czternaście dni pracy.

Koniec dnia roboczego rzemieślnika, przerwa, odpoczynek był **fajerantem** (**fajerandem**, **fajrantem**, **fajerantem**), a to, co się z nim łączyło – **fajerantowym** (**fajrantowym**). **Czas fajerantowy** był wolny od pracy [Przegląd Tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych 1867: *Ale i winnych fachach w czasie tak zwanym fajerantowym, terminatorzy używani są do podobnych obsług* (SGWar, s. 161)]. **Frysztuk** oznaczał wolność, czas wolny rzemieślnika [Ust. cechu haftarskiego lubelskiego 1669: *Brat młodszy świeżo cech przyjmujący ma mieć frysztuk albo czas pewny niech będzie wolny od takich posług* (SW, t. 1, s. 778)]. Porę zastoju u rzemieślnika nazywano **ogórkami**, **porą ogórkową**, **czasem**, **sezonem ogórkowym**.

Fercentagiem (**fircentagiem**, **flercentagiem**, **fercentakiem**) była wypłata za czternaście dni pracy, rachunek dwutygodniowy. Zapłata tygodniowa albo dwutygodniowa czeladnika i robotnika była nazywana **lonem** (**lohnem**). Płacą dzienną było **zadzienne**, a **suchedniowe** oznaczały zapłatę, zasługi, pensję kwartalną oraz kwartalny termin opłaty. **Wochlonem** nazywano płacę tygodniową rzemieślnika [SW: *(Nie ma) od majstra swego swawolnie odchodzić pod winą 12 u wochlonów, do skrzynki cechowej należący. Ma ćwierć roku na insze miejsce wędrować pod przepadkiem wachlonu za niedziel sześć* (SW, t. 7, s. 670)]. Z kolei **śniadaniowym** były pieniądze dawane przez majstra terminatorom w miejsce śniadania.

Kundmaństwo oznaczało stałe zlecenie pracy jednemu rzemieślnikowi. Zapłata rzemieślnika od sztuki była nazywana **akordem** (**ankordem**), **robotą od sztuki**. Bardzo ważna w pracy rzemieślnika była **atest**, **opinia** dotyczący jego wyrobów. Wypowiedzenie pracy w odpowiednim terminie nazywano **terminatką** (**terminotką**).

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Wykonywanie roboty poza kontrolą cechu; praca po fajrancie w tajemnicy przed majstrem była **fuszerką** [W. Kosiakiewicz: *Stary za drzwi, a pan Znojski z kąta jakiegoś wyciąga „fuszerkę” (ukradkową robotę) I jemu miło parę groszy zarobić nad ten lon, co mu majster płaci* (SJPD, t. 2, s. 1004)]. **Fuszerką (fusiera, fuszera), klamizerstwem, klamizera, knociarstwem, partactwem, sturarstwem** nazywano również pracę wykonaną niedbale, niefachowo, po dyletancku, fuchę, partactwo. **Fuszerstwem** zwano niedbale, źle wykonanie czegoś, fuszerowanie [A. Dygasiński: *Fuszerstwo w rzemiośle idzie ręka w rękę z protekcją...* (SJPD, t. 2, s. 1004)].

Rzemieślnicy – postrzegani stereotypowo – nie tylko pracowali, ale uwielbiali też świętować. **Lichtgans** był doroczną, jesienną ucztą u rzemieślników z powodu rozpoczęcia pracy wieczornej przy świetle; **blaumontag (blauermontag, blaumontak)** – poniedziałkiem świętowanym przez rzemieślników, poświęconym pijaństwem rzemieślników [Mucha. Tygodnik humorystyczny ilustrowany 1894: *W blaumontag nie chodzę nigdy do warsztatu* (SGWar, s. 109)]. Zdarzał się też **poniedziałek** nieprzepracowany z powodu niedzielnego pijaństwa²⁹⁹. Okrzyk **dawida!** malował hulankę rzemieślników. Za przepicie, wypite wnosili rzemieślnicy opłatę zwaną **fertyngieltem (fertynkieltem)** [Akta grodzkie (XVI wiek): *Ojciec (gospodny) więcej towarzyszowi żadnemu borgować nie powinien, jedno szynk albo fertyngielt* (SW, t. 1, s. 734)]. **Brudenszaft** oznaczał braterstwo, przyjaźń serdeczną, solidarność.

5. Nazwy ubrań (5 jedn. leks.; 5 haseł)

lentwał, zapaśnica, zaściera, zaścierka, zatula

Skórzany fartuch rzemieślniczy nazywano **lentwalem, zapaśnicą, zatulą**. Fartuchem rzemieślniczym (mularzy, kowali itp.) była również **zaściera** oraz **zaścierka**.

6. Nazwy czynności (67 jedn. leks.; 67 haseł)

akordować, akordowanie, białoskórnicstwo, czeladnikować (czeladniczyć), czeladnikowanie, ćwiekować (ćwioczковать, ćwiokować, ćwieczkować), ćwiekowanie (ćwioczkowanie), dać do terminu, ferglajchować, ferglajchować się, ferglajchowanie, fremdować, fremdowanie, fuszerować (nafaszerować, sfuszerować), fuszerowanie (sfuszerowanie),

²⁹⁹ Sprawa „poniedziałkowania” przez długi czas była sporna. Majstrowie twierdzili, że czeladnicy chcą przedłużyć sobie czas zabawy i pijatyk niedzielnych. Czeladnicy, którym chodziło przede wszystkim o możliwość wykonania w tym dniu jakiejś pracy zarobkowej, walczyli o pół poniedziałku wytrwale. I. Turnau, *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnicze w latach 1655-1795*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 220.

futrować, futrowanie, glansować (poglansować, wyglansować, glancować, wyglancować), glansowanie (poglansowanie, wyglansowanie, glancowanie, wyglancowanie), knocenie, knocić, ladrować, ladrowanie, lamówka, licować (policować), licowanie (policowanie), majstrować, majstrować się, majstrowanie, majstrowanie się, partolić, podbicie (podbijanie), podbić (podbijać), podszewka, poniedziałkować, poniedziałkowanie, praktykować, praktykowanie, przysznitować, przysznitowanie, robić po szewsku, robić rzemiosło (robić rzemieślniczo, robić rzemiosło), rozcinka, rzemieślniczyć, sfremdować, sfremdowanie, spakłacić, spłacić się na majstra, stertolić, szeftować, szeftowanie, sztancować, sztancowanie, sztancowany, sztramować (wysztramować), sztramowanie (wysztramowanie), sztychować, sztychowanie, terminować (odterminować, poteterminować, przeterminować, wyterminować, zaterminować), terminowanie (odterminowanie, poteterminowanie, przeterminowanie, wyterminowanie), wkupić się, wkupować się, trajbować, trybować rzemiosło, trybowanie, wyzwolenie (wyzwalanie, wywolenie, wywolnienie, wywalnianie), wyzwolić (wyzwalać, wywolić, wywolnić)

Robić rzemiosło (robić rzemieślniczo, robić rzemiosło), trybować rzemiosło oznaczało uprawiać rzemiosło, wykonywać je, zaś **rzemieślniczyć** – być rzemieślnikiem, trudnić się rzemiosłem. Jego odmianą było **majstrowanie**, czyli bycie majstrem. Pracowanie jako czeladnik nazywano **czeladnikowaniem**.

Ferglajchowaniem było poddawanie się ferglajchowi, dołączanie do grona towarzyszy rzemieślniczych [J. Korzeniowski: *Wyzwoleniec zaraz się ferglajchował* (SW, t. 1, s. 733)]. Najpierw jednak należało **wkupić się (wkupować, wkupować się)**, czyli zapisać się do cechu, do korporacji, płacąc ustanowioną cenę. **Majstrowanie się** było wkupieniem do zgromadzenia cechowego. **Spłacić się na majstra** oznaczało zwolnienie się od przypadającej należności za wypisanie na majstra przez wniesienie do kasy cechu odpowiedniej sumy. By wypełnić cechowe przepisy, nowy czeladnik musiał pójść na wędrowkę, a powrót z niej do domu nazywano **fremdowaniem**.

Zanim to jednak nastąpiło, należało nauczyć się rzemieślniczego fachu, czyli **terminować (poteterminować, przeterminować, zaterminować, odterminować, wyterminować)**. W warsztacie należało też **praktykować**. Umieścić kogoś, zwykle młodego chłopca w zakładzie rzemieślniczym, aby tam uczył się zawodu, to **dać do terminu**.

Wyzwolenie (wyzwalanie, wywolenie, wywolnienie, wywalnianie) rozumiano jako wyzwolenie na czeladnika, na majstra; dawanie komuś uprawnień czeladnika, rzemieślnika po złożeniu przez niego odpowiedniego egzaminu. **Sfremdowaniem**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

nazywano porzucenie roboty u dawnego majstra, aby się przenieść do innego. **Akordowanie** zaś polegało na umawianiu się z rzemieślnikiem na zapłatę od sztuki.

Świętowanie w poniedziałek po niedzielnym pijaństwie zwano **poniedziałkowaniem**.

Nie wszyscy rzemieślnicy byli członkami cechu. Wykonywać zawód rzemieślnika, nie należąc do tego zrzeszenia, to **partolić**. **Fuszerowanie (sfuszerowanie), knocenie, knociarstwo**, oznaczało wykonywanie czegoś źle, niefachowo. Inaczej o takiej pracy mówiono: **robić po szewsku, spakłacić, stertolić**.

Czynności wykonywane na co dzień przez rzemieślnika miały związek przede wszystkim z jego pracą³⁰⁰, **szeftowaniem** – ścienianie skóry. Wyciągnięcie skóry na długość zwano **sztramowaniem (wysztramowaniem)**, a jej rozcinanie – **rozcinką**.

Przedmioty, odzież rzemieślnicy podbijali, wykładali futrem, czyli **futrowali**. **Podbić (podbijać)** ‘przymocować (przymocowywać) futro, skórę, przyszyć (przyszywać) przybić (przybijać) itp. do czegoś od spodu coś futrem’ to je **obszyć**. **Ladowanie** było obszywaniem skórą, a **lamówka** – obszyciem cienką skórą brzegów rzemienia albo innej części skórzanej. **Podszewką** nazywano podbicie tkaniną lub futrem rzeczy.

Rzemieślnicy nabijali też swoje wyroby ćwiekami, czyli je **ćwiekowali (ćwioczkowali, ćwiokowali, ćwieczkowali)**. **Ćwiekowany (ćwioczkowany)** oznaczał wyrób nabijany ćwiekami.

Przedmioty ze skóry, przede wszystkim buty, należało nabłyszczyc, czyli je **glansować (poglansować, wyglansować, glancować, wyglancować)**.

Licowanie (policowanie) oznaczało obrabianie i wygładzanie powierzchni czego, a **przysznitowanie** – przykrajanie, przycięcie. **Sztancowaniem** było wycinanie, odbijanie wzorów za pomocą sztancy na skórze, papierze, masach sztucznych itp., **sztychowaniem** zaś robienie sztychów, wyciskanie lamówki, ramki, np. na okładce portmonetki. **Trajbować** oznaczało wybijać wklęsłości lub wypukłości pewnego kształtu za pomocą odpowiedniego narzędzia.

7. Nazwy miejsc (19 jedn. leks.)

7.1. Nazwy dużych miejsc (18 jedn. leks.; 18 haseł)

atelier, budka, cech, fabryka, gospoda, kram, majsternia, pracownia, rękodzielnia, rękodzielniany (rękodzielny), rękodzieło, warsztacik

³⁰⁰ W tej części niniejszej pracy zebrano nazwy czynności wykonywane przez wszystkich lub część rzemieślników rzemiosł skórzanych.

(warstacik), warsztat (warsztak, waksztat, warstat, werkstat), warsztatowy (warstatny, warsztatny, warstatowy), warsztownia (warstownia), wyrobnia, zakład (zawiat), zakładzik

Najważniejszy w pracy rzemieślnika był **kram, majsternia, warsztat (warsztak, waksztat, warstat, werkstat), warsztacik (warstacik), warsztownia (warstownia)** ‘pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych, także zakład wykonujący takie prace’ [W. Kowalski: *Kilku chłopców ukrytych w majsterni u stelmacha obserwowało, gdy Mianowski chodził z rządcą po podwórzu* (SJPD, t. 4, s. 387)]. **Warsztatowy (warstatny, warsztatny, warstatowy)** dotyczył warsztatu. Zakład produkcyjny oparty na pracy ręcznej nazywano **manufakturą, rękodzielnią, rękodzielem** [I. Krasicki: *Bogacili się rzemieślnicy i kupcy, wznosiły się rękodziela, a miasto wspianiałymi budowlami zyskiwało ozdobę* (SJPD, t. 7, s. 988)], **fabryką, pracownią, wyrobnią**. Współcześnie pracownia, gabinet rzemieślnika bywa nazywany **atelier**. Dotyczący rękodzielni, fabryczny zwany był **rękodzielnianym (rękodzielnym)**.

Budka była niewielkim, prymitywnie skonstruowanym, krytym pomieszczeniem przeznaczonym do wykonywania w nim pracy, rodzajem warsztatu rzemieślniczego.

Zakładem (zawiatem) i niewielkim **zakładzikiem** nazywano dawniej miejsce zbiorowej pracy, działalności ludzkiej, fabryka, warsztat, pracownię, a współcześnie przedsiębiorstwo państwowe, spółdzielcze lub prywatne o charakterze usługowym lub produkcyjnym, zatrudniające pewną liczbę pracowników.

Niektóre miejsca bliskie rzemieślnikom związane były z działalnością cechową. **Cech** był siedzibą zarządu tego zrzeszenia i miejscem zebrań jego członków, a **gospoda** miejscem posiedzeń cechowych u rzemieślników (zwykle w bawarii³⁰¹).

7.2. Nazwy elementów miejsc (1 jedn. leks.; 1 hasło)

pawlacz (pablacz)

Pawlaczem (pablaczem) nazywano drugi, niższy pułap w kuchni, w warsztacie, na którym sypiają sługi albo terminatorzy, na którym suszą się deski u stolarza [P. Gojawiczyńska: *Pod samym sufitem na pawlaczku znajduje się sypialnia trzech chłopców, przyjętych do terminu* (SJPD, t. 6, s. 203)].

³⁰¹ Bawarja to piwiarnia knajpa. SW, t. 1, s.105.

8. Nazwy narzędzi (34 jedn. leks.; 32 hasła)

cajg, cygańska igła, damryk, gasidło, gierada, gieradny, graty, instrumenty rzemieślnicze, jaszczyk, leszpis, łapa, materacówka, międlak, mustro, ochraniacz skóry, polersztal, porządki (porzódki), przebój, przecinacz, przybornica, skrzynka na narzędzia, statki rzemieślnicze, strug, szpilorek (špilorek), szwajca (szwajco, szwajka, šwejca, szwejca), szydło, warsztacik (warstacik), warsztat (warsztak, waksztat, warstat), warsztatowy (warstatny, warsztatny, warstatowy), werkcajkasta, wycinacz, zbrój (zbroja)

Narzędzia rzemieślnicze zwano **cajgiem, gieradą, gratami, instrumentami rzemieślniczymi, porządkami (porzódkami), statkami rzemieślniczymi** [A. Magier: *Statek, statki, w każdym rzemieśle drobniejsze narzędzia do roboty potrzebne* (Linde, t. 5, s. 446)], **zbrojem (zbroją)**. **Skrzynka na narzędzia** rzemieślnicze nazywała się **jaszczykiem, przybornicą, werkcajkastą**.

Warsztat (warsztak, waksztat, warstat), warsztacik (warstacik) był stołem z kompletem narzędzi lub urządzeń rzemieślniczych.

Rzemieślnicy używali ochraniaczy, robili je – **damryk, łapę, ochraniacz skórzany** – z kawałka skóry.

Międlak służył do ręcznego międlenia skór, a składał się z drewnianej podstawy i stalowego noża; używano go w białoskórnictwie i futrzarstwie.

Narzędziem do zrywania skór dla nadania im jednakowej grubości, wykorzystywanym w różnych rzemiosłach skórzanych, był **strug**. Dziury w skórze wybijano za pomocą **wycinacza**. Wykrój, formę, według której kroi się materiał, skórę itp., nazywano **mustrem**. **Szydło, szpilorek (špilorek)** służyło do przekłuwania twardego materiału, zwykle skóry. **Przebój** był dłutem okrągło zwiniętym do wybijania dziur w skórze, blasze itp. Do przecinania służył **przecinacz**.

Polersztal był narzędziem do polerowania.

Szydła, czyli grubej igły, używano do szycia twardego materiału, zwykle skóry. **Szwajca (szwajco, szwajka, šwejca, szwejca)** była szydłem wielkim, iglicą do przewlekania, szycia rzemieni. **Cygańska igła** służyła do szycia worków, a **materacówka** – materaców. Gruba igła do szycia twardego materiału (zwykle skóry) nazywana była **przebojem**.

Pęk łyka na pręcie żelaznym do gaszenia ogniska nazywano **gasidłem, leszpisem**.

9. Nazwy miar (1 jedn. leks.; 1 hasło)

wymiarka

Wymiarka była przyrządem do mierzenia (np. linijką, taśmą z podziałką, naczyniem o określonej objętości).

10. Nazwy materiałów (22 jedn. leks.; 22 hasła)

bunt, ćwieczek (ćwiączek, ćwioczek), ćwiek (ćwak, ćwek, ćwięk), dacher, dratewka, dratwa (dratew), dziesiątek, goździczek, grzebyk, gwoździk (goździk, gwóźdek, gózdek), gwóźdź (goźdz, góźdz, gwoźdz, gwóźdź, goźdz), łacisko (łacińsko), lata (łat), lateczka, latka, przyszwa, ryminal, rzemieślny (rzemieślny), sorok (serok), szor (szur), tacher, techer

Rzemieślny (rzemieślny) oznaczał coś nadającego się jako materiał do rzemiosła. Rzemieślnicy używali **gwóździa (goździa, góździa, gwoździa, góździa, goździa), gwoździka (goździka, gwóźdka, gózdka), goździczka**, czyli kawałka cienkiego pręta metalowego z jednej strony zaostrego, z drugiej zakończony główką, służącego do łączenia elementów przez zbijanie oraz jako haczyk. Gwóźdź z szeroką, płaską lub wypukłą główką nazywano **ćwiekiem, ćwieczkiem (ćwiączkiem, ćwioczkiem)**. **Grzebyk** był rodzajem gwoździka, **ćwieczka**, a **ryminal** – gwoździem do łączenia czy też zdobienia wyrobów ze skóry.

Dratwy (dratwa), dratewki (nić konopna lub lniana nasyciona smołą i nawoskowana) używali szewcy i rymarze.

Kawałek tkaniny, skóry lub innego materiału przszyty lub przymocowany do ubrania, butów itp. w celu zasłonięcia lub wzmocnienia miejsca dziurawego, zniszczonego itp. nazywano **łaciskiem (łacińskim), lata (łatem), latką i lateczką, przyszwą**.

Paczka skór cielęcych lub innych drobnych złożona z dziesięciu sztuk zwała się **dacherem, dziesiątkiem, techerem**. **Tacher** z kolei oznaczał tuzin, 12 sztuk, zwłaszcza skór. **Sorok (serok)** to pęk, wiązka skór zawierająca 40 sztuk; dawniej były to sobole [Volumina legum: *Soroka sobolów przednich drożej nie mają przedawać nad złotych 200* (SW, t. 6, s. 268)], z kolei 20 par skórek zwierzęcych nazywano **szorem (szurem)** [M.A. Troc: *Szor brzuszaków lisowych* (Linde, t. 5, s. 603)], a 15 sztuk futerkowych – **buntem**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

11. Nazwy substancji (13 jedn. leks.; 13 haseł)

biel talkowa, federwajns, klajster (klajstr), kleidło, klej (kliik, klij), lakier, lentryk, lentryk pergaminowy, lim, lojek, strycha, talk (talek), wazelina (waselina)

Białą talkową federwajsem nazywano talk w proszku wsypywany do rękawiczek i obuwia, aby łatwiej wchodziły. **Łojek, talk (talek)** był minerałem bardzo miękkim, tłustym w dotyku, tworzącym białe, zielonawe lub żółte skupienia, mającym zastosowanie w wielu rzemiosłach.

Klej (kliik, klij), lim, strycha oznaczały lepłą substancję służącą do łączenia różnych powierzchni. Rodzajem kleju był **klajster (klajstr), kleidło**. **Lentrykiem** nazywano klej rozpuszczony w wodzie, a **lentrykiem pergaminowym** – rozpuszczony w wodzie klej z pergaminu.

Lakier był наносzony na powierzchnię przedmiotu, w tym ze skóry, warstwowo w celach ochronnych lub dekoracyjnych. Masłowaty produkt destylacji ropy naftowej, olejów z destylacji węgla brunatnego, torfu itd., tłuszcz otrzymany przy destylacji ropy naftowej używany do maści, do smarowania skóry lub metalowych części maszyny nazywano **wazeliną (waseliną)**.

12. Nazwy wyrobów i ich cech (41 jedn. leks.; 40 haseł)

brandzelówka (brandzlówka), fabryka, forant, fuszerka, futertuch, futrowizna, glans (glansa, glanc, glanc), glansowność (glancowność), glansowny (glancowany, glancowny, glansowany), goricik, gort, manufaktura, pas zabitego wołu, pęca (pęcina, pęczca, pęcza, pęcza), pęcinka, podbicie, podszewka, podszycie, pokrycie na kołnier, na futro, połysk, rękodzieło, rękotwór, rękotworny, rzem (rem), rzemieniec, rzemienny (rzemieniowy, rzomiany, rzemiany rzemienisty rzemionny, rzemionny), rzemień (rzemień), rzemuszcze (rzemyszcze), rzemusze, rzemycze (rzemysze), rzemyk, rzemysko, skóra, skórzany, smycze (smycze), smyk, surowiec (serowiec), torkmysz, wark, wędzidło

Każdy wyrób skórzany powinien być **glansowny (flancowany, glancowny, flansowany)**, czyli posiadać **glans (glansa, glanc, glanca)**, **połysk** – blask; być lśniący, błyszczący, połyskujący. Wyrób, produkcja rzemieślnicza nazywana jest **fabryką, manufakturą**. Tam wytwarzany jest **forant**, czyli gotowa robota rzemieślnika oraz **wark** – produkt pracy rzemieślnika. **Rękodzieło, rękotwór** jest przedmiotem wykonanym ręcznie przez rękodzielnicę i stanowi również zbiór takich przedmiotów. **Fuszerka** pozostaje wyrobem fuszera, wiejskiego rzemieślnika, nie odznacza się więc wysoką jakością.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Wśród wyrobów skórników znajdziemy podszewkę z futra – **futertuch**, **futrowiznę**. Podkład, podstawa futer, podfuter nazywał się **podszewką**. To, co jest podszyte lub bywa podszywane pod coś, to, co stanowi spodnią, podszytą warstwę z czegoś, np. futra zwano **podszyciem** [J. Błażejewicz-Sawicka: *Do zwierząt futerkowych możemy również zaliczyć nasze koty domowe, niektóre bowiem ich rasy dostarczają bardzo ciepłych futerek nadających się specjalnie na podszycia* (SJPD, t. 6, s. 738-739)]. **Pokrycie na kołnierz**, **na futro** zaś oznaczało wierzch, poszycie. To, co jest przymocowane, przyszyte do czegoś od spodu, co stanowi spodnią warstwę czegoś, podpinka z futra nazywa się **podbiciem**.

Rzemieślnicy skórzani wytwarzali także **pasy zabiego wołu**, **rzemienie** (**rzęmienie**), **rzemieńce**, **rzemy (remy)**, **rzemyki** ‘pas, pasek z grubej skóry używany do wiązania czegoś’. **Rzemyskiem** zwano niekształtny rzemień. Mały rzemyk nazywano **rzemuszkciem**, **rzemuszcziem** (**rzemyszcziem**), **rzemyczkiem** (**rzemyszkciem**).

Rzemienny (rzemieniowy, rzomiany, rzemiany, rzemienisty, rzemionny) był zrobiony z rzemienia lub rzemieni, ze skóry, skórzany. **Smyczek (smyczka)**, **smyk** to rzemyk, pasek [A. Dygasiński: *Przy pasie sprzączka (...) z trzpieniem, a na smyczku wisi kozik* (SJPD, t. 8, s. 463)].

Surowcem (serowcem) nazywano rzemień pleciony z surowej skóry [Zabawy przyjemne i pożyteczne: *Ośla masztalerz surowcem po boku tego namaca* (Linde, t. 5, s. 505)], zaś **torkmyszą** – rzemień ze skóry cielęcej.

Rzemień używany do krępowania nazywa się **wędzidłem**. **Gort**, **gorcik** był rzemyczkiem, do którego przyszyta jest sprzączka albo taki, co się do niej wkłada do zapięcia.

Pęca (pęcina, pęczca, pętca, pęczca) i mniejsza **pęcinka** były nazwami rzemyka służącego do przytrzymywania ptaka łowczego [K. Wodzicki: *Na pęcy układano sokoła, na pęcę brano ptaka, gdy się na polowaniu zuchwalił i zbyt odlatywał* (SJPD, t. 6, s. 273)]. Wyrób ze skóry brandzłowej zwano **brandzelówką (brandzlówką)**.

Liczne słownictwo ogólnorzemieślnicze (524 jedn. leks.) wskazuje na bogactwo rzemieślniczej kultury i tradycji, kształtującej się przez wieki. Pracę rzemieślnika, udział w życiu publicznym, najpierw organizowanym przez cech, w XIX wieku przez korporację, a współcześnie izbę rzemieślniczą, zaangażowanie krewnych

Rozdział I   Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

w prowadzenie warsztatu odzwierciedlają nazwy osób (157 jedn. leks.), czynności (67 jedn. leks.), nazwy relacji społecznych (13 jedn. leks.). Liczne nazwy przyporządkowane polu prawo, przepisy i obyczaje (107 jedn. leks.) wskazują, jak trudną drogę musiał przebyć terminator, aby zostać majstrem i zająć miejsce wśród samodzielnych rzemieślników, a także jak skomplikowane były relacje zrzeszonych i działających na własną rękę skórników.

Natomiast nazwy specjalności (45 jedn. leks.) oddają specjalizacje rzemieślników skórzanych, którzy odpowiadali na zapotrzebowanie rynku, wytwarzając wyroby zgodnie z wymaganiami i gustami klientów.

Rekapitulacja zjawisk

Zebrane w niniejszej pracy słownictwo rzemiosł skórzanych (4224 jedn. leks.) podzielono na 9 makrosfer, z których siedem odpowiada profesjom rzemieślniczym. Są to: słownictwo garbarskie, słownictwo kaletnicze, słownictwo kuśnierskie, słownictwo miechownicze, słownictwo rękawicznicze, słownictwo rymarskie i siodlarskie oraz słownictwo szewskie. Wyrazy, którymi mogli posługiwać się wszyscy rzemieślnicy zajmujący się skórą, zgromadzono w zbiorze słownictwo ogólnorzemieślnicze.

Jako osobną sferę wydzielono nazwy skór i ich rodzajów. Dla jednych rzemiosł skóra będzie bowiem wytworem (garbarstwo), dla innych materiałem (rękawicznictwo), a dla jeszcze innych zarówno wytworem, jak i materiałem, z którego wykonywane są wyroby (kuśnierstwo).

I. Lista rangowa słownictwa rzemieślniczego

ranga	rzemiosło	liczba jedn. leks.
1.	słownictwo szewskie	916
2.	słownictwo kuśnierskie	670
3.	słownictwo garbarskie	655
4.	słownictwo rymarskie i siodlarskie	561
5.	słownictwo ogólnorzemieślnicze	524
6.	nazwy skór i ich rodzajów	493
7.	słownictwo kaletnicze	180
8.	słownictwo miechownicze	134
9.	słownictwo rękawicznicze	91

Najliczniejsze makrosfery buduje słownictwo szewskie (916 jedn. leks.), słownictwo kuśnierskie (670 jedn. leks.) oraz słownictwo garbarskie (655 jedn. leks.), natomiast zbiory o średniej liczebności tworzą zasoby słownictwa rymarskiego i siodlarskiego (561 jedn. leks.), słownictwa ogólnorzemieślniczego (524 jedn. leks.) oraz nazwy skór i ich rodzajów (493 jedn. leks.). Najmniej liczne zaś jest, w analizowanym materiale, słownictwo kaletnicze (180 jedn. leks.), miechownicze (134 jedn. leks.) oraz rękawicznicze (91 jedn. leks.).

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Najwyższa ranga słownictwa szewskiego związana jest z jego rozpowszechnieniem³⁰², gdyż już od średniowiecza cechy szewskie istniały w wielu miastach i miasteczkach, a zakłady szewskie można było znaleźć nawet na wsiach. Buty były zwykłą rzeczą dla zamożnych, a obiektem pożądania biedniejszych. Ubogi chłop chciał mieć buty – choćby i z lichej skóry – w których mógłby wystąpić na uroczystościach rodzinnych i kościelnych. Z kolei kuśnierstwo należało do najbardziej poważanych społecznie i najbogatszych rzemiosł do XVIII wieku. Znany jest np. spór kuśnierzy ze złotnikami krakowskimi o pierwszeństwo na procesji Bożego Ciała, pokazujący, jak wysoko w hierarchii cechowej stała organizacja kuśnierska.

Wysoka ranga słownictwa garbarskiego związana jest zarówno z wytwarzaniem materiału, stanowiącego podstawę pracy innych rzemieślników, jak i tym, że wyrobem skór na własny użytek zajmowały się też inne rzemiosła, stąd znajomość podstaw technologii wyprawy skór musiała być powszechna wśród skórników. Z kolei nazwy skór i ich rodzajów znane były nie tylko profesjonalistom związanym z ich pozyskiwaniem i przetwarzaniem: rzemieślnikom, hodowcom czy myśliwym, ale i użytkownikom. W miastach, miasteczkach i na wsiach spotykano warsztaty rymarskie i siodlarskie, gdyż w czasach, kiedy koń i wóz stanowiły podstawowy środek transportu, uprzęż była produktem powszechnie stosowanym i znanym. Wyroby tych rzemiosł ulegały także modzie³⁰³, jak również związane były z rozwojem transportu i kawalerii.

Najmniejsze zbiory, w analizowanym materiale, tworzą zasoby słownictwa miechowniczego, które zanikło pod koniec XVIII wieku, na skutek specjalizacji wśród skórników, oraz zbiory wyrazów przyporządkowanych kaletnictwu i rękawicznictwu – rzemiosł wytwarzających dodatki do strojów i inne drobne przedmioty ze skóry. Trudno przyporządkować precyzyjnie asortyment do ww. rzemiosł, gdyż ich cechy łączyły się lub oddzielały, rozwijały produkcję lub trzymały się swojej specjalizacji, odpowiadając na zapotrzebowanie rynku.

Makrosfery podzielono na sfery, pola i podpola. Jedną ze sfer są nazwy osób, które wyróżniono w zbiorach analizowanego tutaj słownictwa skórnicych profesji, zaś w makrosferze słownictwo ogólnorzemieślnicze zostały one podzielone na dwa pola:

---

³⁰² Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 70.

³⁰³ Tamże, s. 104.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

nazwy osób oraz nazwy relacji społecznych. Ze względu na jednostkowe występowanie nazw relacji społecznych w innych polach nie dokonano w nich aż tak szczegółowych rozróżnień.

Słownictwo kaletnicze, słownictwo kuśnierskie, słownictwo miechownicze, słownictwo ogólnorzemieślnicze, słownictwo rękawicznicze, słownictwo rymarskie i siodlarskie, słownictwo szewskie zawierają nazwy wyrobów i ich cech, których z kolei nie ma w części poświęconej garbarstwu, gdyż można przyjąć, że wyrobami garbarskimi są wyprawione skóry, których nazwy odnajdziemy w osobnej makrosferze.

Sześć wydzielonych w niniejszej pracy makrosfer słownictwa rzemiosł skórzanych oraz słownictwo ogólnorzemieślnicze zawierają również przyporządkowane im nazwy narzędzi, urządzeń, naczyń; z kolei w pięciu (słownictwo garbarskie, słownictwo szewskie, słownictwo kuśnierskie, słownictwo ogólnorzemieślnicze, słownictwo rękawicznicze) wyróżniono nazwy czynności, a w czterech (słownictwo garbarskie, słownictwo szewskie, słownictwo kuśnierskie, słownictwo ogólnorzemieślnicze) nazwy substancji. W analizowanym materiale odnajdujemy również nazwy miejsc przyporządkowane słownictwu garbarskiemu, ogólnorzemieślniczemu, słownictwu rymarskiemu i siodlarskiemu oraz szewskiemu. Ponadto zasoby terminologii szewskiej oraz ogólnorzemieślniczej zawierają nazwy ubrań oraz wyrazy związane z prawem, przepisami i obyczajami. Słownictwo garbarskie, jako jedyne, zawiera nazwy odpadków, a ogólnorzemieślnicze – nazwy specjalności.

II. Lista sfer leksykalno-semantycznych

	słownictwo szewskie	słownictwo garbarskie	słownictwo ogólnorzemieślnicze	słownictwo rymarskie i siodlarskie	słownictwo kuśnierskie	nazwy skór i ich rodzajów	słownictwo kaletnicze	słownictwo miechownicze	słownictwo rękawicznicze	Razem
nazwy wyrobów i ich cech	500	-	41	313	535	-	167	123	39	1718
nazwy narzędzi, urządzeń, naczyń	174	157	34	222	11	-	1	-	20	619
nazwy czynności	107	317	67	0	87	0	0	0	21	599
rodzaje i cechy skór	-	-	-	-	-	386	-	-	-	386
nazwy osób i relacji społecznych	76	43	170	23	19	-	12	11	8	362
nazwy substancji	19	85	13	-	1	-	-	-	-	118
nazwy praw, przepisów i obyczajów	2	-	107	-	-	-	-	-	-	109
nazwy części skóry	-	-	-	-	-	107	-	-	-	107
nazwy materiałów	24	-	22	1	17	-	-	-	3	67
nazwy miejsc	3	25	19	2	-	-	-	-	-	49
nazwy specjalności	-	-	45	-	-	-	-	-	-	45
nazwy odpadków	-	28	-	-	-	-	-	-	-	28
nazwy ubrań	5	-	5	-	-	-	-	-	-	10
nazwy miar	6	-	1	-	-	-	-	-	-	7
Razem	916	655	524	561	670	493	180	134	91	4224

Sfery o wysokiej liczebności:

1. Nazwy wyrobów i ich cech (1718 jedn. leks.)

Najliczniejszą sferą w badanym słownictwie są nazwy wyrobów i ich cech, liczące 1718 jedn. leks., które odnajdujemy w zasobach słownictwa miechowniczego, rękawiczniczego, kaletniczego, kuśnierskiego, szewskiego, rymarskiego i siodlarskiego, garbarskiego oraz ogólnorzemieślniczego.

Najwięcej nazw wyrobów odnajdujemy w zbiorach słownictwa kuśnierskiego (535 jedn. leks.), przede wszystkim nazwy futer i ich części (132 jedn. leks., np. **almucja (almuzja), angora, astrachan, baranek, baraniura, nutriety, szlamy**

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(**ślamy, szlama**), **tulub (tulup, tołub, tołw, torlop, torłop, tołub, tulob, tułów)**), nazwy kozuchów i ich części (34 jedn. leks., np. **baran, baranica, bunda (bonda), kozuch, żywotnik**), nazwy czapek i ich części (87 jedn. leks., np. **czapica, czapisko, czapka (czupka, czapica), kuczma, lisiura (lisówka), szłyk (słyk)**). Zasoby nazw pozostałych wyrobów ze skóry i podbitych lub ozdobionych futrem tworzy 279 jedn. leks., np. **bekiesza (bekiesa), delia (delija, delika), etola, jupa (jopa, juba), muftka (mufta, muftka), szuba**.

Podobnie jak wyroby kuśnierskie, prawom mody podlegają też wyroby szewskie (500 jedn. leks.), do których należą nazwy butów i ich części (493 jedn. leks.), a także nieliczne nazwy pozostałych wyrobów (7 jedn. leks. np. **piłka**). Nazwy ogólne butów, tworzące największe podpole, liczą 233 jedn. leks. (np. **but (bot, bót), ciżma, kordybanki, mokasyn (mokasyna), oficerki, pantofel (pantofla, pantoflija, pantoflja), sandał (szandał), trzewik (strzewik, trzewic), zamszaki**, z kolei zasoby nazw butów damskich i dziecięcych tworzy 21 jedn. leks. (np. **bot, botek, czólenko, kozaczek, szpila, szpileczka**), a nazw butów męskich – 12 jedn. leks. (np. **butynek, kamasz, sztyblet (śtyblet, sztybel)**). W omawianym materiale wyróżniono również nazwy części buta (227 jedn. leks.), z których wydzielono nazwy obcasów i ich części (45 jedn. leks., np. **kronflek (krąflek), obcas (abcas, abzac, abbas, obcias, obsac, abczas, hopcas), półsłupek, półszpilka, słupek**) oraz nazwy pozostałych części buta (182 jedn. leks., np. **ableder, afteleder, baleder, hesztyna, ibersztym, interma, nosek, obersztyn, przyszczyпка (przyszczypek, przyścipka, przyszczepka), przyszwa (przyszew), zelówka**).

Wśród zasobów nazw wyrobów rymarskich i siodlarskich (313 jedn. leks.) dominują nazwy wyrobów rymarskich (260 jedn. leks.), jak nazwy upręży (152 jedn. leks., np. **cugle (cugła, cugiel, cugiel), lejce, natylnik, ogłówka, szleja (szelka, szlija), uzda (huzda, luzda), ważki**) oraz nazwy pozostałych wyrobów (108 jedn. leks., np. **bacik (baciak), bacisko, basalyk, korbacz (korpacz, karabacz, karbacz, karwacz, karbaczka), obróżka (obrożka)**). Nazwy wyrobów siodlarskich (53 jedn. leks.) obejmują nazwy siodła i ich części (33 jedn. leks., np. **gapa, jarczak (jerczak), kulbaka**) oraz nazwy części powozu (20 jedn. leks., np. **koza, koziół**).

W badanym materiale makrosferze słownictwa kaletniczego przyporządkowano 167 nazwy wyrobów, a wśród nich: nazwy toreb, teczek i walizek (83 jedn. leks., np. **aktówka, czemadan (czemodan, czumadan), dyplomatką, kaletka (kalatka, kalitka), waliza (walis, waliz, walizon)**), nazwy portfeli i portmonetek (12 jedn. leks.,

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

np. **bałamut, podkówka, portfel (portefejl), pugilares (fularys, pularus, pularys, pugilarus, pulilares, pulerans, puleraus, puliaries, pulares, pugilarym, puilares))**, nazwy pasów (57 jedn. leks., np. **bandolet (bandeler, bandolery, bandolier), felcech (feldcech), flintpas, pasek (pasik, paska)**) oraz nazwy futerałów i pokrowców (15 jedn. leks., np. **futorialik, futerał, gdański kufer, grzebieniarz**).

Nazwy wyrobów miechowniczych liczą 123 jedn. leks. Są to nazwy miechów i worków (25 jedn. leks.; np. **mieszek**), nazwy wyposażenia wojskowego (3 jedn. leks., np. **taszki**), nazwy woreczków na pieniądze (47 jedn. leks., np. **kiesa, kot**), pochew i futerałów (17 jedn. leks., np. **nożny (nożna)**), nazwy naczyń (22 jedn. leks., np. **buklak**) oraz miechów kowalskich (9 jedn. leks., np. **dymacz**), a więc różnych drobnych przedmiotów skórzanych.

Nazwy wyrobów przyporządkowane słownictwu ogólnorzemieślniczemu (41 jedn. leks.), np. **rem, rzemień (rzemień)** związane są z desygnatami, które były wytwarzane przez różnych skórników. Najmniej liczny zbiór nazwy wyrobów i ich cech należy do słownictwa rękawiczniczego, gdyż liczy on 39 jedn. leks. Są to np. **dunka, holica, rękawiczki jelonkowe, szer, wierzchnik**.

Wyroby rzemieślników skórzanych związane są z modą. Zamiłowanie polskiej szlachty do kosztownych futer było ogromne, podbijano nimi rozmaite ubrania, wykonywano z nich lub choćby ozdabiano czapki. Niewątpliwie wpływ na powstanie i rozwój tych upodobań miał klimat³⁰⁴, srogie zimy, które zmuszały do ocieplania odzieży. W najdroższych futrach – z soboli i gronostajów – chodzili monarchowie i najwyższa arystokracja, a zamożna szlachta używała futer z bobrów, rysiów, mniej zasobna – choćby z lisów. Niektóre stroje były tak drogie, że je dziedziczono. Chłopi musieli zadowalać się baranicą i skromnymi kozuchami.

Podobnie buty, które każdy Polak chciał mieć i – jeśli było go na nie stać – kupował. Najbiedniejsi mieli buty plecione lub drewniane, choć te ostatnie też łączono z kawałkami skóry, natomiast najzamożniejszych stać było na buty z drogich, barwionych skór³⁰⁵.

Bardzo duża była popularność wyrobów rymarskich, gdyż w czasach, gdy wierzchowiec lub zaprzęg konny stanowiły jedyny środek transportu lub siłę pociągową, rymarstwo, dostarczające przede wszystkim uprzęży, przynosiło zyski. Jedynie najbiedniejsi chłopci zastępowali rzemień w uprzęży sznurkiem. Po XVIII

³⁰⁴ Por. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 22.

³⁰⁵ Przetrawało to w powiedzeniu: Poznasz pana po cholewach.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

wieku, kiedy to spadło zapotrzebowanie na dotychczasowe wyroby rymarskie, siodlarstwo i rymarstwo rozszerzyło asortyment o produkcję powoźniczą oraz wyrób pasów tragarzskich i przemysłowych.

Symptomatyczna wydaje się najmniejsza liczba drobnych przedmiotów skórzanych wyrabianych przez kaletników, miechowników, a zwłaszcza rękawiczników. Rękawiczki były bowiem towarem luksusowym – na piękne wyroby z delikatnych skór stać było niewielu. Biedniejsi dziergali je sami z wełny. Stąd tak mało nazw wyrobów rękawiczników odnajdujemy w zapisach leksykograficznych.

2. Nazwy narzędzi, urządzeń, naczyń (619 jedn. leks.)

Nazwy narzędzi, urządzeń i naczyń w analizowanym materiale tworzy 619 jedn. leks. przyporządkowanych kaletnictwu, rękawicznictwu, kuśnierstwu, szewstwu, rymarstwu i siodlarstwu, garbarstwu oraz słownictwu ogólnorzemieślniczemu.

Największe zasoby nazw narzędzi odnajdujemy w słownictwie rymarskim i siodlarskim, jako że liczą one 222 jedn. leks., np. **cęgi ostre, durchcyajza, dziobak, dziobownik, dziurkacz, gładzidło, igła prosta igła rymarska, kleszcze rymarskie, koziolatek rymarski, majzel, nóż rymarski półksiężycowy, szewnica, szydło rymarskie proste, uchwyt rymarski bezśrubowy**. Zbiór nazw narzędzi szewskich (174 jedn. leks.) również należy do licznych, np. **cażki, gładzik stalowy, gratki, knyp (knyś, gnep, gnib, gnip, gnyb, gnyp, gnypel), pocięgiel, szczytce szewskie, szpilard, szydło gwoździowe**. Z kolei wśród 157 nazw narzędzi i naczyń garbarskich wyróżnimy nazwy narzędzi i urządzeń (122 jedn. leks.), jak: **bęben garbarski, draparka (drapacz, drapak), ledercangi (ledercęgi), kurbelwalka, mieszadło, szpaltmaszyna (szpaltmaszyna)** oraz nazwy naczyń (35 jedn. leks.), jak: **bateria, cytrok, dębica, fasa, gruba (gruby), kadź wapienna**.

Do makrosfery słownictwa ogólnorzemieślniczego przyporządkowano 34 nazwy narzędzi (np. **cajg, damryk, galant, gierada, warsztat (warsztak, waksztat, warstat)**), którymi mogli posługiwać się wszyscy skórnicy. Najmniejsze zbiory nazw narzędzi odnajdujemy w terminologii rękawiczniczej – 20 jedn. leks. (np. **butonjerka, calówka, calsztok (colsztok), dolermeser (dulermeser), finszpindel**) oraz kuśnierskiej – 11 jedn. leks. (np. **bałwan, falcajza, falcbaum, flajszbank, kosa kuśnierska, sztosbaum (śtosbaum)**), zaś słownictwo kaletnicze zawiera jedną nazwę urządzenia; jest nią **torebkarka**.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

Niewielka liczba narzędzi kuśnierskich może wskazywać, że łączono je z nazwami narzędzi garbarskich używanych do wyprawiania skór, ale przyporządkowywano je tym ostatnim jako producentom skór na większą skalę. Zachowały się też nazwy narzędzi rękawicznicych.

Brak w badanym zbiorze jest nazw narzędzi miechowniczych, jako należących do rzemiosła, które zaniknęło.

3. Nazwy czynności (599 jedn. leks.)

Liczące 599 jedn. leks. nazwy czynności odnajdujemy w słownictwie garbarskim, szewskim, kuśnierskim, ogólnorzemieślniczym i rękawicznicych.

Najwięcej nazw czynności zgromadzono w zbiorze słownictwa garbarskiego – 317 jedn. leks., np. **dwoić (dwajać, rozdwojać), fejchtować (fajchtować), krancować, mizdrować (wymizdrować, pomizdrować, miezdrzyć), ścieniać (skórę), wytrawić (wytrawiać, wytrawować)**, które związane są z wyprawą skór. Z kolei słownictwo szewskie zawiera zbiór 107 nazw czynności odzwierciedlających głównie szycie i naprawę butów, jak: **ćwiekować, flekować (flikować, poflekować), pucować, szuwaksować (szwaksować), zelować (zolować, zyłować, nazelować, podselować, podzelować, podzyłować)**. Nazwy czynności należące do słownictwa ogólnorzemieślniczego, liczące 67 jedn. leks., są związane zarówno z pracą rzemieślnika, jak i jego działalnością na polu społecznym, np. **czeladnikować (czeladniczyć), glansować (wyglansować, glancować, wyglancować), licować (policować), rzemieślniczyć, szeftować**. W słownictwie kuśnierskim odnajdujemy 87 nazw czynności związanych z wyrobem skórzanych i futrzanych ubrań, m.in. **bajcować, falcować, łamować (poblamować, zblamować, oblamować), irchować (jerchować)**. Terminologii rękawicznicych z kolei przyporządkowano 21 nazw czynności, jak: **depesować (depsować, zdepesować), etablonować, plijować, tamborować (wytamborować), wytresować rękawiczkę (wydresować, utresować)**.

Garbarstwo pozostawiło w zapisach leksykograficznych najwięcej nazw czynności, gdyż były one związane nie tylko z tym rzemiosłem, jako że skóry wyrabiali również rzemieślnicy innych profesji, jak szewcy czy kuśnierze. Stąd zapewne znajomość tajników garbarstwa, czyli wyprawy skór. W analizowanym materiale odnajdujemy również nazwy czynności szewskich, jako rzemiosła popularnego i powszechnego oraz rękawicznicych.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

W polszczyźnie pisanej nie odnajdujemy żadnej nazwy czynności miechowniczej, gdyż rzemiosło to zaginęło wcześniej, a jego wyroby, z dużą dozą prawdopodobieństwa można też przyjąć, że również narzędzia i czynności, przejęli inni skórnicy. W badanym materiale nie ma też nazw czynności rymarskich i siodlarskich.

Sfery o średniej liczebności:

1. Rodzaje i cechy skór (386 jedn. leks.)

Rodzaje i cechy skór, które przyporządkowano wydzielonej z badanego materiału makrosferze nazw skór i ich rodzajów, liczą 386 jedn. leks., a należą do nich nazwy skór ze zwierząt hodowlanych, łownych i egzotycznych, jak: **abelek (habelek, chabelek), blank (blanki), ciemiec (cimiec, cymiec), ircha (hirzcha, irzcha, jercha, jerzcha), koża (koza, kuża), kurdyban (kurdwan, korduban, kordyban, kardyban, korduan, kordwan), saki błyszczące, skóra sucha, smuszek (smusik, smużyk), zamszowy (samsowy, somszowy, zamszany, zameszny, zameszowy, zamszowy, zemszyty, zamszewy).**

Skóra była popularnym materiałem od zamierzchłych czasów. Jak już zaznaczono, wyroby z niej cieszyły się dużym powodzeniem i osoby, które je nabywały, a zwłaszcza te, które chciały nadać za modą, musiały znać jej rodzaje. Zdarzały się oszustwa. Rzemieślnicy np. barwili skórki kunie i sprzedawali je jako sobole, a farbowane skórki królicze podawano za gronostajowe³⁰⁶. Nazwy skór wskazywały na pochodzenie, sposób wyprawienia czy wreszcie ich zastosowanie.

2. Nazwy osób i relacji społecznych (362 jedn. leks.)

W obszarze słownictwa ogólnorzemieślniczego odnajdujemy największy zbiór (170 jedn. leks.), nazw osób i relacji społecznych, wśród których wyróżnimy pole 157 nazw osób, jak: **bezycmajster (bazycmajster, bezecmajster), cechmistrz (cehmistrzmajster), majster (maśter, mejster, mester, maistr), ojciec gospodni, pieniądze (pieniędznik), podmajstry (podmajster), werkfirer (wegkwier, wegkwir, werkfirer, werkfürer)** oraz pole 13 nazw relacji społecznych, jak: **lermajstrowa, majstrowa (mestrowa, majsztrowa), majstrowicz, maslek, werkfirerowa, werkmajstrowa**. Z kolei w słownictwie szewskim odnajdujemy 76 nazw rzemieślników i ich bliskich, w tym 57 nazw nienacechowanych (np. **abzaśnik, kamasznik, obuwnik, oklepacz, pantoflarz, patynkarz (patynniki,**

³⁰⁶ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 62.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

patennik), szprechmajster, szuster) i 19 nacechowanych (np. **butodziej, ciągniskóra (ciągnistkóra), politura, oberznicholewka, pociągiciel (pociąglarz), smolidratwa**) odzwierciedlających niski status tego zawodu. W pozostałych makrosferach nacechowane nazwy osób wystąpiły jednostkowo.

Słownictwu garbarskiemu przyporządkowano 43 nazwy osób (np. **białoskórnik (białoskornik, bieloskornik), curychter, dębiarz, falcer, kordybanik (kurdybanik, kordybant, kurdybannik, kordybannik), leszownik, safjannik, skórnicy (skórnicki), skórnik (skornik), strugacz, wałkarz**), a rymarskiemu i siodlarskiemu – 23, w tym 12 nazw rymarzy, jak: **chomątnik (chomątarz, chomąciarz), rymarka (rymarzowa), rymarka, rymarz (rymar, rymer), rzemieniarz, uzdarz** i 11 siodlarzy, np. **siodlarka (siodlarzowa, siedlarzowa), siodlarski (siedlarski), siodlarz (siedlarz, siodlarz), siodlarzowa (siedlarzowa)**). Nazw kuśnierzy i ich bliskich odnajdujemy 19, jak: **futernik, futrzarz, kolpacznik, kozusznik (kozuszkarz), kuśnierz (kuźnierz, kuśmirz, kuśmierz, kusznirz, kusznierz, kućmierz, kućmirz, kurśnirz, kurśnierz), kwasikot**.

Najmniej licznie nazwy osób wystąpiły w zbiorze nazw kaletniczych (12 jedn. leks., np. **kaletniczka, kaletnik (kalitnik), paśniczka, portmoneciarka, portmoneciarski, portmoneciarz, tasznik**), miechowniczych (11 jedn. leks., np. **łagiewnik, miechownicza, miechownik, miesznik (mieszewnik), olsternik**) oraz rękawicznicznych (8 jedn. leks., np. **depeser, duler (dulerownik), przykrawacz, rękawiczniczek**).

Najliczniejszy zbiór nazw osób i relacji społecznych odnajdujemy w słownictwie ogólnorzemieślniczym, gdyż rzemieślnicy tworzyli własną społeczność, obyczajowość, a jednym z jej przejawów były nazwy, jakie nadawali sobie i swoim bliskim zaangażowanym w pracę rękodzielniczą i życie społeczne. Nazwy te wskazują rangę rzemieślnika, jego miejsce w hierarchii, to, czy jest on zrzeszony w cechu, a jeśli tak, jakie zajmuje stanowisko. Nazwy zgromadzone w tym zbiorze wskazują profesję rzemieślników, ich specjalizację i miejsce w warsztacie.

Liczne są nazwy szewców wyrabiających różne rodzaje obuwia, a także garbarzy, którzy specjalizowali się w wyprawie różnych różnorodnych skór. Wśród nazw szewców 19 wyrazów jest nacechowanych, jako że szewstwo nie należało do rzemiosł cieszących się poważaniem. Choć niektórzy szewcy byli ludźmi zamożnymi, to spotykano wielu biednych, zwłaszcza łaciarzy, którzy tylko naprawiali

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

stare obuwie. Jak zauważa I. Turnau: „W Łosicach szewcy uczestniczyli w wykonywaniu wyroków śmierci, co świadczy o najniższym miejscu w hierarchii cechowej”³⁰⁷.

Najmniej zachowało się w polskiej leksykografii nazw miechowników oraz kaletników i rękawiczników, co ponownie świadczy o małym zainteresowaniu tymi rzemiosłami.

Sfery o niskiej liczebności:

1. Nazwy substancji (118 jedn. leks.)

Najwięcej nazw substancji (85 jedn. leks.) odnajdujemy w słownictwie garbarskim (np. **algarobila, alun glinowy, alun (hałun, alon), degreas sztuczny, dębianka (dębionka), garbnik, katechina, pikiel, wapnica, wykwas, wytrawa, zaprawa, zatop, zauerbryja**), z kolei w szewskim jest ich 19 (np. **berlajm, czernidło (czyrnidło, czerznidło, czyrznidło, czyrznidło), szuwaks (siuwaks, szuwiks, szwaks), wiks (wiksa, wiksacz, wyksa)**), a w ogólnorzemieślniczym – 13 (np. **klajster (klajstr), lim, łojek, strycha, talk (talek)**). W słownictwie kuśnierskim wystąpiła 1 nazwa substancji, tj. **bajca**.

Substancje chemiczne używano przede wszystkim do wyrobu skór, dlatego najwięcej ich nazw odnajdujemy w zbiorach przyporządkowanych garbarstwu, a że wyprawą skór zajmowali się również rzemieślnicy innych profesji skórzanych, jak kuśnierze, szewcy, to z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że i oni stosowali wymienione substancje. W polszczyźnie pisanej utrwalono też nazwy środków używanych do wytwarzania i konserwacji obuwia. Niektóre substancje zaś stosowali wszyscy rzemieślnicy skórzani, stąd 13 z nich przyporządkowano zasobom słownictwa ogólnorzemieślniczego.

2. Nazwy praw, przepisów i obyczajów (109 jedn. leks.)

W słownictwie ogólnorzemieślniczym oraz słownictwie szewskim wydzielono pola: prawo, przepisy i obyczaje. W makrosferze słownictwa ogólnorzemieślnicze ich zbiór liczy 107 jedn. leks. (np. **czeladnictwo, dawida!, fajerant (fajerand, fajrant, fajeramt), fertryngielt (fertrynkielt), fryszruk, gieszynk, giezelszyk (gzelszyk)**,

---

³⁰⁷ Tamże, s. 111.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

kundszaft, poniedziałek, poniedziałkować, suchedniowe, sztuka czeladnicza, wędrówka czeladnika (wędrówka), wilkom, wyzwolenczy list, wyzwoliny), a w zasobach słownictwa szewskiego – 2 jedn. leks.: **gospoda, szusterbal.**

Spółeczność rzemieślnicza wytworzyła właściwą jej obyczajowość, której musieli podporządkować się członkowie bractw cechowych. Bogactwo nazw ogólnorzemieślniczych pokazuje, jak ważna w życiu każdego rzemieślnika była przynależność (lub jej brak) do organizacji rzemieślniczej, czyli cechu. Określali oni swoją pozycję społeczną przez członkowstwo w niej, zajmowanie cechowych stanowisk, czy wreszcie pracę na własny rachunek i narażenie się zrzyszonym.

Cech opiekował się swoimi członkami, regulował sprawy związane z nauką zawodu, zdobywaniem stopni rzemieślniczych, nabywaniem surowca itd. Wspomagał biedniejszych rzemieślników, chorych, wdowy i sieroty. Aktywnie walczył z rzemieślnikami niezrzyszonymi. Miał wpływ nawet na tak delikatną i osobistą sprawę, jak wyznanie religijne. Polscy rzemieślnicy byli ludźmi pobożnymi i zbierali składki na kaplicę cechową i przedmioty związane z kultem religijnym. Nie mogli się od niej uchylać zrzyszeni w cechu rzemieślnicy innych wyznań.

3. Nazwy części skóry (107 jedn. leks.)

Nazwy części skóry w niniejszej pracy przyporządkowano makrosferze nazwy skór i ich rodzaje, a należą do nich m.in. **abfal, brzuszek, dwoina, grzywa, kawalki końskie, kiern (kern), lustro, odraciczny, ogon, ospa, rdzeń, rozcinka, spodek, szpalta (szpalt), szpaltówka (śpaltówka), szpiigel (śpig(i)el).**

Rzemieślnicy wszystkich skórzanych profesji musieli znać nazwy części skóry. Z nich bowiem wyrabiano określone produkty, np. podeszwy obuwia wytwarzano z grzbietowej części skóry bydłowej zwanej słupcem. Zapewne nazwami posługiwali się, choć być może w ograniczonym zakresie, także użytkownicy domagający się najwyższej jakości wyrobów i próbujący te produkty oceniać.

4. Nazwy materiałów (67 jedn. leks.)³⁰⁸

Nazwy materiałów odnajdujemy w zbiorze słownictwa szewskiego – 24 jedn. leks., np. **ćwieczek, ćwiek, holcsztyft, kolek drewniany, kolek szewski drewniany, ryszpa (ryspa), szpila, sztyfcik (śtyfcik), sztyft (śtyft), teks, zolćwiek, ogólnorzemieślniczego – 22 jedn. leks., jak dacher, dratwa (dratew), gwóźdz (goźdz, góźdz, gwoźdz, gwóźdz, goźdz), ryminál** oraz kuśnierskiego – 17 jedn. leks., np. **blám**

³⁰⁸ Oprócz skóry.

Rozdział I Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

(blan, blam, blom), cel, inderak, kwatera (kwatyra). W słownictwie rękawicznicznym odnajdujemy 3 nazwy, jak **etablion, flor**, natomiast jednostkowo nazwa materiału wystąpiła w zasobach słownictwa rymarskiego i siodlarskiego – **krepinka**.

Nazwy materiałów nie są liczne (67 jedn. leks.). Zachowały się przede wszystkim nazwy materiałów używanych powszechnie, stosowanych przez wszystkich rzemieślników – i nie tylko – oraz nazwy szewskie, należące do najbardziej rozpowszechnionego i popularnego rzemiosła.

5. Nazwy miejsc (49 jedn. leks.)

Nazwy miejsc odnajdujemy w czterech wydzielonych w niniejszej pracy makrosferach: słownictwie garbarskim (25 jedn. leks., jak: **białokórnia, curychternia, dębiarnia, farmauz, garbarnia, pocarnia, wykończalnia, wyprawialnia**), ogólnorzemieślniczym (19 jedn. leks., jak: **cech, majsternia, rękodzielnia, warsztat (warsztak, waksztat, warstat, warsztatownia, werkstat), wyrobnia**), szewskim (3 jedn. leks.: **cholewkarnia, kopytnik, szewcarnia**) oraz słownictwie rymarskim i siodlarskim (2 jedn. leks.: **rymarnia, siodlarnia**).

Nazwy miejsc przyporządkowane słownictwu garbarskiemu oraz słownictwu ogólnorzemieślniczemu podzielono na nazwy miejsc dużych oraz nazwy elementów miejsc. W słownictwie garbarskim nazwy miejsc dużych liczą 22 jedn. leks. (**białokórnia, dębiarnia, garbarnia, garbuz**), zaś nazwy elementów miejsc – 3 jedn. leks. (**aufszlag, obszlag, pomost**). W przypadku słownictwa ogólnorzemieślniczego nazwy miejsc dużych tworzą zbiór 19 jedn. leks. (**majsternia, pracownia, rękodzielnia**), natomiast element miejsca wystąpił jednostkowo (**pawłacz (pablacz)**).

Najważniejszy w pracy rzemieślnika był warsztat nazywany różnie, często zależnie od profesji rękodzielnika, przeznaczenia tego pomieszczenia. Budynek warsztatowy, jako niewystarczający, mogły uzupełniać szopa czy podwórze, jak choćby w przypadku garbarni, gdzie obróbka skóry wymagała wydzielenia miejsca na warsztat mokry czy schnięcie skór. Pomieszczenia lub oddzielone miejsca w garbarni zostały nazwane tak, aby wskazywały na etap procesu wyprawy skór, który się tam odbywa.

Z kolei szewcy pracowali przeważnie w małym pomieszczeniu, zwłaszcza w średniowieczu, często źle oświetlonym. Dlatego, jeśli sprzyjała pogoda, szyli i łatali buty na dworze, przed swoim warsztatem. Także rymarze, o ile nie wyprawiali skór, nie potrzebowali tak licznych pomieszczeń jak garbarze, zadowolając się **rymarnią**.

6. Nazwy specjalności (45 jedn. leks.)

Do zbioru słownictwa ogólnorzemieślniczego przyporządkowano nazwy specjalności, np. **białoskórnicтво (białoskurnictwo), cholewkarstwo, czerwonoskórnicтво, futrzarstwo, garbarstwo, kaletnicтво, kozusznictwo, kuśnierstwo (kusznicтво, kuśmierstwo), miechownictwo, paśnicтво, portmoneciarstwo, profesja (prefesja, profesja), rękodzielnicтво, rymarstwo, rzemieślnictwo, rzemiosko, rzemiosło (rzemiesło, rzemieśło), siodlarstwo (siedlarstwo), szewstwo (szwiecтво, szewcтво, szewicтво), zamszownictwo (zamesznictwo)** jako znane przede wszystkim skórnikom, ale też ich klientom. Rzemieślnicy specjalizowali się w określonej dziedzinie wytwórczości, co na przestrzeni wieków ulegało zmianom. Najbardziej spektakularną jest zanik miechownictwa w wyniku specjalizacji rzemieślniczej.

Zawody rzemieślnicze były zróżnicowane, a różną pozycję materialną i społeczną mieli np. szewcy szyjący buty proste, z gorszych skór albo poszukiwane przez bogaczy modne buciki ze skór drogich i delikatnych. „Spory kompetencyjne między szewcami różnych kategorii zawodowych i różnych specjalności szczególnie ostro zarysowywały się na terenie Warszawy. Najostrzejsza różnica majątkowa zaznaczała się pomiędzy szewcami wyrabiającymi lepsze gatunki obuwia, którzy mieli swe jatki na ul. Dunaj, a „magistrami czarnej roboty”, sprzedającymi swe wyroby na ul. Podwale”³⁰⁹.

7. Nazwy odpadków (28 jedn. leks.)

Nazwy odpadków wyodrębniono jedynie w zasobach słownictwa garbarskiego; wśród nich znalazły się m.in. **blanżerowiny, degreas, drapowiny, drypy, kracowiny, kucha, lajmider, lajmleder, loberg, odpadki skórne (odpadki), odtłuszcz, wiór, wiórowiny, wypory**. Rzemieślnicy, którzy wyprawiali skórę, uzyskiwali odpadki powstałe w wyniku chemicznego oddziaływania na produkt. W niniejszej pracy ich nazwy zostały zaliczone do makrosfery słownictwa garbarskiego jako profesji wyprawiającej skórę na sprzedaż, a co za tym idzie – produkującej najwięcej odpadków.

³⁰⁹ I. Turnau, *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnice w latach 1655-1795*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 205.

8. Nazwy ubrań (10 jedn. leks.)

Nazwy ubrań roboczych odnajdujemy w słownictwie ogólnorzemieślniczym (5 jedn. leks.: **lentwal, zapaśnica, zaściera, zaścierka, zatula**) oraz szewskim, gdzie przyporządkowano nazwy ubrań ochronnych szewca (5 jedn. leks.: **fota, miderak (midorak, minderak), minderacek, szorc, szuszfal (szustfal, szorstfal, szurcfal, szorstfal)**)).

Nieliczne nazwy ubrań do pracy w słownictwie ogólnorzemieślniczym pokazują, że opinia społeczna – a co za tym idzie słownikarze – nie przywiązywali wagi do rzemieślniczego ubioru. Odnotowane nazwy ubrań szewca potwierdzają, jak bardzo było to rozpowszechnione rzemiosło.

9. Nazwy miar (7 jedn. leks.)

Nazwy miar wystąpiły w słownictwie szewskim (6 jedn. leks.: **bal, calówka, centymeter, kompas, łokciówka, miarka szewska**) oraz słownictwie ogólnorzemieślniczym (1 jedn. leks.: **wymiarka**). Jednostkowo występującą miarę futra **miech** połączono z nazwami narzędzi w polu słownictwa kuśnierskiego. Miara była używana nie tylko przez rzemieślników, posługiwał się nią również klient. Dla wygody dążono do unifikacji i standaryzacji nazw, dzięki czemu tą samą miarą można było posługiwać się w różnych miejscowościach, a także w różnym czasie.

W analizowanym słownictwie rzemieślniczym, liczącym 4224 jedn. leks., wystąpiło słownictwo przyporządkowane rzemiosłu szewskiemu (916 jedn. leks.), kuśnierskiemu (670 jedn. leks.) i garbarskiemu (655 jedn. leks.) rymarskiemu i siodlarskiemu (561 jedn. leks.), ogólnorzemieślniczemu (524 jedn. leks.) oraz nazwom skór i ich rodzajów (493 jedn. leks.), a także rzemiosłu kaletniczemu (180 jedn. leks.), miechowiczemu (134 jedn. leks.) oraz rękawiczniczemu (91 jedn. leks.), w obrębie których możemy wyróżnić sfery i pola o różnej liczebności.

Do największych zasobów należą nazwy wyrobów i ich cech (1718 jedn. leks.), nazwy narzędzi, urządzeń, naczyń (619 jedn. leks.) oraz nazwy czynności (599 jedn. leks.). Z kolei sfery o średniej liczebności w obrębie słownictwa rzemiosł skórzanych tworzą rodzaje i cechy skór (386 jedn. leks.) i nazwy osób i relacji społecznych (362 jedn. leks.). Najmniej w omawianym słownictwie odnajdujemy nazw substancji (118 jedn. leks.), nazw praw, przepisów i obyczajów (109 jedn. leks.), nazw części

Rozdział I   Leksykalno-semantyczne pola słownictwa rzemiosł skórzanych

skóry (107 jedn. leks.), nazw materiałów (67 jedn. leks.), nazw miejsc (49 jedn. leks.), nazw specjalności (45 jedn. leks.), nazw odpadków (28 jedn. leks.), nazw ubrań (10 jedn. leks.) oraz nazw miar (7 jedn. leks.).

Słownictwo rzemieślnicze realizowało potrzeby nominacyjne pojawiające się wraz z rozwojem dziedzin skórniczych, wśród których do najpopularniejszych i najbardziej rozpowszechnionych należało szewstwo oraz rymarstwo i siodlarstwo, a przez wieki najbogatsze było kuśnierstwo. W języku odnajdujemy przede wszystkim nazwy wyrobów i narzędzi rzemieślniczych, ale też inne nazwy związane z pracą rzemieślnika, jak nazwy substancji, odpadków czy miejsc. Rzemiosło było nie tylko formą działalności gospodarczej, ale też sposobem życia, na co wskazują takie zbiory, jak nazwy osób, stosunków społecznych czy też nazwy związane z prawem, przepisami i obyczajami.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wstęp

W zasobach słownictwa, bez względu na jego przyporządkowanie funkcjonalne, zachodzą ciągle zmiany, będące odzwierciedleniem ewolucji na różnych płaszczyznach działalności kulturowej człowieka. Jak podkreśla M. Kucala:

„Znaczeniowe grupy wyrazów (słowotwórczo niejednolite) są zwykle w swoim rozwoju związane z desygnatami. Wchodzenie do użytku nowych rzeczy powoduje pojawianie się nowych wyrazów jako nazw tych rzeczy. Z ginięciem rzeczy związany jest zanik nazywających je wyrazów”³¹⁰.

Na żywotność zmian językowych wpływ ma również słownictwo techniczne³¹¹, w tym rzemieślnicze. Jak zauważa I. Bajerowa, pisząc o wpływie techniki na rozwój polszczyzny: „Terminy techniczne spotykamy już w najstarszych zabytkach języka polskiego”³¹², rzemiosło należy bowiem do najstarszych przejawów aktywności człowieka.

Wyrazy mają swoje losy³¹³: wchodzą do języka, adaptują się, asymilują w systemie polszczyzny ogólnej, a następnie funkcjonują społecznie. Jednak w wypadku części wyrazów po okresie stabilizacji następuje spadek ich żywotności, funkcjonowanie w pewnych grupach społecznych lub idiolektie pojedynczych osób, a wreszcie odejście do archiwum językowego³¹⁴. Rekonstrukcja dziejów słownictwa

³¹⁰ M. Kucala, *Rozwijające się i ginące kategorie wyrazów*, [w:] *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie. Prace Wydziału Humanistycznego nr 8*, Szczecin 1979, s. 37-38.

³¹¹ I. Bajerowa, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, „Nauka dla wszystkich” nr 309, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 3.

³¹² Tamże, s. 5-6.

³¹³ O odchodzących do archiwum językowego pisała K. Handke w artykułach: „*Czasowe cezury*” i *przebieg życia wyrazu; Pojęcie i termin „archaizm” na tle zawartości polskich leksykonów*, [w:] K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa 1997, s. 55-80. Zob. też K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom*, Warszawa 1996.

³¹⁴ K. Handke, „*Czasowe cezury*” i *przebieg życia wyrazu*, [w:] K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa 1997, s. 56.

buduje sposób postrzegania świata w poszczególnych epokach. Odzwierciedla także tendencje społeczne i gospodarcze, przemiany i rewolucje w życiu użytkowników języka, co jest przedmiotem badań językoznawczych³¹⁵. Zróżnicowanie językowe związane było i jest ze zróżnicowaniem socjalnym użytkowników języka. Na przestrzeni dziejów kształtowały się i kształtują nadal „odmiany środowiskowe (zwane też gwarami: gwara uczniowska, studencka, więzienna itd.) i zawodowe (np. górnicza, kolejarska, taksówkarska itd.) o ograniczonej sferze funkcjonowania, gdyż służące tylko porozumiewaniu się wewnątrz środowiska czy grupy zawodowej, często wyłączone w sprawach związanych z pracą zawodową. Odmiany takie nie zastępują języka ogólnego, lecz istnieją i rozwijają się obok niego”³¹⁶. Jedną z odmian zawodowych języka jest gwara rzemieślnicza. Słownictwo rzemieślnicze jest zróżnicowane funkcjonalnie: obok nazw narzędzi, substancji i czynności, ograniczonych do warsztatów³¹⁷, odnajdujemy liczne obiegowe nazwy wyrobów, najczęściej poszukiwanych przez nabywców. Rzemieślnicy w dużej części wywodzili się z osadnictwa niemieckiego, które napłynęło do Polski w średniowieczu. Szkolenie czeladnika i majstra obejmowało wędrowkę w celu doskonalenia zawodowego, w czasie której nowy rzemieślnik uczył się w warsztatach – krajowych i zagranicznych. Miało to wpływ na leksykę rzemieślniczą, która czerpała z języków obcych.

Celem tej części pracy jest pokazanie żywotności słownictwa rzemieślniczego – od pojawienia się w polszczyźnie pisanej (utrwalonej przez leksykografów) po ostatnią jego rejestrację słownikową. W badaniach kierowano się kwalifikatorami chronologicznymi³¹⁸ i objaśnieniami dokonanyymi przez autorów słowników. Dla przykładu: W. Doroszewski w monumentalnym i historycznym *Słowniku języka polskiego*³¹⁹ kwalifikatorem daw[ne] opisuje wyrazy wyszłe z użycia, archaizmy,

---

³¹⁵ Zagadnieniem tym zajmowali się np.: Z. Bokszański, A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Socjologia języka*, Warszawa 1977; A. Furdal, *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973; K. Handke, *Socjologia języka*, Warszawa 2008; K. Handke, *Polski język familijny. Opis zjawiska*, Warszawa 1995; Z. Leszczyński, *Szkice o tabu językowym*, Lublin 1988; M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin 2005; A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa 1976; A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 1987; *Język i społeczeństwo*, red. M. Głowiński, Warszawa 1980; *Językowe zróżnicowanie terytorialne wobec wpływu czynników pozajęzykowych*, red. Majowa, Wrocław 1985; *Język a kultura*, t. IX: *Pleć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, Wrocław 1994.

³¹⁶ B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław 1999, s. 16.

³¹⁷ Opisał to w swojej powieści J. Korzeniowski: „wynosić sekretów z warsztatu także nie wolno” – mówi nowemu uczniowi doświadczony majster. J. Korzeniowski, *Krewni*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1955, s. 441.

³¹⁸ Rozumiejąc jednak niedoskonałość takich zapisów, o czym pisała K. Handke. Por. K. Handke, „Czasowe cezury” i przebieg życia wyrazu, op.cit., s. 68.

³¹⁹ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, op. cit.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

zaś przestarz[ale] – wyrazy wychodzące z użycia³²⁰, funkcjonujące w połowie XX wieku w języku starszego i najstarszego pokolenia użytkowników polszczyzny. Z kolei w *Słowniku warszawskim* znakiem + („staropolski”) sygnowano wyrazy dawne, nieużywane w XIX-wiecznym języku polskim. Natomiast wyrazy przestarzałe (jako wychodzące z użycia) wskazywano wielofunkcyjnym kwalifikatorem X („mało używane”), przypisanym również jednostkom leksykalnym nowym, wchodzącym do języka bądź wyrazom znanym wcześniej, ale nieupowszechnionym w języku obiegowym drugiej połowy XIX wieku oraz przełomu stuleci³²¹.

Początek stowarzyszeń rzemieślników ginie w mrokach przeszłości, choć wiadomo, że już w II wieku naszej ery istniały w Rzymie stowarzyszenia piekarzy, przewoźników czy górników srebra i soli. Gwałtowny rozwój takich towarzystw zwanych cechami nastąpił w wiekach średnich³²². W Polsce, jak i w całej średniowiecznej Europie, rzemieślnicy zrzeszali się w cechy broniące ich interesów, a także nadzorujące wykonywanie powinności rzemieślniczych wobec wspólnoty miejskiej i państwowej, do których należała np. obrona odcinka murów miejskich, wystawianie zbrojnych³²³. Pierwsze statuty polskich skórników pochodzą z drugiej połowy XIII wieku³²⁴, co świadczy o rozwiniętej produkcji rzemieślniczej i potrzebie wprowadzenia norm prawnych regulujących życie zawodowe rzemieślników. W średniowieczu odnajdujemy obok szewców czy kuśnierzy, także rymarzy, siodlarzy oraz drobniejszych rzemieślniczych wytwórców, jak kaletnicy, rękawicznicy i miechownicy, paśnicy, pasiarze. Zdarzało się wówczas, że jedni „wchodzili” w zakres usług innych rzemieślników, np. garbarze, jako specjaliści od wyprawiania skór, przejmowali część pracy innych skórników, w tym przede wszystkim szewców. Pojawiała się też specjalizacja zawodowa, co podkreśla I. Turnau: „Szewcy już w tym

³²⁰ Oprócz słownika Lindego, gdyż – sygnalizowana przez autora – funkcja gwiazdki jako kwalifikatora chronologicznego zatarła się. Oznaczał nią bowiem neologizmy i wyrazy niemieszczące się w ówczesnej normie języka literackiego. Por. B. Matuszczyk, *Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Lublin 2006, s. 233-234.

³²¹ O sposobach kwalifikowanie wyrazów w słownikach pisali m.in.: B. Walczak, *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań 1991, B. Walczak, *Kwalifikatory w słownikach języka polskiego*, [w:] *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Prof. M. Szymczaka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 413-414, E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowo-polskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski 2004, B. Matuszczyk, B. Matuszczyk, *Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Lublin 2006, L. Mariak, *Wyrazy kwalifikowane jako „mało używane” w Słowniku warszawskim*, „Slavia Occidentalis”, nr 48/49, 1991/1992, s. 145-158.

³²² Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. 1, Warszawa 1974, s. 222.

³²³ *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A. Chwalby, Warszawa 2005, s. 85.

³²⁴ Zob. np. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, Ossolineum 1983, s. 36.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

okresie [XIV wiek – przyp. J. Ż.-Ch.] dzielili się na właściwych producentów obuwia, naprawiaczy i producentów sandałów oraz pantofli³²⁵. Garbarze z kolei dzielili się m.in. na białoskórników, safianników i kordybaników. Skupieni w miastach rzemieślnicy odpowiadali bowiem przede wszystkim na lokalne potrzeby, stąd np. w niektórych miastach produkcja kaletników pokrywała się z wytwórczością miechowników, którzy ponadto wykonywali także np. rękawice i spodnie³²⁶. Z czasem rzemieślnicy stanowili ważną, często zamożną część mieszczaństwa, na co wpływ miało też chrześcijaństwo – nobilitujące pracę uczciwą i ciężką. Przepisy rzemieślnicze regulowały zasady współżycia rzemieślników z miejską społecznością, naukę i czas pracy, a także właściwe zachowanie i przestrzeganie obyczajów.

Trudny dla skórników był wiek XVII, a zwłaszcza jego druga połowa, kiedy to wojny nie tylko zniszczyły polskie miasta, ale też hodowlę zwierząt – główne źródło skór. Szczególnie dotkliwie ucierpiały pod tym względem Małopolska Zachodnia i Mazowsze, ale też i wielkopolskie skórnictwo, które jednak szybko dzwignęło się ze zniszczeń wojennych. Ważnym ośrodkiem pozostał Śląsk, a także Ziemia Przemyska i Santocka oraz duże miasta, jak Kraków, Poznań, Gdańsk, Toruń³²⁷. Trudności przeżywało zwłaszcza rzemiosło wyspecjalizowane, np. garbarze skór kolorowych, utrzymali się zaś najbardziej popularni rzemieślnicy, jak szewcy i kuśnierze. Rzemiosło polskie dzwignęło się po zniszczeniach wojennych w końcu XVIII wieku, zwłaszcza w większych miastach, gdzie rozwijały się wyspecjalizowane branże skórnice. W XIX wieku zaś rzemiosła skórzane skoncentrowały się przede wszystkim w Królestwie Kongresowym, zaś rzemieślnicy w Wielkopolsce i Małopolsce produkowali raczej na rynek lokalny, zmagając się przy tym z konkurencją pruskich i austriackich skórników³²⁸. Rzemieślnicy musieli zmierzyć się wówczas z konkurencją powstających coraz liczniej manufaktur i fabryk.

Obok dużych ośrodków miejskich, rzemiosło rozwijało się też i w ich okolicach. Przez wieki w niewielkich miejscowościach i wsiach warsztaty zakładali szewcy oraz mniej liczni kuśnierze i garbarze zaspokajający potrzeby okolicznego chłopstwa, a także dworu. Byli to rzemieślnicy gorzej wykształceni, ubożsi i zajmujący się

---

³²⁵ Tamże, s. 36.

³²⁶ Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 148-149.

³²⁷ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op.cit., s. 88-90.

³²⁸ Tamże, s. 90.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

prostszy pracami niż ich towarzysze z miasta. W XIX wieku liczba wiejskich skórników wzrosła, gdyż wielu z nich produkowało chałupniczo dla kupców³²⁹.

W wieku XIX zmieniła się także organizacja zawodowa rzemieślników. Choć cechy nadal istniały, to pojawiało się tzw. rzemiosło konsensowe, pozwalające rzemieślnikom nie przechodzić trudnego, cechowego szkolenia, poddając się woli majstrów, ale móc wykonywać pracę za zezwoleniem władz miejskich. Powstawały też spółdzielnie rzemieślnicze, które miały zastąpić opiekuńczą funkcję cechu³³⁰, gdyż ten wydawał się organizacją przestarzałą, blokującą konkurencję i wolny rynek.

W okresie międzywojennym skórnictwo nadal się rozwija, a rosnące zapotrzebowanie na wyroby ze skóry wymusza powstanie nowych warsztatów rzemieślniczych, manufaktur i fabryk. W tym czasie rozwijało się kuśnierstwo, wykorzystując krajowe skóry futerkowe, zwłaszcza baranie i królicze; rymarze, przeżywający trudności z powodu spadku popytu na uprząże, wyrabiali pasy pędne i inne artykuły techniczne; wzrastało zapotrzebowanie na obuwie skórzane, co sprawiło, że powstawały fabryki obuwia, choć warsztaty szewskie nadal były bardzo liczne; garbarskie warsztaty i manufaktury były wypierane przez duże zmechanizowane garbarnie, podobnie jak inne, np. rękawiczki produkowano głównie w manufakturach³³¹.

Po drugiej wojnie światowej zmiany polityczne i gospodarcze w Polsce nie sprzyjały rozwojowi drobnej przedsiębiorczości. Państwo wspierało centralizację wytwórczości rzemieślniczej i budowanie wielkich fabryk, a rzemieślników „zachęcano” do wstępowania do spółdzielni³³². Dopiero w późniejszym okresie Polski Ludowej (lata sześćdziesiąte, a zwłaszcza siedemdziesiąte) władze pozwalały na rozwój rzemiosła. Dzisiaj dyscypliny rzemieślnicze wymienia się wśród ginących zawodów, jednak skórnicy produkują wyroby uważane za cenne i luksusowe. Produkcja ręczna w ostatnich latach staje się modna, a rzemiosło urasta do rangi sztuki³³³. Wśród cenionych wyrobów rzemieślniczych warto wymienić zwłaszcza buty. Dziś obuwie szyte na miarę, a więc drogie, staje się – obok modnego, drogiego garnituru, zegarka czy futra – znakiem bogactwa właściciela i prestiżu.

---

³²⁹ Tamże, s. 92.

³³⁰ Procesy takie zostały opisane w literaturze pięknej, np. w wydanej w roku 1875 r. powieści M. Bałuckiego *Byle wyżej*.

³³¹ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op.cit., s. 134-161.

³³² I. Turnau: „W 1949 r. 88% szewców zapisało się do spółdzielni, której przydzielono skórę do wyrobu obuwia”. Tamże, s. 167.

³³³ Przykładem może być krawiectwo.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Dzieje słownictwa rzemiosł skórzanych omawiane są dalej według podziału na pola leksykalne, wskazujące kolejno nazwy miechownicze, rękawicznicze, kaletnicze, kuśnierskie, szewskie, rymarskie i siodlarskie, garbarskie, nazwy skór oraz słownictwo ogólnorzemieślnicze. Dla przejrzystości obrazu żywotności analizowanych jednostek wyróżniamy następujące cezury czasowe: słownictwo najstarsze, tj. do końca XVI wieku, polszczyznę XVII-wieczną, polszczyznę XVIII-wieczną, polszczyznę XIX-wieczną, polszczyznę pierwszej połowy XX wieku oraz polszczyznę drugiej połowy XX wieku.

Żywotność wyrazów (4224 terminy rzemieślnicze) wskazujemy na podstawie rejestracji w wykorzystanych w pracy słownikach³³⁴ oraz zamieszczonych tam egzemplifikacji źródłowych.

1. Słownictwo miechownicze (134 wyrazy)

Miechownictwo należało do najstarszych rzemiosł. Miechownicy wyrabiali różne drobne przedmioty ze skóry, odpowiadając na zapotrzebowanie mieszkańców miast i ich okolic, zwłaszcza tam, gdzie nie było innych rzemieślników skórzanych³³⁵. Rzemiosło zanikło w końcu XVIII wieku na skutek jego specjalizacji. Produkcję miechowniczą przejęli inni rzemieślnicy skórzani, m.in. kaletnicy. Odzwierciedleniem zmian w rzemiośle jest słownictwo miechownicze (134 wyrazy), które cechuje różna żywotność.

1.1. Polszczyzna najstarsza (71 wyrazów)

Do najstarszego słownictwa związanego z miechownictwem, funkcjonującego w polszczyźnie XVI wieku i starszej, należy 71 wyrazów, wśród których odnajdujemy nazwy wytwórców (6 wyrazów), jak: **miechownik**, **miesznik** ‘rzemieślnik wyrabiający miechy, wory i drobne przedmioty ze skóry’, wspierającą go żonę **miechowniczkę** i związany z miechownikiem przymiotnik **miechowniczy**, co odzwierciedla ówczesną popularność tego rzemiosła.

Dawniej powszechny i popularny w rzemieślniczej rzeczywistości **tulnik** wyrabiał tuły, kołczany, czyli futerały na ówczesną broń, a **łagiewnik** z kolei specjalizował się w wytwarzaniu skórzanych naczyń.

³³⁴ Zagadnienia wstępne, s. 20-22.

³³⁵ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 140.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

1.1.1. Nazwy naczyń (15 wyrazów)

Wśród wyrobów miechowniczych znajdowały się skórzane naczynia, jak: **bęben** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’, **bębenezek** i **bęberek** ‘małe skórzane naczynie do przechowywania płynów’, **bukłak** ‘worek ze skóry przeznaczony do przenoszenia i przechowywania płynów, rozpowszechniony wśród ludów stepowych’ oraz **bukłaczek** ‘mały bukłak’, **flaszka** ‘naczynie, m.in. ze skóry, do przechowywania płynów’ oraz **flaszka** ‘mała flaszka’, **łagiew** ‘naczynie, często skórzane, do przechowywania i przenoszenia płynów’ oraz **łagiewka** ‘mała łagiew’, a także **skornik** (**skórnik**), **skórny/skórzany sęd**, **sunak**, **sunak**, **sundak** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’ i **sunica** ‘rodzaj skózanego naczynia do przechowywania płynów’.

1.1.2. Nazwy woreczków i pasów na pieniądze (25 wyrazów)

Woreczki na rozmaite drobiazgi noszono w Polsce już po schyłku średnio-wieczu³³⁶. Ich wytwarzanie należało do miechowników. Delikatne, z luksusowych i zdobionych skór³³⁷ były woreczki na pieniądze (21 wyrazów), w tym: **bursa** i **ćwik** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’, **ircha** ‘mieszek, sakiewka wykonany z irchy’, **kaleta** ‘woreczek skórzany na pieniądze i drobiazgi noszony przy pasie, sakwa’ i **kaletka**, **kapsa** (**kabza**) ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’ i **kapseczka**, **kiesa** ‘woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy lub kosztowności, sakiewka’, **miech** ‘sakiewka, woreczek na pieniądze’, **mieszek** ‘mały miech’ i **mieszeczek**³³⁸, **pytel** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’ i **pytlik** ‘niewielki pytel’, **tasz** (**tasza**) ‘woreczek, kieska, sakiewka’ i **taszka** ‘mała tasza’, **toboła** ‘woreczek na pieniądze’ oraz **wacek** ‘woreczek skórzany na pieniądze, ściągany sznurkiem’, **waceczek** ‘mały wacek’ i **waczysko** ‘prawdopodobnie zgrubienie od wacek’, **worek** jako ‘sakiewka na pieniądze’, a także **trzęsiątko** ‘woreczek noszony na szyi w XVI-XVII wieku’.

³³⁶ A. Sieradzka, *Żony modne. Historia mody kobiecej od starożytności do współczesności*, Warszawa 1993, s. 41.

³³⁷ Biedniejsi nosili woreczki barabanie, łasicze, wiewiórcze, zamożni kupowali woreczki na pieniądze zamszowe. Por. Ł. Gołębiowski, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykjonarza ułożone i opisane*, Warszawa 1830, s. 261-262.

³³⁸ „Większość mieszków wykonano z jednej lub dwóch kawałków cieńszej i bardziej podatnej, a więc koziej lub owczej, skóry. Ich dolna część bywała prostokątna lub zaokrąglona, podczas gdy górną ściągano nieraz rzemykiem i przytraczano do pasa, podobnie jak pochewki”. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 27.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W dawnej Polsce noszono pieniądze również w specjalnych skórzanych pasach z kieszeniami (4 wyrazy). Były to: **opasek** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka u pasa, czy też pasek ze schowkiem na pieniądze’, **pas** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany dawniej w Polsce; trzos’, **trzos** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany w dawnej Polsce od XVI wieku, później także woreczek na pieniądze, kiesa’ oraz **trzosik (trzosek)**, czyli ‘mały trzos’.

1.1.3. Nazwy worków podróżnych (11 wyrazów)

Z grubszych, solidniejszych i tańszych skór wyrabiano od dawna worki podróżne, jak: **juki** ‘skórzany worek, używany zazwyczaj do transportu bagażu na grzbiecie zwierzęcia jucznego’, **kotnia** ‘wór, miech, czyli opakowanie m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’, **miech**, **mieszek** i **mieszeczek** ‘przedmiot, często ze skóry, do przenoszenia i przechowywania różnych rzeczy’, **szawłok** ‘wór skórzany składany, czyli opakowanie do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’, **worek** ‘mały wór, czyli opakowanie uszyte m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’ i **woreczek** ‘niewielki worek’ oraz **wór** jako ‘wielkie opakowanie uszyte m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’.

Moszenki oraz **moszny** używano natomiast jako worka, torby, mieszka, a także sakwy na pieniądze.

1.1.4. Nazwy futerałów i miechów (14 wyrazów)

Do najstarszych wyrobów miechowniczych zaliczymy też różnego rodzaju futurały (10 wyrazów), czasem bogato zdobione. Wśród najstarszego słownictwa znajdziemy nazwy: **kołczak (kołczan)**³³⁹ ‘pokrowiec na strzały do łuku, zwykle skórzany lub drewniany, obciągnięty skórą albo tkaniną, noszony na pasku przez ramię, u pasa lub przytwierdzony przy siodle, używany w Polsce do XVIII wieku’, **lubie** ‘kołczan, pokrowiec na strzały’, **nożenki** ‘pochwa, futerał na białą broń’, **nożny** ‘pochwa, futerał na białą broń’, **olstro** ‘skórzany futerał na pistolet przytroczony do siodła’, **sahajdak** ‘pokrowiec skórzany na łuk i strzały’, **tulec** ‘pokrowiec na strzały,

³³⁹ Zdaniem Andrzeja Bańkowskiego, wyraz kołczan pochodzi z 1604 r., zaś w 1596 r. u Volckmara został błędnie podany w tym znaczeniu wyraz kołczak. A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, op. cit., t. I, s. 759.

kołczan’, **tuleję** ‘pokrowiec skórzany na strzały’, **tuł** ‘pokrowiec skórzany na strzały do łuku’ oraz **ładunek** ‘safianowy pojemniczek wykonany przez miechowników warszawskich w 1598 r.’

Do przedmiotów skórzanych zaliczymy też miechy kowalskie i ich części (4 wyrazy), tj. **dymacz** ‘miech, skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’, **dymadło** ‘miech kowalski, przyrząd do tłoczenia powietrza’, **dymkę** ‘skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ i **miech** ‘skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’.

1.1.5. Żywotność XVI-wiecznego słownictwa miechowniczego

Wiele desygnatów zanikło, zastąpiły je inne przedmioty. Wcześniejsze woreczki na pieniądze zastąpiły portfele i portmonetki, a rzadkie worki podróżne – walizki i plecaki. Słownictwo to charakteryzowało się różną żywotnością, a ostatecznie przeszło do archiwum języka polskiego.

Jedenaście z najstarszych jednostek nie przekroczyło pierwszej cezury czasowej (czyli przełomu XVI i XVII wieku). Były to nazwy mieszkań i pasów z funkcją sakiewki, jak: **ircha** ‘mieszek, sakiewka wykonany z irchy’ (SS), **opasek** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka u pasa, czy też pasek ze schowkiem na pieniądze’ (SS), **pas** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany w dawnej Polsce od XVI wieku; trzos’ (S XVI), **toboła** ‘woreczek na pieniądze’ (SS) oraz **waczysko** ‘prawdopodobnie zgubienie od wacek’ (MB).

Z użycia wyszły także nazwy miechów kowalskich: **dymadło** ‘miech kowalski, przyrząd do tłoczenia powietrza’ (SS), **dymka** ‘skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ (S XVI) oraz nazwa skózanego naczynia **sunica** ‘rodzaj skózanego naczynia do przechowywania płynów’ (S XVI). Do archiwum językowego przeszedł wyraz **tulec** ‘pokrowiec na strzały, kołczan’ (SS) oraz **tulnik** jako określenie ‘rzemieślnika wyrabiającego tuły, czyli kołczany’ (SS), a także wyraz **miechowniczka** czyli ‘żona miechownika’ (S XVI).

W XVII wieku wyszły z użycia nazwy 2 przedmiotów wykonywanych przez miechowników, jak: **trzęsiątko** ‘woreczek noszony na szyi w XVI-XVII wieku’ (IT) oraz **ładunek** ‘safianowy pojemniczek wykonany przez miechowników warszawskich w 1598 r.’ (IT).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Kolejne wyrazy (2) wyszły z użycia w XIX wieku. Należą do nich: **bębenek** (Linde) oraz **skórny/skórzany sęd** (Linde) jako nazwy ‘skórzanych naczyń do przechowywania płynów’.

Jako staropolskie w XIX-wiecznym *Słowniku warszawskim* rejestruje się nieużywane już wówczas nazwy skórzanych naczyń (6 wyrazów), jak: **suna** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’ (SW-starop.), **sundak** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’ (SW-starop.) i **sunka** ‘mała suna’ (SW-starop.) oraz woreczków i worków, jak: **kapseczka** ‘mała kabza, czyli woreczek na pieniądze, często skórzany’ (SW-starop.), **waceczek** ‘mały wacek, czyli woreczek skórzany na pieniądze, ściągany sznurkiem’ (SW-starop.), a także rozmaite wory, w tym **kotnia** ‘wór, miech, czyli opakowanie m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’ (SW-starop.).

Przestano używać skórzanych naczyń (3 wyrazy), jak: **bęben** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’ (SW), **bębeneczek** ‘mały bębenek, czyli skórzane naczynie do przechowywania płynów’ (SW-gw.), **skórnik** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’ (SW).

W XIX wieku z mody ostatecznie wyszły sakiewki³⁴⁰ (6 jednostek), jak: **ćwik** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’ (SW), **mieszeczek** jako ‘mały mieszek, czyli woreczek do noszenia pieniędzy’ (SW) oraz ‘mały mieszek, czyli przedmiot, często ze skóry, do przenoszenia i przechowywania różnych rzeczy’ (SW), **moszenka** ‘worek, torba, mieszek, sakwa na pieniądze’ (SW), **pytel** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’ (SW) i **pytlik** ‘niewielki pytel’ (SW).

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku po raz ostatni rejestruje nazwy miechowniczych wyrobów (3 wyrazy), jak: **dymacz** ‘miech, skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ (SW), a także używanych dawniej **nożny** ‘pochwa, futerał na białą broń’ (SW-starop.) i **tulei** ‘pokrowiec skórzany na strzały’ (SW-starop.).

Kiedy przestano używać tych wyrobów, zaniknęły rzemieślnicze specjalizacje związane z ich wytwórstwem (3 wyrazy), jak: **łagiewnik** ‘rzemieślnik wytwarzający łagwie, czyli naczynia do przechowywania i przenoszenia płynów (napojów) zrobione także ze skóry’ (SW), **miesznik** ‘rzemieślnik wyrabiający miechy, wory i inne drobne

³⁴⁰ Zastąpione przez praktyczniejsze portfele i portmonetki. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. IV, s. 196.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

przedmioty ze skóry’ (SW-mało używany)³⁴¹. Do archiwum przeszedł też związany z rzemieślniczym wytwórcą przymiotnik **miechowniczy** ‘dotyczący miechownika’ (SW).

W połowie XX wieku w archiwum językowym były już nazwy woreczków na pieniądze (7 wyrazów), o czym świadczy ich kwalifikacja (dawny) w SJPD. Do tych należą: **bursa** (SJPD-daw.), **wacek** (SJPD-daw.), **worek** (SJPD-daw., dziś żywe we fraz.), **tasza** (SJPD-daw.), **taszka** (SGP-daw.), **moszna** ‘worek, torba, sakwa na pieniądze’ (SJPD-daw.) oraz nazwa rzemieślniczego wytwórcy: **miechownik** (SJPD-daw.).

Naczyń skórzanych obecnie się raczej nie używa. Zastąpiły je naczynia szklane i plastikowe³⁴², zaś nazwy naczyń skórzanych, jak: **łagiew** (SJPD-daw.), **szawłok** (SJPD-daw.), polszczyzna połowy XX wieku wskazuje jako dawne.

Kolejną grupę analizowanego słownictwa stanowią nazwy kołczanów, które przestały być przedmiotami powszechnie używanymi³⁴³, a ich nazwy odeszły do archiwum językowego, jak: **lubie** (SJPD-daw.), **tuł** (SJPD-daw.). Podobne losy przypisujemy nazwom pochew na białą broń, czego przykładem jest wyraz **noženki** (SJPD-daw.).

W XX wieku z analizowanych terminów miechowniczych – określeń worków – żywotne pozostały nazwy (6 wyrazów): **miech** (SJPD), **mieszek** (SJPD), **trzosik** (**trzosek**) (SJPD), **woreczek** (USJP), **worek** (USJP), **wór** (USJP). Jako nadal żywe, słowniki rejestrują współcześnie takie nazwy naczyń (5 wyrazów), jak ograniczone funkcjonalnie formy **bukłak** (USJP-etn.) oraz **flaszka** (USJP) i **flaszka**³⁴⁴, dawniej skórzane, obecnie wykonywane ze szkła, a także **bukłaczek** (SJPD) i **łagiewka** (SJPD). Nadal używana jest nazwa **miech** ‘skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’, współcześnie kwalifikowana jako termin techniczny (USJP-techn.).

³⁴¹ Zdaniem L. Mariak: Należy stwierdzić, że kw. „x” (mało używane) wskazuje na istnienie w XIX-wiecznej polszczyźnie dwojakiego rodzaju zjawisk wspólnych dla słownictwa nowego jak i przestarzałego: a) historycznojęzykowych, które ujawniły zmiany zachodzące w języku, w jego historycznym rozwoju (z zamieraniem jednych wyrazów, a wchodzeniem na ich miejsce nowych). B) socjolingwistycznych, które polegały na ograniczeniu eksencji wyrazów w zależności od funkcji komunikatu, jego nacechowania stylistycznego oraz zawężenia użycia do jednego profesjo- lub socjoletu”. L. Mariak, *Wyrazy kwalifikowane jako „mało używane” w Słowniku Warszawskim*, „Slavia Occidentalis”, op. cit., s. 158.

³⁴² Por. A. Polak, *Szkło i jego historia*, Warszawa 1991.

³⁴³ Np. kołczany były używane do początków XVIII wieku. *Wielka encyklopedia PWN*, t. 14, Warszawa 2003, s. 160.

³⁴⁴ Jedynie słowniki rejestrujące najstarszą polszczyznę tj. SS oraz S XVI podają, że była ona wykonywana także ze skóry.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Nazwy dawnych pięknie zdobionych skórzanych woreczków (5 wyrazów) znajdują się obecnie na pograniczu czynnego i biernego słownictwa, o czym świadczy ich kwalifikacja (przestarzałe) w słownikach współczesnej polszczyzny. Są to: **kaleta** ‘woreczek skórzany na pieniądze i drobiazgi noszony przy pasie, sakwa’ (USJP-przestarz.) oraz **kaletka** ‘mała kaleta’ (USJP-przestarz.), **kabza** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka, torba’ (USJP-przestarz.), a także nazwy worków, jak **miech** ‘wór, czyli przedmiot, często ze skóry, do przenoszenia i przechowywania różnych rzeczy’ (USJP-przestarz.) i **mieszek** jako ‘mały miech’ (USJP-przestarz.).

Jako książkowe najnowsza leksykografia rejestruje 2 nazwy: **trzos** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany w dawnej Polsce od XVI wieku, później także woreczek na pieniądze, kiesa’ (USJP-książk.) oraz **juki** ‘skórzany worek, używany zazwyczaj do transportu bagażu na grzbiecie zwierzęcia jucznego’ (USJP-książk.).

Cztery analizowane wyrazy związane z miechownictwem funkcjonują we współczesnej polszczyźnie jako historyzmy: **kołczan** (USJP-histor.), **sahajdak** (USJP-histor.), **olstro** ‘skórzany futerał na pistolet przytroczony do siodła’ (USJP-histor.) oraz **kiesa** ‘woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy lub kosztowności, sakiewka’ (USJP-histor.).

1.2. Polszczyzna XVII wieku (17 wyrazów)

XVII-wieczna polszczyzna pisana rejestruje 17 nowych wyrazów związanych z miechownictwem, co związane jest z rozwojem rzemiosła, ale też rynku i popytem na wyroby miechownicze. Wiąże się to również z rozwojem broni białej³⁴⁵.

1.2.1. Nazwy woreczków, pasów na pieniądze i worków (10 wyrazów)

Do nazw woreczków i pasów na pieniądze (5 wyrazów) należą: **kieska** ‘woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy lub kosztowności, sakiewka’, **pas z pieniędzmi** ‘trzos’, **rzemień** ‘woreczek na pieniądze, mieszek’, **rzemyk** ‘mały rzemień, czyli woreczek na pieniądze, mieszek’ i **sakiewka** ‘podłużny woreczek na pieniądze zrobiony z delikatnej skórki lub tkaniny, często zdobiony haftem’.

---

³⁴⁵ J. Samek, *Polskie rzemiosło artystyczne. Czasy nowożytne*, Warszawa 1984, s. 257.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XVII-wiecznej polszczyźnie pojawiają się też nowe nazwy worków (5 wyrazów), przede wszystkim podróżnych, jak: **imberczak** ‘rodzaj worka’, **sakwa** ‘worek podróżny, czasami skórzany, często z podłużnym otworem w środku, do przewieszania przez ramię lub po obu stronach siodła’, **samara** ‘siodło do juczenia, juki, czyli skórzany worek używany zazwyczaj do transportu bagażu na grzbiecie jucznego zwierzęcia’ oraz **wątor**, tj. rodzaj worka skózanego używanego jako ponton i **szabeltas**, czyli skórzana torebka husarska³⁴⁶ wisząca u pendentu³⁴⁷ szabli, który pojawił się wraz z rozwojem sztuki wojennej i wyposażenia wojskowego.

1.2.2. Nazwy innych miechowniczych wyrobów (7 wyrazów)

Do XVII-wiecznych neologizmów związanych z miechownictwem należą:

- nazwy uzbrojenia (3 wyrazy): **sahajdaczek (sajdaczek)**, **kołczanik** ‘mały kołczan, czyli pokrowiec na strzały do łuku, zwykle skórzany lub drewniany, obciążony skórą albo tkaniną, noszony na pasku przez ramię, u pasa lub przytwierdzony przy siodle, używany w Polsce do XVIII wieku’ oraz **taftaj** ‘pokrowiec skórzany na strzały’;
- nazwy naczyń skórzanych (2 wyrazy): **askopera** ‘skórzane naczynie do przechowywania i przenoszenia wina’, **burdziuk** ‘naczynie, zwykle skórzane, do przechowywania płynów’;
- nazwy inne (2 wyrazy): **blozbak** ‘miech kowalski, skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ oraz **miechowski** ‘dotyczący miechowników, odnoszący się do robienia miechów’.

1.2.3. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa miechowniczego

Cezury końcowej XVII wieku z analizowanych neologizmów XVII-wiecznych nie przekroczyła nazwa naczynia skózanego **askopera** (S XVII). W XIX wieku do archiwum językowego przeszedł wyraz **rzemyk** ‘mały rzemień, czyli woreczek na pieniądze, mieszek’ (Linde, SWil), jako że pojawiły się wówczas pierwsze portmonetki, które naturalnie wyparły woreczki na pieniądze.

³⁴⁶ Husaria była ciężkozbrojną jazdą polską. Istniała od 2. poł. XVI wieku do 1776 r., kiedy to weszła w skład brygad kawalerii narodowej i przestała istnieć jako rodzaj jazdy. *Wielka encyklopedia PWN*, op.cit., t. 11, s. 519.

³⁴⁷ Pendent to pas, na którym przez ramię przypasują szablę albo szpadę do boku (SW, t. 4, s. 109).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Rozwój gospodarczy, militarny oraz zmiany w modzie XVIII wieku³⁴⁸ spowodowały zanik wytwórstwa wcześniejszych (XVII-wiecznych) wyrobów miechowniczych, a ich nazwy odnajdujemy w leksykografii przełomu XIX i XX wieku, kwalifikowane jako archaizmy (5 wyrazów). Są to: **blozbak** ‘miech kowalski, skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ (SW-starop.), **taftaj** ‘pokrowiec skórzany na strzały’ (SW-starop.); wyrazy ograniczone funkcjonalnie: **burdziuk** ‘naczynie, zwykle skórzane, do przechowywania płynów’ (SW-mało używany), **imberczak** ‘rodzaj worka’ (SW-mało używany), **samara** ‘siodło do juczenia, juki, czyli skórzany worek używany zazwyczaj do transportu bagażu na grzbiecie jucznego zwierzęcia’ (SW-mało używany) i obiegowe: **kołczanik** ‘mały kołczan, czyli pokrowiec na strzały do łuku, zwykle skórzany lub drewniany, obciążony skórą albo tkaniną, noszony na pasku przez ramię, u pasa lub przytwierdzony przy siodle, używany w Polsce do XVIII wieku’ (SW), **pas z pieniędzmi** ‘trzos’ (SW), **rzemień** ‘woreczek na pieniądze, mieszek’ (SW).

Wyrazy **szabeltas** ‘skórzana torebka husarska’ (SJPD-daw.) oraz **wątor** ‘wór skórzany używany jako ponton’ (SJPD-daw.) XX-wieczna leksykografia rejestruje jako archaizmy.

Do XX wieku z XVII-wiecznych neologizmów żywotność zachowały: **miechowski** ‘dotyczący miechowników’ (SJPD) oraz **sajdaczek** ‘niewielki sajdak, czyli futerał, w którym się mieścił łuk z cięciwą i kołczan ze strzałami, a często i inne rzeczy żołnierzowi potrzebne’ (SJPD).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego w polszczyźnie najnowszej znalazły się dwie XVII-wieczne nazwy worków i woreczków, tj. **sakiewka** ‘podłużny woreczek na pieniądze zrobiony z delikatnej skórki lub tkaniny, często zdobiony haftem’ (USJP-przestarz.) oraz **sakwa** ‘worek podróżny, czasami skórzany, często z podłużnym otworem w środku, do przewieszania przez ramię lub po obu stronach siodła’ (USJP-przestarz.).

Wyraz **kieska** z kolei ‘mała kiesa, czyli woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy lub kosztowności, sakiewka’ (USJP-histor.) funkcjonuje we współczesnej polszczyźnie jako historyzm.

³⁴⁸ W europejskiej modzie przeważały wówczas wpływy francuskie. Por. A. Sieradzka, *Żony modne*, op. cit., s. 64.

1.3. Polszczyzna XVIII-wieczna (7 wyrazów)

Czas XVIII wieku charakteryzuje się wzrostem zainteresowania techniką, a ranga nauk przyrodniczych i techniki wzrasta. Postęp techniczny widać także w gospodarce. Załążki kapitalizmu zauważamy w Polsce już pod koniec XVIII wieku, pojawiają się też publikacje techniczne, na co zwróciła uwagę I. Bajerowa³⁴⁹. Wszystko to ma wpływ również na rozwój rzemiosła, w tym precyzowanie się jego dziedzin. Miechownictwo, jako rzemiosło zajmujące się bardzo rozległym asortymentem, zaczyna tracić swoje znaczenie, a obowiązek wytwórstwa jego wyrobów przejmują inne gałęzie skórnictwa, jak rękawicznictwo, kaletnictwo oraz rymarstwo.

XVIII-wieczna polszczyzna pisana rejestruje 7 nowych nazw wyrobów miechowniczych, tu sakiewek, jak: **kotek** ‘mały kot, czyli woreczek na pieniądze, sakiewka’, **szabatura** ‘torba skórzana, woreczek na pieniądze, sakiewka’, **kozica** ‘sakwa skórzana z frędzlami na pieniądze’ oraz różnych worków i woreczków, jak: **worczyisko** ‘duży worek, wór, czyli opakowanie uszyte m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’, **taszki** ‘skórzana torebka husarska wisząca u pendentu szabli, in. szabeltas’, **mieszek** ‘mały miech, czyli narzędzie skórzane do tłoczenia powietrza’ i nazwę **pochwa strzałowa**, określającą rodzaj kołczana używanego w XVIII wieku.

1.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa miechowniczego

Do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku przeszły – w związku z zastąpieniem sakiewek przez portmonetki – wyrazy: **kotek** ‘mały kot, czyli woreczek na pieniądze, sakiewka’ (w SW kwalifikowany jako mało używany) i **kozica** ‘sakwa skórzana z frędzlami na pieniądze’ (SW). Wraz z rozwojem broni palnej, która zastąpiła wcześniejsze militaria, żywotność utraciła nazwa **pochwa strzałowa** ‘kołczan, czyli pokrowiec na strzały do łuku, zwykle skórzany lub drewniany, obciążony skórą albo tkaniną, noszony na pasku przez ramię, u pasa lub przytwierdzony przy siodle’ (SW) oraz termin **taszki** ‘skórzana torebka husarska wisząca u pendentu szabli, in. szabeltas’ (SW).

W połowie XX wieku jako dawny kwalifikowany jest wyraz **szabatura** (SJPD-daw.).

³⁴⁹ Por. I. Bajerowa, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, [w:] „Nauka dla wszystkich”, op. cit., s. 19.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Współcześnie z XVIII-wiecznych neologizmów miechowniczych żywotne pozostały 2 nazwy: **worczyisko** (SJPD) oraz funkcjonujący obecnie jako termin techniczny wyraz **mieszek** (USJP-techn.).

1.4. Polszczyzna XIX-wieczna (21 wyrazów)

W XIX wieku miechownictwo praktycznie już nie istniało. Pozostały jednak jeszcze żywe nazwy wytwórców i przedmiotów, które prototypowo przyporządkowane były miechownictwu, ale przypisywane już wówczas kaletnictwu, jak **dymaczek** ‘mieszek kowalski, ręczny mieszek, skórzany przyrząd do podsycania ognia przez tłoczenie powietrza’ i **pochwa na strzały** ‘kołczan’.

1.4.1. Nazwy wytwórców (4 wyrazy)

Do nazw wytwórców związanych z produkcją miechowniczą zaliczymy takie wyrazy, jak: **kapsarz** ‘rzemieślnik wyrabiający kabzy, mieszki, miechownik’, **wackarz** ‘rzemieślnik wyrabiający wacki’, **trzosownik** ‘rzemieślnik wyrabiający trzosi, czyli skórzane lub wełniane pasy z kieszeniami na pieniądze używane w dawnej Polsce’ oraz **olsternik** ‘rzemieślnik wyrabiający olstra, czyli skórzane futerały na pistolety, przytroczone do siodła’.

1.4.2. Nazwy woreczków (10 wyrazów)

W XIX-wiecznej polszczyźnie zostały zarejestrowane nazwy woreczków na pieniądze (7 wyrazów), jak: **kabzka** ‘mała kabza, czyli woreczek na pieniądze, sakiewka’, **hamaniec** ‘woreczek na pieniądze’, **kieseczka** ‘woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy lub kosztowności, sakiewka’, **nabrzuszek** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany dawniej w Polsce’, **nosigrosz** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka, także ze skóry’, **sakwa** ‘skórzany woreczek na pieniądze’, **szabaturka** ‘mała szabatura, czyli torebka skórzana, woreczek na pieniądze, sakiewka’ oraz nazwy woreczków na tytoń (3 wyrazy), jak **kapciuch** ‘woreczek, często ze skóry, na tytoń’ i **kapciuszek** ‘mały kapciuch’ oraz na śrut, proch – **szrotnica**.

1.4.3. Nazwy worków (5 wyrazów)

XIX-wieczna leksykografia rejestruje też jako nowe nazwy skórzanych worów, do których należały: **ladra** ‘wór skórzany do ciągnięcia wody’, **sakiewka** ‘mała sakwa,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

czyli worek podróżny, czasami skórzany, często z podłużnym otworem w środku, do przewieszania przez ramię lub po obu stronach siodła’, **woreczek** ‘mały worek, czyli sakiewka na pieniądze’ oraz futurałów na broń, jak **olsterko** ‘skórzany futerał na pistolet przytroczony do siodła’, **tulejka** ‘mała tuleja, czyli pokrowiec skórzany na strzały do łuku’.

1.4.4. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa miechowniczego

Z XIX-wiecznych, po raz pierwszy wskazanych w słownikach terminów związanych prototypowo z miechownictwem, cezury końcowej XIX wieku nie przekroczył termin **pochwa na strzały** (SWil), a jako staropolskie kwalifikuje *Słownik warszawski* 2 wyrazy: **kapsarz** ‘rzemieślnik wyrabiający kabzy, mieszki, miechownik’ (SW-starop.) oraz **ladra** ‘wór skórzany do ciągnięcia wody’ (SW-górn., starop.). Z dużą dozą prawdopodobieństwa wyrazy te były żywe w polszczyźnie zawodowej znacznie wcześniej. Ich rejestracja w słownikach różni się z ich chronologią, co wytłumaczyć można swoistym, zamkniętym obiegiem terminów, ograniczonym do profesjolektu rzemieślniczego, zawodowego, a także funkcji pozaliterackiej.

Ograniczone funkcjonalnie są wówczas wyrazy (5 jedn. leks.): **nabruszek** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany w dawnej Polsce’ (SW-mało używany), **szrotnica** ‘woreczek skórzany na śrut; woreczek na proch’ (SW-mało używany), **wackarz** ‘rzemieślnik wyrabiający wacki’ (SW-mało używany) oraz funkcjonujące w gwarach: **hamaniec** ‘woreczek na pieniądze’ (SW-gw.) i **szabaturka** ‘mała szabatura, czyli torebka skórzana, woreczek na pieniądze, sakiewka’ (SW-gw.).

Jako obiegowe po raz ostatni w leksykografii przełomu XIX i XX wieku zostają zarejestrowane wyrazy: **kieseczk** (SW), **trzosownik** (SW) i **tulejka** (SW).

Do archiwum językowego odeszły wyrazy zarejestrowane w SJPD jako dawne: **olsternik** ‘rzemieślnik wyrabiający olstra, czyli skórzane futerały na pistolety przytroczone do siodła’ (SJPD-daw.), **sakiewka** ‘mała sakwa, czyli worek podróżny’ (SJPD-daw.), **woreczek** ‘sakiewka na pieniądze’ (SJPD-daw.), **nosigrosz** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’ (SJPD-daw.) oraz **kabzka** ‘mała kabza’ (SJPD-daw.).

Żywotne w polszczyźnie drugiej połowy XX wieku pozostały wyrazy: **kapciuszek** (SJPD), **olsterko** (SJPD), a także wyraz **dymaczek** funkcjonujący w środowisku rzemieślników (SR).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Współcześnie na pograniczu biernego i czynnego zasobu leksykalnego znalazły się nazwy nieużywanych bądź rzadko używanych dziś przedmiotów, jak: **kapciuch** ‘woreczek, często ze skóry, na tytoń’ (USJP-przestarz.) i **sakwa** ‘skórzany woreczek na pieniądze’ (USJP-przestarz.).

1.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (18 wyrazów)

Na początku XX wieku w polszczyźnie pisanej pojawiły się kolejne wyrazy prototypowo przyporządkowane miechownictwu (18 wyrazów).

Były to nazwy skórzanych worów (9 jedn. leks.), jak: **bulga** ‘wór skórzany na płyny, szawłok’ oraz ‘wór ze skóry wołowej do wyciągania wody z kopalń’, **byk** ‘worek skórzany na płyny’ i ‘wór ze skóry wołowej do wyciągania wody z kopalń’, **dybzak** ‘kieszeń, worek’, **michaś** ‘worek’, **trajturka** ‘worek podróżny’, **worczyzna** i **worczałko** ‘lichy worek, czyli opakowanie uszyte m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’ oraz nazwy woreczków na pieniądze (6 jedn. leks.), jak: **burska** ‘mały bursa, czyli woreczek na pieniądze, sakiewka’ i **bursiczka** ‘mała bursa’, **kalateńka** ‘woreczek skórzany na pieniądze i drobiazgi noszony przy pasie, sakwa’, **kot** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’, **pytliczek** ‘niewielki pytel, czyli woreczek na pieniądze, sakiewka’ oraz **miechur** do przechowywania tytoniu oraz jako wór.

Wtedy też w polszczyźnie pisanej znalazły się nazwy części kowalskich miechów (2 jedn. leks.): **policzki miecha kowalskiego** ‘boki skórzane miecha kowalskiego łączące deski wierzchnią i spodnią’ oraz **pompacz** ‘spodnia część miecha horyzontalnego, napompowująca miech powietrzem’.

1.5.1. Żywotność tzw. XX-wiecznego słownictwa związanego prototypowo z miechownictwem

Wszystkie analizowane wyrazy zarejestrowane po raz pierwszy w leksykografii na początku XX wieku przeszły do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku. *Słownik warszawski* rejestruje jako archaizmy nazwy worów skórzanych, jak: **bulga** ‘wór skórzany na płyny, szawłok’ (SW-starop.), **bulga** ‘wór ze skóry wołowej do wyciągania wody z kopalń’ (SW-starop.), **byk** ‘worek skórzany na płyny’ (SW-starop.) i ‘wór ze skóry wołowej do wyciągania wody z kopalń’ (SW-starop.), a jako mało używany wyraz **kot** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’ (SW-mało używany).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do archiwum językowego odeszły w pierwszej połowie XX wieku funkcjonujące w XIX-wiecznej polszczyźnie jako gwarowe nazwy worków i woreczków na pieniądze (10 jednostek): **burska** (SW-gw.) i **bursiczka** (SW-gw.), **dybzak** (SW-gw.), **kalateńka** (SW-gw.), **miechur** w znaczeniu kapciucha na tytoń oraz worka (SW-gw.), **pytliczek** (SW-gw.), **trajturka** (SW-gw.), **worczyzna** (SW-gw.), **worczątko** (SW-gw.), a także ograniczone środowiskowo: **policzki miecha kowalskiego** ‘boki skórzane miecha kowalskiego łączące deski wierzchnią i spodnią’ (SW-rzem.) oraz **pompacz** ‘spodnia część miecha horyzontalnego, napompowująca miech powietrzem’ (SW-org.). Wyraz **michaś** ‘worek’ (SW) został zarejestrowany jedynie przez *Słownik warszawski*.

Słownictwo przyporządkowane miechownictwu odzwierciedla rolę tej dziedziny wytwórczości w rozwoju kulturowym społeczeństwa. W dawnej Polsce było to rzemiosło ważne i dosyć rozpowszechnione, a jego atutem był wówczas brak sprecyzowanego asortymentu³⁵⁰. Stąd w najstarszym słownictwie miechowniczym (71 wyrazów) odnajdziemy nazwy naczyń skórzanych, woreczków na pieniądze, worków podróżnych i miechów, które były produkowane także w późniejszych wiekach. Wyroby te zmieniały się zależnie od koniunktury na rynku, mody oraz zmian technicznych. Ostatecznie wyroby te przejęli inni rzemieślnicy, wśród nich rękawicznicy i kaletnicy. Naturalną kolejną, jak zauważa I. Turnau: „Po upadku produkcji delikatnych wyrobów z najlepszych barwnych skór zdobionych haftem kaletnicy zajęli całkowicie miejsce miechowników”³⁵¹.

2. Słownictwo rękawicznicze (91 wyrazów)

Liczące 91 nazw słownictwo rękawicznicze cechuje różna żywotność. Produkcja rękawiczek była już rozpowszechniona w średniowieczu, o czym świadczą choćby odkrycia archeologiczne³⁵². W średniowieczu rękawice i rękawiczki były używane do ochrony rąk przed zimnem i urazami, ale pełniły też ważną rolę kulturową. Były bowiem wyznacznikiem statusu społecznego. Stanowiły symbol władzy, jak

³⁵⁰ Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 137-147.

³⁵¹ Tamże, s. 150.

³⁵² Najstarsze rękawice pochodząc z XI wieku z lewobrzeżnego Wrocławia – twierdzi I. Turnau. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 25-26.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

w przypadku wasali; honoru, gdy rycerze rzucali sobie w twarz rękawicę, wyzywając przeciwnika na walkę, a także miłości, gdy dama ofiarowywała rękawiczkę swemu obrońcy³⁵³.

2.1. Najstarsza polszczyzna (4 wyrazy)

Do najstarszego zarejestrowanego w leksykonach słownictwa zaliczymy 4 wyrazy. Żywe w polszczyźnie XVI wieku i – z dużą dozą prawdopodobieństwa – wcześniejszej, obok **rękawicznika**, są: **rękawica** i **rękawiczka** oraz skórzana **holica**, czyli rękawica bez futra i podszewki. Ostatni wyraz nie przekroczył pierwszej cezury czasowej z powodu zaniku desygnatu, co można tłumaczyć niewygodą, jaką było noszenie nieocieplonej rękawiczki.

2.2. Polszczyzna XVIII wieku (1 wyraz)

W XVIII-wiecznej polszczyźnie pisanej odnajdziemy nowy wyraz przyporządkowany omawianemu rzemiosłu, tj. **rękawicznicy** ‘odnoszący się do rękawicznika i rękawicznictwa’, który swoją żywotność zachował do drugiej połowy XX wieku (SJPD).

2.3. Polszczyzna XIX wieku (11 wyrazów)

Niespotykany wcześniej gwałtowny rozwój technologiczny i społeczny nastąpił w XIX wieku. Nowa rozrastająca się klasa średnia przyczyniła się do zwiększenia popytu na artykuły, które do tamtej pory były luksusowe i dostępne jedynie dla arystokracji i bogatej szlachty. Odzwierciedlenie tego odnajdujemy w słowniku. Polszczyzna XIX wieku rejestruje 7 nowych wówczas nazw wyrobów rękawicznicznych. Są to: **dunka**, **rękawiczki duńskie** ‘rękawiczki wyrabiane ze skóry o wyprawie ałunowej, dogarbowanej roślinnie i wykończone przeważnie od strony mizdry’, **łapka** ‘rękawice z wierzchem blaszanym i skórzanym spodem, noszone przez rycerzy i czeladź’, **palczatka** ‘rękawiczka o pięciu palcach’, **uszmola** ‘rękawica wełniana, naszyta na dłoni skórą’, **łapawiczki** ‘rękawiczki’ oraz nazwa **palec** jako ‘część rękawiczki’.

---

³⁵³ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, op. cit., t. XV, s. 11.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Przemiany społeczne – w tym zmiana postrzegania pozycji i pracy rzemieślnika, co widać także w polskiej literaturze, gdzie po raz pierwszy rękodzielnik zostaje bohaterem³⁵⁴ – zmiany prawne, jak podważenie pozycji cechów przez pojawienie się rzemiosła konsensowego (wykonywanego za zgodą władz miejskich, a nie cechowych)³⁵⁵, sprawiły, że w języku pisanim XIX wieku pojawiły się liczniej niż do tej pory nazwy rzemieślniczych wykonawców. Są to: **przykrawacz** ‘rękawicznik, czyli rzemieślnik wyrabiający wszelkiego rodzaju rękawiczki i rękawice ze skóry, zamszu, irchy itp.’ oraz **rękawiczniczek** ‘czeladnik rękawiczniczy’. Zmiany ekonomiczne i obyczajowe z kolei pozwoliły kobietom na pełnienie nowych ról społecznych. Już nie tylko jako żony pomagały majstrom w warsztacie, czy jako wdowy pilnowały, aby ich syn objął warsztat po ojcu, ale mogły podjąć pracę jako rzemieślniczki. Tendencję tę odzwierciedla nazwa **rękawiczniczka (rękawiczarka)**³⁵⁶ ‘rzemieślniczka wyrabiająca wszelkiego rodzaju rękawiczki i rękawice ze skóry, zamszu, irchy itp.’ nowa w polszczyźnie XIX wieku. Nazwa ta oznacza również ‘żonę rękawicznika’, co podkreśla nadal panujące w rodzinie rzemieślniczej stosunki patriarchalne.

Do archiwum językowego odszedł wyraz **łapka** (zarejestrowany w SJPD jako dawny). Współcześnie z tej grupy żywotne pozostały 3 wyrazy: **palec** (USJP), **rękawiczki duńskie** (SJPD) oraz **rękawiczarka** ‘kobieta – rękawicznik’ (SJPD). Pozostałe wyrazy przeszły do archiwum językowego na początku XX wieku, czego potwierdzeniem jest ich brak w wykorzystanych w pracy słownikach polszczyzny współczesnej i najnowszej.

2.4. Początek XX wieku (65 wyrazów)

Intensywny rozwój techniczny i społeczny drugiej połowy XIX wieku znalazł swoje odbicie w słownictwie, które zarejestrowano w leksykonach odzwierciedlających słownictwo tego okresu oraz początków XX wieku.

³⁵⁴ Por. J. Żurawska-Chaszczevska, *Kreacja środowiska rzemieślniczego i kupieckiego w powieści Michała Bałuckiego Byle wyżej*, [w:] *Studia językoznawcze t. 5. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2006, s. 275-290; J. Żurawska-Chaszczevska, *Językowa kreacja środowiska rzemieślniczego w powieści Krewni Józefa Korzeniowskiego*, [w:] *Leksykalno-stylistyczne zjawiska w polszczyźnie ogólnej*, pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rychter, Gorzów Wielkopolski 2007, s. 139-155; J. Żurawska-Chaszczevska, *Językowa kreacja religijności rzemieślników (na przykładzie XIX-wiecznej powieści polskiej)*, [w:] *Język doświadczenia religijnego*, pod red. naukową G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, t.1, Szczecin 2006, s. 135-150.

³⁵⁵ Por. J. Beck, *Rzemiosło warszawskie w latach 1832-1863*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 354-359.

³⁵⁶ Jeśli forma podstawowa i wariant charakteryzują się różną żywotnością, to starsza forma podawana jest jako pierwsza, a forma podstawowa zostaje ujęta w nawias.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.4.1. Nazwy rękawiczek i ich części (21 wyrazów)

Do słownictwa nowego w polszczyźnie początków XX wieku zaliczymy nazwy rękawiczek (4 wyrazy), jak: **łapawica** ‘wielka rękawica’, czyli okrycie dłoni, często skórzane, czasem także części przedramion lub całych przedramion aż po łokcie noszone głównie dla ochrony przed chłodem’, **palica** ‘rękawica, czyli duże, grube okrycie dłoni, często skórzane, chroniące dłoń przed zimnem, szkodliwymi substancjami lub urazami’, **rączki** ‘rękawice, czyli duże, grube okrycie dłoni, często skórzane, chroniące dłoń przed zimnem, szkodliwymi substancjami lub urazami’, **szer** ‘rękawiczka ze skóry baraniej albo kozłowej wyprawianej na lewą stronę i glansowanej’, a także ich części (11 wyrazów), do których należą: **ampoma** ‘część rękawiczki od obsady palca wskazującego do obsady wielkiego palca’, **anewira** ‘wycięcie na wszycie wielkiego palca w rękawicze’, **daum** ‘wielki palec w rękawicze’, **etablon** ‘część skóry odcięta na rękawiczkę’, **gryf** ‘część rękawiczki; część skóry pokrywająca z obu stron całą dłoń’, **nabocznie** ‘klinik skóry wszywany jako boczna ścianka między palcami rękawiczki’, **naręcznia** ‘część skóry pokrywająca z obu stron całą dłoń’, **palce wielkie** ‘wielkie palce w rękawicze’, **paluch** ‘duży palec w rękawicze’, **rebro** ‘część rękawiczki od obsady wielkiego palca do końca, czyli do obrąbka rękawiczki’, **szychtla** ‘klinik skóry wszywany jako boczna ścianka między palcami rękawiczki’.

Ówczesna moda nakazywała rękawiczki zdobić, stąd pojawienie się nazw **wierzchnik** i **netka** oznaczających wyszycie na rękawicze. Odbiciem tej tendencji jest też słownictwo określające poszczególne elementy zdobnicze wyrobu (4 wyrazy), tj. mankiety i wyłogi, czyli **przystawkę** i **przystaweczkę** ‘mankiet nadsztukowany u rękawiczki, mieszczący na sobie jeszcze jedną lub więcej dziurek do zapinania’, **sztylpy** ‘wyłoga u rękawicy (jak u Szwedów)’ i **sztylpkę** ‘sztylpa, czyli mała wyłoga skórzana w rękawicze’.

2.4.2. Nazwy narzędzi (20 wyrazów)

Do grupy wyrazów nowych, zarejestrowanych w słownikach na początku XX wieku, należą również nazwy narzędzi, co świadczy z jednej strony o zainteresowaniu profesją rękodzielnika, a z drugiej o otwarciu warsztatów dla osób postronnych i przedostaniu się do języka obiegowego zastrzeżonych do tej pory dla terminatorów i czeladników informacji.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Ogół narzędzi rękawicznika nazywano **werkcajgiem**. Należały do nich dłutka, jak: **butonjerka** ‘małe dłutko do wybijania dziurek do guzików w rękawicze’, **sznerloch** ‘rodzaj dłutka na końcu kształtu rureczki, z ostrym kantem, do wybijania dziurek w miejscu rozchodzenia się palców’ i **sznerloszek** ‘mały sznerloch’; linijki, jak: **calówka** ‘linijka używana przy krajaniu skór na rękawiczki, mająca specjalne podziałki’ oraz **calstok** ‘linijka z przedziałkami do krajania skór na rękawiczki, mająca specjalne podziałki’; noże: **dolermeser** ‘nóż formy prostokąta z rączką od tyłu do dulerowania skór’, **paseta** ‘nóż zupełnie tępy, za pomocą którego wyciąga się brzegi skóry, już wyciągniętej na całej swej powierzchni’, **zrynak skóry** ‘nóż formy prostokąta z rączką od tyłu do dulerowania skóry’; młoteczki i tłuczki: **findszpindel** ‘rodzaj młoteczka, tłuczka z drzewa bukszpanowego do przyklepywania rękawiczek przy ich tresowaniu’, **młoteczek** ‘rodzaj tłuczka z drzewa bukszpanowego do przyklepywania rękawiczek przy ich tresowaniu’; prasowaczki, jak **prasa** i **presbuch**; narzędzia do skrobania skóry: **skrobanki** i **sztrajchery** oraz do rozciągania rękawiczek, jak **tornegany**, **wajnsztoki** ‘dwa wałeczki w środku długości grubsze, do rozciągania rękawiczek’ i **wajnsztoczki** ‘małe wajnsztoki’ oraz **roloch** ‘wałeczek do wałkowania skóry pokrajanej w ogólnych konturach na rękawiczkę i złożonej we dwoje’, a także **rozciągnica** ‘dwa wałeczki w środku długości grubsze do rozciągania rękawiczek’.

2.4.3. Nazwy rzemieślników i czynności (24 wyrazy)

Obok rękawicznika lub rękawiczniczki pojawiają się w rękawicznictwie nowi specjaliści, tj. **depeser** ‘rzemieślnik, który depesuje, czyli mierzy skórę na rękawiczki’ i **duler** ‘rzemieślnik, który duleruje skóry rękawiczniczne, czyli je zrzyina’.

Wraz z rozwojem techniki precyzują się też czynności rękawiczniczne. Stąd w polszczyźnie początków XX wieku nowe wyrazy (22 jedn. leks.) określające przygotowanie skóry, np.: **dulerowanie** ‘zrzywanie skóry w grubości dolermeserem’ (**dulerować**), **odulerowanie** ‘oskrobanie, wygładzenie skóry’ (**odulerować skórę**), **etablonowanie** ‘wyrobiecie, wyciągnięcie etablonu do zamierzonych wymiarów rękawiczki’ (**etablonować**); wymierzanie skóry, jak **depesowanie** ‘wymierzanie, ile ze skóry będzie rękawiczek’ (**depesować**) oraz przycinanie jej: **etaż** ‘przycinanie skóry porozcinanej na palce, według długości palców ręki’, **fanterowanie** ‘przecinanie skóry na palce rękawiczki’ (**fanterować**), a także wykonywanie innych czynności związanych z wyrobem rękawiczki, jak: **plijowanie** ‘robienie plij (linii) na skórze’ (**plijować**), **rafilowanie** ‘zaokrąglanie końców palców rękawiczki przed jej uszyciem’

(**rafilować**), **wytresowanie** ‘wyciągnięcie, wygładzenie, wyprostowanie rękawiczki po jej uszyciu’ (**wytresować rękawiczkę**); wreszcie zdobienie wyrobu: **tamborowanie** ‘robienie szydełkiem na tamborku wyszycia na rękawicze kordonkiem’ (**tamborować**). Do szycia rękawiczek służyła specjalna przędza zwana **flor**. W słownictwie rzemieślniczym funkcjonowały wówczas też wyrazy: **garbany** ‘o skórze: garbowana’ oraz **plija** ‘linia oznaczona na skórze ołówkiem albo odcisnięta przez złożenie skóry w czasie przykrawania jej na rękawiczkę’.

2.4.3. Żywotność terminologii rękawiczej początków XX wieku

Progresywne terminy rękawicze zarejestrowane w leksykonach na początku XX wieku przeszły do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku. Oprócz nazw rękawiczek i ich części zarejestrowanych przez *Słownik warszawski* jako obiegowe – jak: **łapawica** ‘rękawica wielka’ (SW), **paluch** ‘duży palec w rękawicze’ (SW), **przystaweczka** ‘mała przystawka, czyli mankiet nadsztukowany u rękawiczki, mieszczący na sobie jeszcze jedną lub więcej dziurek do zapinania’ (SW), **sztyłpy** ‘wyłoga u rękawicy (jak u Szwedów)’ (SW), **sztyłpka** ‘mała wyłoga’ (SW) – oraz 2 nazw gwarowych: **palica** ‘rękawica, czyli duże, grube okrycie dłoni, często skórzane, chroniące dłoń przed zimnem, szkodliwymi substancjami lub urazami’ (SW-gw.) i **rączki** ‘rękawice, czyli duże, grube okrycie dłoni, często skórzane, chroniące dłoń przed zimnem, szkodliwymi substancjami lub urazami’ (SW-gw.), były to wyrazy funkcjonujące w środowisku zawodowym rękawiczników³⁵⁷.

Wpływ na zanik ich żywotności miało zapewne, poza modą, jako stałym czynnikiem regulującym popularność nazw wyrobów, również upowszechnienie się przemysłowej produkcji rękawiczej i zmniejszenie liczby warsztatów. Wśród analizowanych wyrazów są bowiem zarówno nazwy wyrobów, jak i narzędzi oraz czynności.

2.5. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (9 wyrazów)

W drugiej połowie XX wieku w asortymencie rękawiczym pojawiły się wyroby praktyczne i proste (9 wyrazów), jak: **dłonica** ‘rękawica ochronna bezpalcowa’ (USJP-techn.), **łapawica** ‘rękawica, zwykle z jednym palcem’ (USJP-pot.) i **łapawiczka** ‘mała łapawica’ (SJPD), rzadziej wytworne, jak: **glazejki**

³⁵⁷ Zarejestrowane jako rękawicze w *Słowniku warszawskim* oraz w dziełku K. Stadtmüllera, *Słownictwo rzemieślnicze, IV Dział skórnicy*, op. cit., s. 19.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘rękawiczki skórzane’ (SGP) i **rękawiczki jelonkowe** ‘rękawiczki zrobione z odpowiednio wyprawionych skór jelenich, sarnich, łośowych, antylopich’ (SJPD). Pojawiają się też jako wyrób rękawice sportowe i zawodowe, tj. **naparstnik** ‘rodzaj rękawiczki ochronnej używanej w łucznictwie, mającej postać skórzanych pochewek zakładanych na końce palców prawej ręki w celu uchronienia skóry przez zadarciem przez cięciwę’ (USJP-sport.), **rękawica bokserska** ‘duże skórzane ochraniacze dłoni używane przez zawodników podczas walk bokserskich’ (USJP-sport.), **rękawica bosmańska, żeglarska** ‘rękawica bosmańska albo żeglarska, czyli opaska skórzana z wprawionym w nią krążkiem metalowym, zakładana na prawą dłoń i służąca do przepychania igły przez płótno przy szyciu żagla’ (SJPD-żegl.), **rękawica sokolnicza** ‘ochronne okrycie na rękę, wykonane ze skóry, używane przez sokolników jako ochrona przed zadrażnieniem pazurów ptaków łownych’ (SJPD-łow.)³⁵⁸.

Największe zmiany w zakresie terminologii rękawiczniczej odzwierciedla leksykografia przełomu XIX i XX wieku. Było to spowodowane zainteresowaniem grupami społecznymi, jak rzemieślnicy i inni pracujący w miastach i na wsiach plebejusze, oraz słownictwem, jakim się posługiwali. Ówczesne zmiany społeczne i obyczajowe doprowadziły do nobilitacji pracy i mieszczaństwa.

Współcześnie najpopularniejszym z omawianych wyrazów rękawicznicznych jest rękawiczka, którego frekwencja w polszczyźnie ogólnej jest wysoka i wynosi 10³⁵⁹, co oznacza, że wyraz ten jest współcześnie często i powszechnie używany.

3. Słownictwo kaletnicze (180 wyrazów)

Torby, torebki, worki, pasy były wyrabiane przez różnych rzemieślników. W dawnej Polsce istniały obok siebie warsztaty miechowników, kaletników, rękawiczników czy wytwarzających pasy – paśników. Trudno współcześnie ich wyroby jednoznacznie rozgraniczyć³⁶⁰. Specjalizacja rzemiosła sprawiła, że po zaniknięciu

³⁵⁸ Trudny do ustalenia pozostaje czas wejścia do polszczyzny pisanej wyrazu **strzałki** ‘paski skór tworzące w rękawicach boki czterech palców (poza kciukiem)’. Został on zarejestrowany w *Słowniku ubiorów* Ireny Turnau. Współcześnie wyraz ten najprawdopodobniej nie funkcjonuje, o czym świadczy jego brak w wykorzystanych w pracy słownikach języka polskiego. Zob. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 170.

³⁵⁹ I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, K. Szafran, J. Woronczak, *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, Kraków 1990, t. 2, s. 493.

³⁶⁰ Produkcja ww. rzemiosł w niektórych miastach pokrywa się. Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 147-150.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

w XVIII wieku cechu miechowników, część ich produkcji dalej wyrabiali kaletnicy. Rzemiosło kaletnicze istnieje i rozwija się bowiem od średniowiecza do czasów współczesnych. Odzwierciedleniem zmian i rozwoju rzemiosła jest leksyka. Analizowane słownictwo związane z kaletnictwem liczy 180 wyrazów o różnej żywotności.

3.1. Polszczyzna najstarsza (56 wyrazów)

W najstarszym słownictwie, zarejestrowanym w polszczyźnie pisanej do XVI wieku, odnajdujemy nazwy rzemieślników i ich wyrobów, którymi są torby, pasy, futerały.

Do najstarszych nazw wytwórców rzemieślniczych (6 wyrazów) należą: **kaletnik**, **tasznik** ‘rzemieślnik zajmujący się kaletnictwem’ oraz **paśnik** ‘rzemieślnik wyrabiający pasy’. Żony rzemieślników pomagały mężom w pracy bądź po ich śmierci prowadziły warsztat, stąd w najstarszych zapisach figuruje nazwa **paśniczka** dotycząca zarówno żony paśnika, jak i rzemieślniczki wyrabiającej pasy oraz im przyporządkowane epitety: **kaletniczy** i **paśniczy**.

3.1.1. Nazwy worków i toreb (24 wyrazy)

O popularności wyrobów kaletniczych świadczy rejestracja ich nazw w najstarszych leksykonach. Są to nazwy worków oraz toreb skórzanych służących do przechowywania żywności, niezbędnych w czasie przemieszczania się (24 jedn. leks.) oraz nazwy pasów (25 jedn. leks.).

Do pierwszej grupy należą: **biesagi** ‘torby skórzane z obu stron siodła’ i **biesaga** ‘worek podwójny lub torba podwójna najczęściej skórzana, służąca szczególnie do przenoszenia żywności’ oraz mniejsze **biesażki**, a także nazwa **biesażka** jako ‘torba podróżna, torba do pieniędzy, używana w Poznaniu w XVI-XVII wieku’, **bulza** ‘torba skórzana, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy’, **tobolica** ‘torba, worek’, **torba** ‘worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy, także walizeczka, mała teczka, zwykle ozdobnie wykończona, używana przez kobiety do noszenia przy sobie drobiazgów’, **torbeczka** (**torebeczka**) jako ‘mała torebka’ oraz w pracy: **toboła** ‘torba podróżna, worek, torba pasterska’ i **tobolka**. Do najstarszego słownictwa zaliczymy też nazwę elementu torby, czyli **ucho** jako uchwyt.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Toreb używano przede wszystkim w podróży. Nazywano je: **kormanem**, **mantyką** ‘torba stanowiąca podwójny worek, którą noszono przewieszony przez ramię i plecy’ oraz ‘torba podróżna, worek, torba żebracza’ i **mantyczką**, **pochwą** ‘rodzaj torby podróżnej’, **pochewką**, **sakiem** ‘torba, worek podróżny, bywał wykonany ze skóry’, **sumą/sumami** ‘torba, worek skórzany’ i **sumką** ‘skórzana torba podróżna’. Z kolei torby skórzane: **tajsterka** oraz **tajstra** ‘myśliwska skórzana torba na żywność’ służyły przede wszystkim żołnierzom i myśliwym.

3.1.2. Nazwy pasów³⁶¹ (25 wyrazów)

Paśnicy, kaletnicy zajmowali się wyrobem pasów pełniących ważną rolę praktyczną i zdobniczą³⁶². Pasy służyły do podtrzymywania odzieży, ale też podkreślały status materialny i pozycję właściciela. Nazywano je różnorodnie, od: **cyngatura** ‘pas, przepaska’, **gace** ‘pas, przepaska na biodra’, **gacnik** ‘ochronny pas na biodra’, **gat** ‘pas, przepaska na biodra’, **gort (gurt)** ‘pas’, **opasanie** ‘pas, przepaska, to, czym ktoś jest opasany’, po **pas**, **pasek** i **paseczek** w znaczeniu ‘długi, wąski kawałek skóry, tkaniny itp. noszony na ubraniu (zwykle w talii)’ oraz ‘pas do łączenia, spinania, przytrzymywania czegoś’, **pas gdański** ‘szeroki pas skórzany wytwarzany przez rzemieślników gdańskich’, **przepas** ‘pas, przepasanie’, **przepasanie** ‘to, co przepasuje, pas’, **przepaska** ‘pasek noszony na biodrach, często ozdobny’ i ‘pas albo jakaś część pasa’ oraz **przypaseczka**, a także **rym** ‘pas rzemienny do przepasywania męskiego ubioru’.

Pasy łączyły też, spinały elementy. Pasami podtrzymywano też broń. Ten rodzaj pasa nazywano **pendentem**. Z kolei **kołcze pasy** służyły do noszenia kołczanów lub kołczug, a wyrabiali je rymarze warszawscy jeszcze w 1795 r.

---

³⁶¹ Pasy w średniowieczu były nieodłączną częścią odzieży. Według I. Turnau: „podtrzymywano nimi spodnie czy spódnice, przepasywano także okrycia wierzchnie i kozuchy”. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 26.

³⁶² W dawnej Polsce pasy były nieodłączną częścią stroju. Por. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 108-112.

3.1.3. Nazwy futerałów (6 wyrazów)

Produkcję kaletniczą uzupełniają rozmaite futerały na drobne przedmioty, a wśród nich: **grzebieniarz** ‘futurał do chowania grzebieni’, **okularja** ‘futurał na okulary’³⁶³, **pokrowiec** ‘nakrycie ochronne na jakiś przedmiot, wykonane z materiału, ze skóry itp. przystosowane kształtem do przedmiotu’, **pokrów** ‘wielki pokrowiec, futerał, okrycie’.

Drogie i ozdobne futerały na białą broń zwano **pochwą** ‘futurał, często skórzany, broni siecznej, noża itp., niekiedy także krótkiej broni palnej’ i **pochewką** ‘mała pochwa’. Tej ostatniej używano też do noszenia noży i osełek, czasem zdobiono nawet złotymi blaszkami³⁶⁴.

3.1.4. Żywotność XVI-wiecznego słownictwa kaletniczego

Z najstarszego słownictwa kaletniczego pierwszej cezury czasowej nie przekroczyło 15 jednostek. Są to nazwy pasów, które wyszły z mody, jak: **gace** (MB), **gacnik** (SS, MB), **gat** (SS, MB), **pas gdański** ‘szeroki pas skórzany wytwarzany przez rzemieślników gdańskich’ (S XVI), **przepaska** (SS, S XVI), **przypaseczka** (MB) i **przypaska** ‘pas albo jakaś część pasa’ (MB), **rym** ‘pas rzemienny do przepasywania męskiego ubioru’ (SS), a także torbę, których przestano używać, jak: **korman** ‘prawdopodobnie torba podróżna’ (S XVI), **mantyczka** ‘mała mantyka, czyli torba stanowiąca podwójny worek, który noszono przewieszony przez ramię i plecy’ (S XVI), **pochwa** ‘rodzaj torby podróżnej’ (S XVI) i **pochewka** (SXVI) oraz **tobolica** ‘torba, worek’ (SS). Zanikły też wraz z XVI wiekiem nazwy żony paśnika oraz rzemieślniczki wyrabiającej pasy – **paśniczki** (S XVI), co wskazuje na ograniczenie popularności tej rzemieślniczej specjalności jako samodzielnego rzemiosła. W XVIII wieku zanika nazwa **biesażka** ‘torba podróżna, torba do pieniędzy, używana w Poznaniu w XVI i XVII wieku’ (IT).

³⁶³ Pierwsze okulary pojawiły się w Chinach w X wieku, a w Europie w XIV wieku. *Wielka encyklopedia PWN*, op. cit., t. 19, s. 425.

³⁶⁴ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 27.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XIX wieku nie produkowano już **kołczych pasów** ‘służących do noszenia kołczanów lub kołczug wyrobionych przez rymarzy warszawskich jeszcze w 1795 r.’³⁶⁵.

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku rejestruje jako archaizmy 2 nazwy toreb, jak: **biesażki** ‘mała biesaga, worek podwójny lub torba podwójna najczęściej skórzana, służąca szczególnie do przenoszenia żywności’ (SW-starop.), **bulza** ‘torba skórzana, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy’ (SW-starop.), 2 pasów, jak: **cyngatura** ‘pas, przepaska’ (SW-starop.), **przepas** ‘pas, przepasanie’ (SW-starop.) oraz **okularja** ‘futurał na okulary’ (SW-starop.) i **pokrów** ‘wielki pokrowiec, futerał, okrycie’ (SW-starop.).

Ograniczone funkcjonalnie wyrazy **gurt (gort)** ‘pas’ (SW-mało używany) oraz funkcjonujący w gwarach wyraz **suma/sumy** ‘torba, worek skórzany’ (SW-gw.) odeszły do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku, podobnie jak nazwy **biesaga** ‘torby skórzane z obu stron siodła’ (SW), **mantyka** ‘torba stanowiąca podwójny worek, który noszono przewieszony przez ramię i plecy’ (SW), **tajsterka** ‘mała tajstra, czyli myśliwska, żołnierska skórzana torba na żywność’ (SW), **tobołka** ‘torba, wór, torba pasterska’ (SW) oraz futerał do chowania grzebieni – **grzebieniarz** (SW), określające dawne wyroby, zastąpione przez modniejsze lub praktyczniejsze.

W tym czasie żywotność stracił przymiotnik **paśniczy** ‘dotyczący paśnika’ (SW), a także nazwa rzemieślniczego wykonawcy **tasznik** ‘rzemieślnik zajmujący się kaletnictwem’ (SSt-rym.) w XIX wieku funkcjonująca w środowisku rzemieślniczym (rymarskim).

Wyszła z użycia należąca do najstarszych terminów nazwa **paśnik** (SJPD-daw.), tj. rzemieślnik wytwarzający pasy, rejestrowana w drugiej połowie XX wieku jako archaizm, sygnalizować może zanik tej wąskiej kaletniczej specjalności podyktowany prawdopodobnie warunkami ekonomicznymi i włączeniem wytwórczości pasów do innych gałęzi rzemiosła.

W archiwum językowym w drugiej połowie XX wieku odnajdujemy nazwy dawnych toreb podróźnych i wojskowych, zastąpione przez lepiej dostosowane do współczesnych środków transportu walizki i plecaki. Jako takie dawniej służyły: **sumka** ‘skórzana torba podróźna’ (SJPD-daw.), **tajstra** ‘myśliwska, żołnierska skórzana torba na żywność’ (SJPD-daw.), **toboła** ‘torba podróźna, worek, torba

³⁶⁵ Kołczanów przestano używać już na początku XVIII wieku. Por. *Wielka encyklopedia PWN*, op. cit., t. 14, 160.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

pasterska' (SJPD-daw.). Także nazwa torby podróżnej, torby zebraczej jako symbol wstydlivej, zwalczanej profesji czy stanu – **mantyka** 'torba podróżna, worek, torba zebracza' (SJPD-daw.) odeszła do archiwum językowego.

Choć zmienił się wygląd toreb i ich przeznaczenie, to nadal zachowały swą żywotność terminy **torba** (USJP), **ucho** (USJP) oraz **torebeczka** (USJP-pot.), współcześnie ograniczona funkcjonalnie do języka potocznego, a także wyraz **biesaga** w znaczeniu 'worek podwójny lub torba podwójna najczęściej skórzana, służąca szczególnie do przenoszenia żywności' (SJPD.)

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znajduje się współcześnie wyraz **sak** 'torba, worek podróżny, bywał wykonany ze skóry' (USJP-przestarz.).

Spośród najstarszego słownictwa do czasów współczesnych pozostała żywotna nazwa głównego rzemieślniczego wytwórcy **kaletnik** (USJP-rzem.) oraz związany z tym rzemiosłem i rzemieślnikiem przymiotnik **kaletniczy** (USJP-rzem.), obecnie rejestrowane jako terminy rzemieślnicze.

Nadal nosimy pasy i posługujemy się nimi, czym tłumaczymy żywotność ich nazw. Słowniki języka polskiego z połowy XX wieku i współczesne rejestrują: **opasanie** (SJPD), **pas** (USJP), **pasek** (USJP), a także **paseczek** (USJP-pot.) jako 'długi, wąski kawałek skóry, tkaniny itp. noszony na ubraniu (zwykle w talii)' oraz 'pasek do spinania, łączenia, przytrzymywania czegoś'.

Wśród powszechnie znanych i używanych do dziś wyrazów pozostał także **pokrowiec** 'nakrycie ochronne na jakiś przedmiot, wykonane z materiału, ze skóry itp., przystosowane kształtem do przedmiotu' (USJP).

Współcześnie jako wyrazy książkowe³⁶⁶ (wymagające przygotowania intelektualnego) funkcjonują nazwy: **przepasanie** (SJPD-daw. dziś książk. poet.), **pochewka** 'mała pochwa, czyli futerał, często skórzany, broni siecznej, noża itp., niekiedy także krótkiej broni palnej oraz na drobne przedmioty' (USJP-książk.), **pochwa** 'futurał, często skórzany, broni siecznej, noża itp., niekiedy także krótkiej broni palnej' (USJP-książk.). Z kolei nieużywany dziś, ale odnoszący się do realiów dawnych, jest wyraz **pendent** 'pas zakładany przez ramię, służący do noszenia broni białej' (USJP-histor.).

---

³⁶⁶ USJP, t. I, s. XL.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

3.2. Polszczyzna XVII-wieczna (12 wyrazów)

Kolejny wiek przynosi dalszy rozwój rzemiosł, zmienia się też moda³⁶⁷, co ma wpływ na asortyment produkowanych pasów i toreb. W polskim ubiorze nie nosi się pasów skórzanych, za to występują one w stroju wojskowym, myśliwskim, używają ich też chłopci i mieszczenie³⁶⁸. Produkowane są także pasy do noszenia broni, jak szabla³⁶⁹, czy pałasz³⁷⁰. Rozwój militariów ma związek z wyniszczającymi Polskę wojnami, m.in. ze Szwedami.

Zmiany w asortymencie kaletniczym odzwierciedla XVII-wieczna polszczyzna pisana, w której odnajdziemy 12 nowych terminów kaletniczych, w tym 5 nazw toreb i 7 nazw pasów.

3.2.1. Nazwy toreb (5 wyrazów)

Zarejestrowane w XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej nowe nazwy toreb, walizek i futerałów odzwierciedlają tendencje mody: praktyczność, ale i różnorodność³⁷¹. Oto przykłady nowych wyrazów: **baul** ‘rodzaj kufra lub walizki, obitej skórą, mającej wypukłe wieko’, **pirz** ‘sakwa, torba’, **santuk** ‘torba skórzana; skrzynia’, **skofija** ‘nakrycie ochronne na jakiś przedmiot, wykonane z materiału, ze skóry itp. przystosowane kształtem do przedmiotu; pokrowiec, futerał’ oraz **torebka** ‘przedmiot, przeważnie ze skóry, zwykle w kształcie małej walizeczki, teczki, koperty, ozdobnie wykończony, często z uchwytem lub uchwytami, używany przez kobiety do noszenia przy sobie drobiazgów’.

3.2.2. Nazwy pasów (7 wyrazów)

Pasy, jako element stroju, różniły się przeznaczeniem. Noszono je wciąż do ubioru, jak: **ankrę** ‘pas ze spięciem do ubioru kobiecego’, **balteus** ‘pas, przepaska’. Pasy, jak **bandolet** ‘pas skórzany przewieszony przez ramię, do zawieszania na nim lekkiej broni palnej lub szabli, pałasza, ładownicy’ i **bandolecik** ‘niewielki bandolet’,

³⁶⁷ A. Brückner: „W opisach ówczesnych pochodów [na pocz. XVII w.] uderza mnogość rozmaitych strojów: węgierskich, brandenburskich, tureckich etc.” A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 799.

³⁶⁸ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 155.

³⁶⁹ Szabla jest rodzajem broni siecznej o wygiętej, jednosiecznej głowni, przeznaczoną do cięcia. W Polsce szabla rozpowszechniła się już w XVI wieku. *Wielka encyklopedia PWN*, op. cit., t. 26, s. 349.

³⁷⁰ Pałasz jest rodzajem broni białej. W Polsce był używany od XVI do XIX wieku. Tamże, t. 20, s. 219.

³⁷¹ Pieniądże lokowano w zbyt licznych strojach. Czyniła tak zamożna szlachta, mieszczenie. Por. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 807.

rapcie ‘rzemień lub taśma podtrzymująca szablę u pasa’ i **temblak** ‘pętla z rzemienia lub taśmy u rękojęści broni siecznej (szabli, miecza) lub przy lancy, umożliwiająca zawieszenie broni na przegubie ręki’ wykorzystywano do podtrzymywania białej broni i broni palnej. Jako wyrób funkcjonuje skórzana **ładownica** jako pojemnik na naboje.

3.2.3. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa kaletniczego

Spośród progresywnych XVII-wiecznych terminów kaletniczych granicy końcowej tego okresu nie przekroczyło 6 z 12 analizowanych nazw. Są to określenia przedmiotów niemodnych, jak **balteus** ‘pas, przepaska’ (S XVII) lub zastąpionych przez inne wytwory, jak **baul** ‘rodzaj kufra lub walizki, obitej skórą, mającej wypukłe wieko’ (S XVII) oraz **santuk** ‘torba skórzana, skrzynia’ (S XVII). Do tychże zaliczyć możemy 3 kolejne terminy kaletnicze zarejestrowane w XVII-wiecznych źródłach, a wskazane w *Słowniku warszawskim* jako staropolskie. Są to: **ankra** ‘pas ze spięciem do ubioru kobiecego’, **pirz** ‘sakwa, torba’ oraz **skofija** ‘nakrycie ochronne na jakiś przedmiot, wykonane z materiału, ze skóry itp. przystosowane kształtem do przedmiotu; pokrowiec, futerał’.

Polszczyzna XX wieku rejestruje 6 z dwunastu XVII-wiecznych terminów kaletniczych, w tym nazwy obiegowe **torebka** (USJP) oraz **bandolecik** ‘niewielki bandolet, pas skórzany przewieszony przez ramię, używany przez jazdę w XVII-XVIII wieku do zawieszania na nim lekkiej broni palnej’ (SJPD), termin wojskowy **ładownica** ‘skórzany, drewniany lub metalowy pojemnik, noszony przy pasie lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię, rodzaj pudełka na naboje’ (USJP-wojsk.) oraz 3 historyzmy: **bandolet** ‘pas skórzany przewieszony przez ramię, do zawieszania lekkiej broni palnej lub szabli, pałasza, ładownicy’ (USJP-histor.), **rapcie** ‘rzemień lub taśma podtrzymująca szablę u pasa’ (USJP-histor.) i **temblak** ‘pętla z rzemienia lub taśmy u rękojęści broni siecznej (szabli, miecza) lub przy lancy, umożliwiająca zawieszenie broni na przegubie ręki’ (USJP-histor.).

3.3. Polszczyzna XVIII wieku (9 wyrazów)

Dalsze zmiany militarne i gospodarcze w Polsce znajdują odzwierciedlenie w nowym słownictwie. W XVIII-wiecznych zapisach odnajdujemy 9 nowych nazw wyrobów związanych z kaletnictwem. Należą do nich nazwy pasów używanych przez szlachtę i wojskowych do noszenia broni: **flintpas** ‘pas przewieszony przez ramię, używany do zawieszania na nim lekkiej broni palnej’, **lederwerki** ‘pasy rzemieńne

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

noszone przez żołnierzy, podtrzymujące tornister i ładownicę’, **pasek** ‘paski u szabli, na których ona wisi’ oraz pas myśliwski z nabojami zwany **tasakiem**. W XVIII-wiecznych leksykonach zarejestrowano też nazwy pokrowców: **futerał** ‘pokrowiec, zwykle sztywny, do ochrony przedmiotów wartościowych lub mogących ulec uszkodzeniu’ oraz **futeralik** ‘mały futerał’.

W polszczyźnie pisanej odnotowano również nazwy: **popręgi** ‘pas noszony na wierzchnim ubraniu’ związaną z rozwojem mody oraz **teka** ‘duża teczka do noszenia różnych przedmiotów, która w XVIII wieku stanowiła futerał na papiery’.

Modne było wówczas również **ridicule** ‘torebka lub woreczek damski’ noszony po 1797 r.

3.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa kaletniczego

W XIX wieku wyszło z mody **ridicule**, zaś w pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego odeszły nazwy przedmiotów wychodzących z użycia ze względu na zmiany w wyposażeniu militarnym żołnierzy. Były to nazwy pasów do noszenia broni: **flintpas** (SW) i **pasek** (SW).

Jako archaizmy, leksykografia drugiej połowy XX wieku rejestruje nazwy: **lederwerki** ‘pasy rzemienne noszone przez żołnierzy, podtrzymujące tornister i ładownicę’ (SJPD-daw.), **popręga** ‘pas noszony na wierzchnim ubraniu’ (SJPD-daw.), **tasak** ‘pas myśliwski z nabojami’ (SJPD-daw.) wraz z wycofaniem ich desygnatów z użycia.

XVIII-wiecznych nazw pokrowców, jak: **futerał** (USJP) i **futeralik** ‘pokrowiec, zwykle sztywny do ochrony przedmiotów wartościowych lub mogących ulec uszkodzeniu’ (USJP) oraz nazwy **teka** ‘duża teczka, czyli płaska, prostokątna torba z krótkim uchwytem (rzadziej bez uchwyty) przeznaczona do przenoszenia różnych przedmiotów’ (USJP) używamy do dziś.

3.4. Polszczyzna XIX wieku (36 wyrazów)

Wiek XIX charakteryzują szybko zachodzące zmiany, rozwój przemysłowy, techniczny i społeczny. Nowe desygnaty – przedmioty i zjawiska wymagają nowych nazw, również w rzemiośle, gdzie odnajdujemy 36 nowych nazw wyrobów kaletniczych.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

3.4.1. Nazwy toreb i sakw (18 wyrazów)

Wiek XIX przyniósł powstanie i rozwój nowego środka transportu, jakim stały się koleje. Torby podróżne były niezbędne dla podróżujących zarówno dla przyjemności, jak w interesach. Były to torby zarówno duże i małe, pojemniki i walizki (10), jak: **mantelzak** ‘torba podróżna, zwykle skórzana’ i **mantelzaczek**, **neseser** ‘walizeczka lub torebka, często ze skóry, na podręczne drobiazgi, używana zwykle w podróży’ i **neseserka (neseserek)** ‘mały neseser’, **potrzebnik** ‘walizeczka lub torebka, często ze skóry, na podręczne drobiazgi, używana zwykle w podróży, rodzaj nesesera’, **sakwojaż** ‘torba podróżna, walizka, wykonywana m.in. ze skóry’, **sun**a i mniejsza **sunka**, czyli ‘walizka skórzana, podłużna, wewnątrz ze sznurowaniem i fartuchem jak u innych waliz’, **waliza** i **walizka** ‘szywna lub usztywniona torba podróżna (dawniej kufer), zwykle w kształcie prostopadłościennego pudła z uchwytem, m.in. ze skóry’.

Pojemników na bagaże (4) używali też żołnierze, którzy nosili **felejżę** ‘skórzana torba podróżna, używana przez wędrownych czeladników oraz żołnierzy’ oraz **tornister** ‘czworokątna, usztywniona torba przystosowana do noszenia na plecach, często ze skóry lub ze skórzanymi elementami, używana dawniej zwykle przez żołnierzy, dziś przez uczniów’, a także **patrontasz** ‘torebka skórzana na ładunki do broni palnej, ładownica’ lub **ładowniczkę** ‘skórzany, drewniany lub metalowy pojemnik, noszony przy pasie lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię, rodzaj pudełka na naboje’.

W wieku XIX nadal używano woreczków skórzanych na drobne przedmioty (4), o czym świadczą 2 nowe ich nazwy: **pulwersak** ‘worek skórzany na śrut’ i **szabeta** ‘mała torebka skórzana czworokątna, w której włóścianie noszą krzemień, hubkę, pieniądze’. Ponadto zaczęto używać praktycznej **teczki** i **woreczka** jako ‘damskiej torebki na różne drobiazgi’.

3.4.2. Nazwy portfeli i portmonetek (6 wyrazów)

Dawne sakiewki w XIX wieku zaczęły zastępować wygodniejsze portfele i portmonetki³⁷², jak: **podkówka** ‘portmonetka w kształcie podkowy’, **portfel** ‘mała, kieszonkowa torebka z przegródkami, służąca do przechowywania banknotów, dokumentów itp.’, **portmoneta** i mniejsza **portmonetka** ‘rodzaj portfelika

³⁷² Por. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op.cit., t. IV, s. 196.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

na pieniądze, zwykle skórzanego z oprawą metalową’, **pugilares** i **pugilaresik** ‘kieszonkowa torebka z przegródkami, służąca do przechowywania banknotów, dokumentów itp., portfel’.

3.4.3. Nazwy pasów i futerałów (12 wyrazów)

Kaletnicy w XIX wieku wyrabiali nowe rodzaje pasów. Były to: **ciągaturka** ‘pas, przepasanie’, **dziaha** ‘pasek rzemienny ze sprzączką do podtrzymywania spodni, a także w ogóle pasek’, **kartusz** ‘pas myśliwski z ładunkiem’, **opasek** ‘główna część pasa (bez klamry); pas’, **opasek** ‘rodzaj pasa’, **rzemieniak** ‘pasek rzemienny’, **skórzeń** ‘pas skórzany’, odpowiadając na społeczne zapotrzebowanie. Nędzny, liche pas zwano **pasiną**.

Wśród futerałów znaleźć można nowe nazwy pochew do szabel, jak: **capa** ‘oprawa pochew od szabel, także ze skóry’, **jaszczur** ‘pochwa szabli obciągnięta skórą wyprawioną na jaszczur’. Do nazw pasów podtrzymujących broń należały: **felcech** ‘pas zakładany przez ramię, do noszenia na nim broni białej’ i **smycz** ‘rzemień, pas u strzelby, pistoletu itp.’.

3.4.4. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa kaletniczego

Dwa spośród progresywnych XIX-wiecznych terminów kaletniczych: **sun** (SWil) i **sunka** (SWil) ‘walizka skórzana, podłużna, wewnątrz ze sznurowaniem i fartuchem jak u innych waliz’ nie przekroczyły cezury końcowej XIX wieku.

Wydany na przełomie wieków XIX i XX *Słownik warszawski* wskazuje tu jako archaizmy wyrazy: **capa** ‘oprawa pochew od szabel, także ze skóry’ (SW-przen., starop.) i **ciągaturka** ‘pas, przepasanie’ (SW-starop.). W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego przeszły nazwy **pasina** ‘nędzny, liche pas’ (SW) oraz **szabeta** jako ‘mała torebka skórzana czworokątna, w której włościanie noszą krzemień, hubkę, pieniądze’ (SW), a także kwalifikowane jako gwarowe nazwy pasków **dziaha** ‘pasek rzemienny ze sprzączką do podtrzymywania spodni, a także w ogóle pasek’ (SW-gw.) i **rzemieniak** ‘pasek rzemienny’ (SW-gw.).

W odzwierciedlającym polszczyznę połowy XX wieku SJPD jako archaizmy (7) odnajdujemy nazwy pasów do noszenia broni, tj. **felcech** ‘pas zakładany przez ramię, do noszenia na nim broni białej’ (SJPD-daw.) oraz pas na naboje **kartusz** (SJPD-daw.); wojskowych toreb, jak **patrontasz** ‘torebka skórzana na ładunki do broni palnej, ładownica’ (SJPD-daw. wojsk.); toreb podróżnych wypartych przez walizki i plecaki, jak **mantelzak** ‘torba podróżna, zwykle skórzana’ (SJPD-daw.) i **mantelzaczek** (SJPD-daw.), **potrzebnik** ‘walizeczka lub torebka, często ze skóry, na podręczne drobiazgi,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

używana zwykle w podróży, rodzaj nesesera' (SJPD-daw.) oraz nazwę damskiej torebki – **woreczek** (SJPD-dawniej³⁷³).

XX-wieczne słowniki rejestrują też nazwy: **jaszczur** 'pochwa szabli obciągnięta skórą wyprawioną na jaszczur' (SJPD) oraz **ładownicza** 'skórzany, drewniany lub metalowy pojemnik, noszony przy pasie lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię, rodzaj pudełka na naboje' (SJPD).

Spośród XIX-wiecznych neologizmów kaletniczych, w XX-wiecznej i najnowszej polszczyźnie pozostają żywotne nazwy portfeli, toreb i walizek (6), jak: **podkówka** 'portmonetka w kształcie podkowy' (USJP), **portmonetka** (USJP), **pugilaresik** (SJPD), **teczka** (USJP), **walizka** (USJP) oraz ograniczony funkcjonalnie wyraz **waliza** (USJP-pot.).

Funkcjonalnie ograniczone w XX wieku są występujące w gwarach **opasek** 'główna część pasa (bez klamry); pas' oraz 'rodzaj pasa' (SJPD-gw.). Rzadko używane są współcześnie nazwy: **skórzeń** 'pas skórzany' (SJPD-rzad.), **smycz** 'rzemień, pas u strzelby, pistoletu itp.' (SJPD-rzad.).

Na pograniczu biernego i czynnego zasobu leksykalnego znalazły się nazwy dawnych portfeli: **portmoneta** 'rodzaj portfelika na pieniądze, zwykle skózanego z oprawą metalową' (SJPD-przestarz.), **pugilares** 'mała, kieszonkowa torebka z przegródkami, służąca do przechowywania banknotów, dokumentów itp., portfel' (USJP-przestarz.) oraz woreczków na drobiazgi: **pulwersak** 'worek skórzany na śrut' (SJPD-przestarz.) i toreb podróżnych: **sakwojaż** 'torba podróżna, walizka, wykonywana m.in. ze skóry' (USJP-przestarz.) i **felejza** 'skórzana torba podróżna, używana przez wędrownych czeladników oraz żołnierzy' (SJPD-przestarz.).

Jako książkowe funkcjonują współcześnie nazwy waliz niezbędnych w XIX-wiecznych podróżach, tj. **neseser** 'walizeczka lub torebka, często ze skóry, na podręczne drobiazgi, używana zwykle w podróży' (USJP-książk.) i **neseserek** 'mały neseser' (USJP-książk.).

Niektóre z terminów uległy zmianom znaczeniowym, i tak wyraz **portfel** dziś oznaczający małą kieszonkową torebkę z przegródkami, służącą do przechowywania banknotów, dokumentów itp., dawniej oznaczał tekę na papiery (USJP), zaś **tornister** przestał być nazwą tylko torby żołnierskiej, a stał się nazwą sztywnego plecaka uczniowskiego (USJP).

---

³⁷³ Kwalifikator opisowy używany w SJPD, t. 9, s. 1244.

3.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (46 wyrazów)

Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku rejestruje 46 nowych wyrazów związanych z kaletnictwem. Rzemiosło to bowiem stale rozwija się, rośnie też popyt na kaletnicze wyroby. Pojawiają się bowiem nowi klienci rekrutujący się z niższych warstw społecznych, którzy w XIX wieku zyskali szansę na awans społeczny, na przykład chłopci, którzy migrowali do miast i pracowali tam w fabrykach. Mieszczanstwo zaczyna być liczącą się siłą.

3.5.1. Nazwy wytwórców (4 jednostki)

Pojawienie się nowych desygnatów, jakimi były portmonetki i portfele oraz rosnące zapotrzebowanie na te wyroby spowodowało powstanie nowej specjalizacji rzemieślniczej. Pojawił się zawód **portmoneciarza**, rzemieślnika wyrabiającego portmonety oraz **portmoneciarki** ‘kobieta - rzemieślnik, portmoneciarz, wyrabiająca portmonety’. Tak też nazywano towarzyszkę życia portmoneciarza. Nazwa ta podkreślała tradycyjnie status zamężnej kobiety. W polszczyźnie pojawia się również przymiotnik **portmoneciarski**.

3.5.2. Nazwy toreb, walizek i futerałów (17 wyrazów)

W pierwszej połowie XX wieku kaletnicy rozszerzyli produkcję o nowe wyroby, do których należą torby i walizki używane w podróżach. Były to: **sakwojażyk** ‘mały sakwojaż, czyli torba podróżna, walizka, wykonywana m.in. ze skóry’, **czemadan** ‘walizka, kuferek’, **gdański kufer** ‘kufer kształtu prawie cylindra, długi, cielecą skórą obity’, **saczek** ‘mały sak, czyli torba, worek podróżny, bywał wykonany ze skóry’.

Kaletnicy wytwarzali też torby mające i inne przeznaczenie. Oprócz toreb o przeznaczeniu ogólnym, jak: **gubania**, **kanistra** ‘torba, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytyami’, **sajdy** ‘torba, worek, czyli przedmiot różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytyami do noszenia różnych rzeczy’, **snapzak** ‘torba’, **tanistra** ‘juhaska torba ze strzępkami’, **torbina** ‘licha, nędzna torba, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytyami do noszenia

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

różnych rzeczy’, **torbisko** ‘wielka, niezgrabna torba’, odnajdujemy torby o szczególnym zastosowaniu, jak **bajtlik** ‘torba ze śrutem i loftkami’, **tejsak** ‘torba skórzana na pistolety’, a także nazwy **kaleta** ‘kieszonka albo torebka skórzana, futerał’ oraz **czechol** ‘futurał, pokrowiec’.

W początkach XX wieku używano nadal, choć rzadziej, skórzanych woreczków. Służyły one, jak **kacira** ‘skórzana torebka na kaganek i drewnianą puszkę do łożu’ i **kaleta** ‘woreczek skórzany na hubkę i krzesiwo’ do noszenia drobnych przedmiotów.

3.5.3. Nazwy plecaków (6 wyrazów)

Coraz powszechniej używano praktycznych tornistrów i plecaków: **cielaka**, **cielęcej duszy**, **cielęcej torby** ‘tornister’, **pakunku** ‘tornister w dawnym wojsku polskim’, **plecaka** ‘torba ze skóry, plastiku lub grubego płótna, umocowana na plecach za pomocą pasków, służąca do noszenia rzeczy potrzebnych podczas wycieczek, wspinaczek, przemarszów wojsk itp.’, **tanistry** ‘torba wojskowa, tornister’.

3.5.4. Nazwy portfeli (5 wyrazów)

Do przedmiotów popularnych należały portfele, w tym ‘małe kieszonkowe torebki z przegródkami służące do przechowywania banknotów, dokumentów itp.’: tj. **bałamut**, **sakielnia**, **szratajfel**, **szratajfelka**. W słownikach odnajdziemy też odniesiony do kaletnictwa wyraz **separacja** oznaczający ‘przegródkę, kieszonkę w portmonetce’.

3.5.5. Nazwy pasów (14 wyrazów)

Słowniki wydane na początku XX wieku rejestrują też nowe nazwy pasów, jak **bergleder** ‘pas górniczy’, **dziażka** ‘pasek rzemienny ze sprzączką do podtrzymywania spodni, a także w ogóle pasek’, **kopel** ‘pasek zapinany na metalową klamrę’, **kupla** ‘pas do munduru wojskowego’ i ‘pas górniczy lub sprzączka u takiego pasa’, **opaska** ‘rodzaj rzemiennego pasa męskiego’, **ośledra** ‘rodzaj pasa’, **ożydle** ‘pas’, **pasierak** ‘pasek do spodni’, **pólpasek** ‘wąski, liche pasek’, **rzemiak** ‘pasek skórzany do podpasowywania spodni’ i **rzemieniaczek** oraz **ściągadlo** ‘pas ściągający, ściskający’. **Giehink** był pasem zakładanym przez ramię, służącym do noszenia broni białej³⁷⁴.

³⁷⁴ Z dużą dozą prawdopodobieństwa pas ten znany był wcześniej, źródła leksykograficzne wcześniejsze nie rejestrują jednak tego wyrazu.

3.5.6. Żywotność słownictwa kaletniczego z pierwszej połowy XX wieku

Słownictwo kaletnicze początku XX wieku cechuje różna żywotność. Efemerydą leksykograficzną okazuje się **giehink** (SW). Do ubytków leksykalnych przechodzą też nazwy pasów, jak **pasierak** (SW) oraz toreb, jak **sakwojazyk** (SW), **torbina** (SW) i **torbisko** (SW).

Portmoneciarstwo, jako samodzielna dziedzina rzemieślnicza, przestaje najprawdopodobniej być opłacalne, na co wskazuje przejście do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku nazw rzemieślniczych wytwórców, jak **portmoneciarz** (SW) i **portmoneciarka** w znaczeniach: rzemieślniczka oraz żona portmoneciarza (SW), a także przymiotnik **portmoneciarski** (SW)

Słowniki drugiej połowy XX wieku nie rejestrują też zebranego wcześniej w *Słowniku warszawskim* nazewnictwa rzemieślniczego, zakwalifikowanego tam jako gwarowe, w tym nazw (29):

- toreb i plecaków (15), jak: **bajtlik** ‘torba ze śrutem i loftkami’ (SW-gw.), **cielak** ‘tornister’ (SW-gw.), **cielęca dusza** ‘tornister’ (SW-gw.), **cielęca torba** ‘tornister’ (SW-gw.), **czemadan** ‘walizka, kuferek’ (SW-gw.), **gubania** ‘torba, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy’ (SW-gw.), **gdański kufer** ‘kufer kształtu prawie cylindra, długi, cielęcą skórą obity’ (SW-gw.), **kaleta** ‘woreczek skórzany na hubkę i krzesiwo’ (SW-gw.) oraz ‘kieszka albo torebka skórzana, futerał’ (SW-gw.), **kanistra** ‘torba, czyli worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami’ (SW-gw.), **sajdy** i **snapzak** ‘torba, worek, czyli przedmiot różnego kształtu wykonany z różnych materiałów (przeważnie ze skóry), zwykle z uchwytem lub uchwytami do noszenia różnych rzeczy’ (SW-gw.), **tanistra** ‘juhaska torba ze strzępkami’ (SW-gw.) oraz ‘torba wojskowa, tornister’ (SW-gw.), **tejsak** ‘torba skórzana na pistolety’ (SW-prow.);
- portfeli (4), jak: **balamut**, **sakielnia**, **szratajfel** i **szratajfelka** (SW-gw.);
- pasów (9), w tym ogólnego przeznaczenia, jak **dziażka** (SW-gw.), **opaska** (SW-gw.), **ośledra** (SW-gw.), **ożydle** (SW-gw.), **półpasek** (SW-gw.), **rzemiak**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(SW-gw.) i **rzemieniaczek** (SW-gw.) oraz specjalnego: **bergleder** ‘pas górniczy’ (SW-gw.) i **kupla** ‘pas do munduru wojskowego’ (SW-gw.);

- **futurałów** (1), jak **czechol** ‘pokrowiec, futerał’ (SW-gw.).

Taki sam los spotkał ograniczone funkcjonalnie nazwy związane z górnictwem, jak **kacira** ‘skórzana torebka na kaganek i drewnianą puszkę do łożu’ (SW-gór., mało używany) oraz wojskowością, jak **pakunek** ‘tornister w dawnym wojsku polskim’ (SW-woj.), a także środowiskową rzemieślniczą nazwę **separacja** ‘przegródka, kieszonka w portmonetce’ (SW-rzem.), jak również wyraz **ściągadło** ‘pas ściągający, ściskający’ (SW-mało używany).

Funkcjonujący w gwarze poznańskiej wyraz **kopel** ‘pasek zapinany na metalową klamrę’ został zarejestrowany przez XX-wieczny SGP jako dawny.

W drugiej połowie XX wieku z analizowanych tu żywotne pozostały 3 wyrazy: **plecak** (USJP) oraz **saczek** (SJPD), a także funkcjonujący w środowisku górniczym wyraz **kupla** ‘pas górniczy lub sprzączka u takiego pasa’ (USJP-gór.).

3.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (20 wyrazów)

Leksykografia II połowy XX wieku rejestruje 20 terminów kaletniczych³⁷⁵, w tym nazwę narzędzia kaletniczego, jakim jest **torebkarka** ‘maszyna do produkcji torebek’ (SJPD).

W XX wieku pojawia się nazwa **kaletniczka** (USJP-rzem.) określająca rzemieślniczkę trudniącą się kaletnictwem, co potwierdza późne otwarcie tej dziedziny rzemieślniczej dla kobiet, które de facto zaczęły zajmować się zawodowo rzemiosłem dopiero pod koniec XIX wieku³⁷⁶.

Pozostałe zarejestrowane nowe wyrazy to nazwy wyrobów, jak teczki używane w pracy: **aktówka** ‘płaska teczka, najczęściej ze skóry, zapinana na zamek błyskawiczny, używana zwykle do noszenia akt, dokumentów, papierów itp.’ (SJPD-w języku biurowym), **dyplomatka** ‘mała, skórzana teczka noszona przez mężczyzn’ (USJP-pot.), oraz torby przydatne w podróży, jak: **chlebak** ‘torba z nieprzemakalnego płótna lub ze skóry, z paskiem, używana, zwłaszcza w wojsku i na wycieczkach

³⁷⁵ Jako dawny polszczyzna XX wieku oddaje wyraz **kartuza** ‘torba myśliwska lub wojskowa na naboje’ (SJPD-daw.).

³⁷⁶ W. Pruss, *Rzemiosło warszawskie w latach 1864-1918*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 398.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

do noszenia żywności i drobiazgów' (USJP) i **chlebaczek** (SJPD), **plecaczek** 'mały plecak' (USJP), **walizeczka** 'mała walizka' (USJP-pot.), a także **portfelik** 'mały portfel' (USJP-pot.) i wyraz **tulejka** 'mała rurka ze skóry' służąca jako futerał, oprawka.

Istotny wpływ na produkcję nowych torebek, przede wszystkim damskich, miała moda. Ich nazwy mają związek z kształtem wyrobu, o czym świadczy: **koperta** (USJP) i **kopertówka** 'mała, damska torebka bez rączki' (USJP) oraz **kuferek** 'damska torebka w kształcie kufra – skrzyni z uchwytem na środku wieczka' (USJP).

Po drugiej wojnie światowej w słownikach zarejestrowano nowe wyrazy dotyczące wyposażenia żołnierskiego, jak: **kabura** 'futurał skórzany, w którym nosi się rewolwer lub pistolet' (USJP-wojsk.) oraz **raportówka** 'skórzana torba na raporty, dokumenty, noszona zwykle na ramieniu przez wojskowych i policjantów' (USJP-wojsk.).

W gwarze poznańskiej funkcjonuje nazwa **rugzak** 'plecak' (SGP). Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znajdują się tam gwarowe **rajzekofer** 'walizka' (SGP-przestarz.) i **rajzetasje** 'torba podróżna' (SGP-przestarz.).

XX-wieczne słowniki rejestrują też jako historyzm wojskowy wyraz **kartusz** 'ładownica, często bogato zdobiona, używana przez jazdę polską w XVII-XIX wieku (skórzany, drewniany lub metalowy pojemnik, noszony przy pasie lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię)' (USJP-histor. wojsk.)³⁷⁷.

Kaletnictwo rozwijało się przez wieki, zaspokajając popyt na wyroby skórzane, jak walizki, torby, futerały na broń, a w niektórych miastach nawet rękawice i haftowane paski. Większość asortymentu zanikającego miechownictwa przejęli właśnie kaletnicy, których rzemiosło istnieje do dziś, o czym świadczą współczesne na ulicach miast szyldy zakładów kaletniczych³⁷⁸.

Liczne słownictwo kaletnicze (56 wyrazów) zostało zapisane w najstarszych leksykonach. To wówczas wyrabiano rozmaite torby, woreczki i futerały. W XVII i XVIII wieku nowe słownictwo kaletnicze nie było liczne – łącznie odnajdziemy 21 nazw wyrobów przyporządkowanych temu rzemiosłu.

³⁷⁷ Trudny do ustalenia pozostaje czas wejścia do polszczyzny pisanej wyrazów: **dusza pasa** 'przepikowana, zwykle na cienkiej skórce, płócienna taśma wkładana w pas kontuszowy złożony dla nadania mu pozoru grubości, a także dla zapobieżenia załamaniom metalowych nici wątku'. Został on zarejestrowany w *Słowniku ubiorów* Ireny Turnau³⁷⁷. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 49.

³⁷⁸ Np. w Gorzowie Wielkopolskim zakład kaletniczy mieści się przy ul. Jagiełły.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Polszczyzna kolejnych stuleci wzbogacała słownictwo kaletnicze o nowe wyrazy – najliczniej w pierwszej połowie XX wieku (46 wyrazów), nieco mniej w XIX wieku (36 wyrazów), w tym nazwy nowych artykułów, jak torby i plecaki.

Polszczyzna II połowy XX wieku rejestruje 20 nowych nazw wyrobów kaletniczych, w tym popularne w polszczyźnie najnowszej takie, jak **aktówka**, **dyplomatką**, **kabura**, **raportówka**.

4. Słownictwo kuśnierskie (670 wyrazów)

Człowiek od czasów prehistorycznych potrzebował okrycia, do czego wykorzystywał skóry zwierzęce³⁷⁹. Z czasem technika garbowania skór futerkowych i szycia z nich odzieży doskonalila się. Rodzime okrycia często podbijano lub choćby ozdabiano futrem. Było to polską specyfiką³⁸⁰, jako że noszono przede wszystkim je zimą, w czasie mrozów, choć także: „nie do samego tylko ciepła używane były futra, służyły one do przepychu i okazałości, były suknią dworską, suknią galową, zarówno zimą, jak i latem przywdziewaną” – zauważył Ł. Gołębiowski³⁸¹.

Należące do rzemiosł skórzanych kuśnierstwo zaliczane jest do najstarszych polskich rzemiosł³⁸², co odzwierciedla bogate, przyporządkowane mu słownictwo (670 wyrazów) o różnej żywotności.

4.1. Najstarsza polszczyzna (163 wyrazy)

Wśród wyrazów zarejestrowanych w najstarszych słownikach (do końca XVI wieku) odnajdujemy nazwy rzemieślniczych wykonawców, strojów i obszyc futrzanych. Kuśnierstwo bowiem było zajęciem rozpowszechnionym i opłacalnym³⁸³.

W dawnej Polsce mieszały się w tej dziedzinie wpływy mody zachodniej³⁸⁴, zwłaszcza niemieckie oraz francuskie z włoskimi. Duży wpływ na modę miał dwór królowej Bony³⁸⁵. W drugiej połowie XVI wieku, za panowania Stefana Batorego, silny

³⁷⁹ Por. F. Boucher, *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*, Warszawa 2003, s. 23-24.

³⁸⁰ A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 39.

³⁸¹ Ł. Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, op. cit., s. 72.

³⁸² Kuśnierze już w średniowieczu mieli największe warsztaty np. w Warszawie. Por. E. Koczorowska-Pielińska, *Rzemiosło do 1525 r.*, [w:] *Z dziejów, rzemiosła warszawskiego*, op. cit., s. 71.

³⁸³ W średniowieczu kuśnierze należeli do najbogatszych rzemieślników. Najlepiej powodziło się tym, którzy sami sprzedawali produkowane przez siebie futra. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 59.

³⁸⁴ Wpływy zachodnie w polskiej modzie widoczne były już w XVII wieku. M. Możdyńska-Nawrotka, *O modach i strojach*, Wrocław 2002, s. 10.

³⁸⁵ Por. E. Szyller, *Historia ubiorów*, Warszawa 1963, s. 116.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

wpływ na kształt ubioru wywierały wzorce węgierskie. Mimo okresowych i zmiennych obcych wpływów, Zachodu i Wschodu, w Polsce kształtował się strój narodowy³⁸⁶. Jego zadaniem była przede wszystkim ochrona przed zimnem, czemu służyło ocieplanie i ozdabianie go futrem³⁸⁷. Takie samo zadanie miała czapka, stąd w naszym klimacie większa ich popularność niż kapeluszy³⁸⁸.

Na zgodne z modą stroje mogli pod koniec średniowiecza pozwolić sobie nie tylko szlachećni urodzeni. Wrastała zamożność mieszczan, a dostatek ujawniał się również w strojach. By zapanować nad próżnością nowobogackich, wydano nawet przepisy przeciwwzbytkowe, które dotyczyły zarówno kobiet, jak i mężczyzn³⁸⁹. Mieszczanom – zgodnie z prawem – zabraniano na przykład noszenia cennych futer, w tym sobolich i rysich³⁹⁰. Te bowiem mogły nobilitować właściciela. Najszlachetniej urodzeni nosili gronostaje i sobole³⁹¹.

4.1.1. Nazwy osób (11 wyrazów)

W najstarszej polskiej terminologii kuśnierskiej odnajdujemy, oprócz ogólnej nazwy **kusznierz (kuśnierz)** ‘rzemieślnik zajmujący się szyciem i naprawą futer, odzieży skórzanej, galanterii futrzanej itp.’, również określenia rzemieślników specjalizujących się w wyrobie czapek – **czapnik** oraz kożuchów – **kożusznik**³⁹², a także ich pracowników i uczniów, jak **kuśnierczyk** ‘czeladnik, uczeń kuśnierski’, **towarzysz kuszniarski** ‘czeladnik u kuśnierza’ oraz członków rodziny, jak **czapniczka** ‘żona czapnika’, **kuśnierka** ‘żona kuśnierza’, które – choć nie należały do cechu – w wyjątkowych okolicznościach (np. śmierć męża), mogły prowadzić warsztat jako rzemieślniczki.

Do najstarszego słownictwa należą też przymiotniki związane z zawodem kuśnierza i czapnika, jak: **czapniczy** oraz **kuszniarski (kuśnierski)**.

---

³⁸⁶ Tamże, s. 131-132.

³⁸⁷ Por. A. Banach, *Historia pięknej kobiety*, Kraków 1960, s. 117-119.

³⁸⁸ Tamże, s. 118.

³⁸⁹ A. Sierdzka, *Żony modne*, op. cit., s. 41-42

³⁹⁰ M. Moźdzysłowska-Nawrotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 23.

³⁹¹ „Malutki, niepozorny gronostaj [...] do dziś zdobi tożę rektora UJ, a kiedyś również ramiona królewskie, symbolizując mądrość i władzę”. J. Turbasa, *ABC męskiej elegancji*, Kraków 2001, s. 136.

³⁹² Należeli oni do uboższej warstwy kuśnierzy. Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 60.

4.1.2. Nazwy okryć futrzanych (35 wyrazów)

Okrycia futrzane i podbite futrem, ze względu na polskie warunki klimatyczne, należały do popularnych³⁹³. Słownictwo odzwierciedla to zjawisko.

Wśród najstarszego słownictwa są zarówno wyrazy ogólne dotyczące futer (10 wyrazów), jak **futro** ‘wierzchnie okrycie zimowe uszyte ze skór zwierzęcych, włosem na zewnątrz lub uszyte z materiału podbitego taką skórą bądź imitującego taką skórę’ i **futreczko** ‘niewielkie futro’, **kożki** ‘rodzaj ubioru podbitego futrem lub z futra’, **kożuch** ‘ciepłe wierzchnie okrycie z tej skóry, szyte najczęściej futrem do wewnątrz’, ‘futro, czyli wierzchnie okrycie zimowe uszyte ze skór zwierzęcych, włosem na zewnątrz lub uszyte z materiału podbitego taką skórą bądź imitującego taką skórę’ i **kożuszek** oraz **łupież** ‘futro’, **torpot** ‘futro, suknia futrzana’, **towary kosmate** ‘futra’, **zawojek** ‘futro, okrycie futrzane’.

Cechę stroju ilustrowały jego określenia: **futrzany** ‘zrobiony z futra, podbity futrem’, **kożuchowy** ‘dotyczący kożucha, dotyczący wyrobów z kożucha’ i **łupieżowy** ‘dotyczący łupieżu, czyli futra’.

Do tańszych futer należały okrycia uszyte ze skórek z popularnych zwierząt hodowlanych (4 wyrazy): **baran** ‘baranica, szagryn, futro baranie, kożuch’, i **barany** ‘futro baranie, kożuch’ oraz **baranek (baranki)** ‘futro z wyprawionych skór jagnięcych’, a także **króliki** ‘futro z królików’.

Do najstarszych nazw futer ze skórek zwierząt łownych (13) należą: **bielica**, **bielizna**, **bielka** ‘futerko z wiewiórek³⁹⁴’, **bobr (bobry)** ‘okrycie ze skórek z bobra albo podbite skórkami z bobra’, cenne **gronostaje** ‘futro ze skórek gronostajowych’, **lis (lisy)** ‘futro z lisów’, **nora** ‘gatunek cennego futra ze zwierząt z rodziny łasicowatych’, **nurka (nurki)** ‘gatunek futra sobolowego’ oraz **sobol (sobole)** ‘futro z soboli’, **popielice** i **popieliczka** ‘futro z popielic³⁹⁵’, a także **rysie** ‘futro z rysia’ i **suselek** ‘futerko z susła’. Noszono także takie futra, jak **skalne futro** ‘gorszy gatunek futra

³⁹³ „Rolę zimowych okryć pełniły szuby podbijane futrem oraz reprezentujące rodzimy styl ubioru kożuchy ze skór noszonych włosem do wewnątrz, pospolite z owczych, luksusowe z wiewiórczych, sobolich lub gronostajowych”. M. Możdyńska-Nawrotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 33.

³⁹⁴ *Sciurus vulgaris*, gryzoń nadrzewny o rudym, czarnym lub popielatym futerku, charakteryzujący się wydłużonym ciałem i puszystym ogonem; żyje w parkach i lasach Eurazji, żywiąc się głównie nasionami i owocami.

³⁹⁵ W średniowiecznej Europie błamy popielic były bardzo cenione. F. Boucher zauważa: „Zapotrzebowanie na nie było ogromne. Karol VI w ciągu osiemnastu miesięcy zużył dwadzieścia tysięcy skórek, a Izabela Bawarska potrzebowała piętnastu tysięcy na podbicie swoich strojów”. F. Boucher, *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*, op. cit., s. 179.

wyrabiany ze skór z gardeł kunich, sprzedawany w Poznaniu w XVI wieku’, **zerok** ‘okrycie z soboli wzmiankowane w tekstach z XV wieku’ oraz **zimer** ‘okrycie z soboli wzmiankowane w tekstach z XV wieku’.

Do nazw wyrobów futrzanych zaliczymy też wyrazy: **ogon** ‘futro z części ciała zwierząt koło ogonów’ oraz egzotyczne futro zwane **kotem** ‘futerko małpie’.

4.1.3. Nazwy okryć podbitych futrem (66 wyrazów)

Polacy chętnie ocieplali odzież skórkami futerkowymi. Im te były cenniejsze, tym większy był prestiż właściciela stroju. Ubiory zmieniały się zależnie od mody, choć cenną odzież, obszytą czy podbitą drogim futrem, czasem zostawiano w spadku, o czym pisze A. Brückner w *Encyklopedii staropolskiej*³⁹⁶.

Do nazw ubiorów podbitych futrem zarejestrowanych w najstarszej polszczyźnie należą okrycia i płaszcze (32 wyrazy), jak **almucja** ‘okrycie podbite futrem, szyte przez kuśnierzy w XIV-XVI wieku, noszone przez mężczyzn i jako lżejszy kożuszek przez kobiety’, **corse fendu** ‘w XVII wieku ubiór męski, później także suknia kobieca bez rękawów z głęboko wykrojonymi bokami, od bioder poszerzana klinami; modna od połowy XIV wieku, jej stanik obszywano często gronostajowym futerkiem’, **crusina** ‘wierzchnie okrycie z sukna, podbijane futrem, noszone w średniowiecznej Polsce’, **czuha (czuja)** ‘długa suknia futrem podszyta, rodzaj płaszcza’, **deliura** ‘wołoszka, ferezja, szuba’, **giernaczek** i **giernak** ‘długa suknia wierzchnia, przeważnie z futrzanym kołnierzem’, **hazuka** i **hazuczka** ‘rodzaj długiej sukni wierzchniej często podbitej futrem, noszonej w XVI wieku’, **jeneralek** ‘w XVI wieku ubiór wierzchni podbity futrem lub ozdobną podszewką’, **katonka** ‘rodzaj kaftana, kurtki lub okrycia podszytego futrem, noszonego w XVI wieku’, **kiereja** ‘długi, obszerny płaszcz męski pochodzenia tureckiego, o kroju zbliżonym do delii, najczęściej w kolorze karmazynowym, podbity futrem, w Polsce noszony przez szlachtę w XVI-XVIII wieku’, **kitliczek** ‘ciepły ubiór wierzchni podbity futrem’, **mantel** ‘płaszcz, również futrzany’, **marszczeniec** ‘fałdzone okrycie, futro, płaszcz’, **ochopień** ‘rodzaj szuby’, **ochopnia** ‘męskie lub kobiece okrycie podbite futrem’, **opończa** ‘obszerny płaszcz bez rękawów, z kapturem, podbijany futrem, noszony w XIV-XVIII wieku jako strój podróży’, **pallium** ‘w XIV-XVII wieku okrycie dla obu płci często podbite futrem’, **płaszcz** ‘wierzchnie okrycie podbite futrem, zwykle bez rękawów, w formie

³⁹⁶ Po. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 800.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

peleryny³⁹⁷, **plaszczyk** i **plaszczysko**, **połgiermacze** (**półgiermacz**) i **połgiermaczek** ‘krótsza odmiana giermaka w XV-XVII wieku’, **skora** ‘rodzaj prymitywnego okrycia ze skóry zwierzęcej’ i **skorka**, **szorczyć** ‘jakaś część ubioru podbijana futrem’, **szuba**³⁹⁸ ‘długie wierzchnie okrycie, zwykle bez zapięcia, z dużym wykładanym kołnierzem i szerokimi rękawami, podbite futrem³⁹⁹’, **szubka**, **szubczysko** i **szubeczka** ‘mała szuba’ oraz **subducta** ‘okrycie, zwykle podbite futrem, noszone przez kobiety i mężczyzn w XVI wieku w Poznaniu’.

Wśród nazw ubiorów skórzanych są nazwy kurtek i serdaków (4 wyrazy), w tym **kurta** ‘duża, obszerna kurtka, czyli krótkie, wierzchnie okrycie, najczęściej z grubego materiału lub ze skóry, rodzaj krótkiego kaftana’, **pleszek** ‘kaftan, najczęściej skórzany’, **serdak** ‘krótki kożuszek do pasa, rodzaj kamizelki’ i **serdaczek** ‘mały, krótki serdak’.

Niektóre ubiory były wyjątkowo przydatne w podróżach, szczególnie konnych (4 wyrazy), jak **kolet** ‘kurtka skórzana do konnej jazdy’, **stradejeta** ‘krótka szata do jazdy konnej lub do polowania, bywała podbita futrem’ i **stradyjetka** (**stradjotka**) oraz **rajtarka** ‘kurtka do jazdy konnej używana w XVI i XVII wieku w ubiorze rajtarii, również noszona przez cywilów’.

Ubiór wskazywał na stopień zamożności właściciela. Mężczyźni chętnie nosili ubrania podbite drogimi futrami lub skórzane. Do nazw męskich strojów (13 wyrazów) należą: **bekieszka** ‘męskie okrycie wierzchnie podszyte futrem, wcięte w talii i szamerowane na piersiach⁴⁰⁰’, **czamara** ‘długie okrycie wierzchnie podszyte futrem, zapinane pod szyję, z długimi rękawami sięgającymi do ziemi, noszone w Polsce w XVI w przez prałatów i kanoników; także rodzaj męskiego ubrania’, **delia** ‘długi, lekko dopasowany wierzchni ubiór męski, podbity futrem, z szerokimi niezszytymi rękawami i futrzanym kołnierzem, noszony w Polsce głównie w XVI-XVIII wieku’, **delijka** i **delijeczka** ‘niewielka delia’, **duszogrzejek** ‘część garderoby męskiej, rodzaj żupana, serdaka podszytego futrem, kaftan spodni’, **jednoradek** ‘długie okrycie męskie z grubej tkaniny, zapinane na jeden rząd guzów, często podszywane futrem’, **kabat** i **kabacik** ‘rodzaj obcisłego kaftana spodniego noszonego pod szubę w miejskim

³⁹⁷ Dziś o bardzo różnorodnych fasonach z rękawami, może być podbity futrem lub ze skóry.

³⁹⁸ „W drugiej połowie XV wieku krojone z koła płaszcze zastąpiła szuba – podbijane futrem płaszcze z rękawami zapinane na guzy. Zmiana ta, choć zbieżna z tendencjami mody zachodnioeuropejskiej, dokonała się u nas niezależnie, odzwierciedlając tradycyjne zamiłowanie do długich ubiorów męskich oraz surowsze warunki klimatyczne. M. Moźdzysłowska-Nawrotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 30.

³⁹⁹ Szuby podbijano futrami kunimi, popieliczymi, lisimi, baraniami, zajęczymi. Por. M. Bartkiewicz, *Polski ubiór do 1864 roku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 61.

⁴⁰⁰ Używane w Polsce od czasów Batorego do połowy XIX wieku.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

ubiorze męskim, także ze skóry oraz zamszu’, **kaftan** ‘górną część ubioru męskiego, często skórzana, podbita warstwą tkaniny, wkładana pod odzież wierzchnią’, **karwatka** i **karwateczka** ‘krótki ubiór męski, często podbity futrem, noszony do ubioru narodowego⁴⁰¹, oraz **żupan** ‘staropolski ubiór męski o kroju długiej sukni zapinanej na haftki, guzy lub szamerowanej, ze stojącym kołnierzykiem i wąskimi rękawami, noszony przez szlachtę od XVI wieku do połowy XIX wieku; bywał podbijany futrem’.

Duchownych wyróżniało założenie **kożek (kósek)** ‘rodzaj futrzanej pelerynki z kapturkiem, oznaka godności duchownych, mucet’.

Zamożne damy także chętnie zakładały odzież ocieploną futrem. Do najstarszych nazw damskich ubiorów podbitych futrem (7 wyrazów) należały: **kieca** ‘rodzaj sukni zamożnych Polek, bywał podbity futrem’ i **kiecka**, **kitlica** i **kitliczka** ‘rodzaj kobiecego ubioru wierzchniego podbitego futrem’, **kortel** ‘rodzaj kobiecego płaszczyka podbitego futrem’, **leniwka** ‘w XVI wieku okrycie kobiecie podbite futrem’ i **smukawica** ‘suknia kobieca podszywana futrem’.

Do ubiorów skórzanych zaliczymy ochronne fartuchy (3 wyrazy): **fartuch** ‘okrycie ochronne, także ze skóry, o kroju płaszcza, kurtki albo kawałka materiału zawiązywanego w pasie, wkładane do pracy lub zajęć, przy których można się ubrudzić’, **krok** ‘fartuch, czyli okrycie ochronne, także ze skóry, o kroju płaszcza, kurtki albo kawałka materiału zawiązywanego w pasie, wkładane do pracy lub zajęć, przy których można się ubrudzić’ oraz **przedszorce** ‘fartuch, szorc’, a także spodnie, jak **caliga** ‘w XVI-XVII wieku określenie skórzanych lub sukiennych spodni’.

Do ochrony rąk z kolei służyło **zarękawie (zarękawek)** ‘kawałek futra lub grubego materiału, zszyty w rulon, w który się wkłada dłonie, aby je ochronić przed zimmem’.

4.1.4. Nazwy czapek (14 wyrazów)

Nakrycia głowy szyto ze skórek futrzanych lub choćby futrem ozdabiano. Obok nazw ogólnych (4 wyrazy), jak **czapka** ‘nakrycie głowy, także ze skóry lub futra, bez ronda, często z daszkiem’, **czapeczka** ‘niewielka czapka’ i **czapczysko** oraz **czapczyzna** ‘licha czapka’, najstarsza polszczyzna pisana rejestruje także rodzaje futrzanych czapek (10 wyrazów), w tym **kłobuk** ‘czapka futrzana, ozdobny kołpak’, **kołpak** ‘wysoka czapka bez daszka, w kształcie cylindra lub stożka, futrzana lub obszyta futrem, noszona w średniowieczu przez Tatarów, popularna w Polsce od XV do XIX wieku’

⁴⁰¹ Karwatkę nosiły też kobiety.

i **kołpaczek** ‘niewielki kołpak’, **kuczmę** ‘rodzaj czapki futrzanej’, **myckę** ‘mała, okrągła czapeczka bez daszka’, **roskop** ‘czapka (ozdobna)’, **szlyk** ‘wysoka czapka zwykle futrzana, spiczasto zakończona’, **treuch** ‘męskie i kobiece czapki futrzane noszone w rosyjskim ubiorze narodowym w XVI-XVII wieku⁴⁰²’, **zawój** ‘czapka futrzana miękka i wywinięta do góry, noszona w XVI-XVII wieku’ oraz **życzkę** ‘w XVI wieku nakrycie głowy obszyte futrem (może też całe wierzchnie okrycie kobiece)’.

4.1.5. Nazwy futrzanych części stroju i nazwy czynności (37 wyrazów)⁴⁰³

Ze skórek futerkowych szyto części stroju (7 wyrazów), jak **ucho** ‘opuszczane klapki przy czapce, chroniące uszy przed chłodem’, **wyłóg** ‘klapa ubrania (sukni, płaszcza, marynarki) wywinięta i pokryta dla ozdoby innym materiałem np. skórą, futrem, dawniej także mankiet’, **darmoleg** ‘wielki futrzany kołnierz’, **kołnierz** ‘futrzanego wykończenie ubrania na szyi’ i **kołnierzyk** ‘mały kołnierz’ oraz wykonywano guziki, jak **pałwica** ‘guzik skórzany u kozucha’ i **pałwiczka** ‘mała pałwica’.

Szczególne miejsce zajmowały ozdabiające strój futrzanego lamówki (18 wyrazów). Do tych należały: **abszlag (obszleg)** ‘rodzaj wypustki lub obramowania ubioru, określenie stosowane w XVI wieku’, **bram** ‘listwa u szaty, także futrzana’, **bramka** ‘nieduży bram’ i **brameczka**, **breta** ‘lamówka’, **bucha** ‘w XVI wieku także obszycie ubiorów’, **lamka** ‘lamówka’, **obłoga (oblóg)** ‘obszycie, wypustka, wyłoga futrzana, skórzana, ozdobne wykończenie odzieży’, i **obłóżka (oblóška)** ‘niewielka obłoga’, **obramowanie** ‘lamówka’, **obrąb** ‘obszycie, obłożenie, obramowanie, lamówka, szlak’, **obszycie** ‘lamówka’, **obwódka (obwódka)** ‘to, czym się coś obwódzi jakby paskiem, czym się obwija, okleja, lamówka’, **oszewa** ‘od XV wieku ozdobne oblamowanie ubioru’, **podolek** ‘dolne obszycie szaty, bramowanie’, **stroka** ‘bram, szlak, obłoga’, **wyłóżki (wylóžki)** ‘niewielka wyłoga, czyli klapa ubrania (sukni, płaszcza, marynarki) wywinięta i pokryta dla ozdoby innym materiałem np. skórą, futrem, dawniej także mankiet’ oraz **załoga** ‘zakładka – również futrzana – u sukni, spódnicy, okrycia, także innych części ubrania’.

Najstarsza polszczyzna rejestruje też nazwy zszytych skórek futerkowych (6 wyrazów) służących do podbijania ubrań, zwanych ogólnie **blamem** ‘zszyte ze sobą brzegami, wyprawione skóry futerkowe ze zwierząt jednego gatunku, służące zwykle do podszycia płaszcza’. Do blamów zaliczamy też **futro** ‘blam futrzany, czyli zszyte

⁴⁰² Nazwa ta niekiedy pojawiała się i w polskich inwentarzach.

⁴⁰³ Zaliczone zostały do jednego pola z powodu przyporządkowania funkcjonalnego.

ze sobą brzegami, wyprawione skóry futerkowe ze zwierząt jednego gatunku, służące zwykle do podszycia płaszcza’, **inderak** ‘błam przykrojony do podbicia spodniego ubioru kobiecego’, **kwaterę** ‘kawałek futra, część błamu’ i **kwaterkę** oraz **podfutrowanie** ‘futrzanę podbicie płaszcza’.

W najstarszych leksykonach zapisano także nazwy czynności kuśnierskich (6 wyrazów), do których należą: **bramowanie** ‘obszywanie brzegów jakiegoś przedmiotu (najczęściej – ubrania) lamówką, szlakiem futrzanym’ (**bramować**); **lamowanie** ‘obszywanie brzegów materiału paskiem innego materiału, tasiemką, futrem’ (**lamować**); **osteftowanie** ‘obramowanie, obszycie, obłożenie’ (**ostreftować**). Podkreślać to może popularność tego rzemiosła i znajomość słownictwa kuśnierskiego.

4.1.6. Żywotność najstarszego słownictwa kuśnierskiego

Wyroby kuśnierskie pojawiały się i znikaly z rynku, a kupujący kierowali się nie tylko wygodą, ale prawdopodobnie modą. Nowe wypierały przestarzałe wyroby, a ich nazwy przechodziły do ubytków językowych.

Do archiwum językowego odeszło wraz z XVI wiekiem 40 terminów kuśnierskich, w tym nazwy futer (10), jak szyte ze skór wiewiórek **bielica** (SS) i **bielizna** (SS) oraz inne, jak: **futreczko** ‘niewielkie futro, czyli odzienie podbite futrem’ (MB), **kot** ‘futerko małpie’ (S XVI), **nora** ‘gatunek cennego futra ze zwierząt z rodziny łasicowatych’ (S XVI), **popieliczka** ‘niewielkie futerko z popielicy’ (S XVI), **suselek** ‘futerko z susła’ (SS), **zawojek** ‘futro, okrycie futrzane’ (MB), **zerok** ‘okrycie z soboli wzmiankowane w tekstach z XV wieku’ (IT) i **zimer** ‘okrycie z soboli’ (IT).

Ten sam los podzieliły również nazwy określające ubiory wierzchnie (17), jak: **almucja** (IT), **crusina** (IT), **delijeczka** (MB), **duszogrzejek** (S XVI), **jeneralek** (S XVI, MB), **katonka** (MB), **kitliczek** (MB), **kitliczka** (MB), **kortel** (SS, MB), **leniwka** (MB), **marszczeniec** (SS, S XVI, MB), **ochopień** (MB), **połgiermaczek** (MB), **skora** (MB), **skorka** (MB), **szubczysko** (MB), **subducta** (IT), nazwy czapek (2), jak **roskop** (SS), **życzka** i ich części (10) niemodnych i zastąpionych przez inne stroje, jak **breta** ‘lamówka’ (S XVI, MB), **bucha** ‘w XVI wieku także obszycie ubiorów’ (IT), **darmoleg** ‘wielki futrzany kołnierz’ (SS, S XVI), **inderak** ‘błam przykrojony do podbicia spodniego ubioru kobiecego’ (S XVI), **kwatera** ‘kawałek futra, część błamu’ (S XVI) i **kwaterka** (S XVI) i **oszewa** ‘od XV wieku ozdobne oblamowanie ubioru’ (IT), **pągwiczką** ‘mała pągwicka, mały guzik’ (SS), **podfutrowanie** ‘futrzanę podbicie płaszcza’ (SS) i **szorczyk** ‘jakaś część ubioru podbijana futrem’ (MB).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do ubytków leksykalnych przeszła też nazwa **towarzysz kusznierski**, czyli ‘czeladnik u kuśnierza’ (S XVI).

Kolejnych 6 terminów kuśnierskich swą żywotność zakończyło w XVII wieku. Są to dawne nazwy: futra (1) – **skalne futro** ‘gorszy gatunek futra wyrabiany ze skór z gardeł kunich, sprzedawany w Poznaniu w XVI wieku’, ubrań futrem ozdobionych i ubrań skórzanych (3) – **caliga** ‘w XVI-XVII wieku określenie skórzanych lub sukiennych spodni’, **corse fendu** ‘w XVII wieku ubiór męski, później także suknia kobieca bez rękawów z głęboko wykrojonymi bokami, od bioder poszerzana klinami; modna od połowy XIV wieku; jej stanik obszywano często gronostajowym futerkiem’, **pallium** ‘w XIV-XVII wieku okrycie dla obu płci często podbite futrem’ oraz nazwy czapek (2), jak **treuch** ‘męskie i kobiece czapki futrzane noszone w rosyjskim ubiorze narodowym w XVI-XVII wieku. Nazwa niekiedy pojawia się w polskich inwentarzach’ i **zawój** ‘czapka futrzana miękka i wywinięta do góry, noszona w XVI-XVII wieku’. Spośród nazw zarejestrowanych w najstarszych leksykonach do archiwum językowego w XIX wieku **bielka** – ostatnia z dawnych nazw ‘futerka z wiewiórki’ (Linde).

Źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują jako archaizmy nazwy okryć futrzanych i futrem podbitych (16), w tym **deliurę** ‘wołoszka, ferezja, szuba’ (SW-starop.), **hazuczkę** ‘niewielka hazuka, czyli rodzaj długiej sukni wierzchniej często podbitej futrem, noszonej w XVI wieku’ (SW-starop.), **jednoradka** ‘długie okrycie męskie z grubej tkaniny, zapinane na jeden rząd guzów, często podszywane futrem’ (SW-starop.), **karwatkę** ‘krótki ubiór męski, noszony także przez kobiety, często podbity futrem, noszony do ubioru narodowego’ (SW-starop.) i **karwateczkę** (SW-starop.), **kiecę** ‘rodzaj sukni zamożnych Polek, bywał podbity futrem’ (SW-starop.) i **kieckę** (SW-starop.), **kóski (kożki)** ‘rodzaj futrzanej pelerynki z kapturkiem, oznaka godności duchownych, mucet’ (SW-starop.), **kożki** ‘rodzaj ubioru podbitego futrem lub z futra’ (SW-starop.), **kożuch** ‘futro, czyli wierzchnie okrycie zimowe uszyte ze skór zwierzęcych, włosem na zewnątrz lub uszyte z materiału podbitego taką skórą bądź imitującego taką skórę’ (SW-starop.), **łupież** ‘futro’ (SW-starop.), **smukawicę** ‘suknia kobieca podszywana futrem’ (SW-starop.), **stradejete** (SW-starop.) i **stradjotkę (stradyjetkę)** ‘krótka szata do jazdy konnej lub do polowania, bywała podbita futrem’ (SW-starop.) oraz **torpot** ‘futro, suknia futrzane’ (SW-starop.) i **towary kosmate** ‘futra’ (SW-mało używany).

Jako dawne w polszczyźnie przełomu XIX i XX wieku kwalifikowano też nazwy fartuchów (2), tj. **krok** (SW-starop.) i **przedszorce** (SW-starop.) oraz nazwy

bramowania futrzanego (4), jak **bramka** (SW-starop.) i **brameczka** (SW-starop.), **obrąb** (SW), **stroka** (SW-mało używany) oraz nazwę skórzanego guzika u kożucha – **pągwica** (SW-starop. gw.), a także nazwę czynności **ostrefowanie** ‘obramowanie, oblamowanie, obłożenie’ (**ostreftować**) (SW-starop.).

W pierwszej połowie XX wieku do ubytków leksykalnych przeszły nazwy futer i okryć nim podszytych (7), jak **nurki** (**nurka**) (SW), **ochopnia** (SW), **pleszek** (SW), **półgiermacz** (**połgiermacze**) (SW), **rajtarka** (SW), **szubeczka** (SW) oraz **łupieżowy** ‘dotyczący łupieżu, czyli futra’ (SW), a także nazwa futrzanego obramowania **lamka** (SW).

O zmianie obyczajów świadczy przejście do archiwum językowego wyrazu **czapniczka** ‘żona czapnika’ (SW).

W drugiej połowie XX wieku nieżywotne – co potwierdzają kwalifikatory w SJPD – były nazwy strojów podbijanych futrem (5), jak **czuja** (**czuha**) (SJPD-daw.), **giermaczek** (SJPD-daw.), **giermak** (SJPD-daw.), **kitlica** (SJPD-daw.), **mantel** (SJPD-daw.); nazwy futrzanych lub zdobionych futrem czapek (2), tj. **kuczma** (SJPD-daw.) i **szłyk** (SJPD-daw.); nazwy futrzanych zdobień ubiorów (4), jak **bram** (SJPD-daw.), **obszleg** (**abszlag**) (SJPD-daw.), **wyłóżki** (**wyłożki**) (SJPD-daw.) oraz wyraz **podolek** ‘dolne obszycie szaty, bramowanie’ (SJPD-daw. dziś gw.). Leksykografia XX wieku rejestruje jako dawny wyraz **kuśnierczyk** ‘czeladnik, uczeń kuśnierski’ (SJPD-daw.).

Żywotne w polszczyźnie XX wieku pozostały 54 wyrazy, w tym obiegowe nazwy ogólne futer i kożuchów (3), jak **futro** (USJP), **kożuch** (USJP), **kożuszek** (USJP) oraz im przyporządkowane określenia: **futrzany** (USJP) i **kożuchowy** (USJP).

Wśród żywotnych nazw rodzajów futer i kożuchów znajdziemy określenia (czasem potoczne) wyrobów tańszych, w tym kożuchów i futer (11), jak **baran** (USJP-pot.), **baranki** (**baranek**) (USJP), **barany** (USJP-pot.), **króliki** (USJP-pot.), **lisy** (**lis**) (SJPSz) oraz cennych i rzadkich, jak **bobry** (**bobr**) (USJP-pot.), **gronostaje** (USJP-pot.), **popielice** ‘futro z popielic’ (USJP-pot.), **rysie** ‘futro z rysia’ (SJPD), **sobole** (**sobol**) ‘futro z soboli’ (USJP-pot.) i **ogon** ‘futro z części ciała zwierząt koło ogonów’ (USJP).

Okrycia podbite futrem (3) wyszły z mody, o czym świadczą nieliczne ich nazwy żywe dziś (3), tj. **bekieszka** ‘mała bekiesza, czyli męskie okrycie wierzchnie podszyte futrem, wcięte w talii i szamerowane na piersiach używane w Polsce od czasów Batorego do połowy XIX wieku’ (SJPD), **delijka** ‘długi, lekko dopasowany wierzchni ubiór męski, podbity futrem, z szerokimi niezszytymi rękawami i futrzanym

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

kołnierzem, noszony w Polsce głównie w XVI-XVIII wieku' (SJPD) oraz **hazuka** 'rodzaj długiej sukni wierzchniej często podbitej futrem noszonej w XVI wieku' (SJPD) charakteryzowane jako dawne w kulturze polskiej.

Nadal jednak mogą być skórzane (2): **fartuch** (USJP), **kurta** (USJP) lub ocieplone skórkami futrzanymi (3): **plaszcz** (USJP), **plaszczyk** (USJP) i **plaszczysko** (SJPD).

Żywotne pozostały nazwy futrzanych części stroju (10), jak **futro** w znaczeniu 'błam futrzany' (SJPD) oraz **kołnierz** (USJP) i **kołnierzyk** (USJP), **oblóg** (**obłoga**) (SJPD) i **oblóżka** (**obłożka**) (SJPD), **obszycie** (USJP), **obwódka** (**obwodka**) (USJP), **ucho** (USJP), **wylóg** (USJP) oraz **załoga** (SJPD). Tego typu futrzane ozdoby podlegają prawom mody i upiękzone nimi stroje pojawiają się na rynku tylko co pewien czas.

XX-wieczne słowniki rejestrują jako obiegowe, obok ogólnej nazwy **czapka**, (USJP) również **czapeczkę** (USJP), **czapczysko** 'argumentatiwum od czapka' (SJPD) i **czapczynę** (SJPD), historyzm **kołpaczek** (USJP) oraz potocyzm **mycka** (USJP-pot.).

Krótki kożuszek, noszony także dziś, nazywany jest potocznie **serdaczkim** (USJP-pot.), w środowisku jeździeckim funkcjonuje nazwa **kolet** 'kurtka skórzana do konnej jazdy' (USJP-jeżdż.), zaś wyraz **serdak** USJP rejestruje jako etniczny.

W środowisku rzemieślniczym żywe pozostały w XX wieku dawne nazwy rzemieślniczych wytwórców (6), w tym kobiet, dziś bez ograniczeń obyczajowych uprawiających rzemiosło, jak **czapniczka** (USJP-rzem.) i **kuśnierka** w znaczeniu rzemieślniczka (USJP-rzem.) oraz żona kuśnierza (SJPD), a także **czapnik** (USJP-rzem.), **kożusznik** (USJP-rzem), **kuśnierz** (USJP-rzem.) oraz związane z nimi **kuśnierski** (**kusznierski**) (USJP-rzem.) i **czapniczy** (USJP-rzem.). Nadal bowiem futra i czapki futrzane stanowią popularną część garderoby, choć nie są noszone tak powszechnie jak dawniej. Żywotne w profesjolekcie rzemieślników pozostały też nazwy: **lamowanie** (**lamować**) (USJP-rzem.) oraz **błam** (USJP-rzem.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego sytuują się nazwy czynności (2), jak **bramowanie** (**bramować**) (USJP-przestarz.) oraz nazwy strojów (4) dziś już raczej nieużywanych, jak **kabat** (USJP-przestarz.) i **kabacik** (USJP-przestarz.) oraz **szuba** (USJP-przestarz.) i **szubka** (USJP-przestarz.), nazwa czapki **kłobuk** 'czapka futrzana, ozdobny kołpak' (USJP-przestarz.) oraz **zarękawek** (**zarękawie**) 'chroniący ręce przed zimnem' (SJPD-przestarz.), a także nazwa futrzanej ozdoby ubioru **obramowanie** (USJP-przestarz.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Jako historyzmy (7) odnajdujemy w leksyce nazwy ubiorów, dziś już nienoszonych, jak **czamara** ‘długie okrycie wierzchnie podszyte futrem, zapinane pod szyję, z długimi rękawami sięgającymi do ziemi, noszone w Polsce w XVI wieku przez prałatów i kanoników; także rodzaj męskiego ubrania’ (USJP-histor.), **delia** ‘długi, lekko dopasowany wierzchni ubiór męski, podbity futrem, z szerokimi niezszytymi rękawami i futrzanym kołnierzem, noszony w Polsce głównie w XVI-XVIII wieku’ (USJP-histor.)⁴⁰⁴, **kaftan** ‘górną część ubioru męskiego, często skórzana, podbita warstwą tkaniny, wkładana pod odzież wierzchnią’ (USJP-histor.), **kiereja** ‘długi, obszerny płaszcz męski pochodzenia tureckiego, o kroju zbliżonym do delji, najczęściej w kolorze karmazynowym, podbity futrem, w Polsce noszony przez szlachtę w XVI-XVIII wieku’ (USJP-histor.), **kołpak** ‘wysoka czapka bez daszka, w kształcie cylindra lub stożka, futrzana lub obszyta futrem, noszona w średniowieczu przez Tatarów, popularna w Polsce od XV do XIX wieku’ (USJP-histor.) i **opończa** ‘obszerny płaszcz bez rękawów, z kapturem, podbijany futrem, noszony w XIV-XVIII wieku jako strój podróźny’ (USJP-histor.) i **żupan** ‘staropolski ubiór męski o kroju długiej sukni zapinanej na haftki, guzy lub szamerowanej, ze stojącym kołnierzykiem i wąskimi rękawami, noszony przez szlachtę od XVI wieku do połowy XIX; bywał podbijany futrem’ (USJP-histor.) wyparty przez kontusz.

4.2. Polszczyzna XVII wieku (70 wyrazów)

Słowniki odzwierciedlające polszczyznę XVII wieku rejestrują 70 nowych wyrazów związanych z kuśnierstwem, które jako rzemiosło rozwijało się, moda zaś dyktowała kupno nowych rodzajów kuśnierskich wyrobów. Duży wpływ na ówczesną modę miały Niderlandy oraz Francja, zwłaszcza dwór królewski w Paryżu – wyrocznia mody dla całej Europy⁴⁰⁵. W Polsce wzorem elegancji były dwory królewskich małżonek – Ludwiki Marii Gonzagi, żony Władysława IV i Jana Kazimierza oraz Marysienki Sobieskiej⁴⁰⁶. Nie wszystkie szlachcianki hołdowały jednak modzie zagranicznej. Niektóre wolały tradycyjne futrzane kołpaczki i szuby podbite futrem⁴⁰⁷. W XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej odnajdujemy więc nowe nazwy futer, ubiorów podbitych futrem, części futrzanych stroju oraz nazwy czynności kuśnierskich.

⁴⁰⁴ Według M. Możdżyńskiej-Nawotki, delia została wyparta przez kontusz przed połową XVIII wieku. M. Możdżyńska-Nawotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 45.

⁴⁰⁵ E. Szyller, *Historia ubiorów*, op. cit., s. 139.

⁴⁰⁶ A. Sieradzka *Żony modne*, op. cit. s. 64-65.

⁴⁰⁷ Por. Tamże, s. 68-69.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

4.2.1. Nazwy okryć i czapek futrzanych (19 wyrazów)

Obok ogólnej nazwy **futro** ‘odzienie wierzchnie podbite skórą zwierzęcą niewyprawną z włosem’, są to nowe wyrazy związane z rodzajami futra (12 wyrazów), w tym nazwy futer z owiec, jak **baraniura** ‘wierzchnie okrycie ze skór, futro z baranów’, **birka** ‘futro z owcy tureckiej, wołoskiej albo egipskiej z tłustym, okrągłym ogonem’; nazwy futer ze zwierząt łownych, np. z popielic **biele** i **bielina**⁴⁰⁸, futro z kun **kuny** i **niedokunki**, futro z czarnych lisów **marmurek**, z wilków **wilki** i **wilczura**, **zajęczyna** ‘futro z zająca’, a także **czamber** ‘w XVII wieku w Poznaniu określenie futra grzbietowego zwierząt futerkowych różnych gatunków’. Rodzajem futra są też **pupki** ‘najprzedniejsze futro z brzuchów zwierząt koło pępka’.

Ze skórek futrzanych wykonywano kożuszek, futerko popielicowe z kapturkiem, czyli **almucję** oraz **tulub** ‘długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’.

Obok ww. nazw futer odnajdujemy nowe nazwy 3 futrzanych czapek: **baran** ‘czapka z wyprawionej skóry baraniej’, **kaptur** ‘kobieca czapka futrzana wykonana przez kuśnierzy warszawskich w 1664 r.’, **kłobuczek** ‘nieduży kłobuk, czyli czapka futrzana, ozdobny kołpak’, oraz nazwę futrzanej ozdoby **car** ‘w pocz. XVII wieku w Poznaniu rodzaj futrzanej opuszki przy czapce’.

4.2.2. Nazwy okryć podbitych futrem (51 wyrazów)

Nowe nazwy ubrań podbitych futrem (13 wyrazów) odzwierciedlają zmiany w modzie – przede wszystkim ekspansję kultury francuskiej, orientalizację ubioru oraz kształtowanie się stroju narodowego. Są to: **baroka** ‘okrycie podszyte futrem’, **czamarka** ‘niewielka czamara, czyli długie okrycie wierzchnie podszyte futrem, zapinane pod szyję, z długimi rękawami sięgającymi do ziemi⁴⁰⁹’, **kontusik** ‘niewielki kontusz, czyli staropolski wierzchni strój męski, długa suknia sięgająca poniżej kolan, rozcięta z przodu i zapinana na haftki lub guzy, z rozciętymi rękawami, wylotami luźno zwisającymi lub zarzuconymi na plecy, mógł być podbijany futrem⁴¹⁰’, **jupa** ‘długie wierzchnie okrycie, zwykle bez zapięcia, z dużym wykładanym kołnierzem i szerokimi

⁴⁰⁸ Glis glis, gryzoń nadrzewny o popielatym ubarwieniu futra i puszystym ogonie, żywiący się nasionami, owocami, a także owadami i ślimakami, zasypiający na zimę.

⁴⁰⁹ Czamarę noszono prawdopodobnie w XVI wieku, jednak w wyraz ten odnajdujemy w polszczyźnie pisanej w wieku XVII.

⁴¹⁰ Wyraz ten rejestruje *Słownik polszczyzny XVII w. i I. połowy XVIII w.*, choć np. A. Bańkowski jako datę jego zarejestrowania podaje rok 1767. A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, op. cit., t. I, s. 789.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rękawami, podbite futrem’, **kurtka** ‘krótkie, wierzchnie okrycie, najczęściej z grubego materiału lub ze skóry’ i mniejsza **kurteczka**, **ogonak** ‘kamizelka albo kurtka podbita futrem, krótki kożuszek barani’, **ormętel** ‘płaszcz z rękawami, bywał podbity futrem’, **płaszczyna** ‘lichy płaszcz’, **tuzłuk** ‘rodzaj wierzchniego zimowego okrycia podbitego futrem’, **węgiarka** ‘szuba okładana barankami’, **galatyna** ‘okrycie podbite futrem, noszone w XVII-XVIII wieku’ oraz **pólszuba** ‘krótsza i węższa szuba noszona w XVII-XVIII wieku’.

Do nowych w XVII wieku nazw ubrań męskich (9 wyrazów) należą natomiast: **bekiesza**⁴¹¹ ‘męskie okrycie wierzchnie podszyte futrem, wcięte w talii i szamerowane na piersiach, używane w Polsce od czasów Batorego do połowy XIX wieku’, **ferezja** ‘wierzchnie męskie okrycie, najczęściej czerwonego koloru, zwykle podbite i obramowane futrem’ i **ferezyjka** ‘niewielka ferezja’, **kieriejka** ‘mniejsza kiereja’, **kontusz** ‘staropolski wierzchni strój męski, długa suknia sięgająca poniżej kolan, rozcięta z przodu i zapinana na haftki lub guzy, z rozciętymi rękawami, wylotami luźno zwisającymi lub zarzuconymi na plecy, mógł być podbijany futrem’, **nasuwień** ‘wierzchni ubiór męski, niekiedy skórzany, noszony w XVII wieku’, **żupanik** ‘nieduży żupan, czyli staropolski ubiór męski o kroju długiej sukni zapinanej na haftki, guzy lub szamerowanej, ze stojącym kołnierzykiem i wąskimi rękawami, noszony przez szlachtę, bywał podbity futrem’ i **żupanisko**, a także **infantka** ‘męskie okrycie wierzchnie z sukna lub tkanin jedwabnych, często podbite futrem, noszone w XVII wieku’.

Podobnie jak męskie, zmieniały się też stroje damskie. Nowymi nazwami okryć i sukni damskich (8 wyrazów) podbitych futrem w XVII wieku były: **jubka** ‘damski kaftan z rękawami do łokcia, najpierw luźny, później obcisły, często podszyty futrem, noszony zwłaszcza w XVII-XVIII wieku’ i **jupeczka** ‘nieduża jubka’, **kosens** ‘w XVII wieku okrycie kobiece, często podbite futrem’, **liberia** ‘na ziemiach wsch. okrycie kobiece podbite futrem noszone w XVII-XVIII wieku’, **mantolet** ‘lekka, krótka peleryna kobieca, zwykle z kapturem, bramowana koronkami lub lekkim futrem, którym też była podszywana zimą’⁴¹², **sarafan** ‘długa suknia kobieca noszona w Rosji

⁴¹¹ Wyraz bekiesza prawdopodobnie funkcjonował już w XVI wieku, kiedy to odnajdujemy w polszczyźnie pisanej zdrobnienie bekieszka. W źródłach pisanych wyraz bekiesza odnajdujemy jednak w wieku XVII.

⁴¹² Słownik Lindego podaje cytat z *Nowego zwierciadła modzie dzisiejszej przystosowanego* Jakuba Łącznowolskiego z roku 1682. Według A. Bańkowskiego, wyraz ten został po raz pierwszy zarejestrowany w II połowie XVIII wieku. A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, op. cit., t. II, s. 139.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

i Polsce od XVI do XVIII wieku, nierzadko bramowana futrem’, **sołtana** ‘suknia kobieca futrem podbita’ i **szwedka** ‘okrycie damskie, niekiedy z małą pelerynką, często podbijane futrem, noszone w XVII wieku’.

Do nowych nazw ubiorów podbitych futrem i skórzanych zaliczymy też nazwy szlafroków (3), jak: **sarafan** ‘szlafrok podbity futrem’, **slafpelc** ‘szlafrok, zwykle podbity futrem, noszony w Wielkopolsce w XVII-XVIII wieku’, **rubdeszan** ‘długi, luźny szlafrok męski z pętlcami, często podbity futrem, noszony od końca XVII wieku’ oraz **spodnie** ‘dolna część wierzchniego ubrania’ i **prościec** ‘fartuch, szorc’.

Z zamszu szyto **ciemierzycę** ‘ubiór noszony w XVII wieku’. Skórzany był też **kolet** ‘skórzana lub sukienka kurtka, używana w wojsku polskim w XVII-XIX wieku’ oraz **halsztuk** ‘krawat noszony od 2. poł. XVII wieku; cechy kuśnierskie i rękawicznicze wyrabiał w Polsce jeszcze w XVIII wieku halsztuki skórzane’. Mieszczanie nosili **motlisko** ‘kożuch barani pokryty tkaniną’.

Nadal stroje ozdabiano futrem. Używano go też do podbijania stroju, co odzwierciedla słownictwo. Wśród nowych XVII-wiecznych nazw futrzanych części ubioru (10 wyrazów) odnajdziemy: **baran** ‘podbicie, kołnierz z wyprawionych skór baranich’, **baranek** ‘obłóżka ze skóry jagniąt, obszycie czapki z tej skóry’, **bluzgier** ‘rodzaj damskiego futrzanego kołnierza’, **bramowanie** ‘to, czym się bramuje, lamówka, obszywka, także futrzana’, **burtę (burt)** ‘bramowanie, listwa, galon’, **garnitur** ‘to, co służy do garniowania, lamówka, obszywka’, **karwasz** ‘wyłoga, wyłóg na rękawie, mankiet, obszeg, brzeg rękawa u sukni, koszuli’, **opuchę** ‘obramowanie, oblamowanie (zwłaszcza futrzane) brzegów stroju, futrzane wyłogi, lamówka’, **opuszkę** ‘futrzaną obramowanie brzegów stroju, lamówka, obszywka’ i **podbitkę** ‘futro podbite pod co, podbicie, podszycie’.

Leksykony rejestrują też nazwę czynności opuszenie ‘obramowanie, obłożenie futrem’ (**opuszyć; opuszać**) związaną z ozdabianiem i ocieplaniem strojów.

4.2.3. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa kuśnierskiego

Końcowej granicy XVII wieku nie przekroczyło 14 nazw ubrań, jak **baran** ‘czapka z wyprawionej skóry baraniej’ (S XVII) i ‘podbicie, kołnierz z wyprawionych skór baranich’ (S XVII), **baraniura** ‘wierzchnie okrycie ze skór, futro z baranów’ (S XVII), **baroka** ‘okrycie podszyte futrem’ (S XVII), **car** ‘w pocz. XVII wieku w Poznaniu rodzaj futrzanej opuszki przy czapce’ (IT), **ciemierzycza** ‘ubiór z zamszu noszony w XVII wieku’, **czamber** ‘w XVII wieku w Poznaniu określenie futra

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

grzbietowego zwierząt futerkowych różnych gatunków' (IT), **ferezyjka** 'niewielka ferezja, czyli wierzchnie męskie okrycie, najczęściej czerwonego koloru, zwykle podbite i obramowane futrem' (S XVII), **infantka** 'męskie okrycie wierzchnie z sukna lub tkanin jedwabnych, często podbite futrem, noszone w XVII wieku' (IT), **kaptur** 'kobieca czapka futrzana wykonana przez kuśnierzy warszawskich w 1664 r.' (IT), **kosens** 'w XVII wieku okrycie kobiece, często podbite futrem' (IT), **motlisko** 'kożuch barani pokryty tkaniną, noszony przez mieszczan w XVII wieku' (IT), **rubdeszan** 'długi, luźny szlafrok męski z pętlcami, często podbity futrem, noszony od końca XVII wieku' (IT) oraz **szwedka** 'okrycie damskie, niekiedy z małą pelerynką, często podbijane futrem, noszone w XVII wieku' (IT). Te artefakty zostały zastąpione przez nowe, modniejsze stroje z przyporządkowanymi im nazwami.

W XVIII wieku do ubytków leksykalnych odeszło 5 z XVII-wiecznych neologizmów, w tym **galatyna** 'okrycie podbite futrem, noszone w XVII-XVIII wieku', **halsztuk** 'krawat noszony od drugiej połowie XVII wieku, cechy kuśnierskie i rękawicznice wyrabiały w Polsce w XVIII wieku halsztuki skórzane', **liberia** 'na ziemiach wsch. okrycie kobiece podbite futrem noszone w XVII-XVIII wieku', **pólszuba** 'krótsza i węższa szuba noszona w XVII-XVIII wieku', **slafpele** 'szlafrok, zwykle podbity futrem, noszony w Wielkopolsce w XVII-XVIII wieku'. W XIX wieku natomiast – wyraz **bielina** 'futro z popielic' (Linde, SWil).

Źródła leksykograficzne oddające polszczyznę przełomu XIX i XX wieku, rejestrują jako dawne nazwy (7): **almucja** 'kożuszek, futerko popielicowe z kapturkiem' (SW-starop.), **jupa** 'długie wierzchnie okrycie, zwykle bez zapięcia, z dużym wykładanym kołnierzem i szerokimi rękawami, podbite futrem' (SW-mało używany), **nasuwień** 'wierzchni ubiór męski, niekiedy skórzany noszony w XVII wieku' (SW-starop.), **ogonak** 'kamizelka albo kurtka podbita futrem, krótki kożuszek barani' (SW-mało używany), **ormętel** 'płaszcz z rękawami, bywał podbity futrem' (SW-starop.), **pupki** 'najprzedniejsze futro z brzuchów zwierząt koło pępka' (SW-mało używany), **sołtana** 'suknia kobieca futrem podbita' (SW-mało używany).

Do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku odeszły nazwy futer i strojów podbitych futrem (8), jak **biele** 'futro z popielic' (SW), **birka** 'futro z owcy tureckiej, wołoskiej albo egipskiej z tłustym, okrągłym ogonem' (SW), **mantolet** 'lekka, krótka peleryna kobieca, zwykle z kapturem, bramowana koronkami lub lekkim futrem, którym też była podszywana zimą' (SW), **płaszczyna** 'lichy płaszcz' (SW), **prościca** 'fartuch, szorc' (SW-gw.), **węgierka** 'szuba okładana barankami' (SW),

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

zajęczyna ‘futro z zająca’ (SW) oraz **żupanisko** ‘podbijany futrem staropolski ubiór męski o kroju długiej sukni zapinanej na haftki, guzy lub szamerowanej, ze stojącym kołnierzykiem i wąskimi rękawami, noszony przez szlachtę od XVI wieku do połowy XIX wieku’ (SW).

W polszczyźnie XX wieku odnajdujemy jako dawne 15 nazw ubiorów i ich części, w tym **bluzgier** ‘rodzaj damskiego futrzanego kołnierza’ (SJPD-daw.), **burt** (**burta**) ‘bramowanie, listwa, galon’ (SJPD-daw.), **ferezję** ‘wierzchnie męskie okrycie, najczęściej czerwonego koloru, zwykle podbite i obramowane futrem’ (SJPD-daw.), **garnitur** ‘to, co służy do garniowania, lamówka, obszywka’ (SJPD-daw.), **kierejkę** ‘mniejsza kiereja’ (SJPD-daw.), **marmurek** ‘futro czarnych lisów’ (SJPD-daw.), **niedokunki** ‘futro z kun niedorosłych’ (SJPD-daw.), **podbitkę** ‘futro podbite pod co, podbicie, podszycie’ (SJPD-daw.), **sarafan** ‘szlafrok podbity futrem’ (SJPD-daw.) i ‘długa suknia kobieca noszona w Rosji i Polsce od XVI do XVIII wieku, nierzadko bramowana futrem’ (SJPD-daw.), **opuchę** ‘obramowanie, oblamowanie (zwłaszcza futrzane) brzegów stroju, futrzane wyłogi, lamówka’ (SJPD-daw.), **opuszkę** ‘futrzaną obramowanie brzegów stroju, lamówka, obszywka’ (SJPD-daw.), **opuszenie** ‘obramowanie, obłożenie futrem’ (**opuszyć**, **opuszać**) (SJPD-daw.), **tuzłuk** ‘rodzaj wierzchniego zimowego okrycia podbitego futrem’ (SJPD-daw.).

Żywotnych spośród 70 progresywnych XVII-wiecznych terminów kuśnierskich w drugiej połowie XX wieku pozostało zatem 11 wyrazów. Są to obiegowe nazwy ubiorów, których kroje, fasony zmieniały się przez wieki, choć same stroje i ich części nadal pozostają w pamięci współczesnych, jak **baranek** ‘oblózka ze skóry jagniąt, obszyte czapki z tej skóry’ (SJPD), **futro** (SJPD), **jupeczka** (SJPD-rzad.), **kłobuczek** (SJPD), **kontusik** (SJPD), **kuny** (SJPD), **kurtka** (USJP), **spodnie** (USJP), **żupanik** (SJPD) oraz potoczne współcześnie: **kurteczka** (USJP-pot.) i **wilki** ‘futro z wilków, wilczura’ (USJP-pot.).

Na pograniczu biernego i czynnego zasobu leksykalnego znajdują się dziś 2 wyrazy: **bramowanie** ‘to, czym się bramuje, lamówka, obszywka, także futrzana’ (USJP-przestarz.) oraz **wilczura** ‘futro z wilczych skór’ (USJP-przestarz.), która dziś raczej nie jest szyta, ponieważ obecnie wilki są objęte w Polsce ochroną.

Jako historyzmy odnajdujemy dziś 6 nazw dawnych, popularnych w XVII wieku ubiorów, jak **bekiesza** ‘męskie okrycie wierzchnie podszyte futrem, wcięte w talii i szamerowane na piersiach używane w Polsce od czasów Batorego do połowy XIX wieku’ (USJP-histor.), **czamarka** ‘niewielka czamara’ (USJP-histor.), **jubka**

‘damski kaftan z rękawami do łokcia, najpierw luźny, później obcisły, często podszyty futrem, noszony zwłaszcza w XVII-XVIII wieku’ (USJP-histor.), **karwasz** ‘wyłoga, wyłóg na rękawie, mankiet, obszeg, brzeg rękawa u sukni, koszuli’ (USJP-histor.), **kolet** ‘skórzana lub sukienka kurtka’ (USJP-histor.) oraz **kontusz** ‘staropolski wierzchni strój męski, długa sukienka sięgająca poniżej kolan, rozcięta z przodu i zapinana na haftki lub guzy, z rozciętymi rękawami, wylotami luźno zwisającymi lub zarzuconymi na plecy, mógł być podbijany futrem’ (USJP-histor.). Z kolei wyraz **tułub** ‘długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’ jest rejestrowany we współczesnej leksykografii jako książkowy (USJP-książk.).

4.3. Polszczyzna XVIII wieku (51 wyrazów)

Kolejnych 51 wyrazów związane z kuśnierstwem zarejestrowano w XVIII wieku, kiedy modę dyktowała już nie tylko Francja, bowiem pewne wpływy docierały do Polski też z Anglii⁴¹³. Kolejnym przełomem w modzie były czasy dyktowania i powrót klasycyzmu⁴¹⁴. Mimo zmian w modzie, wiek XVIII był trudny dla kuśnierstwa. Bogaci rzemieślnicy, jakimi byli kuśnierze, podupadli, gdyż zmniejszyła się podaż na futra⁴¹⁵.

Do nowych nazw futer należy 9 wyrazów, jak **futro cejtuchowe** ‘futro z królików cejtuchowych’⁴¹⁶, a także futro z lisa tj.: **krzyżak** ‘futro z lisa z czarnymi skrzyżowanymi pręgami na grzbiecie’, **niedoliski** ‘futerko z młodego liska odznaczające się krótką sierścią’, **piesaki** ‘gatunek futra z lisa białego’ i **szlamy** (**szlama**) ‘futro z brzuchów i boków lisich albo rysich’, **szlamowe futro** ‘futro z brzuchów i boków lisich albo rysich’, a także **niedźwiednia** ‘futro ze skór niedźwiedzi’ oraz **ogonek** ‘gatunek futra, czyli futro z części ciała zwierząt koło ogonów’ i **podczerewia** ‘futro z brzuchów bobra, wiewiórki, tchórza, lisa’.

Futrane były również: **rokular** ‘okrycie z futrem noszone w pierwszej połowie XVIII wieku’, **czerkieska** ‘długie futrzane okrycie z zapięciem pasamoniczym noszone w XVIII wieku, zwłaszcza na ziemiach wsch.’, **damstowe futro** ‘futro sprzedawane w Krakowie w XVIII wieku’, **palatynka** ‘początkowo narzutka futrzana, rozpow

⁴¹³ E. Szyller, *Historia ubiorów*, op.cit., s. 175.

⁴¹⁴ Por. Tamże., s. 185.

⁴¹⁵ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op.cit. s. 111-112.

⁴¹⁶ Cejtuchowy oznacza rodzaj królika. SW, t. 1, s. 259.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

szechniona w Polsce w pierwszej połowie XVIII wieku’, **zatuska** ‘peleryna uszyta z tkanin lub skór futerkowych, niekiedy zdobiona łabędzim puchem, noszona w początkach XVIII wieku’.

Nadal – zgodnie z dawną tradycją – stroje ocieplano i ozdabiano futrem, co potwierdza 12 nowych w źródłach wyrazów, jak **czekmanik** ‘kontusz tatarskim krojem’, **delutka** ‘szuba, ferezja’, **jupeczyna** ‘licha, zniszczona jubka’, **salopa** ‘długie wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynka, zwykle watowane lub podbite futrem, noszone w XVIII i XIX wieku’, **sukman** ‘sukmana podszyta kożuchem’, **demisalopka** ‘krótsza salopa noszona w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku’, **gaszking** ‘okrycie z futrem lub ocieplana kamizelka noszona w XVIII wieku’, **inderak** ‘w XVIII wieku wierzchnie okrycie kobiece i męskie, najczęściej podbite futrem baranim’, **kasatynka** ‘wierzchnie okrycie, często podszyte futrem z długimi rękawami, noszone w Polsce jako górna część lżejszej sukni kobiecej do końca XVIII wieku’, **kaszkiejn** ‘kaftan lub kamizelka noszona w XVIII wieku, często podbita futrem’, **kuliszan** ‘okrycie damskie noszone w XVIII wieku, zimą podbite futrem’ oraz **półkontusz** ‘okrycie damskie, często z futrem, o kroju kontusza, noszone w Wielkopolsce w XVIII wieku’.

Ze skóry szyto również kurtki, wygodne i praktyczne (3 wyrazy), stąd **katanka** ‘kurtka z krótkimi połami, noszona w wojsku polskim w XVIII wieku, także kurtka góralska, krótka kurtka’, **radziwiłka** ‘dopasowana kurtka myśliwska noszona w XVIII i XIX wieku’ oraz **łosica** ‘kurta z łosiej skóry’ przydatna np. do jazdy konnej. Podobnie praktyczny był **żywotnik** ‘krótki kożuch’. Do konnej jazdy natomiast służyły również podszywane skórą spodnie zwane **rajtuzami**.

XVIII-wieczna polszczyzna pisana rejestruje też nowe nazwy mufek (3 wyrazy), czyli ochraniającego ręce przed zimnem kawałka futra lub grubego materiału zszytego w rulon, w który się wkłada dłonie, jak **rękaw** i **rękawek** oraz **filfres** ‘damska mufka używana w Poznaniu w XVIII wieku’.

Futrzone lub choć kawałkami futra bramowane bywały także czapki (3), jak **kapuza** ‘duża czapka futrzana zakrywająca uszy’, **mucet** ‘rodzaj czapeczki futrzanej noszonej przez duchownych katolickich wyższych stopni, biret, stanowiący składową część uroczystego stroju członków senatu wyższych uczelni’ czy **gaszking** ‘czapka sukienna z barankiem modna w Poznaniu w XVIII wieku’.

Nadal popularne było ozdabianie strojów futrzanymi listwami. Do nowych nazw bramowania zaliczymy 6 wyrazów, jak **baran** ‘okład, obłożenie futerkowe wokół

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

czapki’, **burcik** ‘bramowanie, listwa, galon’, **łapki** ‘wyłogi, także futrzane’, **mankiet** ‘zakończenie rękawa, nogawki u spodni, skarpetek itp. zwykle w kształcie paska przyszytego, przypiętego albo odwinętego z tej samej albo innej tkaniny, także z futra’, **mankieci** (**mankietek**) ‘niewielki mankiet’ oraz **szlak** ‘motyw dekoracyjny w formie pasa, odcinającego się od tła; bramowanie’.

O zróżnicowaniu społecznym pod względem materialnym świadczy nowy wyraz **odnowa**. Oznaczał on to, czym się odnawia rzecz starą, zniszczoną, np. pozłotę, powleczenie, nową część ubrania (zwykle futra).

Zasób terminów kuśnierskich wzbogacają w XVIII wieku nowe nazwy czynności rzemieślniczych (6), jak **burtowanie** ‘bramowanie’ (**burtować**), **celowanie** ‘sztukowanie futra, dobieranie odpowiednich lepszych kawałków’ (**celować**) oraz **kopcenie** ‘powlekanie, czernienie futra’ (**kopcić**).

O zainteresowaniu rzemiosłem świadczyć może rejestracja w słownikach ogólnych doby średniopolskiej (tu XVIII wieku) nazwy narzędzia kuśnierskiego, jakim jest **pień** ‘drewniana forma na kapelusze’.

4.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa kuśnierskiego

Cezury końcowej XVIII wieku nie przekroczyło 13 z analizowanych wyrazów. Są to nazwy ubiorów, w tym futer i okryć, jak: **czerkieska** ‘długie futrzane okrycie z zapięciem pasamoniczym noszone w XVIII wieku, zwłaszcza na ziemiach wsch.’, **damstowe futro** ‘futro sprzedawane w Krakowie w XVIII wieku’, **gaszking** ‘okrycie z futrem lub ocieplana kamizelka noszona w XVIII wieku’, **inderak** ‘w XVIII wieku wierzchnie okrycie kobiece i męskie, najczęściej podbite futrem baranim’, **kasatynka** ‘wierzchnie okrycie, często podszyte futrem z długimi rękawami, noszone w Polsce jako górna część lżejszej sukni kobiecej do końca XVIII wieku’, **kaszkiejn** ‘kaftan lub kamizelka noszona w XVIII wieku, często podbita futrem’, **kuliszan** ‘okrycie damskie noszone w XVIII wieku, zimą podbite futrem’, **palatynka** ‘początkowo narzutka futrzana, rozpowszechniona w Polsce w pierwszej połowie XVIII wieku’, **półkontusz** ‘okrycie damskie, często z futrem, o kroju kontusza, noszone w Wielkopolsce w XVIII wieku’, **rokular** ‘okrycie z futrem noszone w pierwszej połowie XVIII wieku’, **zatuska** ‘peleryna uszyta z tkanin lub skór futerkowych, niekiedy zdobiona łabędzim puchem, noszona w początkach XVIII wieku’, a także innych wyrobów, jak: **fifres** ‘damska mufka używana w Poznaniu w XVIII wieku’ i **gaszking** ‘czapka sukienna z barankiem modna w Poznaniu w XVIII wieku’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Dwie kolejne z analizowanych progresywnych XVIII-wiecznych nazw odeszły do archiwum językowego pod koniec XIX wieku. Były to: **demisalopka** ‘krótsza salopa noszona w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku’ (IT) oraz **radziwilka** ‘dopasowana kurtka myśliwska noszona w XVIII i XIX wieku’ (IT).

Jako archaizmy źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują nazwy niemodnych lub niedostępnych futer i okryć nim podbitych (5), jak **delutka** ‘szuba, ferezja’ (SW-starop.), **futro cejtuchowe** ‘futro z królików cejtuchowych’ (SW-starop.), **żywotnik** ‘kożuch krótki’ (SW-mało używany) oraz **rękaw** ‘mufka’ (SW-mało używany), a także **lapki** ‘wyłogi, także futrzane’ (SW-mało używany).

W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego przeszły kolejne nazwy futer (4). Są to: **piesaki** ‘gatunek futra z lisa białego’ (SW), **podczerewia** ‘futro z brzuchów bobra, wiewiórki, tchórza, lisa’ (SW), **czekmanik** ‘kontusz tatarskim krojem’ (SW), **szlamowe futro** ‘futro z brzuchów i boków lisich albo rysich’ (SW), a także wyraz **burcik** ‘bramowanie, listwa, galon’ (SW) i nazwa **sukman** ‘sukmana podszyta kożuchem’ (SW-gw.), dalej nazwa narzędzia, jak **pień** ‘drewniana forma na kapelusze u czapników’ (SW) oraz czynności, jak **kopcenie** ‘powlekanie, czernienie futra’ (**kopcić**) (SW).

Polszczyzna XX wieku oddaje jako dawne nazwy odzieży dziś nienoszonej głównie z powodu trudności z uzyskaniem danego rodzaju skóry ze zwierząt łownych (np. niedźwiedziej, łosiej, rysiej), jak: **łosica** ‘kurta z łosiej skóry’ (SJPD-daw.), **niedźwiednia** ‘futro ze skór niedźwiedzi’ (SJPD-daw.), **szlamy (szlama)** ‘futro z brzuchów i boków lisich albo rysich’ (SJPD-daw.), a także **mucet** ‘rodzaj czapeczki futrzanej noszonej przez duchownych katolickich wyższych stopni, biret, stanowiący składową część uroczystego stroju członków senatu wyższych uczelni’ (SJPD-daw.). Jako dawny wyraz kwalifikuje się rzeczownik **odnowa** ‘to, czym się odnawia rzecz starą, zniszczoną, np. pozłota, powleczenie, nowa część ubrania (zwykle futra)’ (SJPD-daw.) oraz nazwę czynności **burtowanie** ‘bramowanie’ (SJPD) (**burtować**) (SJPD-daw.).

Współcześnie pozostało żywotnych 7 wyrazów obiegowych (spośród 51 XVIII-wiecznych terminów kuśnierskich), jak nazwy określające do dziś części odzieży, tj. **mankiet** (USJP), **mankiecik (mankietek)** (SJPD), nazwa ubioru, jakim jest **jupczyzna** (SJPD-rzad.), a także nazwy gatunków futra, tj. **krzyżak** ‘futro z lisa z czarnymi skrzyżowanymi pręgami na grzbiecie’ (SJPD), **ogonek** ‘gatunek futra, czyli futro z części ciała zwierząt koło ogonów’ (SJPD), potoczną nazwę **baran**

‘okład, obłożenie futerkowe wokół czapki’ (SJPD-pot.) oraz obecnie znany głównie środowiskowo wyraz łowiecki **niedoliski** ‘futerko z młodego liska odznaczające się krótką sierścią’ (SJPD-łow.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazło się w drugiej połowie XX wieku kolejne 5 z analizowanych wyrazów, w tym nazwa czynności **celowanie** ‘sztukowanie futra przez dobieranie lepszych kawałków tzw. cel’ (**celować**) (SJPD-przestarz.) oraz nazwy wychodzących z użycia części odzieży, jak: **kapuza** ‘duża czapka futrzana zakrywająca uszy’ (USJP-przestarz.), **rajtuzy** ‘spodnie do konnej jazdy, często podszywane skórą od wewnętrznej strony ud’ (USJP-przestarz.), **rękawek** ‘mufka’ (SJPD-przestarz.).

Jako historyzmy funkcjonują współcześnie 2 nazwy dawnych ubiorów, jak **katanka** ‘kurtka z krótkimi połami, noszona w wojsku polskim w XVIII wieku, także kurtka góralska, krótka kurtka’ (USJP-histor.), **salopa** ‘długie wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynka, zwykle watowane lub podbite futrem noszone w XVIII i XIX wieku’ (USJP-histor.). Ponadto wyraz **szlak** ‘motyw dekoracyjny w formie pasa, odcinającego się od tła; bramowanie’ (USJP-książk.) pozostaje książkowy.

4.4. Polszczyzna XIX wieku (127 wyrazów)

XIX wiek przyniósł rozwój techniczny i gospodarczy kraju. Luksusowe towary trafiać zaczęły do różnych warstw społecznych, zwłaszcza mieszczaństwa. Rozwinął się handel i eksport, do czego przyczyniły się nowe środki transportu, przyspieszające przekaz towarów i ich zasięg.

Po 1808 r. wróciła moda na futrzane płaszcze, do czego przyczyniły się mroźne zimy w Zachodniej Europie⁴¹⁷. Osłabiona Francja przestała być centrum mody, zastąpił ją Wiedeń⁴¹⁸. Polska moda drugiej połowy XIX wieku została jednak zdominowana przez narodową żałobę po powstaniu styczniowym i powrót do tradycyjnego stroju narodowego lub jego elementów⁴¹⁹. Powstańcy nosili krótkie kożuszki oblamowane czarnym lub siwym barankiem, przepasane pasem z metalową klamrą, a „na kożuszek

⁴¹⁷ E. Szyller, *Historia ubiorów*, op. cit., s. 198.

⁴¹⁸ Tamże, s. 203.

⁴¹⁹ Jak zauważa A. Sieradzka: „Klęska Powstania Styczniowego i idące w ślad za nią represje na długo zdeternowały sposób ubierania się Polek. Odstępstwa od kanonów żałoby narodowej poczytywane były za zdradę. Tym surowym rygorom podporządkowano nawet dzieci. Chłopcom nakładano powstańcze czamarki, szamerowane kożuszki i czapki obszyte barankiem”. A. Sieradzka, *Żony modne*, op. cit., s. 109.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

narzucali powstańcy burkę – rodzaj krótkiej sukiennej peleryny, spiętej pod szyją. Do tego noszono długie, luźne spodnie (...) wpuszczone w czarne, skórzane buty z cholewami do kolan. Powstańczym nakryciem głowy stała się znów czapka konfederatka, obwiedziona siwym barankiem i przyozdobiona biało-czerwoną kokardą lub rozeta ze wstążki⁴²⁰.

Na rosnący popyt odpowiada kuśnierstwo, co odbija się w zasobie leksykalnym XIX-wiecznej polszczyzny. Wśród nowego słownictwa odnajdujemy nazwy futer, nowych ubrań futrem podbitych i ozdobionych nim czapek, a także nazwy rzemieślniczych wykonawców, czynności i narzędzi.

Dalsza specjalizacja rzemieślników, rosnące zapotrzebowanie na niektóre wyroby sprawiły, że obok wyrazu **kuśnik** ‘kuśnierz’, pojawiły się nowe nazwy rzemieślników specjalistów, jak **futernik** zajmujący się wyprawianiem, szyciem futer i **kołpacznik** ‘wyrabiający kołpaki’.

4.4.1. Nazwy okryć futrzanych (41 wyrazów)

W XIX wieku futra nadal były luksusową odzieżą. Wykonywano je ze skórek futerkowych miejscowych zwierząt, ale także ze skórek sprowadzanych do kraju.

Wśród progresywnych XIX-wiecznych neologizmów rzemieślniczych pojawiło się 10 nazw futer, zarówno ogólnych, jak **futerał** ‘okrycie futrzane’, **futerko** ‘niewielkie futro’ i **futrowizna** ‘ogół odzieży futrzanej, futra’, **jesiotry**, **krzno**, **łosoś**, **miechy** oraz **szopy** czyli ‘futro, czyli wierzchnie okrycie zimowe uszyte ze skór zwierzęcych, włosem na zewnątrz lub uszyte z materiału podbitego taką skórą bądź imitującego taką skórę’, jak i specjalizujących, np. **kosmacizna** ‘futra kosmate’, **puszek** ‘delikatne futerko’.

Dla najzamożniejszych szyto futra z drogich, luksusowych skórek (5 wyrazów). Należały do nich: **bękart** ‘futro sobolowe z mieszańców’, **hermeliny** ‘futro gronostajowe, szczególnie jako oznaka godności monarszej’, **kapanidża** ‘futro honorowe u Turków z kun, gronostajów i sobolów’, **niedźwiadki** ‘kuśnierskie futro z niedźwiedzia’, **niedźwiedzie** ‘futro niedźwiedzie, w tym futro z niedźwiedzia barybala’.

Pozyskiwano też skórki futerkowe z innych zwierząt łownych i z nich szyto futra. Do nowych nazw (19 wyrazów) związanych z wyrobami z takich skórek należą: **białe futro** ‘futro z popielic, królików’, **elki** ‘futro z wyprawionych skórek tchórza lub

⁴²⁰ A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 177-178.

tchórzofretki’, **jonatki, junaty (jonaty)** ‘futro z czarnych kotów swojskich’, **kałanki** ‘futro, błam ze skórek z kałanka, czyli z drapieznika podobnego do norki, występującego w środkowej i wschodniej Azji’, **kotki, koty** ‘błam futrzany ze skór kocich lub zajęczych, futro z kotów’, **lisiura, lisiurka** ‘futro z lisów, okrycie wierzchnie podbite lisim futrem’, **łasice** ‘futro z łasic’, **małpy** ‘futro z małpy’⁴²¹, **rosomaki** ‘futro z rosomaków’, **rysie** ‘futro z lampartów’, **skunksy** ‘futro ze skunksów’, **spodek** ‘futro z podbrzusza zwierząt’, **szopy** ‘futro z szopów pracy’, **szynszyle** ‘futro z szynszyli’, **tchórze** ‘futro zwane elkami, z tchórzy’, **tumaki** ‘futro z tumaków (kun leśnych)’.

Obok nowości futrzarskich tradycyjną rolę wypełniały futra ze skór owczych (3 wyrazy), które nadal cieszyły się powodzeniem. Były to: **karakuły** ‘futro z wyprawionych skór jagniąt karakułów’⁴²², **kasztanek** ‘futerko, baranki niekędzierzawe’, **tulubek** ‘niewielki tulub czyli długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’.

Mniej zamożni nosili **kożuszyny** ‘lichy kożuch’, **kożuszyska, półkożuszki** ‘krótki kożuch z rękawami lub bez’ i **ogonaczki** ‘kamizelka albo kurtka podbita futrem, krótki kożuszek barani’.

4.4.2. Nazwy okryć podbitych futrem (23 wyrazy)

Na rynku pojawiały się nowe odmiany ciepłych ubrań. Nadal chętnie podbijano je futrem lub choćby nim ozdabiano. W polszczyźnie pisanej XIX wieku zanotowano nowe 22 nazwy takich strojów, jak: **bunda** ‘długie wierzchnie okrycie męskie, często podbite owczym futrem’, **czekman** ‘kontusz tatarskim krojem’, **czuchaina** ‘uboga czucha, czyli suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza’, **czujka** ‘mała czuja, czyli suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza’, **kacabajka** ‘ciepły kaftan męski lub kobiecy, szubka’ i **kacabajka, mentyk** ‘krótki husarski płaszcz z obszyciem’, **narzutka** ‘wierzchnie okrycie lekkie, luźne, krótkie, podbite futrem lub futrzane’, **ohrejduszka** ‘kaftan ciepły, jubka’, **palia** ‘noszony dawniej długi, szeroki płaszcz bez kołnierza, opończa, podbijany futrem’, **peleryna** ‘szerokie okrycie wierzchnie zapinane pod szyją, niemające rękawów, podbite futrem’, **pódelijka** ‘krótka delija’, **pólsalopa** ‘lekka, krótka salopa, czyli wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynką, zwykle watowane lub podbijane futrem’, **pólszubek** ‘krótkie okrycie wierzchnie, często bez

⁴²¹ Simiae, podrząd ssaków najbliższej spokrewnionych z człowiekiem, zwłaszcza pod względem budowy głowy i kończyn.

⁴²² Karakuły to owce wywodzące się z rasy pochodzenia azjatyckiego, których jagnięta mają sierść zwiniętą w charakterystyczne loki.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rękawów, podbite i obramowane futerkiem’, **rotunda** ‘długi płaszcz damski, podbijany futrem, skrojony w kształcie koła, zapinany od góry do dołu na małe guziczki, z pionowymi rozcięciami na ręce’, **salopka** i **szlajoska** ‘długie wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynką, zwykle watomane lub podbite futrem’, **tuzłuczek** ‘niewielki tuzłuk czyli wierzchnie, zimowe okrycie podbite futrem’ oraz **wilczura** ‘burka ze skór wilczych, sierścią na zewnątrz odwróconych, szuba, podbita futrem wilczym’, a także **palto na miechu** ‘płaszcz podbity futrem, pelisa’ i **grzejka** ‘kaftan’, **kazjatka** ‘rodzaj ubrania kobiecego, bywał podbity futrem’.

Z nazwami tymi związany jest przymiotnik **opuszysty** ‘o ubiorze obszycy, oblamowany czym (zwłaszcza futrem) po brzegach, obramowany opuchą’.

4.4.3. Nazwy ubrań skórzanych (3 wyrazy)

Ze skóry szyto także inne części garderoby, jak **zamszaki** ‘spodnie z zamszu, czyli dolna część wierzchniego ubrania męskiego lub damskiego, zwykle noszona z długimi nogawkami’, **skórznie** ‘spodnie skórzane, spodnie ze skóry owczej z wełną’, **spodenki** ‘nieduże spodnie, czyli dolna część wierzchniego ubrania męskiego lub damskiego, zwykle z długimi nogawkami, noszona do marynarki, żakietu, swetra itp. Spodnie i spodenki bywają wykonane ze skóry, zamszu’.

4.4.4. Nazwy czapek (25 wyrazów)

Popularnym nakryciem głowy jest dalej czapka, czapa futrzana. W XIX wieku czapki bywały tradycyjnie futrzane, jak **ablaucha** ‘zimowa czapka z futrzanymi uszami’, **bermyca** ‘wysoka czapka futrzana noszona zwłaszcza przez grenadierów armii napoleońskiej, obecnie w Anglii przez reprezentacyjne oddziały gwardii; często z niedźwiedziego futra’, **czapa** ‘nakrycie głowy, także ze skóry lub futra, bez rona, często z daszkiem’ i **czapczątko** ‘mała czapka’, **jołom** ‘czapka kozacka z baraniej skóry ze zwisającym wierzchem, zakończonym chwastem’, **kapuza** ‘czapka zbyt duża’, **lisiura** ‘męska czapka, najczęściej z lisiego futra, z opuszczanymi nausznikami’⁴²³ i **lisiurka** ‘niewielka czapka z lisów’, **myca** ‘mała, okrągła czapeczka bez daszka’, **toczek** i **tok** ‘rodzaj damskiej czapki, czasem z futra lub zdobionej futrem’, **wścieklica** ‘czapka wysoka barankowa, rozcięta z boku’, **wykrawanka** ‘czapka wieśniacza barankowa z dnem czworograniastym granatowym, zielonym lub czerwonym, czasem

⁴²³ Lisiurę nosili Żydzi w czasie uroczystych okazji. Mężczyzna nosił ją dopiero po ślubie. Por. M. Moźdzysłowska-Nawotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 139.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

z klapkami na uszy’, **zawierucha** i **zawieruszka** ‘czapka męska zimowa futrzana z uszami’. Obok tych modne stały się czapki skórzane, jak **kaszkiet** ‘w XIX wieku nakrycie głowy ze skóry lub filcu, używane przez żołnierzy, chroniące przed cięciem pałasza’ oraz ‘czapka sztywna z daszkiem, była skórzana’, **kaszkiecik** ‘mały kaszkiet’, **kaszkiecina** ‘lichy, stary kaszkiet’.

Nakrycia głowy chętnie zdobiono elementami z futra i skóry. Do tego typu nazw wyrobów zaliczymy: **kiepurę** ‘staroświecka wysoka czapka, futrem obłożona’, **konfederatkę** ‘czapka rogatywka, obszyta barankiem, zwykle ozdobiona czaplím piórem (noszona pierwotnie przez konfederatów barskich)’, **maciejówkę** ‘okrągła czapka męska z sukna z daszkiem skórzany rozpowszechniona na wsi w XIX wieku, przed 1914 r. Używana przez członków organizacji strzeleckich w Galicji i Legionach’, **rogatywkę** ‘czapka obszyta barankiem, zwykle ozdobiona czaplím piórem’. Uzupełniają je dwie XIX-wieczne nazwy części czapki, które często bywały skórzane, jak **daszek** ‘kaptur u czapki dla ochrony oczu, rydelek’, **rydelek** ‘daszek u czapki’.

4.4.5. Nazwy futrzanych części stroju i dodatków (22 wyrazy)

Ze skórek futrzanych wykonywano także inne części ubrania, zwłaszcza mające zdobić kobietę, jak **boa** ‘długi szal z futra przypominający kształtem węża’, **manszonik** i **mufka** ‘kawałek futra lub grubego materiału, zszyty w rulon, w który się wkłada dłonie, aby je ochronić przed zimnem’, **palatyna** ‘futerko na szyję’, **palatynka** i **palatyneczka**.

Ubrania ozdabiano futrzanym bramowaniem (11 wyrazów), które nazywano **bortem (bortą)** ‘oszewka, lamówka’, **garniowaniem** ‘to czym się bramuje’, **lamą** ‘lamowanie’, **lamowaniem** ‘pasek futra itp. do obszywania brzegów ubrania, wyrobów skórzanych, zwykle różniący się kolorem od całości’, **lamóweczką** i **lamówką**, **obszywką** ‘obszycie, to, czym coś obszyto, garniowanie, lamówka’, **okładem** ‘to, czym obłożono, obłóżka, bramowanie, także futrzane’, **oszewką** ‘obszycie brzegu ubrania, obszywka, lamówka, obramowanie’, **szlaczkiem** ‘motyw dekoracyjny w formie pasa, odcinającego się od tła; bramowanie’ i **stroczką** ‘bram, szlak, obłoga’.

Do części futrzanych i skórzanych ubrań (5 wyrazów) należały też **lederwerki** ‘obszycia i dodatki skórzane na mundurach wojskowych’, **manszetek** ‘niewielki mankiet’, **moszna** ‘kieszka skórzana przyszyta z zewnątrz’, **wystawa** ‘wyłoga futrzana’, **odnowa** ‘przód, kołnierz i wyłogi u futra’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

4.4.6. Nazwy czynności kuśnierskich (10 wyrazów)

W XIX wieku rzemiosło zaczęło interesować pisarzy, leksykografów, dlatego polszczyzna pisana tamtego okresu rejestruje też nazwy kuśnierskich czynności, jak **blamowanie** ‘zszywanie kawałków futra w blam’ (**blamować**), **garniowanie** ‘bramowanie, obszywanie czego lamówką’ (**garniować**), **odkurzenie** ‘skończenie przyciemniania futra’ (**odkurzyć futro**) oraz **podkurzenie** ‘nadać ciemniejszej barwy futrom, przyciemnianie’ (**podkurzać**), a także jednostkową nazwę narzędzia, tj. **balwan** ‘u kuśnierza: forma, na której rozpinano czapki’ oraz jednostkę miary, tj. **miech** ‘jednostka miary futra, futro’.

4.4.7. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa kuśnierskiego

Poza XIX wiek nie wyszedł wyraz **rysie** ‘futro z lampartów’ (SWil-prze.) kwalifikowany w połowie stulecia jako przestarzały. Jako słownictwo ograniczone geograficznie, co potwierdza rejestracja w *Słowniku gwary warszawskiej XIX wieku*, funkcjonuje 8 terminów, czyli: **futerał** ‘okrycie futrzane’ (SGWar), **szlajoska** ‘salopa, czyli długie wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynką, zwykle watowane lub podbite futrem’ (SGWar), nazwy futer: **jesiotry** (SGWar), **łosoś** (SGWar), **miechy** (SGWar) i **szopy** (SGWar) oraz **grzejka** ‘kaftan’ (SGWar) i **palto na miechu** ‘płaszcz podbity futrem, pelisa’ (SGWar).

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku rejestruje jako dawne nazwy kuśnierzy (2) – **kołpacznik** ‘rzemieślnik robiący kołpaki’ (SW-mało używany) oraz nacechowany negatywnie wyraz **kwasiokot** ‘kuśnierz’ (SW-mało używany, pog.), a także nazwy kuśnierskich wyrobów (7), jak **futrowizna** ‘ogół odzieży futrzanej, futra’ (SW-mało używany), **krzno** ‘futro, czyli wierzchnie okrycie zimowe uszyte ze skór zwierzęcych, włosem na zewnątrz lub uszyte z materiału podbitego taką skórą, bądź imitującego taką skórę’ (SW-starop.), **kazjatka** ‘rodzaj ubrania kobiecego, bywał podbity futrem’ (SW-starop.), **ogonaczek** ‘niewielki ogonak, czyli kamizelka albo kurtka podbita futrem, krótki kożuszek barani’ (SW-mało używany), **palatyna** ‘futerko na szyję’ (SW-mało używany), **strocza** ‘bram, szlak, obłoga’ (SW-starop.) oraz **wystawa** ‘wyłoga futrzana’ (SW-mało używany).

W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego przeszły XIX-wieczne nazwy futer i ubrań podbitych bądź zdobionych futrem (20), jak **bękart** ‘futro sobolowe gorsze, z sobolów mieszańców’ (SW-kuśn.), **białe futro** ‘futro

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

z popielic, królików' (SW), **czuchaina** 'uboga czucha, czyli suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza' (SW-gw.), **hermeliny** 'futro gornostajowe' (SW), **jonaty** (**junaty**) (SW-kuśn.) i **jonatki** (SW) 'futro z czarnych kotów swojskich', **kapanidża** 'futro honorowe u Turków z kun, gronostajów i sobolów' (SW), **kosmacizna** 'futra kosmate' (SW), **lamóweczka** 'niewielka lamówka, czyli pasek futra itp. do obszywania brzegów ubrania, wyrobów skórzanych, zwykle różniący się kolorem od całości' (SW-gw.), **lederwerki** 'obszycia i dodatki skórzane na mundurach wojskowych' (SW), **manszonik** 'kawałek futra lub grubego materiału, zszyty w rulon, w który się wkłada dłonie, aby je ochronić przed zimnem, mufla' (SW-mało używany), **moszna** 'kieszon skórzana przyszyta z zewnątrz' (SW), **odnowa** 'przód, kołnierz i wyłogi u futra' (SW), **ohrejduszka** 'kaftan ciepły, jubka' (SW-gw.), **okład** 'to, czym obłożono, obłóżka, bramowanie, także futrzane' (SW), **palatyneczka** 'niewielka palatyna czyli futerko na szyję' (SW), **póldelijka** 'krótka delija' (SW), **puszek** 'futerko delikatne' (SW), **spodek** 'futro z podbrzusza zwierząt' (SW), **tchórze** 'futro zwane elkami, z tchórzy' (SW) oraz nazwy czapek (6), jak: **ablauch** (SW-gw.), **kapuza** (SW), **kiepura** (SW-gw.), **wykrawanka** 'czapka wieśniacza barankowa z dnem czworograniastym granatowym, zielonym lub czerwonym, czasem z kłapkami na uszy' (SW-gw.), **zawierucha** (SW-gw.) i **zawieruszka** (SW-gw.) 'czapka męska zimowa futrzana z uszami'.

Taki sam los spotkał nazwy czynności (4), jak **garniowanie** 'bramowanie, obszywanie czego lamówką' (**garniować**) (SW) oraz **odkurzenie** 'skończenie przyciemniania futra' (SW) (**odkurzyć futro**) (SW).

Do ubytków leksykalnych zaliczymy też XIX-wieczną nazwę narzędzia **balwan** 'u kuśnierza: forma, na której rozpinano czapki' (SW-u kuśnierza).

Współcześnie spośród XIX-wiecznych progresywnych terminów kuśnierskich żywotne pozostały nazwy okryć futrzanych i podbitych futrem (25) noszonych także dziś lub utrwalonych w pamięci, jak **czechman** (**czekman**) 'kontusz tatarskim krojem' (SJPD), **czujka** 'mała czuja, czyli suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza' (SJPD), **elki** 'futro z wyprawionych skórek tchórze lub tchórzofretki' (USJP-pot.), **futerko** (USJP), **kałanki** 'futro, błam ze skórek z kałanka, czyli z drapieznika podobnego do norki, występującego w środkowej i wschodniej Azji' (USJP-pot.), **karakuły** (USJP-pot.), **kotki** (SJPD) i **koty** (SJPSz-pot.), **kożuszyna** (USJP-pot.), **kożuszysko** (USJP-pot.), **łasice** (USJP-pot.), **niedźwiadki** (SJPD), **niedźwiedzie** (SJPD), **malpy** (SJPD), **palia** (SJPD), **peleryna** (USJP), **półkożuszek** (USJP),

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rosomaki (SJPD), **salopka** (SJPD), **skunksy** (USJP-pot.), **szopy** (USJP-pot.), **szynszyle** (USJP-pot.), **tumaki** (USJP-pot.), **wilczura** (SJPD) oraz obecnie funkcjonujący jako regionalizm wyraz **bunda** ‘długie wierzchnie okrycie męskie, często podbite owczym futrem’ (SJPD-reg.).

Spośród XIX-wiecznych nazw czapek futrzanych i zdobionych futrem, odnajdujemy 13, jak **bermyca** ‘wysoka czapka futrzana noszona zwłaszcza przez grenadierów armii napoleońskiej, obecnie w Anglii przez reprezentacyjne oddziały gwardii; często z niedźwiedziego futra’ (USJP), **czapa** (SJPSz), **kaszkiet** (USJP-pot.), **kaszkiecik** (USJP) i **kaszkiecina** (USJP-pot.), **konfederatka** (SJPSz), **maciejówka** (USJP-pot.), **myca** (SJPD), **toczek** (USJP), **daszek** (USJP), a także ograniczone funkcjonalnie wyrazy: **czapczątko** ‘mała czapka’ (SJPD-rzad.), **wścieklica** ‘czapka wysoka barankowa, rozcięta z boku’ (SJPD-gw.) oraz współcześnie żywotny w gwarze poznańskiej **rydelek** ‘daszek u czapki’ (SJPD-przestarz., SGP).

Nadal noszone są skórzane spodnie, stąd trwała żywotność ich nazw: **skórznie** (SJPD), **spodenki** (USJP), **zamszaki** (SJPD-gw.).

Boa (USJP), **palatynka** ‘futerko na szyję’ (SJPD), **bort** (**borta**) ‘oszewka, lamówka’ (USJP-włók.), **garniowanie** (SJPD), **lama** (SJPD), **lamowanie** (USJP), **lamówka** (USJP-rzem.), **oszewka** (SJPD), **szlaczek** (USJP), **obszywka** (USJP-pot.), a także **manszetek** ‘niewielki mankiet’ (SJPD) nadal zdobią odzież, stąd żywotność ich nazw także w polszczyźnie najnowszej.

Współcześnie żywotne są też nazwy kuśnierskich czynności, jak **blamowanie** ‘zszywanie kawałków futra w błam’ (**blamować**) (SJPD-rzem.) oraz **podkurzenie** ‘nadanie futrom barwy ciemniejszej, przyciemnienie’ (**podkurzać**) (SJPD-techn.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazło się siedem XIX-wiecznych nazwy okryć dziś niemodnych, jak **tulubek** ‘długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’ (SJPD-przestarz.), **kacabajka** ‘ciepły kaftan męski lub kobiecy, szubka’ (USJP-przestarz. pot.) i **kacabajka** (USJP-przestarz. pot.), **narzutka** ‘wierzchnie okrycie lekkie, luźne, krótkie, podbite futrem lub futrzane’ (USJP-przestarz.), **lisiura** ‘futro z lisów, okrycie wierzchnie podbite lisim futrem’ (USJP-przestarz.) i **lisiurka** ‘niewielkie futro z lisów’ (USJP-przestarz.) oraz nakrycie głowy **tok** ‘rodzaj damskiej czapki, czasem z futra lub zdobionej futrem’ (USJP-przestarz.).

Wyraz **futernik** ‘specjalista od wyprawiania, szycia futer, kuśnierz’ (SJPD-przestarz.) zastępowany jest nazwą kuśnierz.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do archiwum językowego przeszło w drugiej połowie XX wieku 8 wyrazów. Są to nazwy okryć futrzanych lub podbitych futrem, jak **tuzłuczek** ‘wierzchnie, zimowe okrycie podbite futrem’ (SJPD-daw.), **pólsalopa** ‘lekka, krótka salopa, czyli wierzchnie okrycie kobiece z rękawami i pelerynką, zwykle watowane lub podbijane futrem’ (SJPD-daw.), **pólszubek** ‘krótkie okrycie wierzchnie, często bez rękawów, podbite i obramowane futerkiem’ (SJPD-daw.), **kasztanek** ‘futerko, baranki niekędzierzawe’ (SJPD-daw.); czapek, jak **jołom** ‘czapka kozacka z baraniej skóry ze zwisającym wierzchem, zakończonym chwastem’ (SJPD-daw.), **rogatywka** ‘czapka obszyta barankiem, zwykle ozdobiona czaplím piórem’ (SJPD-dawniej); związany z nimi przymiotnik **opuszysty** ‘o ubiorze obszyty, oblamowany czym (zwłaszcza futrem) po brzegach, obramowany opuchą’ (SJPD-daw.) oraz dawna jednostka miary kuśnierskiej **miech** (SJPD-daw.).

W funkcji historyzmów odnajdujemy współcześnie 5 XIX-wiecznych wyrazów. Są to nazwy dawnych części stroju, jak: **kaszkiet** (USJP-histor.), **lisiura** (USJP-histor.), **lisiurka** (USJP-histor.), **mentyk** ‘krótki husarski płaszcz z obszyciem’ (SJPD-hist.), **rotunda** ‘długi płaszcz damski, podbijany futrem, skrojony w kształcie koła, zapinany od góry do dołu na małe guziczki, z pionowymi rozcięciami na ręce’ (USJP-histor.).

Wyraz **mufka** z kolei zaliczany jest do form książkowych (USJP-książk.).

4.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (204 wyrazy)

Na początku XX wieku w polszczyźnie pisanej zarejestrowano 204 nowe wyrazy związane z kuśnierstwem. Są to nazwy rzemieślniczych wykonawców, ich czynności, wykorzystywanych narzędzi oraz wykonanych wyrobów, odzwierciedlające dynamiczny rozwój rzemiosła oraz zmiany obyczajowe i gospodarcze zachodzące na przełomie wieków.

W XIX wieku moda zmieniała się co 10 lat, ale drobne modyfikacje ubioru następowały w każdym sezonie. Rzemieślnicy musieli sprostać tym wymaganiom⁴²⁴. Na początku XX wieku moda zaczęła ustępować wygodzie. Rozwój sportu, w tym jazda na rowerze, uprawianie tenisa, a także emancypacja i pójście kobiet do pracy sprawiły, że stroje stały się praktyczniejsze⁴²⁵. Istotne pozostawały dodatki, wśród nich

⁴²⁴ E. Szyller, *Historia ubiorów*, op. cit., s. 222.

⁴²⁵ Por. A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, op. cit., s. 230-231.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

zarekawki, muffki, którym przed I wojną światową nadawano gigantyczne rozmiary⁴²⁶. Futrem ozdabiano ubiory, wykonywano z niego kołnierze, mankiety⁴²⁷.

Nowymi specjalistami byli **krymkarz** ‘czapnik robiący krymki⁴²⁸’ oraz **czapkarz** ‘rzemieślnik robiący czapki’. Zarejestrowano też przymiotnik **czapiczny** ‘należący do czapnika’.

4.5.1. Nazwy czynności kuśnierskich (64 wyrazy)

Zainteresowanie rzemiosłem spowodowało zarejestrowanie występujących do tej pory jednostkowo w polszczyźnie pisanej nazw czynności i narzędzi kuśnierskich.

Nazwy czynności kuśnierskich związane są z obróbką skóry futerkowej (20 wyrazów). Do tych należą neologizmy: **bajcowanie** ‘oczyszczanie skóry przed garbowaniem; zaprawianie’ (**bajcować**), **falcowanie** ‘ściananie skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości; zrzynanie’ (**falcować**), **flajszowanie** ‘oskrobanie, oczyszczenie skóry’ (**flajszować**), **naciąganie** ‘rozciąganie skóry’ (**naciągać**), **obciążanie** ‘sztrekowanie, naciąganie skóry’ (**obciążać**), **oskrobanie** ‘czyszczenie skóry przez jej skrobanie’ (**oskrobać**), **pleszowanie** ‘oskrobanie, oczyszczenie skóry’ (**pleszować**), **sztrekowanie** ‘naciąganie, obciążanie’ (**sztrekować**), **zaprawianie** ‘oczyszczanie skóry przed garbowaniem’ (**zaprawiać**), **zrzynanie** ‘ścienianie skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości; falcowanie’ (**zrzywać**). Uzupełniają je czynności związane z szyciem odzieży futrzanej (25), jak **bandlowanie** ‘przyszywanie taśmy’ (**bandlować**) inaczej **taśmowanie** (**taśmować**), **heftowanie** (**heftować**) inaczej **przyczepianie** (**przyczepiać**) i **spinanie** (**spinać**), **irchowanie** ‘zszywanie futra z kawałków’ (**irchować**) inaczej **łajkowanie** (**łajkować**), **obszywanie** ‘sztafirowanie’ (**obszywać**), **oszlakowanie** ‘szlakiem obwieść, oblamować’ (**oszlakować**), **pokryć futro** ‘podszyć, dać nowy wierzch na nim’, **sztafirowanie** ‘czynność kuśnierska, obszywanie’ (**sztafirować**), **paklowanie** (**paklować**) i **rozrobienie** (**rozrobić**).

Z nazwami czynności związane są wyrazy (19): **bajcowany** ‘o skórze: oczyszczona przed garbowaniem’, **bandlowany** i **taśmowany** ‘obszywany taśmą’, **falcowany** ‘o skórze: ścinana w celu nadania odpowiedniej grubości; zrzynana’, **flajszowany** ‘oskrobana, oczyszczona (skóra)’, **heftowany** czyli **przyczepiany**

⁴²⁶ A. Sieradzka, *Żony modne*, op. cit., s. 128.

⁴²⁷ M. Toussaint-Samat, *Historia stroju*, Warszawa 2002, s. 134.

⁴²⁸ Krymką nazywano czapkę z daszkiem, zawierającą elementy futrzane. Por. Ł. Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, op. cit., s. 76.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

i **spinany**, **naciągany** ‘o skórze: naciągana’, **obciągany** ‘sztrekowany’, **obszywany** ‘sztafirowany’, **oskrobany** ‘oczyszczony (skóra) przez oskrobanie’, **paklowany** i **rozrobiony**, **pleszowany** ‘oskrobana, oczyszczona (skóra)’, **sztafirowany** ‘obszywany’, **sztrekowany** ‘naciągany, obciągany’, **zaprawiany** ‘o skórze; oczyszczona przed garbowaniem’, **zrzynany** ‘o skórze: ścieniana w celu nadania odpowiedniej grubości’.

4.5.2. Nazwy narzędzi kuśnierskich i substancji (9 wyrazów)

Kuśnierze w swojej pracy, przy wyprawie skór futerkowych oraz szyciu odzieży, potrzebowali różnych rodzajów narzędzi. Do ich nazw zarejestrowanych w polszczyźnie pisanej na początku XX wieku należą nazwy noży: **falcja**, **kosa kuśnierska**, **zrzynak** ‘nóż wygięty w kształcie półksiężyca, osadzony pionowo na ławie kuśnierskiej, służący do ręcznego usuwania resztek mięsa ze skór futerkowych’ oraz narzędzi do obróbki skór, jak: **falcbaum** czyli **koziół garbarski** bądź **sztosbaum** ‘narzędzie kuśnierskie, na którym umieszczano, rozpinano skóry w trakcie ich obróbki’, **flajzbank** inaczej **ławka białoskórnicza** ‘narzędzie kuśnierskie, na którym rozkładano skóry’.

Na początku XX wieku zarejestrowano też nazwę substancji kuśnierskiej: **bajca** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używana w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi głównie w rzemiośle kuśnierskim’.

4.5.3. Nazwy futer i kozuchów (45 wyrazów)

Nadal głównymi wyrobami futrzarskimi były futra i okrycia podbite futrem. Szyto je ze skórek zwierząt miejscowych, ale sprowadzano również skórki futerkowe zwierząt egzotycznych, do czego przyczynił się rozwój handlu. Noszono wówczas **półszubek** ‘tułub mniejszy bez kołnierza, czyli długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’, a także futra baranie i jagnięce (2), do których należały **baranki węgierskie** ‘futro z jagniąt karakułów, karakuły’ oraz **dublony** ‘futro barankowe w lepszym gatunku’.

Do nazw drogich futer ze zwierząt łownych (11 wyrazów) zaliczymy: **bękarci** ‘futro sobolowe gorsze, z sobolów mieszańców’, **bielistki** ‘futro z brzusków

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

popielic⁴²⁹, **bobry morskie** ‘futro z wydry morskiej’, **bobry rzeczne** ‘futro z bobrów właściwych’, **wydry** i **lutry** ‘futro z wydry’. Do cennych futer należały też **lisy niebieskie** ‘futro z pieśców, z lisa polarnego mającego w zimie sierść koloru błękitnawobrunatnego (latem ciemnoszarego), cenione w handlu’, **foki** ‘futro z wyprawionych skór fok lub kotików’, **oposy** ‘futro z oposów’, **piżmowce** ‘futro z piżmaków’, **selskiny** ‘cenne futro z fok dziś prawie wytępionych, żyjących na brzegu Oceanu Spokojnego’.

Kuśnierze szyli też **angorę** ‘futro z angor (odmiany kotów, kóz i królików o długiej, delikatnej, niezwykle białej sierści)’, **bielinę** ‘futro z białych zajęcy tańsze od popieliczego’, **dachę** ‘obszerne okrycie z futer używane dawniej w czasie podróży zimą’, **małpy** ‘futro zwierzęcia szcurowatego myopotamus coypus’ i **wiewiórki** ‘futro z wiewiórek’.

Do nazw związanych z **pelleteriami** (wyroby futrzane) należą też: **cel** ‘najlepsze części futra’, **futer** ‘podszywka, podszycie, także futrzane’, **futerkowy** ‘zrobiony z futerka’ oraz **wierzch futra** ‘pokrycie futra’, **szal** ‘długi kołnierz wykładany u futra, zastępujący kołnierz i klapy zarazem’.

Popularne były tańsze kożuchy (11 wyrazów), jak **baranica** ‘długi kożuch barani’, **futro** ‘kożuch, czyli ciepłe wierzchnie okrycie z tej skóry, szyte najczęściej futrem do wewnątrz’, **chrupięga** ‘lichy kożuch’, **kiepcach** ‘kożuch, czyli ciepłe wierzchnie okrycie ze skóry, szyte najczęściej futrem do wewnątrz’, **kieptar** ‘huculski kożuszek bez rękawów’, **lub** ‘kożuch kryty’, **miderak** ‘kożuch kobiecy’ i **minderaczek** ‘niewielki miderak’, **półtolubek** ‘półkożuszek, czyli krótki kożuch z rękawami lub bez’, **suknia** ‘kożuch sukнем pokryty’, **zamarra** ‘kożuch noszony przez pasterzy’.

Polszczyzna pisana rejestruje też nazwy ich części (5 wyrazów), tj. **klapcie** ‘wyłogi albo klapy u kożucha’, **lapy** ‘wyłogi u kożucha’, **oblamki** ‘skórzana aplikacja na kożuchu góralskim’, **opachę** ‘wykłady, obszycie u kożucha’ i **pępuszek** ‘jeden z wałeczków skórzanych do zapinania kożucha’.

Noszono też serdaczki skórzane lub ozdobione futrem (4 wyrazy), jak **bajbarak** ‘serdak bez klinów’, **bajborak** ‘serdak huculski’, **bunda** ‘rodzaj serdaka, krótki kożuszek bez rękawów’, **pebyk** ‘serdak bez klinów’.

⁴²⁹ Popielica – Glis glis, gryzoń nadrzewny o popielatym ubarwieniu futra i puszystym ogonie, żywiący się nasionami, owocami, a także owadami i ślimakami, zasypiający na zimę.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

4.5.4. Nazwy okryć podbitych futrem (27 wyrazów)

Okrycia zimowe, podróżne nadal ocieplano futrem, czasem bardzo kosztownym. Należały do nich płaszcz i szuby (16 wyrazów), jak **bajborak** ‘szuba żeńska’, **bucha** ‘rodzaj ubrania podbitego futrem o kołnierzu odwiniętym, rodzaj kierei’, **czuszka** ‘mała czucha, czyli suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza’ i **czucheczka** ‘mała czucha’, **hyla** ‘salopa’, **katana** ‘suknia podszyta futrem albo na wacie’ i **kataneczka** ‘mniejsza katana’, **kazel** ‘krótka szubka kobieca’, **kiereja** ‘szuba albo burka zbyt obszerna’ i ‘szuba zimowa’, **koska** ‘szubka kobieca podbita sobolami, gronostajami albo popielicami’, **palendra** ‘wierzchnia suknia damska z sukna albo aksamitu, wyszywana haftem srebrnym, podbijana drogim futrem’, **pelisa** ‘zimowy płaszczyk na futrze’, **płaszczyczek** ‘lekki, niewielki płaszczyk’, **pólsalopek** ‘zarzucony ubiór mieszczanek, okrycie futerkiem podbite i obramowane, bez rękawów lub ze ślepyimi rękawami’, **żuba** ‘szuba, jupka, czyli okrycie wierzchnie podbite futrem’.

Do okryć ocieplanych futrem należały też **pelerynka** ‘krótka, ciepła z futra lub podbita futrem narzutka bez rękawów okrywająca plecy, ramiona i piersi’ i ‘niewielka peleryna’, **pulsetka** ‘rękawek futrzany wdziewany na rękę w miejscu, gdzie zwykle puls macają’, **salopeczka** ‘mała salopa’, **sarafanik** ‘długa suknia kobieca noszona w Rosji i Polsce’ oraz ‘szlafrok podbity futrem’, **sopula** ‘jupka’, **żupanina** ‘lichy żupan’.

Futrzone były też dotatki (3 wyrazy) chroniące przed zimnem i zgodne z modą: **etola** ‘szeroki szal lub krótka pelerynka z futra, noszone przez kobiety do sukni wizytowej lub wieczornej’, **kot na szyję** ‘skórka zwierzęca z łbem, łapkami i ogonem używana przez damy za szal na szyję’, **mufeczka** ‘mała mufka’.

4.5.5. Nazwy okryć skórzanych i czapek (45 wyrazów)

Ze skóry tradycyjnie dalej szyto kaftany i kurtki (6 wyrazów), stąd nowe w pierwszej połowie XX wieku okrycia, jak: **kidlon** ‘lichy kaftan’, **wamps** ‘kaftan, kurtka’, **wenik** ‘kurtka’, **kabacina** ‘lichy kabat’, **kabateczek** ‘nieduży kabat’ i **kabacisko** ‘wielki kabat, czyli rodzaj obcisłego kaftana spodniego noszonego pod szubę w miejskim ubiorze męskim, ze skóry oraz zamszu’, a także spodnie (1), jak **portki cielakowe** ‘spodnie skórzane’ oraz ochronne fartuchy (7) używane przez górników: **klapa**, **łata**, **skóra** i **natylnik** ‘fartuch skórzany przypasywany z tyłu’, hutników i kowali: **susfał**, **susfałek** i **szorca** ‘fartuch zakrywający plecy’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Tradycyjnie szyto ze skórek futerkowych, zwłaszcza baranich czapki (15 wyrazów), stąd kolejne ich nazwy: **baranica**, **birka** ‘czapka z futra z owcy tureckiej, wołoskiej albo egipskiej z tłustym, okrągłym ogonem’, **czapka dłubana** ‘czapka z futra baraniego’, **jałowica** ‘wysoka czapka barankowa’, **oblouch** ‘czapka z futrzanymi uszami’ **papacha** ‘męska czapka futrzana noszona przez mieszkańców Kaukazu i przez Kozaków, także przez żołnierzy radzieckich’, **rozłupa** ‘wielka czapka barankowa wieśniacza z rozciętym bokiem, związanym wstążeczką’, **rozłupka** ‘nieduża rozłupa, czyli czapka barankowa wieśniacza z rozciętym bokiem, związanym wstążeczką’, **suka** ‘czapka barankowa’, **tchórzówka** ‘czapka wielka z tchórza’, **zawściekły** ‘czapka z futra barana czarnego’; również podkreślające ich niezgrabność, co oddają formy: **czapica**, **czapczyszcze**, **czapisko** i **czapuszka**.

Tradycyjnie też czapki ozdabiano futerkiem, co odzwierciedlają nowe nazwy kuśnierskie (2), jak: **czapa** ‘czapka rogatywka z siwym barankiem’ i **kaptur** ‘czapka sukienna albo skórzana z barankiem’. Źródła leksykograficzne z tego okresu rejestrują też nazwę **saklak** na określenie staropolskiej czapki sukiennej o ośmiu rogach, z obszyciem barankowym.

Do nazw czapek, które mogły być futrzane lub futrem ozdabiane (7 wyrazów) należą też **kukuła**, **czapka luśniowana** ‘czapka czworograniasta, wysoka’, **krymka** ‘czapka z daszkiem’ i **krymczysko**, **myceczka** ‘mała mycka czyli okrągła czapka bez daszka’, **patryjotka** ‘rodzaj czapki używanej przez młodzież’, **futeralka** ‘konfederatka’.

Słowniki rejestrują też nowe nazwy części czapki (6 wyrazów), jak: **brylik** ‘daszek u czapki’, **klauchy** ‘klapy na uszy u kapuzy’, **kluka** ‘klapa na uszy u kapuzy’, **kozyrek** i **neba** ‘daszek u czapki’ oraz **podpinka** ‘rzemienne podpięcie u kaszkieta, czapki zapinające się pod brodą’.

4.5.6. Nazwy futrzanych elementów stroju (11)

Zgodnie z tradycją futrem ozdabiano też okrycia wierzchnie oraz inne stroje. Futrzane były zatem wyłogi, mankiety, szlaki, jak **garnirunek** ‘bramowanie’, **mamsze**, **manszeta** i **manżety** ‘obszewki przy rękawach’, **obszywka** ‘mankiety’, **obrąbek** i **obrąbeczek** ‘obszycie, obłożenie, obramowanie, lamówka, szlak’, **obrzeżenie**, **obwódeczka**, **oszeweczka** ‘lamówka’ i **podłapki** ‘obszycie u rękawów’.

4.5.7. Żywotność słownictwa kuśnierskiego pierwszej połowy XX wieku

Źródła leksykograficzne początków XX wieku jako dawne kwalifikują 3 z analizowanych terminów kuśnierskich. Są to: **koska** ‘szubka kobieca podbita sobolami, gronostajami albo popielicami’ (SW-starop.), **palendra** ‘wierzchnia suknia damska z sukna albo aksamitu, wyszywana haftem srebrnym, podbijana drogim futrem’ (SW-starop.), **patryjotka** ‘rodzaj czapki używanej przez młodzież’ (SW-starop.).

Spośród 204 progresywnych w pierwszej połowie XX wieku terminów kuśnierskich cezury końcowej nie przekroczyły 33 wyrazy. Były to:

- nazwy futer (8): **angora** ‘futro z angor (odmiany kotów, kóz i królików o długiej, delikatnej, niezwykle białej sierści)’ (SW), **baranki węgierskie** ‘futro z jagniąt karakułów, karakuły’ (SW), **bękarciak** ‘futro sobolowe gorsze, z sobolów mieszańców’ (SW), **bobry morskie** ‘futro z wydry morskiej’ (SW-kuśn.), **bobry rzeczne** ‘futro z bobrów właściwych’ (SW-kuśn.), **malpy** ‘futro zwierzęcia szczurowatego myopotamus coypus’ (SW-kuśn.), **pelleterie** ‘wyroby futrzane’ (ESWO), **półszubek** ‘tułub mniejszy bez kołnierza, czyli długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’ (SW);
- nazwy ubrań ocieplanych i ozdabianych futrem (8), tj. **bucha** ‘rodzaj ubrania podbitego futrem o kołnierzu odwiniętym, rodzaj kierei’ (SW), **katana** ‘suknia podszyta futrem albo na wacie’ (SW), **plaszczyczek** ‘lekki, niewielki płaszcz’ (SW), **salopeczka** ‘mała salopa’ (SW), **sarafanik** ‘długa suknia kobieca noszona w Rosji i Polsce’ (SW) oraz **sarafanik** ‘szlafrok podbity futrem’ (SW), **żupanina** ‘lichy żupan’ (SW) oraz nazwa kożucha **zamarra** ‘kożuch noszony przez pasterzy’ (ESWO);
- nazwy skórzanych fartuchów (3): **klapa** ‘skórzany fartuch górników’ (SW), **susfał** ‘długi i na piersi zachodzący fartuch skórzany, którego używają hutnicy, kuźnicy i kowale’ (SW) i **susfałek** (SW);
- nazwy czapek (3): **czapisko** (SW), **czapka luśniowana** (SW), **kukuła** (SW);
- nazwy dodatków futrzanych (3): **kot na szyję** ‘skórka zwierzęca z łbem, łapkami i ogonem używana przez damy za szal na szyję’ (SW), **pulsetka** ‘rękawek futrzany wdziewany na rękę w miejscu, gdzie zwykle puls macają’

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- (SW), **szal** ‘długi kołnierz wykładany u futra, zastępujący kołnierz i klapy zarazem’ (SW-kraw. kuśn), oraz obramowań (3), jak **obrąbek** (SW), **obwódeczka** (SW), **oszeweczka** (SW), a także **wierzch futra**, czyli ‘pokrycie futra’ (SW);
- nazwy czynności (3): **oszlakowanie** ‘szlakiem obwieść, oblamować’ (SW) (**oszlakować**) (SW), **pokryć futro** ‘podszyć, dać nowy wierzch na nim’ (SW) oraz nazwa rzemieślniczego wytwórcy – **krymkarz** ‘czapnik robiący krymki’ (SW).

Jako gwarowe kwalifikuje się 68 jednostek. Są to:

- nazwy kożuchów i serdaków (11): **bajbarak** ‘serdak bez klinów’ (SW-gw.), **chrupięga** ‘lichy kożuch’ (SW-gw.), szyte włosiem do wewnątrz **futro** (SW-gw.) i **kiepcach** (SW-gw.), **kieptar** ‘huculski kożuszek bez rękawów’ (SW-gw.), **lub** ‘kożuch kryty’ (SW-gw.), **miderak** ‘kożuch kobiecy’ (SW-gw.) i **minderaczek** (SW-gw.), **pebyk** ‘serdak bez klinów’ (SW-gw.), **półtolubek** ‘półkożuszek, czyli krótki kożuch z rękawami lub bez’ (SW-gw.), **suknia** ‘kożuch suknem pokryty’ (SW-gw.);
- nazwy kurtek (5): **kabacina** ‘lichy kabat’ (SW-gw.), **kabateczek** i **kabacisko** (SW-gw.), **wamps** (SW-gw.), **wenik** (SW-gw.);
- nazwy fartuchów skórzanych (5): **lata** (SW-gw.), **portki cielakowe** (SW-gw.), **skóra** (SW-gw.), **szorca** (SW-gw.) oraz nazwa **futer** w znaczeniu ‘podszewka, podszycie, także futrzane’ (SW-gw.);
- nazwy gwarowe innych ubrań ozdabianych i podbijanych futrem (11): **czucheczka** (SW-gw.) i **czuszka** ‘mała czucha, czyli suknia długa futrem podszyta, rodzaj płaszcza’ (SW-gw.), **hyla** ‘salopa’ (SW-gw.), **kataneczka** ‘mniejsza katana’ (SW-gw.), **kazel** ‘krótka szubka kobieca’ (SW-gw.), **kidlon** ‘lichy kaftan’ (SW-gw.), **kieraja** ‘szuba zimowa’ (SW-gw.) i ‘szuba albo burka zbyt obszerna’ (SW-gw. pog.), **pólsalopek** ‘zarzucony ubiór mieszczanek, okrycie futerkiem podbite i obramowane, bez rękawów lub ze ślepymi rękawami’ (SW-gw.), **sopula** ‘jupka’ (SW-gw.), **żuba** ‘szuba, jupka, czyli okrycie wierzchnie podbite futrem’ (SW-gw.);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy gwarowe czapek futrzanych i futrem zdobionych (17): **birka** (SW-gw.), **czapa** (SW-gw.) i **czapuszka** (SW-gw.), **czapczyszcze** (SW-gw.), **czapka dlubana** (SW-gw.), **futeralka** (SW-gw.), **jałowica** (SW-gw.), **kaptur** (SW-gw.), **krymczysko** (SW-gw.), **myceczka** (SW-gw.), **oblouch** (SW-gw.), **rozłupa** (SW-gw.) i **rozłupka** (SW-gw.), **saklak** (SW-gw.), **suka** (SW-gw.), **tchórzówka** ‘czapka wielka z tchórze’ (SW-gw.), **zawściekły** (SW-gw.) oraz przymiotnik **czapniczy** ‘należący do czapnika’ (SW-gw.);
- nazwy gwarowe części czapek (5): **klauchy** (SW-gw.), **kluka** (SW-gw.), **kozyrek** (SW-gw.), **neba** (SW-gw.) oraz **brylik** (SW-prow.);
- obszycia i część strojów futrzanych (8) określające wyłogi kozucha, tj.: **klapcie** (SW-gw.), **łapa** (SW-gw.), **opacha** (SW-gw.), **obrąbeczek** (SW-gw.), obszywki przy rękawach, tj.: **mamsze** (SW-gw.), **manżety** (SW-gw.), **obszywka** (SW-gw.), **podłapki** (SW-gw.) oraz **pępuszek** ‘jeden z waleczków skórzanych do zapinania kozucha’ (SW-gw.);
- nazwy czynności (4) określających zszywanie futra z kawałków, jak **irchowanie** (**irchować**) (SW-gw.), **łajkowanie** (**łajkować**) (SW-gw.).

Kwalifikowane w *Słowniku warszawskim* jako mało używane wyrazy **bajborak** ‘serdak huculski’ i ‘szuba żeńska’ oraz **bielina** ‘futro z białych zajęcy tańsze od popieliczego’ okazały się efemerydami, zanikłymi w pierwszej połowie XX wieku.

Polszczyzna XX wieku oddaje jako dawny wyraz **natylnik** ‘fartuch skórzany przypasywany z tyłu, używany przez górników’ (SJPD-daw.).

W pierwszej połowie XX wieku intensywnie zmienia się – w dużej mierze w wyniku procesów polonizacyjnych słownictwa zawodowego – ścisła terminologia kuśnierska. Do 65 profesjonalizmów rzemieślniczych, które przeszły do ubytków leksykalnych w tym czasie, należą:

- nazwy narzędzi (7), w tym nazwy noży, jak **falcajza** (SSt-kuśn.) i **zrzynak** (SSt-kuśn.) oraz nazwy narzędzi kuśnierskich, na których rozpinano skóry w trakcie ich obróbki, tj. **falcbaum** (SSt-kuśn.), **flajszbank** (SSt-kuśn.), **koziół garbarski** (SSt-kuśn.), **ławka białoskórnicza** (SSt-kuśn.), **sztosbaum** (SSt-kuśn.);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy czynności (38), określających m.in. oczyszczanie skóry przed garbowaniem, czyli **bajcowanie (bajcować)**, **flajszowanie (flajszować)**, **oskrobanie (oskrobać)**, **pleszowanie (pleszować)**, **zaprawianie (zaprawiać)** (SSt-kuśn.); ścinanie skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości, czyli **falcowanie (falcować)**, **zrzynanie (zrzynać)** (SSt-kuśn.); naciąganie, rozciąganie skóry, czyli **naciąganie (naciągać)**, **obciąganie (obciągać)**, **sztrekowanie (sztrekować)** (SSt-kuśn.); przyszywanie taśmy, czyli **bandlowanie (bandlować)**, **taśmowanie (taśmować)** (SSt-kuśn.); spinanie, przyczepianie, czyli **heftowanie (heftować)**, **przyczepianie (przyczepiać)**, **spinanie (spinać)** (SSt-kuśn.); a także **obszywanie (obszywać)** i **sztafirowanie (sztafirować)** (SSt-kuśn.) oraz **rozrobienie (rozrobić)** i **paklowanie (paklować)** (SSt-kuśn.);
- dookreślające handlowo i rzemieślniczo przymiotniki przyporządkowane skórom (19): **bajcowany**, **bandlowany**, **falcowany**, **flajszowany**, **heftowany**, **naciągany obciągany**, **obszywany**, **oskrobany**, **paklowany**, **pleszowany**, **przyczepiany**, **rozrobiony**, **spinany**, **sztafirowany**, **sztrekowany**, **taśmowany**, **zaprawiany**, **zrzynany** (SSt-kuśn.);
- nazwa substancji (1): **bajca** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używana w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi głównie w rzemiośle kuśnierskim’ (SSt-kuśn.).

Spśród progresywnego w pierwszej połowie XX wieku słownictwa kuśnierskiego (204 jednostki leksykalne) żywych w drugiej połowie stulecia odnajdujemy 27 wyrazów. Są to nazwy futer i ich określenia (13), jak: **bielistki** ‘futro z brzusków popielic’ (SJPD), **cel** ‘najlepsze części futra’ (SJPD), **dacha** ‘obszerne okrycie z futer używane dawniej w czasie podróży zimą’ (SJPD), **foki** ‘futro z wyprawionych skór fok lub kotików’ (USJP), **lisy niebieskie** ‘futro z pieśców, z lisa polarnego mającego w zimie sierść koloru błękitnawobrunatnego (latem ciemnoszarego), cenione w handlu’ (SJPD-zootechn.), **lutry** ‘futro z wydry’ (SJPD), **piżmowce** ‘futro z piżmaków’ (USJP), **selskiny** ‘cenne futro z fok dziś prawie wytępionych, żyjących na brzegu Oceanu Spokojnego’ (SJPD), które stały się obecnie towarem luksusowym, czasem wręcz niedostępnym, a także **dublony** ‘futro barankowe w lepszym gatunku’ (SJPD-rzad.) oraz potoczne nazwy, jak **oposy** ‘futro z oposów’

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(USJP-pot.), **wiewiórki** ‘futro z wiewiórek’ (USJP-pot.), **wydry** ‘futro z wydr’ (USJP-pot.) oraz **futerkowy** (USJP).

Futro czasami stanowi element ubiorów, jak w **pelerynce** ‘krótkiej, ciepłej, z futra lub podbitej futrem narzutce bez rękawów okrywającej plecy, ramiona i piersi’ (USJP) i ‘niewielkiej pelerynie’ (USJP).

Nadal kupowane są kożuchy, czapki i serdaki (2), stąd żywotność takich potocznych nazw, jak **baranica** ‘długi kożuch barani’ (USJP-pot.) i ‘czapka z futra baraniego’ (USJP-pot.), a także obiegowej nazwy **czapica** ‘duża, niezgrabna czapka’ (SJPD).

Futrzone bywają też ozdobne części garderoby (4): **etola** (USJP), **manszeta** (SJPD), **mufeczka** (SJPD) oraz **podpinka** (SJPD), a także obszywki, jak **garnirunek** (SJPD).

Regionalnie z analizowanych wyrazów funkcjonują nazwy: **bunda** ‘rodzaj serdaka, krótki kożuszek bez rękawów’ (SJPD-reg.), **oblamka** ‘skórzana aplikacja na kożuchu góralskim’ (SJPD-reg.) oraz **papacha** ‘męska czapka futrzana noszona przez mieszkańców Kaukazu i przez Kozaków, także przez żołnierzy radzieckich’ (USJP-etn.).

Żywotna pozostała współcześnie nazwa jednego narzędzia funkcjonująca w środowisku rzemieślniczym, tj. **kosa kuśnierska** ‘nóż wygięty w kształcie półksiężyca, osadzony pionowo na ławie kuśnierskiej, służący do ręcznego usuwania resztek mięsa ze skór futerkowych’ (USJP-rzem.).

Funkcjonujący w gwarze poznańskiej wyraz **krymka** ‘czapka z daszkiem’ (SGP-wych. z użycia) wychodzi z użycia.

Nazwy **pelisa** ‘zimowy płaszcz na futrze’ (USJP-książk.) oraz **obrzeżenie** ‘to, co obrzeża, okala coś, obramowanie, obszycie m.in. z futra’ (USJP-książk.) są dziś książkowe, a wyraz **czapkarz** rejestrowany jest jako przestarzały (USJP-przestarz.).

Łącznie spośród 204 zarejestrowanych w źródłach leksykograficznych jako nowe w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku terminów kuśnierskich żywotnych w drugiej połowie stulecia pozostało 28 jednostek, głównie nazw futer, jak **oposy**, **wydry** oraz ozdobnych części garderoby, jak **etola** i **mufeczka**.

4.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (44 wyrazy)

Leksykografia drugiej połowy XX wieku rejestruje 44 nowe nazwy związane z kuśnierstwem. Nadal noszone są futra⁴³⁰, a skórzana kurtka, płaszcz obecnie popularne, kojarzą się z pewnym stylem życia bądź przynależnością do grupy społecznej⁴³¹.

Do nowych w drugiej połowie XX wieku nazw futer (24 wyrazy) należą: **astrachan** ‘futro ze skórek młodego barana astrachańskiego’ (SJPD), **bibrety** ‘okrycie uszyte ze skór wyprawionych i zabarwionych na brązowy kolor skóry mniej cennych zwierząt futerkowych, zwłaszcza królików, imitujące futro bobra’ (USJP-rzem.), **brajtszwance** ‘cenne futro ze skóry futerkowej jagniąt karakułów’ (USJP), **cakle** ‘futro z wyprawionych skór cakli (owiec górskich o grubej sierści, zwykle białej lub czarnej, hodowanych głównie w Karpatach)’ (USJP-pot.), **cybety** ‘futro ze skórek afrykańskiego drapieżnika z rodziny wiwer’ (USJP), **jagnięta** ‘futro z jagnięcia’ (SJPSz), **lis** ‘błam futrzany z lisa’ (SJPSz), **łapki karakułowe** ‘futro ze skórek karakułów’ (USJP-rzem.), **łasice** ‘błam ze skórek łasic’ (SJPSz), **muflony** ‘futro z muflonów’⁴³² (USJP-pot.), **norki** ‘błam z wyprawionych skórek norki – małego drapieżnego ssaka’ (USJP-pot.) i ‘futro z norki’ (USJP-pot.), **nutrie** ‘futro ze skór nutrii’ (USJP-pot.), **oceloty** ‘futro z wyprawionych skór ocelota lub jego imitacja’ (USJP-pot.), **panofiksy** ‘futro baranie uszlachetnione, z prostym włosiem, puszyste, zwykle w brązowym kolorze’ (SJPSz), **piżmowce** ‘błam ze skór piżmaków’ (USJP), **popielice** ‘błam z wyprawionych skórek popielicowych’ (USJP-pot.), a także **tchórzofretki** ‘futro z tchórzofretek’ (USJP-pot.), **wiewiórki** ‘błam z wyprawionych skórek wiewiórek’⁴³³ (USJP-pot.), **wydry** ‘błam z wyprawionych skór wydr’ (USJP-pot.) i **podpinka** ‘ocieplające podbicie, często futrzane, przypinane od spodu płaszcz lub wiatrówki’ (SJPD), choć ubrania rzadko są ocieplane futrem, może z wyjątkiem **peleryny mikołajowej** ‘peleryna futrzana taka, jaką noszono w Rosji za czasów cara

⁴³⁰ W latach osiemdziesiątych rozwinęła się działalność proekologiczna i obrońców praw zwierząt, którzy domagają się zastępowania naturalnych skór ich sztucznymi odpowiednikami.

⁴³¹ Kurtki skórzane podczas II wojny światowej nosili lotnicy, dziś skórzane kurtki noszą np. rockersi, punki. Por. M. Toussaint-Samat, *Historia stroju*, op. cit., s. 161.

⁴³² Muflon, czyli *Ovis musimon*, dzika owca o brązowej, krótkiej sierści i dużych, koliście zakrzywionych ku tyłowi rogach (tylko u samca), żyjąca w górskich lasach Europy.

⁴³³ Wiewiórka, czyli *Sciurus vulgaris*, gryzoń nadrzewny o rudym, czarnym lub popielatym futerku, charakteryzujący się wydłużonym ciałem i puszystym ogonem; żyje w parkach i lasach Eurazji, żywiąc się głównie nasionami i owocami.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Mikołaja' (SJPD) i **bezrękawnika** 'okrycie bez rękawów, również z futra lub ze skóry' (USJP-pot.) oraz **skóry** 'kurtka, płaszcz z wyprawionej skóry zwierzęcia' (USJP-pot.).

Związane z wytwarzaniem futer są wyrazy: **futrarski** 'nadający się na futro – wierzchnie okrycie' (USJP-rzem.) i **futrarski** 'związany z wyprawianiem skór zwierzęcych na futra oraz z produkcją rzeczy użytkowych' (USJP-rzem.).

Do nowych w drugiej połowie XX wieku fasonów czapek futrzanych i skórzanych bądź nimi ozdabianych należy **pilotka** 'czapka okrywająca dokładnie głowę i uszy, zapinana pod brodą, chroniąca przed wiatrem i mrozem, noszona zwykle przez lotników, motocyklistów i dzieci' (USJP-pot.), zwana w Poznaniu **deklem** (SGP), **kipą** (SGP), czy też **bobą** 'czapka, zwłaszcza ciepła, zimowa' (SGP-ekspr.).

Do nazw regionalnych kuśnierskich należą też wyraz **wyłóżka** 'skórzana aplikacja na kozuchu góralskim, oblamka' (SJPD-reg.) i **rydel** 'daszek u czapki' (SGP), a etnograficznych wyraz **czerkieska** 'czapka futrzana z jedwabnym denkiem' (USJP-etn.),

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znajdują się współcześnie 3 wyrazy: **rajtki** 'spodnie do konnej jazdy, często podszywane skórą od wewnętrznej strony ud' (USJP-przestarz.), **budka** 'futrany kołnierz damski wysoko zachodzący na szyję' (USJP-przestarz.), **futrarz** 'specjalista od wyprawiania, szycia futer, kuśnierz' (USJP-przestarz.). Z użycia wychodzi też wyraz **kryma** 'czapka z daszkiem' (SGP-wych. z użycia).

W polszczyźnie najnowszej odnajdujemy też termin **czapkarski** 'dotyczący czapkarza' (USJP-rzem.).

Jako dawne polszczyzna XX wieku oddaje wyraz **zarekawek** 'rodzaj ozdobnego mankietu, ozdobne zakończenie rękawa koszuli wywijane na rękaw ubrania' (SJPD-daw.) oraz funkcjonującą w gwarze miejskiej Poznania nazwę **szewskie spodnie** 'spodnie ze skóry cielęcej; element stroju Bambra' (SGP-daw.).

Słowniki rejestrują 2 historyzmy przyporządkowane kuśnierstwu: **palium** 'wierzchni strój koronacyjny z czerwonej tkaniny podbity gronostajami' (SJPD-hist.) oraz **karwasz** 'podszycie skórzane na spodniach do konnej jazdy' (SJPD-hist.), a także 2 związane z nim nowe wyrazy książkowe: **nutriety** 'futro ze skór owiec farbowane na brązowo, strzyżone i prasowane' (USJP-książk.) i **renowacja** 'odnowienie, odświeżenie futra, restauracja' (USJP-książk.).

Trudny do ustalenia pozostaje czas wejścia do polszczyzny pisanej 11 wyrazów kuśnierskich. Są to: **bielizna** 'szuba z popielic lub wiewiórek', **bobak** 'futro

ze zwierzęcia szczirowatego z rodziny wiewiórek’, **diplois** ‘obszerny płaszcz żołnierski i podróżny w kształcie peleryny, mógł być podszyty futrem’, **gorepelk** ‘okrycie kobiece podszyte futrem baranim, wykonane przez kuśnierzy w Żółkwi’, **jenoty** ‘futro z azjatyckiego ssaka z rodziny psów, o długiej, gęstej, rudawej lub ciemnobrunatnej sierści, żyjącego w tajdze oraz na Białorusi, Ukrainie i w Polsce. Jenot hodowany jest jako zwierzę futerkowe’, **mardur** ‘futro kunie’, **obrzezki** ‘okrycie z gorszego gatunkowo futra z głowy, nóg i ogona różnych zwierząt’, **pusz** ‘miękkie futro’, **rysiowe futro** ‘futro ze skór krajowego rysia, wysoko cenione w Polsce’, **skórzoki** ‘skórzane spodnie noszone na Śląsku w okresie nowożytnym’ oraz **suppycja** ‘szuba’⁴³⁴.

Współcześnie noszenie prawdziwych, a nie sztucznych futer spotyka się z przyganą części społeczeństwa. Obrońcy zwierząt oblewają farbami futra, aby w ten sposób zaprotestować przeciw zabijaniu zwierząt w celu pozyskania skórek futerkowych. Do ruchu propagującego sztuczne futra, a działającego przeciw szyciu futer ze skórek zwierząt należą osoby znane, jak francuska aktorka Brigitte Bardot⁴³⁵.

Przez wieki nie widziano jednak nic zdrożnego w noszeniu futer. Wręcz przeciwnie, kosztowne futra podkreślały status społeczny i majątkowy⁴³⁶, stanowiły też swoistą lokatę kapitału. Do najdroższych należały gronostaje i sobole.

Z kuśnierstwem związane są 163 wyrazy zapisane w najstarszych leksykonach. Jest to jednak rzemiosło, które – podobnie jak szewstwo – podlega wymogom mody, a ta zmieniała się bardzo często, zwłaszcza w ostatnich czasach. Stąd liczne nazwy wyrobów i terminy kuśnierskie pojawiające się w kolejnych wiekach: 70 neologizmów XVII-wiecznej polszczyźnie i 51 w XVIII-wiecznej polszczyźnie.

Głębokie zmiany, jakie zaszły w XIX wieku, wpłynęły również na rozwój słownictwa kuśnierskiego. Rozwój transportu rozpoczął globalizację, zmieniając gospodarkę poszczególnych krajów. Ułatwił też import i eksport towarów. Do XIX-wiecznej polszczyzny trafiło 127 nowych wyrazów związanych z kuśnierstwem, a leksykografia przełomu XIX i XX wieku notuje 204 nowe wyrazy kuśnierskie. Po drugiej wojnie światowej odnotowano po raz pierwszy 44 nazwy kuśnierskie. Na zahamowanie rozwoju tego rzemiosła zapewne miały wpływ zmiany polityczne

⁴³⁴ Zostały one zarejestrowane w *Słowniku ubiorów* Ireny Turnau. Zob. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit.

⁴³⁵ Interesujące, że nie słyszy się o protestach związanych z wyprawionymi skórami, z których szyje się np. buty.

⁴³⁶ Por. Ł. Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, op. cit., s. 71-94.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

i gospodarka socjalistyczna, niezbyt przychylna rzemiosłu, a także niski status majątkowy Polaków, z których większość nie mogła pozwolić sobie na drogie, luksusowe, kuśnierskie wyroby.

Spośród 670 terminów kuśnierskich, jakie pojawiały się i funkcjonowały z różną żywotnością na przestrzeni wieków, współcześnie odnajdujemy 293 jednostki, z których najpopularniejsze są: **czapka** (12) i **kożuch** (4)⁴³⁷.

W ostatnich latach obserwujemy powrót mody na skórzaną odzież, w tym przede wszystkim kurtki skórzane oraz futra.

5. Słownictwo szewskie (916 wyrazów)

Szewstwo należy do najstarszych rzemiosł skórzanych, a w polskich wykopaliskach znaleziono buty, które datuje się na koniec VIII wieku⁴³⁸. Obuwie chciał mieć każdy: zamożniejsi kierowali się modą i zmieniali je częściej, a biedniejsi potrzebą i kupowali proste, tanie buty, które miały im długo służyć.

Szewcy, jako rzemieślnicy, nie byli jednolitą grupą. Obok bogatych safianników, w miastach i miasteczkach można było znaleźć ubogich naprawiaczy obuwia⁴³⁹. Szewstwo było rzemiosłem najbardziej rozpowszechnionym w małych miejscowościach i na wsiach, ale często pracujący tam szewcy naprawiali jedynie obuwie lub szyli proste buty⁴⁴⁰.

Odzwierciedleniem popularności tego rzemiosła jest leksyka (916 wyrazów), charakteryzująca się różną żywotnością. Najstarsze zarejestrowane w leksykonach słownictwo szewskie liczy 96 jednostek, z których do XX wieku dotrwały 23 wyrazy. Na przestrzeni XVII-XX wieku w rzemiosle szewskim z różną żywotnością zaistniało 916 nazw, terminów, określeń. Współczesna polszczyzna rejestruje 358 z analizowanych wyrazów.

5.1. Najstarsza polszczyzna (96 wyrazów)

Do końca XVI wieku leksykony zarejestrowały 96 wyrazów związanych z szewstwem, w tym nazwy osób (11), wyrobów (74), narzędzi (5) i czynności (3).

---

⁴³⁷ I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, K. Szafran, J. Woronczak, *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, op.cit.

⁴³⁸ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 13.

⁴³⁹ Tamże, s. 71-72.

⁴⁴⁰ I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 45.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

5.1.1. Nazwy osób (11 wyrazów)

Wśród najstarszych nazw rzemieślniczych wytwórców⁴⁴¹ (7 wyrazów), obok **szewca** i **oklepacza** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’, funkcjonowały określenia rzemieślników specjalizujących się w wyrabianiu określonego rodzaju obuwia lub jego części, tj. **czobotnik** ‘rzemieślnik wyrabiający czoboty’, **pantoflarz** ‘rzemieślnik wyrabiający pantofle’, **patynkarz** ‘szewc robiący patynki’, **podeszwarz** ‘wytwórca obuwia w postaci podeszwy przywiązanej do stopy rzemykami lub sznurkami, sandałów’, co wskazuje na różnorodność ówczesnej produkcji szewskiej, a także mnogość zamówień pozwalających na utrzymanie się szewca – specjalisty. Wyraz **ciągniskora** (**ciągniskóra**) ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ odbieramy jako żartobliwe określenie szewca.

Wśród najstarszego słownictwa odnajdujemy też ślady relacji rodziny (2 wyrazy) rzemieślnika. Status kobiety określała wówczas pozycja ojca lub męża, dlatego żonę szewca nazywano **szewcewą** (**szewcową**). Tradycją było, że syn przejmował warsztat po ojcu, stąd **szewczyk** był zarazem synem szewskim, czeladnikiem i uczniem. Wśród najstarszego słownictwa odnajdujemy też przymiotniki **szewcowy** ‘należący do szewca’ oraz **szwiecki** (**szewski**) ‘dotyczący szewca lub szewstwa’.

5.1.2. Nazwy ogólne butów (4 wyrazy)

Głównym zajęciem szewca było wytwarzanie obuwia. Nazywano je ogólnie od dawna **butem**, **butkiem**, **cholewą**, **obuwiem**. Fasony butów w Polsce były związane z wpływami zagranicznej mody oraz kształtowaniem się stroju narodowego. Ich zadaniem była przede wszystkim ochrona przed zimnem i błotem, dlatego też częściej w Polsce pojawiała się obuwie z cholewami⁴⁴².

5.1.3. Nazwy rodzajów butów (56 wyrazów)

Moda, cena i wygoda przyczyniały się do powstawania różnych rodzajów butów. Wygląd niektórych z nich (8 wyrazów) trudno dziś precyzyjnie odtworzyć. Są to: **baczmag** ‘gatunek obuwia, but, trzewik’, **choboty** ‘rodzaj obuwia’, **kapcia** ‘miękkie obuwie’, **kelcerski** ‘nazwa rodzaju obuwia’, **oprawka** ‘rodzaj obuwia lub jakaś jego część’, **szkarpeta** ‘rodzaj obuwia’, **szlapa** ‘w XVI wieku przypuszczalnie rodzaj obuwia’ oraz **ubucie** ‘w XV wieku rodzaj obuwia’.

⁴⁴¹ W XVI wieku pozycja szewca była wyższa niż w okresie późniejszym. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 48.

⁴⁴² A. Banach, *Historia pięknej kobiety*, op. cit., s. 118.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wiele nazw wyrobów określa buty z krótką cholewką (12 wyrazów), jak: **boczkorki** ‘ciżmy typu wschodniego, o płaskiej podeszwie, sięgające do kostek, noszone w XVI-XVII wieku’, **ciżma** ‘but z miękkiej skóry, płytki albo z niską cholewką, często o czubie wydłużonym i zakrzywionym do góry, noszony powszechnie w XII-XV wieku’ i **ciżemka**, **muly** ‘pantofle wysokie, obuwie wysokie w rodzaju patynek lub pantofli’, **pantofel** ‘lekki, płytki but bez cholewki’ i **pantoliczka (pantofelek)** ‘niewielki pantofel’, **papuć** ‘wierzchni trzewik, miękki półtrzewik’, **połbotek** ‘obuwie do kostek z safianu, często żółtego, z wyłożeniem na cholewkę tej samej barwy, sznurowane po wewnętrznej stronie’, **połbut (półbut)** ‘but bez cholewki, zwykle na płaskiej podeszwie’ i **półbótek (półbucik)** ‘niewielki półbut’, **trzewik** ‘sznurowany lub zapinany but z krótką cholewką, na niewysokim obcasie’ i **trzewiczek**. Ilustrowana nazwami różnorodność może świadczyć o popularności tego typu obuwia.

Do obuwia typowo damskiego należały **patynki** ‘damskie pantofle skórzane na drewnianej podeszwie noszone w XVI wieku’ oraz **zoccoli** ‘weneckie obuwie kobiece ze skóry, ażurowe, osadzone na bardzo wysokich drewnianych podeszwach noszone w XVI wieku’.

Wytwarzano także buty z cholewami⁴⁴³ (6 wyrazów), tj. **połskorzenek** ‘rodzaj obuwia mniejszego i niższego niż skórznie’, **skórznie** ‘buty skórzane z wysokimi cholewami’ i **skorzenki (skórzniczki)** ‘niewielkie skórznie’, **sotulares** ‘obuwie skórzane z długimi cholewami w rodzaju nogawic, w XIV-XV wieku z ostrymi nosami, szyte z kolorowych skór’, a także **kozackie buty** ‘obuwie z cholewami, do kolan, bez obcasów i podkówki, noszone w XVI-XVII wieku’ oraz **rybarskie buty**, które wysoko sięgały do bioder, były kilkakrotnie przesyte i zabezpieczone przed przemakaniem.

Używano też obuwia szczególnie ozdobnego, np. z wydłużonymi noskami, jak **cracoves** ‘obuwie z wydłużonym noskiem oraz językiem zakrywającym podbicie i fantazyjnie odwiniętym, moda na nie panowała w Polsce w XIII wieku’, **kacze dzioby** ‘obuwie o płaskim i rozszerzonym nosku, noszone w XVI wieku jako reakcja na spiczaste nosy obuwia w modzie gotyku’⁴⁴⁴, **sapogi** ‘buty z podwyższonym na przodzie cholewami, z zadartymi noskami i niskimi obcasami szyte z barwnej skóry, noszone w XVI-XVIII wieku w Rosji oraz na polskich ziemiach wschodnich’.

⁴⁴³ „Buty z wysoką cholewką znaleziono w warstwie z przełomu XIII i XIV wieku w Gdańsku, Sieradzu i Warszawie”. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 15.

⁴⁴⁴ „Około 1520 r. obuwie o spiczastych noskach ustąpiło płytkim, głęboko wyciętym trzewikom, zawiązywanym lub zapinanym na biegnący w poprzek podbicia pasek, o szerokich przodach (które z czasem stawały się coraz szersze, przybierając formę tzw. kaczego dzioba)”. M. Moźdzysłowska-Nawotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 36.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Specjalne buty nosili wojskowi. Do XVI wieku w polszczyźnie pisanej zarejestrowano 2 ich nazwy: **nogawica** ‘but żołnierski’, **rajtary** ‘buty z cholewami powyżej kolan noszone przez rajtarów lub może spodnie skórzane’.

Szewcy wytwarzali też pantofle domowe, jak **stąpienki** ‘w XVI wieku określenie domowych pantofli’.

Tradycyjnie skórzane (3 wyrazy) były też **knaflowki** ‘w XVI wieku męskie i kobiece obuwie na obcasach lub podwyższające całą podeszwę drewnianą wkładką’, **wstępień** ‘lekkie obuwie nie zakrywające wierzchu stopy’, a piłśniowe **sulejaty** bywały podbijane futrem.

Obok obuwia krytego, noszono buty zbliżone do współczesnych sandałów (7 wyrazów), jak: **flanderka** ‘rodzaj obuwia, sandał’, **galiga** ‘rodzaj obuwia, sandał’, **patyna** ‘rodzaj obuwia, pantofel, sandał’, **patynki** ‘lekkie obuwie, sandały, pantofle damskie lub męskie bez napiętka’ i **patyneczki** ‘niewielka patynki’, **podeszwa** ‘obuwie w postaci podeszwy przywiązanej do stopy rzemykami lub sznurkami, sandał’, **sandala** ‘w XVI wieku obuwie zbliżone do sandałów’.

Tańsze buty wykonywano nie tylko ze skóry, często skórę łączono z innym materiałem, np. drewnem. Wśród najstarszego słownictwa odnajdujemy 2 nazwy takiego obuwia. Są to: **chodak** ‘lichy trzewik wykonany ze skóry lub innego materiału’ i **treпки** ‘niewielkie trepy, czyli lekkie buty na drewnianej podeszwie, ze skórzonym okryciem na palce, czasem z rzemykami wiązanymi wokół stopy lub łydki’.

Obuwie, choć z gorszej jakości skóry lub tylko z kawałków skóry połączonych z drewnem, nosili chłopci (6 wyrazów). Były to: **kapcie** ‘rodzaj obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej, niekiedy łąpcie’, **kurdwan** ‘obuwie wieśniacze’, **kurp** ‘prymitywne obuwie chłopskie z niewyprawionej skóry lub łyka, sięgające do kostek, na drewnianej podeszwie’, **kurpik** ‘mały kurp’, **łapcie (łapeć)** ‘obuwie zrobione z łyka, skóry, słomy itp.’ i **obnożnik** ‘rodzaj obuwia, but chłopski’. Dla służby przeznaczone były buty zwane **solutares**, czyli ‘grubsze obuwie wydawane w XVI wieku służbie dworskiej jako część zapłaty’.

Drogie, luksusowe obuwie chroniono, zakładając **patynki** ‘średniowieczne obuwie ochronne na drewnianych podeszwach’, które służyły osłonie skórzanych cizm i trzewików przed błotem na średniowiecznych ulicach.

Wśród najstarszych nazw wyrobów szewskich odnajdziemy też **kowane obuwie** ‘od XVI wieku obuwie, w którym części połączono za pomocą kołków’ oraz **caligę** ‘w inwentarzu z 1545 r. nogawice z tkaniny ze skórzanymi podeszwami’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

5.1.4. Nazwy części buta (11 wyrazów)

Szewstwo zapewne szybko stało się zajęciem również artystycznym, o czym świadczą zarejestrowane w najstarszych źródła – obok nazw części buta – także jego ozdoby, jak **draczek**. Główną część długiego buta nazywano **cholewą, cholewką i magierą**, która mogła sięgać niekiedy aż do bioder jako **nakolanki**, dolną zwano **podeszwą**. Spiczasty koniec buta zwano **nosem**, tylną część zaś – **napiętkiem**. **Przyszwę**, czyli część cholewki przyszytą do podeszwy, nazywano też **nartem**.

Dobre buty były wykonane z lepszej – i drogiej – skóry; stąd wyraz **dębiany** ‘w określeniu trzewików ze skóry dębowej, czyli wyprawionej przy użyciu kory dębowej’.

5.1.5. Nazwy szewskich narzędzi (5 wyrazów)

W produkcji butów niezbędne były narzędzia. Do najwcześniej zarejestrowanych w polskiej leksykografii należą noże, jak: **gnyp (knyp)** oraz **gnyp szwiecki**, kopyta, jak **kopyto i szwieckie kopyto** ‘narzędzie szewskie z twardego drewna, metalu lub tworzywa sztucznego, w kształcie ludzkiej stopy, służące do wyrobu obuwia i nadania mu odpowiedniego kształtu’⁴⁴⁵ oraz **prawidło** ‘forma z drewna lub metalu, o kształcie stopy ludzkiej, wkładana do butów dla utrzymania fasonu; przyrząd do formowania butów’.

5.1.6. Nazwy gwoździ, substancji i czynności (6 wyrazów)

Do wyrobu obuwia szewcy wykorzystali specjalne rodzaje gwoździ, o czym świadczy nazwa **podkowki** ‘gwóźdź, ćwieczek do przybijania butów’.

Buty były drogie, toteż biedota chodziła boso lub plotła obuwie z łyka albo strugała z drewna. Każdy, kto miał buty, dbał o nie, stąd popularność **czernidla** ‘czarna pasta służąca do czernienia butów’ oraz **czernidla szwieckiego, szewczego (czernidla szewckiego)**.

Do najstarszych zarejestrowanych nazw czynności szewskich (3 wyrazy) zaliczymy wyrazy: **podszewka** ‘przybicie nowej zelówki’, **podszyc** ‘przybić nowe zelówki’, **przyszycie** ‘być może naprawa obuwia’ związane z najprostszymi naprawami.

---

⁴⁴⁵ Odnalezione kopyta pochodzą z przełomu XVII/XVIII wieku. Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 20-21.

5.1.7. Nazwy innych wyrobów (3 wyrazy)

Szewcy wyrabiali czasem inne przedmioty skórzane. Wśród nich były piłki, jak **piła** i **piłka** ‘sprężysta kula różnej wielkości wykonana z gumy, skóry itp., wypełniona powietrzem lub wypchana czymś (rzadziej lana), służąca do zabawy i gier sportowych’ oraz **pielecza** (**pileczka**) ‘mała, skórzana piłka do gry’.

5.1.8. Żywotność najstarszego słownictwa szewskiego

Pierwszej cezury czasowej nie przekroczyło 38 wyrazów.

Są to nazwy rzemieślników (2 wyrazy): **czobotnik** ‘rzemieślnik wyrabiający czoboty’ (SS) oraz **oklepacz** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ (SS), a także nazwy obuwia (17 wyrazów): w tym sandały (6), czyli **flanderka** (MB, SXVI), **galiga** (MB), **patyna** (SS), **podeszwa** (S XVI), **sandała** (MB), **wstępień** (SS); obuwie lekkie (1), jak **kapcia** (S XVI, MB); domowe (1), jak **stąpienki** (MB); buty z cholewami (1), jak **rajtary** (MB); obuwie tanie, wieśniacze i pospolite (2), jak: **kurdwan** (S XVI, MB), **solutares** (IT) oraz wykwintne, drogie (6), jak **boczkorki** in. ciżmy typu wschodniego (MB), **cracoves** – z wydłużonym noskiem, modne wcześniej (IT), **kacze dzioby** – o rozszerzonym nosku (IT), **połbotki** in. obuwie z safianu (MB, S XVI), **sotulares** – szyte z kolorowych skór (IT), **zoccoli** – ażurowe, kobiece (IT).

Do ubytków leksykalnych przechodzą też ogólne określenia butów (10), jak: **kelcerski** (SS), **knaflowki** (MB), **kowane obuwie** (IT), **oprawka** (S XVI), **połskorzenek** (S XVI), **szkarpeta** (MB, S XVI), **szłapa** (MB) oraz **patynki** ‘średniowieczne obuwie ochronne na drewnianych podeszwach, osłaniano nim skórzane ciżmy i trzewiki na błotnistych ulicach’ oraz ‘damskie pantofle skórzane na drewnianej podeszwie noszone w XVI wieku’, a także **ubucie** (IT).

Do archiwum językowego wraz z XVI wiekiem przeszła też nazwa **caliga** ‘w inwentarzu z 1545 r. nogawice z tkaniny ze skórzanymi podeszwami’, a także 3 nazwy części buta, jak: **draczek** (SS, MB), **magiera** (MB) i **nakolanki** (IT).

Wpływ na ewolucję języka miała zmieniająca się moda, walory praktyczne obuwia, a także rozwijająca się technika wyprawy skór i szycia obuwia, co dyktowało zmianę w wyposażeniu warsztatu szewskiego. Przestaje być używany **gnyp szwiecki** ‘nóż szewski’ (S XVI) i **szwieckie kopyto** (SS), a także ćwieczki do przybijania butów, czyli **podkowki** (S XVI). Coraz rzadziej robi się **przyszycie** ‘naprawę obuwia’ (S XVI) oraz **podszewkę** ‘przybicie nowej zelówki’ (S XVI).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XVII i XVIII wieku do ubytków leksykalnych przeszło 5 kolejnych z najstarszych terminów szewskich, w tym **cholewa** w znaczeniu ‘cały but’ (S XVII), **kozackie buty** (IT) oraz **kurpik** jako ‘prymitywne obuwie chłopskie z niewyprawionej skóry lub łyka, sięgające do kostek, na drewnianej podeszwie’ (S XVII) w XVII wieku i **rybarskie buty** oraz **sapogi** w wieku XVIII.

W XIX wieku do archiwum językowego przeszły 4 wyrazy. Były to: **kurp** ‘prymitywne obuwie’ (SWil) oraz **ciżemka** ‘but z miękkiej skóry, płytki albo z niską cholewką, często o czubie wydłużonym i zakrzywionym do góry’ (Linde), a także żartobliwa nazwa szewca **ciągniskóra** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ (SGWar-żart.) oraz czasownik **podszyć** ‘przybić nowe zelówki’ (SWil).

Źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują jeszcze jako archaizmy 9 spośród najstarszych terminów szewskich, w tym nazwy butów (7), jak **baczmagi** (SW-starop.), **choboty** (SW-starop.), **nogawice** (SW-starop.), **obnożniki** (SW-starop.), **skórzenki** (**skorzenki**) (SW-starop.), **sulejaty** (SW-starop.) oraz przestarzały wyraz **muły** (SW-mało używany); inne wyroby (1), jak **pila** ‘sprężysta kula różnej wielkości wykonana z gumy, skóry itp., wypełniona powietrzem lub wypchana czymś (rzadziej lana), służąca do zabawy i gier sportowych’ (SW-starop.), a także nazwę pasty **czernidło szewieckie, szewcze** (SW-mało używany).

Wraz z zanikiem wyrobu szewskiego, jak **kapcie** ‘rodzaj obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej, niekiedy łapcie’ (SW), **papuć** w znaczeniu ‘wierzchni trzewik, miękki półtrzewik’ (SW) oraz **patyneczka** ‘niewielka patynka, czyli lekkie obuwie, sandały, pantofle bez napiętka’ (SW), do ubytków leksykalnych przeszły ich nazwy (3 jedn. leks.).

Zanik asortymentu sprawił, że przestali być potrzebni jego wytwórcy (2 wyrazy), tj. **patynkarz** ‘szewc robiący patynki’ (SW) oraz **podeszwarz** ‘rzemieślnik robiący podeszwy’ (SW). Do archiwum językowego przeszedł też wyraz **dębiany** ‘w określeniu trzewików ze skóry dębowej, wyprawionej przy użyciu kory dębowej’ (SW) oraz przymiotnik **szewcowy** ‘należący do szewca’ (SW).

Zmiany w kulturze szewskiej doprowadziły do tego, że w pierwszej połowie XX wieku przestano używać nazwy gwarowej **nart** ‘przyszwa u buta’ (SW-gw.).

Współcześnie z zarejestrowanych w najstarszej leksykografii 96 terminów szewskich, żywotne pozostały 24 wyrazy, w tym nazwy rzemieślniczych wytwórców i ich bliskich (4), jak: **pantoflarz** (USJP-rzem.), **szewc** (USJP), **szewcowa** (**szewcewa**)

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘żona szewca’ (SJPD), **szewczyk** używany żartobliwie (SJPD-żart.) oraz 1 przymiotnik szewski ‘dotyczący szewca lub szewstwa’ (USJP).

Żywotne pozostały też nazwy związane z szewskimi wyrobami (18). Są wśród nich:

- nazwy obuwia i jego części (13 wyrazów): **but** (USJP), **butek** (USJP-pot.), a także **pantofel** (USJP), **pantofelek** (USJP), **półbut** (USJP), **półbucik** (USJP-pot.) i **treпки** (USJP-pot.) oraz **cholewa** (USJP) i **cholewka** (USJP), **napiętek** (USJP-rzem.) i **przyszwa** (USJP-rzem.), **podeszwa** (USJP), a także **nos** ‘zweżony, spiczasty koniec buta’ (USJP-pot.);
- nazwy innych wyrobów szewskich (2 wyrazy): **pileczka** (SJPSz), **pilka** (USJP);
- nazwy narzędzi (3 wyrazy): **gnyp (knyp)** ‘nóż szewski’ (USJP-rzem.), **kopyto** ‘narzędzie szewskie z twardego drewna, metalu lub tworzywa sztucznego, w kształcie ludzkiej stopy’ (USJP-rzem.), **prawidło** ‘przrząd do formowania butów’ (USJP-rzem.).

Gwarowo funkcjonuje wyraz **skórznie** ‘buty skórzane z wysokimi cholewami’ (SJPD-gw.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego odnajdujemy staropolskie nazwy butów (3 wyrazy), tj. **lapcie (lapeć)** ‘obuwie zrobione z łyka, skóry, słomy itp.’ (USJP-przestarz.), **chodak** ‘lichy trzewik wykonany ze skóry lub innego materiału’ (USJP-przestarz.) oraz **patynki** ‘lekkie obuwie, sandały, pantofle damskie lub męskie bez napiętka’ (SJPD-przestarz.), a także nazwę **czernidło** (USJP-przestarz.) na określenie pasty zastąpionej różnymi i różnokolorowymi preparatami do pielęgnacji obuwia.

Jako książkowe funkcjonują współcześnie 3 z analizowanych wyrazów: **obuwie** (USJP-książk.), **trzewiczek** (USJP-książk.) i **trzewik** (USJP-książk.). Z kolei wyraz **ciżma** ‘but z miękkiej skóry, płytki albo z niską cholewką, często o czubie wydłużonym i zakrzywionym do góry, noszony powszechnie w XII-XV wieku’ wskazywany jest w słownikach jako historyzm (USJP-hist.).

5.2. Polszczyzna XVII wieku (23 wyrazy)

Moda, regulowana dawniej również prawem⁴⁴⁶, ma największy wpływ na zmianę strojów. W XVII wieku w damskim obuwiu upowszechniają się obcasy

⁴⁴⁶ Jak czytamy w opracowaniach, w XVII wieku, w Europie: „Prawa państwowe żywo interesowały się też długością nosków obuwia. Noski długości 60 cm zarezerwowano wyłącznie dla utytułowanych

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

i na takich zaczyna się nosić buty do stroju codziennego. Pierwotnie były to obcasy drewniane, później skórzane. Buty z obcasami modne były aż do czasów po rewolucji francuskiej i ponownie po 1829 roku⁴⁴⁷.

W wieku XVII upowszechnia się w Polsce męski strój narodowy, z butem, jak podaje M. Moźdzysłska-Nawotka, „typu wschodniego: o płaskiej podeszwie, wydłużonym nosie i metalowej podkówie zamiast obcasa, wysoki, wykonany ze skóry licowej, u zamożnych do stroju kontuszowego ze skórki safianowej lub czerwonej, a do ubiorów skromniejszych – z kozłowej lub cielęcej, wyprawionej na kolor czarny”⁴⁴⁸.

Rozwija się kultura rzemieślnicza, wychodząca naprzeciw zapotrzebowaniu ze strony zarówno szlachty, jak i pospólstwa.

W polszczyźnie XVII wieku w zakresie szewstwa odnajdujemy przede wszystkim nowe nazwy butów i ich części (17 wyrazów), jak: **chodaki** ‘ochraniacze, nakładane na łydki’; **lystcian** ‘obuwie na łydki, skórnia’ i **lystcianki**; tanie obuwie, jak **chodaczek** ‘lichy trzewik wykonany ze skóry lub innego materiału’ i **obuwiny** ‘liche obuwie’, a także używane głównie przez mnichów **sandały** ‘buty na lekkiej podeszwie, mające zamiast przyszwyci paski ze skóry lub innego materiału’ i **sandałki** oraz przesywane obuwie, czyli **durchtowane** i **moskiewskie buty** ‘obuwie z cholewami, o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie, wyrabiane przez polskich szewców w XVII wieku’, a także **tureckie buty** ‘buty z cholewami o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie wyrabiane w XVII wieku’. Wśród nazw elementów buta (7) jako nowe nazwy obcasów i części pięty odnajdziemy: **abzac (obcas)** ‘spodnia, tylna część obuwia, na której wspiera się pięta’, **knafłak** ‘obcas w trzewiku’, **korek** ‘obcas w trzewiku’, **przykopycie** ‘część obuwia przypadająca na piętę’ oraz **nosek** ‘część buta okrywająca palce, szpic’, **kolanko** ‘w XVII-XVIII wieku część ozdobnej cholewy z miękkiej skóry zakrywającej kolano’ i **obladerki** ‘części kobiecego obuwia w XVII wieku, przypuszczalnie wiążące je rzemyki’.

Nowe nazwy innych wyrobów szewskich (2 wyrazy) to **balon** i **chwytka** jako skórzana piłka do grania.

---

feudałów, dla rycerstwa przepisowa długość nosków obuwia wynosiła 30 cm, a dla mieszczan i tej długości nosek uznany był za zbyt wspaniały, musieli więc zadowolić się krótszymi”. E. Szyller, *Historia ubiorów*, op. cit., s. 99.

⁴⁴⁷ M. Toussaint-Samat, *Historia stroju*, op. cit., s. 394.

⁴⁴⁸ M. Moźdzysłska-Nawotka, *O modach i strojach*, op. cit., s. 77.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej zarejestrowano nazwę **szewcówna** ‘córka szewca’ oraz 2 nazwy czynności: **szwarcowanie** ‘czyścić, smarować czarną pastą obuwie przed wyglansowaniem’ (**szwarcować**), a także nazwę nowego szewskiego narzędzia jakim była **mulsza** ‘narzędzie do krojenia skóry używane przez szewców warszawskich w XVII-XVIII wieku’.

5.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa szewskiego

Moskiewskie buty, czyli buty z cholewami (IT), **tureckie buty** z cholewami o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie (IT), **obladerki**, czyli rzemyki wiążące kobiece obuwie (IT) oraz **chodaki**, czyli ochraniacze, nakładane na łydki (S XVII) wyszły z mody wraz z XVII wiekiem. Kolejne 3 XVII-wieczne neologizmy przeszły do ubytków leksykalnych z końcem XVIII wieku. Były to: przesywane buty – **durchtowane** ‘w XVII i XVIII wieku przesywane obuwie’, **kolanko** tj. część ozdobnej cholewy z miękkiej skóry zakrywającej kolano oraz szewskie narzędzie **mulsza**.

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku wskazuje jako dawne nazwy obuwia (3), jak: **lystcian** (SW-starop.) i **lystcianki** ‘obuwie na łydki, skórnia’ (SW-starop.), **obuwiny** ‘liche obuwie’ (SW-mało używany) oraz nazwę obcasa **knaflak** ‘obcas w trzewiku’ (SW-starop.). W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego przeszła natomiast nazwa **przykopycie** ‘część obuwia przypadająca na piętę’ (SW). W drugiej połowie XX wieku z kolei ubytkiem była też nazwa czynności **szwarcowanie** ‘czyścić, smarować czarną pastą obuwie przed wyglansowaniem’ (**szwarcować**) (SJPD-daw.).

W polszczyźnie XX wieku żywotność zachowało 9 spośród 23 nowych w XVII wieku terminów szewskich. Są to: nazwa **szewcówna** (SJPD), nazwy butów i ich części (6 wyrazów), tj.: **chodaczek** (SJPSz), **korek** (SJPD), **nosek** (USJP), **obcas** (USJP), **sandał** (USJP) i **sandałek** (USJP), a także 2 nazwy szewskich wyrobów sportowych: **balon** (SJPD-sport.) i **chwytką** (SJPD-sport.) jako nazwy piłek popularnych w środowisku sportowym.

5.3. Polszczyzna XVIII wieku (20 wyrazów)

W XVIII wieku francuska moda rokokowa nakazywała paniom nosić eleganckie, lekkie pantofelki z cienkich, drogich skór lub materiałów. Musiały mieć

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

zakryte podbicie i cienkie obcasy⁴⁴⁹. Na kulturowy dyktat odpowiadało rzemiosło, czego odzwierciedlenie odnajdujemy w języku.

Wśród nowych nazw butów i ich części (16 jedn.) odnajdujemy określenia butów damskich (2 wyrazy), jak **muleta** ‘ranne obuwie kobiece, pantofle damskie’ i **muletka**; ocieplanych, jak **berlacz** ‘wojłokowy lub futrzany but zimowy nakładany w czasie mrozów na zwykłe obuwie’ oraz butów z krótkimi cholewami (2 wyrazy), w tym **bóćik** ‘but z krótszymi cholewami, półbut’ i **sztybel (sztyblet)** ‘krótki but męski z nierozciętą cholewką, z wszytymi po bokach cholewki kawałkami elastycznej gumy’, a także **bucisko** ‘but stary, brzydki, niekształtny, wielki’ oraz **stybel** ‘wierzchnie okrycie stopy lub stopy i kostki, czasem również łydki, przeważnie skórzane, płócienne lub z tworzywa sztucznego z mocną, grubszą częścią spodnią (podeszwą), chroniącą stopę od obrażeń przy chodzeniu; but’ i mające charakter sportowych butów **patynki** ‘obuwie z żelaznym podbiciem, w XVIII wieku z wmontowaną łyżwą, używane na ślizgawkę’.

Nowe nazwy części buta (2 wyrazy): **koreczek** ‘niewielki korek, czyli obcas w trzewiku’, **nadpodeszwie** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem, brandzel’; nazwy łąt (2 wyrazy), jak **przyczepka** ‘łata na bucie’, **przyszczepka (przyszczypka)** ‘łata na bucie’; nazwy uch do wciągania butów (2 wyrazy), jak **strzemię** ‘ucho u cholewy do wciągania buta’ i **strzemionko** ‘małe strzemię’, **ucho** ‘uchwyt w kształcie koła, łuku, prostokąta, pętli lub zbliżony do koła przymocowany do butów’ oraz nazwa ozdabiającej obuwie **sztylpy** ‘ozdobne, lakierowane lub kolorowe, szerokie wyłogi cholewy wysokich butów męskich, także ozdoba przypinana’ odzwierciedlają zarówno doskonalenie szewskich umiejętności, jak i nowe wymagania stawiane wytwórcom przez użytkowników i twórców mody.

Nowe nazwy: narzędzia, jak **krawalnik** ‘nóż szewski bez trzonka do krajania skór’, substancji, jak **szwarc** ‘czarna pasta służąca do czernienia butów’ oraz miary, jak **kompas** ‘miara, używana przez szewców na obuwie’ wskazują na dalszy rozwój rzemiosła szewskiego.

Szewstwo było jednym z najbardziej rozpowszechnionych w Polsce rzemiosł, szewcy zaś mieli różny status majątkowy. Byli wśród nich ludzie zamożni, ale wielu wytwórców butów, zwłaszcza tańszych, należało do ubogich rzemieślników,

⁴⁴⁹ A. Sieradzka, *Żony modne*, op. cit., s. 74.

nie zawsze dobrych, takim przypisana była nazwa **szewczysko** ‘lichy szewc’ żywotna do dziś.

5.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa szewskiego

Pod koniec XVIII-wieku do archiwum językowego odeszła nazwa sportowych butów **patynki**. Dwa kolejne wyrazy nie przekroczyły cezury XIX wieku. Są to: **bóciak** ‘but z krótszymi cholewami, półbut’ (Linde) oraz **ucho** ‘uchwyt w kształcie koła, łuku, prostokąta, pętli lub zbliżony do koła przymocowany do butów’ (SWil).

Leksykografia przełomu XIX wieku rejestruje jako archaizmy lub wyrazy przestarzałe nazwy butów, które wyszły z mody, jak: **muleta** (SW-mało używany), **muletka** (SW-mało używany), **stybel** (SW-mało używany) i ich części, jak, **przyczepka** ‘łata na bucie’ (SW-mało używany) oraz nazwę szewskiej miary **kompas** (SW-mało używany).

W pierwszej połowie XX wieku do ubytków leksykalnych przeszły obiegowe: **strzemię** ‘ucho u cholewy do wciągania buta’ (SW), **strzemionko** ‘małe strzemię’ (SW) oraz funkcjonujący w środowisku rzemieślniczym wyraz **nadpodeszwie** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem, brandzel’ (SW, SSt-szew.)

W drugiej połowie XX wieku spośród 20 nowych XVIII-wiecznych terminów szewskich pozostały żywotne nazwy obuwia, jak **berlacz** czyli ‘but zimowy nakładany w czasie mrozów na zwykłe obuwie’ (SJPD) i **bucisko** (USJP-pot.), nazwa części buta: **koreczek** (SJPD), nazwa szewskiego noża **krawalnik** (SJPD) oraz wyraz **szewczysko** (SJPD).

Wyraz **przyszczyпка (przyszczepka)** ‘łata na bucie’ (SJPD-pot.) funkcjonuje współcześnie potocznie, a **szyblet (szybel)** ‘krótki but męski z nierozciętą cholewką, z wszytymi po bokach cholewki kawałkami elastycznej gumy’ (USJP-rzem.) jako profesjonalizm rzemieślniczy.

Na pograniczu biernego i czynnego zasobu leksykalnego znalazła się nazwa ozdoby buta **sztylpa** (USJP-przestarz.) oraz nazwa czerniącej buty pasty **szwarc** (USJP-przestarz.) współcześnie zastępowanej innymi nowoczesnymi środkami.

5.4. Polszczyzna XIX wieku (141 wyrazów)

Wiek XIX przyniósł ożywienie gospodarcze oraz przemiany społeczne i obyczajowe. Wzrosło zapotrzebowanie na różnego rodzaju wyroby, w tym odzież i buty. Rzemieślnicy, wyzwoliwszy się spod kontroli decydującego o wszystkim cechu,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

mogli pracować legalnie bez jego zgody. Stali się też, wraz z rozwojem powieści realistycznej, obiektem zainteresowania pisarzy.

Zarejestrowano wtedy 141 neologizmów związanych z szewstwem, które cechuje różna żywotność.

5.4.1. Nazwy osób i miejsc (22 wyrazy)

Nowe w XIX wieku nazwy szewca (9 wyrazów) – **buciarz** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’, **łata** ‘liczy szewc, partacz’, **szewczysko** ‘szewc godzien politowania, biedny szewc’, żartobliwe **butodziej** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ i **dratewka** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ oraz pejoratywne **szewczyzna** ‘pogardliwie lub z politowaniem o szewcu’, **łatajdziura** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’, **pociągiciel** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’, **politura** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ – wskazują, że zawód szewca nie należał do prestiżowych.

Wyrazy **baczmagoprzodawca** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ oraz **ciżemkarz** ‘szewc robiący ciżmy’ (SWil-nieuz.) zostały zarejestrowane przez *Słownik wileński* jako nieużywane.

W XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej odnotowano też nowe wyrazy związane ze specjalizacją pracy szewców (7 wyrazów). Wśród rzemieślników byli wówczas zamożni producenci drogich butów, jak **safiannik** ‘szewc wyrabiający buty z safianu’ i ubożsi wytwórcy prostego obuwia, jak **szewc czarny** ‘szewc wyrabiający obuwie polskie, proste, zwyczajne’, czy też najbiedniejsi łatacze starych butów, jak **łaciarz** ‘szewc zajmujący się łataniem starych rzeczy, reperacją, przeróbką’, **łatacz** ‘szewc zajmujący się łataniem, reperowaniem starego obuwia’. Obok nich warsztaty prowadzili **abzaśnik** ‘rzemieślnik robiący obcasy’, **ciżmiarz** ‘rzemieślnik robiący ciżmy’, **knaflaknik** ‘rzemieślnik robiący knaflaki czyli obcasy’.

W wieku XIX rozpoczął się proces emancypacji kobiet. Mogły one wreszcie zacząć same pracować, a nie egzystować tylko jako czyjeś żony, córki, siostry lub matki. Odzwierciedleniem tego jest słownictwo zarejestrowane w polszczyźnie pisanej, do którego należą 2 charakterystyczne dla ww. procesu nazwy kobiet: **szewczycha** oraz **szewczygni** w znaczeniu ‘rzemieślniczka trudniąca się szewstwem; wyrabiająca i naprawiająca obuwie’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XIX wieku specjalizują się części warsztatu szewskiego zwanego **szewcarnią**. M.in. szewcy pracowali w **kopytniku** ‘część pracowni szewskiej; miejsce, gdzie pracuje się na kopytach’.

5.4.2. Nazwy butów (43 wyrazy)

Moda, wygoda, status społeczny stały się wyznacznikami produkcji różnych szewskich wyrobów. Należą do nich buty zwane w XIX-wiecznej Warszawie **amerykanami, galopkami, sapog(a)mi**.

Buty musiały być eleganckie (18 wyrazów), jak: **babosze** ‘trzewiki tureckie, pantofle’, **brodekin** ‘but hiszpański, półbucik’, **kordybanki** ‘rodzaj obuwia z kurdybanu’, **lakierki** ‘eleganckie buty z lakierowanej skóry’ i **lakierki, meszty (meszt)** ‘trzewiki skórzane, półbuty’, **niezazuty trzewik** ‘trzewik bez napiętka’, **obuwik** ‘niewielkie obuwie; bucik’, **pamputo** ‘lekki, płytki but bez cholewki; pantofel’, **podszycie** ‘buty bez cholewy’, **półkamasz** ‘krótki kamasz’, **puki** ‘wysokie trzewiki’, **stryflasty** ‘but ze sztylpami, z obramowanymi u góry cholewami’, **trzewiki koszerne** ‘trzewiki prunelowe szyte jedwabiem’, **wywrotek** ‘obuwie szyte na lewą stronę, a potem wywrócone na prawą’, a także popularne **kamasze** ‘męskie buty wciągane, bez zapinania, z gumową wstawką z boku i krótką cholewką’, zwane też **amasiami**, a także **kamasze łojkowe** ‘kamasze ze skóry cielęcej lub kozłowej wyprawionej sposobem białoskórniczym’.

Biedota nosiła tanie obuwie (9 wyrazów), do którego należały: **bucięta** ‘małe buty, liche buty’, **buciny** ‘buty stare, znoszone, liche’, **klumpie** ‘trzewiki z drewnianą podeszwą i skórzanym wierzchem’, **przyszwy** ‘buty, w których do starych cholew dano nowe przody (część z wierzchu przykrywająca stopę) i podeszwy’, **saboty** ‘buty wystrugane z drewna lub na drewnianej podeszwie z wierzchem skórzanym’, **trepy** ‘lekkie buty na drewnianej podeszwie, ze skórzanym okryciem na palce, czasem z rzemykami wiązanymi wokół stopy lub łydki’. Do obuwia prostego, niedrogiemu należały też buty chłopskie, w tym górali: **kierpce** ‘góralskie, płytkie buty z jednego kawałka skóry, często ozdobnie wytłaczanej, wiązane rzemykami lub zapinane na pasek’ i **kierbeczki** ‘niewielkie kierpce’. Noszono też **kurpie (kurp)** ‘trzewiki znoszone, podarte, stare buty’.

Osoby praktyczne wybierały buty wygodne, dostosowane do pogody, jak **bucik** ‘but o krótkiej cholewce sznurowanej lub zapinanej’, **buciar (bucior)** ‘duży, masywny but’, **kalosze** in. **mokrostępy** ‘gumowe albo skórzane wierzchnie obuwie chroniące

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

przed wilgocią i zimnem’, **naskórnię** ‘obuwie, które się kładzie na wierzch butów, kalosz’ lub przydatny zimą **berlaczyk** ‘niewielki berlacz, czyli wojłokowy lub futrzany bucik zimowy nakładany w czasie mrozów na zwykłe obuwie’.

Rodzajem damskiego obuwia był **bucik**.

Umiejętność opanowania jazdy konnej wymagana była w bogatych, posiadających wysoki status kręgach. Do jazdy konnej (2) ubierano specjalny strój, którego częścią były buty – **botforty** ‘buty z wysokimi cholewami, nieco wyższymi z przodu’ lub **kamasz** ‘nogawica obcisła na część nogi od kolana do kostki, zastępująca cholewę przy niskim obuwiu, robiona ze skóry (np. do polowania, konnej jazdy)’.

Pantofle domowe (3) – **cichostępy** ‘pantofle, pantofle domowe’, **mesztle** ‘pantofle domowe, pokojowe’ i **meszcik** ‘niewielki meszt’ – także wyrabiano ze skóry.

W polszczyźnie pisanej XIX wieku zarejestrowano też nazwę kamaszy żołnierskich zwanych **kragami**.

5.4.3. Nazwy części buta (34 wyrazów)

Nowe nazwy części buta wskazują zarówno na doskonalenie fachu szewskiego, jak i zapotrzebowanie na bardziej wyrafinowane wyroby.

Odnajdziemy tu nazwy obcasów (5 wyrazów), jak **korek** ‘obcas w trzewiku damskim’, **lata** ‘obcas u trzewika’, **obcasik** ‘lekki, nieduży obcas’, **obcasisko** ‘duży, ciężki, niezgrabny obcas’, **podpiętek** ‘spodnia, tylna część obuwia, na której wspiera się pięta, obcas’; nazwy podeszw i zelówek (6 wyrazów), jak **funtowa podeszew** ‘gruba, z grubej skóry’, **podeszewka** ‘niewielka podeszwa, czyli zewnętrzna część spodu obuwia, zelówka’, **podmiotek** lub **podnosek** ‘podeszwa pod czubkiem buta’, **podzelowanie** i **podzelówka** ‘zelowanie butów, czyli zewnętrzna część spodu obuwia’; wyłożenie buta (9 wyrazów): **brandzel** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem’, **dzyłówka** (**zelówka**) ‘cała podeszwa, czyli zewnętrzna część spodu obuwia’, **futro** i **futrowanie** ‘skóra wyściełająca wnętrze obuwia’, **obersztyny** (**obersztyn**) ‘listwa ze skóry około podeszwy wewnątrz buta lub na wierzchu’ i **obersztynek** ‘niewielki obersztyn’, **podklejka** ‘wyłożenie górnej części buta safianem’, **wyściełka** ‘to, co wyścieła wnętrze, np. obuwia m.in. skóra’, **tyłek** ‘część pantofla okrywająca piętę’.

Do nazw części buta (13 wyrazów) należą również: **cholewka** ‘krótka, zwykle sznurowana część buta sięgająca do kostek lub nieco wyżej’, **kapy** ‘podkładki w tyle buta’ i **kapki** ‘mniejsze kapy’, **kwatera** ‘część składowa cholewki okrywająca jeden

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

bok śródstopia i pięty’, **nadpłat** ‘przyszwą u obuwia’, **pięta** ‘w bucie – część buta okrywająca tył stopy’, **podpiętka** ‘tylna część buta osłaniająca piętę’, **szpefliczek** ‘skórka na obcas’ i **szpeflik** ‘skórka, która bywa na wierzchu klinika na brzegu trzewika’, **sztryfel** ‘ozdobna, lakierowana lub kolorowa, szeroka wyłoga cholewy wysokich butów męskich, także ozdoba przypinana; sztylpa u buta’, **śpic (szpic)** ‘ostre zakończenie buta’, **wichlarz** ‘tylna część buta’, **zapiętek** ‘tylna część obuwia nad obcasem’.

Nazwy szwów w butach (2 wyrazy): **treta** in. **wszywanka** ‘szef około podeszwy u trzewika damskiego’ odzwierciedlają doskonalenie się rzemieślniczych umiejętności oraz wysokie wymagania klientów.

5.4.4. Nazwy narzędzi (24 wyrazy)

Rozwój techniczny XIX wieku przyniósł również nowe narzędzia rzemieślnicze i ich zastosowanie w produkcji.

Do XIX-wiecznych nazw szewskich narzędzi zaliczamy 18 wyrazów, w tym: **młotek szewiecki (młotek szewski)** i **obcęgi szewieckie (obcęgi szewskie)**; paski, jak **pociągacz** lub **pocięgiel** ‘pasek rzemienny, za pomocą którego szewc, robiąc but, przytrzymuje go nogą’; drewienka i deski, jak **depka** ‘drewienko wsuwane na kopycie pod heskę’, **fumel** ‘drewno do polerowania podeszwy obuwia’, **krawalnica** lub **kroilnica** ‘deska lipowa albo olszowa, na której szewc przykrawa skórę’, **kolanko** ‘drewienko, które szewc podkłada na kolanie pod trzewik, gdy go szyje’, **sztynchulec** ‘listewka, którą szewc na kolanie podkłada do przesywania butów’, **szydło** ‘narzędzie szewskie w postaci metalowego kolca osadzonego na trzonku, służące do przekłuwania twardego materiału, zwykle skóry’ oraz **szydło czworograniaste szewskie**, **śpilart** ‘szydło szewskie’; narzędzia do obrównywania, jak **krancfel** lub **krancraszpil** ‘narzędzie szewskie do obrównywania podeszwy’ oraz do gładzenia, jak **iler** ‘narzędzie szewskie do gładzenia podeszwy’, **lapka** ‘narzędzie do gładzenia obcasów’, a także do wybijania wzorów, jak **gwiazdka** ‘narzędzie do wybijania kółek na podeszwie’.

Do nazw narzędzi szewskich zarejestrowanych jako neologizmy w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej należą też (6 wyrazów): **haska** ‘jedna albo więcej skór, które się kładzie na wierzchu kopyta’, **opuszczka** ‘narzędzie rogowe, które szewc podkłada pod podeszwę, kiedy ją ma opuszczać, tj. okrawać krawalnikiem’, **prawidelko** ‘niewielkie prawidło, czyli forma z drewna lub metalu, o kształcie stopy ludzkiej, wkładana do butów dla utrzymania fasonu; przyrząd do formowania butów’,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rygowalnica ‘narzędzie kościane, którym szewc robotę wygładza’, **szpicknoch** ‘kość do wychylania butów’, **wykałaczyk** ‘żelazko jak szydło, z rozdwojonym koniuszeczką do wygniatań w podeszwie szeregu kropek naśladowujących szew’.

Różnorodność narzędzi szewskich wskazuje na doskonalenie produkcji, bogactwo asortymentu wytwarzanego przez rzemieślników, precyzję wykonania.

5.4.5. Nazwy pozostałe (17 wyrazów)

Do wytwarzania butów szewcy stosowali specjalne gwoździe (4 wyrazy). Są to: **ćwiek** ‘szewska szpilka drewniana do przybijania podeszw’, **szpilka** ‘drewniany ćwieczek używany przy wyrobie obuwia, zwykle do przybijania podeszwy’, **sztyft** ‘cienki gwoździk z małą, płaską główką lub bez główki, także ćwieczek drewniany’ i **sztyfcik** ‘niewielki sztyft’.

Nowe nazwy czynności (9 wyrazów) – **dublówka** ‘obszycie naokoło klinika u trzewika damskiego’, **futować** ‘wyłożyć wnętrze buta skórka; dawać podszewkę do obuwia’, **lasowanie** (**lasować**) ‘obszywanie brzegów cholewy wypuszczonej na zewnątrz częścią skórki wewnętrznej’, **odkolywanie** ‘robienie sztychów w butach myśliwskich wyraźniejszymi’, **podbić** ‘obuwie, to nabić czym jego podeszwy’, **szuwaksowanie** (**szuwaksować**) ‘czyścić, smarować czarną pastą obuwie przed wyglansowaniem’, **wysłać na kurpie** ‘zbierać na śmietnikach stare buty, odpadki skór itp. i używać tych rzeczy do reperacji’ – odzwierciedlają doskonalenie się szewskiego fachu.

Jednostkowo w XIX wieku zarejestrowane zostają nazwy substancji: **szuwaks** ‘czarna pasta służąca do czernienia butów’ oraz związany z obyczajowością **szusterbal** ‘szewski bal, bal pospółstwa’.

Zarówno te wyrazy, jak i nazwy ubrań (2 wyrazy), tj. **szorc** ‘fartuch szewski, skórzany’, **szuszfal** ‘fartuch szewski skórzany’, potwierdzają rozwój szewstwa i zainteresowanie nim.

5.4.6. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa szewskiego

Spośród 141 terminów szewskich rejestrowanych w słownikach jako XIX-wieczne neologizmy cezury końcowej XIX wieku nie przekroczyły 23 wyrazy, w tym nazwy szewców (8), jak **baczmagoprowadca** (SWil-nieuz.), **buciarz** (SGWar), **butodziej** (SGWar-żart.), **łata** (SGWar), **łatajdiura** (SGWar-pogard.), **pocięgiel** (SGWar-obelż.) i **politura** (SGWar-obelż.), **szewczycha** (SWil); nazwy butów (9), jak **amasie** (SGWar),

amerykany ‘buty’ (SGWar), **bucik** ‘damski but’ (SWil), **galopki** (SGWar), **obuwik** ‘niewielkie obuwie; bucik’ (SWil), **przyszwycy** (SWil), **puki** (SGWar), **sapoga** (SGWar), **trzewiki koszerne** (SGWar); nazwy części buta (5), w tym obcas zwany **korkiem** (SWil) i **podpiętkiem** (SGWar), **łata** ‘obcas u trzewika’ (SWil), **szpefliczek** ‘skórka na obcas’ (SGWar-gw. szewc.), **wichlarz** ‘tylna część buta’ (SWil-prze.) oraz **wysłać na kurpie** (SGWar-u szewców).

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku rejestruje jako dawne wyrazy **knaflaknik** ‘rzemieślnik robiący knaflaki czyli obcasy’ (SW-starop.) oraz **ciżemkarz** ‘rzemieślnik robiący ciżmy’ (SW-starop.).

W pierwszej połowie XX wieku do ubytków językowych przeszły formy obiegowe i terminy zawodowe (26), w tym nazwy szewców (4), jak: **szewc czarny** (SW), **szewczyni** (SW), **szewczysko** (SW) oraz nacechowana nazwa **dratewka** (SW-żart.); nazwy butów (8), jak: **kalosz** (SW), **kamasze łojkowe** (SW), **kurp** (**kurpie**) (SW), **lakiery** (SW), **meszcik** (SW), **niezazuty trzewik** (SW), **półkamasz** (SW), **stryflasty** (SW) i ich części (5), jak: **funtowa podeszew** ‘gruba, z grubej skóry’ (SW-przen.), **szpeflik** (SW), **sztryfel** (SW), **treta** (SW), **wszywanka** (SW); nazwy narzędzi (7), jak: **kolanko** (SW), **krancfel** (SW), **opuszczka** (SW), **rygowalnica** (SW), **szpicknoch** (SW), **szydło czworograniaste szewskie** (SW), **śpilart** (SW), a także wyraz **odkoływanie** ‘robienie sztychów w butach myśliwskich wyraźniejszymi’ (SW) oraz nazwa warsztatu szewca – **szewcarnia**⁴⁵⁰ (SW).

Nie upowszechniły się w języku obiegowym gwarowe nazwy obuwia i jego części (5 wyrazów), jak: **kierbeczki** ‘niewielkie kierpce, czyli góralski, płytki but z jednego kawałka skóry, często ozdobnie wytłaczanej, wiązany rzemykami lub zapinany na pasek’ (SW-gw.), **kordybanki** ‘rodzaj obuwia z kurdybanu’ (SW-gw.), **pamputo** ‘lekki, płytki but bez cholewki; pantofel’ (SW-gw.), **podmiotek** ‘podeszwa pod czubkiem buta’ (SW-gw.) oraz nacechowana nazwa **mokrostępy** ‘gumowe albo skórzane wierzchnie obuwie chroniące przed wilgocią i zimnem; kalosze’ (SW-żart. gw.).

Jako mało używane *Słownik warszawski* jako ostatni rejestruje 9 nazw: **abzaśnik** ‘rzemieślnik robiący obcasy’, **brodekin** ‘but hiszpański, półbucik’, **ciżmiarz**

⁴⁵⁰ „Rzemiosło szewskie można było wykonywać w jednej izbie, której używano nieraz także jako izby mieszkalnej. [...] Najzamożniejsi szewcy warszawscy posiadali parterowe warsztaty z wejściem z sieni, z wywieszką firmową w bramie i oknami [...]. Ubożsi szewcy nie mieli jatek, a ich warsztaty znajdowały się na wyższych piętrach murowanych kamienic, niekiedy na źle ogrzewanych i słabo oświetlonych poddaszach”. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 72.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘rzemieślnik robiący ciżmy’, **dublówka** ‘obszycie naokoło klinika u trzewika damskiego’, **kroilnica** ‘deska lipowa albo olszowa, na której szewc przykrawa skórę’, **kragi** ‘kamasze żołnierskie’, **nadpłat** ‘przyszwa u obuwia’, **szusterbal** ‘szewski bal, bal pospólstwa’, **szuszfal** ‘fartuch szewski skórzany’ odzwierciedlające zmiany dotykające rzemiosło szewskie, jak zanik specjalizacji rzemieślniczej.

W pierwszej połowie XX wieku z dużą dozą prawdopodobieństwa do archiwum językowego odeszło też 20 XIX-wiecznych profesjonalizmów określających narzędzia (10), jak: **depka** (SW-szew.), **gwiazdka** (SW-szew.), **haska** (SW-szew.), **iler** (SW-szew.), **krancraszpil** (SW, SSt-szew.), **łapka** ‘narzędzie do gładzenia obcasów’ (SW-szew.), **obcegi szewskie (obcegi szewieckie)** (SSt-szew.), **szychulec** (SW-szew.), **szydło** (SSt-szew.) oraz **wykalaczyk** (SW-szew.); nazwy części buta (7), jak: **futro** (SW-szew., SSt-szew.) i **futowanie** (SW, SSt-szew.), **kapy** (SW-szew.) i **kapki** (SW-szew.), **obersztyn (obersztyny)** (SW-szew, SSt-szew) i **obersztynek** (SW-szew.), **podklejka** (SW-szew), a także nazwy czynności (3), jak: **lasowanie (lasować)** (SW, SW-szew.) i czasownik **futować** (SSt-szew.).

Do archiwum językowego odeszły w XX wieku nazwy części obuwia (3), jak: **podnosek** (SJPD-daw.), **podpiętka** (SJPD-daw.), **zapiętek** (SJPD-daw.), oraz nazwy niepraktycznych, zastąpionych przez inne fasony, butów (2), jak: **podszycie** ‘buty bez cholewy’ (SJPD-daw.), **klumpy (klumpie)** ‘trzewiki z drewnianą podeszwą i skórzany wierzchem’ (SGP-wych. z użycia). Do ubytków leksykalnych przeszła też nazwa **safiannik** ‘szewc wyrabiający buty z safianu’ (SJPD-daw.), dziś bowiem drogi safian nie jest popularnym materiałem szewskim. Z użycia wyszedł **szorc** ‘fartuch szewski, skórzany’ (SJPD-daw.), nie praktykuje się **szuwaksowania (szuwaksować)** (SJPD-daw.).

W drugiej połowie XX wieku popularne były niektóre rodzaje butów, dlatego nadal żywotne pozostały ich nazwy (10), czyli: **berlaczyki** (SJPD), **botforty** (SJPD), **bucięta** (SJPD), **buciki** (USJP), **buciany (bucioy)** (USJP-pot.), **buciny** (SJPD), **kamasze** (SJPD), **lakierki** (USJP), **trepy** (USJP-pot.), **wywrotki** (SJPSz).

Kultura góralska cieszy się pewnym zainteresowaniem Polaków. Jej częścią jest strój góralski, na który składają się m.in. **kierpce** (USJP-etn.). Do regionalizmów żywotnych współcześnie zaliczona została też nazwa pantofli domowych **meszta** (SJPSz-reg.) oraz skórzanych trzewików **meszty (meszt)** (USJP-reg. krak. lwow.).

Wśród nazw części butów funkcjonujących w drugiej połowie XX wieku (9) odnajdziemy wyrazy obiegowe, jak **pięta** (USJP), **podeszewka** (SJPD), **podzelowanie**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(SJPD), **śpic** (**szpic**) (USJP) oraz profesjonalizmy rzemieślnicze, w tym: **brandzel** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem’ (USJP-rzem.), **cholewka** ‘krótka, zwykle sznurowana część buta sięgająca do kostek lub nieco wyżej’ (USJP-rzem.), **kwatera** ‘część składowa cholewki okrywająca jeden bok śródstopia i piętę’ (SR-szew. gw.), **tyłek** ‘część pantofla okrywająca piętę’ (USJP-środ. przem.), **zelówka** (**dzylówka**) ‘cała podeszwa, czyli zewnętrzna część spodu obuwia’ (USJP-rzem.).

Obcasy występują w wielu najnowszych fasonach butów, dlatego słowniki nadal rejestrują ich nazwy, również potoczne (2), jak **obcasik** (USJP-pot.) i **obcasisko** (USJP-pot.).

Jak przed ponad 100 laty, szewcy używają specjalnych gwoździ (4), jak: **ćwiek** (USJP-rzem.), **szpilka** (USJP-rzem.), **szyft** (USJP-techn.) i **szyfcik** (SJPSz) oraz narzędzi (6). Są to: **fumel** ‘drewno do polerowania podeszwy obuwia’ (SR-szew. gw. unikać), **krawalnica** ‘deska lipowa albo olszowa, na której szewc przykrawa skórę’ (SJPD), **młotek szewski** (**młotek szewiecki**) (USJP), **pociągacz** (SJPD) lub **pocięgiel** ‘pasek rzemienny, za pomocą którego szewc, robiąc but, przytrzymuje go nogą’ (SJPD, SR-szew. gw. unikać), **prawidelko** ‘niewielkie prawidło, czyli forma z drewna lub metalu, o kształcie stopy ludzkiej, wkładana do butów dla utrzymania fasonu; przyrząd do formowania butów’ (SJPD).

Współcześnie żywotne pozostały też nazwy szewca, wskazujące na trudny fach (2), jak: **laciarz** ‘szewc zajmujący się łątaniem starych rzeczy, reperacją, przeróbką’ (SJPD), **latacz** ‘szewc zajmujący się łątaniem, reperowaniem starego obuwia’ (SJPD) oraz negatywny stosunek mówiącego do tego rzemieślnika: **szewczyzna** ‘pogardliwie lub z politowaniem o szewcu’ (SJPD), a także nazwa czynności **podbić** (SJPSz) oraz miejsca **kopytnik** ‘część pracowni szewskiej; miejsce, gdzie pracuje się na kopytach’ (USJP-rzem.).

Na granicy czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazły się nazwy mniej popularnych rodzajów butów (4), jak: **babusze** (**babosze**) ‘trzewiki tureckie, pantofle’ (SJPD-przestarz.), **cichostępy** ‘pantofle, pantofle domowe’ (SJPD-przestarz.), **kamasze** ‘męskie buty wciągane, bez zapinania, z gumową wstawką z boku i krótką cholewką’ (USJP-przestarz.), **naskórnia** ‘obuwie, które się kładzie na wierzch butów, kalosze’ (SJPD-przestarz.) oraz jednej części buta – **podzelówka** ‘zelowanie butów, czyli zewnętrzna część spodu obuwia’ (SJPD-przestarz.). Z użycia wychodzi też nazwa pasty

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

do butów, którą zastąpiły nowsze środki do konserwacji obuwia – **szuwaks** ‘czarna pasta służąca do czernienia butów’ (USJP-przestarz).

Jako książkowe funkcjonują współcześnie 2 nazwy: **saboty** ‘buty wystrugane z drewna lub na drewnianej podszewie z wierzchem skórzanym’ (USJP-książk.) oraz określenie części buta **wyścielka (wyściółka)** ‘to, co wyściela wnętrze, np. obuwia m.in. skóra, futro; część składowa obuwia wycięta w kształcie podpodeszwy i przymocowana do niej od wewnątrz obuwia’ (USJP-książk.).

Ze 141 XIX-wiecznych terminów szewskich 23 wyrazy nie przekroczyły cezury końcowej XIX wieku. Żywotnych pozostało do dziś 41 analizowanych terminów szewskich, kolejne 4 znajdują się na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego. Pozostałe, badane XIX-wieczne wyrazy związane z szewstwem, odeszły do ubytków leksykalnych bądź wychodzą z użycia.

5.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (444 wyrazy)

Szewcy należeli do najczęściej występujących w Polsce rzemieślników skórzanych. Widok warsztatu szewskiego, zwłaszcza w miastach i miasteczkach, był powszechny, jak i szewców, którzy często, ze względu na światło, pracowali przed swoim warsztatem. Słownictwo zarejestrowane jako nowe w polszczyźnie pisanej w pierwszej połowie XX wieku (444 wyrazy) odzwierciedla różnorodność szewskich zajęć, umiejętności i wyrobów.

5.5.1. Nazwy rzemieślników (36 wyrazów)

W grupie rzemieślników w pierwszej połowie XX wieku pojawiły się kolejne pejoratywne określenia szewca zwanego ciągniskorą. Obecny powszechnie w miastach, miasteczkach i większych wsiach szewc zwany był **oberznicholewką, smolidrawą, szewczurą, szotą, szpadałą, szusterem, szwedrygą, szwonem**. Pogardliwe i lekceważące, a nawet obelżywe określenia wskazują na niski status społeczny, na jakim w tamtym okresie sytuowano szewców. Niektórzy szewcy zajmowali się tylko reperowaniem obuwia; do tej najbiedniejszej kategorii szewskiego stanu należy **łacisko** ‘szewc zajmujący się łątaniem, reperowaniem starego obuwia, łątacz’.

Wraz ze wzrostem popytu na wyroby szewskie w analizowanym okresie następuje dalsza specjalizacja pracy szewca. Wśród nazw zarejestrowanych w słownikach jako nowe odnajdujemy bowiem nie tylko nazwy szewców szyjących określony rodzaj obuwia (3), jak: **kamasznik** ‘dawniej szewc szyjący kamasze’,

szpilkarz ‘szewc wyrabiający obuwie szpilkowe albo kute ćwiekami’, **wywrotkarz** ‘szewc, czeladnik szewski robiący wywrotki (obuwie szyte na lewą stronę, a potem wywrócone na prawą)’, ale też wytwarzających jego części (3) **cholewczarz** (**cholewkarz**) ‘rzemieślnik lub robotnik w fabryce wyrabiający cholewki do butów’, **korkarz** ‘ten, co korki robi, fabrykant korków’, **przyszwiarz** ‘rzemieślnik robiący przyszwę do obuwia’.

Zmiany widać także w warsztacie szewskim. Pracujący tam czeladnicy (9) stają się odpowiedzialni za poszczególne czynności. Za krojenie skóry odpowiadał **bretmajster**; **curychter**, **krajczy** lub **przygotowywacz** bądź **walkarz** wyginał skórę na podeszwy; **glansownik**, **nabłyszczacz** lub **szyszczacz** glansował buty; **pasowczyk** jako czeladnik szewski szył wyłącznie wykwintniejsze obuwie męskie⁴⁵¹.

Nowym zawodem staje się pośrednik szukający zatrudnienia dla czeladników zwany **szprecherem** lub **szprehmajstrem** ‘u szewców stręczyciel roboty czeladzi, który rozprowadza czeladź po warsztatach’.

Na początku XX wieku postępująca emancypacja umożliwiła kobietom podejmowanie zajęć kulturowo zastrzeżonych do tej pory dla mężczyzn. Obok tradycyjnie pełniącej rolę żony **kamaszniczki** ‘żona kamasznika’, **szewczykowej** ‘żona szewca’ pojawiają się nazwy **cholewczarka**, ale jako ‘rzemieślniczka lub robotnica w fabryce wyrabiająca cholewki do butów’ oraz **kamaszniczka** jako ‘kobieta kamasznik, czyli rzemieślniczka szyjąca kamasze’.

Szewcy łączyli się w stowarzyszenie zwane **gospodą**, czyli ‘stowarzyszenie terminatorów i czeladników szewskich’.

W pracy nosili specjalne fartuchy skórzane chroniące odzież i ciało, jak **fota**, **miderak** i **minderaczek**.

5.5.2. Nazwy butów (91 wyrazów)

Na początku XX wieku leksykografowie odnotowali ogromną różnorodność fasonów obuwia. Zależnie od przeznaczenia, jakości i ceny, na buty mogli sobie pozwolić wówczas nawet mniej zamożni.

Rzadko były to nazwy ogólne butów (2), jak **buciczek** ‘mały but’ oraz **harboliska** ‘wierzchnie okrycie stopy lub stopy i kostki, czasem również łydki,

---

⁴⁵¹ Z nazwami wykonawców łączą się przymiotniki: **korkarski** ‘odnoszący się do korkarza’, **przyszwiarski** ‘dotyczący przyszwiarza’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

przeważnie skórzane, płócienne lub z tworzywa sztucznego z mocną, grubszą częścią spodnią (podeszwą), chroniącą stopę od obrażeń przy chodzeniu; buty’.

Wśród nazw produkowanych wówczas butów znajdziemy półbuty, trzewiki (8 wyrazów), jak: **alsztybel** ‘trzewik wysoki, bucik’, **bagańć** ‘sznurowany lub zapinany but z krótką cholewką, na niewysokim obcasie, trzewik’, **ciźma**, **ciźemka** i **czyźemeczek** ‘sznurowany lub zapinany but z krótką cholewką, na niewysokim obcasie; trzewik’, **pólcholewek** ‘but bez cholewki, zwykle na płaskiej podeszwie, półbut’, **pólskórznia** ‘półbucik, trzewik z cholewką’, **strzewice** ‘sznurowany lub zapinany but z krótką cholewką, na niewysokim obcasie; trzewik’ oraz kamasze (4), jak: **butynek** ‘męski but wciągany, bez zapinania, z gumową wstawką z boku i krótką cholewką; kamasz’, **kamaszek** ‘mały kamasz, czyli męski but wciągany, bez zapinania, z gumową wstawką z boku i krótką cholewką’, **kamasze jednostajne** ‘kamasze z jednostajną przyszwą, bez obłożenia’, **kamasze jednoszewne** ‘kamasze o jednym szwie’.

Do noszonych wówczas nowych rodzajów butów należały też (4): **łydki** ‘obuwie na łydki, skórzna’, **stryfle** ‘treпки, pantofle’, **śtrufelki** ‘niewielki, lekki, płytki but bez cholewki; pantofelek’ i **wellingtony** ‘rodzaj skórzanych butów o wysokich cholewach’.

W pewnych rodzajach buta decydujący był sposób jego wykonania (9 nazw), jak w przypadku **butów palonych** ‘buty z błyszczącymi cholewami, polerowane nad ogniem’, **imitacji** ‘obuwie ze sznurkiem na przyszwach, naśladującym szew’, **obuwia obkładanego** ‘obuwie z dwóch kawałków skóry’, **obuwia rozszywanego** ‘obuwie o szwie (z tyłu cholewy lub na podbiciu kamasza) powstałym ze zszycia z sobą dwóch części skóry od strony lewej, rozłożonym i podszytym paskiem od spodu’, **obuwia szpilkowego** ‘obuwie z podeszwą przybijaną szpilkami – ćwieczkami’, **butów na paskach** ‘buty na podwójnej podeszwie’, **obuwia pasowego** ‘obuwie szyte, w którym podeszwa przyszyta jest do przyszwy razem z pasem skóry’, **butów przezuwanych**, **butów na przezuwkę** ‘buty, z których każdy pasuje na obie nogi’. Pojawiają się w nazwach wyrobu akcenty identyfikujące go geograficznie, np. w Tyszowicach wyrabiano **tyszowiaki** ‘letnie i zimowe buty’.

Pojawiają się nowe fasony damskie obuwia (5 wyrazów), jak: **czólenko** ‘pantofel damski głęboko wycięty, nie był sznurowany, bez paska’, **papuć damski** ‘ranne obuwie kobiece, pantofle damskie’, **pólciźemki** ‘obuwie skórzane kobiece, pośredniej wielkości między ciźmami (sznurowane z cholewkami), a trzewikami

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(obuwie płytke bez cholewek)', **szlupka** 'trzewik kobiecy', **węgiarki** 'buciki damskie ozdobne z długimi cholewami'.

Specjalne buty nosili sportowcy; nazywano je **mesztami** 'pantofle skórzane z kolcami na podszewkach używane przez lekkoatletów'.

Zimą wdziewano ciepłe **berlaczyska** 'wojłokowe lub futrzane buty zimowe nakładane w czasie mrozów na zwykłe obuwie' lub **boty** 'śniegowce, damskie lub dzieciinne wierzchnie obuwie, najczęściej gumowe, z wysoką cholewką, nakładane na pantofle w celu zabezpieczenie nóg przed przemoczeniem lub zimnem'. Przed deszczem chronił również **kalamasz** 'gumowe albo skórzane wierzchnie obuwie chroniące przed wilgocią i zimnem; kalosz'.

Zamożniejsi mogli sobie pozwolić na specjalne obuwie domowe, czyli **cichobiegi** i **kapcie** 'miękkie, domowy pantofel, także ze skóry'.

Neologizmy zgromadzone przez leksykografów obrazują dalszy podział na bogatych i biednych, czyli robotników i chłopów (6 wyrazów). Ci ostatni mogli nosić **trepki** 'podeszwy drewniane z lekkiego drzewa, ze skórą na wierzch stopy zachodzącą, noszone przez hutników i węglarzy, sandały', **kapciska** 'duże kapcie, czyli rodzaj obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej, niekiedy łapcie', **karakaty** 'lekkie obuwie ludowe (niby trzewiki)', **kierpciska** 'duże kierpce', **przykopycia** 'kapcie złożone z podeszwy i pięty (kapeć to rodzaj obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej)' oraz **rataje** 'buty chłopskie'.

Biedni nosili liche obuwie wykonane czasem z drewna i skóry (15 wyrazów), zwane **chodaczynami**, **chodaczyskami**, **ciapciarami**, **drewniakami**, **karpiami**, **korkami** i **koreczkami**, **krypetkami**, **obijakami**, **okólakami** (**okulakami**), **pierunkami**, **plompami**, **śląpciami**, **trypeczkami**, a także – ze względu na prototyp – **trzewikami duńskimi**.

Choć buty należały powszechnie do ubioru, dla wielu stanowiły cenny przedmiot. Noszono je nawet wówczas, gdy były stare, zniszczone albo ciasne (28 wyrazów), o czym świadczą liczne tu neologizmy, zarejestrowane na początku XX wieku. Są to: niezgrabne **apostoły** 'ciężkie, niezgrabne buciska', **baćkory** 'obszerne, niekształtne obuwie', **bagańcie** 'duże, stare buty' i 'niezgrabne, obszerne obuwie', **buciszcza** 'stare, brzydkie buty', **capagi** 'niezgrabne, ordynarne, obuwie, rozchłapane buciska', **chantaly** 'obuwie rozdeptane, wielkie, najordynarniejsze', **czabany** i **czabanki** 'obszerne buciska', **człapaki** 'obuwie obszerne, spadające z nóg', **haciaki** 'wielkie, niezgrabne buty', **kapcie** 'zniszczone, znoszone, stare buty', **kapciska**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘obszerne buty, czabany’, **kłapcie** ‘pantofle klapiące, przydeptane’, **korczaki** i **korczaczki** ‘buty duże, niezgrabne’, **kurpiki** i **kurpiska** ‘trzewiki znoszone, podarte, stare buty’, **labaje** ‘buty, ciężkie obuwie’, **marszczaki** ‘rodzaj chodaków’, **pantofliska** ‘duże, zużyte, liche pantofle’, **papciska** ‘duże, niezgrabne papcie – wierzchnie trzewiki, półtrzewiki miękkie’, **szkraby** ‘stare obuwie wykrzywione, zeszcłłe, niezdatne do niczego’; **szłapaki** i **szłapaczki** ‘buty ciężkie, niezgrabne’, **ślapaki** ‘chodaki, obuwie liche, kapcie’, **wystąpki** i **wystąpeczki** ‘ciasne obuwie’. Dla oszczędności wyrabiano imitacje butów, np. w biedniejszych teatrach wdziewano **sztylpy** ‘jedna z cholew skórzanych lub ceratowych wdziewana na kamaszki lub trzewiki dla oszczędności’ i **botforty** ‘długie cholewy skórzane albo ceratowe wdziewane na kamaszki albo trzewiki używane w mniejszych teatrach’. Specjalne buty wyrabiano też dla umarłych; nazywano je **trupięgami** ‘trzewiki dla trupa, obuwie z lichej skóry, dawane umarłym do trumny’.

5.5.3. Nazwy części buta (115 wyrazów)

Na doskonalenie rzemiosła szewskiego i precyzowanie się produkcji rzemieślniczej, a jednocześnie różnorodność fasonów butów wskazują nazwy części buta zarejestrowane jako nowe na początku XX wieku, tj. określenia obcasów (8), podeszwy (30), cholewy (6), łączników i pasków (12), czubków (7), pięty (5), wyściółki (6), szwów (3) i innych (27).

Oglądając buty, zwracamy uwagę na obcas. Do analizowanych nazw szewskich należą także nazwy obcasów (8 wyrazów), jak: **klinik** ‘obcas u trzewika kobiecego’, **klocek**, **naflak** i **podsadki** ‘obcas w trzewiku’, **kronflek** i **kronfleczek** ‘spodnia, tylna część obuwia, na której wspiera się pięta, obcas’, **obcas płatkowy** in. **szpeflik**. Częścią obcasa (8 wyrazów) jest **flek** i **fleczek** ‘zewnątrza warstwa skóry, gumy lub sztucznego tworzywa na obcasie’, **kromflek** ‘część skóry na obcasie’, **łatka** lub **platek** bądź **wierzchnik** ‘zewnątrza warstwa skóry, gumy lub sztucznego tworzywa na obcasie, flek’, **płatki dolne** ‘rodzaj fleków’ oraz **unterfleki** ‘skóra przeznaczona na fleki pod obcasy’.

Dobre buty mają też dobre zelówki, podeszwy (30 wyrazów). Do grupy nowych w pierwszej połowie XX wieku nazw związanych z tymi częściami buta należą: **blank** ‘część podeszwy między zelówką a obcasem’, **brzeg podeszwy**, **kant**, **obwód podeszwy**, **sznit** ‘brzeg, obwódka podeszwy’, **faks** ‘deseń kolorowy na podeszwie’, **glanek** ‘część podeszwy między obcasem a zelówką’, **gwiazdka** ‘kółko na podeszwie’,

keder, czyli **podeszwa fałszywa** lub **półpodeszwa**, **podeszwa** ‘cienka podkładka, przyszyta na podeszwie wewnątrz obuwia, branzla’, **łuba** ‘twarda, krucha podeszwa’, **mucha** ‘esy – floresy na podeszwie’, **podkład** lub **podkładki** ‘druga podeszwa, podzelówka, zelówka’, **podpodeszew** ‘zewnątrzna część spodu obuwia; podzelówka’, **podpodeszew (podpodeszwa)** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem’, **podsuwka** ‘kawałek skóry pod podeszwę’, **przeciążki** ‘zewnątrzna część spodu obuwia; zelówka’, **podeszwa** ‘tafelka skóry na podeszwie pod obuwem’, **słupiec** ‘osiem par podeszw z rdzenia skóry wykrajanych’, **spód**, **spody obuwiove** ‘spodnia część obuwia, podeszwa’, **szewcka dusza** ‘kawał skóry wkładany w obuwie na podeszwę’, **wycięcie stopy** ‘część podeszwy między obcasem a zelówką, glanek’, **zelowanie** ‘zewnątrzna część spodu obuwia, zelówka’, **zole (zola)**, **zelówka** i **zeloweczka** ‘kawałek skóry, gumy itp. pokrywający przednią połowę podeszwy obuwia’.

Cholewa jest ozdobą buta, ale też bardzo praktycznym elementem ochraniającym nogę. Wśród słownictwa zarejestrowanego jako nowe na początku XX wieku odnajdujemy wyrazy związane z tą częścią obuwia (6 wyrazów), jak: **cholewina** ‘licha cholewa, czyli górna część długiego buta okrywająca łydkę’, **nart** ‘przednia część cholewy z przyszwą’, **piesek** ‘kawałek skóry przyszyty na samym końcu cholewy, aby się nie pruła’, **przodek** ‘jedna w dwuszewnych cholew z przyszwami’, **sztylpka** ‘niewielka sztylpa, czyli ozdobna, lakierowana lub kolorowa, szeroka wyłoga cholewy wysokich butów męskich, także ozdoba przypinana’, **wichlarz** ‘przednia część cholewy, wyższa pod kolanem niż tylna na łydce’.

W bucie występowały elementy łączące części (4 wyrazy), a wśród nich: **baleder** ‘kawałek skóry na brandzlu (cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem) dla wyrównania’, **brandzelówka** in. **podstopy** lub **skóry podpodeszwiane** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem, branzle’, a także paski (8 wyrazów) o różnym przeznaczeniu: jako przyszyty do cholewki w obuwiu pasowym, czyli **pas** i **pasek sztrajf** lub **ranty**, **raut**, jako tasiemka, pasek skórzany przyszywany na szwie, dla mocy, czyli **interma**; jako pasek skóry, którym okłada się dookoła miejsce na podeszwie, do którego ma być przybity obcas, czyli **kranc** lub **wieniec**.

Przednia część okrywająca stopę (7 wyrazów) funkcjonowała jako **czubek** ‘spiczaste zakończenie czegoś małego m.in. butów’, **palce** ‘część buta okrywająca

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

palce’, **palce twarde** lub **sztajszpice** ‘palce twarde, szpice twarde, usztywnienie ze skóry wzmacniające czubek buta’, **szpice twarde** ‘usztywnienie ze skóry wzmacniające czubek buta’. Uzupełniały je: **kapka** ‘skóra na nosek bucika osobno cięta i przyszywana do pozostałej jego części’ oraz **przodki** ‘przednia część obuwia osłaniająca podbicie i przednią część stopy’.

Kark obuwia stanowił tylną jego część. Piętę osłaniały (5 wyrazów): **napięteczek** ‘niewielki napiętek, czyli tylna część buta osłaniająca piętę’, **napiętki górne** in. **hafteledry**, ‘podkładki skórzane przyklejone w miejscu pięty’, **opiętek** ‘część buta, zakrywająca piętę, zapiętek’, **zapięteczek** ‘zapiętek, czyli tylna część obuwia nad obcasem’.

Im droższe buty, tym lepszą skórą, futrem były wyłożone. Do nowych nazw elementów wyściełających wnętrze obuwia (6 wyrazów) należały: **futrówka** ‘skóra wyściełająca wnętrze obuwia’, **interma** ‘skóra wyściełająca wnętrze cholewy około kostki’, **łata** ‘warstwa skóry lub tkaniny wyściełająca wnętrze obuwia, futrówka’, **podpiętka** ‘skóra wyściełająca but pod piętą’, **podszewka** lub **wyłożenie** ‘skóra wyściełająca wnętrze obuwia’.

Biegłość szewca potwierdzały precyzyjnie wykonane szwy, które w początkach XX wieku określano również neologizmami (3 wyrazy): **brzeg podeszwy** ‘szycie podeszwy u trzewika damskiego naokoło stopy, wszywanka’, **laska** ‘prostopadły szew na środku pięty nad obcasem’, **nat** ‘miejsce zszywania kawałków tkaniny, futra itp. wraz z niemi, którymi te kawałki zszyto; szew’.

Niektórzy szewcy specjalizowali się w naprawianiu obuwia. Popularność tego zajęcia odzwierciedlają kolejne neologizmy jemu przyporządkowane (8 wyrazów), określające przede wszystkim różne rodzaje łąt: **afteleder** ‘łata w butach z cholewami’, **bleter** ‘część ze skóry użyta do naprawy przodu buta’, **ciątki** ‘łatki, fleki do łątania butów’, **kneflik** ‘łata skórzana z tyłu w butach z cholewami’, **rupcik** ‘łatka na podeszwie’, **półprzyszwa (półprzyszew)** ‘część ze skóry użyta do naprawy przodu buta’, **zaszczepka** ‘łatka na przyszwie obuwia, przy podeszwie dana, przyszczepka’ oraz **przyszwy** ‘dolna część butów przyszyta do starych cholew’.

Inne nazwy części buta (19), po raz pierwszy zarejestrowane w słownikach w początkach XX wieku, to: **anszlaczk** ‘kawałki skóry, którymi sztukuje się podeszwę’, **cudat** ‘spód obuwia’, **hesztyna** ‘kawał skóry między płótnem a przyszwą’, **ibersztym** ‘kawał skóry między płótnem a przyszwą’, **kamasz** ‘kawałki skóry przykrojone na kamasze’, **kapec** ‘część buta stanowiąca stopę’, **karple** ‘owalne

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

obręcze, wyplatane wewnątrz łykiem, sznurkiem lub rzemieniem, przymocowane do butów, ułatwiające poruszanie się po śniegu i bagnach’, **kiedra** ‘wystąpienie sznytów podeszwy w szytym obuwiu’, **nadpłatek** ‘niewielki nadpłat, czyli przyszwa u obuwia’, **nadprzyszwa** ‘kawał skóry między płótnem a przyszwą’, **napiętki dolne** ‘listwa ze skóry około podeszwy wewnątrz buta lub na wierzchu’, **podbicie** ‘górna część buta, przylegająca do podbicia u nogi’, **podszycie** ‘część buta złożona z całej podeszwy wraz z obcasami i z przyszwy’, **skóra wierzchnia, skóra przyszwowa** oraz **wyklejenie** ‘skóra wierzchnia stanowiąca wyklejenie, wyłożenie buta’, **spodek** ‘spód obuwia’ oraz **sztyblet** ‘wierzchnia część buta lub kamasza, skóra na podbiciu obuwia’, **wierzch do butów** ‘skóra na wierzchu stopy u buta lub trzewika’.

Szewcy w pierwszej połowie XX wieku nadal wykonywali piłki, stąd nowość – **piłka lekarska** ‘piłka skórzana wypchana włosiem, ważąca 2 lub 3 kg, używana do ćwiczeń gimnastycznych’. Szyli też elementy stroju, stąd **nakolank** ‘skórzane okrycie kolana zapinane pod kolanem na sprzączkę, część uroczystego stroju górnika’.

5.5.4. Nazwy narzędzi (93 wyrazy)

Różnorodny asortyment szewski wymagał używania wielu narzędzi. Oprócz nazw prostych narzędzi, na początku XX wieku pojawiają się nowe nazwy maszyn, jako że postęp techniczny zaczął i szewcom ułatwiać pracę.

Wśród 93 nazw narzędzi szewskich zwanych **gratkami, narzędziem** wyróżnimy:

- nazwy narzędzi do robienia dziur w skórze (10 jedn.): **dziurawiec, iglik, igła, nakłuwak, nakłuwak mały, szpilard, szpilardzik, sztychulec, szwejca i szydło podeszwowe**;
- nazwy narzędzi i urządzeń do krojenia, ucinania (20 jedn.): **gratuar** i **gratuarek** ‘nóż szewski bez trzonka do krajania skór’, **kedermaszyna** in. **odcinarka obcasów** ‘narzędzie szewskie do odcinania obcasów’ oraz **ucinarka rzemieni** ‘maszyna do ucinania rzemieni’, **knypek** ‘niewielki knyp, czyli krzywy, krótki nóż szewski, spiczasto zakończony’, **krajarka** ‘urządzenie do wykrawania wzorów ze skóry’, **krawędnik** ‘nóż szewski’, **nacinarka** in. **ryzmaszyna** ‘urządzenie do wycinania detali ze skóry’, **nożyk** ‘narzędzie służące do krajania, cięcia, itp. przede wszystkim skóry’, **randmesser** ‘nóż szewski’, **równiak brzeżny** ‘narzędzie szewskie do obrównywania podeszwy’, **szarfsznyt** ‘narzędzie służące do krajania,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

cięcia, itp. przede wszystkim skóry’, **sznajdmaszyna** ‘krajarka, obcinarka obcasów’, **sztanca** lub **sztancmaszyna** in. **wycinarka**, **wykrój** ‘rodzaj urządzenia, za pomocą którego wykrawany jest odpowiedni kształt skóry’;

- nazwy narzędzi do szycia (2 jedn. leks.): **kwerot** do przyszywania podeszwy i **szychulec** do naszywania cholew;
- nazwy młotków i ich części (2 jedn.): **blat młotka** ‘płaska część młotka szewskiego’, **obuch młotka** ‘część młotka, którą się uderza jakiś przedmiot’;
- nazwy obcęarów (3 jedn.): **bajscęgi**, **cażki** lub **falcęgi** ‘narzędzie szewskie, obcęgi szewskie’;
- nazwy narzędzi do ścinania skóry (4 jedn.), jak **abszregmaszyna**, **ukośnica** ‘urządzenie do skośnego ścieniania skóry’, **frezarka brzegowa** bądź **kantmaszyna** ‘narzędzie do ścieniania skóry’;
- nazwa narzędzia do gładzenia (1 jedn.): **ambos** ‘kowadełko, rodzaj narzędzia szewskiego do gładzenia skóry’ oraz nazwa narzędzia do robienia kantów (1 jedn.): **brzegowiec** ‘narzędzie do robienia brzegów, kantów’;
- nazwy narzędzi do polerowania i nabłyszczania (18 jedn.): **galant**, **gładzik** i **nacieracz** ‘drewno do polerowania podeszwy obuwia’, **glancmaszyna**, **nabłyszczarka** i **szyszarka** ‘maszyna do nabłyszczania butów’, **gładzik brzeżny** ‘narzędzie do gładzenia skóry w obuwiu’, **kanzecer** ‘żelazo do nadawania glansu skórze na obcasach’, **koza** ‘wyciśnik brzegów obcasów; żelazo do nadawania glansu skórze na obcasach’, **krancfajla** ‘narzędzie do gładzenia skóry w obuwiu’, **kulis** ‘żelazko do wypalania szlaku na podeszwie, do nadawania glansu kantom obuwia na podeszwie’, **puchole** ‘narzędzie do gładzenia obcasów’, **raszpla** ‘rodzaj pilnika do wygładzania skóry – części buta’, **rogowalniczka** ‘kawałek kości słoniowej do wygładzania podeszwy’, **skrobacz** i **szaber** ‘szkło do gładzenia skóry’, **szarsznyt** ‘żelazko do nadawania glansu kantom podeszw w obuwiu szytym’ oraz **tarnik** ‘rodzaj pilnika do wygładzania skóry, używany przez szewców’;
- nazwy narzędzi do robienia wzorków (7 jedn.): **rolet** ‘narzędzie do robienia kresek na bokach obcasa’, **sztuper** i **sztuperek** in. **wygniatacz ściągów**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘żelazko jak szydło, z rozdwojonym koniuszeczkiem do wygniatania w podszewie szeregu kropek naśladowujących szew’, **sztych** ‘narzędzie szewskie do wyrzynania deseni na skórze’, **sztychzecer** in. **znacznik ściągów** ‘żelazko do wypalania nosków w obuwiu’;

- nazwy kopyt, prawideł i ich części (5 jedn.): **klin** ‘część ruchoma kopyta’, **krajc** ‘narzędzie szewskie, kowadelko’, **łub** ‘część ruchoma kopyta, które się znajduje między obcasem a podszewą’, **nastka** ‘część kopyta szewskiego’, **prawidło szewckie drewniane do butów z cholewami** ‘przyrząd służący szewcowi do wyprostowania cholew, rodzaj prawidła’;
- nazwy innych narzędzi (18 jedn.): **knaflik** ‘jedno z narzędzi szewskich’, **knębulec** ‘narzędzie szewskie’, **kowadelko** ‘narzędzie do przytrzymywania obuwia w czasie napraw’, **kółko** ‘narzędzie żelazne do wygładzania dziurek w skórze’, **kula na warsztacie szewckim** ‘bania szklana napełniona wodą i zawieszana przed płomieniem światła dla jego spotęgowania’, **łyżka** ‘rodzaj pilnika, raszpli do wyskrobywania wewnątrz obuwia wystających ćwieków’, **mazak** ‘mała szczoteczka z trzonkiem służąca do rozsmarowania pasty np. na obuwiu’, **nakładki** ‘jedna albo więcej skór, które się kładzie na wierzchu kopyta’, **pochwa** ‘kawałek skóry, którym szewcy obwijają nóż’, **szaflik** ‘wanienka do moczenia skór’, **sztybelhak** in. **hak do kopyt** ‘haczyk do wyjmowania kopyta z obuwia’, **sztychcyjer** in. **wypustnik**, **walcmaszyna** in. **walcarka** ‘urządzenie do rozprostowania skóry, do wyciągnięcia z niej wilgoci’, **zbój** ‘kawał żelaza do wbijania dużych gwoździ w obuwie; kloc’, **znaczek** ‘szydło do znaczenia miejsc na dziurki do ćwieków’.

5.5.5. Nazwy czynności szewskich (109 wyrazów)

Wzrost zapotrzebowania na wyroby oraz różnorodność fasonów butów wpłynął na precyzowanie czynności szewskich. Szewcy szyli buty, konserwowali je i czyścili, a później naprawiali.

Pierwszą czynnością było przygotowanie narzędzi, czyli **przygotowanie**, **przyrychtowanie** ‘przygotowanie warsztatu, narzędzi i materiałów do pracy’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Przed wykonaniem buta szewcy musieli przygotować skórę, o czym świadczą liczne neologizmy (18 wyrazów), jak: **ambrować** lub **hamrować** ‘nadawać skórze większą powierzchnię i zawartość przez uderzanie młotkiem’, **falcowanie (falcować)** ‘ścinięcie skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości’, **rozdwarzanie (rozdzwajać)** ‘dzielenie skóry na dwie warstwy’, **sklepać** ‘nadawać skórze większą powierzchnię i zawartość przez uderzanie młotkiem’, **sklesowanie (sklesować)** ‘sprasowanie skóry, wygładzenie jej ambosem’, **struganie (strugać)** ‘ścinięcie skóry w celu nadania jej odpowiedniej grubości’, **szpaltowanie (szpaltować)** ‘dzielenie skóry na dwie warstwy’, **špaltówka** ‘rozdwarzanie skóry’, **zebranie (zebrać liczko)** ‘usunięcie naturalnej wierzchniej powierzchni skóry’, **wygładzanie (wygładzać)** ‘sprasowanie skóry, wygładzenie jej ambosem’.

Słownictwo odzwierciedla proces wykonania obuwia. Wskazuje, jakie czynności musiał umieć wykonać sto lat temu szewc, aby zrobić dobre buty. Musiał dobrze umieć szyć, o czym świadczą nazwy (19 wyrazów): **dublowanie (dublować)** ‘przyszywanie podeszwy do pasa, stanowiącego fundament buta’, **dublówka** ‘dublowanie, czyli przyszywanie podeszwy do pasa, stanowiącego fundament buta’, **intermowanie (intermować)** ‘dawanie, przyszywanie intermy⁴⁵², lub umieć łączyć części buta za pomocą gwoździ, czyli wykonać **pikowanie (pikować)** ‘przybijanie podeszwy do przyszwy kołkami’, **sztyftowanie (sztyftować)** ‘nabijanie ćwiekami, sztyftami’; wykonywać wzorki, czyli **gryszpłować**; wykładać obuwie, czyli **wyłożyć** ‘wnętrze buta skórą; futrować’. Do czynności szewskich zaliczymy też: **remplowanie (remplować)** ‘miętoszenie szwu, aby go po sprasowaniu nie było znać wiele’, **sztuprowanie (sztuprować)** ‘wyciskanie sztuperkiem na podeszwie szeregu kropek naśladowujących szew’. Ponadto szewc musiał **zaszczecić** ‘założyć szczecinę’, **zębować** ‘wykonywać wzorek w obuwiu pasowym w przedstapiu na pasie na zewnątrz obuwia’ oraz zrobić **rantonę (robotę)** i **robotę pasową** ‘przyszywanie pasa do podeszwy’.

Wykańczanie obuwia polegało na jego czyszczeniu i nabłyszczaniu (12 wyrazów). Do nazw czynności związanych z tym procesem należą: **czyszczenie** butów po ich zrobieniu (**czyścić**), **klesowanie (klesować)**, **nabłyszczanie** ‘glansowanie blanków albo brzegów podeszwy galantem’ (**nabłyszcząć**), **pucowanie** ‘czyszczenie butów po ich zrobieniu’ (**pucować**), **sczyszczanie** ‘nabłyszczanie butów’ (**sczyszcząć**),

⁴⁵² Interma to tasiemka, pasek skórzany przyszywany na szwie, dla mocy, skóra wyściełająca wnętrze cholewy około kostki.

wiksowanie ‘czyszczenie, smarowanie czarną pastą obuwia przed wyglansowaniem’ (**wiksować**). Należało też **rozbić buty**, czyli je ‘rozepchać, rozszerzyć na specjalnym kopycie’.

Mimo całej biegłości, zdarzało się szewcom źle dopasować buty, o czym świadczy wyraz **przepasowanie** ‘złe dopasowanie butów’ (**przepasować**).

Niektórzy szewcy utrzymywali się tylko z łatania, naprawiania obuwia (5 wyrazów), czyli: **flekowania** ‘dawanie fleków, łatanie’ (**flekować**), **łatania** ‘dawanie fleków’ oraz **podeszwienia** ‘przybijanie nowej zelówki’ (**podeszwić**).

Do nowych nazw czynności związanych z reperacją (7 wyrazów) należały też takie, jak: **podszyc buty** ‘dać do nich podszycie’, **zelowanie** (**zelować**) w znaczeniu ‘podbijanie butów kawałkiem skóry’ i ‘przybijanie nowej zelówki’ oraz **stopowanie** ‘przybicie nowej zelówki’ (**stopować**).

W pracy szewcy wykorzystywali nowe kleje (4 wyrazy), jak: **birlajm** ‘rodzaj kleju’, **berlajm**, czyli **klej z nówek cielęcych**, **kleber** ‘mieszanka ciał białkowych (glutenów), znajdujących się w ziarnkach zbóż, stanowiąca klej szewski’, a także inne substancje (2 wyrazy), tj.: **kwaśną wodę** ‘kwas siarczany rozcieńczony używany przez szewców do rozpuszczania farby, którą kolorują podeszwy’ oraz **łojek** ‘talk w proszku wsypywany do obuwia, aby łatwiej wchodziło’.

Na początku XX wieku buty czerniono, do czego służyły nowe czernidła i inne środki (4 wyrazy), jak: **ambos**, **krajec** ‘rozpalone żelazo, na którym szewcy topią czarny wosk do czernienia obcasów’, **błyszcz** i **wiks** (**wiksa**) ‘czarna pasta do butów’. Buty nacierano również **mastyką** ‘tłustość, smarowidło do butów’.

Do nowych nazw gwoździ (5 wyrazów), niezbędnych przy wyrobie trwałego obuwia, należały: **ćwioczek mały** ‘gwóźdź cięty z blachy’, **ćwiok** ‘ćwiek o szerokim, płaskim łebku, do podeszw’, **kołek** ‘drewniany gwóźdź szewski do przybijania podeszw i obcasów’, **pinka** ‘szewska szpilka drewniana do przybijania podeszw’ i **teks** ‘rodzaj gwoździa używanego przez szewców; gwóźdź cięty z blachy’. Jako nowy materiał służyła **ryszpa** ‘początek dratwy od strony szczeciny’.

W warsztacie szewskim stały nieliczne meble (4 wyrazy). Do siedzenia służył **stolek**, **zydel** i **zydelek**, zaś do pracy **wastęgiel** ‘stolik szewski’.

Leksykografowie odnotowali też jednostkowo jako nowe nazwę miary **bal** ‘szerokość buta pod palcami’ oraz nowe określenia cech butów (21): **błysk** ‘połysk nadawany obuwiu’, **błyszczący** ‘o bucie: mające połysk, blask’, **czyszczony**, **pucowany** ‘but czyszczony po zrobieniu’, **ćwiekowany**, **falcowany** in. **strugany**, **flekowany** in.

łatany; **futrowany** czyli ‘wyłożony futrem’, **klesowany** ‘nabłyszczany’, **lśniący** ‘o bucie: mający połysk, blask’, **nabłyszczony** ‘glancowany, glansowany’, **podeszwiony** ‘mający przybitą zelówkę’, **rozdwijany** in. **szpaltowany**; **sklesowany** in. **wygładzony**, **stopowany** ‘mający przybitą zelówkę’; **sztyftowany** ‘nabijany ćwiekami, sztyftami’ oraz **zelowany** ‘mający przybitą zelówkę’.

5.5.6. Żywotność słownictwa szewskiego pierwszej połowy XX wieku

Spośród 444 wyrazów zarejestrowanych przez źródła leksykograficzne na początku XX wieku w pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego przeszło 379, w tym 9 nazw rzemieślników i ich bliskich, tj. **cholewczarka** ‘rzemieśniczka lub robotnica w fabryce wyrabiająca cholewki do butów’ (SW), **kamaszniczka** ‘żona kamasznika’ (SW), **łacisko** ‘szewc zajmujący się łątaniem, reperowaniem starego obuwia, łątacz’ (SW), **pasowczyk** ‘czeladnik szewski szyjący wyłącznie wykwińtniejsze obuwie męskie’ (SW), wyraz **przyszwiarz** ‘rzemieślnik robiący przyszwę do obuwia’ (SW) i związany z nim przymiotnik **przyszwiarski** ‘dotyczący przyszwiarza’ (SW), **szpilkarz** ‘szewc wyrabiający obuwie szpilkowe albo kute ćwiekami’ (SW), **wywrotkarz** ‘szewc, czeladnik szewski robiący wywrotki (obuwie szyte na lewą stronę, a potem wywrócone na prawą)’ (SW) oraz nacechowany pejoratywnie wyraz **szewczura** ‘szewc’ (SW-pog.).

Wzrost uprzemysłowienia sprawił bowiem, że szewc musiał wykonywać różne usługi, co spowodowało zanik wąskiej specjalizacji wśród rzemieślników szewskich.

Spośród nowych w początkach XX wieku 91 nazw butów połowy XX wieku nie przekroczyło 24. Były to **botforty** ‘długie cholewy skórzane albo ceratowe wdziewane na kamaszki albo trzewiki używane w mniejszych teatrach’ (SW), **butynek** ‘męski but wciągany, bez zapinania, z gumową wstawką z boku i krótką cholewką; kamasz’ (SW), **ciżemka** ‘niewielka ciżma, czyli sznurowany lub zapinany but z krótką cholewką, na niewysokim obcasie’ (SW), **czabanki** ‘obszerne buciska’ (SW), **czyżemeczek** ‘sznurowany lub zapinany but z krótką cholewką, na niewysokim obcasie; trzewiczek’ (SW), **kamasze jednoszewne** ‘kamasze o jednym szwie’ (SW), **łydka** ‘obuwie na łydki, skórnia’ (SW), **obuwie obkładane** ‘obuwie z dwóch kawałków skóry’ (SW), **papuć damski** ‘ranne obuwie kobiecie, pantofle damskie’ (SW), **pólcholewek** ‘but bez cholewki, zwykle na płaskiej podeszwie, półbut’ (SW), **przykopycie** ‘kapeć złożony z podeszwy i pięty (kapeć to rodzaj obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej, niek. łąpcie)’ (SW), damskie buciki

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

węgiarki (SW), zimowy but zwany **berlaczyskiem** (SW) **kamasze jednostajne** ‘kamasze z jednostajną przyszwą, bez obłożenia’ (SW-posp.), nacechowana nazwa **cichobiegi** ‘miękkie obuwie domowe’ (SW-rub.), a także określenia butów starych, niezgrabnych (9), tj. **apostoły** (SW), **capagi** (SW), **chodaczyska** (SW), **człapaki** (SW), **kląpacie** (SW), **korczaczki** (SW), **kurpiki** (SW), **kurpiska** (SW) i **szłapaczki** (SW).

Do archiwum językowego przeszły również w tamtym czasie nazwy części buta (10), jak: **kamasz** ‘kawałki skóry przykrojone na kamasze’ (SW), **podbicie** ‘górną część buta przylegająca do podbicia u nogi’ (SW), **podszycie** ‘część buta złożona z całej podeszwy wraz z obcasami i z przyszwy’ (SW), **przyszwy** ‘dolna część butów przyszyta do starych cholew’ (SW), **skóry podpodeszwiane** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem’ (SW), **szewcka dusza** ‘kawał skóry wkładany w obuwie na podeszwę’ (SW), **sztylpa** ‘niewielka sztylpa, czyli ozdobna, lakierowana lub kolorowa, szeroka wyłoga cholewy wysokich butów męskich, także ozdoba przypinana’ (SW), **wierzch do butów** ‘skóra na wierzchu stopy u buta lub trzewika’ (SW), **zelowanie** (SW) i **zelóweczka** ‘zewnątrzna część spodu obuwia’ (SW).

Zmiany w warsztacie szewskim, wprowadzenie maszyn i elektryczności, doprowadziły do tego, że przestano używać substancji zwanej **błyszczem** ‘czarna pasta do butów’ (SW), narzędzi (4), jak **gratuarek** ‘niewielki gratuar, czyli nóż szewski bez trzonka do krajania skór’ (SW), **kula na warsztacie szewckim** ‘bania szklana napełniona wodą i zawieszana przed płomieniem światła dla jego spotęgowania’ (SW), **prawidło szewckie drewniane do butów z cholewami** ‘przyrząd służący szewcowi do wyprostowania cholew, rodzaj prawidła’ (SW), **szstuperek** ‘niewielki sztupe, czyli żelazko jak szydło, z rozdwojonym koniuszeczkiem do wygniatania w podeszwie szeregu kropek naśladowujących szew’ (SW). Popularność stracił też **zydelek** (SW).

Słowniki nowsze nie rejestrują nazwy czynności **podszyc buty** ‘dać do nich podszycie’ (SW) oraz gwarowych

- nazw rzemieślników i ich bliskich (8), jak: **korkarz** ‘ten, co korki robi, fabrykant korek’ (SW-gw.), **szewczykowa** ‘żona szewca’ (SW-gw.), bądź przezwisk szewca, jak: **szpadała** (SW-gw.), **szwon** (SW-gw.), **oberznicholewka** (SW-pog., gw.), **smolidratwa** (SW-pog., gw.), **szota** (SW-pog., gw.) i **szwedryga** (SW-pog., gw.);

- nazw obuwia (34), jak: **alsztyble** (SW-gw.), **harboliska** (SW-gw.), **bagańcie** w znaczeniu ‘trzewik’ (SW-gw.), **buty na paskach** (SW-gw.), **buty na przesuwkę** (SW-gw.), **buty przesuwane** (SW-gw.), **ciżmy** (SW-gw.), **kalamasze** (SW-gw.), **karakaty** (SW-gw.), **karpie** (SW-gw.), **ciapciary** (SW-gw.), **kierpciska** (SW-gw.), **korki** (SW-gw.) i **koreczki** (SW-gw.), **krypetki** (SW-gw.), **marszczaki** (SW-gw.), **objaki** (SW-gw.), **pierunki** (SW-gw.), **plompie** (SW-gw.), **półciżemki** (SW-gw.), **półskórznie** (SW-gw.), **rataje** (SW-gw.), **ślupie** (SW-gw.), **stryfle** (SW-gw.), **strzewice** (SW-gw.), **szlupki** (SW-gw.), **śtrufelki** (SW-gw.), **treпки** (SW-gw.), **trupięgi** (SW-gw.), **trypeczki** (SW-gw.), **trzewiki duńskie** (SW-gw.), **tyszowiaki** (SW-gw.);
- nazw obszernych, starych, lichych butów (18), jak: **baćkory** (SW-gw.), **bagańcie** jako ‘duży, stary but’ oraz ‘niezgrabne obuwie’ (SW-gw.), **buciszca** (SW-gw.), **chantaly** (SW-gw.), **chodaczyny** (SW-gw.), **czabany** (SW-gw.), **haciaki** (SW-gw.), **kapciska** jako ‘obszerne buty’ i ‘duże kapcie’ (SW-gw.), **korczaki** (SW-gw.), **łabaje** (SW-gw.), **papciska** (SW-gw.), **szkraby** (SW-gw.), **szłapaki** (SW-gw.), **ślapaki** (SW-gw.), **wystąpki** (SW-gw.) i **wystąpeczki** (SW-gw.);
- nazw części buta (13), jak: **cholewina** (SW-gw.), **kapeć** (SW-gw.), **kronfleczek** (SW-gw.), **kronflek** (SW-gw.), **łuba** (SW-gw.), **naflak** (SW-gw.), **napięteczek** (SW-gw.), **nart** (SW-gw.), **opiętek** (SW-gw.), **zapięteczek** (SW-gw.), **łata** (SW-gw.), **zaszczepka** (SW-gw.) oraz **spodek** (SW-gw.);
- nazw narzędzi (5), jak: **knaflik** (SW-gw.), **knębulec** (SW-gw.), **knypek** (SW-gw.), **nastka** (SW-gw.), **szaflik** (SW-gw.);
- nazw szewskich fartuchów (3), jak: **fota** (SW-gw.), **miderak** (SW-gw.), **minderaczek** (SW-gw.);
- innych gwarowych (6), tj. **gospoda** ‘stowarzyszenie terminatorów i czeladników szewskich’ (SW-gw.) oraz nazwa substancji **mastyka** ‘tłustość, smarowidło do butów’ (SW-gw.), a także **pinka** ‘szewska szpilka drewniana

do przybijania podeszw' (SW-gw.) oraz **wastęgiel** 'stolik szewski' (SW-gw), a także nazwa czynności **pikowanie (pikować)** 'przybijanie podeszwy do przyszwy kołkami' (SW-gw.).

Zmiany technologiczne, mechanizacja, wprowadzanie nowych materiałów, fasonów, sprawiło, że stare narzędzia, części butów przestały być używane, a ich nazwy odeszły do ubytków leksykalnych.

Należą do nich (236):

- nazwy rzemieślników (9), jak: **curychter, przygotowywacz, wałkarz** 'rzemieślnik wyginający skórę na podeszwy' (SW, SSt-szew.), **glansownik i nabłyszczacz, szycyszczacz** 'rzemieślnik, uczeń rzemieślniczy, który glansuje buty' (SSt-szew.), **krajczy** 'czeladnik krojący skórę na obuwie' (SW-szew., SSt-szew.), **szprecher** oraz **szprechmajster** 'u szewców stręczyciel roboty czeladzi, który rozprawdza czeladź po warsztatach' (SW-u szewców);
- nazwy butów (2), jak: **imitacja** 'obuwie ze sznurkiem na przyszwach, naśladowującym szew' (SW-szew.) oraz **obuwie rozszywane** 'obuwie o szwie (z tyłu cholewy lub na podbiciu kamasza) powstałym ze zszycia ze sobą dwóch części skóry od strony lewej, rozłożonym i podszytym paskiem od spodu' (SW-szew.);
- nazwy części buta (60), w tym: nazwy łat (4), jak **afteleder** (SW-szew.), **ciątki** (SW-mało używany, szew.), **łatka** (SSt-szew.), **rupcik** 'łatka na podeszwie' (SW-szew.); nazwy pasków (6), jak **pas, pasek, sztrajf, ranty i raut** 'pasek przyszyty do cholewki w obuwiu pasowym' (SSt-szew.), **wieniec** 'pasek skóry, którym okłada się dookoła miejsca na podeszwie, do którego ma być przybity obcas' (SSt-szew.), nazwy części buta związane z podeszwą, zelówką (23), jak **anszlaczki** 'kawałki skóry, którymi sztukuje się podeszw' (SW-szew.), **brandzelówka** i **podstopy** 'brandzel, cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem' (SSt-szew.), **brzeg podeszwy, kant, obwód podeszwy** i **sznit** (SSt-szew.), **faks** 'deseń kolorowy na podeszwie' (SW-szew.), **gwiazdka** 'kółko na podeszwie' (SW-szew.), **kiedra** 'wystąpienie sznytów podeszwy w szytym obuwiu' (SW-szew.), **keder, półpodeszwa** (SSt-szew.) i **podeszwa fałszywa** (SSt-szew.), **mucha** 'esy –

- floresy na podeszwie' (SW-szew.), **napiętki dolne** 'listwa ze skóry około podeszwy wewnątrz buta lub na wierzchu' (SSt-szew.), **podeszwa** 'tafelka skóry na podeszwie pod obuwem' (SW-garb.), **podkład** (SW-szew. gw.) i **podkładki** 'druga zelówka' (SW, SSt-szew.), **podpodeszew** 'zewnątrzna część spodu obuwia; podzelówka' (SSt-szew.), **podeszwa** 'cienka podkładka, przszyta na podeszwie wewnątrz obuwia, branzla' (SW), **podsuwka** 'kawałek skóry pod podeszwę' (SW-szew.), **słupiec** 'osiem par podeszw z rdzenia skóry wykrajanych' (SW-garb. gw.), **wycięcie stopy** 'część podeszwy między obcasem a zelówką, glanek' (SSt-szew.); nazwy części buta związane z obcasem (7), jak **kromflek** 'część skóry na obcasie' (SSt-szew.), **obcas płatkowy** in. **szpeflik** (SSt-szew.), **platek** 'zewnątrza warstwa skóry, gumy lub sztucznego tworzywa na obcasie' (SSt-szew.), **płatki dolne** 'rodzaj fleków' (SSt-szew.), **podsadki** 'spodnia, tylna część obuwia, na której wspiera się pięta, obcas' (SSt-szew.), **unterfleki** 'skóra przeznaczona na fleki pod obcasy' (SW-szew., SSt-szew.); nazwy wyłożenia buta (6), jak **interma** (SW-szew.), **podszewka** i **wyłożenie** (SSt-szew.), **skóra przyszwowa**, **wyklejenie** i **skóra wierzchnia** (SSt-szew.); nazwy związane z czubkiem buta (3), jak **palce twarde** i **sztajszpice** (SSt-szew.), **szpice twarde** (SSt-szew.); nazwy związane z tyłem buta (4), jak **hafteledry** i **napiętki górne** (SSt-szew.), **kark obuwia** (SW-szew.), **laska** (SW-szew.); nazwy innych części buta (7), jak **brzeg podeszwy** 'szycie podeszwy u trzewika damskiego naokoło stopy, wszywanka' (SSt-szew.), **cudat** 'spód obuwia' (SW-szew., SSt-szew.), **hesztyna** (SW-szew, SSt-szew.), **ibersztym** i **nadprzyszwa** 'kawał skóry między płótnem a przyszwą' (SSt-szew), **nat** 'miejsce szycia kawałków tkaniny, futra itp. wraz z nićmi, którymi te kawałki zszyto; szew' (SW-szew.), **przodek** 'jedna w dwuszewnych cholew z przyszwami' (SW-garb.);
- nazwy maszyn (20), jak: **abszregmaszyna** 'urządzenie do skośnego ścieniania skóry' (SSt-szew.), **glancmaszyna** i **nabłyszczarka**, **szczyzyczarka** 'maszyna do nabłyszczania butów' (SSt-szew), **kantmaszyna** 'narzędzie do ścieniania skóry' (SSt-szew.), **kedermaszyna** 'narzędzie szewskie, odcinarka (obcasów)' (SSt-szew.) in. **ucinararka rzemieni** (SSt-szew.) oraz **odcinarka obcasów** (SSt-szew.) i **sznajdmaszyna** 'obcinarka

- obcasów' (SSt-szew.), **krajarka** 'urządzenie do wykrawania wzorów ze skóry' (SSt-szew.), **nacinarka** i **ryzmaszyna** 'urządzenie do wycinania detali ze skóry' (SSt-szew.), **sztanca** i **sztancmaszyna** 'urządzenie do wykrawania odpowiedniego kształtu skóry' (SSt-szew.), **ukośnica** 'urządzenie do skośnego ścieniania skóry' (SSt-szew.), **walcarka** i **walcmaszyna** 'urządzenie do rozprostowania skóry, do wyciągnięcia z niej wilgoci' (SSt-szew.), **wycinarka** oraz **wykrój** 'rodzaj urządzenia, za pomocą którego wykrawany jest odpowiedni kształt skóry' (SSt-szew.);
- nazwy narzędzi i ich części (42), jak: **gratki** 'ogół narzędzi szewca' (SW, SSt-szew.), **narzędzie** 'ogół narzędzi szewca' (SSt-szew.); nazwy obcęów (3), jak **bajscęgi** (SSt-szew.), **cażki** (SSt-szew.), **falcęgi** (SSt-szew.); nazwy narzędzi do gładzenia (9), jak **ambos** (SSt-szew.), **gładzik** (SSt-szew.), **gładzik brzeźny** (SSt-szew.), **krancfajla** (SSt-szew.), **nacieracz** (SSt-szew.), **pucholc** (SW-szew.), **rogowalniczka** (SW-szew.), **skrobacz** (SW, SSt-szew.), **szaber** (SSt-szew.); nazwy narzędzi do przekłuwania skóry (8), jak **dziurawiec** (SSt-szew.), **iglik** (SSt-szew.), **igła** (SSt-szew.), **nakluwak mały** (SSt-szew.), **szwejca** (SSt-szew.), **szpilard** (SSt-szew.) i **szpilardzik** (SSt-szew.), **szychulec** (SW-szew.); nazwy żelazek (7), jak **kanzecer** (SW-szew., SSt-szew.), **kulis** (SW-szew.), **szarsznyt** (SW-szew.), **sztuper** (SW-szew.), **szychzecer** (SW-szew., SSt-szew.), **wygniatacz ściegów** (SSt-szew.), **znacznik ściegów** (SSt-szew.); nazwy noży i innych narzędzi do cięcia (7), jak **gratuar** (SW-noż.), **frezarka brzegowa** (SSt-szew.), **krawędnik** 'nóż szewski' (SSt-szew.), **nożyk** (SSt-szew.), **równiak brzeźny** (SSt-szew.), **szarfsznyt** (SSt-szew.), **szych** (SW-szew.); nazwy pilników (2), jak **łyżka** (SW-szew.) i **tarnik** (SSt-szew.); nazwy części młotka (2), jak **blat młotka** (SSt-szew.) i **obuch młotka** (SSt-szew.); nazwy części kopyta (2), jak **klin** (SW-szew.) i **lub** (SW-szew.) oraz nazwy innych narzędzi (15), jak **brzegowiec** 'narzędzie do robienia brzegów, kantów' (SW-szew.), **hak do kopyt** (SSt-szew.) i **szybelhak** 'haczyk do wyjmowania kopyta z obuwia' (SW-szew., SSt-szew.) **kowadelko** 'narzędzie do przytrzymywania obuwia w czasie napraw' (SSt-szew.), **koza** 'wyciśnik brzegów obcasów; żelazo do nadawania glansu skórze na obcasach' (SSt-szew.), **kółko** 'narzędzie żelazne do wygładzania dziurek

w skórze' (SW-szew.), **krajc** 'narzędzie szewskie, kowadełko' (SSt-szew.), **rolet** 'narzędzie do robienia kresek na bokach obcasa' (SW-szew.), **szytchcyjer** in. **wypustnik** (SSt-szew), **szytchulec** 'przyrząd do naszywania cholew' (SW-szew., gw.), **szydło podeszwowe** 'długie szydło używane przy przyszywaniu podeszwy' (SSt-szew.), **znaczek** 'szydło do znaczenia miejsc na dziurki do ćwieków' (SW-szew.), **nakładki** 'jedna albo więcej skór, które się kładzie na wierzchu kopyta' (SSt-szew.), **pochwa** 'kawałek skóry, którym szewcy nóż obwijają' (SW-szew.), a także nazwa mebla zydel 'mebel, na którym siedział szewc w warsztacie' (SW, SSt-szew.);

- nazwy czynności (57), w tym: nazwy ścinania, rozcinania skóry (9), jak **falcowanie** (**falcować**) (SSt-szew.), **struganie** (**strugać**) (SSt-szew.), **szpaltowanie** (**szpaltować**) (SSt-szew.), **rozdawanie** (**rozdawając**) (SSt-szew.), **śpaltówka** (SSt-szew.); szycia (8), jak **dublowanie** (**dublować**) (SW, SW-szew.) i **dublówka** 'dublowanie, czyli przyszywanie podeszwy do pasa, stanowiącego fundament buta' (SW-szew.), **intermowanie** 'dawanie, przyszywanie intermy' (**intermować**) (SW, SW-szew.), **rantona** (**robotą**) (SSt-szew.) i **robotą pasową** 'przyszywanie pasa do podeszwy' (SSt-szew.); czyszczenia (4), jak **czyszczenie** (**czyścić**) (SSt-szew.) i **pucowanie** (**pucować**) (SSt-szew.); przygotowania pracy (2), jak **przygotowanie** (SSt-szew.) i **przyrychtowanie** (SSt-szew.); przybijania, łątania (7), jak **flekowanie** (**flekować**) (SW-szew., SSt-szew.) i **łątanie** 'dawanie fleków' (SSt-szew.), **podeszwienie** (**podeszwić**) (SSt-szew.) i **stopowanie** 'przybicie nowej zelówki' (**stopować**) (SSt-szew.); zdobienia (8), jak **gryszpłować** i **zębować** 'wykonywać wzorek w obuwiu pasowym w przedstopiu na pasie na zewnątrz obuwia' (SSt-szew.), **remplowanie** 'miętoszenie szwu, aby go po sprasowaniu nie było znać wiele' (**remplować**) (SW, SW-szew. kraw.), **sztuprowanie** 'wyciskanie sztuperkiem na podeszwie szeregu kropek naśladowujących szew' (**sztuprować**) (SW, SW-szew.), **szyftowanie** 'nabijanie ćwiekami, szyftami' (**szyftować**) (SSt-szew.); inne nazwy czynności (19), jak **ambrować**, **hamrować** i **sklepać** 'nadawać skórze większą powierzchnię i zawartość przez uderzanie młotkiem' (SSt-szew.), **klesowanie** (**klesować**) (SW-szew., SSt-szew.) i **nabłyszczenie** 'glansowanie blanka albo brzegów podeszwy galantem' (SSt-szew.)

- (**nabłyszcząć**) (SSt-szew.), **przepasowanie** ‘złe dopasowanie butów’ (**przepasować**) (SW, SW-szew.), **szczysszczenie** ‘nabłyszczanie butów’ (**szczysszczać**) (SSt-szew.), **sklesowanie** (**sklesować**) i **wygładzanie** ‘sprasowanie skóry, wygładzenie jej ambosem’ (**wygładzać**) (SSt-szew.), **wyłożyć** ‘wyłożyć wewnątrz buta skórka; dawać podszewkę do obuwia’ (SSt-szew.), **zaszczecić** ‘założyć szczecinę’ (SW-szew.), **zebranie** ‘usunięcie naturalnej wierzchniej powierzchni skóry’ (**zebrać liczko**) (SW, SW-szew.);
- nazwy substancji (7), jak: **ambos** i **krajec** ‘rozpalone żelazo, na którym szewcy topią czarny wosk do czernienia obcasów’ (SW-szew.), **birlajm** ‘rodzaj kleju’ (SSt-szew) i **klej z nóżek cielęcych** ‘substancja do klejenia używana przez szewców’ (SSt-szew.), **kleber** ‘mieszanina ciał białkowych (glutenów), znajdujących się w ziarnkach zbóż, stanowiąca klej szewski’ (SW-bot.), **kwaśna woda** ‘kwas siarczynowy rozcieńczony używany przez szewców do rozpuszczania farby, którą kolorują podeszwy’ (SW-szew.), **łojek** ‘talk w proszku wsypywany do obuwia, aby łatwiej wchodziło’ (SSt-szew.);
  - nazwy materiałów (2), jak: **ćwiczki małe** ‘gwóźdź cięty z blachy’ (SSt-szew.) i **ryszpa** ‘początek dratwy od strony szczeciny’ (SW-szew., gw.);
  - pozostałe nazwy związane z cechami skóry i obuwia (21), tj.: **błysk** ‘połysk nadawany obuwiu’ (SSt-szew.), **błyszczący** i **lśniący** ‘o bucie: mający połysk, blask’ (SSt-szew.), **czyszczony** i **pucowany** ‘but czyszczony po zrobieniu’ (SSt-szew.), **ćwiekowany** ‘nabijany ćwiekami’ (SSt-szew.), **falcowany** in. **strugany** (SSt-szew.), **flekowany** i **łatany** ‘flekowany, mający fleki’ (SSt-szew.), **futrowany** ‘wyłożony futrem’ (SW, SSt-szew), **klesowany** i **nabłyszczony** (SSt-szew.), **podeszwiony**, **stopowany** i **zelowany** ‘mający przybitą zelówkę’ (SSt-szew.), **rozdwijany** ‘szpaltowany’ (SSt-szew.), **sklesowany** in. **wygładzony** (SSt-szew.), **szpaltowany** ‘rozdwijany’ (SSt-szew.), **sztyftowany** ‘nabijany ćwiekami, sztyftami’ (SSt-szew.).

Do wyrazów ograniczonych funkcjonalnie, które przeszły do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku, należały też (9): **meszt** ‘pantofle skórzane z kolcami na podeszwach używane przez lekkoatletów’ (ESWO-w sporcie), **nakolanek**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘skórzane okrycie kolana zapinane pod kolanem na sprzączkę, część uroczystego stroju górnika’ (SW-gór.), **sztylpy** ‘jedna z cholew skórzanych lub ceratowych wdziwana na kamaszki lub trzewiki dla oszczędności, zwłaszcza w teatrach biedniejszych’ (SW-teat.), **przeciążki** ‘zewnątrzna część spodu obuwia; zelówka’ (SW-prow. unikać), **klinik** ‘obcas u trzewika kobiecego’ (SW-mało używany), **klocek** ‘obcas w trzewiku’ (SW-mało używany), **nadplątek** ‘niewielki nadpłat, czyli przyszwa u obuwia’ (SW-mało używany), **wichlarz** ‘przednia część cholewy, wyższa pod kolanem niż tylna na łydce’ (SW-mało używany) oraz **szuster** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ (SW-mało używany).

Mimo zmiany asortymentu szewskiego dyktowanej potrzebami mody, spośród 444 neologizmów z początku XX wieku, w drugiej połowie stulecia pozostało 61 żywych, pochodzących z początków XX wieku, w tym obiegowe nazwy obuwia (6), jak praktyczne **boty** (SJPD), **kamaszki** (USJP), używane przez podążających za modą **buty palone** (SJPD), **wellingtony** (SWOT, SWOK, MSWO), a także **obuwie pasowe** (SJPD) i **kapcie** (USJP) oraz ich nazwy potoczne (5), jak **buciczki** (USJP-pot.), **czołenka** (USJP-pot.), **drewniaki** (USJP-pot.), a także **kapcie** (USJP-pot.) i **pantofliska** – oba określające duże, zużyte, liche pantofle (SJPD-pogard.). Popularna dalej jest **piłka lekarska** (USJP).

Żywotność zachowały również upowszechnione od początków XX wieku obiegowe nazwy części buta (5), jak: **czubek** (USJP), **palce** ‘część buta okrywająca palce’ (SJPSz), **przodki** (SJPD), **spody obuwiove** (SJPD), **spód** (USJP); narzędzi (2), jak nazwa **mazak** dziś potoczna w znaczeniu ‘mała szczoteczka z trzonkiem służąca do rozsmarowania pasty np. na obuwii’ (USJP-pot.) oraz funkcjonujące gwarowo wyrazy: **randmesser** ‘nóż szewski’ (SGP) i **kneflik** ‘łata skórzana z tyłu w butach z cholewami’ (SJPD-gw.).

W środowisku rzemieślników żywych w drugiej połowie XX wieku pozostaje 38 profesjonalizmów, w tym:

- nazwy szewskich wykonawców (2), jak: **bretmajster** ‘czeladnik krojący skórę na obuwie’ (SR), **cholewczarz (cholewkarz)** ‘rzemieślnik lub robotnik w fabryce wyrabiający cholewki do butów’ (USJP-rzem.),
- nazwa obuwia, jak: **obuwie szpilkowe** (USJP-rzem.) oraz nazwy części buta (17), jak: **baleder** (SR), **blank** (SR), **bleter** (SR), **fleczek** (USJP-rzem.), **flek** (USJP-rzem.), **futrówka** (USJP-rzem. tech.), **glanek** (SR), **interma**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- (SR), **kapka** (SJPSz-rzem.), **kranc** (SJPD, SR-szew. gw. unikać), **piesek** (SR-szew. gw.), **podpiętka** (USJP-rzem.), **podpodeszew** (**podpodeszwa**) (SR-szew. praw.⁴⁵³), **półprzyszwa** (**półprzyszew**) (SR-szew. praw.), **wierzchnik** (SR-szew. praw.), **zelówka** (USJP-rzem.), **zole** (**zola**) (SR-szew. gw. unikać);
- nazwy narzędzi (5), jak: **galant** (SR), **kwerot** (SR), **nakłuwak** (SR), **raszpla** (SR), **zbój** (SR-szew. gw.);
  - nazwy gwoździ szewskich (3), jak: **ćwiok** (SR), **kolek** (USJP-rzem.), **teks** (SR-szew, gw);
  - nazwy czynności (3), jak: **rozbić buty** (USJP-rzem.), **zelowanie** (**zelować**) w znaczeniu ‘podbijanie butów kawałkiem skóry’ i ‘przybijanie nowej zelówki’ (USJP-rzem.);
  - inne nazwy związane z szewstwem (3), jak: **bal** ‘szerokość buta pod palcami’ (SR), **berlajm** ‘klej z nówek cielęcych używany przez szewców’ (SR), **stolek** ‘mebel, na którym siada szewc w warsztacie’ (SJPD).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazły się wspólnie 3 spośród 444 analizowanych nazw, tj. nazwa związanego z wcześniejszą specjalizacją **kamasznika** ‘dawniej szewc szyjący kamasze’ (USJP-przestarz.) oraz nazwy części buta wychodzące z użycia, jak **sztyblet** ‘wierzchnia część buta lub kamasza, skóra na podbiciu obuwia’ (SJPD-przestarz.) oraz **karple** ‘owalne obręcze, wyplatane wewnątrz łykiem, sznurkiem lub rzemieniem, przymocowane do butów, ułatwiające poruszanie się po śniegu i bagnach’ (USJP-przestarz.).

Wśród wyrazów, które przeszły do archiwum językowego w drugiej połowie XX wieku, są: nazwa czarnej pasty **wiks** (**wiksa**) (SGP-wych. z użycia) oraz związana z nią nazwa czynności **wiksowanie** (**wiksować**) (SGP-wych. z użycia), a także **okólaki** ‘obuwie z drewnianą podeszwą dokoła obitą skórą’ (SGP-wych. z użycia).

---

⁴⁵³ H. Kuroń w swoim *Słowniku rzemieślniczym* podejmuje próbę wskazania poprawnych, zalecanych terminów rzemieślniczych. Wyróżnia je drukiem półtłustym. Por. H. Kuroń, *Słownik rzemieślniczy*, op. cit., s. 9.

5.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (187 wyrazów)

Rozwijający się w drugiej połowie XX wieku przemysł obuwniczy wypiera rzemieślników. Nadal na ulicach miast funkcjonują warsztaty szewskie, w których można naprawić buty. Prawdziwi mistrzowie szewstwa są jednak i współcześnie bardzo cenieni, najdroższe, najlepsze buty robi się bowiem na zamówienie⁴⁵⁴.

W drugiej połowie XX wieku w polszczyźnie pisanej zebranej w słownikach zarejestrowano 187 nowych wyrazów związanych z szewstwem. Są to nazwy wytwórców (8), miejsc (1), butów (48) i ich części (60), nazwy narzędzi (49), substancji (3).

W grupie nowych określeń wytwórców, obok nazw specjalistów (3 wyrazy), jak **kamasznik** ‘rzemieślnik wykonujący wierzchnie części obuwia, cholewki’ (USJP), **szwacz** ‘robotnik zszywający obuwie w fabryce’ (SJPD), **ćwiekacz** ‘szewc przybijający ćwiekami podeszwy do cholewek’ (SJPD) odnajdujemy urzędowy termin (1) **obuwnik** ‘robotnik zatrudniony przy wyrobie obuwia, pracownik przemysłu obuwniczego’ (USJP-urz.), środowiskowy **przykrawacz szewski** (SR) oraz potoczne i rzadkie 2 nazwy: **szewczyk** ‘młody, uczący się zawodu szewc’ (USJP-pot.) i **szewcowina** ‘z politowaniem o marnym, biednym szewcu’ (SJPD-rzad. z politowaniem). W drugiej połowie XX wieku w środowisku rzemieślniczym funkcjonują nazwy związane z rzemieślniczym fachem i wytwórcami, jak **cholewkarski** ‘odnoszący się do cholewkarza lub cholewkarstwa, kamaszniczy’ (USJP-rzem.).

Nowym miejscem w szewstwie jest **cholewkarnia** ‘warsztat rzemieślniczy lub oddział fabryki, w którym przygotowują cholewy i cholewy do obuwia’ (SJPD); zaś nowymi wyrobami są buty. Do nowych w drugiej połowie XX wieku nazw obuwia (30) należą:

- nazwy obiegowe (8), jak: **botek** ‘ciepły bucik z filcową cholewką’ (SJPD), **kamasz** ‘but zakryty, zwykle męski’ (USJP), **miękkie pantofle** ‘pantofle domowe na miękkiej podeszwie’ (USJP), **kozak** i **kozaczek** (USJP-pot.) ‘zimowy, zwykle ocieplany but z wysoką cholewką’ (USJP) oraz mający walory lecznicze **chodaczek** ‘mały chodak, czyli but ortopedyczny bez pięty, na podeszwach z drewna i na podwyższonym obcasie’ (USJP),

⁴⁵⁴ Por. M. Toussaint-Samat, *Historia stroju*, op. cit., s. 390-392.

koreczek ‘niewielki korek, czyli but mający obcas lub całą podeszwę korkową’ (SJPSz), a także **plecionki** ‘pantofle, których przyszywy są zrobione z wąskich paseczków przeplatanych w deseń’ (SJPD), a także (2): **buty kółkowe** ‘obuwie o podeszwach przybijanych kółkami szewskimi (nieprzyszywanymi)’ (USJP-rzem.) oraz **obuwie kółkowe** ‘obuwie z podeszwą przybijaną gwoździkami, kółkami (w odróżnieniu od obuwia z podeszwą przyszywaną)’ (USJP-rzem.);

- **potoczne** (15), jak: **bosaki** ‘obuwie przystosowane do noszenia na nagie stopy, sandał’ (SJPD-pot.), **botek** ‘damski lub chłopięcy but z wysoką cholewką, zwykle ocieplany’ (USJP-pot.), **chodak** ‘but ortopedyczny bez pięty, na podeszwach z drewna i na podwyższonym obcasie’ (USJP-pot.), **klapek** ‘letni, wsuwany pantofel składający się z podeszwy i osłony przedniej części stopy, bez pięty, przy chodzeniu lekko stukający, klapiący’ (USJP-pot.), **laczki** ‘letnie, wsuwane pantofle składające się z podeszwy i osłony przedniej części stopy, bez pięty, przy chodzeniu lekko stukające, klapiące; klapki’ (USJP-pot.), **korek** ‘but mający obcas lub całą podeszwę korkową’ (USJP-pot.), **koturn** ‘damski but na pogrubionej podeszwie’ (USJP-pot.), **papuć** ‘domowy pantofel na płaskiej podeszwie’ (USJP-pot.), **półszpilka** ‘but na niezbyt wysokim, cienkim obcasie’ (USJP-pot.), **szpila** (USJP-pot.), **szpilka** ‘but damski na bardzo cienkim i wysokim obcasie’ (USJP-pot.) i **szpileczka** ‘mała szpilka’ (USJP-pot.). Popularnym materiałem stał się w XX wieku zamsz, co odzwierciedla potoczna nazwa butów **zamszaki** ‘buty z zamszu’ (USJP-pot.), a także wzorowane na etnicznej modzie buty, które potocznie nazywano: **kowbojkami** ‘skórzane buty na obcasie z wysoką, często zaokrągloną u góry cholewką i spiczastym czubkiem, często bogato zdobiony frędzlami, tłoczeniami itp.’ (USJP-pot.) oraz **mokasynami** ‘płytkie, niesnurowane buty skórzane na niskim obcasie’ (USJP-pot.) i wzorowane na modzie wojskowej buty potocznie nazywane **oficerkami** ‘skórzane buty na płaskim obcasie, z wysoką, sztywną cholewką, noszone kiedyś przez oficerów, buty oficerskie’ (USJP-pot.⁴⁵⁵);

⁴⁵⁵ W środowisku miłośników jazdy konnej można spotkać nazwę specjalnych butów do jazdy konnej zwanych **sztylpami** ‘buty skórzane do konnej jazdy z wysokimi cholewami’ (USJP-jeźdź).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy butów dla dzieci (2), jak: **kapciuszek** ‘miękki bucik dziecięcy’ (SJPD) i **paputki** ‘pieszczotliwie o papuciach, pantoflach domowych na płaskiej podeszwie, zwykle dziecięcych’ (SJPD, SGP-powsz.);
- nazwy butów zniszczonych, znoszonych, niezgrabnych (3), jak: **krypcie** ‘stare, znoszone obuwie’ (SJPSz-pot.), **trepy** (USJP-pot. lekceważ.) i **treпки** (USJP-pot.) ‘stare, zniszczone, znoszone buty’.

Jedną z najważniejszych cech buta jest jego obcas (22). W XX wieku modne stały się damskie buty na cienkich obcasach niskich, średnich i bardzo wysokich nazywanych terminologicznie (5) **półślupkowym obcasem** ‘dość szeroki, niewysoki obcas u damskich pantofli’ (SJPD), **obcasem ślupkowym** ‘niewysoki, dość szeroki obcas w damskim pantoflu’ (USJP), **obcasem francuskim** ‘obcas u damskich pantofli, wysoki i cienki’ (SJPD), **obcasem szpilkowym** ‘cienki obcas w damskich pantoflach’ (SJPD) i **półślupkiem** ‘dość szeroki, niewysoki obcas u damskich pantofli’ (USJP-rzem.), a potocznie (5) **półszpilką** ‘cienki, niezbyt wysoki obcas damskiego buta’ (USJP-pot.), **ślupkiem** ‘niewysoki, dość szeroki obcas w damskim pantoflu’ (USJP-pot.), **szpilą** ‘bardzo cienki, wysoki obcas damski’ (USJP-pot.), **szpilką** (USJP-pot.) i **szpileczką** (USJP-pot.). Kobiety bardziej ceniące wygodę wybierają obuwie na **koturnie** ‘w obuwiu damskim podeszwa pogrubiona w miejscu obcasa’ (USJP). Żadna jednak nie chce mieć butów z **obcasinami**, czyli lichymi, zniszczonymi obcasami (SJPD).

W stroju regionalnym, ludowym, opoczyńskim zachowały się nazwy **ciżemka** (USJP-etn.) i **ciżma** jako ‘but kobiecy z wysoką cholewką, na klingowym obcasie’ (USJP-etn.).

Buty są konserwowane za pomocą **pasty do butów** ‘masa o półstałej zazwyczaj konsystencji, będąca mieszaniną określonych substancji, stosowana do konserwowania butów’ (USJP).

Rozwój szewskiego rzemiosła wiąże się z precyzowaniem nazw czynności, do których należą nowe nazwy, jak **szewcować** ‘być szewcem, wykonywać zawód szewca’ (SJPD-rzad.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Nowe, liczne (37) nazwy części buta funkcjonujące w profesjolekcie rzemieślniczych wytwórców odzwierciedlają nowe techniki produkcji obuwia. Są to:

- elementy obcasów (2): **klin** (SR-szew. praw.) i **wajtka** ‘część obcasa’ (SR-szew. gw.);
- cholewki (3): **obersztyna** ‘część cholewki w kształcie paska’ (SR-szew. gw.), **obłożyna** ‘część składowa cholewki okrywająca jeden bok śródstopia i pięty’ (SR-szew. praw.), **obrzeże** ‘część cholewki w kształcie paska, obersztyna’ (SR-szew. praw.);
- wyściółki i wkładki (4): **podszewka cholewki** ‘warstwa skóry lub tkaniny wyściełająca wnętrze obuwia’ (SR-szew. praw.), **wkładka** ‘to, co się wkłada do środka czegoś lub między coś a coś, zwykle w celu izolacji, wypełnienia czegoś np. kawałek skóry w butach’ (USJP) i **wkładka ortopedyczna** ‘odpowiednio wygięty kawałek skóry, tworzywa itd. wkładany do obuwia w celu korygowania, leczenia nieprawidłowości w budowie stopy np. płaskostopia’ (USJP), **wypełniacz** ‘baleder, wyściółka’ (SR-praw. szew.);
- nazwy zelówek, podeszw i ich części (8): **bergsztajgiery** (SR-szew. gw. unikać) czyli **zelówki podbite ćwiekami** (SR-szew. praw.), **ławeczka** ‘część podeszwy między zelówką a obcasem’ (SR-szew. gw.), **podpodeszwienie** ‘zewnątrzna część spodu obuwia, zelówki’ (SR-szew. praw.), **półpodeszew wewnątrz obuwia** ‘cienka, elastyczna skóra służąca do okładania podeszwy wewnątrz obuwia i łącząca spód obuwia z jego wierzchem’ (SR-praw.), **szpic** ‘podeszwa pod czubkiem buta’ (SR-szew. unikać), **usztynniacz** ‘część podeszwy między obcasem a zelówką, glanek’ (SR-praw. szew.), **zapiętek** ‘część podeszwy między zelówką a obcasem’ (SR-szew. gw.);
- paski i kawałki skóry (9): **abaleder** ‘zakładka, która usztynnia piętę w bucie’ (SR-szew. gw. unikać), **baleder** ‘tkanina wzmacniająca obłożynę’ (SR-szew. gw. unikać), **boczek** ‘naszyta od zewnątrz skórzana część cholewki z tkaniny, wzmacniająca dolne boczne części przyszw’ (USJP-techn.), **kiedra** (SR-szew. gw. unikać) i **otok** ‘usztynniający pasek ze skóry’ (SR-szew. praw.), **pasek wewnętrzny** ‘tasiemka, pasek skórzany przyszywany na szwie, dla mocy’ (SR-praw. szew.), **podszadzka** ‘pasek skóry, którym obkłada się dookoła miejsca na podeszwie, do którego ma być

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- przybity obcas; część obcasa' (SR-szew. praw.), **wyłożenie** 'tkanina wzmacniająca obłóżyne' (SR-szew. praw.), **wzmacniacz** 'kawałek skóry przyszyty na samym końcu cholewy, aby się nie pruć' (SR-szew. praw.);
- części usztywniające obuwie (4): **lub** 'kawałek skóry lub innego materiału usztywniający piętę buta' (SR-szew. gw.), **sztywnik** jako 'usztywniający kawałek skóry wszywany w tył cholewy wysokich butów' (USJP-rzem.) oraz 'zakładka, która usztywnia piętę w bucie' (SR-szew. praw.), **zakładka** 'kawałek skóry lub innego materiału usztywniający piętę buta' (SR-szew.);
  - inne (7) to: **bombka** 'krótki podnosek wzmacniający i uszczelniający połączenie cholewki ze spodem buta' (SJPD), **czub** 'spiczaste zakończenie czegoś, m.in. butów' (USJP), **felga** (SR-szew. gw.) lub **podkrażek** 'felga; jakaś część buta' (SR-szew. praw.), **kapturek** 'skóra nie najlepszej jakości, ale elastyczna, którą naciąga się na obcas' (SR-szew. gw.), **obciążenie obcasa** 'skóra nie najlepszej jakości, ale elastyczna, którą naciąga się na obcas' (SR-szew. praw.), **przody** 'przednia część obuwia osłaniająca podbicie i przednia część stopy' (SJPD).

W polszczyźnie pisanej drugiej połowy XX wieku zarejestrowano 49 nazw narzędzi, co wskazuje z jednej strony na rozwój rzemiosła i doskonalenie umiejętności technicznych szewców, z drugiej – na doskonalenie tradycji. Do profesjonalizmów tych należą zarówno nazwy prostych narzędzi, jak mniej lub bardziej skomplikowanych maszyn.

Mimo postępu technicznego, szewcy nadal posługują się w pracy szydłami (6), do których, jako nowe, należą: **szydło dublowe** (SR-szew. gw.) lub **szpic** (SR-szew. gw. unikać) 'długie szydło używane przy przyszywaniu podeszwy', **szydło gwoździowe** 'narzędzie do robienia dziur w skórze' (SR-szew. praw.), **szydło płaskie** (SR-szew. gw.) lub **szydło proste** 'długie szydło używane przy przyszywaniu podeszwy' (SR-szew. praw.), **szydło szewskie** 'narzędzie szewskie używane do robienia butów' (SR-szew.).

Do robienia dziur są używane także inne narzędzia (6), jak: **dziurkacz ręczny** (SR-praw. szew.), **dziurkownik** (SR-szew. gw.), **lochcangi** (SR-szew. gw. unikać), **lochczaki** 'narzędzie do robienia dziur' (SR-szew. gw. unikać), **dziurkarka do skóry rewolwerowa** 'urządzenie do robienia dziurek w skórze' (SR-szew.) oraz **špilorek** 'narzędzie do robienia dziur w skórze' (SR-szew. unikać).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Skórę, części buta należy wygładzić. Służy to tego nowa maszyna, czyli **bimzowarka** (SJPD-techn.) oraz gładziki (5): **ambos** (SR-szew. gw. unikać) in. **gładzik stalowy** ‘żelazko szewskie do rozprowadzania wosku po krawędziach podeszwy’ (SR-szew. praw.), **gładzik drewniany** ‘drewno do polerowania podeszwy obuwia’ (SR-praw. szew.), **gładzik kowadełkowy** ‘narzędzie do gładzenia skóry w obuwiu’ (SR-szew.), **żelazko** ‘żelazko szewskie do rozprowadzania wosku po krawędziach podeszwy’ (SR-szew. praw. gw.) oraz tarniki (2): **tarnik szewski** (SR-szew. praw.), **tarnik szewski łyżkowy** ‘rodzaj pilnika do wygładzania skóry – części buta’ (SR-szew.).

Wzór na skórze szewcy wyciskają również nowymi narzędziami (3), jak: **moletka** (SR-szew. gw.), **radelko** (SR-szew.) i **ryfel** ‘narzędzie do oznaczania, wyciskania wzoru na skórze’ (SR-szew. gw. unikać).

Do nowych nazw miar szewskich (4) należą: **calówka** (SR-szew. gw.), **centymeter** (SR-szew. gw. unikać) i **łokciówka** (SR-szew. gw.) oraz **miarka szewska** (SR-szew.); nazw noży (4): **krajak** (SR-szew. gw.), **nóż do skóry** (SR-szew.), **nóż dwoinowy** (SR-szew. praw.) i **nóż szewski** (SR-szew. praw., SJPSz, USJP); nazw obcęów, kleszczy (6): **cangi** (SR-szew. gw. unikać); **kleszcze** (SR-szew. gw.), czyli **szczypce szewskie** (SR-szew. praw.), a także **szczypce szewskie wygięte** (SR-szew.) oraz **szczypce do zaginania oczek** (SR-szew.) i **obciążki** (SR-gw.); nazw kopyt, prawideł (4): **dreifus** (SR-szew. gw. unikać) in. **stopa metalowa** (SR-szew. praw.) ‘przyrząd, na którym umieszczano buty w czasie ich naprawy’, **prawidło do butów trójczłonowe dawnego typu** ‘przyrząd służący do formowania butów, rodzaj prawidła’ (SR-szew.), **szulajsta** ‘narzędzie szewskie z twardego drewna, metalu lub tworzywa sztucznego, w kształcie ludzkiej stopy, służące do wyrobu obuwia i nadania mu odpowiedniego kształtu; kopyto’ (SR-szew. gw. unikać).

Do wyznaczania części obuwia używa się w drugiej połowie XX wieku m.in. nowych przyrządów (3): **przymiaru** (SR-szew. gw.), **szablonu** (SR-szew. gw. unikać), **wzornika** (SR-szew. praw.).

Do nowych nazw narzędzi szewskich zarejestrowanych w polszczyźnie pisanej drugiej połowy XX wieku (5) należą też: **kloc** (SR-szew. praw.) oraz **kloc sztorcowy** ‘kawał żelaza do wbijania dużych gwoździ w obuwie’ (SR-szew. gw.), **strug do obcasów** ‘narzędzie szewskie’ (SR-szew.), **strug zwykły** ‘narzędzie szewskie’

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(SR-szew.), **pasek ze skóry lub taśmy do przytrzymywania obuwia** ‘pasek rzemienny, za pomocą którego szewc, robiąc but, przytrzymuje go nogą’ (SR-szew. praw.).

Słownictwo szewskie zostało wzbogacone w drugiej połowie XX wieku formami werbalnymi i nazwami czynności (6), jak: **ćwiekować** ‘naciągać cholewkę na kopyto szczypcami’ (SR-szew. gw.), **ociągać** ‘naciągać cholewkę na kopyto szczypcami’ (SR-szew.), **szpilkować** ‘przybijać drewnianymi szpilkami zelówki do buta’ (**szpilkowanie**) (USJP-rzem.), **sztancować** ‘wycinać skórę za pomocą sztancy’ (SR-szew. gw.), **wycinać** ‘wycinać skórę za pomocą sztancy’ (SR-szew. praw.).

Współcześnie szewcy również używają gwoździ. Do ich nowych nazw (13) należą: **ćwiek** (SR-szew. gw.) i **ćwieczek** (USJP-rzem.) ‘gwóźdź z drutu’, **gwoździe do butów do wspinaczki wysokogórskiej** (SR-szew.), **gwoździe podszwowe** (SR-szew.), **gwóźdź cięty z blachy** (SR-szew. praw.), **gwóźdź z drutu** (SR-praw. szew.), **holcszyft** ‘drewniany gwóźdź szewski do przybijania podszw i obcasów; kołek drewniany’ (SR-szew. gw. unikać) in. **kołek szewski** (SR) lub **kołek szewski drewniany** (SR), **szyft** ‘gwóźdź cięty z blachy’ (SR-szew. gw. unikać), **teks maszynowy** (SR-szew. gw.), **teks ręczny** (SR-szew. gw.) oraz **zolćwiek** ‘gwóźdź z dużym płaskim łbem’ (SR-szew. gw. unikać).

Wśród nowych nazw substancji odnajdujemy 2: **klej szewski** ‘substancja do klejenia używana przez szewców’ (SR-praw.) oraz **lojek w proszku** ‘talk w proszku wsypywany do obuwia, aby łatwiej wchodziło’ (SR-szew.)

Część słownictwa rzemieślniczego funkcjonuje głównie (bądź tylko) gwarowo. Jego wskazanie jest możliwe wtedy, gdy słownictwo gwarowe – jako element umożliwiający identyfikację środowiskową (geograficzną) – staje się na swój sposób modne lub jest opracowane leksykograficznie. Przykładem tu może być gwara miejska Poznania zebrana w *Słowniku gwary*⁴⁵⁶, w którym odnajdujemy jako ograniczone chronologicznie 10 z analizowanych nazw, tj.: **kanony** ‘rodzaj butów z wysokimi cholewkami’ (SGP-wych. z użycia), **pieruny** ‘drewniaki, obuwie o drewnianym spodzie’ (SGP-wych. z użycia), **kropusy** ‘buty wojskowe z wysokimi cholewkami’ (SGP-daw.) oraz przestarzałe: **szyfle** ‘długie buty’ (SGP-przestarz.), **opanki** ‘sandały’ (SGP-przestarz.), **komisery** ‘buty oficerskie’ (SGP-przestarz.) oraz niezbyt praktyczne drewniaki: **skopioki** ‘drewniaki’ (SGP-przestarz.), **kujony** ‘drewniane obuwie,

⁴⁵⁶ *Słownik gwary miejskiej Poznania*, op. cit.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

drewniaki' (SGP-przestarz.), **holcpierony** 'drewniaki, obuwie o drewnianej podeszwie' (SGP-przestarz.), a także nazwę środka chemicznego: **gualina** 'pasta do butów' (SGP-przestarz.).

W drugiej połowie XX wieku w gwarze miejskiej Poznania ciągle żywe są takie nazwy butów (6), jak: **papucie** 'buty' (SGP), **papeć** 'but stary, zniszczony' (SGP-powsz.), **halbki** 'rodzaj półbutów' (SGP), **kłapacze** 'drewniane sandały bez napiętków' (SGP), sportowe **tepy** 'buty piłkarskie' (SGP) oraz **kory** 'obcasy' (SGP), bardzo wysokie i cienkie, a także **kamasze** 'obuwie sznurowane z cholewką do kostek' (SJPSz-dziś regionalnie).

Nacechowane pogardliwie są nazwy **kujony** 'dziś pogardliwie o ciężkim, niezgrabnym obuwiu' (SGP-pogardliwie) oraz **rebel** 'but, zwłaszcza duży lub zniszczony' (SGP-ekspr.).

Jako przestarzałe współcześnie słownictwo obiegowe znajdujemy wyrazy: **kamaszniczka** 'kobieta kamasznik, czyli rzemieślniczka wykonująca wierzchnie części obuwia, cholewki' (USJP-przestarz.) oraz **kamaszniczy** 'odnoszący się do kamasznika, kamasznictwa' (USJP-przestarz.), zaś książkowe: przymiotnik **obuwniczny** 'dotyczący obuwnictwa, obuwnika lub obuwia' (USJP-książk.) oraz nazwę **bot** 'damski lub chłopięcy but z wysoką cholewką, zwykle ocieplany' (USJP-książk.), po raz pierwszy zarejestrowane w leksykografii drugiej połowy XX wieku.

Trudny do ustalenia pozostaje czas wejścia do polszczyzny pisanej 5 profesjonalizmów szewskich: **hunckop** 'kawałki skóry noszone przy butach dla podparcia ostróg', **kobelicze** 'ławka lub stołek w warsztacie szewskim', **naliczko** 'sposób wykonania obuwia ze skóry o gładkim i połyskującym licu', **usarska robota** 'w cechach szewskim i krawieckim wykonywanie wyrobów noszonych w męskim ubiorze narodowym', **węgierski but** 'but na płaskiej podeszwie, z podniesionym przodem cholewy zdobionej haftem, uszyty według węgierskiej mody narodowej'. Zostały one zarejestrowane w *Słowniku ubiorów* Ireny Turnau⁴⁵⁷.

Szewstwo należało i należy do najbardziej rozpowszechnionych i najstarszych rzemiosł, o czym świadczy bogata, licząca 916 jednostek, jego leksyka. Podstawowym wyrobem były tu buty, choć poszukiwane, przez wieki należały do wyrobów luksusowych, na które biedniejsi nie mogli sobie pozwolić, toteż nosili najczęściej buty najtańsze, czyli drewniane chodaki z dodatkiem skóry.

⁴⁵⁷ Zob. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wiek XIX rozpoczął zmianę stosunków społecznych. Szlachta, dominująca przez stulecia w Polsce siła polityczna i społeczna, zaczęła ustępować miejsca prężnemu mieszczaństwu. Praca, a nie tylko urodzenie, powoli stawała się czynnikiem ułatwiającym awans społeczny. Zaczęto dostrzegać niedolę biedoty miejskiej i wiejskiej, co odnajdujemy w powieści realistycznej XIX stulecia. Wtedy też do polszczyzny pisanej trafiło najwięcej wyrazów związanych z szewstwem (XIX w. – 141 wyrazów (15,3 %), XIX/XX w. – 444 (48,52 %)), wśród nich nie tylko nazwy wyrobów, ale też narzędzi czy czynności. Odnotowane przez ówczesną leksykografię nacechowane nazwy szewca, jak: **oberznicholewką**, **smolidrawą**, **szewczurą**, **szotą**, **szpadałą**, odzwierciedlają stosunek do rzemieślniczych wytwórców obuwia – bardzo zróżnicowanych pod względem zamożności.

Rzemiosło to rozwija się nadal, o czym i dziś świadczą zakłady szewskie usytuowane w większych, mniejszych miastach i miasteczkach. Polszczyzna pisana drugiej połowy XX wieku rejestruje 358 nazw szewskich, wśród których najwyższą frekwencją charakteryzują się: **but** (48), **piłka** (13), **pantofel** (12), **obuwie** (9)⁴⁵⁸. Wpływ na zasoby słownictwa szewskiego ma również moda, która coraz szybciej ulega zmianom. Powstają nowe fasony butów, które po kilku sezonach przestają się podobać. Szewcy specjalizują się wówczas w naprawach obuwia, ale też niekiedy szyją buty na zamówienie, które – jako wykonane ręcznie – są drogie i ekskluzywne.

6. Słownictwo rymarskie i siodlarskie (561 wyrazów)

Rymarstwo i siodlarstwo należą do najstarszych i najbardziej – obok szewstwa – rozpowszechnionych rzemiosł⁴⁵⁹. Koń był powszechnie używany jako środek transportu i siła pociągowa. W Polsce szlachcic musiał umieć dobrze jeździć konno, a jak zauważa Z. Gloger: „Jak dalece dawna szlachta polska, jako na wskroś rycerska, rozmiłowana była w koniu, dowodzi tego wielka liczba starych przysłów polskich, konia dotyczących. Ciekawa pod tym względem jest statystyka w: *Księżde przysłów polskich Adalberga*. Najwięcej, bo aż 412 przysłów odnosi się do Boga. Po Bogu: szczęście, chleb, piec i koń mają najwięcej. Do konia odnosi się przysłów 264”⁴⁶⁰. Polacy kochali

⁴⁵⁸ I. Kucz, A. Lewicki, J. Sambor, K. Szafran, J. Woronczak, *Słownik frekwencyjny*, op. cit., t. 2., s. 802-859.

⁴⁵⁹ Rymarze występowali zarówno w dużych, jak i małych miastach, tak duże było zapotrzebowanie na ich wyroby. Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 64.

⁴⁶⁰ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. III, s. 77.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

konie, chlubili się nimi, koń zajmował też ważne miejsce w polskiej kulturze i obyczajowości, zauważane w ościennych państwach, co potwierdza J. Urbankiewicz, przywołując przysłowie z Rusi „Lach bez konia jak ciało bez duszy, jak chłop bez świni, Żyd bez kozy, diak bez psaltni, a gospodarstwo bez kota na zapiecku”⁴⁶¹.

Słownictwo rymarskie i siodlarskie, liczące w swym ogólnym zasobie 561 wyrazów, cechuje różna żywotność.

6.1. Najstarsza polszczyzna (81 wyrazów)

Koń wierzchowy był dawniej niezbędnym środkiem transportu, dlatego też w najstarszej polszczyźnie odnajdujemy 81 wyrazów związanych z rymarstwem i siodlarstwem.

6.1.1. Nazwy osób (11 wyrazów)

Do najstarszego zarejestrowanego w leksykonach słownictwa zaliczymy 81 wyrazów, w tym 11 nazw wykonawców czynności i pokrewieństw. Żywe w polszczyźnie XVI wieku i wcześniejszej, obok **rymarza**, czyli rzemieślnika trudniącego się wyrobem i reperacją przedmiotów ze skóry, zwłaszcza uprzęży końskiej, **siodlarza** zajmującego się wyrobem siodła i **chomąciarza (chomątnika)** robiącego chomata, były nazwy bliskich rzemieślnika, jak **rymarka** ‘żona rymarza’ oraz ‘wdowa po rymarzu’, **siodlarczyk** ‘syn siodlarza’, **siodlarzowie** ‘być może syn lub uczeń siodlarski’, **siodlarzowa (siodlarka)** ‘żona siodlarza’ oraz ‘wdowa po siodlarzu’ oraz wyraz **siodlarczyk** w znaczeniu ‘terminator siodlarski’. Z nazwą siodlarz związane są przymiotniki **siodlarski** ‘dotyczący siodlarstwa lub siodlarza’ i **siodlarzowy** ‘należący do siodlarza’.

6.1.2. Nazwy uprzęży i jej części (62 wyrazy)

Wyroby rymarskie i siodlarskie były niezbędne. Używało ich wojsko, a przede wszystkim szlachta, dla której koń był symbolem przynależności do nobilitowanej warstwy społecznej. Chłopi potrzebowali uprzęży dla zwierząt pracujących w polu. Choć przy wytwarzaniu rzędów i siodła decydujące były walory praktyczne, to rymarze wyrabiali uprzęż ozdobną, drogą dla zamożnych i prostą do pracy na wsi. Zjawisko to odzwierciedla analizowane słownictwo.

⁴⁶¹ J. Urbankiewicz, *Gdzie są konie z tamtych lat*, Łódź 1986, s. 61.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wśród wyrazów zarejestrowanych w najstarszej polszczyźnie odnajdujemy nazwy ogólne uprzęży (5 wyrazów), jak **cajg**, **choma**, **narząd** oraz **pólszla** i **puszlisko** ‘ubranie na konia’; nazwy uprzęży bogatej, zdobionej (3 wyrazy), jak **czyn koński** zwany **rzędem** ‘ozdobna uprzęż końska przeznaczona do jazdy wierzchem’ i **oprawka** ‘prawdopodobnie ozdobne oporządzenie na konia’ oraz prostej, taniej (3 wyrazy), jak **szla** i **szleja** ‘najprostsza uprzęż szorowa, składająca się z parcianych lub rzemiennych pasów z postronkami, zakładana koniowi na kark i pierś’ oraz **szor/szory** ‘rodzaj uprzęży, szeroki pas skórzany (albo parciany) zakładany na pierś konia wraz z pomocniczymi rzemieniami, uprzęż szorowa’.

Najstarsza polszczyzna rejestruje też nazwy części uprzęży (31), w tym:

- nazwy uzd (6 wyrazów): **kawecan** ‘rodzaj uździenicy końskiej mającej w rzemieniu nosowym wszyty kawałek blachy zaopatrzonej w tępe ząbki, która przy ściąganiu wodzy sprawia ból i ułatwia opanowanie konia’, **ogłów** ‘gatunek uzdy na głowę zwierzęcia’ i **ogłówka** ‘niewielki ogłów’, **uzda** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim’ i **uzdeczka** ‘mała uzda’, **uździenica** ‘część uprzęży nakładana na łeb konia, spełniająca jednocześnie rolę kantara i uzdy’;
- nazwy cugli, lejców (8 wyrazów): **cugiel (cugle)** ‘pasy rzemienne połączone z wędzidłem, służące jeźdźcowi do kierowania koniem’ i **cuglik** ‘niewielkie cugle’, **lejce** ‘część uprzęży, rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem w zaprzęgu’, **oprarka** ‘rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem’, **pobocz** ‘lejce na konia, do pętania go’, **wędzidło** ‘wodze, rzemień do kierowania zwierzęciem’ i **wędzidłko (wędzidelko)** ‘małe wędzidło’ oraz **wodze** ‘pas rzemienny połączony z wędzidłem, którym jeździec, woźnica kieruje koniem’;
- nazwy pasów i kabłąków (14 wyrazów), jak: **alzbant** ‘część ozdobnej uprzęży końskiej lub wielbłądziej; zwłaszcza na czole lub piersi konia’, **choma** ‘część uprzęży w kształcie drewnianego kabłąka na miękkim, skórzanym podkładzie, wkładana na szyję koniowi pociągowemu’, **gort** ‘część uprzęży’, **kapturek** lub **naczolnik** ‘część składowa uprzęży, rzemień opierający się na końskim czole’, **nabiodrki (nabiedrznik)** ‘część uprzęży

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

końskiej, rzemyk boczny w zaprzęgu spadający na biodro konia’, **napiersnik** ‘szeroki pas stanowiący część uprzęży, otaczający pierś konia (lub innego zwierzęcia pociągowego) nieco powyżej stawów barkowych i utrzymywany przez nakarcznik’, **naszelnik** ‘pas rzemienny od chomąta na końcu dyszla przymocowany do kierowania nim’, **naszyjnik** ‘część uprzęży końskiej zakładana na szyję zwierzęcia’, **pas podpaszny, popiersny** ‘część uprzęży, rzemień przechodzący pod piersiami końskimi’, **pochwy** ‘rzemień zadni, podogonowy w uprzęży końskiej’, **podpiersień** ‘rzemień w uprzęży przechodzący pod piersiami końskimi’, **powód** ‘rzemień lub sznur złączony z trzszą, na którym prowadzi się konia’, **przeciwień** ‘jakiś rzemień w uprzęży końskiej’;

- nazwy nakryć na konia (3 wyrazy): **ladrowanie** ‘skórzana kapa albo pancerz na konia’, **pólladrze** ‘nakrycie na konia, skórzana kapa na konia’, **niedźwiedzie** ‘skóra niedźwiedzia służąca do przykrywania koni w bogatym zaprzęgu’;

Siodła niezbędne do jazdy wierzchem należały do najdroższych wyrobów. Były bogato zdobione, wykładane drogimi skórami, np. safianem, zdobione mosiądzem, a nawet pozłacane⁴⁶².

W polszczyźnie pisanej XVI wieku i starszej funkcjonują zarówno nazwy siodeł (4 wyrazy), jak: **jarczak** ‘rodzaj siodła, siodło lekkie, ozdobne’, **kulbaka** ‘siodło na osła’, **pokład** ‘siedzenie ze skóry i włosia, wkładane na grzbiet konia, służące do jazdy wierzchem; siodło’, **siodło** ‘siedzenie ze skóry i włosia, wkładane na grzbiet konia, służące do jazdy wierzchem’; jak i ich części (5 wyrazów), w tym: **lęk** ‘przednia (czasem tylna) część siodła wygięta do góry, kula’, **popręg** ‘pas przytrzymujący siodło lub kulbakę’, **przepaska** ‘prawdopodobnie popręg, pas do umocowania siodła na koniu’, **ryngort** ‘gurt (pas rzemienny) wierzchni do podpinania siodła’, **strzemięczysko** ‘pasek, na którym zawieszają się strzemię’.

6.1.3. Nazwy biczów i innych wyrobów (18 wyrazów)

Wśród wyrobów rymarskich były baty, bicze. Były rodzajem broni, służyły do wymierzania kary i popędzania konia. Nazwy 16 z nich rejestruje najstarsza polszczyzna. Są to: **basalyk** ‘tatarski bicz bojowy zakończony kolczastą metalową

⁴⁶² Por. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, op. cit., t. II, s. 490.

kulką’, **batog** ‘mocny bat, czyli rzemień lub sznur na pręcie używany do pędzenia zwierząt, dawniej także narzędzie kary’, **bicz** ‘rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania’ i **bicznyk** ‘mały bicz’, **dyscyplina** ‘krótki bat o kilku rzemieniach służący do wymierzania kary cielesnej’, **kieścień** (**kiścień**) ‘dawna broń tatarska składająca się z drewnianego trzonka i przymocowanego do niego rzemienia z ołowiem lub kością’, **knut** ‘bicz spleciony z rzemieni, kańczug rosyjski’, **korbacz** ‘bicz z krótkim trzonkiem i długim rzemieniem’, **nahajka** (**nahaj**) ‘skórzany, pleciony bicz na krótkiej rękojeści’, **niedźwiadek** ‘bicz z haczykiem ostrym na końcu’, **palmatka** ‘gruby, szeroki rzemień używany w dawnych szkołach do bicia żaków po dłoniach’, **pega** ‘bicz skręcony z rzemieni’, **pryc** ‘pryczka, czyli szpicruta, batog’, **puha** ‘bicz skręcony ze sznurków lub rzemyków’, **rzemienny** ‘bicz rzemienny’, **rzemień** ‘batog, bizun’.

Wśród nazw wyrobów rymarskich rejestrujemy też nazwy przedmiotów do dyscyplinowania zwierząt (2), jak **obróz** (**obroża**) ‘opaska ze skóry zakładana psu na szyję, umożliwiająca prowadzenie go na smyczy, trzymanie na łańcuchu itp.’ oraz **smycz** ‘rzemień lub linka służące do prowadzenia zwierzęcia’.

6.1.4. Żywotność najstarszego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego

Spośród analizowanych 81 terminów rymarskich 21 wyrazów nie przekroczyło granicy końcowej XVI wieku. Wśród recesywnych nazw wyrobów znalazło się 17, w tym uprząży i jej części (15), jak: **cajg** (S XVI), **cuglik** (S XVI), **gort** (S XVI), **kapturek** (S XVI), **czyn koński** (SS), **narząd** (S XVI), **naszyjnik** (S XVI), **niedźwiedzie** (S XVI), **opratka** (S XVI), **oprawka** (S XVI), **pas podpaszny**, **popiersny** (SS), **pokład** (S XVI), **przeciwiń** (SS), **przepaska** (S XVI), **rzemienny** (S XVI). Wyrazy te zostały zastąpione synonimami albo, jak w przypadku **pólladrza** ‘nakrycie na konia, skórzana kapa na konia’ (SS) i **ladrowania** ‘skórzana kapa albo pancierz na konia’ (SS, S XVI), przeszły do ubytków leksykalnych z powodu zaniku desygnatu.

Do archiwum językowego przeszły wówczas także nazwy osobowe, w tym związane z wdowieństwem wyrazy **rymarka** ‘wdowa po rymarzu’ (SS), **siodlarzowa** ‘wdowa po siodlarzu’ (SS), a także formy **siodlarzowic** (S XVI) i **siodlarzowy** (SS).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XIX wieku do archiwum językowego przeszły 4 kolejne z analizowanych wyrazów. Były to: **kulbaka** ‘siodło na osła’ (Linde), **rzemień** ‘batog, bizun’ (SWil), **wędzidło** w znaczeniu ‘wodze, rzemień do kierowania zwierzęciem’ (Linde) oraz **wędzidelko (wędzidlko)** ‘małe wędzidło’ (Linde).

Źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują jako dawne 5 nazw upręży i jej części, jak **pochwy** ‘rzemień zadni, podogonowy w upręży końskiej’ (SW-starop.), **pólszla** ‘ubranie na konia’ (SW-starop.), **puszlisko** ‘ubranie na konia’ (SW-starop.), **ryngort** ‘gurt (pas rzemienny) wierzchni do podpinania siodła’ (SW-mało używany), **pobocz** ‘lejce na konia, do pętania go’ (SW-gw. starop.), a także 2 nazwy biczów, jak **pęga** ‘bicz skręcony z rzemieni’ (SW-starop.), **niedźwiadek** ‘bicz z haczykiem ostrym na końcu’ (SW-starop.).

Kolejnych 11 z najstarszych wyrazów rymarskich przeszło do archiwum w pierwszej połowie XX wieku. Wraz ze zmianami obyczajowymi, emancypacją kobiet, ubytkami leksykalnymi stały się nazwy bliskich rzemieślnika (4 jednostki), tj. **siodlarczyk** w znaczeniu ‘syn’ (SW) i ‘terminator siodlarski’ (SW), **siodlarka (siodlarzowa)** ‘żona siodlarza’ (SW), a także 1 nazwa rzemieślniczego specjalisty tj. **chomątnik (chomąciarz)** (SW).

Zmieniły się rodzaje i części upręży, a do archiwum językowego odeszły obiegowe dotychczas nazwy (7): **alzbant** ‘część ozdobnej upręży końskiej lub wielbłądziej’ (SW), **chomąto** w znaczeniu ‘cała uprząż końska’ (SW), **ogłów i ogłówka** ‘gatunek uzdy na głowę zwierzęcia’ (SW), **strzemięczysko** ‘pasek, na którym zawieszają się strzemię’ (SW) oraz (prawdopodobnie) nazwy gwarowe **nabiedrznik (nabiodrki)** ‘część upręży końskiej, rzemyk boczny w zaprzęgu spadający na biodro konia’ (SW-gw.) i **pryc** ‘pryczka, czyli szpicruta, batog’ (SW-gw.).

W słownikach rejestrujących polszczyznę XX wieku odnajdujemy jako dawne nazwy siodła i części upręży (2), tj.: **jarczak** ‘rodzaj siodła, siodło lekkie, ozdobne’ (SJPD-daw.), **podpiersień** ‘rzemień w upręży przechodzący pod piersiami końskimi’ (SJPD-daw.) oraz batów (2), jak **palmatka** ‘gruby, szeroki rzemień używany w dawnych szkołach do bicia żaków po dłoniach’ (SJPD-daw.) i **puha** ‘bicz skręcony ze sznurków lub rzemyków’ (SJPD-daw.).

W drugiej połowie XX wieku jeździectwo wraz z rozwojem techniki i możliwości wykorzystania mechanicznych środków transportu staje się głównie dyscypliną sportową. Współcześnie wiele osób korzysta z jazdy konnej w celach rekreacyjnych bądź uprawia ją hobbystycznie. Sprzyja to trwałości słownictwa

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

przyporządkowanego rymarstwu i siodlarstwu, bowiem spośród najstarszego słownictwa związanego z tym rzemiosłem żywotność do dziś zachowało 11 nazw uprzęży, w tym 3 obiegowe, tj. **lejce** (USJP), **siodło** (USJP) i **uzdeczka** (USJP-pot.) oraz współcześnie profesjonalizmy jeździeckie (8), tj.: **cugle (cugiel)** ‘pasy rzemienne połączone z wędzidłem, służące jeźdźcowi do kierowania koniem’ (USJP-jeźdź.), **łęk** ‘przednia (czasem tylna) część siodła wygięta do góry, kula’ (USJP-jeźdź.), **kawecan** ‘rodzaj uździenicy końskiej mającej w rzemieniu nosowym wszyty kawałek blachy zaopatrzonej w tępe ząbki, która przy ściągnięciu wodzy sprawia ból i ułatwia opanowanie konia’ (USJP-jeźdź.), **napiersnik** ‘szeroki pas stanowiący część uprzęży, otaczający pierś konia (lub innego zwierzęcia pociągowego) nieco powyżej stawów barkowych i utrzymywany przez nakarcznik’ (USJP-jeźdź.), **popręg** ‘pas przytrzymujący siodło lub kulbakę’ (USJP-jeźdź.), **powód** ‘rzemień lub sznur złączony z trzszą, na którym prowadzi się konia’ (USJP-jeźdź.), **uzda** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim’ (USJP-jeźdź.), **uździenica** ‘część uprzęży nakładana na łeb konia, spełniająca jednocześnie rolę kantara i uzdy’ (USJP-jeźdź.).

Koń współcześnie przestaje być zwierzęciem wykorzystywanym do pracy na roli, zastępują go bowiem maszyny. Część rolników jednak nadal prowadzi prace rolne, posługując się konnym zaprzęgiem, zwłaszcza tam, gdzie trudno dojechać traktorem, np. w górach. Podobnie bryczki nie wykorzystuje się powszechnie do transportu, a proponuje jako atrakcję turystyczną. Mimo ograniczenia funkcjonalnego, w drugiej połowie XX wieku żywotnych pozostało 5 z XVI-wiecznych i wcześniejszych terminów dotyczących zaprzęgu i uprzęży roboczej. Są to: **choma** w znaczeniu ‘część uprzęży w kształcie drewnianego kabłąka na miękkim, skórzanym podkładzie, wkładana na szyję koniowi pociągowemu’ (USJP), **szla**, czyli ‘najprostsza uprzęż szorowa, składająca się z parcianych lub rzemiennych pasów z postronkami, zakładana koniowi na kark i pierś’ (SJPD) oraz funkcjonujące w polszczyźnie najnowszej środowiskowo: **naszelnik** ‘pas rzemienny od choma na końcu dyszla przymocowany do kierowania nim’ (USJP-jeźdź.), **szleja** ‘najprostsza uprzęż szorowa, składająca się z parcianych lub rzemiennych pasów z postronkami, zakładana koniowi na kark i pierś’ (USJP-jeźdź.), **szor/szory** ‘rodzaj uprzęży, szeroki pas skórzany (albo parciany) zakładany na pierś konia wraz z pomocniczymi rzemieniami, uprzęż szorowa’ (USJP-jeźdź.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do najstarszych terminów rymarskich należą też inne nazwy, dziś obiegowe: **obroża (obróża)** (USJP), **smycz** (USJP), **rymarka** (SJPD) oraz zawodowe: **rymarz** (USJP-rzem.), **siodlarz** (USJP-rzem.), **siodlarski** ‘dotyczący siodlarstwa lub siodlarza’ (USJP-rzem.). Jako regionalizm odnajdujemy wyraz **naczolnik** ‘część składowa uprzęży, rzemień opierający się na końskim czole’ (SJPD-reg.), zaś **wodze** ‘pas rzemieenny połączony z wędzidłem, którym jeździec, woźnica kieruje koniem’ (USJP-przestarz.) jako nazwa sytuuje się na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego.

Bicze, baty są współcześnie używane bardzo rzadko. Bicie jako metoda wychowawcza jest prawnie zakazana, bicie kulturowo jest nieakceptowane, co z dużą dozą prawdopodobieństwa wpływa na zanik żywotności nazw batów i biczy. Współcześnie wychodzi z użycia 5 z XVI-wiecznych nazw batów, tj. **batog** (USJP-przestarz.), **dyscyplina** (USJP-przestarz.), **nahaj (nahajka)** (USJP-przestarz.), **knut** (USJP-przestarz.), **korbacz** (SJPD-przestarz.).

Jako historyzmy i wyrazy książkowe funkcjonuje zaś 5 nazw: **basalyk** ‘tatarski bicz bojowy zakończony kolczastą metalową kulką’ (USJP-histor.) i **kiścień (kieścień)** ‘dawna broń tatarska składająca się z drewnianego trzonka i przymocowanego do niego rzemienia z ołowiem lub kością’ (USJP-histor.) i **rząd** ‘ozdobna uprząż końska przeznaczona do jazdy wierzchem’ (USJP-histor.) oraz **bicz** ‘rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania’ (USJP-książk.) oraz **biczek** (USJP-książk.).

6.2. Polszczyzna XVII wieku (18 wyrazów)

Rzemiosło rozwijało się, a koń aż do XIX wieku służył człowiekowi jako wierzchowiec i zwierzę pociągowe. Wynalazek broni palnej u schyłku średniowiecza wyeliminował z pól bitew zakutych w zbroje rycerzy. Pojawiła się kawaleria dosiadająca lekkich, zwinnych koni⁴⁶³, dla których rzemieślnicy dostarczają uprzęży. Jak zauważa J. Grabowski: „W wieku XVII w Europie koń rycerski i wierzchowy, niegdyś paradny dzianet, przekształca się w pogrubionego rasami nadmorskimi karosjera. Ulepszanie dróg, budowa mostów, rozwijający się handel rodzą coraz większe zapotrzebowanie na konie transportowe, w które stopniowo przekształcają się dawne rycerskie konie marszowe”⁴⁶⁴. W XVII-wiecznej polszczyźnie pojawiło się 18

⁴⁶³ Por. J. Grabowski, *Hipologia dla wszystkich*, Warszawa 1982, s. 35.

⁴⁶⁴ Tamże, s. 43.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

nowych wyrazów przyporządkowanych rymarstwu i siodlarstwu. Były to nazwy wyrobów.

W XVII wieku bowiem polskie siodlarstwo ostatecznie uległo modzie Wschodu, co zaowocowało zmianami w wytwórstwie, zaczęto bowiem produkować siodła bogato zdobione. Jak podaje Z. Żygulski: „Najbliższe były one siodłom tureckim, ale odróżniały się swoistą dekoracją, pomieszaniem motywów wschodnich i zachodnich, użyciem ulubionych kamieni, np. karneolu”⁴⁶⁵. Zmieniała się też uprzęż – doskonalona i poprawiana funkcjonalnie.

Jako nowe jej nazwy w polszczyźnie pisanej XVII wieku odnajdujemy 10 jednostek. Są to: **burda** ‘juki, kulbaki; siodło’, **kantar** i **kantarek** ‘skórzana lub parciana uzda bez wędzidla, z kółkiem u dołu do zakładania łańcucha, nakładana koniowi na głowę w celu przeprowadzenia go na pastwisko lub uwiązywania, zwłaszcza na noc w stajni’, **kaptur** i **kapturek** ‘zasłona nakładana na oczy koniom wyrabiana przez rymarza jako część uprzęży’, **kulbaka** ‘siodło wojskowe kryte skórą, zwykle o wysokim tylnym łuku’, **puślisko** ‘rzemień łączący strzemień z siodłem’, **tebinki** ‘frędzle i inne ozdoby, zwykle skórzane, wiszące u siodła’, **uździeniczka** ‘mała uździenica, czyli część uprzęży nakładana na łeb konia, spełniająca jednocześnie rolę kantara i uzdy’, **wyciągacz** ‘rzemień wyciągnięty, linka wyciągnięta w zaprzęgu’.

Zwiększył się też asortyment powszechnie używanych batów (4 wyrazy), do których doszły: **batożek** i **biczysko** oraz **dzięga** ‘rzemień, knut, arkan’ i **kańczug** ‘bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju’.

Wraz z modą narzucającą damom towarzystwo małego pieska oraz rozwojem kultury hodowli psów myśliwskich pojawiają się przyporządkowane nowym zjawiskom nazwy (3 wyrazy): **obróżka** ‘mała obroża czyli pasek ze skóry zakładany psu na szyję’, **swora** (**sfora**) ‘rzemień lub sznur do prowadzenia psów’ i mała **sforka**.

Rymarze w XVII wieku wytwarzali też pasy tragarskie, jak **szla** ‘pas, często skórzany, służący do przytrzymywania przenoszonego przedmiotu, ułatwiający niesienie, ciągnięcie, transport czegoś’ po raz pierwszy zarejestrowany w polszczyźnie tego okresu.

6.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego

Trzy wyrazy z 18 XVII-wiecznych neologizmów rymarskich nie przekroczyły cezury XVII wieku. Są to: nacechowany ekspresywnie **batożek** ‘duży bat’ (S XVII-

⁴⁶⁵ Z. Żygulski, *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*, Warszawa 1987, s. 36.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

ekspr.) oraz ówczesne nazwy obiegowe: **burda** ‘juki, kulbaki; siodło’ (S XVII) i **dziega** ‘rzemień, knut, arkan’ (S XVII).

Kolejne 6 po raz ostatni rejestrują słowniki początków XX wieku, w tym **kantarek** (SW), **kaptur** (SW) i **kapturek** (SW), **uździeniczka** (SW), **wyciągacz** (SW) oraz pas tragarzski **szla** (SW).

W polszczyźnie drugiej połowy XX wieku jako archaizm występuje wyraz **tebinki** ‘frędzle i inne ozdoby, zwykle skórzane, wiszące u siodła’ (SJPD-daw.).

W drugiej połowie XX wieku jako żywe odnajdujemy 6 wyrazów z XVII-wiecznych neologizmów rymarskich. Należą do nich takie obiegowe wyrazy, jak **obróżka** (USJP) i **sforka** (SJPD) oraz potoczna nazwa **biczysko** (USJP-pot.), a także funkcjonujące w profesjolekcje jeździeckim nazwy uprzęży i jej części, jak **kantar** (USJP-jeżdż.), **kulbaka** (USJP-jeżdż.) i **puślisko** ‘rzemień łączący strzemień z siodłem’ (USJP-jeżdż.).

Nazwa **sfora** (**swora**) ‘rzemień lub sznur do prowadzenia psów’ (USJP-przestarz.) znajduje się pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego, a wyraz **kańczug** ‘bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju’ (USJP-książk.) rejestrowany jest współcześnie jako książkowy.

6.3. Polszczyzna XVIII wieku (24 wyrazy)

Nowe 24 wyrazy związane z rymarstwem i siodlarstwem zostały zarejestrowane w polszczyźnie pisanej w XVIII wieku, na co wówczas miał wpływ dalszy rozwój polskiej konnicy, transportu oraz rzemiosła. Obok **rymarczyka** ‘czeladnik rymarski’ i związanego z omawianym rzemiosłem przymiotnika **rymarski** ‘dotyczący rymarza lub rymarstwa’, są to nazwy wyrobów.

Popularność konia oraz swoisty stosunek Polaków do tego zwierzęcia odzwierciedla również nowe słownictwo związane z jego oporządzeniem. Do nowych w XVIII wieku nazw uprzęży i jej części (10 wyrazów) należą: **lejce** ‘pas rzemienny idący od chomała do dyszla; naszelnik’, **podciągacz** ‘pas przytrzymujący siodło lub kulbakę’, **podgardle** ‘rzemień podgardłowy u munsztuka końskiego’, **podogonie** ‘część uprzęży końskiej składającej się z pętli zakładanej pod ogon zwierzęcia oraz z rzemiennego paska łączącego ją z chomałem lub z nakarcznikiem, a w uprzęży szorowej z nagrzbietnikiem’, **pólszorek** ‘uprząż stosowana w transporcie lżejszym, której najważniejszą częścią jest szeroki pas skórzany lub parciany otaczający pierś i łopatki zwierzęcia, dzięki czemu zwierzę ciągnie głównie piersią’, **rządzik** ‘niewielki

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rząd na konia’, **siedzenie** ‘siedzenie ze skóry i włosia, wkładane na grzbiet konia, służące do jazdy wierzchem’, **targaniec** ‘rzemień utrzymujący powóz przy drągach’, **trzęzła** ‘uzda, wodze uzdy’ oraz **zaprzęg** ‘uprzęż’⁴⁶⁶.

Nowe nazwy batów (7 wyrazów) odzwierciedlają ich różnorodność i popularność. Są to: **bacik** ‘niewielki bat, czyli rzemień lub sznur na pręcie używany do pędzenia zwierząt, dawniej także narzędzie kary’, **bizun** ‘bat, batog, kańczug’, **bykowiec** ‘bicz rzemienny’, **gandziara** ‘batog, bat, pałka’, **niedźwiadkowy bicz** ‘bicz z haczykiem ostrym na końcu’, **placenta** ‘rodzaj skórzanej dyscypliny używanej dawniej w szkołach do karania uczniów przez bicie ich po dłoniach’, **pletnia** ‘narzędzie do bicia splecione z rzemieni’.

Rymarze nadal produkowali pasy tragarskie. W XVIII-wiecznej polszczyźnie pisanej zarejestrowano 3 nowe nazwy: **naplecznik** ‘pas przez ramię założony, przy pomocy którego nosi się albo się ciągnie rzecz jaką, szelki’, **popręgi tragarskie** zwane **szelkami**.

Do XVIII-wiecznych nowych terminów siodlarskich zaliczymy 2 nazwy skórzanych części pojazdu, które mogły być wykonywane przez siodlarzy. Są to: **koziol** (**koziol**) ‘siedzenie dla woźnicy’ oraz **puddło** ‘wierzch pojazdu krytego, także ruchomy’.

6.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego

Źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują jako archaizmy 2 z analizowanych wyżej nazw: **niedźwiadkowy bicz** ‘bicz z haczykiem ostrym na końcu’ (SW-mało używany) oraz **popręgi tragarskie** ‘pasy, szelki’ (SW-starop.).

Na początku XX wieku do ubytków leksykalnych odeszło 5 kolejnych terminów, w tym nazwy części upręży, jak **lejce** w znaczeniu ‘pas rzemienny idący od chomąta do dyszla; naszelnik’ (SW), **podciągacz** (SW), **podgardle** (SW), **targaniec** (SW) oraz wyraz **rymarczyk** jako ‘czeladnik rymarski’ (SW).

Polszczyzna drugiej połowy XX wieku oddaje jako dawne 4 z wyżej wymienionych wyrazów, tj. nazwy batów: **gandziara** (SJPD-daw.), **placenta** (SJPD-daw.), nazwę pasa **naplecznik** (SJPD-daw.), nazwę służącego do jazdy wierzchem **siedzenia** (SJPD-daw.).

Współcześnie z progresywnych 24 analizowanych XVIII-wiecznych terminów rymarskich i siodlarskich żywotnych pozostało 10. Jest to 5 nazw upręży: **podogonie** (USJP-jeżdż.), **rządzik** (SJPD), **trzęzła** (USJP-jeżdż.) i **zaprzęg** (USJP), **szelka**

⁴⁶⁶ Zaprzęg może oznaczać również pojazd z uprzężą.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

określająca ‘pas, często skórzany, służący do przytrzymywania przenoszonego przedmiotu, ułatwiający niesienie, ciągnięcie, transport czegoś, także część uprzęży zaprzęgowej, spadochronowej itp.’ (USJP); oraz 2 nazwy batów, tj. **bacik** (USJP), **pletnia** (SJPD); związane z pojazdami nazwy (2): **puddło** (USJP) i **koziół (koziel)** (USJP-pot.) oraz przymiotnik **rymarski** (USJP-rzem.).

Na pograniczu biernego i czynnego zasobu leksykalnego sytuują się 3 z analizowanych terminów, w tym 2 nazwy batów: **bizun** (USJP-przestarz.) i **bykowiec** (USJP-przestarz.) oraz termin **pólszorek** (USJP-przestarz.).

6.4. Polszczyzna XIX wieku (66 wyrazów)

XIX wiek przyniósł zmiany gospodarcze, społeczne i związane z nimi zmiany obyczajowe. Zainteresowano się mieszczanami, w tym rzemieślnikami oraz chłopami. Odzwierciedlenie tego odnajdujemy w literaturze obyczajowej i realistycznej tego okresu. Był to również czas (od połowy XVIII wieku) spadku znaczenia rymarstwa i siodlarstwa w związku ze zmniejszonym zapotrzebowaniem na luksusowe oporządzenie jezdzieckie. W tym czasie bowiem zwiększyło się zapotrzebowanie na pojazdy⁴⁶⁷, co wpłynęło na zmianę profilu rymarstwa, w obrębie którego pojawił się **rzemieniarz** ‘ten, co rzemienie robi, rymarz’ oraz **uzdarz** ‘ten, co robi uzdy, rymarz’.

Jako nowy termin rymarski słowniki rejestrują nazwę **igła rymarska** ‘igła do materaców, materacówka, igła, którą posługiwali się rymarze’ szyjący materace.

Młoda kobieta w XIX wieku nadal jest postrzegana jako czyjaś córka, co odzwierciedlają nowe formy **rymarczanka** ‘córka rymarza’ i **siodlarczanka** ‘córka siodlarza’ określające grupę społeczną, z której pochodzą. Polszczyzna tamtego okresu rejestruje też formę **po siodlarsku** ‘sposobem siodlarskim, jak siodlarz, jak u siodlarza’.

6.4.1. Nazwy uprzęży (42 wyrazy)

W polszczyźnie XIX wieku odnajdujemy 42 nowe nazwy uprzęży i jej elementów, w tym:

- ogólne (2): **przybór na konia** ‘rząd na konia’ i **uprząż** ‘zespół połączonych ze sobą pasów zakładanych na konia, umożliwiający użycie go do pracy w zaprzęgu’;

⁴⁶⁷ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 69-70.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- do pracy na roli i transportu (11): **chomącina** ‘materac u chomąta na piersiach konia’ oraz ‘stare, szkaradne chomąto’, **chomącik (chomątko)** ‘niewielkie chomąto’, **chomąto krakowskie** ‘ozdobione, z błyszczącymi okuciami’, **huże** ‘pętle skórzane, znajdujące się po bokach chomąta przy uprzęży hołoblowej’, **jankty** ‘dwa rzemienie albo powrozy do przywiązywania wołów za rogi przy jarzmie’, **odos** ‘sznur, wić, pas rzemienny albo tyczka od końca osi do początku hołobli idąca i utrzymująca hołoblę w pewnej rozwartości’, **szlejka** ‘niewielka szleja, czyli najprostsza uprzęż szorowa, składająca się z parcianych lub rzemiennych pasów z postronkami, zakładana koniowi na kark i pierś’, **uzwa** ‘jedna z pętli rzemiennych, za pomocą których przymocowuje się chomąto do hołobli’⁴⁶⁸, **suponia** ‘sznurek albo rzemyk do ściągania i związywania krańców dolnych kleszczy u chomąta’, **spinak** ‘rzemień wiążący u dołu kleszcze chomąta’;
- do kierowania koniem (8 wyrazów), tj.: **kantar** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim, uzda’, **krzyżaki** ‘lejce krzyżowane, lejce na kilka koni zaprzęganych do jednego powozu’, **lejce** ‘rzemień stanowiący część uzdy’, **nosowy rzemień** ‘rzemień w uździe wkładany koniowi na nos’, **powodek** ‘krótkie lejce z postronka lub rzemienne do powodowania koniem’, **powody** ‘pasy krzyżujące się w lejcach’, **tręzelka** ‘mała tręzła, czyli uzda, wodze uzdy’, **wytok** ‘rzemień od popręgu do pyska konia wyginający koniowi szyję i uniemożliwiający zadzieranie głowy’;
- innych części (6): **gurt** ‘pas rzemienny w zaprzęgu’, **obladra (oblader)** ‘rzemień przechodzący przez grzbiet konia i przytrzymujący postronki, chroniący skórę konia od obtarcia’, **ręgort** ‘uzda nocna konia do przywiązywania’, **siadalnik** inaczej **siodelko** ‘popręg z poduszkami na konia w uprzęży pojedynczej’, **wytok** ‘część rzędu końskiego, w którą wkładano koniec włóczni, lancy, kopii lub karabinu’.

Do nowych nazw siodła i ich części (6 wyrazów) należą: **kula** ‘przednia lub tylna część siodła wygięta do góry’, **kulbaczka** ‘mała kulbaka, czyli siodło wojskowe kryte skórą, zwykle o wysokim tylnym łęku’, **kulbaka** ‘siodło proste’, **łęk** ‘siodło’,

⁴⁶⁸ Był to jeden z dyszli pobocznych. SW, t. 2, s. 50.

okulbaczenie ‘siodło z całym dodatkowym wyposażeniem’, **siodelko** ‘małe siodło, czyli siedzenie ze skóry i włosia, wkładane na grzbiet konia, służące do jazdy wierzchem’. Nadal bowiem, mimo rozwoju nowych środków transportu, m.in. kolei, jazda konna pozostała popularnym zajęciem ludzi dobrze sytuowanych i jedną z cenionych przez nich umiejętności.

XIX wiek okazał się również czasem rozwoju powoźnictwa, choć i siodlarze byli wytwórcami pojazdów konnych. Sami nie wykonywali wszystkich części pojazdu, ale zbierali je od podwykonawców. W polszczyźnie XIX wieku jako nowe odnajdujemy 8 nazw części pojazdu, które mogły być skórzane, a więc wytwarzane przez siodlarzy. Są to 2 nazwy przykrycia karety, tj.: **buda** i **budka**, 3 nazwy związane z siedzeniem woźnicy, tj.: **kabrjolet** ‘miejsce na przodzie powozu pocztowego za kozłem woźnicy’, **koziołek** ‘siedzenie woźnicy’ oraz **koziołek** jako ‘drewniane podwyższenie obciążone skórą, nakładane na kozioł, aby powożący siedział wyżej’ oraz 3 nazwy elementów chroniących przed błotem: **skrzydło** ‘urządzenie chroniące od obryzania błotem osoby siedzące w powozie, najczęściej drewniane, choć w części pokryte skórą’, **skrzydło powozu** ‘błotnik powozu’, **wsuwka** ‘poduszka powozowa’. W powozie, saniach pasażerów ochraniał wytwarzany przez rymarzy **fartuch**, czyli skórzane, futrzane lub sukienne nakrycie na ich nogi.

6.4.2. Nazwy biczów (18 wyrazów)

Polshczyzna pisana XIX wieku rejestruje też nowe nazwy batów i biczów (9 wyrazów). Są to: **bacisko** ‘rzemień lub sznur na pręcie używany do pędzenia zwierząt, dawniej także narzędzie kary; zgrubienie od bat’, **bat** ‘rzemień lub sznur na pręcie używany do pędzenia zwierząt, dawniej także narzędzie kary’, **batożek** ‘mały batog, czyli mocny bat’, **biczownik** ‘narzędzie do biczowania’, **dyscyplinka** ‘niewielka dyscyplina, czyli krótki bat o kilku rzemieniach służący do wymierzania kary cielesnej’, **korbaczyk** ‘niewielki korbacz, czyli bicz z krótkim trzonkiem i długim rzemieniem’, **kozica** ‘rękojeść bicza; biczysko’, a także **boćkowiec** zwany **monitorem boćkowskim** ‘bat rzemienny do wymierzania kary cielesnej, bizun, dyscyplina’ wyrabiany w miasteczku Boćki na Podlasiu. Rymarze wytwarzali tam bicze z byczej skóry i żubrzych ogonów, które stosowano do karania uczniów⁴⁶⁹.

⁴⁶⁹ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 67.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Zwierzęta nakłaniano do posłuszeństwa także przy użyciu specjalnych batów, a należały do nich w XIX wieku progresywne (7): **harap** ‘bicz z krótką rękojeścią i długim plecionym rzemieniem, używany dawniej na psy myśliwskie’ i **harapniczek** ‘niewielki harap’, **pejcz** ‘krótki, pleciony bicz z rączką’ i **pejczyk** ‘mały pejcz’, **rejtpejcz** ‘bacik, szpicruta do konnej jazdy’, **szpicruta** ‘rzemienna plecionka lub elastyczny pręt pokryty skórą, używane w jeździe konnej do poganiania konia’ i **szpicrutka** ‘mała szpicruta’.

Do panowania nad zwierzętami służyły też: **kaganiec**, **nagębek** ‘druciana lub skórzana plecionka, zakładana zwierzętom (zwłaszcza psom) na pysk, uniemożliwiająca im kąsanie’⁴⁷⁰.

6.4.3. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa rymarskiego i siodlarskiego

Cezury końcowej XIX wieku nie przekroczyły 4 spośród 66 progresywnych XIX-wiecznych nazw przyporządkowanych rymarstwu i siodlarstwu, w tym: **chomęcina** ‘stare, szkaradne chomęto’ (SWil), **kulbaka** ‘siodło proste’ (SWil-niekiedy zamiast⁴⁷¹), **lęk** ‘siodło’ (SWil-fig.) oraz **przybór na konia** ‘rząd na konia’ (SWil).

Na przełomie XIX i XX wieku kolejne 2 z analizowanych wyżej, tj.: **uzdarz** ‘ten, co robi uzdy, rymarz’ (SW-mało używany) oraz **nagębek** ‘kaganiec’ (SW-mało używany) okazały się recesywne.

W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego przeszły kolejne 23 wyrazy. Były to XIX-wieczne:

- nazwy rzemieślników i ich bliskich (4), jak: **rzemieniarz** (SW), **rymarczanka** (SW), **siodlarczanka** (SW) oraz wyrażenie **po siodlarsku** (SW);
- nazwy uprząży (8), jak obiegowe wcześniej: **chomęcina** (SW), **nosowy rzemień** (SW), **powody** (SW), **ręgort** (SW), **siadalnik** (SW), **siodelko** (SW), **skrzydło** (SW), **tręzelka** (SW);
- nazwy biczków (3), jak: **bacisko** (SW), **korbaczyk** (SW), **rejtpejcz** (SW-mało używany);
- nazwy uprząży (8), jak: **huże** (SW-gw.), **jankty** (SW-gw.), **krzyżaki** (SW-gw.), **odos** (SW-gw.), **powodek** (SW-gw.), **spinak** (SW-gw.), **suponia** (SW-gw.), **uzwa** (SW-gw.).

⁴⁷⁰ Za: A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, op. cit., t. I, s. 608.

⁴⁷¹ Taki zapis odnajdujemy w *Słowniku wileńskim*. SWil, t. I, s. 563.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Polszczyzna drugiej połowy XX wieku rejestruje jako dawne 6 z progresywnych w XIX wieku nazw, w tym części upręży, jak **wytok** ‘rzemień od popręgu do pyska konia wyginający koniowi szyję i uniemożliwiający zadzieranie głowy’ (SJPD-daw.) oraz ‘część rzędu końskiego, w którą wkładano koniec włóczni, lancy, kopii lub karabinu’ (SJPD-daw.), nazwę bicia **boćkowiec** (SJPD-daw.), a także terminy **kabrjolet** ‘miejsce na przodzie powozu pocztowego za kozłem woźnicy’ (SJPD-daw.), **skrzydło powozu** ‘błotnik powozu’ (SJPD-daw.) oraz **wsuwka** ‘poduszka powozowa’ (SJPD-daw.).

Spośród terminów rymarskich i siodlarskich zarejestrowanych jako nowe w XIX-wiecznej leksykografii współcześnie żywotnych pozostaje 26 nazw, w tym:

- obiegowe i środowiskowe nazwy upręży i jej części (11), jak **chomąto krakowskie** (SJPSz), **gurt** (USJP-rzem.), **kantar** (USJP-jeżdż.), **kula** (USJP-jeżdż.), **kulbaczka** (SJPD), **lejce** (SJPSz), **obladra (oblader)** (USJP-jeżdż.), **okulbaczenie** (USJP-jeżdż.), **siodelko** (USJP), **szlejka** (SJPD), **uprząż** (USJP-jeżdż.);
- nazwa potoczna (1): **chomącik (chomątko)** (USJP-pot.);
- nazwy elementów pojazdu konnego (4): **buda** (USJP) i **budka** (SJPD), **koziółek** ‘siedzenie woźnicy’ (USJP-jeżdż.) oraz **koziółek** ‘drewniane podwyższenie obciążone skórą, nakładane na koziół, aby powożący siedział wyżej’ (USJP-jeżdż.);
- nazwy batów (9), służących dziś w zasadzie do popędzania zwierząt, jak **bat** (USJP), **batożek** (SJPD), **biczownik** (SJPD), **dyscyplinka** (SJPD), **kozica** (SJPD-reg.), **pejczyk** (SJPD), **szpicruta** (USJP-jeżdż.) i **szpicrutka** (SJPD) oraz współcześnie żartobliwy **monitor boćkowski**, czyli ‘bat rzemienny do wymierzania kary cielesnej’ (SJPD-żart.);
- nazwa narzędzia rymarskiego (1): **igła rymarska** ‘igła do materaców, materacówka, igła, którą posługiwali się rymarze’ (SR-praw.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego funkcjonują 2 wyrazy przestarzałe: **harapniczek** ‘niewielki harap, czyli bicz z krótką rękojeścią i długim plecionym rzemieniem, używany dawniej na psy myśliwskie’ (SJPD-przestarz.) oraz **fartuch** ‘skórzane, futrzane lub sukienne nakrycie na nogi siedzących w saniach, powozie itp.’ (USJP-przestarz.). Z kolei wyrazy: **harap** ‘bicz z krótką rękojeścią

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

i długim plecionym rzemieniem, używany dawniej na psy myśliwskie' (USJP-histor.) jest historyzmem, a nazwy **pejcz** 'krótki, pleciony bicz z rączką' (USJP-książk.) i **kaganiec** 'druciana lub skórzana plecionka, zakładana zwierzętom (zwłaszcza psom) na pysk, uniemożliwiająca im kąsanie' (USJP-książk.) współczesna leksykografia rejestruje jako książkowe.

6.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (199 wyrazów)

Ożywienie zainteresowania rzemiosłem w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku, otwarcie się warsztatów i ujawnienie szczegółów rzemieślniczej pracy ma odzwierciedlenie w słownictwie tego okresu. W początkach XX wieku do polszczyzny pisanej trafiło kolejnych 199 nowych nazw związanych z rymarstwem i siodlarstwem. W tej grupie – obok żartobliwego określenia rymarza **krawiec koński** – odnajdujemy pejoratywizmy: **rymarzyna** 'rymarz godny politowania' i **siodlarzyna** 'liczy, ubogi siodlarz'. Polszczyzna pisana początku XX wieku rejestruje też nazwę warsztatu siodlarza – jest to **siodlarnia** 'pracownia siodlarska' oraz przymiotnik **rzemieniarski** 'dotyczący rzemieniarza'.

6.5.1. Nazwy narzędzi (61 wyrazów)

W rzeczywistości pierwszej połowy XX wieku rymarstwo i siodlarstwo nadal są rzemiosłami popularnymi. Rymarza można potkać w miastach, miasteczkach, a nawet na wsiach. Po raz pierwszy zainteresowanie rzemiosłem oraz jednoczesne otwarcie fachu rzemieślniczego pozwala na poznanie tajemnic kunsztu, do tej pory zachowywanych dla uczniów. Zjawisko to odzwierciedla słownictwo. W słownikach zarejestrowano wówczas 61 nowych nazw narzędzi rymarskich i siodlarskich.

Wśród 61 analizowanych nazw narzędzi odnajdujemy nazwy służących do:

- wyrównywania skóry (2): **gletglas** inaczej **gładzik**;
- wybijania dziurek w skórze (4): **dziurownik** inaczej **lochajza** 'przyrząd rymarski do wybijania dziurek w rzemieniach', **lochcangi** 'narzędzie do robienia dziur', **wycinak do skóry** 'narzędzie rymarskie, dziurownik, przebijak rymarski';
- wycinania, wybijania i wyciskania skóry (14): **krajarka** in. **sznajdmaszyna**, **lederhobel** inaczej **strug do skóry**, **radelko** inaczej **prykmaszyna** 'narzędzie do zaznaczania ściegu na skórze przed szyciem', **rozcinarka skóry** inaczej **szpaltmaszyna**, **ryśnik** inaczej **rajscyrykiel** 'narzędzie

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

do wycinania rowków w skórze przed szyciem’, **szajbencyrkiel** inaczej **wyrzynak krążków** ‘narzędzie rymarskie służące do wyrzynania krążków’, **sztancmaszyna** ‘narzędzie rymarskie, wyciskarka’, inaczej **wybijarka**;

- rozkładania skór (2): **ławka pasowa**, **nebank**;
- przytrzymywania skóry (2): **kobyła** ‘przyrząd drewniany do przytrzymywania skóry w czasie szycia u siodlarzy, rymarzy’ oraz **szewnica** ‘imadło rymarskie’;
- nazwy obcęgow i kleszczy (9), jak **obcegi do naciągania taśmy**, **obcegi do skóry**, **obcegi dziurkujące**, **obcegi taśmowe** inaczej **szpangangi** oraz kleszcze rymarskie **niebrat** i **nieklub**, a także **kantencyjer** ‘przyrząd do zbierania kantów u skóry’, **ledercangi** ‘cegi ze szczękami płaskimi, karbowanymi do wyciągania skóry’.

Do nowych nazw narzędzi rymarskich i siodlarskich należą też inne (24 wyrazy), jak: **abebner** inaczej **zbierak** ‘narzędzie rymarskie’; **chomątница** ‘narzędzie rymarskie’ inaczej **kumaszyna**, **kumforma**; **dociągacz pasa** ‘narzędzie rymarskie’ inaczej **rymszpaner**; **durchcyajza** ‘narzędzie rymarskie’ inaczej **przeciągadło**, **wygladnik**, **rundajz**; **filsztok** ‘narzędzie rymarskie’ inaczej **wpychak**, **kapajza** ‘narzędzie rymarskie’ inaczej **podłużnik**, **klima** ‘przyrząd rymarski składający się z dwóch deszczulek w środku wydętych’, **kumsztok** ‘drewniana forma do wykonywania chomąt’, **pniak chomątowy** ‘drewniana forma do wykonywania chomąt’, **sztrekmaszyna** inaczej **wyciągarka**, **ścinak krawędzi** ‘przyrząd do zbierania kantów u skóry’ oraz **wyciskarka** ‘urządzenie rymarskie’.

Rzemieślnicy używali też metalowych zaczepów (3 wyrazy), jak **karabinek** lub **karabinhak** ‘metalowy zaczep sprężynowy do szybkiego łączenia dwóch elementów’ oraz **krepinki** ‘gwoździak siodlarski’. Warsztat rymarski nazywano zaś **kobylicą**, **kobyliczką**, **koziółkiem**.

6.5.2. Nazwy upręży (97 wyrazów)

Polszczyzna pisana początku XX wieku rejestruje 4 nowe nazwy ogólne związane z wyrobami rymarskimi, do których należą: **grobfark** ‘robota rymarska, wyroby rymarskie’, **rymarszczyzna** ‘wyroby rymarskie’, **siodlarszczyzna** ‘wyroby siodlarskie’ oraz **grobfarkowy** ‘związany z grobfarkiem, czyli robotą, wyrobami rymarskimi’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Rymarze wytwarzali przede wszystkim różne rodzaje uprzęży. Był to towar ważny i także ulegający zmianom. Przy doborze rzędu kierowano się bowiem wygodą, wyglądem i jakością.

Do nowych 97 progresywnych w pierwszej połowie XX wieku nazw uprzęży zaliczymy jej określenia ogólne (5 nazw), jak: **krakowska uprząż** ‘uprząż polska z rogami i suknamy na chomątach, z kółeczkami i brzdąkadłami’, **strój na konia** ‘ozdobna uprząż końska przeznaczona do jazdy wierzchem; rząd’, **tresownik** lub **kapcan** ‘rodzaj uprzęży, która służy w czasie tresowania konia’, **zbrój** ‘uprząż na konia’. Chomąta z uprzężą (2) nazywano **dziadem** lub **dziadkami**. Pozostałe dotyczą:

- uzdy i jej części (19), jak: **fasulec** ‘trzęzła naciągnięta i przypięta do siodełka miarkująca ruchy końskim łbem’, **haftra** ‘część uprzęży nakładana na łeb konia, spełniająca jednocześnie rolę kantara i uzdy’, **kielrym** ‘rzemień przechodzący pod brzuchem konia w poprzek uprzęży, pod pyskiem konia w poprzek uzdy, podpinka’, **kielzno** ‘uzda’, **kopszyk** ‘część uzdy spoczywająca na potylicy konia’, **krepinka** ‘uździenica, czyli część uprzęży nakładana na łeb konia, spełniająca jednocześnie rolę kantara i uzdy’, **nadprysk** ‘pasek, część uzdy umiejscowiona na kości nosowej łba konia’, **nanosek** ‘rzemień w uździe przechodzący nad nozdrzami końskimi’, **nazeband** ‘pasek, część uzdy umiejscowiona na kości nosowej łba konia’, **obretka** ‘niewielka obróć, czyli element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim’, **obróć** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim’, **obryca** ‘kantara (uździenica) do przywiązania koni do żłobu’, **ogłowica** lub **ogłówka** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim; uzda’, **poręcz** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim; uzda’, **poręczka** ‘niewielka poręcz’, **przezglówek** ‘część uzdy spoczywająca na potylicy konia’, **uździenica** ‘uzda bez wędzideł’;
- lejc i ich części (9 wyrazów), jak: **krzyżak** ‘rzemień w lejcach idący na krzyż od jednego konia do drugiego, rozdwojona część lejc’, **krzyżowniki** ‘rozdwojona część lejc’, **lejczyk** ‘lejce, czyli część uprzęży,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem w zaprzęgu’, **oprata** ‘rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem’, **poboczek** ‘niewielki pobocz, czyli lejce na konia, do pętania go’, **powodzie** ‘część uprzęży, rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem w zaprzęgu; lejce’, **sztukolce** ‘lejce do przedniej pary koni’, **sztukulec** ‘rzemień służący do przedłużania lejce’, **ważki** ‘część uprzęży, rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem w zaprzęgu; lejce’;
- nazw siodła i ich części (6), jak: **gapa** ‘siodło bez strzemion, rodzaj skórzanej poduszki na konia’, **gapka** ‘mała gapa’, **kiedry** ‘kanty z lakierowanej skóry przy poduszce siodła’, **podsjedziolatek** ‘rodzaj siodła, na które kładzie się podpinkę’, **sioleczko** ‘małe siodło, czyli siedzenie ze skóry i włosia, wkładane na grzbiet konia, służące do jazdy wierzchem’, **tarlica** ‘część siodła’;
  - pasów rzemiennych (9), jak: **nadkarknik** ‘pas podtrzymujący pierś konia’, **obergurt** ‘rodzaj poprzęgu, który opasuje konia razem z siodłem albo derką’, **obergurt** ‘taśma, którą się przymocowuje siodło do konia’, **pas** ‘rzemień w uprzęży końskiej’, **piersnik** ‘część uprzęży na konia, rzemień napierśny’, **podbrzuchnik (podbrzusznik)** ‘część uprzęży, pas zapinany luźno pod brzuchem konia’, **podpinka** ‘rzemień przechodzący pod brzuchem konia w poprzek uprzęży, pod pyskiem konia w poprzek uzdy’, **pusło** ‘rzemień łączący strzemię z siodłem’, **stuła** ‘pas z rzemienia palonego u siodła rycerskiego’;
  - uprzęży roboczej (16 wyrazów) używanej przez Kozaków i chłopów, jak: **aufhalter** ‘pas rzemienny od chomąta na końcu dyszla przymocowany do kierowania nim’, **chomąto robocze** inaczej **szpickumt**, **folga** ‘pętla skórzana w zaprzęgu’, **huzew** ‘obrączka skórzana łącząca w pługu grządziel z kółkami’ i **huzewka** ‘niewielka huzew’, **kapa** ‘kawałek skóry przy chomącie przszyty do kieszki albo poduszki’, **kicha** ‘część wypchana chomąta’, **kiszka** ‘skórzana torba w chomącie, nabijana włosiem’, **lamiec** ‘podkładka pod chomąto z filcu albo skóry, wypchana filcem’, **ociosy** ‘drażki albo rzemień, które się przytwierdza do osi i hołobli’, **pausza**

‘część uprzęży końskiej składającej się z pętli zakładanej pod ogon zwierzęcia oraz z rzemiennego paska łączącego ją z chomaćem lub z nakarcznikiem, a w uprzęży szorowej z nagrzbietnikiem’, **podgardlica** ‘drażek z pętlcami służący jako zaprząg dla koni przy radle’, **proca** ‘rzemień do spinania klamry u chomać’, **rychliny** ‘w uprzęży końskiej, rzemień idące od nabieraka do chomać’, **siodelko** ‘część uprzęży końskiej używana zamiast nagrzbietnika przy zaprzęganiu konia w pojedynkę i zastosowaniu dyszelków (hołobli)’;

- innych części uprzęży (7), jak: **folga** ‘rzemień do umocowania pala, do którego wiążą konia’, **hintergeszir** ‘część uprzęży zapobiegająca cofaniu się konia’, **klapa** ‘klapy na oczach to część uździenicy w uprzęży angielskiej albo krakowskiej’, **martyngał** ‘przyrząd powstrzymujący zadzieranie łba przez konia, rodzaj napierśnika, spod którego wychodzą dwa rzemyki zakończone kółkami, a przez nie przechodzą lejce trzłowe’, **nakarśnik** ‘rodzaj obroży do wiązania koni’, **obwarzanek** ‘opaska z grubego rzemienia na nogi konia, aby ich sobie nie obcierał’, **okulary** ‘dwa kawałki skóry służące do osłaniania koniowi oczu z boku’, **tylnik** ‘część uprzęży zapobiegająca cofaniu się konia’, **strychulec** ‘ochraniacze w postaci skózanego lub gumowego paska, zakładanego na staw pęciny konia, w celu zapobieżenia kaleczeniu pęciny’.

Wśród nowych nazw wyrobów rymarskich odnajdujemy również nazwy okryć podróżnych (5 wyrazów), jak: **baranica** ‘wyprawiona skóra barana, często pokryta sukmem, używana do okrywania nóg w podróży (saniami, wozem itp.)’, **delia** ‘rodzaj dery, koca podbitego futrem, używanego jako okrycia nóg w powozach, sankach itp.’, **podstolina** ‘futro na nogi w postaci worka’, **pokład** ‘opona wozowa skórzana, plandeka’, **wilczura** ‘skóra wilcza pod nogi albo jako fartuch u powozu’, a także pasów do przenoszenia ciężarów (3 wyrazy), jak **gurt** ‘pas rzemieenny używany w tapicerstwie, do ręcznego przenoszenia ciężarów’, **sztrang** czyli **pas pociągowy**. Do opanowania psów używano **obojki**, czyli obroży umożliwiającej prowadzenie psa na smyczy lub trzymanie go na łańcuchu oraz **uprzążki** czyli pasów zapinanych na zwierzęciu, do których przytwierdzano smycz.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Polszczyzna pisana początku XX wieku rejestruje też nowe nazwy skórzanych części pojazdu (10 wyrazów). Są to: **armelina** ‘rodzaj wyściółki w powozie na łokcie, oparcie na ramiona w siedzeniu’ i **armelinka**, **huśtawka** ‘miejsce na rzeczy z tyłu powozu’, **korpus powozu** ‘pudło powozu’, **koza** ‘siedzenie dla woźnicy’, **rukward** ‘tylna ściana budy powozu skórzana lub sukienna’, **szpicleder** ‘skrzydło przed nogami woźnicy’, **wachel** ‘jedno z dwu skrzydeł u pojazdów nad kołami ochraniające przed błotem’, **zycklapa** ‘rodzaj fartuszka ze skóry a. sukna, od poduszki siedzeniowej w powozie ku dołowi zwisającego’, **wachlarz** ‘jedno z dwu skrzydeł u pojazdów nad kołami ochraniające przed błotem’.

6.5.3. Nazwy biczów (37 wyrazów)

Rymarze nadal wyrabiali uprząż, bicz, pasy tragarские. Do nowych nazw biczów i ich części (29 wyrazów) w analizowanym okresie należały: **basior** ‘bat, bicz’, **batlewisko** ‘biczysko, czyli rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania’, **batożyna** i **batożysko** oraz **batożyszcze** ‘rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania’, **biczownik** ‘rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania; bicz’, **biczyszcze** ‘rękojeść bata, bicza’, **binduła** ‘bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju’, **cieniec** ‘cienki koniec bata’, **czwórtka** ‘rzemyczek łączący bat z biczyskiem’, **kajtała** ‘bat, bicz’, **kańczuszek** ‘niewielki kańczug, czyli bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju’, **klupsztok** ‘dyscyplina o siedmiu rzemiennych do bicia dzieci i trzepania sukien’, **korbach** ‘bicz rzemienny; bykowiec’, **korbaczyk** i **korbasisko** ‘wielki korbach, czyli bicz rzemienny’, **kozica** ‘bat na koziej nodze, nahajka’, **nakoniecznik** ‘koniec harapa’, **objaka** ‘bat skręcony w pętlicę’, **poświstacz** ‘bicz, bat, biczysko’, **pryczka** ‘szpicruta, batog’, **pyda** ‘bicz, batog’, **repa** ‘bicz, czyli rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania’, **rypa** ‘kańczug, batog’, **styk** ‘rodzaj szpicruty z klapką na końcu do jazdy konnej’, **sulacz** ‘rzemień lub skręcony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania; bicz’, **szpora** ‘bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju; kańczug’, **tatar** ‘bicz, korbach’, **witka** ‘biczysko’.

Do nowych nazw innych rymarskich (6 wyrazów) należą: **lederwerki** ‘lamówka, brzeg obszyty skórą, wykończenie brzegów wyrobów rymarskich’, **objaniec** ‘rzemień nabijany guzami, ozdoba’, **obszycie skórzane** ‘lamówka, brzeg

obszuty skórą, wykończenie brzegów wyrobów rymarskich’, **ratafelek** ‘pasek w oprawie drewnianej do wecowania brzytew’, **szlufka** ‘element łączący części skóry’, **zasuwka** ‘element łączący części skóry’.

4.5.4. Żywotność słownictwa rymarskiego i siodlarskiego pierwszej połowy XX w.

Trzy spośród 199 wyrazów zarejestrowanych w słownikach po raz pierwszy na początku XX wieku odnajdujemy tam jako dawne. Są to: **grobfark** ‘roboty rymarska, wyroby rymarskie’ (SW-starop.), **grobfarkowy** ‘związany z grobfarkiem, czyli robotą, wyrobami rymarskimi’ (SW-starop.) oraz **pokład** ‘opona wozowa skórzana, plandeka’ (SW-starop.) kwalifikowane w *Słowniku warszawskim* jako staropolskie.

Pozostałe 196 progresywnych w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku terminów charakteryzuje się na przestrzeni bez mała stulecia różną żywotnością. W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego odeszły (168), w tym 2 nazwy pejoratywne rzemieślniczych wytwórców, tj.: **rymarzyna** (SW) i **siodlarzyna** (SW) oraz przymiotnik **rzemieniarski** ‘dotyczący rzemieniarza’ (SW), a także 2 ogólne nazwy wyrobów, jak **rymarszczyzna** ‘wyroby rymarskie’ (SW) i **siodlarszczyzna** ‘wyroby siodlarskie’ (SW).

Do 21 analizowanych wyrazów, które przeszły do ubytków leksykalnych w pierwszej połowie XX wieku, należą:

- nazwy upręży (11), jak: **folga** (SW), **gapka** (SW), **kłapa** (SW), **obwarzanek** (SW), **ogłówka** (SW), **poręczka** (SW), **proca** (SW), **pusło** (SW), **strój na konia** (SW), **uździenica** (SW) oraz **kielzno** (SW-mało używany);
- nazwy części pojazdów konnych (3), jak: **armelina** (SW-pow.) i **armelinka** ‘rodzaj wyściółki w powozie na łokcie, oparcie na ramiona w siedzeniu’ (SW) oraz poetyzm **koza** ‘siedzenie dla woźnicy’ (SW-poet.);
- nazwy biczy (2), jak: **korbacz** (SW) i **korbaczyk** (SW);
- innych wyrobów (3), jak: **oboжек** ‘obroża, czyli opaska ze skóry zakładana psu na szyję, umożliwiająca prowadzenie go na smyczy, trzymanie na łańcuchu itp.’ (SW), **ratafelek** ‘pasek w oprawie drewnianej do wecowania brzytew’ (SW) i **wilczura** ‘skóra wilcza pod nogi albo jako fartuch u powozu’ (SW);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy narzędzi rymarskich (2), jak: **kobyła** ‘przyrząd drewniany do przytrzymywania skóry w czasie szycia u siodlarzy, rymarzy’ (SW) i **kobyliczka** (SW).

Do archiwum językowego z dużą dozą prawdopodobieństwa odeszły też gwarowe nazwy związane z rymarstwem (66), w tym:

- nacechowana nazwa rzemieślnika (1): **krawiec koński** (SW-gw. żart.);
- nazwy narzędzi (5), jak: **klima** (SW-gw.), **kobylica** (SW-gw.), **koziołek** (SW-gw.), **niebrat** (SW-gw.) i **nieklub** (SW-gw.);
- nazwy uprząży i jej części (21), jak: **krakowska uprząż** (SW-gw.), **krepinka** (SW-gw.), **krzyżowniki** (SW-gw.), **martyngał** (SW-koń.), **nakarśnik** (SW-gw.), **nanosek** (SW-gw.), **obróć** (SW-gw.) i **obretka** (SW-gw.), **obryca** (SW-gw.), **ogłowica** (SW-gw.), **oprata** (SW-gw.), **pas** (SW-gw.), **piersnik** (SW-gw.), **poboczek** (SW-gw.), **podsjedziółek** (SW-gw.), **poręcz** (SW-gw.), **rychliny** (SW-gw.), **siodeleczek** (SW-gw.), **sztukulec** (SW-gw.), **tarlica** (SW-gw.), **zbrój** (SW-gw.);
- nazwy związane z chomątem i zaprzęgiem (13), jak: **dziad** (SW-gw.) i **dziadki** (SW-gw.), **folga** (SW-gw.), **huzew** (SW-gw.) i **huzewka** (SW-gw.), **kicha** (SW-gw.), **kiszka** (SW-gw.), **lamiec** (SW-gw.), **lejczyk** (SW-gw.), **ociosy** (SW-gw.), **powodzie** (SW-gw.), **sztukolce** (SW-gw.), **ważki** (SW-gw.);
- nazwy biczów i ich części (23), jak: **batlewisko** (SW-gw.), **batożyszczce** (SW-gw.), **biczownik** (SW-gw.), **biczyszczce** (SW-gw.), **binduła** (SW-gw.), **cieniec** (SW-gw.), **czwórtka** (SW-gw.), **kajtala** (SW-gw.), **kańczuszek** (SW-gw.), **kluposztok** (SW-gw.), **korbasisko** (SW-gw.), **kozica** (SW-gw.), **nakoniecznik** (SW-gw.), **objaka** (SW-gw.), **poświstacz** (SW-gw.), **pryczka** (SW-gw.), **pyda** (SW-gw.), **repa** (SW-gw.), **rypa** (SW-gw.), **sulacz** (SW-gw.), **szpora** (SW-gw.), **tatar** (SW-gw.) oraz **witka** (SW-gw.);
- nazwy innych wyrobów (3), jak: **objaniec** (SW-gw.), **podstolina** (SW-gw.), **huśtawka** (SW-gw.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W pierwszej połowie XX wieku do archiwum językowego odeszły też niektóre analizowane tu profesjonalizmy rymarskie i siodlarskie (76), w tym:

- nazwy obcęarów (4), jak: **obcęgi do naciągania taśmy** (SSt-rym.), **obcęgi do skóry** (SSt-rym.), **obcęgi taśmowe** (SSt-rym.), **szpangangi** (SSt-rym.);
- nazwy narzędzi do wybijania i wycinania skóry (12), jak: **krajarka** (SSt-rym.), **rajscyrykiel** (SSt-rym.), **rozcinarka skóry** (SSt-rym.), **ryśnik** (SSt-rym.), **szajbencyrykiel** (SSt-rym.), **sznajdmaszyna** (SSt-rym.), **szpaltmaszyna** (SSt-rym.), **sztancmaszyna** (SSt-rym.), **wybijarka** (SSt-rym.), **wyrzynak krążków** (SSt-rym.), **wycinak do skóry** (SSt-rym.), **wyciskarka** (SSt-rym.);
- nazwy narzędzi do obróbki skóry (9), jak: **gletglas** (SSt-rym.), **kantencyjer** (SW-siod.), **ledercangi** (SSt-rym.), **lederhobel** (SSt-rym., SW-pow.), **prykmaszyna** (SSt-rym.), **strug do skóry** (SSt-rym.), **sztrekmaszyna** (SSt-rym.), **ścinak krawędzi** (SSt-rym.), **wyciągarka** (SSt-rym.);
- nazwy innych narzędzi (18), jak: **abebner** (SSt-rym.), **chomątница** (SSt-rym.), **dociągacz pasa** (SSt-rym.), **durchcyajza** (SSt-rym.), **filsztok** (SSt-rym.), **kapajza** (SSt-rym.), **kumaszyna** (SSt-rym.), **kumforma** (SSt-rym.), **kumsztok** (SSt-rym.), **nebank** (SSt-rym.), **pniać chomątowy** (SSt-rym.), **podłużnik** (SSt-rym.), **przeciągadło** (SSt-rym.), **rundajz** (SSt-rym.), **rymszpaner** (SSt-rym.), **wpychak** (SSt-rym.), **wygladnik** (SSt-rym.), **zbierak** (SSt-rym.);
- nazwy uprząży (1): **kapcan** (SSt-rym.) i jej części (18), jak: **aufhalter** (SSt-rym.), **chomąto robocze** (SSt-rym.), **fasulec** (SW-koń.), **haftra** (SSt-rym.), **hintergeszir** (SSt-rym.), **kiedry** (SW-siod.), **kielrym** (SSt-rym.), **kopsztyk** (SSt-rym.), **nadkarknik** (SSt-rym.), **nadprysk** (SSt-rym.), **nazeband** (SSt-rym.), **obergurt** jako ‘rodzaj popręgu’ oraz ‘taśma do przymocowania siodła’ (SW-koń. powr.), **pausza** (SSt-rym.), **przezglówek** (SSt-rym.), **szpickumt** (SSt-rym.), **tresownik** (SSt-rym.), **tylnik** (SSt-rym.);
- nazwy części pojazdów konnych (5), jak: **korpus powozu** (SW-pow.), **rukwand** (SW-pow.), **wachel** (SW-pow.), **zycklapa** (SW-pow.), **szpicleder** (SW-pow.);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy inne rymarskie i siodlarskie (9), w tym: **karabinek** (SSt-rym.) i **karabinhak** jako nazwy metalowego zaczepu sprężynowego do łączenia dwóch elementów (SSt-rym.), **krepinka**, czyli gwoździak siodlarski (SW-siod.), nazwy lamówek, tj.: **lederwerki** (SSt-rym.), **obszycie skórzane** (SSt-rym.), nazwy **pas pociągowy** czyli **sztrang** (SSt-rym.) oraz **szlufka** (SSt-rym.) i **zasuwka** ‘element łączący części skóry’ (SSt-rym.).

W drugiej połowie XX wieku żywotnie funkcjonuje 28 z 199 progresywnych w polszczyźnie początków stulecia terminów rymarskich i siodlarskich. W tej grupie odnajdziemy 5 nazw, jak: **gapa** ‘siodło bez strzemion, rodzaj skórzanej poduszki na konia’ (SJPD), **krzyżak** ‘rzemień w lejcach idący na krzyż od jednego konia do drugiego, rozdwojona część leje’ (SJPD), nazwy batów, jak **batożyna** ‘mały batog, czyli mocny bat’ (SJPD), **batożysko** ‘zgrubienie od batog, czyli mocny bat’ (SJPD) **podgardlica** ‘drażek z pętlicami służący jako zaprząg dla koni przy radle’ (SJPD), a także 3 nazwy potoczne **okulary** ‘dwa kawałki skóry służące do osłaniania koniowi oczu z boku’ (USJP-pot.), **uprzążka** ‘pasy zapinane na zwierzęciu, do których przytwierdza się smycz’ (USJP-pot.), **baranica** ‘wyprawiona skóra barana, często pokryta suknem, używana do okrywania nóg w podróży (saniami, wozem itp.)’ (USJP-pot.), a także rzadko używany wyraz **delia** ‘rodzaj dery, koca podbitego futrem, używanego jako okrycia nóg w powozach, sankach itp.’ (SJPD-rzad.).

W leksyku jeździeckim i rolniczym odnajdziemy 3 omawiane nazwy: **strychulec** ‘ochraniacze w postaci skózanego lub gumowego paska zakładanego na staw pęciny konia, w celu zapobieżenia kaleczeniu pęciny’ (USJP-jeźdź.), **podbrzusznik (podbrzuchnik)** ‘część uprzęży, pas zapinany luźno pod brzuchem konia’ (USJP-jeźdź.) oraz **sidelko** ‘część uprzęży końskiej używana zamiast nagrzbietnika przy zaprzęgnięciu konia w pojedynkę i zastosowaniu dyszelków (hołobli)’ (SJPD-roln.), zaś regionalnie 2 kolejne, tj. **kapa** ‘kawałek skóry przy chomacie przszyty do kieszki albo poduszki’ (SJPD-gw.) i **basior** ‘bat, bicz’ (SJPSz-reg.). Historyzmem jest wyraz **stula** ‘pas z rzemienia palonego u siodła rycerskiego’ (SJPD-hist.).

W drugiej połowie XX wieku w terminologii rzemieślniczej odnajdziemy też 9 profesjonalizmów o powstaniu z początków XX wieku, w tym nazwę wyrobu **gurt** ‘pas rzemienny używany w tapicerstwie do ręcznego przenoszenia ciężarów’ (USJP-rzem.) oraz nazwy narzędzi, jak **dziuroownik** ‘narzędzie rymarskie, lochajza, przyrząd

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

do wybijania dziurek w rzemieniach, przebijak rymarski' (SR-rym.), **gładzik** 'narzędzie do wyrównywania skóry' (SR-rym. gw.), **lochajza** 'przyrząd rymarski do wybijania dziurek w rzemieniach' (SR-rym. gw. unikać), **lochcęgi (lochcangi)** 'narzędzie do robienia dziur' (SR-gw. unikać), **ławka pasowa** 'narzędzie rymarskie, konik rymarski, nebank' (SR-rym. gw.), **obcęgi dziurkujące** 'lochcangi, dziurkarka rymarska szczypcowa' (SR-gw.), **radelko** 'narzędzie do zaznaczania ściegu na skórze przed szyciem' (SR-rym. praw.), **szewnica** 'narzędzie rymarskie, imadło rymarskie' (SR-rym. gw. unikać) oraz nazwę warsztatu: **siodlarnia** 'pracownia siodlarska' (SJPD).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazły się 3 z analizowanych nazw, tj.: **podpinka** 'rzemień przechodzący pod brzuchem konia w poprzek uprzęży, pod pyskiem konia w poprzek uzdy' (SJPD-przestarz.), **styk** 'rodzaj szpicruty z klapką na końcu do jazdy konnej' (SJPD-rzad. (albo przestarz.) i **wachlarz** 'jedno z dwu skrzydeł u pojazdów nad kołami ochraniające przed błotem' (SJPD-przestarz.).

6.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (173 wyrazy)

Rozwijająca się produkcja masowa w XX wieku sprawiła, że rzemiosło straciło dawną szeroką popularność. Zmiany dotknęły również rymarstwo i siodlarstwo, które jednak – mimo mniejszej liczby odbiorców – nadal funkcjonuje. Są to bowiem dziedziny uprawiane jedynie przez rzemieślników. Zmiany w rymarstwie odzwierciedla nowe w drugiej połowie XX wieku słownictwo (173 wyrazy), w tym nazwa warsztatu rymarskiego – **rymarnia** (SJPD) oraz maszyny – **rymarka** 'maszyna rymarska służąca do szycia skóry' (SJPD).

Wśród pozostałych 171 współczesnych neologizmów rymarskich i siodlarskich rzadziej odnajdujemy nazwy nowych wyrobów (10 jednostek), jak: **uprząż szorowa** 'rodzaj uprzęży, szeroki pas skórzany (albo parciany) zakładany na pierś konia wraz z pomocniczymi rzemieniami' (USJP), **gązwa** 'pętla rzemienna przy chomacie' (SJPD), **łęk** 'siodło z przednią i tylną częścią wygiętą ku górze' (USJP-jeźdź.), **nagrzbietnik** 'część uprzęży końskiej, pas skórzany umieszczony na grzbiecie konia, podtrzymujący na odpowiedniej wysokości pasy lub postronki ciąagowe' (USJP-jeźdź.), **nakarcznik** 'pas skórzany umieszczany na karku konia, będący częścią łączącą uprzęży szorowej' (USJP-jeźdź.), **natylnik** 'element uprzęży szorowej umożliwiający hamowanie wozu lub innego pojazdu' (USJP-jeźdź.) oraz **batożysko** 'rękojeść batoga, bata' (SJPD), **pas**

napędowy, transmisyjny (USJP-techn.) oraz **szorek** ‘szelki zakładane na barki psa, służące do prowadzenia go na smyczy bez obroży’ (SJPD), co świadczyć może o pewnej stabilizacji popytu – w zakresie gatunku i rodzaju.

Częściej są to nazwy narzędzi ułatwiających i usprawniających pracę siodlarza – łącznie 160 jednostek leksykalnych, w tym:

- nazwy noży (22), jak: **dziobak** (SR-rym. gw.), **dziobownik** (SR-rym. gw.), **fersstelklinga** (SR-gw. unikać), **hakenmesser** (SR-gw. unikać), **nóż do skóry rymarski półokrągły** (SR-rym.), **nóż hakowy** (SR-rym. gw.), **nóż prosty** (SR-gw.), **nóż rymarski** (SR-praw.), **nóż rymarski dziobownik** (SR), **półksiężycowy** (SR-rym. gw.), **nóż rymarski półksiężycowy** (SR-rym. praw.), **nóż rymarski półokrągły** (SR-praw. rym.), **nóż rymarski prosty** (SR-rym. praw.), **nóż rymarski z dziobem** (SR-gw.), **nóż rymarski zakrzywiony** (SR-rym. praw.), **nóż rymarski zwykły** (SR-rym. gw.), **nóż składany** (SR-rym. gw.), **nóż wysuwany** (SR-praw.), **nóż z dziobem** (SR-rym. gw.), **nóż zwyczajny** (SR-rym. gw.), **okrągłak** (SR-rym. gw.), **rundmajzel** (SR-rym. gw. unikać);
- nazwy nożyc (3), jak: **nożyce do skóry** (SR-gw.), **nożyce rymarskie** (SR-praw.), **rajmeszera** (SR-gw. unikać);
- nazwy narzędzi do krojenia (4), jak: **krajarka pasowa** (SR-rym. gw.), **krajarka rzemieni** (SR-rym. gw.), **maszynka co cięcia pasów skóry** (SR-rym. praw.), **maszynka do krajania skóry** (SR-gw.);
- nazwy narzędzi do wybijania dziur (10), jak: **dziurkacz** (SR-rym. gw.), **dziurkarka rymarska** (SR-gw.), **dziurkarka szczypcowa rymarska** (SR-rym. praw.), **dziurkownik** (SR-rym. gw.), **dziurniczka** (SR-rym. gw.), **dziurniczka rymarska** (SR-gw.), **dziuroowniczkę rymarskie** (SR-gw.), **dziuroownik rymarski** (SR-praw.), **lochcążki** (SR-rym. gw. unikać);
- nazwy igieł (15 wyrazów), jak: **igła do materaców** (SR-rym. gw.), **igła krzywa** (SR-rym. praw.), **igła pakówkowa prosta** (SR-rym. praw.), **igła pakówkowa zakrzywiona** (SR-rym. praw.), **igła pasówka prosta** (SR-rym. praw.), **igła półksiężycowa** (SR-rym. gw.), **igła prosta** (SR-rym. praw.), **igła tapicerska** (SR-rym. praw.), **naparstkówka** (SR-rym. gw.),

- pakówkowa krzywa** (SR-rym. gw.), **pakówkowa prosta** (SR-rym. gw.), **pakunkowa** (SR-gw.), **pasówka** (SR-rym. gw.), **pasówka naparstkowa** (SR-gw.), **półksiężycowa** (SR-rym. gw.);
- nazwy młotków (8 wyrazów), jak: **chomąciarz** (SR-rym. gw.), **gurthamer** (SR-gw. unikać), **kałka** (SGP), **młotek do chomąta** (SR-rym. gw.), **młotek łopatkowy** (SR-rym. praw.), **młotek rymarski** (SR-rym. gw.), **młotek rymarsko – siodlarski** (SR-gw.), **młotek tapicerski (rymarski)** (SR-rym. praw.);
  - nazwy pilników (4 wyrazy), jak: **gładzik** (SR-rym. gw.), **pilnik kanciasty** (SR-rym. gw.), **pilnik płaski** (SR-rym. praw.), **pilnik trójkątny** (SR-rym. praw.);
  - nazwy szydeł (13 wyrazów), jak: **abajza** (SR-gw. unikać), **gwoździówka** (SR-rym. gw.), **kantówka** (SR-rym. gw. unikać), **szpilorek** (SR-rym. gw. unikać), **szydło gwoździowe** (SR-rym. praw.), **szydło kantówka** (SR-gw.), **szydło koniczne** (SR-rym. gw.), **szydło owalne** (SR-gw.), **szydło pasowe** (SR-gw.), **szydło pasowe rymarskie** (SR-rym. praw.), **szydło rymarskie** (SR-praw.), **szydło rymarskie proste** (SR-praw.), **szydło stożkowe** (SR-rym. praw.);
  - nazwy imadeł (10), jak: **imadło** (SR-rym. praw.), **imadło rymarskie** (SR-rym. praw.), **imadło rymarskie ręczne** (SR-rym. praw.), **kleszcze szewnica** (SR-gw.), **kluba** (SR-rym. gw. unikać), **klupka** (SR-rym. gw. unikać), **śrubstak** (SR-rym. unikać), **trzymadelko** (SR-rym. gw.), **trzymadło rymarskie** (SR-rym. gw.), **uchwyt rymarski bezśrubowy** (SR-gw.);
  - naparstki (3), jak: **fingerhut** (SR-rym. gw. unikać), **naparstek** (SR-rym. gw.), **naparstek rymarski** (SR-rym. praw.);
  - nazwy obcęarów, kleszczy, szczypiec (15), jak: **cangi** (SR-rym. gw. unikać), **cażki** (SR-rym. gw.), **cażki do dziurek** (SR-rym. gw.), **cegi ostre** (SR-rym. gw.), **cegi rymarskie** (SR-gw.), **cwikcangi** (SR-rym. gw. unikać), **cwikcażki** (SR-rym. gw. unikać), **flachcażki** (SR-rym. unikać), **flachcangi** (SR-rym. unikać), **kleszcze** (SR-rym. gw.), **kleszcze rymarskie** (SR-rym. praw.), **kleszcze rymarskie, szewnicze** (SR-gw.),

- obcęgi** (SR-rym.), **rymercangi** (SR-rym. gw. unikać), **szcypce do cięcia drutu** (SR-rym. praw.), **szcypce rymarskie płaskie** (SR-rym. praw.);
- nazwy narzędzi do prasowania (3 wyrazy), jak: **ambos** (SR-rym. gw. unikać), **ambosik** (SR-rym. gw. unikać), **kowadelko rymarskie** (SR-rym. praw., USJP-techn.);
  - nazwy trzonków do szydeł (5), jak: **hefcik** (SR-rym. praw.), **oprawka** (SR-rym. gw.), **oprawka do igieł** (SR-gw.), **rączka** (SR-rym. gw.), **trzonek do szydeł** (SR-rym. praw.);
  - nazwy narzędzi do ostrzenia (3), jak: **brusek** (SR-rym. gw.), **gładzidło** (SR-rym. gw.), **oselka** (SR-rym. praw.);
  - nazwy cyrkli rymarskich (3), jak: **cyrkiel** (SR-rym. praw.), **cyrkiel rymarski** (SR-rym. gw.), **cyrkiel wycinak** (SR-rym. praw.);
  - nazwy narzędzi do wyrównywania skóry i wyrzynania jej elementów (8), jak: **dogładzacz skóry** (SR-gw.), **gładzidło** (SR-rym. gw.), **gładzidło do znaków** (SR-gw.), **gładzeń** (SR-gw.), **kostka rymarska** (SR-rym. praw.), **przebijak rymarski** (SR-rym. gw.), **przybijak rymarski** (SR-rym. gw.), **wycinak** (SR-rym. gw.);
  - nazwy narzędzi do trzymania skóry (3), jak: **kobyłka** (SR-rym. gw.), **konik rymarski** (SR-rym. gw.), **koziołek rymarski** (SR-rym. gw.);
  - nazwy narzędzi do cięcia metalu (5), jak: **krajcmajzel** (SR-rym. gw. unikać), **majzel** (SR-rym. gw. unikać), **ostroszcypy** (SR-rym. gw.), **przecinak** (SR-rym. praw.), **wycinak do blachy okrągłej** (SR-rym. praw.);
  - nazwy narzędzi do zaznaczania ściegów (6), jak: **maletka** (SR-rym. gw.), **ryfel** (SR-rym. gw. unikać), **ryfelek** (SR-rym. gw. unikać), **wyciskacz** (SR-rym. gw.), **wyciskacz rowkowy** (SR-rym. praw.), **żlobnik do szwów** (SR-rym.);
  - nazw innych narzędzi rymarskich (17), jak: **brzeźnik dwustronny** (SR-rym. praw.), **falcabajtel** (SR-rym. gw. unikać), **falcabajtel dubeltowy** (SR-rym. gw. unikać), **falcabajtel śrubowy** (SR-rym. gw. unikać), **kantajza** (SR-rym. gw. unikać), **ośnik** (SR-rym. praw.), **polerka** (SR-rym. gw. unikać), **radelko rymarskie** (SR-rym.), **szaubcyjer** (SR-rym. gw. unikać), **ścinak**

do brzegów (SR-rym.), **ścinak do troków** (SR-rym. praw.), **śrubokręt** (SR-rym. gw.), **wkrętak** (SR-rym. praw.), **znacznik** (SR-rym.), **znacznik nastawny** (SR-rym.), **znacznik podwójny** (SR-rym. praw.), **znacznik pojedynczy** (SR-rym.).

Funkcjonujący w gwarze poznańskiej wyraz **rajpacz** ‘pejcz’ (SGP-przestarz. rzad.) jest współcześnie rzadki i przestarzały, zaś wyraz **terlica** ‘szywna część siodła, składająca się z dwóch ławek i dwóch łęków, pokryta siedziskiem ze skóry lub tkaniny’ (USJP-histor. jeżdż.) funkcjonuje jako historyzm.

Rymarstwo i siodlarstwo jako rzemiosła ściśle związane z rozwojem transportu popularne były w wiekach, gdy głównym środkiem ułatwiającym przemieszczanie się był koń. Najliczniej jednak słownictwo związane z tymi gałęziami rzemiosł skórzanych odnotowuje leksykografia przełomu XIX i XX wieku (199 wyrazów) oraz drugiej połowy XX wieku (173 wyrazy), choć to w wieku XIX rozpoczął proces zastępowania wierzchowców i koni pociągowych mechanicznymi środkami transportu. Wówczas jednak słownikarze odnotowali, obok nowych nazw wyrobów (144), również liczne nazwy narzędzi (221) rymarskich i siodlarskich. Odzwierciedla to zainteresowanie pracą rzemieślnika, a nie tylko jego wyrobami.

W wieku XX jeździectwo jest dyscypliną sportową, jak również coraz popularniejszym, choć ekskluzywnym sposobem spędzania wolnego czasu. Stadniny stają się bowiem elementem agroturystyki.

W polszczyźnie współczesnej i najnowszej spośród 561 analizowanych żywe pozostają 302 terminy rymarskie i siodlarskie, w tym z najstarszych 38 nazw, z późniejszych (XVII–XIX-wiecznych) 63 nazwy, XX-wiecznych – 201 nazw. Terminami rymarskimi i siodlarskimi o najwyższej we współczesnej obiegowej polszczyźnie frekwencji jest **bat** (8)⁴⁷², nie ma natomiast, wydawałoby się, takich popularnych nazw, jak **uprząż** i **uzda**.

---

⁴⁷² I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, K. Szafran, J. Woronczak, *Słownik frekwencyjny*, op. cit., t. 1, s. 20.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

7. Słownictwo garbarskie (655 wyrazów)

Ludzie wykorzystywali zwierzęce skóry od czasów prehistorycznych; sporządzali z nich okrycia, buty, worki. Wraz z rozwojem kultury wyprawą skór zaczęli zajmować się garbarze. Był to proces czasochłonny, a do jego przeprowadzenia potrzebowano dostępu do wody. Ze względu na fetor wydzielający się podczas garbowania, warsztaty garbarskie często budowano poza obrębem miasta lub choćby jego głównej części⁴⁷³. Mimo wyodrębnienia się oddzielnego cechu garbarzy, inni skórnicy, jak np. szewcy⁴⁷⁴, zachowali swoje przywileje samodzielnej wyprawy skór.

Analizowane słownictwo garbarskie liczy 655 wyrazów o różnej na przestrzeni wieków żywotności w polszczyźnie.

7.1. Najstarsza polszczyzna (38 wyrazów)

Do słownictwa najstarszego, zarejestrowanego do końca XVI wieku, należy 38 garbarskich nazw osób, substancji, czynności, narzędzi i miejsc, garbarstwo było bowiem ważną dziedziną rzemiosła, dostarczając materiał do wyrobu przedmiotów i ubiorów skórzanych.

7.1.1. Nazwy rzemieślniczych specjalistów (13 wyrazów)

Obok ogólnych nazw **garbarz**, **rymarz**, **skórnik** ‘rzemieślnik trudniący się wyprawianiem skór, garbarz’, odnajdziemy w najstarszej polszczyźnie pisanej nazwy rękodzielników specjalizujących się w wyprawie skór delikatnych, luksusowych, jak **białskornik (białskórnik)**⁴⁷⁵, inaczej **leszownik** ‘garbarz wyprawiający skóry miękkie, pracujący w białskórnictwie’, **kurdybannik (kordybanik)**⁴⁷⁶ ‘specjalista od wyprawiania kurdybanu^{477,478}, **pargaminnik (pergaminnik)** ‘garbarz wyrabiający pergamin’, **zamesznik** ‘garbarz wyspecjalizowany w wyprawianiu zamszu’, co wskazuje na duże zainteresowanie drogimi, delikatnymi skórami i wyrobami z takich materiałów.

⁴⁷³ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 41-42.

⁴⁷⁴ Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 38-39.

⁴⁷⁵ Biały w dawnej polszczyźnie oznaczał barwy najjaśniejszej ze wszystkich, poet. śnieżny, alabastrowy, stąd np. biała pleć = żeńska. SW, t. 1, s. 144.

⁴⁷⁶ W Polsce technika garbowania skór przez kordybaników znana była od XVI wieku. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 53.

⁴⁷⁷ Kurdybanem zwano skórę kozłą, rzadziej cielęcą lub jagnięcą, wytłaczaną we wzory, malowaną i złożoną, używaną w okresie renesansu do obijania mebli i ścian, także do oprawiania ksiąg.

⁴⁷⁸ Uniwersały poborowe od 1564 do 1629 r. SW, t. 2, s. 641.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Słownictwo najstarsze odzwierciedla także stosunki rodzinne rzemieślników i ich relacje społeczne. **Garbarka** była żoną garbarza, ale też mogła być właścicielką zakładu garbarskiego, wówczas jeszcze prowadząc go jedynie jako wdowa po rzemieślniku. Takie same ograniczenia miała **pargamenniczka** – żona pergaminika lub właścicielka warsztatu. Do najstarszego słownictwa należy również związany z rzemiosłem wyraz **garbarski** ‘dotyczący garbarstwa lub garbarza’.

7.1.2. Nazwy czynności i substancji garbarskich (25 wyrazów)

Do wyprawy skór garbarze używali wielu substancji. W czasach najdawniejszych rzemieślnicy pozyskiwali naturalne środki garbujące (8 wyrazów), wykorzystując najbliższej dostępne. W Polsce popularna była kora dębowa zwana **dębem**⁴⁷⁹. Do wyprawy skór stosowano również **dębiankę**, **dębniak**, **galas**, czyli narośle na liściach, owocach lub młodych gałązkach dębu, powstałe od ukłucia owadów – galasówek. W średniowiecznym warsztacie garbarskim znaleźlibyśmy też **alun** ‘uwodniony siarczan metalu jedno- i trójwartościowego, substancja krystaliczna, rozpuszczalna w wodzie, stosowany w garbarstwie’, **dębnicę** ‘płyn zawierający garbnik, używany do garbowania skór’, **farbę skorną** ‘płyn używany w garbarstwie’, **kwas** ‘garbnik naturalny do wyprawiania skóry’ oraz środek **alunowy**.

Czynności związane z wyprawą skór znane były nie tylko garbarzom, ale i innym rzemieślnikom skórzonym. Dlatego wśród najstarszego słownictwa znajdziemy 11 form określających czynności związane z garbowaniem, jak: **dębić** ‘wyprawiać skóry korą dębową’ (**dębienie**), **garbować** ‘poddawać skórę zwierzęcą działaniu garbników w celu nadania jej miękkości i trwałości’ (**garbowanie**), **gorować** ‘wyprawiać skórę’ (**gorowanie**), **wyprawić** ‘poddawać skórę zwierzęcą działaniu garbników w celu nadania jej miękkości i trwałości’ (**wyprawienie**) oraz przygotowanie substancji garbarskich, jak: **tluc** ‘tluc korę dębową, aby ją rozdrobnić’ (**tluczenie**),

a także związany z nimi wyraz **gorowany** ‘wyprawiony, garbowany’.

W najstarszych zapisach odnajdujemy 2 nazwy naczyń: **garbuz** ‘prawdopodobnie naczynie do garbowania skór’, **zoła** ‘dół do garbowania’; nazwę narzędzia – **folusz** ‘urządzenie mechaniczne, które służyło białoskórnikom do tłuszczowej wyprawy skór, a czerwonoskórnikom do rozdrabniania garbików’ oraz nazwę warsztatu – **garbuz**

⁴⁷⁹ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 44.

‘warsztat rzemieślniczy lub zakład przemysłowy, w którym wyprawia się surowe skóry’⁴⁸⁰, a także związany z nim przymiotnik **garbuzowy**.

7.1.3. Żywotność najstarszego słownictwa garbarskiego

Pierwszej cezury czasowej, czyli końca XVI wieku, nie przekroczyło 9 wyrazów z analizowanych 38. Są to nazwy osób, jak **pargamenniczka** ‘żona pergaminika’ (S XVI) oraz ‘właścicielka zakładu wyrabiającego pergamin’ (S XVI), **rymarz** w znaczeniu ‘garbarz, czyli rzemieślnik wyprawiający skóry’ (SS), nazwy substancji, jak **farba skorna** ‘płyn używany w garbarstwie’ (S XVI), **kwas** ‘garbnik naturalny do wyprawiania skóry’ (S XVI), a także nazwa naczynia – **garbuz** (S XVI) oraz termin **zoła** ‘dół do garbowania’ (S XVI), a także nazwa narzędzia, jak **folusz** (IT) i wyraz **gorowany** (S XVI) – zastąpione innymi, precyzyjniejszymi określeniami.

Nazwa **dąb** w znaczeniu ‘kora dębowa do garbowania skór’ (SWil-pospolicie) przeszła do archiwum językowego w XIX wieku. W leksykografii przełomu XIX i XX wieku odnajdujemy jako archaizmy nazwę czynności **gorowanie** (**gorować**) (SW-starop.), nazwę pracowni garbarskiej **garbuz** (SW-starop.) i **garbuzowy** (SW-starop.) oraz substancji – **dębnik** (SW-starop. gw.).

Kwalifikowany przez autora *Słownika warszawskiego* jako archaizm analizowany tu wyraz **leszownik**, czyli ‘białoskórnik’ (SW-starop., SSt-garb.) funkcjonuje na początku XX wieku w środowisku rzemieślników krakowskich jako termin garbarski.

Do ubytków leksykalnych odeszły w pierwszej połowie XX wieku kolejne 3 z 38 najstarszych jednostek leksykalnych przyporządkowanych garbarstwu, w tym: nazwy osób, jak związana z garbarzem i garbarstwem **garbarka** ‘żona garbarza’ oraz ‘specjalistka w dziedzinie garbarstwa, rzemieślniczka zajmująca się garbowaniem skór, właścicielka warsztatu garbarskiego’ (SW), a także nazwa czynności przy korze dębowej, tj. **tluczenie** (**tluc**) (SW-garb., SSt-garb.).

Dwie najstarsze nazwy specjalistów garbarskich, tj. **kordybanik** – od wyprawiania kurdybanu i **zamesznik** – od zamszu polszczyzna XX wieku rejestruje jako dawne (SJPD-daw.), co odzwierciedla wcześniejszy zanik tych specjalizacji garbarskich.

---

⁴⁸⁰ Ponieważ garbarze wykonywali wiele prac na świeżym powietrzu, mieszkańcy miast skarżyli się na fetor dobiegający z ich warsztatów. Władze miejskie nakazywały więc lokalizować garbarnie na przedmieściach, często nad rzekami. Por. Tamże, s. 41-42.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Spośród najstarszych 38 wyrazów garbarskich w polszczyźnie XX wieku pozostało żywotnych 13: nazwy rzemieślniczych wytwórców, nazwy czynności i substancji. Należy do nich nazwa rzemieślnika – **pergaminnik** (SJPD) oraz profesjonalizmy rzemieślnicze: **garbarz** (USJP-rzem. techn.) i przymiotnik **garbarski** (USJP-rzem. techn.); nazwy wykorzystywanych – jak dawniej – substancji garbujących, jak: **ałun** (USJP-chem.) i związany z tym wyrazem przymiotnik **ałunowy** (USJP-chem.), **dębiana** (SJPSz), **dębica** (SJPD-techn.), **galas** (USJP-bot.) i nazwy podstawowych czynności związanych z wyprawą skóry, jak **dębienie** (**dębić**) (SJPD-techn.), **garbowanie** (**garbować**) (USJP-rzem. techn.), **wyprawienie** (**wyprawić**) (USJP-techn. rzem.).

Na pograniczu biernego i czynnego zasobu leksykalnego funkcjonują dwie z najstarszych nazw wytwórców skór: **białoskórnik** (USJP-techn. przestarz.) i **skórnik** (SJPSz-przestarz.).

7.2. Polszczyzna XVII wieku (9 wyrazów)

Rozwijanie się i doskonalenie metod garbarskich, udoskonalanie techniki wyprawy skór miało wpływ na rozwój słownictwa związanego z tą dziedziną rzemiosła. Dziewięć nowych wyrazów związanych z garbarstwem odnajdujemy w XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej. Zaliczymy do nich nazwy czynności, jak **ałunowanie** ‘zapuszczanie ałunem skóry’ (**ałunować**), **juchtowanie** ‘wyprawianie skóry na jucht (nieprzemakalna skóra bydłęca używana przeważnie na cholewki butów i do wyrobów rymarskich)’ (**juchtować**), **rozcąganie** ‘wyciągnąć wzdłuż i wszerz skórę za pomocą ręki w celu powiększenia’ (**rozcągnąć**), **wypraw** (**wyprawa**) ‘zespół procesów technologicznych, w których skórę surową przetwarza się w materiał nadający się do wyrobu artykułów skórzanych, garbowanie’ oraz narzędzi: **oblak garbarski** ‘półkolisty przedmiot do rozciągania skór’ i **rozcągadło** ‘półkolisty przedmiot do rozciągania skór’.

7.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa garbarskiego

XVII-wieczne neologizmy garbarskie w bez mała 90 % przeszły do archiwum językowego. Współcześnie żywotny pozostał jeden XVII-wieczny termin rzemieślniczy, tj. **wyprawa** (USJP-techn. rzem.).

7.3. Polszczyzna XVIII wieku (12 wyrazów)

Wiek XVIII zapoczątkował głębokie zmiany społeczne, technologiczne i obyczajowe. Jednym z jego przejawów było zainteresowanie słownictwem rzemieślniczym⁴⁸¹. W tym okresie warsztaty garbarskie zaczynają rozbudowywać się w manufaktury, co wpływa na zwiększenie produkcji. Zatrudniano w nich niewykwalifikowanych robotników, którzy pod okiem majstra wykonywali proste czynności. W tym okresie nie było w nich jeszcze wielu udoskonaleń mechanicznych⁴⁸².

Do polszczyzny pisanej XVIII-wieku trafiło 12 nowych wyrazów związanych z garbarstwem. Są to 2 ogólne nazwy rzemieślników wyprawiających skóry, tj. **każemniak** ‘grabarz, białoskórnik’ oraz **wyprawiacz** ‘garbarz, czyli rzemieślnik wyprawiający skóry’ oraz inne, przede wszystkim nazwy substancji i czynności.

Zarejestrowane w XVIII-wiecznej polszczyźnie 3 nowe nazwy substancji, to: **garbnik** ‘substancja chemiczna mająca zdolność garbowania skóry, wiążąca się z kolagenem, stosowana w garbarstwie i medycynie’, **tan** ‘kora dębowa do garbowania skór, dębnik’ i **kwasy solny** ‘związek nieorganiczny, wodny roztwór chlorowodoru, bezbarwna, dymiąca ciecz, stosowany w skórnictwie itd.’. Bezsprzecznie odzwierciedlają one doskonalenie procesu garbowania, jak i 5 nowych nazw czynności: **kwaczenie** ‘oczyszczanie skóry przed garbowaniem’ (**kwasić skóry**), **maceracja** ‘metoda ekstrakcji polegająca na długotrwałym moczeniu określonego materiału w wodzie lub odpowiednim rozpuszczalniku w celu wydzielenia składnika występującego w danym materiale w niewielkich ilościach, stosowana w przemyśle garbarskim i innych’ i **mizdrowanie** ‘oczyszczanie skóry z resztek mięsa, żył i tłuszczu’ (**mizdrzyć (mizdrować)**).

Obok ww. w XVIII-wiecznym leksyku pojawiła się nazwa warsztatu garbarskiego – **garbarnia** używana do dziś oraz jednostkowa nazwa odpadków garbarskich używanych na opał lub nawóz – **garbowiny**.

⁴⁸¹ Wyrazy rzemieślnicze umieścił w swoim słowniku B.S. Linde dzięki pomocy Magiera. Por. B. Matuszczyk, *Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Lublin 2006, s. 257.

⁴⁸² I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 122.

7.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa garbarskiego

XVII-wieczne profesjonalizmy garbarskie (12 jednostek) charakteryzują się wyższym stopniem progresywności aniżeli wcześniejsze tj. z XVII wieku. W pierwszej połowie XX wieku do ubytków leksykalnych odeszło ich 4, tj.: **kwazzenie (kwasić skóry)** (SW), **każemniak** (SW-prow.) oraz **tan** już w początkach XX wieku rzadko używany (SW-garb. mało używany). Z kolei wyraz **wyprawiacz** źródła z połowy XX wieku rejestrują jako dawny (SJPD-daw.).

Pozostałe 7 analizowanych tu jednostek (58 %) pozostają żywe w języku w drugiej połowie XX wieku. Są to terminy: **maceracja** (SJPSz), **garbowiny** (SJPD-techn.), **garbarnia** (USJP-techn. rzem.), **garbnik** (USJP-techn. chem.) i czynności: **kwaz solny** (USJP-chem.), **mizdrowanie (mizdrować)** (USJP-rzem. w garbarstwie).

7.4. Polszczyzna XIX wieku (30 wyrazów)

W polszczyźnie XIX wieku, w grupie słownictwa progresywnego odnajdujemy 30 nowych terminów garbarskich. Są to: nazwy osób (12), nazwy substancji i odpadków garbarskich oraz narzędzi (13), nazwy czynności (5).

7.4.1. Nazwy osób (12 wyrazów)

Wśród progresywnych wyrazów XIX-wiecznych odnajdujemy 12 nowych nazw, w tym **boltusznik** ‘garbarz, białoskórnik’ oraz nazwy specjalistów garbujących skóry określonego rodzaju, np. baranie, które wyprawiał **baraniarz** dostarczający tanich, powszechnie używanych skór, a także garbujący lepsze, cenniejsze **ircharz** ‘białoskórnik’ i **safiannik** ‘garbarz wyprawiający skórę na safian’. Obok nich pracowali: **białoskórniczyk** ‘czeladnik białoskórniczy’, **garbarczyk** w znaczeniu ‘terminator albo czeladnik garbarski’ i ‘syn garbarza’, a także **białoskórniczka** ‘żona białoskórnika’. O garbarzach jako zbiorowości zaczęto mówić **garbarstwo**.

W XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej odnajdziemy też jako nowe przymiotniki związane z profesją garbarską: **białoskórniczy** ‘dotyczący białoskórnicztwa lub białoskórnika’, **safjannicki** ‘dotyczący safiannika’, **skórnicki (skórniczy)** ‘dotyczący skórnictwa lub skórnika’.

7.4.2. Nazwy substancji i odpadków garbarskich oraz narzędzi (13 wyrazów)

Wzbogacano asortyment substancji garbarskich o nowe środki (8 wyrazów), jak: **dębnik** ‘kora dębowa używana do garbowania skór, czyli dębienia’, **galas** ‘materiał garbnikowy, kwas galasowo – garbnikowy’, **garbarskie ziele** ‘garbnik otrzymywany z liści sumaka, stosowany do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu’, **garbarskie ziarna** inaczej **sumak** ‘garbnik otrzymywany z liści sumaka, stosowany do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu’, **garbnikowy** ‘charakteryzujący się obecnością garbnika, bogaty w garbnik’, **zaprawa** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używane w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi w przemyśle i rzemiośle garbarskim’. Pojawia się wówczas także jedna nazwa narzędzia rzemieślniczego: **galant** ‘walec szklany z buławką na końcu do gładzenia skór przy wyrabianiu safianu itp.’

Do nowych należały też nazwy odpadków garbarskich (5 wyrazów) wykorzystywane powszechnie wtórnie, jak: **drypy** ‘kora garbarska już zużyta, sprasowana w cegły, po wysuszeniu używana na opał’, **kuch/kuchy** ‘odpadki garbarskie używane na opał albo jako nawóz’, **kucha** ‘ośmioboczna tafla, do ogrzewania pieców, wyrabiana z nadgniłej kory dębowej od wyprawy skór, u garbarzy używanej’, **wypory** inaczej **trysła** ‘zużyta kora garbarska używana na opał albo jako nawóz’.

7.4.3. Nazwy czynności (5 wyrazów)

Wśród progresywnych XIX-wiecznych terminów garbarskich odnajdujemy formy przyporządkowane czynności (5 jednostek leksykalnych), jak: **odługowanie** ‘odmoczenie w ługu; odmycie, zalanie ługiem’ (**odługować**), **woskowanie** ‘nacieranie skóry gotową mieszaniną łaju, mydła i innych dodatków’ (**woskować**) oraz **wyprawa skóry** ‘zespół procesów technologicznych, w których skórę surową przetwarza się w materiał nadający się do wyrobu artykułów skórzanych, garbowanie’.

7.4.4. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa rzemieślniczego

Analizowane wyżej XIX wieczne progresywne terminy garbarskie charakteryzują się niską żywotnością. Dwa terminy: **garbarskie ziele** (SWil-bot.) i **garbarskie ziarna** (SWil-bot.) odeszły jako zbędne synonimy do ubytków leksykalnych już w XIX wieku, zaś następne 22 wyrazy w wieku XX. Są to w kolejności: wyraz

białokórniczyk ‘czeladnik białokórniczy’ na przełomie XIX i XX wieku już rzadki (SW-mało używany); nazwy wykonawców oraz ich bliskich, jak **bołtusznik** (SW-gw.), **ircharz** (SW), **białokórniczka** (SW), **garbarczyk** w znaczeniu ‘syn garbarza’ i ‘terminator albo czeladnik garbarski’ (SW) oraz **garbarstwo** (SW) i **safiannicki** (SW), które ubyły z żywego języka w połowie XX stulecia, podobnie jak nazwy **wyprawa skóry** (SW), **woskowanie (woskować)** (SW-garb., SSt-garb.), **odługowanie (odługować)** (SW) i **galas** (SW-chem.), nazwa urządzenia **galant** (SW), związane z procesem technologicznym oraz nazwy odpadków: **kuch** (SW-garb.), **kucha** (SW), **trysła** (SW-garb.) i **wypory** (SW-garb.).

Leksykografia drugiej połowy XX wieku rejestruje jako archaizm wyraz **safiannik** oznaczający garbarza wyprawiającego skórę na safian (SJPD-daw.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazły się w drugiej połowie XX wieku wyrazy: **drypy** jako nazwa zużytej kory garbarskiej (SJPD-przestarz.), **baraniarz** (SJPD-przestarz.) jako nazwa zanikającej specjalizacji garbarskiej.

Żywe w drugiej połowie XX wieku pozostało 6 z analizowanych nowych XIX-wiecznych terminów garbarskich, w tym: nazwy środków garbujących: **dębnik** (SJPD), **sumak** (USJP-rzem.) i **zaprawa** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używane w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi w przemyśle i rzemiośle garbarskim i kuśnierskim’ (USJP-rzem.) oraz przymiotniki **białokórniczy** (USJP-techn.), **skórniczy** (SJPD-techn.) i **garbnikowy** (USJP-chem.).

7.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (513 wyrazów)

Nowe substancje garbarskie, mechanizacja produkcji, o których tak mówi I. Turnau: „Postęp techniczny znamionowało używanie maszyn do obróbki mechanicznej skór, napędzanych silnikami parowymi (...) Zastosowanie soli chromowych i glinowych pozwoliło usprawnić garbowanie na skutek przejścia z długotrwałego roślinnego na znacznie krótsze mineralne⁴⁸³, przyczyniły się do zmian w procesie technologicznym w rzemiośle garbarskim w XIX wieku i na przełomie wieków XIX i XX. Dzięki udoskonaleniu organizacji procesu wyprawy skóry, garbarze wytwarzali coraz więcej dobrej jakości towaru⁴⁸⁴, który stanowił podstawę pracy innych

⁴⁸³ Tamże, s. 133.

⁴⁸⁴ Choć ubywało warsztatów, ustępujących miejsca dużym garbarniom, to przełom XIX i XX wieku cechował wzrost produkcji garbarskiej. Tamże, s. 134.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rzemieślników, jak kaletnicy, szewcy czy rękawicznicy. Tendencję tę odzwierciedla nowe słownictwo (513 wyrazów).

7.5.1. Nazwy osób (13 wyrazów)

Zawód garbarza postrzegano przez pryzmat czynności i substancji używanych w warsztatach, stąd nazwa rzemieślnika **dębiarz** ‘garbarz, czyli specjalista w dziedzinie garbarstwa, rzemieślnik zajmujący się garbowaniem skór’ oraz **dębnik** ‘człowiek zajmujący się wyprawianiem skór za pomocą kory dębowej’, które odnajdujemy wśród nowego XX-wiecznego słownictwa garbarskiego. Odróżniano też wówczas **garbarza czerwonego** ‘zwyczajny garbarz, nie białoskórnik’ od **garbarza kożusznika** ‘garbarz przygotowujący skóry na kożuchy’, co wskazuje na wzrost popytu na tanie, ciepłe okrycia, jakimi były kożuchy. Córkę garbarza nazywano **garbarzówną**.

Nowe nazwy robotników warsztatowych wskazują na podział pracy w garbarni w tamtym okresie, pozwalają też domniemywać, że w zakładach garbarskich pracowało wiele osób, określanych jako (8 wyrazów): **curychter**, **kończący** i **wykańczacz** ‘robotnik wykończający skóry delikatniejsze’, **falcer** ‘robotnik wygładzający skóry falcem’, **platerownik** ‘robotnik polerujący skóry’, **przesypnik** ‘robotnik przesypujący skóry garbnikiem mielonym’, **strugacz** ‘robotnik równający skóry strugiem’, **wygładzacz** ‘robotnik polerujący skóry’.

7.5.2. Nazwy miejsc (21 wyrazów)

Liczniej niż w poprzednich stuleciach w języku początków XX wieku pojawiają się w zakresie terminologii garbarskiej nazwy miejsc, co świadczy o zainteresowaniu rzemiosłem, o jego rozwoju, a także o wzroście wiedzy na ten temat. Oprócz nazwy ogólnej **białoskórnia** ‘warsztat, zakład białoskórniczy’, do polszczyzny pisanej trafiło 14 nazw pomieszczeń warsztatowych, w których odbywały się cząstkowe procesy garbowania, tj.: **curychternia**, **wykańczalnia** ‘miejsce, gdzie ostatecznie wykańczane są wyroby garbarskie’, **dębiarnia** ‘warsztat z kadziami do garbowania’, **farbenhauz**, **farmazu** ‘warsztat z kadziami do garbowania’, **gładzarnia** inaczej **platerowania** ‘warsztat, w którym gładzi się skóry’, **grubenhauz**, **przesypniarnia** ‘budynek, w którym znajdują się kadzie do przesypki’, **pocarnia**, **potownia**, **szwisa** ‘oddział w garbarni przesycony parą, w którym pocą się skóry, aby można z nich było usunąć włosy’, **rolownia** ‘oddział garbarni, w którym skóry są rolowane’, **ugniatalnia** ‘oddział garbarni, w którym się skóry rolują, maglują’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Uzupełniają je nazwy części warsztatu (6), w tym nazwy pomostów **obszlag** ‘pomost w warsztacie garbarskim’, **aufszlag** ‘pomost nad kadzią w garbarni’, **pomost** ‘rodzaj podłogi z desek lub innego materiału ułożonej nad czym, nieruchomej lub przenośnej, rodzaj mostu, kładki umożliwiającej przejście ponad czym, rodzaj podwyższenia w warsztacie garbarskim’ oraz inne, tj.: **rów garbuzowy** ‘rów idący od garbuzu’ i **ciąg** inaczej **cug**, czyli ‘przewiew, przeciąg’.

7.5.3. Nazwy substancji (57 wyrazów)

Do garbowania skór używano wielu substancji, do XIX wieku korzystano jednak głównie z naturalnych środków dostępnych w kraju. Druga połowa XIX wieku i początek XX wieku przyniosły gwałtowny rozwój handlu, co ułatwiło dostęp do nowych środków chemicznych, do tej pory nieznanych lub mało używanych.

Wśród 57 nowych w analizowanym okresie nazw substancji odnajdziemy nazwy garbników pochodzących z dalekich krajów (5 wyrazów), jak **algarobila** ‘garbnik ze strączków akacji amerykańskiej’, **gambir** ‘wyciąg z liści i pędów akacji indyjskiej (lub produkt syntetyczny), używany w garbarstwie, farbiarstwie i medycynie’, **garuil** ‘kora z dębów algierskich służąca do garbowania’, **mirabolana** ‘garbnik w kształcie bardzo twardych śliwek, pochodzący z Indii’, **walloneja** ‘garbnik z żołądzi dębu rosnącego w Azji Mniejszej’.

Zmiany technologiczne oraz wzrost popytu na skóry i wyroby skórzane doprowadziły do pojawienia się w garbarstwie wielu nowych środków do wyprawiania skór. Należą do nich barwniki (4 wyrazy), jak **apretura** ‘substancja służąca do wykańczania skóry, nadająca jej połysk, elastyczność lub sztywność, odporność na działanie ciepła, wody itp.’, **auramina** ‘żółty, syntetyczny barwnik zasadowy używany do barwienia drewna, skór, papieru itd.’, **bajca pod farbę**, **bejca** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używane w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi głównie w przemyśle i rzemiośle garbarskim, zaprawa garbarska’ oraz garbniki (4 wyrazy): **kwac garbnikowy** ‘substancja chemiczna mająca zdolność garbowania skóry, wiążąca się z kolagenem, stosowana w garbarstwie i medycynie’, **szmak** ‘garbnik otrzymywany z liści sumaka, stosowany do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu’, **tanina** ‘naturalny garbnik roślinny (otrzymywany m.in. z galasówek) żółtawy proszek stosowany w lecznictwie jako środek ściągający i przeciwbiegunkowy, a także w farbiarstwie i garbarstwie’, **dąb czarnobyłski** ‘kora dębowa do garbowania skór’. Z substancji tych sporządzano roztwory (17 wyrazów),

jak **bryja** inaczej **garbnica** ‘ciecz ze świeżym garbnikiem’, **ciecz wapienna** lub **wapnica** ‘woda rozmieszana z wapnem używana w procesie garbowania skór; wapnica’ oraz jej rodzaje: **wapnica martwa** ‘bardzo stara, która straciła już siłę napędzania skóry’, **wapnica napędzająca** ‘mająca własność napędzania skór’, **wapnica zgniła** ‘stara, w której skóry są ściśnięte i w razie braku dozoru zaczynają gnić’, a także **ciecz wyciągowa** ‘wyciąg z garbnika’, **dębica wyciągowa** ‘wyciąg z materii garbnikowej, rodzaj dębicy’, **dębica zgniła** ‘płyn wycieńczony, pozbawiony garbnika, rodzaj dębicy’, **farba** ‘płyn zawierający garbnik, używany do garbowania skór’, **garbówka**, **zauerlo** ‘kora dębowa leżąca długo w kadzi, wodą nalana, kwaśniejaca i wydająca dębicę kwaśną, specjalnie spreparowaną korę dębową, używaną do garbowania skóry’, **garbnica kwaśna** ‘rodzaj garbnicy’, **sztynkfarba** ‘płyn wycieńczony, pozbawiony garbnika, rodzaj dębicy’, **szwelbajza** ‘wytrawa napęczniająca’ i **zauerbryja** ‘rodzaj garbnicy, garbnica kwaśna’. Leksykografia rejestruje też związany z nimi przymiotnik **dębiczny** ‘dotyczący dębicy, czyli płynu zawierającego garbnik, używanego do garbowania skór’.

Garbnik jako podstawowy środek pozyskiwano też z narośli na liściach (8 wyrazów). Były to: **jabłko galasowe**, **jabko dębowe**, **knopry**, **orzeszek galasowy**, **orzech dębowy**, **orzech galasowy** oraz **kwiat kory garbarskiej**, **kwiecie** jako bryłki żywej materii, w postaci żółtego śluzu ukazujące się na korze dębowej.

W garbarni niezbędne były też tłuszcze (9 wyrazów), jak **degras sztuczny** ‘tłuszcz otrzymywany z tranu, używany do natłuszczenia skór’, **kamfet** inaczej **tłuszcz koński**, a także substancje pomagające odwłasczać skóry, do czego służyły: **siarczek sodu /sodowy** ‘sól używana w garbarstwie do usuwania sierści ze skór’, **szwefelnatryjum** ‘sól używana w garbarstwie do usuwania sierści ze skór’ oraz wspomagające ten proces, jak **wykwas** inaczej **wytrawa** ‘środek enzymatyczny (najczęściej wyciąg z trzuskii) rozluźniający włóknistą strukturę skóry, stosowany w garbarstwie’ i jej odmiana **wytrawa napęczniająca**. Do wykańczania skóry służyła **krasa** nadająca jej połysk, elastyczność lub sztywność, a także odporność na działanie ciepła, wody itp.

Ponadto do nowych nazw substancji wykorzystywanych w garbarstwie zaliczymy też inne (9), jak: **bimsztajn**, **pumeks** ‘pianka z zastygłej lawy, kamień do ścierania’, **blyszcz** ‘roztwór białkowych lub syntetycznych środków wiążących, zwykle z dodatkiem zmiękczaczy, wosków, barwników, stosowany w garbarstwie do apreturowania skór w celu nadania im połysku’, **lug** ‘wyciąg, ekstrakt otrzymany

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

przez ługowanie materii garbnikowej’, **rejsówka** inaczej **sieczka z kory** ‘drobne kawałki kory drzewnej’, **splawki** ‘części korkowe kory dębowej, które wypływają na wierzch dębnicy w kadzi’, **zalc zajer** ‘związek nieorganiczny, wodny roztwór chlorowodoru, bezbarwna, dymiąca ciecz, stosowana w skórnictwie itd.; kwas solny’, **zoły** ‘woda, w którą garbarz kładzie skórę posypaną otrębami’.

7.5.4. Nazwy narzędzi i naczyń (138 wyrazów)

W pierwszej połowie XX wieku w polszczyźnie pisanej zarejestrowano 138 nowych nazw narzędzi i naczyń garbarskich. Odzwierciedlają one rozwój rzemiosła, jak również otwarcie go dla osób postronnych, spoza cechu, gdyż nazwy narzędzi przestały być zastrzeżone tylko dla rzemieślników. Ponadto po raz pierwszy leksykografowie tak skrupulatnie odnotowywali słownictwo rzemieślnicze, ambicje leksykograficzne twórców *Słownika warszawskiego* oraz gromadzenie słownictwa rzemieślniczego przez Karola Statmüllera⁴⁸⁵ doprowadziło do zarejestrowania wielu wcześniej niezauważanych wyrazów rzemieślniczych, w tym garbarskich.

Wśród tych ostatnich odnajdujemy nazwy narzędzi garbarskich, w tym nazwy kadzi (21 wyrazów), jak **bateria** ‘szereg kadzi do ekstraktowania albo garbowania’, **cytrok** ‘rodzaj kadzi garbarskiej zaopatrzonej w mieszało’, **dębnicza** ‘rodzaj kadzi’, **farba** inaczej **kadź dębnicowa**, **ferzenka** ‘kadź zatopowa, czyli rodzaj kadzi wkopanej w ziemię, zawierającej dębnicę, w której są garbowane skór’, **gruba** inaczej **kadź przesypkowa** lub **przesypnia**, **kadka** ‘mała kadź’ i **kadź** ‘naczynie do garbowania skór wkopane w ziemię’, **kadź z garbówką** inaczej **zauergruba**, **kadź zatopowa** ‘rodzaj kadzi wkopanej w ziemię, zawierającej dębnicę, w której są garbowane skóry’, **koryto** ‘rodzaj kadzi garbarskiej zaopatrzonej w mieszało’, **moczka** ‘kadź, w której odbywa się moczenie skór’, **moczka zgniła** lub **zompa** ‘kadź z wodą starą, zgniłą, dla porządnego rozmoczenia skór suchych’, **plóczka** ‘kadź, w której płucze się skóry’, **wapno** inaczej **kadź wapnienna** oraz ich części (4 wyrazy): **ducza**, **duczka**, **faf** lub **pfaf** ‘rura zbita z desek, zapuszczona w kadzi do odpompowywania dębnicy’.

W garbarstwie przydatne były też inne naczynia (5 wyrazów), jak: **garsom** ‘rodzaj naczynia garbarskiego’, **ekstraktor** ‘naczynie do ługowania używane w garbarstwie’, **fasa** ‘naczynie do garbowania skór wkopane w ziemię’, **faska** ‘mała fasa’ i **ługownik** ‘naczynie do ługowania używane w garbarstwie’.

⁴⁸⁵ B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, op. cit., s. 241-243.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do farbowania stosowano koryta (2 wyrazy). Były to: **niecka** ‘koryto drewniane, w którym są farbowane skóry’ oraz **mulda** ‘koryto drewniane, w którym są farbowane skóry’.

Rozwój technologiczny rzemiosła zaowocował licznymi nowymi narzędziami używanymi do produkcji, co znajduje odzwierciedlenie w leksyce. Także słownictwo garbarskie wzbogaciły w tym okresie nowe nazwy narzędzi.

Do mieszania skór i cieczy w kadzi używano specjalnych narzędzi (6 wyrazów), jak: **beltacz** lub **mieszadło** ‘narzędzie do mieszania skór i cieczy w kadzi’, **haszpla** ‘narzędzie w kształcie kółka wodnego czterokrzydłowego do wprawiania w ruch skór i zawartości w kadzi’, **kryka** lub **trajbret** ‘narzędzie do mieszania skór i cieczy w kadzi’, **mieszadło skrzydłowe** ‘narzędzie w kształcie kółka wodnego czterokrzydłowego do wprawiania w ruch skór i zawartości w kadzi’.

Inne przyrządy stosowano do mierzenia stężeń cieczy (4 wyrazy); były to: **barkometr** ‘przyrząd do mierzenia stężenia i mocy garbnika w cieczy, garbnikomierz, ciecziomierz, siłomierz’, **cieczomierz** ‘przyrząd do mierzenia stężenia i mocy garbnika w cieczy’, **garbnikomierz** ‘przyrząd do mierzenia stężenia i mocy garbnika w cieczy’ i **siłomierz** ‘przyrząd do mierzenia stężenia i mocy garbnika w cieczy’.

Specjalistycznych narzędzi używano na różnych etapach obróbki skóry, w tym nowych:

- do mizdrowania (9 wyrazów), jak: **blanżerajz** inaczej **wiórownik** ‘płytką stalową do zrywania mizdry ze skóry’, **mizdrownik** ‘tępy, łukowato wygięty nóż służący do ręcznego mizdrowania skóry’, **podcinak** ‘narzędzie garbarskie do zrywania mizdry (wewnętrzna strona skóry zwierzęcej, już bez resztek mięsa, żył i przylegających warstw łożu) ze skóry’, **rundajz** ‘żelazo okrągłe do drapania mizdry saku wyprawnego’, **szabajzen** ‘tępy, łukowato wygięty nóż służący do ręcznego mizdrowania skóry’, **szarfajza** ‘narzędzie garbarskie do zrywania mizdry (wewnętrzna strona skóry zwierzęcej, już bez resztek mięsa, żył i przylegających warstw łożu) ze skóry’, **szerdegiel** ‘żelazo do zrywania mizdry ze skóry wołowej’, **zrzynacz** ‘żelazo do zrywania mizdry ze skóry wołowej’;
- do krajania i ścinania skóry (12 wyrazów), jak: **drapak** ‘narzędzie, maszyna do drapania skór’, **falc** ‘narzędzie garbarskie do ścinania skór w celu nadania im odpowiedniej grubości’, **lederhubel** ‘narzędzie używane do ścieniania skóry’, **ostrze** ‘narzędzie do krajania’, **przecinarka** ‘narzędzie do krajania,

przecinania’, **rozcinarka** ‘maszyna służąca do dwojenia skór (dzielenia mechanicznego skóry na dwie warstwy)’, **spychacz** ‘rodzaj noża do zeskrobywania skóry z grubości’, **strug do skóry** ‘narzędzie, używane do ścieniania skóry’, **szlichmond** ‘narzędzie do drapania skór’, **sznajda** ‘narzędzie do krajania’, **szpaltmaszyna** ‘maszyna służąca do dwojenia skór (dzielenia mechanicznego skóry na dwie warstwy)’, **śnajdmaszyna** ‘narzędzie do krajania, przecinania’, **zębownik** ‘narzędzie do zębowania (chropowatego wyprawiania) skóry’;

- do odwłaszania i obróbki skóry z wapna (4), jak: **harajz** inaczej **odwłośnik** ‘żelazo do zdejmowania włosów ze skóry’, **brzytewnik** i **sztrachajzen** ‘narzędzie do obróbki skóry z wapna’;
- do gładzenia skór (11 wyrazów), jak: **glazownik**, **gletsztejn**, **rozgladnik**, **szkło**, **szklak** ‘płytko do szklenia (gładzenia) skór’, **gładzik** ‘dawniej płytko stalowa, kamienna do gładzenia skór; dziś narzędzie ręczne lub element maszyny, służące do gładzenia powierzchni metalu, drewna, skór itp., pozbawiania ich nierówności, chropowatości’, **gładzik kamienny** ‘płytko stalowa do gładzenia skór’, **platerajz** ‘dawniej płytko stalowa, a niekiedy kamienna do gładzenia skór’, **platszajn** ‘narzędzie używany przez garbarzy do gładzenia skóry’, **rolownik** inaczej **ugniatacz** ‘przyrząd do wygładzania skór podszwianych’;
- do wyciskania groszku na skórze (11 wyrazów), jak: **gniotownik**, **magiel**, **rola** ‘narzędzie garbarskie, wałek do wyciskania groszku na skórze’, **gniotownik maszynowy**, **magiel maszynowy**, **rolmaszyna**, **wygniatarka** ‘wałek do wyciskania groszku na skórze poruszany mechanicznie’ oraz **groszkownik** ‘maszyna służąca do groszkowania skór’, **korkownik**, **pantofel** ‘narzędzie podklejone korkiem do groszkowania skór’, **zgrzeblica** ‘płaskie narzędzie, mające karby drewniane w celu wydobycia ze skóry groszkowatości’.

Glan maszyna oraz **nabłyszczarka** służyły nabłyszczaniu skór, które wcześniej, w czasie wyprawiania należało rozwieszać na specjalnie skonstruowanych przyrządach (7), jak: **baum** ‘wypukła konstrukcja drewniana lub betonowa służąca do ręcznego obrabiania na niej skór na mokro’, **boczek**, **bok**, **falcbaum**, **koziół garbarski**, **koziołek**, **sztosbaum** ‘narzędzie garbarskie, na którym umieszczano, skóry

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

w trakcie ich obróbki’, **krzyż** ‘podstawka drewniana w kształcie skośnego krzyża, koziołek pod kraglak’. Skórę w czasie obróbki przytrzymywały cęgi (4), zwane **canga** ‘narzędzie do przytrzymywania skóry u stołu garbarskiego’, **chwytaczem** ‘narzędzie do przytrzymywania skóry u stołu garbarskiego’, **ledercangami** i **obcęgami do skóry** ‘cęgi ze szczękami płaskimi, karbowanymi do wyciągania skóry’. Garbarze stosowali w swoich warsztatach różne rodzaje bębnów (4 wyrazy), jak **bęben** ‘rodzaj beczki obracającej się na osiach, służącej do operacji chemicznych w garbarstwie’, **bęben młotowy** ‘rodzaj urządzenia garbarskiego’, **kurbelwalka** ‘używany w garbarstwie obrotowy bęben drewniany wypełniony ekstraktem garbnika, którym nasycza się skóry’, **walka** ‘rodzaj beczki obracającej się na osiach, służącej do operacji chemicznych w garbarstwie.

W warsztacie dbano o czystość. Do zmiatania pomieszczeń (4) używano: **bezy**, **miotły** ‘pek różeg brzożowych, związanych w narzędzie do zmiatania’, **kierwisza** i **obmiatacza** jako szczotki ręcznej.

W garbarstwie ważne były też przyrządy do ostrzenia narzędzi (5 wyrazów): **czugun** ‘narzędzie garbarskie prawdopodobnie do ostrzenia lub polerowania’, **kamień obciążacz** lub **kamień suwak** ‘narzędzie garbarskie, słupek z piaskowca do ostrzenia narzędzi’, **ruczer** inaczej **suwak** ‘narzędzie garbarskie; słupek kamienny do ostrzenia narzędzi’.

Garbarze sami przygotowywali substancje. Do przygotowania kory dębowej używali **krajalnicy**, **rajsmaszyny**, **szarpacza** ‘narzędzie garbarskie, maszyna do rżnięcia kory dębowej’, **sztampy** i **tłuka** ‘narzędzie służące do tłuczenia kory dębowej’.

Niezbędne w wyposażeniu garbarskim były też stoły, zwane **plytą** ‘stół dębowy garbarski’ lub **taflą** ‘stół kamienny używany w garbarniach’.

Wśród nowych nazw narzędzi garbarskim odnajdujemy też inne o różnym precyzyjnie przypisywanym przeznaczeniu (14 wyrazów). Są to: **drut** ‘ostrze narzędzia garbarskiego’, **falcbok** inaczej **słupek**; **fiszak**, **wylawiacz** ‘narzędzie garbarskie do wylawiania kory dębowej z dębicy’, **grzebień do kratkowania** ‘płytko metalowa nacinana do kratkowania lica’, **konik** ‘stołek podłużny ze znajdującymi się na nim dwiema płaskimi deseczkami, służący do szpanowania grubych skór przy szyciu’, **kraglak** ‘wypukła konstrukcja drewniana lub betonowa służąca do ręcznego obrabiania na niej skór na mokro’, **kryszpel** ‘narzędzie do zębowania (chropowatego wyprawiania)

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

skóry’, **spychak** inaczej **sztosajz**; **sztrekajz**, **żyłownik** ‘narzędzie do rozciągania skór’ oraz **ubijak** ‘tłuk, sztampa, czyli narzędzie służące do tłuczenia, stępor stosowane w garbarstwie’.

Analiza i prezentacja podkreślają, że obok narzędzi prostych, pojawiły się nowe maszyny, co wskazuje na odzwierciedloną w słownictwie mechanizację rzemiosła.

7.5.5. Nazwy odpadków garbarskich (20 wyrazów)

Odpadki, pozostałości ze skóry starano się ponownie wykorzystać. Do ich nazw zarejestrowanych na początku XX wieku należą: **blanżerowiny** inaczej **wiórowiny**, **drapowiny**, **kracowiny** ‘wióry, odpadki skóry’, **falcowiny** inaczej **falczpany** lub **strużki**, **szpon**, **wiór** ‘wiórki odchodzące przy struganiu skóry’, **flak** lub **lajmleder** ‘odpadki skór wapnionych, używane do produkcji kleju’, **garbówka** ‘drzewne odpadki garbarskie używane na opał albo jako nawóz’; **odpadki skórne** i **odpadki** ‘rogi, ogon, włos, flaki’, **odtłuszcz** ‘tłuszcz zebrany przez odtłuszczanie skóry’.

Innymi pozostałościami po garbowaniu były: **borka** ‘części korkowe kory dębowej, które wypływają na wierzch dębnicy w kadzi’, **garbnisko**, **loberg** ‘kupa zużytej, wyługowanej kory dębowej’, **odtłuszczyna** ‘płyn pozostający po wymyciu skóry zamszowej w roztworze węglanu potasu’ oraz **proszek skórny** ‘skóra sproszkowana do analiz chemicznych’.

7.5.6. Nazwy czynności (264 wyrazy)

Nowe 264 wyrazy związane z garbarstwem to nazwy czynności, co wskazuje z jednej strony na precyzowanie procesu wyprawy skór, z drugiej – na próby polonizacji słownictwa rzemieślniczego. W leksykonach odnajdujemy zarejestrowane w tym okresie profesjonalizmy obcego pochodzenia, głównie niemieckie i ich polskie odpowiedniki.

Ogromny wpływ na wprowadzenie do języka polskiego wyrazów niemieckich miał w pierwszym okresie kontaktów polszczyzny z innymi językami proces kolonizacji na prawie niemieckim od XII wieku i fala germanizacji w wiekach XIII-XIV⁴⁸⁶. Zdaniem B. Walczaka: „Koloniści niemieccy osiedlali się głównie w miastach. Na skutek swej siły ekonomicznej, prężności organizacyjnej, wysokiej

---

⁴⁸⁶ Tamże, s. 102.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

kultury technicznej i technologicznej żywił niemiecki wkrótce opanował zwłaszcza większe miasta, spychając ludność polską na niższe szczeble miejskiej hierarchii społecznej (drobne kupiectwo i rzemiosło, pospólstwo i plebs)⁴⁸⁷.

Wpływy językowe niemieckie odbiły się głównie w zasobie leksykalnym⁴⁸⁸, w tym słownictwie rzemieślniczym⁴⁸⁹, choć zdaniem R. Przybylskiej „Wyrazy niemieckie przenikały do języka polskiego drogą mówioną, inaczej niż to miało miejsce w przypadku terminów czeskich, łacińskich, włoskich, francuskich. Sprzyjało to szerzeniu się słownictwa niemieckiego w codziennej mowie Polaków, zdobywaniu przez nie trwałego miejsca w zasobach leksykalnych języka polskiego. Aktywne przejmowanie wyrazów niemieckich do polszczyzny zbiegło się w czasie z okresem największego rozkwitu rzemiosła i nadawania mu kształtu organizacyjnego”⁴⁹⁰.

XIX wiek przyniósł kolejną falę germanizmów w słownictwie rzemieślniczym, poszerzając je o nazwy techniczne oraz terminologię rzemiosł nowo powstających lub intensywnie się rozwijających⁴⁹¹. Przyczyniła się do tego także germanizacja, zarówno w zaborze austriackim⁴⁹², jak i niemieckim.

Próby rugowania z języka polskiego zapożyczeń, w tym germanizmów, dostrzegamy w kulturze XIX i XX wieku, o czym pisała M. Białoskórka w rozważaniach o normie leksykalnej⁴⁹³. Walkę z zapożyczeniami niemieckimi w rzemiośle i próby jej polonizacji podjęli na przełomie XIX i XX wieku Karol Stadtmüller ojciec oraz Karol Stadtmüller syn, autorzy wydanego w 1936 roku *Słownika technicznego*. Stadtmüller ojciec jako autor *Słownictwa rzemieślniczego* wydawanego w Krakowie w latach 1921-1925 nie tylko zebrał terminologię z różnych gałęzi rzemiosła, ale postanowił wskazać trafniejsze, jego zdaniem, wyrazy polskie, które miały zastąpić zapożyczenia niemieckie. Swoim uczuciom miłośnika polszczyzny dał wyraz we wstępie do ww. pracy: „Stykając się od kilkunastu lat z rzemieślnikami wszelkich zawodów, uderzony byłem ogromną ilością wyrażen obcego pochodzenia.

---

⁴⁸⁷ Tamże, s. 103.

⁴⁸⁸ H. Rybicka, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976, s. 9-10.

⁴⁸⁹ Tamże, s. 57.

⁴⁹⁰ R. Przybylska, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szewców krakowskich)*, [w:] *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze*, op. cit., s. 1975-1976.

⁴⁹¹ D. Butler, *Zapożyczenia niemieckie jako problem normatywny*, „Przegląd Językowy”, 1987, z. 5., s. 400.

⁴⁹² Por. S. Urbańczyk, *Wiek XIX w kontaktach językowych polsko-niemieckich*, [w:] *Deutsch-Polnische Sprachkontakte, Slavistische Forschungen* 52, Köln – Wien 1987, s. 247.

⁴⁹³ Zob. M. Białoskórka, *Ewolucja teoretycznej normy leksykalnej w polszczyźnie ogólnej XIX i XX wieku*, „Slavia Occidentalis”, 1993, z. 50, s. 1-9.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Na próżno zwracałem się do wielu zawodowców z prośbą o podanie mi odpowiedników polskich na obecnie używane błędne określenia, przeważnie nie umiano mi podać polskich określeń. Znalazła się przecież pewna ilość zawodowców, która pomogła mi w zestawieniu niniejszej pracy⁴⁹⁴.

Podobną próbę podjął w latach sześćdziesiątych XX wieku Henryk Kuroń, opracowując *Słownik rzemieślniczy*. Jego celem było „prowadzenie ustalonych przez Komisję Słownictwa Technicznego obowiązujących nazw wszystkich narzędzi, przyrządów i uchwytów, a także maszyn używanych przez rzemiosło. Potrzeba takiego ujednoczenia jest widoczna na każdym kroku. W poszczególnych dzielnicach Polski używane są od lat przez rzemiosło nazwy obce duchowi języka polskiego⁴⁹⁵. Kodyfikacja polskiego nazewnictwa technicznego, podjęta przez powstały w roku 1918 Polski Komitet Normalizacyjny i powołaną do życia w roku 1923 Komisję Polskiego Słownictwa Technicznego, przyczyniła się do zastąpienia obcych nazw rzemieślniczych rodzimymi odpowiednikami⁴⁹⁶.

Tego typu działania normatywizujące⁴⁹⁷ prześledzić możemy w nazwach dotyczących różnych przejawów rzemieślniczej aktywności, szczególnie jednak widoczne jest to w nazwach czynności. Oto przykłady (106):

- **abwelkować, przewiędnąć skóry mokre** ‘przesuszyć skóry, by zwiędły’;
- **curychtowanie (curychtować), wykończenie** ‘wykończenie garbowania skóry’ (**wykończyć**);
- **cypowanie (cypować), pępkowanie** ‘obcinanie strzępów z brzegów skóry wygarbowanej’ (**pępkować**);
- **drapnięcie (drapnąć skórę), szlichtowanie** ‘skrobanie, zrzynanie skóry’ (**szlichtować**);
- **fiszowanie (fiszować), wyłowienie** ‘wybranie kory dębowej z dębnicy’ (**wyłowić**);

⁴⁹⁴ K. Stadtmüller, *Słownictwo rzemieślnicze. IV. Dział skórnicy*, op. cit., s. 3.

⁴⁹⁵ H. Kuroń, *Słownik rzemieślniczy*, op. cit., s. 5.

⁴⁹⁶ D. Buttler, *Zapóżyczenia niemieckie jako problem normatywny*, „Przegląd Językowy”, 1987, z. 5, s. 401.

⁴⁹⁷ Norma językowa to zbiór tych wszystkich środków danego języka (tzn. głosek, morfemów, wyrazów, sposobów ich wymawiania i łączenia w większe całości itd.), które dzięki aprobach społecznej muszą być właśnie tak używane przez wszystkie osoby mówiące tym językiem, gdyż w przeciwnym wypadku odbiorca odczuwa, że nie mówi się tak, „jak się powinno mówić”. *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, op. cit., s. 226. Normę w leksykografii badał np. B. Walczak. Zob. B. Walczak, *Norma językowa a praktyka leksykograficzna (rys historyczny)*, [w:] *Norma językowa w polszczyźnie*, pod red. nauk. M. Bugajskiego, Zielona Góra 1995, s. 81-95.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- **garbnikowanie** (**garbnikować**), **tanizowanie** ‘garbnikowanie, czyli zaprawianie garbnikiem’ (**tanizować**);
- **glansowanie** (**glansować**), **nabłyszczenie** ‘nadawanie skórom odpowiedniego połysku’ (**nabłyszczać**);
- **szwicowanie** (**szwicować**), **pocenie** ‘trzymanie skóry w pomieszczeniu nasyconym parą, w celu łatwiejszego usunięcia włosów ze skóry’ (**pocić**);
- **odwłaszanie** (**odwłaszać**), **pelowanie** ‘pozbawianie skóry włosów za pomocą pocenia’ (**pelować**);
- **golenie** (**golić**), **sztrajchowanie** ‘zdejmowanie sierści ze skór’ (**sztrajchować**);
- **klarowanie** (**klarować**) inaczej **odsadzić**;
- **obwelkować**, **osuszyć** ‘osuszyć skórę, wyciągnąć z niej wilgoć’;
- **plukanie** (**plukać**), **szpilowanie** ‘opłukiwanie skóry w wodzie’ (**szpilować**);
- **pomechacenie** (**pomechacić**), **pomszenie** ‘starcie liczka na skórze’ (**pomszyć**);
- **przerzucenie** (**przerzucić**), **szlagowanie** ‘przerzucanie skóry z kadzi na pomost albo do drugiej kadzi’ (**szlagować**);
- **smarować zaprawą**, **szwedowanie** ‘smarowanie skóry zaprawą’ (**szwedować**);
- **szlachunek skóry**, **zdjęcie skóry z bydlęcia** ‘zdjęcie skóry z zabitego zwierzęcia’;
- **spychanie** (**spychać**) inaczej **stosowanie** (**stosować**);
- **groszkowanie** (**groszkować**), **korkowanie** ‘zmiękczenie skóry w końcowej fazie wykańczania i wytwarzanie od strony lica charakterystycznego dla różnych skór rysunku’ (**korkować**);
- **podciągnięcie** (**podciągnąć skórę**), **unterzychowanie** ‘groszkowanie skóry w wykończalni korkiem w celu jej zmiękczenia’ (**unterzychować**);
- **oddeklowanie** (**oddeklować**), **odkryć** ‘obdarcie, zdjęcie skóry’;
- **sztrekowanie** (**sztrekować**), **żyłowanie** ‘wyciąganie, rozciąganie skóry’ (**żyłować**);
- **kryszpłowanie** (**kryszpłować**), **zębowanie** ‘chropowate wyprawianie skóry’ (**zębować skórę**);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- **obtrenkowanie (obtrenkować), zalanie** ‘zalanie suchego garbnika dębnicą’ (**zalać**);
- **gletowanie (gletować), rozgładzenie** ‘rozprostowanie skóry’ (**rozgładzić**);
- **glazowanie (glazować), szklenie** ‘gładzenie skóry szklaną płytką’ (**szklić**);
- **gładzić skórę, platerowanie** ‘wygładzanie skóry z jej naturalnych zmarszczek i nierówności, nadawanie jej połysku i gładkości’ (**platerować**);
- **maglowanie (maglować), rolowanie** ‘wygładzanie skór specjalnym urządzeniem podczas garbowania’ (**rolować**);
- **cugowanie (cugować), kratkowanie** ‘cięcie trzebieniem metalowym kratki na licu skóry’ (**kratkować**).

Niektóre czynności były opisywane wieloma nazwami. Należały do nich nazwy związane z (91):

- oczyszczaniem skóry (15): **bejcówka, bejcowanie** ‘oczyszczanie przed garbowaniem’ (**bejcować**) inaczej **wytrawienie (wytrawić), bębnowanie** ‘oczyszczanie skóry w bębnie’ (**bębnować**), tj. **walkowanie (walkować), flajszowanie** ‘oskrobanie, oczyszczenie skóry’ (**flajszować**), **oskrobanie (oskrobać), pucowanie skóry** ‘czyszczenie skóry’ (**pucować**);
- zwilżeniem skóry (6): **fejchtowanie (fejchtować), nawilżenie** ‘napuszczenie skóry wilgocią’ (**nawilżyć**), **zwilżenie (zwilżyć)**;
- mizdrowaniem (12): **blanżerowanie (blanżerować)** lub **wiórowanie** ‘ścinanie ze skóry mizdry płytką stalową’ (**wiórować**), **nadstosowanie (nadstosować)** inaczej **napchanie (napchać skórę)** lub **wysztrajchowanie** ‘zepchnięcie żelazem mizdry ze skóry wygarbowanej’ (**wysztrajchować**), **szabrowanie** ‘oczyszczanie skóry z resztek mięsa, żył i tłuszczu’ (**szabrować**);
- rozkładaniem skór (15): **baumowanie (baumować)** inaczej **nakłodowanie** ‘na krąglaku’ (**nakłodować**), **brejtowanie (brejtować), lejtować, nabrajtowanie** ‘na tafli (stół kamienny używany w garbarniach)’ (**nabrajtować**), **nałożenie (nałożyć), rozkładanie (rozkładać), piądlenie** ‘rozpinanie skóry, żeby wyschła’ (**piądlić**);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- mieszaniem (8): **bełtanie** (bełtać), **krykowanie** (krykować), **mieszanie** (mieszać), **trajbowanie** (trajbować);
- zmiękczeniem skór (6) w końcowej fazie wykańczania i wytwarzanie od strony lica charakterystycznego dla różnych skór rysunku **krancowanie** (krancować), **krauzowanie** (krauzować), **pantoflowanie** (pantoflować);
- grubieniem skór (6): **napęcznianie** (napęczniać), **napędzenie** (napędzić), **szwelowanie** (szwelować);
- natłuszczaniem (6): **napalenie** (napalić skórę), **natłuszczenie** (natłuścić), **smarowanie** (smarować);
- ścienianiem skór (10): **falcowanie** (falcować), **struganie** (strugać), **szerowanie** (szerować), **ścienianie skóry** (ścieniać skórę), **zrzynanie** (zrzynać);
- zanurzeniem skór (6): **fersenkowanie** (fersenkować), **ferzenka**, **zatop**, **zatopienie** (zatopić);
- odwłaszaniem skór (4): **harowanie** (harować), **obciągać ostrze**, **depilacja**;
- dwojeniem skóry (7): **dwojenie** (dwoić), **rozcinięcie** (rozcinać), **szpaltowanie** (szpaltować), **śpaltówka**.

Do nazw czynności garbarskich zaliczymy też inne przyporządkowane różnym fazom procesu nowe wyrazy związane z obróbką skóry (33), jak: **apreturowanie** ‘wykańczanie skóry przez nasycanie jej odpowiednią substancją, nasycanie skóry apreturą’ (**apreturować**), **ciągnąć przesyпки** ‘wyciągać skóry z kadzi’, **czyszczenie skóry** ‘robienie koło skóry od zanurzenia jej w dębnicy’ (**czyścić skórę**), **gruntowanie** ‘wilżenie skóry wytrawą pod kolor’ (**gruntować**), **kraszenie** ‘nadawanie skórze połysku, wagi i koloru za pomocą krasy’ (**kraścić**), **kurdybanizować** ‘wykonywać różnego rodzaju ozdoby na kurdybanie’, **młotowanie** ‘klepanie skóry wygarbowanej młotkiem’ (**młotować skórę**), **nadębienie** ‘nabranie przez skórę twardości właściwej dębowi’ (**nadębnieć**), **odkwaszenie** ‘wymycie ze skóry kwasu garbnikowego’ (**odkwasić**); **odtłuszczenie** ‘zepchnąć żelazem ze skóry zbytni tłuszcz’ (**odtłuścić**), **przesypanie** ‘przedzielenie skóry przez sypanie garbnikiem’ (**przesypać**), **przetrawienie** ‘przecignięcie wytrawą, bejcą’ (**przetrawić skórę**), **przewapnienie** ‘przesylenie skórę wapnem’ (**przewapnić**), **wapnienie** ‘moczenie skóry w wapnie,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

poddawanie jej działaniu wapna' (**wapnić**), **rekowanie** 'wyciąganie wzdłuż i wszerz skóry za pomocą ręki w celu powiększenia' (**rekować**), **wiksowanie** 'nacieranie skóry gotową mieszaniną łożu, mydła i innych dodatków' (**wiksować**), **zaprawiać** 'dawać zaprawę pod farbę (płyn zawierający garbnik, używany do garbowania skór)', **zawalkowanie** 'nadawanie skórze właściwej formy przez wałkowanie odpowiednim narzędziem' (**zawalkować**).

Do nazw czynności garbarskich (8) należą też: **ekstraktowanie** (**ekstraktować**), **ługowanie** 'wyciąganie z danej materii garbnikowej ekstraktu drogą zimnej nalewki, gorącą wodą albo parą' (**ługować**), **sztampowanie** 'tłuczenie kory dębowej, aby ją rozdrobnić' (**sztampować**), **czyścić korę** 'zrzynać z niej ośnikiem próchnicę, zostawiając czystą miazgę zawierającą garbnik', **zadębka** 'zasilenie skóry świeżym dębem w kadzi, zmiana dębu wyługowanego już w kadzi na świeży'.

Na początku XX wieku w polszczyźnie pisanej zarejestrowano 3 ogólne nazwy czynności związanych z garbarstwem. Obok **garbarzenia** 'bycia garbarzem, trudnienia się garbarstwem' (**garbarzyć**), jest to wyraz **nagarbować się** 'namęczyć się garbowaniem'.

W słownikach odnotowano też 5 nowych nazw rodzajów garbowania, jak: **garbowanie alunowe** 'białoskórnicstwo, zaprawa alunowa', **garbowanie czerwone, roślinne** 'garbowanie korą dębową', **garbowanie mineralne** 'garbowanie skór solami mineralnymi', **garbowanie przesypkowe** 'garbowanie polegające na przesypaniu skóry garbnikiem zmielonym', **garbunek** 'sposób wyprawiania skór' odzwierciedlające coraz powszechniejszą wiedzę i zainteresowanie słownictwem rzemieślniczym.

W słownikach wydanych na początku XX wieku odnajdziemy też nowe określenia techniczne skóry (8), jak **golony** inaczej **sztrejchowany** 'o skórze: golona', **mieszany** inaczej **trajbowany**, **napęczniony** 'o skórze: po skurczeniu się, stała się grubsza', **rozcinany** 'o skórze: dzielona na dwie warstwy', **szwelowany** 'o skórze: po skurczeniu się, stała się grubsza', **śpaltowany** 'o skórze: dzielona na dwie warstwy'.

7.5.7. Żywotność słownictwa garbarskiego pierwszej połowy XX wieku

Bogate słownictwo garbarskie odnotowane jako nowe w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku (513) charakteryzuje się różną żywotnością. Trzy terminy spośród niego klasyfikowane są w SW jako dawne. Są to: **garbarz czerwony**

‘zwyczajny garbarz, nie białoskórnik’ (SW-starop.) oraz **garsom** ‘rodzaj naczynia garbarskiego’ (SW-starop.), a także termin garbarski **lejtować** ‘rozłożyć skóry’ (SW-garb. starop.⁴⁹⁸).

Kolejne 23 analizowane terminy garbarskie okazują się efemerydami. Są to nazwy osób: **garbarz kożusznik** (SW) i **garbarzówna** (SW); nazwa miejsca **białoskórnia** (SW); nazwy substancji, jak: **kwask garbnikowy** (SW), **jabłko galasowe** (SW), **orzeszek galasowy** (SW), **walloneja** (SW); nazwa narzędzia **konik** ‘stołek podłużny ze znajdującymi się na nim dwiema płaskimi deseczkami, służący do szpanowania grubych skór przy szyciu’ (SW); określenia czynności, jak: **napędzenie** (**napędzić**) (SW), **nagarbować się** (SW), **pomszenie** (**pomszyć**) (SW), **przesypanie** (**przesypać**) (SW), **tanizowanie** (**tanizować**) (SW) oraz **garbowanie ałunowe** (SW) i **szwelbajza** (SW), a także nazwa odpadku – **odtluszczyna** (SW) oraz gwarowe **dąb czarnobyłski** (SW-gw.) i **garbarzenie** (**garbarzyć**) (SW-gw.).

W pierwszej połowie XX wieku przeszły do archiwum językowego kolejne XX-wieczne terminy rzemieślnicze (415 wyrazów). Należały do nich:

- nazwy rzemieślniczych wykonawców (9), jak: **curychter** (SW-garb., SSt-garb.), **dębiarz** (SW-gw.), **falcer** (SW-garb., SSt-garb.), **kończący** (SW-garb.), **platerownik** (SW-garb.), **przesypnik** (SW), **strugacz** (SW-garb., SSt-garb.), **wygładzacz** (SW-garb.) oraz **wykańczacz** (SSt-garb.);
- nazwy miejsc (14), jak: **curychternia** (SW-garb., SSt-garb.), **dębiarnia** (SW-garb., SSt-garb.), **farbenhauz** (SW-garb.), **farmauz** (SSt-garb.), **grubenhauz** (SW-garb., SSt-garb.), **obszlag** (SSt-garb.), **platerowania** (SW-garb.), **pocarnia** (SW-garb.), **potownia** (SSt-garb.), **przesypniarnia** (SW-garb., SSt-garb.), **rolownia** (SW, SSt-garb.), **szwisa** (SW-garb., SSt-garb.), **ugniatalnia** (SSt-garb.), **wykańczalnia** (SW-garb., SSt-garb.) oraz ich części (3), jak **aufszlag** (SW-garb.), **pomost** (SW, SSt-garb.), **rów garbuzowy** (SW), a także warunków w nich panujących (2), jak: **ciąg** (SSt-garb.) i **cug** (SSt-garb.);
- nazwy naczyń (28), jak: nazwy kadzi (20), jak: **bateria** (SW-garb.), **dębica** (SSt-garb.), **farba** (SSt-garb.), **ferzenka** (SSt-garb., SW), **gruba** (SSt-garb.), **kadz** (SW-garb., SSt-garb.) i **kadka** (SW, SSt-garb.), **kadz dębnicowa** (SW,

⁴⁹⁸ *Słownik warszawski* opatruje kwalifikator garb. znakiem zapytania. SW, t. 2, s. 707.

SSt-garb.), **kadź przesypkowa** (SW, SSt-garb.), **kadź wapienna** (SW, SSt-garb.), **kadź z garbówką** (SW, SSt-garb.), **kadź zatopowa** (SW, SSt-garb.), **koryto** (SSt-garb.), **moczka** (SW-garb.), **moczka zgniła** (SW-garb., SSt-garb.), **plóczka** (SW-garb.), **przesypnia** (SSt-garb.), **wapno** (SSt-garb.), **zauergruba** (SSt-garb.), **zompa** (SSt-garb.); nazwy innych naczyń garbarskich (4), jak **ekstraktor** (SW-garb.), **faska** (SSt-garb.), **mulda** (SW-garb., SSt-garb.), **niecka** (SW-garb., SSt-garb.) oraz nazwy części (4), jak **ducza** (SSt-garb.) i **duczka** (SW-garb., SSt-garb.), **faf** (SW-garb., SSt-garb.), **pfaf** (SSt-garb.);

- nazwy odpadków (18), jak: **blanżerowiny** (SW-garb., SSt-garb.), **drapowiny** (SW-garb., SSt-garb.), **falcowiny** (SSt-garb.), **falczpany** (SW-garb., SSt-garb.), **flak** (SW-garb.), **garbnisko** (SW-garb., SSt-garb.), **garbówka** (SW-garb.), **kracowiny** (SSt-garb.), **lajmleder** (SW-garb.), **loberg** (SW-garb., SSt-garb.), **odtłuszcz** (SW-garb.), **odpadki** (SSt-garb.) i **odpadki skórne** (SW-garb.), **proszek skórny** (SW-garb.), **strużki** (SW-garb., SSt-garb.), **szpon** (SW-garb., SSt-garb.), **wiór** (SW-garb., SSt-garb.) oraz **wiórowiny** (SW-garb., SSt-garb.);
- nazwy substancji (37), jak: **algarobila** (SW-garb.), **bajca od farbę** (SSt-garb.), **bimsztajn** (SSt-garb.), **borka** (SW-garb., SSt-garb.), **bryja** (SSt-garb.), **ciecz wapienna** (SSt-garb.), **ciecz wyciągowa** (SW-garb.), **dębica wyciągowa** (SW-garb.), **dębica zgniła** (SW-garb., SSt-garb.), **farba** (SW-garb., SSt-garb.), **garbnica kwaśna** (SW, SSt-garb.), **garuil** (SW-garb.), **jabko dębowe** (SW-gw.), **kamfet** (SW-garb., SSt-garb.), **krasa** (SW-garb.), **kwiat kory garbarskiej** (SW-garb.), **kwiecie** (SW-garb.), **ług** (SW-garb.), **mirabolana** (SW-garb.), **orzech dębowy** (SW-gw.), **pumeks** (SSt-garb.), **rejsówka** (SW-garb., SSt-garb.), **sieczka z kory** (SW-garb., SSt-garb.), **splawki** (SW-garb., SSt-garb.), **szmak** (SW-garb., SSt-garb.), **sztynkfarba** (SSt-garb.), **szwefelnatryjum** (SSt-garb.), **tłuszcz koński** (SW-garb., SSt-garb.), **wapnica martwa** (SW-garb.), **wapnica napędzająca** (SW-garb.), **wapnica zgniła** (SW-garb.), **wytrawa napęczniająca** (SW-garb., SSt-garb.), **zauerbryja** (SSt-garb.), **zauerło** (SSt-garb.), **zoły** (SW-garb.) i związane z nimi przymiotnik **dębnicowy** (SW-garb.) oraz termin **wykwaz** (SW-techn.);

- nazwy czynności (205), w tym:
  - związane z cięciem skóry i jej zrzynaniem (17), jak: **cypowanie** (**cypować**) (SW-garb., SSt-garb.), **pępkowanie** (**pępkować**) (SW-garb., SSt-garb.), **rozcinianie** (**rozcinać**) (SSt-garb.), **struganie** (**strugać**) (SW-garb., SSt-garb.), **szerowanie** (**szerować**) (SW-garb., SSt-garb.), **szlichtowanie** (**szlichtować**) (SW-garb., SSt-garb.), **ścienianie skóry** (**ścieniać skórę**) (SSt-garb.), **zrzynanie** (**zrzynać**) (SSt-garb.), **śpaltówka** (SSt-garb.);
  - z wytwarzaniem na skórze rysunku (16), jak: **cugowanie** (**cugować**) (SW-garb., SSt-garb.), **korkowanie** (**korkować**) (SW-garb., SSt-garb.), **krancowanie** (**krancować**) (SW-garb.), **kratkowanie** (**kratkować**) (SW-garb., SSt-garb.), **krauzowanie** (**krauzować**) (SW-garb., SSt-garb.), **pantoflowanie** (**pantoflować**) (SSt-garb.), **podciągnięcie** (**podciągnąć skórę**) (SW-garb.), **unterzychowanie** (**unterzychować**) (SW-garb., SSt-garb.);
  - z oczyszczaniem, mizdrowaniem skóry (28), jak: **bębnowanie** (**bębnować**) (SSt-garb.), **czyszczenie skóry** (**czyścić skórę**) (SSt-garb., SW-garb.), **drapnięcie** (**drapnąć skórę**) (SW-garb.), **flajszowanie** (**flajszować**) (SSt-garb.), **nadstosowanie** (**nadstosować**) (SW-garb., SSt-garb.), **napchanie** (**napchać skórę**) (SW-garb.), **odtłuszczenie** (**odtłuścić**) (SW-garb.), **oskrobanie** (**oskrobać**) (SSt-garb.), **pucowanie skóry** (**pucować**) (SW-garb., SSt-garb.), **szabrowanie** (**szabrować**) (SW-garb., SSt-garb.), **walkowanie** (**walkować**) (SW-garb., SSt-garb.), **wiórowanie** (**wiórować**) (SW-garb., SSt-garb.), **wysztrajchowanie** (**wysztrajchować**) (SW-garb., SSt-garb.), **wytrawienie** (**wytrawić**) (SW-garb.);
  - z odwłaszaniem skóry (13), jak: **golenie** (**golić**) (SW-garb., SSt-garb.), **harowanie** (**harować**) (SW-garb., SSt-garb.), **obciągać ostrze** (SSt-garb.), **odwłaszanie** (**odwłaszać**) (SW-garb., SSt-garb.), **pelowanie** (**pelować**) (SW-garb., SSt-garb.), **sztrajchowanie** (**sztrajchować**) (SW-garb., SSt-garb.), **szwicowanie** (**szwicować**) (SW-garb., SSt-garb.);

Rozdział II   Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- z gładzeniem skóry (11), jak: **gletowanie (gletować)** (SW-garb., SSt-garb.), **gładzić skórę** (SW-garb.), **maglowanie (maglować)** (SW-garb., SSt-garb.), **platerowanie (platerować)** (SW-garb.), **szklenie (szklić)** (SW-garb., SSt-garb.), **glazowanie (glazować)** (SW-garb., SSt-garb.);
- z rozkładaniem skóry (14), jak: **baumowanie (baumować)** (SW-garb.), **brejtowanie (brejtować)** (SW-garb., SSt-garb.), **nabrajtowanie (nabrajtować)** (SW-garb., SSt-garb.), **nakłodowanie (nakłodować)** (SW-garb., SSt-garb.), **nałożenie (nałożyć)** (SW-garb., SSt-garb.), **piądlenie (piądlić)** (SW-gw.), **rozkładanie (rozkladać)** (SSt-garb.);
- z natłuszczaniem skóry (4), jak: **smarowanie (smarować)** (SW-garb., SSt-garb.) oraz **wiksowanie (wiksować)** (SSt-garb.);
- z przygotowaniem substancji garbarskich i roztworów (17), jak: **czyścić korę** (SW-garb.), **fiszowanie (fiszować)** (SW-garb., SSt-garb.), **ługowanie (ługować)** (SW-garb.), **obtrenkowanie (obtrenkować)** (SW-garb., SSt-garb.), **sztampowanie (sztampować)** (SW-garb., SSt-garb.), **wyłowienie (wyłować)** (SW-garb.), **zadębka** (SW-garb.), **zalanie (zalać)** (SW-garb., SSt-garb.), **zaprawiać** (SSt-garb.), **ekstraktowanie (ekstraktować)** (SW-garb.);
- z rozciąganiem i prostowaniem skóry (8), jak: **rekowanie (rekować)** (SW-garb. powr., SSt-garb.), **rozglądzenie (rozglądzić)** (SW-garb.), **sztrekowanie (sztrekować)** (SW-garb., SSt-garb.), **żyłowanie (żyłować)** (SW-garb., SSt-garb.);
- z nawilżaniem skóry (8), jak: **gruntowanie (gruntować)** (SW-garb.), **nawilżenie (nawilżyć)** (SW-garb.), **zwilżenie (zwilżyć)** (SW-garb.), **fejchtowanie (fejchtować)** (SW-garb.);
- z myciem skóry (6), jak: **odkwaszenie (odkwasić)** (SW-garb.), **plukanie (plukać)** (SSt-garb.), **szpilowanie (szpilować)** (SSt-garb.);
- z suszeniem skóry (2), jak: **obwelkować** (SSt-garb.), **osuszyć** (SSt-garb.);
- z przerzucaniem i zanurzaniem skóry (11), jak: **ciągnąć przesypki** (SW-garb.), **fersenkowanie (fersenkować)** (SW-garb.), **ferzenka** (SW-garb., SSt-garb.), **przerzucenie (przerzucić)** (SW-garb.), **zatop** (SW-garb.,

- SSt-garb.), **zatopienie (zatopić)** (SW-garb.), **szlagowanie (szlagować)** (SW-garb., SSt-garb.);
- z nadawaniem połysku (4), jak: **kraszenie (krasić)** (SW-garb.), **glansowanie (glansować)** (SW-garb., SSt-garb.);
  - z używaniem substancji (10), jak: **przetrawienie (przetrawić skórę)** (SW-garb., SSt-garb.) **szwedowanie (szwedować)** (SW-garb., SSt-garb.) **smarować zaprawą** (SSt-garb.), **przewapnienie (przewapnić)** (SW-garb.), **garbowanie mineralne** (SW-garb.), **garbowanie przesytkowe** (SW-garb.), **garbowanie czerwone, roślinne** (SW-garb.);
  - z wykańczaniem skóry (4), jak: **curychtowanie (curychtować)** (SW-garb., SSt-garb.), **wykończenie (wykończyć)** (SW-garb.);
  - z pozyskiwaniem skóry (2), jak: **szlachtunek skóry** (SW-garb.), **zdjęcie skóry z bydlęcia** (SW-garb.);
  - nazwy innych czynności garbarskich (30): **abwelkować** (SSt-garb.), **klarowanie (klarować)** (SW-garb.), **kryszpłowanie (kryszpłować)** (SW-garb.), **młotowanie (młotować skórę)** (SW-garb.), **nadębienie (nadębnieć)** (SW-garb.), **oddeklowanie (oddeklować)** (SW-garb., SSt-garb.), **odkryć** (SW-garb., SSt-garb.), **odsadzić** (SW-garb.), **spychanie (spychać)** (SSt-garb.), **stosowanie (stosować)** (SSt-garb.), **szwelowanie (szwelować)** (SW-garb., SSt-garb.), **trajbowanie (trajbować)** (SW-garb., SSt-garb.), **zawalkowanie (zawalkować)** (SW-garb., SSt-garb.), **zębowanie (zębować skórę)** (SW-garb., SSt-garb.), **napęcznianie (napęczniać)** (SSt-garb.), **pomechacenie (pomechacić)** (SW-gw.), **przewiednąć skóry mokre** (SW-garb.).
- nazwy narzędzi (91), w tym:
    - do mizdrowiania skóry (8), jak: **blanżerajz** (SW-garb., SSt-garb.), **podcinak** (SSt-garb.), **rundajz** (SW-garb.), **szabajzen** (SW-garb., SSt-garb.), **szarfajza** (SW), **szerdegiel** (SW-garb., SSt-garb.), **wiórownik** (SW-garb., SSt-garb.), **zrzynacz** (SW-garb.);
    - do ścieniania, drapania skóry (5), jak: **drapak** (SW, SSt-garb.), **lederhubel** (SSt-garb.), **spychacz** (SW-garb.), **strug do skóry** (SSt-garb.), **szlichmond** (SW-garb.);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- do odwłaszania (3), jak: **harajz** (SW-garb., SSt-garb.) i **odwłośnik** (SW-garb., SSt-garb.), **sztrachajzen** (SW-garb.);
- do krojenia, cięcia skóry (9), jak: **krajalnica** (SW-garb.), **kryszpel** (SW-garb.), **ostrze** (SW-garb., SSt-garb.), **przecinarka** (SSt-garb.), **rozcinarka** (SSt-garb.), **sznajda** (SW-garb., SSt-garb.), **szpaltmaszyna** (SW-garb., SSt-garb.), **śnajdmaszyna** (SSt-garb.), **zębownik** (SW-garb., SSt-garb.);
- do nabłyszczania skóry (2), jak: **glancmaszyna** (SW-garb., SSt-garb.) i **nabłyszczarka** (SSt-garb.);
- do gładzenia skóry (10), jak: **glazownik** (SW-garb., SSt-garb.), **gletsztejn** (SW-garb.), **gładzik kamienny** (SW-garb.), **platerajz** (SW-garb., SSt-garb.), **platszajt** (SW-garb., SSt-garb.), **rolownik** (SW-garb., SSt-garb.), **rozgladnik** (SW-garb.), **szklak** (SSt-garb.), **szkło** (SW), **ugniatacz** (SW-garb., SSt-garb.);
- do wyciskania (11), jak: **gniotownik** (SW-garb., SSt-garb.), **gniotownik maszynowy** (SSt-garb.), **grzebień do kratkowania** (SW-garb.), **korkownik** (SW-garb.), **magiel** (SW-garb., SSt-garb.), **magiel maszynowy** (SW-garb.), **pantofel** (SW-garb., SSt-garb.), **rola** (SW-garb., SSt-garb.), **rolmaszyna** (SW-garb., SSt-garb.), **wygniataarka** (SSt-garb.), **zgrzeblica** (SW-tech.);
- do rozciągania skóry (4), jak: **ledercangi** (SSt-garb.), **obcegi do skóry** (SSt-garb.), **sztrekajz** (SW-garb., SSt-garb.) i **żyłownik** (SW-garb., SSt-garb.);
- do mierzenia (3), jak: **barkometr** (SSt-garb.), **cieczomierz** (SSt-garb.), **siłomierz** (SSt-garb.);
- do rozpinania skór (8), jak: **baum** (SW-garb., SSt-garb.), **boczek** (SSt-garb.), **bok** (SW-garb., SSt-garb.), **falcbaum** (SSt-garb.), **koziół garbarski** (SSt-garb.), **koziółek** (SSt-garb., SW-garb.), **krzyż** (SW-garb.), **sztosbaum** (SSt-garb.);
- do mieszania (3), jak: **haszpla** (SW-garb.), **mieszadło skrzydłowe** (SW-garb., SSt-garb.), **trajbret** (SW-garb. mało używany, SSt-garb.);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- do przygotowania kory dębowej (7), jak: **fiszak** (SW-garb., SSt-garb.), **rajsmaszyna** (SW-garb., SSt-garb.), **szarpacz** (SW, SSt-garb.), **sztampa** (SW-garb., SSt-garb.), **tluk** (SW-garb.), **ubijak** (SW-garb., SSt-garb.), **wyławiacz** (SW-garb., SSt-garb.);
- do ostrzenia (5), jak: **czugun** (SW-garb.), **kamień obciągacz** (SW-garb.), **kamień suwak** (SW-garb.), **ruczer** (SW-garb., SSt-garb.), **suwak** (SW-garb., SSt-garb.);
- do zamiatania (5), jak: **beza** (SW-garb., SSt-garb.), **kierwisz** (SW-garb., SSt-garb.), **ługownik** (SW-garb.), **miotła** (SW-garb., SSt-garb.), **obmiatacz** (SW-garb.);
- nazwy stołów (2), jak: **plyta** (SW-garb., SSt-garb.) i **tafla** (SW-garb., SSt-garb.);
- nazwy innych narzędzi (6), jak: **bęben młotowy** (SSt-garb.), **dрут** (SW-garb.), **falcbok** (SW-garb., SSt-garb.), **słupek** (SW-garb, SSt-garb), **spychak** (SSt-garb), **sztosajz** (SSt-garb.);
- określenia skóry (8), jak: **mieszany** (SSt-garb.), **rozcinany** (SSt-garb.), **golony** (SSt-garb.), **napęczniony** (SSt-garb.), **sztrejchowany** (SSt-garb.), **szwelowany** (SSt-garb.), **śpaltowany** (SSt-garb.) oraz **trajbowany** (SSt-garb.).

Polszczyzna drugiej połowy XX wieku jako dawny rejestruje wyraz **dębnik** ‘człowiek zajmujący się wyprawianiem skór za pomocą kory dębowej’ (SJPD-daw.), współcześnie bowiem garbarz jest postrzegany jako specjalista używający wielu środków i znający wiele sposobów garbowania skór.

W drugiej połowie XX pozostało żywotnych spośród 513 omawianych tu wyrazów 70 terminów. Są to nazwy substancji, narzędzi i naczyń oraz czynności, a także jednostkowo nazwa warsztatu – **gładzarnia** (SJPD-techn.). Garbarstwo pozostaje nadal niezbędną częścią gospodarki, choć zapotrzebowanie na wyroby skórzane, dziś, ze względu na dostępność nowych, tanich materiałów, nie jest zapewne tak duże, jak przed kilkudziesięciami laty. Wyroby skórzane jednak uważane są za luksusowe, trwałe i nadal modne.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Pozostałe 69 terminów funkcjonuje jako nazwy substancji (15), w tym:

- garbników (5), jak: **gambir** (USJP-chem. tech.), **garbówka** (SJPD-techn.), **knopry** (SJPD-bot.), **orzech galasowy** (USJP-bot.), **tanina** (USJP-biochem.);
- barwnika (1): **auramina** ‘żółty, syntetyczny barwnik zasadowy używany do barwienia drewna, skór, papieru itd.’ (SJPSz-chem.);
- innych substancji niezbędnych w procesie wyprawy skóry (9), jak: **apretura** (USJP-techn.), **bejca** (USJP-tech. włók.), **błyszcz** (USJP-tech.), **degras sztuczny** (SJPD-techn.), **garbnica** (SJPD-techn.), **siarczek sodu/sodowy** (SJPSz-chem.), **wapnica** (SJPD-techn.), **wytrawa** (SJPD-techn.), **zalczaj** (**zalc zajer**) (SGP).

W XX wieku nadal garbarze wykonują określone czynności związane z wyprawą skór, stąd uzasadniona żywotność progresywnych w początkach pierwszej połowy XX wieku (38) nazw czynności garbarskich związanych:

- z oczyszczaniem i odwłaszaniem skóry (7), jak: **bejcowanie** (**bejcować**) (USJP-techn.), **blanżerowanie** (**blanżerować**) (SJPD-techn.), **depilacja** (USJP-techn.), **pocenie** (**pocić**) (SJPD);
- z rozcinaniem i ścinaniem skóry (6), jak: **dwojenie** (**dwoić**) (USJP-rzem. tech. w garb.), **falcowanie** (**falcować**) (USJP-rzem. w garb.), **szpaltowanie** (**szpaltować**) (SJPD-w garbarstwie);
- z natłuszczaniem skóry i jej wygładzaniem (4), jak: **napalić skórę** (**napalenie**) (SJPD-techn.), **natłuszczenie** (**natłuścić**) (USJP);
- z wykańczaniem procesu garbowania (6), jak: **apreturowanie** (**apreturować**) (USJP-techn.), **groszkowanie** (**groszkować**) (USJP-techn.), **nabłyszczanie** (**nabłyszcząć**) (USJP-techn.);
- nazwy innych czynności garbarskich (15), jak: **bejcówka** (SJPD), **bełtanie** (**bełtać**) (SR), **garbnikowanie** (**garbnikować**) (SJPD), **krykowanie** (**krykować**) (SR), **kurdybanizować** (SJPD), **mieszanie** (**mieszać**) (SR), **rolowanie** (**rolować**) (SJPD), **wapnienie** (**wapnić**) (SJPD-techn.) oraz nazwa sposobu wyprawiania skór – **garbunek** (SJPD-techn.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do progresywnych nazw narzędzi i naczyń (16) zaliczymy nazwy bębnow (3), jak: **bęben** (SR-garb. gw. unikać), **kurbelwałka** (SR) oraz **walka** (SJPD-techn.), nazwy mieszadeł (2), jak: **beltacz** (SR), **mieszadło** (SR), noży (1): **mizdrownik** (USJP-rzem. w garb.), nazwy maszyn (2), jak: **gładzik** (USJP-techn.), **groszkownik** (USJP-techn.) oraz innych narzędzi i naczyń (7), jak: **brzytewnik** (SR), **canga** (SR), **chwytacz** (SR), **cytrok** (SJPD-techn.), **falc** (USJP-rzem.), **garbnikomierz** (SJPD), **krażlak** (USJP-rzem.), **kryka** (SR-gw.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znajduje się współcześnie nazwa **fasa** ‘naczynie do garbowania skór wkopane w ziemię’ (USJP-przestarz.).

7.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (52 wyrazy)

W drugiej połowie XX wieku 52 nowe wyrazy wzbogaciły omawiane słownictwo rzemieślnicze, co możemy tłumaczyć dalszym rozwojem i specjalizacją pracy w garbarni.

Do nowych, uznawanych za obiegowe nazw związanych z garbarstwem, należą nazwy czynności i procesów (6 wyrazów), jak **epilacja** ‘jeden z procesów uszlachetniania i wykańczania skór futerkowych, polegający na mechanicznym usuwaniu wystających, sztywnych włosów lub ich zestrzyganiu’ (USJP), **epilowanie** ‘uszlachetnianie i wykańczanie skóry futerkowej przez mechaniczne usuwanie wystających, sztywnych włosów pokrywowych i przewodnich lub zestrzyganie ich tak, że pozostają ukryte wśród nienaruszonego puchu’ (**epilować**) (USJP), **odgarbowanie** ‘doprowadzenie skóry do stanu surowego, pozbawienie skóry garbnika’ (**odgarbować**) (SJPD), **odszczeciniać** ‘usuwać mechanicznie naskórek i szczecinę z powierzchni skóry zabitej świni’ (SJPD) oraz 3 nazwy substancji garbarskich, **bejcowanie** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używane w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi głównie w przemyśle i rzemiośle garbarskim, zaprawa garbarska’ (SJPD), **bejcówka** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używane w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi głównie w przemyśle i rzemiośle garbarskim, zaprawa garbarska’ (SJPD), **moellon** ‘uboczny produkt utlenienia tranu, stosowany głównie do natłuszczania skór’ (SWOT, MSWO), a także nazwa odpadku **odzierki** ‘odpady powstające przy mizdrowaniu skór w garbarni’ (SJPD) oraz forma **odgarbować się** ‘o skórze: powrócić do stanu surowego’ (SJPD).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Nowe słownictwo garbarskie stanowią jednak przede wszystkim profesjonalizmy (16) żywe w środowisku rzemieślniczym. Należą do nich:

- nazwy wykonawców czynności (3), jak: **białoskórnik** ‘garbarz wyprawiający skóry rękawiczkowe’ (USJP-techn., SR-gw.), **rolownik** ‘pracownik garbarski zatrudniony przy rolowaniu (walcowaniu) skór’ (SJPD-techn.) oraz **walkarz** ‘pracownik garbarni przygotowujący skóry do walkowania, zajmujący się przeciąganiem ich w wodzie, zakwaszaniem, garbowaniem w bębnach i odkwaszaniem’ (SJPD-techn.);
- nazwy maszyn (12), jak: **bęben garbarski** ‘urządzenie w kształcie beczki obracającej się wokół poziomej osi, służące do różnych operacji chemicznych w garbarstwie’ (USJP-techn. rzem.), **deseniarka** ‘maszyna garbarska do wytłaczania deseni na skórze’ (USJP-techn.), **drapak** ‘maszyna do drapania skór’ (USJP-techn.), **dwojarka** ‘maszyna garbarska do rozdwarzania skór lub do wyrównywania grubości skór na całej powierzchni’ (USJP-techn. rzem.), **dziurkarka** ‘maszyna wycinająca otwory w metalach, skórze i innych twardych materiałach’ (SJPD-techn.), **łupiarka** ‘maszyna służąca do dwojenia skór (dzielenia mechanicznego skóry na dwie warstwy)’ (SJPD-techn.), **międlarka** ‘maszyna garbarska do mechanicznego międlenia (dokonywanie ręcznej lub mechanicznej obróbki wygarbowania skór, polegającej na rozciąganiu i wyginaniu skór w celu pozbawienia ich sztywności) skór’ (USJP-techn.), **mizdrownica** ‘obrabiarka zaopatrzona w walec nożowy, służąca do mizdrowania (oczyszczania skóry z resztek mięsa, żył i tłuszczu) skór’ (USJP-techn. rzem. w garbarstwie), **okrawarka** ‘maszyna służąca do okrawania skór’ (SJPD-techn.), **wycinaczka** ‘maszyna elektryczna służąca do wycinania odpowiedniej wielkości krążków ze skóry, tworzywa sztucznego itp.’ (SJPD-techn.), **wyżymarka** ‘maszyna do wyżymania skór’ (SJPD-techn.), **wygładzarka** ‘urządzenie do wypychania, rozciągania i wygładzania skór’ (SJPD-techn.);
- nazwy naczyń (1), jak **dół garbarski** ‘kadź, najczęściej betonowa, służąca do garbowania skór’ (USJP-rzem.).

Zastosowanie nowych środków pozwala na dalsze rozwinięcie i udoskonalenie procesu wyprawy skór. Są to substancje garbarskie (6 wyrazów), jak **alun glinowy**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘uwodniony siarczan metalu jedno- i trójwartościowego, substancja krystaliczna, rozpuszczalna w wodzie, stosowana w garbarstwie’ (SJPD-chem.), **brzeczką garbarską** ‘wodny roztwór garbników używany do garbowania skór’ (USJP-techn. rzem.), **katechina** ‘barwnik otrzymywany z katechu, używany do barwienia bawełny, jedwabiu oraz do jednoczesnego barwienia i garbowania skór, głównie miękkich’ (SJPSz-chem.), **kwasek chlorowodorowy** ‘związek nieorganiczny, wodny roztwór chlorowodoru, bezbarwna, dymiąca ciecz, stosowana w skórnictwie itd.’ (USJP-chem.), **pikiel** ‘kąpiel składająca się z kwasu nieorganicznego i soli kuchennej, stosowana do piklowania skór’ (SJPD-techn.), **zatop** ‘średnio stężony roztwór garbnika przeznaczony do moczenia skór w czasie garbowania’ (SJPD-techn.).

Na zmiany technologiczne zachodzące w garbarniach wskazują też nowe nazwy czynności i ich określenia (15 wyrazów), jak: **apretura** ‘wykańczanie skóry przez nasycanie jej odpowiednią substancją, nasycanie skóry apreturą’, **depilować** ‘uszlachetniać i wykańczać skóry futerkowe przez mechaniczne usuwanie wystających, sztywnych włosów lub odpowiednie ich zestrzyganie, epilować’ (USJP-techn.), **depilacyjny** ‘dotyczący depilacji, czyli jednego z procesów uszlachetniania i wykańczania skór futerkowych, polegającego na mechanicznym usuwaniu wystających, sztywnych włosów lub ich zastrzyganiu, epilacja’ (USJP-techn.), **deseniować** ‘wytlaczać deseń na skórze’ (USJP-środ. rzem.), **epilacyjny** ‘dotyczący epilacji, czyli jednego z procesów uszlachetniania i wykańczania skór futerkowych, polegającego na mechanicznym usuwaniu wystających, sztywnych włosów lub ich zestrzyganiu’ (USJP), **kruponowanie** ‘dzielenie skóry bydłowej na części: krupon, kark i boki’ (**kruponować**) (USJP-rzem.), **międlenie** ‘dokonywanie ręcznej lub mechanicznej obróbki wygarbowania skór, polegającej na rozciąganiu i wyginaniu skór w celu pozbawienia ich sztywności’ (**międlić**) (USJP-rzem.), **odwłaszanie** ‘usuwanie mechanicznie sierści wraz z naskórkiem z wyprawianej skóry zwierzęcej’ (**odwłaszać**) (USJP-techn.), **piklowanie** ‘stosowanie kąpieli garbarskiej odwapniającej i zakwaszającej, mającej na celu zakonserwowanie surowej skóry zwierzęcia przed właściwym garbowaniem’ (**piklować**) (SJPD-techn.), **żyłowanie** ‘oczyszczanie skór przeznaczonych do wyprawy z resztek mięsa, żył i tłuszczu’ (**żyłować**) (USJP-techn.).

Wyraz **czerwonoskórnictwo** wskazuje na sposób garbowania skór preparatami roślinnymi (SJPD-techn.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

XX-wieczne słowniki rejestrują także nowe nazwy odpadków: **degras** ‘tłuszcz powstający przy garbowaniu skór na tzw. zamsz’ (SJPD-techn), **klejówka** ‘odpadki ze skóry surowej i golizny, nadające się do przerobu na klej skórny’ (SJPSz-techn).

Jednostkowo pojawia się nazwa pomieszczenia: **wyprawialnia** ‘pomieszczenie, w którym odbywa się wyprawianie skór’ (SJPD-techn).

Trudne do ustalenia pozostaje pojęcie ze *Słownika ubiorów* Ireny Turnau: **węgierska wyprawa skór** – technika stosowana przez cechy czerwonoskórników, polegająca na wyprawie dużych skór bydłęcych alunem glinowym, utrwalanym rozgrzanym tłuszczem’.

Garbarstwo od wieków średnich do współczesności dostarczało na rynek wyprawione skóry, z których inni rzemieślnicy skórzani wykonywali wyroby. Do tej rzemieślniczej dziedziny szybko wkroczyła mechanizacja, zaś pierwsze manufaktury garbarskie powstały w Polsce już w XVIII wieku⁴⁹⁹, by uzupełniać niewystarczającą wytwórczość cechową. Jeszcze w okresie międzywojennym, mimo wzrostu zapotrzebowania na skóry, garbarnie były raczej niewielkimi warsztatami, jak np. w Radomiu, gdzie w 1930 r. na 31 garbarń miejskich tylko 4 były większymi fabrykami, a 13 małymi zakładami⁵⁰⁰. Duże zakłady garbarskie zaczęły powstawać z inicjatywy władz państwowych po II wojnie światowej w ośrodkach takich, jak Radom, Nowy Targ, Bydgoszcz, Słupsk, Gniezno⁵⁰¹, ale w latach siedemdziesiątych rząd wprowadził ułatwienia pozwalające na powstawanie niewielkich zakładów rzemieślniczych.

Choć słownictwo garbarskie (655 jednostek) odnajdziemy już w najstarszej polszczyźnie (38 wyrazów), to zainteresowanie tym rzemiosłem, otwarcie się go na postronnych, co odnajdujemy w leksykografii, miało miejsce dopiero na przełomie XIX i XX wieku, kiedy to zarejestrowano 513 nazw związanych z garbarstwem, w tym najliczniej nazwy czynności (264 wyrazy). Współcześnie spośród zarejestrowanego w słownikach słownictwa garbarskiego odnajdujemy 160 jednostek, zaś najwięcej, bo 482 wyrazy związane z garbarstwem, odeszły do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku.

⁴⁹⁹ Pierwsza polska manufaktura powstała w 1585 r. w Zamościu. Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit, s. 122-123.

⁵⁰⁰ Tamże, s. 139.

⁵⁰¹ Tamże, s. 164-168.

8. Nazwy skór i ich rodzajów (493 wyrazy)

Skóra zwierzęca była wykorzystywana przez człowieka od czasów prehistorycznych. W miarę rozwoju cywilizacji udoskonalano metody jej pozyskiwania i wyprawiania, przybywało przedmiotów, które wykonywano z tego tworzywa. W średniowiecznej Polsce skóry były jednym z najważniejszych towarów handlowych i użytkowych. Pozyskiwano je ze zwierząt hodowlanych i łownych, importowano je również z innych krajów⁵⁰². Nazwy skór i ich rodzajów liczą w polszczyźnie historycznej 493 wyrazy, o różnej na przestrzeni wieków żywotności.

8.1. Najstarsza polszczyzna (113 wyrazów)

Do słownictwa najstarszego, zarejestrowanego w leksykonach do końca XVI wieku (113 wyrazów), należą nazwy ogólne skór i ich rodzajów (18 wyrazów), nazwy skór wyprawianych specjalnymi sposobami (19 wyrazów), nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (26 wyrazów), skór pozyskiwanych drogą polowania (39 wyrazów) oraz nazwy części skóry (11 wyrazów). Różnorodność nazw skóry i jej gatunków odzwierciedla powszechność wykorzystania skór w tamtym okresie i ich przydatność do wyrobu różnych przedmiotów i okryć, przykryć ław bądź łózek⁵⁰³.

8.1.1. Nazwy skór i ich rodzajów (18 wyrazów)

Do nazw ogólnych skór funkcjonujących w najstarszej polszczyźnie zaliczymy wyrazy: **futro** i **futerko** ‘skórka niektórych zwierząt pokryta sierścią, po zdjęciu z nich odpowiednio wyprawiona’, **koża** ‘skóra zwierzęca’, **łupica** lub **łupież** ‘niewyprawiona skóra zdarta ze zwierzęcia’, **meszt** ‘prawdopodobnie rodzaj miękkiej, delikatnej skóry’, **pargamina** i **pargaminka** ‘cienko i gładko wyprawiona skóra zwierzęca’, **pierzcha** ‘prawdopodobnie rodzaj futra lub wyprawionej skóry’, **polfutro** ‘połowa futra, czyli wyprawionej skóry zwierzęcej z włosiem’, **runo** ‘skóra pokryta wełną’, **skóra** i **skórka** ‘produkt otrzymywany ze skóry niektórych zwierząt przez odpowiednie wyprawienie, służący do wyrobu różnych przedmiotów codziennego użytku (np. obuwia) oraz artykułów przemysłowych, także wyprawiona skóra zwierząt futerkowych’, **skóra wyprawna** ‘skóra, która została wygarbowana’, **torłop** ‘wyprawiona skóra zwierzęca

⁵⁰² Tamże, s. 24; s. 39-40.

⁵⁰³ Skóry nie tylko służyły do produkcji różnych wyrobów rzemieślniczych. Sporządzano z nich również cienkie błony do okien. Por. Tamże, s. 28.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

z włosem, futro, białam futrzany'. Uzupełniają je związane z nimi przymiotniki: **futrzny** 'skórzany', **kożany** 'związany ze skórą, skórzany' oraz **skórzany** 'zrobiony z wyprawionej skóry zwierzęcej'.

8.1.2. Nazwy skór wyprawianych specjalnymi sposobami (19 wyrazów)

Już w średniowieczu znano różne sposoby⁵⁰⁴ wyprawy skór. W ten sposób otrzymywano pożądane, często drogie gatunki skór, z których wykonywano buty, sakiewki czy rękawiczki. Tendencję tę odzwierciedla słownictwo.

Do wyrazów zarejestrowanych przez najstarsze leksykony należą nazwy skór wyprawianych specjalnymi sposobami (8 wyrazów), pozwalającymi uzyskać drogi, poszukiwany towar, jak: **cimiec (ciemiec)** 'wyprawiona, miękka, nasiąkliwa skóra z delikatnym meszkiem, najczęściej owcza lub jelenia; zamsz', **ircha** 'rodzaj zamszu, miękko wyprawiona skóra owcza używana do wyrobu rękawiczek, do polerowania wyrobów metalowych, czyszczenia wyrobów szklanych', **lesz** 'miękko wyprawiona skóra, zamsz, ircha', **suran** 'skóra surowa, niewyprawna'⁵⁰⁵, **zamsz** 'wyprawiona, miękka, nasiąkliwa skóra z delikatnym meszkiem, najczęściej owcza lub jelenia, skóra zamszowa' oraz przymiotniki **irszany (irchowy)**, **leszowy** i **zamszowy**.

Buty dawniej wyrabiano z **juchtu**, czyli 'nieprzemakalnej skóry bydlęcej, używanej przeważnie na cholewki butów i do wyrobów rymarskich', **meszyny** tj. 'prawdopodobnie skóry o włochatej powierzchni używanej na futrówki w obuwiu', **rzemienia**, jakim była 'gruba skóra bydlęca lub końska, wyprawiona na obuwie lub na surowiec' oraz cennego **safianu**, czyli 'skóry koziej wyprawionej garbnikami roślinnymi, cienkiej, miękkiej, barwionej na żywe kolory, używanej do wyrobu droższego obuwia itp.'. Do sporządzania i owijania ksiąg używano **kompatury** 'pergamin do wszywania albo obwijania ksiąg', **kurdybanu (kurdybanu)** 'skóra kozła (rzadziej cielęca lub jagnięca) wytłaczana we wzory, malowana i złocona, używana w okresie renesansu do obijania mebli i ścian, także do oprawiania ksiąg', **membrany** 'skóra wyprawna do pisania, pergamin', **pergaminu** i **pargaminku (pergaminku)** 'cienka, odpowiednio wyprawiona i spreparowana skóra owcza, ośła lub cielęca, używana dawniej jako materiał pisarski'.

Juchtowy 'dotyczył juchtu, rzeczy zrobionej z juchtu', **kurdybanowy** zaś 'kurdybanu, bądź rzeczy pokrytej kurdybanem',

⁵⁰⁴ Tamże, s. 8-12.

⁵⁰⁵ Suran oznaczać mogło też powinność dotyczącą Żydów lwowskich, związaną z wyprawianiem skór.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

8.1.3. Nazwy skór zwierząt hodowlanych (26 wyrazów)

Najtańsza i powszechnie używana w Polsce była skóra ze zwierząt hodowlanych, co potwierdzają liczne jej nazwy⁵⁰⁶. Do tego rodzaju należały skóry baranie i jagnięce (5 wyrazów): **futro** ‘runo, skóra z barana’, **lentwal** ‘wyprawiona skóra z jagnięcia’, **kożuch** ‘wyprawiona skóra, najczęściej owcza, o dość długim włosie’, **kożuszek** ‘niewielki kożuch’, i **owczynka**⁵⁰⁷ ‘zdrobienie od wyrazu owczyzna’. Uzupełniają je formy (5): **barani**, **barankow (barankowy)**, **jagnięcy**, **kożuchowy**, a także **owczy**.

W Polsce hodowano też bydło, z którego pozyskiwano skóry (9 wyrazów), takie jak: **abelek** ‘skóra wyprawna z cielęcia podrosłego, które przeszło na paszę roślinną i w porównaniu z cielętami żywiącymi się mlekiem ma szorstkie lico i luźną, cienką tkankę włosową’, **byczy** ‘zrobiony ze skóry byka’, **bykowina** ‘skóra z byka’, **cielęcy** ‘zrobiony ze skóry cielęcia’, **cielęcina** ‘skóra z cielęcia’, **ciolkowy** ‘ze skóry cielęcia’, **krowi** ‘zrobiony ze skóry z krowy’, **krowina** ‘skóra krowy’, **wołowy** ‘dotyczący skóry wołu’.

W najstarszej polszczyźnie pisanej zarejestrowano też wyrazy związane ze skórami z innych zwierząt hodowanych przez człowieka (7 wyrazów), jak **koza** ‘skóra z kozy’, **kozi** ‘zrobiony ze skóry z kozy’, **koźlęcy** ‘zrobiony ze skóry z koźlęcia’, **koźli** ‘zrobiony ze skóry z kozła’, **króliczy** ‘zrobiony ze skóry z królika’, **ośli** ‘zrobiony z osłej skóry, związany z ośłą skórą’, **świni (świński)** ‘zrobiony ze skóry ze świni’.

8.1.4. Nazwy skór ze zwierząt łownych (39 wyrazów)

Zapotrzebowanie na skóry było ogromne, toteż jedną z metod ich pozyskania były polowania. Skóry takie ceniono wysoko, szczególnie gdy bywały bardzo kosztowne, jak np. gronostaje czy sobole. Do tej grupy zaliczamy:

- nazwy skórek wiewiórczych i popielicznych (7 wyrazów), jak: **bielczany** ‘wykonany ze skórki popielicy, wiewiórki’, **bieliznowy** ‘zrobiony z futra wiewiórek’, **popieliczny (popielicowy)** ‘wykonany z futra z popielic’, **wiewierzyczy** ‘zrobiony ze skórki wiewiórki’, **wiewiorczy (wiewiórczy)** ‘zrobiony z wiewiórczych skórek’, **wiewiorka (wiewiórki)**, **wiewiórzycza** ‘skórka z wiewiórki’;

⁵⁰⁶ Mieszanie i chłopci nosili tańsze wyroby z dostępnych, krajowych skór zwierząt hodowlanych, zwłaszcza skór baranich. Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 24.

⁵⁰⁷ Najprawdopodobniej funkcjonował wówczas też wyraz owczyzna, choć do polszczyzny pisanej trafił w XIX wieku.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy skórek zwierząt drapieżnych (20 wyrazów), jak: **gronostajowy** ‘zrobiony z futra gronostajów’, **kuna** ‘wyprawiona skóra z kuny’ i **kuni** ‘zrobiony z futra z kuny’, **lampart** ‘skóra z lamparta’, **lisi** ‘wykonany z futra z lisów’, **liski (liszki)** ‘skóra, futerko z lisa’, **łasiczy** ‘zrobiony z futra z łasicy’, **marmurkowy** ‘zrobiony z futra lisów czarnych’, **niedokunka** ‘skóra z młodych kun’, **niedźwiedzi** ‘zrobiony z futra, skóry niedźwiedzia’, **rysi** ‘zrobiony z futra rysia’ i **rysie** ‘wyprawiona skóra z rysia’, **sobolowy** ‘zrobiony z futra z soboli’, **soból** ‘wyprawiona skórka, futro z sobola’, **tchorz (tchórz)** ‘skóra z tchórza’, **tchorzewy (tchórzowy)** ‘zrobiony ze skóry tchórza’, **wilczy** ‘zrobiony ze skóry wilka’, **wilk** ‘wyprawiona skóra z wilka’, **wydra** ‘wyprawiona skórka z wydry’, **wydrzany (wydrowy)** ‘zrobiony z futra z wydr’;
- nazwy skór innych zwierząt łownych (12 wyrazów), jak: **bawoli** ‘zrobiony z bawolej skóry’, **bobrowy** ‘zrobiony ze skórek bobra’, **borsukowy (borsuczy)** ‘wykonany ze skóry borsuka’, **bobr (bóbr)** ‘skórka z bobra’⁵⁰⁸, **jeleni** ‘dotyczący skóry z jelenia’, **łosi** ‘zrobiony z wyprawionej skóry łosia’, **sarni** ‘zrobiony ze skóry sarny’, **krzeczkowy** ‘zrobiony ze skórek chomika’, **turzy** ‘dotyczący skóry tura’, **wężowy** ‘zrobiony ze skóry węża’, **zajęczy** ‘zrobiony z futra, ze skóry zająca’, **żubrowy** ‘dotyczący skóry żubra’.

8.1.5. Części skóry (11 wyrazów)

Skórę dzielono na części. Lepsze z nich kosztowały drogo; z gorszych wyrabiano tańsze produkty. Do tych nazw należą: **brzuch** i **brzuszek** ‘skórka z brzucha zwierząt’, **gardło** ‘skóra zwierzęca spod zwykłego gardła’ i **gardli (gardłowy)** ‘dotyczący skóry z gardła i podbrzusza zwierzęcego’, **grzbiet** ‘skóra lub futro z grzbietu zwierzęcia’ i **grzbietowy** ‘zrobiony z grzbietów zwierząt’, **lader** ‘płat, kawał garbowanej skóry’, **nóżkowe futro** ‘futro z nóg zwierząt futerkowych, zwykle nisko cenione’, **podgarłek** ‘skóra z podgardla zwierzęcia futerkowego’, **zawojek** ‘część grzbietnia futerka lisiego’ i **zawojkowy** ‘wykonany z zawojku, dotyczący wyrobu zawojkowego’.

⁵⁰⁸ „Były to skóry futerkowe o dużej trwałości, lecz ze względu na niezbyt efektowne ubarwienie dość wcześniej zaczęto je uszlachetniać farbowaniem. Służyły do podbijania okryć, jako wyłogi i kołnierze oraz surowiec do szycia kołpaków i czapek futrzanych”. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 19.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

8.1.6. Żywotność najstarszych nazw skór i ich części

Spośród 113 najstarszych nazw skór pierwszej cezury czasowej, czyli granicy końcowej XVI wieku, nie przekroczyło 18 wyrazów, w tym nazwy skór zwierząt hodowlanych (6), jak: **futro** w znaczeniu skóra z barana (S XVI) i **lentwał** (S XVI), jak i łownych: **liski (liszki)** (SS, S XVI), **wiewierzycy** (SS), **wiewiórzyca** (SS) oraz **krzeczkowy** (S XVI), a także nazwy innych cennych skór (8), jak: **meszt** (S XVI), **meszyna** (S XVI), **pargamina** (S XVI) i **pargaminka** (S XVI), **pierzcha** (S XVI), **polfutro** (S XVI), **suran** (SS), **torłop** (SS, MB).

Do ubytków leksykalnych przeszły też nazwy części skóry (4), jak **brzuch** (S XVI), **lader** (S XVI), **nóżkowe futro** (S XVI) i **podgarlek** (S XVI).

W XIX wieku z analizowanych nazw do archiwum językowego przeszły kolejne 3 wyrazy, tj.: **ciolkowy** (Linde), **gardłowy (gardli)** (Linde) i **tchórzowy (tchorzewy)** (Linde). Jednak źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują jako archaizmy 7 następujących z badanych tu jednostek, które tym samym ujawniają się jako wyszłe wcześniej z żywego języka. Są to: **bieliznowy** (SW-starop.), **ciemiec (cimiec)** (SW-starop.), **futrznny** (SW-starop.), **koża** (SW-starop.), **łupica** (SW-starop.), **zawojek** (SW-starop.) oraz **bykowina** (SW-mało używany) jako nazwy skór.

Spośród najstarszego słownictwa związanego ze skórą do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku odeszły następne (13 wyrazów) nazwy skór, jak: **abelek** (SW), **koza** (SW-garb.), **krowina** (SW-garb. gw.), **lampart** (SW), **owczynka** (SW), **pergaminek (pargaminek)** (SW), **tchórz (tchorz)** (SW), oraz nazwy ich cech, jak: **bielczany** (SW), **grzbietowy** (SW), **kożany** (SW), **zawojkowy** (SW) i części, jak **brzuszek** (SW), **gardło** (SW).

W drugiej połowie XX wieku jako wyrazy dawne odnajdujemy również nazwy różnych rodzajów skór (6), powoli zastępowanych innymi rodzajami materiału: **kompatura** ‘pergamin do wszywania albo obwijania ksiąg’ (SJPD-daw.), **lesz** ‘miętko wyprawiona skóra, zamsz, ircha’ (SJPD-daw.), **łupież** ‘niewyprawiona skóra, zdarta ze zwierzęcia’ (SJPD-daw.), **membrana** ‘skóra wyprawna do pisania, pergamin’ (SJPD-daw.), **niedokunka** ‘skóra z młodych kun’ (SJPD-daw.) oraz **rzemień** ‘gruba skóra bydlęca lub końska wyprawiona na obuwiu lub na surowiec’ (SJPD-daw.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego odnajdujemy termin **skóra wyprawna** ‘skóra, która została wygarbowana’ (SJPD-przestarz.), jako że współcześnie wyraz skóra kojarzy się właśnie z już przygotowaną, wygarbowaną skórą.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XX wieku skóra jest wciąż – mimo wynalazku wielu jej syntetycznych odpowiedników – wykorzystywana przez człowieka, ale jako towar luksusowy, drogi, używany do produkcji wysokiej jakości butów, toreb, pasów itd. Spośród najstarszego słownictwa tu analizowanego żywotne pozostały 62 wyrazy, w tym:

- nazwy ogólne związane ze skórą (5), jak: **futerko** (USJP), **futro** (USJP), **skóra** (USJP), **skórka** (USJP), **skórzany** (USJP);
- nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (22), jak: **barani** (USJP-pot.), **barankowy** (**barankow**) (USJP), **byczy** (USJP), **cielęcina** (SJPD), **cielęcy** (USJP), **ircha** (USJP), **irchowy** (**irszany**) (USJP), **jagnięcy** (SJPSz), **kozi** (USJP), **koźlęcy** (USJP), **koźli** (USJP), **kożuch** (USJP), **kożuchowy** (USJP), **kożuszek** (USJP), **krowi** (USJP), **króliczy** (USJP), **leszowy** (SJPD), **ośli** (USJP), **owczy** (USJP), **świński** (**świni**) (USJP), **wołowy** (USJP), **zamszowy** (USJP).

Polowanie nie jest dziś wystarczającym sposobem zdobywania skór, toteż niektóre zwierzęta hoduje się wyłącznie dla ich cennego futra, jak np. lisy⁵⁰⁹, stąd żywotne wciąż im przyporządkowane nazwy określające wyroby ze skóry (19 wyrazów), jak: **bawoli** (USJP), **bobrowy** (USJP), **borsuczy** (**borsukowy**) (USJP), **jeleni** (USJP), **łasiczy** (USJP), **łosi** (USJP), **marmurkowy** (SJPD), **niedźwiedzi** (USJP), **rysi** (USJP), **rysie** (SJPD), **sarni** (USJP), **turzy** (SJPD), **wężowy** (USJP), **wiewiórczy** (**wiewiorczy**) (USJP), **wiewiórki** (**wiewiorka**) (SJPSz), **wilczy** (USJP), **wydrowy** (**wydrzany**) (USJP), **zajęczy** (USJP) i **żubrowy** (USJP).

Jako potoczne funkcjonuje współcześnie 9 z najstarszych nazw skór z dzikich zwierząt, w tym: **bóbr** (**bobr**) (USJP-pot.), **gronostajowy** (USJP-pot.), **kuna** (USJP-pot.), **lisi** (USJP-pot.), **popielicowy** (**popieliczny**) (USJP-pot.), **sobolowy** (USJP-pot.), **soból** (USJP-pot.), **wilk** (USJP-pot.), **wydra** (USJP-pot.).

Współcześni rzemieślnicy dalej posługują się najstarszymi nazwami skór i ich części (5), jak: **grzbiet** ‘skóra lub futro z grzbietu zwierzęcia’ (USJP-środ. rzem.), **jucht** ‘nieprzemakalna skóra bydlęca używana przeważnie na cholewki butów i do wyrobów rymarskich’ (USJP-rzem.) i **juchtowy** ‘dotyczący jucht, zrobiony z jucht’ (USJP-rzem.), **safian** ‘skóra kozia wyprawiona garbnikami roślinnymi, cienka, miękka, barwiona na żywe kolory, używana do wyrobu droższego obuwia itp.’ (USJP-rzem.), **zamsz** ‘wyprawiona, miękka, nasiąkliwa skóra z delikatnym meszkiem, najczęściej owcza lub jelenia’ (USJP-rzem.).

⁵⁰⁹ Dawniej były to jednak zwierzęta łowne.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Do profesjonalizmów zaliczymy również terminy (2): **runo** ‘skóra pokryta wełną’ (USJP-zootechn.) i **kuni** ‘zrobiony z futra z kuny’ (USJP-zool.), a do historyzmów (3 wyrazy): **kurdyban (kordyban)** ‘skóra kozła (rzadziej cielęca lub jagnięca) wytłaczana we wzory, malowana i złocona, używana w okresie renesansu do obijania mebli i ścian, także do oprawiania ksiąg’ (USJP-histor.), **kurdybanowy** ‘zrobiony z kurdybanu, pokryty kurdybanem’ (USJP-histor.) oraz **pergamin** ‘cienka, odpowiednio wyprawiona i spreparowana skóra owcza, ośła lub cielęca, używana dawniej jako materiał pisarski’ (USJP-techn. histor.).

8.2. Polszczyzna XVII wieku (22 wyrazy)

W XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej pojawiły się 22 nowe nazwy skór i ich części, co ma związek zarówno z rozwojem piśmiennictwa, jak i dalszym rozwojem skórnictwa, choć zniszczenia wojenne i upadek hodowli nie sprzyjały kontaktom handlowym wewnętrznym i zewnętrznym⁵¹⁰.

8.2.1. Nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (9 wyrazów)

Niezmienne poszukiwane były skóry ze zwierząt hodowlanych, takich jak: **baran** ‘wyprawiona skóra barania’ i **baranek, baraneczek** ‘wyprawiona skóra jagnięca’, **kusz** ‘skóra cielęca, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’, **koźlina** ‘skóra z kozła’, **smuszek (smusik)** ‘skórka jagnięcia lub baranka, okryta wełną, wyprawiona albo surowa’, **cejtuchowe futro** ‘w XVII wieku określenie skóry futerkowej z czarnych lub farbowanych na czarno królików’, a także **smuszkowy** ‘dotyczący smuszka, wykonany ze smuszka, czyli skórki jagnięcia lub baranka, okrytej wełną, wyprawionej albo surowej’ i **jałowiczy** ‘zrobiony ze skóry jałowicy’.

8.2.2. Nazwy skór ze zwierząt łownych (8 wyrazów)

Do nowych wyrazów związanych ze skórami ze zwierząt łownych należą: **biela** ‘skórka popielicy’, **podczerewie** ‘skóra brzuszna bobra, wiewiórki, tchórza, lisa’, **zajęczyna** ‘skóra z zająca’, **pupkowy** ‘wykonany z futra z pupek, czyli najlepszego futra zwierząt z okolicy pępka’, **susłowy** ‘zrobiony z futra susła’, **szlama** ‘skóra z brzuchów i z boków lisich albo rysich’, **ślamowy (szlamowy)** ‘zrobiony z futra ze szlam’, a także **lamparci** ‘zrobiony ze skóry z lamparta’.

⁵¹⁰ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 93.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

8.2.3. Nazwy skór wyprawianych specjalnymi sposobami (5 wyrazów)

Doskonalenie się rzemiosła garbarskiego pozwalało na wytwarzanie cennych rodzajów skóry, jak pergamin, safian, z których wykonywano buty czy też okładano nimi siodła, stąd nazwy: **ciemcowy (cimcowy)** ‘zrobiony z ciemca, czyli wyprawionej, miękkiej, nasiąkliwej skóry z delikatnym meszkiem, najczęściej owczej lub jeleniej; zamszowy’, **pergaminowy** ‘dotyczący pergaminu, czyli cienkiej, odpowiednio wyprawionej i spreparowanej skóry owczej, oślej lub cielejącej, używanej dawniej jako materiał pisarski’, **safjanowy** ‘zrobiony z safianu, obity, wyłożony safianem’ powszechne – jak można sądzić – w XVII-wiecznej polszczyźnie.

Do nowych nazw rodzajów skór zaliczymy też **absach** ‘gatunek miękko wyprawianej skóry używanej w XVII-XVIII wieku’ oraz **roszczykową skórę** ‘jakiś gatunek skóry używanej w XVII-XVIII wieku’.

8.2.4. Żywotność XVII-wiecznych nazw skór

Spośród 22 badanych XVII-wiecznych neologizmów związanych z rodzajami skór bądź ich elementami 2 wyrazy, czyli **baraneczek** (S XVII-ekspr.) i **cejtuchowe futro** (IT) ubyły z żywej polszczyzny pod koniec XVII wieku. Cezury XVIII wieku nie przekroczyły 2 kolejne, tj. **absach** (IT) oraz **roszczykowa skóra** (IT), zaś XIX-wieku – trzy następne: **biela** ‘skórka popielicy’ (Linde, SWil), **ciemcowy (cimcowy)** (Linde, SWil-nieuz.) oraz **pupkowy** (SWil-prze.). Przy tym źródła leksykograficzne przełomu XIX i XX wieku rejestrują jako dawne 3 kolejne z analizowanych nazw: **kusz** (SW-starop.), **smuszkowy** (SW-starop.) i **szlama** (SW-starop.).

W pierwszej połowie XX wieku w archiwum językowym znalazło się ich 6, tj.: **koźlina** (SW), **podczerewie** (SW), **smuszek (smusik)** (SW), **susłowy** (SW), **szlamowy (ślamowy)** (SW) oraz **zajęczyna** (SW). Łącznie zatem recesywne spośród 22 nowych XVII-wiecznych nazw skór okazało się 16 jednostek. W polszczyźnie XX wieku odnajdujemy pozostałe 6 jako nacechowane, w tym **baran** czyli ‘wyprawiona skóra barania’, **baranek** ‘wyprawiona skóra jagnięca’ (USJP-pot.), **lamparci** ‘zrobiony ze skóry z lamparta’ (USJP-zool.) przyporządkowany terminologii zoologicznej, zaś **safjanowy** ‘zrobiony z safianu, obity, wyłożony safianem’ (USJP-rzem.) profesjolektowi rzemieślniczemu.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W drugiej połowie XX wieku na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego znalazł się wyraz **jałowiczy** ‘zrobiony ze skóry jałowicy’ (SJPD-przestarz.), a **pergaminowy** ‘dotyczący pergaminu, czyli cienkiej, odpowiednio wyprawionej i spreparowanej skóry owczej, oślej lub cielęcej, używanej dawniej jako materiał pisarski’ (USJP-histor.) rejestrowany jest we współczesnej leksykografii jako historyzm.

8.3. Polszczyzna XVIII wieku (7 wyrazów)

W XVIII wieku polskie skórnictwo dźwiga się z powojennych zniszczeń, a ważnym ośrodkiem handlu skórą, obok Krakowa i Poznania, staje się Warszawa⁵¹¹.

W XVIII wieku w polszczyźnie pisanej zarejestrowano 7 nowych nazw skór. Były to: **capa** ‘skóra wielbłądzia, ośła albo końska, chropawo wyprawiona’, **niedolisek** ‘skórka z młodego lisa odznaczającego się krótką sierścią’, **surowiec** ‘skóra surowa, taka, która nie była garbowana’ oraz **krzyżakowy** ‘zrobiony z futra z krzyżaków, czyli lisów z czarnymi skrzyżowanymi pręgami na grzbiecie’, **rosomakowy** ‘zrobiony z futra z rosomaków’, **skórny (skórowy)** ‘dotyczący skóry, zrobiony ze skóry’. Z Holandii do Poznania importowano **jastrych**, czyli gatunek skóry.

8.3.1. Żywotność XVIII-wiecznych nazw skór

Neologizmy XVIII-wieczne okazały się jednostkami o niewielkiej żywotności. Cezury końcowej XVIII wieku nie przekroczył wyraz **jastrych** (IT), podobnie jak – z dużą dozą prawdopodobieństwa – **capa** ‘skóra wielbłądzia, ośła albo końska, chropawo wyprawiona’ kwalifikowany w SW jako archaizm (SW-starop.). Nazwa **niedolisek** (SW) przeszła do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku. Bliską jemu żywotność miał przymiotnik **skórny (skórowy)** (SJPD-daw.), przeszły do ubytków w połowie XX wieku.

Żywotne z XVIII-wiecznych nazw skór pozostały w XX wieku 2 wyrazy: **krzyżakowy** (SJPD) oraz **rosomakowy** (SJPD), zaś na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego funkcjonuje w polszczyźnie najnowszej nazwa **surowiec** ‘skóra surowa, taka, która nie była garbowana’ (USJP-przestarz.).

---

⁵¹¹ Tamże, s. 93-94.

8.4. Polszczyzna XIX wieku (60 wyrazów)

Wiek XIX ze swoimi zmianami społecznymi i gospodarczymi przyniósł zainteresowanie dziedzinami życia do tej pory uważanymi za niegodne uwagi. Jedną z nich było rzemiosło, w tym skórnictwo, które rozwijało się wówczas tak jak inne rzemieślnicze dziedziny, dostarczając wyroby mieszkańcom coraz większych miast, miasteczek, a także wsi. Wiele wyrobów, zwłaszcza tańszych, mniej luksusowych wytwarzano ze skór zwierząt hodowlanych, choć ze względu na zmiany w transporcie, rozwinął się import skór zwierząt egzotycznych.

W polszczyźnie pisanej XIX wieku odnajdujemy 60 nowych wyrazów związanych z nazwami skór. Są to nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (12), łownych (13), specjalnie wyprawianych (22), nazwy części skóry (8) oraz nazwy ogólne (5), jak: **kożuch** ‘niewyprawiona skóra zdarta ze zwierzęcia’, **owczy** w znaczeniu ‘każda skóra surowa’, **skórczyk** ‘niewielka, wyprawiona skóra zwierzęcia futerkowego, także wyprawiona, delikatna, cienka skóra zwierzęcia służąca do wyrobu obuwia, galanterii itp.’, **skórzyca** ‘skóra, czyli produkt otrzymywany ze skóry niektórych zwierząt przez odpowiednie wyprawienie, służący do wyrobu różnych przedmiotów codziennego użytku (np. obuwia) oraz artykułów przemysłowych, także wyprawiona skóra zwierząt futerkowych’ oraz **skórkowy** ‘dotyczący wyprawionej skórki, wykonany z takiej skórki’.

8.4.1. Nazwy skór specjalnie wyprawianej i mającej określone przeznaczenie (22 wyrazy)

Garbarze przygotowywali wiele rodzajów skór, zależnie od ich przeznaczenia; wśród nich jako nowe w XIX wieku odnajdujemy terminy: **faleder** ‘szara skóra, obrócona na wierzch wewnętrzną stroną wyprawioną’ i **faledrowy** ‘dotyczący faledru’, **marokin** inaczej **skóra marokańska** ‘skóra kozła specjalnie wyprawiana i tłoczona’ i **marokinowy** ‘wykonany z marokinu’, **skóra zamszowa** ‘zamsz’, **tekin** ‘safian turecki albo wołoski’ oraz **tekinowy** ‘zrobiony z tekinu’.

Wyroby kaletnicze natomiast wykonywano z **jaszczuru** ‘skóra cielęca, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’ (zaś **jaszczurowy** zrobiony był z jaszczuru), **szagrynu** ‘skóra cielęca, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’. Buty wykonywano z **kroju** ‘skóra na buty’, **łysin** ‘gatunek skóry bydłowej pozbawionej włosa, używanej

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

na kurpie’, **palmatki** ‘skóra gruba, używana na podeszwy, z jednego końca wąska, z drugiego szersza i zaokrąglona’, **towaru** ‘skóra, rzemień na obuwie’. **Ladra** była skórą do antwerku, czyli pompy.

W introligatorstwie wykorzystywano takie skóry, jak: **kompaturka** ‘niewielka komputura, czyli pergamin do wszywania albo obwijania ksiąg’, **ośla skóra** ‘pergamin’ oraz **welin** ‘skóra cielęca, dokładnie wyprawiona, używana dawniej do pisania lub druku’.

O rodzaju skóry decydował proces wyprawy garbarskiej, stąd terminy: **skóra dębna** ‘skóra wygarbowana, dobrze wyprawiona’, **skóra funtowa** ‘przyrządzana bez wapna’, **wygarbowany** ‘garbowaniem wyprawiony’.

8.4.2. Nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (12 wyrazów)

W XIX wieku nadal pozyskiwano skóry ze zwierząt hodowlanych, niektóre z nich nawet wysoko ceniono, stąd nowe nazwy, jak: **baranki** ‘skórki tatarskie, krymskie’, **bukat** ‘skóra z cielęcia (w wieku od 4 do 18 miesięcy o wadze ponad 90 kg) odpowiednio garbowana, charakteryzująca się miękkością i elastycznością, używana do wyrobów kaletniczych oraz na wierzchy obuwia’, **jagnię** ‘skórka z jagnięcia’, **lentwalik** ‘wyprawiona skórka z jagnięcia’, **owczyna** ‘skóra owcza wraz z wewną’, **sak** ‘wyprawiona skórka z cielęcia’, **wyporki** ‘skórki z jagniąt przedwcześnie urodzonych lub wydobytych z łona nieżywej samicy’ oraz **abelkowy** ‘zrobiony ze skóry wyprawnej z cielęcia podrosłego’, **angorowy** ‘zrobiony z futra z angor⁵¹²’, **sackowy** i **sakowy** ‘zrobiony z saka, czyli wyprawionej skóry z cielęcia’.

Wśród neologizmów XIX-wiecznych pojawia się także nazwa **lajka** ‘biała psia skórka’. Dodać należy, że psie, a także kocie skórki wykorzystywane były w najbiedniejszych warstwach ludności na czapki lub na podszycie odzieży⁵¹³.

8.4.3. Nazwy skór ze zwierząt łownych (13 wyrazów)

Polowanie nadal było modnym sportem, rozrywką wyższych sfer, a pozyskane tą drogą skóry mówiły o statusie społecznym. Modne i prestiżowe pozostawały wyroby ze skór zwierząt łownych, dlatego w polszczyźnie pisanej utrwalało się nazwy: **gronostaj** w znaczeniu ‘wyprawiona skórka z gronostaja’, **jelenica** ‘skóra jelenia albo

⁵¹² Odmiany kotów, kóz i królików o długiej, delikatnej, niezwykle białej sierści.

⁵¹³ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 87.

łania', **łosica** 'skóra z łosia', **niedosoból** 'skórka, futerko z małego, jesiennego sobola o krótkiej sierści', **renifer** 'skóra z renifera', **wilczura** w znaczeniu 'skóra z wilka, zwykle wyprawiona i używana jako nakrycie lub podbicie pod coś'.

Wyroby ze skór dzikich zwierząt określano jako **dzicze** 'wykonane ze skóry z dzika', **focze** 'zrobione ze skóry, z futra fokii', **szopowe** 'zrobione z futra z szopów', **niedźwiadkowe** 'zrobione z futra niedźwiadka', **reniferowe** 'dotyczące wyrobów ze skóry renifera', **tumakowe** 'zrobione z wyprawionej skórki z tumaka' oraz **bielistkowe** 'zrobione z futra bielistek'.

8.4.4. Nazwy części skóry (8 wyrazów)

Do nowych nazw części skóry należą: **brzuszek wilczy** 'skóra z podbrzusza wilczego', **brzuszkowy** 'zrobiony z brzuszków zwierząt', **cienkie miejsce skóry** 'wytarte miejsce skóry', **liczko** 'powierzchnia skóry od strony włosia; gładka, górna powierzchnia wyprawionej skóry', **pachwina** 'część skóry od pachwin', **skóra słupcowa** 'najgrubsza skóra wołowa od krzyża', **słupiec** 'grzbietowa część skóry bydlecej specjalnie wyprawiona, twarda, nadająca się np. na podeszwy obuwia', **spodek** 'skóra z podbrzusza zwierząt'. Cechowały je bowiem różne właściwości, jak wytrzymałość czy twardość.

8.4.5. Żywotność XIX-wiecznych nazw skór i ich części

Spośród 60 analizowanych wyżej XIX-wiecznych progresywnych nazw skór i ich rodzajów cezury końcowej XIX wieku nie przekroczyły 4, jak: **baranki** (SWil), **owczy** (Linde), **łajka** (SWil) oraz **wygarbowany** (SWil). Kolejne 3 XIX-wieczne neologizmy leksykografia przełomu XIX i XX wieku rejestruje jako dawne. Są to: **ladra** (SW-gór. starop.), **tekin** (SW-starop.) i **tekinowy** (SW-starop.).

Z pozostałych 53 analizowanych nazw do archiwum językowego odeszło w pierwszej połowie XX wieku 22, jak: **abelkowy** (SW), **angorowy** (SW), **bielistkowy** (SW), **brzuszek wilczy** (SW), **brzuszkowy** (SW), **cienkie miejsce skóry** (SW), **jelenica** (SW-mało używany), **lentwalik** (SW), **łysina** (SW), **niedosoból** (SW-mało używany), **palmatka** (SW), **renifer** (SW-posp.), **skórczyk** (SW), **spodek** (SW), przyporządkowane środowisku rzemieślniczemu **faleder** (SW-garb., SSt-garb.) i **faledrowy** (SW-garb.), **krój** (SW-garb.), **pachwina** (SW-garb.), **skóra funtowa** (SW-garb.), **skóra słupcowa** (SW-szew.), **towar** (SW-szew.) oraz funkcjonujący gwarowo wyraz **skórzyca** (SW-gw.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Leksykografia XX wieku oddaje jako dawne 6 XIX-wiecznych nazw skór, jak: **kompaturka** ‘pergamin do wszywania albo obwijania ksiąg’ (SJPD-daw.), **łosica** ‘skóra z łosia’ (SJPD-daw.), **marokin** ‘skóra kozła specjalnie wyprawiana i tłoczona’ (SJPD-daw.) i **marokinowy** ‘wykonany z marokinu’ (SJPD-daw.), **ośla skóra** ‘pergamin’ (SJPD-daw.) oraz **owczyzna** ‘skóra owcza wraz z wełną’ (SJPD-daw.).

Żywotne w XX wieku pozostały z analizowanych 60 XIX-wiecznych neologizmów nazwy skór popularnych, nadal używanych do produkcji wyrobów (18), jak:

- nazwy ogólne skór (2), jak: **kożuch** (SJPD), **skórkowy** (USJP);
- nazwy skór wyprawianych specjalnymi sposobami (4), jak: **jaszczurowy** (SJPSz), **skóra dębna** (SJPD), **skóra marokańska** (SJPD), **skóra zamszowa** (USJP);
- nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (5), jak: **jagnię** (SJPSz), **sak** (SJPD), **sakowy** (SJPD) i **saczkowy** (SJPD), **wyporki** (SJPD);
- nazwy skór ze zwierząt łownych (7), jak: **dziczy** (USJP), **foczy** (USJP-pot.) **gronostaj** (USJP-pot.), **niedźwiadkowy** (SJPD), **szopowy** (USJP), **tumakowy** (USJP), **wilczura** (SJPD).

Leksykografia XX wieku przyporządkowuje terminologii rzemieślniczej żywotne nadal XIX-wieczne neologizmy (5), jak: **bukat** ‘skóra z cielęcia (w wieku od 4 do 18 miesięcy o wadze ponad 90 kg) odpowiednio garbowana, charakteryzująca się miękkością i elastycznością, używana do wyrobów kaletniczych oraz na wierzchy obuwia’ (USJP-rzem.), **jaszczur** ‘skóra cielęcia, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’ (USJP-rzem.), **liczko** ‘powierzchnia skóry od strony włosia; gładka, górna powierzchnia wyprawionej skóry’ (SJPD-techn.) i **ślupiec** ‘grzbietowa część skóry bydłowej specjalnie wyprawiona, twarda, nadająca się np. na podeszwy obuwia’ (SJPD-techn.), **szagryn** ‘skóra cielęcia, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’ (USJP-rzem.) oraz **reniferowy** ‘dotyczący wyrobów ze skóry renifera’ (USJP-zool.) jako termin zoologiczny.

Historyzmem stał się wyraz **welin** ‘skóra cielęcia, dokładnie wyprawiona, używana dawniej do pisania lub druku’ (USJP-histor.), którego desygnat współcześnie nie jest używany.

8.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (227 wyrazów)

Wzrost produkcji garbarskiej w XIX i XX wieku⁵¹⁴ świadczy o dużym zapotrzebowaniu na wyroby skórzane, np. garbarze radomscy wyprawiali w tamtym okresie skóry podeszwowe, juchty i faledry, ssaki z młodych cieląt, skóry rymarskie, modne zamsze i safian⁵¹⁵, a warszawscy – safiany, skóry podeszwowe, bydlęce oraz wysokiej jakości zamsze i skóry lakierowane⁵¹⁶. Zdaniem I. Turnau, „Popyt na skóry spowodował rozszerzenie asortymentu produkcji na bukaty, szagryny o groszkowanym licu, a także zady końskie wyprawiane na tzw. „hamburskie”⁵¹⁷. Tendencje te – zarówno wyrobu tradycyjnych skór, jak i nowinek – odzwierciedla 227 nowych wyrazów związanych z nazwami skór i ich rodzajów.

8.5.1. Nazwy ogólne skór (11 wyrazów)

Skóra nadal należała do popularnych materiałów, stąd jej liczne nazwy rejestrowane w słownikach, gdzie odnajdujemy 11 nowych nazw związanych ze skórą, jak: **abfalisty** ‘cecha skóry: bardzo cienka po bokach’, **blesa** ‘skóra goła, oczyszczona, gotowa do garbowania’, **cielakowy** ‘skórzany’, **kirda** ‘skórka, skóra gruba’, **kłat** ‘futerko, skóra’, **koża** ‘skóra z włosiem’, **kożuszyny** ‘skóry z sierścią, futra’, **runko** ‘niewielkie runo, czyli skóra pokryta wełną’, **skórsko** ‘zgrubiałe o skórze’, **szerowaty** ‘o skórze: na pół surowa’, **zaparta** ‘kawałek starej skóry’.

8.5.2. Nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (56 wyrazów)

Do skór używanych powszechnie w XX wieku należały skóry ze zwierząt hodowlanych, również bydlęce. Stąd nazwy:

- skóry z krowy (6), jak: **blank** ‘wyprawiona skóra, zwykle jałówek, krów, gruba, dość sztywna, gładka, stosowana do wyrobów rymarskich i siodlarskich’, **blankowy** ‘zrobiony z blanku’, **jałowica** ‘skóra z jałowki’, **krowa** ‘skóra z krowy’ inaczej **waszleder**, **skóra krowia**;
- bycze skóry (5), jak: **buhaj** lub **byk**, bądź **mendak** ‘skóra z byka’ oraz skóry wołowe: **skóra jarzmowata** ‘skóra z karku wołu spracowanego i pokaleczonego od jarzma’ i **Cuir de Russie** ‘nieprzemakalna skóra bydlęca używana przeważnie na cholewki butów i do wyrobów rymarskich’;

⁵¹⁴ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 134.

⁵¹⁵ Tamże, s. 128.

⁵¹⁶ Tamże, s. 131-132.

⁵¹⁷ Tamże, s. 135.

- skóry cielęce (27), jak: **bukatowy** ‘zrobiony ze skóry bukata, czyli skóry z cielęcia (w wieku od 4 do 18 miesięcy o wadze ponad 90 kg) odpowiednio garbowanej, charakteryzującej się miękkością i elastycznością, używanej do wyrobów kaletniczych oraz na wierzchy obuwia’, **lakier cielęcy** ‘cienka skóra cielęca lakierowana’, **platglanc** ‘skóra cielęca wyprawna gładka, błyszcząca’, **saczek** ‘wyprawiona skóra z cielęcia’ oraz różne jego odmiany: **sak gładki** ‘płatowy, wygładzony, polerowany’, **saki błyszczące** ‘glansowne’, **saki ciemne** ‘matowe’, **saki feledrowe** inaczej **saki szare**, **saki glansowe** inaczej **saki świejące**, **saki gładkie błyszczące**, **saki gładkie ciemne** inaczej **saki platmatowe**, **saki groszkowane (ciemne)** ‘szagrynowe, kamaszowe’, **saki kamaszowe** ‘groszkowane ciemne’, **saki matowe** ‘ciemne’, **saki naturalne** ‘naturalne’, **saki naturalne** ‘naturalne’, **saki platglans(owe)** ‘błyszczące’, **saki płatowe** ‘gładkie’, **saki półbłyszczące** inaczej **saki półglansowne**, **saki półświejące** **saki wiksonwane** inaczej **saki woskowane**, a także **żarłak** ‘skóra cielęcia pasionego od urodzenia sianem’;
- skóry z bydła importowane (4), jak **kips** ‘skóra z bydła indyjskiego’ oraz jego odmiany: **kips arsenikowy** ‘z przyprawą arsenikową chroniącą od robactwa’, **kips gipsowy** ‘obłożony od strony mizdry gipsem rozrobionym z wodą arsenikową’ zwana też **kipsem obkładanym**;
- skóry końskie (3), jak: **koń** ‘skóra z konia’, **lakier koński** ‘skóra końska lakierowana, z której szyto skrzydła do powozów’, **skóra hamburska** ‘skóra końska wyprawiana garbnikami roślinnymi, gatunek grubej skóry na buty’;
- skóry kozie (4), jak: **giemza** ‘wyprawiona skóra kozia używana do wyrobu luksusowego obuwia i galanterii skórzanej’ i **giemzowy** ‘zrobiony z giemzy’, **kurdybanek**⁵¹⁸ ‘skóra kozła (rzadziej cielęca lub jagnięca) wytłaczana we wzory, malowana i złocona, używana w okresie renesansu do obijania mebli i ścian, także do oprawiania ksiąg’, **temlak** ‘skóra zdjeta z kozłęcia na miech do gajdów⁵¹⁹’;
- skóry owcze (7 wyrazów), jak: **karakulowy** ‘zrobiony z futra z karakuł’, **skóra jagnięcia** ‘skóra z jagnięcia, wyprawiona na glans, na zamsz albo na szer’ inaczej **lamfel** oraz **skórka litewska** ‘skórka barania glansowana, szer’, **smoszka** ‘skóra z barana – wyporka, wyprawiona na zamsz, na glans albo na szer’, **smuszka** ‘skórka kilkudniowego jagnięcia owiec niektórych ras (np. karakułów) bardzo ceniona na rynku futrzarskim, **zamarra** ‘barania skóra, baranie futro’.

⁵¹⁸ Wyraz **kurdyban** rejestruje najstarsza polszczyzna, ale jego zdrobnienie **kurdybanek** pojawia się w polszczyźnie pisanej dopiero na początku XX wieku.

⁵¹⁹ Gajdy to instrument muzyczny: kobza, dudy.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

8.5.3. Nazwy skór ze zwierząt łownych (17 wyrazów)

Rozwój transportu, jego szybkość i sprawność, możliwości poznawania świata w jego najdalszych zakamarkach, pozwoliły również Polakom na realizację swych łowczych planów i zaspokajanie związanych z nimi ambicji. W języku XX wieku tym samym pojawiły się nazwy skór ze zwierząt egzotycznych (6), jak: **bawół** ‘skóra bawola’, **oposowy** ‘zrobiony z futra z oposów’, **panterzy** ‘zrobiony ze skóry z pantery’, **selskinowy** ‘wykonany z selskinów, czyli cennego futra z fok dziś prawie wytępionych, żyjących na brzegu Oceanu Spokojnego’, **skunksowy** ‘zrobiony z futra skunksa’, **wallaby** ‘skóry młodych kangurów wyprawiane i farbowane, przypominające skunksy’.

Poza tym do nowych nazw związanych ze skórami zwierząt łownych należą (11 wyrazów): **bielizna** ‘skórka z wiewiórki’, **jelonek** ‘skóra z jelonka’, **sarna** ‘skóra z sarny’, **skóra jelonkowa** ‘skóra z jelenia albo łani’ oraz **bielinkowy** ‘zrobiony z futra bielinek’, **elkowy** ‘zrobiony z elek, czyli futra z tchórza lub tchórzofretki’, **jonatowy** ‘wykonany z futra z jonatów’, **kałankowy** ‘zrobiony z futra, ze skórek z kałanka’, **nurkowy** ‘zrobiony z futra soboli’ oraz **nurkowy** ‘zrobiony z futra nerek’, **piżmowcowy** ‘zrobiony z futra z piżmowców’.

8.5.4. Nazwy skór ze względu na sposób wyprawienia i przeznaczenie (31 wyrazów)

Skórnicy znali wiele sposobów wyprawiania skóry, zależnie od jej pochodzenia i przeznaczenia, wykorzystując różne rodzaje garbników i innych substancji. Owocem ich pracy były nowe gatunki skór o różnym przeznaczeniu, np.:

- na wyroby szewskie (9), jak: **brandzelówka** ‘skóry podeszwiane’, **chrom** ‘gatunek miękkiej, specjalnie garbowanej skóry, używanej do wyrobu cholewek obuwia’ i **chromowy** ‘wykonany ze skóry – chromu’, **funtownia** ‘skóry podeszwiane funtowe’, **podflek** ‘skóra przeznaczona na fleki pod obcasy’, **skóra podeszwiana** ‘skóra przeznaczona na podeszwy’, **skóra podeszwiana funtowa** ‘rodzaj skóry przeznaczonej na podeszwy’, **skóra podeszwiana gładka** ‘rodzaj skóry przeznaczonej na podeszwy’, **sztrajf** ‘skóra podeszwowa karkowa’, **waszleder** ‘skóry podeszwiane gładkie’;
- na wyroby rymarskie (7), jak: **becak** ‘skóra na wyroby rymarskie’, **ferdek** ‘skóra powozowa’, **skóra pasowa** ‘skóra przeznaczona na pasy’ oraz ‘skóra zdatna na pasy’, **skóra powozowa** ‘skóra do powozu’, **skóra uprzężowa** ‘skóra przeznaczona na uprzęż’, **rajcajg** ‘skóra wyprężona, skóra uprzężowa’;

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- na wyroby kaletnicze i rękawicznicze (3), jak: **łajka** ‘rodzaj zamszu, miękko wyprawiona skóra owcza używana do wyrobu rękawiczek, do polerowania wyrobów metalowych, czyszczenia wyrobów szklanych; ircha’ i **łajkowy** ‘zrobiony z łajki, irchowy’, **szagrynowy** ‘zrobiony z szagrynu, czyli skóry cielęcej, koziej lub owczej z licem groszkowanym, używanej do wyrobu galanterii kaletniczej’;
- na wyroby różnych rzemiosł (11), jak: **łojka** ‘skóra cielęca lub kozłowa wyprawiona sposobem białoskórnicznym’ i **łojkowy** ‘dotyczący skóry łojkowej’, **klejonka** ‘sztuczna skóra ze strużków skóry’, **lakier** ‘wyprawiona skóra pokryta lakierem’, **meszyna** ‘wyprawiona, miękka, nasiąkliwa skóra z delikatnym meszkiem, najczęściej owcza lub jelenia; zamsz’, **skóra przyszwowa** ‘szara skóra, obrócona na wierzch wewnętrzną stroną wyprawioną’, **strajcher** ‘skóra barania albo kozłowa wyprawiona na zamsz’, **szer** ‘skóra barania albo kozłowa wyprawiona na lewą stronę, glansowana’, **welinowy** ‘dotyczący welinu’, **welurowy** ‘dotyczący weluru, czyli skóry (cielęcej, baraniej, świńskiej, koziej) wykończonej od strony wewnętrznej, odznaczającej się aksamitną powierzchnią, używanej na cholewki lekkiego obuwia, na odzież i galanterię’, **sztancowany** ‘o wytłaczanym wyrobie skórzanym’.

8.5.5. Nazwy skór związane z procesem garbowania (35 wyrazów)

Nazwy rodzajów skór mówią też o procesie garbowania zależnie od używanej przez garbarzy substancji, jak **skóra biała** ‘wygarbowana, pędzona na ospie żytniej, aby pęczniała’, **skóra curychtowana** ‘skóra wysuszona i wykończona; po zakończeniu procesu garbowania’, **skóra dębnicowa** ‘robiona na ekstraktach dębnicowych’, **skóra gąbczasta** ‘przewapniona, luźno wygarbowana’, **skóra jasno – szczurowata** ‘skóra z licem groszkowanym’, **skóra juszna** ‘skóra wilgotna’, **skóra luźna** ‘skóra przewapniona’, **skóra mokrosolna** ‘skóra solona na mokro’, **skóra niewyprawna** ‘skóra surowa, niewyprawiona’, **skóra płatowa** ‘gładka’, **skóra półchlebowa** ‘skóra wapniona, a potem w ospie żytniej napędzona’, **skóra solona** ‘skóra surowa, konserwowana systemem solenia lub solankowania’, **skóra spirytusowa** ‘skóra napędzona na odpadkach spirytusu’, **skóra sucha** ‘skóra surowa konserwowana przez suszenie’, **skóra wykończona**, **skóra wysuszona**, **skóra wytrawiona** jako ‘skóra, która została wytrawiona za pomocą bejcy’, **skóra zakonserwowana** i **skóra zbajcowana** ‘skóra, którą zakonserwowano bejcą’, **skóra zielona** ‘skóra surowa

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

niewyprawna', **surowiec** 'skóra ałunem i dziegciem wyprawiona', **surówka** 'skóra surowa niegarbowana, skóra goła, oczyszczona, gotowa do garbowania', **tanned skin** 'skóra garbowana'.

Nazwy skór zależały też od właściwości nabywanych w procesie garbowania, stąd **skóra moczona**, **skóra mrożona**, **skóra niedogarbowana**, **skóra sucho solona**, **suchosolona**, **skóra wapniona**.

Właściwości skóry zależały od czasu jej pozyskania, stąd takie nazwy, jak: **skóra letnia**, **szwarta** 'skóra pozyskana w porze letniej, mająca pokrywę włosową rzadką i luźno obsadzoną'.

Skóra mogła też mieć defekt, jak **skóra oprzała**, czyli 'skóra z licem nadpsutym', **skóra ospowata** 'skóra zepsuta przez ospę', **skóra przepadzista** 'bardzo cienka po bokach'. **Spać** oznacza sflaczenie skóry po jej wytrawieniu.

8.5.6. Nazwy części skóry (77 wyrazów)

Również w profesjolekcie rzemieślniczym XX wieku funkcjonowało wiele nazw części skóry, z których każda miała swoje przeznaczenie. Zainteresowanie rzemiosłem jako dziedziną życia i produkcji wpłynęło na rejestrację określeń elementów skóry. Należą do nich nazwy:

- części skóry zwierząt (27), jak: **czaprak** lub **czompon** 'wyprawiona skóra zwierzęca bez boków, łap, łba i ogona', **czoło** lub **sztyrna** 'część skóry od łba', **grzywa** 'grzywa końska i część skóry od grzywy', **kiern** 'najtwardsza, najściślejsza część skóry grzbietowej', **kiernisty** 'dotyczący najtwardszej części skóry', **kraca** lub **podogonie** 'skóra spod ogona', **lustro** 'część pośladkowa skóry', **lustrzanny** 'dotyczący lustra, czyli części pośladkowej skóry', **łapa** 'część skóry od nóg bydłęcia', **łeb** 'część skóry od głowy bydłęcej', **mitelszyk** 'środek skóry końskiej', **odraciczny** 'skóra znajdująca się od strony racie', **ogon** 'część skóry od ogona', **rdzenny** 'dotyczący rdzenia, najtwardszej, najściślejszej części skóry grzbietowej', **rdzeń** 'najtwardsza, najściślejsza część skóry grzbietowej', **skóra pachwiasta** 'skóra cienka, pochodząca z miejsc wątych, z samych końców, spod pach, nóg itp.', **szpigiel** lub **towar szpigłowy** bądź **towar lustrowy** 'część pośladkowa skóry końskiej', **szpigłowy** 'dotyczący szpigła', **środek koński** 'środek skóry końskiej', **towar lustrzanny** 'jakieś części skór', **tył** 'część skóry od ogona', **wierzch skórki futrzanej** 'grzbiet';

- warstwy po przecięciu skóry (13), jak: jedna z dwu warstw, na które przecina się skórę z jej grubości, czyli **dwoina** oraz **dwoina z licem** ‘warstwa zewnętrzna skóry od strony sierści’, **dwoina z mizdrą** ‘warstwa wewnętrzna skóry od strony mięsa’, **lice/lico** ‘zewnętrzna powierzchnia skóry właściwej, o charakterystycznym dla każdego gatunku zwierząt rysunku, umożliwiającym ustalenie pochodzenia skóry’, **licowy** ‘dotyczący strony licowej skóry’, **lupanka** ‘jedna z dwóch warstw, na które przecina się skórę z jej grubości’, **mizdra** ‘spodnia powierzchnia skóry wyprawnej’ oraz ‘w garbarstwie: wewnętrzna strona skóry zwierzęcej, już bez resztek mięsa, żył i przylegających warstw łoju’, **mizdrowy** ‘dotyczący mizdry’, **szpalt** (**szpalta**) lub **szpaltówka** ‘jedna z dwu warstw, na które przecina się skórę w jej grubości’, **szpaltowa skóra** inaczej **rozcinana skóra**;
- części wycinanych ze skóry końskiej (13), jak: **abfal** ‘łapy, boki, karki i grzywy wykrajane ze skóry końskiej’ i jego odmiany: **abfal flanderowy**, **abfal glansowy**, **abfal koński**, **abfal krauzowany**, **abfal matowy**, **abfal platowy**; **kawałki końskie** ‘łapy, boki, karki i grzywy wykrajane ze skóry końskiej’ i ich odmiany: **kawałki końskie błyszczące**, **kawałki końskie gładkie**, **kawałki końskie groszkowe**, **kawałki końskie matowe**, **kawałki końskie szare**;
- nazwy znaków na skórze i i jej uszkodzeń (13), jak: **brand** inaczej **pieczęć wypalana** ‘znak wypalony na skórze zwierzęcia’, **cięcie** ‘uszkodzenie skóry nożem rzeźniczym’, **pęknięcie** zwane też **szprengą** ‘lico pęknięte na skórze’, **sznyt** i **sznycik** ‘skaleczenie, uszkodzenie skóry’, **szpek** ‘przy niedogarbowaniu występujący w środku skóry ciemny, twardy pas’, **sztypa** inaczej **ospa** ‘miejsce zagrzone w skórze surowej’ oraz **ospowaty** ‘dotyczący ospy’, **zacięcie** ‘skaleczenie, uszkodzenie skóry’, **zakalec** ‘miejsce niewygarbowane na płacie wygarbowanej skóry’;
- inne nazwy (11), jak: **cypel** ‘wyskok, wystający kawałek na brzegu skóry’, **główki** ‘maleńkie kawałki skóry’, **groszki** ‘lico skóry sztucznie pomarszczone’, **grundhar** in. **podwłosie** ‘meszek pod włosami na skórze’, **łebki** ‘maleńkie kawałki skóry’, **prawa** ‘o lepszej stronie skóry itp. zewnętrznej, wierzchniej, licowej’, **rand** lub **skraj** ‘krawędź, brzeg skóry’, **sztypowaty** ‘dotyczący sztypy’⁵²⁰, **wyskok** ‘wystający kawałek na brzegu skóry’.

⁵²⁰ Sztypą nazywano miejsce zagrzone w skórze surowej.

8.5.7. Żywotność nowych nazw skór w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku

W polszczyźnie przełomu XIX i XX wieku już jako dawny odnajdujemy 2 z analizowanych tu wyrazów, czyli **bieliznę** (SW-starop.) i wychodzący z użycia, zatem już wówczas przestarzały, termin **bielinkowy** ‘zrobiony z futra bielinek’ (SW-mało używany), co może sygnalizować, że tego typu skórki przestały być popularnym na rynku towarem.

Skórę, która pozostała poszukiwanym i cenionym materiałem, zaczęto zastępować tańszymi surowcami; zmieniały się też rzemieślnicze procesy technologiczne, wreszcie wybór skór. Do ubytków leksykalnych odeszły wówczas głównie terminy rzemieślnicze (147), ale też nazwy obiegowe (25 jednostek), w tym skór bydlęcych: **buhaj** (SW), **Cuir de Russie** (SWOA), **kips** (SW), **kips arsenikowy** (SW), baranich: **runko** (SW), **smoszka** (SW), **zamarra** (ESWO), końskich: **lakier koński** (SW), ze zwierząt płowych: **jelonek** (SW), **jonatowy** (SW), **nurkowy** (SW), **panterzy** (SW), **piżmowcowy** (SW), **sarna** (SW), **skóra jelonkowa** (SW) oraz inne, jak: **główki** (SW), **lebki** (SW), **lojkowy** (SW), **skóra niewyprawna** (SW), **skórsko** (SW), **surowiec** (SW), **sztancowany** (SW), **tanned skin** (ESWO), **wallaby** (ESWO-handl.), **wierzch skórki futrzanej** (SW).

Jako recesywne odnajdujemy w ww. okresie nazwy gwarowe (12 jednostek), jak: **skóra juszna** (SW-gw.), **cielakowy** (SW-gw.), **kirda** (SW-gw.), **kłat** (SW-gw.), **koża** (SW-gw.), **kożuszyny** (SW-gw.), **lajka** (SW-gw.), **lajkowy** (SW-gw.), **meszyna** (SW-gw.), **odraciczny** (SW-gw.), **temlak** (SW-gw.), **zaparta** (SW-gw.).

Wśród 147 recesywnych terminów skórnicych znalazły się:

- nazwy skór ze zwierząt hodowlanych (41), w tym:
  - skór bydlęcych (10), jak: **byk** (SW-garb.), **jałowica** (SW-garb.), **kips gipsowy** (SW-garb., SSt-garb.), **kips obkladany** (SW-garb., SSt-garb.), **krowa** (SW-garb.), **mendak** (SW-garb.), **skóra jarzmowata** (SW-garb.), **skóra krowia** (SSt-szew.), **waszleder** (SSt-szew.) oraz **bawół** ‘skóra bawola’ (SW-garb.);
  - skór baranich (5), jak: **lamfel** (SW, SSt-garb. kuśn. ręk.), **skóra jagnięcia** (SSt-garb. kuśn. ręk.), **skórka litewska** (SW-ręk.), **strajcher** (SW-ręk.), **szer** (SW-ręk.);

- skóry końskiej (1), jak: **koń** ‘skóra z konia’ (SW-garb.);
- skór cielęcych (25), jak: **lojka** (SW-garb.), **platglanc** (SW-garb.) i **żarłak** (SW-garb.) oraz określenie saków, czyli wyprawionych skór z cieląt, tj.: **gładkie** (SW-garb., SSt-garb.), **blyszczące** (SSt-garb.), **ciemne** (SSt-garb.), **faledrowe** (SSt-garb.), **glansowe** (SSt-garb.), **gładkie blyszczące** (SSt-garb.), **gładkie ciemne** (SSt-garb.), **groszkowane (ciemne)** (SW, SSt-garb.), **kamaszowe** (SSt-garb.), **matowe** (SSt-garb.), **naturalne** (SSt-garb.), **naturalne** (SSt-garb.), **platglans(owe)** (SW, SSt-garb.), **platmatowe** (SSt-garb.), **platowe** (SW, SSt-garb.), **półblyszczące** (SSt-garb.), **półglansowne** (SSt-garb.), **półświejące** (SSt-garb.), **szare** (SW, SSt-garb.), **świejące** (SSt-garb.), **wiksowane** (SSt-garb.), **woskowane** (SSt-garb.);
- nazwy skór o specjalnym przeznaczeniu (13), w tym:
  - na wyroby szewskie (7), jak: **brandzelówka** (SSt-garb.), **funtownia** (SSt-garb.), **skóra podeszwiana** (SSt-garb.), **skóra podeszwiana funtowa** (SSt-garb.), **skóra podeszwiana gładka** (SSt-garb.), **sztrajf** (SW-garb.), **waszleder** (SSt-garb.);
  - na wyroby rymarskie (5), jak: **ferdek** (SW-garb., SSt-garb.), **rajcajg** (SW-garb.), **skóra pasowa** (SW-garb.), **skóra powozowa** (SW-garb., SSt-garb.), **skóra uprężowa** (SW-garb., SSt-garb.);
  - na inne wyroby (1), jak: **klejonka** (SW-garb.);
- nazwy skór wynikające z procesu garbowania (26), jak: **blesa** (SW-garb.), **skóra mokrosolna** (SW-garb.), **skóra luźna** (SW-garb.), **skóra oprzała** (SW-garb.), **skóra biała** (SW-garb.), **skóra curychtowana** (SSt-garb.), **skóra dębnicowa** (SW-garb.), **skóra gąbczasta** (SW-garb.), **skóra jasno – szczurowata** (SW-garb.), **skóra moczona** (SW-garb.), **skóra mrożona** (SW-garb.), **skóra niedogarbowana** (SW-garb.), **skóra ospowata** (SW-garb.), **skóra półchlebowa** (SW-garb.), **skóra solona** (SW-garb.), **skóra spirytusowa** (SW-garb.), **skóra sucha** (SW-garb.), **skóra sucho solona** (SW-garb.), **suchosolna** (SW-garb.), **skóra wapniona** (SW-garb.), **skóra wykończona** (SW-garb.), **skóra wysuszona** (SSt-garb.), **skóra wytrawiona**

(SW-garb.), **skóra zakonserwowana** (SW-garb., SSt-garb.), **skóra zbajcowana** (SSt-garb.), **skóra zielona** (SW-garb.);

- nazwy skór o określonych właściwościach (9), jak: **skóra pachwiasta** (SW-garb.), **skóra platowa** (SW-garb.), **skóra przepadzista** (SW-garb., SSt-garb.), **rozcinana skóra** (SSt-rym.), **skóra letnia** (SSt-kuśn.), **skóra przyszwowa** (SSt-garb.), **szerowaty** (SW-garb.), **szpaltowa skóra** (SSt-rym.), **szwarta** (SSt-kuśn.);
- nazwy części skór (44), w tym:
  - wykrajane ze skóry końskiej (13), jak: **abfal** (SW-garb.) inaczej **kawałki końskie** (SW-garb., SSt-garb.) i jego odmiany: **abfal flanderowy** (SSt-garb.), **glansowy** (SSt-garb.), **koński** (SSt-garb.), **krauzowany** (SSt-garb.), **matowy** (SSt-garb.), **platowy** (SSt-garb.), czyli **kawałki końskie błyszczące** (SSt-garb.), **gładkie** (SSt-garb.), **groszkowe** (SSt-garb.), **matowe** (SSt-garb.), **szare** (SSt-garb.);
  - inne części skóry (31), jak: **cypel** (SW-garb., SSt-garb.), **czompon** (SW-garb.), **dwoina z licem** (SW-garb.), **dwoina z mizdrą** (SW-garb.), **groszki** (SW-garb.), **grundhar** (SW-garb., SSt-garb.), **grzywa** (SW-garb.), **kiern** (SW-garb.) i **kiernisty** (SW-garb., SSt-garb.), **kraca** (SW-garb., SSt-garb.), **lustrzanny** (SW-garb.), **łapa** (SW-garb.), **leb** (SW-garb.), **lupanka** (SSt-szew.), **mitelszyk** (SW-garb., SSt-garb.), **mizdra** (SW-szew.), **podogonie** (SW-garb., SSt-garb.), **rand** (SSt-garb.), **rdzeń** (SW-garb., SSt-garb.) i **rdzenny** (SW-garb., SSt-garb.), **skraj** (SW-garb., SSt-garb.), **szpaltówka** (SW-szew., SSt-szew.), **szpigiel** (SW-garb., SSt-garb.) i **szpigłowy** (SW-garb.), **środek koński** (SW-garb., SSt-garb.), **towar lustrowy** (SSt-garb.), **towar lustrzanny** (SW-garb.), **towar szpigłowy** (SSt-garb.), **tył** (SW-garb.), **wyskok** (SW-garb., SSt-garb.) oraz **abfalisty** jako cecha bardzo cienkiej skóry po bokach (SW-garb., SSt-garb.);
- nazwy uszkodzenia skóry (14), jak: **cięcie** (SW-garb.), **ospa** (SW-garb., SSt-garb.) i **ospowaty** (SW-garb., SSt-garb.), **pęknięcie** (SW-garb., SSt-garb.), **pieczęć wypalana** (SSt-garb.), **sznyt** (SW-garb., SSt-garb.) i **sznycik** (SW-garb., szew.), **szpek** (SSt-szew.), **szprenga** (SW-garb., SSt-garb.), **sztypa**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(SW-garb, SSt-garb) i **sztypowaty** (SW-garb, SSt-garb), **zacięcie** (SW-garb., SSt-garb.) oraz **spaść** ‘o skórze: sflaczać po wtrawieniu’ (SW-garb) i **brand** ‘pieczęć wypalana na skórze zwierzęcia’ (SSt-garb).

W drugiej połowie XX wieku żywotne pozostało 39 nazw z analizowanych tu 227 jednostek, w tym:

- nazwy zwierząt hodowlanych (12), jak: **giemza** (USJP), **giemzowy** (USJP-rzem.), **blank** (USJP-rzem.) i **blankowy** (USJP-rzem.), **saczek** (SJPD), **skóra hamburska** (SJPD), **smuszka** (SJPD) oraz ich określenia, tj. **bukatowy** (USJP), **szagrynowy** (SJPD), **welinowy** (SJPSz), **welurowy** (USJP), **karakulowy** (USJP-pot.);
- nazwy skór ze zwierząt łownych (6), jak: **elkowy** (SJPD), **kałankowy** (USJP-zool. rzem.), **nurkowy**⁵²¹ (USJP), **oposowy** (USJP-pot.), **selskinowy** (SJPD) oraz **skunksowy** (USJP);
- nazwy skór o specjalnym przeznaczeniu (9), jak: **becak** (SR-garb. gw.), **chrom** (USJP-rzem.), **chromowy** (USJP-rzem.), **czaprak** (SJPSz-techn.), **lakier** (SJPD) i **lakier cielęcy** (SJPD), **podflek** (SR-szew. gw. unikać), **skóra pasowa** (SJPD), **surówka** (SJPD-techn.);
- nazwy części skóry (12), jak: **czoło** (SR-garb. praw.), **dwoina** (SJPD-garb.), **lice/lico** (USJP-rzem. w garbarstwie), **lustro** (SJPD), **mizdra** (SW-garb., SJPD-rzem. w garb., SJPSz-w garbarstwie, USJP-rzem. w garb.) i **mizdrowy** (SW-garb., SJPD-rzem., SJPSz, USJP-rzem.), **ogon** (USJP), **podwłosie** (SJPD), **prawa** (USJP), **szpalta (szpalt)** (SJPD-w garbarstwie), **szyrna** (SR-gw. unikać), **zakalec** (SJPD-środ.).

Wyraz **kurdybanek** ‘skóra kozła (rzadziej cielęca lub jagnięca) wytłaczana we wzory, malowana i złocona, używana w okresie renesansu do obijania mebli i ścian, także do oprawiania ksiąg’ rejestrowany jest w drugiej połowie XX wieku jako historyzm (SJPD-hist), a wyraz **licowy** ‘dotyczący strony licowej skóry, czyli zewnętrznej powierzchni skóry właściwej, o charakterystycznym dla każdego gatunku zwierząt rysunku, umożliwiającym ustalenie pochodzenia skóry’ funkcjonuje współcześnie jako książkowy (USJP-książk.).

⁵²¹ Współcześnie norki są zwierzętami hodowlanymi, dawniej skóry pozyskiwano z polowania na te zwierzęta.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

8.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (50 wyrazów)

XX wiek charakteryzuje się dalszym rozwojem technicznym i gospodarczym. Na rynku pojawiły się nowe materiały, które zaczęły zastępować skórę. Nie wyparły jej jednak całkowicie, ale sprawiły, że stała się ona towarem luksusowym. Nadal ze skóry wyrabiane są buty, kurtki, teczki itd., które osiągają jednak znacznie wyższe ceny niż np. wykonane z materiałów syntetycznych⁵²². Tendencję tę odzwierciedla słownictwo. Do neologizmów skórnicych zaliczymy 28 nazw skór ze zwierząt łownych i hodowlanych, 17 nazw skór związanych z procesem wyprawiania oraz 5 nazw części skóry.

8.6.1. Nazwy skór ze zwierząt łownych i hodowlanych (28 wyrazów)

Do nowych w polszczyźnie drugiej połowy XX wieku terminów zaliczymy nazwy: **skórka futerkowa** ‘skórka nadająca się do wyprawienia na futro’ (SJPD) i **surowcowy** ‘dotyczący surowca, skóry surowej’ (SJPD), a także obiegowe wyrazy związane z pozyskiwaniem skór, jak **futro letnie** ‘futro zwierzęcia po zakończeniu wiosennej zmiany włosa (linienia), a przed rozpoczęciem się jesiennej zmiany włosa mające niewielką wartość handlową (z wyjątkiem skór owczych)’ (SJPSz), **futro surowe** ‘skóra zwierzęcia futerkowego świeża lub konserwowana, ale niewyprawiona’ (SJPD) oraz **brajtszwanc** ‘skóra futerkowa niedonoszonego lub przedwcześnie urodzonego jagnięcia karakułowego’ (USJP-rzem.), **brajtszwancowy** ‘zrobiony z brajtszwanca, czyli skóry futerkowej niedonoszonego lub przedwcześnie urodzonego jagnięcia karakułowego’ (USJP-rzem.), **muflonowy** ‘zrobiony ze skóry, futra muflona’ (USJP-zool. rzem.).

Nadal jednak do wyrobów kuśnierskich, szewskich, kaletniczych wykorzystuje się z powodzeniem skóry zwierząt europejskich i azjatyckich, zwłaszcza hodowlanych⁵²³. O ich popularności świadczą formy potoczne (20), jak: **cakiel** ‘wyprawiona skóra owcy górskiej o szorstkiej, grubej sierści, zwykle białej lub czarnej, hodowanej głównie w Karpatach’ (USJP-pot.), **elki** ‘wyprawione skórki tchórza lub tchórzofretki’ (USJP-pot.), **foka** ‘wyprawiona skóra z foki’ (USJP-pot.), **kałanki** ‘wyprawione skórki z kałanka, czyli z drapieznika podobnego do norki, występującego w środkowej i wschodniej Azji’ (USJP-pot.), **karakuł** ‘wyprawiona skóra jagnięcia

⁵²² Złuszczają w ostatnich latach jesteśmy świadkami powrotu skóry. Cenione są np. skórzane kurtki, paski, torebki, buty, a w ostatnich sezonach także skórzane sukienki.

⁵²³ Nie są to skóry zwierząt hodowanych tylko w Polsce. W okresie PRL sprowadzano skóry bydłace z obu Ameryk, Azji i Afryki. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 171.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

owcy wywodzącej się z rasy owiec pochodzenia azjatyckiego, których jagnięta mają sierść zwiniętą w charakterystyczne loki' (USJP-pot.), **królik** 'wyprawiona skóra z królika' (USJP-pot.), **lis** 'wyprawiona skóra z lisa' (USJP-pot.)⁵²⁴, **łasica** 'wyprawiona skóra z łasicy' (USJP-pot.), **muflony** 'wyprawione skórki z muflona' (USJP-pot.), **norka** 'wyprawiona skóra z norki' (USJP-pot.), **nutria** 'wyprawiona skórka z nutrii' (USJP-pot.), **ocelot** 'wyprawiona skórka z ocelota' (USJP-pot.), **piżmak** 'wyprawiona skórka z piżmaka, czyli gryzonia z Europy i Ameryki Północnej' (USJP-pot.), **popielica** 'wyprawiona skórka z popielicy' (USJP-pot.), **skunks** 'wyprawiona skórka ze skunksa' (USJP-pot.), **szop** 'wyprawiona skórka z szopa pracza' (USJP-pot.), **szynszyle** (**szynszyla**) 'wyprawiona skóra z szynszyli' (USJP-pot.) i **szynszyłowy** 'zrobiony z futra szynszyli' (USJP-pot.), **tchórzofretka** 'wyprawiona skóra z tchórzofretki' (USJP-pot.), **tumak** 'wyprawiona skórka z tumaka, zwierzęcia drapieżnego, podobnego do łasicy, żyjącego w lasach Europy oraz zachodniej i południowej Azji, łowionego dla cennego futra' (USJP-pot.).

Współcześnie wykorzystuje się też **nurki** 'skórki ptaków (nurów, łabędzi, gęsi, strusi) pokryte puchem, po usunięciu z ich powierzchni piór konturowych i szypuła rosnącego pierza' (SJPSz) przede wszystkim do wyrobu galanterii futrzarskiej.

8.6.2. Nazwy skór związane ze sposobem wyprawienia (17 wyrazów)

Nowe nazwy skór odzwierciedlają potrzeby użytkowników oraz zmiany w asortymencie wyrobów skórzanych. Tym naprzeciw wychodzi niejako rzemiosło, rozwijając procesy technologiczne pozwalające na uzyskanie doskonałego efektu w postaci wyjątkowej jakości materiału. Odzwierciedlają to nowe terminy rzemieślnicze i techniczne, jak: **bibrety** 'wyprawione i zabarwione na brązowy kolor skóry mniej cennych zwierząt futerkowych, zwłaszcza królików, imitujące futro bobra' (USJP-rzem.), **boks** 'miękka, wyprawiona skóra chromowa używana na cholewki obuwia' (USJP-techn. rzem.) i **boksowy** 'zrobiony z miękkiej, wyprawionej skóry chromowej' (USJP-techn. rzem.), **chromowy** 'odnoszący się do chromu – skóry' (USJP-rzem.), **golec** 'surowa skóra zwierzęca pozbawiona naskórka, sierści oraz tkanki podskórnej, przygotowana do garbowania' (USJP-rzem.), **golizna** 'surowa skóra zwierzęca pozbawiona naskórka, sierści oraz tkanki podskórnej, przygotowana do garbowania' (USJP-rzem.), **nako** 'skóra najczęściej końska lub cielęca wyprawiona

⁵²⁴ „W Polsce, poza owcami i królikami, hoduje się kilka odmian lisów: lisy pospolite srebrzyste i platynowe, lisy polarne – niebieskie i białe”. Tamże, s. 169-170.

przez garbowanie, następnie barwiona i powleczone od strony lica specjalnym rodzajem lakieru' (USJP-techn.), **nappa** 'skóra cielęca, kozia, rzadziej końska, cienka, papierkowata, często o powierzchni marszczonej, używana do wyrobu rękawiczek, torebek, lekkich kurtek, obuwia damskiego itp.' (USJP-techn.), **skóra alunowa** 'skóra garbowana przy użyciu alunu' (SJPD), **skóra blankowa** 'wyprawiona skóra, zwykle jałówek, krów, gruba, dość sztywna, gładka, stosowana do wyrobów rymarskich i siodlarskich' (USJP), **nubuk** 'wyprawiona skóra cielęca, wołowa, świńska lub końska oszlifowana od strony lica' (USJP-rzem.), **składka** 'skóra przeznaczona na fleki pod obcasy' (SR-szew. praw.), **szewret** 'imitacja skóry szewro, skóra owcza wyprawiona sposobem chromowym' (SJPD), **szewro** 'miękką koźlą skórą, garbowana sposobem chromowym, używana zwykle na wierzchy obuwia' (USJP-rzem.), **welur**⁵²⁵ 'skóra (cielęca, barania, świńska, kozia) wykończona od strony wewnętrznej, odznaczająca się aksamitną powierzchnią, używana na cholewki lekkiego obuwia, na odzież i galanterię' (USJP-rzem.), **welwet** 'miękką skórą wykończoną od strony lica przez oszlifowanie, przeznaczona głównie na odzież' (USJP-rzem.) i **welwetowy** 'dotyczący welwetu' (USJP-rzem.).

8.6.3. Nazwy części skóry (5 wyrazów)

Słowniki końca XX wieku rejestrują też nowe nazwy części skóry: **krupon** 'grzbietowa skóra bydlęca lub świńska używana zwykle na podeszwy i fleki' (USJP-rzem.), **łapki karakułowe** 'skórki z dolnej części nóg owiec karakułowych' (USJP-rzem.), **szczupak** 'środkowa część skóry bydlęcej łącznie z karkiem, pozostała po odcięciu boków i łba' (SJPD-środ.) oraz ich właściwości, jak **grochy** 'deseń na skórze itp. w kształcie małych kółeczek innego niż tło koloru' (USJP-pot.) i **groszki** (USJP-pot.)

Trudny do ustalenia jest czas wejścia do polszczyzny pisanej nazw skór zarejestrowanych w *Słowniku ubiorów* Ireny Turnau, jak: **barki** 'skóra futerkowa z przedniej części skóry barana wraz z nogami', **bukatowe skóry** 'wyprawione skóry rocznych cieląt', **cynkowe futra** 'skóry rysiów, lampartów i innych zwierząt, naturalne lub barwione w cętki', **jadźwiec** 'skóra z borsuka', **krzeczki** 'skóry z chomików', **muzulska** 'skóra futerkowa z czarnego baranka, przypuszczalnie importowana z Mosulu w Iraku', **obrzezki** 'gorsze gatunkowo futro z głowy, nóg i ogona różnych

⁵²⁵ Wyraz **welur** najprawdopodobniej był używany wcześniej – utworzony do niego przymiotnik welurowy został zarejestrowany w polszczyźnie początków XX wieku.

zwierząt’, **opojek** ‘skóra z cieląt karmionych mlekiem krowy, zwanych opojkami’, **pupkowe futro** ‘skóra futerkowa z brzucha zwierząt’, **rejnowe skóry** ‘wyprawione skóry dzikich kóz’, **skopowe skóry** ‘skóry wyprawione z kastrowanych baranów’, **ssakowe skóry** ‘skóry z cieląt karmionych mlekiem krowy zwanych opojkami’, **sysak** ‘skóry z cieląt karmionych mlekiem krowy zwanych opojkami’, **żarłokowe skóry** ‘wyprawione skóry cieląt, które przeszły na paszę roślinną’.

Wyprawiona skóra była wyrobem garbarzy, a materiałem do produkcji dla kaletników, miechowników, rękawiczników, rymarzy i siodlarzy oraz szewców. Skóry pozyskiwano ze zwierząt hodowlanych i łownych krajowych, ale też importowanych z innych krajów. Najwięcej nazw skór i ich cech zostało zarejestrowanych w słownikach na początku XX wieku – 227 jedn. leks. oraz w XIX wieku – 60, ale w najstarszych leksykonach odnajdujemy ich 113, gdyż skóra jako materiał służy człowiekowi od zarania ludzkości do szycia okryć, butów, uprząży, a także innych przedmiotów, jak torby czy skórzane naczynia.

Spośród 493 nazw skór, jakie pojawiały się i funkcjonowały z różną żywotnością, współcześnie odnajdujemy 204 jednostki. Mimo pojawienia się bowiem w XX wieku tworzyw sztucznych oraz wykorzystania materiałów ekologicznych, skóra nadal pozostaje cennym tworzywem, zaś wyroby skórzane, choć drogie, są poszukiwane na rynku.

9. Słownictwo ogólnorzemieślnicze (524 wyrazy)

Rzemiosło należy do najstarszych zajęć człowieka. Rzemieślnicy osiedlali się przede wszystkim w dużych osadach, potem miastach, z czasem wytworzyli własną obyczajowość i strukturę, korporacje zwane cechami, które broniły ich interesów, dbały o swoich członków i walczyły z konkurencją niezrzeszonych⁵²⁶. W rzemieślniczej społeczności istniała hierarchia; najniższe miejsce zajmowali w niej uczniowie zwani terminatorami, najważniejsi byli doświadczeni majstrowie stanowiący władze cechu⁵²⁷. Społeczność rzemieślnicza składała się z rękodzielników i ich rodzin, a warsztat najczęściej przechodził z ojca na syna.

⁵²⁶ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 35.

⁵²⁷ *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A. Chwalby, op. cit., s. 86.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Procesy historyczne, przemiany, obyczajowość rzemieślniczą odzwierciedla słownictwo (524 wyrazy), które cechuje różna żywotność.

9.1. Najstarsza polszczyzna (101 wyrazów)

Rzemieślnicy tworzyli organizacje cechowe już w średniowieczu. Do najstarszego słownictwa związanego z rzemiosłem, zarejestrowanego w polszczyźnie pisanej w XVI wieku i wcześniej należy 101 wyrazów, w tym nazwy rzemieślników (23), nazwy związane z cechem (29), miejsc i narzędzi (8), substancji i gwoździ (10), wyrobów (19) oraz czynności (4), a także nazwy ogólne (5 jednostek), jak: **dzieło** ‘rzemiosło, szuka, umiejętność’ i **rzemiosło** ‘prawo zajmowania się rzemiosłem, stanowisko rzemieślnika’ oraz ‘drobna wytwórczość o charakterze przemysłowym, obejmująca wykonywanie i naprawianie przedmiotów codziennego użytku prostymi narzędziami i maszynami’. To zaś należało do męskich **kunsztów** ‘zajęcie, zawód, rzemiosło, zwłaszcza precyzyjne i artystyczne’, **profesji** ‘praca zawodowa, stałe zatrudnienie, zajęcie, fach, zawód, w tym rzemieślnika’.

Do najwcześniej zarejestrowanych w polszczyźnie pisanej nazw rodzajów rzemiosł skórzanych (3 wyrazy) należą: **garbarstwo** ‘rzemiosło zajmujące się wyprawianiem skór’ – bo – jak podkreśla I. Turnau – świadczyło ono o „większej specjalizacji skórnictwa”⁵²⁸, **kuśnierstwo (kuśnierstwo)** ‘rzemiosło obejmujące szycie futer, odzieży, artykułów konfekcyjnych i galanterii futrzanej z wyprawionych skór futerkowych, futrzarstwo’ jako jedno z najwyżej cenionych i najbogatszych rzemiosł⁵²⁹ oraz **szewstwo** ‘rzemiosło zajmujące się wyrobem i naprawą obuwia’, którego pierwsze statuty pochodzą z drugiej połowy XIII wieku⁵³⁰. Były to – jak podają źródła historyczne – rzemiosła rozpowszechnione, dostarczające najbardziej poszukiwanych na rynku wyrobów lub, jak kuśnierstwo, bogate i prestiżowe⁵³¹.

9.1.1. Nazwy rzemieślników (23 wyrazy)

Żywe w polszczyźnie XVI wieku i wcześniejszej, obok nazwy **rzemieślnik** ‘człowiek uprawiający rzemiosło, prowadzący warsztat rzemieślniczy’, były też inne określenia rzemieślniczego wytwórcy, tj. **dzielnik** ‘robotnik, rękodzielnik’, **werkmistr**

⁵²⁸ I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 37.

⁵²⁹ Por. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op.cit., s. 59.

⁵³⁰ Tamże, s. 36.

⁵³¹ W Krakowie kuśnierze wiodli spór ze złotnikami o pierwszeństwo w procesji Bożego Ciała, czyli o miejsce w hierarchii cechowej. Por. Tamże, s. 59.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(**werkmistrz**) ‘rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle; majster’, **mistrz** ‘rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle’. **Podmistrz**ek był pomocnikiem majstra, zaś wyraz **mistrzostwo** oznaczał godność, stanowisko mistrza.

Najstarsza polszczyzna rejestruje przymiotniki związane z nazwami rzemieślników (3 wyrazy): **rzemieślnikow** (**rzemieślniczny**) ‘odnoszący się do rzemieślnika lub rzemiosła’, **mistrzow** ‘przymiotnik od mistrz w znaczeniu majster’, **mistrzowski** ‘odnoszący się do mistrza (cechowego)’.

Kobiety jako żony lub córki majsterskie pełniły w warsztacie funkcje pomocnicze. Tej tendencji zaprzecza zarejestrowany w najstarszej polszczyźnie wyraz **warsztatniczka** ‘rzemieślniczka, robotniczka warsztatowa’, zdarzały się bowiem kobiety pracujące zarobkowo, np. wdowy po rzemieślnikach prowadzące warsztat do czasu usamodzielnienia się syna. Nie były one jednak członkiniami organizacji rzemieślniczych.

Najstarsze słownictwo odzwierciedla też stosunki panujące w warsztacie rzemieślniczym i hierarchiczną organizację pracy.

Ucznia czyli terminatora, praktykanta u rzemieślnika; praktykującego w zawodzie i uczącego się w zakładzie rzemieślniczym zwano **chłopcem**, zaś dalej i dłużej uczącego się rzemiosła – **czeladnikiem**. **Towarzysz** był wykwalifikowanym rzemieślnikiem pracującym pod okiem mistrza, tak jak **rzemieślniczek** (**rzemieślniczek**), a czeladników i terminatorów służących u jednego majstra zwano **czeladką**, **czeladzią**. Do najstarszego słownictwa należy również przymiotnik **towarzyski** ‘będący w związku z towarzyszami – rzemieślnikami, wchodzący w zakres ich obowiązków’.

Uczniowie, czeladnicy, chcąc awansować na stanowisko samodzielnego rzemieślnika, musieli udowodnić swoje umiejętności. Związane z tym są wyrazy: **mistrzowskie** ‘w funkcji rzecz. to prawdopodobnie czynności związane z uzyskaniem uprawnień mistrza rzemieślniczego’ oraz **sztuka** ‘przedmiot wykonany przez rzemieślnika wyzwalającego się na czeladnika lub majstra, świadczący o opanowaniu wymaganych umiejętności’. **Robić rzemiosło** (**robić rzemiosło**) ‘uprawiać, wykonywać je, zajmować się, trudnić się, parać się, bawić się nim’ mógł bowiem wykwalifikowany rzemieślnik.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Od rzemieślnika wymagano zgodnego z ówczesnymi normami życia obyczajowego, zgodnie z którymi musiał on założyć rodzinę. Ta zaś uczestniczyła w jego pracy jako **rzemieślniczka** ‘żona rzemieślnika’ i **mistrzowie** ‘syn mistrza rzemieślniczego’.

9.1.2. Nazwy związane z cechem (29 wyrazów)

Cechy odegrały znaczącą rolę w rozwoju polskiego rzemiosła, czuwały nad szkoleniem nowych czeladników i majstrów oraz podnoszeniem kwalifikacji zawodowych rzemieślników. Rozwiązywały problemy, dbały o jakość towaru i usług. Jak podkreśla I. Turnau – właściwością systemu cechowego było zawsze tworzenie niewielkich organizacji branżowych skupiających od kilkunastu do kilkudziesięciu warsztatów⁵³². Przynależność do cechu lub jej brak wyznaczały obszar życia zawodowego, społecznego i publicznego rzemieślnika, co odzwierciedla słownictwo.

Do najstarszego zarejestrowanego w leksykonach słownictwa związanego z korporacją rzemieślniczą należą nazwy organizacji rzemieślniczej (4), jak **bractwo** inaczej **bursa** ‘zrzeszenie, stowarzyszenie, bractwo rzemieślnicze; cech’, **cech** inaczej **rzemiosło** ‘zrzeszenie samodzielnych rzemieślników jednego lub pokrewnych zawodów, mające na celu obronę interesów rzemiosła, podnoszenie jego poziomu zawodowego oraz organizowanie samopomocy wśród członków’; nazwy opłat cechowych (3), jak **kantaporne** ‘rodzaj opłaty cechowej’, **rozmiariek** ‘rodzaj opłaty oddawanej cechom’, **fertyngielt** ‘pieniądze za przepicie, opłata za wypite’, a także nazwa miejsca spotkań rzemieślników – **cech** ‘budynek będący siedzibą zarządu organizacji cechowej i miejscem zebrań jej członków’.

Nazwy wyróżniały też rzemieślników cechowych (9 wyrazów), którymi byli: **brat** lub **brat cechowy** ‘towarzysz, czeladnik, który się wkupił w aufledze; członek cechu’, **cech** ‘członek cechu, cechowy’, **cechownik** ‘rzemieślnik należący do cechu’. Zaszczytne funkcje pełnili **cehmistrz** ‘osoba stojąca na czele cechu, starszy cechu’ zajmujący **cehmistrzstwo** (**cehmistrzowstwo**) ‘urząd cechmistrza’ oraz **ojciec towarzyski** ‘zwierzchnik towarzyszy – czeladników’, **starszy** ‘przełożony, zwierzchnik rzemieślników’. **Mistrzowskie koło** zaś stanowili mistrzowie z zarządu cechu rzemieślniczego.

Z organizacją cechową związane były także wyrazy: **cehmistrzowski** ‘dotyczący cechmistrza’, **cechowy** ‘dotyczący cechu – organizacji rzemieślniczej’,

---

⁵³² Tamże, s. 34.

chorągiew ‘przytwierdzony do drzewca płat tkaniny określonego koloru (lub kolorów), czasem ozdobiony haftem, opatrzony godłem, znakiem organizacji itp.; także cechu’, **patron**⁵³³ ‘święty, szczególnie opiekujący się stanem albo przedstawicielami jakiegoś rzemiosła’, **frysztuk** ‘wolność, czas wolny rzemieślnika’.

Niechęć, wrogość cechowych wobec uprawiających rzemiosło na własną rękę znalazła odzwierciedlenie również w najstarszym słownictwie. Niecechowego nazywano **partaczem** ‘rzemieślnik niewyzwolony, zajmujący się rzemiosłem bez zezwolenia cechu’, **sturzarzem** ‘rzemieślnik niecechowy, wykonujący swoje rzemiosło bez zezwolenia cechu’. Ich opiekunami zostawali szlachetnie urodzeni i duchowni, którzy korzystali z umiejętności partaczy, dając im schronienie we własnych włościach, jak np. kuśnierzom w XVII i XVIII wieku⁵³⁴. **Partaczow** dotyczył partacza, rzemieślnika nienależącego do cechu, zaś **partolić** oznaczało ‘wykonywać zawód nie będąc członkiem cechu’. Niecechowi kojarzyli się jednak z kiepską robotą, złym wykonaniem. W polszczyźnie pisanej XVI wieku i starszej odnajdujemy wyrazy odzwierciedlające te poglądy, np. **partacki** ‘dotyczący partacza, lichy, nieumiejętny, kiepski’, **partactwo** ‘licha, niedokładna robota, fuszerka, tandeta, odnosi się też do rzemiosła’, **partacz** ‘naprawiacz starych rzeczy, lichy, nieumiejętny rzemieślnik’.

9.1.3. Nazwy miejsc i narzędzi (8 wyrazów)

Najstarsza polszczyzna rejestruje też wyrazy związane z wykonywaniem rzemieślniczej pracy, w tym nazwy miejsca pracy (3 wyrazy), tj. **warsztat** ‘pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych, także zakład wykonujący takie prace’, **kram** ‘pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych; warsztat rzemieślniczy’ oraz **warsztatowy** ‘dotyczący warsztatu – pomieszczenia’; nazwy narzędzi (6 wyrazów), jak: **cajg** ‘narzędzie, statki rzemieślnicze’, **warsztat** ‘stół z kompletem narzędzi lub urządzeń, będący miejscem wykonywania określonej pracy ręcznej albo mechanicznej, rzemieślniczej lub technicznej’, **szwajca** ‘szydło wielkie, iglica do przewlekania, szycia

⁵³³ Na przykład patronami szewstwa byli święci Kryspin i Kryspinian, którzy mieli być szwecami zamęczonymi za czasów Dioklecjana przez zdzieranie skóry pasami z pleców. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, op. cit., s. 38.

⁵³⁴ U kuśnierzy „partacze stanowili konkurencję innego rodzaju, rosnącą w XVII i XVIII w. Znajdowali oni osłonę w jurydykach szlacheckich czy duchownych przed wymogami cechu”. Tamże, s. 120.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rzemieni’, **szydło** ‘narzędzie w postaci metalowego kolca osadzonego na trzonku, służące do przekłuwania twardego materiału, zwykle skóry oraz **warsztatowy** w znaczeniu ‘dotyczący warsztatu – stołu rzemieślniczego’.

9.1.4. Nazwy substancji i gwoździ (10 wyrazów)

Rzemieślnicy wykorzystywali różne rodzaje gwoździ (5 wyrazów). Dzięki najstarszym zapisom wiemy, że w dawnej Polsce należały do nich: **ćwiek** i **ćwieczek** ‘gwóźdź z szeroką, płaską lub wypukłą główką’, **gwóźdź** i **gwóździk** ‘kawałek cienkiego pręta metalowego z jednej strony zaostroszony, z drugiej zakończony główką, służący do łączenia elementów przez zbijanie oraz jako haczyk’ oraz **ryminal** ‘gwóźdź do łączenia czy też zdobienia wyrobów ze skóry’.

W średniowiecznym warsztacie wykorzystywano pomocne w pracy rzemieślnika substancje (3 wyrazy), jak: **klajster** ‘rodzaj kleju’, **klej** ‘lepka substancja służąca do łączenia różnych powierzchni’, **strycha** ‘lepka substancja służąca do łączenia różnych powierzchni; klej’ oraz **dratwę**, czyli ‘nić konopną lub lnianą nasyoną smołą i nawoskowaną, używaną przez szewców i rymarzy’.

W najstarszych leksykonach odnajdujemy też nazwę **lata**, jako kawałek tkaniny, skóry lub innego materiału przyszyty lub przymocowany do ubrania, butów itp. w celu zasłonięcia lub wzmocnienia miejsca dziurawego, zniszczonego itp.

9.1.5. Nazwy wyrobów⁵³⁵ (23 wyrazy)

Obok wyrazu **mistrzowy** ‘ładnie i dobrze wykonany, zrobiony ręką biegłego rzemieślnika lub artysty’, najstarsze leksykony rejestrują również nazwy zrobionych przez rzemieślników skórzanych wyrobów, czasem stanowiących materiał do wykonania innych przedmiotów bądź ich części. Oto przykłady: **wark** ‘produkt pracy rzemieślnika’, **futrowizna** ‘podszywka z futra’, **pas zabitego wołu** ‘rzemień’, **pętca (pęca)** ‘rzemyk służący do przytrzymywania ptaka łowczego’, **podszywka** ‘podbicie czegoś tkaniną lub futrem’, **podszycie** ‘to, co jest podszyte lub bywa podszywane pod coś, to, co stanowi spodnią, podszytą warstwę czegoś, np. z futra’, **przyszwa** ‘kawałek tkaniny, skóry lub innego materiału przyszyty lub przymocowany do ubrania, butów itp. w celu zasłonięcia lub wzmocnienia miejsca dziurawego, zniszczonego itp.; lata’, **rzemień**, **rzemyczek**, **rzemyk** i **rzemyszczyk (rzemuszczyk)**

⁵³⁵ Odnotowano tutaj wyroby, które mogli wykonywać różni skórnicy.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘pas, pasek z grubej skóry używany do wiązania czegoś; rzemień’, **surowiec** ‘rzemień pleciony z surowej skóry’, **torkmysz** ‘rzemień ze skóry cielęcej’, **wędzidło** ‘rzemień używany

do krępowania’ oraz **rziemienny** ‘zrobiony z rzemienia lub rzemieni, zrobiony ze skóry, skórzany’ i **skórzany** ‘zrobiony z wyprawionej skóry zwierzęcej’.

Rzemieślnicy i kupcy sprzedawali i kupowali skóry w pękach zwanych **sorokami** ‘pęk, wiązka skór zawierająca 40 sztuk, dawniej były to sobole’ i **tacherami** ‘tuzin, 12 sztuk, zwłaszcza skór’.

Najstarsze leksykony rejestrują też nazwy rzemieślniczych czynności (4 wyrazy) **futrowanie** ‘podbijać futrem’ (**futrować**), **podbicie** ‘przymocowanie futra, skóry, przyszywanie itp. do czegoś od spodu’ (**podbić**).

9.1.5. Żywotność najstarszego słownictwa ogólnorzemieślniczego

Cezury końcowej XVI wieku nie przekroczyły 22 spośród 101 analizowanych tu wyrazów. Precyzowanie się rzemiosła oraz jego obyczajowości sprawiły, że do ubytków leksykalnych odeszły wówczas nazwy związane z cechem, w tym nazwy jego cechu (2), jak **brat** (SS, S XVI), **cech** (S XVI) oraz nazwa związana z niecechowymi (1): **partaczow** ‘dotyczący partacza – rzemieślnika nienależącego do cechu’ (S XVI); nazwy cechu (2) **bursa** (S XVI) i **rzemiosło** (SS, S XVI); nazwy opłat (2): **kantaporne** (S XVI) i **rozmiarok** (S XVI); nazwy związane z pracą rzemieślnika i jego funkcjami publicznymi (7), jak: **czeladnik** (S XVI), **dzielo** (S XVI), **mistrzow** (S XVI), **mistrzowskie** ‘w funkcji rzeczownika’ (S XVI), **mistrzowskie koło** (S XVI), **ojciec towarzyski** (SS), **towarzyski** (SS); nazwa – mistrzowic ‘syn mistrza rzemieślniczego’ (S XVI) oraz – **kram** jako ‘warsztat rzemieślniczy’ (S XVI).

Do archiwum językowego przeszły pod koniec XVI wieku także progresywne wcześniej nazwy wyrobów: **pas zabitego wołu** (S XVI), **podszewka** w znaczeniu ‘podbicie czegoś tkaniną lub futrem’ (S XVI), **przyszwa** jako łąta (S XVI), **wark** (SS), **wędzidło** jako ‘rzemień używany do krępowania’ (SS) oraz nazwa gwoźdźcia **ryminal** (SS).

Kolejny wyraz, **podmistrzok** ‘podmajstry, pomocnik majstra’ (Linde) przeszedł do ubytków leksykalnych w XIX wieku, co zapewne związane było ze zmianą organizacji pracy w warsztacie, zaś pozostałe wyrazy na początku XX wieku.

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku po raz ostatni rejestruje kolejnych 11 wyrazów, w tym ogólne nazwy związane z rzemiosłem (3), jak **dzielnik** ‘robotnik,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rękodzielnik' (SW-starop.), **warsztatniczka** 'rzemieślniczka, robotniczka warsztatowa' (SW-mało używany), **rzemiosło** 'prawo zajmowania się rzemiosłem, stanowisko rzemieślnika' (SW-starop.); nazwy substancji (1), jak **strycha** 'lepka substancja służąca do łączenia różnych powierzchni; klej' (SW-starop.); nazwy czynności (3), jak **robić rzemiosło (robić rzemieślo)** 'uprawiać, wykonywać je, zajmować się, trudnić się, parać się, bawić się nim' (SW-mało używany), **futrowanie** 'podbijania futrem' (**futrować**) (SW-starop.) oraz nazwy wyrobów (2), jak **futrowizna** 'podszywka z futra' (SW-starop.), **torkmysz** 'rzemień ze skóry cięłej' (SW-starop.) oraz związane z rzemieślniczą obyczajowością (2): **fertyngielt** 'pieniądze za przepicie, opłata za wypite' (SW-starop. rzem.) i **frysztuk** 'wolność, czas wolny rzemieślnika' (SW-starop. rzem.).

Żywotność obiegową w pierwszej połowie XX wieku utraciło następne 8 z najstarszych rzemieślniczych terminów. Wraz ze zmianami prawa i zanikiem dominacji cechów, do archiwum językowego odeszły wyrazy związane z cechowymi obyczajami (6 jednostek), jak **brat cechowy** (SW-rzem.), **cechmistrzowstwo (cechmistrstwo)** jako urząd cechmistrza (SW), **cechmistrzowski** dotyczący cechmistrza (SW) oraz **partolić** (SW), **czeladka** (SW), **starszy** w znaczeniu 'przełożony, zwierzchnik rzemieślników' (SW), co odzwierciedla zmiany w stosunku pracy. Do ubytków przeszła też nazwa **szwajca** jako określenie szydła (SW) i **rzemuszczek (rzemyszczek)** (SW-gw.).

Polszczyzna XX wieku oddaje jako dawne 9 kolejnych z analizowanych tu wyrazów. Są to: **rzemieślniczka** w znaczeniu 'żona rzemieślnika' (SJPD-daw.), **rzemieślniczek (rzemieśniczek)** jako czeladnik (SJPD-daw.), **werk mistrz (werk mistr)** (SJPD-daw., SGP-wych. z użycia) zastąpiony zamiennikiem majster oraz nazwy miar **sorok** (SJPD-daw.) i **tacher** (SJPD-daw.) współcześnie nieużywanych.

Leksykografia XX wieku rejestruje jako archaizmy również nazwy związane z zanikiem silnej władzy cechowej ingerującej w każdy aspekt życia rzemieślnika, jak **cechownik** (SJPD-daw.), **czeladź** (SJPD-daw.), **mistrzowy** (SJPD-daw.) i **partacz** w znaczeniu 'rzemieślnik niewyzwolony, zajmujący się rzemiosłem bez zezwolenia cechu' (SJPD-daw.).

W drugiej połowie XX wieku spośród 101 najstarszych terminów rzemiosł skórzanych pozostały 43 nazwy, w tym:

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- ogólne, związane z rzemiosłem i jego organizacją (6), jak: **cech** (USJP), **cechowy** (USJP), **chorągiew** (USJP), **patron** (USJP-rel.) oraz obecnie urzędowa nazwa **rzemiosło** ‘drobna wytwórczość o charakterze przemysłowym, obejmująca wykonywanie i naprawianie przedmiotów codziennego użytku prostymi narzędziami i maszynami’ (USJP-urz.), a także wyraz **sztuka** związany z awansem zawodowym (SJPD-rzem.);
- rzemieślników i uczniów (10), zarówno obiegowe, urzędowe i potoczne, często w wyspecjalizowanym zakresie funkcjonalnym, np.: **mistrz** (USJP-rzem.), **mistrzostwo** ‘godność, stanowisko mistrza’ (SJPSz-rzad.), **mistrzowski** ‘odnoszący się do mistrza (cechowego)’ (USJP), **partacz** ‘naprawiacz starych rzeczy, lichy, nieumiejętny rzemieślnik’ (USJP) i **partacki** (USJP-pot.) oraz **partactwo** (USJP-pot.), **rzemieślnik** ‘człowiek uprawiający rzemiosło, prowadzący warsztat rzemieślniczy’ (USJP-urz.), **rzemieślniczy** ‘odnoszący się do rzemieślnika lub rzemiosła’ (USJP-urz.), **sturzarz** ‘rzemieślnik niecechowy, wykonujący swoje rzemiosło bez zezwolenia cechu’ (SJPD), **uczeń** ‘terminator, praktykant, chłopiec od rzemieślnika; ten, kto praktykuje w jakimś zawodzie, uczy się zawodu w zakładzie rzemieślniczym’ (USJP);
- budynków, narzędzi i substancji (10), jak: **cajg** (SR-gw. unikać), **cech** (USJP), **warsztat** jako pomieszczenie (USJP) i **warsztat (warstat)** jako ‘stół z kompletem narzędzi lub urządzeń służący do określonej pracy rzemieślniczej lub technicznej’ (USJP), **warsztatowy**, czyli dotyczący stołu rzemieślniczego (USJP) oraz pomieszczenia (USJP), **klej** (USJP) i **klajster** (USJP-pot.), a także wyrazy **łata** (USJP) i **szydło** (USJP-rzem.);
- gwoździ (5), jak **ćwiek** (USJP-rzem.) i **ćwieczek** (USJP-rzem.), **gwoźdź** (USJP) i **gwoździk** (USJP-pot.) oraz **dratwa** (USJP-rzem.);
- gałęzi rzemiosła (3), jak: **garbarstwo** (USJP-rzem. techn.), **kuśnierstwo** (USJP-rzem.), **szewstwo** (USJP-rzem.);
- wyrobów skórzanych (7), jak: **pęca (pętca)**, czyli rzemyk do przytrzymywania ptaka łowczego (SJPD), **podszycie** (USJP-rzem.), **rzemienny** (USJP), **rzemień** (USJP), **rzemyczek** (USJP-pot.), **rzemyk** (USJP) oraz **skórzany** (USJP);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- czynności (2), jak: **podbicie** jako ‘przymocowanie futra, skóry, przyszywanie itp. do czegoś od spodu’ oraz **podbić** (USJP-rzem.).

Jako recesywne na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego funkcjonują współcześnie 4 kolejne z analizowanych wyrazów: **cechmistrz** ‘osoba stojąca na czele cechu, starszy cechu’ (USJP-przestarz.), **chłopiec** ‘młody pracownik, zwłaszcza zatrudniony w zakładzie handlowym lub rzemieślniczym, praktykant, terminator, posługacz’ (USJP-przestarz.), co wiąże się ze zmianą obyczajową i prawną rzemiosła, a także wyraz **kunszt** ‘zajęcie, zawód, rzemiosło, zwłaszcza precyzyjne i artystyczne’ (USJP-przestarz.) oraz wychodząca z użycia nazwa **surowiec** ‘rzemień pleciony z surowej skóry’ (USJP-przestarz.), zaś 3 następne są nacechowane stylistycznie – jako historyzmy, tj. **bractwo** ‘zrzeszenie, stowarzyszenie, bractwo rzemieślnicze; cech’ (USJP-histor.) i **towarzysz** ‘w dawnych cechach rzemieślniczych czeladnik (wykwalifikowany rzemieślnik pracujący pod okiem majstra)’ (SJPD-hist.) oraz wyraz książkowy **profesja** ‘praca zawodowa, stałe zatrudnienie, zajęcie, fach, zawód, w tym rzemieślnika’ (USJP-książk.).

9.2. Polszczyzna XVII wieku (22 wyrazy)

W XVII wieku rzemiosło dynamicznie rozwijało się, a wraz ze zmianami na rynku, zapotrzebowaniem na określone artykuły skórzane, pojawiały się jego nowe specjalizacje. W XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej zarejestrowano 22 nowe wyrazy przyporządkowane ogólnie. Były to nazwy dziedzin i działów rzemiosł skórzanych (5 wyrazów), w tym **białoskórnictwo** jako ‘dział garbarstwa zajmujący się wyprawianiem skór miękkich na rękawiczki, na odzież’, **czapnictwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrabianie czapek’, **miechownictwo** ‘rzemiosło obejmujące robienie miechów, mieszków, worków i innych drobnych przedmiotów ze skóry’, **rymarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrabianie przedmiotów ze skóry i materiałów skóropochodnych, zwłaszcza uprząży, siodeł, pasów napędowych, smyczy’, **zamesznictwo (zamszownictwo)** ‘dział rzemiosła skózanego zajmujący się wyrobem zamszu, technika wyrabiania zamszu’, co odzwierciedla rosnące zapotrzebowanie na przedmioty skórzane, a także rozwijanie się rzemiosła.

Wśród nowych w XVII wieku wyrazów odnajdujemy nazwy rzemieślników (4 wyrazy), jak **artyzan** ‘człowiek uprawiający rzemiosło, prowadzący warsztat rzemieślniczy; rzemieślnik’, **budkarz** ‘człowiek mieszkający w budce albo wykorzystujący budkę jako miejsce pracy, np. stoisko kupieckie lub warsztat

rzemieślniczy’, **karbownik** ‘rodzaj towarzyszy rzemieślniczych’ i wyraz **maslek** ‘uczeń rzemieślniczy’ oraz terminy związane z organizacją rzemieślniczą (8 wyrazów), jak: **kątybernija** ‘cech, zgromadzenie cechowe’, **spółcechowy** ‘należący do tego samego cechu’, **opowiedne** ‘opłata przy opowiedzeniu się starszym w cechu, tj. przy wyrażeniu chęci wstąpienia do cechu’⁵³⁶, **przypowiedni list** ‘patent, świadectwo rzemieślnicze’, **rzemieślny** ‘nadający się jako materiał do rzemiosła’, **rzemiosłko** ‘drobna wytwórczość o charakterze przemysłowym, obejmująca wykonywanie i naprawianie przedmiotów codziennego użytku prostymi narzędziami i maszynami; rzemiosło’; z miejscem pracy i zarobkiem, jak **budka** ‘niewielkie, prymitywnie skonstruowane, kryte pomieszczenie przeznaczone do wykonywania w nim pracy, rodzaj warsztatu rzemieślniczego’, **wochlön** ‘płaca tygodniowa rzemieślnika’.

Pozostałe XVII-wieczne neologizmy rzemieślnicze (5), to **glans** ‘połysk, błysk nadawany przedmiotom skórzonym, przede wszystkim butom’, **glansowny** ‘o wyrobach ze skóry: mający glans, glansowany, lśniący, błyszczący, połyskujący’, **lentryk** ‘klej rozpuszczony w wodzie’, **lentwał** ‘skórzany fartuch rzemieślniczy’ oraz **szor** ‘dwadzieścia par skórek zwierzęcych’ odzwierciedlają rozwój, doskonalenie się rzemieślniczej produkcji.

9.2.1. Żywotność XVII-wiecznego słownictwa ogólnorzemieślniczego

Spośród analizowanych tu 22 neologizmów rzemieślniczych cezury końcowej XVII wieku przekroczyły 3 wyrazy, tj.: **artyzan** (S XVII), **budkarz** (S XVII) i **budka** (S XVII). Następne 14 z ww. terminów ubyło z polszczyzny żywej na przestrzeni kolejnych 300 lat. Leksykografia przełomu XIX i XX wieku rejestruje jako nieużywane już wówczas terminy (6): **lentwał** (SW-mało używany), **maslek** (SW-starop.), **opowiedne** (SW-starop.), **przypowiedni list** (SW-starop.), **rzemiosłko** (SW-mało używany), **wochlön** (SW-starop.).

Do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku, co zapewne było związane ze zmianami prawnymi oraz obniżeniem roli cechów, przeszły nazwy: **karbownik** (SW), **spółcechowy** (SW), funkcjonujący wówczas jako gwarowy wyraz **kątybernija** (SW-gw.), **lentryk** (SW), a wraz z zanikiem rzemiosła skózanego – **miechownictwo** (SW), a także nazwy **glansowny** (SW), **szor** (SW), oraz **rzemieślny** (SJPD-daw.).

⁵³⁶ Trudno precyzyjnie ustalić, kiedy wyraz ten została zarejestrowany w polszczyźnie pisanej. SW opatruje definicję cytatem z Art. haft. (SW, t. 3, s. 810).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W drugiej połowie XX wieku jako progresywne funkcjonuje 5 z 22 neologizmów ogólnorzemieślniczych, w tym potoczna nazwa **glans** ‘połysk, błysk nadawany przedmiotom skórzany, przede wszystkim butom’ (USJP-pot.), a także profesjonalizmy **czapnictwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrabianie czapek’ (USJP-rzem.), **rymarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrabianie przedmiotów ze skóry i materiałów skóropochodnych, zwłaszcza uprzęży, siodeł, pasów napędowych, smyczy’ (USJP-rzem.), **zamszownictwo (zamesznictwo)** jako ‘dział przemysłu skórzanego zajmujący się wyrobem zamszu, technika wyrabiania zamszu, dawniej również handel zamszem’ (SJPD) oraz funkcjonuje termin **białoskórnictwo** w znaczeniu ‘dział garbarstwa zajmujący się wyprawianiem skór miękkich na rękawiczki, na odzież’ (USJP-techn. przestarz.).

9.3. Polszczyzna XVIII wieku (39 wyrazów)

Nowe 39 wyrazów przyporządkowanych ogólnie rzemiosłu zostało zarejestrowanych w XVIII wieku, kiedy to rzemiosło podźwignęło się ze zniszczeń wojennych oraz strat po epidemiach.

Są to nowe nazwy rzemieślników (11 wyrazów) pracujących samodzielnie, jak: **majster** ‘rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle’, **profesjonista** ‘człowiek uprawiający rzemiosło, prowadzący warsztat rzemieślniczy; rzemieślnik’, **manufakturzysta** ‘rękodzielnik’, **warsztatnik** ‘rzemieślnik, robotnik warsztatowy’, a także doskonalących swoje umiejętności, jak: **czeladnik** ‘wykwalifikowany rzemieślnik pracujący pod kierunkiem majstra’ i **czeladniczysko** ‘prosty czeladnik’, **podmajstrzy** ‘pomocnik majstra, czeladnik cechowy’; właścicieli większych warsztatów, jak **fabrykant** ‘ten, co fabrykuje, rękodzielnik, właściciel fabryki’; kiepskich wykonawców, jak **fuszer** ‘kiepski wykonawca czegoś, lichy rzemieślnik, partacz’ oraz związane z nimi: **majsterski** ‘odnoszący się, należący do majstra, majstrowy’ i **majsteria** ‘urząd, stopień majstra, zajęcie, tytuł majstra’.

Wśród nowych w XVIII-wiecznej polszczyźnie pisanej wyrazów są też nazwy ogólne związane z działalnością rzemieślniczą (9 wyrazów), odzwierciedlające rozwój rzemiosła, jak: **fabryka** ‘wyrób, produkcja’ oraz ‘warsztat rękodzielny, rękodzielnia’, **manufaktura** ‘rękodzielnictwo’, **pracownia** ‘warsztat rzemieślniczy, rękodzielniczy jako zakład usługowy lub produkcyjny’, **rękodzieło** ‘zakład produkcyjny oparty na pracy ręcznej’ oraz ‘przedmiot wykonany ręcznie przez rękodzielnika’, a także

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘wyrób przedmiotów, zwykle artystycznych, rękodzielnictwo’, **rzemieślnictwo** ‘rzemiosło, wytwórczość rzemieślnicza, praca rzemieślnika; drobna wytwórczość o charakterze przemysłowym, obejmująca wykonywanie i naprawianie przedmiotów codziennego użytku prostymi narzędziami i maszynami’ i **rękodzielniany** ‘dotyczący rękodzielni, fabryczny’.

W XVIII wieku jedyną legalną organizacją rzemieślniczą pozostaje cech. Obowiązuje też ciągle ten sam sposób szkolenia uczniów i czeladników, stąd nowe – jak wskazują źródła – nazwy związane z rzemieślniczym wykształceniem (10 wyrazów), np.: **majstersztyk** ‘przedmiot mający być sprawdzianem umiejętności zawodowych członka cechu, warunek do uzyskania tytułu mistrza’, **termin** ‘nauka rzemiosła u majstra trwająca określony czas’, **terminowanie** ‘uczenie się zawodu u majstra, bycie terminatorem’ (**terminować**), **wędrówka** ‘podróż czeladnika w celu nabycia doświadczenia zawodowego’, **wkupienie się** ‘zapisanie się do jakiejś korporacji, płacąc ustanowioną cenę, do cechu, czyli spłacenie się na czeladnika, na majstra’ (**wkupić się**), **wstępne** ‘pieniądze wstępne, opłata za dowolny wstęp, wpisowe, wpis, okup, okupienie się, podarek składany przez wstępującego do stowarzyszenia, wkupne, także do cechu’, **wyzwolenie** ‘na czeladnika, na majstra – dawanie komuś uprawnień czeladnika, majstra po złożeniu przez niego odpowiedniego egzaminu’ (**wyzwolić**).

W XVIII-wiecznej polszczyźnie zarejestrowano też nowe nazwy ogólnorzemieślniczych narzędzi (4 wyrazy), jak: **gierada** ‘naczynia, narzędzia, statki i sprzęty rzemieślników’, **gieradny** ‘dotyczący gierady’, **statki rzemieślnicze** ‘narzędzia rzemieślnicze’⁵³⁷, **warsztacik** ‘mały warsztat, czyli stół z kompletem narzędzi lub urządzeń, będący miejscem wykonywania określonej pracy ręcznej albo mechanicznej, rzemieślniczej lub technicznej’ oraz nazwy innych przedmiotów związanych z rzemiosłem (5 wyrazów), jak **talek (talk)** ‘bardzo miękki minerał, tłusty w dotyku, tworzący białe, zielonawe lub żółte skupienia, mający zastosowanie w wielu rzemiosłach’; nazwy czynności, jak **glansować** ‘nabłyszcząć, czyścić do połysku przedmioty ze skóry, przede wszystkim buty’ (**glansowanie**), **spakłacić** ‘sfuszerować, spartolić’, a także wyraz **bunt** ‘15 sztuk futerkowych’.

---

⁵³⁷ Wyrazy te zostały zapisane w prawie magdeburskim.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

9.3.1. Żywotność XVIII-wiecznego słownictwa ogólnorzemieślniczego

Z grupy 39 XVIII-wiecznych terminów ogólnorzemieślniczych recesywne okazało się 14 wyrazów. Pod koniec XIX wieku do archiwum językowego przeszły 2 z analizowanych jednostek: **wędrówka** ‘podróż czeladnika w celu nabycia doświadczenia zawodowego’ (Linde) oraz **fabryka** jako ‘warsztat rękodzielny, rękodzielnia’ (Linde, SWil).

Leksykografia przełomu XIX i XX wieku rejestruje jako recesywne 2 nazwy rzemieślniczych wytwórców. Są to: **manufakturzysta** ‘rękodzielnik’, **warsztatnik** ‘rzemieślnik, robotnik warsztatowy’ wskazane w SW jako mało używane oraz 2 nazwy narzędzi: **gierada** ‘naczynia, narzędzia, statki i sprzęty rzemieślników’ (SW-starop.) i **gieradny** ‘dotyczący gierady’ (SW-mało używany).

Do ubytków językowych na początku XX wieku odeszło kolejne 5 z zasobu XVIII-wiecznych terminów, w tym nazwy związane z obyczajowością cechową, tj. **wstępne** (SW) i **majsteria** (SW), nazwa **czeladniczysko** (SW) oraz **spakłacić** ‘sfuszerować, spartolić’ (SW-gw.) i **rękodzielniiany** ‘dotyczący rękodzielni, fabryczny’ (SW).

Jako terminy już wcześniej recesywne słowniki XX-wieczne rejestrują 3 kolejne z analizowanych tu terminów. Są to: **profesjonista** w znaczeniu ‘człowiek uprawiający rzemiosło, prowadzący warsztat rzemieślniczy; rzemieślnik’ (SJPD-daw.), **rękodzieło** ‘zakład produkcyjny oparty na pracy ręcznej’ (SJPD-daw.), **bunt** ‘15 sztuk futerkowych’ (SJPD-daw.), wskazane jako archaizmy.

Współcześnie żywotnych pozostało 18 wyrazów tu analizowanych, związanych z drogą zawodową rzemieślnika, w tym: **czeladnik** (USJP-rzem.), **fabryka** w znaczeniu ‘wyrób, produkcja’ (SJPD), **majster** (USJP) i **majsterski** (USJP), **majstersztyk** (USJP-środ. rzem.), **podmajstrzy** (SJPSz), **pracownia** (USJP-rzem.), **rękodzieło** jako ‘przedmiot wykonywany ręcznie przez rękodzielnika’ (SJPSz) oraz ‘wyrób przedmiotów, zwykle artystycznych, rękodzielnictwo’ (USJP-szt. rzem.), **rzemieślnictwo** (SJPD), **statki rzemieślnicze** (SR-gw.), **talk** (**talek**) (USJP-miner.), **wkupienie się** (**wkupić się**) (SJPD), a także potoczne: **fuszer** (USJP-pot.), **glansowanie** (**glansować**) (USJP-pot.) i **warsztacik** jako ‘mały warsztat czyli stół z kompletem narzędzi lub urządzeń, będący miejscem wykonywania określonej pracy ręcznej albo mechanicznej, rzemieślniczej lub technicznej’ (USJP-pot.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego w ostatnim półwieczu sytuuje się 5 XVIII-wiecznych terminów rzemieślniczych, czyli **fabrykant** ‘ten, co fabrykuje, rękodzielnik, właściciel fabryki’ (SJPD-przestarz.), **termin** ‘nauka rzemiosła u majstra trwająca określony czas’ (USJP-przestarz.), **terminowanie** ‘uczyć się zawodu u majstra, być terminatorem’ (**terminować**) (USJP-przestarz.), **manufaktura** ‘rękodzielnictwo’ (SJPD-przestarz.). Historyzmami stały się wyrazy związane z dawnym zdobywaniem uprawnień rzemieślniczych (2), **wyzwolenie** ‘na czeladnika, na majstra – dawanie komuś uprawnień czeladnika, majstra po złożeniu przez niego odpowiedniego egzaminu’ i **wyzwalać** (USJP-histor. rzem.).

9.4. Polszczyzna XIX wieku (144 wyrazy)

Rozwój XIX-wiecznej gospodarki, przemiany życia społecznego i politycznego miały znaczny wpływ również na rzemiosło. Wiek ten można nazwać wiekiem rewolucji przemysłowej, a ogromny postęp techniczny odbił się niemal w każdej dziedzinie życia. Wiek parę przyczynił się z jednej strony do rozwoju rzemiosła, z drugiej – rozpoczął proces zastępowania niewielkich warsztatów czy manufaktur znacznie większymi od nich fabrykami.

W XIX wieku obok legalnie pracujących rzemieślników cechowych pojawili się rzemieślnicy konsensowi, którzy mogli uprawiać rzemiosło za zgodą władz, a bez przebycia uciążliwej drogi szkoleniowej wymaganej przez cechy. Pod koniec XIX wieku także kobiety zyskały prawo bycia rzemieślniczkami. Odbiciem tych przemian jest bogate, rejestrowane jako nowe słownictwo, w tym nazwy ogólne (23), nazwy osób (49), nazwy związane z życiem publicznym rzemieślnika (13), jego nauką (32), nazwy miejsc i narzędzi (6), nazwy materiałów, czynności i substancji (21).

9.4.1. Nazwy ogólne (23 wyrazy)

Rzemiosło – zgodnie z przesłaniem pozytywizmu – stało się jednym z przejawów przedsiębiorczości i zawodowej samodzielności, stąd pojawienie się nowych nazw (15 wyrazów) dotyczących tego zjawiska, jak **fach** ‘zajęcie, zawód, specjalność, zwłaszcza polegające na pracy fizycznej lub rzemieślniczej’, **lon** ‘zapłata tygodniowa albo dwutygodniowa czeladnika albo robotnika’, **mistrzostwo** ‘okres wykonywania obowiązków mistrza’, **proceder** ‘praca uprawiana zawodowo, fach, rzemiosło, przedsiębiorstwo’, **rzemiosłowy** ‘odnoszący się do rzemiosła’, **rękodzielnia** ‘przemysł rękodzielny, rzemiosło, zatrudnienie rękodzielnika’ inaczej **rękodzielnictwo**,

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rękotwór ‘rękodzieło’ oraz **jednorzemieślny** ‘tegoż rzemiosła’, **manufaktorny** ‘rękodzielniczy’, **rękodzielniczy** ‘dotyczący rękodzielnictwa, rękodzieła lub rękodzielników’, **rękotworny** ‘rękodzielny’, a także **rzemieślniczy** ‘być rzemieślnikiem, trudnić się rzemiosłem, oddawać się wyłącznie jakiejś pracy’ i **trybowanie** ‘zajmowanie się rzemiosłem’ (**trybować rzemiosło**).

Za rzemieślnika uznawano przede wszystkim prowadzącego samodzielnie warsztat majstra, którego stanowisko i zajęcie określały wyrazy (4): **majsterstwo** ‘umiejętność, zajęcie majstra, majstrowanie, rzemiosło’, **majstrostwo** ‘urząd, stopień majstra, zajęcie, tytuł majstra’, **majstrowanie** ‘bycie majstrem, wykonywanie rzemiosła’ (**majstrować**).

W XIX wieku nastąpiła dalsza specjalizacja rzemiosła, toteż w polszczyźnie pisanej odnajdujemy nowe nazwy dziedzin rzemieślniczych (4), jak: **rymarka** ‘rzemiosło rymarskie, wyrabianie przedmiotów ze skóry i materiałów skóropochodnych, zwłaszcza upręży, siodła, pasów napędowych, smyczy’, **rękawicznictwo** ‘gałąź przemysłu skózanego, rzemiosło zajmujące się wyrabianiem rękawiczek, wyrób rękawiczek’, **siodlarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrabianie przedmiotów skórzanych, głównie siodła i upręży końskiej’ oraz **pantoflarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrób pantofli, dziś raczej obuwia miękkiego’, co wskazuje także na wzrost zapotrzebowania na określone wyroby.

9.4.2. Nazwy osób (49)

Do nowych w XIX wieku nazw, na podstawie źródeł leksykograficznych, zaliczymy nazwy rzemieślniczych wytwórców (13 wyrazów), jak: **konsensowy majster/rzemieślnik** ‘rzemieślnik nienależący do cechu, prowadzący warsztat na mocy otrzymanego konsensu’, **magister** ‘rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle’ zwany **majsterkiem**, **procederzysta** ‘ten, kto prowadzi przedsiębiorstwo, zakład przemysłowy itp.’, **rękodzielnik** ‘ten, co zajmuje się jakimś rękodziełem, fabrykant’, **rzemiśniczeniek** ‘pieszczotliwie, żartobliwie o rzemieślniku’ oraz **stary** ‘majster’. Ogół rzemieślników nazywano **rzemieślnictwem**. Nowe stosunki gospodarcze i społeczne pozwalają kobietom podejmować pracę. Nie było to jeszcze równouprawnienie, ale po raz pierwszy kobieta mogła pracować zarobkowo w dziedzinach do tej pory postrzeganych jako męskie. Ilustrują to nazwy: **fabrykantka** ‘rękodzielniczka, kobieta produkująca coś’, **mistrzyni** ‘kobieta – mistrz rzemieślniczy, czyli rzemieślniczka samodzielnie prowadząca

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

warsztat, szkoląca uczniów w swoim rzemiośle’, **rękodzielniczka** ‘kobieta – rękodzielnik’, **rzemieślnica** ‘kobieta trudniąca się rzemiosłem’, **rzemieślniczka** ‘kobieta – rzemieślnik, czyli osoba uprawiająca rzemiosło, prowadząca warsztat rzemieślniczy’.

Życie całej rzemieślniczej rodziny dalej, mimo rozwoju cywilizacji, koncentrowało się wokół pracy. Otwarcie warsztatu dla postronnych, pokazanie pracy rzemieślnika, jej nobilitacja przez literaturę sprawiły, że w polszczyźnie pisanej pojawiają się nowe wyrazy związane z pracą rzemieślnika, w tym z pracą w warsztacie (7 wyrazów), jak **bretmajster** ‘pierwszy czeladnik zastępujący majstra’, **forarbeiter** ‘podmajstrzy’, **obermajster** ‘starszy majster’, **werkfirer** ‘zarządzający warsztatem, kierownik warsztatu’, **czeladniczek** ‘wykwalifikowany rzemieślnik pracujący pod okiem majstra’, **czeladnictwo** ‘stan, zajęcie czeladnika, okres bycia czeladnikiem’, **czeladniczy** ‘dotyczący czeladnika’; płacą (2), jak **suchedniowe** ‘zapłata, pensja kwartalna’, **fercentag** ‘wypłata za tę pracę, rachunek dwutygodniowy’; z czasem wolnym (3), jak: **fajerant** ‘koniec dnia roboczego rzemieślnika, przerwa, odpoczynek’, **fajrantowy** (**fajerantowy**) ‘dotyczący fajerantu czyli końca dnia roboczego, przerwy, odpoczynku rzemieślnika’, **czas fajrantowy** ‘czas wolny od pracy’, a nawet z usługobiorcą (2), jak **kundman** lub **kundmanka** ‘osoba zlecająca rzeczy do roboty rzemieślnikowi, stały odbiorca’.

Prowadzenie warsztatu pozostaje wciąż przedsięwzięciem rodzinnym. O stosunkach społecznych i rodzinnych mówią nowe w XIX wieku wyrazy (4 wyrazy) jak: **kontrolerówna** ‘córka kontrolera’, **majstrostwo** ‘majster z żoną’, **majstrowa** ‘żona majstra – rzemieślnika’, **mistrzowa** ‘żona mistrza’.

Kiepskim, niesolidnym rzemieślnikiem (11 wyrazów) nie jest już tylko niecechowy, jak **biegun** ‘rzemieślnik niecechowy, wykonujący swoje rzemiosło bez zezwolenia cechu’, **fuszer** ‘rzemieślnik pracujący bez zezwolenia odpowiednich władz cechowych, nienależący do cechu’, ale również pracujący źle, nieudolnie rękodzielnik nazywany **knociarzem** ‘rzemieślnik pracujący bez zezwolenia odpowiednich władz cechowych, nienależący do cechu; fuszer’, **majstrem psujskim** ‘kiepski wykonawca czegoś, lichy rzemieślnik, partacz’, **partołą** ‘lichy rzemieślnik’, **paskudziarzem** ‘ten, co paskudzi, lichy, nieumiejętny rzemieślnik, partacz’, **przeszkadzaczem** ‘lichy

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rzemieślnik, partacz, fuszer’, **szewcem** ‘partacz’ (z którym łączy się przymiotnik **szewski**⁵³⁸ ‘partacki’) oraz **partactwem** ‘partacze, fuszerzy’.

Z niesolidną pracą rzemieślniczą związane są takie nowe wyrazy (7 wyrazów), jak: **fuszerka** ‘praca wykonana niedbale, niefachowo, po dyletancku, fucha, partactwo’, **fuszerowanie** ‘wykonywanie czegoś niefachowo, źle, jak fuszer, knocenie, partaczenie’ (**fuszerować**), **fuszerski** ‘dotyczący fuszera’, **fuszerstwo** ‘niedbale, złe wykonanie czegoś, fuszerowanie’, **knocenie** ‘fuszerowanie, partolenie, robienie czegoś źle, nieudolnie’ (**knocić**).

9.4.3. Nazwy związane z życiem publicznym rzemieślnika (13 wyrazów)

Mimo nowych form pozwalających na praktykowanie rzemiosła, jak konsens, cechy nadal zajmują dominującą pozycję w organizowaniu życia rzemieślniczego. Zainteresowanie rzemiosłem, poznawanie obyczajów tej grupy sprawia, że w polszczyźnie pisanej pojawiają się nowe wyrazy związane z tradycjami cechowymi (7 wyrazów), jak: **bajzycmajster** ‘delegowany z urzędu starszych na gospodę cechową’, **młodszy** ‘urząd mniejszej wagi w cechu, podstarszy’, **auflegowy** ‘dotyczący auflegi, odnoszący się do auflegi, czyli sesji cechowej, na której zbierane są stałe datki od rzemieślników’, **cechowość** ‘zespół właściwości charakterystycznych dla życia i organizacji cechu’, **gospoda** ‘miejsce posiedzeń cechowych u rzemieślników (zwykle w bawarii⁵³⁹)’, **lada** ‘skrzynia, szkatuła będąca skarbcem cechu rzemieślników’, **porządki rzemieślnicze** ‘klasa rzemieślnicza, zrzeszeni w cechu’.

W XIX wieku zmieniło się prawo, a rzemieślnicy powoli rezygnowali ze sztywnej cechowej organizacji i zawiązywali nowe stowarzyszenia (2 wyrazy), jak **korporacja** ‘organizacja zrzeszająca ludzi tego samego zawodu, również rzemieślników’ i **gwiazda** ‘rodzaj stowarzyszenia rzemieślniczego’.

Być może do niestarannej pracy przyczyniało się ulubione przez rzemieślników świętowanie. Wśród wyrazów zarejestrowanych w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej są nazwy związane z hulaszczym spędzaniem wolnego czasu (4 wyrazy) przez rzemieślników, jak: **blaumontag** ‘poniedziałek świętowany przez rzemieślników, poświęteczne pijaństwo rzemieślników’, **poniedziałek** ‘poniedziałek nieprzepracowany

⁵³⁸ Robić po szewsku oznacza ‘partaczyć’.

⁵³⁹ Bawarią nazywano piwiarnię, knajpę. SW, t. 1, s. 105.

z powodu niedzielnego pijaństwa’, **poniedziałkowanie** ‘świętowanie’ w poniedziałek’ (**poniedziałkować**)⁵⁴⁰.

9.4.4. Nazwy związane z nauką rzemieślnika (32 wyrazy)

Postęp i potrzeba rozwoju wymuszały nowe formy zdobywania doświadczenia i wiedzy. Oddają to nowe wyrazy związane z charakterystyczną dla cechów drogą szkolenia, jak terminowanie, wyzwolenie i wędrownka czeladnika (24). Są to: **fercentag** ‘czternaście dni obowiązkowej pracy u majstra, który wyzwolił’, **ferglajchować się** ‘poddawać się ferglajchowi’, **ferglajchowanie** ‘poddawanie ferglajchowi’ (**ferglajchować**), **ferglajchowy** ‘dotyczący ferglajchu, czyli przyjęcia przez ogół czeladników świeżo wyzwolonego rzemieślnika za towarzysza’, **fremdowanie** ‘przyjście z wędrownki czeladniczej’ (**fremdować**), **giezelszyk** ‘sztuka, wyrób popisowy przy wyzwolinach na czeladnika’, **kundszaft** ‘świadczenie rzemieślnicze, patent’, **lerbryf** ‘świadczenie wyzwolin, atest czeladniczy’, **meisterwerk** ‘majsterszyk, arcydzieło’, **suchedniarz** ‘ubogi rzemieślnik robiący na swoją rękę, lecz niespłacony jeszcze na majstra, który obowiązany był co kwartał płacić do lady jeden złotych w czasie Suchych dni⁵⁴¹’, **sztuka czeladnicza** ‘roboty wykonana przez wyzwalającego się rzemieślnika’, **termin** ‘czas trwania nauki u majstra’, **terminator** ‘uczeń pobierający naukę rzemiosła u majstra’, **terminatorski** ‘dotyczący terminatora – ucznia lub terminowania – nauki rzemiosła’, **terminowe** ‘opłata za odbywanie terminu u rzemieślnika’, **wyzwoleniec** ‘terminator wyzwolony na czeladnika’, **wyzwoleńczy** ‘dotyczący wyzwolonego czeladnika’, **wyzwoleńczy list** ‘świadczenie uwolnienia na czeladnika’, **wyzwoliny** ‘uzyskanie odpowiednich uprawnień po złożeniu egzaminu na czeladnika’ oraz ‘obrzędek cechowy towarzyszący promowaniu terminatora na czeladnika’, **wyzwolony czeladnik** ‘który wyszedł na czeladnika’, **wędrownka czeladnika** ‘podróż czeladnika w celu nabycia doświadczenia zawodowego’.

Z nauką rzemieślnika wiążą się też nowe terminy odzwierciedlające zmiany prawne i obyczajowe (8), jak: **abecedarjusz (abecadlarz)** ‘początkujący w jakiejś nauce, w rzemiośle’, **abecadlarka** ‘początkująca w jakiejś nauce, w rzemiośle’, **abecadlarski** ‘związany z osobą początkującą w jakiejś nauce, w rzemiośle’, **praktyka**

⁵⁴⁰ „Poniedziałkowanie” bywało czasem wolnym rzemieślników. Czeladnicy wykorzystywali go jednak na wykonanie dodatkowej pracy na własny rachunek, a nie dla majstra. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 115.

⁵⁴¹ Suche dni to trzydniowy post kwartalny, kwartalny termin opłaty i zapłaty, a także zapłata, pensja kwartalna. SW, t. 6, s. 501.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘okres terminowania w jakimś zawodzie lub odbywania stażu w jakiejś instytucji’, **praktykant** ‘ten, co praktykuje gdzieś, co pozostaje na praktyce, uczeń, terminator’, **praktykowanie** ‘bycie na praktyce, odbywanie praktyki, pracowanie dla nauczania się fachu’ (**praktykować**) oraz **uczennica** ‘dziewczyna, kobieta praktykująca w jakimś zawodzie, ucząca się zawodu w zakładzie rzemieślniczym, praktykantka’.

9.4.5. Nazwy miejsc i narzędzi (6 wyrazów)

Wśród nowych wyrazów zarejestrowanych w XIX-wiecznej polszczyźnie odnajdujemy też nazwy rzemieślniczych miejsc i narzędzi, odzwierciedlające rozwój rzemiosła, postęp technologiczny oraz ujawnianie tajemnic warsztatowych.

Do nowych nazw miejsc pracy rzemieślnika i ich części należą: **pawłacz** ‘drugi, niższy pułap w kuchni, w warsztacie, na którym sypiają sługi albo terminatorzy lub na którym suszą się deski u stolarza’, **rękodzielnia** ‘zakład produkcyjny oparty na pracy ręcznej’, **wyrobnia** ‘fabryka, wytwórnia, warsztat’, **zakład** ‘miejsce zbiorowej pracy, działalności ludzkiej, fabryka, warsztat, pracownia’, **warsztacik** ‘niewielki warsztat, czyli pomieszczenie rzemieślnicze’ oraz **zbrój** ‘przyrządy, narzędzia rzemieślnicze’.

9.4.6. Nazwy materiałów, czynności i substancji (21 wyrazów)

Mimo rozwoju techniki w XIX wieku, w swojej pracy rzemieślnicy używają nadal gwoździ, nici, klejów oraz innych substancji. Ich nowe nazwy, zarejestrowane w polszczyźnie pisanej tego okresu, (4) to: **dratewka** ‘dratwa, nić konopna lub lniana nasyciona smołą i nawoskowana, używana przez szewców i rymarzy’, **goździczek** ‘mały gwóźdź’, **lakier** ‘substancja tworząca na podłożu stałą, przeświecającą powłokę, наносzona na powierzchnię przedmiotu, w tym ze skóry, warstwowo w celach ochronnych lub dekoracyjnych’, **lojek** ‘bardzo miękki minerał, tłusty w dotyku, tworzący białe, zielonawe lub żółte skupienia, mający zastosowanie w wielu rzemiosłach; talk’. Uzupełniają je nowe nazwy czynności (4 wyrazy): **ćwiekowanie** ‘nabijanie ćwiekami’ (**ćwiekować**), **czeladnikowanie** ‘pracowanie jako czeladnik, bycie czeladnikiem’ (**czeladnikować**) oraz roboczego ubrania rzemieślnika (2 wyrazy): **zapaśnica** ‘fartuch rzemieślniczy’, **zatula** ‘fartuch skórzany rzemieślniczy’.

Wśród nowych nazw rzemieślniczych wyrobów (10 wyrazów) zarejestrowano: **forant** ‘gotowa robota rzemieślnika’, **lamówkę** ‘pasek futra itp. do obszywania brzegów ubrania, wyrobów skórzanych, zwykle różniący się kolorem od całości’, **latkę** ‘mała łata, czyli kawałek tkaniny, skóry lub innego materiału przyszyty lub

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

przymocowany do ubrania, butów itp. w celu zasłonięcia lub wzmocnienia miejsca dziurawego, zniszczonego itp.’, **manufakturę** ‘wyroby rękodzielnicze’, **podbicie** ‘to, co jest przymocowane, przyszyte do czegoś od spodu, co stanowi spodnią warstwę czegoś, podpinka, bywa z futra’, **podszewkę** ‘podkład, podstawa futer, podfuter’, **rzemysko** ‘niekształtny rzemień’, **skórę** ‘rzemień’, **smyczek** ‘rzemyk, pasek’ oraz wyraz **dziesiątek** ‘paczka z dziecięciu skór cielęcych albo innych drobnych’. Za jakością wyrobów wiąże się wyraz **glansowność** ‘błysk, połysk na przedmiotach skórzanych’.

9.4.7. Żywotność XIX-wiecznego słownictwa ogólnorzemieślniczego

Spośród 144 zarejestrowanych w polszczyźnie XIX wieku jako nowe terminy ogólnorzemieślnicze cezury XIX wieku nie przekroczyło 6 nazw, jak: **podszewka** (Linde), **porządki rzemieślnicze** (SWil-prze.), **robić po szewsku** (SWil), **szewc** (SWil), **szewski** (SWil) oraz **wyzwolony czeladnik** (Linde, SWil). Jako takie odnajdujemy też funkcjonujące w gwarze warszawskiej nazwy (12), jak: **bretmajster** (SGWar), **czas fajrantowy** (SGWar), **fercentag** (SGWar), **forant** (SGWar), **forarbeiter** (SGWar), **knociarz** (SGWar), **poniedziałek** (SGWar), **poniedziałkowanie** (**poniedziałkować**) (SGWar), **rzemieślnica** (SGWar), **stary** w znaczeniu ‘majster, pryncypał’ (SGWar) oraz **terminowe** (SGWar).

W słownikach z przełomu XIX i XX wieku jako archaizmy odnajdujemy spośród analizowanych terminów 3 nazwy czynności, jak **rzemieślniczyć** ‘być rzemieślnikiem, trudnić się rzemiosłem, oddawać się wyłącznie jakiejś pracy’ (SW-starop.), **trybowanie** ‘zajmowanie się rzemiosłem’ (**trybować rzemiosło**) (SW-starop.). Do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku odeszło zaś kolejnych 12 nazw rzemieślników i ich bliskich, w tym: **abecadlarz** (**abecedarjusz**) (SW-przen.), **abecadlarka** (SW), **bajzycmajster** (SW), **kontrolerówna** (SW), **majster psujski** (SW), **mistrzowa** (SW), **młodszy** (SW), **obermajster** (SW), **przeszkadzacz** (SW-mało używany), **suchedniarz** (SW-mało używany), **werkfirer** (SW) i **wyzwoleniec** (SW) oraz związane z nimi: **abecadlarski** (SW) i **jednorzemieślny** (SW).

Do ubytków przeszło też 20 analizowanych tu wyrazów związanych z kształceniem rzemieślnika i jego karierą, życiem publicznym, jak: **auflegowy** (SW), **blaumontag** (SW), **fajerantowy** (**fajrantowy**) (SW), **ferglajchować się** (SW), **ferglajchowy** (SW), **fremdowanie** (**fremdować**) (SW), **giezelsztyk** (SW), **gospoda** (SW), **gwiazda** (SW), **kundszaft** (SW), **lada** (SW), **majstrowanie** (**majstrować**) (SW),

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

manufaktorny (SW-mało używany), **meisterwerk** (SW), **suchedniowe** (SW), **wędrówka czeladnika** (SW), **wyzwoleńczy list** (SW) oraz **wyzwoleńczy** (SW).

Ubytkami również w pierwszej połowie XX wieku okazały się nazwy narzędzi i wyrobów (8), tj.: **dratewka** (SW), **goździczek** (SW), **glansowność** ‘błysk, połysk na przedmiotach skórzanych’ (SW), **manufaktura** ‘wyroby rękodzielnicze’ (SW-mało używany), **rękotworny** ‘rękodzielny’ (SW-mało używany), **rękotwór** ‘rękodzielo’ (SW-mało używany), **rzemysko** ‘niekształtny rzemień’ (SW), **skóra** ‘rzemień’ (SW) oraz obiegowa nazwa **zatuła** ‘fartuch skórzany rzemieślniczy’ (SW), a także nazwy gwarowe: **zbrój** ‘przyrządy, narzędzia rzemieślnicze’ (SW-gw) i **zapaśnica** ‘fartuch rzemieślniczy’ (SW-gw.) oraz związane z karierą: **fercentag** (SW-rzem.), **ferglajchowanie** (**ferglajchować**) (SW-rzem.) i **lerbryf** (SW-rzem.).

W polszczyźnie XX wieku jako dawne odnajdujemy kolejne 6 z analizowanych XIX-wiecznych nazw, czyli: **partactwo** (SJPD-daw.), **procederzysta** (SJPD-daw.), **rękodzielnia** (w obu znaczeniach) (SJPD-daw.), **wyrobnia** (SJPD-daw.) oraz nazwę rzemieślnika niecechowego – **biegun** (SJPD-daw.).

W drugiej połowie XX wieku spośród 144 XIX-wiecznych neologizmów ogólnorzemieślniczych obecnie pozostało 41 obiegowych i urzędowych nazw, w tym:

- rzemieślników i ich bliskich (11), jak: **czeladniczek** (SJPD), **fabrykantka** (SJPD), **konsensowy majster/ rzemieślnik** (SJPSz), **majstrostwo** (SJPD), **mistrzynie** (USJP), **rzemieślniczka** (USJP-urz.), **rękodzielniczka** (SJPD), **rękodzielnik** (USJP-rzem.), **partoła** (SJPD) oraz **czeladniczy** (USJP-rzem.) i **fuszski** (USJP);
- związane z rzemieślniczą pracą (16), jak: **czeladnictwo** (SJPD), **czeladnikowanie** (**czeladnikować**) (SJPD), **ćwiekowanie** (**ćwiekować**) (USJP-rzem.), **dziesiątek** w znaczeniu ‘paczka z dziecięciu skór cielęcych albo innych drobnych’ (SJPD), **lakier** (USJP-chem.), **lamówka** (USJP-rzem.), **lon** (SJPD-środ.), **łojek** (SJPD), **majsterstwo** (SJPD-daw., SJPSz-rzad.), **majstrostwo** (SJPD), **mistrzostwo** (SJPSz-rzad.), **pawlacz** (SJPD), **podbicie** (USJP-rzem), **zakład** (USJP);
- związane ze zdobyciem uprawnień rzemieślniczych (6), jak: **praktyka** (USJP-urz.), **praktykant** (USJP-urz.), **praktykowanie** (**praktykować**) (USJP-urz.), **sztuka czeladnicza** (SJPD), **uczennica** (USJP);
- z organizacją rzemieślniczą (8), jak: **cechowość** (SJPD), **korporacja** (USJP-prawn.), **pantoflarstwo** (USJP-rzem.), **rękawicznictwo** (USJP-rzem.),

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rękodzielnictwo (USJP-szt. rzem.) i **rękodzielniczy** (USJP-szt. rzem.), **rymarka** w znaczeniu ‘rzemiosło rymarskie’ (SJPD), **siodlarstwo** (USJP-rzem.).

W drugiej połowie XX wieku żywe pozostają też potocznie i gwarowo nazwy (15): **fach** (USJP-pot.), **fajerant** (USJP-pot.), **fuszerka** (USJP-pot.), **fuszerowanie** (**fuszerować**) (USJP-pot.), **fuszerstwo** (USJP-pot.), **knocenie** (**knocić**) (USJP-pot.), **łatka** (USJP-pot.), **majsterek** (USJP-pot., żart. a iron.), **majstrowa** (USJP-pot.), **warsztacik** ‘niewielki warsztat, czyli pomieszczenie rzemieślnicze’ (USJP-pot.) oraz **paskudziarz** ‘ten, co paskudzi, lichy, nieumiejętny rzemieślnik, partacz’ (SJPD-obelż.), a także **rzemiśniczeniek** (SJPD-gw. żart.) i **smyczek** (SJPD-gw.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego odnajdujemy współcześnie nazwy związane z dawnym, odchodzącym w zapomnienie kształceniem cechowym (3), jak: **termin** (USJP-przestarz.), **terminator** (USJP-przestarz.), **terminatorski** (USJP-przestarz.), nazwę ogółu rzemieślników – **rzemieślnictwo** (SJPD-przestarz.) oraz określenia klientów (2), jak **kundman** (SJPD-przestarz.) i **kundmanka** (SJPD-przestarz.), a także nazwy związane z rzemieślniczym fachem (3): **fuszer** (USJP-przestarz.), **proceder** (SJPD-przestarz.), **rzemiosłowy** (SJPD-przestarz.).

Do historyzmów zaliczymy współcześnie wyraz **magister** ‘rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle’ (SJPD-hist.) zastąpiony obiegowo nazwą majster oraz związane z obyczajowością cechową terminy: **wyzwoliny** jako ‘uzyskanie odpowiednich uprawnień po złożeniu egzaminu na czeladnika’ (USJP-histor. rzem.) oraz **wyzwoliny** w znaczeniu ‘obrzędek cechowy towarzyszący promowaniu terminatora na czeladnika’ (USJP-histor. rzem.).

9.5. Polszczyzna pierwszej połowy XX wieku (175 wyrazów)

Kolejnych 175 nowych wyrazów związanych z ogólną sferą rzemieślniczą odnajdujemy w leksykografii początków XX wieku; w tym nowe nazwy gałęzi rzemiosł (8), rzemieślników (48), miejsc, substancji i narzędzi (27), nowe nazwy związane z życiem publicznym rzemieślnika (36), z pracą (15), nazwy czynności (27 wyrazów) oraz nazwy wyrobów (14 wyrazów). Świat początków XX wieku to świat rewolucji przemysłowej połączonej z rewolucją obyczajową, ale też świat pogrążony w I wojnie światowej, która przyniosła doniosłe dla Europy, w tym Polski, zmiany polityczne i gospodarcze. Miało to również wpływ na rzemiosło produkujące coraz więcej

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

dla powiększającej się liczby mieszkańców miast i umocnionego mieszczaństwa oraz awansującego społecznie chłopstwa.

9.5.1. Nazwy gałęzi rzemiosł skórzanych (8 wyrazów)

W XIX wieku i na przełomie XIX i XX wieku następuje dalsza specjalizacja rzemiosła, pojawiają się nowe dziedziny i nowi specjaliści, odpowiadający na zapotrzebowanie rynku. Świadczy o tym nowa w polszczyźnie początków XX wieku terminologia ogólnorzemieślnicza w zakresie nazw rzemiosł (8), tj.: **czerwono-skórnictwo** ‘garbarstwo w ściślejszym znaczeniu, właściwe garbarstwo’, **futrzarstwo** ‘rzemiosło obejmujące szycie futer, odzieży, artykułów konfekcyjnych i galanterii futrzanej z wyprawionych skór futerkowych’, **garbarstwo** ‘zawód garbarza, garbowanie’ zwane też **trzyśleniem**, **korkarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrób korek’, **kożusznictwo** ‘rzemiosło obejmujące wyprawianie skór na kozuch oraz wyrób kozuchów’, **pormoneciarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrób portmonetek’ oraz związany z rzemiosłem wyraz **drobnorzemieślniczy** ‘dotyczący drobnych rzemieślników; z drobnych rzemieślników złożony’.

9.5.2. Nazwy rzemieślników (48 wyrazów)

W polszczyźnie pisanej pierwszej połowy XX wieku odnajdujemy też nowe nazwy samodzielnych majstrów (10), jak: **mistrz rzemieślniczy**, **majster** ‘rzemieślnik, nawet niecechowy; wykonawca jakiejś roboty, robotnik, który się sam podjął roboty’, **lermajster** ‘majster, u którego na nauce przebywa terminator’, **majsteria** ‘zbiorowo majstrowie’, **nadmajster** ‘starszy majster’, **pater** ‘mistrz, majster, człowiek zdatny do czegoś’, **werkmajster** ‘zarządzający warsztatem, kierownik warsztatu, gospodarz warsztatowy’, **workman** ‘robotnik, rzemieślnik’ oraz **lachmytek** ‘rzemieślnik miejski’ i **majstrzyna** ‘biedny, lichy majster’; ich czeladników (3), np. **giezela** ‘wykwalifikowany rzemieślnik pracujący pod okiem majstra; czeladnik’; nie zawsze dobrze sytuowanych, jak **czeladniczyna** ‘biedny, lichy czeladnik’, **rajzownik** ‘czeladnik wędrowny’ oraz ich uczniów (6) **cajtownik** ‘terminator rzemieślniczy, czasowo praktykujący’, **lerkamrat** ‘współtowarzysz w terminie’, **pacholek** ‘terminator, uczeń rzemieślniczy’, **praktykancik**, **uczeń rzemieślniczy** ‘ten, co praktykuje gdzie, co pozostaje na praktyce, uczeń, terminator’, **czeladeczka** ‘czeladź’, czyli czeladnicy i **praktykancki** ‘dotyczący praktykanta’, **werkmajstrowski** ‘dotyczący werkmajstra’. Pojawił się nowy typ rzemieślnika (4 wyrazy) – **chałupnik** ‘rzemieślnik zatrudniony

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

w chałupnictwie’, **chałupniczy** ‘dotyczący chałupnictwa lub chałupnika’, a także **dłubała** ‘rzemieślnik – samouczek’ i niezależny od cechu, pracujący legalnie **korporant** ‘członek korporacji – stowarzyszenia, związku (studenckiego, rzemieślniczego itp.)’. Do wyrazów zarejestrowanych w słownikach na początku XX wieku należą też: **kontroler** ‘ten, co kontroluje rzemieślników’, **pieniężnik** ‘terminator rzemieślniczy, który opuścił termin, nie wyzwoliwszy się i przyjął gdzie indziej miejsce płatne’, **powtórni** ‘zastępca przewodniczącego w stowarzyszeniu szewców w Żołyńi’.

W XX wieku kobiety wkroczyły do rzemiosła już nie tylko jako żony, jak **lermajstrowa** ‘żona lermajstra’, ale jako pełnoprawne rzemieślniczki (4), jak: **mistrzynie cechowa** ‘kobieta – mistrz rzemieślniczy, czyli rzemieślniczka samodzielnie prowadząca warsztat, szkoląca uczniów w swoim rzemiośle’, **podmistrzynie** ‘kobieta – pomocnik majstra, czeladnik cechowy’ oraz rzemieślnicze uczennice: **praktykantka** ‘kobieta – praktykant, czyli ta, co praktykuje gdzie, co pozostaje na praktyce, uczennica’, **terminatorka** ‘uczennica pobierająca naukę u majstra’.

Słownictwo rzemieślnicze w XX wieku – jak od wielu lat – wymownie określa niewykształconych, niesolidnych rzemieślników, o czym świadczą nowe ich nazwy (6 wyrazów). Tych nazywano: **majstrem klepką**, **majstrem popsujem**, **majstrem zepsujem**, **paterą**, **peckielem**, **zimnym rzemieślnikiem**, czyli partaczem; kobiety zaś (2 wyrazy): **fuszerką** i **partaczką**.

Zgodnie z tradycją, rodzina nadal pełniła ważną rolę w życiu rzemieślnika, co odzwierciedlają nowe w XX wieku wyrazy (7 jedn.), jak: **kontrolerowa** ‘żona kontrolera’, **magistrostwo** ‘majstrostwo’, **majsteria** ‘majster z żoną’, **majstrowicz** ‘syn majstra’, **mistrzostwo** ‘mistrz z żoną’, **werkfirerowa** ‘żona werkfirera’ i **werkmajstrowa** ‘żona werkmajstra’.

9.5.3. Nazwy związane z życiem publicznym rzemieślnika (36 wyrazów)

Cech w dalszym ciągu pielęgnuje żywe tradycje, o czym świadczą nowe w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku:

- nazwy cechowych urzędów (11 wyrazów), jak: **bezycer** inaczej **bezycmajster** ‘wybierany razem z kilkoma innymi do asystowania starszym mistrzom, cechmistrzom podczas posiedzeń cechowych⁵⁴²’, **cechowy**

⁵⁴² Tradycja ta była żywa już wcześniej, prawdopodobnie w XVII i XVIII wieku.

- ‘cechowy w użyciu rzeczownikowym, daw. członek cechu’, **cehmistrzmajster** ‘osoba stojąca na czele cechu, starszy cechu’, **kapliczny**⁵⁴³ ‘członek cechu, któremu zlecono opiekę nad kaplicą cechową’, **majster cechowy** ‘najwyższy tytuł uzdolnienia przyznawany przez cech: rzemieślnik, zapisany do cechu i mający prawo zapisywać do cechu swoich terminatorów i czeladników, przez to nabywających prawa do wyzwolin, czyli do uzyskiwania stopni wyższych’, **ojciec gospodni** ‘majster, w którego mieszkaniu znajduje się gospoda’, **podskarbi** ‘w cechach skarbnik’ oraz usługujące w cechu: **matka gospodnia** ‘utrzymująca gospodę rzemieślniczą, gospodyni’ i **siostra gospodnia** ‘dziewczyna usługująca w gospodzie rzemieślniczej’, a także związany z cechem **wypłatny majster** ‘majster, który oddał cechowi wszystkie wymagane opłaty’;
- nazwy związane z obyczajowością cechową (23), mocno zakorzenioną w powszechnej świadomości, jak: **auflega** ‘sesja cechowa, na której zbierane są stałe datki od rzemieślników’ oraz ‘składka miesięczna do kasy cechowej’, **auflegowy** ‘dotyczący auflegi’, **bruderszaft** ‘braterstwo, przyjaźń serdeczna, solidarność’, **cecha** ‘znak, którego używano do przesyłania zawiadomienia o terminie zebrania cechu’, **cycha** ‘dzban i kubki cechowe’, **dawida** ‘okrzyk malujący hulankę rzemieślników’, **ferglajch** ‘przyjęcie przez ogół czeladników świeżo wyzwolonego rzemieślnika za towarzysza’, **gieszynk** ‘dar w ilości dwóch złotych, otrzymywany przez wędrownego czeladnika, gdy ten zjawi się w obcym mieście i przedstawi się starszemu w cechu’, **kranksa** ‘kasa, do której idą składki obowiązkowe rzemieślnika, korzystającego z nich w razie choroby’, **kurs majsterki** ‘kurs, po ukończeniu którego uzyskuje się tytuł majstra, kurs, na którym szkoli się majstrów’, **lada cechowa** ‘skrzynia, szkatuła będąca skarbcem cechu rzemieślników’, **lichtgans** ‘uczta doroczna u rzemieślników z powodu rozpoczęcia przy świetle pracy wieczornej jesienią’, **magistersztuk** ‘przedmiot mający być sprawdzianem umiejętności zawodowych członka cechu, warunek do uzyskania tytułu mistrza, majstersztyk’, **pozacechowy** ‘nienależący do cechu’, **rajsa** ‘podróż czeladnika w celu nabycia

⁵⁴³ Rzemieślnicy należeli do ludzi pobożnych, praktyki religijne, udział w nabożeństwach i pogrzebach członków cechu były obowiązkowe, tak samo jak datki na wyposażenie ołtarza, które uiszczali również niekatolicy członkowie cechu. I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 119.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

doświadczenia zawodowego’, **rajzowniczy** ‘dotyczący rajzownika’, **splacić się na majstra** ‘zwolnić się od przypadającej należności za wypisanie na majstra przez wniesienie do kasy cechu odpowiedniej sumy’, **terminatorstwo** ‘terminowanie’, **wark** ‘cech rzemieślniczy’, **wilkom** ‘puchar, z którego pito na powitanie kogoś, wielki puchar cechowy, z którego pił nowo wyzwolony czeladnik’, **wpis do cechu** ‘opłata przy zapisie wnoszona, wkupne’, **wyzwolinowy** ‘dotyczący wyzwolin’;

- nazwy rzemieślniczych stowarzyszeń (2 wyrazy): **korporacyjny** ‘dotyczący korporacji, czyli organizacji zrzeszającej ludzi tego samego zawodu, również rzemieślników’, **zgromadzenie** ‘stowarzyszenie, zrzeszenie, związek, towarzystwo, korporacja, cech’ obrazują zmiany prawne postępujące w rzemiośle.

9.5.4. Nazwy miejsc, substancji i narzędzi (27 wyrazów)

Do nowych w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku nazw miejsc pracy rzemieślnika (3 wyrazy) należą: **warsztownia** ‘budynek, w którym pracuje rzemieślnik’ oraz **zakładzik** ‘niewielki zakład, czyli dawniej miejsce zbiorowej pracy, działalności ludzkiej, fabryka, warsztat, pracownia; dziś to przedsiębiorstwo państwowe, spółdzielcze lub prywatne o charakterze usługowym lub produkcyjnym, zatrudniające pewną liczbę pracowników’, **majsternia** ‘pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych; warsztat rzemieślniczy’.

W pracy rzemieślnicy używali różnych nowych substancji (5 wyrazów), jak: **biel talkowa** ‘talk w proszku wsypywany do rękawiczek i obuwia, aby łatwiej wchodziły’ inaczej **federwajs**, **lentryk pergaminowy** ‘klej z pergaminu rozpuszczony w wodzie’, **lim** ‘lepka substancja służąca do łączenia różnych powierzchni; klej’, **wazelina** ‘masłowaty produkt destylacji ropy naftowej, olejów z destylacji węgla brunatnego, torfu itd., tłuszcz otrzymany przy destylacji ropy naftowej, używany do maści, do smarowania skóry lub metalowych części maszyny’; gwoździ (1): **grzebyk** ‘gwoździak, ćwieczek’ oraz narzędzi (16 wyrazów), jak: **cygańska igła** ‘igła długa do szycia worów’, **gasidło** ‘pęk łyka na pręcie żelaznym do gaszenia ogniska’, **graty** ‘naczynia, narzędzia rzemieślnika’, **instrumenty rzemieślnicze** ‘narzędzia, przyrządy rzemieślnicze’ inaczej **porządki**, **leszpis** ‘pęk łyka na pręcie żelaznym do gaszenia

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

ogniska', **materacówka** 'igła tapicerska, długa igła używana przy szyciu materaców', **poldersztal** 'narzędzie do polerowania', **przebój** 'dłuto okrągłe zwinięte do wybijania dziur w skórze, blasze itp.', **przebój** 'gruba igła do szycia twardego materiału, zwykle skóry, szydło, szwajca', **przecinacz** 'narzędzie do przecinania', **przybornica** 'skrzynka na narzędzia', **strug** 'narzędzie do przycinania skór dla nadania im jednakowej grubości', **werkcajkasta** 'szafka, skrzynia na narzędzia rzemieślnicze', **wycinacz** 'narzędzie do wybijania dziur w skórze', **wymiarka** 'narzędzie rzemieślnicze do mierzenia'. Ich bogactwo, różnorodność świadczy o doskonaleniu rzemieślniczych umiejętności i wyrobów.

Rzemieślników chroniły fartuchy (2 wyrazy): **zaściera** lub **zaścierka** 'fartuch rzemieślniczy'.

9.5.5. Nazwy związane z pracą (15 wyrazów)

Zróznicowanie jakości pracy i związanej z nią zapłaty oddają kolejne nowe w analizowanym okresie terminy ogólnorzemieślnicze (15), jak: **akord** 'zapłata rzemieślnika od sztuki', **fercentag** 'czternaście dni pracy', **fuszerka** 'wykonywanie roboty poza kontrolą cechu; praca po fajrancie w tajemnicy przed majstrem', **kundmaństwo** 'stałe zlecenie pracy jednemu rzemieślnikowi', **majsterka** 'umiejętność, zajęcie majstra, majstrowanie, rzemiosło', **sturarski** 'dotyczący sturarza, czyli partacza', **sturarstwo** 'partactwo, fuszerstwo, robota partacka', **śniadaniowe** 'pieniądze dawane przez majstra terminatorom w miejsce śniadania', **tagwerk** 'dzienna praca obowiązkowa rzemieślnika', **terminatka** 'wypowiedzenie pracy w określonym terminie; także w rzemiośle', **zadzienne** 'płaca dzienna, lon dzienny'.

Przerwę w pracy nazywano **czasem**, **sezonem ogórkowym** 'doroczna pora zastoju u rzemieślnika', **ogórkami** lub **porą ogórkową**, nabywców zaś **kundmaństwem**, jako osoby zlecające rzeczy do roboty rzemieślnikowi, stałych odbiorców.

9.5.6. Nazwy wyrobów (14 wyrazów)

Do nazw wyrobów, które mogli wykonywać (zależnie do potrzeb i istnienia zrzeszeń specjalizacji rzemieślniczych) różni rzemieślnicy, należą jako nowe w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku (14): **dacher** 'paczka skór cielęcych lub innych drobnych, złożona z dziesięciu sztuk' inaczej **techer**, **fuszerka** 'wytwór pracy fuszera, kiepskiego rzemieślnika', **futertuch** 'podszewka z futra', **gort**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘rzemyczek, do którego przyszyta jest sprzączka albo taki, co się do niej wkłada do zapięcia’ i **gorcik**, **łacisko** ‘kawałek tkaniny, skóry lub innego materiału przszyty lub przymocowany do ubrania, butów itp. w celu zasłonięcia lub wzmocnienia miejsca dziurawego, zniszczonego itp.’, **pęcinka** ‘niewielka pęca, czyli rzemyk służący do przytrzymywania ptaka łowczego’, **pokrycie na kołnierz, na futro** ‘wierzch, poszycie’, **połysk** ‘błysk nadawany przedmiotom skórzonym, przede wszystkim butom; glanc’, **rzem**, **rzemieniec** lub **rzemuszek** ‘pas, pasek z grubej skóry używany do wiązania czegoś; rzemień’, **smyk** ‘rzemień, pasek’.

9.5.7. Nazwy czynności (27 wyrazów)

Do nowych w analizowanym okresie nazw czynności ogólnorzemieślniczych należą: **akordowanie** ‘umawianie się z rzemieślnikiem na zapłatę od sztuki’ (**akordować**), **licowanie** ‘obrabianie i wygładzanie powierzchni czego’ (**licować**), **majstrowanie się** ‘wkupowanie się do zgromadzenia cechowego’ (**majstrować się**), **przysznitowanie** ‘przykrajanie, przycięcie’ (**przysznitować**), **sfemdowanie** ‘porzucenie roboty u dawnego majstra, aby się przenieść do innego, podziękowanie za robotę, odejście od majstra’ (**sfemdować**), **sztancowanie** ‘wybijanie, wyciskanie, wytłaczanie czegoś za pomocą sztancy’ (**sztancować**), **sztychowanie** ‘robienie sztychów, wyciskanie lamówek, ramek np. na okładce portmonetki’ (**sztychować**), **sztramowanie** ‘wyciągnięcie na długość, na szerokość, m.in. skóry’ (**sztramować**), **szeftowanie** ‘ścienianie skóry’ (**szeftować**), **trajbować** ‘wybijać wklęsłości lub wypukłości pewnego kształtu za pomocą odpowiedniego narzędzia’, **stertolić** ‘spartolić, sfuszerować’, **ladrowanie** ‘obszywanie skórą’ (**ladrować**), **rozcinka** ‘rozdawanie skóry’ oraz związany z nimi wyraz **sztancowany** ‘wykonany za pomocą sztancy, wytłaczany’.

Źródła leksykograficzne drugiej połowy XX wieku oddają jako dawne 3 wyrazy, w tym nazwy rzemieślników **werkmajster** ‘rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle; majster’ (SJPD-daw.), **podmistrz** ‘pomocnik majstra, czeladnik cechowy’ (SJPD-daw.) oraz wyraz **paśnictwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrób pasów’ (SJPD-daw.) określający zanikającą jako samodzielna specjalność rzemieślniczą.

9.5.8. Żywotność ogólnorzemieślniczego słownictwa pierwszej połowy XX wieku

Analiza żywotności zarejestrowanych jako nowe w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku terminów ogólnorzemieślnicznych pozwala na wskazanie wśród tych 175 jedn. grupy 26 efemeryd. Są to: **bezycer**, **bezycmajster**, **mistrz rzemieślniczy** i **rajzownik** w SW kwalifikowane jako mało używane, **magistrostwo**, **sturarstwo** i **sturarski** oraz **futertuch** w SW kwalifikowane jako staropolskie oraz obiegowe **kontroler** w znaczeniu ‘ten, co kontroluje rzemieślników’ (SW), **majster** w znaczeniu ‘rzemieślnik, nawet niecechowy; wykonawca jakiejś roboty, robotnik, który się sam podjął roboty’ (SW-przez grzeczność), **majster cechowy** (SWOA), **mistrzynie cechowa** (SW), **nadmajster** (SW), **podmistrzynie** (SW), **praktykancik** (SW), **werkmajster** ‘zarządzający warsztatem, kierownik warsztatu, gospodarz warsztatowy’ (SW) i **werkmajstrowski** (SW), **workman** (ESWO), **uczeń rzemieślniczy** (SW), a także nazwy niesolidnych rzemieślniczych wykonawców, jak **czeladniczyna** (SW), **fuszerka** (SW), **majster klepka** (SW), **majster popsuj**⁵⁴⁴ ‘kiepski wykonawca czegoś, lichy rzemieślnik, partacz’ (SW), **majster zepsuj** ‘kiepski wykonawca czegoś, lichy rzemieślnik, partacz’ (SW), **partaczka** (SW), **patera** ‘partacz’ (SW).

Do archiwum językowego przeszły też w pierwszej połowie XX wieku 4 z analizowanych nazw osób pełniących funkcje w cechu, jak: **kapliczny** (SW-mało używany), **matka gospodnia** (SW), **ojciec gospodni** (SW), **siostra gospodnia** (SW).

Wraz z nazwami rzemieślników do ubytków leksykalnych odchodziły nazwy żon rzemieślników (7), jak: **kontrolerowa** (SW), **lermajstrowa** (SW), **werkfirerowa** (SW), **werkmajstrowa** (SW), a także nazwy zbiorowe, jak **majsteria** ‘majster z żoną’ (SW) i ‘zbiorowo majstrowie’ (SW-żart.), **mistrzostwo** ‘mistrz z żoną’ (SW-zb.) oraz nazwa związana z klientelą rzemieślniczą, czyli **kundmaństwo** w znaczeniu ‘osoby zlecające rzeczy do roboty rzemieślnikowi, stali odbiorcy’ (SW) oraz ‘stałe zlecenie pracy jednemu rzemieślnikowi’ (SW).

Spośród analizowanych terminów ogólnorzemieślnicznych recesywne okazały się i inne, co można tłumaczyć bądź zmianą obyczajowości, czy rozwojem technologii,

---

⁵⁴⁴ Wyrazy te nadal funkcjonują w polszczyźnie, choć współcześnie nie odnajdujemy ich rzemieślniczego znaczenia.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

bądź działaniem normy językowej, pod presją której do archiwum przeszły np. terminy obcojęzyczne. Za ubytki w omawianym okresie uznajemy 97 wyrazów, w tym:

- nazwy rzemieślników i ich bliskich (9), jak: **cajtownik** (SW-gw.), **czeladeczka** (SW-gw.), **dłubała** (SW-gw.), **giezela** (SW-rzem.), **lachmytek** (SW-gw.), **majstrowicz** (SW-gw.), **pater** (SW-gw.), **peckiel** (SW-gw.), **zimny rzemieślnik** (SW-gw.);
- nazwy związane z cechami, nauką i pracą rzemieślnika (28), jak: **auflega** jako sesja cechowa (SW) i składka miesięczna do kasy cechowej (SW-rzem.), **auflegowy** (SW), **bruderszaft** (SW-rzem.), **cechmistrzmaister** (SW-gw.), **cycha** (SW), **dawida** (SW-gw.), **drobnozemieślniczny** (SW), **fercentag** (SW-rzem.), **ferglajch** (SW), **gieszynk** (SW-rzem.), **kranksa** (SW), **lerkamrat** (SW-rzem), **lermajster** (SW-rzem.), **lichtgans** (SW), **magistersztuk** (SW-gw.), **pacholek** (SW-gw.), **pieniężnik** (SW-rzem. rub. mało używany), **powtórni** (SW-gw.), **rajsa** (SW-gw.), **rajzowniczy** (SW-mało używany), **śniadaniowe** (SW), **tagwerk** (SW-rzem.), **wark** (SW-gw.), **wpis do cechu** (SW), **wypłatny majster** (SW-gw.), **wyzwolinowy** (SW), **zadzienne** (SW-rzem.);
- określenia przestoju w rzemiośle (3), jak: **czas**, **sezon ogórkowy** (SW-przen.), **ogórki** ‘doroczna pora zastoju u rzemieślnika’ (SW-przen.), **pora ogórkowa** ‘doroczna pora zastoju u rzemieślnika’ (SW-przen.);
- nazwy rzemieślniczych narzędzi (13), jak: **cygańska igła** (SW-rub.), **gasidło** (SW-rzem.), **graty** (SW), **instrumenty rzemieślnicze** (SW), **leszpis** (SW-rzem.), **polerształ** (SW-rzem.), **przebój** jako ‘dłuto okrągłe zwinięte do wybijania dziur w skórze, blasze itp.’ (SW) oraz ‘gruba igła do szycia twardego materiału, zwykle skóry, szydło, szwajca’ (SW-gw.), **przecinacz** (SW-rzem.), **przybornica** (SW-rzem.), **werkcajgkasta** (SW-rzem.), **wycinacz** (SW), **wymiarka** (SW-rzem.);
- nazwy substancji (4), jak: **biel talkowa** (SW), **federwajs** (SW-ręk., SStszew.), **lentryk pergaminowy** (SW), **lim** (SW-gw.);
- nazwy czynności (21), jak: **akordowanie** (**akordować**) (SW), **licowanie** (**licować**) (SW-rzem.), **majstrowanie się** jako ‘wkupowanie się do zgromadzenia cechowego’ (**majstrować się**) (SW), **przysznitowanie**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

(**przysznitować**) (SW-rzem.), **rozcinka** (SSt-szew., SSt-garb.), **szeftowanie** (**szeftować**) (SW-siod., SSt-garb.), **sfremdowanie** (**sfremdować**) (SW-rzem. mało używany), **spłacić się na majstra** (SW-rzem.), **stertolić** (SW-gw.), **sztychowanie** (**sztychować**) (SW-rzem.), **trajbować** (SW-rzem.), **sztramowanie** (**sztramować**) (SW-rzem.) oraz wyraz **sztancowany** (SW);

- nazwy specjalności rzemieślniczych (4), jak: **czerwonoskórnictwo** (SW), **korkarstwo** (SW-gw.), **pormoneciarstwo** (SW), **trzyślenie** (SW-gw.);
- nazwa miejsca (1), jak: **warsztownia** (SW-mało używany);
- nazwy rzemieślniczych wyrobów (9), jak: **gort** (SW-gw.) i **gorcik** (SW-gw.), **łacisko** (SW), **pęcinka** (SW), **pokrycie na kołnierz**, **na futro** (SW), **rzem** (SW-gw.), **rzemieniec** (SW-mało używany), **rzemuszek** (SW-gw.) oraz **smyk** (SW-gw.);
- nazwy materiałów (3), jak **dacher** (SW), **techer** (SW-garb. ręk., SSt-garb. ręk.) i wyraz **grzebyk** (SW-gw.);
- nazwy rzemieślniczych fartuchów (2), jak: **zaściera** (SW-gw.) i **zaścierka** (SW-gw.).

Pozostałe 36 spośród 175 zebranych tu nazw jako progresywne XX-wieczne odnajdujemy w polszczyźnie współczesnej. Część z nich (6 jedn.) w II połowie XX wieku odnajdujemy jako dawne. Są to: **cecha** ‘znak, którego używano do przesyłania zawiadomienia o terminie zebrania cechu’ (SJPD-daw.), **cechowy** ‘cechowy w użyciu rzeczownikowym, daw. członek cechu’ (SJPD-daw.), **wilkom** ‘puchar, z którego pito na powitanie kogoś, wielki puchar cechowy, z którego pił nowo wyzwolony czeladnik’ (SJPD-daw.), **podskarbi** ‘w dawnych klasztorach, bractwach, cechach, uczelniach itd. skarbnik’ (SJPD-daw.) oraz wyrazy: **ladrowanie** ‘obszywanie skórą’ (**ladrować**) (SJPD-daw.). Jako dawny, ale funkcjonujący jeszcze w gwarach, pozostaje wyraz **majsterka** ‘umiejętność, zajęcie majstra, majstrowanie, rzemiosło’ (SJPD-daw. dziś gw.).

W drugiej połowie XX wieku niezmiennie żywotnych jest pozostałych 29 nazw, w tym:

- nazwy dziedzin rzemiosł skórzanych (2), jak: **futrzarstwo** (USJP) i **kożusznictwo** (SJPD);

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

- nazwy związane ze statusem rzemieślniczym (9), jak: **chałupnik** (USJP-ekon.) i **chałupniczy** (USJP-ekon.), **fuszerka** jako ‘wytwór pracy fuszera, kiepskiego rzemieślnika’ (USJP-pot.), **kurs majsterski** (SJPD), **majstrzyna** (SJPD), **praktykancki** (USJP-urz.), **praktykantka** (USJP-urz.), **terminatorka** (SJPD-rzad.), **terminatorstwo** (SJPD-rzad.);
- nazwy związane z życiem publicznym i obyczajami rzemieślnika (5), jak: **korporacyjny** (USJP) **korporant** (USJP-prawn.), **lada cechowa** (SJPD), **pozacechowy** (SJPD-rzad.), **zgromadzenie** (USJP-urz.);
- nazwa substancji (1), jak **wazelina** (USJP)⁵⁴⁵;
- nazwa miejsca (2), jak **majsternia** (SJPD-gw.) i **zakładzik** (USJP-pot.);
- nazwy czynności (2), jak **sztancowanie** (**sztancować**) (USJP-techn.);
- nazwy związane z pracą (4), jak **akord** (SR-gw.), **fuszerka** w znaczeniu ‘wykonywanie roboty poza kontrolą cechu; praca po fajrancie w tajemnicy przed majstrem’ (SJPD-środ.), **garbarstwo** (USJP-rzem. techn.), **terminatka** (SGP-wych. z użycia);
- nazwy narzędzi (3), jak **materacówka** (SJPD-rzem., SR-gw. rym.), **porządki** (SGP-wych. z użycia), **strug** (SR-rym.) oraz nazwa związana z rzemieślniczym wyrobem – **połysek** (SR-praw.).

9.6. Polszczyzna drugiej połowy XX wieku (42 wyrazy)

Zmiany gospodarcze i polityczne XX wieku, jak gospodarka socjalistyczna w Polsce, znalezienie się Polski w strefie wpływów ZSRR do 1989 r., zamknięcie granic, postęp technologiczny, przyczyniły się zarówno do rozwoju technicznego rzemiosła, jak i ograniczenia tej dziedziny. Małe zakłady, wypierane przez wielkie fabryki i masową produkcję wspieraną przez państwo socjalistyczne, przeżywały trudności. Współcześnie rzemiosło, mimo konkurencji ze strony dużych firm, rozwija się, a np. wykonane przez rzemieślnika buty czy futro uchodzą za ekskluzywne.

W polszczyźnie drugiej połowy XX wieku pojawiają się nowe terminy ogólnorzemieślnicze, jako że w tym okresie rzemiosło nadal funkcjonuje, powstają m.in. nowe formy samorządowe, jak **izba rzemieślnicza** ‘organ samorządu zawodowego lub gospodarczego mający na celu obronę jakiegoś zrzeszenia, regulujący

⁵⁴⁵ Najnowsze słowniki języka polskiego nie odnotowują, aby nadal była używana do natłuszczania skóry.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

jego sprawy' (USJP) oraz ekonomiczne, jak: **chałupnictwo** 'forma drobnej wytwórczości polegająca na wykonywaniu pracy przez rzemieślników u siebie w domu na zlecenie przedsiębiorcy i z jego surowców' (USJP-ekon.), z którym związane są wyrazy **chałupniczka** 'kobieta pracująca chałupniczo' (USJP-ekon.) i **chałupniczo** 'w sposób chałupniczy, wytwarzając coś u siebie w domu na zlecenie przedsiębiorcy' (USJP-ekon.). Uzupełniają je nazwy relacji pracy (7), jak: **atest** (SR) inaczej **opinia** (SR-gw.), **kłamizera** 'partactwo' (SGP-żart.) i **kłamizerstwo** 'partactwo, licha, niedokładna robota' (SGP-żart.), **knociarstwo** 'fuszerowanie, partolenie, robienie czegoś źle, nieudolnie' (SJPD-pot.), **robotą od sztuki** 'zapłacenie rzemieślnikowi za sztukę; akord' (SR-praw.), **terminator** 'termin, terminowanie' (SJPD-pot.). Jej miejsce to **atelier** 'pracownia, gabinet rzemieślnika' (SR-gw. unikać).

Wśród nowego słownictwa odnajdziemy terminy rzemieślnicze i techniczne, w tym nazwy dziedzin rzemiosł skórzanych (6), jak: **białoskórniczo** 'wyprawa skór rękawiczkowych' (USJP-techn.), **cholewarstwo** 'rzemiosło obejmujące szycie, wyrób cholewek do obuwia' (USJP-rzem.), **czapkarstwo** 'wyrób czapek' (USJP-rzem.), **futrzarstwo** 'gałąź gospodarki zajmująca się pozyskiwaniem skór futerkowych ze zwierząt hodowlanych lub upolowanych, oceną tych skór, wyprawianiem ich i uszlachetnianiem' (USJP-pot.), **kaletniczo** 'rzemiosło obejmujące wyrabianie toreb, teczek, walizek, portfeli itp. ze skóry, tworzyw sztucznych lub tkanin' (USJP-rzem.), **skórniczo** 'wyprawianie skór, garbarstwo' (SJPD-techn.), **walkarstwo** 'zajęcie walkarza, czyli przygotowanie skóry do walkowania, przeciąganie ich w wodzie, zakwaszanie, garbowanie w bębnach i odkwaszanie' (SJPD-techn.); nazwy nowych zawodów i funkcji (4), jak: **brakier** (SR-gw. unikać) inaczej **sprawdzacz jakości roboty** u rzemieślników (SR-praw.), **papracz** 'partacz' (SGP-pogardl.), **remiecha** 'człowiek uprawiający rzemiosło, prowadzący warsztat rzemieślniczy; rzemieślnik' (SJPD-gw. miejska), które odzwierciedlają zmiany w rzemiośle, w tym doskonalenie norm jakości, tak samo jak nazwy nowych rzemieślniczych narzędzi i substancji (10), jak: **jaszczyk** 'skrzynka na narzędzia (na werkcajg)' (SR-gw. unikać), **międlak** 'przyrząd do ręcznego międlenia skór, złożony z drewnianej podstawy i stalowego noża, używany w białoskórniczo i futrzarstwie' (USJP-rzem.), **damryk** (SR-gw.) inaczej **ochraniacz skóry** (SR-praw.), **łapa** 'kawałek skóry, ochraniacz skóry' (SR-garb. gw.), **kleidło** 'klej lub inna substancja lepka służąca do spajania, sklejanego czegoś' (SJPD), **mustro** 'wykrój, forma, według której kroi się materiał, skórę itp.' (SGP), **skrzynka na narzędzia** 'skrzynka na narzędzie rzemieślnicze; jaszczyc' (SR-praw.),

szpilorek ‘narzędzie rzemieślnicze do przekłuwania materiału (skóry)’ (SGP), **szydło** ‘gruba igła do szycia twardego materiału, zwykle skóry’ (USJP-rzem.).

Polszczyzna XX wieku rejestruje też nowe nazwy (3), jak: **brandzelówka** ‘wyrób ze skóry brandzlowej’ (SJPD), **lateczka** ‘niewielka łatka, czyli kawałek tkaniny, skóry lub innego materiału przszyty lub przymocowany do ubrania, butów itp. w celu zasłonięcia lub wzmocnienia miejsca dziurawego, zniszczonego itp.’ (SJPD), **rękodzielo** ‘zbiór przedmiotów wykonanych ręcznie przez rękodzielnika’ (USJP-rzem. szt.).

Na pograniczu czynnego i biernego zasobu leksykalnego odnajdujemy współcześnie: **kamasznictwo** ‘rzemiosło obejmujące szycie, wyrób cholewek do obuwia’ (USJP-przestarz.) oraz używane regionalnie, w Poznaniu, nacechowane: **paterak** ‘partacz, kiepski rzemieślnik’ (SGP-przestarz. iron. wyzw. pogardl.), **psujmajster** (SGP-żart.) i **papudrak** ‘partacz, niezdara’ (SGP-wych. z użycia, wyzw. pogardl.).

Jako historyzmy zarejestrowano pod koniec XX wieku terminy **buzdygan** jako ‘podobny do buławy, używany jako oznaka godności niektórych dowódców wojskowych oraz mistrzów i starszych cechowych’ (SJPSz-hist.) oraz **dać do terminu** ‘umieścić kogoś, zwykle młodego chłopca w zakładzie rzemieślniczym, aby tam uczył się zawodu’ (USJP-fraz. hist. dawniej).

Trudny do ustalenia pozostaje czas wejścia do polszczyzny pisanej terminu **sztuka mistrzowska** ‘przedmiot mający być sprawdzianem umiejętności zawodowych członka cechu, warunek do uzyskania tytułu mistrza’ zarejestrowanego w *Słowniku ubiorów* Ireny Turnau⁵⁴⁶.

Rzemieślnicy od średniowiecza zrzeszali się w korporacje zwane cechami, mające bronić ich interesów. Stworzyli bogatą obyczajowość i struktury przygotowywania do zawodu, a swoją wspólnotę opierali na wspólnym spędzaniu czasu, jak uczyły i spotkania cechowe, zabawy, uroczystości rodzinne, na jednoczącym kulcie religii katolickiej oraz udzielaniu pomocy starym i chorym rzemieślnikom oraz ich bliskim. Dawało im to poczucie bezpieczeństwa oraz pomagało w przekazywaniu rzemieślniczej tradycji z ojca na syna, z mistrza na czeladnika⁵⁴⁷.

Słownictwo odzwierciedla różne przejawy aktywności zawodowej i społecznej rzemieślników. Wśród najstarszej polszczyzny odnajdziemy 101 wyrazów

⁵⁴⁶ Zob. I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op.cit.

⁵⁴⁷ *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, op. cit., s. 85.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

ogólnorzemieślniczych, w tym nazwy specjalności rzemieślniczych, nazwy związane z organizacją cechową, nazwy narzędzi, miejsc, substancji, czynności. Są one odbiciem tego, jak dobrze już wówczas było zorganizowane rzemiosło w Polsce i jak ważną rolę pełniło w gospodarce narodowej, w miastach i miasteczkach. Rzemieślnicy pełnili też ważne funkcje, np. byli zobowiązani do obrony murów miejskich⁵⁴⁸. Na relacje społeczne wpływ miały różne aspekty, m.in. technika „Już na przełomie wieków XVIII i XIX rozpoczyna się w Polsce przewrót techniczny, który jest początkiem rewolucji przemysłowej. Efektem tych zmian są przeobrażenia techniczne w sferze kultury materialnej i wytwórczej człowieka” – zauważa E. Skorupska-Raczyńska⁵⁴⁹. Dopiero jednak w wieku XIX zainteresowano się pracą rzemieślnika i jego życiem, czego dowodem jest literatura piękna, w której po raz pierwszy rzemieślnik pojawia się jako główny bohater⁵⁵⁰. Liczne w polszczyźnie pisanej XIX wieku (144 wyrazy) oraz przełomu XIX i XX wieku (175 wyrazów), a także XX wieku (42 wyrazy) słownictwo ogólnorzemieślnicze odzwierciedla te zjawiska oraz żywe wówczas procesy normatywne.

---

⁵⁴⁸ Rzemieślnicy byli obowiązani do uczestniczenia w życiu miasta, m.in. cechy były zobowiązane do obrony murów miejskich. Pot. Tamże, s. 85.

⁵⁴⁹ Zob. E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX w.*, op.cit., s. 38.

⁵⁵⁰ W takich powieściach, jak: M. Bałucki, *Byle wyżej*, J. Krzeniowski, *Krewni*, Kraszewski, *Wielki nieznajomy*. Por. H. Markiewicz, *Pozytywizm*, op. cit., s. 111.

Rekapitulacja zjawisk

Zestawienie chronologiczne słownictwa rzemiosł skórzanych

I. Słownictwo rzemiosł skórzanych - progresywne

	najstarsza polszczyzna	polszczyzna XVII w.	polszczyzna XVIII w.	polszczyzna XIX w.	polszczyzna I połowy XX w.	polszczyzna II połowy XX w.	o niejasnej chronologii ⁵⁵¹	Razem
słownictwo miechownicze	71	17	7	21	18	0	0	134
słownictwo rękawicznice	4	0	1	11	65	9	1	91
słownictwo kaletnicze	56	12	9	36	46	20	1	180
słownictwo kuśnierskie	163	70	51	127	204	44	11	670
słownictwo szewskie	96	23	20	141	444	187	5	916
słownictwo rymarskie i siodlarskie	81	18	24	66	199	173	0	561
słownictwo garbarskie	38	9	12	30	513	52	1	655
nazwy skór	113	22	7	60	227	50	14	493
słownictwo ogólnorzemieślnicze	101	22	39	144	175	42	1	524
Razem	723	193	170	636	1891	577	34	4224

⁵⁵¹ Wartości podane w tej kolumnie powtarzamy w tabeli drugiej (słownictwo recesywne).

II. Słownictwo rzemiosł skórzanych - recesywne

	najstarsza polszczyzna	polszczyzna XVII w.	polszczyzna XVIII w.	polszczyzna XIX w.	polszczyzna I połowy XX w.	żywe w II połowy XX w.	o niejasnej chronologii ⁵⁵²	Razem
słownictwo miechownicze	11	3	0	4	61	55	0	134
słownictwo rękawicznicze	1	0	0	0	72	17	1	91
słownictwo kaletnicze	15	3	1	4	68	88	1	180
słownictwo kuśnierskie	40	20	18	13	275	293	11	670
słownictwo szewskie	38	7	6	29	473	358	5	916
słownictwo rymarskie i siodlarskie	21	3	0	8	227	302	0	561
słownictwo garbarskie	9	0	0	3	482	160	1	655
nazwy skór	18	2	3	10	242	204	14	493
słownictwo ogólnorzemieślnicze	22	3	0	21	230	247	1	524
Razem	175	41	28	92	2130	1724	34	4224

⁵⁵² Wartości podane w tej kolumnie powtarzamy z tabeli poprzedniej (słownictwo progresywne).

III. Zestawienie słownictwa progresywnego i recesywnego - rzemiosł skórzanych

	XVI			XVII			XVIII			XIX			I poł. XX			II poł. XX		Razem
	suma początkowa	ubyło	suma	przybyło	ubyło	suma	przybyło	ubyło	suma	przybyło	ubyło	suma	przybyło	ubyło	suma	przybyło	suma	
słownictwo miechownicze	71	-11	60	17	-3	74	7	0	81	21	-4	98	18	-61	55	0	55	134
słownictwo rękawicznice	4	-1	3	0	0	3	1	0	4	11	0	15	65	-72	8	9	17	91
słownictwo kaletnicze	56	-15	41	12	-3	50	9	-1	58	36	-4	90	46	-68	68	20	88 (+1 ⁵⁵³)	180
słownictwo kuśnierskie	163	-40	123	70	-20	173	51	-18	206	127	-13	320	204	-275	248	44	293 (+11)	670
słownictwo szewskie	96	-38	58	23	-7	74	20	-6	88	141	-29	200	444	-473	171	187	358 (+5)	916
słownictwo rymarskie i siodlarskie	81	-21	60	18	-3	75	24	0	99	66	-8	157	199	-227	129	173	302	561
słownictwo garbarskie	38	-9	29	9	0	38	12	0	50	30	-3	77	513	-482	108	52	160 (+1)	655
nazwy skór	113	-18	95	22	-2	115	7	-3	119	60	-10	169	227	-242	154	50	204 (+14)	493
słownictwo ogólnorzemieślnicze	101	-22	79	22	-3	98	39	0	137	144	-21	260	175	-230	205	42	247 (+1)	524
Razem	723	-175	548	193	-41	700	170	-28	842	636	-92	1386	1891	-2130	1146	577	1724 (+34)	4224

⁵⁵³ W nawiasach podane są liczby wyrazów, których czas wejścia do polszczyzny oraz dalsze losy są trudne do ustalenia i pozostają niejasne chronologicznie.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Słownictwo rzemiosł skórzanych charakteryzuje się różną żywotnością. Jak podkreśla K. Handke, wyrazy mają swoje dzieje: narodziny, okres adaptacyjny, wchodzenie w obieg społeczny, okres pełnej stabilizacji, spadek żywotności, okres obumierania oraz zgon, czyli przechodzenie do archiwum językowego⁵⁵⁴. Podlegające tym prawom słownictwo rzemiosł skórzanych (4224 jedn. leks.) pojawiało się na przestrzeni wieków, funkcjonowało, a następnie – w różnym okresie – przechodziło do ubytków językowych (2466 jedn. leks.). Analiza wskazuje, że współcześnie spośród badanych w polszczyźnie pisanej odnajdujemy 1724 terminy związane ze skórnictwem.

Najwięcej nowych terminów rzemieślniczych słowniki rejestrują w początkach XX wieku – 1891 jedn. leks., w najstarszej polszczyźnie (do końca XVI wieku) – 723 jedn. leks. oraz w polszczyźnie XIX wieku – 636 jedn. leks.; z kolei najliczniej analizowane wyrazy – 2130 jedn. leks. przechodziły do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku, 175 jedn. leks. ubyło z polszczyzny do końca XVI wieku, a 92 analizowane wyrazy nie przekroczyły cezury końcowej XIX wieku, co było związane z procesami historycznymi, przynoszącymi zmiany społeczne, kulturalne, obyczajowe.

Na rozkwit rzemiosła⁵⁵⁵ w wiekach średnich w Polsce wskazują 723 terminy przyporządkowane skórnictwu zarejestrowane w najstarszej polszczyźnie pisanej. Rzemieślnicy należeli do zamożnych mieszkańców miast i miasteczek oraz dóbr szlacheckich i duchownych, gdzie otaczano ich szczególną opieką, jako że przyczyniali się oni do rozwoju gospodarczego okolicy i jednocześnie zaspokajali potrzeby dworu czy plebanii⁵⁵⁶. Praca w średniowieczu pozostawała czynnikiem nobilitującym, zaś stan szlachecki w tym czasie nie był tak zamknięty jak w wiekach późniejszych i nie odgrywał jeszcze tak decydującej roli w polityce i gospodarce Polski⁵⁵⁷, stąd wysoki status mieszczan, w tym rzemieślników. Stosunkowo łatwo można też było wejść do społeczności rzemieślniczej, która, w miarę tworzenia sztywnej hierarchii cechowej i przepisów organizujących cech jako jedyną legalną organizację rzemieślniczą, stawała się coraz bardziej zamknięta. „Charakterystyczny dla wczesnego średniowiecza głód towarów sprawiał, że wejście do grupy majstrów cechowych było rzeczą łatwą. Od XIV w. obserwujemy jednak ograniczenie liczby majstrów i stwarzania coraz

⁵⁵⁴ K. Handke, „Czasowe cezury” i przebieg życia wyrazu, [w:] K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze*, op. cit., s. 55-56.

⁵⁵⁵ Por. I. Turnau, *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI- XVIII wiek*, op. cit., s. 7.

⁵⁵⁶ Np. Jan Zamojski, dbając o Zamość, nadał mieszkańcom swobody i przywileje. Por. K. Kowalczyk, *Rzemiosło Zamościa 1580 – 1821*, Warszawa 1971, s. 9-10.

⁵⁵⁷ Por. *Obyczaje w Polsce od średniowiecza do czasów współczesnych*, op. cit., s. 75- 89.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

większych barier dla nowych mistrzów (...). Wynikało to ze ścisłego ustalenia liczby warsztatów rzemieślniczych w mieście”⁵⁵⁸. Surowe nakazy cechowe, zawierające precyzyjne zasady nauki i pracy, a także organizujące życie społeczne i rodzinne członków, można było ominąć, udając się jako niecechowy pod opiekę możnych. Specjalizacja rzemieślnicza sprzyjała wydajności pracy i jakości wyrobów⁵⁵⁹, stąd w średniowieczu obserwujemy rozwój popularnych gałęzi skórnictwa, istniejących do dziś, jak: kuśnierstwo, szewstwo, rymarstwo i siodlarstwo, kaletnictwo, rękawicznictwo, a także miechownictwo.

Szczególną pozycję wśród skórników w wiekach średnich zajmowali kuśnierze, którzy cieszyli się najwyższym statusem wśród rzemieślników skórzanych jako ludzie zamożni, zwłaszcza ci, którzy łączyli szycie futer z ich sprzedażą, stąd wśród najstarszej polszczyzny pisanej odnajdujemy najwięcej terminów kuśnierskich (163 jedn. leks.), w tym, obok nazw rzemieślników (np. **kuśnierz**, **kożusznik**) i czynności kuśnierskich (**bramowanie** ‘obszywanie brzegów jakiegoś przedmiotu (najczęściej – ubrania) lamówką, szlakiem futrzanym’ (**bramować**)), nazwy okryć i czapek futrzanych, a także i ich części (146 jedn. leks.), np. **barany**, **czapka**, **delia**, **skalne futro**, **szuba**. Do wzrostu popytu na wyroby kuśnierskie przyczyniło się ochłodzenie klimatu w Europie, które miało miejsce od XIII wieku. Niskie temperatury, sięgające i utrzymujące się do XVIII wieku⁵⁶⁰, sprawiły, że futra i ocieplane nim ubrania stały się niezbędne.

Na zmianę asortymentu wyrobów kuśnierskich wpływały moda i wygoda, toteż w miejsce starych strojów, wprowadzano nowe fasony, wypychające z użytku poprzednie, wraz z ich nazwami, których dlatego do końca XVI wieku ubyło w kuśnierstwie 40. Do archiwum językowego przeszły nazwy ubrań i ich elementów, jak **darmoleg** ‘wielki futrzany kołnierz’, **duszogrzejek** ‘część garderoby męskiej, rodzaj żupana, serdaka podszytego futrem, kaftan spodni’. W tym czasie ubywa też nazwa **towarzysz kuszniarski**, czyli ‘czeladnik u kuśnierza’, zastąpiona przez funkcjonujący w średniowieczu wyraz **kuśnierczyk** o tym samym znaczeniu.

Do wyrobu futer i innych przedmiotów skórzanych pozyskiwano różnorodne skóry zwierząt hodowlanych i łownych, o czym świadczy 113 nazw skór i ich rodzajów zarejestrowanych w najstarszych leksykonach, np. **bykowina** ‘skóra z byka’, **ircha**

⁵⁵⁸ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Gospodarcza historia Polski*, Warszawa 2001, s. 28.

⁵⁵⁹ Tamże, s. 28.

⁵⁶⁰ Por. wywiad z prof. Tadeusze Niedźwiedziem, kierownikiem klimatologii Uniwersytetu Śląskiego. „Polska. Dziennik Zachodni”, nr 296, 18.12.2009.; przedruk: „Angora”, nr 1 (1020), 3.01.2010, s. 25-26/

‘rodzaj zamszu, miękko wyprawiona skóra owcza’, **koża** ‘skóra zwierzęca’, **lentwal** ‘wyprawiona skóra z jagnięcia’, **runo** ‘skóra pokryta wełną’. Ich różnorodność wskazuje na powszechność wykorzystania skór w tamtym okresie, gdyż są wśród nich zarówno nazwy skór cennych, drogich, jak **soból** ‘wyprawiona skórka, futro z sobola’, jak i tanich, np. **krowina** ‘skóra krowy’. Rozwój skórnictwa w tym czasie potwierdzają dynamicznie zmieniające się zasoby jego terminologii. Analiza żywotności badanych nazw wskazuje, że cezury końcowej XVI wieku nie przekroczyło 18 nazw skór – w tym np. **pierzcha** ‘prawdopodobnie rodzaj wyprawionej skóry lub futra’, **suran** ‘surowa, niewyprawna skóra⁵⁶¹’ i **krzeczkowy** ‘zrobiony ze skórek chomika’ – których desygnaty odeszły w zapomnienie lub zostały zastąpione precyzyjniejszymi określeniami.

Funkcjonujące w polszczyźnie do końca XVI wieku terminy ogólnorzemieślnicze (101 jedn. leks.) wskazują na ukształtowane struktury cechu, gdyż należą do nich nazwy opłat cechowych, np. **kantaporne** i **rozmiarek** oraz cechowej hierarchii, np. **cechownik** ‘rzemieślnik należący do cechu’, **mistrzowskie koło** ‘mistrzowie z zarządu cechu rzemieślniczego’, a także symbole organizacji, np. **chorągiew** ‘przytwierdzony do drzewca płat tkaniny określonego koloru (lub kolorów), czasem ozdobiony haftem, opatrzone godłem, znakiem organizacji itp.; także cechu’. W najstarszych leksykonach zarejestrowano nazwy dziedzin rzemieślniczych, jak **garbarstwo**, **kuśnierstwo**, **szewstwo** i rzemieślników, jak **mistrz**, **podmistrz** ‘pomocnikiem majstra’, a także nazwy związane z pracą, jak **cajg** ‘narzędzie, statki rzemieślnicze’, **szydło**, **warsztat** jako ‘pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych, także zakład wykonujący takie prace’. Precyzowanie się rzemiosła oraz jego obyczajowości sprawiły, że cezury końcowej XVI wieku nie przekroczyły 22 nazwy ogólne związane z życiem publicznym rzemieślnika, jak **mistrzowie** ‘syn mistrza rzemieślniczego’, **ojciec towarzyski** ‘zwierzchnik towarzyszy – czeladników’. Mimo tego główne zręby organizacji cechowej miały przetrwać aż do XIX wieku, kiedy to w nowoczesnym, kapitalistycznym świecie pojawiły się inne formy organizujące pracę skórników.

Kolejną liczną grupę wyrazów rzemieślniczych stanowi słownictwo szewskie, ponieważ do końca XVI wieku leksykony zarejestrowały 96 wyrazów związanych z szewstwem, rzemiosłem rozpowszechnionym, gdyż buty w surowym, polskim

---

⁵⁶¹ Tu może powinna być dotychczasowa Żydów lwowskich związana z wyprawianiem skór.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

klimacie – podobnie jak futra – były towarem pożądanym, stąd wśród najstarszej terminologii szewskiej liczne nazwy wyrobów, jak **ciżma** ‘but z miękkiej skóry, płytki albo z niską cholewką, często o czubie wydłużonym i zakrzywionym do góry, noszony powszechnie w XII – XV wieku’, **kozackie buty** ‘obuwie z cholewami, do kolan, bez obcasów i podkówek, noszone w XVI – XVII wieku’, **skórznie** ‘buty skórzane z wysokimi cholewami’. Powszechne występowanie warsztatów szewskich, praca szewca często na zewnątrz pomieszczenia, aby wykorzystać naturalne światło, mogły przyczynić się do spopularyzowania tajemnic tego fachu, stąd w najstarszej polszczyźnie pisanej takie nazwy, jak: **czernidło** ‘czarna pasta służąca do czernienia butów’, **podszyc** ‘przybić nowe zelówki’, nazwy narzędzi szewskich, jak **gnyp szwiecki**, **kopyto** oddające ówczesną technikę wyrobu obuwia. Już w wiekach średnich pojawiła się specjalizacja szewców, na co wskazują odzwierciedlające ją nazwy, np. **pantoflarz** ‘rzemieślnik wyrabiający pantofle’, **patynkarz** ‘szewc robiący patynki’. Zawód ten jednak nie cieszył się powszechnym szacunkiem i uznaniem, skoro w najstarszej polszczyźnie odnajdujemy nacechowaną nazwę **ciągniskora** (**ciągniskóra**) ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’.

Podlegające prawom mody fasony butów odchodziły w niepamięć, a wraz z nimi ich określenia, stąd ubytek 38 takich nazw w omawianym okresie, wśród nich np. **boczkorki** ‘ciżmy typu wschodniego, o płaskiej podeszwie, sięgające do kostek, noszone w XVI – XVII wieku’, **kacze dzioby** ‘obuwie o płaskim i rozszerzonym nosku, noszone w XVI wieku jako reakcja na spiczaste nosy obuwia w modzie gotyku’, **kozackie buty** ‘obuwie z cholewami, do kolan, bez obcasów i podkówek, noszone w XVI – XVII wieku’. Doskonalenie szewskiego warsztatu zmieniało też wyposażenie pracowni, stąd przejście do archiwum językowego takich nazw, jak **gnyp szwiecki** ‘nóż szewski’.

Do najbardziej rozpowszechnionych w dawnej Polsce rzemiosł skórzanych należały też rymarstwo i siodlarstwo, gdyż koń służył powszechnie wówczas jako zwierzę wierzchowe i pociągowe, stąd najstarsze leksykony rejestrują 81 terminów rymarskich i siodlarskich, w tym nazwy rzemieślników (**rymarz**) i ich bliskich (**siodlarzowa** (**siodlarka**) ‘żona siodlarza’ i ‘wdowa po siodlarzu’) oraz nazwy wyrobów: uprząży i sodeł, jak **czyn koński** ‘rząd na konia’, **rząd**, **siodło**, **uzda** oraz batów, jak **bicz**, **korbacz**. Granicy końcowej XVI wieku nie przekroczyło 21 spośród 81 najstarszych terminów rymarskich i siodlarskich, np. **czyn koński**, a wyrazy te zostały zastąpione

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

synonimami albo, jak w przypadku **ladrowania** ‘skórzana kapa albo pancerz na konia’, przeszły do ubytków leksykalnych wraz z zanikiem desygnatu.

Słownictwo miechownicze, liczące w najstarszej polszczyźnie pisanej 71 jedn. leks., (jak **bukłak** ‘worek ze skóry przeznaczony do przenoszenia i przechowywania płynów’, **bursa** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’, **ćwik** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’) oraz nazwy kaletnicze (56 jedn. leks., jak **bulza** ‘torba skórzana’, **pas gdański** ‘szeroki pas skórzany wytwarzany przez rzemieślników gdańskich’, **torba** ‘worek różnego kształtu wykonany z różnych materiałów przeważnie ze skóry, zwykle z uchwytem lub uchwytemi do noszenia różnych rzeczy’) zarejestrowane w najstarszych leksykonach, wskazują, że już w wiekach średnich istniało duże zapotrzebowanie na drobne skórzane przedmioty, niezbędne w codziennym życiu do przenoszenia towarów czy płynów, przechowywania pieniędzy, a także uzupełniających ubiór, jak **pas**. Do archiwum językowego do końca XVI wieku odeszło spośród analizowanych 15 terminów kaletniczych i 11 miechowniczych, w tym nazwy pasów, jak **gace**, **gacnik** czy sakiewek, jak **ircha** ‘mieszek, sakiewka wykonany z irchy’, a także toreb, których przestano używać, jak **korman**.

W najstarszej polszczyźnie pisanej odnajdujemy pierwszych 38 terminów garbarskich, gdyż rzemiosło to – jako samodzielne, pełniące służebną rolę wobec innych gałęzi skórnictwa – już się powoli kształtowało. Wśród najstarszego słownictwa garbarskiego, obok nazw rzemieślników wskazujących na pojawiającą się specjalizację w tym rzemiośle (**leszownik** ‘garbarz wyprawiający skóry miękkie, pracujący w białoskórnictwie’, **zamesznik** ‘garbarz wyspecjalizowany w wyprawianiu zamszu’), żywotne były nazwy substancji, jak **alun** ‘uwodniony siarczan metalu jedno- i trójwartościowego, substancja krystaliczna, rozpuszczalna w wodzie, stosowany w garbarstwie’, **dębica** ‘płyn zawierający garbnik, używany do garbowania skór’, naczyń i narzędzi, jak **garbuz** ‘prawdopodobnie naczynie do garbowania skór’, a także określenia czynności, np. **garbować** ‘poddawać skórę zwierzęcą działaniu garbników w celu nadania jej miękkości i trwałości’ (**garbowanie**). Spośród 38 najstarszych nazw garbarskich do ubytków leksykalnych odeszło przed końcem XVI wieku 9 jedn. leks., w tym: **farba skorna** ‘płyn używany w garbarstwie’, **zoła** ‘dół do garbowania’, co może mieć związek ze stopniowym wówczas doskonaleniem wyprawy skór.

W najstarszej polszczyźnie pisanej odnajdziemy jednostkowe terminy rękawicznicze (4 jedn. leks.), w tym wyraz **rękawiczka**, co wskazuje, że rękawicznictwo jako samodzielne rzemiosło nie było wówczas jeszcze popularne.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Zwykle bowiem rękawicznicy dawniej łączyli się z innymi cechami, np. kaletników⁵⁶². Cezury końcowej XVI wieku nie przekroczyła nazwa **holica** ‘rękawica bez futra i podszewki’, której desygnat, jako niepraktyczny, najprawdopodobniej przestał być wyrabiany.

Z wyrazów zarejestrowanych w najstarszych leksykonach na początku XVII wieku funkcjonowało w polszczyźnie 548 terminów rzemiosł skórzanych, w tym największy zbiór stanowiły nazwy kuśnierskie (123 jedn. leks.), nazwy skór (95 jedn.), rymarskie i siodlarskie oraz miechownicze (po 60 jedn. leks.) i szewskie (58 jedn. leks.), zaś najmniejszy zbiór tworzyło słownictwo rękawicznicze (3 jedn. leks.).

Kolejny, XVII wiek, był trudny dla polskiego rzemiosła ze względu na wojny (ze Szwecją, Turcją, Moskwą), powstanie Chmielnickiego oraz epidemie⁵⁶³, które doprowadziły do wyludnienia miast i zaniku hodowli zwierząt. Rzemieślnicy bronili się przed upadkiem, m.in. ograniczając liczbę majstrów i warsztatów, co sprawiło, że „niektórzy czeladnicy, zwłaszcza w XVII w., nie mogąc doczekać się tytułu mistrza, zakładali nielegalne warsztaty zwłaszcza w jurydykach. Wchodzili wówczas do grupy tzw. partaczy, którą zasilali również rzemieślnicy przybywający ze wsi oraz Żydzi”⁵⁶⁴.

W XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej odnajdujemy nowe 193 terminy przyporządkowane słownictwu rzemiosł skórzanych, z których najliczniejszą grupę stanowi, podobnie jak w wiekach wcześniejszych, słownictwo kuśnierskie (70 jedn. leks.). Ze względu na panujące nadal niskie temperatury okrywano się futrami, jak **baraniura** ‘wierzchnie okrycie ze skór, futro z baranów’, **zajęczyna** ‘futro z zająca’, i ocieplanymi okryciami, jak **tułub** ‘długie, szerokie futro, zwykle ze skór baranich, często niepokryte materiałem’. Uzupełnieniem stroju były futrzane czapki, jak **kaptur** ‘kobieca czapka futrzana wykonana przez kuśnierzy warszawskich w 1664 r.’. Znaczący wpływ na asortyment kuśnierski miała moda, w tym wieku francuska oraz niderlandzka, zaś jej nakazy przyczyniły się do zaniku pewnych artefaktów, a zarazem ich nazw, toteż końcowej granicy XVII wieku nie przekroczyło 20 terminów kuśnierskich, np. **baraniura** ‘wierzchnie okrycie ze skór, futro z baranów’, **ciemierzycyca** ‘ubiór z zamszu noszony w XVII wieku’, **motlisko** ‘kożuch barani pokryty tkaniną, noszony przez mieszczan w XVII wieku’.

⁵⁶² I. Turnau, *Polskie skórnictwo*, op. cit., s. 79.

⁵⁶³ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Gospodarcza historia Polski*, op. cit., s. 72.

⁵⁶⁴ Tamże, s. 50.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Buty pozostały popularnym wyrobem, zaś ich fasony zmieniały się pod wpływem dominującego w XVII wieku francuskiego szyku i smaku, zwłaszcza dworu królewskiego w Paryżu. Inną tendencją w Polsce było noszenie butów do stroju narodowego: wysokich, na płaskiej podeszwie, z wydłużonym nosem i podkówką w miejsce obcasa. Stąd w XVII wieku w polszczyźnie pisanej kolejne 23 neologizmy szewskie, do których zaliczymy nowe nazwy butów, np. **chodaki** ‘ochraniacze, nakładane na łydki’, **lystcian** ‘obuwie na łydki, skórnia’, **moskiewskie buty** ‘obuwie z cholewami, o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie, wyrabiane przez polskich szewców w XVII wieku’. W XVII wieku warsztat pracy szewca na krótko wzbogaciło nowe narzędzie zwane **mulszą** (nazwa nie przekroczyła cezury końcowej XVIII wieku), a doskonalenie się tego fachu oddawała nowa nazwa czynności, czyli **szwarcowanie** ‘czyszczenie, smarowanie czarną pastą obuwia przed wyglansowaniem’ (**szwarcować**). Pewne fasony wychodziły z mody, dlatego do archiwum językowego odeszło pod koniec XVI wieku 7 nazw szewskich, np. **tureckie buty** ‘z cholewami o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie’.

Do wyrobu futer i butów oraz przedmiotów skórzanych potrzebowano skór, zaś nowe – w XVII wieku – ich 22 nazwy można tłumaczyć zarówno rozwojem piśmiennictwa i leksykografii, jak i skórnictwa. Należą do nich, np. **koźlina** ‘skóra z kozła’ i **smuszek (smusik)** ‘skórka jagnięcia lub baranka, okryta wełną, wyprawiona albo surowa’. Spośród nazw skór funkcjonujących w omawianym okresie, do ubytków językowych odeszły 2 wyrazy, tj.: **baraneczek** jako ‘wyprawiona skóra jagnięca’ i **cejtuchowe futro** ‘w XVII wieku określenie skóry futerkowej z czarnych lub farbowanych na czarno królików’.

W polszczyźnie pisanej XVII wieku odnajdujemy też 22 neologizmy ogólnorzemieślnicze, do których należały nazwy gałęzi i specjalności skórnicych, np. **czapnictwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrabianie czapek’, **zamesznictwo (zamszownictwo)** ‘dział rzemiosła skórzanego zajmujący się wyrobem zamszu, technika wyrabiania zamszu’, a także nazwy rzemieślników, jak **maslek** ‘uczeń rzemieślniczy’ oraz nazwy związane z organizacją cechową, jak **kątybernija** ‘cech, zgromadzenie cechowe’, **przypowiedni list** ‘patent, świadectwo rzemieślnicze’. Nowe nazwy substancji, miejsc i narzędzi, jak **budka** ‘niewielkie, prymitywnie skonstruowane, kryte pomieszczenie przeznaczone do wykonywania w nim pracy

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

rodzaj warsztatu rzemieślniczego’, **lentryk** ‘klej rozpuszczony w wodzie’ wskazują na rozwój rzemiosła w tamtym okresie, mimo nieszczęść, jakie niosły ze sobą wojny i epidemie.

W XVII wieku zmieniała się sztuka wojenna, zamiast ciężkozbrojnych rycerzy na polach bitew pojawiła się kawaleria dosiadająca lekkich, zwinnych koni, dla których uprząż wyrabiali rymarze i siodlarze, stąd 18 jedn. leks. przyporządkowanych tym rzemiosłom zarejestrowanych po raz pierwszy w XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej, wśród nich zaś nazwy wyrobów, np. **kulbaka** ‘siodło wojskowe kryte skórą, zwykle o wysokim tylnym łuku’, **kaptur** i **kapturek** ‘zasłona nakładana na oczy koniom wyrabiana przez rymarza jako część uprzęży’, jak również nazwy batów, np. **kańczug** i – wskazujący na rozszerzenie produkcji rymarskiej – wyraz **szla** ‘pas, często skórzany, służący do przytrzymywania przenoszonego przedmiotu, ułatwiający niesienie, ciągnięcie, transport czegoś’. Trzy spośród XVII-wiecznych neologizmów rymarskich okazały się recesywne i nie przekroczyły cezury XVII wieku. Są to: nacechowany ekspresywnie **batożek** ‘duży bat’, **burda** ‘juki, kulbaki; siodło’ i **dzięga** ‘rzemień, knut, arkan’.

W XVII wieku powiększył się asortyment wyrobów miechowniczych (17 jedn. leks.) i kaletniczych (12 jedn. leks.), stąd nowe wówczas nazwy przyporządkowane tym rzemiosłom w polszczyźnie pisanej, jak **bandolet** ‘pas skórzany przewieszony przez ramię, lekkiej broni palnej lub szabli, pałasza, ładownicy’, **pas z pieniędzmi** ‘trzos’. Cezury końcowej XVII wieku nie przekroczyły po 3 analizowane tu terminy miechownicze i kaletnicze, gdyż ich desygnaty stały się niemodne lub niepraktyczne, jak np. **ankra** ‘pas ze spięciem do ubioru kobiecego’, **askopera** ‘skórzane naczynie do przechowywania i przenoszenia wina’.

Dalej w XVII wieku, choć z wolna, rozwija się garbarstwo, co oddaje przyporządkowane mu słownictwo specjalistyczne. Do nowych w XVII-wiecznej polszczyźnie pisanej terminów garbarskich zaliczymy 9 jednostek, w tym **oblak garbarski** ‘półkolisty przedmiot do rozciągania skór’ oraz **juchtowanie** ‘wyprawianie skóry na jucht (nieprzemakalna skóra bydłęca używana przeważnie na cholewki butów i do wyrobów rymarskich)’ (**juchtować**). W omawianym okresie żaden termin garbarski nie odszedł do archiwum językowego, zapewne dlatego, że – mimo postępu w skórnictwie – nie był to czas dużych zmian w garbarstwie, ale raczej modyfikacja sprawdzonych już sposobów wyprawy skór.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XVII wieku nie odnajdujemy w polszczyźnie pisanej nowych terminów rękawicznicznych, choć wówczas rękawiczki noszono powszechnie.

W początkach XVIII wieku leksykografia rejestruje 700 terminów skórnicznych, z których najliczniejsze zbiory tworzyło słownictwo kuśnierskie (173 jedn. leks.), nazwy skór (115 jedn. leks.) oraz słownictwo ogólnorzemieślnicze (98 jedn. leks.). Leksyka rękawicznicza liczyła 3 jedn. leks.

Po trudnym dla polskiej gospodarki wieku XVII nastął niełatwy wiek XVIII, gdyż wojny saskie i wojna północna wywołały okres zastoju gospodarczego, zwłaszcza w pierwszej połowie tego stulecia. Analizując drugą połowę XVIII wieku, historycy zauważają pewne ożywienie, które mogło również być efektem pewnych zmian prawnych, jako że „po pierwszym rozbiorze w Galicji w 1778 r. wprowadzono ordynację, która ograniczyła dotychczasowe przywileje cechowe. Zarządy miejskie uzyskały prawo wydawania zezwoleń na produkcję pozacechową. Zniesiono reglamentację liczby pracowników i skasowano obowiązujące cenniki”⁵⁶⁵. Dzięki tym zmianom rzemiosło mogło odbudowywać swoje struktury po zniszczeniach wojennych. Jak twierdzi J. Kulischer: „w XVIII w. rzemieślnik zatrudnia już większą liczbę czeladników niż przedtem, daje też pracę towarzyszom cechowym pozbawionym środków utrzymania. Dzięki temu wytwarza o wiele więcej artykułów niż dawniej, a częstokroć posiada sklep, w którym sprzedaje towary”⁵⁶⁶. Mimo tych trudności, w polszczyźnie pisanej XVIII wieku odnajdujemy 170 nowych terminów przyporządkowanych rzemiosłom skórzanim, które łącznie z wcześniej upowszechnionymi tworzą grupę 670 terminów rzemieślniczych skórnicznych. Z tego zbioru w XVIII wieku recesywnymi okazało się 28 jedn. leks.

Ponownie w analizowanym materiale największą grupę stanowią neologizmy kuśnierskie (51 jedn. leks.), choć zamożni niegdyś kuśnierze zaczęli podupadać. Zmieniająca się moda – oprócz wpływów francuskich także angielskie, powrót klasycyzmu – sprawił, że pojawiły się nowe stroje, często ozdabiane futrem i z niego szyte, np. wygodna **łosica** ‘kurta z łosiej skóry’, ciepła **niedźwiednia** ‘futro ze skór niedźwiedzi’, **ogonek** ‘gatunek futra, czyli futro z części ciała zwierząt koło ogonów’, **piesaki** ‘gatunek futra z lisa białego’ oraz **salopa** ‘długie wierzchnie okrycie kobiecie z rękawami i pelerynką, zwykle watowane lub podbite futrem noszone w XVIII i XIX

⁵⁶⁵ A. Jeziński, C. Leszczyńska, *Gospodarcza historia Polski*, op. cit., s. 80.

⁵⁶⁶ J. Kulischer, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t 2, Warszawa 1961, t. 2., s. 147.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

wieku', a także dodatki do nich, jak np. **filfres** 'damska mufka używana w Poznaniu w XVIII wieku'. Zasób terminów kuśnierskich wzbogaciły w XVIII wieku nowe nazwy czynności rzemieślniczych, jak **celowanie** 'sztukowanie futra, dobieranie odpowiednich lepszych kawałków' (**celować**) oraz **kopcenie** 'powlekanie, czernienie futra' (**kopcić**), a także nazwa narzędzia **pień** 'drewniana forma na kapelusze'.

Do archiwum językowego odeszły, z końcem XVIII wieku, nazwy najprawdopodobniej nieprzydatnych, bądź niemodnych rzeczy (18 jedn. leks.), a wśród nich **czerkieska** 'długie futrzane okrycie z zapięciem pasamoniczym noszone w XVIII wieku, zwłaszcza na ziemiach wsch.', **damstowe futro** 'futro sprzedawane w Krakowie w XVIII wieku', **półkontusz** 'okrycie damskie, często z futrem, o kroju kontusza, noszone w Wielkopolsce w XVIII wieku'.

XVIII-wieczna leksykografia i polszczyzna pisana rejestruje 39 nowych terminów ogólnorzemieślniczych, wskazując na zmiany w pracy i życiu rzemieślnika, ale też budzące się pewne społeczne zainteresowanie jego kondycją. Wśród neologizmów rzemieślniczych są bowiem nazwy osób, jak **majster** 'rzemieślnik samodzielnie prowadzący warsztat, szkolący uczniów w swoim rzemiośle', **podmajstrzy** 'pomocnik majstra, czeladnik cechowy', miejsc, jak **pracownia** 'warsztat rzemieślniczy, rękodzielniczy jako zakład usługowy lub produkcyjny', nazwy narzędzi, jak **gierada** 'naczynia, narzędzia, statki i sprzęty rzemieślników', **statki rzemieślnicze** 'narzędzia rzemieślnicze' oraz substancji, jak **szwarc** 'czarna pasta służąca do czernienia butów' i **talek (talk)** 'bardzo miękki minerał, tłusty w dotyku, tworzący białe, zielonawe lub żółte skupienia, mający zastosowanie w wielu rzemiosłach', a także nazwy czynności: **glansowanie** 'nabłyszczanie, czyszczenie do połysku przedmiotów ze skóry, przede wszystkim butów' (**glansować**), **kopcenie** 'powlekanie, czernienie futra' (**kopcić**).

Rozpowszechnionymi i popularnymi rzemiosłami pozostawały rymarstwo i siodlarstwo (24 jedn. leks.), na co miał wpływ dalszy rozwój polskiej konnicy, transportu, stąd w pracy ówczesnego rymarza wsparł **rymarczyk** 'czeladnik rymarski', pomagając mu wytwarzać nową uprzęż i inne wyroby, jak **podciągacz** 'pas przytrzymujący siodło lub kulbakę', **podgardle** 'rzemień podgardłowy u munsztuka końskiego', **siedzenie** 'siedzenie ze skóry i włosia, wkładane na grzbiet konia, służące do jazdy wierzchem' oraz **bizun** 'bat, batog, kańczug' i **bykowiec** 'bicz rzemienny'.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Żaden z analizowanych tu terminów rymarskich i siodlarskich nie odszedł do ubytków leksykalnych w XVIII wieku, choć od jego drugiej połowy rzemiosła te zaczęły podupadać.

Zgodnie z obowiązującą modą, oprócz skórzanych butów, w XVIII wieku szewcy wyrabiali też kobiece pantofelki z delikatnych luksusowych skórek i innych materiałów, stąd 20 nowych terminów szewskich, wśród których odnajdujemy nowe nazwy butów, np.: **berlacz** ‘wojłokowy lub futrzany but zimowy nakładany w czasie mrozów na zwykłe obuwie’, **muleta** ‘ranne obuwie kobiece, pantofle damskie’, **sztybel** (**sztyblet**) ‘krótki but męski z nierozciętą cholewką, z wszytymi po bokach cholewki kawałkami elastycznej gumy’, a także nowych narzędzi, jak **krawalnik** ‘nóż szewski bez trzonka do krajania skór’; miar, jak **kompas** ‘miara, używana przez szewców na obuwie’. Ta sama moda, która wprowadzała nowe fasony, przyczyniała się do wycofania starych, stąd 6 wyrazów, które nie przekroczyły cezury końcowej XVIII wieku, w tym: **durchtowane** ‘w XVII i XVIII wieku przesywane obuwie’ i **kolanko** ‘część ozdobnej cholewy z miękkiej skóry zakrywającej kolano’.

Zapotrzebowanie na skóry oraz zmiany technologiczne sprawiały, że w XVIII wieku warsztaty garbarskie zaczęły rozbudowywać się w manufaktury, w których pod okiem majstra proste czynności wykonywali niewykwalifikowani robotnicy, na co wskazuje 12 nowych w XVIII-wiecznej polszczyźnie pisanej terminów garbarskich, w tym nazwy garbarzy, jak **każemniak** ‘grabarz, białoskórnik’ i **wyprawiacz** ‘garbarz’; substancji, np. **garbnik** ‘substancja chemiczna mająca zdolność garbowania skóry, wiążąca się z kolagenem, stosowana w garbarstwie i medycynie’ oraz czynności, np. **kwaszenie** ‘oczyszczanie skóry przed garbowaniem’ (**kwasić skóry**), a także nazwa warsztatu garbarskiego – **garbarnia** i nazwa odpadków garbarskich – **garbowiny**. Żaden z żywotnych w XVIII wieku wyrazów przyporządkowanych garbarstwu nie odszedł do ubytków leksykalnych w tym stuleciu.

XVIII-wieczna polszczyzna pisana rejestruje też 9 neologizmów kaletniczych, np. **flintpas** ‘pas przewieszony przez ramię, używany do zawieszania na nim lekkiej broni palnej’, **lederwerki** ‘pasy rzemienne noszone przez żołnierzy, podtrzymujące tornister i ładownice’, **pasek** ‘paski u szabli, na których ona wisi’ oraz 7 miechowniczych, np. **kotek** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’, **szabatura** ‘torba skórzana, woreczek na pieniądze, sakiewka’. Spośród funkcjonujących w XVIII wieku terminów kaletniczych tylko jeden odszedł do archiwum językowego – **biesażka** jako ‘torba podróżna, torba do pieniędzy, używana w Poznaniu w XVI i XVII wieku’.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

W XVIII-wiecznej polszczyźnie pisanej odnajdujemy 7 nowych nazw skór, np. **niedolisek** ‘skórka z młodego lisa odznaczającego się krótką sierścią’ i **surowiec** ‘skóra surowa, taka, która nie była garbowana’. Spośród nazw skór 3 terminy odchodzą do archiwum językowego, w tym **jastrych** ‘gatunek skóry importowanej w XVIII wieku z Holandii do Poznania’. W XVIII-wiecznej polszczyźnie pisanej zarejestrowano nowy wyraz przyporządkowany rękawicznictwu, tj. **rękawicznicy** ‘odnoszący się do rękawicznika i rękawicznictwa’

Cezury końcowej XVIII wieku nie przekroczyło 28 terminów skórniczych, zaś pozostało ich w polszczyźnie 842: 206 kuśnierskich, 137 ogólnorzemieślniczych, 119 nazw skór, 99 rymarskich i siodlarskich, 88 szewskich, 81 miechowniczych, 58 kaletniczych, 50 garbarskich, 4 rękawicznice.

Wiek XIX stał się początkiem nowoczesnych zmian politycznych, gospodarczych i społecznych; był okresem, w którym budowano wielkie fabryki, a mieszkańcy wsi migrowali do miast w poszukiwaniu pracy i lepszego życia, przeobrażając się w nowych klientów, którzy chcieli mieć skórzane buty, paski, torby. Wiek pary i elektryczności, wiek wielkich wynalazków technicznych, jak kolej (budowa pierwszej eksperymentalnej linii kolejowej miała miejsce w 1879 r.), żarówka (wynaleziona przez Thomasa Edisona w 1879 r.), telefon Bella (w 1876 r.), radio Marconiego (skonstruowane w 1895 – 1979)⁵⁶⁷ sprawił, że, zdaniem T. Kizwaltera: „sukcesywnie na znaczeniu traciły dawne elity urodzeniowe, zastępowane elitami pieniądza (lub łączące się z nimi). Szybko rozrastała się mieszczańska klasa średnia, będąca podstawą nowoczesnych społeczeństw, która narzuciła XIX-wiecznej Europie swoje wzorce obyczajowe, upodobania estetyczne, ubiór. To głównie jej rosnące potrzeby wytwarzały popyt na produkowane dobra przemysłowe i luksusowe”⁵⁶⁸. Rzemiosło rozwijało się wówczas dynamicznie, czerpiąc z nowych technologii i możliwości eksportu. Wówczas to sprowadzano do Europy egzotyczne skóry i substancje. O dynamice świadczy 635 nowych w języku pisanym terminów skórniczych.

W XIX wieku pojawili się rzemieślnicy konsensowi, którzy mogli uprawiać rzemiosło za zgodą władz, bez przebycia uciążliwej drogi nauki wymaganej przez cechy, a także bez podporządkowania się tej organizacji; również kobiety zyskały prawo wykonywania zawodu rzemieślnika, stąd najliczniejszą grupę XIX-wiecznych

⁵⁶⁷ T. Kizwalter, *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2003, s. 35-39.

⁵⁶⁸ Tamże, s. 20.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

neologizmów w obrębie słownictwa rzemiosł skórzanych stanowią terminy ogólnorzemieślnicze (144 jedn. leks.). Równie dynamicznie w XIX wieku rozwijało się słownictwo szewskie (141 nowych jedn.) i kuśnierskie (127 neologizmów). Uzupełniają je mniej liczne nowe terminy z zakresu pozostałych rzemiosł skórzanych (od 66 do 11 neologizmów), łącznie 194 jedn. leks.

W XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej odnajdujemy nowe nazwy dziedzin rzemieślniczych, jak **pantoflarstwo** ‘rzemiosło obejmujące wyrób pantofli, dziś raczej obuwia miękkiego’, wskazujące na specjalizację rzemiosła związaną z potrzebami rynku, a także nowe nazwy rzemieślniczych wytwórców i ich pomocników, jak **bretmajster** ‘pierwszy czeladnik zastępujący majstra’, **konsensowy majster/rzemieślnik** ‘rzemieślnik nienależący do cechu, prowadzący warsztat na mocy otrzymanego konsensu’, **rękodzielniczka** ‘kobieta – rękodzielnik’, jak również nazwy utrwalone przez tradycję, choć związane z tracącym swą dominującą pozycję cechem, jak **gospoda** ‘miejsce posiedzeń cechowych u rzemieślników’, **lada** ‘skrzynia, szkatuła będąca skarbcem cechu rzemieślników’, **porządki rzemieślnicze** ‘klasa rzemieślnicza, zrzeszeni w cechu’, **sztuka czeladnicza** ‘roboty wykonane przez wyzwającego się rzemieślnika’ oraz nowe nazwy związane z tworzeniem się nowoczesnych struktur rzemieślniczych, jak **korporacja** ‘organizacja zrzeszająca ludzi tego samego zawodu, również rzemieślników’. Nazwy miejsc i narzędzi, po raz pierwszy zarejestrowane w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej, jak **wyrobnia** ‘fabryka, wytwórnia, warsztat’ i **zbrój** ‘przyrządy, narzędzia rzemieślnicze’ oraz substancji, materiałów i czynności, np. **czeladnikowanie** ‘pracowanie jako czeladnik, bycie czeladnikiem’ (**czeladnikować**, **czeladniczyć**) wskazują na zainteresowanie pracą rzemieślnika i ujawnienie tajników jego warsztatu. Do końca XIX wieku do archiwum językowego przeszło 21 terminów ogólnorzemieślniczych, związanych z odchodzącymi w zapomnienie obyczajami i prawami, np. **porządki rzemieślnicze** ‘klasa rzemieślnicza, zrzeszeni w cechu’, **wyzwolony czeladnik** ‘który wyszedł na czeladnika’.

W wieku XIX wzrosło zapotrzebowanie na różnego rodzaju skórzane wyroby, w tym na buty, stąd 141 nowych nazw wyrobów, np. **kamasze lojkowe** ‘kamasze ze skóry cielęcej lub kozłowej wyprawionej sposobem białoskórnicy’, **lakiery** ‘eleganckie buty z lakierowanej skóry’, **pamputo** ‘lekki, płytki but bez cholewki; pantofel’, **podszycie** ‘buty bez cholewy’, a także nazw ich wytwórców, zarówno neutralnych, jak **łaciarz** ‘szewc zajmujący się łątaniem starych rzeczy, reperacją, przeróbką’, **safiannik** ‘szewc wyrabiający buty z safianu’, **szewc czarny** ‘szewc

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

wyrabiający obuwie polskie, proste, zwyczajne’, jak i nacechowanych, wskazujących ubóstwo szewców i ich często niski status społeczny, stąd żartobliwe **butodziej** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ i **dratewka** ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc’ oraz pejoratywizm **szewczyzna** ‘pogardliwie lub z politowaniem o szewcu’. Zainteresowanie szewskim fachem oraz powszechność szewskich warsztatów sprawiły, że zarejestrowane zostają nowe: nazwy gwoździ, np. **ćwiek** ‘szewska szpilka drewniana do przybijania podeszw’, **szyft** ‘cienki gwoździk z małą, płaską główką lub bez główki, także ćwieczek drewniany’; czynności szewskich np. **odkoływanie** ‘robienie sztychów w butach myśliwskich wyraźniejszymi’; a także narzędzi, np. **rygownica** ‘narzędzie kościane, którym szewc robotę wygładza’ i **szpicknoch** ‘kość do wychylania butów’.

Cezury końcowej XIX wieku nie przekroczyło 29 spośród analizowanych w niniejszej pracy terminów szewskich, w tym nacechowane nazwy szewców, np. **latajdziura**, a także nazwy butów i ich części, np. **szpefliczek** ‘skórka na obcas’, **wichlarz** ‘tylna część buta’ oraz zwrot **wysłać na kurpie** ‘zbierać na śmietnikach stare buty, odpadki skór itp. i używać tych rzeczy do reperacji’.

W polszczyźnie pisanej XIX wieku odnajdujemy 127 neologizmów kuśnierskich, do czego niewątpliwie przyczyniła się moda, wówczas dyktowana przez Wiedeń, choć w Polsce zdominowana przez popowstaniową żałobę. Do nowych wówczas nazw okryć futrzanych zaliczymy m.in. takie, jak: **bękart** ‘futro sobolowe z mieszańców’, **elki** ‘futro z wyprawionych skórek tchórza lub tchórzofretki’, **kasztanek** ‘futerko, baranki niekędzierzawe’, **palia** ‘noszony dawniej długi, szeroki płaszcz bez kołnierza, opończa, podbijany futrem’, **pólszubek** ‘krótkie okrycie wierzchnie, często bez rękawów, podbite i obramowane futerkiem’; a do nazw czapek – **kiepurę** ‘staroświecka wysoka czapka, futrem obłożona’. Pojawiły się nowe nazwy rzemieślników – specjalistów, jak **futernik** zajmujący się wyprawianiem, szyciem futer i **kołpacznik** wyrabiający kołpaki. Nacechowany wyraz **kwasikot** ‘kuśnierz’ może sygnalizować, że kuśnierze nie cieszyli się już tak wysokim statusem społecznym, jak w wiekach wcześniejszych.

W omawianym okresie do archiwum językowego przeszło 13 nazw kuśnierskich, np. **bielina** ‘futro z popielic’, **bielka** ‘futerko z wiewiórki’, **rysie** ‘futro z lampartów’ jako futer rzadkich.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Od połowy XVIII wieku zaczęło spadać znaczenie rymarstwa i siodlarstwa spowodowane mniejszym zapotrzebowaniem na luksusowe oporządzenie jeździeckie. Siodlarze zaczęli zajmować się produkcją pojazdów, których popyt z kolei się zwiększył. Zmiany te sprawiły, że wśród rymarzy pojawili się **rzemieniarz** ‘ten, co rzemienie robi, rymarz’ oraz **uzdarz** ‘ten, co robi uzdy, rymarz’. Do nowych wówczas nazw uprzęży i jej części należą, np. **chomąto krakowskie** ‘ozdobione, z błyszczącymi okuciami’, **kantar** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim, uzda’, **okulbaczenie** ‘siodło z całym dodatkowym wyposażeniem’; a do nowych nazw części powozu, np. **koziołek** jako ‘drewniane podwyższenie obciążone skórą, nakładane na kozioł, aby powożący siedział wyżej’, zaś do nowych nazw batów, np. **kozica** ‘rękojeść bicia; biczysko’ i **boćkowiec** zwany **monitorem boćkowskim** ‘bat rzemienny do wymierzania kary cielesnej, bizun, dyscyplina’. Słowniki rejestrują sześćdziesiąt sześć XIX-wiecznych progresywnych terminów rymarskich i siodlarskich. W tym czasie 8 terminów recesywnych przeszło do ubytków leksykalnych, jak np. **kulbaka** w znaczeniu ‘siodło na osła’, **przybór na konia** ‘rząd na konia’ oraz **rzemień** w znaczeniu ‘batog, bizun’.

Dzięki rozwojowi transportu, w XIX wieku rozwinął się handel, zwiększając też możliwości pozyskiwania skór, dzięki czemu, oprócz nowych nazw skór (60 jedn. leks.) ze zwierząt krajowych (hodowlanych i łownych), jak **jelenica** ‘skóra jelenia albo łani’, **łosica** ‘skóra z łosia’, **niedosoból** ‘skórka, futerko z małego, jesiennego sobola o krótkiej sierści’, **szagrzyn** ‘skóra cielęca, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’, w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej zarejestrowano również nową nazwę **renifer** ‘skóra z renifera’. Do ubytków leksykalnych odeszło w XIX wieku 10 spośród analizowanych nazw skór, np. **biela** ‘skórka popielicy’, **łajka** ‘biała psia skórka’.

W XIX wieku zmienił się też asortyment kaletniczy: dawne woreczki na pieniądze zastąpione wygodnymi portfelami i portmonetkami, a podróżnicy zamienili worki na poręczne walizki i kuferki, stąd 36 nowych terminów kaletniczych w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej, jak: **podkówka** ‘portmonetka w kształcie podkowy’, **portfel** ‘mała, kieszonkowa torebka z przegródkami, służąca do przechowywania banknotów, dokumentów itp.’, **waliza** i **walizka** ‘szywna lub usztywniona torba podróżna (dawniej kufer), zwykle w kształcie prostopadłościennego pudła z uchwytem, wówczas ze skóry’. Nowości te spowodowały odejście do ubytków

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

leksykalnych 4 wyrazów przyporządkowanych kaletnictwu, np. niemodnych **suny** i **sunki** ‘walizka skórzana, podłużna, wewnątrz ze sznurowaniem i fartuchem’.

Rozwój technologii oraz możliwości eksportu nowych substancji doprowadziły do zmian w garbowaniu skór, stąd nowe w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej terminy garbarskie (30 jedn. leks.), w tym nazwy rzemieślniczych specjalistów, jak **baraniarz** dostarczający tanich, powszechnie używanych skór, **ircharz** ‘białoskórnik’ i **safiannik** ‘garbarz wyprawiający skórę na safian’; substancji garbarskich, jak **galas** ‘materiał garbnikowy, kwas galasowo – garbnikowy’, **sumak** ‘garbnik otrzymany z liści sumaka, stosowany do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu’; nazwy odpadków garbarskich, jak **drypy** ‘kora garbarska już zużyta, sprasowana w cegły, po wysuszeniu używana na opał’ oraz czynności, np.: **woskowanie** ‘nacieranie skóry gotową mieszaniną łożu, mydła i innych dodatków’ (**woskować**), które wypierają dawne sposoby wyprawy. Do archiwum językowego odchodzą pod koniec XIX wieku 3 z analizowanych nazw substancji: **dąb** w znaczeniu ‘kora dębowa do garbowania skór’, **garbarskie ziele** i **garbarskie ziarna** ‘garbnik otrzymany z liści sumaka, stosowany do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu’.

Produkcję miechowniczą przejęły już inne rzemiosła, choć prototypowo zaliczymy do niej także zarejestrowane po raz pierwszy w polszczyźnie pisanej w XIX wieku nazwy (21 jedn. leks.), jak **hamaniec** ‘woreczek na pieniądze’ czy **nabrzuszek** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany dawniej w Polsce’, zaś do archiwum językowego odchodzą 4 nazwy przyporządkowane miechownictwu, np. **bębenek** oraz **skórny/skórzany sęd** jako nazwy skórzanych naczyń do przechowywania płynów zastąpionych przez ich szklane odpowiedniki.

W XIX wieku nowa klasa średnia sięgnęła po artykuły luksusowe, do tej pory przeznaczone dla klasy najwyższej, w tym skórzane rękawiczki, zwiększając ich popyt i podaż. Do nowych wówczas 11 terminów rękawicznicznych zaliczymy m.in. **dunkę**, **rękawiczki duńskie** ‘rękawiczki wyrabiane ze skóry o wyprawie ałunowej, dogarbowanej roślinnie i wykończone przeważnie od strony mizdry’.

Pod koniec XIX wieku a na początku XX wieku odnajdujemy w polszczyźnie rejestrowanej 1386 terminów skórnicznych, z których największą grupę stanowiły kuśnierskie (320 jedn. leks.), ogólnorzemieślnicze (260 jedn. leks.) i szewskie (200 jedn. leks.), mniej liczne słownictwo kaletnicze (90 jedn. leks.), związane z miechownictwem (98 jedn. leks.) oraz garbarskie (77 jedn. leks.), najmniej liczne zaś pozostało w tym czasie słownictwo rękawiczniczne (15 jedn. leks.).

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Największy zbiór nowego słownictwa rzemiosł skórzanych (1891 jedn. leks.) został zarejestrowany przez leksykografię w początkach XX wieku, na co wpływ miały zmiany XIX wieku i przełomu XIX i XX wieku, kiedy to liczba Europejczyków zwiększyła się z 185 mln do 397 mln, w tym wzrosła liczba mieszkańców miast zasiedlanych przez uwolnionych z poddaństwa chłopów⁵⁶⁹, którzy szukali zatrudnienia w fabrykach. Wiek XIX stał się okresem wcześniej nie spotykanego rozwoju technicznego, w tym nowoczesnych środków transportu (np. kolei), które ułatwiły eksport i import, przyczyniły się do rozkwitu turystyki, a wreszcie zapoczątkowały procesy globalizacji pogłębione w XX wieku, co skutkowało otworzeniem rynków na innych kontynentach, gdyż „wiek XIX był ostatnim okresem wielkich odkryć geograficznych, a zarazem ostatnim stuleciem intensywnej europejskiej kolonizacji innych kontynentów”⁵⁷⁰.

W wieku XIX rozpoczęła się społeczna nobilitacja mieszczan i ich pracy, zaś wśród nich rzemieślników⁵⁷¹, czego dowody odnajdujemy w literaturze pięknej, gdyż powieść realistyczna uczyniła jednym ze swoich bohaterów osoby ciężko pracujące⁵⁷². Zainteresowanie terminologią rzemieślniczą i jej rejestrację w słownikach w początkach XX wieku można łączyć także ze zjawiskami normatywnymi i próbą polonizacji słownictwa rzemieślniczego widoczną np. w dziele K. Stadtmüllera. Ponadto *Słownik warszawski* rejestruje słownictwo zarówno dawne, jak i nowe, które wzbogaca zasoby oficjalnych w tym okresie terminów rzemieślniczych.

W grupie 1891 nowych w pierwszej połowie XX wieku terminów skórnicych dominują garbarskie (513 jedn. leks.) i szewskie (444 jedn. leks.). Licznie także ujawniają się nazwy skór (227 jedn. leks.), słownictwo kuśnierskie (204 jedn. leks.) oraz rymarskie i siodlarskie (199 jedn. leks.). Uzupełniają je dynamicznie od XIX

⁵⁶⁹ „W Królestwie Polskim ludność miejska, która w 1827 r. stanowiła 21,5 % ogółu, w 1858 r. wynosiła 24, 2 % mieszkańców kraju (w Poznańskim w 1852 r. –34, 4 % ogółu ludności)”. J. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1985, s. 135.

⁵⁷⁰ *Historia. Wiek XIX i XX. Encyklopedia PWN*, Warszawa 2002, S. 62.

⁵⁷¹ Jak zauważa B. Matuszczyk: „Słownik Lindego jest pierwszym w polskiej leksykografii dziełem zawierającym tak znaczne zasoby słownictwa technicznego i rzemieślniczego”. B. Matuszczyk, *Słownik języka polskiego S. B. Lindego. Warsztat leksykografa*, op. cit., s. 257. Zainteresowanie terminologią rzemieślniczą widzimy również w *Słowniku warszawskim* oraz dziele K. Stadtmüllera *Słownictwo rzemieślnicze*.

⁵⁷² J. Żurawska-Chaszczewska, *Kreacja środowiska rzemieślniczego i kupieckiego w powieści Michała Bałuckiego Byle wyżej*, [w:] *Studia językoznawcze t.5. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2006, s. 275-290; J. Żurawska-Chaszczewska, *Językowa kreacja środowiska rzemieślniczego w powieści Krewni Józefa Korzeniowskiego*, [w:] *Leksykalno-stylistyczne zjawiska w polszczyźnie ogólnej*, pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rychter, Gorzów Wielkopolski 2007, s. 139-155; J. Żurawska-Chaszczewska, *Językowa kreacja religijności rzemieślników (na przykładzie XIX-wiecznej powieści polskiej)*, [w:] *Język doświadczenia religijnego*, pod red. nauk. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, t.1, Szczecin 2006, s. 135-150.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

wieku słownictwo ogólnorzemieślnicze (175 jedn. leks.), a także bogate, porównując do cezur wcześniejszych, słownictwo rękawicznicze, w obrębie którego odnajdujemy 65 nowych terminów rzemieślniczych, a także nazwy kaletnicze i miechownicze (łącznie 64 jedn. leks.).

Najliczniejszą grupę neologizmów skórnicych w pierwszej połowie XX wieku stanowiły terminy garbarskie (513 jedn. leks.), do czego przyczyniły się przede wszystkim procesy normatywne⁵⁷³ oraz działania podjęte przez miłośników polszczyzny, stąd obok niemieckich substancjalnie nazw czynności odnajdujemy ich polskie odpowiedniki, np. **curychtowanie** (**curychtować**), **wykończenie** ‘wykończenie garbowania skóry’ (**wykończyć**), **gletowanie** (**gletować**), **rozglądzenie** ‘rozprostowanie skóry’ (**rozglądzić**), **sztrekowanie** (**sztrekować**), **żyłowanie** ‘wyciąganie, rozciąganie skóry’ (**żyłować**). Poza tym nowości techniczne i technologiczne, a także możliwość sprowadzania egzotycznych substancji garbujących wpłynęły na rozwój garbarstwa, dlatego, obok nowych nazw narzędzi, jak **canga** ‘narzędzie do przytrzymywania skóry u stołu garbarskiego’, **kryszpel** ‘narzędzie do zębowania (chropowatego wyprawiania) skóry’, **walka** ‘rodzaj beczki obracającej się na osiach, służącej do operacji chemicznych w garbarstwie’, odnajdujemy nowe nazwy substancji garbujących i roztworów, np. **dąb czarnobyłski** ‘kora dębowa do garbowania skór’, **garbnica** ‘ciecz ze świeżym garbnikiem’, **szmak** ‘garbnik otrzymany z liści sumaka, stosowany do wyprawiania luksusowych skór, np. safianu’, a także odpadków garbarskich, jak **garbówka** ‘drzewne odpadki garbarskie używane na opał albo jako nawóz’. Praca w warsztacie lub manufakturze, pod okiem majstra, wymagała specjalizacji pracowników, toteż wyprawą skór zajęli się m.in. **falcer** ‘robotnik wygładzający skóry falcem’, **platerownik** ‘robotnik polerujący skóry’ czy **strugacz** ‘robotnik równający skóry strugiem’ – pracujący w takich częściach garbarni, jak **rolownia** ‘w której skóry są rolowane’ czy **szwisa** ‘w której pocą się skóry, aby można z nich było usunąć włosy’.

Cezury czasowej pierwszej połowy XX wieku nie przekroczyły 482 analizowane w tej pracy terminy garbarskie, w tym 442 neologizmy zarejestrowane po raz pierwszy w polszczyźnie pisanej na początku XX wieku, które okazały się efemerydami. Wśród nich odnajdujemy nazwy garbarzy i ich pracowników, jak **dębiarz** ‘garbarz’; nazwy miejsc, jak **farbenhauz** ‘warsztat z kadziami do garbowania’; nazwy naczyń i narzędzi,

---

⁵⁷³ Zob. M. Białoskórka, *Ewolucja teoretycznej normy leksykalnej w polszczyźnie ogólnej XIX i XX wieku*, [w:] „Slavia Occidentalis”, op. cit., s. 1-9.; D. Buttler, *Norma realna a kodyfikacja (na przykładzie rozstrzygnięć Słownika poprawnej polszczyzny PWN)*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 9-10, s. 607-617; D. Butler, *Zapożyczenia niemieckie jako problem normatywny*, [w:] „Przegląd Językowy”, op. cit., s. 401.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

jak **ferzenka** ‘rodzaj kadzi wkopanej w ziemię, zawierającej dębnicę, w której są garbowane skóry’ i **platerajz** ‘dawniej płytka stalowa, a niekiedy kamienna do gładzenia skór’; nazwy odpadków, jak **loberg** ‘kupa zużytej, wylugowanej kory dębowej’ oraz substancji, jak **mirabolana** ‘garbnik w kształcie bardzo twardych śliwek, pochodzący z Indii’, a także nazwy czynności, jak **pantoflowanie** ‘zmiękczenie skóry w końcowej fazie wykańczania i wytwarzanie od strony lica charakterystycznego dla różnych skór rysunku’ (**pantoflować**).

Nowe słownictwo szewskie, zarejestrowane na początku XX wieku w polszczyźnie pisanej, liczy 444 jedn. leks., co wskazuje na procesy normatywne (polonizacja słownictwa) i powszechne występowanie warsztatów szewskich, które znaleźć można było w dużych miastach, miasteczkach, a czasami i na wsiach. Zawód szewca – może ze względu na jego upowszechnienie – nie cieszył się wysokim statusem, stąd pejoratywizmy, np. **oberznicholewka**, **smolidratwa**, **szewczura**, **szota**, **szpadała**, **szuster**, **szwedryga**, **szwon**. Mimo to, odpowiadając na zapotrzebowanie rynku, pojawili się nowi specjaliści szewscy, np. **szpilkarz** ‘szewc wyrabiający obuwie szpilkowe albo kute ćwiekami’, **wywrotkarz** ‘szewc, czeladnik szewski robiący wywrotki (obuwie szyte na lewą stronę, a potem wywrócone na prawą)’. Podział pracy widoczny był też w warsztacie, gdzie majster szewski nadzorował m.in. pracę **walkarza** wyginającego skórę na podeszwy czy **sczyszczacza** glansującego buty.

Różnorodny asortyment szewski wymagał używania wielu narzędzi, toteż w warsztacie szewskim pojawiły się maszyny (np. **ucinarka rzemieni** ‘maszyna do ucinania rzemieni’) oraz nowe narzędzia (np. **równiak brzeźny** ‘narzędzie szewskie do obrównywania podeszwy’), zaś precyzowanie szewskich czynności wpłynęło na pojawienie się nowych ich nazw, jak **dublowanie** ‘przyszywanie podeszwy do pasa, stanowiącego fundament buta’ (**dublować**), czy **sztuprowanie** ‘wyciskanie sztuperkiem na podeszwie szeregu kropek naśladowujących szew’ (**sztuprować**). Zainteresowanie warsztatem pracy rzemieślnika, w tym szewca, wpłynęło na rejestrację słownikową takich wyrazów, jak nazwy gwoździ (**ćwiok** ‘ćwiek o szerokim, płaskim łebku, do podeszw’), **kolek** ‘drewniany gwoździec szewski do przybijania podeszw i obcasów’), mebli (**wastęgiel** ‘stolik szewski’), klejów i innych substancji (**kleber** ‘mieszanka ciał białkowych, glutenów, znajdujących się w ziarnkach zbóż, stanowiąca klej szewski’), szewskich fartuchów (**fota**, **miderak**) i miar (**bal** ‘szerokość buta pod palcami’).

Wzrastało zapotrzebowanie na różnorodne fasony butów, na co wskazują nowe nazwy obuwia, zaś wśród nich, obok nazw wykwintnych modeli (jak **czólenko**

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

‘pantofel damski głęboko wycięty, niesznutowany, bez paska’, **półskórznia** ‘półbucik, trzewik z cholewką’, **wellingtony** ‘rodzaj skórzanych butów o wysokich cholewach’) odnajdujemy nazwy butów tanich, z elementami skóry, noszonych przez biedaków, np. **przykopycie** ‘kapatki złożone z podeszwy i pięty (kapatki to rodzaj obuwia chłopskiego ze skóry koziej z jednej strony wyprawnej)’. W słownikach odnajdujemy nazwy części buta, jak **klinik** ‘obcas u trzewika kobiecego’, **luba** ‘twarda, krucha podeszwa’, **szewcka dusza** ‘kawał skóry wkładany w obuwie na podeszwę’.

Spośród żywych w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku 644 terminów szewskich w drugą połowę ubiegłego stulecia wchodzi ich 171. Słowniki drugiej połowy XX wieku nie rejestrują pozostałych wyrazów przyporządkowanych szewstwu, w tym pejoratywnych określeń szewca, jak **smolidratwa**. Zmiany technologiczne, mechanizacja, wprowadzanie nowych materiałów, fasonów sprawiło, że stare narzędzia i naczynia przestały być używane, a ich nazwy odeszły do ubytków leksykalnych, np. **sztybelhak** ‘haczyk do wyjmowania kopyta z obuwia’ i **szaflik** ‘wanienka do moczenia skór’, taki sam los spotkał nazwy czynności, jak **remplowanie** ‘miętoszenie szwu, aby go po sprasowaniu nie było znać wiele’ (**remplować**). Do ubytków leksykalnych odeszło też szewskie słownictwo obce, wyparte przez silniejsze słownictwo rodzime bądź zapożyczone, ale o wysokim stopniu upowszechnienia w języku pisany.

Naturalną kolejną rzeczą do ubytków leksykalnych odeszły nazwy butów niemodnych, np. **półciżemki** ‘obuwie skórzane kobiece, pośredniej wielkości między ciżmami (sznutowane z cholewkami), a trzewikami (obuwie płytke bez cholewek)’ i lichych, np. **trzewiki duńskie** ‘trzewiki z drewnianą podeszwą i skórzonym wierzchem’.

Nowe nazwy skór (227 terminów zarejestrowanych na początku XX wieku w polszczyźnie pisanej) wskazują na duże zapotrzebowanie na wyroby skórzane, ale też popyt na produkty ze skór eksportowanych, egzotycznych, jak **wallaby** ‘skóry młodych kangurów wyprawiane i farbowane, przypominające skunksy’, które uzupełniały produkcję ze skór zwierząt hodowlanych oraz łowionych na terenach Europy i Azji, jak **giemza** ‘wyprawiona skóra kozia używana do wyrobu luksusowego obuwia i galanterii skórzanej’, **sarna** ‘skóra z sarny’, **smoszka** ‘skóra z barana – wyporka, wyprawiona na zamsz, na glans albo na szer’. W omawianym okresie wśród ubytków językowych znalazły się 242 nazwy skór i ich rodzajów, gdyż skórę, która pozostała poszukiwanym i cenionym materiałem, zaczęto zastępować tańszymi surowcami; zmieniały się też rzemieślnicze procesy technologiczne. Do archiwum językowego odeszły nazwy skór

ze zwierząt hodowlanych, np. **koń** ‘skóra z konia’ i łownych, np. **skóra jelonkowa** oraz skór o specjalnym wcześniej przeznaczeniu, jak **skóra powozowa**, a także nazwy skór związane z procesem wyprawiania, jak **skóra sucho solona** i nazwy części skóry, np. **mitelszyk** ‘środek skóry końskiej’.

Wyroby kuśnierskie w XX wieku nadal cieszyły się popularnością, ale ich fasony zmieniały się – podobnie jak buty – gdyż XIX wiek i początek XX wieku to czas, kiedy wymogi mody musiały ustąpić wygodzie, do czego przyczyniło się propagowanie sportu, a także emancypacja kobiet coraz częściej podejmujących pracę najemną. Na początku XX wieku słowniki zarejestrowały 204 nowe terminy kuśnierskie, w tym nazwy czynności kuśnierskich, jak **flajszowanie** ‘oskrobanie, oczyszczenie skóry’ (**flajszować**), **irchowanie** ‘zszywanie futra z kawałków’ (**irchować**), nazwy narzędzi, jak **ławka białoskórnicza** ‘narzędzie kuśnierskie, na którym rozkładano skóry’.

Na zmieniający się asortyment ich wyrobów w tamtym okresie wskazują nowe nazwy odzieży, w tym: czapek (**rozłupa** ‘wielka czapka barankowa wieśniacza z rozciętym bokiem, związanym wstążeczką’); futer (**lutry** ‘futro z wydry,’ **foki** ‘futro z wyprawionych skór fok lub kotików’, **selskiny** ‘cenne futro z fok dziś prawie wytępionych, żyjących na brzegu Oceanu Spokojnego’); kozuchów (**baranica** ‘długi kozuch barani’); serdaków (**bunda** ‘rodzaj serdaka, krótki kozuszek bez rękawów’) i innych okryć z futrem (**bajborak** ‘szuba żeńska’, **pelisa** ‘zimowy płaszcz na futrze’).

W słownikach drugiej połowy XX wieku nie odnajdujemy wcześniej żywych 275 nazw związanych z kuśnierstwem. Do archiwum językowego przeszły nazwy niemodnych lub trudnych do uszycia futer⁵⁷⁴, jak **bękarcik** ‘futro sobolowe gorsze, z sobolów mieszańców’, **bobry rzeczne** ‘futro z bobrów właściwych’, a także nazwy innych okryć i ich części, jak **bucha** ‘rodzaj ubrania podbitego futrem o kołnierzu odwiniętym, rodzaj kierei’, **kot na szyję** ‘skórka zwierzęca z łbem, łapkami i ogonem używana przez damy za szal na szyję’ i czapek, np. **tchórzówka** ‘czapka wielka z tchórza’.

Wraz z rozwojem technologii przestały funkcjonować także nazwy przestarzałych narzędzi, jak **ławka białoskórnicza** ‘narzędzie kuśnierskie, na którym rozkładano skóry’ oraz zarzuconych czynności, np. **flajszowanie** ‘oczyszczanie skóry przed garbowaniem’ (**flajszować**).

---

⁵⁷⁴ Choćby ze względu na kosztowne skórki futerkowe lub objęcie zwierząt łownych ochroną.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Mimo spadku znaczenia rymarstwa i siodlarstwa leksykony początków XX wieku rejestrują 199 nowych w polszczyźnie pisanej terminów rymarskich i siodlarskich, zaś zmianę wcześniej wysokiego społecznie statusu rzemieślników sygnalizują pejoratywizmy **rymarzyna** ‘rymarz godny politowania’ i **siodlarzyna** ‘liczy, ubogi siodlarz’. Rymarze i siodlarze nadal wyrabiali uprząż, toteż wśród nowych nazw tych wyrobów odnajdujemy takie, jak **haftra** ‘część uprzęży nakładana na łeb konia, spełniająca jednocześnie rolę kantara i uzdy’, **krakowska uprząż** ‘uprząż polska z rogami i suknamy na chomątach, z kółeczkami i brzdąkadłami’, **nadkarknik** ‘pas podtrzymujący pierś konia’, **okulary** ‘dwa kawałki skóry służące do osłaniania koniowi oczu z boku’; wytwarzali też bicz, jak: **binduła** ‘bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju’. Swój asortyment – z powodu zmniejszenia popytu na tego typu wyroby – rymarze i siodlarze uzupełniali produkcją skórzanych części powozu, jak **rukwand** ‘tylna ściana budy powozu skórzana lub sukienna’, **szpicleder** ‘skrzydło przed nogami woźnicy’ oraz pasów wykorzystywanych w przemyśle i rękodziele, jak **gurt** ‘pas rzemienny używany w tapicerstwie, do ręcznego przenoszenia ciężarów’.

Do wyrobu tych przedmiotów służyły coraz lepsze narzędzia, do których, jako nowych wówczas, zaliczymy np. **ledercangi** ‘cegi ze szczękami płaskimi, karbowanymi do wyciągania skóry’, **lochajzę** ‘przyrząd rymarski do wybijania dziurek w rzemieniach’, **prykmaszynę** ‘narzędzie do zaznaczania ściegu na skórze przed szyciem’.

Do archiwum językowego w pierwszej połowie XX wieku odeszło 227 analizowanych tu terminów rymarskich i siodlarskich, co wskazuje na wychodzenie z użycia starych narzędzi, jak **obcegi do naciągania taśmy**, **rozcinarzka skóry**, jak również wyrobów, np. **armelina** ‘rodzaj wyściółki w powozie na łokcie, oparcie na ramiona w siedzeniu’, **sztukulec** ‘rzemień służący do przedłużania lejc’, **wilczura** ‘skóra wilcza pod nogi albo jako fartuch u powozu’, w tym biczów, np. **biczownik**, **poświstacz**, **rypa**.

Od XVI do XIX wieku rzemieślników ochraniał cech, on regulował warunki pracy, szkolenia, a nawet ceny materiałów i wyrobów. Wspomagał rzemieślników i ich rodziny, a także określał normy religijne i obyczajowe, którym musieli się podporządkować. Zmiany ekonomiczne XIX wieku i początków XX, konkurencja ze strony wielkich fabryk i tańszych wyrobów przemysłowych spowodowały zanik tej skostniałej już wówczas organizacji i pojawienie się nowych form samorządności rzemieślniczej. Nowe terminy ogólnorzemieślnicze w polszczyźnie pisanej na początku

XX wieku obejmują 175 jedn. leks., co związane było z nobilitacją rzemiosła i zainteresowaniem życiem i pracą rzemieślnika, które znalazło odbicie w literaturze pięknej i leksykografii⁵⁷⁵.

Obok nazw dawnych stopni majsterskich, zarejestrowanych po raz pierwszy w polszczyźnie pisanej w początkach XX wieku, jak **lermajster** ‘majster, u którego na nauce przebywa terminator’, jak i uczniów, np. **lerkamrat** ‘współtowarzysz w terminie’, pojawiają się nazwy nowe, jak **korporant** ‘członek korporacji – stowarzyszenia, związku (studenckiego, rzemieślniczego itp.)’ oraz **chałupnik** ‘rzemieślnik zatrudniony w chałupnictwie’, a także nazwy rzemieślniczek, jak **mistrzynie cechowa** ‘kobieta – mistrz rzemieślniczy, czyli rzemieślniczka samodzielnie prowadząca warsztat, szkoląca uczniów w swoim rzemiośle’. Słowniki po raz pierwszy rejestrują także nazwy związane z tradycją cechową, jak **cycha** ‘dzban i kubki cechowe’, **lada cechowa** ‘skrzynia, szkatuła będąca skarbcem cechu rzemieślników’, **ojciec gospodni** ‘majster, w którego mieszkaniu znajduje się gospoda’, **wilkom** ‘puchar, z którego pito na powitanie kogoś, wielki puchar cechowy, z którego pił nowo wyzwolony czeladnik’, ale też nazwę **zgromadzenie** ‘stowarzyszenie, zrzeszenie, związek, towarzystwo, korporacja, cech’ wskazującą zmiany prawne w rzemiośle.

Nowe nazwy gałęzi rzemieślniczych, jak **kożuszniectwo** ‘rzemiosło obejmujące wyprawianie skór na kozuch oraz wyrób kozuchów’ świadczą o specjalizacji rzemieślniczej wytwórczości. Precyzowanie się rzemieślniczych czynności, postęp technologiczny, ale też zmiany gospodarcze sprawiły, że w języku obiegowym rejestrowane były nowe wyrazy związane z pracą rzemieślnika, jak **akord** ‘zapłata rzemieślnika od sztuki’, **fercentag** ‘czternaście dni pracy’.

Rozwijał się warsztat majstra, zmieniały jego narzędzia i ich nazwy, jak **strug** ‘narzędzie do zrzynania skór dla nadania im jednakowej grubości’. Używano nowych substancji, jak **wazelina** ‘masłowaty produkt destylacji ropy naftowej, olejów z destylacji węgla brunatnego, torfu itd., tłuszcz otrzymany przy destylacji ropy naftowej, używany do maści, do smarowania skóry lub metalowych części maszyny’, pojawiały się nowe rzemieślnicze czynności, jak **sfemdownanie** ‘porzucenie roboty u dawnego majstra, aby się przenieść do innego, podziękowanie za robotę, odejście

---

⁵⁷⁵ Np. w *Słowniku warszawskim*, op. cit.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

od majstra' (**sfemdować**), **sztancowanie** 'wybijanie, wyciskanie wytłaczanie czegoś za pomocą sztancy' (**sztancować**).

Pierwsza połowa XX wieku to również czas odchodzenia do archiwum językowego terminów ogólnorzemieślniczych (230 jedn. leks.), zwłaszcza związanych z zanikającą tradycją i dawnym stanem prawnym rzemiosła, np. **gieszynk** 'dar w ilości dwóch złotych, otrzymywany przez wędrownego czeladnika, gdy ten zjawi się w obcym mieście i przedstawi się starszemu w cechu', **kapliczny** 'członek cechu, któremu zlecono opiekę nad kaplicą cechową', **rajzownik** 'czeladnik wędrowny', **werkmajster** 'zarządzający warsztatem, kierownik warsztatu, gospodarz warsztatowy', **wpis do cechu**. Do ubytków leksykalnych odchodzą też nazwy przestarzałych narzędzi, jak **werkcajgkasta** 'szafka, skrzynia na narzędzia rzemieślnicze', nieużywanych substancji, jak **lentryk pergaminowy** 'klej z pergaminu rozpuszczony w wodzie', zanikających specjalności, jak **pormoneciarstwo**.

W początkach XX wieku leksykografia rejestruje 65 neologizmów rękawicznicznych, co wskazuje na rozwój tego rzemiosła, ale i zainteresowanie rękodzielnictwem ówczesnych leksykografów, gdyż 58 z analizowanych wyrazów funkcjonowało w środowisku zawodowym rzemieślników. Obok nowych nazw rękawiczek (jak **palica** 'rękawica, czyli duże, grube okrycie dłoni, często skórzane, chroniące dłoń przed zimnem, szkodliwymi substancjami lub urazami', **szer** 'rękawiczka ze skóry baraniej albo kozłowej wyprawianej na lewą stronę i glansowanej') oraz ich części (jak **daum** 'wielki palec u rękawiczki'), odnajdujemy też nowe nazwy narzędzi, np. **butonjerka** 'małe dłutko do wybijania dziurek do guzików w rękawicze' **rozciągница** 'dwa wałeczki w środku długości grubsze do rozciągania rękawiczek', a także nowe nazwy czynności, np. **rafilowanie** 'zaokrąglanie końców palców rękawiczki przed jej uszyciem' (**rafilować**), **wytresowanie** 'wyciągnięcie, wygładzenie, wyprostowanie rękawiczki po jej uszyciu' (**wytresować rękawiczkę**). Wyrazy te okazały się efemerydami, zaś z terminów rękawicznicznych zarejestrowanych w polszczyźnie pisanej od czasów najdawniejszych do pierwszej połowy XX wieku, do archiwum językowego w omawianym okresie odeszły 72, a żywych pozostało w drugiej połowie ubiegłego stulecia 8.

Neologizmy kaletnicze, zarejestrowane po raz pierwszy przez leksykografów na początku XX wieku, liczą 46 jedn. leks. Są to nazwy praktycznych wyrobów podróżnych, jak **czemadan** 'walizka, kuferek', **sakwojażyk** 'mały sakwojaż, czyli torba podróżna, walizka, wykonywana m.in. ze skóry', ale też toreb, jak **kanistra**, plecaków,

jak **tanistra** i portfeli, jak **bałamut** oraz nazwy pasów – dodatków do odzieży – jak **rzemiak** ‘pasek skórzany do podpasywania spodni’, czyli wyrobów drobnych, niedrogich, ale niezbędnych. W pierwszej połowie XX wieku były 72 spośród analizowanych terminów kaletniczych, jak **bajtlik** ‘torba ze śrutem i loftkami’, **gdański kufer** ‘kufer kształtu prawie cylindra, długi, cielecą skórą obity’, **tejsak** ‘torba skórzana na pistolety’. Późniejsze słowniki nie rejestrują też nazw portfeli, jak **bałamut**, **sakielnia**, **szatajfel** i **szatajfelka**, a także nazw pasów, np. **bergleder** ‘pas górniczy’.

Przyporządkowane prototypowo miechownictwu zostało 18 terminów zarejestrowanych po raz pierwszy w polszczyźnie pisanej na początku XX wieku. Należą do nich wyroby używane zapewne także i dawniej, jak sakiewki na pieniądze: **nabruszek** ‘skórzany lub wełniany pas z kieszeniami na pieniądze używany dawniej w Polsce’, **nosigrosz** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka, także ze skóry’ czy też innych worków, jak **ladra** ‘wór skórzany do ciągnięcia wody’. Do archiwum językowego odeszło w pierwszej połowie XX wieku 61 nazw miechowniczych, np. **ćwik** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’, **kot** ‘woreczek na pieniądze, sakiewka’, **kotnia** ‘wór, miech, czyli opakowanie m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’, **skórnik** ‘skórzane naczynie do przechowywania płynów’.

W drugiej połowie XX wieku jako żywych pozostało 1147 terminów skórnicych, zarejestrowanych w polszczyźnie historycznej, w tym przede wszystkim kuśnierskie (249 jedn. leks.) i ogólnorzemieślnicze (205 jedn. leks.) oraz szewskie (171 jedn. leks.) i nazwy skór (154 jedn. leks.), a także nazwy rymarskie i siodlarskie (129 jedn. leks.), garbarskie (108 jedn. leks.), kaletnicze (68 jedn. leks.), prototypowo przyporządkowane miechownictwu (55 jedn. leks.) oraz rękawicznicy (8 jedn. leks.).

Leksykografia drugiej połowy XX wieku rejestruje 577 nowych terminów skórnicych, mniej niż w XIX wieku czy pierwszej połowie XX wieku, co – mimo rozwoju technologii rzemieślniczej – należy wiązać przede wszystkim z ekonomiczną ekspansją przemysłu i ograniczeniami, jakie w ustroju socjalistycznym PRL spotykali rzemieślnicy. Oto bowiem „od końca 1948 r. nastąpiły istotne zmiany w polityce państwa w stosunku do rzemiosła. Rozpoczęła się centralizacja kredytowania poprzez Centralny Urząd Planowania, który przeprowadzał selekcję złożonych wniosków inwestycyjnych. Wiązało się to z obowiązującą ideologiczną zasadą, że każde zatrudnienie sił najemnych w gospodarce drobnotowarowej prowadzi do gospodarki

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

kapitalistycznej⁵⁷⁶. Zaczęto odmawiać udzielania pomocy rzemieślnikom mającym zyski i zatrudniającym pracowników. W planie 6-letnim na lata 1945 – 1955 zapowiedziano „zwalczanie >>elementów kapitalistycznych<< w rzemiośle z jednoczesnym popieraniem rzemiosła uspołecznionego. Była to polityka zmierzająca do szybkiego wprowadzenia form socjalistycznych w rzemiośle⁵⁷⁷. Polityka państwa wobec rzemiosła zaczęła zmieniać się po 1956 r., kiedy to – mimo że władze nadal popierały budowę wielkich fabryk – popyt na usługi i wyroby rzemieślnicze był duży, zaś warsztatów sporo, np. w latach 80-tych szacowano, że w samej Warszawie było ok. 60 tys. rzemieślników⁵⁷⁸.

Największy zbiór neologizmów rzemieślniczych drugiej połowy XX wieku tworzą nazwy szewskie – 187 jedn. leks. oraz rymarskie i siodlarskie – 173 jedn. leks., co stanowi bez mała 2/3 nowego w tym czasie słownictwa skórniczego. Pozostałe słownictwo rzemiosł skórzanych liczy łącznie 217 jedn. leks. Buty w drugiej połowie XX wieku stały się również wyrobem tanim i popularnym, ale produkowanym przemysłowo, często z materiału. Za luksusowe uchodzi wciąż skórzane obuwie wyrabiane ręcznie, na zamówienie. Zakłady szewskie spotkać można w każdym mieście, choć większość z nich specjalizuje się w naprawach obuwia. Do nowych w drugiej połowie XX wieku terminów szewskich należą nazwy szewców, jak **ćwiekacz** ‘szewc przybijający ćwiekami podeszwy do cholewek’, **kamasznik** ‘rzemieślnik wykonujący wierzchnie części obuwia, cholewki’; narzędzi, jak **gładzik stalowy** ‘żelazko szewskie do rozprowadzania wosku po krawędziach podeszwy’, **szydło gwoździowe** ‘narzędzie do robienia dziur w skórze’; czynności, jak **ćwiekować** ‘naciągać cholewkę na kopyto szczypcami’, **ociągać** ‘naciągać cholewkę na kopyto szczypcami’; gwoździ, jak **gwoździe do butów do wspinaczki wysokogórskiej**; substancji, jak **klej szewski**.

Nowe nazwy butów, jak **mokasyny** ‘płytkie, niesznurowane buty skórzane na niskim obcasie’, **pólszpilka** ‘but na niezbyt wysokim, cienkim obcasie’, **zamszaki** ‘buty z zamszu’ oraz ich części, np. **obcas francuski** ‘obcas u damskich pantofli, wysoki i cienki’, **zapiętek** ‘część podeszwy między zelówką a obcasem’ wskazują na różnorodny asortyment i zapotrzebowanie.

---

⁵⁷⁶ Z. Kopec, *Rzemiosło warszawskie 1945-1980. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grochulskiej i W. Prussa, Warszawa 1983, s. 568-569.

⁵⁷⁷ Tamże, s. 569.

⁵⁷⁸ Tamże, s. 608.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Nowe terminy rymarskie i siodlarskie, po raz pierwszy zarejestrowane w polszczyźnie pisanej w drugiej połowie XX wieku, liczą 173 jedn. leks., co można tłumaczyć renesansem sztuki jeździeckiej jako modnego sportu i sposobu rekreacji, ale też rejestracją tego słownictwa w *Słowniku rzemieślniczym* H. Kuronia, dlatego wśród XX-wiecznych neologizmów rymarskich i siodlarskich najliczniejszą grupę stanowią rodzime nazwy narzędzi i maszyn (161 jedn. leks.), jak **maszynka co cięcia pasów skóry**, **nożyce do skóry**, **nóż rymarski zakrzywiony**. Ponadto słowniki rejestrują nazwy wyrobów, jak **szorek** ‘szelki zakładane na barki psa, służące do prowadzenia go na smyczy bez obroży’ i **uprząż szorowa** ‘rodzaj uprzęży, szeroki pas skórzany (albo parciany) zakładany na pierś konia wraz z pomocniczymi rzemieniami’ oraz nazwę warsztatu rymarskiego – **rymarnia**.

Kolejne 52 neologizmy garbarskie wskazują na rozwój rzemiosła także w XX wieku. Odnajdujemy tu nazwy rzemieślniczych specjalistów, jak **rolownik** ‘pracownik garbarski zatrudniony przy rolowaniu (walcowaniu) skór’; czynności i procesów, jak **epilowanie** ‘uszlachetnianie i wykańczanie skóry futerkowej przez mechaniczne usuwanie wystających, sztywnych włosów pokrywowych i przewodnich lub zestrzyganie ich tak, że pozostają ukryte wśród nienaruszonego puchu’ (**epilować**); substancji, jak **bejcówka** ‘sól metalu lub substancja naturalna albo syntetyczna, używane w procesie barwienia barwnikami zaprawowymi i zasadowymi głównie w przemyśle i rzemiośle garbarskim, zaprawa garbarska’ i odpadków, jak **klejówka** ‘odpadki ze skóry surowej i golizny, nadające się do przerobu na klej skórny’; narzędzi i maszyn, jak **okrawarka** ‘maszyna służąca do okrawania skór’ oraz naczyń, jak **dół garbarski** ‘kadź, najczęściej betonowa, służąca do garbowania skór’.

Nowe nazwy skór, zarejestrowane po raz pierwszy przez słowniki drugiej połowy XX wieku, to nazwy skór ze zwierząt hodowlanych i łownych (**foka** ‘wyprawiona skóra z foki’), a także nazwy związane z procesem wyprawy (**szewret** ‘imitacja skóry szewro, skóra owcza wyprawiona sposobem chromowym’) i przeznaczeniem (**boks** ‘miękka, wyprawiona skóra chromowa używana na cholewki obuwia’).

Do neologizmów kuśnierskich w drugiej połowie XX wieku należą 44 jedn. leks., gdyż współcześnie wciąż chętnie kupowane są skórzane płaszcze i kurtki, choć noszenie futer z naturalnych skórek spotyka się z naganą grup występujących w obronie zwierząt. Odzwierciedlając zjawisko, słowniki rejestrują nowe nazwy, jak: **astrachan** ‘futro ze skórek młodego barana astrachańskiego’, **cybety** ‘futro ze skórek

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

afrykańskiego drapieźnika z rodziny wiwer’, **wydry** ‘błam z wyprawionych skór wydr’; a także nazwy odzieży ozdabianej futrem, jak **bezrękawnik** ‘okrycie bez rękawów, również z futra lub ze skóry’. Do nowych nazw części odzieży i czapek ze skóry należą, np. **pilotka** ‘czapka okrywająca dokładnie głowę i uszy, zapinana pod brodą, chroniąca przed wiatrem i mrozem, noszona zwykle przez lotników, motocyklistów i dzieci’ czy **czerkieska** ‘czapka futrzana z jedwabnym denkiem’.

W drugiej połowie XX wieku zarejestrowano również 42 nowe terminy ogólnorzemieślnicze, takie jak **izba rzemieślnicza** ‘organ samorządu zawodowego lub gospodarczego mający na celu obronę jakiegoś zrzeszenia, regulujący jego sprawy’, **roboty od sztuki** ‘zapłaceniu rzemieślnikowi za sztukę; akord’, oddających zmiany zachodzące w tej dziedzinie gospodarki. Nazwy nowych gałęzi rzemiosła, jak **cholewarstwo** ‘rzemiosło obejmujące szycie, wyrób cholewek do obuwia’ wskazują na specjalizację rzemieślniczą, ale też potrzebę sprecyzowania zakresu poszczególnych rzemiosł. Ponadto zarejestrowano nowe nazwy zawodów, jak **sprawdzacz jakości roboty**, narzędzi, jak **szpilorek** ‘narzędzie rzemieślnicze do przekłuwania materiału (skóry)’ i wyrobów, jak **brandzelówka** ‘wyrób ze skóry brandzłowej’.

Neologizmy kaletnicze oraz rękawicznicze zarejestrowane w drugiej połowie XX wieku liczą razem 29 jedn. leks., w tym 20 z zakresu kaletnictwa, np. **torebkarka** ‘maszyna do produkcji torebek’ i **kaletniczka** ‘kobieta kaletnik’ oraz nazwy wyrobów, np. **dyplomatka** ‘mała, skórzana teczka noszona przez mężczyzn’ czy **kuferek** ‘damska torebka w kształcie kufra – skrzyni z uchwytem na środku wieczka’ oraz 9 terminów z zakresu rękawicznictwa, np. nazwy rękawiczek, jak **glazejki** ‘rękawiczki skórzane’, **rękawiczki jelonkowe** ‘rękawiczki zrobione z odpowiednio wyprawionych skór jelenich, sarnich, łosiowych, antylopich’.

Współcześnie żywe pozostają w języku obiegowym 1724 wyrazy przyporządkowane słownictwu rzemiosł skórzanych. Do najliczniejszych zbiorów zaliczymy terminy szewskie – 358 jedn. leks., rymarskie i siodlarskie – 302 jedn. leks. oraz kuśnierskie 293 jedn. leks. Uzupełnia je 247 terminów ogólnorzemieślniczych oraz 204 nazwy skór, a także 160 terminów garbarskich oraz mniej liczne: 88 terminów kaletniczych, 55 wyrazów prototypowo przyporządkowanych miechownictwu oraz 17 nazw rękawiczniczych.

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

Podsumowując. Kuśnierstwo. Ze zbioru słownictwa kuśnierskiego (670 jedn. leks.) w najstarszych leksykonach odnajdujemy 163 terminy, a w następnych wiekach kolejne: w XVII – 70, XVIII – 51, XIX – 127 i w I połowie XX wieku – 204 oraz w II połowie XX – 44. Najwięcej terminów kuśnierskich funkcjonowało w XIX wieku – 320, nieco mniej w I połowie XX wieku – 249 i do końca XVIII wieku – 206. Rzemiosło to od średniowiecza należało do najzamożniejszych i cieszyło się uznaniem społecznym, na wieki średnie przypada też jego rozkwit. Po trudnościach dwóch wieków wojen i chorób (XVII i XVIII), kuśnierstwo oraz spokrewnione z nim czapnictwo znowu stały się dostawcami cennych futer i okryć nim ozdobionych i podbitych. Nie były to już dobra tak trwałe jak w wiekach wcześniejszych, kiedy je dziedziczono, ale nadal poszukiwano ich na rynku i były dostępne jedynie dla osób zamożnych. Po drugiej wojnie światowej luksusowym towarem staje się to, co rzadkie, unikatowe, a skórzane wyroby, w tym np. kurtki i futra, o zróżnicowanej jakości i wartości, docierają do szerokiego grona odbiorców.

Na przestrzeni wieków do ubytków leksykalnych przeszło 366 jedn. leks. związanych z kuśnierstwem, zaś pozostało ich w polszczyźnie 293. Wyroby wyparte przez nowsze wzory, przestarzałe narzędzia ustępujące nowym, zmiany czynności związanych z rozwojem technologicznym, a także procesy normatywne w języku sprawiły, że do archiwum najwięcej kuśnierskich terminów, bo 275, odeszło w pierwszej połowie XX wieku, choć w poprzednich wiekach zasiliło je w sumie 91 wyrazów związanych z kuśnierstwem (w tym najwięcej do końca XVI wieku – 40).

Szewstwo. Na rozwój słownictwa kuśnierskiego wpływ miała zmieniająca się moda, podobnie jak na terminologię szewską, najliczniejszą w badanym zbiorze słownictwa rzemiosł skórzanych (916 jedn. leks.). Potrzeba posiadania, noszenia obuwia sprawiła, że już w najstarszej polszczyźnie odnajdujemy 96 terminów szewskich, które w kolejnych wiekach wzbogacane są nowymi jedn. leks.: w XVII – 23, XVIII – 20, XIX – 141, pierwsza połowa XX wieku – 444, druga połowa XX wieku – 187. Rozkwit szewstwa przypada, podobnie jak w przypadku innych rzemiosł skórzanych, na wiek XIX i początek XX, kiedy to ręcznej pracy rzemieślnika nie zastąpiło jeszcze tanie wytwórstwo przemysłowe, a licznych klientów powiększających grono mieszkańców miast i miasteczek stać było na buty, zaś wielu biedniejszych oddawało cenne nadal obuwiu do naprawy. Jednocześnie pierwsza połowa XX wieku była czasem odchodzenia do archiwum językowego największej liczby terminów

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

szewskich (w tym również obcych dubletów) – 473, podczas gdy od wieków średnich do końca XIX wieku ubyło ich 80.

Współczesna leksykografia rejestruje 358 terminów szewskich. Buty – te wytwarzane na zamówienie przez rzemieślników i te produkowane masowo – pozostają bowiem towarem powszechnie używanym i obecnie niezbędnym.

Rymarstwo i siodlarstwo. Słownictwo rymarskie i siodlarskie (561 jedn. leks.), jako oddające rozwój rzemiosł związanych z wykorzystaniem konia w roli siły pociągowej i środka transportu, występuje licznie (81 jedn. leks.) już w najstarszej polszczyźnie, ale zmiany w sztuce wojennej, rozbudowa konnicy sprawiły, że – wraz z rozwojem tych rzemiosł – nowe terminy rymarskie i siodlarskie rejestrują słowniki w kolejnych wiekach, w tym najwięcej w pierwszej połowie XX wieku – 199. W tym czasie do archiwum językowego odeszło 227 wyrazów związanych z ww. rzemiosłami, na co miał wpływ zanik wielu desygnatów lub wycofanie ich z powszechnego użytkowania z powodu zastosowania maszyn w miejsce koni w transporcie oraz w wojsku.

Współcześnie jazda konna jest modnym zajęciem i cieszy się powodzeniem jako sposób spędzania wolnego czasu, sport czy forma terapii. Do niedawna koń był też zwierzęciem powszechnie wykorzystywanym w rolnictwie, a i dziś można spotkać go w gospodarstwach położonych w trudno dostępnych miejscach, np. w górach, stąd 173 nowe terminy rymarskie i siodlarskie zarejestrowane w drugiej połowie XX wieku, kiedy – wydawałoby się – konia na dobre zastąpiono samochodami i traktorami.

Miechownictwo. Słownictwo miechownicze (134 jedn. leks.) swój rozkwit przeżywało w wiekach średnich (71 wyrazów) oraz w wieku XVII, kiedy w miastach, zwłaszcza mniejszych, poszukiwano rzemieślników wykonujących różne przedmioty skórzane – sakiewki, torby, rękawiczki, nawet spodnie, a tak rozległą produkcją zajmowali się miechownicy. Spośród 134 jedn. leks. przyporządkowanych miechownictwu do archiwum językowego odeszło 79, zaś współcześnie funkcjonuje 55 nazw przedmiotów prototypowo związanych z miechownictwem, choć od XIX wieku wyroby te wykonywali inni rzemieślnicy, w tym kaletnicy.

Kaletnictwo. Słownictwo kaletnicze (180 jedn. leks.) spotykane już w najstarszej polszczyźnie pisanej (56 jedn. leks.), było wzbogacane przez wieki, ale najwięcej nowych terminów kaletniczych zarejestrowano w XIX wieku i na początku XX wieku – łącznie 82 wyrazy, wtedy też do ubytków leksykalnych przeszły 72 wyrazy związane z kaletnictwem, zaś na oba te zjawiska wpływ miał nowy

Rozdział II Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

asortyment produkcji – stare wyroby np. skórzane torby podróżne zastąpiono modniejszymi i wygodniejszymi portfelami, walizkami i plecakami. W drugiej połowie XX wieku leksykografia rejestruje 20 kaletniczych neologizmów; obecnie w polszczyźnie funkcjonuje 88 terminów związanych z kaletnictwem.

Rękawicznictwo. Choć rękawiczki należą do powszechnie używanych elementów stroju, to słownictwo rękawicznicze tworzy najmniejsze pole leksykalne w badanym zbiorze (91 jedn. leks.). W najstarszej polszczyźnie odnajdujemy 4 jedn. leks. związane z tą gałęzią rzemiosła, które do końca XVIII wieku zasilił kolejny termin. Najwięcej nowych wyrazów rękawicznicznych odnajdujemy w słownikach początków XX wieku – 65, ale okazały się one efemerydami. Z kolei w drugiej połowie XX wieku leksykografia rejestruje 9 nowych jedn. leks. Współczesna leksykografia rejestruje 17 terminów rękawicznicznych. Obecnie zauważamy zanikanie rzemiosła rękawiczniczego i przejmowanie jego produkcji przez duże przedsiębiorstwa, również zagraniczne.

Garbarstwo. Leksykografowie zarejestrowali największą część słownictwa garbarskiego (655 jedn. leks.) w początkach XX wieku (513 jedn. leks., czyli 78 %), co związane jest zarówno z rozwojem technologicznym procesu wyprawiania skór, jak i procesami normatywnymi, jednocześnie w tym czasie do archiwum językowego przeszły 482 jedn. leks. W drugiej połowie XX wieku przybyły 52 terminy, a łącznie współczesna leksykografia rejestruje 160 wyrazów garbarskich.

Nazwy skór. Nazwy skór (493 jedn. leks.) rejestrowano już w najstarszych leksykonach (113 jedn. leks.), a każdy następny wiek wzbogacał ten zbiór: w wieku XVII odnajdujemy 22 nowe nazwy skór, w wieku XVIII – 7, w XIX – 60, w pierwszej połowie XX wieku – 227, a w drugiej połowie XX wieku – 50. Zmiany zachodzące w modzie, pozyskiwanie większości skór z hodowli, a ograniczenie polowań, zmiana procesu ich wyprawiania, wreszcie – od XIX wieku – ułatwiony eksport i import towarów sprawiły, że na przestrzeni wieków do archiwum językowego odeszło 289 nazw skór i ich cech, najwięcej w pierwszej połowie XX wieku, bo 242. Leksykografia współczesna rejestruje 204 nazwy skór i ich rodzajów.

Słownictwo ogólnorzemieślnicze. Słownictwo ogólnorzemieślnicze (524 jedn. leks.) rozwijało się od wieków średnich do czasów współczesnych, oddając zmiany obyczajowe i gospodarcze związane ze społecznością rzemieślniczą. Obok nazw, które odnajdujemy w najstarszej polszczyźnie (101 jedn. leks.), nowe wyrazy związane z organizacją pracy i kształcenia rzemieślnika, jego rodziną, życiem publicznym,

Rozdział II   Analiza chronologiczna słownictwa rzemiosł skórzanych

narzędziami i czynnościami leksykografia rejestrowała w kolejnych wiekach: XVII – 22, XVIII – 39, XIX – 144, w pierwszej połowie XX wieku – 175 oraz w drugiej połowie XX wieku – 42, wzbogacając zbiór słownictwa ogólnorzemieślniczego. W wieku XVII bowiem funkcjonowało w polszczyźnie pisanej 98 tych terminów, w XVIII już 137, w kolejnym, XIX wieku, 260, zaś w pierwszej połowie XX wieku – 205. Jednocześnie, wraz ze zmieniającą się technologią, obyczajowością, zanikiem desygnatów, do archiwum językowego odeszły do końca XVI wieku 22 terminy rzemieślnicze, w XVII – 3, w XIX – 21. Gwałtowne zmiany polityczne i związane z nimi ekonomiczne XIX wieku, zwłaszcza zanik rzemiosła cechowego i pojawienie się nowych form organizacji, przyczyniły się do tego, że w pierwszej połowie XX wieku do ubytków językowych przeszło 230 wyrazów zaliczanych w niniejszej pracy do ogólnorzemieślnicznych. Współcześnie w polszczyźnie pozostaje ich 247, co oddaje żywotność rzemiosła jako formy ekonomicznej i społecznej.

Największą dynamiką zmian charakteryzują się słownictwo szewskie i kuśnierskie, a także ogólnorzemieślnicze. Najmniej zmian dostrzegamy w zakresie słownictwa rękawiczniczego.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wstęp

Zasoby leksykalne języka polskiego w zasadzie pomnażają się dwoma podstawowymi drogami: w wyniku kontaktów polszczyzny z innymi językami oraz poprzez procesy derywacji. Dotyczy to także słownictwa rzemieślniczego.

Kontakty językowe są ściśle związane z funkcjonowaniem ludzi, wspólnot i państw. Języki oddziałują na siebie wzajemnie, a wzorem do naśladowania staje się język narodu, który wyprzedza inne w rozwoju kulturalnym, ekonomicznym i militarnym⁵⁷⁹. W historii polszczyzny odnajdujemy okresy wpływów różnych języków obcych, zarówno słowiańskich (czeskich, ruskich, rosyjskich), orientalnych, jak i zachodnioeuropejskich: niemieckich, łacińskich, włoskich, francuskich i angielskich⁵⁸⁰.

Kontakty międzynarodowe rzemieślników, ich obowiązkowa wędrówka po wyzwoleniu na czeladnika, a wreszcie od XIX wieku gwałtowny rozwój transportu i handlu oraz globalizacja sprawiły, że do słownictwa rzemiosł skórzanych przeniknęło wiele zapożyczeń, zwłaszcza z języka niemieckiego, którego wpływy na polszczyznę należą do wczesnych. Pożycзки niemieckie związane z rzemiosłem trafiły do polszczyzny jeszcze w średniowieczu, w tym podczas napływu rzemieślników w czasie osadnictwa na prawie niemieckim: „Zwłaszcza kolonizacja średniowieczna idąca od XVII w. przez południowy Śląsk na ziemie Wielkopolski i Małopolski, w tym masowy napływ mieszczan i chłopów, związany z niemiecką ekspansją gospodarczą, zakładaniem i rozwojem miast, zaowocowała licznymi zapożyczeniami wyrazowymi, przede wszystkim z kręgu leksyki bytowej, ale też handlu (...) i rzemiosła”⁵⁸¹. Zapożyczone z niemieckiego np. nazwy narzędzi przekazywane były przez rzemieślników z pokolenia na pokolenie. Kolejna fala zapożyczeń technicznych, związana z rozwojem tej dziedziny gospodarki, datowana jest na wiek XIX⁵⁸².

⁵⁷⁹ Por. H. Rybacka, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976, s. 5.

⁵⁸⁰ Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza...*, op. cit., s. 7-8.

⁵⁸¹ B. Nowowiejski, *Wpływ języka niemieckiego na polszczyznę w zakresie słownictwa*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 2007, s. 15.

⁵⁸² Wpływ języka niemieckiego na polszczyznę badali m. in. D. Butler, *Zapożyczenia niemieckie jako problem normatywny*, „Poradnik Językowy”, 1987, z. 5., s. 399-403; B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok 1996.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wśród zapożyczeń leksykalnych odnajdujemy w polszczyźnie także wyrazy przejęte z innych języków, np. włoskiego, francuskiego, węgierskiego, czeskiego czy rosyjskiego, a także greki i łaciny. Jak podkreślają badacze: „język łaciński uczestniczył w rozwoju polszczyzny i innych języków nowożytnych od czasów najdawniejszych”⁵⁸³; w dobie staropolskiej pełnił rolę języka ponadnarodowego, od XVI wieku stał się elementem wychowania szlachty polskiej, a jego wpływ umocniła działalność jezuitów w XVII wieku. Od XIX wieku łacina stała się częścią wykształcenia inteligencji, zaś pod koniec XIX zauważa się wzrost zainteresowania kulturą łacińską, reaktywowaniem nauki języka łacińskiego na uniwersytetach Jagiellońskim i Lwowskim⁵⁸⁴. Po drugiej wojnie światowej następuje upadek tradycji kultury łacińskiej w Polsce, którego sprawcami były ówczesne władze komunistyczne, niechętne „łacińskiej cywilizacji wraz z wpisana w nią chrześcijańską wizją człowieka”⁵⁸⁵, choć zdarzały się wyjątki, np. nauka łaciny pozostała obowiązkowa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w Lublinie⁵⁸⁶.

Wpływy czeskie dominowały w polszczyźnie w najwcześniejszym okresie jej rozwoju, jak zauważa H. Rybicka⁵⁸⁷. To właśnie z języka czeskiego⁵⁸⁸ polszczyzna zaczerpnęła terminologię chrześcijańską, a w XIV i XV wieku czeski stanowił wzór dla polskich intelektualistów⁵⁸⁹. Zjawisko interferencji językowej dotyczy też

---

⁵⁸³ E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2000, s. 9.

⁵⁸⁴ Por. Tamże, s. 14.

⁵⁸⁵ A.W. Mikołajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998, s. 268.

⁵⁸⁶ Badaniem wpływu łaciny na język polski zajmowali się np. T. Brajerski, *Ze składni tekstu makaronizowanego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 5., 1965, s. 241-244; M. Kucala, *Łacińska fleksja rzeczowników polskich w tekstach średniowiecznych* [w:] *Studia indoeuropejskie*, Wrocław 1974, s. 91-96; S. Dubisz, *Wpływ łaciny na język polski*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 4-13; A.W. Mikołajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998, s. 268; D. Moszyńska, *Rzeczowniki pochodzenia łacińskiego w statutach Stanisława Sarnickiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, z.8, 1970, s. 55-68; H. Rybicka, *Charakterystyka latynizmów w relacjach pamiętnikarskich pierwszej i drugiej połowy siedemnastego wieku*, „Prace Filologiczne”, 1972, s. 367-385; H. Rybicka-Nowacka, *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku. Na materiale literatury pamiętnikarskiej*, Wrocław 1973; E. Siatkowska, *Historia wpływów łacińskich w językach zachodniosłowiańskich*, „Poradnik Językowy”, 1989, z. 4, s. 229-239; E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia łacińskie w języku Adama Mickiewicza*, [w:] *Materiały *Konferencje*, nr 25, 1997; E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2000; E. Skorupska-Raczyńska, *Dziewiętnastowieczne latynizmy progresywne w polszczyźnie XX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2001; Z. Staniszevska, *Wpływy łacińskie w „Jerozolimie wyzwolonej” T. Tassa w przekładzie Piotra Kochanowskiego*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, z. 5 1974, s. 145-154; J. Zieniukowa, *Udział łaciny w polskich listach Jana Jabłonowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 10, 1964, s. 76-83.

⁵⁸⁷ H. Rybicka, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, op. cit., s. 5.

⁵⁸⁸ Badania nad wpływami czeskimi w polszczyźnie podjęli np. A. Sieczkowski, *Próba klasyfikacji bohemizmów spotykanych w języku polski*, „Slavia Occidentalis”, t. 20, z. 2, Poznań 1960, s. 139-147.

⁵⁸⁹ Por. Tamże, s. 10-12.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

kontaktów z innymi językami w obrębie rodziny języków słowiańskich, jak białoruski, ukraiński, słowacki, rosyjski. Wpływy tego ostatniego, dość późno oddziałującego na polszczyznę, gdyż sprzed XIX wieku datujemy niewiele rusycyzmów, znacznie wzrosły w czasie zaborów i po II wojnie światowej⁵⁹⁰.

Od czasów pierwszych kontaktów polsko-francuskich za panowania Henryka Walezego⁵⁹¹ polszczyznę sukcesywnie wzbogacały galicyzmy. Moda na język francuski panowała zwłaszcza w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku. Jak podkreśla B. Walczak: „Długo ostoją i rozsądnikiem wpływów francuskich był dwór królewski (...); już w XVII, a wyraźniej w XVIII wieku wsparły go w tym względzie dwory magnackie. Od środowisk dworskich językową tradycję francuską przejęła arystokracja, a potem także snobująca się na arystokratyzm szlachta”⁵⁹². Zapożyczenia francuskie odnajdujemy w leksyce dotyczącej m.in. życia towarzyskiego, sztuk plastycznych, muzyki i baletu, literatury, nauki i techniki, a zwłaszcza w dziedzinie mody.

Z kolei kontakty polsko-włoskie⁵⁹³ rozpoczęły się za panowania Bolesława Chrobrego, który sprowadził do kraju pierwszych duchownych włoskich. W późniejszych wiekach przybywali do Polski kolejni Włosi, przede wszystkim kupcy i rzemieślnicy⁵⁹⁴. Kolejnym ważnym okresem wpływów włoskich w Polsce było

---

⁵⁹⁰ Początki wpływów języka rosyjskiego sięgają XVII wieku; dopiero czas rozbiorów, a potem dominacji ZSRR w Europie Środkowo – Wschodniej rozszerza znaczenie tego języka. Por. D. Buttler, *Elementy pochodzenia rosyjskiego we współczesnej polszczyźnie i kryteria ich oceny*, „Poradnik Językowy”, 1989, z. 7, s. 504-59; D. Buttler, *Elementy pochodzenia rosyjskiego we współczesnej polszczyźnie i kryteria ich oceny. II. Kalki słowotwórcze i znaczeniowe*, „Poradnik Językowy”, 1989, z. 8, s. 584-588; H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie ogólnej – historia i współczesność*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 26-28, H. Karaś, *Zakresy tematyczne zapożyczeń leksykalnych z języka rosyjskiego w polszczyźnie okresu zaborów (1795-1918)*, [w:] *Granice i pogranicza. Język i historia*, pod red. S. Dubisza, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 197-209.

⁵⁹¹ Wpływ języka francuskiego na polszczyznę badali np. J. Damborsky, *Galicyzmy w listach Sobieskiego*, „Poradnik Językowy”, z. 6. s. 300-309. E. Kurkiewicz-Rzepkova, J. Porayski-Pomsta, *Zapożyczenia leksykalne z języka francuskiego we współczesnej polszczyźnie charakterystyka strukturalno – semantyczna*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 54-65; B. Ligara, *Galicyzmy leksykalne w listach Zygmunta Krasieńskiego na tle wpływów francuskich w polszczyźnie XIX wieku. Studium bilingwizmu polsko-francuskiego*, Kraków 1987; W. R. Rzepka, *Galicyzmy w polszczyźnie XIX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, „Slavia Occidentalis”, t. 33, Warszawa-Poznań 1976, s. 41-57; H. Rybicka, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976, s. 24; B. Walczak, *Galicyzmy w polszczyźnie na tle historii związków polsko- francuskich*, [w:] „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. XXXII, 1986, s. 291-292; B. Walczak, *Wpływ języka francuskiego na system gramatyczny polszczyzny*, „Studia Polonistyczne”, t. 3, Poznań 1976, s. 187-195; B. Walczak, *Adaptacja francuskich zapożyczeń leksykalnych w języku polskim i rosyjskim*, „Z polskich studiów slawistycznych”, seria V, Warszawa 1978, s. 315-323..

⁵⁹² B. Walczak, *Galicyzmy we współczesnej polszczyźnie (Uwagi – między innymi - socjolingwistyczne)*, [w:] *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, Prace Wydziału Humanistycznego nr 11*, 1982, s. 329.

⁵⁹³ Wpływ włoskiego na polszczyznę badała m.in. M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007.

⁵⁹⁴ Tamże, s. 15.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

panowanie królowej Bony Sforzy żony Zygmunta Starego, oraz jej syna króla Zygmunta Augusta w XVI wieku. Kontaktom sprzyjały też wyjazdy Polaków do Włoch, przede wszystkim szlachciców studiujących na tamtejszych uniwersytetach⁵⁹⁵. Wpływ ten, zdaniem M. Borejszo, utrzymał się przez pokolenia, jako że: „język włoski używany jest jeszcze na dworze dwóch Augustów Sasów. Włochów spotyka się także w otoczeniu Stanisława Augusta Poniatowskiego”⁵⁹⁶.

W leksyce rzemieślniczej, zwłaszcza wśród nazw wyrobów, znajdujemy również i hungaryzmy, jako zapożyczenia z języka węgierskiego, które przenikały do języka polskiego zwłaszcza za panowania Stefana Batorego⁵⁹⁷.

Gospodarcze, geograficzne i militarne stosunki z Turcją i Tatarami przyczyniły się do przyjmowania do polszczyzny orientalizmów⁵⁹⁸, bo „kultura narodów Bliskiego i Dalekiego Wschodu była dla Europejczyków od dawna zjawiskiem niezwykłym i tajemniczym (...). Położenie geograficzne i czynniki polityczne ułatwiały polsko-wschodnie kontakty, które u progu doby nowopolskiej miały już długą tradycję, czego odzwierciedleniem były zapożyczenia orientalne obecne w zasobie leksykalnym języka polskiego”⁵⁹⁹. O rosnącym zainteresowaniu Wschodem świadczy też pierwszy w dziejach polskiej leksykografii słownik wyrazów obcych, czyli dziełko Adama Kazimierza Czartoryskiego, *Słowniczek wyrazów przejętych do mowy polskiej ze wschodnich języków*, opublikowane w 1828 r.⁶⁰⁰

Mimo że anglicyzmy zostały zaświadczone już w *Słowniku* Lindego, a w *Słowniku wileńskim* z 1861 r. jest ich ponad 180,⁶⁰¹ to nasilenie wpływów

---

⁵⁹⁵ Por. tamże, s. 16-17.

⁵⁹⁶ Tamże, s. 17.

⁵⁹⁷ Wpływ języka węgierskiego na polszczyznę badała np. K. Török, *Słownictwo pochodzenia węgierskiego we współczesnej polszczyźnie*, „Poradnik językowy”, z. 2, 2006, s. 18-39.

⁵⁹⁸ Orientalizmy badali np. T. Bešta, *Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. XVII, 1971, s. 199-241; E. Skorupska-Raczyńska, *Orientalizmy w Dykjonarzu Michała Amszejewicza*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, pod red. M. Białoskórskiej, t. VII, Szczecin 2001, s. 65; W. P. Turek, *Adaptacja zapożyczeń arabskich do języka polskiego* [w:] „Język Polski”, LXXXI, 2001, s. 267; B. Walczak, *Nazwy świątyni muzułmańskiej w języku polskim (Do kwestii dróg przenikania orientalizmów do polszczyzny)* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. VI *Między Wschodem a Zachodem*, cz. IV. *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, Lublin 1992, s. 333-341.

⁵⁹⁹ E. Skorupska-Raczyńska, *Orientalizmy w Dykjonarzu Michała Amszejewicza*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, op. cit., s. 65.

⁶⁰⁰ E. Skorupska-Raczyńska, *Dykjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 21.

⁶⁰¹ E. Skorupska-Raczyńska, *Anglicyzmy w Dykjonarzu Michała Amszejewicza*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. VI, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 2000, s. 203-224; B. Walczak, *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań 1991.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

angielszczyzny na język polski przypada na wiek XX⁶⁰². Wbrew jednak opiniom niektórych badaczy⁶⁰³, uważających, że wpływ języka angielskiego na polszczyznę w XIX wieku był słaby, B. Walczak uważa, że „romantyzm, prąd genetycznie angielski, musiał obudzić zainteresowanie kulturą, a w konsekwencji i językiem angielskim. Żywe związki polityczne, gospodarcze i technologiczne już w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku łączyły ziemie polskie z Anglią. Wreszcie pojawiła się moda angielska...”⁶⁰⁴. Wśród słownictwa rzemiosł skórzanych także odnajdujemy anglicyzmy, choć nie są one liczne, jak na wpływy Wielkiej Brytanii jako potęgi handlowej i militarnej od XIX wieku.

W. Pisarek w *Encyklopedii języka polskiego* pod red. S. Urbańczyka definiuje zapożyczenie jako „wszelkie elementy (głoski, fonemy, cząstki słowotwórcze, wyrazy, wyrażenia, zwroty, znaczenia, konstrukcje składniowe) przejęte z innego języka”⁶⁰⁵. Podobnie K. Polański w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego*⁶⁰⁶ podkreśla przyjęcie elementu języka z zewnątrz, z czym zgadzają się także inni badacze polszczyzny⁶⁰⁷, a wśród nich B. Walczak, który uznaje, że: „zapożyczenia przenikają do języka z zewnątrz, przychodzą doń z innego, odrębnego systemu językowego. Wyrazy zapożyczone stanowią więc przeciwległy biegun continuum leksykalnego – biegun jednostek leksykalnych niewątpliwie obcych z pochodzenia”⁶⁰⁸, a także M. Witaszek-

---

⁶⁰² O wpływie języka angielskiego na polszczyznę pisali m.in. J. Fisiak, *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczenia z języka angielskiego do polskiego*, „Język Polski”, t. XLII, 1962, s. 286-294. I. Grabowska, *Nowsze zapożyczenia angielskie w języku polskim*, „Prace Filologiczne”, t. 23, 1973, s. 221-233; E. Mańczak-Wohlfeld, *Najstarsze zapożyczenia angielskie w polszczyźnie*, „Język Polski”, LXVII, 1987, s. 25-32; E. Mańczak-Wohlfeld, *Analiza dekompozycyjna zapożyczeń angielskich w języku polski*, Kraków 1992; F. Peplowski, *Przyczynek do chronologii pożyczek angielskich w języku polski*, „Sławistyka”, nr 6, 1989, s. 203-212; E. Sękowska, *Wpływ języka angielskiego na słownictwo polszczyzny ogólnej*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 44-46; B. Walczak, *Z problematyki wpływów angielskich w polszczyźnie drugiej połowy XIX wieku (rola Henryka Sienkiewicza w recepcji anglicyzmów)*, „Slavia Occidentalis”, t. 54, Poznań 1997, s. 123-131.

⁶⁰³ Por. Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. III: *Doba nowopolska*, Warszawa 1972, s. 177.

⁶⁰⁴ B. Walczak, *Z problematyki wpływów angielskich w polszczyźnie drugiej połowy XIX wieku (Rola Henryka Sienkiewicza w recepcji anglicyzmów)*, „Slavia Occidentalis” t. 54, Poznań 1997, s. 126.

⁶⁰⁵ *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław 1991, s. 394.

⁶⁰⁶ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993, s. 646, s. 668.

⁶⁰⁷ Zob. np.: D. Moszyńska, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1975; T. Skubalanka, *Neologizmy w polskiej poezji romantycznej*, Toruń 1962; B. Walczak, *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*, [w:] *Opisać słowa*, Warszawa 1992, s. 222-232; B. Ligara, *Galicyzmy leksykalne w listach Zygmunta Krasińskiego na tle wpływów francuskich w polszczyźnie XIX wieku. Studium bilingwizmu polsko-francuskiego*, op. cit., s. 139; B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, op. cit.; M. Witaszek-Saborska, *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie, polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań 1993, s. 14.

⁶⁰⁸ B. Walczak, *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*, op. cit., s. 224.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Samoborska, która podkreśla, że: „za zapożyczone w danym języku uważa się te elementy, które nie są wynikiem rozwoju elementów odziedziczonych z prajęzyka, lecz weszły do języka z zewnątrz, przyjęte z innych języków”⁶⁰⁹.

Przyjmujemy, że zapożyczenie⁶¹⁰ to nowa, niespotykana wcześniej w języku polskim jednostka leksykalna, która weszła do polszczyzny przyjęta z innych języków bezpośrednio lub przez medium innego języka, przyswojona drogą importacji (tj. przeniesienia leksemu w oryginalnej postaci graficznej, fonetycznej i semantycznej) oraz forma przyswojona, zaadaptowana do polskiego systemu fonetycznego i morfologicznego, obecna w polszczyźnie historycznej bez względu na status normatywny i stopień żywotności, tu przyporządkowana badanemu słownictwu rzemiosł skórzanych. Ze względu na uniknięcie powtórzeń, używamy zamiennie, bez zróżnicowania zakresu znaczeniowego, terminów: zapożyczenia, pożyczka (leksykalna), wyraz obcy i wyraz obcego pochodzenia. Wśród zapożyczeń w niniejszej pracy wskazujemy również zapożyczenia fakultatywne, czyli takie, dla których zaznacza się dwie lub więcej drogi przenikania do polszczyzny.

Wśród słownictwa rzemiosł skórzanych odnajdujemy wyrazy przejęte z języka angielskiego, niemieckiego, ruskiego i rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego, litewskiego, tatarskiego i tureckiego, węgierskiego, czeskiego, słowackiego, włoskiego, francuskiego, hiszpańskiego, greckiego, łacińskiego, malajskiego, dżagatajskiego, hebrajskiego⁶¹¹, aramejskiego.

Wśród słownictwa rzemieślniczego odnajdujemy także hybrydy, które mają długą tradycję w polszczyźnie i znaczny dynamizm, co pociąga za sobą zmienność i nieostrość tego pojęcia, co potwierdzają badania D. Buttler⁶¹² oraz J. Obara⁶¹³,

---

⁶⁰⁹ M. Witaszek-Samoborka, *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie*, op. cit., s. 14.

⁶¹⁰ Termin zapożyczenie definiowali też np. B. Liagara, *Galicyzmy leksykalne w Listach...*, op. cit.; D. Moszyńska, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975; B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego*, op. cit.; E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza...*, op. cit., B. Walczak, *Granica między jednostkami rodzimymi*, op. cit. i in.

⁶¹¹ O hebraizmach w języku polskim pisał np. A. Brückner, *Początki i rozwój języka polskiego, Wybór prac*, pod red. M. Karasia, Warszawa 1974 r. s. 453-457.

⁶¹² D. Buttler, *Formacje hybrydalne w różnych okresach rozwoju i warstwach słownikowych polszczyzny* [w:] *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich*, „Rozprawy Slawistyczne”, t. 1, Lublin 1986, s. 23-31.

⁶¹³ Por. J. Obara, *Hybrydy i półkalki na tle innych jednostek językowych obcego i rodzimego pochodzenia*, [w:] *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich*, red. S. Warchoń, Lublin, s. 59-73.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

uznającego definicje hybrydy za nieprecyzyjne⁶¹⁴. Hybrydy, czyli formacje złożone z jednego lub więcej członów obcych bądź z członu obcego i polskiego, zaliczam do słownictwa zapożyczonego⁶¹⁵.

Wśród badanego słownictwa rzemiosł skórzanych odnajdujemy liczne słownictwo rodzime, do którego należą zarówno wyrazy odziedziczone z prajęzyka, współcześnie niepodzielne, nazywane dalej prymarnymi – gdyż, jak zauważa B. Walczak: „granica między językiem prasłowiańskim a polskim nie ma i nie może mieć charakteru językowego”⁶¹⁶ – jak i derywaty, w tym od zapożyczeń, które, podobnie jak inni badacze (M. Białoskórska, E. Skorupska-Raczyńska, M. Witaszek-Samborska, B. Walczak) zaliczamy do wyrazów rodzimych ze względu na akt powstania wyrazu na gruncie języka polskiego⁶¹⁷. Do słownictwa rodzimego zaliczamy także zrosty i złożenia, jako „formacje pochodne od dwóch wyrazów, oparte na dwóch tematach słowotwórczych”⁶¹⁸ rodzimych, wyrazy, w których brak wykładnika formalnego kompozycji, w związku z czym między członami zachodzą relacje składniowe wyrażone fleksją⁶¹⁹, z tą różnicą, że w przypadku złożenia można wyróżnić formant słowotwórczy „nadający połączeniu tych elementów charakter pojedynczego leksemu”⁶²⁰, zaś w przypadku zrostu tego elementu łączącego pozbawione (pierwszy człon stanowi forma przypadkowa rzeczownika, przymiotnika, wyrażenia przyimkowego syntaktycznie zależna od członu drugiego)⁶²¹. Z kolei zestawieniem jest

⁶¹⁴ W Pisarek: „Hybrydami mogą być zarówno wyrazy złożone z dwóch rdzeni, z których każdy pochodzi z innego języka [...], jak i wyrazy pojedyncze, jeśli ich rdzeń i przyrostek (albo przedrostek) pochodzą z różnych języków”, *Encyklopedia języka polskiego*, op. cit., s. 118.; E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia...*, op. cit., s. 20.

⁶¹⁵ Por. W. Cyran, *Mechanizm zapożyczania wyrazów w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. 20, 1974, s. 36; J. Kida, *Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Rzeszów 1998, s. 88-91; M. Skubiszewska, *Dawne zapożyczenia we współczesne polszczyźnie*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 3, 2004 r., s. 322.

⁶¹⁶ B. Walczak, *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*, op. cit., s. 223.

⁶¹⁷ Za: M. Białoskórska, *Słownictwo prasy polskiej XIX wieku. Zjawiska progresywne i recesywne*, Szczecin 1992, E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, op. cit., s. 21; E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza*, op. cit., s. 16; B. Walczak, *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*, op. cit.; B. Walczak, M. Witaszek-Samborska, *Archaiczna warstwa poznańskich archaizmów leksykalnych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 34, 1989, s. 279-285; do słownictwa obcego pochodzenia zaliczają derywaty np. J. Obara, *Teoretyczne problemy kalkowania*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 104, Wrocław 1989; B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, op. cit., a za kategorię przejściową uznaje T. Minikowska, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa – Toruń – Poznań 1980.

⁶¹⁸ R. Grzegorzczkova, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa 1982, s. 59.

⁶¹⁹ Tamże, s. 59.

⁶²⁰ *Encyklopedia języka polskiego*, o. cit., s. 404.

⁶²¹ Tamże, s. 409.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

„dwu- lub więcej wyrazowa nazwa jednego desygnatu”⁶²². Eponimem nazywam zaś wyraz pochodzący od nazw osobowych (nazwisk i imion) i geograficznych⁶²³.

Jak zauważa W. Boryś: „Etymologia jest działem językoznawstwa badającym pochodzenie wyrazów (...) Zadaniem badań etymologicznych jest odtworzenie pierwotnej motywacji wyrazu (wskazanie jego bezpośredniej podstawy derywacyjnej), wykrycie i objaśnienie jego struktury, wskazanie morfemów słotwórczych oraz odtworzenie jego przypuszczalnego pierwotnego znaczenia i wyjaśnienie dalszego rozwoju semantycznego”⁶²⁴ i wskazuje jednocześnie, że prowadzenie badań etymologicznych nie jest sprawą prostą, nie daje też jednoznacznych odpowiedzi, różni badacze dają więc różne objaśnienia etymologiczne jednego wyrazu⁶²⁵, dlatego etymologię wyrazów przyporządkowanych rzemiosłom skórzanim ustalamy na podstawie słowników etymologicznych, słowników wyrazów obcych, słowników języka polskiego oraz innych wykorzystanych w niniejszej pracy słowników⁶²⁶.

Do badania materiału zastosowano terminologię i metody wypracowane dla słotwórstwa synchronicznego zaproponowane przez R. Grzegorzyczkową i J. Puzyninę⁶²⁷.

Ze względu na założenia niniejszej pracy, w której słownictwo rzemiosł skórzanych podzielono na 9 makrosfer tematycznych⁶²⁸, podział ten został zachowany także w tym rozdziale. Słownictwo przyporządkowane danemu rzemiosłu z kolei podzielono na formy rodzime, wyrazy zapożyczone oraz wyrazy o niejasnym pochodzeniu, z kolei słownictwo rodzime – na pola, w ramach których wydzielono nazwy prymarne, sekundarne, zrosty i złożenia, zestawienia oraz eponimy. W analizach bazujemy na liczbach haseł.

Celem tego rozdziału jest ustalenie, jaki był stosunek formacji rodzimych do zapożyczeń w słownictwie rzemiosł skórzanych oraz skąd przenikały wyrazy przyporządkowane skórnictwu.

---

⁶²² R. Grzegorzyczkowa, *Zarys słotwórstwa polskiego...*, op. cit., s. 59.

⁶²³ S. Skorupska-Raczyńska, *Dykejonarz Michała Amszejewicza...*, op. cit., s. 156.

⁶²⁴ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, op. cit., s. 5.

⁶²⁵ Tamże, s. 5.

⁶²⁶ Zagadnienia wstępne, s. 20-22.

⁶²⁷ R. Grzegorzyczkowa, J. Puzynina, *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1979. Korzystano także z prac: R. Grzegorzyczkowa, *Zarys słotwórstwa polskiego. Słotwórstwo opisowe*, op. cit.; H. Jadacka, *System słotwórczy polszczyzny (1945-2000)*, Warszawa 2001; K. Kleszczowa, *Staropolskie kategorie słotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*, Katowice 1998; A. Szczaus, *Rzeczownikowe synonimy słotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*, Szczecin 2005.

⁶²⁸ Zob. aneks, s. 728.

I. SŁOWNICTWO MIECHOWNICZE (141 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (95)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (10)

1.1.1. Nazwy sekundarne (10)

- formant –arz (2):
kapsarz [od kapsa]
wackarz [od wacek]
- formant –nik (5):
łagiewnik [od łagiew]
miesznik [od mieszek (lub miech)]
olsternik [od olstro]
skórnik (skornik) [od skóra (skora)]
tulnik [od tuł]
- formant –ownik (2):
miechownik [od miech]
trzosownik [od trzos]
- formant –ewnik (1):
mieszewnik [od mieszek]

1.2. Nazwy pokrewieństwa (1)

1.2.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –ka (1):
miechownicza [od miechownik]

1.3. Nazwy wyrobów (82)

1.3.1. Nazwy prymarne (13)

bęben; kot⁶²⁹; **lub (lubie); miech**⁶³⁰; **moszna (moszny); nożny**⁶³¹ (**nożna**); **rzemień; toboła; trzos; tuleja (tula, tulja)**⁶³²; **tuł (tół); tula**⁶³³; **wór**

1.3.2. Nazwy sekundarne (62)

- formant –ek (16):
bębeneczek [od bębenek]
bębenek [od bęben]
bukłaczek (bokłaszek, bukladek, buklaszek, , buklanek, bukłaczek, buklążek) [od buklak]

⁶²⁹ Kot to również ‘futerko małpie’.

⁶³⁰ Miech to także (z kuśn.)

⁶³¹ Za: A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II, op. cit., s. 324.

⁶³² Psł *tuleja ‘rurka, przedmiot w kształcie rurki, pustego wewnątrz walca’ od psł tuljertw/tulo ‘rura, rurka, pochwa (na strzały), kołczan’. Por. W. Boryś, op. cit., s. 653.

⁶³³ Podstawowy rzeczownik tuł/tulo. W. Boryś, s. 653.

- kapciuszek** [od kapciuch]
- kotek** [od kot]
- mieszeczek** [od mieszek]
- mieszek (mięszek)** [od miech]
- nabrzuszek** [na brzuchu]
- opasek** [od opasać]
- pytliczek** [od pytlik]
- sahajdaczek** [od sahajdak]
- sajdaczek** [od sajdak]
- trzosek** [od trzos]
- waceczek** [od wacek]
- woreczek** [od worek]
- worek** [od wór]
- formant –yszek (1):
  - woryszek** [od worek]
- formant -ik// -yk (4):
  - kołczanik** [od kołczan]
  - pytlik** [od pytel]
  - trzosik** [od trzos]
  - rzemyk** [od rzemień]
- formant –ka (15):
  - bokłażka (bukłaszka)** [od bukłak]
  - burska** [od bursa]
  - dymka** [od dym]
  - flasza** [od flasz]
  - kabzka** [od kabza]
  - kaletka (kalatka, kalitka)** [od kaleta]
  - kieska** [od kiesa]
  - kotka** [od kot]
  - łagiewka** [od łagiew]
  - moszenka (moszanka, moszonka, muszenka, moszenki)** [od moszna]
  - sakiewka** [od sakwa]
  - sunka** [od suna]
  - szabaturka** [od szabatura]
  - taszka (taszki)** [od tasza]
  - tulejka** [od tuleja]
- formant –aczka (1):
  - dymaczka** [od dymać]
- formant –eczka (2):
  - kapseczka** [od kapsa]
  - kieseczka** [od kieska]

- formant –iczka (1):
kapsiczka [od kapsa]
  - formant –nia (1):
kotnia⁶³⁴ [może od kot ‘woreczek na pieniądze’]
  - formant –ica (2):
kozica [od koza]
sunica [od suna]
  - formant –iczka (1):
łagwiczka [od łagiew]
  - formant –ownica (1):
śrótownica [od śrót]
  - formant –yna (1):
worczyzna [od worek]
  - formant –acz (2):
dymacz [od dymać]
pompacz [od pompować]
  - formant –adło (1):
dymadło [od dym lub dymać]
  - formant –ur (1):
miechur [od miech]
  - formant –ko (1):
olsterko [od olstro]
  - formant –ysko (2):
waczysko [od wacek]
worczyisko [od worek]
  - formant –ątko (2):
trzęsiątko [od trząść]
worczątko [od worek]
  - formant –ec (1):
tulec [od tuł]
  - formant –icz-//-ycz- (1):
bursiczka (burszyczka) [od burska]
  - formant –eń- (1):
kalateńka [od kaletka]
- Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (2)*
- formant –ki (1):
nożenki [od nożny]
  - formant –ka (1):
nożenka [od nożny]

1.3.3. Zrosty i złożenia (1)

nosigrosz [nosić+grosz]

1.3.4. Zestawienia (5)

rzeczownik +przymiotnik// przymiotnik+rzeczownik (2)
pochwa strzałowa; skórzany/skórny sęd

---

⁶³⁴ Kotnia to wór, miech, czyli opakowanie m.in. ze skóry do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

rzeczownik+rzeczownik+przymiotnik (1)

policzki miecha kowalskiego

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (2)

pas z pieniędzmi; pochwa na strzały

1.3.5. Eponimy (1):

michaś [od zdrobnienia imienia Michał];

1.4. Przymiotniki (2)

1.4.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant -y (1):

miechowniczy [od miechownik]

- formant -ski (-owski) (1):

miechowski [od miechownik lub miech]

2. Słownictwo zapożyczone (43)

2.1. bohemizmy (1)

2.1.1. Nazwy wyrobów (1)

pytel (pytl) [st. czes. pytel ‘worek’ ze śrwniem. Butil, putil lub śrwniem. biutel, dziś niem. Beutel ‘worek, torba, sakiewka, pytel’]

2.2. germanizmy(15)

2.2.1. Nazwy wyrobów (15):

blozbak [niem. Blasebalg]

bulga (bulga) [niem. Bulge z łac. bulga]

buł [niem. Bulge z łac. bulga]

ćwik [por. niem. [zwicke] ‘stary karp’ i niem. Zwicke(n) ‘ćwik gra w karty’]

dybzak [niem. Diebsack]

flasza [niem. Flasche]

ircha (irzcha) [śrw. niem. irch z łac. hircus ‘koziół’]

ladra [niem. Leder ‘skóra’]

ładunek [niem. Ladung; śrw.-niem. ladunge]

olstro (olstra, olstrze, olstr, olster) [gw. niem. holster]

szabeltas (szabeltasz) [niem. Säbeltasche]

szrotownica [niem. Schrot ‘śrót’]

szrotnica [niem. Schrot ‘śrót’]

tasza (tacza) [śrw. niem. tasche ‘woreczek, kieszeń’]

tasz [śrw. niem. tasche ‘woreczek, kieszeń’]

2.3. latynizmy (5)

2.3.1. Nazwy wyrobów (5)

askopera [łac. ascopera z gr.]

bursa (bursza) [śr.-łac. bursa 'worek, sakiewka, kasa' z p.-łac. 'skóra wołowa od gr. byrsa 'skóra'];

kabza (kabzda, kapsa, kobza) [łac. capsa 'futurał na zwoje papirusu']

łagiew (łagwa) [łac. lagena z gr. lagynos 'butelka']

łagwica (łagunica) [łac. lagena z gr. lagynos 'butelka']

2.4. orientalizmy (9)

2.4.1. Nazwy wyrobów (10)

bukłak (bokłak, bukał, bukład, bokłag) [tat. lub tur.]

bukłaha [tat. lub tur.]

imberczak [tur. ibryk]

juki (juk) (juka, wjuki) [tur. jük 'ciężar'⁶³⁵]

kalenica [tur. kal[i]ta 'sakiewka']

kapciuch (kapczuch, kapczuk, kapszuk) [tur. kapczuk 'worek']

kiesa [osm.-tur. kese]

kolczan (kolczak) [tur. lub tat.]

taftaj (taftuj) [tur. tachtuj]

2.5. rutenizmy (6)

2.5.1. Nazwy wyrobów (6)

burdziuk (bardziak, burdiuh, burdiuk) [ukr. burdiuh albo bordiuh]

hamaniec [ukr.]

sahajdak [ukr. z tur. sagdak]

sajdak (sej dak) [ukr. z tur. sagdak]

sundak [ukr. sunduk]

szabatura [ukr. sabatura]

2.6. zapożyczenia fakultatywne (6)

2.6.1. Nazwy wyrobów (6)

sakwa [fr. sac de voyage; gr. sakki(on)]

samara [wł. dial. sardyjskiego acciamarra 'kożuch, długa suknia' lub hiszp. chamarra 'kożuch' z arab.]

samar [wł. dial. sardyjskiego acciamarra 'kożuch, długa suknia' lub hiszp. chamarra 'kożuch' z arab.]

⁶³⁵ USJP:d-niem Juken Im 'nosidła'. USJP, t. 1, s. 1310.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

sun (**suma**) [niem. saum ‘juki’ z lud. łac. sauma z gr. sagma od sattein ‘pakować’; rus. suma]

sun [niem. saum ‘juki’ z lud. łac. sauma, od gr. sagma od sattein ‘pakować’; rus. suma]

wacek (**waczek**) [por. czes. vaček ‘worek, torba’ lub niem. daw. warsak, śrw. niem. watsac ‘torba podróżna, tłumoczek, zawiniątko’]

2.7. hybryda (1)

burdziadek [ukr. burdiuh albo bordiuh + pol. dziadek]

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (3)

szawłok ‘wór skórzany składany, czyli opakowanie do przenoszenia i przechowywania różnych przedmiotów’ [może od szawiać ‘szamotać’]

trajturka ‘worek podróżny’ [może do trajkotać ‘stukotać szybko, kołatać raz za razem’]

wątor ‘rodzaj worka skózanego używanego jako ponton’ [może od wąt ‘tworzywo, materiał, potrzebny zapas’]

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa miechowniczego

słownictwo miechownicze	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	95	67,38	43	30,50	3	2,12	141	100

2. Struktura słownictwa rodzimego miechownictwa

słownictwo miechownicze	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		eponimy		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	13	13,68	75	78,96	5	5,26	1	1,05	1	1,05	95	100

3. Struktura słownictwa miechowniczego – zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
bohemizmy	1	2,33
germanizmy	15	34,88
latynizmy	5	11,63
orientalizmy	9	20,93
rutenizmy	6	13,95
zapożyczenia fakultatywne	6	13,95
hybrydy	1	2,33
razem:	43	100,00

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa miechowniczego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	15	34,88
2.	orientalizmy	9	20,93
3.	rutenizmy	6	13,95
3.	zapożyczenia fakultatywne	6	13,95
4.	latynizmy	5	11,63
5.	bohemizmy	1	2,33
5.	hybrydy	1	2,33
	razem:	43	100,00

Okolo 67 % słownictwa miechowniczego, liczącego 141 wyrazów, stanowią formacje rodzime (95 wyrazów), pozostałe 33 % - zapożyczenia (43 wyrazy) oraz wyrazy o niejasnym pochodzeniu (3 wyrazy).

Wśród słownictwa rodzimego (95 wyrazów) największy zbiór stanowią derywaty (75 wyrazów, 79 %), jak **mieszeczek** [od mieszek], **skórnik** (**skornik**) [od skóra (skora)], **trzosik** [od trzos] oraz wyrazy prymarne (13 wyrazów, 14 %), np. **byk**, **miech**. W słownictwie miechowniczym odnajdujemy też zestawienia (5 wyrazów, 5 %), np. **pas z pieniędzmi**, a także jedną formację w postaci zrostu – **nosigrosz** [nosić+grosz] oraz eponim **michaś** jako ‘worek’ [od zdrobnienia imienia Michał].

Zapożyczenia stanowią okolo 30,5% słownictwa miechowniczego i liczą 43 wyrazy, w tym najwięcej jest germanizmów – 15 wyrazów (35 %), np. **flasza** [niem. Flasche], **szabeltas** (**szabeltasz**) [niem. Säbeltasche] i orientalizmów – 9 wyrazów (21 %), np. **kiesa** [osm.-tur. kese]; po 6 rutenizmów (14 %), np. **sundak** [ukr. sunduk] i zapożyczeń fakultatywnych, np. **sakwa** [fr. sac de voyage; gr. sakki(on)], 5 latynizmów (12 %), np. **kabza** (**kabzda**, **kapsa**, **kobza**) [łac. capsa ‘futurał na zwoje papiirusu’], zaś jednostkowo wystąpiły bohemizm (np. **pytel** (**pytl**) [st. czes. pytel ‘worek’ ze śrw. niem. Butil, putil lub śrw. niem.beutel, dziś niem. Beutel ‘worek, torba, sakiewka, pytel’] oraz hybryda (**burdziadek** [ukr. burdiuh albo bordiuh + pol. dziadek]).

II. SŁOWNICTWO RĘKAWICZNICZE (113 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (76)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (3)

1.1.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –acz (1):
przykrawacz [od przykrawać]
- formant –nik (1):
rękawicznik [od rękawica]
- formant –ny (1):
rękawiczny [od rękawica]

1.2. Nazwy pokrewieństwa (1)

1.2.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –ka (1):
rękawiczniczka [od rękawicznik]

1.3. Nazwy istot żeńskich⁶³⁶ (2)

1.3.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant –arka (1):*
rękawiczarka [od rękawicznik]
- formant –ica (1):
rękawicznica [od rękawicznik]

1.4. Nazwy istot młodych (1)

1.4.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –ek (1):
rękawiczniczek [od rękawicznik]

1.5. Nazwy czynności (18)

1.5.1. Nazwy sekundarne (18)

- formant –anie (18):
depesowanie (depsowanie) [od depesować (depsować)]
dulerowanie [od dulerować]
etablonowanie [od etablonować]
fanterowanie [od fanterować]

---

⁶³⁶ Są to nazwy rzemieślniczek.

odulerowanie [od odulerować]
orafilowanie [od orafilować]
plijowanie [od plijować]
poddulerowanie [od poddulerować]
pofanterowanie [od pofanterować]
rafilowanie [od rafilować]
sfanterowanie [od sfanterować]
tamborowanie [od tamborować]
utresowanie [od utresować]
wydulerowanie [od wydulerować]
wydresowanie [od wytresować]
wytresowanie [od wytresować]
zdepesowanie [od zdepesować]
zdulerowanie [od zdulerować]

1.6. Nazwy narzędzi (7)

1.6.1. Nazwy sekundarne (6)

- formant –ek (3):
sznerloszek [od sznerloch]
wajnsztocki [od wajnsztoki]
młoteczek [od młotek]
  - formant –ówka (1):
całówka [od cal]
  - formant –ica (1):
rozciągnica [od rozciągnąć]
- Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (1)*
- formant –anki (1):
skrobanki [od skrobać]

1.6.2. Zestawienia (1)

rzeczownik+rzeczownik (1)
zrzymak skóry

1.7. Nazwy wyrobów i ich części⁶³⁷ (27)

1.7.1. Nazwy prymarne (1)

palec

1.7.2. Nazwy sekundarne (19)

- formant –nik (2):
naparstnik [od naparstek]
wierzchnik [od wierzch]
- formant –ka (7):
łapka [od łapa]
przystawka [od przystawić]

⁶³⁷ W tym deminutiwa i argumentatiwa.

strzałki [od strzała]

sztylpka [od sztylpa]

łapawiczka [od łapawica]

rękawiczka (rękaicka, rękajcka) [od rękawica]

palczatka [od palcaty]

- formant -ica (2):

palica [od palec]

dłonica [od dłoń]

- formant -awica (2):

łapawica [od łapa]

rękawica (rękaica) [od ręka]

- formant -nia (1):

naręcznia [od naręcze]

- formant -ecz- (1):

przystaweczka [od przystawka]

Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm

- formant -ki (1):

rączki [od ręka]

- formant -nie (2):

nabocznie [od na boku]

Pozostałe derywaty (1)

paluch⁶³⁸ [do paluszek]

1.7.3. Zestawienia (6)

rzeczownik+przymiotnik (6)

**palce wielkie; rękawica bokserka; rękawica bosmańska,
żeglarska; rękawica sokolnicza; rękawiczki duńskie;
rękawiczki jelonkowe**

1.7.4. Eponimy (1):

dunka [od nazwy Duńczyk]

1.8. Nazwy materiałów (2)

1.8.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant -any (1):

garbany [od garbować]

- wrostek -ow- (1):

garbowany [od garbować]

1.9. Czasowniki (14)

1.9.1. Nazwy sekundarne (12)

- formant -ować (2):

etablonować [od etablon]

tamborować [od tamborek]

⁶³⁸ Derywat wsteczny od paluszek. Zob. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 489.

- formant o- (1):
orafilować [od rafilować]
- formant pod- (1):
poddulerować [od dulerować]
- formant po- (1):
pofanterować [od fanterować]
- formant s- (1):
sfanterować [od fanterować]
- formant u- (1):
utresować [od tresować]
- formant wy- (3):
wydresować [od tresować]
wydulerować [od dulerować]
wytamborować [od tamborować]
- formant z- (2):
zdepesować [od depesować]
zdulerować [od dulerować]

1.9.2. Zestawienia (2)

czasownik + rzeczownik (2)

odulerować skórę; wytresować rękawiczkę

1.10. Przymiotniki (1)

1.10.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant -y (1):
rękawicznicy [od rękawicznik]

2. Słownictwo zapożyczone (36)

2.1. galicyzmy (13)

2.1.1. Nazwy osób (1)

depeser [fr. depecer]

2.1.2. Nazwy narzędzi (3)

butonjerka [fr. boutonniere]

paseta [może fr. pincette]

tornegany [fr. tournage 'toczenie']

2.1.3. Nazwy wyrobów (2)

ampoma [fr. empaume]

rebro [fr.⁶³⁹]

---

⁶³⁹ Za: SW, t. 5, s. 491.

2.1.4. Nazwy materiałów (1)

etablion [może fr. tabloin ‘deseczka’]

2.1.5. Czasowniki (6)

depesować (depsować) [fr. depecer ‘rozświartować, rozkawałkować’]

etaż [fr. etage]

fanterować [fr. fendre]

plija [fr. plier ‘zginać, składać’]

plijować [fr. plier ‘zginać, składać’]

rafilować [fr. raffiner z poprowadzeniem pod fr. fil ‘nitka’]

2.2. germanizmy (22)

2.2.1. Nazwy osób (2)

duler [niem. Dolierer]

dulerownik [niem. Dolierer]

2.2.2. Nazwy narzędzi (10)

calsztok (colsztok) [niem. Zollstock];

dolermeser (dulermeser) [niem. Dollermesser]

finszpindeł [niem. Feinspindel]

prasa [niem. Presse z łac. pressare ‘ugniatać, przyciskać’]

presbuch [niem. Presse ‘prasa, tłocznia’; niem. Buch ‘książka’]

roloch [niem. Röllchen]⁶⁴⁰

sznerloch [niem. Schneide ‘ostrze’; niem. loch ‘dziura’]

sztrajchery (sztreichery) [niem. streicheln ‘(po)głaskać, (po)gładzić’]

wajnsztoki [może niem. Stock ‘kołek’; niem. Wein ‘wino’]

werkcajg [niem. Werk; niem. Zeug ‘narzędzie, materiał itp.’]

2.2.3. Nazwy wyrobów (7)

daum [niem. Daumen]

glazejki [niem. Galce (handschue) ‘rękawiczki z miękkiej, delikatnej skóry, glansowane’]

gryf [niem. Griff ‘uchwyt, rączka’]

netka [d.-niem. Nett ‘siatka’]

sztyłpy [niem. Stulpe]

szychtla (szychtle) [niem. Schicht ‘warstwa’]

szychtel [niem. Schicht ‘warstwa’]

---

⁶⁴⁰ Za: SW, t. 5, s. 559.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.2.4. Nazwy materiałów (1)

flor [niem. Flor]

2.2.5. Czasowniki (2)

anewira [niem. annähen ‘przyszyć’]

dulerować (dolerować) [może niem. gulden ‘znosić, znieć, cierpieć, tolerować’]

2.3. rusycyzmy (1)

2.3.1. Nazwy wyrobów (1)

holica [rus. golica]

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (1)

uszmola ‘rękawica wełniana, naszyta na dłoni skórą’ [??]

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa rękawiczniczego

słownictwo rękawicznicze	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	76	67,26	36	31,86	1	0,88	113	100

2. Struktura słownictwa rodzimego rękawiczniczego

słownictwo rękawicznicze	prymarne		derywaty		zestawienia		eponimy		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	1	1,32	65	85,52	9	11,84	1	1,32	76	100

3. Struktura słownictwa – zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
galicyzmy	13	36,11
germanizmy	22	61,11
rusycyzmy	1	2,78
razem:	36	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa rękawiczniczego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	22	61,11
2.	galicyzmy	13	36,11
3.	rusycyzmy	1	2,78
	razem:	36	100,00

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Okolo 67 % słownictwa rękawiczniczego, liczącego 113 wyrazów, stanowią formacje rodzime (76 wyrazów), pozostałe 33 % obejmują zapożyczenia (36 wyrazów) oraz 1 wyraz o niejasnym pochodzeniu.

Wśród słownictwa rodzimego dominują derywaty (65 wyrazów, 86 %), np. **rękawiczniczek** [od rękawicznik] oraz zestawienia (9 wyrazów, 12 %). np. **rękawica sokolnicza**; jednostkowo wystąpił wyraz prymarny, tj. **palec** oraz eponim **dunka** jako ‘rękawica wyrobiana ze skóry o wyprawie ałunowej, dogarbowanej roślinnie i wykończonej przeważnie od strony mizdry’ [od nazwy Duńczyk].

Wśród zapożyczeń, stanowiących okolo 32 %, najwięcej jest germanizmów (22 wyrazy, 61 %), np. **finszpindel** [niem. Feinspindel] oraz galicyzmów (13 wyrazów, 36 %), np. **ampoma** [fr. empaume]. Jednostkowo wystąpił rusycyzm, tj. **holica** [rus. golica].

III. SŁOWNICTWO KALETNICZE (194 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (107)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (4)

1.1.1. Nazwy sekundarne (4)

- formant –arz (1):
portmoneciarz [od portmoneta];
- formant –nik (3):
kaletnik (kalitnik) [od kaleta (kalita)]
paśnik (pasznik) [od pas]
tasznik (tesznik) [od tasza]

1.2. Nazwy pokrewieństwa (2)

1.2.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant –ka (2):
paśniczka [od paśnik]
portmoneciarka [od portmoneciarz]

1.3. Nazwy istot żeńskich (1)

1.3.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –ka (1):
kaletniczka [od kaletnik]

1.4. Nazwy narzędzi (1)

1.4.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –arka(1):
torebkarka [od torebka]

1.5. Nazwy wyrobów (96)

1.5.1. Nazwy prymarne (10)

gace (gacie)⁶⁴¹; **gat**⁶⁴²; **jaszczur**; **pochwa**⁶⁴³; **pokrów**;
popręga; **pirz**⁶⁴⁴; **pas**⁶⁴⁵; **toboła (toboła)**; **ucho**⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Gace to pas, przepaska na biodra. Może od psł. gate/gatę 'prymitywne okrycie nóg, голени, opaska na biodra, rodzaj spodni'. Por. W. Boryś, op. cit., s. 152-153.

⁶⁴² Gat to pas, przepaska na biodra. Tamże, s. 152-153.

⁶⁴³ Niejasne, może w odległym związku z pachą. Zob. A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 2, op. cit., s. 648.

1.5.2. Słownictwo sekundarne (79)

- formant –ek (13):
  - chlebaczek** [od chlebak]
  - kuferek** [od kufer]
  - mantelzaczek** [od mantelzak]
  - neseserek** [od neseser]
  - opasek** [od opasać]
  - paseczek (pasiczek)** [od pasek (pasik)]
  - pasek** [od pas]
  - pasineczek** [od pasinek]
  - plecaczek** [od plecak]
  - półpasek** [pół pasa]
  - rzemieniaczek** [od rzemieniak]
  - saczek** [od sak]
  - woreczek** [od worek]
- formant –nek (2):
  - pakunek** [od pakować]
  - pasinek** [od pas]
- formant -ik// -yk (6):
  - bandolecik** [od bandolet]
  - futorialik** [od futorialik]
  - pasik** [od pas]
  - portfelik** [od portfel]
  - pugilaresik (pularesik, puilaresik)** [od pugilares (pulares, puilares)]
  - sakwojażyk** [od sakwojaż]
- formant –nik (2):
  - gacnik** [może od gace]
  - potrzebnik** [od potrzeba]
- formant –ka (26):
  - biesażka** [od biesaga]
  - ciągaturka (cyngaturka)** [od ciągatura (cyngatura)]
  - dyplomatką** [od dyplomata]
  - dziażka** [od dziaha]
  - ładowniczką** [od ładownica]
  - mantyczka** [od mantyka]
  - neseserka** [od neseser]
  - opaska** [od opasać]
  - paska** [od pas]
  - pochewka** [od pochwa]
  - podkówka** [od podkowa]
  - portmonetka (porponetka, portponetka, portmanejka, portmanetka, portmonejka)** [od portmoneta (portmona, portmaneja)]
  - portmonka** [od portmona]

⁶⁴⁴ Por. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 555-556.

⁶⁴⁵ Zapożyczenie st. czes. Zob. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 507. Pas to także rzemień w zaprzęży konnej, rodzaj sakiewki, pasek w obuwiu.

⁶⁴⁶ Ucho to także ‘opuszczane klapki przy czapce, chroniące uszy przed chłodem’.

- przepaska** [od przepas]
przypaska [od przypasać]
sumka (sumki) [od suma]
sunka [od suna]
szratajfelka [od szratajfel]
tajsterka [od tajstra]
teczka [od teka]
tobołka [od toboła]
torebeczka (torbeczka, torbiczka) [od torebka]
torebka (torbetka, torbka, tórbka) [od torba]
tulejka [od tuleja]
walizeczka [od walizka]
walizka [od waliza]
- formant –ówka (4):
    - aktówka** [od akta]
    - kopertówka** [od koperta]
    - portmónówka** [od portmonne lub portmona]
    - raportówka** [od raport]
  - formant –ica (1):
    - tobolica** [od toboła]
  - formant –nica (1):
    - ładownica** [od ładować]
  - formant –ina (2):
    - pasina** [od pas]
    - torbina** [od torba]
  - formant –elnia (1):
    - sakielnia** [od sak]
  - formant –ak: (6)
    - chlebak** [od chleb]
    - cielak** [od ciele]
    - plecak** [od plecy]
    - rzemiak** [od rzem]
    - rzemieniak** [od rzemień]
    - torbiak** [od torba]
  - formant –ec (3):
    - pokrowiec** [od pokrów]
    - rzemieniec** [od rzemień]
    - tobolec** [od toboła]
  - formant –arz (1):
    - grzebieniarz** [od grzebień]
  - formant –isko (1):
    - torbisko** [od torba]
  - formant –nie (2):
    - opasanie** [od opasać]
    - przepasanie** [od przepas]
  - formant –eń (1):
    - skórzeń** [od skóra]
  - formant –(e)rak: (1)
    - pasierak** [od pas]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –(i)rok: (1)
pasirok [od pas]
- formant –adło (1):
ściągadło (ściągadło) [od ściągać]
- formant –ecz- (1):
przypaseczka [od przypaska]

Pozostałe derywaty (3)

- przepas** [od przepasać]
- smycz** [od smykać]
- smycza** [od smykać]

1.5.3. Zrosty i złożenia (1)

ożydle [od wyrażenia o źrzedle +ob žerdľě]

1.5.4. Zestawienia (6)

przymiotnik +rzeczownik// rzeczownik+rzeczownik (6)

**cielęca dusza; cielęca torba; gdański kufer; kolcze pasy;
pas gdański; dusza pasa**

1.6. Przymiotniki (3)

1.6.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –y (2):
kaletniczy [od kaletnik]
paśniczy [od paśnik]
- formant –ski (1):
portmoneciarski [od portmoneciarz]

2. Słownictwo zapożyczone (85)

2.1. galicyzmy(16)

2.1.1. Nazwy wyrobów (16)

kartusz [fr. cartouche ‘nabój, ładunek’]
kartuza [fr. cartouche ‘nabój, ładunek’]
neseser [fr. necessaire z łac. necessarius ‘konieczny, niezbędny’]
portfel [fr. portefeuille]
portefejl [fr. portefeuille]
portmoneta [fr. porte-monnaie od porte ‘brama’ i monnaie ‘moneta, pieniądze’]
portmona [fr. porte-monnaie od porte ‘brama’ i monnaie ‘moneta, pieniądze’]
portumenka [fr. porte-monnaie od porte ‘brama’ i monnaie ‘moneta, pieniądze’]
portmonne [fr. porte-monnaie od porte ‘brama’ i monnaie ‘moneta, pieniądze’]

portmanija [fr. porte-monnaie od porte ‘brama’ i monnaie ‘moneta, pieniądze’]

ridicule [fr.⁶⁴⁷]

sak [fr. sac ‘worek’ z łac. saccum z gr. sakkos]

sakwojaż [fr. sac de voyage⁶⁴⁸]

waliza [fr. valise z wł. valigia]

walis (waliz) [fr. valise z wł. valigia]

walizon [fr. valise z wł. valigia]

2.2. germanizmy (30)

2.2.1. Nazwy wyrobów (30)

bajtlik [niem. Beutel]

bałamut [arch. niem. dial. balemunt ‘nieuczciwy opiekun’]

berleger [niem. Berleger]

bulza (bulza) [niem. Bulge z łac. bulga]

czechol [niem. Ziechel]

felcech (feldcech) [niem. Feldzeichen]

felejza (felajza) [niem. Felleisen]

felajz [niem. Felleisen]

felejzen (felejzun) [niem. Felleisen]

futerał [niem. Futteral]

giehink [niem. Gehink]

gurt⁶⁴⁹ (**gort**) [niem. Gurt]

kacira [niem. kesser, küscher, ketscher, kezzer, kescher, käscher]

kacirz [niem. kesser, küscher, ketscher, kezzer, kescher, käscher]

kopel [niem. Koppel ‘pas’]

kupla [niem. Kuppel, Koppel]

lederwerki [niem. Lederwerk]

mantelzak (matelzak) [niem. Mantelsack]

ośledra [niem. Arschleder]

patrontasz [niem. Patronentasche]

pulwersak [niem. Pulversack]

rajzekofer [niem. Reisekoffer ‘walizka’]

rajzetasje [niem. Raisetasje ‘torba podróżna, sakwojaż’]

rugzak (rukzak) [niem. Rucksack ‘plecak’]

rym [może niem. Riemen ‘rzemień, pas’]

sznapzak [może niem. schnappen ‘(z)łapać’]

szratajfel [niem. schreiben ‘(na)pisać’ lub Schreiben ‘pismo, list’; niem. Tafel ‘tablica, arkusz’]

tasak (tesak, tejsak) [śrw. niem. tasche ‘woreczek, kieszeń’]

tejsak [śrw. niem. tasche ‘woreczek, kieszeń’]

tornister [niem. Tornister]

⁶⁴⁷ SU, s. 155.

⁶⁴⁸ Za SW: z gr. sakki(on). SW, t. 6, s. 9.

⁶⁴⁹ Gurt to także pas w zaprzęgu oraz pas tapicerski.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.3. greczyzmy (1)

2.3.1. Nazwy wyrobów (1)

teka [gr. theke ‘miejsce schowania, skrzynia’]

2.4. italianizmy (1)

2.4.1. Nazwy wyrobów (1)

koperta [wł. coperta]

2.5. latynizmy (20)

2.5.1. Nazwy wyrobów (20)

ankra [łac. ancora ‘kotwica’ z gr. ankyra]

balteus [łac. balteus]

biesaga (besaga, besaty, bisagi, bishaty, biesagi) [łac. bissacium]

biesaga (bisagi, bishaty, biesagi) [łac. bissacium]

biesag [łac. bissacium]

cyngatura (ciągatura, ciągatora, ciągatura) [śr.-łac. cingatura ‘przepaska’; łac. cinctura ‘przepaska’]

kanistra [łac. canistra (canistrum) ‘koszyk pleciony’ z gr. kanistron];

mantyka [łac. mantica]

okularja [śr.-łac. ocularia]

pendent [łac. pendens ‘wiszący’]

pugilares (pulilares, puliars, pulares, puilares) [łac. pugillares]

pularus [łac. pugillares]

pularys (fularys) [łac. pugillares]

pugilarus [łac. pugillares]

pugilar (pugilary) [łac. pugillares]

pulerans [łac. pugillares]

puleraus [łac. pugillares]

separacja [łac. separatio ‘odłączenie’]

tajstra (taistra) [łac. canistra (canistrum) ‘koszyk pleciony’ z gr. kanistron]

tanistra [łac. canistra (canistrum) ‘koszyk pleciony’ z gr. kanistron]

2.6. orientalizmy (3)

2.6.1. Nazwy wyrobów (3)

kaleta (kalita) [tur. kal[i]ta ‘sakiewka’];

temblak (temblach, temlak, tymblak) [tur. temlik];

torba [zapewne zapożyczenie orientalne; por. tur. torba ‘torba, sakwa’]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.7. rusycyzmy (1)

2.7.1. Nazwy wyrobów (1)

kabura [ros.]

2.8. rutenizmy (5)

2.8.1. Nazwy wyrobów (5)

czemadan (czemodan, czumadan) [ukr. czemodan z tur. džamadan, džemdan, džamedan (z arab.)]

dziaha [brs. dziaha]

gubania [ukr. hubania]

sajdy [ukr. z tur. sagdak]

szabeta [ukr. sabatura]

2.9. zapożyczenia fakultatywne (7)

2.9.1. Nazwy wyrobów (7)

bandolet (bandeler, bandolery, bandolier)⁶⁵⁰ [fr. bandelette ‘paseczek’ lub wł. ‘karabin’]

baul [hiszp. baúl; wł. baule]

capa [czes. Capa; węg. capabör (bör ‘skóra’)]

korman [ros. karman, korman lub z tur. tat. karman]

skofja (szkofia, skofija) [śr.-gr. skuphi; wł. scuffia]

suma/sumy [niem. saum ‘juki’ z lud. łac. sauma, od gr. sagma od sattein; rus. suma]

suna [niem. saum ‘juki’ z lud. łac. sauma, od gr. sagma od sattein; rus. suma]

2.10. hybryda (1)

flintpas [niem. Flinte ‘flinta’ + pas]

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (2)

rapcie/rapcia ‘rzemień lub taśma podtrzymująca szablę u pasa’ [może do rapeć ‘ręka’]

santuk ‘torba skórzana; skrzynia’ [???

⁶⁵⁰ W znaczeniu ‘karabin’ M. Borejszo zalicza bandolet do italianizmów. M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007, s. 31.

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa kaletniczego

słownictwo kaletnicze	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	107	55,16	85	43,81	2	1,03	194	100

2. Struktura słownictwa rodzimego kaletniczego

słownictwo kaletnicze	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	10	9,35	90	84,11	6	5,61	1	0,93	107	100

3. Struktura słownictwa– zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
galicyzmy	16	18,82
germanizmy	30	35,29
grecozmy	1	1,18
italianizmy	1	1,18
latynizmy	20	23,53
orientalizmy	3	3,52
rutenizmy	5	5,88
rusycyzmy	1	1,18
zapożyczenia fakultatywne	7	8,24
hybrydy	1	1,18
razem:	85	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa kaletniczego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	30	35,29
2.	latynizmy	20	23,53
3.	galicyzmy	16	18,82
4.	zapożyczenia fakultatywne	7	8,24
5.	rutenizmy	5	5,88
6.	orientalizmy	3	3,52
7.	grecozmy	1	1,18
7.	italianizmy	1	1,18
7.	rusycyzmy	1	1,18
7.	hybrydy	1	1,18
	razem:	85	100,00

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Spośród 194 wyrazów przyporządkowanych kaletnictwu, 55 % stanowią formacje rodzinne (107 wyrazów), 44 % zapożyczenia (85 wyrazów), a 1 % wyrazy o niejasnym pochodzeniu (2 wyrazy).

Wśród słownictwa rodzimego najwięcej jest derywatów (90 wyrazów, 84 %), np. **torebkarka** [od torebka]; z kolei 10 wyrazów prymarnych stanowi 9 % np. **ucho**, 6 zestawień – 6 proc., np. **ciełęca torba**, zaś jednostkowo wystąpiła formacja w postaci zrostu tj. **ożydle** [od wyrażenia o źrzedle +ob žerdlě].

Wśród 85 zapożyczeń (stanowiących 44 % badanego słownictwa kaletniczego) najwięcej występuje germanizmów (30 wyrazów, 35 %), np. **futerał** [niem. Futteral], **patrontasz** [niem. Patronentasche], latynizmów (20 wyrazów, 24 %) , np. **mantyka** [łac. mantica], **pendent** [łac. pendens ‘wiszący’] oraz galicyzmów (16 wyrazów, 19 %), np. **portfel** [fr. portefeuille]. W badanym zbiorze odnajdujemy też 7 zapożyczeń fakultatywnych (8 %), np. **korman** [ros. karman, korman lub z tur. tat. karman], 5 rutenizmów (6 %), np. **gubania** [ukr. hubania]; 3 orientalizmy (4 %), np. **kaleta** (**kalita**) [tur. kal[i]ta ‘sakiewka’]; zaś jednostkowo wystąpiły: grecyzm, tj. **teka** [gr. theke ‘miejsce schowania, skrzynia’], italianizm, tj. **koperta** [wł. coperta], rusycyzm, tj. **kabura** [ros.] oraz hybryda tj. **flintpas** ‘pas przewieszony przez ramię, używany do zawieszania na nim lekkiej broni palnej’ [niem. Flinte ‘flinta’ + pas].

IV. SŁOWNICTWO KUŚNIERSKIE (667 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (445)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (11)

1.1.1. Nazwy sekundarne (9)

- formant –arz (4):
czapkarz [od czapka]
futrzarz [od futro]
kożuszkarz [od kożuszek]
krymkarz [od krymka]
- formant –nik (5):
czapnik [od czapa]
czapecznik [od czapka]
futernik [od futer; gw. ‘futro’]
kołpacznik [od kołpacz]
kożusznik [od kożuch]

1.1.2. Zrosty i złożenia (1)

kwasikot [kwasić+kot]

1.1.3. Zestawienia (1)

rzeczownik+przymiotnik
towarzysz kuśnierski

1.2. Nazwy pokrewieństwa (3)

1.2.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –ka (2):
czapniczka [od czapnik]
kuśnierka (kusznierka, kuśmierka) [od kuśnierz (kuszniierz, kuśmierz)]
- formant –owa (1):
kuśnierzowa [od kuśnierz]

1.3. Nazwy istot młodych (1)

1.3.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –czyk (1):
kuśnierczyk (kuszniierzczyk, kuśmierczyk) [od kuśnierz (kuszniierz, kuśmierz)]

1.4. Nazwy narzędzi (6)

1.4.1. Nazwy prymarne (2)

bałwan⁶⁵¹; **pień**

1.4.2. Nazwy sekundarne (1)

- formant –ak (1):
zrzynak [od zrzynać]

1.4.3. Zestawienia (3):

kosa kuśnierska; kozioł garbarski; lawka białoskórnicza

1.5. Nazwy czynności (47)

1.5.1. Nazwy sekundarne (47)

- formant –anie//–enie (45):
bajcowanie [od bajcować]
bandlowanie [od bandlować]
blamowanie [od blamować]
bramowanie⁶⁵² [od bramować]
burtowanie [od burtować]
celowanie [od celować]
falcowanie [od falcować]
flajszowanie [od flajszować]
garniowanie⁶⁵³ [od garniować]
heftowanie [od heftować]
irchowanie [od irchować]
jerchowanie [od jerchować]
kopcenie [od kopcić]
lamowanie⁶⁵⁴ [od lamować]
lemowanie [od lemować]
łajkowanie [od łajkować]
naciąganie [od naciągać]
obciąganie [od obciągać]
oblamowanie⁶⁵⁵ [od oblamować]
obramowanie⁶⁵⁶ [od obramować]
obszywanie [od obszywać]
odkurzanie [od odkurzać]
odkurzenie [od odkurzyć]
oflajszowanie [od oflajszować]
opleszowanie [od opleszować]
opuszanie [od opuszać]
opuszczenie [od opuszczyć]
oskrobanie [od skrobać]

⁶⁵¹ Psł. ба́лванъ (/бо́лванъ) ‘posąg bożka, słup, bryła’, zapożyczenie orientalne. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 21.

⁶⁵² Bramowanie to także lamówka, oszewka, to, czym się bramuje.

⁶⁵³ Garniowanie to także lamówka.

⁶⁵⁴ Lamowanie to także lamówka.

⁶⁵⁵ Oblamowanie to także lamówka.

⁶⁵⁶ Obramowanie to także lamówka.

- osteftowanie** [od osteftować]
- oszlakowanie** [od oszlakować]
- paklowanie** [od pakłować]
- pleszowanie** [od pleszować]
- pobłamowanie** [od pobłamować]
- podkurzanie** [od podkurzać]
- podkurzenie** [od podkurzyć]
- przyczepianie** [od przyczepiać]
- rozrobienie** [od rozrobić]
- spinanie** [od spiąć, spinać]
- szaftirowanie** [od szaftirować]
- sztrekowanie** [od sztrekować]
- taśmowanie** [od taśmować]
- zaprawianie** [od zaprawiać]
- zalamowanie** [od zalamować]
- zblamowanie** [od zblamować]
- zrzynanie** [od zrzynać]
- formant –yw- (2):
  - obramowywanie** [od obramowywać]
  - zalamowywanie** [od zalamowywać]

1.6. Nazwy wyrobów (302)

1.6.1. Nazwy prymarne (26)

biele⁶⁵⁷; **bielizna**⁶⁵⁸; **jesiotry**; **kluka**⁶⁵⁹; **kłobuk**
(kłobuch)⁶⁶⁰; **kot**; **kożuch**⁶⁶¹; **krok**; **krzno**⁶⁶²; **łapa**; **łata**⁶⁶³;
łosoś; **łub**; **łupież (łubież)**⁶⁶⁴; **moszna**; **niedźwiedzie**⁶⁶⁵;
obrąb (obręb); **płaszcz (płas)**; **rękaw**⁶⁶⁶; **rydel**; **suka**;
suknia; **tchórze**; **załoga**; **zawierucha**⁶⁶⁷; **zawój**

1.6.2. Nazwy sekundarne (241)

- formant –ek (36):
  - bramek** [od brama]
  - daszek** [od dach]
  - giermaczek** [od giermak]
  - jeneralek** [od jenerał]
  - jonatki** [od jonaty]

⁶⁵⁷ Biele to futro z popielic/ Może od prs. przym. *běľъ ‘biały’. Por. W. Boryś, op. cit., s. 28.

⁶⁵⁸ Ogsł, może prs *b ělizna ‘biel, białość, to, co jest białe’ od psł. przym. běľъ ‘biały’ z przyr. *-izna. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 28.

⁶⁵⁹ Kluka ‘coś zakrzywionego, hak’. Por. A. Bańkowski, op. cit., t. 1, s. 710.

⁶⁶⁰ Stara, może już psł. pożyczka orientalna, dokładnego źródła nie znaleziono, jest nim zapewne jakiś *kalbuk, stary i dial wariant tur-tat. kalpak. Zob. A. Bańkowski, op. cit., t. 1, s. 718.

⁶⁶¹ Prasłowiańskie *kożuchъ od psł. koża. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 254.

⁶⁶² SW: Por. czes. šlň. krzno, s. sl. krъzno, sr. łac. crus(i)na ‘futro’. SW, t. 2, s. 595.

⁶⁶³ Bez pewnej etymologii. Por. W. Boryś, op. cit., s. 297.

⁶⁶⁴ +lup-ěžъ od vb. +lupiti. Zob. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 112.

⁶⁶⁵ Niedźwiedź to również skóra niedźwiedzia służąca do przykrywania koni w bogatym zaprzęgu.

⁶⁶⁶ Por. W. Boryś, op. cit., s. 514.

⁶⁶⁷ Możliwe zapożyczenie międzysłowiańskie. W. Boryś, op. cit., s. 732.

- kabatek** [od kabat]
- kabateczek** [od kabatek]
- kasztanek (kasztanki)** [od kasztan]
- kitliczek** [od kitlica]
- kłobuczek (kłobuszek)** [od kłobuk (kłobuch)]
- kołpaczek** [od kołpacz]
- kontuszek** [od kontusz]
- kożuszek** [od kożuch]
- mankietek** [od mankiet]
- manszetek** [od manszet]
- marmurek (marmurki)** [od marmur]
- minderaczek** [od minderak]
- obrąbeczek (obrąbyszek)** [od obrąbek]
- obrąbek** [od obrąb]
- ogonaczek** [od ogonak]
- płaszczyczek** [od płaszczyk]
- podolek** [od po dołu]
- puszek** [od puch]
- rękawek** [od rękaw]
- rydelek** [od rydel]
- serdaczek** [od serdak]
- spodek** [od spód]
- suselek (susolek)** [od suseł]
- susfalek (suswalek, suszfalek)** [od susfał (suswał, suszwał)]
- szlaczek** [od szlak]
- toczek** [od tok]
- tułubek (tołubek)** [od tułub (tołub)]
- tuzłuczek** [od tuzłuk]
- wyłożek** [od wyłóg]
- zarękawek** [od za rękawek]
- zawojek** [od zawój]
- żupanek** [od żupan]
- formant –uszek (1):
  - pępuszek** [od pępek]
- formant -ik// -yk (15):
  - bękarcik** [od bękart]
  - bramik** [od brama]
  - burcik** [od burt]
  - czapczyk** [od czapka]
  - czekmanik** [od czekman]
  - kabacik** [od kabat]
  - kaszkiecik** [od kaszkiet]
  - kolnierzyk (kollerzyk, kolnierzyk)** [od kolnierz (kolnierz)]
  - kontusik** [od kontusz]
  - mankiecik** [od mankiet]
  - manszecik** [od manszet]
  - płaszczyk** [od płaszcz]
  - rękawik** [od rękaw]
  - sarafanik** [od sarafan]
  - żupanik** [od żupan]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –nik (3):
  - żywotnik** [od żywot]
  - bezrękawnik** [od bez rękawa]
  - natylnik** [od na tyle]
- formant –ka (59):
  - biekieszka (biegiezka, bekeska)** [od bekiesza (bekiesza)]
  - bielka (bielka, białka)** [od biela, biele]
  - bramka (branka)** [od brama (brana)]
  - budka** [od buda]
  - czamarka** [od czamara]
  - czapeczka** [od czapka]
  - czapiczka** [od czapica]
  - czujka** [od czuja]
  - czuszka (czużka)** [od czucha]
  - delijka** [od delia]
  - delutka** [od deljura]
  - ferezyjka** [od ferezja]
  - futeralka** [od futerał]
  - hazuczka** [od hazuka]
  - jałówka** [od jałowy]
  - jubka (jopka, jupka)** [od juba (jopa, jupa)]
  - kacabajka** [od kacabaj]
  - katanka** [od katana]
  - katonka (katowka)** [od katona 'żołnierz']
  - kiecka (kietka)** [od kieca]
  - kierejka (kirejka)** [od kiereja (kireja)]
  - kitliczka (kietliczka, kikliczka)** [od kitlica (kiklica)]
  - konfederatka** [od konfederat]
  - koska**⁶⁶⁸ [może od koża 'skóra']
  - kożki (kóski, koska, koski, koszka, koszki, kośka)** [może od koża 'skóra']
  - kurtka** [od kurta]
  - kwaterka** [od kwatery]
  - leniwka** [od leniwy]
  - lisiurka** [od lisiura]
  - łapki** [od łapa]
  - mankietka** [od mankiet]
  - manszetka** [od manszet]
  - myceczka** [od mycka]
  - mycka (myczka, mucka)** [od myca]
  - narzutka** [od narzucać]
  - oblamka** [od oblamować]
  - oblóзка (obłożka)** [od obłoga]
  - obszywka (obszewka)** [od obszywać (obszawać)]
  - obwódka (obwodka)** [od obwód]
  - opuszka** [od opuszyć]
  - oszewka** [od oszewa]
  - oszywka (oszewka)** [od oszywać (oszawać)]

⁶⁶⁸ Koska to szubka kobieca podbita sobolami, gronostajami albo popielicami.

- palatynka** [od palatyna]
patryjotka [od patryjota]
pągwicza [od pągwica]
pelerynka [od peleryna]
pilotka [od pilot]
podbitka (podbiwka) [od podbić]
podpinka [od podpinać]
popieliczka [od popielica]
rajtarka [od rajtar]
rozłupka [od rozłupa]
salopka [od salopa]
skorka [od skora]
stradyjetka (stradyjatka, stradyjotka, stratyotka, stradyotka, stradjotka, stratjotka) [od stradejeta (stradyjota, stradjeta, stradjota)]
strocza (strzoczka) [od stroka (strzoka)]
szubka (czubka) [od szuba]
wyłożka (wylóżki) [od wyłoga]
zawieruszka [od zawierucha]
- formant –anka (1):
wykrawanka [od wykrawać]
  - formant –etka (1):
pulsetka [od puls]
  - formant –inka (1):
bielinka [od biały]
  - formant –istka (1):
bielistka [od biały]
  - formant –ówka (4):
lamówka [od lama]
lisówka [od lis]
pulsówka [od puls]
tchórzówka (tworzówka) [od tchórz]
  - formant –uszka (1):
czapuszka [od czapa]
  - formant –ywka (1):
rogatywka [od rogaty]
  - formant -ica//yca (8):
baranica [od baran]
bielica [od biały]
czapica [od czapa]
jałowica [od jałowy]
kurcica [od kurta]
łośnica [od łoś]
prościca⁶⁶⁹ [od prościć ‘prostować, czynić prostym’⁶⁷⁰]
wścieklica [od wściekły]
  - formant –awica (1):
smukawica (smykawica)⁶⁷¹ [może od smukać się ‘muskać się, gładzić, stroić, elegantować się’]

⁶⁶⁹ Prościca to fartuch, szorc.

⁶⁷⁰ A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 790.

- formant –rzyca (1):
ciemierzycyca [od ciemiec ‘zamsz’]
- formant -ina//–yna (10):
bielina [od biały]
czapczyzna [od czapka]
jupczyzna (jubczyzna) [od jupka (jubka)]
kabacina [od kabat]
kaszkiecina [od kaszkiet]
kożuszyna [od kożuch]
obrzeżyna [od obrzezać]
płaszczyna [od płaszcz]
zajęczyna [od zajęc]
żupanina [od żupan]
- formant –izna (2):
futrowizna [od futrowy]
kosmacizna [od kosmaty]
- formant –nia (2):
niedźwiednia [od niedźwiedź]
ochopnia [od ochopić]⁶⁷²
- formant –anie (1):
obramowanie [od obramować]
- formant –enie (1):
obrzeżenie [od obrzezać]
- formant –eniec (1):
marszczeniec [od marszczyć]
- formant –ak (4):
krzyżak [od krzyż]
ogonak [od ogon]
piesak [od pies]
piżmak [od piżmo]
- formant -ysko//–isko (7):
czapczyisko [od czapka]
czapisko [od czapa]
kabacisko [od kabat]
kożuszysko [od kożuch]
krymczysko [od krymka]
płaszczysko [od płaszcz]
żupanisko [od żupan]
- formant –czysko (1):
szubczysko [od szuba]
- formant –yszcze (1):
czapczyszcze [od czapka]

⁶⁷¹ Smukawica to suknia kobieca podszywana futrem.

⁶⁷² Ochopień to derywat od ochopny (o+ chopić ‘chwycić się’); por też ros. dial. ochabenъ o jakimś stroju chłopskim, może zamiast ochopenъ (z pol) przez wtórne nawiązanie do ochabitъ Por. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 359.

- formant –owiec (1):
piżmowiec [od piżmo]
- formant –ura (3):
baraniura [od baran]
lisiura [od lis]
wilczura [od wilk]
- formant –ęga (1):
chrupięga [od chrupać]
- formant –ątko (1):
czapczątko [od czapka]
- formant –eń (1):
ochopień [od ochopić]
- formant –yc (1):
szorcyc [od szorc]
- formant –e (1):
obszycie [od obszyć]
- formant –unek (1):
garnirunek [od garnirować]
- formant –oska (1):
szlajoska⁶⁷³ [od szlaja ‘kobieta niechlujna, flondra’]
- formant –ula (1):
sopula⁶⁷⁴ [może od sopol]
- formant –ejka (1):
grzejka [od grzać]
- formant –ecz- (15):
brameczka [od bramka]
czucheczka [od czucha]
delijeczka [od delijka]
futereczko [od futerko]
jupeczka [od jupka]
karwateczka [od karwatka]
kataneczka [od katanka]
kurteczka [od kurtka]
lamóweczka [od lamówka]
mufeczka [od mufka]
obwódeczka [od obwódka]
oszeweczka [od oszewka]
palatyneczka [od palatynka]
salopeczka [od salopka]
szubeczka (szubecka) [od szubka]
- formant –yw- (1):
oblamowywanie [od oblamowanie]
- formant ob- (2):
oblamówka [od lamówka]
oblamka [od lamka]

⁶⁷³ Szlajoska to salopa, czyli długie wierzchnie okrycie kobiecie z rękawami i pelerynka, zwykle wátowane lub podbite futrem noszone w XVIII i XIX w.

⁶⁷⁴ Sopula to jupka, czyli damski kaftan z rękawami do łokcia, najpierw luźny, później obcisły, często podszyty futrem, noszony zwłaszcza w XVII -XVIII w.

- formant pod- (2):
podfutrowanie [od futrowanie]
podłapki [od łapki]
  - formant pół//poł- (11):
półgiermacze (półgiermacz) [od giermacz]
półgiermak [od giermak]
półgiermaczek [od giermaczek]
półdelijka [od delijka]
półkontusz [od kontusz]
półkożuszek [od kożuszek]
półsalopa [od salopa]
półsalopek [od salopek]
półszuba [od szuba]
półszubek [od szubek]
półtołubek [od tołubek]
  - formant s- (1):
stroka⁶⁷⁵ (**strzoka**) [może od trok]
- Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (16)*
- formant -ki (6):
kotki [od kot]
niedźwiadki [od niedźwiedź]
niedokunki [od nie do kunny]
obrzezki [od obrzezać]
rajtki [od rajtuzy]
spodenki/spodeńki [od spodnie]
  - formant -aki//-oki (3):
skórzaki [od skóra]
skórzoki [od skóra]
zamszaki [od zamsz]
  - formant -nie (2):
skórznie [od skóra]
spodnie [od spód]
  - formant -cie (1):
kłapcie [od kłapać]
  - formant -e (2):
półgiermacze [od półgiermacz]
zarekawie, zaraławie, zarukawie [od zaraław]
  - formant -arki (1):
zamszarki [od zamsz]
- Pozostałe derywaty (16)*
- bucha**⁶⁷⁶ [może od buchasty ‘bufiasty’⁶⁷⁷]
  - czapa** [od czapka]
  - kryma** [do krymka]
  - nora** [od norka]
  - obłog (obłóg)** [od obłóżyć]
  - obłoga** [od obłóżyć]

⁶⁷⁵ Stroka to bram, szlak, obłoga.

⁶⁷⁶ Bucha to rodzaj ubrania podbitego futrem o kołnierzu odwiniętym, rodzaj kierei oraz w XVI wieku obszyta ubiorów.

⁶⁷⁷ Por. A. Bańkowski, op. cit., t. 1, s. 89.

odnowa [od odnowić]
okład [od okładać]
opucha [od opuszać]
oszewa [od oszywać]
rozłupa [od rozłupać]
wyłóg (wyług) [od wyłożyć]
wyłoga (wyłogi) [od wyłożyć]
wystawa [od wystawiać]
zarękawy [od zarękawek]
zawściekły [od za wściekły]

1.6.3. *Zrosty i złożenia (4)*

darmoleg [darmo+leżeć, legł]
duszogrzejek [dusza+o+grzejek]
przedszorce [przed+szorce]
tchórzofretki [tchórz+o+fretka]

1.6.4. *Zestawienia (20)*

rzeczownik+przymiotnik//przymiotnik+rzeczownik (18)

baranki węgierskie; białe futro; bobry morskie; bobry rzeczne; czapka dłubana; czapka luśniowa; futro cejtuchowe; lisy niebieskie; łapki karakulowe; peleryna mikołajowa; portki cielakowe; damstowe futro; rysiove futro; skalne futro; szewskie spodnie; szlamowe futro; towary kosmate; wierzch futra

rzeczownik + wyrażenie przyimkowe (2)

palto na miechu; kot na szyję

1.6.5. *Eponimy (11)*

angora [od nazwy miasta Angora w Małej Azji]
astrachań [Astrachań, nazwa miasta w ZSRR]
czerkieska [od Czerkies]
karakuły (karakul) [turkm. karakul ‘czarne jezioro, Karakul, miasto’]
karwatka [od stpol. nazwy Karwat ‘Chorwat’]
krymka [od nazwy półwyspu Krym]
maciejka [od imienia Maciej]
maciejówka [od imienia Maciej]
radziwiłka [od nazwiska Radziwiłł]
szwedka [od Szwed]
węgierka [od Węgier]

1.7. Czasowniki (42)

1.7.1. *Nazwy sekundarne (41)*

- formant –ować (12):
bajcować [od bajca]
blamować [od blam]
bramować [od brama]

- burtować** [od burt, burta]
- celować** [od cel]
- irchować** [od ircha]
- jerchować** [od jercha]
- kopcić** [od kopeć]
- lamować (lemować)** [od lama]
- łajkować** [od łajka]
- pleszować**⁶⁷⁸ [może od plesz ‘łysina’]
- taśmować** [od taśma]
- formant –ać (1):
  - zaprawiać** [od prawić]
- formant na- (1):
  - naciągać** [od ciągnąć]
- formant o- (8):
  - oblamować** [od lamować]
  - obłamować** [od błamować]
  - obramować** [od bramować]
  - oflajszować** [od flajszować]
  - opleszować** [od pleszować]
  - opuszyć (opuszczyć)** [od puszyć]
  - oskrobać** [od skrobać]
  - oszlakować** [od szlakować]
- formant ob- (3):
  - obciągać** [od ciągnąć]
  - obszywać** [od szyć]
  - obszlakować** [od szlakować]
- formant od- (1):
  - odkurzyć** [od kurzyć]
- formant po- (1):
  - poblamować** [od błamować]
- formant pod- (1):
  - podkurzyć** [od kurzyć]
- formant przy- (1):
  - przyczepiać** [od czepiać]
- formant roz- (1):
  - rozrobić** [od robić]
- formant s- (1):
  - spiać** [od piąć]
- formant za- (1):
  - zalamować** [od lamować]
- formant z- (3):
  - zblamować** [od błamować]
  - zbramować** [od bramować]
  - zrzynać** [od rzynać]
- formant -a- (3):
  - podkurzać** [od podkurzyć]
  - odkurzać** [od odkurzyć]
  - opuszać** [od opuszyć]

---

⁶⁷⁸ Pleszować to oskrobać, oczyścić skórę.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant -wy- (3):
obramowywać [od obramować]
oblamowywać [od lamować]
zalamowywać [od zalamować]

1.7.2. Zestawienia (1)

czasownik+rzeczownik (1)

pokryć futro

1.8. Przymiotniki (12)

1.8.1. Nazwy sekundarne (12)

- formant -y (1):
czapniczy [od czapnik]
- formant -ny (2):
czapiczny [od czapica]
futrzny [od futro]
- formant -any (2)
futzany [od futro]
kożuszany [od kożuch]
- formant -owy (3):
futerkowy [od futerko]
kożuchowy [od kożuch]
łupieżowy [od łupież]
- formant -ski (3):
czapkarski [od czapkarz]
futzarski [od futrzarz]
kuśnierski (kusznerski, kuśmierski) [od kuśnierz (kuszniierz, kuśmierz)]
- formant -ysty (1):
opuszysty [od opuszyć]

1.9. Imiesłowy (21)

1.9.1. Nazwy sekundarne (21)

- formant -any (20):
bajcowany [od bajcować]
bandlowany [od bandlować]
falcowany [od falcować]
flajszowany [od flajszować]
heftowany [od heftować]
naciągany [od naciągać]
obciążany [od obciążać]
obszywany [od obszywać]
oflajszowany [od oflajszować]
opleszowany [od opleszować]
oskrobany [od oskrobać]
paklowany [od pakłować]
pleszowany [od pleszować]

- przyczepiany** [od przyczepiać]
- spinany** [od spiąć, spinać]
- szaftirowany** [od szaftirować]
- sztrekowany** [od sztrekować]
- taśmowany** [od taśmować]
- zaprawiany** [od zaprawiać]
- zrzynany** [od zrzywać]
- formant –ony (1):
  - rozrobiony** [od rozrobić]

2. Słownictwo zapożyczone (205)

2.1. anglicyzmy (2)

2.1.1. Nazwy wyrobów (2)

- oposy** [ang. opossum z języka Indian Agonkinów ‘białe zwierzę’]
- selskiny** [ang. lp sealskin]

2.2. bohemizmy (3)

2.2.1. Nazwy wyrobów (3)

- kaptur**⁶⁷⁹ [może czes. kaptour ‘nakrycie głowy’ z łac. captur]
- kitlica (kiklica)** [st. czes. kytlicě, zdr. od st. czes. kytle ‘rodzaj ubioru’ z niem. Kittel ‘wierzchnie odzienie’]
- pleszek (plesek)** [st. czes. plech ‘blacha zbroi, płytka blaszana’, zdr. plešek]

2.3. galicyzmy (22)

2.3.1. Nazwy wyrobów (22)

- corset fendu** [fr. corset fendu]
- etola** [fr. etole]
- dublony** [fr. doublon]
- galatyna** [fr. galant ‘świetny, ozdobny’]
- garnitur** [fr. garniture]
- gaszking**⁶⁸⁰ [może z fr. casquette ‘czapka’]
- kasatynka** [fr. casaquin]
- kaszkiejn**⁶⁸¹ [może z fr. casquette ‘czapka’]
- kaszkiet (kaśkiet)** [fr. casquette]
- kolet** [fr. collet ‘kołnierzyk’⁶⁸²]
- mamsze** [fr. manchette]

⁶⁷⁹ Kaptur to czapka sukienka albo skórzana z barankiem oraz kobieca czapka futrzana wykonana przez kuśnierzy warszawskich w 1664 r., kaptur to także część rzędu końskiego. USJP: st. rus. USJP, t. 2, s. 44.

⁶⁸⁰ Gaszking to okrycie z futrem lub ocieplana kamizelka noszona w XVIII wieku oraz czapka sukienka z barankiem modna w Poznaniu w XVIII wieku.

⁶⁸¹ Kaszkiejn to kaftan lub kamizelka noszona w XVIII wieku, często podbita futrem.

⁶⁸² USJP: niem. Kollet. USJP, t. 2, s. 160.

manszeta [fr. manchette]
manszet [fr. manchette]
manszonik [fr. manchon]
manżety [fr. manchette]
palatyna [fr. palatine]
peleryna [fr. pelerine od pelerin ‘pielgrzym, wędrowiec’ z płac. pelegrinus od łac. pelegrinus ‘cudzoziemiec, cudzoziemski’]
pelisa [fr. pelisse ‘kozuch’ od łac. pellis ‘skóra, futro’]
pelleterie [fr. peleteri]
rubdeszan [fr. robe de chamber]
szal [fr. chale z pers. szal]
tok [fr. toque]

2.4. germanizmy (81)

2.4.1. Nazwy osób (1)

kuśnierz (**kuźnierz**, **kuśmirz**, **kuśmierz**, **kusznirz**, **kusznierz**, **kućmierz**, **kućmirz**, **kurśnirz**, **kurśnierz**) [śrd.-g.-niem. kurschner, kursener od śrd.-g.-niem. kurscher, kursen; std.-g.-niem. kursinna ‘futro’]

2.4.2. Nazwy narzędzi (4)

falcajza [niem. Falzeisen ‘żelazko do falcowania, skrobaczka’]
falcbaum [niem. Falz ; niem. Baum ‘drzewo’]
flajszbank [niem. Fleisch ‘mięso’; niem. Bank ‘ławka’]
sztosbaum (**śtosbaum**) [niem. Stos ‘uderzeniem pchnięcie, stos, sterta’; niem. Baum ‘drzewo’]

2.4.3. Nazwy substancji (1)

bajca [niem. Beize]

2.4.4. Nazwy wyrobów (68)

abszleg (**abszlag**, **obszleg**, **abslag**, **abslak**, **apszlag**, **abślag**) [niem. lp Aufschlag, lm Aufsläge]
obszlega [niem. lp Aufschlag, lm Aufsläge]
bermyca (**bermica**) [niem. Bärenmütze ‘czapka niedźwiedzia’]
berlica [niem. Bärenmütze ‘czapka niedźwiedzia’]
berlitek [niem. Bärenmütze ‘czapka niedźwiedzia’]
bękart [niem. bankert śrd.-g.-niem. bank-hart, od bank ‘ława’]
bibrety [niem. Biber ‘bóbr’]
bluzgier (**bluskier**) [niem. Brustblech]
blam (**blan**, **blam**, **blom**) [niem. Flamme ‘kawał skóry’]
borta [niem. Borte]
bort [niem. Borte]

bram [śrw. niem. Brem; niem. Brame ‘obszycie, oblamowanie, brzeg, krawędź’]
brama [śrw. niem. Brem; niem. Brame ‘obszycie, oblamowanie, brzeg, krawędź’]
breta [śrw. niem. breite ‘szerokość’]
burt [niem. Borte]
burta [niem. Borte]
cel [starop. cyl, st.-czes. cil, ze śrw. niem. zil]
cybety [niem. Zibet(katze) ‘(kot) tybetański’]
czamber⁶⁸³ [może od czomber; cąber ze śr.-g.-niem. zimbere]
dekiel [niem. pot. Deckel ‘kapelusz, czapka’]
fartuch (chwartuch, fertuch) [niem. Vortuch]
futer (futro) [niem. Futter ‘podszewka’]
futerał [niem. Futteral]
halsztuk [niem. Halstuch]
hermeliny [niem. Hermelin ‘gronostaj’]
inderak [niem. Unterrock]
kacabaja [niem. dial. kutzboi ‘gruba tkanina, ubranie z niej’]
kacabaj [niem. dial. kutzboi ‘gruba tkanina, ubranie z niej’]
kacawejka (kucubejka) [niem. dial. kutzboi ‘gruba tkanina, ubranie z niej’]
kapuza (karpuza) [niem. Kapuze ze śr.-łac. caputium]
kazel [niem. Kasel, ze śr.-łac. casula]
kidlon [niem. kiddel, keddel ‘kitel’]
kipa [niem. Kiepe]
klapa [niem. Klappe]
kołnierz (tułnierz, kumirz, kołnirz, kołmierz, kołmirz, kołmnirz, kolnierz, kolnerz, kałmierz, kałmirz, kojmierz, kolnierz, kolmierz, konlerz, kunlerz) [śrw. niem. kolner, koller, kollier ‘kołnierz, chomaćo’]
lederwerki (liderwerki) [niem. Lederwerk]
małpy [niem. Maulaffe ‘małpa’]
mantel (mętel, mętlík, mentel) [śrw. niem. mantel]
mentelusz [śrw. niem. mantel]
mentyk [śrw. niem. mantel]
manta [śrw. niem. mantel]
manto [śrw. niem. mantel]
mardur [niem. Marder ‘kuna, tumak’]
miderak (midorak, minderak) [niem. Mieder ‘gorsecik, kabacik’]
mufka (mufta, muftka) [niem. Muff(e)]
myca [śrw. niem. mütze, mutze ‘czapka’]
neba [d.-niem. niff, nöff, nibbe ‘nos, dziób’]
ormętel [niem. Armmantel]
paḡwica (paḡawica, peḡwica, paḡwica) [germ.; por. puggs, pugg; d.-niem. punge ‘woreczek, sakiewka’, por. ros. i ukr. pugovica]
pusz [niem. Busch ‘krzak, busz, czub, kosmyk’]

⁶⁸³ Czamber to w XVII wieku w Poznaniu określenie futra grzbietowego zwierząt futerkowych różnych gatunków.

rajtuzy [niem. Reithosen]
hyla [niem. Hülle]
interma [niem. unternähen ‘podszywać’]
salopa [niem. Saloppe]
salop [niem. Saloppe]
slafpelc [niem.]⁶⁸⁴
susfał (suswał, szuszwał, szysfał, susfał, suszwał) [niem. Schurzfell]
szlak [śrw. niem. slach, niem. gw. Schlag, Schalg]
szlamy (ślama, ślamy, szlama) [niem. Schlamm]
szorca [śrw. niem. schurz ‘rodzaj fartuch, przepaska ma biodra’]
szuba⁶⁸⁵ [może st. niem. schube ‘płaszcz’ z wł. giubba ‘kaftan, kabat’⁶⁸⁶]
żuba (żupa)⁶⁸⁷ [może st. niem. schube ‘płaszcz’ z wł. giubba ‘kaftan, kabat’]
wenik⁶⁸⁸ [może niem. wenig ‘masło’]
zimer [niem. Zimmer]
rokular⁶⁸⁹ [może niem. Rock ‘spódnica, kieca, surdut’]
sakłak⁶⁹⁰ (**sadłak**) [może niem. Sack]

2.4.5. Czasowniki (7)

bandlować [niem. Band ‘taśma, wstęga’]
falcować [niem. falzen ‘składać, złożyć’]
flajszować [niem. Fleischcher ‘rzeźnik’]
heftować [niem. heften]
sztafirować [niem. staffieren ‘przyozdabiać’]
sztrekować [niem. strecken ‘wyciągać’]
osteftować [niem. streifen]

2.5. hungaryzmy (12)

2.5.1. Nazwy wyrobów (12)

bekiesza (bekiesa) [węg. bekés ‘długie futro zapinane na pętlicę’]
birka (berka, bierka, byrka) [węg. birka ‘owca’]
bunda (bonda) [węg. bunda ‘futro’]
czuha (czuba, czucha, szuja, czuja) [węg. csuha, csoka ‘habit zakonny’ z osm.-tur. čuha, čoha ‘tkanina wełniana, płaszcz sukienny’; por. pers. ču-cha ‘szata wełniana, rodzaj tuniki lub płaszcza’]

⁶⁸⁴ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 165.

⁶⁸⁵ Szuba to długie wierzchnie okrycie, zwykle bez zapięcia, z dużym wykładanym kołnierzem i szerokimi rękawami, podbite futrem.

⁶⁸⁶ *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, Warszawa 2008, s. 183, wskazuje, że jest to rusycyzm; A. Brückner uważa szubę za polonizm.

⁶⁸⁷ Żuba to szuba, jupka, czyli okrycie wierzchnie podbite futrem.

⁶⁸⁸ Wenik to kurtka.

⁶⁸⁹ Rokular to okrycie z futrem noszone w 1. poł. XVIII wieku.

⁶⁹⁰ Sakłak to staropolska czapka sukienna o ośmiu rogach, z obszyciem barankowym.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzaných

czuhaj [węg. csuha, csoka ‘habit zakonny’ z osm.-tur. čuha, čoha ‘tkanina wełniana, płaszcz sukienny’; por. pers. ču-cha ‘szata wełniana, rodzaj tuniki lub płaszcz’]

czuhania [węg. csuha, csoka ‘habit zakonny’ z osm.-tur. čuha, čoha ‘tkanina wełniana, płaszcz sukienny’; por. pers. ču-cha ‘szata wełniana, rodzaj tuniki lub płaszcz’]

czuhań [węg. csuha, csoka ‘habit zakonny’ z osm.-tur. čuha, čoha ‘tkanina wełniana, płaszcz sukienny’; por. pers. ču-cha ‘szata wełniana, rodzaj tuniki lub płaszcz’]

czuchaina (czuhaina) [węg. csuha, csoka ‘habit zakonny’ z osm.-tur. čuha, čoha ‘tkanina wełniana, płaszcz sukienny’; por. pers. ču-cha ‘szata wełniana, rodzaj tuniki lub płaszcz’]

kabat (kabät, kabaj, kabak) [węg. kabat ‘surdut’ z pers. kaba- ‘rodzaj krótkiego kaftana’]

karwasz (karwas) [węg. karvas]

katana [węg. katona ‘żołnierz’]

kuczma [węg. kucsma ‘czapa futrzana’]

2.6. iberyzmy (1)

2.6.1. Nazwy wyrobów (1)

infantka [hiszp. Infante]

2.7. italianizmy (6)

2.7.1. Nazwy wyrobów (6)

kazjatka (kasjata, kasjatka) [wł. casacca]

mankiet [wł. manichetta]

mucet (muces, muczet) [wł. mozzetta]

mucetta [wł. mozzetta]

palendra [wł. palandrana]

stradejeta (stradyjota, stradjeta, stradjota) [wł. daw. wenec. stradiotto ‘najemny żołnierz’ z gr. stratiotes ‘żołnierz’]

2.8. latynizmy (13)

2.8.1. Nazwy wyrobów (12)

almucja (almuzja) [śr.-łac. almucia]

boa [łac. boa ‘wąż wodny’]

caliga [łac. caliga]

diplois [łac. diplois]

crusina [śr.-łac. crus(i)na ‘futro’]

kukuła [łac. cucullus ‘kapiszon’]

kurta [łac. curta]

lutry [łac. lutra ‘wydra’]

palia [łac. pallium]

palium [łac. pallium]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

rosomaki [śr.-łac. *rosomacus*]
subducta [łac.⁶⁹¹]

2.8.2. Czasowniki (1)

renowacja [łac. *renovatio* od *renovare* ‘odnawiać’⁶⁹²];

2.9. lituanizmy (1)

2.9.1. Nazwy wyrobów (1)

kiepura [lit. *kepure*]

2.10. orientalizmy (14)

2.10.1. Nazwy wyrobów (14)

czekman (czechman) [tur. *czekmen* ‘rodzaj wierzchniego okrycia’]

delia⁶⁹³ (**delija**) [tur. *degilej*]

delika [tur. *degilej*]

deljura [tur. *degilej*]

delura [tur. *degilej*]

deliunak [tur. *degilej*]

ferezja (ferezyja) [tur. *feradže* ‘długie, wierzchnie okrycie kobiet’]

giermak (giermiak, jarmak, jermak, jermiak, giermach, giermag) [tur. *armjak*]

kaftan (kawtan, koftan, kawton) [tur. *kaftan* ‘rodzaj długiej, lekkiej szaty, z pers. *chaftan*, może za pośrednictwem rus.]

kapanidża [tur.]

kiereja (kireja) [tur. *kereke*]

opończa (japończa, obońca, jopończa, opuńcza) [osm-tur. *japundża*]

sołtana⁶⁹⁴ [może tur. *sułtan* ‘władca’]

sukman [tur. *czekamn* ‘sukno’]

2.11. rusycyzmy (15)

2.11.1. Nazwy wyrobów (15)

car [ros. od łac. *Caesar*]

dacha [ros. *docha*]

jenoty [ros.]

jołom [rus.]

jonaty (junaty) [ros. *еноть* ‘szop’ ze śr.-łac. *geneta*]

kortel (kortyl) [st. rus.]

⁶⁹¹ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 171.

⁶⁹² USJP: z fr. USJP, t. 3, s. 926.

⁶⁹³ Delia to także rodzaj dery, koca podbitego futrem, używanego jako okrycia nóg w powozach, sankach itp.

⁶⁹⁴ Sołtana to suknia kobieca futrem podbita.

kozyrek (kozerek) [ros.]
papacha [ros.]
pupki (bupki) [ros.⁶⁹⁵]
sarafan (szarafan, serafan) [ros. sarafan z gr. sarapie z prs. sarapaj]
szłyk (słyk) [ros.]
treuch [ros.⁶⁹⁶]
tułub (tulup, tołub, tołw, torłop, torłop, tołob, tułob, tułów) [ros. tulup z tur. tulup ‘garbowana skóra’]
tuzłuk [rus. tuzłuk ‘pas’]
torpot⁶⁹⁷ [może ros. tulup, z tur. tulup ‘garbowana skóra’]

2.12. rutenizmy (10)

2.12.1. Nazwy wyrobów (10)

ablaucha [brs. ablauch]
bajbarak [ukr. bajbarak]
bajborak [ukr. bajbarak]
kiepcach [ukr. kyptar z rum. peptar]
kieptar (keptar) [ukr. kyptar z rum. peptar]
kuliszan⁶⁹⁸ [może ukr. kulisza ‘rodzaj tańca in. taniec umarłych’]
motlisko [brs. gałgan, motłoch, pospółstwo]
ohrejduszka [ukr. ohriti; ukr. duszka]
obluch [brs. oblouch]
serdak (sardak)⁶⁹⁹ [może ukr. serdak ‘krótki kozuch’]

2.13. zapożyczenia fakultatywne (23)

2.13.1. Nazwy wyrobów (22)

baroka (baruka) [fr. baroque; wł. barocco⁷⁰⁰ ‘przeładowany szczegółami, ozdobami, przepych, nadmiar, nienaturalność’]
boba⁷⁰¹ [może od nazwy zwierzęcia: ukr. bobak, ros. bajbak]
bobak [ukr. bobak; ros. bajbak]
brylik⁷⁰² [może fr. brillier ‘błyszczec, wyróżniać się’ lub niem. Brille ‘okulary’]
czamara (ciamara)⁷⁰³ [może wł. dial sardyjskiego acciamarra ‘kozuch, długa suknia’ lub hiszp. chamarra ‘kozuch’ z arab.]

⁶⁹⁵ SW, t. 5, s. S. 435.

⁶⁹⁶ I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 191.

⁶⁹⁷ Torpot to futro, suknia futrzana.

⁶⁹⁸ Kuliszan to okrycie damskie noszone w XVIII wieku, zimą podbite futrem.

⁶⁹⁹ Serdak to krótki kozuszek do pasa, rodzaj kamizelki.

⁷⁰⁰ M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007, s. 107.

⁷⁰¹ Boba to czapka, zwłaszcza ciepła, zimowa.

⁷⁰² Brylik to daszek u czapki.

⁷⁰³ Czamara to długie okrycie wierzchnie podszyte futrem, zapinane pod szyję, z długimi rękawami sięgającymi do ziemi, noszone w Polsce w XVI wieku przez prałatów i kanoników; także rodzaj męskiego ubrania.

czapka⁷⁰⁴ (**czupka, czepka, szapka**) [st. fr. chape ‘kaptur, kapiszon’; chapel ‘nakrycie głowy’ (dziś fr. chapeau ‘kapelusze’) z łac. cappa ‘rodzaj nakrycia głowy’; nie można wykluczyć pośrednictwa śrw. niem. schap(p)el ‘nakrycie głowy’ (niem. arch. Schappel ‘średniowieczna kobieca ozdoba głowy, stroik; kobieca ozdoba głowy w strojach ludowych’)]

hazuka (hażuka, azuka, ażurka, azuka, ażusta) [śl. i czes. hazuka ze śr. łac. casaca z łac. casa ‘dom’, skąd śr.-łac. casula ‘okrycie’]

jupa (jopa, juba) [arab. džubba ‘suknia spodnia’; niem. Jupe, Jope lub przez idisz ze śrd.-g.-niem. juppa]

kieca (kiecz, kieczka) [tur. keçe; ukr. keca z tur.]

kolpak (kulpak) [st. rus. kolpakъ z osm.-tur. kalpak]

kontusz (kontusica, kuntusz) [tur. kontosz; węg. köntös; osm. kontos]

kwatery (kwateryra) [fr. quartier; niem. Quartier]

lama [por. fr. lame ‘płytko, blaszka, pasek’ z łac. lam(m)ina, lamna ‘płytko, blaszka’, śrw. niem. lim ‘obrąbek’]

liberia [fr.; niem.]

mantolet [wł. mantolletta z łac. mantellu ‘płaszcz’ śrw. niem. mantel]

mentyk [ros. mentikъ, mentik z niem. Mantel ‘płaszcz’; węg. mente ‘płaszcz’]

opacha⁷⁰⁵ [od pacha ‘ramię’ lub st. czes. pachy ‘ozdobne „ramiona” sukni’]

rotunda (rotonda) [łac. rotundus; wł. rotonda]

żupan [fr. jupon od jupe ‘spódnica’ daw. ‘długa suknia’ z wł. giubba z arab. gubba; czes. zūpan z wł. giubbone od arab. Dżubba; wł. giubbone, daw. giuppone ‘strój męski z grubego materiału, kaftan, kurtka’]

2.13.2. Czasowniki (1)

garniować [fr. garnir; niem. garnieren]

2.14. hybrydy (2)

demisalopka [fr. demi ‘pół’ + pol. salopka]

jednoradek (jednoradek) [pol. jeden + może brs. rad ‘rząd’ + -ek]

⁷⁰⁴ Zdaniem A. Bańkowskiego wymaga dalszych studiów, nie jest to zapożyczenie ze st. fr. A. Bańkowski, op. cit., t.2, s. 215

⁷⁰⁵ Opacha to wykłady, obszycie u kozucha.

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (17)

cakle ‘futro z wyprawionych skór cakli (owiec górskich o grubej sierści, zwykle białej lub czarnej, hodowanych głównie w Karpatach)’ [może rum. lub węg.]

filfres ‘damska mufka używana w Poznaniu w XVIII wieku’ [może węg. filleres ‘groszowy, tani’]

gorepelk ‘okrycie kobiece podszyte futrem baranim, wykonane przez kuśnierzy w Żółkwi’ [może tur. gür ‘obfity, gęsty (o włosach)’; pek ‘twardy, mocny’ albo z węg. göreny ‘tchórz’; nagy pele ‘popielica’ albo z niem. gör ‘bachor, niezdolne dziecko’ i pelle ‘skórka, łupina’]

klauchy (kławuchy) ‘uszy do czapki’ [???

kosens ‘w XVII wieku okrycie kobiece, często podbite futrem’ [może z węg. kos ‘baran, tryk’]

nasuwień (naszuwień) ‘wierzchni ubiór męski, niekiedy skórzany noszony w XVII wieku’ [może od nasuwać]

nutriety ‘futro ze skór owiec farbowane na brązowo, strzyżone i prasowane’ [może do nutrie]

paklować ‘rozbić’ [może węg. pakli ‘paczuszka, pakiecieć’]

panofiksy ‘futro baranie uszlachetnione, z prostym włosiem, puszyste, zwykle w brązowym kolorze’ [może hybryda od pan + łac. fixus ‘stały, nieodmienny’]

pebyk (petyk) ‘serdak bez klinów’ [???

podczerewia ‘futro z brzuchów bobra, wiewiórki, tchórze, lisa’ [może od czerewie ‘wnętrzości’]

roskop/roskopa ‘czapka’ [może huc. rozkol’ip ‘rozszczep’]

suppycza ‘szuba’ [może od łac. sub ‘pod’ + ???]

wamps (wamsz, węps) ‘kaftan, kurtka’ [???

zatuska ‘peleryna uszyta z tkanin lub skór futerkowych, niekiedy zdobiona łabędzim puchem, noszona w początkach XVIII wieku’ [może tur. zat ‘osoba’]

zerok ‘okrycie z soboli wzmiankowane w tekstach z XV wieku’ [może od zero]

życzka ‘w XVI wieku nakrycie głowy obszyte futrem (może też całe wierzchnie okrycie kobiece)’ [może od żyć lub życzyć]

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa kuśnierskiego

słownictwo kuśnierskie	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	445	66,72	205	30,73	17	2,55	667	100

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2. Struktura słownictwa rodzimego kuśnierskiego

słownictwo kuśnierskie	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		eponimy		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	28	6,29	376	84,50	25	5,62	5	1,12	11	2,47	445	100

3. Struktura słownictwa– zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
anglicyzmy	2	0,98
bohemizmy	3	1,46
galicyzmy	22	10,73
germanizmy	81	39,50
hungaryzmy	12	5,85
iberyzmy	1	0,49
italianizmy	6	2,93
latynizmy	13	6,34
lituanizmy	1	0,49
orientalizmy	14	6,83
rusycyzmy	15	7,32
rutenizmy	10	4,88
zapożyczenia fakultatywne	23	11,22
hybrydy	2	0,98
razem:	205	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa kuśnierskiego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	81	39,5
2.	zapożyczenia fakultatywne	23	11,22
3.	galicyzmy	22	10,73
4.	rusycyzmy	15	7,32
5.	orientalizmy	14	6,83
6.	latynizmy	13	6,34
7.	hungaryzmy	12	5,85
8.	rutenizmy	10	4,88
9.	italianizmy	6	2,93
10.	bohemizmy	3	1,46
11.	anglicyzmy	2	0,98
11.	hybrydy	2	0,98
12.	iberyzmy	1	0,49
12.	lituanizmy	1	0,49
	razem:	205	100,00

Spośród 667 wyrazów przyporządkowanych kuśnierstwu, prawie 67 % stanowią formacje rodzinne (445 wyrazów), a ponad 33 % zapożyczenia (205 wyrazów) i wyrazy o niejasnym pochodzeniu (17 wyrazów).

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Wśród słownictwa rodzimego najwięcej jest derywatów (376 wyrazów, 84,5 %), np. **czapnik** [od czapa], **czapkarski** [od czapkarz], **futrzański** [od futrzarz], **kożuszek** [od kożuch], **lisiurka** [od lisiura], z kolei 28 wyrazów prymarnych stanowi 6 % np. **kożuch**, **pień**, 25 zestawień około 5,5 %, np. **baranki węgierskie**, **ławka białoskórnica**, **towarzysz kuśnierski**, zaś 11 eponimów prawie 2,5 %, np. **maciejka** [od imienia Maciej], **radziwilka** [od nazwiska Radziwiłł]. Do słownictwa rodzimego zaliczymy też zrosty i złożenia (5 wyrazów, 1 %), np. **darmoleg** [darmo+leżeć, legł], **kwasikot** [kwasić+kot].

Wśród stanowiących 31 % badanego słownictwa kuśnierskiego (205 wyrazów), zapożyczeń, najwięcej występuje germanizmów (81 wyrazów, 39 %), np. **falcajza** [niem. Falzeisen ‘żelazko do falcowania, skrobaczka’], **hermeliny** [niem. Hermelin ‘gronostaj’], **kuśnier** (**kuźnier**, **kuśmirz**, **kuśmier**, **kusznirz**, **kusznierz**, **kućmier**, **kućmirz**, **kurśnirz**, **kurśnierz**) [śrd.-g.-niem. kurschner, kursener od śrd.-g.-niem. kurscher, kursen; st.-g.-niem. kursinna ‘futro’], **mufka** (**mufta**, **muftka**) [niem. Muff(e)], zapożyczenia fakultatywne (22 wyrazy, 11 %), np. **jupa** (**jopa**, **juba**) [arab. džubba ‘suknia spodnia’; niem. Jupe, Jope lub przez idisz ze śrd.-g.-niem. juppa], **kontusz** (**kontusica**, **kuntusz**) [tur. kontosz; węg. köntös; osm. kontos], **rotunda** (**rotonda**) [łac. rotundus; wł. rotonda], galicyzmy (22 wyrazy, 11 %), np. **pelisa** [fr. pelisse ‘kożuch’ od łac. pellis ‘skóra, futro’], **pelleterie** [fr. peleterie], **rubdeszan** [fr. robe de chamber]. Wśród zapożyczeń odnajdujemy też rusycyzmy (15 wyrazów, 7 %), np. **dacha** [ros. docha], **papacha** [ros.], **szlyk** (**slyk**) [ros.], orientalizmy (14 wyrazów, 7 %), np. **kapanidża** [tur.], **kiereja** (**kireja**) [tur. kereke], **opończa** (**japończa**, **obończa**, **jopończa**, **opujcza**) [osm.-tur. japundża] i latynizmy (13 wyrazów, około 6 %), np. **boa** [łac. boa ‘wąż wodny’], **lutry** [łac. lutra ‘wydra’], **palia** [łac. pallium], a także hungaryzmy (12 wyrazów, 6 %), np. **kabat** (**kabąt**, **kabaj**, **kabak**) [węg. kabat ‘surdut’ z pers. kaba- ‘rodzaj krótkiego kaftana’], **karwasz** (**karwas**) [węg. karvas], **katana** [węg. katona ‘żołnierz’] i rutenizmy (10 wyrazów, 5 %), np. **ablaucha** [brs. ablauch], **bajbarak** [ukr. bajbarak].

W zasobach słownictwa kuśnierskiego odnajdujemy też 6 italianizmów (3 %), np. **mucetta** [wł. mozzetta], **palendra** [wł. palandrana], 3 bohemizmy (1,5%), np. **pleszek** (**plesek**) [st. czes. plech ‘blacha zbroi, płytka blaszana’, zdrob. plešek], po 2 anglicyzmy, np. **selskiny** [ang. lp sealskin] i hybrydy, np. **demisalopka** [fr. demi ‘pół’ +salopka]. Jednostkowo wystąpiły iberyzm – **infantka** [hiszp. Infante] i lituanizm – **kiepura** [lit. kepure].

V. SŁOWNICTWO SZEWSKIE (893 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (622)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (44)

1.1.1. Nazwy prymarne (1)

szewc⁷⁰⁶ (szewiec, szwiec, świec)

1.1.2. Nazwy sekundarne (36)

formant –acz (7):

ćwiekacz [od ćwiek]

krajacz [od krajać]

łatacz [od łątać lub łąta]

oklepacz [od oklepać]

przygotowywacz [od przygotowywać]

szyszczacz [od szyszcząć]

szwacz [od szwać]

- formant –arz (14):

buciarz [od but]

cholewkarz (cholewczarz) [od cholewka]

ciżmiarz [od ciżma]

ciżemkarz [od ciżemka]

korkarz [od korek]

łaciarz [od łąta]

pantoflarz [od pantofel]

patynkarz [od patynki]

pocięglarz [od pocięgiel]

podeszwarz [od podeszwa]

przyszwiarz [od przyszwa]

szpilkarz (špilkarz) [od szpilka (špilka)]

walkarz [od wałek, wałkować]

wywrotkarz [od wywrotka, wywrotek]

- formant –nik (8):

abzaśnik [od abzac]

czobotnik [od czobot]

glansownik (glancownik) [od glansować (glancować)]

kamasznik [od kamasz]

knaflaknik (kneflarnik) [od knaflak (knafel)]

obuwnik [od obuwie]

patywnnik (patennik) [od patynki (patenka)]

safiannik [od safian]

- formant –ka (1):

dratewka [od dratwa]

- formant –ina//–yna (1):

szewczyna [od szewc]

- formant –owina (1):

⁷⁰⁶ Szewc to także partacz.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- **szewcowina** [od szewc]
- formant -isko// -ysko (2):
  - łacisko** [od łąta]
  - szewczysko** [od szewc]
- formant -czy (1):
  - krajczy** [od krajać]
- formant -ura (1):
  - szewczura** [od szewc]

1.1.3. Zrosty i złożenia (5)

- butodziej** [but+o+dzieje]
- ciągniskóra** (**ciągniskóra**, **ciągniskora**) [od ciągnąć (ciągnie)+i+ skóra (skora)]
- łatajdziura** [łatać (łataj) +dziura]
- oberznicholewka** [oberznij +i+cholewka]
- smolidratwa** [smolić+i +dratwa]

1.1.4. Zestawienia (2)

- rzeczownik+przymiotnik (2)*
  - przykrawacz szewski; szewc czarny**

1.2. Nazwy pokrewieństwa (8)

1.2.1. Nazwy sekundarne (8)

- formant -ka (2):
  - cholewczarka** [od cholewkarz]
  - kamaszniczka** [od kamasznik]
- formant -owa// -ewa (3):
  - szewcowa** [od szewc]
  - szewczykowa** [od szewczyk]
  - szewcewa** [od szewc]
- formant -ówna (1):
  - szewcówna** [od szewc]
- formant -ycha (1):
  - szewczycha** [od szewc]
- formant -yni (1):
  - szewczyni** [od szewc]

1.3. Nazwy istot młodych (2)

1.3.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant -ik// -yk (1):
  - szewczyk** [od szewc]
- formant -czyk (1):
  - pasowczyk** [od pasować]

1.4. Nazwy czynności (51)

1.4.1. Nazwy sekundarne (49)

- formant –anie//-enie (45):
  - czyszczenie** [od czyścić]
  - duplowanie (tuplowanie)** [od dublować (tuplować)]
  - falcowanie** [od falcować]
  - flekowanie (flikowanie)** [od flekować (flikować)]
  - futrowanie** [od futrować]
  - intermowanie** [od interma]
  - klesowanie (klosowanie)** [od klesować (klosować)]
  - lasowanie** [od lasować]
  - łatanie** [od łątać]
  - nabłyszczanie** [od nabłyszczać]
  - nazelowanie** [od nazelować]
  - odkoływanie** [od odkoływać]
  - pikowanie** [od pikować]
  - podeszwienie** [od podeszwić]
  - podpodeszwienie** [od podpodeszwić]
  - podselowanie (podzelowanie⁷⁰⁷, podzyłowanie)** [od podselować (podzelować, podzyłować)]
  - poflekowanie** [od flekować]
  - polasowanie** [od polasować]
  - przepasowanie** [od przepasować]
  - przygotowanie** [od przygotować]
  - przyrychtowanie** [od przyrychtować]
  - pucowanie** [od pucować]
  - rempłowanie** [od rempłować]
  - rozdwajanie** [od rozdawając]
  - szczyszczenie** [od szczyszczać]
  - sklesowanie** [od sklesować]
  - stopowanie** [od stopować]
  - struganie** [od strugać]
  - szpaltowanie (śpaltowanie)** [od szpaltować (śpaltować)]
  - szpilkowanie** [od szpilkować]
  - sztuprowanie** [od sztuprować]
  - szyftowanie (śtyftowanie)** [od szyftować]
  - szuwaksowanie** [od szuwaksować]
  - szwaksowanie** [od szwaksować]
  - wyswaksowanie** [od wyswaksować]
  - wyszuwaksowanie** [od wyszuwaksować]
  - szwarcowanie** [od szwarcować]
  - wyszwarcowanie** [od wyszwarcować]
  - wiksowanie** [od wiksować]
  - wywiksowanie** [od wywiksować]
  - wygładzanie** [od wygładzać]
  - zaszuwaksowanie** [od zaszuwaksować]

⁷⁰⁷ Podzelowanie to także zewnętrzna część spodu obuwia, zelówka.

zbierowanie [od zbierować]

zebranie (zbieranie,) [od zebrać (zbierać)]

zelowanie⁷⁰⁸ (**zylowanie, zolowanie**) [od zelować (zyłować, zolować)]

- formant –e (2):

podbicie [od podbić]

przyszyć [od przyszyć]

- formant –ówka (2):

dublówka (duplówka) [od dublować (duplować)]

śpaltówka [od szpalta, śpalta lub od szpaltować]

1.4.2. Zestawienia (2)

rzeczownik+przymiotnik (1)

robota pasowa

przymiotnik+rzeczownik (1)

usarska robota

1.5. Nazwy narzędzi (110)

1.5.1. Nazwy prymarne (10)

igła; kleszcze; klin⁷⁰⁹; **kopyto (kopył, kopydło); koza; łub**⁷¹⁰; **łyżka; pochwa; prawidło; szydło**

1.5.2. Nazwy sekundarne (57)

- formant –ek (7):

gratuarek [od gratuar]

knypek [od knyp]

nakolaniek [od na kolanko]

stolek [od stół]

szuperek [od szuper]

znaczek [od znak]

zydelek (zedelek) [od zydel]

- formant -ik// -yk (5):

gładzik [od gładzić]

iglik [od igła]

nożyk [od nóż]

szpilardzik (śpilardzik) [od szpilard]

wykałaczyk [od wykałacz]

- formant –nik (5):

dziurkownik [od dziurkować]

krawędnik [od krawędź]

tarnik [od trzeć, tarcie]

wypustnik [od wypust]

wzornik [od wzór]

⁷⁰⁸ Zelowanie to także zewnętrzna część spodu obuwia, zelówka.

⁷⁰⁹ Klin to także część obcasa.

⁷¹⁰ Łub to także kawałek skóry lub innego materiału usztywniający piętę buta.

- formant –alnik (1):
krawalnik [od krawać]
- formant –ka (4):
gwiazdka⁷¹¹ [od gwiazda]
łapka [od łapa]
opuszczka [od opuszczać]
rogowalniczka [od rogowalnik lub rogowalny bądź rogować⁷¹²]
- formant –arka (6):
krajarka [od krajać]
nabłyszczarka [od nabłyszcząć]
nacinarka [od nacinać]
szyszczarka [od szyszcząć]
walcarka [od walec, walcować]
wycinarka [od wycinać]
- formant –ówka (2):
calówka [od cal]
łokciówka [od łokieć]
- formant –ica (2):
rygowalnica [od rygowalnik lub rygowalny bądź rygować⁷¹³]
ukośnica [od ukośny]
- formant –alnica (2):
krawalnica [od krawać]
kroilnica [od kroić]
- formant –ec (1):
dziurawiec [od dziurawić]
- formant –owiec (1):
brzegowiec [od brzeg]
- formant –ak (3):
krajak [od krajać]
mazak [od mazać]
nakłuwak [od nakłuwać]
- formant –acz (5):
krawacz [od krawać]
nabłyszczacz [od nabłyszcząć]
nacieracz [od nacierać]
pociągacz [od pociągać]
skrobacz [od skrobać]
- formant –ko (5):
kowadelko [od kowadło]
kółko [od koło]
prawidelko [od prawidło]
radelko [od radło]
żelazko [od żelazo]
- formant –e (2):
kobelicze [od kobylica]
narzędzie [collect. od narząd]

⁷¹¹ Gwiazdka to także kółko na podeszwie.

⁷¹² SW, t. 5, s. 552-553. Tu kwalifikowany jako myśliwski.

⁷¹³ SW, t. 5, s. 790.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –el (1):
pociągiciel⁷¹⁴ [od pocięgać]
- formant z- (1):
zbój [od bój]

Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (3)

- formant – ki (3):
obciążki [od obciążyć]
ciążki [od ciężki]
gratki [od graty]

Pozostałe derywaty (2)

- przymiar** [derywat wsteczny od przymierzać]
- wykrój** [derywat wsteczny do wykrajać, wykroić]

1.5.3. Zestawienia (43)

rzeczownik+przymiotnik (25)

dziurkacz ręczny; frezarka brzegowa; gładzik brzeźny; gładzik drewniany; gładzik kowadełkowy; gładzik stalowy; gnyp szwiecki; kloc sztorcowy; miarka szewska; nakłuwak mały; młotek szewski (młotek szwiecki); nóż dwoinowy; nóż szewski; obcęgi szewskie (obcęgi szwieckie); równiak brzeźny; stopa metalowa; strug zwykły; szczypce szewskie; szydło dublowe; szydło gwoździowe; szydło płaskie; szydło podeszwowowe; szydło proste; szydło szewskie; tarnik szewski

przymiotnik+rzeczownik (1)

szwieckie kopyto

rzeczownik+rzeczownik (6)

blat młotka; obuch młotka; odcinarka obcasów; ucinarka rzemieni; wygniatacz ściągów; znacznik ściągów

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (3)

nóż do skóry; hak do kopyt; strug do obcasów

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe +przymiotnik (3)

dziurkarka do skóry rewolwerowa; kula na warsztacie szewskim; prawidło do butów trójczłonowe

rzeczownik +wyrażenie przyimkowe +rzeczownik (1)

szczypce do zaginania oczek

rzeczownik+przymiotnik+przymiotnik (4)

prawidło szewskie drewniane; szydło czworograniaste szewskie; tarnik szewski łyżkowy; szczypce szewskie wygięte;

⁷¹⁴ Pociągiciel to także rzemieślnik zajmujący się wyrobem i naprawą obuwia; szewc.

1.6. Nazwy materiałów (13)

1.6.1. Nazwy sekundarne (4)

- formant –ek (2):
ćwieczek [od ćwiek]
kolek [od kół]
- formant –ik (1):
sztyfcik (**śtyfcik**) [od sztyft]
- formant –ka (1):
szpilka⁷¹⁵ (**śpilka**) [od szpila]

1.6.2. Zestawienia (9)

rzeczownik+przymiotnik (5)

ćwioczki małe; gwoździe podeszwowe; kolek szewski; teks maszynowy; teks ręczny

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (1)

gwoźdź z drutu

rzeczownik+przymiotnik+przymiotnik (1)

kolek szewski drewniany

rzeczownik+imiesłów przymiotnikowy bierny+wyrażenie przyimkowe (1)

gwoźdź cięty z blachy

rzeczownik+wyrażenia przyimkowe +przymiotnik (1)

gwoździe do butów do wspinaczki wysokogórskiej

1.7. Nazwy miejsc (3)

1.7.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –nik (1):
kopytnik [od kopyto]
- formant –nia (1):
cholewkarnia [od cholewkarz]
- formant –arnia (1):
szewcarnia [od szewc]

1.8. Nazwy substancji (9)

1.8.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –ek (1):
łojek [od łój]
- formant –idło (1):
czernidło (czyrnidło, czerznidło, czyrznidło, czyrnidło) [od czernić]

Pozostałe derywaty (1)

blyszcz [derywat wsteczny od błyszczec]

---

⁷¹⁵ Szpilka to także cienki damski obcas oraz but na takim obcasie.

1.8.2. Zestawienia (6)

rzeczownik+przymiotnik (2)

klej szewski; czernidło szewckie (czernidło sz(e)wieckie (a szewcze))

przymiotnik+rzeczownik (1)

kwaśna woda

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (2)

łojek w proszku; pasta do butów

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe +przymiotnik (1)

klej z nóżek cięjących

1.9. Nazwy ubrań (1)

1.9.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –ek (1):

minderaczek [od minderak]

1.10. Prawo, przepisy i obyczaje (1)

1.10.1. Nazwy prymarne (1)

gospoda⁷¹⁶

1.11. Nazwy butów i ich części (296)

1.11.1. Nazwy prymarne (21)

chodak (chodaje, chodaki⁷¹⁷); cholewa; czub; laska; lata⁷¹⁸; luba; łydka; mucha; nos; otok; palce; pieruny (pioruny); pięta; podszwa⁷¹⁹; podszew; przody; spód; strzemię; trzewik (trzewic); ucho; wieniec

1.11.2. Nazwy sekundarne (216)

- formant –ek (46):

berlaczek [od berlacz]

boczek [od bok]

botek [od bot]

buciczek (bóiczek) [od bucik]

butek (bótek, botek) [od but]

chodaczek [od chodak]

czubek [od czub]

czyżmeczek (czyżmeczek) [od czyżemka]

fleczek [od flek]

kamaszek [od kamasz]

⁷¹⁶ Gospoda to stowarzyszenie terminatorów i czeladników szewskich.

⁷¹⁷ A. Bańkowski: +xod-akъ (prawie og.-słow.) od sb. +xodъ albo od vb.+xoditi. A. Bańkowski, op. cit., t. 1, s. 140.

⁷¹⁸ Łata to także nazwa lichego szewca, partacza.

⁷¹⁹ Płnsl. *podъшьвь ‘to, co jest podszyte’ z przedr. *pod- od psl. *šiti ‘szyć’. W. Boryś, op. cit., s. 451.

- kapturek** [od kaptur]
klapek (klapki) [od klapać]
klocek [od kloc]
korczaczek [od korczak]
koreczek (koryszek) [od korek]
kozaczek [od kozak]
kronfleczek (krąfleczek) [od kronflek (krąflek)]
krypetek [od krypeć]
lakierok /lakierki [od lakiery]
nadplątek [od nadpląt]
napięteczek [od napiętek]
napiętek [od na pięcie]
nosek [od nos]
obersztynek [od obersztyn]
obnożek [od obnuża ‘nędza’]
opiętek [od o pięcie]
pantofelek [od pantofel]
pasek [od pas]
piesek [od pies]
plątek (płatki) [od pląt]
podkrążek [od pod krążkiem]
podnosek [od pod noskiem]
podpiętek [od pod piętą]
przodek [od przód]
przyszczypek [od przyszczytać]
sandałek [od sandał]
słupek [od słupek]
spodek [od spód]
szłapaczek (ślupaczek) [od szłapak (ślupak)]
szpefliczek [od szpeflik]
trzewiczek (czrzewiczek) [od trzewik]
tyłek [od tył]
wystąpeczek [od wystąpek]
wywrotek (wywrotki) [od wywracać, wywrócić]
zapięteczek [od zapiętek]
zapiętek [od za piętą]
- formant –uszek (1):
kapciuszek [od kapeć]
  - formant -ik// -yk (8):
berlaczyk (berlaczik) [od berlacz]
bucik (bóćik) [od but]
klinik [od klin]
kurpiok [od kurpie]
meszcik [od meszt]
obcasik [od obcas]
obuwik [od obuw]
rupczik [może od rupieć]
  - formant –nik (4):
napiętnik [od na pięcie]
obnożnik [od obnuża ‘nędza’]

- szywnik** [od szywny]
- wierzchnik** [od wierzch]
- formant –ka (32):
  - bombka** [od bomba]
  - cholewka** [od cholewa]
  - cizemka (czyżemka)** [od cizma (czyżma)]
  - kapka (kapki)** [od kapy]
  - koreczka** [od korek]
  - kowbojka** [od kowboj]
  - łatka** [od łąta]
  - ławeczka** [od ławka]
  - nakładki** [od nakładać]
  - muletka** [od muleta]
  - oprawka** [od oprawa]
  - pantofelka** [od pantofel]
  - podeszewka** [od podeszwa]
  - podklejka** [od podkleić]
  - podkówka** [od podkowa]
  - podpiętka** [od pod piętą]
  - podszadzka** [od podsadzić]
  - podsuwka** [podsuwać]
  - podszewka** [od pod szwem]
  - podzelówka** [od podzelować]
  - przyczepka** [od przyczepiać]
  - przyszczyпка (przyścipka, przyszczepka)** [od przyszczypać]
  - skórzeni (skorzeni, skorzeńki, skorzynka)** [od skóźnie (skornia)]
  - sztylpka** [od sztylpa]
  - treпка** [od trepy]
  - węgierka** [od węgiel]
  - wkładka** [od wkładać]
  - wyścielka (wyściółka, wyściłka)** [od wyściełać]
  - wywrotka** [od wywracać, wywrócić]
  - zakładka** [od zakładać]
  - zapiętka** [od za piętą]
  - zaszczepka (zaszczyпка)** [zaszczepić]
- formant –anka (2):
  - wywracanka** [pod wywracać]
  - wszywanka** [od wszywać]
- formant –ówka (1):
  - futrówka** [od futrować]
- formant –czka (1):
  - pantofliczka** [od pantofel]
- formant –ica (2):
  - nogawica** [od nogawka]
  - podeszwica** [od podeszwa]
- formant -ina//-yna (4):
  - bucina (bócina)** [od but]
  - cholewina** [od cholewa]

- obcasina** [od obcas]
- obłożyna** [od obłożyć]
- formant –ak (4):
- buciak** [od but]
- drewniak (drwniak)** [od drewno]
- obijak** [od obijać]
- szałpak (ślapak)** [od człapać, szłapać]
- formant -isko//yisko (10):
- berlaczysko** [od berlacz]
- bucisko (bócisko)** [od but]
- chodaczysko** [od chodak]
- kapciska** [od kapeć]
- kierpcisko (kierpczysko)** [od kierpec]
- kurpisko** [od kurp]
- kurpielisko** [od kurpiel]
- obcasisko** [od obcas]
- pantoflisko** [od pantofel]
- papcisko** [od papeć]
- formant –ko (4):
- czólenko** [od czółno]
- kolanko**⁷²⁰ [od kolano]
- strzemi(ącz)ko** [od strzemie]
- strzemi(on)ko** [od strzemie]
- formant –a (1):
- obuwa** [od obuwać]
- formant –acz (3):
- usztyniacz** [od usztyniać]
- wypełniacz** [od wypełnić]
- wzmiacniacz** [od wzmacniać]
- formant –an (1):
- łystcian** [od łyst ‘łydka’]
- formant –e (4):
- obrzeże** [od obrzezać]
- obucie** [od obuć]
- obuwie (obowie, obówie)** [od obuwać]
- podszycie** [od podszyć]
- formant –iszcze (1):
- buciszcze** [od but]
- formant –ec (1):
- ślupiec** [od śłup]
- formant –eć (1):
- klapeć** [od kłapać]
- formant –eń (2):
- skórzeń** [od skóra]
- wstępień** [od wstąpić]
- formant –enie (2):
- wyklejenie** [od wykleić]
- wyłożenie** [od wyłożyć]

⁷²⁰ Kolanko to także drewnienko, które szewc podkłada na kolanie pod trzewik, gdy go szyje.

- formant –ar (2):
buciar [od but]
  - formant –or (1):
bucior [od but]
  - formant –ęga (1):
trupięga [od trup]
  - formant -ecz- (3):
patyneczka [od patynka]
szpileczka [od szpilka]
zelóweczka [od zelówka]
  - formant –asty (1):
stryflasty [od stryfle]
  - formant na- (2):
naflak [od flak]
naskórnia (naskórznia) [od skórnia (skórznia)]
  - formant pół-//poł- (15):
połbrotek (połbrotek, półbrotek, półbrotek, półbrotek, półbrotek) [od brotek (brotek)]
połskorzeniek (półskorzeniek) [od skorzeniek]
połskorzenieki [od skorzenieki]
półbucie [od bucie]
półbucik [od bucik]
półbut (połbut, półbut) [od but]
półcholewek [od cholewek]
półciżemki [od ciżemki]
półkamasz (półkamasze) [od kamasze]
półpodeszwa [od podeszwa]
półprzyszwa [od przyszwa]
półprzyszew [od przyszew]
półskórznia [od skórznia]
półsłupek [od słupek]
półszpilka [od szpilka]
  - formant u- (1):
ubucie [od but]
  - formant s- (1):
strzewik [od trzewik]
- Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (40)*
- formant –ki (16):
ciątki [od ciąć]
czabanki [od czabany]
galopki [od galop]
kierbeczki [od kierpec]
kordybanki [od kordyban]
łystcianki [od łystcian]
nakolanki [od na kolanku]
oficerki [od oficer]
paputki [od papeć]
pierunki (piorunki) [od pieruny (pioruny)]
podkładki [od podkład]
podsadki [od podsadzić]

- przeciążki** [od przeciążyć]
  - trepki** [od trepy]
  - trypeczki** [od trepki]
  - wystąpki** [od wystąpić]
  - formant –aki (6):
  - bosaki** [od bosy]
  - człapaki** [od człapać]
  - marszczaki** [od marszczyć]
  - ślapaki** [od człapać, szłapać]
  - tyszowiaki** [od nazwy miasta Tyszowice]
  - zamszaki** [od zamsz]
  - formant –e (6):
  - hacie** [od haciać się ‘iść niezgrabnie, chwiejnym krokiem’]
  - klapacze** [od kłapać]
  - nadpodeszwie** [od nad podeszwą]
  - rataje** [od (o)rataj od orać⁷²¹]
  - ślapcie (szłapcie)** [od człapać, szłapać]
  - trepacie** [od trepy]
  - formant -iny// -yny (2):
  - chodaczyny** [od chodak]
  - obuwiny** [od obuwie lub obuwać]
  - formant –ony (1):
  - kujony (kujuny, kujóny)** [od kłuć]
  - formant –y (1):
  - lakiery** [od lakier]
  - formant –any (1):
  - amerykany** [od Ameryka]
  - formant –ary (1):
  - ciapciary** [od ciapciać]
  - formant –ery (1):
  - komisery (komysery)** [od komisarz]
  - formant –owki (1):
  - knaflowki** [od knaflak]
  - formant –onki (1):
  - plecionki** [od pleć, plotę]
  - formant –ęta (1):
  - bucięta** [od but]
  - formant –ańce (1):
  - objańce** [od objaść]
  - formant –nia (1):
  - skórznie (skórnia, skornia, skorznia, skórnice, szkornia, skórnice)** [od skóra]
- Pozostałe derywaty (14)*
- Derywacja zerowa (9)*
- przyszwa** [od przy szwie]
  - przyszew** [od przy szwie]
  - nadpłat** [od nad płatem]
  - nadprzyszwa** [od nad przyszwą]

---

⁷²¹ SW, t. 5, s. 479.

podpodeszwa [od pod podeszwą]
podpodeszew [od pod podeszwą]
podpodeszwienie [od pod podeszwieniem]
podstopy [od pod stopami]
przykopycie [od przy kopycie]

Derywacja wsteczna (5)

amasie [od kamasie]
błysk [od błyskać]
kory [od korek]
podkład [od podkładać]
obów (obuw, obow) [od obuwać]

1.11.3. Zrosty i złożenia (3)

cichobiegi [cicho+bieg]
cichostępy [cicho+stąpać]
mokrostępy [mokry + stąpać]

1.11.4. Zestawienia (53)

rzeczownik+przymiotnik (29)

but kołkowy; but palony; buty przezuwane; kacze dzioby; kamasze jednostajne; kamasze jednoszewne; kamasze łojkowe; napiętki dolne; napiętki górne; obcas francuski; obcas płatkowy; obcas słupkowy; obcas szpilkowy; obuwie kołkowe; obuwie obkładane; obuwie pasowe; obuwie szpilkowe (obuwie śpilkowe); palce twarde; papuc damski; pasek wewnętrzny; płatki dolne; podeszwa fałszywa; skóra przyszwowa; skóra wierzchnia; skóry podpodeszwiane; szpice twarde; trzewiki duńskie; trzewiki koszerne; wkładka ortopedyczna ;

przymiotnik +rzeczownik (10)

funtowa podeszew; kowane obuwie; kozackie buty; miękkie pantofle; moskiewskie buty; niezazuty trzewik; półsłupkowy obcas; rybarskie buty; tureckie buty; węgierski but

rzeczownik+rzeczownik (8)

brzeg podeszwy; kark obuwia; obciążenie obcasa; obwód podeszwy; wycięcie stopy; podszewka cholewki; spody obuwiowe; szewcka dusza

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (3)

buty na paskach; buty na przezuwkę; wierzch do butów

rzeczownik+ przysłówek+rzeczownik (1)

półpodeszew wewnątrz obuwia

rzeczownik +imiesłów przymiotnikowy bierny+rzeczownik (1)

wełówki podbite ćwiekami

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (1)

pasek ze skóry lub taśmy do nabierania mocy na szwie

1.11.5. *Eponimy (2)*

cracoves [łac. Cracovia ‘Kraków’]

wellingtony [od tytułu ang. wodza i męża stanu Artura A. Wellesley, księcia Wellington]

1.11.6. *Inne (1)*

kalamasz [zmieszane kamasz i kalosz⁷²²]

1.12. Inne wyroby (4)

1.12.1. *Nazwy sekundarne (3)*

- formant –ka (3):

chwytka [od chwytać]

piłka [od piła]

pileczka (pielecza) [od piłka]

1.12.2. *Zestawienia (1)*

rzeczownik+przymiotnik (1)

piłka lekarska

1.13. Czasowniki (46)

1.13.1. *Prymarne (2)*

czyścić; strugać

1.13.2. *Nazwy sekundarne (39)*

- formant –ować (11):

ćwiekować [od ćwiek]

flekować (flikować) [od flek (flik)]

intermować [od interma]

stopować [od stopa]

szewcować [od szewc]

szpaltować (śpaltować) [od szpalta]

szpilkować [od szpilka]

sztuprować [od sztuper]

szwarcować [od szwarc]

wiksować [od wiks]

zębować [od ząb]

- formant –ić (1):

podeszwić [od podeszwa]

- formant na- (1):

nazelować [od zelować]

- formant o- (1):

ociągać [od ciągać]

---

⁷²² Za: SW, t. 2, s. 205.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant po- (2):
poflekować [od flekować]
polasować [od lasować]
- formant pod- (5):
podbić [od bić (bijać)]
podpodeszwić [od podeszwić]
podszyć [od szyć]
podstopować [od stopować]
podselować (podzelować, podzyłować) [od zelować (zyłować)]
- formant prze- (1):
przepasować [od pasować]
- formant s- (2):
sklepać [od klepać]
sklesować [od klesować]
- formant wy- (4):
wyłożyć [od łożyć]
wyszuwaksować (wyswaksować) [od szuwaksować (szwaksować)]
wyszwarcować [od szwarcować]
wywiksować [od wiksować]
- formant za- (2):
zaszuwaksować [od szuwaksować]
zaszczecić [od szczecić]
- formant ze- (1):
zebrać [od brać]
- formant -a- (4):
nabłyszcząć [od nabłyszcząć]
rozdwajać [od rozdwoić]
szyszcząć [od szczyścić]
wygładzać [od wygładzić]
- formant -ja- (1):
podbijać [od podbijać]
- formant -n- (1):
wycinać [od wyciąć]
- formant -ow- (1):
zbierować [od zbierać]

Pozostałe derywaty (1)

naliczko [od na liczku]

1.13.3. Zestawienia (5)

czasownik+rzeczownik (4)

podszyć buty; rozbić buty; rozbijać buty; zebrać liczko

czasownik+wrażenie przyimkowe (1)

wysyłać na kurpie

1.14. Przymiotniki (10)

1.14.1. Nazwy sekundarne (10)

- formant –y (3):
kamaszniczy [od kamasznik]
obuwniczy [od obuwnik]
szewczy [od szewc]
- formant –owy (1):
szewcowy [od szewc]
- formant –cki (1):
szewcki (szwiecki) [od szewc (szewiec)]
- formant –ski (4):
cholewkarski [od cholewkarz]
korkarski [od korkarz]
przyszwiarski [od przyszwiarz]
szewski (świecki, szwiecki, szwiecki, sewiecki, szwiecki)
[od szewc (szwiec, świec)]
- formant –owski (1):
szewcowski [od szewiec]

1.15. Imiesłowy (24)

1.15.1. Nazwy sekundarne (24)

- formant –any (17):
ćwiekowany [od ćwiekować]
ćwioczkowy [od ćwioczkować]
dębiany [od dębić]
falcowany [od falcować]
flekowany (flikowany) [od flekować (flikować)]
futrowany [od futrować]
klesowany (kłosowany) [od klesować (kłosować)]
łatany [od łątać]
podzelowany [od podzelać]
pucowany [od pucować]
rozdwijany [od rozdzwajać]
sklesowany [od sklesować]
stopowany [od stopować]
strugany [od strugać]
szpaltowany (śpaltowany) [od szpaltować (śpaltować)]
sztyftowany (śtyftowany) [od sztyftować (śtyftować)]
zelowany (zowany, zyowany) [od zelać (zować, zywać)]
- formant –ony (5):
czyszczony [od czyścić]
nabłyszczony [od nabłyszcząć]
podeszwiony [od podeszwić]
podpodeszwiony [od podpodeszwić]
wygładzony [od wygładzać]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –ący (2):
łśniący [od łsnąć]
błyszczący [od błyszczeć]

2. Słownictwo zapożyczone (243)

2.1. anglicyzmy (2)

2.1.1. Nazwy butów i ich części (3)

mokasyn [ang. moccasin z języka Indian Algonkinów]
mokasyňa [ang. moccasin z języka Indian Algonkinów]

2.2. bohemizmy (3)

2.2.1. Nazwy narzędzi (1)

haska (heska, cheska) [czes. haska]

2.2.2. Nazwy butów i ich części (2)

szłapa [czes. szlap ‘chód’]
trepý [czes. treпка]

2.3. galicyzmy (16)

2.3.1. Nazwy narzędzi (5)

galant [fr. galant]
gratuar [fr. grattoir]
kulis [fr. coulisse]
moletka [może fr. mulle, zdr. mulette]
rolet [fr. roulette ‘kółko’]

2.3.2. Nazwy butów i ich części (9)

bot [fr. botte ‘but’]
botforty [fr. bottes fortes]
brodekin [fr. brodequin]
butynek [fr. bottine]
kalosz (galosz, kalesz) [fr. galoches]
kamasz [fr. gamaches⁷²³]
muleta [fr. mulle, zdr. mulette]
patyna [fr. patin ‘trzewik o grubej podeszwie’]
saboty [fr. sabots]

2.3.3. Nazwy innych wyrobów (1)

balon (ballon) [fr. ballon ‘kula wewnątrz pusta’]

⁷²³ USJP: niem. dial. Kamasche. USJP, t. 2, s. 22.

2.3.4. Czasowniki (1)

pikować [fr. piquer ‘kłuć’]

2.4. germanizmy (155)

2.4.1. Nazwy osób (6)

bretmajster [niem. Brettmeister ‘starszy czeladnik szewski’]

curychter [niem. Zurichter]

szota [może niem. Schotte ‘Szkot’]

szprecher [niem. Sprecher ‘mówca, rzecznik’]

szprechmajster [niem. Sprecher ‘mówca, rzecznik’; niem. Meister ‘mistrz, majster’]

szuster [niem. Schuster ‘szewc’]

2.4.2. Nazwy narzędzi (54)

abszregmaszyna [niem. aschrägen ‘ścieniać ukośnie’; niem. Maschine ‘maszyna’]

ambos⁷²⁴ [niem. Amboss ‘kowadło’]

bajscęgi [niem. Beisszange ‘kleszcze, obcęgi do gwoździ’]

bimzowarka [niem. bimsen ‘ścierać’ (czymś ostrym, porowatym); niem. Werk ‘dzieło’]

cangi [niem. Zange]

depka (debka) [niem. Döbel]

dreifus [niem. Dreifus ‘trójnóg’]

falcęgi [niem. Falz ‘strug’; niem. Zange]

fumel [niem. fummeln ‘czyścić za pomocą tarcia’]

glancmaszyna (glansmaszyna) [niem. Glanzmaschine]

iler [niem. Iler]

kantmaszyna [niem. Kantmaschine]

kanzecer [niem. Kante ‘brzeg, obwódka’; niem. Setzer ‘urządzący, czyniący’]

kedermaszyna [niem. Köder; niem. Maschine]

kloc [śrw. niem. kloz ‘bryła, pniak, kloc’; niem. Klotz ‘pień, kloc, kłoda’]

knaflik [niem. knafel ‘ozdobna gałka, guzik’ przez st. czes. kneflik ze śrd.-g.-niem. knäufelink]

knębulec [niem. Knebelholz]

knyp (knyś, gnep, gnib, gnip, gnyb, gnyp) [niem. Kneip]

gnypel [niem. Kneip]

kraje [niem. Kratze ‘skrobaczka’]

krancfajla [niem. Kranz ‘obramowanie’; niem. Feile ‘pilnik’]

krancfel [niem. Kranzfeil(e)];

krancraszpil (kramraszpil) [niem. Kranzraspel]

kwerot (kwesort) [niem. Quero(h)rt]

⁷²⁴ Ambos (ambus) to także rozpalone żelazo, na którym szewcy topią czarny wosk do czernienia obcasów, a także narzędzie rymarskie.

lochcangi [niem. Lochzange ‘obcegi dziurkujące’]
nastka [por. niem. [nast.] Ast ‘gałąź’⁷²⁵]
pucholc [niem. Putz; niem. Holz]
randmesser (rantmesser) [niem. Randmesser]
raszpla [niem. Raspel]
raszpel [niem. Raspel]
ryfel [może niem. Riefel ‘pilniczek’]
ryzmaszyna [niem. riss (forma czasu przeszłego czas reisen (po)rwać); niem. Maschine]
szaber [niem. schaben ‘skrobać, gładzić, wygładzać’]
szablon [niem. Schablone]
szaflik [niem. Schaffen ‘naszynie, beczka’]
szarfsznyt [niem. scharf ‘ostry’; niem. Schnitt ‘cięcie’ lub niem. Scharfschnitt]
szarsznyt [niem. Scharfschnitt]
sznajdmaszyna [niem. Schneide ‘ostrze’, niem. Maschine]
szpicknoch [niem. Spitze der Knochen]
szpilard (špilart, szpilart, špilar, špilard) [niem. Speillert⁷²⁶]
sztanca (sztance, śtanca, stance) [niem. Stanze z wł. stanza]
sztancomaszyna⁷²⁷ (śtancomaszyna, stancomaszyna) [niem. stampfem ‘ubijać, tłuc’; niem. Maschine]
sztuper (sztupert) [niem. Stufe ‘kamień, schodek’]
sztybelhak (štybelhak) [niem. Stiefelhaken]
sztych [niem. Stich ‘ukłucie, ścieg’]
sztychcyjer (štychcyjer) [niem. Stich ‘ukłucie, ścieg’]
sztychulec (štychulec) [niem. Stich[leisten]]
sztychzecer (štychzecer) [niem. Stich ‘ukłucie, ścieg’, niem. setzer ‘składać’]
szulajsta [niem. Schuhleisten ‘kopyto szewskie’]
szwejca⁷²⁸ [może niem. Schweizer ‘Szwajcar’]
špilorek [niem. Speillert]
walcomaszyna (walkomaszyna) [niem. Walze ‘walec’; niem. Maschine]
wastęgiel [niem. Wscheltisch]
zydel [śrw. niem. sidel(e) ‘sprzęt do siedzenia, stołek’ z łac. ‘sedile’]

2.4.3. Nazwy miar (1)

bal [niem. Ballen ‘część nogi koło wielkiego palca’]

⁷²⁵ SW, t. 3, s. 169.

⁷²⁶ R. Przybylska, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szewców krakowskich)*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze”, z. 79, 1984, s. 179.

⁷²⁷ To także narzędzie rymarskie.

⁷²⁸ Szwejca to narzędzie szewskie w postaci metalowego kolca osadzonego na trzonku, służące do przekłuwania twardego materiału, zwykle skóry; szydło.

2.4.4. Nazwy substancji (7)

berlajm [niem. Bierleim ‘klej piwny’]
birlajm [niem. Bierleim ‘klej piwny’]
kleber [niem. Kleber]
szuwaks (siuwaks, szuwiks, szwaks) [niem. Schuhwachs: Schuh ‘but’; niem. Wachs ‘wosk’]
szwarc (śwarc) [niem. Schwärze ‘czarny’]
wiks (wiksacz) [niem. Wichse]
wiksa (wyksa) [niem. Wichse]

2.4.5. Nazwy materiałów (7)

ćwiek [śrw. niem. zwęc ‘gwóźdź w środku tarczy’, niem. Zwecke ‘rodzaj gwoździa, ćwiek’]
ćwiok [śrw. niem. zwęc ‘gwóźdź w środku tarczy’, niem. Zwecke ‘rodzaj gwoździa, ćwiek’]
holcsztyft [niem. Holz ‘drewno’; niem. Stift ‘ćwiek, gwoździk, kołeczek’]
pinka (penka) [niem. Pinne]
ryszpa (ryspa) [niem. Rispe ‘wiecha’]
sztyft (śtyft) [niem. Stift];
zołćwiek [śrw. niem. zwęc ‘gwóźdź w środku tarczy’, niem. Zwecke ‘rodzaj gwoździa, ćwiek’]

2.4.6. Nazwy ubrań (3)

miderak (midorak, minderak) [niem. Mieder ‘gorsecik, kabacik’]
szorc [śrw. niem. schurz ‘rodzaj fartuch, przepaska ma biodra’]
szuszfal (szustfal, szorstfal, szurcfal, szorstfal) [niem. Schutztuch, Schutzleder ‘fartuch’]

2.4.7. Nazwy butów i ich części (63)

ableder [niem. abledern czyścić skórą’]
afteleder [niem. Afterleder]
alsztybel [niem. Halbstiebel]
baleder (beleder) [niem. Ballenleder]
bergsztajgiery (bergsztajgzole) [niem. Bergsteiger ‘alpinista, taternik, wspinacz’]
berlacz (berleć, berlocie) [niem. Bärenlatsche ‘łapeć niedźwiedzi’]
blank [niem. blank ‘lśniący, błyszczący’]
bleter [niem. lp Blatt, lm Blätter]
brandzel (bronzel, brondzel, brandzol, branzle) [niem. Brandshole]
brandzła (branzola) [niem. Brandshole]
brandzolka [niem. Brandshole]
brandzelówka [niem. Brandshole]
cudat [niem. Zuthat]

durchtowane [niem. durchtrennen ‘przecinać’]
faks [niem. Fachse]
felga [niem. Felge]
flanderka (flaterka, flunderka) [niem. Flandern ‘Flandria’]
flek (flik) [niem. Fleck]
glanek [niem. Gelenk ‘przegub, staw’]
haftledery [niem. haften ‘przyklepiać’; niem. Leder ‘skóra’]
halbki [niem. halb ‘pół, wpół, przez połowę, na pół, połowicznie’; niem. Halbschu ‘półbucik, pantofel’]
hesztyna [niem. Hetttschiene]
hunckop [niem. Hunckop]
ibersztym [niem. ober(e) ‘wyższy, górny’]
interma [niem. unternähen ‘podszywać’]
kant [niem. Kante]
keder [niem. Köder]
kiedra [niem. Köder⁷²⁹]
knaflak (knafel) [niem. daw. Knauf(e)]
kneflik [niem. Knafel ‘ozdobna gałka, guzik’; przez st. czes. kneflik ze śrd.-g.-niem. knäufelink]
korek [niem. Kork z hiszp. corcho]
korka [niem. Kork z hiszp. corcho]
kranc [niem. Kranz ‘wieniec’];
kromflek [niem. Krone ‘uwiecznienie, korona’; niem. Fleck ‘kawałek, łatka’]
kronflek (krańflek) [niem. Krone ‘uwiecznienie, korona’; niem. Fleck ‘kawałek, łatka’]
kurdwan [śrw.-niem. kurdewan, korduwan ‘kurdyban, obuwie kurdybanowe’ ze st. fran. corduan]
laczki [niem. Latsche ‘luźny, wygodny pantofel’]
nat [niem. Naht]
obcas (abcas, abzac, abzas, obcias, obsac, abczas, hopcas) [niem. Absatz]
obersztyn (obersztyny) [niem. Oberleiste⁷³⁰]
obersztyna [niem. Oberleiste]
obladerki [niem. abledern ‘czyścić skórą’]
pantofel [śrw. niem. pantoffel z włos. pantofla]
pantofla (pantoflija, pantoflja) [śrw. niem. pantoffel z włos. pantofla]
plompie [niem. plump ‘niezgrabny’]
ranty [niem. Rand]
raut [niem. Raut]
stryfle (stryfle) [niem. Streiflek]
stybel [niem. Stiefel]
sznit (śnit, sznyt) [niem. Schnitt ‘cięcie, nacięcie’]
szpic (śpic, śpica) [śrw. niem. spitze ‘ostre zakończenie czegoś, szpic butów’]
szpila [niem. Spill(e) ‘szpilka, igła z główką’, daw. ‘dzida’]

⁷²⁹ SW, t. 2, s. 321.

⁷³⁰ SW, t. 3, s. 452.

sztajszpice (sztrajfszpice) [niem. steif ‘sztywny’; niem. Spitze ‘czubek, szpic’]
sztrajf [niem. Streifen ‘pas, pasek’]
sztryfel [niem. Stiefel ‘but’]
sztyfle (sztifle) [niem. Stiefel ‘but’]
sztylpy (sztylfa, stylpy) [niem. Stulpe]
treta [niem.]
tret (tryt) [niem.]
unterfleki [niem. unter ‘pod’; niem. Fleck ‘flek’]
zelówka (zolówka, zylówka, dzylówka) [niem. Sohle ‘podeszwa, zelówka’]
zole [niem. Sohle ‘podeszwa, zelówka’]
zola [niem. Sohle ‘podeszwa, zelówka’]

2.4.9. Czasowniki (14)

ambrować [niem. hammern ‘klepać’]
falcować [niem. falzen ‘składać, złożyć’]
futrować [niem. füttern]
gryszpłować [może niem. krispeln ‘chropowato skórę wyprawiać’]
hamrować [niem. hämmern ‘klepać, kuć, młotkować’]
klesować (klosować) [niem. gleissen ‘błyszczyć’]
lasować [niem. lassen]
pucować [niem. putzen]
rantona (robota) [niem. Rand ‘brzeg, krawędź’]
remplować [niem. rimpeln⁷³¹]
sztancować [niem. stanzen ‘tłoczyć, wytłaczać’]
sztyftować (styftować) [niem. stiften]
szuwaksować (szwaksować) [niem. Schuhwachs]
zelować (zolować, zylować) [niem. (be)sohlen]

2.5. grecyzmy (2)

2.5.1. Nazwy butów i ich części (2)

apostoly [gr. apostolos ‘wysłaniec’]
kanony [gr. dosł. ‘laska trzciniowa’; posągi starożytne stanowiące wzór doskonałości ludzkiego ciała]

---

⁷³¹ SW, t. 5, s. 513.

2.6. hungaryzmy (4)

2.6.1. Nazwy butów i ich części (4)

boczkorki (bockorki, bockurki) [węg. bocskor; może przez sł. bočkor]

ciżma (czyżma, cizma, czyzma, tczyżmy, czyzmy) [węg. csizma z osm.-tur. czizme ‘but’]

czyżm (ciżm) [węg. csizma z osm.-tur. czizme ‘but’]

magiera [może węg. magyer ‘węgierski’]

2.7. italianizmy (2)

2.7.1. Nazwy butów i ich części (2)

szkarpeta [wł. scarpetta, zdr. od wł. scarpa ‘but, trzewik’]

zoccoli [wł. zoccolo ‘chodak, trep’]

2.8. latynizmy i nowolatynizmy (13)

2.8.1. Nazwy substancji (2)

gutralina [n.-łac. gutta ‘kropla’]

mastyka (maśtyki) [łac. mastix ‘żywica’ z gr. mastuche]

2.8.2. Nazwy butów i ich części (10)

caliga [łac. caliga]

galiga [łac. caliga]

imitacja [łac. imitatio]

kapy [śr.-łac. cap(p)a]

koturn [łac. cothurnus z gr. kothornos]

sandala [śr.-łac. sandalium z gr. sandalon, pers. sändäl]

sandał (szandał) [śr.-łac. sandalium z gr. sandalon, pers. sändäl]

solutares [łac.⁷³²]

sotulares [łac.⁷³³]

sulejaty (sulaty, suleaty, suleat) [łac. soleatus]

2.8.3. Nazwy innych wyrobów (1)

pila (piela, pila) [łac. pila]

2.9. lituanizmy (3)

2.9.1. Nazwy butów i ich części (3)

klumpie (klompie, klompie, klumpy) [lit. klumpa albo klumpe]

⁷³² I. Turnau, *Słownik ubiorów*, op. cit., s. 166.

⁷³³ Tamże, s. 167.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

kurp (kurpie) [lit. kurpe ‘trzewik’]

kurpiel [lit. kurpe ‘trzewik’]

2.10. orientalizmy (7)

2.10.1. Nazwy ubrań (1)

fota [tur. fota, futa]

2.10.2. Nazwy butów i ich części (6)

babosze (babusze, bambosze) [tur. (z pers.)]

baczmag (baczmaga, baćmag, baszmagi, baszmaki) [tur. baszmac, paszmac ‘sandał, trzewik’]

meszt (meszty) [tur. mest]

meszta [tur. mest]

papeć (papieć) [tur. papucz]

papuć (papeć, papieć) [tur. papucz⁷³⁴];

2.11. rusycyzmy (5)

2.11.1. Nazwy butów i ich części (5)

capagi [ros. sapogi]

korczak⁷³⁵ [może przez skojarzenie z naczyniem na wodę: z rus.-cs. kърчагъ też w bułg., serb.-chorw., wsch.-słow., słowo chyba starym zapożyczeniem z tur.⁷³⁶]

sapog(a) [ros.]

sapogi [ros.]

sztyblet (śtyblet, sztybel) [ros. sztiblety z niem. lp Stiefel ‘but’ z wł. stivale ze śr.-łac. aestivale ‘bucik letni’ od aestivus ‘letni’]

2.12. rutenizmy (4)

2.12.1. Nazwy butów i ich części (4)

czabany [ukr. czaban ‘gatunek baranów’]

haciaki [ukr. hacaty]

karakaty [ukr.]

szkraby [ukr.]

2.13. słowackie (9)

2.13.1. Nazwy butów i ich części (9)

baćkory [słc. baćkor z węg. bacskor];

bagańc (bagańcze) [słc. baganče ‘stary trzewik’]

kapcia [słc. kapce, z węg. kapca ‘onucza’]

⁷³⁴ USJP: wł. papuccia. USJP, t. 3, s. 41.

⁷³⁵ Korczak to but duży, niezgrabny.

⁷³⁶ A. Bańkowski, op. cit., t. 1, s. 796.

kapcie [słc. kapce, z węg. kapca ‘onucza’]

karpie [słc. krp albo krpec]

karple [słc. kraple]

kierp (kierpie) [słc. krpec ‘sandał’]

kierpec (kyrpiec, kierpek, krypeć, kierpiec, kierpieć, kirpiec, krypeć) [słc. krpec ‘sandał’]

krypeć [słc. krpec ‘sandał’]

2.14. zapożyczenia fakultatywne (13)

2.14.1. Nazwy osób (1)

politura [łac.; fr.]

2.14.2. Nazwy miar (1)

kompas⁷³⁷ [śr.-łac. compassus; fr. compas; wł. compasso]

2.14.4. Nazwy butów i ich części (10)

but (bot, bót) [śr.-łac. bot(t)a przez fr. botte; st. czes. bot ‘but’ przejęte z fr. botte]

choboty (choboty, czoboty, czaboty, czoboty, chorboty) [czes. chobot ‘koniec, klin; zatoka’; ros. hobotъ ‘cypel’]

kozak [ukr. ros. z tur. kazak]

kwatera (kwatyr) [fr. quartier; niem. Quartier]

łabaje [węg. lab ‘noga’; rum. laba ‘łapa’]

łapeć (łapcie, hapeć) [ukr. białors. ros. łapotъ, pl łapati; +łap-
-тъ ‘(oderwany) kawałek, płatek, szmata’ (to szerokie
znaczenie najlepiej zachowane w pld.-słow.: stąd też st. rus.
o kawałku szmaty albo skóry do obwiązywania stóp)⁷³⁸]

nart [gł. narć, czes. nart, [narut]; ros. narta; z języków
fińskich]

patynki (patenka) [od patyna lub fr. patin]

patynek [od patyna lub fr. patin]

rajtary [por. st. czes. rejt(h)ar ‘żołnierz na koniu’; śrw. niem.
ritoere, riter ‘jeździec kawalerzysta, niem. Reiter]

2.14.4. Czasowniki (1)

dublować (tuplować) [fr. doubler; niem. dublieren]

2.15. hybrydy (5)

holcpierony [niem. Holz ‘drzewo, drewno’+ pol. gwarowe
pieruny ‘chodaki’]

centymeter [łac. centum ‘sto’+ fr. metre z gr.]

⁷³⁷ M. Borejszo zalicza wyraz kompas w znaczeniu ‘przyrząd służący do określania kierunków świata’ do italianizmów. M. Borejszo, op. cit., s. 43

⁷³⁸ A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 88.

baczmagoprzedawca [tur. baczmagi + pol. (s)przedawca]
lochczązki⁷³⁹ [od niem. Lochzange ‘obcegi dziurkujące’ + pol. cążki]
szusterbal [niem. szuster ‘szewc’ + fr. bal]

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (28)

anszlaczki ‘czyścić, smarować czarną pastą obuwie przed wyglansowaniem’ [od anszlak?]

chantaly ‘obuwie rozdeptane, wielkie, najordynarniejsze’ [może z huculskiego chant’ił ‘stary chodak’]

draczek ‘jakaś ozdoba kobiecego trzewiczka’ [może od drak ‘zdierca, łupieżca, grabieżca’]

harboliska ‘wierzchnie okrycie stopy lub stopy i kostki, czasem również łydki, przeważnie skórzane, płócienne lub z tworzywa sztucznego z mocną, grubszą częścią spodnią (podeszwą), chroniącą stopę od obrażeń przy chodzeniu; buty’ [???

kelcerski ‘nazwa rodzaju obuwia’ [może niem. Ketzer ‘kacerz’ z gr. katharos ‘czysty’]

kragi ‘kamasze żołnierskie’ [może niem. Kragen ‘kołnierz, szyja, gardło’ lub krägen ‘piać, skakać, skrzeczeć’]

krajec ‘rozpalone żelazo, na którym szewcy topią czarny wosk do czernienia obcasów’ [może niem. Kretz ‘trefl, żołądź’]

kropusy ‘buty żołnierskie’ [może niem. Kröpzeug ‘rzeczy drobne (bezwartościowe)’]

mulsza ‘narzędzie do krojenia skóry używane przez szewców warszawskich w XVII - XVIII wieku’ [może tur. mulaj ‘odlew, forma’]

muły ‘pantofle wysokie, obuwie wysokie w rodzaju patynek’ [łac. mulus ‘zwierzę muł’ lub psł. muł/muľ ‘muł, szlam, błoto’]

okólaki (okulaki, okuloki) ‘obuwie z drewnianą podeszwą dokoła obitą skórą’ [może od okalać, okołek ‘w krąg’]

opanki ‘sandały’ [może od o+panek]

pamputo ‘lekki, płytki but bez cholewki; pantofel’ [???

podmiotek ‘podeszwa pod czubkiem buta’ [od pod miot (miotąć)]

puki ‘wysokie trzewiki’ [może od pukać]

rebel ‘but’ [może niem. Rebel ‘buntownik’]

skopioki ‘drewniaki’ [może od skop]

stąpieńki ‘w XVI wieku określenie domowych pantofli’ [może od stąpać]

szłupka ‘trzewik kobiecy’ [może od szlufa ‘pętlica ozdobna kokarda’ (śrd.-d.-niem. Schlippe⁷⁴⁰)]

szpadała ‘przezwiśko szewca’ [???

⁷³⁹ To także narzędzie rymarskie.

⁷⁴⁰ SW, t. 6, s. 635.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

szpeflik (szpelik, śpeflik) ‘skórka, która bywa na wierzchu klinika na brzegu trzewika’ oraz ‘obcas płatkowy’ [może niem. specking ‘tłusty’ lub niem. speiler(r) ‘szpilkować, zatykać’; niem. Fleck]

szwedryga ‘przezwisko szewca’ [???

szwon ‘przezwisko szewca’ [niem. szwung ‘rozkołysać, rozruch’]

śtrufelek ‘niewielki lekki, płytki but bez cholewki; pantofelek’ [może niem. streifen ‘psasek’ lub niem. strumpf ‘pończocha’]

teks ‘ćwieczek’ [???

tepy ‘buty piłkarskie’ [???

wajtka ‘klin; część obcasa’ [???

wichlarz ‘część buta’ [???

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa szewskiego

słownictwo szewskie	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	622	69,65	243	27,21	28	3,14	893	100

2. Struktura słownictwa rodzimego szewskiego

słownictwo szewskie	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		eponimy		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	34	5,47	457	73,47	121	19,45	8	1,29	2	0,32	622	100

3. Struktura słownictwa– zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
anglicyzmy	2	0,82
bohemizmy	3	1,23
galicyzmy	16	6,58
germanizmy	155	63,80
grecozmy	2	0,82
hungaryzmy	4	1,65
italianizmy	2	0,82
latynizmy i nowolatynizmy	13	5,35
lituanizmy	3	1,23
orientalizmy	7	2,88
rusycyzmy	5	2,06
rutenizmy	4	1,65
słowackie	9	3,70
zapożyczenia fakultatywne	13	5,35
hybrydy	5	2,06
razem:	243	100,00

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

4. Lista rangowa zapożyczeń słownictwa szewskiego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	155	63,80
2.	galicyzmy	16	6,58
3.	latynizmy i nowolatynizmy	13	5,35
3.	zapożyczenia fakultatywne	13	5,35
4.	słowackie	9	3,70
5.	orientalizmy	7	2,88
6.	rusycyzmy	5	2,06
7.	hybrydy	5	2,06
7.	hungaryzmy	4	1,65
7.	rutenizmy	4	1,65
8.	bohemizmy	3	1,23
8.	lituanizmy	3	1,23
9.	anglicyzmy	2	0,82
9.	greycyzmy	2	0,82
9.	italianizmy	2	0,82
razem:		243	100,00

Spośród 893 wyrazów przyporządkowanych szewstwu, około 69 % stanowią formacje rodzime (622 wyrazy), pozostałe 31 % - zapożyczenia (243 wyrazy) oraz wyrazy o niejasnym pochodzeniu (28 wyrazów).

Wśród słownictwa rodzimego (622 wyrazy) największy zbiór stanowią derywaty (457 wyrazów, czyli 73 %), np. **czobotnik** [od czobot], **łokciówka** [od łokieć], **szewczyisko** [od szewc], **wywiksowanie** [od wywiksować] oraz zestawienia (121 wyrazów, czyli 20 %), np. **nóż do skóry**, **odcinarka obcasów**; **pasta do butów**, **szydło dublowe**. W słownictwie garbarskim odnajdujemy też wyrazy prymarne (34 wyrazy, 5,5 %), np. **szewc** (**szewiec**, **szwiec**, **świec**), a także zrosty i złożenia (8 wyrazów, 1,5 %), np. **cichostępy** [cicho+stąpać], a także 2 eponimy, np. **wellingtony** [od tytułu ang. wodza i męża stanu Artura A. Wellesley, księcia Wellington].

Zapożyczenia stanowią około 27 % słownictwa szewskiego (243 wyrazy). Najliczniejszy zbiór tworzą germanizmy – 155 wyrazów⁷⁴¹ (64 %), np. **birlajm** [niem. Bierleim ‘klej piwny’], **kedermaszyna** [niem. Köder; niem. Maschine], **raszpla** [niem. Raspel], **szprecher** [niem. der Sprecher ‘mówca, rzecznik’], **wastęgiel** [niem. Weschseltisch]; występują też galicyzmy (16 wyrazów, 7 %), np. **brodekin**

⁷⁴¹ Co potwierdzają też badania R. Przybylskiej, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym...*, op. cit., s. 175-181.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

[fr. brodequin], **butynek** [fr. bottine], **kalosz (galosz, kalesz)** [fr. galoches], latynizmy i nowolatynizmy (13 wyrazów, 5 %), np. **mastyka (maśtyki)** [łac. mastix ‘żywica’ z gr. mastuche], **sandał (szandał)** [śr.-łac. sandalium z grec sandalon, pers sändäl] oraz zapożyczenia fakultatywne (13 wyrazów, 5 %), np. **kwatery (kwatery)** [fr. quartier; niem. Quartier], **labaje** [węg. lab ‘noga’, rum. laba ‘łapa’]. Wśród zapożyczeń odnajdujemy też słowackie (9 wyrazów, 4 %), np. **karple** [słc. kraple], orientalizmy (7 wyrazów; 3 %), np. **meszt (meszty)** [tur. mest], rusycyzmy (5 wyrazów, 2 %), np. **sapogi** [ros.], hybrydy (5 wyrazów, 2 %), np. **baczmagoprzedawca** [tur. baczmagi+(s)przedawca]; oraz po 4 wyrazy (stanowiące w sumie 2 %): hungaryzmy, np. **ciżma (czyżma, cizma, czyzma, tczyżmy, czyzmy)** [węg. csizma z osm.-tur. czizme ‘but’ i rutenizmy, np. **karakaty** [ukr.], **szkraby** [ukr.] i po 3 bohemizmy, np. **trepki** [czes. treпка] i lituanizmy, np. **kurp (kurpie)** [lit. kurpe ‘trzewik’] oraz po 2 anglicyzmy, np. **mokasyn** [ang. moccasin z języka Indian Algonkinów], greycyzmy, np. **apostoły** [gr. apostolos ‘wysłaniec’] i italianizmy, np. **zoccoli** [wł. zoccolo ‘chodak, trep’].

VI. SŁOWNICTWO RYMARSKIE I SIODLARSKIE (574 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (404)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (8)

1.1.1. Nazwy sekundarne (7)

- formant –arz (4):
chomątarz, chomąciarz [od chomąto]
rzemieniarcz [od rzemień]
siodlarz (siodłarz, siedlarz) [od siodło]
uzdarz [od uzda]
- formant –nik (1):
chomątnik [od chomąto]
- formant –yna (2):
rymarzyna [od rymarz]
siodlarzyna [od siodlarz]

1.1.2. Zestawienia (1)

rzeczownik+przymiotnik (1)
krawiec koński

1.2. Nazwy pokrewieństwa (6)

1.2.1. Nazwy sekundarne (6)

- formant –ka (1):
siodlarka [od siodlarz]
- formant –czanka (2):
rymarczanka [od rymarz]
siodlarczanka [od siodlarz]
- formant –owa (2):
rymarzowa [od rymarz]
siodlarzowa (siedlarzowa) [od siodlarz (siedlarz)]
- formant –ówna (1):
rymarzówka [od rymarz]

1.3. Nazwy istot młodych (3)

1.3.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –yk (2):
rymarczyk [od rymarz]
siodlarczyk (siedlarczyk) [od siodlarz (siedlarz)]
- formant –owic (1):
siodlarzowic [od siodlarz]

1.4. Nazwy narzędzi (171)

1.4.1. Nazwy prymarne (3)

kleszcze⁷⁴²; **kobyła**; **naparstek**⁷⁴³

1.4.2. Słownictwo sekundarne (62)

- formant –ek (6):
ambosek [od ambos]
brusek [od brus ‘osełka’]
czątki [od cęgi]
koziołek⁷⁴⁴ (**kozielek**) [od kozioł (kozieł)]
pólszorek (**pónsorek**, **puszorek**) [od pół szory]
ryfelek [od ryfel]
- formant -ik// -yk (3):
ambosik [od ambos]
gładzik [od gładzić]
podłużnik [od podłużny]
- formant –nik (4):
ośnik⁷⁴⁵ [może od oś⁷⁴⁶]
ryśnik⁷⁴⁷ [może od rysować]
wygładnik [od wygładzić]
znacznik [od znaczyć]
- formant –ownik (3):
dziobownik [od dziobać lub dziób]
dziurkownik [od dziurka]
dziurownik [od dziura]
- formant –ka (10):
kalka⁷⁴⁸ [może od kała⁷⁴⁹]
klupka [od kluba]
kobyliczka [od kobylica]
kobyłka [od kobyła]
maletka⁷⁵⁰ (**moletka**) [może od molet⁷⁵¹]
oprawka [od oprawa]
osełka [od osła]
polerka [od polerować]

⁷⁴² Psł. *klěščь ‘kleszcz’, nazwa wykonawcy czynności od psł. *klěstiti ‘ściskać, zgniatać np. kleszczami’. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 234.

⁷⁴³ Słow. *napřstěkъ ‘to, co się umieszcza na palcu’ od wyrażenia przyimkowego *na přstě ‘na palcu’. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 350-351.

⁷⁴⁴ Koziołek to również nazwa części powozu.

⁷⁴⁵ Ośnik to narzędzie do strugania.

⁷⁴⁶ A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 461.

⁷⁴⁷ Ryśnik to narzędzie do wycinania rowków w skórze przed szyciem.

⁷⁴⁸ Kalka to drewniany młotek używany w rymarstwie.

⁷⁴⁹ Kała to kawałek drzewa okrągłego, osadzony na rękojeści do ubijania rozpadlin w oponie, in. pobijak. SW, t. 2, s. 213.

⁷⁵⁰ Maletka, moletka to radełko, przyrząd rymarski.

⁷⁵¹ Molet to kółeczko metalowe ząbkowane, obracające się a ośce, umieszczonej w rozszczepionej ręczce i służące do nabijania drobnych kancików przez przytykanie go do przedmiotu, obracającego się w tokarni (narzędzie blacharskie). Z fr. molette. SW, t. 2, s. 1032.

- rączka** [od ręka]
- wsuwka** [od wsuwać]
- formant –arka (4):
- krajarka** [od krajać]
- wybijarka** [od wybijać]
- wyciągarka** [od wyciągać]
- wyciskarka** [od wyciskać]
- formant –ica (1):
- kobylica** [od kobyła]
- formant –nica (2):
- chomątница** [od chomąto]
- szewnica** [od szew]
- formant –niczka (1):
- dziurniczka** [od dziura]
- formant –owa (1):
- pakunkowa** [od pakunek]
- formant –ówka (4):
- gwoździówka** [od gwóźdź]
- kantówka** [od kant]
- naparstkówka** [od naparstek]
- pasówka** [od pas]
- formant –ak (7):
- dziobak** [od dziobać]
- okrągłak** [od okrągły]
- przecinak** [od przecinać]
- wkrętak** [od wkręcać]
- wpychak** [od wpychać]
- wycinak** [od wycinać]
- zbierak** [od zbierać]
- formant –ko (2):
- radelko** [od radło]
- trzymadelko** [od trzymadło]
- formant –acz (3):
- dziurkacz** [od dziurka]
- wyciągacz (wycięgacz)** [od wyciągać]
- wyciskacz** [od wyciskać]
- formant –arz (1):
- chomąciarz** [od chomąto]
- formant –eń (1):
- gładzeń** [od gładzić]
- formant –dło (2):
- imadło** [od imać]
- przeciągadło** [od przeciągać]
- formant –idło (1):
- gładzidło** [od gładzić]
- formant –aniec (1):
- targaniec** [od targać]
- formant pół/poł- (4):
- półksiężycowa** [od księżycowa]
- półksiężycowy** [od księżycowy]

pólladrze [od ladra]

pólszla [od szla]

Pozostałe derywaty (1)

bylica [derywat wsteczny od kobylica]

1.4.3. Zrosty i złożenia (2)

ostrzoszczypy [ostro+szczypać]

śrubokręt [śruba +o+ kręcić]

1.4.4. Zestawienia (104)

rzeczownik+przymiotnik (60)

brzeźnik dwustronny; cęgi ostre; cęgi rymarskie; cyrkiel rymarski; dziurniczka rymarska; dziurowniczki rymarskie; dziurownik rymarski; dziurkarka rymarska; falcbajtel dubeltowy; falcbajtel śrubowy; igła krzywa; igła prosta; igła rymarska; igła tapicerska; imadło rymarskie; kleszcze rymarskie; kleszcze szewnicza; konik rymarski; kostka rymarska; kowadelko rymarskie; koziółek rymarski; krajarka pasowa; ławka pasowa; młotek łopatkowy; młotek rymarski; młotek rymarsko-siodlarski; napastrzek rymarski; nożyce rymarskie; nóż hakowy; nóż prosty; nóż rymarski; nóż składany; nóż wsuwany; nóż zwyczajny; obcęgi dziurkujące; obcęgi taśmowe; pakówkowa krzywa; pakówkowa prosta; pasówka napastrkowa; pilnik kanciasty; pilnik płaski; pilnik trójkątny; pniak chomątowy; przebijak rymarski; przybijak rymarski; radełko rymarskie; szydło gwoździowe; szydło gwoździówka; szydło kantówka; szydło koniczne; szydło owalne; szydło pasowe; szydło rymarskie; szydło stożkowe; ścinak krawędzi; trzymadło rymarskie; wyciskacz rowkowy; znacznik nastawny; znacznik podwójny; znacznik pojedynczy

rzeczownik+rzeczownik (6)

cyrkiel wycinak; dociągacz pasa; dogładzacz skóry; krajarka rzemieni; rozcinarka skóry; wyżynak krążków

rzeczownik+przymiotnik+przymiotnik (16)

igła pakówkowa prosta; igła pakówkowa zakrzywiona; igła pasówka prosta; imadło rymarskie ręczne; dziurkarka szczypcowa rymarska; kleszcze rymarskie, szewnicze; młotek tapicerski (rymarski); nóż rymarskie półksiężowy; nóż rymarski półokrągły; nóż rymarskie prosty; nóż rymarski zakrzywiony; nóż rymarskie zwykły; szczypce rymarskie płaskie; szydło pasowe rymarskie; szydło rymarskie proste; uchwyt rymarskie bezśrubowy;

rzeczownik+przymiotnik+rzeczownik (1)

nóż rymarski dziobownik

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (14)

czątki do dziurek; gładzidło do znaków; igła do materaców; młotek do chomąta; nożyce do skóry; nóż z dziobem;

obcęgi do skóry; oprawka do igiel; strug do skóry; ścinak do brzegów; ścinak do troków; trzonek do szydel; żłobnik do szwów; wycinak do skóry

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe +przymiotnik (1)

wycinak do blachy okrągłej

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe +rzeczownik (4)

maszynka do cięcia pasów; maszynka do krajania skóry; obcęgi do naciągania taśmy; szczypce do cięcia drutu

rzeczownik+przymiotnik+wyrażenie przyimkowe (1)

nóż rymarski z dziobem

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe+przymiotnik+przymiotnik (1)

nóż do skóry rymarski półokrągły

1.5. Nazwy miejsc (2)

1.5.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant -nia:

rymarnia [od rymarz]

siodlarnia [od siodlarz]

1.6. Nazwy wyrobów (208)

1.6.1. Nazwy prymarne (29)

bat; batog (patog, patok, bath); bicz; chomato (komento, chomąt, chomenta, chomęt, chomęto, chómato, chómoto, chomunt, chomunto); dziad; gązwa; kiszka; kozioł⁷⁵² (koziel); lęk (łuk)⁷⁵³; obojek⁷⁵⁴; obroża (obraż, obróż, obroż)⁷⁵⁵; pas; pęga (pąga); popręg (poprąg, poprząg); popręga; powody; powodzie; powód; proca; proc; rząd (rzęd); narząd⁷⁵⁶; rzemień (rzemięń); siodło; skrzydło; uzda (użda, huzda, luzda); wędzidło; wodze⁷⁵⁷; wodza

1.6.2. Słownictwo sekundarne (161)

- formant -ek (15):

batożek [od batog]

kantarek [od kantar]

kańczuszek (kańczuczek, kańczużek) [od kańczug (kańczug, kańczuch)]

kapturek [od kaptur]

⁷⁵² Psł. *kozъль 'koziół' nazwa sama od psł. *koza. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 254.

⁷⁵³ Psł. *lǫkъ od psł. *lękti 'giąć, wyginać, krzywdzić'. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 299.

⁷⁵⁴ Rodzaj kołnierza, por też czes. obojek; chyba *ob-voj-ъкъ. Zob. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 347.

⁷⁵⁵ Psł. dial. *ob(v)oża. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 376.

⁷⁵⁶ Słow. naręďь 'to, co jest przygotowane, przystosowane do czegoś' rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego na-ręđiti 'uporządkować, przygotować, przystosować do czegoś'. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 352.

⁷⁵⁷ Psł. *vod'a 'prowadzenie, kierowanie, to co służy do prowadzenia, kierowania' nazwa czynności (wtórnie konkretyzowana) od psł. *voditi 'prowadzić, wieść, kierować'. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 706.

- karabinek** [od karabin]
nabiedrek (nabiedrki, nabiodrki) [od na biedro (biodro)]
naczołek (naczółek) [od na czoło]
nagębek [od na gębie]
nanosek [od na nos]
niedźwiadek (miedźwiadek, miedźwiodek) [od niedźwiedź (miedźwiedź)]
poboczek [od pobocz]
powodek (powódek) [od powody]
przezglówek [od przez głowę]
szorek [od szory]
witek [od wić]
- formant –anek (1):
obwarzanek [od obwarzyć]
- formant –niczek (1):
harapniczek [od harap]
- formant –ołek (1):
podsjedziółek [od pod siedzeniem]
- formant -ik// -yk (11):
bacik [od bat]
biczuk [od bicz]
chomącik [od chomąto]
cuglik [od cugiel]
korbaczyk (karbaczyk) [od korbacz (karbacz)]
lejczyk (liczyk) [od lejce (lice)]
nabedryk (nabiedrzyk) [od na biedro]
naszyk [od na szyi]
pejczyk [od pejcz]
rządzik (rzędzik) [od rząd (rząd)]
szpicrucik (szpicdrucik) [od szpicrut (szpicdrut)]
- formant –nik (21):
krzyżownik [od krzyżować]
nabiedrznik [od na biedro]
naczolnik (naczelnik) [od na czołe]
nadczołnik [od nad czołem]
nadkarknik (nadkardnik) [od nad karkiem]
nagrzbietnik [od na grzbiecie]
nakarcznik [od na karku]
nakarśnik [od na kark]
nakoniecznik⁷⁵⁸ [od na koniec]
napierśnik (napierstnik) [od na piersi]
naplecznik [od na plecy]
nasznik [od na szyi]
naszyjnik (naszejnik) [od na szyi]
naszynik [od na szyi]
natylnik [od na tyle]
noszennik [od noszenie]
pierśnik (pieśnik) [od pierś]

⁷⁵⁸ Nakoniecznik to koniec harapa.

- podburzsznik (podbrzuchnik)** [od pod brzuchem]
- podpierśnik (podpirśnik)** [od pod piersią]
- tresownik** [od tresować]
- tylnik** [od tył]
- formant –alnik (1):
siadalnik [od siadać]
- formant –elnik (1):
naszelnik [od na szyi]
- formant –ownik (1):
biczownik [od bicz]
- formant –ka (25):
armelinka [od armelina]
- czwórtka** [od cztery]
- dyscyplinka** [od dyscyplina]
- gapka** [od gapa]
- huzewka (huzdewka)** [od huzew (huzdew)]
- kulbaczka** [od kulbaka]
- obretka** [od obróć]
- obrotka** [od obróć]
- obrózka (obroźka)** [od obroża]
- ogłówka** [od ogłów]
- opratka** [od oprata]
- plotka** [od plotę]
- podpinka** [od podpinać]
- poręczka** [od poręcz]
- powódka (powódki)** [od powody]
- przepaska** [od przepasać]
- sforka (sworka)** [od sfora (swora)]
- szelka (sielka, siolki, szelka, szlejka)** [od szla (szleja)]
- szlejka** [od szleja]
- szpicrutka (spicrutka)** [od szpicruta (spicruta)]
- tręzelka (tranzelka)** [od tręzła (tranzła)]
- uprzążka** [od uprząż]
- uździeniczka (uździoneczka)** [od uździenica (uździonka)]
- witka** [od wić]
- zasuwka** [od zasuwąć]
- formant –awka (1):
huśtawka [od huśtać]
- formant –eczka (1):
uzdeczka [od uzda]
- formant –onka (1):
uździonka [od uzda]
- formant –yczka (1):
pryczka [od pryć]
- formant -ica// -yca (10):
baranica [od baran]
- kozica** [od koza]

- obryca**⁷⁵⁹ [może od obróć (obryć) ‘element uprząży lub rzędu końskiego nakładany na łeb konia, umożliwiający kierowanie nim’]
- ogłowica** [od ogłów]
- pobocznicza** [od po boczny]
- podgardlica (podgarlica)** [od pod gardłem]
- podogonica** [od pod ogonem]
- tarlica**⁷⁶⁰ [może od trzeć; psł. *terti]
- uździenica (uździenica, uździenica)** [od uździenie]
- uździennica (juździennica)** [od uździenie]
- formant -ina//-yna (4):
- batożyna** [od batog]
- chomęcina** [od chomąto]
- podstolina** [od podstoli]
- rychliny** [może od rychły]
- formant -yzna (2):
- rymarszczyzna** [od rymarski]
- siodlarszczyzna** [od siodlarski]
- formant -nia (1):
- pletnia** [od pleść]
- formant -ko (4):
- chomątko** [od chomąto]
- siodeleczo** [od siodełko]
- siodełko (siedołko)** [od siodło]
- wędzidelko (wędziłko)** [od wędzidło]
- formant -isko//-ysko (7):
- bacisko** [od bat]
- batożysko** [od batog]
- biczysko** [od bicz]
- korbasisko** [od korbacz]
- puszisko** [od pusło]
- puślisko (poślisko)** [od pusło]
- strzemienisko** [od strzemień]
- formant -czysko (1):
- strzemińczysko** [od strzemień]
- formant -yszcze (2):
- batożyszcze** [od batog]
- biczyszcze** [od bicz]
- formant -lewisko (1):
- batlewisko** [od bat]
- formant -ak (3):
- baciak** [od bat]
- krzyżak** [od krzyż]
- spinak** [od spinać]
- formant -aka (1):
- objaka** [od objać]
- formant -owiec (2):
- boćkowiec** [od nazwy miasta Boćki]

⁷⁵⁹ Obryca to kantar (uździenica) do przywiązywania koni do żłobu.

⁷⁶⁰ Tarlica to część siodła.

- bykowiec** [od byk]
- formant –owski (1):
- boćkowski** [od nazwy miasta Boćki]
- formant –ec (1):
- cieniec** [od cienki]
- formant –aniec (1):
- obijaniec** [od obijać]
- formant –acz (3):
- podciągacz** [od pociągać]
- poświstacz** [od poświstać]
- sulacz** [por. szulnąć⁷⁶¹ ‘ukłóć, szturchnąć’]
- formant –e (3):
- podgardle** [od pod gardłem]
- podgogonie** [od po ogonem]
- podpiersie** [od pod piersią]
- formant –eń (4):
- przeciwień** [od przeciwie ‘strona przeciwna’]
- napiersień** [od na piersi]
- podpiersień (podpierścień)** [od pod piersią]
- popiersień** [od po piersi]
- formant –anie (1):
- ladrowanie** [od ladrować]
- formant –enie (2):
- okulbaczenie** [od okulbaczyć]
- siedzenie (siądzenie)** [od siedzieć]
- formant –no (1):
- kielzno** [od kielzać]
- formant –ny (1):
- rzemienny (rzemionny)** [od rzemień]
- formant –or (1):
- basior** [od basy ‘batogi’⁷⁶²]
- formant –ura (1):
- wilczura** [od wilk]
- formant –tała (1):
- kajtała** [kajła ‘lanie, bicie, najprawdopodobniej kajlać ‘bić’]
- formant u- (1):
- uprząż** [od prząc, przeże⁷⁶³]
- formant o- (1):
- ogłów (ogłow, ogłowie, ogłowia)** [od głowa]
- Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (2)*
- formant –ki (1):
- dziadki** [od dziad]
- formant –iny (1):
- popiersiny** [od po piersi]

⁷⁶¹ SW, t. 6, s. 509.

⁷⁶² SW, t. 1, s. 103.

⁷⁶³ A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 809.

Pozostałe derywaty (16)

Derywacja zerowa (3)

odos (odosa, otos, otosa) [od oś⁷⁶⁴]

pobocz [od boku]

poręcz [od ręce]

Derywacja wsteczna (13)

kicha⁷⁶⁵ [może derywacja wsteczna od kiszka lub od psł. kysa ‘coś skwaśniałego’]

nadprysk [od nad przyskać]

nalesznik⁷⁶⁶ [może od naszelnik z przestawieniem głosek]

obróć (obryć) [od obracać się, obrócić]

ociosy (otosy) [od ociosać]

pokład [od pokładać]

rypa [od rypać]

smycz (smycza) [od smykać]

styk [od stykać]

wytok [od wytoczyć]

zaprzęg (zaprząg, zaprząga, zaprząg, zaprzęż)
[od zaprzęgać]

zaprzęga (zaprzęga) [od zaprzęgać]

zbrój [może rzecz. odczas. od psł. *sъ-brojiti ‘uczyć, zrobić, wykonać’ z pierwotnym znaczeniem ‘narzędzia, sprzęt⁷⁶⁷’]

1.6.3. Zrosty i złożenia (1)

kielrym⁷⁶⁸ [może od kiele ‘koło’, rym ‘rzemień’]

1.6.4. Zestawienia (17)

rzeczownik+przymiotnik (8)

chomąto krakowskie; chomąto robocze; czyn koński;

monitor boćkowski; obszycie skórzane; pas pociągowy;

popręgi tragararskie; uprząg szorowa;

rzeczownik+rzeczownik (2)

korpus powozu; skrzydło powozu

przymiotnik+rzeczownik (3)

krakowska uprząg; niedźwiadkowy bic; nosowy rzemień

rzeczownik+przymiotnik+przymiotnik (2)

pas napędowy, transmisyjny; pas podpaszny, podpierśny

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (2)

przybór na konia; strój na konia

⁷⁶⁴ SW, t. 3, s. 632.

⁷⁶⁵ Kicha to część wypchana chomąta.

⁷⁶⁶ Nalesznik to pas rzemienny od chomąta na końcu dyszla przymocowany do kierowania nim.

⁷⁶⁷ W. Boryś, op. cit., s. 734.

⁷⁶⁸ Kielrym to rzemień przechodzący pod brzuchem konia w poprzek uprzęży, pod pyskiem konia w poprzek uzdy, podpinka.

1.7. Przymiotniki (5)

1.7.1. Nazwy sekundarne (5)

- formant –owy (2):
grobarkowy [od grobfark]
siodlarzowy [od siodlarz]
- formant –ski (3):
rymarski [od rymarz]
rzemieniarski [od rzemieniarz]
siodlarski (siedlarski) [od siodlarz (siedlarz)]

1.8. Inne – wyrażenie przyimkowe (1)

1.8.1. Nazwy sekundarne (1)

po siodlarsku [od po + siodlarsku]

2. Słownictwo zapożyczone (162)

2.1. bohemizmy (4)

2.1.1. Nazwy wyrobów (4)

huzew (huzdew) [czes. houže]
huže [czes. houže]
sfora (swora, stwora, zwora) [czes. svora ‘klamra, element łączący coś’]
strzewice [czes.⁷⁶⁹]

2.2. galicyzmy (4)

2.2.1. Nazwy materiałów (1)

krepinka [fr. crepine]

2.2.2. Nazwy wyrobów (3)

armelina [fr. armeline]
kabrjolet [fr. cabriolet]
martyngał [fr. martingale]

2.3. germanizmy (115)

2.3.1. Nazwy osób (1)

rymarz (rymar, rymer)⁷⁷⁰ [niem. Riemer]

---

⁷⁶⁹ SW, t. 6, s. 479.

⁷⁷⁰ Rymarzem nazywano także garbarza.

2.3.2. Nazwy narzędzi (47)

- abajza** [niem. Ahleisen]
abebner [niem. Abebner]
cangi [niem. Zange]
cwikcangi [niem. Zwickzange]
cyrkiel (cyrkul) [niem. Zirkel z łac. circulus]
durchcyajza [niem. Durchzieheisen]
fersztelklinga [może niem. Versteift ‘usztyniony, wzmocniony’; niem. Klinge ‘ostrze’]
filsztok [niem. Füllstock];
fingerhut [niem. Fingerhut ‘naparstek’]
flachcangi (flachcęgi) [niem. Flachzange ‘kleszcze płaskie, płaskoszczypy’]
gletglas [niem. Glanz ‘błysk, połysk’; niem. glätten ‘gładzić’]
gurthamer [niem. Gurt ‘pas, popręg’; niem. Hammer ‘młotek’]
hakenmeser (hakmeser) [niem. Hacke ‘toporek, siekierka, kilof’; niem. Messner ‘nóż’]
hefcik [może niem. heften]
kantajza [niem. Kante ‘krawędź, brzeg, skraj’; niem. Eisen ‘żelazko, narzędzie żelazne’]
kantencyjer (kantencjer) [niem. Kantenzieher]
kapajza [niem. Kappeisen]
karabinhak [niem. Karabiner ‘karabinek, karabin’; niem. Haken ‘hak, haczyk, haftka, zaczep’]
klima [niem. Klemme]
kluba [niem. Klobenm; śrd.-g.-niem. klobe]
krajmajzel [niem. Kreuzmeissel];
kumaszyna [niem. Kuh ‘krowa’; niem. Maschine ‘maszyna’]
kumsztok [niem. Kuh ‘krowa’; niem. Stock ‘kij, pień’]
ledercangi [niem. Lederzange]
lederhobel [niem. Lederhobel]
lochajza [niem. Locheisen];
lochcangi (lochcęgi) [niem. Lochzange ‘obcęgi dziurkujące’]
majzel [niem. Meissel ‘dłuto cienkie’]
nebank [niem. Bank ‘ławka’]
niebrat [niem. Nähbrett];
nieklub [niem. Nähkloben]
obcęgi [niem. Heb(e)zange ‘obcęgi kowalskie (do chwytania, podnoszenia, żelaza)’; niem. Zange]
prykmaszyna [niem. Prickmaschine]
rajmeszera [niem. reisen ‘rwać, drzeć, szarpać, rwać’; niem. Messer ‘nóż’]
rajscyrkiel [może niem. reise; niem. Zirkel z łac circ(u)lus ‘krażek’, zdr. od circus ‘krąg’]
rundajz [niem. Rundeisen]

rundmajzel [niem. Rund ‘okrągły, krągły’; niem. Meisel ‘dłuto, przecinak’];
ryfel [może niem. Riefel ‘pilniczek’]
rymercangi [niem. Reimer ‘rymarz’; niem. Zange ‘obcęgi’];
rymszpaner [niem. der Riemen ‘rzemień, pas’; niem. spannen ‘naciągać, napinać’];
szajbencyrkiel [niem. Scheibe ‘krążek’; niem. Zirkel ‘cyrkiel, koło, okrąg’];
sznajdmaszyna [niem. Schneide ‘ostrze’; niem. Maschine ‘maszyna’]
szpaltmaszyna [niem. Spalte ‘szpalta’; niem. Maschine ‘maszyna’]
szpancangi ‘klamra, sprzączka’; Zange ‘szczypce, obcęgi’];
szraubcyjer [niem. Schraubenzieher];
sztrekmaszyna [niem. strecken ‘wyciągać’; niem. Maschine ‘maszyna’];
śrubstak [niem. Schraubstock];

2.3.3. Nazwy wyrobów (67)

alzbant (aldzbant, alzbant, alszbant, halzbant, halsbant, halźbant, haldzbant, chelzbant, als pant, alzmant) [niem. Halsband]
aufhalter [niem. Aufhalter ‘hamulec’]
binduła [może niem. Büdel ‘wiązka, pęczek’]
buda [śrw. niem. bűde (boude) ‘szałas, chata’]
burda [niem.]
cajg [niem. Zeug ‘narzędzie, materiał itd.’];
cugle (cugiel) [niem. Zűgel]
cugła [niem. Zűgel]
fartuch [niem. Vortuch]
fasulec (fasolec) [niem. Fassholz]
folga [niem. Folge]
gapa [niem. gapen; niem. Gaffen ‘ciekawie patrzeć i słuchać z gębą otwartą’]
gort [niem. Gurt]
grobfark [niem. Grobwerk ‘grubsza robota’]
gurt [niem. Gurt];
gurta [niem. Gurt];
haftra [niem. Halfter ‘uzda’]
harap (arap, herep, herap, horóp) [niem. herab! ‘tutaj!’];
harapacz [niem. herab! ‘tutaj!’]
harapnik (herapnik) [niem. herab! ‘tutaj!’]
hintergeszir [niem. hinter ‘za, poza’, niem. Geschirr ‘naczynie, sprzęt, serwis’]
kiedry [niem. Köder]
klupstok (klupstak) [niem. Klopstock]
klapa [niem. Klappe]
kopsztyk [niem. Kopf ‘łeb’; Stück ‘kawał, kawałek’]
kula [niem. Keule ‘maczuga, kij, udo’]
lederwerki [niem. Lederwerk]

lejce [niem. Leitseil]
lic (lice, lyc, lec) [niem. Leitseil]
lecarz [niem. Leitseil]
leceń [niem. Leitseil]
lecka (lejcka, lycki) [niem. Leitseil]
leca [niem. Leitseil]
lejca [niem. Leitseil]
lenc [niem. Leitseil]
lijec [niem. Leitseil]
obergurt (obergort) [niem. Obergurt]
oblader [niem. Ableder]
obladra [niem. Ableder]
pejcz [niem. Peitsche]
pejcza [niem. Peitsche]
pudło [niem. Pudel]
ratafelek [niem. Radfellchen]
rajpacz [niem. reisen ‘drzeć, szarpać, rwać’; niem. Peitsche ‘bicz’]
rejtpejcz [niem. Reitpeitsche]
ręgort [niem. Ringgurt]
rukwand [niem. Rückwand]
ryngort (ryngurt, rynkort) [niem. Ringgurt]
strychulec [niem. Streichholz]
szła (sła, śla, śla, szle) [st.-w.-niem. silo ‘pas, rzemień, szleja’; śrw. niem. sile ‘pas, rzemień, szleja’]
szleja (szelka, szlija) [st.-w.-niem. silo ‘pas, rzemień, szleja’; śrw. niem. sile ‘pas, rzemień, szleja’]
szlufka [niem. Schleife]
szor/szory (sznur, sznór) [daw. niem. Schirr ‘uprząż’ lub niem. Geschirr ‘uprząż’]
szpickumt [niem. Spitze das Kum ‘chomać’]
szpicleder [niem. Spitz ‘ostrzy koniec, ostrze, czoło’; niem. Leder ‘skóra’]
szpicruta (spicruta, szpidzruta) [niem. Spitzrute]
szpicrut (szpidzrut) [niem. Spitzrute]
sztrang [niem. Strang ‘stryczek, powróż, postronek’]
sztukolce [niem. Stück ‘kawałek, pas’]
sztukulec [niem. Stück ‘kawałek, pas’]
tręzła (tranzła, trenzła, trezła, trędzła) [niem. Trense z hol. trensse z hiszp. trenza]
wachel [niem. Vachel]
wachlarz [niem. Fächer]
zyckłapa [niem. sitzen ‘siedzieć’; niem. Klappe ‘pokrywa’]
nazeband [niem. Nase ‘nos’; niem. Band ‘taśma’]
pausza⁷⁷¹ [może niem. Bausch ‘hurt, ryczał’]
pryc [niem. Pricke⁷⁷²]

⁷⁷¹ Pausza to część uprzęży końskiej składającej się z pętli zakładanej pod ogon zwierzęcia oraz z rzemiennego paska łączącego ją z chomaćem lub z nakarcznikiem, a w uprzęży szorowej z nagrzbietnikiem.

⁷⁷² SW, t. 5, s. 9.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.4. greczyzmy (1)

2.4.1. Nazwy wyrobów(1)

kaganiec (kraganiec, gaganiec) [gr. tagenon, teganon
'patelnia, tygiel']

2.5. hebraizmy (1)

2.5.1. Nazwy wyrobów (1)

kapcan [hebr. kabcan 'żebrak'];

2.6. hungaryzmy (4)

2.6.1. Nazwy wyrobów (4)

kantar (kantor, kentar, kętar) [węg. z tur.]

kandara [węg. z tur.]

korbacz (korpacz, karabacz, karbacz, karwacz, karbasz)
[węg. korbacs⁷⁷³]

karbaczka [węg. korbacs⁷⁷⁴]

2.7. italianizmy (1)

2.7.1. Nazwy wyrobów (1)

kawecan (kawecon, kaweczan) [wł. cavezzone]

2.8. łacynizmy (7)

2.8.1. Nazwy wyrobów (7)

bizun (bizon) [łac. bison]

dyscyplina (deceplina, wyscyplina, deszczeplina, deszczyplina) [łac. disciplina 'nauka, metoda, umiejętność, karność']

kapa [śr.-łac. cap(p)a]

palmatka⁷⁷⁵ [łac. palatus 'mający kształt dłoni']

placenta [łac. 'płaski placek' z gr. plaukos od plaks 'płyta, coś płaskiego']

stuła [łac. stola]

ważki [kalka łac. libellula 'ważka' będącego zdr. od łac. libella 'waga']

⁷⁷³ USJP: st. rus. korbacz, t. 2, s. 246.

⁷⁷⁴ Tamże.

⁷⁷⁵ Palmatka to także skóra gruba, używana na podeszwy, z jednego końca wąska, z drugiego szersza i zaokrąglona.

2.9. lituanizmy (1)

2.9.1. Nazwy wyrobów (1)

jankty [lit. junkti ‘wprzegać do jarzma’, jungas ‘jarzmo’]

2.10. orientalizmy (3)

2.10.1. Nazwy wyrobów (3)

basalyk [tur.]

jarczak (jerczak) [tat. lub tur.];

tatar [tur. lub tat.]

2.11. rusycyzmy (4)

2.11.1. Nazwy wyrobów (4)

dzięga (dzięka) [rus. dáha]

kiścień (kieścień) [ros. kistenʹ z tat. lub tur.]

knut (knucze) [ros.]

tebinki (tebenki, tabenki, tabinki, tebienki, tybinki) [ros. tiebienki z tur. tebängi]

2.12. rutenizmy (7)

2.12.1. Nazwy wyrobów (7)

kulbaka [ukr.⁷⁷⁶]

nahaj [ukr. nahajka od nohajka ‘bicz nogajski’ od nazwy Nohaj, Nogaje, jednej z ord tatarskich]

hanaj [ukr. nahajka od nohajka ‘bicz nogajski’ od nazwy Nohaj, Nogaje, jednej z ord tatarskich]

hanajka (chanajka) [ukr. nahajka od nohajka ‘bicz nogajski’ od nazwy Nohaj, Nogaje, jednej z ord tatarskich]

nahaja [ukr. nahajka od nohajka ‘bicz nogajski’ od nazwy Nohaj, Nogaje, jednej z ord tatarskich]

nahajka [ukr. nahajka od nohajka ‘bicz nogajski’ od nazwy Nohaj, Nogaje, jednej z ord tatarskich]

puha [ukr. puha]

2.13. zapożyczenia fakultatywne (6)

2.13.1. Nazwy wyrobów (6)

kańczug (kanczyk, kańczuch, kańczuk, kanczug) [osm.-tur. kameczy; ukr. kanczuk]

kańczuga [osm.-tur. kameczy; ukr. kanczuk]

kańcz [osm.-tur. kameczy; ukr. kanczuk]

⁷⁷⁶ SW: tur. kaltak. SW, t. 2, s. 625.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

lamiec [brs. lamiec; ukr. lameć, ze śrd.-g.-niem. Lim ‘brzeg, bramowanie’]

okulary [łac. oculus ‘oczny’, ang. ocular z łac. oculus ‘oczny’ od oculus ‘oko’]

pochwa [bohémizm lub odziedziczony z prasłowiańskiego⁷⁷⁷]

2.14. hybrydy (4)

cwikcążki [niem. Zwick + pol. cążki]

flachcążki [niem. Flach + pol. cążki]

kumforma [niem. Kuh ‘krowa’ + łac. forma];

szpicrózga [niem. Spitze + pol. różga]

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (8)

gandziara (gandzara, gańdziara, jandziara) ‘batog, bat, pałka’ [może z cygańskiego⁷⁷⁸]

oprata ‘rzemień przywiązywany z obu stron do uzdy i służący do kierowania koniem’ [może od oprac ‘obić’]

pusło ‘rzemień łączący strzemię z siodłem’ [niejasne, chyba zamiast paśło⁷⁷⁹]

pyda ‘bicz, batog’ [może zamiast pyta]

repa ‘bicz’ [może od rypać]

suponia ‘sznurek albo rzemyk do ściągania i związywania krańców dolnych kleszczy u chomąta’[???

szpora ‘kańczug’ [może huc. szporhnuty ‘kopnąć, szarpnąć’]

uzwa (użwa) [może od uzda] [może huc. użewka ‘użwa przy pługu’]

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa rymarskiego i siodlarskiego

słownictwo rymarskie i siodlarskie	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	404	70,38	162	28,2	8	1,39	574	100

2. Struktura słownictwa rodzimego rymarskiego i siodlarskiego

słownictwo rymarskie i siodlarskie	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	32	7,90	247	61,14	122	30,20	3	0,74	404	100

⁷⁷⁷ Por. W. Boryś, op. cit., s. 449; A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 648.

⁷⁷⁸ SJPD, t. 2, s. 1036.

⁷⁷⁹ A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 966.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

3. Struktura słownictwa– zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
bohemizmy	4	2,47
galicyzmy	4	2,47
germanizmy	115	70,98
grecozmy	1	0,62
hebraizmy	1	0,62
hungaryzmy	4	2,47
italianizmy	1	0,62
latynizmy	7	4,32
lituanizmy	1	0,62
orientalizmy	3	1,85
rusycyzmy	4	2,47
rutenizmy	7	4,32
zapożyczenia fakultatywne	6	3,70
hybrydy	4	2,47
razem:	162	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa rymarskiego i siodlarskiego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	115	70,98
2.	latynizmy	7	4,32
2.	rutenizmy	7	4,32
3.	zapożyczenia fakultatywne	6	3,70
4.	bohemizmy	4	2,47
4.	galicyzmy	4	2,47
4.	hungaryzmy	4	2,47
4.	rusycyzmy	4	2,47
4.	hybrydy	4	2,47
5.	orientalizmy	3	1,85
6.	grecozmy	1	0,62
6.	hebraizmy	1	0,62
6.	italianizmy	1	0,62
6.	lituanizmy	1	0,62
	razem:	162	100,00

Do zbioru słownictwa rymarskiego i siodlarskiego, liczącego 574 wyrazy, należą 404 wyrazy pochodzenia rodzimego (70 %), 162 zapożyczenia (28 %) oraz 8 wyrazów o niejasnym pochodzeniu (1 %).

Wśród słownictwa rodzimego (404 wyrazy) dominują derywaty – 247 wyrazów (61 %), np. **dziobak** [od dziobać], **dziurkacz** [od dziurka], **imadło** [od imać], **oselka** [od osła], **targaniec** [od targać] **uzdarz** [od uzda] oraz zestawienia – 122 wyrazy

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

(30 %), np. **krawiec koński, nóż rymarski z dziobem, ścinak do troków**. Odnajdujemy także wyrazy prymarne – 32 wyrazy (8 %), np. **kleszcze, kobyła** oraz 3 zrosty i złożenia (1 %), np. **ostrzozszyby** [ostro+szczypać].

Wśród zapożyczeń stanowiących około 162 wyrazy (28 %) słownictwa rymarskiego i siodlarskiego najczęściej jest germanizmów – 115 wyrazów (71 %), np. **aufhalter** [niem. Aufhalter ‘hamulec’], **durchcyajza** [niem. Durchzieheisen], **kłuba** [niem. Klobenm; śrd.-g.-niem. klobe], **szraubcyjer** [niem. Schraubenzieher]; odnajdziemy też 7 latynizmów (6 %), np. **bizun (bizon)** [łac. bison], **dyscyplina (deceplina, wyscyplina, deszczeplina, deszczyplina)** [łac. disciplina ‘nauka, metoda, umiejętność, karność’] i tyle samo rutenizmów, np. **puha** [ukr. puha], 6 zapożyczeń fakultatywnych (ok. 4 %), np. **kańczug (kanczyk, kańczuch, kańczuk, kanczug)** [osm.-tur. kanczy; ukr. kanczuk], po cztery (2,5 %) bohemizmy, np. **sfora (swora, stwora, zwora)** [czes. svora ‘klamra, element łączący coś’], galicyzmy, np. **armelina** [fr. armeline], hungaryzmy, np. **korbacz (korpacz, karabacz, karbacz, karwacz, karbasz)** [węg. korbacs], rusycyzmy, np. **knut (knucze)** [ros.] i hybrydy, np. **flachcążki** [niem. Flach + pol. cążki], a także trzy (2%) orientalizmy, np. **jarczak (jerczak)** [tat. lub tur.].

Jednostkowo wystąpiły: grecyzm (**kaganiec (kraganiec, gaganiec)** [gr. tagenon, teganon patelnia, tygiel’]), hebraizm (**kapcan** [hebr. kabcan ‘zebrak’]), italianizm (**kawecan (kawecon, kaweczan)** [wł. cavezzone]) i lituanizmy (**jankty** [lit. junkti ‘wprzęgać do jarzma’, jungas ‘jarzmo’]).

VII. SŁOWNICTWO GARBARSKIE (801 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (623)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (23)

1.1.1. Nazwy sekundarne (20)

- formant –acz (3):
wygładzacz [od wygładzać]
wykańczacz [od wykańczać]
wyprawiacz [od wyprowiać]
- formant –arz (4):
baraniarz [od baran]
dębiarz [od dębić]
ircharz [od ircha]
walkarz [od wałkować]
- formant –nik (8):
glazownik [od glazować]
kordybanik (**kurdybanik**, **kurdybannik**, **kordybannik**) [od kurdyban (kordyban)]
pergaminnik (**pargamiennik**, **pargaminnik**, **pergamenik**, **pergamennik**, **pargamennik**) [od pergamin (pargamin, pergament, pargamień)]
platerownik [pod platerować]
przesypnik [od przesypywać]
safiannik [od safian]
skórnik (**skornik**) [od skóra (skora)]
zamesznik [od zamesz]
- formant –ownik (2):
leszownik [od lesz]
zamszownik [od zamsz]
- formant –ant (1):
kordybant [od kordyban]
- formant –ista (1):
pergaminista [od pergamin]
- formant –ący (1):
kończący [od kończyć]

1.1.2. Zrosty i złożenia (1)

białoskórnik (**białoskornik**, **bieloskórnik**) [biały (biały)+skórnik (skornik)]

1.1.3. Zestawienia (2)

rzeczownik+przymiotnik (2)

garbarz czerwony; garbarz kozusznik

1.2. Nazwy pokrewieństwa (4)

1.2.1. Nazwy sekundarne (4)

- formant –ka (3):
białokórniczka [od białokórnik]
garbarka [od garbarz]
pargamenniczka (pargameniczka) [od pargamennik]
- formant –ówna (1):
garbarzówna [od garbarz]

1.3. Nazwy istot młodych (2)

1.3.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant –yk (1):
białokórnicznyk [od białokórnik]
- formant –czyk (1):
garbarczyk [od garbarz]

1.4. Nazwy zbiorów (1)

1.4.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –stwo (1):
garbarstwo⁷⁸⁰ [od garbarz]

1.5. Nazwy czynności (213)

1.5.1. Nazwy sekundarne (200)

- formant –anie//–enie (188):
alunowanie (hałunowanie) [od alunować (hałunować)]
apreturowanie (apretowanie) [od apreturować (apretować)]
baumowanie [od baumować]
bejcowanie (bajcowanie) [od bejcować (bajcować)]
bełtanie [od bełtać]
bębnowanie [od bębnować]
blanżerowanie [od blanżerować]
brejtowanie [od brejtować]
cugowanie [od cugować]
curychterowanie [od curychterować]
cypowanie [od cypować]
dębienie [od dębić]

---

⁷⁸⁰ Garbarstwo to zawód garbarza oraz zbiorowo garbarze.

dębowanie [od dębować]
dogarbowanie [od dogarbować]
drapanie [od drapać]
dwajanie [od dwajać]
dwojenie [od dwoić]
ekstraktowanie [od ekstraktować]
epilowanie [od epilować]
falcowanie (felcowanie) [od falcować (felcować)]
fejchtowanie (fajchtowanie) [od fejchtować (fajchtować)]
fersenkowanie (ferzenkowanie) [od fersenkować (ferzenkować)]
fiszowanie (od fiszować)
flajszowanie [od flajszować]
garbarzenie [od garbarzyć]
garbnikowanie [od garbnikować]
garbowanie [od garbować]
glansowanie [od glansować]
glazowanie [od glazować]
gletowanie [od gletować]
golenie [od golić]
gorowanie [od gorować]
groszkowanie [od groszkować]
gruntowanie [od gruntować]
harowanie [od harować]
juchtowanie [od juchtować]
klarowanie [od klarować]
korkowanie [od korkować]
krancowanie [od krancować]
kraszenie [od krasić]
kratkowanie [od kratkować]
krauzowanie [od krauzować]
kruponowanie [od kruponować]
krykowanie [od krykować]
kryszpłowanie [od kryszpłować]
kwaszenie [od kwasić]
ługowanie [od ługować]
magłowanie [od magłować]
mieszanie [od mieszać]
miezdżenie [od miezdżzyć]
międlenie [od międlić]
mizdrowanie [od mizdrować]
młotowanie [od młotować]
nabłyszczanie [od nabłyszcząć]
nabłyszczanie [od nabłyszcząć]
nabrajtowanie [od nabrajtować]
nadębienie [od nadębnić]
nadstosowanie [od nadstosować]
nadstosowywanie [od nadstosowywać]
nagarbowanie [od nagarbować]
nagarbowywanie [od nagarbowywać]

nakładanie [od nakładać]
nakładowanie [od nakładować]
nałożenie [od nałożyć]
napalanie [od napalać]
napalenie [od napalić]
napchanie [od napchać]
napęcznianie [od napęczniać]
napędzanie [od napędzać]
napędzenie [od napędzić]
napychanie [od napchać]
natłuszczanie [od natłuszczać]
natłuszczenie [od natłuścić]
nawilżenie [od nawilżyć]
obtrenkowanie (abtrenkowanie) [od obtrenkować (abtrenkować)]
oddeklowanie [od oddeklować]
odgarbowanie [od odgarbować]
odgarbowywanie [od odgarbowywać]
odkwaszanie [od odkwaszać]
odkwaszenie [od odkwasić]
odługowanie [od odługować]
odługowywanie [od odługowywać]
odłużanie [od odłużać]
odłużenie [od odłużyć]
odtłuszczanie [od odtłuszczać]
odtłuszczenie [od odtłuścić]
odwłaszanie [od odwłaszać]
odwłosienie [od odwłosić]
oplukiwanie [od oplukać]
oskrobanie [od oskrobać]
pantoflowanie [od pantoflować]
pelowanie [od pelować]
pępkowanie [od pępkować]
piądlenie [od piądlić]
piklowanie [od pikłować]
platerowanie [od platerować]
plukanie [od plukać]
pobejcowanie [od pobejcować]
pocenie [od pocić]
pogarbowanie [od pogarbować (powygarbiać)]
pojuchtowanie [od pojuchtować]
pomechacenie [od pomechacić]
pomizdrowanie [od pomizdrować]
pomszenie [od pomszyć]
popękowanie [od popepkować]
powygarbianie [od powygarbiać]
przebejcowanie [od przebejcować]
przegarbowanie [od przegarbować]
przerzucanie [od przerzucać]
przerzucenie [od przerzucić]

przesypanie [od przesypać]
przesypywanie [od przesypywać]
przetrawianie [od przetrawiać]
przetrawienie [od przetrawić]
przewapnienie [od przewapnić]
rekowanie [od rekować]
rolowanie [od rolować]
rozciąganie [od rozciągać]
rozcinięcie [od rozcinać]
rozdawanie [od rozdawać]
rozglądanie [od rozglądać]
rozglądzenie [od rozglądzić]
rozkładanie [od rozkładać]
smarowanie [od smarować]
spychanie [od spychać]
stosowanie (śtosowanie) [od stosować (śtosować)]
struganie [od strugać]
szabrowanie (szabowanie, siabowanie) [od szabrować (szabować, siabować)]
szerowanie (sierowanie) [od szerować (sierować)]
szklenie [od szklić]
szlagowanie (ślagowanie) [od szlagować (ślagować)]
szlichtowanie (ślichtowanie) [od szlichtować (ślichtować)]
szpaltowanie (śpaltowanie) [od szpaltować (śpaltować)]
szpilowanie (śpilowanie) [od szpilować (śpilować)]
sztafpowanie (śtafpowanie) [od sztafpować (śtafpować)]
sztrajchowanie (śtrejchowanie, sztrejchowanie) [od sztrajchować (śtrejchować, sztrejchować)]
sztrekowanie [od sztrekować]
szwedowanie [od szwedować]
szwelowanie [od szwelować]
szwicowanie (świcowanie) [od szwicować (świcować)]
tanizowanie [od tanizować]
tluczenie [od tłuc]
tlukanie [od tłukać]
tlukowanie [od tłukować]
trajbowanie [od trajbować]
unterzychowanie [od unterzychować]
wałkowanie [od wałkować]
wapnienie [od wapnić]
wiksowanie [od wiksować]
wiórowanie [od wiórować]
wiórzenie [od wiórzyć]
woskowanie [od woskować]
wybejcowanie [od wybejcować]
wygarbowanie (wygarbywanie) [od wygarbować]
wygarbowywanie [od wygarbowywać]
wyjuchtowanie [od wyjuchtować]
wykończanie [od wykończyć]

- wykończenie** [od wykończyć]
wylawianie [od wylawiać]
wyłowienie [od wyłowić]
wyługowanie [od wylugować]
wymizdrowanie [od wymizdrować]
wyprawianie [od wyprawiać]
wyprawienie [od wyprawić]
wyprawowanie [od wyprawować]
wysztrajchowanie [od wysztrajchować]
wytrawianie [od wytrawiać]
wytrawienie [od wytrawić]
wytrawowanie [od wytrawować]
zagarbowanie [od zagarbować]
zakwasowanie [od zakwasować]
zakwaszanie [od zakwaszać]
zakwaszenie [od zakwasić]
zakwaśnienie [od zakwaśnić]
zalanie [od zalać]
zalewanie [od zalewać]
zatapianie [od zatapiać]
zatopienie [od zatopić]
zawalkowanie [od zawalkować]
zdębianie [od zdębiać]
zdębienie [od zdębieć]
zdębowanie [od zdębować]
zębowanie [od zębować]
zgarbowanie [od zgarbować]
zrzynanie [od zrzynać]
zwilżanie [od zwilżać]
zwilżenie [od zwilżyć]
żyłowanie [od żyłować]
- formant –cie (5):
    - drapnięcie** [od drapnąć]
    - nadębnięcie** [od nadębnić]
    - napchnięcie** [od napchnąć]
    - podciągnięcie (podciąganie, podciągnięcie)** [od podciągać]
    - rozciągnięcie** [od rozciągnąć]
  - formant –ka (1):
    - zadębka** [od zadębić]
  - formant –ówka (2):
    - bejcówka** [od bejca]
    - śpaltówka** [od śpalta]
  - formant –unek (1):
    - garbunek** [od garbować]
- Pozostałe derywaty (3)*
wyprawa [od wyprawiać lub wyprawić]
wypraw [od wyprawa]
zatop⁷⁸¹ [od zatopić]

⁷⁸¹ Zatop to także średnio stężony roztwór garbnika przeznaczony do moczenia skór w czasie garbowania.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

1.5.2. Zrosty i złożenia (1)

czerwonoskórnicstwo [czerwony+o+skórnicstwo]

1.5.3. Zestawienia (12)

rzeczownik +przymiotnik (4)

garbowanie mineralne; garbowanie alunowe; garbowanie czerwone, roślinne; garbowanie przesytkowe;

rzeczownik+rzeczownik (5)

czyszczenie skóry; pucowanie skóry; szlachtunek skóry; ścienianie skóry; wyprawa skóry (skór);

rzeczownik+rzeczownik+przymiotnik (1)

odwłaszanie skór poconych

przymiotnik+rzeczownik+rzeczownik (1)

węgierska wyprawa skór

rzeczownik+rzeczownik+ wyrażenie przyimkowe (1)

zdjęcie skóry z bydłęcia

1.6. Nazwy narzędzi i naczyń (95)

1.6.1. Nazwy prymarne (6)

bęben; koryto; miotła⁷⁸²; niecka; ostrze; szkło

1.6.2. Słownictwo sekundarne (67)

- formant –ek (3):
boczek [od bok]
koziolatek [od kozioł]
słupek [od słup]
- formant –ik (2):
gładzik [od gładzić]
konik [od koń]
- formant –nik (8):
brzytewnik [od brzytwa]
groszkownik [od groszkować]
odwłośnik [od odwłaszać]
rolownik⁷⁸³ [od rolować]
rozglądnik [od rozglądać]
wiórownik [od wiórować]
zębownik [od zębować]
żyłownik [od żyłować]
- formant –ownik (4):
gniotownik [od gnieść]
korkownik [od korek]
ługownik [od ług]
mizdrownik [od mizdra]
- formant –acz (10):

⁷⁸² Od psł. *mesti ‘rzucać, ciskać, wiać, rozwiewać, zgarniać, zamiatać’. W. Boryś, op. cit., s. 330.

⁷⁸³ Rolownik to także pracownik garbarski zatrudniony przy rolowaniu (walcowaniu) skór.

- beltacz** [od bełtać]
- chwytaacz** [od chwytać]
- drapacz** [od drapać]
- obmiataacz** [od obmiatać]
- spychacz** [od spychać]
- strugacz** [od strugać]
- szarpacz** [od szarpać]
- ugniataacz** [od ugniatać]
- wyławiacz** [od wyławiać]
- zrzynacz** [od zrzynać]
- formant -ka (5):
  - duczka** [od ducza]
  - faska** [od fasa]
  - kadka** [od kadź]
  - plóczka** [od płukać]
  - walka** [od wał]
- formant -aczka (2):
  - obmiataczka** [od obmiatać]
  - wycinaczka** [od wycinać]
- formant -arka (13):
  - deseniarka** [od deseń]
  - draparka** [od drapać]
  - dwojarka** [od dwoić]
  - dziurkarka** [od dziurka]
  - łupiarka** [od łupić]
  - międlarka** [od międlić]
  - nabłyszczarka** [od nabłyszcząć]
  - okrawarka** [od okrawać]
  - przecinarka** [od przecinać]
  - szarparka** [od szarpać]
  - wygładzarka** [od wygładzać]
  - wygniatarka** [od wygniatać]
  - wyżymarka** [od wyżymać]
- formant -ica (1):
  - zgrzeblica** [od zgrzebło]
- formant -nica (3):
  - groszkownica** [od groszkować]
  - ługownica** [od ług lub ługować]
  - mizdrownica** [od mizdra lub mizdrować]
- formant -alnica (1):
  - krajalnica** [od krajać]
- formant -nia (1):
  - przesypnia** [od przesypać]
- formant -ak (9):
  - drapak** [od drapać]
  - kraślak** [od kraśły]
  - podcinak** [od podcinać]
  - rozgładzak** [od rozgładzić, rozgładzać]
  - spychak** [od spychać]
  - suwak** [od suwać]

szklak [od szkło lub szklić]

ubijak [od ubijać]

zrzynak [od zrzynać]

- formant –eń (1):

gładzeń [od gładzić]

- formant –adło (2):

mieszadło [od mieszać]

rozciągadło [od rozciągać]

Pozostałe derywaty (2)

kragła [od kragły]

tluk [od tłuc]

1.6.3. Zrosty i złożenia (3)

cieczomierz [ciecz+o+mierzyć]

garbnikomierz [garbnik+o+mierzyć]

siłomierz [siła+o+mierzyć]

1.6.4. Zestawienia (19)

rzeczownik + przymiotnik (12)

bęben garbarski; bęben młotowy; gładzik kamienny;

gniotownik maszynowy; kadź dębnicowa; kadź

przesypkowa; kadź wapienna; kadź zatopowa; kozioł

garbarski; magiel maszynowy; mieszadło skrzydłowe;

oblak garbarski;

rzeczownik+rzeczownik (3)

kamień obciągacz; kamień suwak; rozcinarka skóry

rzeczownik+wyrażenie przymikowe (4)

grzebień do kratkowania; kadź z garbówką; obcęgi do

skóry; strug do skóry

1.7. Nazwy miejsca (17)

1.5.1. Nazwy prymarne (1)

pomost⁷⁸⁴

1.7.2. Nazwy sekundarne (14)

- formant – nia (6):

białoskórnia [od białoskórnik]

curychternia [od curychter]

dębiarnia [od dębiarz lub dębić]

garbarnia [od garbarz]

platerowania [od platerować]

rolowania [od rolować]

⁷⁸⁴ Słow. *pomostъ ‘rodzaj podłogi, nawierzchni, kładki, zrobiony z desek, tracycy, belek’ rzecz. ddczas. od czas. przedrostkowego *po-mostiti ‘pokryć, wyłożyć czymś’. W. Boryś, op. cit., s. 462.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –alnia (3):
ugniatalnia [od ugniatać]
wykończalnia [od wykończyć]
wyprawialnia [od wyprawiać]
  - formant –arnia (3):
gładzarnia [od gładzić]
pocarnia [od pot lub pocić]
przesypniarnia [od przesypnia]
  - formant –ownia (1):
potownia [od pot]
- Pozostałe derywaty (1):*
ciąg [od ciągać]

1.7.3. Zestawienia (2)

rzeczownik+przymiotnik (2)
dół garbarski; rów garbuzowy

1.8. Nazwy substancji (48)

1.8.1. Nazwy prymarne (4)

dąb; krasa; kwas; wapno

1.8.2. Nazwy sekundarne (14)

- formant –nik (2):
dębnik [od dąb]
garbnik [od garbować]
  - formant –anka (1):
dębianka (dębionka, dębialka) [od dąb]
  - formant –nica (2):
dębnica [od dąb]
garbnica [od garbować]
  - formant – ica (1):
wapnica [od wapno]
  - formant –ina (1):
katechina⁷⁸⁵ [od katechu]
  - formant –ówka (2):
galasówka [od galas]
garbówka⁷⁸⁶ [od garbować]
  - formant –e (1):
kwiecie [od kwiat]
- Pozostałe derywaty (4)*
błyszcz [od błyszczyć]
wykwas [od wykasić]
wytrawa [od wytrawić]
zaprawa [od zaprawiać]

⁷⁸⁵ Katechina barwnik otrzymywany z katechu, używany do barwienia bawełny, jedwabiu oraz do jednoczesnego barwienia i garbowania skór, głównie miękkich.

⁷⁸⁶ Garbówka to także drzewne odpadki garbarskie używane na opał albo jako nawóz.

1.8.3. Zestawienia (30)

rzeczownik + przymiotnik (27)

alun glinowy; brzezka garbarska; ciecz wapienna; ciecz wyciągowa; dąb czarnobyłski; degrass sztuczny; dębica wyciągowa; dębica zgniła; farba skorna; garbarskie ziarna; garbarskie ziele; garbnica kwaśna; jabko dębowe; jabłko galasowe; kwas chlorowodorowy; kwas solny; kwas garbnikowy; moczka zgniła; orzech dębowy; orzech galasowy; orzeszek galasowy; siarczek sodowy/sodu; tłuszcz koński; wapnica martwa; wapnica napęczniająca; wapnica zgniła; wytrawa napęczniająca

rzeczownik + wyrażenie przyimkowe (2)

bajca pod farbę; sieczka z kory

rzeczownik+przymiotnik+rzeczownik (1)

kwiat żywej materii

1.9. Nazwy odpadków (18)

1.9.1. Nazwy prymarne (1)

wiór

1.9.2. Nazwy sekundarne (15)

- formant -ina//-yna (7):
blanżerowiny [od blanżerować]
drapowiny [od drapać]
falcowiny (felcowiny) [od falcować (felcować)]
garbowiny [od garbować]
kracowiny [może od kraca 'skóra spod ogona']
odtłuszczyna [od odtłuścić]
wiórowiny [od wiórować]
- formant -ówka (1):
klejówka [od klej]
- formant -isko (1):
garbnisko [od garbnik]
Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (4)
- formant -ki (4):
odpadki [od odpadać]
odzierki [od odzierać]
splawki [od splawić, splawiać]
strużki [od strugać]
Pozostałe derywaty (2)
odtłuszcz [od odtłuszczać]
wypory [od wyprzeć]

1.9.3. Zestawienia (2)

rzeczownik+przymiotnik (2)

odpadki skórne; proszek skórny

1.10. Czasowniki (181)

1.10.1. Prymarne (9)

**beltać⁷⁸⁷; drapać; golić; mieszać; krasić⁷⁸⁸; międlić⁷⁸⁹;
płukać; strugać; tłuc**

1.10.2. Sekundarne (155)

- formant –ać (3):
dwajać [od dwa]
odszczeciniać [od od szczeciny]
tłukać [od tłuc]
- formant –ować (29):
ałunować (hałunować) [od ałun (hałun)]
baumować [od baum]
bejcować (bajcować) [od bejca (bajca)]
bębnować [od bęben]
cugować [od cug]
curychtować [od curychter]
cypować [od cypel]
deseniować [od deseń]
dębować [od dąb]
garbnikować [od garbnik]
glansować [od glans]
groszkować [od groszek]
juchtować [od jucht]
korkować [od korek]
kratkować [od kratka]
kruponować [od krupon]
krykować [od kryka]
ługować [od ług]
pantoflować [od pantofel]
pępkować [od pępek]
pikłować [od pikiel]
smarować [od smar]
szpaltować [od szpalta]
tłukować [od tłuc]
wałkować [od wałek]
wiksować [od wiks]
wiórować [od wiór]
woskować [od wosk]
żyłować [od żyła]
- formant –izować (2):
kurdybanizować [od kurdyban]
tanizować [od tan]
- formant -ić//yć (11):
dębić [od dąb]

⁷⁸⁷ Wyraz późno przejęty z gwar. W. Boryś, op. cit., s. 25.

⁷⁸⁸ Od krasa. Czasownik odziedziczony z prasłowiańskiego. Tamże, s. 256.

⁷⁸⁹ Od psl. *mędlo ‘przyrząd do międlenia lnu, konopi, międlica’. Tamże, s. 327.

- dwoić** [od dwa]
garbarzyć [od garbarz]
łużyć [od ług]
miezdryć [od mizdra (miezdra)]
odwłosić [od od włosa]
pocić [od pot]
szklić [od szkło]
wapnić [od wapno]
wiórzyć [od wiór]
wyprowadzić [od wyprawa]
- formant do- (1):
dogarbować [od garbować]
  - formant na- (11):
nabaumować [od baumować]
nabłyszczyć [od błyszczyć]
nabrajtować [od brajtować]
nadębnieć (nadębieć) [od dębić]
nagarbować [od garbować]
nakładować [od kładować ‘zamykać w kłodzie, więzić’⁷⁹⁰]
nałożyć [odłożyć]
napchnąć [od pchnąć]
napędzić [od pędzić]
nawilżyć [od wilżyć]
natłuścić [od tłuszczyć]
  - formant nad- (1):
nadstosować [od stosować]
  - formant o- (2):
oskrobać [od skrobać]
osuszyć [od suszyć]
  - formant od- (8):
oddeklować [od deklować]
odgrabować [od garbować]
odkryć [od kryć]
odkwaśnić [od kwaśnić]
odługować [od ługować]
odłużyć [od łużyć]
odsadzić [od sadzić]
odłuścić [od tłuszczyć]
  - formant po- (7):
pobejcować [od bejcować]
pogarbować [od garbować]
pojuchtować [od juchtować]
pomechacić [od mechacić]
pomszyć [od mszyć]
popękować [od pępkować]
powygarbiać [od wygarbiać]
  - formant po- (1):
pomizdrować [od mizdrować]

⁷⁹⁰ A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 719.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant pod- (2):
podługować [od ługować]
podciągać [od ciągać]
- formant prze- (6):
przebejcować [od bejcować]
przegarbować [od garbować]
przerzucić [od rzucić]
przesypać [od sypać]
przewapnić [od wapnić]
przewiędnąć [od więdnąć]
- formant roz- (5):
rozciągać [od ciągać]
rozciągnąć [od ciągnąć (ciągać)]
rozdwajać [od dwajać]
rozgładzić [od gładzić]
rozściągać [od ściągać]
- formant s- (1):
spychać [od pchać]
- formant wy- (8):
wybejcować [od bejcować]
wygarbować (wygarbywać) [od garbować]
wyjuchtować [od juchtować]
wyługować [od ługować]
wyłowić [od łowić]
wymizdrować [od mizdrować]
wysztrajchować [od sztrajchować]
wytrawić [od trawić]
- formant za- (8):
zagarbować [od garbować]
zakwasić [od kwasić]
zakwaśnić [od kwaśnić]
zalać [od lać]
załugować [od ługować]
załużyć [od łużyć]
zatopić [od topić]
zawalkować [od wałkować]
- formant z- (5):
zdębić [od dębić]
zdębować [od dębować]
zgarbować [od garbować]
zwilżyć [od wilżyć]
zrzynać [od rzynać]
- formant -a- (23):
mizdrować [od mizdrzyć]
nabłyszcząć [od nabłyszczyc]
- napalać** [od palić]
napęczniać [od pęcznić]
napędzać [od napędzić]
natłuszczać [od natłuszczyć]
odkwaszać [od odkwaszyć]

- odłużać** [od odłużyć]
- odsadzać** [od odsadzić]
- odtluszczać** [od odtluszczyć]
- odwłaszać** [od odwłasnić]
- przerzucać** [od przerzucić]
- przetrawiać** [od przetrawić]
- rozglądzać** [od rozglądzić]
- wykończać** [od wykończyć]
- wyławiać** [od wyłowić]
- wyprawiać** [od wyprawić]
- wytrawiać** [od wytrawić]
- zakwaszać** [od zakwasić]
- zaprawiać** [od zaprawić]
- zatapiać** [od zatopić]
- zdębiać** [od zadębić]
- zwilżać** [od zwilżyć]
- formant -ad- (2):
  - nakładać** [od kłaść]
  - rozkladać** [od rozkłaść]
- formant -ew- (1):
  - zalewać** [od zalać]
- formant -iw- (1):
  - oplukiwać** [od płukać]
- formant -ow- (2):
  - wyprawować** [od wyprawa]
  - wytrawować** [od wytrawić]
- formant -n- (2):
  - rozcinać** [od rozciąć]
  - rozściągnąć** [od rozściągać]
- formant -y- (1):
  - napychać** [od napchać]
- formant -yw- (2):
  - odkrywać** [od odkryć]
  - przesypywać** [od przesypać]
- formant -wy- (6):
  - dogarbowywać** [od dogarbować]
  - nadstosowywać** [od nadstosować]
  - nagarbowywać** [od nagarbować]
  - odgarbowywać** [od odgarbować]
  - odługowywać** [od odługować]
  - wygarbowywać** [od wygarbować]
- formant *się* (4):
  - nagarbować się** [od garbować]
  - nagarbowywać się** [od nagarbowywać]
  - odgarbować się** [od odgarbować]
  - zakwasować się** [od zakwasować]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

1.10. Zestawienia (17)

czasownik+rzeczownik (15)

ciągnąć przesyпки; czyścić korę; czyścić skórę; drapnąć skórę; gładzić skórę; kwasić skóry; młotować skórę; napalić skórę; napchać skórę; obciągać ostrze; podciągnąć skórę; przetawić skórę; smarować zaprawą; ścieniać skórę; zębować skórę

czasownik+rzeczownik+przymiotnik (1)

przewiędnąć skóry mokre

czasownik+rzeczownik+rzeczownik (1)

wykończyć garbowanie skóry

1.11. Przymiotniki (12)

1.11.1. Nazwy sekundarne (12)

- formant -y (2):
białoskórniczy [od białoskórnik]
skórniczy [od skórnik]
- formant -ny (2):
depilacyjny [od depilacja]
epilacyjny [od epilacja]
- formant -owy (4):
alunowy (hałunowy) [od alun (hałun)]
dębnicowy [od dębница]
garbnikowy [od garbnik]
garbuzowy [od garbuz]
- formant -ski (1):
garbarski [od garbarz]
- formant -cki (2):
safiannicki [od safiannik]
skórnicki [od skórnik]
- formant -at- (1):
hałunowaty [od hałunowy]

1.12. Imiesłowy (9)

1.12.1. Nazwy sekundarne (9)

- formant -any (7):
gorowany [od gorować]
mieszany [od mieszać]
rozcinany [od rozcinać]
sztrejchowany [od sztrejchować]
szwelowany [od szwelować]
śpaltowany [od śpaltować]
trajbowany [od trajbować]

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –ony (2):
golony [od golić]
napęczniony [od napęczniać]

2. Słownictwo zapożyczone (171)

2.1. anglicyzmy (1)

2.1.1. Nazwy substancji (1)

pikiel [ang. pickle]

2.2. aramejskie (1)

2.2.1. Nazwy substancji (1)

sumak [ar. Summak]

2.3. bohemizmy (2)

2.3.1. Nazwy narzędzi (1)

krzyż [wczesne zapoż. ze st. czes. kříž; ostatecznym źródłem zapoż. było łac. crux, crucis ‘krzyż, pał, szubienica’]

2.3.2. Nazwy substancji (1)

moczka [czes. mačka]

2.4. dżagatajskie (1)

2.4.1. Nazwy narzędzi (1)

czugun [dżagatajski czüjün, przez ros. čugунъ]

2.5. galicyzmy (8)

2.5.1. Nazwy narzędzi (2)

bateria [fr. batterie]

galant [fr. galant]

2.4.2. Nazwy substancji (4)

garuil [fr. garouille]

moellon [fr. moellon ‘kamień’]

tan [fran.]

tanina [fr. tanin]

2.4.3. Nazwy czynności (1)

epilacja [fr. epilation z łac.]

2.4.4. Czasowniki (1)

epilować [fr. z łac.]

2.6. germanizmy (134)

2.6.1. Nazwy osób (4)

curychter [niem. Zurichter]

falcer [niem. Falzer]

garbarz (garbierz) [niem. Gärber]

garbarnik [niem. Gärber]

2.6.2. Nazwy narzędzi (58)

baum [niem. Baum ‘drzewo’]

beza [niem. Besen]

blanżerajz [niem. Blanchireisen]

bok [niem. Bock]

canga [niem. Zange]

cytrok [niem. Ziehtrag]

drut (drót) [niem. Draht]

faf [może niem. Pfaff(e)]

falc [niem. Falz]

falcbaum (felcbaum) [niem. Falz ‘strug’; niem. Baum ‘drzewo’]

falcbok (felcbok) [niem. Falzbock]

falcęgi [może z niem. Falz ‘strug’; niem. Zange]

fasa [niem. Fass]

fiszak [niem. Fischhaken]

folusz [śrw.niem. foll-buś];

glancmaszyna [niem. Glanzmaschine]

gletszejn (gletsztajn) [niem. Glättstein]

gruba (gruby) [niem. Grube lub niem. grubenfass ‘kadź przesypkowa’]

harajz [niem. Haareisen]

haszpla (haspla) [niem. Haspel]

kierwisz [niem. Kehrwisch]

kryka [niem. Krücke ‘szczudło’]

kryszpel (kryspel) [niem. Krispel(holz)]

kurbelwalka [niem. Kürbel ‘korba’; śrw.niem. wal, niem. Wall ‘wał’]

ledercangi (ledercęgi) [niem. Lederzange]

lederhubel [niem. Lederhobel]

magiel [niem. Mangel]

mulda [niem. Mulde]

pantofel [śrw.niem. pantoffel z wł. pantofla]

pfaf [może niem. Pfaff(e)]

platerajz [niem. planieren ‘zrównywać, zrównać, gładzić’, niem. Eisen ‘narzędzie żelazne’]

platerajza [niem. planieren ‘zrównywać, zrównać, gładzić’,
niem. Eisen ‘narzędzie żelazne’]
platsztajn [niem. Plattstein]
rajsmaszyna [niem. Reissmass]
rolmaszyna [niem. Rollmaschine]
ruczer [niem. Rutsche ‘ślizg, pochylnia, przenośnik
ślizgowy’]
rundajz [niem. Rundeisen]
rundajza [niem. Rundeisen]
szabajzen [niem. Schabeisen]
szabajz (siabajz) [niem. Schabeisen]
szarfajza [niem. Scharfeisen]
szarfajz [niem. Scharfeisen]
szerdegiel (sierdegiel) [niem. Scherdegen]
szlichmond (szlichmund, ślichmund) [niem. Schlichtmond]
sznajda (śnajda) [niem. Schneide ‘ostrze’]
szpaltmaszyna (śpaltmaszyna) [niem. Spalte ‘szpalta’;
niem. Maschine ‘maszyna’]
sztosajz (śtosajz) [niem. Stos ‘uderzenie, pchnięcie, stos,
sterta’]
sztosajza [niem. Stos ‘uderzenie, pchnięcie, stos, sterta’]
sztosbaum (śtosbaum) [niem. Stos ‘uderzenie, pchnięcie,
stos, sterta’; Baum ‘drzewo’]
sztrajchajzen (sztrajchajz, śtrechajz) [może niem.
streicheln ‘(po)głaskać, (po) gładzić’]
sztrachajza [może niem. streicheln ‘(po)głaskać, (po)
gładzić’]
sztrekajz (śtrekajz) [niem. strecken ‘wyciągać’]
sznajdmaszyna (śnajdmaszyna) [niem. Schneide ‘ostrze’,
niem. Maschine ‘maszyna’]
tafla [niem. Tafel]
trajbret [niem. treiben ‘napędzać’]
zauergruba [niem. sauer ‘kwaśny’; niem. Grube ‘dół, jama’]
zola [niem. Sol(ution) ‘roztwór’]
zompa [niem. Sumpf]

2.6.3. Nazwy miejsc (9)

aufszlag [niem. Aufschlag]
cug [niem. Zug ‘szybki ruch’]
farbenhauz [niem. Farbenhaus ‘dębiarnia’]
farmauz [niem. Farbenhaus ‘dębiarnia’]
garbuz⁷⁹¹ [niem. Gärberhaus]
grubenhauz [niem. Grubenhaus]
obszlag [niem. Aufschalg]
szwisa (szwica, świca) [niem. Schweis ‘pot’]
szwicownia (świcownia) [niem. Schweis ‘pot’]

2.6.4. Nazwy substancji (16)

⁷⁹¹ Garbuz to także prawdopodobnie naczynie do garbowania skór.

alun (halun, alon) [śrd.-g.-niem. alun z łac. alumen]
bejca (bajca) [niem. Beize]
bimsztajn [niem.⁷⁹²]
borka [niem. Borke ‘kora’]
bryja [niem. Brei]
farba⁷⁹³ [niem. Farbe]
kamfet [niem. Kammfett]
knopry [niem. Knopper]
ług [śrw. niem. lüg, śrw. niem. louge, śrw. niem. louga ‘ług’;
 niem. Lauge]
szmak [niem. Schmack]
sztynkfarba (śtynkfarba) [niem. Farbe; niem. stinken
 ‘śmierdzieć’]
szwelbajza (szwelbajca, śwelbajca) [niem. schwellen
 ‘nabrzmić’]
zalc-zajer (zajzajer, zalzajer) [niem. Sakz ‘sól’; niem. saller
 ‘kwaśny’]
zauerbryja [niem. ‘sauer kwaśny’; niem. Brei ‘maż, papka,
 przecier’]
zauerlo [niem. sauer ‘kwaśny’]
zoly [może niem. Sol(ution) ‘roztór’]

2.6.5. Nazwy odpadków (8)

drypy [niem. Treber]
falczpany [niem. Falz; niem. Span ‘wiór’, Im Späne ‘wióry’]
flak [niem. Fleck]
kuch (kuchy) [niem. Kuchen ‘bułka, pieróg’]
kucha [niem. Kuchen ‘bułka, pieróg’]
lajmleder (lajmider) [niem. Leimleder]
loberg [niem. Lohberg]
szpon (span) [niem. Span ‘wiór’, Im Späne ‘wióry’];

2.6.6. Czasowniki (39)

abwelkować [niem.⁷⁹⁴]
blanżerować [niem. blanchiren z fr. blanchir ‘bielić’]
brejtować [niem. breiten]
falcować (felcować) [niem. falzen]
fejchtować (fajchtować) [niem. feuchten]
fersenkować (ferzenkować) [niem. versenken ‘pograżać,
 zatapiać’]
ferzenka⁷⁹⁵ [niem. versenken ‘pograżać, zatapiać’]
fiszować [niem. fischen]
flajszować [niem. Fleischcher ‘rzeźnik’]

⁷⁹² K. I K. Stadtmüllerowie, *Słownik techniczny. Część polsko-niemiecka*, t. 1, op. cit., s. 34.

⁷⁹³ Farba to także kadź dębnicowa.

⁷⁹⁴ K. I K. Stadtmüllerowie, *Słownik techniczny, część polsko-niemiecka*, op. cit., t. 1, s. 2.

⁷⁹⁵ Ferzenka to także kadź zatopowa, czyli rodzaj kadzi wkopanej w ziemię, zawierającej dębnicę, w której są garbowane skóry.

garbować [śrw. niem. gerwen, garwen, gerben ‘robić, przygotowywać, garbować’]
glazować [niem. glasiren]
gletować [niem. glätten ‘gładzić’]
gorować [śrw. niem. gerben ‘robić, przygotowywać’]
gruntować [niem. (er)gründen]
harować [niem. haaren]
klarować [niem. klären]
krancować [niem. kränzen]
krauzować [niem. kraus ‘pomarszczony, garbowany’]
kryszpłować (kryspłować) [niem. krispeln]
lejtować [może niem. letten ‘gliną, łem powlekać’]
magłować [niem. mangeln]
obtrenkować (abtrentkować) [niem. abtränken]
obwelkować [niem. welken ‘wiednąć, zwiędnąć’]
platerować [niem. plattieren z fr. plaque lub z ang. plate]
pućować [niem. putzen]
rekować [niem. recken]
rolować [niem. rollen]
stosować (śtosować) [śrw. niem. stößen (z dugie) ‘uderzając, trącąc, dosuwać, przystawiać, poruszać, rozprzestrzeniać, ścieśniać’]
szabrować (szabować, siabować) [niem. Schaber ‘skrobak, zgarniacz’]
szerować (sierować) [niem. scheren]
szlagować (ślagować) [niem. schlagen]
szlichtować (ślichtować) [niem. schlichten]
szpilować (śpilować) [niem. spülen ‘płukać’]
sztrekować [niem. strecken ‘wyciągać’]
sztrajchować (śtrajchować, śtrejchować, sztrejchować) [niem. streicheln ‘(po)głaskać, (po) gładzić’]
szwelować (śwelować) [niem. schwellen ‘nabrzmieć’]
szwicować (świcować) [niem. schwitzen ‘pocić się’]
trajbować [niem. treiben ‘napędzać’]
unterzychować [niem. untersuchen ‘przeprowadzać’]

2.7. greczyzmy (1)

2.7.1. Nazwy substancji (1)

mirabolana [gr. myrobalanos]

2.8. italianizmy (1)

2.8.1. Czasowniki (1)

pelować [wł. pelo ‘włos, zarost, broda, sierść, włos zwierząt, futro’]

2.9. latynizmy i nowolatynizmy (10)

2.9.1. Nazwy narzędzi (2)

ekstraktor [łac. extractor]

ducza⁷⁹⁶ [może łac. ductus ‘przewód, przeciek’]

2.9.2. Nazwy substancji (4)

algarobila [n.-łac. Algarobilla, z hiszp. Algarroba ‘bób świętojański’]

auramina [n.-łac. z łac. aurum ‘złoto’]

galas [łac. galla]

pumeks [łac. pumex]

2.9.3. Nazwy czynności (2)

depilacja [łac. depilare ‘usuwać włosy’]

maceracja [łac. maceratio]

2.9.3. Czasowniki (2)

depilować [łac. depilare ‘usuwać włosy’]

ekstraktować wyciągać z danej materii garbnikowej ekstrakt drogą zimnej nalewki, gorącą wodą albo parą [n.-łac. extractum ‘wyciąg’]

2.10. lituanizmy (1)

2.10.1. Nazwy osób (1)

bołtusznik⁷⁹⁷ [może lit. baltas ‘biały’]

2.11. malezyjskie (1)

2.11.1. Nazwy substancji (1)

gambir [mal.]

2.12. rusycyzmy (1)

2.12.1. Nazwy narzędzi (1)

sztampa (śtampa) [ros. штамп niem. Stampfe ‘ubijak’]

2.13. rutenizmy (2)

2.13.1. Nazwy osób (1)

każemiak [brs. każemiaka]

⁷⁹⁶ Ducza to rura zbita z desek, zapuszczona w kadzi do odpompowywania dębnicy.

⁷⁹⁷ Bołtusznik to garbarz.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.13.1. Nazwy narzędzi (1)

plyta [ukr. ply'ta 'płaski kawałek kamienia, metalu, płyta']

2.14. zapożyczenia fakultatywne (6)

2.14.1. Nazwy narzędzi (2)

kadz [gr. kadion; zdr. od gr. kados 'kadź, wiadro, naczynie'; łac. cadus z gr. kados 'dzban, wiadro, beczka']

rola [niem. Rolle lub niem. rollen 'toczyć'; fr. role]

2.14.2. Nazwy substancji (2)

apretura [fr. appreter 'wykańczać (też skóry, futra itp.)' lub niem. Appretur 'wykończenie']

degras [fr. degreas, degraisser 'odłuścić'; niem. Degras z fr. degreas od degraisser 'odtłuszczać']

2.14.3. Czasowniki (2)

apreturować (apretować) [fr. appreter 'wykańczać (też skóry, futra itp.)' lub niem. Appretur 'wykończenie']

sztampować (stampować) [ros. sztam p z niem. Stampfe 'ubijak'; niem. stampfen 'ubijać, tłuc']

2.15. hybrydy (1)

szwefelnatrjum [niem. Schwefel 'siarka', łac. natrium 'sód']

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (7)

barkometr (barktrometer) 'przyrząd do mierzenia stężenia i mocy garbnika w cieczy, garbnikomierz, ciecziomierz, siłomierz' [może niem. berg 'góra, szczyt'; metr]

garsom (garsiom, garszow) 'rodzaj naczynia garbarskiego' [może gar od 'garbarz'; som od niem. może z niem. Sol(ution) 'roztwór']

piądlić 'rozpinać skórę, żeby wyschła' [huculskie piała 'przyrząd do napięcia skóry po wyprawieniu'; piałty 'rozciągać, drapać, naciągać' lub rodzime od pięci]

rejsówka 'drobne kawałki kory drzewnej' [może niem. reisen 'ciąć, rwać']

szwedować (śwedować) 'smarować skórę zaprawą' [może od Szwed]

trysła 'zużyta kora garbarska używana na opał albo jako nawóz' [może od trzyślenie 'garbarstwo']

walloneja (wallonea) 'garbnik z żołądzi dębu rosnącego w Azji Mniejszej' [może orientalizm]

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa garbarskiego

słownictwo garbarskie	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	623	77,78	171	21,35	7	0,87	801	100

2. Struktura słownictwa rodzimego garbarskiego

słownictwo garbarskie	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	21	3,37	513	82,34	84	13,49	5	0,80	623	100

3. Struktura słownictwa– zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
anglicyzmy	1	0,58
aramejskie	1	0,58
bohemizmy	2	1,17
dżagatajskie	1	0,58
galicyzmy	8	4,69
germanizmy	134	78,38
greczyzmy	1	0,58
italianizmy	1	0,58
latynizmy i nowolatynizmy	10	5,86
lituanizmy	1	0,58
malezyjskie	1	0,58
rusycyzmy	1	0,58
rutenizmy	2	1,17
zapożyczenia fakultatywne	6	3,51
hybrydy	1	0,58
razem:	171	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa garbarskiego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	134	78,38
2.	latynizmy i nowolatynizmy	10	5,86
3.	galicyzmy	8	4,69
4.	zapożyczenia fakultatywne	6	3,51
5.	bohemizmy	2	1,17
5.	rutenizmy	2	1,17
6.	anglicyzmy	1	0,58
6.	aramejskie	1	0,58
6.	dżagatajskie	1	0,58
6.	greczyzmy	1	0,58
6.	italianizmy	1	0,58
6.	lituanizmy	1	0,58
6.	malezyjskie	1	0,58
6.	rusycyzmy	1	0,58
6.	hybrydy	1	0,58
razem:		171	100,00

Ponad 78 % słownictwa garbarskiego (801 wyrazów) stanowią formacje rodzime (623 wyrazy), pozostałe 22 % - zapożyczenia (171 wyrazów) oraz wyrazy o niejasnym pochodzeniu (7 wyrazów).

Wśród słownictwa rodzimego (623 wyrazów) największy zbiór stanowią derywaty (82 %), jak **bębnowanie** [od bębnować], **dębniarz** [od dębić], **nabłyszczarka** [od nabłyszcząć] oraz zestawienia (13,5 %), np. **garbarz czerwony**, **odwłaszanie skór poconych**. W słownictwie garbarskim odnajdujemy też wyrazy prymarne (3 %), np. **dąb**, a także zrosty i złożenia (około 1 %), np. **białoskórnik** (**białoskornik**, **bieloskórnik**) [biały (bieły)+skórnik (skornik), **czerwonoskórnicstwo** [czerwony+o+skórnicstwo].

Zapożyczenia stanowią około 21 % słownictwa garbarskiego i liczą 171 wyrazów, w tym najwięcej jest germanizmów – 134 wyrazy, czyli 78 % (np. **canga** [niem. Zange], **harajz** [niem. Haareisen], **lederhubel** [niem. Lederhobel], **platsztajn** [niem. Plattstein], **grubenhauz** [niem. Grubenhauz]) i latynizmów i nowolatynizmów – 10 wyrazów, czyli 6% (np. **galas** [łac. galla], **pumeks** [łac. pumex]), a także 8 galicyzmów, czyli 5 % (np. **garuil** [fr. garouille], **moellon** [fr. moellon ‘kamień’]), 6 zapożyczeń fakultatywnych, czyli 3,5 % (np. **apretura** [fr. appreter ‘wykańczać (też skóry, futra itp.)’ lub niem. Appretur ‘wykończenie’]), po 2 bohemizmy, czyli 1 %, np.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

(np. **moczka** [czes. mačka]) i rutenizmy, czyli 1 % (np. **każemiak** [brs. kažemiaka]). Jednostkowo wystąpiły: anglicyzm (**pikiel** [ang. pickle]), zapożyczenia z języków aramejskiego (**sumak** [ar. Summak]) i dżagatajskiego (**czugun** [dżagatajski czüjün, przez ros. čугунъ]), grecozizm (**mirabolana** [gr. myrobalanos]), italianizm (**pelować** [wł. pelo 'włos, zarost, broda, sierść, włos zwierząt, futro']), lituanizm (**bołtusznik** [z lit. baltas 'biały']), zapożyczenia z języka malezyjskiego (**gambir** [mal.]), rusycyzm (**sztampa** (**štampa**) [ros. sztap z niem. Stampfe 'ubijak']) oraz hybryda (**szwefelnatrjum** [niem. Schwefel 'siarka'; łac. natrium 'sód']).

VIII. NAZWY SKÓR I ICH RODZAJÓW (529 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (408)

1.1. Rzeczowniki (215)

1.1.1. Nazwy prymarne (40)

baran⁷⁹⁸; **barki**; **bawół**⁷⁹⁹; **bielizna**⁸⁰⁰; **bóbr**⁸⁰¹ (bober, bobry, bobr); **brzuch** (brzucho); **byk**⁸⁰²; **czoło**; **gardło** (garło); **grochy**; **gronostaj**⁸⁰³; **grzbiet** (grzybiet, chrzbiet, chrzebt, chrzebiet, chrzept, chrzepiec, chrzybiet, chrzypt, chrzypiet, chrzybiec, chrzybiet, chrzybt, hrzybiet, krzebiet, krzebt, krzybiet, grzebiet); **grzywa**; **jagnię**⁸⁰⁴; **jaszczur**; **koń**; **koza**⁸⁰⁵; **koża** (koza, kuża); **kożuch**⁸⁰⁶; **krowa**; **kuna**⁸⁰⁷ (kona); **lice/lico**; **lis**⁸⁰⁸; **łapa**; **łasica**⁸⁰⁹; **łeb**; **łupież** (lubież); **ogon**⁸¹⁰; **ospa**⁸¹¹; **rdzeń**; **runo**; **rysie**⁸¹²; **rzemień** (rzemięń); **sarna**; **skóra**⁸¹³ (skora); **tył**; **wiewiórki**⁸¹⁴ (wiewiórka); **wilk**⁸¹⁵; **wydra**⁸¹⁶; **zakalec**⁸¹⁷

1.1.2. Słownictwo sekundarne (82)

- formant –ek (14):
baranek⁸¹⁸ [od baran]
baraneczek [od baranek]

⁷⁹⁸ Baran (barany) to także rodzaj futra

⁷⁹⁹ Wczesne słow. zapożyczenie z łac. lud. *būvalus (łac. būbalus) ‘bawół’. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 23.

⁸⁰⁰ Ogsł. może prs *b ělizna ‘biel, białość, to, co jest białe’ od psł przym běľ ‘biały’ z przyr * -izna. Zob. Tamże, s. 28.

⁸⁰¹ Bobry to również rodzaj futra.

⁸⁰² Byk to także worek skórzany.

⁸⁰³ Słow. gornostal’ь/gornostaj’b ‘gronostaj i jego futerko’ dalsza etymologia niepewna; zapewne to zapożyczenie, wskazywano jako możliwe źródło stdnem. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 179-180. to również rodzaj futra.

⁸⁰⁴ Jagnięta to także rodzaj futra.

⁸⁰⁵ Koza to także siedzenie woźnicy oraz rodzaj narzędzia szewskiego.

⁸⁰⁶ Psł. *kożuchъ od psł. koża. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 254-255.

⁸⁰⁷ Kuny to także rodzaj futra.

⁸⁰⁸ Lis to także rodzaj futra.

⁸⁰⁹ Łasice to także rodzaj futra.

⁸¹⁰ Prasłowiański rzeczownik odczasownikowy. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 383-384. Ogonto także rodzaj futra.

⁸¹¹ Psł. rzeczownik odczasownikowy. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 400.

⁸¹² Rysie to także rodzaj futra.

⁸¹³ Skóra, skora to także rodzaj ubrań ze skóry.

⁸¹⁴ Wiewiórki to także rodzaj futra.

⁸¹⁵ Wilki to także rodzaj futra.

⁸¹⁶ Wydry to także rodzaj futra.

⁸¹⁷ Od prsł. *zakaliti ‘zabrudzić, zanieczyścić (błotem, szlamem)’ od psł. *kaliti ‘brudzić, zanieczyszczać błotem, szlamem’. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 726.

⁸¹⁸ Baranki to też rodzaj futra jako ubrania ze skórek baranich.

- brzuszek** [od brzuch]
jelonek [od jeleń]
kożuszek [od kożuch]
kurdybanek (**kurdywanek**, **kurdwanek**) [od kurdyban (kurdwan)]
niedolisek⁸¹⁹ [od nie do lisa]
nurek [od nur]
opojek [od opój]
pergaminek (**pargaminek**) [od pergamin (pargamin)]
podgarlek (**podgardlek**) [od podgardło]
saczek [od sak]
spodek [od spód]
zawojek [od zawój]
- formant –ik (2):
lentwalik [od lentwal]
sznycik [od sznyt]
- formant –nik (2):
jaszczurnik [od jaszczur]
kurdybanik (**kordybanik**, **kurdybannik**) [od kurdyban (kordyban)]
- formant –ka (8):
jałówka [od jałowy]
kompaturka [od kompatura]
liszka [od lis]
owczynka [od owczyna]
niedokunka [od nie do kuny]
pargaminka [od pargamin, pargamina]
składka [od składać]
surówka (**syrówka**) [od surowy (syrowy)]
- formant –anka (2):
klejanka (**klijanka**) [od klej (klij)]
łupanka [od łupać]
- formant –onka (1):
klejonka [od klej]
- formant –ówka (1):
szpaltówka (**śpaltówka**) [od szpalta (śpalta)]
- formant –owina (1):
bykowina [od byk lub bykowy]
- formant -ica// -yca (7):
jałowica [od jałowy]
jelenica [od jeleń]
łośnica [od łoś]
łupica [od łupać]
popielica⁸²⁰ [od popielaty]
skórzyca [od skóra]
wiewiórzyca [od wiewióra]
- formant -ina// -yna (8):
cielęcina [od cielęcy]

⁸¹⁹ Niedoliski to także futro ze skórek tych zwierząt.

⁸²⁰ Popielice są rodzajem futra.

- dwoina** [od dwoić]
- koźlina** [od kozioł]
- krowina** [od krowa]
- łośina** [od łoś]
- łysina** [od łysy]
- owczyna** [od owca]
- zajęczyna** [od zając]
- formant –izna (1):
- golizna** [od goły]
- formant –ownia (1):
- funtownia** [od funt]
- formant –ko (3):
- futerko**⁸²¹ [od futro]
- liczko** [od lico]
- runko** [od runo]
- formant –ec (3):
- golec** [od goły]
- słupiec** [od słupek]
- surowiec (serowiec)** [od surowy]
- formant –ak (5):
- mendak (mędak)** [od mądo]
- piżmak** [od piżmo]
- sysak** [od ssać]
- szczupak** [od szczupać ‘szczypać’]
- żarłak** [od żarł]
- formant –iś (1):
- kurdybiś** [od kurdyban]
- formant –sko (1):
- skórsko** [od skóra]
- formant –ura (1):
- wilczura** [od wilk]
- formant –e (2):
- podogonie** [od pod ogonem]
- podwłosie** [od pod włosiem]
- formant –cie (3):
- cięcie** [od ciąć]
- peknięcie** [od pęknać]
- zacięcie** [od zaciać]
- formant pół/pół- (1):
- połfutro (pulfutro)** [od futro]
- formant s- (1):
- paść** [od paść]
- Rzeczowniki funkcjonujące tylko w lm (7)*
- formant –ki (6):
- glówki** [od głowa]
- groszki** [od groch]
- liski** [od lis]
- łebki** [od łeb]

⁸²¹ Futerko to też niewielkie futro jako ubranie ze skórek zwierząt.

obrzezki [od obrzezać]

wyporki [od wyprzeć]

- formant – yny (1):

kożuszyny [od kożuch]

Pozostałe derywaty (8)

Derywacja zerowa (4)

biela [od prs. przym. *bělъ ‘biały’]

niedosoból [od nie do soból]

podflek [od pod flek]

skraj [od z kraja]

Derywacja ujemna (4)

krój [od kroić]

lakier [od lakierować]

pierzcha (pierszcha) [może od pierzchać ‘uciekać, pękać’
z psł. prchat ‘parskać, furkotać’]

wyskok [od wyskoczyć]

1.1.3. Zrosty i złożenia (1)

tchórzofretka [tchórz+o+fretka]

1.1.4. Zestawienia (89)

rzeczownik+przymiotnik (70)

abfal flanderowy; abfal glansowy; afal koński; abfal krauzowany; abfal matowy; abfal platowy; brzuszek wilczy; bukatowe skóry; futro letnie; futro surowe; kawalki końskie; kips arsenikowy; kips gipsowy; kips obkładany; lakier cielęcy; lakier koński; łapki karakułowe; nóżkowe futro; ośła skóra; pieczęć wypalana; pupkowe futro; rejnowe skóry; sak gładki; saki błyszczące; saki ciemne; saki feledrowe; saki glansowe; saki kamaszowe; saki matowe; saki naturalne; saki naturalne; saki platglansowe; saki platmatowe; saki platowe; saki półbłyszczące; saki półglansowne; saki półświejące; saki szare; saki świejące; saki woskowane; skopowe skóry; skóra alunowa; skóra biała; skóra blankowa; skóra curychtowana; skóra dębna; skóra dębnicowa; skóra funtowa; skóra gąbczasta; skóra hamburska; skóra jagnięcia, skóra jarzmowata; skóra jasno-szczurowata; skóra jelonkowa; skóra juszna; skóra krowia; skóra luźna; skóra marokańska; skóra moczona; skóra mokrosolna; skóra mrożona; skóra niedogarbowana; skóra niewyprawna; skóra oprzała; skóra ospowata; skóra pachwiasta; środek koński; towar lustrowy; towar lustrzanny; towar szpigłowy;

przymiotnik (imiesłów przymiotnikowy)+rzeczownik (7)

cejtuchowe futro; cynkowane futra; roszczykowa skóra; rozcinana skóra; ssakowe skóry; szpaltowa skóra; żarłakowe skóry;

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

rzeczownik+przymiotnik+przymiotnik(8)

saki gładkie błyszczące; saki gładkie ciemne; saki groszkowane ciemne; kawałki końskie błyszczące; kawałki końskie gładkie; kawałki końskie groszkowane; kawałki końskie matowe; kawałki końskie szare

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (2)

dwoina z licem; dwoina z mizdrą

przymiotnik+rzeczownik+rzeczownik (1)

cienkie miejsce skóry

rzeczownik+rzeczownik+przymiotnik (1)

wierzch skórki futrzanej

1.1.5. Eponimy (3)

karakul [od nazwy Karakul, miasto (w Uzbekistanie), karakul ‘czarne jezioro’]

muzulska [od nazwy Mosul w Iraku]

nappa [od nazwy Napa, miasto w Kalifornii w USA]

1.2. Przymiotniki (191)

1.2.1. Nazwy prymarne (1)

prawa

1.2.2. Nazwy sekundarne (190)

- formant -i/-y (43):

barani [od baran]

bawoli [od bawół]

bielczy [od bielka]

bobrzy [od bóbr]

borsuczy [od borsuk]

byczy [od byk]

cielęcy (cielęczy, cielęci) [od cielęta]

dziczy [od dzik]

foczy [od foka]

gardli [od gardło]

jeleni [od jelen]

kozi [od koza]

koziny [od kozina]

koźli [od kozioł]

krowi [od krowa]

jałowiczy [od jałowica]

króliczy [od królik]

kuni [od kuna]

lamparci [od lampart]

lisi [od lis]

łasiczy [od łasica]

łosi [odłoś]

niedźwiedni [od niedźwiednia]

niedźwiedzi [od niedźwiedź]

- niedźwiedzy (miedźwiedzy, miedźwiedzi)** [od niedźwiedź (miedźwiedź)]
- ośli** [od osioł]
- owczy** [od owca]
- panterzy** [od pantera]
- popieliczy** [od popielica]
- rosomaczy (rosomaszy)** [od rosomak]
- rysi** [od ryś]
- sarni (siarni)** [od sarna]
- soboli** [od soból]
- świni (swini)** [od świnia]
- tchórzy** [od tchórz]
- turzy** [od tur]
- węży** [od wąż]
- wiewierzycy** [od wiewierzycyca]
- wiewiórczy (wiewiorczy)** [od wiewiórka (wiewiorka)]
- wilczy** [od wilk]
- woli** [od wół]
- zajęczy (zający, zajęcy, zajączy)** [od zając]
- żubrzy** [od żubr]
- formant -ny//-ni (10):
- futrzny** [od futro]
- kunny** [od kuna]
- lustrzanny** [od lustro]
- łasiczny** [od łasica]
- odraciczny** [od racica]
- owieczny** [od owca]
- popieliczny** [od popielica]
- rdzenny** [od rdzeń]
- skórzanny** [od skóra]
- zameszny** [od zamesz]
- formant -any (9):
- bielczany** [od bielka]
- irszany (jerszany)** [od ircha (jercha)]
- kożany** [od koża]
- owczany** [od owca]
- skórzany** [od skóra (skora)]
- wiewiórczany** [od wiewiórka]
- wydrzany** [od wydra]
- zamszany** [od zamsz]
- żubrzany** [od żubr]
- formant -ów//-ow (2):
- baranków (barankow)** [od baranek]
- miedźwiedziów** [od miedźwiedź]
- formant -owy (101):
- abelkowy (habelkowy)** [od abelek (habelek)]
- angorowy** [od angora]
- baranowy** [od baran]
- barankowy** [od baranek]
- bawołowy** [od bawół]

bielinkowy [od bielinka]
bielistkowy [od bielistka]
bieliznowy [od bielizna]
blankowy [od blank]
bobrowy (bombrowy, bóbrowy) [od bóbr]
bokswy [od boks]
borsukowy (borszukowy) [od borsuk]
brajtszwancowy [od brajtszwanc]
brzuszkowy [od brzuszek]
bukatowy [od bukat]
bykowy [od byk]
chromowy [od chrom]
cielakowy [od cielak]
cielętowy [od cielęta]
ciemcowy (cimcowy, cymcowy) [od ciemiec (cimiec, cymiec)]
ciółkowy [od ciółek]
elkowy [od elki]
faledrowy [od faledra]
fokowy [od foka]
gardłowy [od gardło]
giemzowy [od giemza]
gronostajkowy [od gronostajek]
gronostajowy [od gronostaj]
hornostajowy [od hornostaj]
hronostajowy [od hronostaj]
hornostajkowy [od hornostajek]
grzbietowy (chrzeptowy, chrzybtowy) [od grzbiet (chrzept, chrzybt)]
irchowy (irszowy, jerchowy) [od ircha (jercha)]
jaszczurowy [od jaszczur]
jeleniowy [od jeleni]
jonatowy [od jonaty]
juchtowy [od jucht]
kałankowy [od kałanki]
karakulowy [od karakuł]
koziółkowy (kozielkowy) [od koziółek (koziełek)]
koźłowy [od koziół]
koźuchowy [od koźuch]
królikowy (krolikowy) [od królik (krolik)]
krzeczkowy [od krzeczki]
krzyżakowy [od krzyżak]
kunowy [od kuna]
kurdybanowy (kurdwanowy, kordwanowy, kordybanowy, kordubanowy, kordywanowy) [od kurdyban (kordyban, kordwan, korduban, kordywan)]
lampartowy [od lampart]
leszowy [od lesz]
licowy [od lico]
lisowy (lissowy) [od lis]

łajkowy [od łajka]
łasicowy [od łasica]
łojkowy [od łojka]
łosiowy [od łoś]
marmurkowy [od marmurek]
marokinowy [od marokin]
mizdrowy [od mizdra]
muflonowy [od muflon]
niedźwiadkowy [od niedźwiadek]
niedźwiedziowy [od niedźwiedź]
nurkowy [od nurek]
oposowy [od opos]
osłowy [od osioł]
owcowy [od owca]
pergaminowy (pargaminowy) [od pergamin (pargamin)]
piżmowcowy [od piżmowiec]
popielicowy [od popielica]
pupkowy [od pupki]
reniferowy [od renifer]
renowy [od ren]
rosomakowy [od rosomak]
rysiowy [od ryś]
saczkowy [od saczek]
safianowy (szafianowy) [od safian (szafian)]
sakowy [od sak]
selskinowy [od selskiny]
skunksowy [od skunks]
smuszkowy [od smuszek]
sobolowy (siablełowy) [od sobol]
surowcowy [od surowiec]
susłowy [od suseł]
szagrynowy [od szagryn]
szlamowy (ślamowy, słamowy) [od szlama (ślama, slama)]
szopowy [od szop]
szpigłowy [od szpigiel]
szynszylowy [od szynszyla]
tchórzowy [od tchórz]
tekinowy [od tekin]
tumakowy [od tumak]
turowy [od tur]
welinowy [od welin]
welurowy [od welur]
welwetowy [od welwet]
wężowy [od wąż]
wołowy [od wół]
wydrowy [od wydra]
zajęcowy [od zając]
zamszowy (samsowy, somszowy, zameszowy, zemszowy)
[od zamsz (zemsz)]
zawojkowy [od zawojek]

- żubrowy** [od żubr]
- formant –ewy (4):
  - leszewy** [od lesz]
  - tchorzewy** [od tchorz]
  - wężewy** [od wąż]
  - zamszewy** [od zamsz]
- formant –ski (3):
  - angorski** [od angora]
  - karakulski** [od karakuł]
  - świński** [od świnia]
- formant –owski (2):
  - koźłowski** [od koźoł]
  - osłowski** [od osioł]
- formant –isty (2):
  - abfalisty** [od abfal]
  - kiernisty** [od kiern]
- formant -czy//-cy (5):
  - barańczy** [od baran]
  - jagnięcy** [od jagnię]
  - jagnięczy** [od jagnię]
  - liszczy** [od lis]
  - koźłęcy** [od koźle]
- formant –ęcy (1):
  - krowięcy** [od krowa]
- formant –yncy (1):
  - krowiyncy** [od krowa]
- formant –yn (1):
  - łasiczczyn** [od łasica]
- formant –yty (1):
  - zemszyty** [od zamsz]
- formant –owaty (3):
  - ospowaty** [od ospa]
  - szerowaty** [od szer]
  - sztypowaty (śtypowaty)** [od sztypa]
- formant –asty (1):
  - lisiasty** [od lis]
- formant –ki (1):
  - niedźwiedzki** [od niedźwiedź]

1.3. Imiesłowy (2)

1.3.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant –any (2):
  - sztancowany** [od sztancować]
  - wygarbowany** [od wygarbować]

2. Słownictwo zapożyczone – nazwy skór i ich rodzajów (107)

2.1. anglicyzmy (7)

boks [ang. box-calf, od Box (nazwisko szewca angielskiego)]
kips [ang. kip ‘skóra cielęca’]
nubuk [ang. nubuk]
skunks⁸²² [ang. skunks]
tanned skin [ang. tanned skin]
wallaby [ang. z austral. wallaby]
welwet [ang. velvet ‘aksamit’]

2.2. galicyzmy (12)

ciemiec (cimiec, cymiec) [fr. chamois ‘giemza’]
Cuir de Russie [fr. Cuir de Russie]
krupon [fr. croupon]
marokin [fr. maroquin od nazwy Maroc ‘Maroko’]
sak [fr. sac ‘worek’ z łac. saccum z gr. Sakkos]
szagryn [fr. chagrin z tur. sagry]
szer⁸²³ [fr. chair]
szewret [fr. chevrett ‘kózka’]
szewro [fr. chevreau ‘koźle’]
szynszyla⁸²⁴ (**szynszyle**) [fr. chinchilla]
welin [fr. velin]
welur [fr. velours ‘aksamit, meszek, puszek’]

2.3. germanizmy (54)

abfal [niem. Abfal ‘odpadek’]
bibrety [niem. Biber ‘bóbr’]
blank (blanki) [niem. blank ‘lśniący, błyszczący’]
blesa [niem. Blösse]
brajtszwanc⁸²⁵ [niem. Breitschwanz]
brand [niem. Brand ‘wypalenie, znak towarowy’]
brandzelówka [niem. Brandshole]
brandzola [niem. Brandshole]
chrom [niem. Chrom –leder]
cypel [niem. Zipfel ‘koniuszek’]
elki⁸²⁶ [niem. Iltis ‘tchórz; futro z tchórz, z tchórzofretki’;
niem. dial. płn. elk ‘tchórz- zwierzę’]
faleder [niem. Fahlleder]
faledra (faledry) [niem. Fahlleder]
ferdek [niem. Verdeck]

⁸²² Skunksy to także rodzaj futra.

⁸²³ Szer to także rodzaj rękawiczki.

⁸²⁴ Szynszyla to także futro ze skórek szynszyli.

⁸²⁵ Brajtszwance to także rodzaj futra.

⁸²⁶ Elki to też rodzaj futra.

futro⁸²⁷ [niem. Futter ‘podszewka’]
giemza [niem. Gemse]
grundhar [niem. Grundhaar]
ircha (hirzcha, irzcha, jercha, jertzcha) [śrd.-g.-niem. irch z łac. hircus ‘koziół’]
jastrych [niem. Estrich]
jucht [niem. Jucht]
juchta [niem. Jucht]
kiern (kern) [niem. Kern ‘ziarno, jądro, rdzeń’]
klat [d.-niem. Klatte]
kraca [niem. Kratze]
królik⁸²⁸ (**króliki**) [kalka ze śrw. niem. küniklín; niem. daw. küniglin ‘królik’ (zapożyczone z łac. cuniculus)]
lader [niem. Leder ‘skóra’]
ladra [niem. Leder ‘skóra’]
lamfel [niem. Lammfell ‘skóra jagnięca’]
lentwal [prawdopodobnie niem. Lammfell ‘skóra jagnięca’]
lesz [niem. Lösch; śrd.-g.-niem. lösche]
mitelszyk [niem. Mittelstück]
platglanc (platglans) [niem. Platt; niem. Glanz ‘błysk, połysk’]
rajcajg (rajcajgi) [niem. Reihzeug]
rand [niem. Rand]
smoszka [niem. Schmasche]
smuszek [niem. Schmasche]
smużyk (smusik, smużyk) [niem. Schmasche]
smużka [niem. Schmasche]
smuszka [niem. Schmasche]
strajcher [niem. Streichen]
szlama (ślama, slama) [niem. Schlamm]
sznyt (śnyt) [niem. Schnitt ‘cięcie, nacięcie’]
szop⁸²⁹ [niem. Schupp ‘futro szopa’]
szpalta [niem. Spalte]
szpalt [niem. Spalte]
szpek (śpek) [niem. Speck]
szpigiel (śpig(i)el) [niem. Spiegel ‘część pośladowa skóry końskiej’]
szprenga (śprengi) [niem. sprengen ‘rozsadzać, zrywać’]
sztrajf [niem. Streifen ‘pas, pasek’]
sztyrna (śtyrna) [niem. Stirn ‘czoło’]
waszleder [niem. Leder ‘skóra’; niem. waschen myć’]
szwarta [niem. Schwarte ‘gruba skóra’]
zamsz (zamesz) [niem. Sämisch (leder)]
zamsza [niem. Sämisch (leder)]

⁸²⁷ Futro to także ubiór ze skórek futerkowych, wyłożenia buta.

⁸²⁸ Króliki to także futro ze skórek królików.

⁸²⁹ Szopy to także rodzaj futra.

2.4. greczyzmy (1)

nako [gr. nako ‘runo’]

2.5. iberyzmy (3)

kurdyban (kurdwan, korduban, kordyban, kardyban, korduan, kordwan)

[hiszp. cordoban od Cordova, ob. Cordoba [Kordoba];

nutria⁸³⁰ [hiszp.]

zamarra⁸³¹ [hiszp. samarra z pers.-tur. samur]

2.6. italianizmy (1)

lustro [wł. lustro ‘blask, połysk’]

2.7. latynizmy i nowolatynizmy (9)

abelek (habelek, chabelek) [śr.-łac. abellus ‘jagnię nowonarodzone’]

foka⁸³² [łac. phoca, phoce z gr. phoke]

kompatura (kompatura, kompetura, kompartura) [łac. compactura ‘spojenie, sklejenie’]

lampart [p.-łac. leopardus z gr. leon ‘lew’ i gr. paros ‘pantera’]

membrana [łac. membrana]

pargamina (pargamena) [łac. Pergamena (charta) ‘(papier) pergameński’ z gr. Pergamēnos ‘pochodzący z Pergamos, miasta w Azji Mniejszej’]

pergamin (pergamin, pergament, pergamię) [łac. Pergamēnos (charta) ‘(papier) pergameński’ z gr. Pergamēnos ‘pochodzący z Pergamos, miasta w Azji Mniejszej’]

renifer (rangifer, ronifer) [n.-łac. rangifer ‘renifer’]

ren (renn) [n.-łac. rangifer ‘renifer’]

2.8. orientalizmy (4)

czaprak [tur.]

meszt⁸³³ (**mest**) [tur. mest ‘brusik skórzany’]

meszyna [tur. mest ‘brusik skórzany’]

towar [słow. *товаръ, zapożyczenie orientalne, zapewne z języków tureckich⁸³⁴]

⁸³⁰ Nutrie to także rodzaj futra.

⁸³¹ Zamarra to także kozuch.

⁸³² Foki to także rodzaj futra.

⁸³³ Meszty to także buty.

⁸³⁴ W. Boryś, op. cit., s. 639.

2.9. rusycyzmy (7)

kałanki⁸³⁵ [ros.]
łajka [ros.]
łojka (łajka) [ros.]
soból⁸³⁶ (**sobol**) [st. rus. sobolъ]
sobolec [st. rus. sobolъ]
torłop [st. rus. torlopъ z tur. tulup ‘garbowana skóra’]
tumak⁸³⁷ [ros. tumak]

2.10. rutenizmy (3)

buhaj [ukr. buhaj ‘byk’; przejęte z języków tureckich: tat. buga ‘byk’, tur. boga, st. tur. buqa]
mizdra (miazdra, miązdra, międza) [ukr. miazdra]
pachwina [ukr. pachvyna]

2.11. zapożyczenia fakultatywne (6)

bukat [wł. boccata ‘kawalek’; rum. bucata ‘sztuka drobnego bydła’]
capa [czes. capa, węg. capabör (bör ‘skóra’)]
norki⁸³⁸ (**nurka, norki**) [por. ros. dial. noróka ‘rodzaj łasicy, czes. norek ‘norka’, st. czes. norec ‘wydra’, niem. Nerz/Nörz ‘norka (ze st. czes.)’, ale też starop. nórki ‘futerko’]
ocelot⁸³⁹ [fr. hiszp. Ocelote]
safian (szafjan, safijan, szafyan, safjan) [pers. sächtijan od sächt ‘mocny’; niem. Saffian; ang. saffian]
muflony⁸⁴⁰ [wł. muflone; fr. mouflon z wł. dial. korsyck. mufrone i sardyńskiego muvrone od p.-łac. mufro];

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (14)

absach ‘gatunek miętko wyprawianej skóry używanej w XVII- XVIII w.’ [może niem. ab ‘odmienny’; niem. Sack ‘worek’]
becak ‘skóra na wyroby rymarskie’ [może od beczeć]
cakiel ‘wyprawiona skóra owcy górskiej o szorstkiej, grubej sierści, zwykle białej lub czarnej, hodowanej głównie w Karpatach’ [może węg. lub rum.]
czompon ‘wyprawiona skóra zwierzęca bez boków, łap, łba i ogona’ [??]
jadźwiec ‘skóra z borsuka’ [??]
kirda [tur. cilt (d) ‘skóra’; cildi ‘skórny’; tur. kürk ‘futro’]

⁸³⁵ Kałanki to także rodzaj futra.

⁸³⁶ Sobole to też futro uszyte ze skórek tych zwierząt.

⁸³⁷ Tumaki to też futro uszyte ze skórek tych zwierząt.

⁸³⁸ Norki to także futro ze skórek tych zwierząt.

⁸³⁹ Oceloty to także futro ze skórek tych zwierząt.

⁸⁴⁰ Muflony to także futro ze skórek tych zwierząt.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

krzeczki ‘skórki chomików’ [może od skrzeczeń]

kusz (koz, kus) ‘skóra cielęca, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’ [wg. A. Bańkowskiego niejasne, wymagające dalszych studiów⁸⁴¹]

podczerwie ‘skóra brzuszna bobra, wiewiórki, tchórza, lisa’ [może od czerwie ‘wnętrzości’]

suran ‘surowa, niewyprawna skóra, tu może powinność dotycząca Żydów lwowskich związana z wyprawianiem skór’ [może od tur. sürek(gi) ‘stado’ lub sükran ‘wdzieczność, dobroczynność’]

sztypa ‘miejsce zagrzane w skórze surowej’ [???

tekin ‘safian turecki albo wołoski’ [może z języków orientalnych]

temlak ‘skóra zdjęta z kozłęcia na miech do gajdów’ [może tur. templik ‘przekazanie własności’]

zaparta ‘kawałek starej skóry’ [może od zaprzeć]

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe nazwy skór i ich rodzajów

nazwy skór i ich rodzajów	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	408	77,12	107	20,23	14	2,65	529	100

2. Struktura słownictwa rodzimego szewskiego

nazwy skór i ich rodzajów	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		eponimy		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	41	10,05	274	67,15	89	21,81	1	0,25	3	0,74	408	100

⁸⁴¹A. Bańkowski, op. cit., t. 1, s. 863.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

3. Struktura słownictwa– zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
anglicyzmy	7	6,55
galicyzmy	12	11,21
germanizmy	54	50,47
grecozmy	1	0,93
iberyzmy	3	2,80
italianizmy	1	0,93
latynizmy i nowolatynizmy	9	8,41
orientalizmy	4	3,74
rusycyzmy	7	6,55
rutenizmy	3	2,80
zapożyczenia fakultatywne	6	5,61
razem:	107	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach skór i ich rodzajów

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	54	50,47
2.	galicyzmy	12	11,21
3.	latynizmy i nowolatynizmy	9	8,41
4.	anglicyzmy	7	6,55
4.	rusycyzmy	7	6,55
5.	zapożyczenia fakultatywne	6	5,61
6.	orientalizmy	4	3,74
7.	iberyzmy	3	2,80
7.	rutenizmy	3	2,80
8.	grecozmy	1	0,93
8.	italianizmy	1	0,93
	razem:	107	100,00

Wśród 529 nazw skór i ich rodzajów, 77 % stanowią formacje rodzime (408 wyrazów), 21 % zapożyczenia (107 wyrazów), a 3 % wyrazy o niejasnym pochodzeniu (14 wyrazów).

Spośród formacji rodzimych 274 wyrazy (67 %) zaliczymy do derywatów np. **angorowy** [od angora], **baranek** [od baran], **kałankowy** [od kałanki], 89 wyrazów (22 %) do zestawień, np. **brzuszek wilczy**, **skora krowia**, 41 wyrazów (10 %) do prymarnych np. **runo**, **wilk**, około 1 % stanowią 3 eponimy, np. **muzulka** [od nazwy Mosul w Iraku]. Jednostkowo wystąpiło złożenie, tj. **tchórzofretka** [tchórz+o+fretka].

Wśród zapożyczeń (107 wyrazów) największy zbiór tworzą germanizmy (54 wyrazy, 51 %), np. **królik (króliki)** [kalka ze śrwniem. küniklín; niem. daw.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

küniglin ‘królik’ (zapożyczone z łac. cuniculus)], **ladra** [niem. Leder ‘skóra’], **smoszka** [niem. Schmasche], galicyzmy (12 wyrazów, czyli 11%), np. **szewret** [fr. chevret ‘kózka’], **szynszyla (szynszyle)** [fr. chinchilla] oraz latynizmy (9 wyrazów, 8 %), np. **abelek (habelek, chabelek)** [śr. łac. abellus ‘jagnię nowonarodzone’], **foka** [łac. phoca, phoce z gr. phoke]. Kolejne miejsca na liście rangowej zapożyczeń zajmują anglicyzmy (7 wyrazów, 6,5 %), np. **kips** [ang. kip ‘skóra cielęca’], **skunks** [ang. skunks], rusycyzmy (7 wyrazów, 6,5 %), np. **tumak** [ros. tumak]; **soból (sobol)** [st. rus. sobolʹ], zapożyczenia fakultatywne (6 wyrazów, 5,5, %), np. **norki (nurka, norki)** [por. ros. dial. noróka ‘rodzaj łasicy’, czes. norek ‘norka’, st. czes. norec ‘wydra’, niem. Nerz/Nörz ‘norka (ze st. czes.)’, ale też starop. nórki ‘futerko’], **ocelot** [fr. hiszp. ocelote], orientalizmy (4 wyrazy, 4 %), np. **meszt (mest)** [tur. mest ‘brusik skórzany’], iberyzmy (3 wyrazy, 3%), np. **nutria** [hiszp.], oraz rutenizmy (3 wyrazy, 3%), np. **pachwina** [ukr. pachvyna]. Jednostkowo wystąpiły grecyzm, tj. **nako** [gr. nako ‘runo’] oraz italianizm, tj. **lustro** [wł. lustro ‘blask, połysk’].

IX. SŁOWNICTWO OGÓLNORZEMIEŚLNICZE (553 jedn.)

1. Słownictwo rodzime (421)

1.1. Nazwy wykonawców czynności (87)

1.1.1. Nazwy prymarne (4)

brat (bratr); czeladź (czeladzie); stary; towarzysz⁸⁴²

1.1.2. Słownictwo sekundarne (67)

- formant –acz (4):
papracz [od paprać]
partacz [od partać]
pateracz [od pater]
przeszkadzacz [od przeszkadzać]
- formant –arz (6):
brakarz [od brak]
budkarz [od budka]
knociarz [od knot lub knocić]
paskudziarz [od paskudzić]
praktykarz [od praktyka]
suchedniarz [od suche dni]
- formant –ek (7):
czeladniczek [od czeladnik]
łachmytek (łachmitek) [od łachmyta]
majsterek [od majster]
masłek [może od masło]
pacholek [od pachol]
podmistrz [od podmistrz]
rzemieślniczek (rzemieśniczek, rzemieslniczek)
[rzemieślnik (rzemieśnik, rzemieślnik)]
- formant –ec (1):
wyzwoleniec [od wyzwolony]
- formant –ik (2):
praktykancik [od praktykant]
uczeńnik [od uczyć]
- formant –nik (13):
cechownik [od cechować]
chałupnik [od chałupa]
czeladnik [od czeladź]
dzielnik (dzilnik) [od dzieło (dziło)]
karbownik [od karbować]
pieniężnik [od pienezny]

⁸⁴² Boryś: słow. *tovariščь ‘kolega, kompan, druh’, zapożyczenie orientalne, por. stujgur. tawar ‘majątek, towar i eš/iš ‘towarzysz’. W. Boryś, op. cit., s. 639.

- pieniężnik** [od pieniądze]
rajzownik [od rajzować]
procedernik [od proceder]
przeszkodnik [od przeszkodzić]
rękodzielnik [od rękodzieło]
rzemieślnik (**rzymiśnik**, **rzemieśnik**, **rzemiętlnicy**, **rzemieślik**, **rzemieśnik**, **rzemieślnik**, **rzemieslnik**, **rzemieslnik**, **rzemieśnik**, **rzemiestnik**) [od rzemiosło (rzemiesło, rzemiesło)]
warsztatnik (**warstatnik**) [od warsztat (warstat)]
- formant -ak (ok) (3):
chłopak [od chłop]
paterak [od pater]
paterok (**patyrok**) [od pater]
  - formant -ec (1):
chłopiec [od chłop]
  - formant -yna (2):
czeladniczna [od czeladnik]
majstrzyna [od majster]
  - formant -ysko (1):
czeladniczysko [od czeladnik]
  - formant -ała (1):
dłubała [od dłużyć]
  - formant -ka (2):
czeladka [od czeladź]
czeladeczka [od czeladka]
  - formant -ca (1):
przeszkadzca (**przeszkodźca**) [od przeszkadzać (przeszkodzić)]
  - formant -eń (1):
uczeń [od uczyć]
  - formant -iciel (1):
przeszkodziiciel [od przeszkodzić]
  - formant -ny (1):
kapliczny [od kaplica]
  - formant -szy (2):
młodszy [od młody]
starszy [od stary]
  - formant -owy (3):
pozacechowy [od poza cechem]
spółcechowy [od spółcechowy]
współcechowy [od współcechowy]
  - formant -ant (4):
fabrykant [od fabryka]
korporant [od korporacja]
praktykant [od praktyka]
profesjant (**prefesjant**) [od profesja (prefesja)]
  - formant -er (1):
brakier [od brak]
  - formant -un (1):

- biegun**⁸⁴³ [od od biegać]
  - formant –i (2):
    - powtórni** [od powtórny]
    - podskarbi** [od pod skarb]
  - formant -ista//-ysta (4):
    - manufakturzysta** [od manufaktura]
    - procederzysta** [od proceder]
    - profesjonista** [od profesja]
    - profesjonalista** [od profesjonalny]
  - formant –ator (1):
    - terminator** [od termin]
  - formant –en- (1):
    - rzemiśniczeniek** [od rzemieślnik]
- Pozostałe derywaty (1)*
- remiecha** ‘rzemieślnik’ [od rzemieślnik – remiecha-remiecha]

1.1.3. Zrosty i złożenia (1)

psujmajster [psuć(j)+majster]

1.1.4. Zestawienia (15)

rzeczownik+przymiotnik (11)

brat cechowy; konsensowy majster/rzemieślnik; majster cechowy; majster psujski; mistrz rzemieślniczy; ojciec gospodni; ojciec towarzyski; uczeń rzemieślniczy; wypłatny majster; wyzwolony czeladnik; zimny rzemieślnik

rzeczownik+rzeczownik (3)

majster klepka; majster popsuj; majster zepsuj;

rzeczownik+rzeczownik+rzeczownik (1)

sprawdzacz jakości roboty

1.2. Nazwy pokrewieństwa (19)

1.2.1. Nazwy sekundarne (19)

- formant –ka (10):
  - abecadlarka** [od abecadlarz]
  - chałupniczka** [od chałupnik]
  - fabrykantka** [od fabrykant]
  - kundmanka** [od kundman]
  - partaczka** [od partacz]
  - praktykantka (praktykarka)** [od praktykant (praktykarz)]
  - rękodzielniczka** [od rękodzielnik]
  - rzemieślniczka (rzemieśniczka)** [od rzemieślnik (rzemieśnik)]
  - terminatorka**⁸⁴⁴ [od terminator]

⁸⁴³ Por. K. Kleszowa, *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywa ewolucyjna. Rzeczowniki*, Katowice 1998, s. 93.

- warsztatniczka (warstatniczka)** [od warsztatnik (od warstatnik)]
- formant –a (1):
chalupnica [od chałupnik]
- formant –ica (1):
rzemieślnica [od rzemieślnik]
- formant –owa (6):
kontrolerowa [od kontroler]
lermajstrowa [od lermajster]
majstrowa (mejistrowa, majsztrowa) [od majster (meister)]
mistrzowa [od mistrz]
werkfirowa [od werkfirer]
werkmajstrowa [od werkmajster]
- formant –ówna (1):
kontrolerówna [od kontroler]

1.3. Nazwy istot żeńskich (7)

1.3.1. Nazwy sekundarne (4)

- formant -yni//-ynia (3):
mistrzyni [od mistrz]
podmajstrzyni [od podmajstrzy]
mistrzynia [od mistrz]
- formant –nica (1):
uczennica [od uczeń]

1.3.2. Zestawienia (3)

rzeczownik+przymiotnik (3)

mistrzyni cechowa; matka gospodnia; siostra gospodnia

1.4. Nazwy istot młodych (3)

1.4.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –icz//–ic (3):
majstrowicz [od majstrów]
mistrzowicz [od mistrzowy]
mistrzowic [od mistrzowy]

1.5. Nazwy zbiorów (2)

1.5.1. Nazwy sekundarne (2)

- formant –stwo//–ostwo (2):
kundmaństwo⁸⁴⁵ [od kundman]
magistrostwo (magistrojstwo, magistrowstwo)
[od magister]

⁸⁴⁴ Terminatorka to także ‘termin, terminowanie’.

⁸⁴⁵ Kundmaństwo to także stałe zlecenie pracy jednemu rzemieślnikowi.

1.6. Nazwy specjalności (32)

1.6.1. Nazwy prymarne (2)

dzielo (dziło); rzemiosło⁸⁴⁶ (rzemiesło, rzemięsło)

1.6.2. Nazwy sekundarne (30)

- formant –two (15):
białoskórnicstwo⁸⁴⁷ (**białoskurnicstwo**) [od białoskórnik]
chałupnicstwo [od chałupnik]
czapnicstwo [od czapnik]
czerwonoskórnicstwo [od czerwonoskórnicstwo]
kaletnicstwo [od kaletnik]
kamasznicstwo [od kamasznik]
kożusznicstwo [od kożusznik]
miechownicstwo [od miechownik]
paśnicstwo [od paśnik]
rękawicznicstwo [od rękawicznik]
rękodzielnicstwo [od rękodzielnik]
rzemieślnicstwo⁸⁴⁸ [od rzemieślnik]
skórnicstwo [od skórnik]
szewstwo (szewcicstwo, szewstwo, szewicstwo) [od szewc (szewiec, szwiec)]
zamszownicstwo (zamesznicstwo) [od zamszownik (zamesznik)]
- formant –stwo (12):
cholewkarstwo [od cholewkarz]
czapkarstwo [od czapkarz]
futrzarstwo [od futrzarz]
garbarstwo [od garbarz]
korkkarstwo [od korkarz]
kuśnierstwo (kusznicstwo, kuśmierstwo) [od kuśnierz (kusznicz, kuśmierz)]
pantoflarstwo [od pantoflarz]
portmoneciarstwo [od portmoneciarz]
rymarstwo [od rymarz]
siodlarstwo (siedlarstwo) [od siodlarz (siedlarz)]
sturarstwo [od sturarz]
wałkarstwo [od wałkarz]
- formant –to (1):
szewsto [od szewc]
- formant –ka (1):
rymarka⁸⁴⁹ [od rymarz]

⁸⁴⁶ Rzemiosło to także cech rzemieślniczy oraz prawo zajmowania się rzemiosłem, stanowisko rzemieślnika.

⁸⁴⁷ Białoskórnicstwo to także wyprawa skór rękawiczekowych.

⁸⁴⁸ Rzemieślnicstwo to także ogół rzemieślników.

⁸⁴⁹ Rymarka to również żona rymarza, wdowa po nim oraz nazwa narzędzia rymarskiego.

- formant –ko (1):
rzemiosłko [od rzemiosło]

1.7. Nazwy czynności (38)

1.7.1. Nazwy sekundarne (38)

- formant –anie (31):
akordowanie [od akordować]
czeladnikowanie [od czeladnikować]
ćwiekowanie [od ćwiekować]
ćwioczkowanie [od ćwioczkować]
ferglajchowanie [od ferglajchować]
fremdowanie [od fremdować]
fuszerowanie [od fuszerować]
sfuszerowanie [od sfuszerować]
futrowanie [od futrować]
glansowanie (glancowanie) [od glansować (glancować)]
wyglansowanie (wyglancowanie) [od wyglansować (wyglancować)]
poglansowanie [od poglansować]
ladrowanie [od ladrować]
licowanie [od licować]
policowanie [od policować]
majstrowanie (się) [od majstrować]
podbijanie [od podbijać]
poniedziałkowanie [od poniedziałkować]
praktykowanie [od praktykować]
przysznitowanie [od przysznitować]
sfremdowanie [od sfremdować]
szeftowanie [od szeftować]
sztancowanie [od sztancować]
sztramowanie [od sztramować]
sztychowanie [od sztychować]
terminowanie [od terminować]
odterminowanie [od odterminować]
poterminowanie [od poterminować]
przeterminowanie [od przeterminować]
trybowanie [od trybować]
wysztramowanie [od wysztramować]
- formant –enie (2):
wyzwolenie (wywalnianie, wywolnienie, wywolenie) [od wyzwolić (wyzwalać, wywolić, wywolnić)]
knocenie [od knocić]
- formant –ka (2):
rozcinka [od rozcinać]
podszewka⁸⁵⁰ [od pod szwew]
- formant –ówka (1):
lamówka [od lama]

⁸⁵⁰ Podszewka to także podkład, podstawa futer, podfuter.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant *się* (2):
wkupienie się [od wkupienie]
wkupowanie się [od wkupowanie]

1.8. Nazwy narzędzi (20)

1.8.1. Nazwy prymarne (4)

porządki (porzódki); szydło; zbrój; zbroja

1.8.2. Nazwy sekundarne (11)

- formant *-ik* (1):
warsztacik⁸⁵¹ (**warstacik**) [od warsztat (warstat)]
- formant *-ka* (1):
wymiarka [od wymiar lub wymierzać]
- formant *-ówka* (1):
materacówka [od materac]
- formant *-nica* (1):
przybornica [od przybory]
- formant *-acz* (2):
przecinacz [od przecinać]
wycinacz [od wycinać]
- formant *-ak* (1):
międlak [od międlic]
- formant *-dło* (1):
gasidło [od gasić]
- formant *-ec* (1):
surowiec (serowiec) [od surowy]

Pozostałe derywaty (2)

przebój [derywat wsteczny od przebijać]
strug [derywat wsteczny do strugać]

1.8.3. Zestawienia (5)

rzeczownik+przymiotnik (2)

instrumenty rzemieślnicze; statki rzemieślnicze

rzeczownik+rzeczownik (1)

ochraniacz skóry

przymiotnik+rzeczownik (1)

cygańska igła

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (1)

skrzynka na narzędzia

⁸⁵¹ Warsztacik to także niewielkie pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych, także zakład wykonujący takie prace.

1.9. Nazwy materiałów (15)

1.9.1. Nazwy prymarne (4)

**gwóźdź (goźdź, góźdź, gwoźdź, gwóźdź, goźdź); łapa; łąta;
łat**

1.9.2. Słownictwo sekundarne (11)

- formant –ek (4):
ćwieczek (ćwięczek, ćwioczek) [od ćwiek (ćwięk)]
dziesiątek [od dziesięć]
goździczek [od goździk]
gwóźdek (gózdek) [od gwóźdź (góźdź)]
- formant -ik// -yk (2):
grzebyk [od grzebać]
gwoździk (goździk) [od gwóźdź (góźdź)]
- formant –ka (3):
dratewka [od dratwa]
łateczka [od łątka]
łątka [od łąta]
- formant –isko (1):
łacisko (łacińsko) [od łąta]
Pozostałe derywaty (1)
przyszwa [derywat wsteczny od przyszywać]

1.10. Nazwy miejsc (10)

1.10.1. Nazwy prymarne (2)

gospoda; zakład (zawiat)⁸⁵²

1.10.2. Słownictwo sekundarne (7)

- formant –ik (1):
zakładzik [od zakład]
- formant –ka (1):
budka [od buda]
- formant –ownia (1):
warsztowania (warstownia) [od warsztat (warstat)]
- formant –nia (4):
majsternia [od majster]
pracownia [od pracować]
rękodzielnia⁸⁵³ [od rękodzieło]
wyrobnia [od wyrobić]

⁸⁵² Słow. *zakładb 'położenie czegoś jedno na drugim, założenie' 'to, co jest położone na samym dole, u podstawy'; rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego *za-klasti 'założyć', *za-kladati 'zakładać'. Zob. W. Boryś, op. cit., s. 726-727.

⁸⁵³ Rękodzielnia to także dawniej przemysł rękodzielny, rzemiosło, zatrudnienie rękodzielnika, dziś to ręczny wyrób przedmiotów, zwykle artystycznych; rękodzielnictwo.

1.10.3. Zestawienia (1)

rzeczownik+przymiotnik (1)

izba rzemieślnicza

1.11. Nazwy substancji (6)

1.11.1. Nazwy prymarne (1)

klej (kliik, klij)

1.11.2. Nazwy sekundarne (3)

- formant –ek (1):

łojek [może od łój]

- formant –idło (1):

kleidło [od kleić]

Pozostałe derywaty (1)

lakier [derywat wsteczny od lakierować]

1.11.3. Zestawienia (2)

rzeczownik+przymiotnik (2)

biel talkowa; lentryk pergaminowy

1.12. Nazwy ubrań (3)

1.12.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –ka (1):

zaścierka [od zaściera]

- formant –nica (1):

zapaśnica [od za pasem]

Pozostałe derywaty (1)

zaściera [od za ścięra]

1.13. Prawo, przepisy i obyczaje (52)

1.13. 1. Nazwy prymarne (2)

chorągiew⁸⁵⁴; gwiazda

1.13.2. Słownictwo sekundarne (36)

- formant -ctwo//-stwo (8):

bratstwo (brastwo, bracstwo) [od brat]

cechmistrstwo [od cechmistrz]

fuszerstwo [od fuszer]

klamizerstwo [od klamizera]

knociarstwo [od knociarz]

majsterstwo [od majster]

partactwo⁸⁵⁵ [o partacz]

⁸⁵⁴ Psł. *chorogy prawdopodobnie z goc. hrugga ‘kij, laska’. W. Boryś, op. cit., s. 66.

- terminatorstwo** [od terminator]
- formant –two (3):
bractwo [od brat]
cehmistrzstwo [od cechmistrz]
czeladnictwo [od czeladnik]
- formant –estwo (1):
cemistrzestwo [od cechmistrz]
- formant –ostwo (3):
cehmistrzostwo [od cechmistrz]
majstrostwo⁸⁵⁶ [od majster]
mistrzostwo (mistrostwo) [od mistrz (mistr)]
- formant –wstwo (2):
majstrowstwo⁸⁵⁷ [od majster]
mistrzowstwo⁸⁵⁸ [od mistrz]
- formant –owość (1):
cechowość [od cech lub cechowy]
- formant –ek (2):
rozwiarek [od rozmiar]
poniedzialek [od po niedzieli]
- formant –ka (3):
fuszerka⁸⁵⁹ [od fuszer]
majsterka [od majster]
wędrówka [od wędrować]
- formant –a (2):
fusiera (fuszera) [od fuszer]
majsteria⁸⁶⁰ [od majster]
- formant –atka//otka (2):
terminatka [od termin]
terminotka [od termin]
- formant –e (1):
mistrzowskie [od mistrzowski]
- formant –ne (3):
opowiedne [od opowiadać⁸⁶¹]
wstępne [od wstępować]
zadziennie [od za dzień]
- formant –enie (1):
zgromadzenie [od zgromadzić]
- formant –owe (3):
śniadaniowe [od śniadanie]
terminowe [od termin]
suchedniowe [od suche dni]
- formant –iny (1):
wyzwoliny [od wyzwolić]

⁸⁵⁵ Partactwo to także partacze, fuszerzy,

⁸⁵⁶ Majstrostwo to także majster z żoną.

⁸⁵⁷ Majstrowstwo to także majster z żoną.

⁸⁵⁸ Mistrzostwo to także mistrz z żoną.

⁸⁵⁹ Fuszerka to także kobieta- fuszer oraz wytwór pracy fuszera, wiejskiego rzemieślnika.

⁸⁶⁰ Majsteria to także majster z żoną oraz zbiorowo majstrowie.

⁸⁶¹ SW, t. 3, s. 810.

1.13.3. Zestawienia (14)

rzeczownik+przymiotnik (9)

**czas fajerantowy; czas, sezon ogórkowy⁸⁶²; lada cechowa;
kurs majsterski; mistrzowskie koło; pora ogórkowa;
porządki rzemieślnicze; sztuka czeladnicza; sztuka
mistrzowska**

przymiotnik+rzeczownik (2)

przypowiedni list (przypowiedny list); wyzwoleńczy list

przymiotnik+rzeczownik (1)

wędrówka czeladnika

rzeczownik+wyrażenie przyimkowe (2)

robotą od sztuki; wpis do cechu

1.14. Nazwy wyrobów (26)

1.14.1. Nazwy prymarne (6)

**pęca (pęcza, pęcza, pęcza); rzem (rem⁸⁶³); rzemień
(rzemień); skóra; smyk; wędzidło**

1.14.2. Słownictwo sekundarne (16)

- formant –ek (2):
rzemyczek (rzemyszek) [od rzemyk]
smyczek [od smyk]
- formant –uszek (1):
rzemuszek [od rzemień]
- formant –usz(cz)ek (1):
rzemuszczyk (rzemyszczyk) [od rzemień]
- formant -ik// -yk (2):
gorcik [od gort]
rzemyk [od rzem]
- formant –ka (2):
pęcinka [od pęca]
smyczka [od smyk]
- formant –ina (1):
pęcina [od pęca]
- formant –wizna (1):
futrowizna⁸⁶⁴ [od futro]
- formant –owność (1):
glansowność (glancowność) [od glans (glanc)]
- formant –ec (1):
rzemieniec [od rzemień]
- formant –ysko (1):
rzemysko [od rzem]

⁸⁶² Bańkowski: wyrażenie sezon ogórkowy zamiast martwy sezon+ fr. morte-saison ‘czas poza sezonem (intensywnej działalności); pora roku wakacyjna, urlopową’ polega na wypaczeniu semantycznym niemieckiego idiomatu saure-gurken-zeit ‘czas kiszonych ogórków’. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, s. 398.

⁸⁶³ Por. W. Boryś, op. cit., s. 532.

⁸⁶⁴ Futrowizna to podszywka z futra.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –e (2):
podbicie⁸⁶⁵ [od podbić]
podszycie [od podszyć]

Pozostałe derywaty (1)

połysk [od połyskać]

1.14.3. Zrosty i złożenia (2)

rękodzieło⁸⁶⁶ [ręka+o+dzieło]

rękotwór [ręka+o+twór]

1.14.4. Zestawienia (2)

rzeczownik+przymiotnik+rzeczownik (1)

pas zabitego wołu

rzeczownik+wyrażenia przyimkowe (1)

pokrycie na kołnierz, na futro

1.15. Czasowniki (42)

1.15.1. Sekundarne (37)

- formant –ować (12):
akordować [od akord]
czeladnikować [od czeladnik]
ćwiekować [od ćwiek]
ćwiokować [od ćwiok]
ćwieczkować [od ćwieczek]
ćwioczковать [od ćwioczki]
glansować (glancować) [od glans (glanc)]
ladrować [od lader]
licować [od lico]
poniedziałkować [od poniedziałek]
praktykować [od praktyka]
terminować [od termin]
- formant -ić// -yć (4):
czeladniczyć [od czeladnik]
rzemieślniczyć [od rzemieślnik]
partolić [od partola⁸⁶⁷]
knocić [od knot]
- formant na- (1):
nafuszerować [od fuszerować]
- formant od- (1):
odterminować [od terminować]
- formant po- (3):
poglansować [od glansować]
policować [od licować]
poterminować [od terminować]

⁸⁶⁵ Podbicie to także przymocowanie futra, skóry, przyszywanie itp. do czegoś od spodu.

⁸⁶⁶ Rękodzieło to także: 1. zbiór przedmiotów wykonanych ręcznie przez rękodzielnicę; 2. wyrób przedmiotów, zwykle artystycznych, rękodzielniczo; 3. zakład produkcyjny oparty na pracy ręcznej.

⁸⁶⁷ Por. A. Bańkowski, op. cit., t. 2, 506.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant pod- (1):
podbić [od bić]
- formant prze- (1):
przeterminować [od terminować]
- formant przy- (1):
przysznitować [od sznitować]
- formant s- (4):
sfuszerować [od fuszerować]
sfremdować [od fremdować]
stertolić [od tertolić]
spakłacić [od pakłacić]
- formant wy- (3):
wyglansować (wyglancować) [od glansować (glancować)]
wysztramować [od sztramować]
wyzwolić (wyzwalać, wywolić, wywolnić) [do stp. zwolić ‘wyratować, ocalić, wyrazić zgodę, przystać na coś’⁸⁶⁸]
- formant za- (1):
zeterminować [od terminować]
- formant -ja – (1):
podbijać [od podbić]
- formant się (4):
ferglajchować się [od ferglajchować]
majstrować się [od majsterować]
wkupić się [od wkupić]
wkupować się [od wkupować]

1.15. 2. Zestawienia (5)

czasownik+rzeczownik (2)

**robić rzemiosło (robić rzemieśło, robić rzemiesło);
trybować rzemiosło**

czasownik+wyrażenie przyimkowe (3)

dać do terminu; robić po szewsku; spłacić na majstra

1.16. Przymiotniki (55)

1.16.1. Nazwy sekundarne (53)

- formant -y (7):
chałupniczy [od chałupnik]
czeladniczy [od czeladnik]
rajzowniczy [od rajzownik]
rękodzielniczy [od rękodzielnik]
rękodziały [od rękodzieło]
rzemieślniczy (rzemieśniczy, rzemieśniczy) [od rzemieślnik (rzemieśnik, rzemieśnik)]
wyzwoleńczy [od wyzwoleniec]
- formant -ny (8):
gieradny [od gierada]

---

⁸⁶⁸ W. Boryś, op. cit., s. 720.

- korporacyjny** [od korporacja]
manufaktorny [od manufaktura]
rękodzielny [od rękodzieło]
rękotworny [od rękotwór]
rzemienny (rzeminy, rzemionny) [od rzemień]
rzemieślny (rzemieślny) [od rzemiosło (rzemieśło)]
warsztatny (warstatny) [od warsztat (warstat)]
- formant –any (3):
    - rękodzielniany** [od rękodzielnik]
    - rzemiany (rzomiany)** [od rzem]
    - skórzany** [od skóra]
  - formant –owy (12):
    - auflegowy** [od auflega]
    - cehmistrzowy** [od cechmistrz]
    - cechowy**⁸⁶⁹ [od cech]
    - fajerantowy (fajrantowy)** [od fajerant (fajrant)]
    - ferglajchowy** [od ferglajch]
    - majstrowy** [od majster]
    - mistrzowy** [od mistrz]
    - rzemieniowy** [od rzemień]
    - rzemieślnikowy (rzemieśnikowy, rzemieślnikowy)** [od rzemieślnik (rzemieśnik, rzemieślnik)]
    - rzemiosłowy** [od rzemiosło]
    - warsztatowy (warstatowy)** [od warsztat (warstat)]
    - wyzwolinowy** [od wzywliny]
  - formant –ów//–ow (5):
    - majstrów (mestrów)** [od majster (mester)]
    - mistrzów** [od mistrz]
    - mistrzow** [od mistrz]
    - partaczow** [od partacz]
    - rzemieślnikow (rzemieśnikow)** [od rzemieślnik (rzemieśnik)]
  - formant –ew (1):
    - mistrzew** [od mistrz]
  - formant –cki (5):
    - partacki** [od partacz]
    - praktykancki** [od praktykant]
    - rzemieśnicksi** [od rzemieśnik]
    - szewski** [od szewc]
    - towarzyski** [od towarzysz]
  - formant –ski (5):
    - abecadlarski** [od abecadlarz]
    - fuszarski** [od fuszer]
    - majsterski** [od majster]
    - sturarski** [od sturarz]
    - terminatorski** [od terminator]
  - formant –oski (1):
    - mistrzowski** [od mistrz]

⁸⁶⁹ Cechowy to także cechowy w użyciu rzeczownikowym daw. członek cechu.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

- formant –owski (5):
cehmistrzowski [od cechmistrz]
cechowski [od cech]
majstrowski (mejistrowski) [od majster (mejster)]
mistrzowski (mistrowski) [od mistrz (mistr)]
werkmajstrowski [od werkmajster]
- formant –isty (1):
rzemienisty [od rzemień]

1.16.2. Zrosty i złożenia (2)

drobnorzemieślniczy [drobny+o+rzemieślniczy]
jednorzemieślny [jeden+o+rzemieślny]

1.17. Imiesłowy (3)

1.17.1. Nazwy sekundarne (3)

- formant –ny (1):
glansowny (glancowny) [od glansować (glancować)]
- formant –any (2):
glansowany (glancowany) [do glansować (glancować)]
sztancowany [od sztancować]

1.18. Inne – przysłówek (1)

1.18.1. Nazwy sekundarne (1)

- formant –o (1):
chałupniczo [od chałupnik]

2. Słownictwo zapożyczone (121)

2.1. anglicyzmy (1)

2.1.1. Nazwy osób (1)

workman [ang. workman]

2.2. bohemizmy (2)

2.2.1. Nazwy osób (1)

mistrz (mistr, mister) [czes. mistr ze st. germ. meister z łac. magister]

2.2.2. Nazwy miejsc (1)

pawłacz (pablacz) [czes. pawłac ‘balkon’]

2.3. galicyzmy (5)

2.3.1. Nazwy osób (3)

artyzan [fr. artisan]
kontroler (kontroller, kontrollor) [fr. controleur]
kontrol [fr. controleur]

2.3.2. Nazwy miejsc (1)

atelier [fr. atelier];

2.3.3. Prawo, przepisy i obyczaje (1)

akord (ankord) [fr. accord z łac. accord(i)um];

2.4. germanizmy (82)

2.4.1. Nazwy osób (16)

bajzycmajster [niem. Beisitzmeister]
bezycer [niem. Beisitzmeister, Beisitzer]
bezycmajster (bajzycmajster, bezecmajster) [niem. Beisitzmeister]
bretmajster [niem. Brettmeister ‘starszy czeladnik szewski’]
cajtownik [niem. Zeit ‘czas’]
forarbeiter [niem. Vorarbeiter]
fuszer [niem. Pfuscher]
giezela [niem. Gessell]
kundman (kondman, kuntman) [niem. Kundmann]
lerkamrat [niem. Lehrkamerad]
lermajster [niem. Lehrmeister]
majster (maśter, mejster, mester) [niem. Meister ‘mistrz’ z łac. magister ‘nauczyciel, przełożony’]
obermajster [niem. Obermeister].
sturzarz (sturarz) [niem. Störer ‘wichrzyciel’]
werkfirer (wegkwir, werkfrörer) [niem. Werkfürer]
werkmajster [niem. Werk; niem. Meister]

2.4.2. Nazwy specjalności (2)

fach (facht) [niem. Fach]
kunst [niem. Kunst]

2.4.3. Nazwy narzędzi (9)

cajg [niem. Zeug ‘narzędzie, materiał itp.’]
glans (glanc) [niem. Glanz]
glansa (glanca) [niem. Glanz]
graty [śrw. niem. geräte]
leszpis [niem. Löschspiess]
mustro [niem. Muster ‘wzór, próba, przykład’]
polersztal [niem. Polierstahl];

szpilorek⁸⁷⁰ (**špilorek**) [niem. Speillert]

warsztat⁸⁷¹ (**warsztak, waksztat, warstat**) [niem. Werkstatt]

2.4.4. Nazwy materiałów (7)

bunt (bał, buńt, bónt) [niem. Bund ‘związek’]

ćwiek (ćwak, ćwek, ćwięk) [śrw. niem. zwëck ‘gwóźdź w środku tarczy’, niem. Zwecke ‘rodzaj gwoźdźcia, ćwiek’]

dacher [niem. Tacher ‘tuzin’]

dratwa (dratew) [śrw. niem. drat, dziś niem. Draht ‘drut, dratwa’]

ryminal [niem. Riemen ‘rzemień, pas’]

tacher [niem. Tacher ‘tuzin’]

techer [niem. Tacher ‘tuzin’]

2.4.5. Nazwy miejsc (1)

kram [śrw. niem. kram]

2.4.6. Nazwy substancji (6)

federwajs [niem. Federweiss]

klajster (klajstr) [niem. Kleister]

lentryk [niem. Leimtränke]

lim [niem. Leim ‘klej, lep’]

strycha [niem. strich, forma czas przeszłego niem. streichen ‘(po)smarować’]

wazelina (waselina) [niem. nazw. handl. Vaseline od niem. Wasser ‘woda’ i gr. elaion ‘olej’⁸⁷²]

2.4.7. Nazwy ubrań (1)

lentwal [niem. Lendenfell]

2.4.8. Prawo, przepisy i obyczaje (28)

atest [niem. Attest]

auflega (oflega) [niem. Auflage]

blaumontag (blauermontag, blaumontak) [niem. Blauer Montag ‘błękitny poniedziałek’]

bruderszaft [niem. Bruderschaft ‘braterstwo’]

cech⁸⁷³ [niem. Zeche]

cecha [niem. Zeche]

cycha [niem. Zeichen]

fajerant (fajerand, fajrant, fajeramt) [niem. Feierabend];

fercentag (fircentag, flercentag, fercentak) [niem. Virzehn Tage ‘czternaście dni, dwa tygodnie’]

ferglajch [niem. Vergleich]

⁸⁷⁰ Szpilorek to także rodzja szydła rymarskiego.

⁸⁷¹ Warsztat to także pomieszczenie wyposażone w urządzenia, maszyny, narzędzia do wykonywania określonych prac rzemieślniczych, także zakład wykonujący takie prace.

⁸⁷² USJP: fr. vaseline. USJP, t. 4, s. 358.

⁸⁷³ Cech to także budynek będący siedzibą zarządu tego zrzeszenia i miejscem zebrań jego członków oraz członek cechu, cechowy.

fertryngielt (fertrynkielt) [niem. Vertringeld]
frysztuk [niem. Freistück ‘wolny kawał’]
gieszynk [niem. Geschenk]
giezelszyk (gzelszyk) [niem. Gessel(en)stuck]
kranksa [niem. Krankenkasse]
kundszaft [niem. Kundschaft]
lada [niem. Lade]
lerbryf [niem. Lehrbrief]
lichtgans (litgnas) [niem. Lichtgans]
lon (lohn) [niem. Lohn]
magistersztuk [niem. Meisterstück]
majsterszyk (majstersztuk) [niem. Meisterstück];
meisterwerk [niem. Meisterwerk]
ogórki [niem. Gurke]
rajsa (rajza) [niem. Reise]
sztuka [śrw. niem. stuck(e), stück(e)]
tagwerk [niem. Tagewerk]
wilkom [niem. Willkomm, Willkommen ‘przyjazne przyjęcie’]
wochlön [niem. Wohl ‘dobro, pomyślność’; niem. Lohn ‘zapłata rzemieślnikowi’]

2.4.9. Nazwy wyrobów (5)

brandzelówka (brandzlówka) [niem. Brandshole]
forant [może niem. Vorath ‘zapas’]
futertuch [niem. Futtertuch]
wark⁸⁷⁴ [niem. Werk ‘dzieło, zakład’]

2.4.10. Czasowniki (7)

fremdować [niem. fremd ‘obcy’]
fuszerować [niem. pfuschern]
futrować [niem. füttern]
szeftować [niem. schäften]
sztancować [niem. stanzen ‘tłoczyć, wytłaczać’]
szytchować [niem. stiehen]
trajbować [niem. treiben ‘napędzać’]

2.5. hebraizmy (1)

2.5.1. Prawo, przepisy i obyczaje (1)

dawida [od hebrajskiego imienia Dawid]

---

⁸⁷⁴ Wark to także cech rzemieślnicz.

2.6. latynizmy (16)

2.6.1. Nazwy osób (6)

abecadlarz (abiecadlarz) [łac. abecedariusz]
abecedarjusz [łac. abecedariusz]
magister [łac. magister]
pater [łac. ‘ojciec’]
patera [łac. pater ‘ojciec’]
procederent [od łac. procedere ‘postępować’]

2.6.2. Nazwy specjalności (2)

manufaktura⁸⁷⁵ [śr.-łac. manufactura]
proceder (preceder) [łac. procedere ‘postępować’]

2.6.3. Nazwy narzędzi (1)

gierada [łac. gerada (z niem. daw. Gerade, dziś Geräth)
‘statki, ruchomość domowa’]

2.6.4. Nazwy miejsc (1)

fabryka⁸⁷⁶ [łac. fabrica ‘warsztat’]

2.6.5. Nazwy substancji (1)

talk (talek) [śr.-łac. talcus z arab. talq]

2.6.6. Prawo, przepisy i obyczaje (5)

bursa [śr.-łac. bursa ‘worek, sakiewka, kasa’ z p.-łac. ‘skóra
wołowa’ od gr. byrsa ‘skóra’]
kątybernija [łac. contubernium]
patron [łac. patronus]
patronus [łac. patronus]
termin [łac. terminus ‘granica, kres’]

2.7. orientalizmy (1)

2.7.1. Prawo, przepisy i obyczaje (1)

buzdygan [tat.]

2.8. rusycyzmy (2)

2.8.1. Nazwy narzędzi (1)

jaszczyk [ros. jaszczik]

⁸⁷⁵ Manufaktura to także wyroby rękodzielnicze.

⁸⁷⁶ Fabryka to także wyrób, produkcja.

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

2.8.2. Nazwy materiałów (1)

sorok (serok) [ros. sorok ‘czterdzieści’]

2.9. zapożyczenia fakultatywne (4)

2.9.1. Nazwy specjalności (1)

profesja (prefesja, profesja, profesja, professja) [fr. profession z łac. professio ‘jawne ukazanie, rzemiosło’; łac. professio]

2.9.2. Prawo, przepisy i obyczaje (3)

korporacja [amer. ang. corporation ‘zrzeszenie, spółka’ od śr. łac. corporatio ‘związek, połączenie części’; łac. corporatio ‘łączenie się’; fr. ang. corporation]

opinia [łac. opinio ‘pogląd, przeczucia, wyobrażenie, przesąd (dobra) sława’; fr. opinion z łac. opinio]

praktyka [fr. pratique z gr. praktikos ‘aktywny, czynny’; gr. praktikos ‘czynny, aktywny’]

2.10. hybrydy (7)

cehmistrz [niem. Zeche ‘cech’+ czes. mistr ‘mistrz’]

cehmistrzmajster [pol. cehmistrz + niem. Meister ‘mistrz’]

nadmajster [pol. nad + niem. Meister ‘mistrz’]

podmajstry [pol. pod + niem. Meister]

podmistrz [pol. pod + czes. mistr]

werkmistrz (werkmistrz, warkmistrz) [niem. Werk + czes. mistr]

werkcajgkasta [niem. Werk + niem. Zeug ‘narzędzie, materiał itp.’+ łac. castus ‘czysty’]

3. Wyrazy o niejasnym pochodzeniu (11)

damryk ‘ochraniacz’ [może niem. dämmen ‘uśmierzyć’]

kantaporne ‘rodzaj opłaty cechowej’ [???

klamizera ‘partactwo’ [może niem. klamm ‘kruch, ciasno’]

papudrak (papudrok) ‘partacz’ [???

peckiel ‘partacz’ [węg. pecek ‘kołek, przetyczka’, peckel ‘kneblować, przetykać, kołkiem’]

szor (szur) ‘dwadzieścia par skórek zwierzęcych’ [???

szwajca (szwajco, szwajka, śwajca, szwejca) [może niem. Schweizer ‘Szwajcar’];

torkmysz ‘rzemień ze skóry cielęcej’ [???

trzyślenie ‘garbowanie’ [???

zatuła ‘fartuch skórzany rzemieślniczy’ [???

sztramować ‘wyciągać skórę’ [???

Wnioski

1. Zestawienie liczbowe słownictwa ogólnorzemieślniczego

słownictwo ogólnorzemieślnicze	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	421	76,13	121	21,88	11	1,99	553	100

2. Struktura słownictwa rodzimego ogólnorzemieślniczego

słownictwo ogólnorzemieślnicze	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
	25	5,94	344	81,71	47	11,16	5	1,19	421	100

3. Struktura słownictwa – zapożyczenia

zapożyczenie	liczba	%
anglicyzmy	1	0,83
bohemizmy	2	1,65
galicyzmy	5	4,13
germanizmy	82	67,76
hebraizmy	1	0,83
latynizmy	16	13,22
orientalizmy	1	0,83
rusycyzmy	2	1,65
zapożyczenia fakultatywne	4	3,31
hybrydy	7	5,79
razem:	121	100,00

4. Lista rangowa zapożyczeń w zasobach słownictwa ogólnorzemieślniczego

ranga	zapożyczenie	liczba	%
1.	germanizmy	82	67,76
2.	latynizmy	16	13,22
3.	hybrydy	7	5,79
4.	galicyzmy	5	4,13
5.	zapożyczenia fakultatywne	4	3,31
6.	bohemizmy	2	1,65
6.	rusycyzmy	2	1,65
7.	anglicyzmy	1	0,83
7.	hebraizmy	1	0,83
7.	orientalizmy	1	0,83
	razem:	121	100,00

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Spośród 553 wyrazów przyporządkowanych słownictwu ogólnorzemieślniczemu, formacje rodzime (421 wyrazów) stanowią 76 %, zaś pozostałe 24 % - zapożyczenia (121 wyrazów) oraz wyrazy o niejasnym pochodzeniu (11 wyrazów).

Wśród słownictwa rodzimego (421 wyrazów) największy zbiór stanowią derywaty (344 wyrazy, czyli 82 %), jak **miechownictwo** [od miechownik], **pacholek** [od pachół], **podmistrzek** [od podmistrz], **rękodzielniczka** [od rękodzielnik] oraz zestawienia (47 wyrazów, czyli 11%), np. **brat cechowy**, **statki rzemieślnicze**. W słownictwie ogólnorzemieślniczym odnajdujemy też wyrazy prymarne (25 wyrazów, czyli 6 %), np. **brat (bratr)**, a także zrosty i złożenia (5 wyrazów, czyli około 1 %), np. **psujmajster** [psuć(j)+majster].

Zapożyczenia stanowią 22 % słownictwa ogólnorzemieślniczego i liczą 121 wyrazów, w tym najwięcej jest germanizmów – 83 wyrazy (68 %), np. **fach (facht)** [niem. fäch], **fuszer** [niem. Pfuscher], **polersztal** [niem. Polierstahl], a także latynizmów – 16 wyrazów (13 %), np. **magister** [łac. magister], **pater** [łac. ‘ojciec’]. Odnajdujemy też hybrydy (7 wyrazów, 6 %), np. **nadmajster** [pol. nad + niem. Meister ‘mistrz’], galicyzmy (5 wyrazów, 4 %), np. **artyzan** [fr. artisan], zapożyczenia fakultatywne (4 wyrazy, 3 %), np. **korporacja** [amer. ang. corporation ‘zrzeszenie, spółka’ od śr. łac. corporatio ‘związek, połączenie części’; łac. corporatio ‘łączenie się’; fr. ang. corporation] oraz po dwa (1,6 %) bohemizmy, np. **pawlacz (pablacz)** [czes. pawlac ‘balkon’] i rusycyzmy, np. **jaszczyk** [ros. jaszczik].

Jednostkowo wystąpił anglicyzm (**workman** [ang. workman]), hebraizm (**dawida** [hebr. Dawid]) i orientalizm (**buzdygan** [tat.]).

Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Rekapitulacja zjawisk

1. Zestawienie liczbowe słownictwa rzemiosł skórzanych⁸⁷⁷

słownictwo	rodzime		zapożyczone		o niejasnym pochodzeniu		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
miechownicze	95	67,38	43	30,5	3	2,12	141	100
rękawicznice	76	67,26	36	31,86	1	0,88	113	100
kaletnicze	107	55,16	85	43,81	2	1,03	194	100
kuśnierskie	445	66,72	205	30,73	17	2,55	667	100
szewskie	622	69,65	243	27,21	28	3,14	893	100
rymarskie i siodlarskie	404	70,38	162	28,2	8	1,39	574	100
garbarskie	623	77,78	171	21,35	7	0,87	801	100
nazwy skór i ich rodzajów	408	77,12	107	20,23	14	2,65	529	100
ogólnorzemieślnicze	421	76,13	121	21,88	11	1,99	553	100
razem:	3201	71,70	1173	26,27	91	2,04	4465	100

⁸⁷⁷ Tu i w następnych tabelach wyrażone w liczbach hasel.

2. Struktura słownictwa rodzimego rzemiosł skórzanych

słownictwo	prymarne		derywaty		zestawienia		zrosty i złożenia		eponimy		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
miechownicze	13	13,68	75	78,96	5	5,26	1	1,05	1	1,05	95	100
rękawicznice	1	1,32	65	85,52	9	11,84	0	0	1	1,32	76	100
kaletnicze	10	9,35	90	84,11	6	5,61	1	0,93	0	0	107	100
kuśnierskie	28	6,29	376	84,5	25	5,62	5	1,12	11	2,47	445	100
szewskie	34	5,47	457	73,47	121	19,45	8	1,29	2	0,32	622	100
rymarskie i siodlarskie	32	7,9	247	61,14	122	30,20	3	0,74	0	0	404	100
garbarskie	21	3,37	513	82,34	84	13,49	5	0,8	0	0	623	100
nazwy skór i ich rodzajów	41	10,05	274	67,15	89	21,81	1	0,25	3	0,74	408	100
ogólnorzemieślnicze	25	5,94	344	81,71	47	11,16	5	1,19	0	0	421	100
razem:	205	6,40	2441	76,26	508	15,87	29	0,91	18	0,56	3201	100

3. . Struktura słownictwa rzemiosł skórzanych – zapożyczenia

słownictwo:	miechownicze		rękawicznice		kaletnicze		kuśnierskie		szewskie		rymarskie i siodlarskie		garbarskie		nazwy skór i ich rodzajów		ogólnorzemieślnicze		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
anglicyzmy							2	0,98	2	0,82			1	0,58	7	6,55	1	0,83	13	1,11
aramejskie													1	0,58					1	0,09
bohemizmy	1	2,33					3	1,46	3	1,23	4	2,47	2	1,17			2	1,65	15	1,28
dżagatajskie													1	0,58					1	0,09
galicyzmy			13	36,11	16	18,82	22	10,73	16	6,58	4	2,47	8	4,69	12	11,21	5	4,13	96	8,18
germanizmy	15	34,88	22	61,11	30	35,29	81	39,50	155	63,80	115	70,98	134	78,38	54	50,47	82	67,76	688	58,74
greczyzmy					1	1,18			2	0,82	1	0,62	1	0,58	1	0,93			6	0,51
hebraizmy											1	0,62					1	0,83	2	0,17
hungaryzmy							12	5,85	4	1,65	4	2,47							20	1,71
iberyzmy							1	0,49							3	2,80			4	0,34
italianizmy					1	1,18	6	2,93	2	0,82	1	0,62	1	0,58	1	0,93			12	1,02
latynizmy i nowolatynizmy	5	11,63			20	23,53	13	6,34	13	5,35	7	4,32	10	5,86	9	8,41	16	13,22	93	7,93
lituanizmy							1	0,49	3	1,23	1	0,62	1	0,58					6	0,51
malezyjskie													1	0,58					1	0,09
orientalizmy	9	20,93			3	3,52	14	6,83	7	2,88	3	1,85			4	3,74	1	0,83	41	3,50
rusycyzmy			1	2,78	1	1,18	15	7,32	5	2,06	4	2,47	1	0,58	7	6,55	2	1,65	36	3,07
rutenizmy	6	13,95			5	5,88	10	4,88	4	1,65	7	4,32	2	1,17	3	2,80			37	3,15
slowackie									9	3,70									9	0,77
zapożyczenia fakultatywne	6	13,95			7	8,24	23	11,22	13	5,35	6	3,70	6	3,51	6	5,61	4	3,31	71	6,05
hybrydy	1	2,33			1	1,18	2	0,98	5	2,06	4	2,47	1	0,58			7	5,79	21	1,71
razem:	43	3,67	36	3,07	85	7,25	205	17,48	243	20,72	162	13,81	171	14,58	107	9,12	121	10,32	1173	100,00

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

4. Lista rangowa zapożyczeń – słownictwo rzemiosł skórzanych

ranga	zapożyczenie	liczba razem	%
1.	germanizmy	688	58,64
2.	galicyzmy	96	8,18
3.	latynizmy i nowolatynizmy	93	7,93
4.	zapożyczenia fakultatywne	71	6,05
5.	orientalizmy	41	3,50
6.	rutenizmy	37	3,15
7.	rusycyzmy	36	3,07
8.	hybrydy	21	1,79
8.	hungaryzmy	20	1,71
9.	bohemizmy	15	1,28
10.	anglicyzmy	13	1,11
11.	italianizmy	12	1,02
12.	słowackie	9	0,77
13.	greycyzmy	6	0,51
13.	lituanizmy	6	0,51
14.	iberyzmy	4	0,34
15.	hebraizmy	2	0,17
16.	aramejskie	1	0,09
16.	dżagatajskie	1	0,09
16.	malezyjskie	1	0,09
	razem:	1173	100,00

Analizowane słownictwo rzemiosł skórzanych zmieniało się przez wieki, wraz z rozwojem gospodarczym i technologicznym Europy i Polski, co znalazło swoje odbicie w zasobie słownikowym polszczyzny. Na jego stan i kształt miały wpływ kontakty z rzemieślnikami i handlarzami z innych państw i regionów Europy, co przyczyniało się do przenikania zapożyczeń do polszczyzny. Część wyrazów przyporządkowanych badanemu zbiorowi została odziedziczona z prajęzyka, a kolejne utworzono zgodnie z systemem języka polskiego.

Zbiór badanego w niniejszej pracy słownictwa rzemiosł skórzanych, liczący 4465 wyrazów, tworzą terminy szewskie (893), garbarskie (801) oraz kuśnierskie (667), rymarskie i siodlarskie (574), ogólnorzemieślnicze (553) oraz nazwy skór i ich rodzajów (529), a także wyrazy kaletnicze (194), miechownicze (141) i rękawicznicze (111).

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

W słownictwie rzemiosł skórzanych dominują formacje rodzime (3201 wyrazów), stanowiące 72 % analizowanego materiału, natomiast zapożyczenia (1173 wyrazy) tworzą 26 % zbioru⁸⁷⁸. Zjawisko to dowodzi polonizowania terminologii rzemiosł skórzanych, jak również tego, że to właśnie rodzime neologizmy zaspokajały potrzeby nominacyjne, wynikające z rozwoju techniki i technologii rzemieślniczej oraz zmian obyczajowych zachodzących w środowisku rzemieślniczym.

Słownictwo rodzime. Formacje rodzime zasilają głównie zasoby wyrazów przyporządkowanych garbarstwu (78 %), tworząc zbiory nazw wykonawców czynności, pokrewieństwa, miejsc, nazw czynności, odpadków i narzędzi oraz czasowników, przymiotników i imiesłówów, a także współtworzy nazwy skór i ich rodzajów (77 %), które znane były Polakom od wieków i powszechnie wykorzystywane przez nich. Słownictwo utworzone na gruncie polskiego systemu językowego stanowi również 76 % zbioru słownictwa ogólnorzemieślniczego oraz 70 % rymarskiego i siodlarskiego, a poniżej 70 % formacji rodzimych odnajdujemy w zasobach słownictwa szewskiego (69, 6 %), miechowniczego (67 %), rękawiczniczego (67 %) i kuśnierskiego (67 %), zaś najmniej, bo 55 % całego zbioru, wśród wyrazów zaliczonych do kaletnicznych, co sygnalizuje rozwój tej gałęzi głównie pod wpływem kultury (mody) obcej.

W obrębie 3.201 jednostek rodzinnych słownictwa rzemiosł skórzanych odnajdujemy przede wszystkim derywaty: 2441 wyrazów (76 % słownictwa rodzimego), zaś w mniejszych liczbach zestawienia: 508 wyrazów (16 %), wyrazy prymarne: 205 (6 %), zrosty i złożenia: 29 (1 %) i eponimy: 18 (0, 6 %).

Najwyższy odsetek derywatów odnajdujemy w zasobach rodzimych słownictwa rękawiczniczego (85,5 %), np. **rękawicznik** [od rękawica]; kaletniczego (84 %), np. **portmoneciarka** [od portmoneciarz]; garbarskiego (82 %), np. **dębienie** [od dębić] oraz ogólnorzemieślniczego (81,7 %), np. **wyzwolinowy** [od wzywliny]. Pomiędzy 80 a 60 % derywatów tworzy rodzimą terminologię miechowniczą (79 %), np. **sakiewka** [od sakwa] i szewską (73, 5 %), np. **buciarz** [od but], a około 70 % – zbiory nazw skór i ich rodzajów (67 %), np. **krowina** [od krowa] oraz słownictwo rymarskie i siodlarskie (61 %), np. **wybijarka** [od wybijać].

Wśród analizowanych tu formacji rodzimych funkcjonuje 508 zestawień (16 %), najczęściej w zakresie rymarstwa i siodlarstwa (122 jedn.; 30 % rodzimego słownictwa

⁸⁷⁸ Wyrazy o niejasnym pochodzeniu stanowią w badanym materiale 2 %.

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

rymarskiego i siodlarskiego), np. **krakowska uprząż** oraz szewstwa (121 zestawień; około 20 % rodzimego słownictwa szewskiego), np. **obcas słupkowy** i nazw skór (89 jedn.; 22 % rodzimych nazw skór), np. **skóra jelonkowa**. Rzadziej zestawienia pojawiają się w innych gałęziach skórnictwa, np. w rodzimej terminologii garbarskiej odnajdujemy 13,5 % zestawień (84), np. **garbarz czerwony**, w rękawiczniczej – 12 % (9), np. **zrzynak skóry** i w ogólnorzemieślniczej – 11 % (47), np. **instrumenty rzemieślnicze**. Zestawienia, tworzące mniej niż 10 % zbioru formacji rodzimych, odnajdziemy w słownictwie kuśnierskim (25, czyli 5,6 %), np. **białe futro**, kaletniczym (6, czyli 5,6 %) np. **cielęca torba** i miechowniczym (5, czyli 5,3 %), np. **pas z pieniędzmi**. Zestawienia wskazują na potrzebę precyzowania nazw, tu przede wszystkim wyrobów oraz narzędzi.

Zasoby słownictwa rodzimego w analizowanym materiale wzbogaca 205 wyrazów prymarnych (6 %), z czego najwięcej w zasobach terminologii miechowniczej – 14 %, np. **trzos** oraz nazw skór i ich rodzajów – 10 %, np. **runo**. Wyrazy prymarne odnajdziemy też w słownictwie kaletniczym (9 %), np. **jaszczur**, rymarskim i siodlarskim (8 %), np. **kobyła**, kuśnierskim (6 %), np. **suka**, ogólnorzemieślniczym (6 %), np. **brat (bratr)**, szewskim (5, 5 %), np. **szewc (szewiec, szwiec, świec)** i garbarskim (3 %), np. **dąb**. W słownictwie rękawiczniczym odnajdujemy jeden wyraz prymarny, tj. **palec**.

Wśród analizowanego słownictwa rodzimego rzemiosł skórzanych znajduje się 29 zrostów i złożeń (1 %), z czego najwięcej przyporządkowanych słownictwu szewskiemu (8, czyli 1,3 %), np. **oberznicholewka** [oberznij +i+cholewka], a także ogólnorzemieślniczemu (5, czyli 1,2 %), np. **psujmajster** [psuć(j)+majster] i kuśnierskiemu (5, czyli 1,12 %), np. **duszogrzejek** [dusza+o+grzejek]. W pozostałych zbiorach zrosty i złożenia nie przekroczyły 1 % słownictwa rodzimego, zaś w zasobach słownictwa rękawiczniczego nie wystąpiły.

Najwięcej eponimów (11) odnajdujemy wśród terminów kuśnierskich, np. **radziwilka** [od nazwiska Radziwiłł], w zasobach nazw skór i ich rodzajów – 3 eponimy, np. **nappa** [Napa, miasto w Kalifornii w USA], słownictwa szewskiego – 2, np. **wellingtony** [od tytułu ang. wodza i męża stanu Artura A. Wellesley, księcia Wellington], zaś jednostkowo wystąpiły w słownictwie miechowniczym (**michaś** [od zdrobnienia imienia Michał]) oraz rękawiczniczym (**dunka** [od nazwy Duńczyk]). W sumie w słownictwie rzemiosł skórzanych odnajdziemy 18 eponimów.

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Zapożyczenia. Zapożyczenia, stanowiące 26 % zbioru rzemiosł skórzanych, wzbogacały zasób języka polskiego, przenikając do polszczyzny jako nazwy związane z nowymi technologiami, procesami i narzędziami stosowanymi przez skórników. Przyczyniały się do tego obowiązkowe wędrowki czeladników, poznających obyczaje i technikę nie tylko rodzimych warsztatów, ale uczących się też za granicą, co było możliwe ze względu na jednorodny czy też bardzo zbliżony system kształcenia rzemieślników w Europie. Wpływ na to zjawisko miała też migracja rzemieślników – cudzoziemców, którzy osiedlali się na ziemiach polskich od średniowiecza, przynosząc terminologię stosowaną w sferze zawodowej i prywatnej, jako że w przypadku życia rzemieślnika oba te obszary intensywnie przenikały się i uzupełniały.

W analizowanym zbiorze słownictwa rzemiosł skórzanych (4465) odnajdujemy 1173 zapożyczenia pochodzące z 17 języków obcych, zapożyczenia fakultatywne i hybrydy, które trafiały do polszczyzny jako nazwy nowych desygnatów. Najwięcej zapożyczeń, 44 %, tworzy zasoby terminologii kaletniczej, jak również słownictwa rękawiczniczego (32 %), kuśnierskiego (31 %) oraz miechowniczego (30,5 %), na które duży wpływ miała zmieniająca się moda: nowe ubiory i dodatki do nich. Najmniej liczne zbiory obcego pochodzenia w obrębie słownictwa rzemiosł skórzanych tworzą nazwy skór i ich rodzajów (20 %), terminy garbarskie (21 %) oraz ogólnorzemieślnicze (22 %).

Wśród pożyczek najliczniejsze pozostają germanizmy (688 wyrazów), stanowiące koło 59 % wszystkich wyrazów obcych odnalezionych w badanym materiale, co wskazuje na powszechne kontakty polskich rzemieślników z niemieckojęzycznymi majstrami, a także na napływ germańskich skórników do Polski. Z Niemiec Polacy przywozili nowości techniczne i technologiczne, które zastępowały stare sposoby wyprawy skór i wyrobu przedmiotów skórzanych. W zasobach słownictwa rzemiosł skórzanych odnajdujemy 96 galicyzmów (8 % zapożyczeń), świadczących o kontaktach Polski z Francją, w tym o wpływie mody francuskiej na polską i 93 latynizmy i nowolatyzmy (8 %), które wskazują na wzbogacanie terminologii rzemieślniczej przez język łaciński.

Nie zawsze badacze są w stanie wskazać jednoznacznie drogę przenikania wyrazów obcych do systemu językowego polszczyzny, stąd 71 zapożyczeń fakultatywnych (6 % zapożyczeń), jako że w Polsce, położonej centralnie w Europie, mieszały się i przenikały kulturowe i gospodarcze wpływy m.in. francuskie, niemieckie, włoskie, rosyjskie, czeskie, węgierskie, orientalne.

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Po mniej niż 4 % zapożyczeń liczą orientalizmy (41 wyrazów), rutenizmy (37 wyrazów), rusycyzmy (36 wyrazów), które – choć mniej liczne – wskazują na związki historyczne Polski z Rosją, Ukrainą, Turcją i Tatarami, podobnie jak liczące po mniej niż 2 % hungaryzmy (20 wyrazów), bohemizmy (15 wyrazów), anglicyzmy (13 wyrazów), italianizmy (12 wyrazów). Pozostałe zapożyczenia, tj. lituanizmy (10 wyrazów), iberyzmy (7 wyrazów), herbaizmy (2 wyrazy) stanowią mniej niż 1 % zapożyczeń w badanych zasobach słownictwa rzemiosł skórzanych, co odzwierciedla niewielki wpływ tych języków obcych na rozwój terminologii skórnicy. Jednostkowo w badanym materiale wystąpiły wyrazy pochodzące z aramejskiego, dżagatajskiego i malezyjskiego. Uzupełniają je hybrydy (21 wyrazów) stanowiące 2 % terminów obcego pochodzenia w słownictwie skórnicy.

Germanizmy dominują wśród zapożyczeń przyporządkowanych słownictwu garbarskiemu (78 %), np. **garbarz (garbierz)** [niem. Gärber] oraz rymarskiemu i siodlarskiemu (71 %), np. **gurthamer** [niem. Gurt ‘pas, popręg’; niem. Hammer ‘młotek’], a także ogólnorzemieślniczemu (68 %), np. **fuszer** [niem. Pfuscher] i szewskiemu (65 %), np. **afteleder** [niem. Afterleder], odzwierciedlając bliskie kontakty polskich rzemieślniczych specjalistów z niemieckimi fachowcami. Wśród zapożyczeń zaliczonych do zbioru terminologii rękawicznicy pożyczki z języka niemieckiego stanowią 61 %, np. **szychtel** [niem. Schicht ‘warstwa’], zaś nazw skór – 50,5 %, np. **lader** [niem. Leder ‘skóra’]. Najmniej germanizmów odnajdziemy w zbiorze słownictwa kuśnierskiego (39,5 % zapożyczeń), np. **salopa** [niem. Saloppe], kaletniczego (35 %), np. **rajzekofer** [niem. Reisekoffer ‘walizka’] oraz miechowniczego (35 %), np. **ircha (irzcha)** [śrw. niem. irch z łac. hircus ‘koziół’].

Galicyzmy, wśród pożyczek w zasobach słownictwa rzemiosł skórzanych, stanowią 8 %. Najliczniej zapożyczenia francuskie wystąpiły w zbiorach słownictwa rękawicznicy (36 %), np. **depeser** [fr. depecer], co wskazuje, że sztuki szycia rękawiczek polscy skórnicy uczyli się zarówno od rzemieślników z Niemiec, jak i z Francji. Prawie 19 % galicyzmów odnajdujemy wśród zapożyczeń w zbiorze słownictwa kaletniczego, wśród nich są zaś nazwy przedmiotów używanych w podróży, jak **waliza** [fr. valise z wł. valigia], czy też wygodny **portfel** [fr. portefeuille], świadczące o tym, że wyroby galanteryjne oraz sztuka ich wytwarzania docierały do Polski z Francji. Galicyzmy w zbiorze nazw skór (11 %) wskazują też na kontakty handlowe z Francją (np. **szagryn** [fr. chagrin z tur. sagry] jako ‘skóra cielęca, kozia lub owcza z licem groszkowanym, używana do wyrobu galanterii kaletniczej’). Także

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

wśród zapożyczeń przyporządkowanych słownictwu kuśnierskiemu odnajdziemy pożyczki francuskie (11 %), głównie nazwy ubiorów, na wyrób których duży wpływ miał gust francuski, zwłaszcza dworu królewskiego, np. **etola** [fr. etole]. Wyrazy obce pochodzące z języka francuskiego znajdują się też – choć rzadziej – w zasobach słownictwa szewskiego (7 %), np. **butynek** [fr. bottine], garbarskiego (5 %), np. **moellon** [fr. moellon ‘kamień’], a także terminologii ogólnorzemieślniczej (4 %), np. **akord (ankord)** [fr. accord z łac. accord(i)um], wskazując na szlaki handlowe łączące Polskę z Paryżem i innymi francuskimi miastami. Najmniejszy zbiór (2,5 %) tworzą galicyzmy wśród zapożyczeń przyporządkowanych terminologii rymarskiej i siodlarskiej, w obrębie której odnajdujemy – obok licznych germanizmów – także hungaryzmy, rutenizmy i rusycyzmy, a więc pożyczki z języków narodów w różnych okresach historycznych sąsiadujących z Polską. W słownictwie miechowniczym nie odnajdujemy zaś pożyczek francuskich.

Latynizmy i nowolatynizmy (około 8 % analizowanych zapożyczeń) wzbogacały przede wszystkim terminologię kaletniczą (24 % zapożyczeń), np. **pugilares (pulilares, puliaries, pulares, puilares)** [łac. pugillares] oraz ogólnorzemieślniczą (13 %), np. **magister** [łac. magister] oraz miechowniczą (11 %), np. **askopera** [łac. ascopera z gr.]. Mniej niż 10 % zapożyczeń łacińskich w badanych zasobach wyrazów obcych odnajdujemy w nazwach skór (8 %), np. **abelek (habelek, chabelek)** [śr.-łac. abellus ‘jagnię nowonarodzone’], terminologii kuśnierskiej (6 %), np. **boa** [łac. boa ‘wąż wodny’] oraz garbarskiej (6 %), np. **auramina** [nowolatynizm z łac. aurum ‘złoto’] i szewskiej (5 %), np. **caliga** [łac. caliga], natomiast najmniejsze zbiory latynizmów i nowolatynizmów – w zasobach terminów rymarskich i siodlarskich (4 % pożyczek), np. **dyscyplina (deceplina, wyscyplina, deszczeplina, deszczyplina)** [łac. disciplina ‘nauka, metoda, umiejętność, karność’]. Wyrazy obce pochodzenia łacińskiego nie wystąpiły w zbiorze słownictwa rękawiczniczego. Łacina mająca do XIX wieku status języka uniwersalnego, a następnie wykorzystywana przede wszystkim w tworzeniu terminologii naukowej⁸⁷⁹, przez wieki była aktywną materią leksykalną, stąd tak wysoka jej ranga (3) wśród zapożyczeń w analizowanym zbiorze słownictwa skórniczego.

⁸⁷⁹ Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, op. cit., s. 178.

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Orientalizmy (3,5 % zapożyczeń), wskazują na kontakty handlowe i militarne z Turcją i Tatarami. Najwięcej ich odnajdziemy w słownictwie miechowniczym – 9 wyrazów, stanowiących 21 %, np. **kaleta (kalota, kalita, kolota)** [tur. kal[i]ta ‘sakiewka’], jak również wśród pożyczek w słownictwie kuśnierskim (6 %), np. **ferezja (ferezja)** [tur. feradže ‘długie, wierzchnie okrycie kobiet’], nazwach skór (4 %), np. **meszt (mest)** [tur. mest ‘brusik skórzany’], słownictwie kaletniczym (3, 5 %), np. **temblak (temblach, temlak, tymblak)** [tur. temlik], szewskim (3 %), np. **papeć (papier)** [tur. papucz], rymarskim i siodlarskim (2%), np. **basalyk** [tur.]. W zasobach słownictwa ogólnorzemieślniczego odnajdujemy 1 orientalizm – **buzdygan** [tat.], zaś w badanej zapożyczonej terminologii garbarskiej, rękawicniczej nie odnajdujemy zapożyczeń z języków Wschodu.

Rutenizmy (37 wyrazów), czyli zapożyczenia z języków ruskich, stanowią 3 % wszystkich wyekscerpowanych w badanym materiale pożyczek. Największy procent wyrazów obcych stanowią one w zbiorach słownictwa zapożyczonego miechowniczego (14 %), np. **sundak** [ukr. sunduk], na co wpływały, od początku istnienia państwa polskiego, kontakty ze wschodnimi sąsiadami. Zapożyczenia z języków ruskich odnajdziemy również w zbiorach słownictwa kaletniczego (6 %), np. **gubania** [ukr. hubania], kuśnierskiego (5 %), np. **ablaucha** [brs. ablauch], rymarskiego i siodlarskiego (4 %), np. **puha** [ukr. puha], a także w nazwach skór (3 %), np. **mizdra (miazdra, miązdra, mięzdra)** [ukr. miazdra]. Nieliczne rutenizmy wystąpiły w słownictwie szewskim (około 2 %) i garbarskim (1 %, w wyrazy); nie odnajdujemy ich natomiast w zasobach terminologii ogólnorzemieślniczej oraz rękawicniczej. Z języków ruskich weszły do polszczyzny nazwy przedmiotów drobnych, używanych powszechnie i często. Z kolei rusycyzmy (3 % zapożyczeń w analizowanych zasobach słownictwa rzemiosł skórzanych) odnajdujemy w zbiorach słownictwa kuśnierskiego (7 %), np. **papacha** [ros.] oraz w nazwach skór (6, 5 %), np. **soból (sobol)** [st. rus. sobolъ], jako że skóry, zwłaszcza cenne, sprowadzano z obszarów Rosji lub z terenów azjatyckich, ale przez kontakty z handlarzami rosyjskimi. Wśród zapożyczeń w terminologii rymarskiej i siodlarskiej rusycyzmy stanowią 2, 5 %, np. **knut (knucze)** [ros.], szewskiej – 2 %, np. **sapogi** [ros.], zaś 2 rusycyzmy wystąpiły w terminologii ogólnorzemieślniczej, np. **jaszczyk** [ros. jaszczik], natomiast jednostkowo w słownictwie rękawicniczym (**holica** [rus. golica]), kaletniczym (**kabura** [ros.]), garbarskim (**sztampa (štampa)** [ros. sztam z niem. Stampfe ‘ubijak’]). Rusycyzmów nie odnaleziono natomiast w terminologii miechowniczej.

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Hungaryzmy (20 wyrazów, 1,7 % zasobu zapożyczeń w badanym słownictwie rzemiosł skórzanych) odnajdujemy w zbiorach terminologii kuśnierskiej (6 %), np. **bekiesza (bekiesa)** [węg. bekés ‘długie futro zapinane na pętlicę’], rymarskiej i siodlarskiej (2, 5 %), np. **korbacz (korpacz, karabacz, karbacz, karwacz, karbasz)** [węg. korbacs] oraz szewskiej (1, 6 %), np. **ciżma (czyżma, cizma, czyzma, tczyżmy, czyzmy)** [węg. csizma z osm.-tur. czizme ‘but’]. Najintensywniejsze kontakty, także językowe, między Polską a Węgrami miały miejsce za panowania Stefana Batorego, kiedy to upowszechniły się np. ubiory wzorowane na węgierskich.

Bohemizmy (15 wyrazów, 1,3 % zasobu analizowanych zapożyczeń) wystąpiły w zasobach słownictwa rymarskiego i siodlarskiego (4 wyrazy, czyli 2,5 %), np. **sfora (swora, stwora, zwora)** [czes. svora ‘klamra, element łączący coś’], po 3 bohemizmy odnajdujemy w terminologii kuśnierskiej, np. **pleszek (plesek)** [st. czes. plech ‘blacha zbroi, płytką blaszana’, zdrob. plešek] i szewskiej np. **haska (heska, cheska)** [czes. haska], po 2 w garbarskiej, np. **moczka** [czes. mačka] i ogólnorzemieślniczej, np. **mistrz (mistr, mister)** [czes. mistr ze st. germ. meister z łac. magister], a jednostkowo w słownictwie miechowniczym (**pytel (pytl)** [st. czes. pytel ‘worek’ ze śrwniem. butil, putil lub śrwniem. biutel, dziś niem. Beutel ‘worek, torba, sakiewka, pytel’]), co wskazuje na niewielkie wpływy języka czeskiego na zasób analizowanego słownictwa rzemieślniczego.

Z kolei anglicyzmy (13 jedn.; 1 %) w słownictwie rzemieślniczym odnajdziemy jako nazwy skór (7 wyrazów, 6,5 %), np. **wallaby** [ang. z austral. wallaby] oraz terminy – po 2: kuśnierskie, np. **selskiny** [ang. lp sealskin] i szewskie, np. **mokasyn** [ang. moccasin z języka Indian Algonkinów], a jednostkowo w garbarstwie (**pikiel** [ang. pickle]) i w terminologii ogólnorzemieślniczej (**workman** [ang. workman]), co wskazuje na niewielki wpływ Wielkiej Brytanii na tę sferę gospodarki, choć kultura angielska pośredniczyła w XIX i XX wieku w obrocie egzotycznymi skórąmi, a także w przekazywaniu informacji o innych nacjach.

Italianizmy (12 wyrazów) stanowią 1 % zapożyczeń w zasobach słownictwa rzemiosł skórzanych, z których 6 odnajdujemy w zasobie słownictwa kuśnierskiego – 3 % pożyczek, np. **mucetta** [wł. mozzetta], 2 w słownictwie szewskim, np. **szkarpeta** [wł. scarpetta, zdr. od wł. scarpa ‘but, trzewik’], a jednostkowo w terminologii kaletniczej (**koperta** [wł. coperta]), rymarskiej i siodlarskiej (**kawecan (kawecon, kaweczan)** [wł. cavezzone]), garbarskiej (**pelować** [wł. pelo ‘włos, zarost, broda, sierść, włos zwierząt, futro’]) oraz w nazwach skór (**lustro** [wł. lustro ‘blask, połysk’]).

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Zapóżyceń z języka włoskiego nie odnajdujemy natomiast w słownictwie miechowniczym, rękawicznicznym i ogólnorzemieślnicznym. Wpływy włoskie, związane zwłaszcza z kulturą renesansu i podróżami Polaków na włoskie uniwersytety, a także z dworem królowej Bony, i później utrwalone, sprawiły, że do polszczyzny przeniknęły nazwy wyrobów związane z takimi dziedzinami życia, jak ubiór, czy potrawy. Kultura włoska nie miała większego wpływu na stan i kształt analizowanego słownictwa skórniczego.

Zapóżyczenia z języka słowackiego odnajdziemy tylko w zasobach słownictwa szewskiego, jest ich 9 i stanowią 3, 7 % pożyczek, np. **bagańć (bagańcze)** [słc. baganče ‘stary trzewik’]. Podobne nieliczne są: greczyzmy (6 wyrazów, 0,5 %), które funkcjonują w terminologii szewskiej (2 wyrazy), np. **kanony** [gr. dosł. ‘łaska trzciniowa’; posągi starożytne stanowiące wzór doskonałości ludzkiego ciała] oraz jednostkowo w terminologii kaletniczej (**teka** [gr. theke ‘miejsce schowania, skrzynia’]), rymarskiej i siodlarskiej (**kaganiec (kraganiec, gaganiec)** [gr. tagenon, teganon ‘patelnia, tygiel’]), garbarskiej (**mirabolana** [gr. myrobalanos]) oraz nazwach skór (**nako** [gr. nako ‘runo’]); lituanizmy (6 wyrazów; 0,5 % zapóżyceń) przyporządkowane słownictwu: szewskiemu – 3 jedn. (2, 7 %), np. **kurp (kurpie)** [lit. kurpe ‘trzewik’] i jednostkowo kuśnierskiemu (**kiepura** [lit. kepure]), rymarskiemu i siodlarskiemu (**jankty** [lit. junkti ‘wprzegać do jarzma’, jungas ‘jarzmo’]) oraz garbarskiemu (**boltusznik** [może z lit. baltas ‘biały’]). W analizowanym materiale znajdują się 4 iberyzmy (0, 6 %): 3 w nazwach skór, np. **nutria** [hiszp.] i 1 w terminologii kuśnierskiej – **infantka** [hiszp. Infante]. Hebraizmy (2 wyrazy) odnajdziemy w słownictwie rymarskim i siodlarskim (**kapcan** [hebr. kabcan ‘zebrak’]) oraz ogólnorzemieślnicznym (**dawida** [hebr. Dawid]). Jednostkowo wystąpiły zapóżyczenia aramejskie (**sumak** [ar. Summak]), dżagatajskie (**czugun** [dżagatajski czüjün, przez ros. čugunъ]) i malezyjskie (**gambir** [mal]).

W słownictwie rzemiosł skórzanych odnajdziemy też zapóżyczenia fakultatywne (71 wyrazów) i hybrydy (21 wyrazów).

Zapóżyczenia fakultatywne stanowią 6 % wszystkich pożyczek, w tym 14 % pożyczek w słownictwie miechowniczym (6 jedn.), np. **sakwa** [fr. sac de voyage; gr. sakki(on)]; 11 % w kuśnierskim (23 jedn.), np. **rotunda (rotonda)** [łac. rotundus; wł. rotonda]; 8 % w kaletniczym (7 jedn.), np. **korman** [ros. karman, korman lub z tur. tat. karman]; 6 % w nazwach skór (6 jedn.), np. **safian (szafjan, safijan, szafyan, safjan)** [pers. sächtijan od sächt ‘mocny’; niem. Saffian; ang. saffian]; 5 % w słownictwie szewskim (13 jedn.), np. **choboty (chobuty, czoboty, czaboty, czoboty, chorboty)**

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

[czes. chobot ‘koniec, klin; zatoka’; ros. hobotъ ‘cypel’]. Bez mała po 3 % pożyczek tworzą zapożyczenia fakultatywne w słownictwie rygarskim i siodlarskim (6 jedn.), np. **kańczug** (**kanczyk**, **kańczuch**, **kańczuk**, **kanczug**) [osm.-tur. kanczy; ukr. kanczuk], garbarskim (6 jedn.), np. **apretura** [fr. appreter ‘wykańczać (też skóry, futra itp.)’ lub niem. Appretur ‘wykończenie’] oraz ogólnorzemieślniczym (4 jedn.), np. **korporacja** [amer. ang. corporation ‘zrzeszenie, spółka’ od śr.-łac. corporatio ‘związek, połączenie części’; łac. corporatio ‘łączenie się’; fr. ang. corporation]. Zapożyczenia fakultatywne współcześnie często mają charakter internacjonalizmów, ułatwiających identyfikację desygnatu również osobom nieznającym biegle języka obcego⁸⁸⁰.

Hybrydy (prawie 2 %), zaliczane tu do słownictwa obcego, wystąpiły w słownictwie ogólnorzemieślniczym (7 wyrazów), np. **podmajstry** [pol. pod + niem. Meister], szewskim (5 wyrazów), np. **bacmagopredawca** [tur. bacmagi + pol. (s)przedawca], rygarskim i siodlarskim (4 wyrazy), np. **flachcążki** [niem. Flach+ pol. cążki] oraz kuśnierskim (2 wyrazy), np. **demisalopka** [fr. demi ‘pół’ + pol. salopka], a także jednostkowo w miechowniczym, kaletniczym i garbarskim.

Podsumowując. Słownictwo rzemiosł skórzanych (4465 wyrazów) w około 72 % tworzy leksyka rodzima (3201 wyrazów), przede wszystkim derywaty (2441 wyrazów). Wśród form rodzimych odnajdujemy też zestawienia (508), wyrazy prymarne (205), zrosty i złożenia (29) oraz eponimy (18).

Wyrazy obce (1173) stanowią 27 % słownictwa przyporządkowanego skórnictwu, w tym najczęściej występują germanizmy (688 wyrazów, czyli 59 % pożyczek), co jest zgodne z badaniami: R. Przybylskiej, M. Żak-Święcickiej, J. Żurawskiego⁸⁸¹. Wśród pozostałych zapożyczeń (40 % wyrazów obcych) największe zbiory tworzą galicyzmy (96 wyrazów, czyli 8 % pożyczek), latynizmy i nowolatynizmy (93 wyrazy, czyli 8 %), a także zapożyczenia fakultatywne (71 wyrazów, czyli 6%). Do pozostałych zapożyczeń zaliczymy: orientalizmy (41, czyli 3,5 %), rutenizmy (37, czyli 3 %), rusycyzmy (36, czyli 3 %), hybrydy (21, czyli 2 %), hungaryzmy (20, czyli 2 %), bohemizmy (12, czyli 1 %), anglicyzmy (13, czyli 1 %), italianizmy (12, czyli 1 %). Poniżej 10 wyrazów liczą zasoby zapożyczeń z języków: słowackiego (9), greckiego (6), litewskiego (6), hiszpańskiego (4) oraz hebrajskiego (2), zaś jednostkowo wystąpiły pożyczki: aramejska, dżagatajska oraz malezyjska.

⁸⁸⁰ Por. J. Maćkiewicz, *Co to są tzw. internacjonalizmy?* „Język Polski”, t. LXIV, 1984, s. 176-184.

⁸⁸¹ R. Przybylska, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szewców krakowskich)*, op. cit.; M. Żak-Święcicka, *Charakterystyka słownictwa zawodowego rzemieślników*, op. cit.; J. Żurawski, *Wpływy niemieckie we współczesnej gwarze szewskiej*, op. cit.

Rozdział III Rozdział III Analiza strukturalna słownictwa rzemiosł skórzanych

Ogółem słownictwo rzemiosł skórzanych pomnażane było przede wszystkim w oparciu o procesy derywacyjne (ok. 72 % jednostek), zaś zapożyczenia (ok. 26 %) są jego uzupełnieniem⁸⁸². Najliczniejsze wśród zapożyczeń, czyli germanizmy wskazują natomiast na ścisłe związki polskiego rzemiosła z rzemieślnikami niemieckimi, od których czerpano wiedzę i umiejętności, przenosząc je na grunt ojczysty.

Wyrazy obce w polszczyźnie, w tym w analizowanych zasobach terminologii skórnicej, odzwierciedlają również kontakty handlowe oraz wpływy kulturowe innych narodów i ich języków na polszczyznę, stąd galicyzmy, latynizmy, orientalizmy, rutenizmy i rusycyzmy, hungaryzmy, bohemizmy, anglicyzmy i italianizmy, a także hybrydy oraz mniej liczne pożyczki z innych języków obcych w zasobach słownictwa rzemiosł skórzanych.

---

⁸⁸² Ok. 2 % badanego materiału stanowi leksyka o niejasnym pochodzeniu.

Wnioski końcowe

Rzemiosła skórzane, rozwijające się w Polsce od średniowiecza, zaspokajały potrzeby na różnorodne wyroby skórzane i futrzane, w tym ubiory, uprząż, pasy, sakiewki i inne drobne przedmioty, które skórnicy sprzedawali miejscowym oraz eksportowali. Tak jak inni rzemieślnicy, również skórnicy zrzeszali się w cechy, wpływające na życie zawodowe i prywatne członków oraz broniące ich przed niezrzeszonymi. Rozwój rzemiosł, w tym skórzanych, uległ zahamowaniu w XVII i XVIII wieku na skutek wojen i epidemii, natomiast wiek XIX – przynosząc zmiany społeczne, gospodarcze i polityczne – położył kres dominacji cechów, wprowadzając w zamian rzemiosło konsensowe i otwierając je dla kobiet chcących pracować zawodowo. Do intensywnych zmian w skórniectwie przyczynił się też niespotykany wcześniej rozwój handlu, migracja ludności do miast i wyłonienie się klas społecznych w miejsce stanów. Wyroby rękodzielnicze powoli były w XIX wieku wypierane przez tańsze produkty przemysłowe, zaś proces ten stał się intensywniejszy po II wojnie światowej, kiedy socjalistyczny rząd wsparł pracę kolektywną i wielkie fabryki, ograniczając drobną wytwórczość i samodzielne rzemiosło. Współcześnie rzemiosło pozostało ważną częścią gospodarki, a wyroby rzemieślnicze, jako wykonywane ręcznie, często niepowtarzalne czy wytwarzane dla indywidualnych klientów, stały się przedmiotami ekskluzywnymi.

Odzwierciedleniem przemian rzemiosł skórzanych, ich rozwoju, regresu i wzlotów jest leksyka, stąd przedmiotem badań w niniejszej pracy stało się słownictwo rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej. Materiał badawczy pochodził ze słowników języka polskiego (*Słownik warszawski*; *Słownik staropolski*; *Słownik polszczyzny XVI wieku*; *Słownik polszczyzny XVII i 1. poł. XVIII wieku*; S. B. Linde,

Wnioski końcowe

Słownik języka polskiego; *Słownik języka polskiego*, wydany przez M. Orgelbranda; *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego; *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka; *Uniwersalny słownik języka polskiego*), słowników gwar (B. Wieczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*; *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka), słowników rzemieślniczych (K. Stadtmüller, *Słownictwo rzemieślnicze. IV. Dział skórnicy*; H. Kuroń, *Słownik rzemieślniczy*) oraz słowników wyrobów (M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*; I. Turnau, *Słownik ubiorów*).

Analizę wyekscerpowanego słownictwa, liczącego 4224 jednostki leksykalne, a 4465 haseł z zakresu miechownictwa, rękawicznictwa, kaletnictwa, kuśnierstwa, szewstwa, rymarstwa i siodlarstwa, garbarstwa, a także nazw skór oraz słownictwa ogólnorzemieślniczego przedstawiono w trzech rozdziałach, budując z niego pola semantyczno-leksykalne, poddając analizie chronologicznej oraz podejmując próbę ustaleń etymologicznych, z których wynikają następujące wnioski uogólniające.

1.

Wyekscerpowane słownictwo rzemiosł skórzanych, liczące 4224 jedn. leks., buduje językowy obraz świata pracy i życia rzemieślnika na przestrzeni wieków – od średniowiecza do czasów współczesnych. Rzemiosło było nie tylko formą działalności gospodarczej, ale też sposobem życia, gdyż w prowadzenie warsztatów angażowały się całe rodziny, zaś miejsce w hierarchii społecznej wyznaczała przynależność (lub nie) do organizacji cechowych oraz przestrzeganie ich praw.

Najliczniejsze zasoby w analizowanym materiale odzwierciedlają rozpowszechnienie i popularność szewstwa (916 jedn. leks.), poważanie i zasobność kuśnierstwa (670 jedn. leks.) oraz wyprawę skór przyporządkowaną garbarstwu (655 jedn. leks.), choć ten przywilej zachowały także inne rzemiosła skórzane. Zasoby słownictwa rymarskiego i siodlarskiego liczą 561 jedn. leks., wskazując na występowanie tego rzemiosła zarówno w dużych miastach, jak i mniejszych miejscowościach, z kolei licznym słownictwem ogólnorzemieślniczym (524 jedn. leks.) posługiwali się wszyscy skórnicy, natomiast nazwy skór i ich rodzajów (493 jedn. leks.) znane były nie tylko rzemieślnikom, ale też kupcom i klientom.

Wnioski końcowe

Najmniejsze zbiory tworzy słownictwo kaletnicze (180 jedn. leks.), miechownicze (134 jedn. leks.), a więc przyporządkowane rzemiosłom wytwarzającym różnorodne, drobne skórzane przedmioty i dodatki oraz nazwy rękawicznice (91 jedn. leks.), jako oddające specjalistyczne rzemiosło zajmujące się wyrobem jednego elementu ubioru.

2.

Wśród analizowanego słownictwa rzemiosł skórzanych (4224 jedn. leks.) najwięcej wystąpiło nazw wyrobów i ich cech (1718 jedn. leks.), np. **korbacz**, **kozaczek**, **szuba**, które odnajdujemy przede wszystkim w zasobach słownictwa kuśnierskiego (535 jedn. leks.) i szewskiego (500 jedn. leks.), na co wpływ miała zmieniająca się moda i klimat, oraz rymarskiego i siodlarskiego (313 jedn. leks.), związanego m.in. z rozwojem kawalerii.

Pozostałe słownictwo (2503 jedn. leks.) odzwierciedla funkcjonowanie warsztatu rzemieślnika oraz jego miejsce w przestrzeni publicznej. W analizowanym zbiorze odnajdujemy nazwy skór i ich rodzajów (386 jedn. leks.), np. **ircha**, **kurdyban** oraz nazwy części skóry (107 jedn. leks.), jak **abfal**, **brzuszek**, **dwoina** stanowiące podstawę skórnictwa, będące dla jednych rzemiosł wytworem (garbarstwo), dla innych materiałem (np. kaletnictwo).

Rzemieślnicy posługiwali się udoskonalanymi, coraz nowszymi i lepszymi narzędziami, maszynami oraz korzystali z rozmaitych naczyń, stąd 619 ich nazw w badanych zasobach, np. **falcbaum**, **finszpindel**, **koziółek rymarski**, z których najwięcej odnajdujemy w słownictwie rymarskim i siodlarskim (222 jedn. leks.), szewskim (174 jedn. leks.) oraz garbarskim (157 jedn. leks.). Z kolei nazwy czynności (599 jedn. leks.; np. **irchowanie**, **mizdrowanie**), jako związane z precyzowaniem procesów garbowania skór oraz skórniczego wytwórstwa, wzbogaciły przede wszystkim terminologię garbarską (317 jedn. leks.) i szewską (107 jedn. leks.). W omawianym materiale odnajdujemy również, choć mniej liczne, nazwy substancji (118 jedn. leks.; np. **pikiel**, **wapnica**, **wykwas**); nazwy miejsc (49 jedn. leks.; np. **majsternia**, **rękodzielnia**, **warsztat**); nazwy materiałów (67 jedn. leks.; np. **holcszyft**, **kolek drewniany**); nazwy odpadków (28 jedn. leks.; np. **lajmleder**, **loberg**); nazwy ubrań ochronnych (10 jedn. leks.) oraz nazwy miar (7 jedn. leks.).

Wnioski końcowe

Słownictwo rzemiosł skórzanych, odzwierciedlając rzeczywistość substancjalną (nazwy rzeczy, obiektów materialnych), interpretuje też zjawiska społeczne, stosunki międzyludzkie, co oddają nazwy osób i relacji społecznych (362 jedn. leks.), np. **lermajstrowa, podmajstrzy** oraz nazwy praw, przepisów i obyczajów (109 jedn. leks.), jak **frysztuk, gieszynk, giezelsztyk**, dające poczucie przynależności i bezpieczeństwa, systuujące rzemieślnika w hierarchii miejskiej oraz określające jego powinności. Z kolei nazwy skórnicych specjalności (45 jedn. leks.; np. **futrzarstwo, garbarstwo, kaletnictwo, kożusznictwo**) wskazują na zmieniające się potrzeby rynku ,przyczyniające się zarówno do powstawania, jak i zanikania gałęzi skórnictwa.

3.

Analiza chronologiczna badanego materiału wskazuje, że wyekscerpowane słownictwo rzemiosł skórzanych (4224 jedn. leks.) charakteryzowało się różną żywotnością, odzwierciedlając przemiany zachodzące w rzemiośle od wieków średnich do czasów współczesnych.

W najstarszej polszczyźnie pisanej (do końca XVI wieku) odnajdujemy 723 jedn. leks. (**czapka, delia, garbować, gnyp szwiecki, krowina kuśnierz, pas gdański, podmistrzek, rękawiczka**) przyporządkowane skórnictwu, co wskazuje na rozkwit rzemiosł w wiekach średnich, formowanie się i funkcjonowanie organizacji cechowych, a także wyodrębnianie się gałęzi rzemiosł skórzanych. W wiekach XVII i XVIII wyniszczające Polskę wojny i epidemie przyczyniły się do ograniczenia produkcji skórnicych, stąd jedynie 363 nowe terminy skórnicych (**askopera, filfres, gierada, kątybernija, krawalnik, moskiewskie buty, zajęczyna**) zarejestrowane w polszczyźnie pisanej na przestrzeni tych 2 wieków.

Najwięcej nowych terminów rzemieślnicych leksykografia rejestruje w początkach XX wieku – 1891 jedn. leks. (np. **dublowanie, kryszpel, ławka białoskórnicych, mirabolana, rozłupa, szewcka dusza, szpilkarz, wastęgiel**), co wynika z zainteresowania terminologią specjalistyczną, również rzemieślnicych, ówczesnymi procesami normatywnymi i próbą polonizacji słownictwa rzemieślnicych, np. w dziele K. Stadtmüllera. *Słownik warszawski* natomiast jako tezaurus rejestruje słownictwo zarówno nowe, jak i dawne, wcześniej nierejestrowane w polskiej leksykografii. Ponadto – w XIX wieku i na przełomie XIX i XX wieku – postęp technologiczny, wzrost liczby ludności i jej migracja ze wsi do miast w poszukiwaniu pracy, a także emancypacja kobiet przyczyniły się do rozwoju rzemiosła

Wnioski końcowe

i konkurującego z nim przemysłu. Zwiększonemu popytowi na skórzane wyroby sprzyjał łatwiejszy eksport i import dzięki powstaniu nowych środków transportu (np. kolei). Zjawiska te, wraz z budzącym się zainteresowaniem klasami pracującymi, m.in. rzemieślnikami, widoczny np. w literaturze pięknej, przyczyniły się do rejestracji 636 nowych jedn. leks. w XIX-wiecznej polszczyźnie pisanej (np. **bretmajster, monitor boćkowski, portfel, rękawiczki duńskie, sztuka czeladnicza, woskowanie, wyzwolony czeladnik**).

4.

Zmieniające się warunki klimatyczne, zmiany fasonów ubiorów i butów, postęp techniczny i technologiczny w rzemiośle, zanik cechów, pojawienie się nowych, tanich materiałów np. plastiku, szkła zastępujących skórę, rozwój przemysłu, moda na ekologię, przyczyniły się do odchodzenia analizowanego słownictwa skórniczego do ubytków leksykalnych. Nowe narzędzia, naczynia, czynności wypierały nieefektywne stare sposoby wytwórczości, a wraz z nieużywanymi desygnatami odchodziły ich nazwy. Na przestrzeni wieków archiwum językowe zasiliło 2466 jedn. leks. przyporządkowanych rzemiosłom skórzanym, z czego najwięcej, bo 2130 jedn. leks. (np. **gdański kufer, kapliczny, kotnia, rajzownik, rozciągnica, skóra powozowa, szratajfel, trzewiki duńskie, wpis do cechu**), przeszło do ubytków leksykalnych w pierwszej połowie XX wieku.

Do końca XVI wieku z polszczyzny pisanej ubyło 175 jedn. leks. (np. **czyn koński, duszogrzejek, farba skorna, holica, kacze dzioby, mistrzowic, ojciec towarzyski, suran**), a w XVII i XVIII wieku – 69 terminów skórnicznych: nazw zapomnianych, bo niepraktycznych lub niemodnych wyrobów, przestarzałych narzędzi, nieprecyzyjnych czynności (np. **ciemierzycza, damstowe futro, dzięga, mulsza**). Kolejne 92 analizowane wyrazy nie przekroczyły cezurę końcowej XIX wieku (np. **bielina, garbarskie ziele, lajka, porządki rzemieślnicze, wysłać na kurpie**).

5.

Współcześnie żywe pozostają w języku 1724 terminy skórniczne, w tym 577 zarejestrowanych przez leksykografię po raz pierwszy w drugiej połowie XX wieku, z czego najwięcej przyporządkowanych szewstwu (187 jedn. leks.; np. **gładzik stalowy, obcas francuski, zamszaki**) oraz rymarstwu i siodlarstwu (173 jedn. leks.; np. **nożyce do skóry, nóż rymarski półksiężycowy, rymarnia**). Nadal bowiem

Wnioski końcowe

właśnie skórzane obuwie – wytwarzane i naprawiane przez rzemieślników, ale też produkowane przemysłowo – cieszy się uznaniem, jako produkt trwały i zdrowy, natomiast rymarstwo zaspokaja potrzeby miłośników jeździectwa, dziś traktowanego jako sport i modne hobby. Nieliczne nowe, w drugiej połowie XX wieku, terminy kuśnierskie (44 jedn. leks.), np. **astrachan**, **cybety** wskazują na utratę rangi tego rzemiosła, gdyż kosztowne futra zastąpiono odpowiednikami z tańszych materiałów, a pozyskiwanie skórek futerkowych spotyka się z protestami miłośników zwierząt.

Łącznie, spośród terminów skórniczych zarejestrowanych w polszczyźnie pisanej od wieków średnich, największą żywotnością we współczesnej polszczyźnie charakteryzują się terminy szewskie – 358 jedn. leks. (np. **but**), rymarskie i siodlarskie – 302 jedn. leks. (np. **uzda**) oraz kuśnierskie – 293 jedn. leks. (np. **kozuch**). Uzupełnia je 247 terminów ogólnorzemieślniczych (np. **rzemieślnik**), 204 nazwy skór (np. **zamsz**), 160 terminów garbarskich (np. **garbowanie**) oraz mniej liczne: 88 terminów kaletniczych (np. **walizka**), 55 wyrazów prototypowo przyporządkowanych miechownictwu (np. **worek**) oraz 17 nazw rękawiczniczych (np. **rękawiczka**).

6.

Słownictwo rzemiosł skórzanych cechuje znaczny dynamizm związany z procesami historycznymi, zwłaszcza w wieku XIX i na początku XX. Najwięcej zmian dostrzegamy w analizowanym słownictwie kuśnierskim (670 jedn. leks.), szewskim (916 jedn. leks.) oraz ogólnorzemieślniczym (524 jedn. leks.), a najmniej w zasobach słownictwa rękawiczniczego (91 jedn. leks.).

Kuśnierstwo najlepiej rozwijało się w wiekach średnich, a dobrze prosperowało do końca XVIII wieku, kiedy to ocieplił się klimat, co potwierdza rejestracja leksykograficzna, bowiem w najstarszej polszczyźnie pisanej odnajdujemy 163 terminy kuśnierskie, a w następnych wiekach kolejne: w XVII – 70, XVIII – 51, XIX – 127 oraz w II połowie XX – 44. Natomiast na rejestrację 204 nowych w pierwszej połowie XX wieku terminów kuśnierskich wpływ miały procesy normatywne oraz zainteresowanie rzemiosłem. Najwięcej terminów kuśnierskich funkcjonowało w XIX wieku – 320, nieco mniej w początkach XX wieku – 249 i do końca XVIII wieku – 206. Na przestrzeni wieków do ubytków leksykalnych przeszło 366 jedn. leks., w tym najwięcej kuśnierskich terminów, bo 275, odeszło do archiwum leksykalnego w pierwszej połowie XX wieku.

Wnioski końcowe

Z kolei rozkwit szewstwa przypada na wiek XIX i początek XX, kiedy pojawiły się nowe grupy klientów, a przemysł nie wyparł jeszcze rzemieślniczego obuwnictwa. Zarejestrowano wówczas 585 neologizmów szewskich, podczas gdy w najstarszej polszczyźnie jest ich 96, w XVII – 23, XVIII – 20, zaś w drugiej połowie XX wieku – 187. Jednocześnie pierwsza połowa XX wieku była czasem odchodzenia do archiwum językowego największej liczby terminów szewskich – 473, podczas gdy od wieków średnich do końca XIX wieku ubyło ich 80.

W zbiorze wykorzystywanego w skórnictwie słownictwa ogólnorzemieślniczego (524 jedn. leks.), obok najstarszych 101 nazw zarejestrowanych w polszczyźnie pisanej do końca XVI wieku, odnajdujemy 22 neologizmy XVII-wieczne. Kolejno przybywało tu: w XVIII – 39, XIX – 144, w pierwszej połowie XX wieku – 175 oraz w drugiej połowie XX wieku – 42 nowe wyrazy w wyniku różnych procesów. W wieku XVII funkcjonowało w polszczyźnie pisanej 98 analizowanych w ramach skórnictwa wyrazów ogólnorzemieślnicznych, w XVIII – 137, a w kolejnym, XIX wieku – 260, zaś w pierwszej połowie XX wieku – 205. Zmniejszenie władzy cechu i pojawienie się nowych form organizacji rzemieślniczych w XIX wieku, a także rozwój przemysłu, przyczyniły się do tego, że w pierwszej połowie XX wieku do ubytków językowych przeszło 230 terminów ogólnorzemieślnicznych, funkcjonujących wcześniej w obrębie działania rzemiosł skórzanych

Rękawicznictwo, obecnie wypierane przez zakłady przemysłowe, było rzemiosłem ściśle specjalistycznym, nastawionym na wytwarzanie jednego produktu. Najwięcej nowych wyrazów rękawiczniczych (zbiór liczy 91 jedn. leks.) odnajdujemy w słownikach początków XX wieku – 65. W większości jednak okazały się one efemerydami.

7.

Potrzeby nominacyjne wynikające z rozwoju techniki oraz zmian obyczajowych zachodzących w środowisku rzemieślniczym zaspokajały formacje rodzime (72 % analizowanego materiału), których najwięcej odnajdziemy w zasobach słownictwa garbarskiego (78 %), nazw skór i ich rodzajów (77 %), słownictwa ogólnorzemieślniczego (76 %). Najmniej formacji rodzimych, bo 55 %, tworzy zbiór przyporządkowany kaletnictwu.

Wnioski końcowe

Wśród słownictwa rodzimego dominują derywaty (76 %), przede wszystkim w zasobach terminologii rękawiczniczej (85,5 %, np. **rękawicznik**), kaletniczej (84 %, np. **portmoneciarka**), garbarskiej (82 %, np. **dębienie**) oraz ogólnorzemieślniczej (81,7 %, np. **wyzwolinowy**).

Pozostałe stanowią: zestawienia – 16 % (najwięcej w zasobach terminologii rymarskiej i siodlarskiej – 30 %, np. **krakowska uprząż**), wyrazy prymarne – 6 % (najwięcej w zasobach terminologii miechowniczej – 14 %, np. **trzos**), zrosty i złożenia – 1 % (najwięcej przyporządkowanych słownictwu szewskiemu – 1,3 %, np. **oberznicholewka**) oraz eponimy – około 0,6 % (np. **radziwiłka**).

8.

Słownictwo rzemiosł skórzanych na przestrzeni wieków wzbogacały zapożyczenia (26 % zasobu), przede wszystkim germanizmy (59 % zapożyczeń), co jest zgodne z wynikami analizy innych badaczy, jak R. Przybylska, M. Żak-Święcicka, czy J. Żurawski⁸⁸³. Odzwierciedlające średniowieczną migrację niemieckich rzemieślników do Polski, a w wiekach późniejszych kontakty polskich skórników z niemieckojęzycznymi majstrami, pożyczki niemieckie odnajdujemy przede wszystkim w słownictwie garbarskim (78 % zapożyczeń; np. **garbarz (garbierz)**) oraz rymarskim i siodlarskim (71 %, np. **gurthamer**), a także ogólnorzemieślniczym (68 %, np. **fuszer**) i szewskim (65 %, np. **afteleder**).

W badanych zasobach odnajdujemy też galicyzmy (8 % zapożyczeń), występujące przede wszystkim w zbiorach słownictwa rękawiczniczego (36 % pożyczek; np. **depeser**), słownictwa kaletniczego (19 %; np. **portfel**), nazw skór (11 %; np. **szagryn**) oraz słownictwa kuśnierskiego (11 %; np. **etola**), co jest wynikiem kontaktów handlowych polsko-francuskich oraz wpływu mody z Paryża na rodzime ubiory, dodatki i wyroby galanteryjne. Około 8 % zapożyczeń stanowią latynizmy i nowolatynizmy, które wzbogacały przede wszystkim terminologię kaletniczą (24 % zapożyczeń, np. **pugilares (pulilares, puliaries, pulares, puilares)**), ogólnorzemieślniczą (13 %, np. **magister**) oraz miechowniczą (11 %, np. **askopera**). Z kolei mniej niż 4 % zapożyczeń stanowią orientalizmy (41 wyrazów; np. **ferezja (ferezja)**), po 3 % - rutenizmy (37 wyrazów; np. **sundak**) i rusycyzmy (36 wyrazów; np. **papacha**), natomiast po mniej niż 2 % pożyczek przeniknęło do polszczyzny z innych języków, jak węgierski (np. **korbacz (korpacz, karabacz, karbacz, karwacz,**

---

⁸⁸³ Por. R. Przybylska, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szewców krakowskich)*, op. cit.; M. Żak-Święcicka, *Charakterystyka słownictwa zawodowego rzemieślników*, op. cit.; J. Żurawski, *Wpływy niemieckie we współczesnej gwarze szewskiej*, op. cit.

Wnioski końcowe

karbasz), czeski (**haska (heska, cheska)**). Tyle samo odnajdujemy w badanym materiale hybryd (np. **baczmagoprzedańca**).

Z kolei ok. 1 % stanowią anglicyzmy (np. **selskiny**), italianizmy (np. **kawecan (kawecon, kaweczan)**), a jako nieliczne wystąpiły zapożyczenia z języka słowackiego (np. **bagańć (bagańcze)**), greckiego (np. **kanony**), litewskiego (np. **kiepura**), hiszpańskiego (np. **nutria**) oraz hebrajskiego (np. **kapcan**), zaś jednostkowo wystąpiły zapożyczenia aramejskie (**sumak**), dżagatajskie (**czugun**) i malezyjskie (**gambir**).

Nie zawsze badacze są w stanie wskazać jednoznacznie drogę przenikania wyrazów obcych do systemu językowego polszczyzny, stąd 71 w analizowanym słownictwie zapożyczeń fakultatywnych (6 % zapożyczeń; np. **safian (szafjan, safijan, szafyan, safjan)**).

Do przenikania do polszczyzny wyrazów obcych, przyporządkowanych w niniejszej pracy skórnictwu, przyczyniały się kontakty rzemieślników, kupców z cudzoziemcami, obowiązkowe wędrówki czeladników, osiedlanie cudzoziemskich rzemieślników w Polsce, a także rozwój technologiczny rzemiosła w innych krajach europejskich, skąd nowinki przenoszono na grunt rodzimy. Do Polski docierały, wraz z desygnatami, nazwy modnych wyrobów, stąd najwięcej pożyczek odnajdujemy w zasobach terminologii kaletniczej (44 %), rękawiczniczej (32 %), kuśnierskiej (31 %), a także miechowniczej (30,5 %). Z kolei najmniej wyrazów obcych tworzą zbiory nazw skór i ich rodzajów (20 %), słownictwa garbarskiego (21 %) oraz ogólnorzemieślniczego (22 %).

Słownictwo rzemiosł skórzanych, liczące ogółem 4224 jedn. leks., charakteryzuje się różną żywotnością. Na przestrzeni wieków archiwum językowe zasililo 2466 jedn. leks. przyporządkowanych rzemiosłom skórzanym. Najwięcej nowych terminów rzemieślniczych słowniki rejestrują w początkach XX wieku – 1891 jedn. leks., wówczas też najwięcej, bo 2130 jedn. leks., przeszło do ubytków leksykalnych. Współcześnie funkcjonują 1724 terminy skórnice.

Profesjolekt rzemieślników, wykorzystywana przez nich terminologia, słownictwo dziedziczone, specjalistyczne oraz ogólnorzemieślnicze są częścią języka oraz elementem dziedzictwa kulturowego narodu.

ANEKS

Bibliografia

Wykaz źródeł podstawowych:

1. Borejszo M., *Nazwy ubiorów w języku polskim w roku 1600*, Poznań 1900.
2. Karłowicz J. , *Słownik gwar polskich*, t, I-VI, Warszawa 1900-1911.
3. Kuroń H., *Słownik rzemieślniczy*, Warszawa 1963.
4. Linde B., *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Lwów 1854-1880.
5. *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka, Warszawa 1997.
6. *Słownik języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, pod red. K. Siekierskiej, t. I, z. 1-5, Kraków 1999-2004 r. Indeks wyrazów do *Słownika polszczyzny XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*. Pracownia Historii Języka Polskiego XVII i XVIII wieku w Warszawie (www.xvii-wiek.ij-pan.krakow.pl; 25 X 2008 r.).
7. *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.
8. *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I-III, Warszawa 1978.
9. *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.
10. *Słownik języka polskiego*, wyd. przez M. Orgelbranda, t. I- II, Wilno 1861.
11. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M. R. Mayenowej, następnie F. Peplowskiego, t. I-XXXII, Wrocław, 1965-2004, Indeks wyrazów do *Słownika polszczyzny XVI wieku* w Pracowni Słownika XVI wieku w Toruniu.
12. *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I-X, Warszawa 1953-1993.
13. Stadtmüller K., *Słownictwo rzemieślnicze, Dział skórniczy*, t. IV, Kraków 1922.
14. Turnau I., *Słownik ubiorów*, Warszawa 1999.
15. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2003.
16. Wieczorkiewicz B., *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966.

Bibliografia

Wykaz źródeł pomocniczych:

Encyklopedie i słowniki:

1. Banach A. i Banach E., *Słownik mody*, Warszawa 1962.
2. Brückner A., *Encyklopedia staropolska*, t. I-II, Warszawa 1990.
3. *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991
4. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków 1993.
5. *Encyklopedia powszechna*, t. I-XXV, Kraków 1929-1938.
6. Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, t. I-IV, Warszawa 1974.
7. Orgelbranda S., *Encyklopedia powszechna ilustracjami i mapami*, t. I-XVIII, Warszawa 1898-1912.

Słowniki etymologiczne:

1. Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 2000.
2. Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
3. Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wydanie VI, Warszawa 1993.
4. Długosz-Kurczabowa K., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2005.
5. *Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny*, pod red. naukową W. Decyk-Zięby, S. Dubisza, Warszawa 2008,
6. Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-VI, Wrocław 1953-1989.

Bibliografia

Słowniki wyrazów obcych:

1. Amszejewicz M., *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane*, Warszawa 1859.
2. *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, pod red. S. Lama, Warszawa 1939.
3. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wyd. 15, Warszawa 1985.
4. *Milenijny słownik wyrazów obcych*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław 2002.
5. *Słownik wyrazów obcych*, oprac. L. Wiśniakowska, Warszawa 2008.
6. *Słownik wyrazów obcych*, oprac. Z. Zatorski, Lwów 1928.
7. *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1977.
8. *Słownik wyrazów obcych*, wyd. M. Arcta, Warszawa 1912.

Słowniki dwujęzyczne:

1. Borejszo M., *Zapóżyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007.
2. Domagalski J. S., *Wielki słownik polsko-ukraiński, ukraińsko-polski z rozszerzoną terminologią współczesnego biznesu*, Warszawa 2008.
3. Janów J., *Słownik huculski*, Kraków 2001.
4. Kaleda A., Kalediene B., Niedzwiecka M., *Słownik litewsko-polski*, Wilno 1991.
5. Kupisz K., Kielski B., *Podręczny słownik francusko-polski, polsko-francuski*, Warszawa 1990.
6. Nowowiejski B., *Zapóżyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku*, Białystok 1996.
7. Piprek J., Ippoldt J., Kachlak T., Wójcik A., Wójtowicz A., *Wielki słownik polsko-niemiecki*, Warszawa 1983.

Bibliografia

8. *Podręczny słownik polsko-białoruski*, pod red. A. Obrębskiej-Jabłońskiej i M. Bryły, Warszawa 1962.
9. Skorupska-Raczyńska E., *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2000.
10. *Słownik rumuńsko-polski*, pod red. J. Reychmana, Warszawa 1970.
11. *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, Warszawa 2008.
12. Stadmüller K., Stadmüller K., *Słownik techniczny, część polsko-niemiecka*, t. I-II, Poznań 1936.
13. Turek W., *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*, Kraków 2001,
14. *Wielki słownik węgiersko-polski*, pod red. J. Reychmana, Warszawa 1980.

Literatura, monografie i artykuły:

1. Bałucki M., *Byle wyżej*, Kraków 1956.
2. Banach A., Banach E., *Słownik mody*, Warszawa 1962.
3. Barański Z., Hybiak H., Iwaszkiewicz W., Nowicka A., Szrejbowski K., *Rzemiosło wielkopolskie 1919-1968*, Poznań 1969.
4. Breza E., *Język inwentarzy wsi Szczytno, Dąbrowa i Szonowo w dawnym pow. człuchowskich z XVIII wieku*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, nr 6, 1994, s. 91-112.
5. *Dawne rzemiosło w Beskidzie Śląskim w badaniach Andrzeja Poźdzorskiego*, Wisła 1994.
6. Duda J., Dyba O., Pochwała S., *Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa*, Kraków 2000.
7. Gomolski L., *Międzychód rzemiosłem stał w czterystoleciu [1580-1987]*, Międzychód 1987.
8. *Gorzowskie rzemiosło i jego organizacje 1945-1995*, pod red. L. Witkowskiego, Gorzów Wielkopolski 1996.

Bibliografia

9. Gutowska M., *Historia ubiorów: atlas*, Lwów Warszawa 1932.
10. Hanke R., *Dzieje rzemiosła polskiego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim od przełomu XIX i XX w. do 1948*, Katowice 1980.
11. Horn M., *Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich białoruskich i ukraińskich w latach 1613-1850*, Warszawa 1998.
12. J. Tandecki, *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Warszawa 1987.
13. Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001.
14. Karaś M., *Terminologia techniczna w gwarach*, [w:] *Słownictwo gwarowe a kultura. Księga referatów*, red. M. Karaś, Kraków 1973, s. 151-162.
15. Korzeniowski J., *Krewni*, Wrocław 1955.
16. Kostrzewski B., *Rzemiosło u Polan*, Warszawa 1946.
17. Kowalczyk K., *Rzemiosło Zamościa 1580-1821*, Warszawa 1971.
18. Kurdyła T., *Czy słownictwo rzemieślnicze jest terminologią*, „Prace Filologiczne”, t. XLVIII, Warszawa 2003, s. 345-353.
19. Kurdyła T., *Ludowe terminologie rzemieślnicze (na przykładzie słownictwa kowali i kołodziejów jaśliskich)*, „Język Polski”, z. 1, 2003, str. 50-54.
20. Kwak J., *Rzemiosło miejskie w rejencji opolskiej od schyłku VIII do lat sześćdziesiątych XIX*, Wrocław, 1983.
21. Łuczak C., *Położenie ekonomiczne rzemiosł wielkopolskiego w okresie zaborów (1793-1918)*, Poznań 1962.
22. Małowist M., *Rzemiosło polskie w okresie odrodzenia*, Warszawa 1954.
23. Mioduska A., *Polszczyzna osiemnastowiecznych Ordynacji Rzemieślniczych Fryderyka Pruskiego drukowanych w Kwidzynie*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, z. 5, 1993, s. 145-151.
24. *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A. Chwalby, Warszawa 2005.
25. *Poradnik rzemieślnika 1968*, Warszawa 1968 r.

Bibliografia

26. Przybylska R., *Problem opisu i klasyfikacji słownictwa fachowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, z. 79, 1984, s. 159-173.
27. Przybylska R., *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szewców krakowskich)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, z. 79, 1984, s. 175-182.
28. Rapacki W., *Romans pani majstrowej*, Warszawa 1958.
29. Rusek J., *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Warszawa 1996.
30. Rybicka H., *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976.
31. *Rzemiosło wielkopolskie w okresie zaborów (1973-1918)*, pod red. Z. Grota, Poznań 1963.
32. Siatkowski J., *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa 2005.
33. Sieradzka A., *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, Warszawa 2003.
34. Sieradzka A., *Żony modne. Historia mody kobiecej od starożytności do współczesności*, Warszawa 1993.
35. Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku*, Warszawa – Łódź 1995, s. 32-33.
36. Skuza Z., *Ginące zawody w Polsce*, Warszawa 2006.
37. Szczepaniak M., *Przemysł i rzemiosło wiejskie w Wielkopolsce w drugiej połowie XVIII w.*, Poznań 1971.
38. Szyller E., *Historia ubiorów*, 1963.
39. Turnau I., *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, Wrocław 1975.
40. Turnau I., *Moda i technika włókiennicza w Europie od XVI do XVIII w.*, Wrocław 1984.
41. Turnau I., *Polskie skórnictwo*, Warszawa 1983.
42. Turnau I., *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, Wrocław 1975.

Bibliografia

43. Turnau I., *Słownik nazw ubiorów używanych w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku – źródła i koncepcja*, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, r. 45, 1997, s. 67-73.
44. Turnau I., *Słownik ubiorów*, Warszawa 1999.
45. Warda-Radys L., *Słownictwo „Opisu królewszczyzn w województwie chełmińskim, pomorskim i malborskich w roku 1664”*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, 5, 1993, s. 47-60.
46. Winierski W., *Podręcznik rzemieślniczy. Zarys wiadomości z prawa państwowego, przemysłowego socjalnego, podatkowego i handlowego. Praktyczny podręcznik dla przystępujących do składania egzaminów czeladniczych i mistrzowskich*, Kraków 1938.
47. Wiśniewska H., *Leksyka rzemieślnicza w utworach Jana Andrzeja Morsztyna*, [w:] *Ad perpetuam rei memoriam*, pod red. Jolanty Migdał, Poznań 2005, s. 417-428.
48. Wolski W., *Domek przy ulicy Głębokiej*, Warszawa 1956.
49. Wróbel A., *O nazwach zawodów chełmińskich rzemieślników XVI-XVIII wieku*, „Polszczyzna regionalna Pomorza”, z. 5, 1993, s. 169-186.
50. *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grochulskiej i W. Prussa, Warszawa 1983, s. 377.
51. Żak-Święcicka M., *Charakterystyka słownictwa zawodowego rzemieślników*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 1984, s. 294- 298.
52. Żurawski J., *Wpływy niemieckie we współczesnej gwarze szewskiej*, „Poradnik Językowy”, z. 1, 1982, s. 41-49.
53. Żydek-Bednarczuk U., *Użycie wariantów leksykalnych w słownictwie technicznym na przykładzie nazw narzędzi ślusarskich*, „Socjolingwistyka 2”, pod red. W. Lubasia, Warszawa 1979, s. 207-222.

Bibliografia

Wykaz literatury:

1. Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a kultura*, t. 13, Wrocław 2000.
2. Anusiewicz J., *Problematyka współczesnych badań nad relacją „język-kultura”*, [w:] *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995.
3. Bajerowa I., *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, „Nauka dla wszystkich”, nr 309, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980.
4. Banach A., *Historia pięknej kobiety*, Kraków 1960.
5. Bartkiewicz M., *Polski ubiór do 1864 roku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979.
6. Bartmiński J., *Definicja leksykograficzna a opis języka*, [w:] *Słownictwo w opisie języka*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, nr 682, Katowice 1984.
7. Bartmiński J., Tokarski R., *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu*, Wrocław 1986, s. 65-81.
8. Bešta T., *Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XVII, 1971, s. 199-241.
9. Białoskórka M., *Ewolucja teoretycznej normy leksykalnej w polszczyźnie ogólnej XIX i XX wieku*, „Slavia Occidentalis”, 1993, z. 50, s. 1-9.
10. Białoskórska M., *Słownictwo prasy polskiej XIX wieku. Zjawiska progresywne i recesywne*, Szczecin 1992.
11. Białoskórska M., *Staropolskie semantyczne dublety słowotwórcze i ich kontynuacje w polszczyźnie XVI oraz XX wieku*, „Studia historycznojęzykowe. Prace Instytutu Języka Polskiego PAN”, nr 90, pod red. M. Kucalę i Z. Krażyńskiej, Kraków 1994, s. 29-42.
12. Białoskórska M., *Zanikanie leksemów pochodzenia prasłowiańskiego w historii języka polskiego*, [w:] *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*, „Prace Sławistyczne”, nr 105, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa 1997, s. 7-22.

Bibliografia

13. Bokszański Z., Piotrowski A., Ziółkowski M., *Socjologia języka*, Warszawa 1977.
14. Boucher F., *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*, Warszawa 2003.
15. Brajerski T., *Ze składni tekstu makaronizowanego*, [w:] „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, t. 5., 1965, s. 241-244.
16. Brückner A., *Wpływy języków obcych*, [w:] *Początki i rozwój języka polskiego, Wybór prac*, pod red. M. Karasia, Warszawa 1974, s. 363-429.
17. Brückner A., *Wyrazy obce w języku polskim*, [w:] *Początki i rozwój języka polskiego, Wybór prac*, pod red. M. Karasia, Warszawa 1974, s. 430-457.
18. Bugajski M., *Kształtowanie się słownictwa technicznego we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień współczesnego języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 31-36.
19. Butler D., *Hybrydy w nowym słownictwie polskim*, „*Poradnik Językowy*” 1990, z. 2., s. 145-150.
20. Butler D., *Zapożyczenia niemieckie jako problem normatywny*, „*Poradnik Językowy*” 1987, z. 5., s. 399-403.
21. Buttler D., *Elementy pochodzenia rosyjskiego we współczesnej polszczyźnie i kryteria ich oceny*, „*Poradnik Językowy*”, 1989, z. 7, s. 504-509.
22. Buttler D., *Elementy pochodzenia rosyjskiego we współczesnej polszczyźnie i kryteria ich oceny. II. Kalki słowotwórcze i znaczeniowe*, „*Poradnik Językowy*”, 1989, z. 8, s. 584-588.
23. Buttler D., *Formacje hybrydalne w różnych okresach rozwoju i warstwach słownikowych polszczyzny*, [w:] *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich*, „*Rozprawy Sławistyczne*”, t. 1, Lublin 1986, s. 23-31.
24. Buttler D., *Koncepcja pola znaczeniowego*, „*Przegląd Humanistyczny*”, 1967, s. 41-59.
25. Buttler D., *Norma realna a kodyfikacja (na przykładzie rozstrzygnięć Słownika poprawnej polszczyzny PWN)*, „*Poradnik Językowy*” 1986, z. 9-10, s. 607-617.

Bibliografia

26. Cienkowski W., *Wpływy i zapożyczenia obce w powojennej polszczyźnie pisanej*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 47-57.
27. Cyran W., *Mechanizm zapożyczania wyrazów w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 20, 1974, s. 23-37.
28. Damborski J., *Galicyzmy w listach Sobieskiego*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 300-309.
29. Dubisz S., *Wpływ łaciny na język polski*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 4-13.
30. Fisiak J., *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczenia z języka angielskiego do polskiego*, „Język Polski”, z. XLII, 1962, s. 286-294.
31. Fleischer M., *Obraz świata. Ujęcie w punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*, [w:] *Język a kultura*, t. 13, Wrocław 2000, s. 45-66.
32. Furdal A., *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973.
33. Gajda S., *Rozwój polskiej terminologii górniczej*, WSP w Opolu, „Studia i Monografia”, nr 55, Opole 1976.
34. Gajda S., *Współczesna terminologia naukowa. Język czy żargon?*, Opole 1990.
35. Gołębiowski Ł., *Ubiory w Polszcze od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcyonarza ułożone i opisane*, Warszawa 1830, s. 261-262.
36. Grabowska I., *Nowsze zapożyczenia angielskie w języku polskim*, „Prace Filologiczne”, t. 23, 1973, s. 221-233.
37. Grabowski J., *Hipologia dla wszystkich*, Warszawa 1982.
38. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1984.
39. Grochowski M., *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń 1982.
40. Grzegorzczkova R., Puzynina J., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1979.
41. Grzegorzczkova R., *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa 1982.

Bibliografia

42. Handke K., *Socjologia języka*, Warszawa 2008.
43. Handke K., „Czasowe cezury” i przebieg życia wyraz, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 4, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 1998, s. 9-17.
44. Handke K., *O „sztucznych” formach słowotwórczych w słownikach*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, t. XV, Warszawa 1976, s. 153-157.
45. Handke K., *Polski język familijny. Opis zjawiska*, Warszawa 1995.
46. Handke K., Popowska-Taborska H., Galsterowa I., *Nie dajmy zginąć słowom*, Warszawa 1996.
47. Handke K., *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa 1997.
48. *Historia. Wiek XIX i XX. Encyklopedia PWN*, Warszawa 2002.
49. Jadacka H., *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)*, Warszawa 2001.
50. *Język a kultura*, t. IX: *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, Wrocław 1994.
51. *Język i społeczeństwo*, red. M. Głowiński, Warszawa 1980.
52. *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999.
53. Kania S. i Tokarski J., *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984.
54. Karaś H., *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie ogólnej – historia i współczesność*, „*Poradnik Językowy*”, z. 5, 2007, s. 26-28.
55. Karaś H., *Zakresy tematyczne zapożyczeń leksykalnych z języka rosyjskiego w polszczyźnie okresu zaborów (1795-1918)*, [w:] *Granice i pogranicza. Język i historia*, pod red. S. Dubisza, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 197-209.
56. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J., *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin 2005.
57. Kida J., *Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Rzeszów 1998.
58. Kizwalter T., *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2003.
59. Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.

Bibliografia

60. Kleszczowa K., *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja*. Rzeczowniki, Katowice 1998.
61. Kostrowicka J., Landau Z., Tomaszewski J., *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1985.
62. Kucała M., *Łacińska fleksja rzeczowników polskich w tekstach średniowiecznych*, [w:] *Studia indoeuropejskie*, Wrocław 1974, s. 91-96.
63. Kucała M., *Rozwijające się i ginące kategorie wyrazów*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie. Prace Wydziału Humanistycznego”, nr 8, Szczecin 1979, s. 37-38.
64. Kulischer J., *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. 2, Warszawa 1961.
65. Kurcz I., Lewicki A., Sambor J., Szafran K., Woronczak J., *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, Kraków 1990, t. 2, s. 493.
66. Kurkiewicz-Rzepakowa E., Porayski-Pomsta J., *Zapóżyżenia leksykalne z języka francuskiego we współczesnej polszczyźnie charakterystyka strukturalno-semantyczna*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 54-65.
67. Lehr-Splawiński T., *Dzieje języka polskiego*, Wrocław 1960.
68. Leszczyński Z., *Szkice o tabu językowym*, Lublin 1988.
69. Ligara B., *Galicyzmy leksykalne w listach Zygmunta Krasieńskiego na tle wpływów francuskich w polszczyźnie XIX wieku. Studium bilingwizmu polsko-francuskiego*, Kraków 1987.
70. Maćkiewicz J., *Co to są tzw. internacjonalizmy?*, „Język Polski”, t. LXIV, 1984, s. 176-184.
71. Mańczak-Wohlfeld E., *Analiza dekompozycyjna zapóżyżeń angielskich w języku polski*, Kraków 1992.
72. Mańczuk-Wolhfelot E., *Najstarsze zapóżyżenia angielskie w polszczyźnie*, „Język Polski”, LXVII, 1987, s. 25-32.
73. Mariak L., *Wyrazy kwalifikowane jako „mało używane” w „Słowniku warszawskim”*, „Slavia Occidentalis” 1991/1992, t. 48/49, s. 145-158.
74. Markowski A., *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, Wrocław 1992.

Bibliografia

75. Markiewicz H., *Pozytywizm*, Warszawa 1978.
76. Matryn D., *Klimat kuli ziemskiej*, Warszawa 2000.
77. Matuszczyk B., *Słownik języka polskiego S. B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Lublin 2006.
78. Mikołajczak A.W., *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998.
79. Minikowska T., *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa – Toruń – Poznań 1980.
80. Miodunka W., *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989.
81. Miodunka W., *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa – Kraków 1980.
82. Moszyńska D., *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.
83. Moszyńska D., *Rzeczowniki pochodzenia łacińskiego w statutach Stanisława Sarnickiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, z. 8, 1970, s. 55-68.
84. Moźdżyńska-Nawrotka M., *O modach i strojach*, Wrocław 2002.
85. Obara J., *Hybrydy i półkalki na tle innych jednostek językowych obcego i rodzimego pochodzenia*, [w:] S. Warchoł (red.), *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich*, Lublin, UMCS, s. 59 -73.
86. Obara J., *Teoretyczne problemy kalkowania*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 104, Wrocław 1989.
87. Peplowski F., *Przyczynek do chronologii pożyczek angielskich w języku polskim*, „Sławistyka”, nr 6, 1989, s. 203-212.
88. Piotrowski A., M. Ziółkowski, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa 1976.
89. Piotrowski T., *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa 1994.
90. Piotrowski T., *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001.
91. Pisarek W., *Pojęcie pola wyrazowego i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki“ 1967, z. 58, s. 493-516.

Bibliografia

92. Polak A., *Szkło i jego historia*, Warszawa 1991.
93. Rybicka H., *Charakterystyka latynizmów w relacjach pamiętnikarskich pierwszej i drugiej połowy siedemnastego wieku*, „Prace Filologiczne”, 1972, s. 367-385.
94. Rybicka-Nowacka H., *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku. Na materiale literatury pamiętnikarskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.
95. Rzepka W. R., *Galicyzmy w polszczyźnie XIX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, „Slavia Occidentalis”, t. 33, Warszawa – Poznań 1976, s. 41-57.
96. Samek J., *Polskie rzemiosło artystyczne. Czasy nowożytne*, Warszawa 1984.
97. Sękowska E., *Wpływ języka angielskiego na słownictwo polszczyzny ogólnej*, „Poradnik Językowy”, z. 5, 2007, s. 44-46.
98. Siatkowska E., *Historia wpływów łacińskich w językach zachodniosłowiańskich*, „Poradnik Językowy”, 1989 r., z. 4, s. 229-239.
99. Siatkowski J., *Nazwy ‘żon’ i ‘synów’ rzemieślników w „Atlasie ogólnosłowiańskim”*, „Prace Filologiczne”, t. 47, 2002 r., s. 383- 396.
100. Siatkowski J., *Nazwy kowala (Słowiańskie nazwy zawodów w świetle materiałów „Atlasu ogólnosłowiańskiego”, cz. 2).*, „Prace Filologiczne”, t. 45, 2000 r., s.533-538.
101. Siatkowski J., *Słowiańskie nazwy „garncarza” w świetle materiałów gwarowych i historycznych*, „Prace Filologiczne”, t. 49, 2004 r., s. 453-476.
102. Sieczkowski A., *Próba klasyfikacji bohemizmów spotykanych w języku polski*, „Slavia Occidentalis”, z. 2, t. 20, Poznań 1960, s. 139-147.
103. Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku*, Warszawa – Łódź 1995.
104. Skorupska-Raczyńska E., *„Dykcjonarz” Michała Amszejewicza jako ukryte źródło „Słownika wileńskiego”, [w:] Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 4, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 1998, s. 71-86.

Bibliografia

105. Skorupska-Raczyńska E., „Dykcjonarz” Michała Amszejewicza wobec „Słownika wileńskiego”, „Slavia Occidentalis” 1995, t. 52, s. 131-156.
106. Skorupska-Raczyńska E., *Anglicyzmy w „Dykcjonarzu” Michała Amszejewicza*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 6, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 2000, s. 203-224.
107. Skorupska-Raczyńska E., *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski 2000.
108. Skorupska-Raczyńska E., *Dziewiętnastowieczne latynizmy progresywne w polszczyźnie XX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2001.
109. Skorupska-Raczyńska E., *Orientalizmy w Dykcjonarzu Michała Amszejewicza*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, pod red. M. Białoskórskiej, t. VII, Szczecin 2001, s. 65-78.
110. Skorupska-Raczyńska E., *Progresywne zapożyczenia łacińskie w języku Adama Mickiewicza*, [w:] *Materiały Konferencji*, nr 25, 1997, s. 149-173.
111. Skorupska-Raczyńska E., *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2000.
112. Skubalanka T., *Neologizmy w polskiej poezji romantycznej*, Toruń 1962.
113. Skubiszewska M., *Dawne zapożyczenia we współczesne polszczyźnie*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 3, 2004 r., s.317-334.
114. Staniszevska Z., *Wpływy łacińskie w „Jerozolimie wyzwolonej” T. Tassa w przekładzie Piotra Kochanowskiego*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, z. 5, 1974, s. 145-154.
115. Szczaus A., *Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*, Szczecin 2005.
116. Szyller E., *Historia ubiorów*, Warszawa 1963.
117. Török K., *Słownictwo pochodzenia węgierskiego we współczesnej polszczyźnie*, „Poradnik Językowy”, z. 2, 2006, s. 18-39.
118. Toussaint-Samat M., *Historia stroju*, Warszawa 2002.

Bibliografia

119. J. Trier, *Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung*, „Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung“ 1934.
120. Turbasa J., *ABC męskiej elegancji*, Kraków 2001.
121. Turnau I., *Moda i technika włókiennicza w Europie od XVI do XVIII w.*, Wrocław 1984.
122. Umińska-Tytoń E., *Słownictwo polszczyzny potocznej XIX wieku*, Łódź 2001.
123. Urbankiewicz J., *Gdzie są konie z tamtych lat*, Łódź 1986.
124. Urbańczyk S., *Słowniki i encyklopedia, ich rodzaj i użyteczność*, Kraków – Katowice 1991.
125. Urbańczyk S., *Wiek XIX w kontaktach językowych polsko-niemieckich*, [w:] *Deutsch-Polnische Sprachkontakte, Slavistische Forschungen 52*, Köln – Wien 1987, s. 245-255.
126. Walczak B., *Adaptacja francuskich zapożyczeń leksykalnych w języku polskim i rosyjskim*, „Z polskich studiów slawistycznych”, seria V, Warszawa 1978, s. 315-323.
127. Walczak B., *Galicyzmy w polszczyźnie na tle historii związków polsko-francuskich*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XXXII, 1986, s. 291-292.
128. Walczak B., *Galicyzmy we współczesnej polszczyźnie (Uwagi – między innymi – socjolingwistyczne)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, Prace Wydziału Humanistycznego”, nr 11, 1982, s. 329.
129. Walczak B., *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*, [w:] *Opisać słowa*, Warszawa 1992, s. 222-232.
130. Walczak B., *Kwalifikatory w słownikach języka polskiego*, [w:] *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Prof. M. Szymczaka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 413-414.

Bibliografia

131. Walczak B., *Norma językowa a praktyka leksykograficzna (rys historyczny)*, [w:] *Norma językowa w polszczyźnie*, pod red. nauk. M. Bugajskiego, Zielona Góra 1995, s. 81-95.
132. Walczak B., *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań 1991,
133. Walczak B., Witaszek-Samborska M., *Archaiczna warstwa poznańskich archaizmów leksykalnych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 34, 1989, s. 279-285.
134. Walczak B., *Wpływ języka francuskiego na system gramatyczny polszczyzny*, „Studia Polonistyczne”, t. 3, Poznań 1976, s. 187-195.
135. Walczak B., *Z problematyki wpływów angielskich w polszczyźnie drugiej połowy XIX wieku (Rola Henryka Sienkiewicza w recepcji anglicyzmów)*, „Slavia Occidentalis”, t. 54, Poznań 1997, s. 123-131.
136. Walczak B., *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław 1999.
137. *Wielka encyklopedia PWN*, red. J. Wojnowski, t. 1-31, Warszawa 2001-2006.
138. Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 1987.
139. Witaszek-Saborska M., *Zapóżyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań 1993.
140. *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001.
141. Zarebina M., *Zapóżyczenia w polszczyźnie mówionej*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 235-242.
142. Zieniukowa J., *Udział łaciny w polskich listach Jana Jabłonowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 10, 1964, s. 76-83.
143. Żurawska-Chaszczewska J., *Językowa kreacja religijności rzemieślników (na przykładzie XIX-wiecznej powieści polskiej)*, [w:] *Język doświadczenia*

Bibliografia

- religijnego*, pod red. naukową G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, t.1, Szczecin 2006, s. 135-150.
144. Żurawska-Chaszczeńska J., *Językowa kreacja środowiska rzemieślniczego w powieści Krewni Józefa Korzeniowskiego*, [w:] *Leksykalno-stylistyczne zjawiska w polszczyźnie ogólnej*, pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rychter, Gorzów Wielkopolski 2007, s. 139-155.
145. Żurawska-Chaszczeńska J., *Kreacja środowiska rzemieślniczego i kupieckiego w powieści Michała Bałuckiego Byle wyżej*, [w:] *Studia językoznawcze t. 5. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2006, s. 275-290.
146. Żygulski Z., *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*, Warszawa 1987.

Wykaz skrótów

Wykaz skrótów słowników:

- SS – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I–X, Warszawa 1953-1993.
- S XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I – XXXII, red. M. R. Mayenowa, następnie F. Peplowski, Wrocław 1965–2004. Indeks wyrazów do Słownika polszczyzny XVI wieku w Pracowni Słownika XVI wieku w Toruniu.
- S XVII – *Słownik języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, pod red. K. Siekierskiej, t. I, z. 1-5, Kraków 1999-2004 r. Indeks wyrazów do *Słownika polszczyzny XVII i pierwszej połowy XVIII wieku* w Pracowni Historii Języka Polskiego XVII i XVIII wieku w Warszawie; (www.xvii-wiek.ij-pan.krakow.pl; 25 X 2008 r.).
- Linde – B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Lwów 1854-1880.
- SWil – *Słownik języka polskiego*, wydany przez M. Orgelbranda, t. I-II, Wilno 1861.
- SW – *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Nidźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.
- SGP – *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka, Warszawa 1997.
- SJPSz – *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I-III, Warszawa 1978.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I-IV, Warszawa 2003.
- SGWar – B. Wieczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966.
- SSt – K. Stadtmüller, *Słownictwo rzemieślnicze. IV. Dział skórniczy*, Kraków 1922
- SR – H. Kuroń, *Słownik rzemieślniczy*, Warszawa 1963.
- MB – M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*, Poznań 1990.

Wykaz skrótów

- IT – I. Turnau *Słownik ubiorów*, Warszawa 1999.
- ESWO – *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, pod red. S. Lama, Warszawa 1939;
- MSWO – *Milenijny słownik wyrazów obcych*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław 2002.
- SWOA – *Słownik wyrazów obcych*, wyd. M. Arcta, Warszawa 1912;
- SWOK – W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wydanie 15, Warszawa 1985.
- SWOT – *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1977.

Pozostałe skróty:

- amer. – amerykański
- ang. – angielski
- ar. – aramejski
- arab. – arabski
- arch. – archaiczny
- austral. – australijski
- biochem. – biochemia, biochemiczny
- bł. – błędnie
- bot. – botaniczny, botanika
- brs. – białoruski
- bułg. – bułgarski
- chem. – chemiczny, chemicznie, chemiczne, chemia
- cs. – cerkiewno-słowiański
- czes. – czeski
- d.-niem. – dolnoniemiecki
- daw. – dawny, dawniej, dawniejszy
- dial. – dialektalny
- dosł. – dosłownie
- ekon. – ekonomia, ekonomiczny
- ekspr. – ekspresywizm
- etn. – etnografia, etnograficzny
- farb. – farbiarski
- farm. – farmaceutyczny

Wykaz skrótów

- fig. – figurycznie
- fr. – francuski
- fraz. – frazeologia
- Galic. – wyraz używany w Galicji
- garb. – garbarski
- germ. – germański
- gł. – górnołużycki
- gm. – gminny
- goc. – gocki
- gór. – górniczy, górnictwo
- gr. – grecki
- gw. – gwarowy
- gw. miejska – gwara miejska
- gw. rzem. – gwara rzemieślnicza
- gw. szew./gw. szewc. – gwara szewska
- handl. – handlowy
- hebr. – hebrajski
- histor./hist. – historyzm, historia
- hiszp. – hiszpański
- huc. – huculski
- indyw. – indywidualizm
- iron. – ironiczny
- jeżdż. – jeździectwo i powożenie zaprzęgami, jeździecki
- koń. – koniarski
- krak. – krakowski
- kraw. – krawiecki
- książk. – książkowy
- kuśn. – kuśnierski
- lekc./lekcew. – lekceważący, lekceważąco
- lep. – lepiej
- lit. – litewski
- lm – liczba mnoga
- lp – liczba pojedyncza
- lud. – ludowy

Wykaz skrótów

lwow. – lwowski
łac. – łaciński
łow. – łowiectwo
mal. – malezyjski
min./miner. – mineralogia, mineralogiczny
myśl. – myśliwski
n.-łac. – nowołaciński
naz. handl. – nazwa handlowa
niek. – niekiedy
niem. – niemiecki
nieuż. – nieużywany
noż. – nożowniczy
obelż. – obelżywy
org. – organomistrzowski
osm.-tur. – osmańsko- turecki
p.-łac. – późnołaciński
pers. – perski
pers.-tur. – perski i turecki
pog./ pog./ pogard./pogardl. – pogardliwie, pogardliwy
płd. – południowy
płn. – północny
poet. – poetycki
pog./pogard. – pogardliwie
pol. – polski
por. – porównaj
posp. – pospolicie, pospolity
pot. – potoczny, potocznie
pouf. – poufały, poufale
pow. – powoźniczy
powsz. – powszechny
praw. – prawidłowy
prawn. – prawo, prawniczy
prow. – prowincjonalny
prze./ przestarz. – przestarzały

Wykaz skrótów

- przen. – przenośnie
- psł. – prasłowiański
- reg. – regionalizm, regionalny
- rel. – religioznawstwo, religia, religioznawczy, religijny
- ręk. – rękawicznicy
- roln. – rolnictwo
- ros. – rosyjski
- rub. – rubaszny
- rum. – rumuński
- rus. – ruski
- rym. – rymarski
- rzad. – rzadko używany
- rzem. – rzemieślniczy, rzemiosło
- serb.-chorw. – serbski i chorwacki
- siod. – siodlarski
- słc. – słowacki
- słow. – słowiański
- sport. – sport, sportowy
- spoż. – spożywczy (przemysł)
- st. czes. – staroczeski
- st. fran. – starofrancuski
- st. germ. – starogermański
- st. niem. – staroniemiecki
- st. rus. – staroruski
- st. tur. – staroturecki
- st.-g.-niem. – staro-górno-niemiecki
- st.-w.-niem. – staro-wysoko-niemiecki
- starop. – staropolski
- szewc./szew. – szewski, szewskie
- szt. – sztuka
- śr.-gr. – średniowieczny grecki
- śr.-łac. – łaciński średniowieczny
- śrd.-g.-niem. – średnio-górno-niemiecki
- środ. – środowiskowy, środowiskowo

Wykaz skrótów

śrw. niem. – średniowieczny niemiecki
tap. – tapicerski
tat. – tatarski
teat. – teatralny
techn./tech. – technologia, technologiczny, technika, techniczny
tur. – turecki
turkm. – turkeński
ukr. – ukraiński
unikać – wyraz, którego należy unikać
urz. – urzędowy
wenec. – z Wenecji
węg. – węgierski
wł. – włoski
włók. – włókiennictwo i przemysł odzieżowy
woj./wojsk. – wojenny, wojskowy, wojskowość
wsch. – wschodni
wych. z użycia – wychodzi z użycia
wyzw. – wyzwisko
zam. – zamiast
zb. – zbiorowy
zdr. – zdrobnienie
zool. – zoologia, zoologiczny
zootechn. – zootechnika, zootechniczny
żart. – żartobliwie, żartobliwy
żegl. – żeglarstwo

słownictwo garbarskie

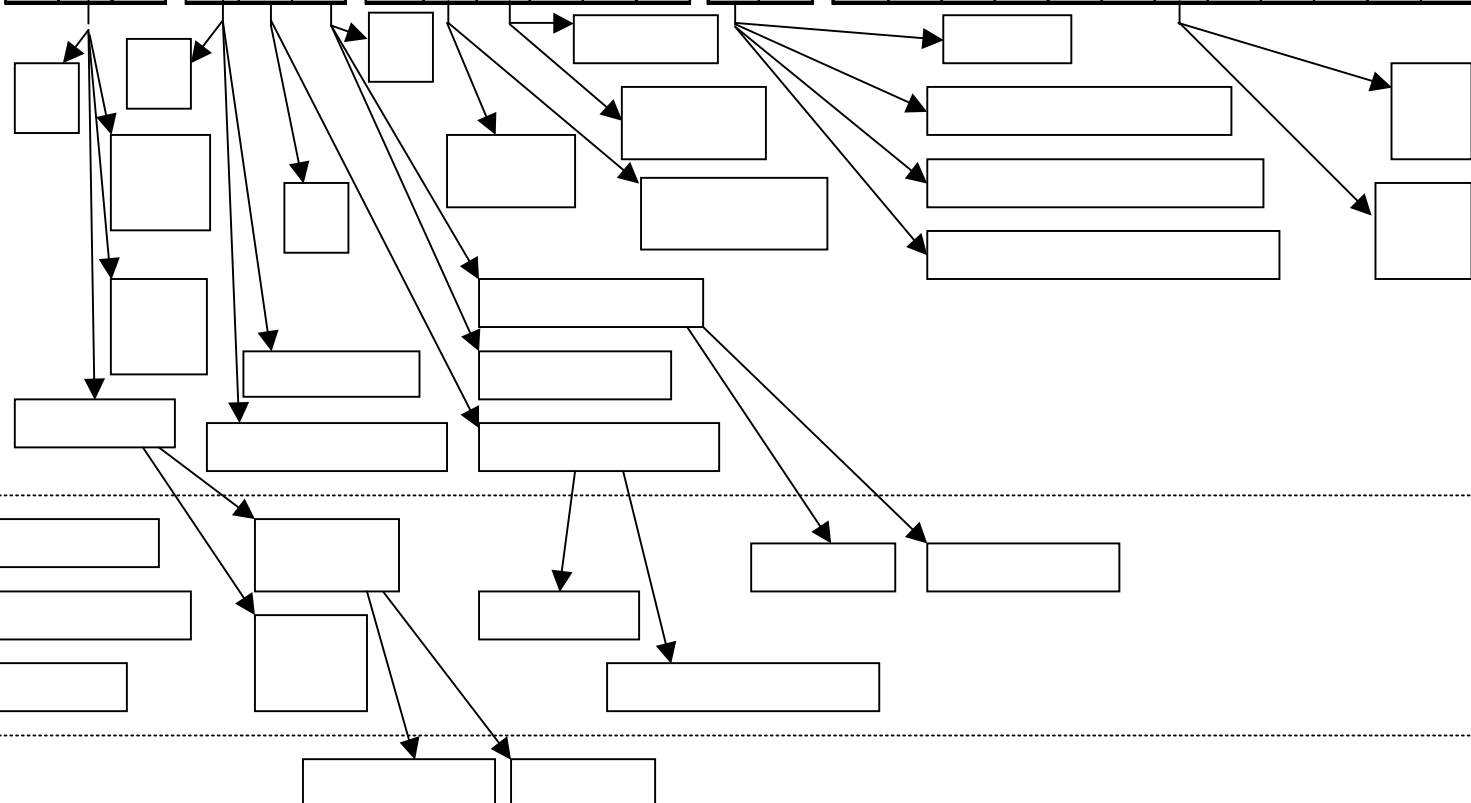
(100)

(655)

(493)

(524)

nazwy substancji	nazwy ogólne	nazwy osób	nazwy rodzajów i cech skór	nazwy osób
nazwy butów	nazwy rymarskie	nazwy miejsc	nazwy części skóry	nazwy specjalności
nazwy pozostałych wyrobów	nazwy siodlarskie	nazwy narzędzi, urządzeń i urządzeń	nazwy narzędzi, urządzeń i urządzeń	nazwy relacji społecznych
		nazwy substancji		prawo, przepisy i obyczaje
		nazwy czynności		nazwy ubrań
		nazwy odpadów		nazwy czynności
				nazwy miejsc
				nazwy narzędzi
				nazwy miar
				nazwy materiałów
				nazwy substancji
				nazwy wyrobów i ich cech

słownictwo
miechownicze

(134)

słownictwo
rękawiczniczne

(91)

słownictwo
kaletnicze

(180)

(6/0)

(916)

nazwy osób
nazwy wyrobów i ich cech

nazwy osób
nazwy narzędzi
nazwy materiałów
nazwy czynności
rodzaje rękawiczek i ich części

nazwy osób
nazwy narzędzi
nazwy wyrobów i ich cechy

nazwy osób
nazwy narzędzi i miar
nazwy czynności
nazwy materiałów
nazwy substancji
nazwy wyrobów i ich cech

nazwy osób
nazwy ubrań szewca
prawo, przepisy i obyczaje
nazwy miejsc
nazwy narzędzi i urządzeń
nazwy czynności
nazwy materiałów
nazwy miar

